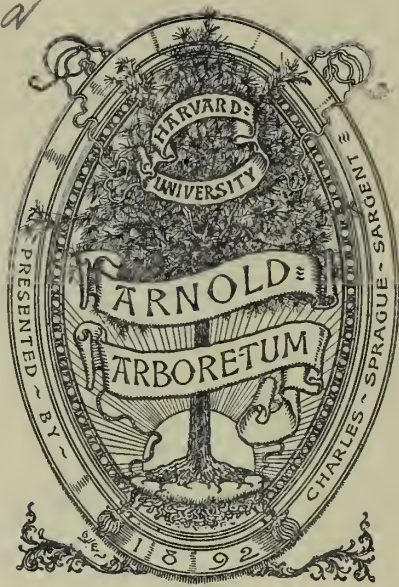

3 2044 105 171 078

FL43.9
D64
a

A

BALATON TAVÁNAK ÉS PARTMELLÉKÉNEK

NÖVÉNYFÖLDRAJZA

ÉS

EDÉNYES NÖVÉNYZETE

IRTA

DEJTÉRI BORBÁS VINCE.

LITOGRAFÁLT HÁROM TÁBLÁVAL ÉS SZÖVEGBELI CINKOGRAFÁLT HATVAN ÁBRÁVAL.

KÜLÖNNYOMÁS A «BALATON TUD. TANULM. EREDMÉNYEI» CÍMŰ MUNKA II. KÖT. II. RÉSZÉBŐL.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR CSÁSZ. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1900

Sept. 1908
18602

Digitized by the Internet Archive
in 2013

<http://archive.org/details/balatontavanakes1900borb>

BEVEZETÉS.

MIDŐN a mult évtized közepe táján a balatoni hínár ellen a hírlapokban a vészharang megkondult, mind a vidék népét, mind a tudományos férfiút aggodalom vagy kételkedés töltötte el, vajjon a kedvelt Balaton vizét csakugyan nem fenyegeti-e komolyabb veszedelem. Noha a Természettudományi Közlöny 1889. évf. 572—573. oldalán rövid, de megnyugtató hírt közöltem; a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-bizottsága 1891-ben a Balaton-tó és vidékének tudományos kutatását célba vévén, a M. Tud. Akadémia a kegyes támogatás fejében határozottan kívánta tőle, hogy a hínár kérdése megoldassék. A Balaton-bizottság ezt a biológiai tanulmányt rám bízni kegyeskedett s az 1891. év nyarán végzett kutatásnak kimerítő és a veszedelem ellen megnyugtató eredménye a Földrajzi Közleményeknek 1891. decemberi füzetében magyarul (454—491. old.) és francia nyelven látott világot (Abrégé 1891. 52—65. old.).

A hínárkérdés ezután a Balatonmellék flórájának kutatását vont maga után.

A Balaton-bizottság a tó egyéb tanulmányát is megkezdvén, a rendelkezésére álló nem nagy összeget a másiránybeli több kutatás annyira lepassztotta, hogy 1892-ben a botanikai kutatás szünetelni kényszerült. Azonban az 1893. esztendőben, ismét a M. T. Akadémia kegyes segédelmével, a florisztikai kutatás újra megindult s 1894., 1896. és 1897. évben kiegészítődött és a hínár tanulmányozásával együtt befejeződött.

A partmellék edényes növényzetén és növénygeografiáján kívül a Balaton-bizottság a tó, valamint a belé ömlő sédek nem virágzó sejtjes *kryptogam* növényzetére is figyelemmel volt, s erről ISTVÁNFFI GYULA a megelőző szakaszban számolt be.

Az edényes *kryptogám* és *fanerogám* növényzet kutatása közben a különben már meglehetősen megoldott hínárkérdés tovább figyelmen kívül nem maradhatott, sőt az életmódját, szaporodását és elterjedését

— bár vizsgálatunk e tekintetben befejezett — valamint hogy tovább mint viseli magát, ezentúl is szemmel kellene tartani és történetes elszaporodását ellenőrizni.

A növények összegyűjtésén és följegyzésén kívül, előtérben volt mindig a növénygeografia, a növényzetnek megalakulása, változása, pusztulása és életben maradása a Balaton mellékén, valamint a termőhelylyel és sziklanemekkel való összefüggés kipuhatólása is. A Balatonmellék hazánknak sajátos és nagyérdékű geográfiai tagja, a tervszerű tudományos földrajzi kutatásnak nagyon alkalmas és tanulságos kiindulópontja. Földrajzi tudományos becsével kétségtelenül összefűződik az állat- és növényvilágnak tudományos érdekessége is.

A partmellékén kutattuk az illyr, magyarföldi, pusztai és norikumi flóra végződését, illetőleg itt összetalálkozását. Ez egymaga megérdemelte a tudományos fáradozást, s a megvilágosítása egyik nevezetesebb eredménye kutatásunknak. Ennek megfejthetése kedvéért választott területünk határán túl kellett lépnünk, s az előbbi vizsgálataink ilyen természetű s a szomszédos vidéken czélszerűen segítettek ki. Figyelemmel voltunk a különböző-minőségű két part eltérő növényzetére, a növényzetnek honnanvalóságára, s pedig nemcsak arra, hogy bizonyos újabb polgár honnan került ide, minő termőhelyről és magasságból való, hanem hogy egyese melyik geológiai korból, micsoda régibb természetes flórából maradt vissza, vagyis a mai növényzeti leplet eredeti növénygeográfiai alkotó elemeire bontani, a régibb és újabb polgárok eredetét kideríteni iparkodtunk. Tárgyalásunkhoz nem ritkán filogenetikai magyarázat és az ősmultra való visszatekintés is fűződik, a mivel a szives olvasó más ily-tárgyú munkában nem könnyen találkozik. — A mennyire lehetett, gyűjtöttük a növény népies neveit, sok szépet hallottunk, csak a szó eredetének nyomába nehezen tudtunk jutni. Úgy véljük, kutatásunk közben a nem egészen ismeretlen vidéken is, elég tudományos anyagot gyűjtöttünk össze, a melylyel hazánk növénygeografiáját is bővebben megvilágosíthatjuk, — általában a Balaton vidékének tudományos, inkább a földrajzi szempontokat méltató ismertetése s az egész vegetációjának rendszeres összeállítása hazai flóránknak jelentékeny darabját, nevezetesen a Balaton körül összeszögellő három vármegyének növényzetét főgja kellő módon megvilágosítani.

Jól tudjuk, hogy területünk, a Balaton-tó karimája, mesterségesen kiszemelt vidék, hogy tovább, bentebb is kellett volna a vidéket vizsgálni. A kutatás a kiválasztott területen kívánatos, hogy valamivel mindig messzebbható legyen, mert ilyen módon a határok közé szorított tere a vizsgálatnak még sok más részről is megvilágosítható. Megnyugtató

azonban egyrészt, hogy a Bakony flórája már meglehetősen ismeretes;¹ ellenben méltán sajnálkozunk, hogy Zalavármegye hegyeit bentebb összefüggően nem kutathattuk. A messzebb Récse vidékére és Vindornyalakra különös növény vezérelt, amoda a *Quercus sublobata*, ide *Comarum*. De maga a Balatonmellék is elegendő munkát adott.

A Balaton tájéka ugyanis nem magas, de a kutatást tekintve, elég terjedelmes és változatos. A tó partján domb és hegy, majd lapály, mocsárfenék, nádas, tőzeges medence, itt-ott kisebb tó van, ezenkívül a vidék geológiai szerkezete is többféle, a növény virágzásának ideje pedig annyira különböző, hogy egy-egy évben több ízben kell ugyanazon a helyen a növényzetet megtekinteni. Ha ezt mindenütt nem tehettem, kiegészített az a gyakorlatom, hogy egy excursión a növényzet nagyobb részét fölismerem, a tavaszi kelésből, az őszi kórójából vagy más maradékából látom a növény faját, tehát egy helyen a növényzetnek nagyobb részét egyszerűen összejegyezhetem.

Kutatásom közben, a rendelkezésemre levő időhöz képest, főfigyelmet fordítottam a nyári és őszi növényzet gyűjtésére és összejegyzésére, ezek alapján pedig annak hiteles megállapítására, mi terem a Balatonban és a mellékén. Ez szolgálhat alapul a további fizikai és biológiai kutatáshoz; bár ezt sem hanyagoltam el. Megjegyzem ezt kiváltképen azért, hogy rámutassak, miszerint egyszerűen, rövid idő alatt, mindent végezni nem lehet, s nagyon megelégedhetnénk, ha hazánk flórája, legalább e munkában jelzett elvek szerint, már ismertette lenne.

A gyűjtés hitelessége és a virágzás figyelembe vétele érdekében ide iktatom végül a kutatás napjait:

1893. június	1—5. Badacsony.
»	» 22—25. Füred, Tihany, Arács.
» július	19—31. Füred, Badacsony, Keszthely, Fonyód.
» aug.	19—22. Füred, Siófok, Arács (Koloska).
» szept.	2—7. Récse, Gyenes, Badacsony.
1894. május	3—6. Gyenes, Boglár, Siófok.
» június	18—20. Kenese, Vörös-Berény, Jutas, Almádi.
» szept.	8—9. Tihany, Füred.
1896. júl. 9. — aug. 5.	Keszthely, Vindornya, Tapolcza, Révfülöp, Almádi, Badacsony.
1897. aug. 30. — szept. 5.	Kövesd, Tihany, Dörgicse, Badacsony vidékén.
- A többit lásd a hínár leírása kezdetén.

¹ HORNY: Flora Bakonyensis; Verhandlungen des Vereins für Naturkunde zu Presburg, IV. köt., Sitzungsber. 84. — KORNUBER: Zur Flora des Bakonyer-Waldes; u. i. 87. — KERNER: Bakonyer-Wald; Verhandl. der Zoolog.-botan. Gesellsch. 1856. 373. stb. — RÓMER FLÓRIS: A Bakony, 1860. — SIMKOVICS LAJOS: Adatok Magyarhon edényes növényeihez; Mathem. és Természettudom. Közlem. XI köt. 5. szám.

A földkerekség tavai között alighanem a Balaton lesz az első, a melynek virágzó növényzete ily terjedelmesen van ismertetve. Magam más tó edényes növényzetének hasonló-terjedelmű leírását nem ismerem. Svaicz florisztikai munkái a tavakról keveset közölnek.¹ — BESSER² a Baikal-tóból csak 17 virágzó növényt említ.

E florisztikai tanulmány a charafélékre, a növénygubacsokra, az összes edényes, virágzó és nemvirágzó növényzet kutatására, nemkülönben az általános növénygeografiai viszonyok tanulmányozására kiterjeszkedvén, munkánk három főrésztre szakad.

Az első rész ismerteti a Balatonnak és partmellékének általános növénygeografiáját, és pedig külön a tó vizéét a hínár biológiájával együtt, azután külön a partmellékéét.

A második rész a Balaton-tó vizében és a partmelléken termő edényes növényeket rendszeresen foglalja össze.

A harmadik rész, a Balatonmellék botanikai néprajza, a vidéken gyűjtött népies neveket tudományosan dolgozza fel.

¹ GAUDIN: Flora Helvetica, VII. 1833.

² Flora, 1834. I., Beiblatt 1—30. old.

I. RÉSZ.

A BALATON NÖVÉNYZETE ÁLTALÁBAN.

I. FEJEZET.

A VÍZI FŰ MORFOLOGIÁJÁNAK VÁZLATA.

A vízi fű száma, systematikai helyzete, életmódja, szervezkedése más téranyagban a szárazföldiétől tetemesen különbözvén, *mielőtt a Balatonnak és partmellékének növényföldrajzára speciálisan áttérnénk, tájékoztatóul* szükséges, hogy legalább a magyar haza vízi növényeit rendszeresen áttekintsük, hogy az ő életök, szervezkedések és alkalmazkodásuk morfológiáját a szárazföldiekétől különválasztva, vázlatosan, csak a kiválóbbat, a balatonmellékiekre tekintettel, előadjuk. A vízi fű kifejlődésében más alapterv, másnemű szerv (élet-műszer, organum) nincs, mint a levegőbeliében. Ez egyszersmind a vízi és a légbeli növény közös eredetére és egy-séges alaptörvényeire vall, de a míg a földhöz rögzített növény a vízen vagy a sáron és levegőn át szemünk elé jut, annyi figyelemre méltó életjelenséget, alkalmazko-dást tanúsít, hogy a vízi fűnek a szárazföldiétől tetemesen eltérő műszereit, a melyekkel a vízi életküzdelmét folytatja és magának a fenmaradását biztosítja, biológiailag kutatni és ismertetni, a növénytani tudományra nézve kiváló-fontos-ságú. Hogy ez a vázlatunk valamivel teljesebb legyen, néhol más-vidéki, de hazai vízi növény életműködéséből is idéztünk, bár a Balaton mellékétől messzire eltérni nem akartunk.

Magyarország vízi és mocsári növényeinek áttekintése.

A következők megérthetése, általában tájékozódás kedvéért a szárazföldiektől különválasztjuk és systematikailag áttekintjük a hazai vízkedvelő növényeket, hogy belőle a balatonmellékire is következtetni lehessen. Ebből tudjuk meg, hogy melyik szárazai családnak maradtak vízi kapcsolatai, mint a honnan — a vízbeli alakulást tekintvén elsőbnek — a szárazföldi fajok szétszármaztak. De a példaképen sok helyen idézett vízi növényeknek czélszerű a systematikai egymásutánját is látni, még pedig a szárazföldiektől külön, mert az összes szárazföldi növény közt a keve-sebbszámú vízi mintegy elenyészik. Szükséges azt is tudni, melyik családnak van vízi és mocsári faja, tehát a vízi életmóddal melyik kapcsolódik jobban össze. Az

egyszikűeknek nagyobb családjai víziek és vízmellékiek, mint a kétszikűeknek. Ezek közt a tündérrózsafélék a víziek koronája. A kétszikűek közt több családban van vízi faj, de kevesebb számú, mint az egyszikűek közt.

Sejtes virágtalauok (Kryptogamae cellulares):

Algae, moszatok, csaknem mind.

Characeae, csillárkafélék, mind.

Hepaticae, májmohák: *Ricciaceae*, *Marchantia* (a Badacsonyi klastromkútjában).

Musci frondosi: *Fontinalaceae*, *Hypnaceae* egy része, *Sphagnaceae*.

Edeüyes virágtalanok (Kryptogamae vasculares):

Polypodiaceae: csak kevés, *Aspidium thelypteris*, *A. spinulosum*, *A. cristatum*, *Struthiopteris*.

Equisetaceae nagyobb része, surlófüvek.

<i>Salviniaceae</i>	} mind vízbeli, de csak egy-egy faj; a <i>Pilularia</i> hazánkban bajosan terem.
<i>Marsileaceae</i>	
<i>Isoëtaceae</i>	

Egyszikű virágzók (Phanerogamae monocotyleae):

Gramina, a pászitfélék tetemes része, de még sem a nagyobb rész, köztük az egyszikűek leghatalmasabbjai, mint a nád, a fodorsás, a vad pántlikafű, kevés *Calamagrostis*.

Kiválóan vízi pászit a rizs, a *Cyperis*, az *Alopecurus geniculatus*, *Beckmannia*, *Catabrosa*, *Echinochloa*, *Agrostis alba*, *A. canina*, *Sesleria coerulea*, *Poa palustris*, *Glyceria*, *Molinia coerulea*, *Festuca arundinacea*, *Lepturus Pamonicus*.

Cyperaceae, a sásfélék legnagyobb része: a sás, *Rhynchospora*, a tőzegesáté, gyapjufű, a lápszövő, káka, csetkáka (*Helocharis*), iszapsás, de a sás nagyobb része szárazföldi lett.

Alismataceae: *Alisma*, nyilfű, mind vízbeli.

Butomaceae, egészen, de csak egy faj.

Juncaginaceae: *Triglochin*, *Scheuchzeria*, kevés, de mind.

Potamogetonaceae, mind (*Ruppia*, *Zannichellia*, *Potamogeton*).

Najadaceae, mind, de kevés.

Hydrocharitaceae, mind kiválóan vízbeli (*Vallisneria*, *Hydrocharis*, *Stratiotes*, *Elodea*).

Lemnaceae, mind, de kevés.

Juncaceae, a szittyók nagyobbjai, az apróbbakból a *J. bulbosus*, *J. supinus*, *J. bufonius*, *J. sphaerocarpus*, *J. filiformis* (*Veterna hola*).

Melanthaceae: *Veratrum album*, *Colchicum autumnale*.

Liliaceae: *Allium acutangulum*, *A. carinatum*.

Iridaceae: *Iris pseudoacorus*, *I. Sibirica*, *I. subbarbata*, *Gladiolus palustris*.

Amaryllidaceae: *Lencoium* (tőzegviolla).

Orchidaceae kevés: *Orchis palustris*, *O. latifolia*, *O. elegans*, *O. cordigera*, *Malaxis paludosa*, *Epipactis palustris*.

Araceae: *Calla palustris*, *Acorus calamus*.

Typhaceae, gyékényfélék, kevés faj, de mind.

Sparganiaceae, békabuzogányfélék, mind, de kevés faj.

Kétszikű virágzóok (Phanerogamae dicotyleae):a) Leplesek (*Monochlamydeae*):

- Ceratophyllaceae*, mind } kis család.
Callitrichaceae, mind }
 Fás { *Betulaceae*, nyírfafélék, égerfa, *Betula pubescens*.
 { *Salicaceae*, fűzfafélék, majd mind, az ezüstös nyárfa.
Urticaceae: *Urtica Kioviensis*.
Chenopodiaceae: *Chenopodium glaucum*, *Sueda*.
Salicorniaceae: *Salicornia*.
Polygonaceae: göcsfű, lósóska (*Rumex Hydrolapathum*).

b) Forrtszirmúak (*Gamopetalae*):

- Plantaginaceae*: *Plantago maxima*, *P. tenuiflora*, *P. Sibirica*.
Valerianaceae: *Valeriana officinalis*, *V. dioica*, *V. sambucifolia*.
Dipsacaceae: *Succisa pratensis*, *S. inflexa*.
Compositae corymbiferae: *Eupatorium*, *Bidens*, *Petasites*, *Tussilago*, *Aster Pannonicus*, *Inula salicina*, *I. Britannica*, *Pulicaria*, *Achillea asplenifolia*, *Ptarunica*, *Tanacetum vulgare*, *T. uliginosum*, *Artemisia vulgaris*, *Gnaphalium uliginosum*, *Senecio barbarifolius*, *S. paludosus*, *S. Sadleri*, *S. palustris*, *S. rivularis*, *S. nemorensis*, *S. Sarracenicus*, *S. fluviatilis*, *S. Doria*, *Ligularia*.
Compositae cynarocephalae: *Cirsium palustre*, *C. brachycephalum*, *C. canum*, *C. rivulare*, *C. oleraceum*.
Compositae cichoriaceae: *Scorzonera parviflora*, *Sc. humilis*, csorbóka (*Sonchus arvensis*), *Taraxacum paludosum*, *Crepis paludosa*.
Lobeliaceae: *Lobelia Dortmanna* (hazánkban nincs).
Rubiaceae: *Galium palustre*, *G. uliginosum*, *G. rubioides*, *Asperula aparine*.
 Fás { *Loniceraceae*: *Viburnum opulus*.
 { *Oleaceae*: a magas kőrisfa.
Gentianaceae: *Centaureum uliginosum*, *C. ramosissimum*, *Blackstonia scrotina*.
Menyanthaceae: mind (*Menyanthes*, *Linumanthemum*).
Labiatae: *Mentha*, *Lycopus*, *Teucrium Pannonicum*, *Scutellaria hastifolia*, *Sc. galericulata*, *Glechoma hederacea*, *Stachys palustris*.
Verbenaceae: *Verbena supina*.
Asperifoliae: nefelejts, nádálytő.
Convolvulaceae: *Convolvulus sepium*.
Cuscutaceae: *C. Tinci*, vízi füveken élősködik.
Solanaceae: *Solanum dulcamarum*.
Scrofulariaceae: *Scrofularia nodosa*, *Scr. Ehrharti*, *Gratiola*, *Lindernia*, *Limosella*, több *Veronica*.
Rhinanthaceae: *Odontites*, *Pedicularis palustris*, *Tozzia*.
Utriculariaceae, mind, de nálunk kevés, *Pinguicula*.
Primulaceae: csak a *Hottonia*, *Lysimachia*, *Trientalis*, *Sauolus*, *Centuuculus*.
Ericaceae: *Erica tetralix*, *Audromeda*, *Vaccinium uliginosum*, *Oxycoccus*, *Ledum*.

c) Különszirmúak (*Choripetalae*):

Umbelliferae: *Cicuta*, *Berula*, *Sium*, *Helosciadium*, *Oenanthe*, *Cuidium*, *Conioselinum*, *Angelica*, *Thysselinum*, *Chaerophyllum cicutarium*, *Selinum carvifolium*, tehát elegendő-számú.

Saxifragaceae: *Parnassia*, *Saxifraga heucherifolia*.

Ranunculaceae: *Clématis integrifolia*, *Thalictrum flavum*, *Th. lucidum*, a *Ranunculus*-nak *Batrachium* algénusza mind, *R. lingua*, *R. flammulus*, *R. polyphyllus*, *R. lateriflorus*, *R. repens*, *R. sceleratus*, *R. acer*, *R. Steveni*, *Caltha*, *Myosurus*.

Cruciferae kevés: *Cardamine parviflora*, *C. pratensis*, *C. Hayneana*, *C. amara*, *Nasturtium officinale*, *Barbarea*, a torma, a kányafű.

Nymphaeaceae, mind, tündérrózsa, habrózsa; (*Victoria regia*).

Droseraceae, mind, *Aldrovanda*.

Violaceae: *Viola pubinervis*, *V. stagnina*, *V. pumila*.

Portulacaceae: *Montia rivularis*.

Alsinaceae: *Buda Adans.* (*Spargularia* PERS.), *Sagina procumbens*, *S. nodosa*, több *Stellaria*, *Malachium*.

Silenaceae: *Dianthus superbus*, *Cucubalus*, *Lychnis flos cuculi*.

Hypericaceae: *Hypericum tetrapterum*.

Elatinaceae, kevés, de mind.

Fás, *Tamariscaceae*: *Myricaria Germanica*.

Polygalaceae: *Polygala amarella*, *P. comosa*.

Fás, *Rhamnaceae*: kutyafa.

Euphorbiaceae: *Euphorbia palustris*, *E. lucida*.

Geraniaceae: *Geranium palustre*, *G. pratense*.

Linaceae: *Linum perenne*, *L. catharticum*.

Onagraceae: *Isardia*, sok *Epilobium*.

Halorrhagidaceae: *Hippuris*, *Myriophyllum*.

Trapaceae: sulyom.

Lythraceae: *Peplis*, *Lythrum*.

Fás { *Pomaceae*: *Crataegus nigra*.
 Rosaceae: *Rubus caesius*;

» fűnemű a *Comarum*, *Potentilla anserina*, *P. reptans*, *P. erecta*, *P. supina*, *Sanguisorba officinalis*, *Geum rivale*, *Ulmaria ulmaria*, *U. glauca*.

Papilionaceae: *Trifolium fragiferum*, *Tr. hybridum*, *Tr. repens*, *Tr. angulatum*, *Tr. spadiceum*, *Tr. procumbens*, *Lotus corniculatus*, *L. uliginosus*, *Tetragonolobus*, *Glycyrrhiza echinata*, *Galga*, *Vicia picta*, *V. serratifolia*, *Lathyrus pratensis*, *L. palustris*, *Melilotus paluster*, *M. macrorrhizus*, *M. dentatus*.

A vízi fű életének téranyaga (*medium hydrophyti*).

A vízi növény vagy teljesen vízbeli életmódot folytat, se a földhöz nem erősödik, se természetszerűen a levegőbe nem emelkedik (*Chaerophyllum*, *Aldrovanda*, az algák nagy része), tehát a virágzó füvek közt a *plankton*-nak felel meg. Ilyen példa a virágzó növények közt kevés van. Vagy a vízi fű levelének a felszíne meg a virágja a levegőbe jut s ekkor két téranyagban (közeg) él, a vízhez másképp alkalmazkodik, mint a levegőhöz, s a vízi levele egészen más szervezetű, mint a légbeli

sütkérező levele. Az ilyen vízi fű se sok (*Salvinia*, békatutaj). Vagy végre a vízi fű a vízfenékhez vagy más alapzathoz erősíti magát, s a vizen át felső leveleivel meg a virágjával a levegőbe merül ki (balatoni hinár). Az ilyen vízi fű a legtöbb.

E szerint van:

1. *egytérbeli vízi fű (planta unimedia seu hydrobia)*, a mely csak vízben él, mint a *Ceratophyllum*, *Aldrovanda*, a kryptogám *Riccia fluitans*, gyökértelenül, magát se a földhöz vagy sziklához nem erősíti, se a levegőbe nem merül ki;

2. *kéttérbeli vízi fű (planta bimédia seu geohydrobia)*, a mely a víz fenekén gyökeresedik vagy taraczkol, a vízben él, de onnan természetszerű életműködésre tartósabban ki nem merül (*Pilularia*, *Isöetes*, *Naias*, *Chara*, *Montia rivularis*, átokhínár, *Zannichellia*, *Ruppia*, a káka és szittyó vízi alakja, kiváltképen meddón);

3. *vízilégi fű (planta hydraërobia)*, melynek vízi gyökere vagy gyökértelen szára a fenékhez, általában sehova nem erősödik oda, a törzs teteje azonban a virágokkal a levegőbe emelkedik, mint a békatutaj, sárga hínárvirág, *Hottonia*, békalencse, kolokán (*Salvinia*, *Riccia natans* a kryptogamák közül). Ezeket *hemi-plankton*-nak,¹ azaz vízben-légben lebegőknek is mondják;

4. *háromtérbeli fű (planta trimédia sive geohydraërobia)*, a mely a víz fenekén gyökeresedik, a vizen keresztül átnöve a levegőbe emelkedik, mint a hinár, a vízi boglárka, *Hippuris*, *Elatine*, *Callitriche*, *Marsilea*,² tündérrózsa, habrózsa, *Victoria regia*, a sulyom régi termésével lehorgonyozva, a *Vallisneria* csak a virágjával kimerülve;

5. *sárbeli fű (planta limicola seu limnobia)*, mely a vizes sárban gyökeresedik, a törzs nagyobb része a levegőben fejlődik. Ilyen sok ernyős és fészkes fű, a nád, káka, gyékény. Ide sorolhatjuk a vízi fákat (kőris, fűz, nyárfa, égerfa, kányafa, kutyafa stb.) is, melyeknek magasabb törzsében keményebb szervezkedés van.

A vízi növényzet szervezkedése és alkalmazkodása.

A növény változékonysága, szervezkedése és alkalmazkodása a vízben is szembevető és tanulságos. — Más szerve, mint a szárazföldinek, a vízi növénynek sincs, de ugyanaz a vízi életmód szerint máskép alakul és működik.

A vízi virágzó fű sokkal egyszerűbb, mint a szárazföldi. A békalencse ritka virágzásán és gyümölcsözésén kívül egyszerű telep, tehát nincs száraz-leveles szervezete. Más vízi fűnek nincs annyi életműszere, mint a szárazföldinek: nincs gyökere, kacsaringója, szirma (*Ceratophyllum*), a virágjában nincs annyi biológiai rendezkedés, mint a száraz növényében. Bizonyos életjelensége azonban élénkebb és meglepőbb (*Vallisneria*, 5. ábra).

A vízi gyökérzet, ha van, gyenge, az életcélja is más, csak fogódzkodik vele a földben. Nem erőteljes a szár sem, hajlékony és nyúlékony; az edénnyalábja egyszerű, nem vastagodik, kemény merevszárú cserjés vagy fásszárú növény mélyebb vizeinkben nincs. Az egyszerű alapterve szerint a szár ágatlan, de bujább vízi fű bőven el is ágazik. A levél ágasságát, illetőleg fűzőtségét tekintve, koránt sincs

¹ SCHIMPER: Pflanzengeographie auf physiologischer Grundlage, 1898. 864., 850. old.

² A szives olvasó át fogja látni, hogy itt, biológiai tekintetben a gyökér morfológiai különbségeit nem szükséges tekintetbe vennünk.

az a nagy változatosság, mint a szárazföldi, kiváltképen kétszikúek között. Annak a szervezkedésnek, melylyel a napszerető (*heliophilus*) növény a magasba emelkedik (komló, kaszanyüg), vagy a melylyel a kemény talajjal, más körülménnyel, az állattal vagy növénytársával szemben életküzdelmét végzi s a termékenyítést és magérlelést biztosítja, mindennek a sok biológiai aprólékosságnak annyi sokfélesége a vízi fűvön nincs, a mennyi a szárazföldi növényen ma már csaknem a végtelenségig változik.

A vízben nincs annyi okozója a növénytest széttagolódzásának, mint a mennyi kellék és ok ezt a szárazföldön elősegíti. A vízi fű tehát ugyanolyan vagy hasonlóbb marad egymáshoz, a mint a vízbeli egyneműbb körülmény megszabja. Ezért a vízi fű családjainak, génuszainak és fajainak a száma sem tetemes, több családnak kevés vagy csak egy neme (genus) van, több genus fajszakadt (*monotypicum*, *Hydrilla*, *Vallisneria*, *Stratiotes*, *Butomus*, *Scheuchzeria*, *Elisma*). Legtöbbtagú a *Potamogeton*, mintegy 60 faj az egész földön. A vízi fű száma a szárazföldihez képest hasonlíthatatlanul kevesebb. A vízi növény élete egész esztendőn át egyenletesebb, mint a szárazföldié; elfagyásnak, nyári kiaszásnak nincs alávetve. Nevezetes előnye továbbá bizonyos szívósság s a szaporodásnak könnyű módja. Az elszakadt vagy letépett növénytag a vízben nem olyan hamar pusztul el, mint a szárazon, hanem életműködését folytatja, iparkodik újra megnőni, s ennek a vízben valóban meg is van a lehetősége. A két hinárnak a Balatonban ez biztosít nagy győzedelmet. A leszakadt darab átszivárgással tovább táplálkozik, magának a szükséges ételmelet átsajátítja, a hajó és más sokféle széthordja s alkalmas helyen, pl. a kikötő kövei közt, meggyökeresedik.

A vízi fűnek nem nagyfokú tagoltságát és egyszerű életmódját tudományos szempontból ismernünk kell. Ezt az egyszerűséget a filogenezis szempontjából még többre kell becsülnünk.

Minő volt az első fanerogám vízi növényzet, nem ismerjük, de ezután már nem is fogjuk földeríteni. Bizonyos, hogy egyszerű volt, tehát a mai egyszerűség még ősi állapotra vall. A víz ősi virágzói mindenesetre tökéletlenebbek voltak a mainál, de aligha sokkal tökéletlenebb a békalencsénél. A mai vízi vegetatio tehát régi időbeli maradvány, s egy része az eredeti kezdetleges állapottól nem haladott messzire, tehát a keletkezés kezdetének még elég világos visszatükrözője.

De életben maradt a vízi növényzet tökéletességének a koronája, a *Victoria regia*, a melegebb vizeké a hővízi tündérrózsa.

Tekintsük ezután a szervezkedést a növény tagjai szerint.

1. A vízi gyökér.

Az igazi vízi növénynek legegyszerűbb szerve a gyökér, sőt a vízi növények számához képest a vízi gyökértelen fű is elegendő a Balaton környékén. Ilyen a *Ceratophyllum*, *Salvinia*, *Utricularia*, másutt az *Aldrovanda*, *Hottonia* is. Minthogy pedig némelyik gyökértelen a Balaton szélén is bőven és buján nő, következtethetjük belőle, hogy a gyökér a vízi megélhetésre nem mindig okvetetlenül szükséges.

Vízi gyökere van a békatutajnak, a békalencsének, fölmerülése után a kolkának, de ez a víz fenekéhez, a víz partjához vagy kövéhez nem rögződik, hanem rendes gyökérszerep teljesítése nélkül a vízben csüng. Ezek a gyökértelen vagy

szabadgyökerű füvek különös figyelmet érdemelnek, a vízben szabadon lebegnek s magukat a földnek vonzó erejétől (*geotropismus*) függetleníteni bírják. A Balatonnak azonban többnyire a nádas partmellékén húzódnak meg, a nyílt és mélyebb vízbe nem hatnak. Legtökéletlenebbjök a hazánkban ismeretlen *Wolffia arrhiza* L. (sub *Lemna arrhiza*, gyökértelen békalencse), de a mi gyökeres békalencséink is a virágzó növények legtökéletlenebbjei.

A vízi növény a szükséges táplálékot a vízből átszivárgás útján vétén föl, hatalmas gyökérzete nincs. A minő van, csak a földbe kapaszkodik vele, vagy a vízi fű a taraczkját, azaz földbeli indáját (hínár) vagy a szára alsó részét erősíti (*Chara, Naias*) a földhöz s a szárnak kellő helyzetet biztosít a napfényhez. A vízi gyökér a szár alsóbb csomóiból eredő vékonyka, hosszú, ágatlan adventív képlet. A balatoni két hínár szárának felsőbb csomóiból ilyen gyökérszál nyáron ered.

Az igazi lemerült vízi fűnek soha sincs oly ágas-bogas gyökere, mint a szárazföldinek, sőt a gyökheja is satnyás vagy nincs.

Annál csodálatosabb azonban a még vízben gyökeredző, de már inkább a parti vegetációhoz számított erősebb és rostosszárú s nagyobbrészt a levegőbe emelkedő fű, pázsit és más kóró gazdag és sűrű gyökérzete.

A föld vonzó ereje ezekre a növényekre a vízen át, úgy látszik, jobban hat, mint a földön keresztül. Következtetni lehet ezt a dús gyökerekből, a mely e növényeknek szokottabb, de szokatlan helyéről is a vízben eredni szokott. Egy vízparti növény gyökérzete mindig sűrűbb és bujább-növésű, mint a szárazföldi testvéréé. Csak azt csodálom, hogy a Balaton mellékén azzal nem találkoztam, a mivel a békés- és biharmegyei Sárréten. Itt az áradásos időben gyakran lehetett látni fatuskót, a melyről a hosszú fehérlő adventív gyökérzet úgy csüngött, mint a hosszú ősz hajzat az aggastyán fejről. Az élő fűzfák dereka Gyomán, a Körös partján, 1879. év nyarán mintha fehér gyapjúval lett volna borítva attól az adventív gyökerek sokaságától, a mely a megelőző s egész a fűzfák koronájáig érő árvízben a fa derckából nőtt ki. De a Balaton széléből kiszedett nád, menta, fodorsás, farkasnyílű, *Sium latifolium*, *Lycopus*, *Phellandrium*, *Stachys palustris*, *Scutellaria galericulata*, *Ranunculus lingua*, *Epilobium* stb. is ilyen nagy és sűrű gyökérbojtot visel, a *Salvinia*-nak meg a süllőhínárnak pedig a levele gyökérzet módjára hasadozik szét.

E parti füveknek szívós, dús gyökérzetén kívül tartós rostjuk (edénynyaláb) is nevezetes, ez tűzegképződés anyaga.

2. A földbeli szár, taraczk.

A közönséges szemlélő könnyen gondolhatná, hogy a hínárnak egész 2·5 méter hosszú szára csakis a vízben lebeg, talán gyökere sincs. Valósággal a hínár a tó fenekén gyökeresedik s itt a földben még csaknem akkora hosszú szára terjeszkedik szét, a minő a fenékről a víz színére fölnövekedik. A hínárnak a fenék földjében szétterjedő földbeli szára *taraczk* (*stolo subterraneus*) nevet visel. Ez a taraczk a vízi fűvet a talajban jól megerősíti s több bütyökjéből a víz színéig érő szarat bocsát. A taraczk biologiailag a vízi növénynek nemcsak hatalmas lekapsolója a fenékhez, de szaporítója, illetőleg megújítója is, mert oldalhajtásaiból a taraczk minden irányban szétterjeszkedik s az anyataraczk elvesztével minden oldalhajtás önállóságra jut, külön növény lesz. A vízi füvek közül sok ilyen taraczkkal bol-

dogul, pl. a *Scirpus Tabernaemontani* meg a *Sc. maritimus* nevű káka vagy a békabuzogány, a nád, sás, surlófü, a menta stb. A taraczk meg az inda között csak az a különbség, hogy a taraczk a földben vagy a sárban, az inda a vízben vagy a levegőben terjed, tehát leveles.

A *Scirpus maritimus* taraczkja helyenként gumó módjára földdagad s tartalék-táplálék gyűlik össze benne, hogy ennek árán a tavaszi kihajtás megindulhasson. A békabuzogánynak némelyik rügye dagad meg erre a célra (v. ö. 31. ábra A, C).

A taraczk tulajdonképen vékonyabb, soványabb, jobban szétágazó és terjeszkedő tőke (*rhizoma*). Masszivabb, ágatlan vagy kevésbbé ágas, bőséges táplálékgyűjtő tőkéje több vízi növénynek van (tündérrózsa, habrózsa, sárga liliom, kálmos, gyékény, virágos káka). A *Stachys palustris*-é meg az eltéréseié gumóforma darabokra tagolódik s mindegyikből egy-egy növény lesz. A tőke gumóvá is törpül (*Alisma Plantago*, nyilfü) s a növénye őszzsel egész eddig elpusztul, csak a gumó a megújító rüggyével telel ki. A vízi gumó tehát egészen táplálékgyűjtővé alakul. Ez az, a mit az Alföldön *böngyölé*-nek vagy *böndö*-nek neveznek s lisztjével az ősnép táplálkozott. A tőke, valamint a taraczk is, a növénynek sok esztendei fönmaradást és tetemes elterjedést biztosít.

Ató fenekén, a be nem fagyott vízben s a fenék földjében a tőke meg a taraczk kitelel, azért a mély víznek földben gyökeredző növényei rendszeren többnyáréltűek. A mélyebb vízbe be nem ereszkedő, tehát elfagyó vízi növény inkább egynyáréltű, mint a *Najas minor*, a békalencse, a sulyom, a *Salvinia*, *Chara*; de a sulyom egynyáréltűségében SCHMIDT kételkedik.¹

Hagymája és gumója csak kevés sárbeli virágnak van, pl. a tőzegviollának, az *Orchis palustris*- és *O. morio*-nak.

3. A vízi fű szára.

A vízi fű szára vékony, de arra elég erős, hogy a víznek mérsékelt mozgása ne árthasson neki. Belsejében légcatornák (lásd az 1. ábrát) vagy nagyobb hézagok vannak, vagy még a felsőbb czikkjei föl is fuvódnak (stüllőhínár). Ezért a súlya tetemesen csökkenvén, a különben hajlékony gyenge szár a vízmélységen keresztül fölmerülhet és függélyes helyzetben marad, a mi a szárazföldön, a levegőben lehetetlen volna. Ilyen szervezkedés, kivált a sulyom, a levél nyelének felfuvódása nélkül (lásd a 2. ábrát) nem bírná a később ráncszedő termés súlyát eltartani. — A szárnak sejthézagaiból meg a légcatornáiból a szükséges levegő a környező belső sejtekbe is bejuthat.

Az igazi vízi fű tehát általában gyengébb-szervezetű, mint a szárazföldi; vízi fa és cserje nincs, sőt a víziek edénynyalábja is gyenge-rostú, fasejtje nincs vagy csak csekély, sőt az edénynyaláb ismétlődve nemcsak azért nem vastagszik, mert, mint javarészben egyszikűeknek, zárt, azaz nem osztódó, vagyis meg nem újuló nyalábok van, hanem a száruk nem a tartós vastagodásra, ellenkezőleg a fiatalabb végén folytonos megújulásra, túlsó végén pedig elhalásra van rendelve. A kétszikűek fűnemű szárában az edénynyaláb, illetőleg a faelevenje (*cambium*) szintén nem vastagít, tehát a víziek meg a szárazföldi fűnemek között megvan e tekintet-

¹ Fl. Boem. III, 1794, 86. old.

ben a fokozatos kapocs, csakhogy a vizek szára életét a tél ki nem oltja, a szárazföldiek pedig tövig elfagynak.

A vízi szár, az egyszikűek alapterve ellenére, bőven szét is ágazik (*Potamogeton perfoliatus*, *P. interruptus*) vagy pedig indát bocsát (*Vallisneria*, kolokán, menta). A szár czikkjének a száma és hosszúsága a víz mélysége szerint gyarapodik, a czikk e szerint, valamint a víz folyása irányában nyúlik, tehát a vízi szár nagy mértékben alkalmazkodik. Az alsóbb czikk hosszabbra nyúlik, mint a felső.

A szár hosszúságával a tőből sarjadzó levélnyel megnyúlása is lépést tart (tündérrózsa, habrózsa), sőt ezen megnyúlások nyomán a káának hosszú felső czikkje, a csomótlan darab, eredetileg szintén csakis az ősvízi életből fejthető meg, mely azután a partszáron is megörökítőddött. A káka tehát a vízből való alakulásnak nagybecsű példáját őrizte meg csomótlan hosszú czikkével.

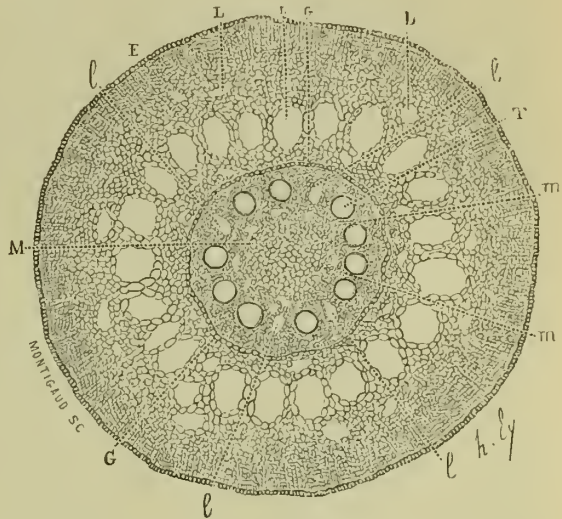
A hosszúra nyúlt száron kívül nevezetes a vízi törpeszárúság (*acauliscentia aquatica*), azaz a levélsokor közepén keletkező csekély szár a virágokkal. Ez a vízfenék rétének jellemző növénye, bár jellemző képviselője, a *Vallisneria*, *Litorea*, *Lobelia* a Balatonban nem nő; de a vízi sarjából keletkező hajtás gyakran ily alakúan telik ki a víz fenekén, a Balaton partján pedig a ritka *Limosella aquatica* jelzi, hogy ez a típus itt is van és hihetőleg a vízből szokott ki az iszapra.

Gyakori vízi szár a rózsásan csoportosodó levelek közül fakadó virágszál (*scapus*), mint a kolokáné, *Alismá*-é, a parti utilapué, virágos kákáé, nyilfüé. Majd feljebb is halad a levél a száron (békabuzogány, sás, káka, iszapsás) vagy a levél- hüvely tartja hozzá a tőből vagy a hagymából (tőzegviolla) eredő leveleket. A káának meg a sásnak a felső száríze szokott hosszúra megnyúlni.

A szár törékenysége is szembetűnő (*Naias marina*, *N. minor*, *Chara*, *Ceratophyllum*, a süllőhinár). A vízi állat, melynek érintésére a törzs könnyen szétdarabolódik, a tüskével (*Naias marina*, *Chara*), görbült szúrós (*Naias minor*) vagy merev, durva leveleivel (*Ceratophyllum*) tapadó darabot messzire elhurcolhatja. Az elhurcolt darab azután kellő helyen, sarjadzás útján a növényt újra kinöveszti, tehát ivartalan úton fajtát szaporítja.

A szár (*Naias marina*) meg a levélfog szúrósága (*Naias minor*, kolokán) a szájjal sértő állat ellen védelem, a széthurcolásra alkalmas eszköz.

A mentának, *Epilobium*-nak és más parti fűnek indája (*Ranunculus repens*) vagy gyökerező szára (*Trifolium repens*) is van, s gyökeres darabjairól szaporodik.

1. ábra. A sulyom vízbe merült szárának keresztmetszete, 50-szer nagyítva. EMERY-nek «A növények élete» című művéből (Természettudom. Társulat, 1883). — E, az egy sejtréteg alkotta bőr, alatta a kéregszövet, benne LL a felmerülést megkönnyítő légesatorna, G az edénnyaláb védő hüvelye, TT az edény, mely itt egyedüli része az edénnyalábnak, M a bél légesatornái, m a szár közepén hosszában a bél, m a bél külseje.

4. A vízi fű levele.

A vízi fű szárát és levelét leginkább az árnyékbelihez hasonlíthatjuk, amaz nyulánk, vékony, hosszúra nyúlt, emez vékonyka, általában mind a kettő gyengéd-szerkezetű. A *Nymphaea alba* meg a *Nuphar luteum* levele vastagabb, de nem

2. ábra. A *Trapa natans* var. *subreniformis* BORB., élet-nagyságbeli, kétsücsűen fogas levele, lent (a) a levélnyel fel-dagadva, a Természettudományi Társulat Közlönyéből (1894).

tartós, könnyen morzsolható és törik. A vízi levelet kevés sejtréteg alkotja, gyenge az edénynyalábja, erősítő sejte nincs, sejtfala, kivált a bőréc, vékony, hogy a víz a széndioxyddal és szervesen sókkal könnyen belé-szivároghasson.

A levél életműködésére nézve meg kell jegyeznünk, hogy ugyanaz a levél nem bír akár a vízhez, akár a levegőhöz alkalmazkodni, erre a célra átformálódni, vagyis két közegben nem tud megélni. A légbeli fű a vízben, a vízi a földön elpusztul. A víz is, a levegő is más külső és belső alakulásra, más alkalmazkodásra kényszeríti a fűvet. Mind a vízi, mind a légbeli levél szerkezete más. A szárazföldi levél a légbeli gáz-cserére van berendezve, mind a két oldalán szájnyílása van. A vízen elterülő levélnek a visszaján nincs szájnyílása, a felszine pedig viasszal vagy másnemű anyaggal van mintegy belakozva, tehát kiválóan a megnedvesedés vagy megázás ártalma ellen van biztosítva. — Végre a vízbeli levélnek kes-

keny szála vagy sallangja, mint a beszivárgás szerve, szerepel.

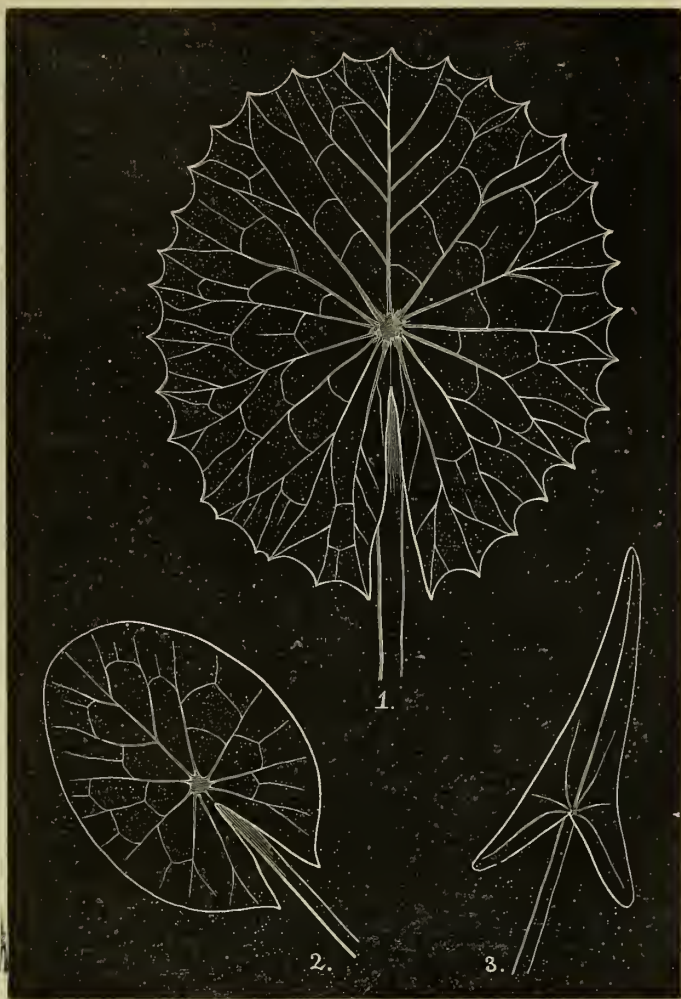
A Balaton vízbeli és vízmelléki füvein gyakori az örves levélállás. Ilyen a süllőhínár, *Hippuris* (*Elodea*, 11. ábra, *Hydrilla*), *Lysimachia vulgaris*, *L. verticillata*, *Lythrum salicarium* var. *ternatum*, *Aldrovanda*, *Salvinia*, *Elatine alsinistra*, az eltérőbb *Chara*-t és surlófűvet is ide számítva. A rózsás csoportosulás (kolokán), valamint a váltakozó helyzet is gyakori.

Némelyik vízi fű levele átellenes (*Potamogeton densus*), itt-ott a széleslevelű hínáré is. Az örves-helyzetű levelet ez utóbbinak a szárát széles alappal átölelő nyeletlen levele pótolja.

A levél szélét tekintve, nevezetes a kétsúcscos fogasság (2. ábra), a mely a kryptogamák két-kétágúságára emlékeztet, a vízi virágzókon mindenesetre ősi öröklés. A sulyom levélfoga rendszeren kétsúcscú, a *Nymphaea Lotus*-é egysúcscú, de egyik-másik fog hasonlóan hasadt, mint a sulyomé, csakhogy jóval nagyobb. Szép kettős fogazata van a *N. dentatá*-nak PLANCH, a Fl. des Serres VI. köt. 627—28. képén. A kettős levélfog kétség-telenül a sallangos levélnek a kezdete (vagy befejezése?). A *Ceratophyllum*-nak, valamint a vízi boglárkák levele is ily két-kétágún sallangos. Fogas levele van a *Naias*-nak is, némely *Potamogeton*-é bodros vagy gyengénrácizolt.

Nevezetes morfológiai bélyege a vízfenékről felnövő több fűnek a Balaton mellékén is, hogy fejlődésétsalsóbbbrangúszervvel, levéllemez nélkül kezd, t. i. a külsőbb és elsőbb levéllyelelemeztelen, vagy e helyett állveállé laposodik s vele teljesíti életföldadatát. Ez az elsőbb levél azonban a növény gyűjtésekor gyakran már nem látható, virágzásig elpusztul vagy másképp tökéletlenkedik, romlik, ezért szembe nem tűnő. Nevezetes sajátság ez kiváltképpen azért, mert az eredeti vízbe merült ősi növény egyszerűbb bélyegét jelöli, az ősiség maradéka. Az *Alisma graminifolium*-nak meg a *Sagittariá*-nak, a míg a levele a víz fölé nem merül, mindig ilyen ellaposodott levéllyelele van (31. ábra D). Az *Alisma plantago* is ily állvelelelel kezd fejlődni, a *Potamogeton natans* lemeztelen levéllyelele pedig hengerded. A teljesség kedvéért a Balatonmellék száraz helyéről a csodabogyó vagy egértövis (*Ruscus hypoglossi* és *aculeatus*) levélnemű szárát is itt említhetjük. Az *Alisma* meg a *Potamogeton natans* belsőbb, illetőleg felsőbb levelei, a lemeztelen nyél után, lemezzel fejlődnek.

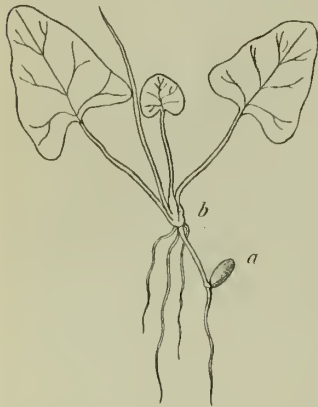
A *Pilularia* levélképlete azért kiválóan nevezetes, mert a fejlődésnek első

3. ábra. A lótvuszvirágnak háromféle levele. — 1. a teljesen kész, fogasszéllű vízszinti levél, 2—3 a fiatal, vízi alsóbbrendű, épszéllű levél; 2. ellipszisformájú, a vízben vagy a vízszinén; 3. nyílforma, a vízbe merülve (Term.-tud. Közlöny 1883.).

fokáról feljebb nem halad, mindig csak lemeztelen levele van, mint az említett előlevelek. A *Pilularia* tehát systematicai helyzete meg a leszármazás elmélete (*philogenesis*) nyomán is a levélfejlődés kezdetének ősi állapotát őrizte meg. A *Potamogeton sparganifolius* Laestad. in Fr. Mant. I, 1832, 9. is ilyen állevelles állapot, tele van levélnyéllel, csak ritkán hajt levéllemezt. A sütkérező-levelű *Potamogeton*-ok, úgy látszik, belőle ágaztak ki.

A *Potamogeton uataus* levélzetének fejlődéssorát szépen írja le KOCH¹ E faj helyett a Balaton partvizeiben a délibbvidéki, közelről rokon *P. fluitans* és var. *stagnalis* terem. A *P. natans*-nak a tavaszi első és második levele valóságos állevél (*pyllodium*) vagyis levéltelen nyél. A következőnek nagyon keskeny lemeze van, az azután fejlődő mindig szélesebb és szélesebb. Itt tehát a levélzet fejlődésében mintegy *máásszervűség* (*heterorgania*) uralkodik. Nevezetes ez kiváltképen azért, mert a vízi növények szervének fejlődéssorába olyan szerv is beléiktatódott, illetőleg a filogenetika részére megőrződött, a minő a szárazon, terjedelmesebb rokonságában a növényeknek nem ismeretes.

4. ábra. A *Nymphaea alba* (fehér tündérrózsa) csíranövénykéje, *a* magvából kinövő gyököcskéjével, fentebb (*b*) a mellékgyökérrel s az alacsonyabb-fokú első levelével. Legelső a szálas, azután a nyilas, végre a veseforma levél. A mag és a levelek alja közt van a szíkalja (szárrész, *a*, *b*).

TITTMANN (1821) után.

A *P. fluitans*-nak több hazai példáján a hosszú álleveleket nem láttam, de ez sekélyebb vízből való. Sok és hosszú levéltelen nyelet mély vízben (Stranske tengerszemében, Trencsénvm.) láttam. Ha a *P. fluitans*-nak állevele nincs, faji önállóságát szintén öregbíti, s az állevél a fejlődése tervéből kitorlódván, a *P. uataus*-nál újabb-eredetűnek tekintendő.

Alacsonyabb fokkal kezdődik a sulyom, valamint a *Nymphaea Lotus* L. (*N. thermalis*) levélzete is, t. i. a *Sagittaria*-nak nyilas levélformájával. Ezt követi az ellipszis-forma *Nuphar*-levélalak, végre a saját fogas levél² (lásd a 3. képet). Sőt SCHENCK³ szerint a *Nymphaea alba* meg a *Nuphar* első levele is keskeny szálas, gyenge és lemerült, a következő fokozatosan szélesedik (lásd a 4. képet). A fejlődés folytán így keletkezik sajátos, lemeztelen levélnyéllel vagy más-más levélalakokkal kombinált máslevelű fejlődés (*heterophyllogenia*) A vízi füvek közt ez elég gyakori jelenség, csodálni kell tehát, hogy a *Nymphaea thermalis*-nak ilyen fejlődését, a nílusi lótuszszal szemben, mint gondolt speciális sajátoságot annyira túl akarták becsülni,⁴ pedig ez a *Nymphaeacacá*-knak a fejlődés alaptervébe iktatott ősi bélyege⁵ s a vízi fűnek gyakori életjelensége. Külföldi botanikus a nem nagyon szembeszökő különbséget csak *folia imperfecta* és *perfecta*⁶ vagy *juniora*, *adult*, *maiora*⁷ szóval jelöli.

¹ Synopsis Fl. German. II., III. 582—83. old.

² SIMKOVICS: Természettudom. Közl. 1883., 342—43; Nagy-Várad természettud. 1890. 95. old.

³ Die Biologie der Wassergewächse (Bonn, 1866) 77. és 146—47. old.

⁴ Természettud. Közönl. 1883., 342., — 1894., 499., 501. old., de v. ö. u. i. 1894. 555—56. old. Pótfüzetek 1894., 148—50. old.

⁵ ENGLER u. PRANTL: Natürl. Pflanzenfamil., III. Theil, 2. Abtheil. p. 1.

⁶ CASPARY in Miquel Annales Lugd.-Batav., II. 248.

⁷ FORSKAL: Flora Aegyptiaco-Arabica, 1775. 100. old.

Ebből az alakbeli sajátágból azt is következtethetjük, hogy az említett növények vízi őseinek csakis az elsőbb és egynemű állevele volt. A lemezes levél már alacsonyabb vízszínen keletkezett s átmenő alakulás a szárazparti növény leveléhez.

A kétféle levélben munkafelosztás nyilatkozik: az alsók a vízhez alkalmazkodnak, a felsők a levegőhöz, s egyszersmind a virágzó szár helyes állását is biztosítják. Világos a munkafelosztás a tőzegpáfrány vagy zombékpáfrány levélzete közt is; külsőbbjei szélesebb-sallangúak és meddőök, a belsőbb keskenyebb-sallangúak és spórázók, mint a hogy a virágzó növényeknek is gyakran a felsőbb levelei formálódnak virágokká. A tőzegpáfrány levélbeli különbsége világosabb az erdei mókusbordán (*Blechnum spicant* L.) meg a struczpáfrányon.

A levél szervezkedéséhez tartozik végre a sulyom levélnyelének fölfuvódása. Ez a levélnyél jó hosszú, a közepe táján feldagad, később üres lesz, levegővel telik meg, s a sulyom levélrózsája éppen ezen könnyebbülés folytán merül fel május végével vagy június hónapban a víz színére. A mint a gyümölcs növekedésével a lombrózsája súlyosbodik, a levélnyél daganata is jobban felfuvódik, a gyümölcs növekedésével arányosan nagyobbodik, hogy a sulyom zöld része a víz színén maradjon.¹ A felfuvódott nyél tehát, főleg virágzáskor és gyümölcsözés idején, ellensúlyozza a gyümölcs terhét, különben az úszó levél is lemerülne vagy olyan helyzetbe jutna, hogy életezélját nem teljesíthetné. E levél t. i. a víz alatt szerves anyagot átszajátítani nem bírna, e nélkül pedig az érlelődő gyümölcsben tartalékeleség nem képződhetnék, a levél lélekezése a vízben megakadna, azért az egész sulyom, így idő előtt a vízbe lemerülve, az éretlen gyümölcsessel együtt mennél hamarabb tönkre menne (2. és 23. ábra).²

5. A vízi levél alapformái.

A Balaton vízi füvei levelének alakját és viselkedését öt alapformára vonhatjuk össze.

Első alapformája a vízi levélnek a pázsitlevél (*folia graminea*), a mely számos parti, sőt szárazai fűnek is van. A vízbeli pázsitlevelű füvek egy részét a *benthos*-nak nevezett alakuláshoz számítják. *Benthos* a legyökeresedő vízi vegetatio, ha a letelepedés nem mindenkor gyökérrel erősödik is a keményebb helyhez, tehát a vízben szabadon lebegő, vagyis a plankton ellentéte (5. ábra).

A vízi pázsitlevél vagy keskeny (*Isoëtes*, *Pilularia*), vagy szélesebb, szálás, de hajlékony, nem merev. Ilyen a *Zosterá*-é (tengerpázsit), *Vallisneriá*-é, az *Alisma graminifolium*-é, megnyúlt száron több hínaré (*Potamogeton gramineus*, bodrosan a *P. crispus*-é), kicsiben az átokhínaré. Olyan alapforma ez, a melyre másfélelombú vízi fű is visszahanyatlik (*Sagittaria sagittifolia* var. *vallisnerifolia* Coss. et GERM.), vagy a továbbfejlődés innen indul ki, mint az *Alisma lanceolatum*-é stb., azért alsóbbbrangú, sőt ősbibb levélformának kell tekintenünk, mint a minő elsőlevele más alapformának (*Alisma natans*, sulyom, *Potamogeton natans*, tündérrózsafélék) is van.³ Az egyszikűek jellemző levele, a víz fenekén vagy szikláján a vízmozgáshoz czélszerűen alkalmazkodik.

¹ EMERY: A növények élete, 84. és 124. old.

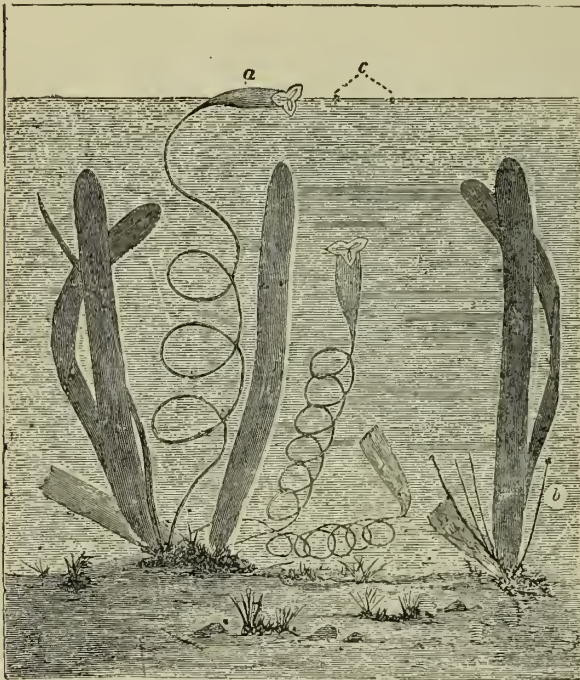
² KERNER: Pflanzenleben, I. 598. old.

³ SCHENCK: i. h. 76. old.; TITTMAN: Die Keimung der Pflanzen etc. 1821.

A vízi levél második alapformája a vékony szál (*Potamogeton pusillus*, *P. interruptus*, *Zannichellia*, *Naias minor*, *Hippuris*, *Callitriche autumnalis*, *Elodea*), vagy a vékonyszálú levélsallang, mint a süllőhínár, borzhínár, *Hottonia*, *Utricularia*, a boglárkának (*Ranunculus*) vízi alnemzetsége (*Batrachium* DC.) fajain (9. ábra).

A vékony levélsallang vagy gyenge, s a vízből kimerítés alkalmával összeesik (*Ranunculus fluitans*), vagy merev és a vízen kívül is szétterpeszkedve marad (*R. divaricatus*, *Ceratophyllum*).

A vékonyszálú levél a folyó és csergedező vizet kedveli s a víz folyásához és hullámzásához czélszerűen alkalmazkodik.

5. ábra. A *Vallisneria spiralis* a víz fenékén; *a* a termő példa szálas levéllel, csavargós kocsánon a virággal, egyik már egész a vízszintre jutott; — *b* a hímek példa, *b*-nél virágjával. Ez innen leszakad, a víz színére jut (*c*) s a virágot termékenyíti. A termékenyült virág azután az összezugszorodott nyélen lehúzódik a vízbe (v. ö. a 17. ábrát).

szívja, a gázcserét és kilehelést is végzi. De a levélnek finom széthasadozása a vízáramlás, vízcspakodás és vízi állat széttépése ellen is biztosítja.¹ A víz különben a vékony széles levelet nagy erővel támadná meg és szétszaggatná, ezért az alkalmazkodás a sallangosságot örököltette meg a vízi levélfejlődés alaptervében.

Hogy a vízi növénynek vízszívó gyökerének is kellene lenni, ennek jelzése a természetnek az a megtévedése, hogy Szántódon a süllőhínár már 1891. július 11-én szárának felső részéből vízi gyökeret eresztett.

Hogy az *Utricularia* levélsallangjának a tömlője vagy hólyagja a fű fölmerü-

Ez az alapforma, a vékony hosszú szárral voltak éppen a hínár szervezete. Ennek a szövetkezetnek aránylag csekély a földi gyökérzete és csak a fenéken való megfogódzásra való; táplálékszívó gyökheja nincs, vagy az ilyen vízi fű egészen gyökértelen is (*Ceratophyllum*). Ellenben a vegetáló része (szár, levél) jókora terjedelmű (2 1/2 méter) lehet (süllőhínár) s a táplálékát nem a földből, hanem a vízből meríti.

A vízi levél tehát ekkor a gyökér életműködését veszi át, s ennek megfelelően vagy a gyökér vékonyka szálaihoz hasonló, vagy ilyen módon hasadozik szét. Említésre méltó az az analogia, a mely a hal kopolyúja s az ilyen keskenykesallangú levél között van, mint hasonló működés eredménye.

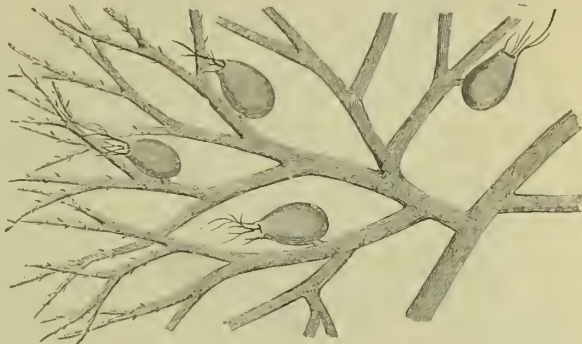
A vékony szál vagy sallang felszine átszivárgás útján a folyós táplálékot magába

¹ LUDWIG FR.: Zur Biologie der phanogamischen Süßwasserflora, — ZACHARIAS O.: Die Thier- und Pflanzenwelt des Süßwassers című munkájában, I. köt. 1891. 71—72. old.

lését a vízből elősegíti, s hogy bogárfogó¹ módjára is szerepel, eléggé ismeretes. Itt csak azért említjük meg, mert az *Utricularia vulgaris* ezzel az eszközzel a Balaton szélében, kivált a nádas környékén szintén működik (6. ábra).

A vízi levél harmadik alapformája a *Potamogeton*-nak vízbeli széles, vékonyka, épszélű lombja. — A *P. natans* meg a *P. fluitans* tulajdonképen áthidaló alak a negyedik meg e harmadik alapforma közt. Ennek a két fajnak van t. i. a víz színén elterülő széles levele is, s pedig egészen olyan minőségű, mint a negyedik alapformáé. A vízbe merült levelek hosszú és gyenge-szerkezetű. A *P. lucens* és *P. coloratus* levele széles, de gyenge, s nem sűtkérezik fent, hanem a vízbe merül (20—21. ábra).

Ily szerkezetű a balatoni hínár *Potamogeton perfoliatus* levele is, de az alakja egészen más, a szár körül tölcésér módjára hajlik össze, sőt a fiatalabb s a kevesebb átellenes levél a vízben még egészen össze is zárkózik. Az előbbi formák nem nagy mélységben nőnek, emennek egész két méter hosszú vízbeli szárán a számtalan levél nagy felszint képvisel. Összeczárkódzó levele, mint hólyag, eleintén szintén nagyon csökkenti a növény fajsúlyát, úgy hogy a *P. perfoliatus* két méter, sőt másutt 3—5 méter vízen keresztül is könnyen átnyúlik a levegőbe. A levélnek tölcésáralakja, némelykor kevés bodrossága is, bizonyára javára van, különben szétterülne, mint a többié. Az pedig, hogy nyeletlen, szárölelő, még jobban biztosítja az állását a száron, nincs a rángatózásnak alávetve, mint a vékony nyélen levő levél.

6. ábra. Az *Utricularia* (sárga hínárvirág) levélcallangja nagyobbitva, a bogárfogó hólyagokkal.

A *P. perfoliatus*-nak lehulló, vízzel és levegőbuborékkal telt levélhártyája is segítségére van fölmerülése közben. Sokkal világosabb ez a *P. coloratus*-on, melyé mint valóságos spatha (virágburok) jókora nagyságú, felfuvódva összehengeredik, hasonlít a *Galanthus* virághüvelyéhez vagy a *Polygonum* levélkürtjéhez, tele van levegőbuborékkal. A sallangoslevelű vízi *Ranunculus* levélhüvelye szintén jól felfuvódik, s tetemesen hozzájárul a fölmerülés mehanikájához.

A *P. perfoliatus*-nak terjedelmes tarackja és gyökere van a vízben. Ez a biztos alap is megkönnyíti a széles, hasítatlan levéllel való életküzdelmét. Édegy-nyalábja is jobban fejlett.

A hazai széleslombú *Potamogeton* közt kiváló a *P. acuminatus* SCHUMACHER, Enum. pl. Saellandiae, ed. I. 1801, 49 (*P. cornutus* PRESL, Fl. Čech. 1819, 37) hazánkban Garam-Kövesd határában, a vasútmenti mocsarakban, bőven, sárgálló gyümölcsfüzérrel és gyümölcskocsánál, s hosszú, szállahegyű levelekkel. Levelének hosszú hegye mint számos tűr látszik ki a vízből, s állítólag a hal szeret közte tanyázni.

A *Potamogeton crispus* megint kisebb vízben marad. Levele már jóval kes-

¹ A másik bogárfogó, a harmatfünek két faja, a vidékről valószínűleg eltűnt.

kenyebb és fogas, a szomszéd *Naias mariná*-éhoz hasonlóbb. Levelének bodrosága a felszint nagyobbitja, tehát a vízben a súlyát apasztja. Ezt czélozza némely széleslevelű *Potamogeton* lombjának gyenge ránczossága is. A *P. pusillus* meg a *P. interruptus* levele már keskeny, mint rendszeren a lemerült növényeké (2. alapforma). A *Potamogeton* levele, mint látjuk, a vízi levélnek mind a négy formáját magára ölti, tehát mintegy összefoglaló kapocs a vízi füvek között.

A vízi levélnek negyedik alapformája a széles tutajforma, mely a víz színén sűtkérezik. Régen úszó levélnek (*folium natans*) nevezték, ámbár az életműködése a vízbeli helyváltoztatásnak (úszás) csaknem az ellenkezője. Az úszó, helyesebben sűtkérező levél (*folium apricans*) jó széles vagy nagyon széles, tövi levélnyele akkora nyúlik, mint a víz mélysége, a széles levéllemez tehát a víz színére jut, inkább

7. ábra. A békatutaj hímje kerekded veseforma levelével, fent a hármastagú virága (előlről és hátulról) a kéttagú virágburokból nő ki. 4-nál a vízi gyökér.

csendesen pihen, a mozgás ellenére van, visszájával a vízben elterül, a színe pedig a levegőre tekint, tehát kétféle életmódot: légbelit és vizit folytat. A levél közül bukkan fel a virág a levegőbe; az egész meglehetősen nyugalomban marad, nem úszik, csak a kényszerű mozgatásnak enged. Ez a jellemző vízi lomb nem maradhatott hatás nélkül. A magyar nép a széleslombú vízieket egyik tagját, a víz színén való elterüléséről, egész találóan *békatutaj*-nak (*Hydrocharis*, 7. kép) nevezte, mintha a béka rajta sűtkéreznék. A vízi növényeknek ezt a csoportját, legszebbik tagjáról, a növénygeográfiában *tündérrózsa-alakzat*-nak vagy *tündérrózsa-szövetkezet*-nek nevezzük. A csapkodó vagy hullámzó vizet természeténél fogva

kerüli, csendes állóvizet kedvel s a Balatonnak csak a partmellékére húzódik.

A sűtkérező levél keményded, jó kemény, egész bőrnemű, szárítva török, széles kerekded, ritkábban hosszás (*Polygonum amphibium* var. *fluitans*), vagy rhombforma (sulyom), hasítatlan, épszélű, ritkábban fogas (*Nymphaea Lotus*, sulyom), vagy négyágú (*Marsilea*), a visszája szőrös is (sulyom, *Nymphaea neglecta*), nem ritkán lilaszín vagy lilapiros, noha az élénk színt inkább a felszínén várnók. A sűtkérező levél felszíne e helyett sötétzöld, fénylő, ezenkívül viasz vagy másnemű anyag vonja be, mintegy belakkozott, azért a vízesepp róla, mint a vízi madár tolláról, könnyen és hamar lepörög. Ez a felszín a vízi növényt a hullám, valamint az esővíz ártalma ellen is óvja. A hévízi tündérrózsa rokonságának a széles levele vékonyszerkezetű, mint a békatutajé, de a szétágazó vastag erezet erősíti.

A vízi levél 2. és 4. alapformájának tanulságos kapcsolata a *Salvinia natans* (ruczaöröm, 8. ábra). Levélörve hármastagú, ketteje légi levél s a vízszínen szétterül (a 4. alapforma); harmadika gyökér módjára vékony szálakra foszlik, mint a máso-

dik alapforma. Volt idő, midőn valóságos gyökérnek gondolták s a csoportját *gyökgyümölcsűek*-nek (*Rhizocarpeae*) nevezték. Más ilyen áthidaló alakon a szár felsőbb levelei tartoznak a 4., az alsó széthasadozottak pedig a második alapformához. Ilyen a boglárka *Batrachium* alnemének több faja (9. ábra), de csodálatos, hogy se a Balaton vizében, se a szélében felemáslevelű vízi boglárka nem terem. Ide tartozik a csillaghínár (*Callitriche*) is, melynek felső szélesebb levelei a víz színén csillag módjára csoportosulnak, a vízbeliek vékonyszálúak, ezenkívül három ernyős fűvünk: az *Oenanthe aquatica*, *Berula angustifolia* meg a *Sium latifolium* a Balaton mellékén. Ezek, a mint gyakrabban szemléljük, nem felemás-levelűek, de némelykor a mélyebb vízben levő alsóbb levelök vékony- vagy egész hajszálfinomságú

8. ábra. A ruczaöröm (*Salvinia natans*) nagyobb alakja, a víz színén, fentről kissé ferde irányban látva, életnagyság. LUERSEN: Die Farnpflanzen (1889) című művéből (RABENHORST: Kryptogamen-Flora). Nagyjából szemközt a vízszinti leveleket látjuk, lent a gyökér formájára hasadozott levél.

sallangokra oszlott, úgy hogy nem is hinnők, hogy annak a levele, ha a különben jól ismert ernyős növény alján nem lenne. Apadáskor az alsó, vízi, vékony-sallangú levél elszáradhat, az *Oenanthe aquatica* máslevelűsége (heterophyllia) ezért se szembeszökő.

A vízi levélnek ötödik alapformája a merev, hosszú, keskeny, hegyes, gyakran a kardforma.

Példája a kolokán vagy vízi áloé. Sajátságos, hogy a levelei olyan formájúak, olyan helyzetűek, fogasak és szúrósak, mint az amerikai *Agave Americana*, vagyis százesztendőss áloé kövér levele. A vízi áloéknak keletkezése és az amerikai áloéval való hasonlatossága csaknem megfejtethetetlen, valószínűleg a vízi alakulás rég elmosódott sorozatának rejtelmes titka és kapcsa (10. ábra). Tövi leveleinek rózsaszerű csoportosulása különben a vízparti növények (nyílű, hídör, békakutaj) közt is ismétlődik, de a vízi áloéé mégis más, egész káposztafajhoz hasonló. A vízben

hengerded taraczkot bocsát, melylyel két vagy több levélrózsa összefűződik. — A taraczk végén fejlődő rügből ivartalanul szaporodik.

A vízi áloé különben, melyet a német méltán *Krebsscheer*-nek, *Wassersäge*-nek és *Wasserscheer*-nek is nevez, a vizeinknek, egykor a Balaton nagyobb-kiterjedésű mocsarainak is valóságos nyuljhozzámja volt. Vízcsatornában, medenczében, a nádas fokában stb. egymaga töméntelenül nőtt, s jaj volt annak, a ki meztláb közé keveredett. A kolokán a Balatonmelléken nem egymaga a szúrós vízi fű (17. és 42. old.), de további életmódját hazánkban ezentúl bajosan lehet kifürkészni, 1881 óta annyira megfogyatkozott.

A vízi áloénak levélmodellje, a kardalak, különben, ha nem is rózsásan csoportosodva, hanem a megnyúlt száron váltakozó helyzettel, vízparti s harmadkorbeli, nagyobbbrészt egyszikű növényeinken is uralkodó szokott lenni. Ilyen a nád,

9. ábra. A vízi boglárka (*Ranunculus aquatilis*) a vízben. Virága meg a terméscsoportja kiemelkedik a vízből, hárommetszetű levele a vízszínen elterülve sűtkérezik (tutajlevél), vízbeli levele vékonyszálú sallangra fozlott. Vékonyka a szára is.

A levél kardalakja a vízmelléken oly szembetünő, hogy más közéje tévedt fű nagyon kirí, s mint nem rég ide került, könnyen felismerhető az egynemű növény-szövetkezetben. A kardlevél rugalmas, könnyű, egyenesmerek, de hajlékony, gyakran deres bevonata is van, azért a zápornak, vízáradásnak és más vízmozgásnak, a szélnek stb. jó ellenállást gyakorol. Világos ebből, hogy a vízparti magasabb növény saját termőhelyén a kardforma levéllel boldogul legjobban, s hogy ez az alak éppen ennek a termőhelynek határozott, természetes kifejezője.

Ezt az alakot a negyedikkel a *Polygonum amphibium* kapcsolja össze (lásd a 28. ábrát).

A vízparti fű levelének kardalakja, a szár megnyúlása után, megmerevedés és elhegyesedés útján, a gyengébb vízi pázsitlevélből (1. alapforma) alakulhatott. Merevségét a deres bevonat is előkészítette.

gyékény, fodorsás, békabuzogány, a sárga liliom, *Alisma laucolatum*, a kálmosgyökér, némi eltéréssel a virágos káka; a kétszikűek közül a *Polygonum amphibium terrestre*, *P. lapathifolium*, *P. persicarium*, *Ranunculus lingua*, *Lythrum salicarium*, *Plantago lanceolata*, *Senecio paludosus*, a *Rumex hydrolapathi*. A kard alapformáját a nyilfünek háromágú keskeny levélsallangja is elénk tárja.

10. ábra. A *kolokán* hímes virágjával, balra a kurta inda végén új levélrózsa sarjával, lent a levelek között a bimbóval a virágburokban.

6. A vízi fű szőrössége.

Mint hogy a vízi fűvet leginkább kifejlődött korában, virágzásakor szemléljük, s ekkor már többnyire kopasznak tűnik fel előttünk; ezért szoktuk meg, hogy a vízi fű szőrtelen; ezért írhatta KERNER,¹ hogy a havasi flóra nyolczvan százaléka, *hasonlóan mint más flórák mocsári füve*, teljesen szőrtelen. Ez azonban hazánkban, valamint a Balaton mellékén korántse e szerint a kis százalék szerint van, vízi szőrös növényeink száma a Balatonnál is jóval tetemesebb.

Nem számítva, hogy kivált a *Nymphaca*-alakzat levelének felszínét a megázás ellen viaszos, lakkos vagy más bevonat védi, mást meg bekéregzés (surlófű kova-savval, *Chara* mézszszel), deresség (*glaucedo*, *Blackstonia*, *Iris*), viaszréteg (*Primula farinosa*) vagy tükéreg oltalmaz; sok vízi növényünknek testét, vagy legalább a levele visszáját jól kifejlődött szőrruha vonja be.

Ilyen a *Marsilea quadrifolia* (métélyfű), mely fejlődése elején csaknem szűrke-szöszös, azután csaknem lekopaszodik, de itt-ott a szőr nyoma, kivált a levélkék tövén, fenmarad. Más európai *Marsilea* szőrzete állandóbb (29. ábra).

A *Nuphar sericeum* fiatalját lesimuló ezüstszőrzet borítja, de a fejlődés folytán többé-kevésbé lekopaszodik.²

A *Nymphaca neglecta*³ levelének a visszája, levelének és virágjának a nyele szőrös, végre lekopaszodik. Kelet-Indiának van *N. pubescens*-c, «foliis . . . subtus fulva lanugine tecta», a *N. Lotus* L. pedig Kelet-Indiában, a Nilusban, valamint Nagy-Várad és Buda hővizében majd teljesen meztelen (*N. thermalis* DC.), majd aprószőrű.

A sulyom levele is hol szőrös, hol nem, vagy egy vízben is majd szőrös majd meztelen. Pl. 1882. augusztus havában Alsó-Berki és Körmend közt, csak néhány méter átmérőnyi kerek réti tóban, a hol a természetes alakító hatás két-féle alig lehet, mégis az egyik sulyomnak vegetáló szerve: szára, a levél nyele meg a visszája jó hosszúszerű, bolyhos; a másiké tökéletesen kopasz. Keszthely mellett, a Hévvíz melegítette és a Kis-Balatonból kifolyó Zala vizében, Simon-tornyán, valamint Szolnokon a Zagyvában egymással vegyest a sulyomnak szintén ez a két alakja nő. A szőrösségen és kopaszságon kívül köztük más eltérés nincs. A sulyom tehát más morfológiai különbség nélkül, ugyanabban a vízben teljes kopaszon meg bolyhosan is megélhet⁴ (23. ábra).

A *Viola pubinervis* REHM. et WOLOSZCZ. Fl. Polon. exsic. Nr. 18, 1893. (*V. palustris* Autor. Hungar.), mint keleti eltérés az igazi *V. palustris* L.-től levélerezetének pelyhességével keletkezett.

A kopasz *Potamogeton pusillus* szőrös alakja a *P. Grisebachii* HEUFF. lenne, de ez valóban moszatpiskolta *P. pusillus*.

A *Ranunculus aquatilis*-t⁵ rendszeren kopasznak mondják,⁶ a mienk levelének

¹ Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben, bevezető kötet 236. old.

² Botan. Centralbl. 1881. VI. köt. 421—22. old.

³ HAUSLEUTNER: Botan. Zeitung, 1850. 905. old.

⁴ A kopaszlevelű sulyomot újabban Tisza-Roff (PERLAKY G.) szép lilapiros levelekkel, Püspöki (Vasvárm., MÁRTON J.) és Csongrád (a Tiszában gy. HOLLÓS L.) vidékéről kaptam.

⁵ L. Sp. pl. 1753, 556; = *R. heterophyllus* WEBER, Prim. fl. Hols. 1780, 42; = *R. peltatus* SCHRANK, Bayer, Fl. II. 1789, 103.

⁶ Stengel . . . kahl oder grösstentheils kahl, wie die ganze Pflanzen. *Neitr.* Fl. v. Nieder-Österreich, 658. old.

a visszája sűrű és hosszúszőrű (Vésztő, Gyoma), kiváltképen pedig a grobniki mező Jezera nevű tavából származó példaké (var. *pellitus* BORB.), továbbá a verboveci *R. obtusiflorus*-é (DC. Syst. I, 1818, 234. pro var. *R. tripartiti*),¹ úgy hogy a vízi szősz mint nedvszívó, továbbá fölmerüléskor mint súlycsökkentő czélszerűen közreműködik. A *R. paucistaminus* jó keményszőrű, a *R. trichophyllus* var. *subglaber* FREYN a kopaszabb alakja. A levélsallang végén gyakran két kemény apró szőr a kisebb állat ellen védelem.

Az inkább parti növény vízbe merült szárán szintén elég gyakran fejlődik sűrű szőr, pl. a *Veronica acutifolia* var. *dasypodá*-n (Uechtr.; Ipoly-Litke), vagy tavaszkor a kevés emberlátta *Pyrethrum uliginosum* szára alján meg a virágzaskor már elszáradó élesfogú levelén, a *Roripá*-kon stb.

Sőt filogenetikailag az sem hallgatható el, hogy a vízparton sok növény mint kopasz vagy kopaszabb és egész sűrűszőrű vagy molyhos változik:

<i>Kopasz vagy kopaszabb:</i>	<i>Sűrűszőrű:</i>
<i>Ranunculus lingua</i> var. <i>glabratus</i> WALLR	<i>Ranunculi linguae</i> typus.
» <i>flammulus</i> L.	var. <i>pilifer</i> G. BECK
» <i>repens</i> L.	» <i>lucidus</i> POIR.
» <i>sceleratus</i> var. <i>leiosomus</i> .	» <i>sceleratus</i> L. typ.
» <i>trichophyllus</i> CHAIX, var.	» <i>trichophyllus</i> CHAIX typ.
<i>subglaber</i> FREYN.	(<i>R. paucistaminus</i> TAUSCH.)
<i>Mentha nigricans</i> MILL. }	<i>Mentha aquatica</i> L.
» <i>parictariaefolia</i> BECK. }	» <i>Schleicheri</i> OP.
» <i>Austriaca</i> JACQ. }	» <i>tenuifolia</i> HOST.
» <i>viridis</i> L. }	» <i>multiflora</i> HOST.
» <i>balsamiflora</i> HBR. }	
» <i>viridescens</i> BORB. }	» <i>spicata</i> L.
<i>Symphytum uliginosum</i> KERN.	<i>Symphytum officinale</i> L.
<i>Solanum dulcamarum</i> L.	<i>L. litorale</i> RAAB.
<i>Veronica scutellata</i> L.	<i>Veronica parmulavia</i> POIT. et TURP.
» <i>glabra</i> SCHRAD. (Garam-Kövesd).	» <i>maritima</i> L.
<i>Myosotis palustris</i> L.	<i>Myosotis memor</i> KIT.
<i>Sonchus uliginosus</i> M. BIEB.	<i>Sonchus arvensis</i> L. (mirigyés).
<i>Seuccio Bohemicus</i> TAUSCH.	<i>Seuccio paludosus</i> L.
	» <i>Sadleri</i> LÁNG ² Rchb. Fl. Germ. excurs. 245, 1831. (<i>S. tomentosus</i> HOST., non Michx., nec alior.).
<i>Cardamine amara</i> L.	<i>Cardamine umbrosa</i> LEJ. 1813.
» <i>crassifolia</i> (OP.).	» <i>Opizii</i> PRESL
» <i>pratensis</i> L.	» <i>ucnorosa</i> LEJ. 1813.
» <i>dentata</i> SHULT.	var. <i>aspera</i> BORB.
» <i>Haynana</i> WELW.	» <i>asperifolia</i> BORB.
<i>Viola stagnina</i> KIT.	<i>Viola persicifolia</i> ROTH.
<i>Euphorbia villosa</i> var. <i>glabrifolia</i> BORB.	<i>E. villosa</i> W. et KIT.

¹ = *R. Petiveri* KOCH, in STURM: Deutschl. Fl., Erste Abtheil., tom. 18, 82. 2, 1840 XIII, 7.

² Lcírása már Sadl. Fl. com. Pest 1, 2. 1826, 280. old.

Kopasz vagy kopaszabb:

Potentilla anserina var. *nuda* GAUD.
Ulmaria ulmaria (*Spiraea denudata*).
Comarum palustre.
Betula pubescens glabriflora.

Sűrűszőrű:

Potentilla anserina L.
Ulmaria glauca (SCHULTZ).
 var. *villosum* PERS.
Betula pubescens stb.

A vízbeli és parti fű összekötője a szőrösséget, illetőleg kopaszságot tekintve, a *Polygonum amphibium* szőrös parti meg a var. *fluitans* L. meztelen vízi alakja, a mely egy tőből is fejlődik (28. ábra).

A vízi növényen azonban a hajszálképletnek más faja is kiképződik. Ilyen a *serte* és *tüske*. Erre nézve a vizek királyát, a *Victoria regia*-t kell elsőnek említenem, de a Balaton mellékén is van keményszőrű (*Symphytum officinale*, *Cirsium brachycephalum*, *Galium uliginosum*, *G. palustre*, *Chara hispida*, *Ch. crinita*) vagy tüskés vízi fű (*Najas marina*, *Asperula aparine*, másutt), az *Erythraea uliginosa*-nak pedig sajátságos érdessége van.

Más bőr-, illetőleg hajszálképlet a *mirigy* a harmatfűvön, vagy a *pelyva* az *Aspidium cristatum*-on, *A. spinulosum*-on.

Ezek után látható, hogy a vízi növény egy természetes termőhelyen pelyhes vagy kopasz lehet. Ámbár DE CANDOLLE a Regni vegetabilis systema naturale II. kötetének (1821) 54. old. a nagyváradi tündérrózsa kopaszságáról azt mondja, hogy «character levis equidem in plurimis plantis, sed maioris momenti in stirpibus aquaticis», vagyis hogy a kopaszság meg a szőrösség a legtöbb növénynek gyenge bélyege, de a vízi növényen többet jelent, — az elősorolt példák azonban az ellenkezőt igazolják, mert ugyanabban a kis medence vízében is, más morfológiai különbség nélkül, a vízi fű egészen kopasz vagy bolyhos is lehet. Ebből az is következik, hogy a *Nymphaea Lotus*-nak kopasz alakját kelleténél jobban túlbecsülték, növénygeografiai rejtélyt, ősvilági növénymaradékot, sajátságos endemismust kerestek benne, a hazai flórának kiváló bennszülött díszét dicsőítették, míg mások helyesen, egyszerűen a Nilus tündérrózsájának, hazánkba a török¹ (vagy mint a *N. coerulea* SAVIGN.-t uraságok)-ültette virágját látták a nagyváradi meleg forrásban.

A vízi fű szőrének biológiáját tekintve, meg kell említenünk, hogy a nyers táplálék fölszívása másképp van a földben és sárban, mint a vízben. Elegendő vízi növényünk van a Balatonban is, a melynek gyökere általában nincs (14. old.), tehát gyökérrel már ezért se szíhatja fel a táplálékot. Továbbá a vízi fű egy része bogárfogó és húsemésztő (az *Utricularia* gyökértelen és bogárfogó); fogódzkodó gyökere általában gyenge, már ezért is másfélének kell lenni a táplálék fölvételének. A vízi fűnek tehát nem kiválóan a gyökér a nedvszívója, noha a vízi gyökéren is szívároghatik bele víz, hanem a bőre. Ezen át szívárog belé a víz, a melyben a széndioxyd meg az oxygen elnyelve lappang, a szerves só pedig feloldódott. Az egészen vízbeli fű nedvszívása tehát inkább olyan, mint az alsóbbbrangú moszatoké, *Characcáké*, vagy más vízi *kryptogamáké*, a szövetjük is rendszeren gyenge szokott lenni, nem fásodik.

A vízi növény szőre egyrészt bizonyosan mint víz-(táplálék)-szívó szerepel. A növény bőrszövetén levő hajszál épp úgy szívja magába a vizet, mint a vékonyka

¹ DR. SZABÓ JÓZSEF ÉS ENTZ GÉZA népszerű előadás közben hirdették.

levélszál vagy a levélsallang. Következtethetjük abból, hogy a vízi szórt gyakrabban széles levélen látjuk, a melynek más vékony levélsallangja nincs (*Nymphaea Lotus*, *N. neglecta*, sulyom), hogy nedvet szívhatna vele, tehát a levélszór rajta elkélő. A békatutaj, a *Limnanthemum* levelén meg a *Nymphaea alba* eltérésein szórt nem láttam.

A vízi szór fölmerüléskor is szükséges kellék, az állatkák bántalma ellen is óvhatja a fiatal növényt, tavaszkor pedig a gyenge résznek takarója. A sallangos-levelű boglárkák levélszálai végén gyakran két keményke szórt látni (*Ranunculus divaricatus*, *R. paucistamineus*), a mely apróbb állatkát könnyen megsérthet. Nem is láttam, hogy a vékonysallangú levél rágott lett volna. Mi más czélt teljesíthet még a vízi fű szőrzete, mindezt még pontosabban kell kifürkészni. Kipárolgásgátló, mint a forró vidék fűvén, aligha lehet. A szórképletnek valamennyi rendeltetését a szárazföldi növényen sem ismerjük, különösen pedig nem tudjuk a szór meg a víz között levő viszonyt és működést körülményesen. Nem tudhatjuk azért sem, mert sok szőrös fű ma korántsem azon a helyen nő, a hol természetszerűleg az első szőre keletkezett, hanem más helyre átszarmazva is átörökölte. Bizonyos azonban, hogy a növénynek fejlettebb korában a szór czélját befejezte, mert róla gyakran lekopik.

7. Ivartalan szaporodás (propagatio, reproductio agama).

A vízi füvek között közel vagyunk az eredeti ősi szaporodáshoz, az anyatest földarabolódásához, ivarszerv közreműködése nélkül. Gyenge testük hervadatlan-sága meg a visszapótló ereje, darabkájából az egész testnek újjá építése tetemesebb fokon nyilatkozik, mint a hamar hervadó szárazföldieken. Ez természetesen a más téranyagban, a vízben, jobban lehetséges. A vízi fű darabjainak megfogamazása is könnyebb, mint a légbelié. A vízi sarj gyakran vékony szártagon, mintegy vízi inda hegyén, az anyától eltávolodik, a vékonyka szál — mint a sötétben nőtt burgonyahajtás — könnyen törik, a nehezebb sarj a fenékre leereszkedik s meggyökeresedik (21. ábra). De a vízi fűnek ága is könnyen és gyakran letörik, az ár leszakítja (hínár, süllőhínár), vagy a vízi fű valamiképen szétaprózódik, sőt a szára meg a levele kiválóan törékeny is (*Utricularia*, *Ceratophyllum*) lehet.

Vízben az ilyen fűnek darabkája nem hervad, nem fonnyad és nem könnyen hal el, a széndioxydot meg a szerves sótot tovább is magába iszsza, tovább asszimilál, s lassanként akkorára nő, mint az anyatest volt, csendesebb helyen legyökeresedik, s mint új tű tovább él és szaporodik, holott a levágott faág vagy a virág a földön hamar elpusztul. Az ilyen elsodort vagy úszkáló darabon nem ritkán adventív gyökeret látunk, mely már az anyától való elszakadás után nőtt rajta. Ilyen gyökeres és sarjas darabkát a vízi madár is könnyen magával visz és más vízbe átplántál. Az amerikai árokhínár Európának kivált északibb vizeiben ezen az úton gyorsan elhatalmasodott, hazánkba is így érkezett, de veszedelmesen még el nem szaporodott.

Az ilyen széttördelődésből való, valamint másféle ivartalan szaporodás is kiválóan a vízi fű saját-sága és meglehetősen eredetinek és ősinek kell becsülnünk. Régibb és alacsonyabb-fokú, mint az ivaros szaporodás. A hínár nagy szaporasága tehát az ősi állapot példája és ismétlődése. Mint megőrződött ősiség, a békalencse, *Ceratophyllum*, *Myriophyllum verticillatum terrestre* ma is rügyezéssel ivartalanul

gyarapodik a Balatonban. Az anyatestről levált vízi rügy, sarj, gumó, inda vagy leszakadt és tovább növekedő ág az állatok bimbózásának (*generatio gemmipara*) analogonja. Ezek is mint sejtalkotta szemölcskéek keletkeznek az anya testén, sarjjá, ággá stb. formálódnak, továbbnövekedvén, az anyatesttel megegyezők lesznek s vele vagy állandó kapcsolatban maradnak (ág), tehát a szétágazó vízi növénytest mintegy *állattelep* meddőn vegetál, vagy pedig az anyatesttel való kapcsolat megszűnik, s a sarj, gumó, inda külön növénynyé alakul. A vízi virágzók gyakori ivartalan szaporodása csaknem ugyanaz a folyamat, a minő a sejtes *kryptogam*-áké, csak hogy a vízi virágzóknak már egész testszöveve, formásabb, szervezettebb tagja (nem sejtje) válik el az anyatesttől.

A vízi fű nagyon gyakran és töméntelenül ivartalan úton szokott gyarapodni, nem fogantatásból keletkező magvakról; ivartalan vegetatív szaporodása gyakran sokkal tömérekebb, mint a magból való csírázás. Mennél kedvezőbb a fűnek élete a vízben, annál inkább meddő marad, ivartalanul annál jobban gyarapodik s annál kevésbé gondol virágzásra és ivarszervekkel való szaporodásra. A vízi életnek a vegetatív szaporodás az ivarosnál megfelelőbb. A vízi moha, valamint sok más vízi fű gyakran éveken keresztül csak ivartalanul, de oly töméredek módon szaporodik, hogy belőle hatalmas mocsári növényformatio támad (láp, tőzeg). Virágzásra és magvazásra a kedvezőtlenebb vízi élet, kivált pedig a levegő kényszeríti a vízi növényt. A virágzást, azután a mag- és gyümölcsképződést, valamint a csírázást is sok minden eshetőség érheti, veszélyezteteti vagy megsemmisíti, sőt a virágzásnak a vízben sok akadály, a víz mélysége, áradás vagy tetemes apadás stb. állja útját, ivarzással tehát a vízi fű korántsem gyarapodhatnék oly töméreken. Az ivartalan szaporodásnak a vízben kevés akadály és zavar alkalmatlankodik. A propagálás a vízi életviszonyokhoz jobban hozzá alkalmazkodott. *Vízben az ivartalan szaporodás, szárazon az ivaros, a fogantatás könnyebb és uralkodóbb.* SCHENCK-nek¹ azt az állítását, hogy a vízi virágzók légi, szellő- és bogárporozta típusból vezethetők le, s hogy a meddő buja fejlődéssel a virág tökéletlenedik s a magvazás csökken, voltaképen nem ily visszatökéletlenedésnek kell tekintenünk, hanem az ősi kezdetleges állapot máig felmaradt példájának.

A növényzetnek ősi idejében, kiváltképen egy térényagban (víz), kétségtelenül az ivartalan szaporodás uralkodott, a mint ez a vízben mind a nem-virágzók (*kryptogamae*), mind a virágzók (*phanerogamae*), és pedig kivált a vízbe merültek közt túlnyomó. A mint a sejtes vízi növényből magasabb-fokú edényes keletkezett, eleinte sokáig az ivartalan szaporodásnak más-más módja volt túlnyomó szaporaságuk okozója. A vízi fűnek ivartalan vegetálása egyszerűbb, könnyebb, nem annyira bonyolódott, mint a szárazföldieké. Az ivartalan szaporodó szerv alkotása a növény testének rendes vegetálásától, a riigyezést is bele érve, alig különböző, csak a sarj leválása tesz különbséget. — Így folyt sokáig életök, eltöredezett darabról, rügyről, gumóról gyarapodtak, míg a munkafelosztás bennök annyira kifejlődött, hogy a szaporodás czéljára bizonyos levelek helyett ivarszervek kezdettek alakulni, s a mag, csírájával együtt, mint külön individuum kezdete, az anyatesttől végképen levált. A rügyezés, általában a vegetatív szaporodás mindenestre megelőzte az ivarszervet, mely a szép virágnak belső és legtöbbször alkotó része.

A virágzás, gyümölcsözés és magvazás kétségesebb, bonyolódottabb és nehe-

¹ I. h. 107. old.

zebb munka, mint az ivartalan szaporodó szerv létrehozatala, de az eredmény, a csírának megóvása a jövő évi fejlődés megindítására, jobban biztosított. A vízben, a hol az évi életműködés kevésbé van megszakítva, mint a szárazon, a rügyről, gumóról, indáról és ágról való szaporodás, akár a végtelenségig lehetőbb, noha a virágzás végre ennek is határt szabott. A száraz földön a vegetatív fejlődés és gyarapodás nem lehet ilyen szakadatlan és végtelen. Az anyatestről levált nagyobb darab a levegőben is elpusztul, annál kevésbé van előkészítve és védve a kitelelésre. Ez kényszeríti a légbeli növényt, hogy kitelelő ivadékát (csíra) lehető kicsire szabja s a vegetáló ág helyén vagy sarjat, vagy virágkörnyezte ivarszerveket fejlesztessen, a mag héjával és más gondoskodással a tél ellen védje. Erre a célra kétnemű sejt plazmájának kell egyesülni (fogantatás, termékenyítés).

8. A rügyezés és sarjadzás (gemmatio et proliferatio) töméntelensége.

A vízi és vízparti növénynek ismeretes természete a gyors és töméntelen szaporodása, ezért a víz színét rövid idő alatt zöld fedővel (békalencse) vagy hinárréteggel¹ boríthatja el, avagy a szikkadó vízfenéket hamar befűvesíti. Minden növény életében, de főleg a vízi fűében nagyon élénken mutatkozik az önfentartás ösztöne és a veszteségek pótlása, mintegy a visszaszerző, visszapótló erő. De a fagyasztó vagy hervasztó körléggel szemben maga a víz se meggyilkolja a benne úszkáló vízi fűdarabnak, sőt alkalmas közege a fű megifjodásának (*innovatio*) és új életre ébredésének. A víz tovább frissességben és életben tartja a növényt, mint a levegő. A levágott gally vagy ág a levegőn, külön oltalom nélkül elszárad; a víz a gyökéresztést és sarjadzást, a vízi életnek ezt a két főkellékét előmozdítja, s vele még a pusztuló darabból is új életet teremt.

A vízi fű nagy része szintúgy virágozik és magvazik, mint a szárazföldi növény, de ennek csak némelyike van kiváló sarjadzással megáldva. A vízi fűnek, sőt romladozó darabjának a rügyezése, sarjadzása s ezen az úton vegetatív tenyészcse különösen szapora, nem ritkán egész bámulatos. A vízi fű könnyen keletkező sarjairól hihetetlen gyorsasággal és rendkívüli halmazra szaporodhatik, a víz színét ellepi, a csatornát betorlaszolja, a vízi közlekedésnek útjába áll stb. A vízi növény, pl. a békalencse, borzhínár gyakran nem is virágozik és gyümölcsözik, sarjairól mégis hamar és szerfölött elszaporodik. Ó-Buda római fürdőjének langyos vizében esztendőök óta hasztalan keresek gyümölcsöző *Ceratophyllum demersum*-ot. Meddön bőven nő ott, évenként boglyaszámra szokták onnan kihányni a partra, mégis — vízi rügyeiről szaporodván — esztendőről-esztendőre megint bőven tele nővi a csatorna langyos vizét. Ugyanígy bujálkodik más hínárféle a Rákos (Pest) meg az Eger patakában (Eger mellett) is; kihányott hínárboglyákat a parton itt is gyakran látni.

Tapolcza vizeit a bőjtű (*Nasturtium officinale*) sok helyütt oly sűrűen és töméntelenül nővi be, hogy a fűéből keletkező párnája, hely szűkében, a vízből domborúan kiduzzad. Virágát ritkán lelni, de a sarja, meg a sarjáról való elágazása töméntelen. Régen eleségfű volt (bőjti saláta, fűszer, a görög *sisymbrium hete-*

¹ A moszatok, békanyál stb. is itt említhetők.

ron) s a tapolczai termőhely azt igazolja, hogy csaknem fáradság nélkül ma is hasznavehető fű lehetne

A mätelyfű (*Marsilea*) hazánkban (Holt-Körös, Boszut), ha vízben buján fejlődhetik, gyakran terméketlen vagy csaknem ilyen marad (29. ábra).

A vízi fű sarjadzása gyakran a kétes vagy lehetetlen magvazást pótolja. — A kolokán, az átokhínár, békatutaj, *Vallisneria* rendesen, más vízi fű (*Myriophyllum verticillatum*) kivételesen kétlaki, s a kétnembeli fű nem mindenkor nő egymással vegyest, hanem pl. az átokhínárnak Európában csak a nősténye él, a kolokán hímje és nősténye is gyakran messzire nő egymástól s más vízi növény magvának megérlelését is sokszor sokféle veszélyezteti. — A vízi fű tehát a bekövetkező magtalan-ságot nagyszámú sarj alkotásával iparkodik ellensúlyozni, s a sarj sokaságával nem ritkán valóban remekel.

11. ábra. Az átokhínár (*Elodea Canadensis*) nőpéldája háromtagú örves fogas leveleivel, magános, hosszúnyclú virággal.

Példa az *Elodea Canadensis*, mely Európában 1836 óta szüzen terjed, de az északnyugoti vizeket sarjadzás útján annyira ellepte, s a vízi közlekedés elé annyi akadályt gördített, hogy — ha nem túloztak a kártevősége leírásával — a *Wasserpest* nevet méltán megérdemelte. BECK GÜNTHER,¹ prágai tanár, az átokhínárról azt mondja, nem ismerünk más vízi növényt, a melynek elterjedő képessége oly kolosszális lenne; semelyik más vándornövény nem bír oly hirtelen gyorsasággal és csupán csak a sarjról magtalanul annyira elszaporodni, mint az *Elodea Canadensis*.

A *Vallisneria spiralis*-t Budapesten a Lukács-fürdő tavába PROCOPP JENŐ 1875-ben ültette. Nem tudni, természetes úton-e vagy kiplántálással, de 1891. év nyarán a Római-fürdő kanálisában már elegendő volt, s akkor ott meggyőződhettem róla, hogy kiválóan tarack-sarjáról szaporodik.² Most e helyen a *Vallisneria* annyira elszaporodott, hogy e

langyosvizű csatornában némely esztendőben alig van más fű, mint a *Vallisneria*-nak töméntelen zöld pázsítja. Van itt hím és termő példája is, a hím por május melegebb napján mint tajték látszik a víz színén. De a fű tövéből elegendő vékony indát bocsát és vele bőségesen gyarapodik. Szintén boglyaszámra hányják ki és gyűjtik össze a parton (22. és 42. old.).

¹ Mittheilungen der Section für Naturkunde des österreichischen Touristen-Clubs, III. 1891. 65. és e munka 70. stb. old.

² BORBÁS: Österreichische Botan. Zeitschr. 1891. 317. old.

A sarj szaporaságát tekintve, az átokhínárral igazán vetélkedik a balatoni hínár, kivált a *Potamogeton perfoliatus* (lásd a 71. old.). De szint ilyen sarjadzó és szapora más hínár is. Stranske (Trencsénmegye) erdei kis tavának («tenger-szem») vizét csak a *P. natans*¹ var. *prolixus* lepi el. Német-Keresztes mellett Vasvármegyében kisebb tavat egészen a *Potamogeton crispus* töltött ki. Ugyanez a kisebb fajta hínár némely esztendőben a budai nádorkertnél a Dunában töméntelen.

1890. augusztus havában Nagy-Váradon a *Nymphaea Lotus* a Sz.-László-fürdő tava medenczéjét oly sűrűen töltötte ki, hogy egyik a másiknak életét tetemesen korlátozta. A békalencse s helyenként a kolokán² stb. szaporasága is nevezetes. 1881. augusztus 20-án a kolokán Vésztő nádasának (rétság) fokában (sajkaút, Marhásfok) oly töméntelen és sűrű volt, hogy rajta a sajkával keresztül evezni lehetetlen volt.

Ime néhány világos példa, hogy a vízi fű minő hamar és töméntelenül, egész az ártalomig bir elszaporodni vidékünkön. Ez neki, úgy látszik, ősi természete és ősi szaporodásának egyik életnyilatkozata. A virágzás és gyümölcsözés későbbi fejlődmény. Mint nagyobb részét egyszikű füvek, bizonyosan az ősbibb növények sorából valók s minthogy a fajuk kevesebbszámú, korlátlan szaporaságuknak más versenytárs sem áll könnyen útjába. Másrészt a víz is olyan hely, a hol ezek a szapora füvek eredeti termőhelyükön, ősi természetük és életmódjuk során, akadálytalanul gyarapodhatnak.

A Balaton vízi füvei közül téli vagy teelő rügyet (*hibernaculum*) sarjaszt a békalencse, kolokán, az *Utricularia*, a békatutaj, a *Potamogeton perfoliatus* és *P. pusillus* meg a süllőhínár. Az ilyen rügy az anyanövény darabjával, vagy tőle elszakadva, a víz fenekére száll, ott kitelel s megnövekedve, esztendőre jut a víz színére. Részletesebben lásd a hínár szaporodását a 69. stb. old.

A vízi fű rügyét és sarját morfológiailag bővebben ismertetnem nem szükséges, mert a botanikából ismeretes. Inkább földrajzi érdekből említjük meg, hogy a vízi rügy és sarj a légbelítől alig különböző. A vízi rügyet külső erősebb rügy-pikkely nem takarja, de gyakran a légbelínél vaskosabb. A vízi fű kitelelő rügye rendszeren halavány, a pikkelye vastagabb, több benne a tartalék-táplálék, hogy kikeletkor ennek az árán a fejlődés megindulhasson (a széleslevelű hínár törügye). A vízi fű gyökere vékony, olykor csak a földbeli megfogódzkodásra való, a jövő esztendőre való táplálék nem halmozódik benne össze, a vízi rügy pikkelye ezért táplálóbba. A szárazföldi növénynek a gyökere vagy a töve húsosabb, ezért a gyökérfején levő teelő rügye soványabb maradhat.

A vízi fű sarja (*proles*) nyáron és őszkor keletkezik, vékonyabb és formásabb, fejlettebb zöld levélkék boruléka, pl. a *Myriophyllum verticillatum*-on már a szabdalt levele is látható. Külső rügytakarója nincs. Még nyáron vagy ősz felé jókorát növekszik, a víz színén vagy az anyanövényével még kapcsolatban gyakran látható, azután az új növénykéje a fenéken teel ki. Mind a két hínáron észlelhetjük a Balaton vizén. Ebből azt is láthatjuk, hogy a vízi fű életét a tél annyira nem korlátozza, vagy nem teszi úgy tönkre, mint a szárazíét.

A vízi sarj a fa ágától kivált azért különböző, hogy ez természetszerűleg

¹ A Holt-Rábában is Sz.-Gotthard mellett.

² A *Stratiotes* azonban a mult évtized óta helyenként (Vésztő, Kót, Biharvárm.) a szárítással és szabályozással nyom nélkül kipusztult.

leválni nem tud, az élő fatörzsszel szoros kapcsolatban marad, hacsak levágva mesterségesen külön nem szaporítjuk. Az ág helyén keletkező sarjnak a természet a leválását biztosította, s a szaporodását vele megkönnyítette. Minden újabb ág a megújulás kezdete, de az elágazás, valamint az anyatesttel való maradandóbb kapcsolat a végtelenségig nem mehet, a sok ág az anyatestet végkép kimerítené, ha a sok ág egy tövön maradna. Ezért kellett bizonyos ágakat kisebbre szabni, sarjjá vagy virággá alakítani, hogy az újabb rész az anyatesttől annál könnyebben elszakadhasson. A szétválást az anyatest régi-jének pusztulása, valamint termékenyítéssel a fogantató plazma is elősegíti. A vízi sarj kifejlődése és önállósodása után az anyag gyakran elpusztul. A vízi fűvet a szárazföldi fű és kóró fölött a természet előnyben részesítette, mert az utóbbiak közt a könnyű és tetemes gyarapodás sarjadzás útján, nagy számukhoz képest, ritkább eset.

A vízi rügynek és sarjnak bőséges alkotásáról a természet kellően gondoskodik: a földbeli tagból (törügy, tósarj) vagy a szárból, a levél tövéből, ritkán a felszínéből (*Cardamine pratensis*), sőt a virág helyén is fakad. A tósarj meg a törzs

12. ábra. Az istenbúza vagy búzaeső *Ranunculus ficarius* sarjadzó, később leváló s a földben növekedő rügye *a*), *b*) a levél tövében. Új növény lesz belőle.

sarja között, a helyzeten kívül, más különbség nincs. Egyik is, meg a másik is inda módjára kezd a szárból vagy a hínár földbeli tarackkjából növekedni, úgy hogy a sarj vagy ennek a rügye egy cikks végén távolodik el az anyaszártól vagy a taracktól, s a cikks a végrügyének megnyúlásából a tó fenekén új tarackkká növekedhetik, bütyökeiből pedig felfelé leveles hajtásokat bocsát. A tó fenekére leszálló sarj vagy csíranövényke a termékeny iszapban biztonságban marad, kitelel, vagy még telelés előtt zavartalanul növekedhetik.

A hínárféle füvek szárának a sarja a faj megifjítója is lehet. Ha a sarj a romladozó száron támad, egy ideig rajta növekszik, nyár végén vagy őszkor a szár darabjaival úszkál a vizen, azután a fenékre leszáll s ott meggyökeresedik. Mind a kétfajú hínárunk rendes megújódása (megifjódása). Tapolczán a *Potamogeton fluitans*-on 1896. augusztus 2-án már jókora hegyes rügy volt, s a megnyúlt cikkel távolodott el az anyaszártól. Szép rügyezést és sarjképződést láttam a *Myriophyllum verticillatum* L. var. *intermedium* KOCH fajtán (Vésztő, Ó-Budán, a Rómairfürdőnél, Tápió-Szele), valamint a *M. pectinatum* DC.-n (Brassó) is.

Fenek (Keszthely), az Angyalmező (Budapest), valamint Kis-Várda (gyűjté LATZEL) mocsaras rétyén a *Cardamine dentata*, kivált a var. *aspera* levele tövében vaskosabb levelesedő, gyakran szőrös sarj képződik, már mint leveles kis hajtás esik róla le és a földben meggyökeresedik (var. *prolifera*). Ezt a kakuktormát itt bogár bántja, gyakran az egész levelét leeszi, Soroksáron (a Csepel partján) pedig az ilyen *Cardamine* virága teljesedik vagy a termője többféleképp korcsosodik, úgy hogy a magvazás gyakran meggyűsül. Szükséges tehát, hogy a fajtát az anyatestről leváló sarjakkal tartsa föl. Szép módja az őskorból öröklött megújulásnak. A sarjhajtást, mint nagyobblevelű ágacskát látni az anyatesten. A rendes ág magamagá-

tól életképességgel le nem válhatik, az ősi sarj leszabadulását az anyáról a természet könnyítette meg V. ö. a 12. ábrán az istenbúzáat vagy trencsényi mannát.

Hogy a megifjodás a vízben könnyebb legyen, hozzájárul még az anyanövényből kinövő sarj szárának törékenysége is, úgy hogy a sarj önállósodása, illetőleg az anyától való elszakadása annál hamarabb megtörténhetik.

A vízi sarjadzásnak végsősége, midőn az egész virágzat sarjakká alakul, pl. a szittyón, kivált a *Funus articulatus*-on, a *Molinia coerulea*-n, *Poa bulbosa*-n, némely kákafajon,¹ kivételkép máson is, az a tünetény, a melyet közönségesen *fiadzásnak* (*viciparia*) szokás nevezni. Az elnevezés hamis, mert a fiadzás a termékenyítés eredménye, a növényfiadzás vagy *viciparia* pedig ivartalan szaporodás. — A tünetény azonban nagyon figyelemre méltó és tovább kutatandó, mert a virágzatnak ilyen elzöldülése, lehulló rügysarjakká való visszaalakulása, az ősi megújulásra, az eredeti alakra való visszavágás, s tovább kutatni annál kevesebb nehézséggel jár, mert a pázsitfélék sarja meg a pelyvás virágja között nincs nagyon nagy különbség.

Az ilyen elzöldülést BUCHEXAU kísérlete szerint² a túlságos nedvesség okozza, ennek a Balaton partján megvan a kellő alkalmja. Ezért a *viciparia* az *Allium carinatum*-on, *All. vineale*-n, a homokon a *Festuca vaginata*-n meg a *Phleum phalaroides*-en, sőt Badacsony erdejében a *Trifolium repens*-en is jelenkezik.

9. A virág szervezkedése.

A gyökér, szár, ág, levél, a rügy meg a sarj alkalmazkodása, mint a vegetáló szervezkedés, magamagának annak a fűnek az életfolyását, táplálkozását, testi öregbedését és életben maradását biztosítja, a melyen keletkezett, ezen felül az egész életműködése oda irányul, hogy a virág a levegőben oly helyzetbe jusson, hogy célját teljesíthesse, a fogantatás sikeres legyen s a mag megérlelődjék. A virágban folyó életműködés vége tehát a csirakeletkezés; a csíra az új növényélet megindítója. Ezért ama *vegetáló szervekkel* (*organum vegetativum*) szemben a virág az ivarszervekkel (a hím és termő) együtt a növénynek szaporodó vagyis tenyésző szerve (*organum reproductionis*), a termékenyítés és fogantatás végrehajtója.

A legtöbb vízi fű virága a levegőbe emelkedvén, teljességgel a levegőbeli életre alakult, már a vízhez nem alkalmazkodik, életműködését más szárazföldi és légbeli virág módjára végzi. A szár meg a levél, kivált a sütkérező lomb úgy alkalmazkodik a vízben, hogy a virágot nyugodtan tartva, ez a nászát zavartalanul, a levegő körülményei szerint végezheti.

A vízi növény virágának hosszas ismertetésébe tehát belé nem bocsátkozhatunk, nem azért sem, mert ez a növénybiológiának tetemes része, a melyet a botanikában terjedelmesen olvashatunk; mi pedig a vízi növény szervezkedésének leírásakor főleg a földrajzi szempontot, továbbá a vízi alkalmazkodást tartottuk szem előtt. Meg kell azonban említenünk, hogy eleinte az ivartalan szaporodás uralkodott (rügy, sarj) s a leveleknek bizonyos része csak később alakult ivarvédő és ivarzó szervekké, azaz virágokká. A vízi növények közt legtökéletlenebb, ha megjelenik, a békalencse virága, elég tökéletlen a *Hippuris*-é, *Ceratophyllum*-é, *Calli-*

¹ V. ö. BORBÁS V.: Kétfias káka hazánkban; Természettud. Közl. 1883, 541, 1884, 134. old.

² Abhandl. d. naturwiss. Vereins. Bremen, 1870, 392–93. old.

triche-é is, sőt a vizenyős hely fái is szíromtalanok (fűz, nyárfa, kőrisfa). Leggyakoribb a vízi növények közt az eredeti közösivarú virág, de aránylag elég az egylaki (gyékény, sás, *Zannichellia*, békabuzogány, kálmosgyökér, süllőhínár, nyilfű), valamint a kétlaki (kétnembeli, *Myriophyllum verticillatum*, *Stratiotes*, *Vallisneria*, békakutaj, *Naias*) is. Az átokhínár háromlaki.

A virágzat hegye-levele (*bractea*) a vízparton ép úgy, mint a havasvidéken, megbarnul, sőt egész megfeketedik (tőzegcsáté, *Juncus fusco-ater* vagy más szittyó, a *Carex atrata*, *C. aterrima*, több búzavirágfaj, szegfű, a *Hieracium alpestris* csoportjának virágzáró pikkelyei). A sulyom meg a borzhínár termésének, valamint a vízbeli gumósodás (káka, surlófű) héja, a vízi fű, kivált sásféle (*Heleocharis*, szittyó, kivált a *Juncus glaucus* meg a *J. diffusus*, Soroksáron, stb.) szárának az alja is mintegy szenesedik.

Az apróbb és tökéletlenebb virágok rendszeren virágzattá egyesülnek s ekkor az örves helyzet vagy a belőle alakuló fűzér gyakoribb (*Potamogeton*, süllőhínár, *Hippuris*). A nagyobb virág (tündérrózsa, habrózsa, sulyom, békakutaj, kolkán) egyenként jelenik meg.

A két *Naias* meg a *Ceratophyllum* virága a víz segítségével foganatlik (*flos hydrophilus*), ezért a Balatonban nem nyujtódzkodik, a víz fölé a virágjával ki nem emelkedik. A *Myriophyllum verticillatum* alsóbb virágát is a víz porozza. Gyakoriabb a szellőporozta virág (*flos anemophilus*, a balatoni két hínár). Ez a levegőbe kiemelkedik s a virágok közt nagyobb levél beporzaskor nem alkalmatlankodik,¹ míg a bogárporozta virág (*flos entomophilus*) leginkább a parti füveken gyakori (*Utricularia*).

13. ábra. 1. A *Primula* hosszú-bibeszálás virága hosszant metszve; *co* a szírom eresze, *st* a bibe, *a—a* a bibénél jóval lentebb eső hím, *ca* a kehely. 2. Ugyanaz, a lentibibés virág. Az egymagasságbeli ivarszervek (*a—a*, *st*) termékenyítik egymást.

Ezeknek a bővebb ismertetése inkább geográfiai irányunktól messzire eltérítene. A *Vallisneria* virága termékenyülését lásd a 22. és 42. old.

A parti füveken gyakori a nagyobb hímfőbb és apróbb nőfőbb virág (*flos androdynamus et fl. gynodynamus*). Leggyakoribb a menták közt, de a *Glechomá*-n, *Gratiolá*-n, *Prunellá*-n (*P. vulgaris* és *P. parviflora* Poir., Dict. Suppl. I. 711), a *Petasites hybridus*-on, a *Valeriana dioicá*-n is látni. Talán a *Pulicaria Taurica* is az apróbbvirágú gynodynam alak.

A gynodynamus és androdynamus virágot a botanikában elég gyakran emlegetik, de bővebben nem méltatják, kivált a heterostyliától biológiai munkák meg nem különböztetik. Gynodynamia (nőfőbbség) bizonyos növény virágának olyan sajátosságos kétfélesége, hogy a virág külön-külön tövön apróbb és nagyobb. — A nagyobbik virág hímje a szíromból hosszan kinyúlik, a bibeszál kurta s a szíromba zárkózva marad (*hímfőbb virág*). Ez voltaképpen pároséltű vagyis közösivarú virág. Ugyanazon fajnak más tövén a virágok aprók, hímjök satnyás vagy elsatnyult, a szíromból nem látszik ki, a bibeszál ellenben hosszant kinyúlik belőle. Ez a *nőfőbb virág* és egyszersmind a nőtény- vagyis termővirág. A két tő együtt

¹ Lásd a *Myriophyllum*-ot a systematikai részben.

alkot egy individuumot, s az androdynam termékenyít. A menták közt az ivarszétválásnak ez a kezdete annyira megy, hogy néhol, pl. Kőszeg vizei körül, hím- és szirmot se fejleszt (*Mentha silvestris* var. *apetala* WAISB., Oesterr. botan. Zeitschr. 1893. 281. old.). Az egész a *máspárúságnak* (*heterogenia*) bizonyos nyilatkozata s a menták közt csakugyan van olyan faj, a melynek megfelelő párja nincsen. Az ilyen vagy sarjról szaporodik, vagy más fajjal párizik, s innen ered a menták hybridatiójának végtelen sorozata. Gynodynamia útján a pároséltű virág polygam lesz s célja az önnöntermékenyülés elkerülése.

A gynodynamia a szárazföldiek közt is gyakori, kivált az ajakosak (kakukfű, *Galeopsis*, *Salvia*), fészkesek, hélyakútfélék (*Scabiosa*, *Knautia*), szegfűfélék, érdeslevelűek stb. közt. A hímfőbb virág csoportja csinosabb, feltünőbb; a nőföbbé egyszerűbb, mintegy az a nemi különbség kezd köztök nyilatkozni, a mi bizonyos állatok közt. A nőfőbb példák némelykor egész eltérőnek látszanak, azért külön fajnak is tartották (*Galeopsis intermedia* VILL., *Knautia campestris* BESS., *Tussilago hybrida* L., *Echinum Wierzbickii* HABERLE).

A heterostylia meg a gynodynamia között szoros különbséget vonni nehéz; inkább fokozatbeli különbség van köztük, mint éles morfológiai. A heterostylia inkább az utóbbinak kezdete, még nem haladt annyira, mint a gynodynamia. — A heterostylia a virágnak inkább más biológiai berendezése, a szíromnak fel nem tűnő nagyságbeli különbsége s a kétnembeliségre való hajlandóság nélkül (13. ábra). Ivarszerve jól fejlett. A hosszabbtermős virág a heterostylia magasbíbés, az hosszabbhímű a kurtabíbés virágának felel meg. A budai hegyen azt is tapasztaltam, hogy a *Primula canescens* hímfőbb virága nagyobb, mint a hosszabbtermős. A gynodynam virág hímje satnyás, tehát csak az androdynam virág szolgáltat termékenyítő virágot, a heterostyliának mind a két virága. — A nagyobbvirágú fűvek gynodynamiája szembetűnőbb (*Lathraea*).

A vízi fűvek közt nevezetes továbbá a *Menyanthes* virága, mint homostyliodimorfismus. Rendes dimorf virágján kívül homostyl, azaz egyenlő-hosszú ivarszervekkel felszerelt virága is van. A parti *Lythrum* virága trimorf (14. és 15. ábra), a sárga liliom meg a *Primula farinosa* dientomofil, amannak a virágát poszméh és légy, emezét a poszméhen kívül lepke is porozza, a *Tormentilla* egyidőben ivarérett, hímelőző és nőelőző virágokat fejleszt. A mocsari nefelejts virága nagyobb és apróbb.

A mint a víz a fűvek virágainak ellombosodását elősegíti (37. old.), ép elég gyakran láthatni, hogy a vizes helyen a virágzó növény teljeseedik, azaz ivarszerve helyett nagyszámú színes szirmot fejleszt, vagyis a virágkör gyarapodásával az ősi állapotot ismétli, midőn a virág helyén is nagyobb számú levél vagy levélkör volt és nem magvazott. Később a levélnek egy része a szaporodás vagyis tenyésztés szervévé alakult. Ilyen elsatnyulóban van a 10-szirmos hársfák szírmának belső sora. Most a visszahanyatló nagyobb számú szírom színes. A Balatonnál is lelmi vadon több teljes virágot (*Cardamine dentata*,¹ szarkaláb).² A *Ranunculus*

14. ábra. A réti fűzény (*Lythrum salicarium*) szára teje a virágokkal.

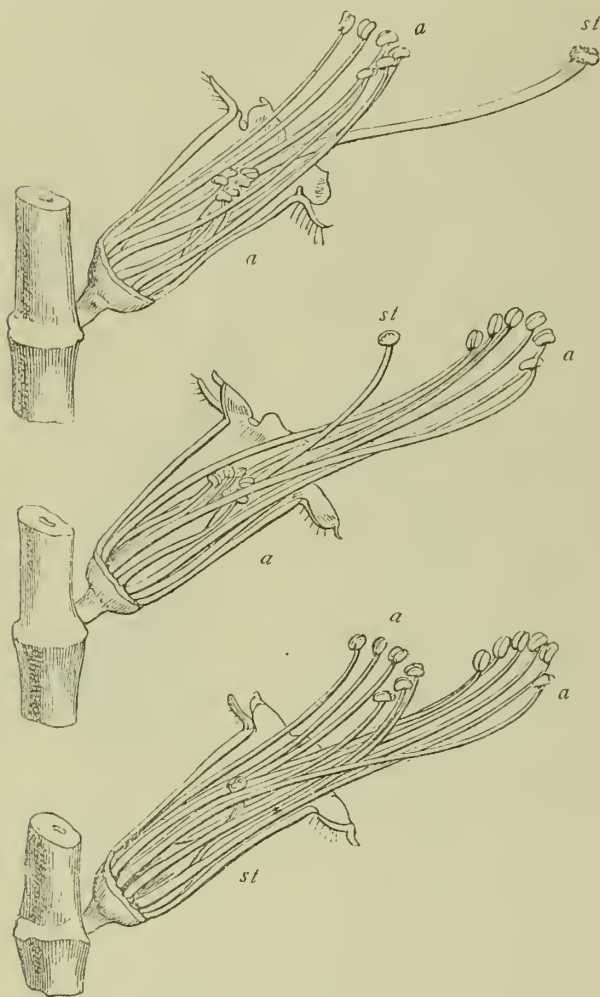
¹ *Cardamine dentata violacea pleniflora*, Természettud. Közl. 1897. 378. old.

² U. i. 1897. 209. old.

Sardous var. *Mediterraneus*-nak nedves helyen, a *R. ficarius*-nak hűvös helyen való teljesedését a Természettud. Közl. 1879. évf. 33—34. old. ismertetem. Vizes helyen szedtem a *Roripa quadrivalvis*-t Promontor alatt.¹

A vízi virág legtöbbje, kivált az egyszikű, különszirmú (*choripetalae*), a mi filogenetikailag ismét nevezetes, mert e szerint is elsőbnek a különszirmúak. A vízi virág ritkábban forrtszirmú (*Limnanthemum*).

A tökéletesedés előhaladása szerint tehát az egyszikű vízieknek következő sorozata van:

15. ábra. A réti fűzény háromféle virága a szírom nélkül, fent hosszan kinyúló bibével *st*, hosszú és rövid hímekkel *aa* (*flos gynodynamus*), lent kurta bibeszállal, hosszú hímekkel (*flos androdynamus*), a középső virág bibeszála középhosszaságú (*flos mesostylus*), hímje rövid és hosszú. Az egymásnak megfelelő hosszúságú és egymást termékenyítő ivart könnyen kikereshetjük a képen.

I. Forrtleplűek, *Gamochlamydeae*:

1. *Lemnaceae*, békalencsefélék,
2. *Zannichellia* csak a termővirágnak van leple,
3. *Potamogetonaceae*.

II. Lepeltelenek, *Achlamydeae*:

4. *Ruppia* (*Potamogetonaccarum*),
5. *Naiadaceae*.

III. Különleplűek, *Chorichlamydeae*:

6. *Funcaginaceae* } *Phyllochlamydeae*,
7. *Funcaceae* } *mydeae*, kehelynemű (levélnemű) leplel.

IV. Különszirmúak,² *Choripetalae*.

8. *Alismataceae* } *heterochlamydeae*,
9. *Hydrocharitaceae* } *chlamydeae*, kehely és szírom külön kiképződve (7. ábra).
10. *Butomaceae*, *homochlamydeae*, csak szirmos (szíromnemű lepel) virággal

10. A vízi termés meg a mag.

A vízi fű termése leggyakrabban zárva marad (*hydrophyton kleistocarpum*), csak a léghen fejlődő (*Hottonia*, *Utricularia*, *Menyanthes*, *Butomus*, *Roripa amphibia* stb.) reped föl.

¹ Floristikai adatok, különös tekintettel a *Roripák*-ra. Akad. Értek. IX. köt. 1879. 15. sz. 21. 57. old. Eine ungar. Crucifere mit vierfächeriger Frucht, Oesterr. Botan. Zeitschr. 1879. 246—47

² Az egyszikűek közt a különszirmúakra és forrtszirmúakra kellenél kevesebb figyelemmel vagyunk, arra a morfológiai bélyegre, a mely szerint a kétszikűeket két nagy osztályra szokás választani.

Alakját tekintve leginkább két alapformára vonhatjuk össze: szemtermésre és puhás szétkorhadóra.

A vízi szemtermés (*caryopsis aquatica*) szintén apró és csakis magnak gondolható, mint a szárazföldieké (kender, gabona), egymagú, s a termésnek megfelelő rész rászárad a magra. Ez a terméshéj elég erős (*Ruppia*, *Potamogeton*, *Ranunculus*, *Zannichellia*), vagy jó kemény (*Ceratophyllum*, *Naias*), úgy hogy a tél viszontagsága ellen is védelmezett, de némelyik az állat (hal) belén is keresztül mehet s a mag csírázó képessége nem szűnik meg. A süllőhínár meg a csillaghínár termése szétfeszlik, de egy-egy gerezdje olyan, mint a magános szemtermés. A parti fűveknek is van szemtermése (keserűfű, sás stb.), s az előbbiekével együtt gyakran a víz színén úszik. Az apró szemtermést a víz hullámzás gyakran a part szélén sűríti össze s minthogy a vízi és gázló madár gyakran itt tanyázik, tolla közt, sáros lábán, csőrén, vagy más véletlen módon széthurcolhatja. Némelyik termés falában légvezető is van, hogy fent maradjon, ekkor az áramlás vagy a szél útján terjed

16. ábra. a) *Trapa Hungarica* Opiz, négy tülkével, a gyümölcs csúcsán jól kifejlődött csipkés tányérkával, var. *discophora*; b) a magyar *Trapa Verbanensis* nagyobb formája, két tülkével; c) a *Trapa platyacantha*. Mind a három Miskolcz vidékéről. Természetes nagyság és eredeti rajz. (Természettud. Közlöny, 1894).

szét. A termés fala azonban végre tele iszsza magát vízzel, korhadni kezd, lemerül s kellő föltétel között csírázik.

A szemtermés csoportos is lehet: *Alisma*, nyilfű, békabuzogány; a sulyomé egész nagyra nő (16. ábra).

A vízi termésnek másik alapformája a kövéres korhadó, föl nem nyiló. Ez lenne a vízi húsos vagy pépes termés, de a fala mégis vékonyabb és nem pépesedik el annyira, mint pl. a szőlő bogyója. A vízi termésnek ez az alapformája aránylag nagyobb. Ilyen van a *Limnanthenum*-nak, a békatutajnak, a kolokánnak, *Vallisneria*-nak, a tündérrózsaféléké középszerű körte- vagy almanagságú s népünk vízi tök-nek vagy tökincs-nek nevezte el. E fajta termés szabálytalanul repedezik szét vagy korhad ki, hogy a magvat szabadon bocsáthassa.

Az igazi vízi fű közül csak kis rész termése érke meg a levegőben (*Lobelia*, *Utricularia*, *Hottonia*). Ezek a virágzat tengelyét a sokmagú tokterméssel a levegőben tartják. A tok fölrepedésével a mag a vízbe hull. A legtöbb vízi fű termése a vízben érke meg s pedig nemcsak a vízporozta lemerült fűvéké (*Callitriche autumnalis*, *Ceratophyllum*, *Naias*), hanem a virágjokkal a levegőbe emelkedőké is.¹ A vízi boglárkák, valamint a *Potamogeton* terméskocsánját is gyakran látni, a mint a

¹ SCHENCK: i. h. 131—32.

vízbe legörbül (19. ábra), a nagyobb szemű termést a súlya is kényszeríti lemerülni. A *Vallisneria* meg a *Ruppia spiralis* hosszú vékony termésnyele összesodródik s a víz színén porzódott virágot a víz alá húzza (17. ábra).

A vízi termés rugalmasan nem reped s a magnak röppentője nincs, de érdekes a fegyverkezése.

A vízi növénynek nem nagy számához képest, bár szokatlanul hangzik, szembe-tűnő a szűrőssága. A szár (*Najas marina*), de kivált a levél (kolokán) élénk szűrőin kívül, melyek az egész füvet védik, a termés szűrőssága is gyakori, mint széthur-

17. ábra. A *Vallisneria spiralis*. A a hímpléda kisebbítve, két indával. A levelek közt a bimbó látható. B a hímvirág burokjá hosszában metszve, nagyobbítva, a hímvirágokkal. C a termőpléda kisebbítve, egy indával s csavargósnycélú három virággal. D a termővirág a burokjával, nagyobbítva. E a termő alsó része, hosszában metszve, nagyítva, a petékkal. F az erősen nagyobbított mag hosszmetzete, lefelé fordult kelőjével. — ENGLER u. PRANTL: Natürl. Pflanzenfamilien című művéből. V. ö. az 5. ábrával.

czoló szerv, részint mint védekezés meg az ivadékról való gondoskodás. A sulyomnak csírázásra való magvas termése nehézkes, fajsúlya nagyobb mint a vízé, végre magát a növényt is lesüllyeszti a víz fenekére, s a gyümölcs itt érik meg. A héja kemény, továbbá rajta a maradandó kehely kemény tövisszarvvá nő ki, még pedig a *Trapa natans*-é keresztező irányban négy tülökké alakul. Ilyen fegyverzettel védekezik a sulyom a vízi állat ellen, ezért némely helyen, bántatlanul töméntelen terem együtt, de a vízfenéken lefelé fordulva, vasmacska módjára horgonyt is vet s így a tülkének fogacskái a fenék sorában fölfelé nézvé, a sulyom termése a földben annál biztosabban marad, mert a fogacskák innen kihúzódni nem engedik. Alkalmoszerűleg a sulyom e fogacskákkal az állat szőre vagy tolla közé is horgolódzhatnak, s tetemesebb súlyánál fogva ha nem is messzire, de valamennyire mégis széthurczolódhatnak.

Nevezetes, hogy a sulyom gyümölcse módjára más és vele együtt növő vízi fűé is fegyverkezik, pl. a *Ceratophyllum*-é, vagyis a borzhináré (18. ábra). A *C. Haynaldianum* BORB. gyümölcseinek az egész felszine csupa apró tüske, a kalocsai *C. pentacanthum* HAYNALD gyümölcsein öt, a *C. demersum*-én pedig három erős tövis van. A *Zannichellia* termése is fogas, vagy ritkán tüskés (*Z. aculeata* Schur, Akasztó).¹ Itt említhető a békabuzogány vagy vízi töviskes disznó² megkeményedett bibeszála, valamint a vízparti farkasnyílű (*Budens*) termésének szűrője (*pappus*) is.

Ha ezeknek a termését valamely vízi állat bekapja, könnyen kárát vallhatja. Bizonyos távolságra magában ugyan még elczipelheti, de aztán a törrel fegyverzett termése megöli, nem emésztheti meg. A termés ezután más helyen, talán a héja is meglazulván, könnyebben csírázhatik s a szúrós-termésű fű magának az elhurczolással területet is hódított.

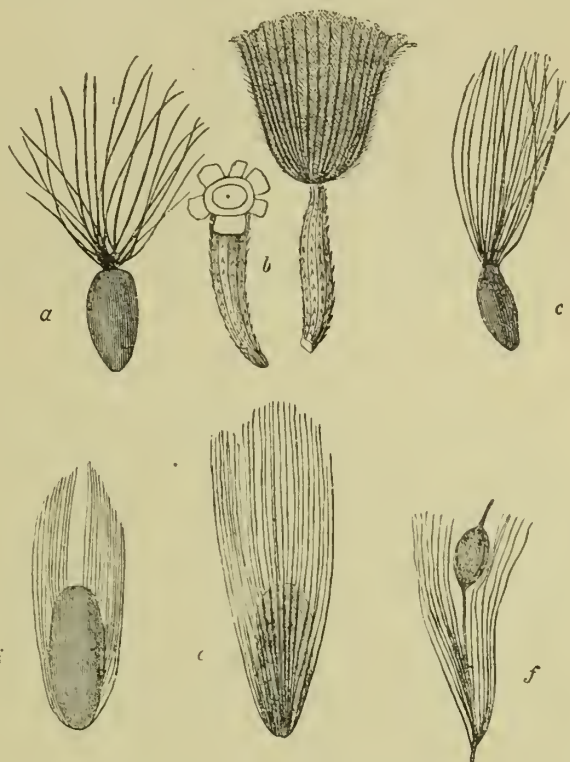
A nyílűnek szemtermése olyan, mintha be lenne olajozva, ezért a vízbe sokáig le nem merül, de tapadhat is vele, vagy a hullám sodorja el.

18. ábra.
A *Ceratophyllum submersum* termése tetőző tövisével.

A vízi növény magva gyakran az elszállításra, vagy a vízen úszkálásra szervezkedik. A tündérrózsa meg a habrózsa magva ragadós, a *Limnanthemum*-é³ meg a farkasnyílűé bojtortján módjára ragad, a kákáé körül ragadós sertenemű lepel van, a vad rizsnek termésfedő toklása érdespillás, a kakaslábé apró tüskés, tehát könnyen tapad és elhurczolódhatnak. A gyékény magvát hosszú pehelyszálak környezik, ezzel a víz is széthordhatja, de jó darab ideig a vízbe se merül le. Többire nézve lásd a 19. ábrát.

A vízi növények végre csirájok szerkezete szerint nagyobbreszt egyszikűek, a mi régibb (harmad-) korbeli föllépéseknek tanúbizonysága s a ma ismeretes vízbeli és vízmelléki növények közt ők a legrégebb lakosai e vidéknek. Még régiebbkorúak a surlók, a *Salvinia*, az *Aspidium thelipteris*, a vízi mohák, általában a

19. ábra. Vízparti növények magvának szétszóródásra való szervezkedése. *a* a füzike magva szőrüstökkel, *b* a *Thrincia hirta* kétféle termése, csillagforma és pehelyszerű bóbítával, *c* a tamariska magja szőrüstökkel, *d* a fűzfác, *e* a gyapjűfű (*Eriophorum*), *f* a gyékény termése, *d*, *e*, *f* röpitő szőrrel környezve (Természettudom. Társ.).

¹ Pestvárm., *Z. pedicellata* (WAHLENB. et ROSEN) közé keveredve.

² DIÓSZEGI: Orvosi fűvészkönyv, 367. old.

³ RÖMER et SCHULTES: Systema vegetab. IV. 178, LUDWIG i. h. 115.

sejtes nem virágzók, de ezek keletkezése és elterjedése idején a Balatontó még nehezen volt, más volt a vidéke, s ezek az ősrégi füvek azután, bár már régen közeledtek ide a szomszédos vagy távolabbi vidékről.

A vízi szervezkedés ismertetésekor a Balatonmellékről messzire kitérni nem akarván, ez az ismertetésünk az összes vízi növény életsajátságait elő nem tárhatta. Szükséges lenne az egész vízi vegetációra pontosan kiterjeszkednünk, a szervezetét a termőhelylyel kapcsolatban ismertetni, s a vízi növények morfológiáját és más életviszonyait a szárazföldiekétől elkülönítve ismertetni. Ez nemcsak a helyi viszonyokat világosítaná meg körülményesebben, hanem a vízi növényélet keletkezéséről is világosabb képet tudnánk alkotni.

Sok nevezetesség nyilatkozik a vízi növények életében, többje bizonyára ősbibb sajátság. Ezt könnyebben megőrizhették és átörökölhették a kevésbé változott viszonyok között. A száraz földön mind az éghajlat, mind a hegység, mind a talaj sokkal tagozódottabb és sokkal jobban ki van téve a változásnak is, azért az egész növényzete, valamint az egyes növény szervezete is jobban tagosult, jobban átalakult. A szárazulat növényeinek fejlődése és átalakulása sokkal hosszabb sorozatot alkotna, mint a vízi növényké, ha a multból összeállítani bírnök.

11. A vízi egy- és kétszikűek egyező szervezkedése.

A vízben a növény életkelléke mindenütt egyezőbb, azért a más-más csoportbeli növény szervezete is, alkalmazkodás közben egyformábbra alakul. Éppen a vízi növények egy- és kétszikűi nem válnak szét élesen egymástól. Az egyszikűek egyike-másika bizonyos bélyegével a kétszikűek közé emelkedik, más kétszikű pedig az egyszikűek közé hanyatlik, vagy bizonyos parallelismust ismerünk fel fejlődésük és szervezetük között. Az egyszikűeknek kétszikű bélyege, viszont a kétszikűek visszacsapása az egyszikűekre, vagy az egyszikű kosborfélék meg a kétszikű *orobancheaccák* sziktelen csirája a régi közös törzs megőrzésére vall s azt gyaníttatja, hogy az egy- és kétszikűek mai csoportja, vagy legalább némely családja vízi törzsből ágazott szét. A növény, kivált a virágzók keletkezése a Föld történetével homályosodik el. Lehet, a természetnek végtelen változandósága során, valaha a vízben is, a szárazon is volt parallel keletkezés; lehet, valaha és valahol száraziból is keletkezett vízi fű; de nekem a mai növényzetről systematikai és biológiai alapon az a meggyőződése, hogy a parti és szárazföldi növény víziből keletkezett.

Az egy- és kétszikű bélyeg elmosódására a következő példákat említem:

Az egyszikű békatutaj a kétszikű *Limnanthemum* Gm. termetével jelenik meg, az egyszikű gyékény pedig kétszikű karógyökérrel csírázik. A kétszikűek vízi fajainak a főgyökere gyakran az egyszikűek módjára elsatnyul s helyébe bojtos gyökér fejlődik (*Caltha*, *Ranunculus repens*). A sárbeli szár gumósodása mind a két csoportban (*Alisma*, tündérrózsa) ismeretes.

Az egyszikű hínár az alapterv ellenére gyakran elágazik.

A békatutajnak kerekded, az *Alismá*-nak tojásdad vagy szívforma, a *Sagittariá*-nak nyilas széles levele, a *Calla palustris* levélerezete, a *Najas* levélfogazata az egyszikűek típusától mind elütő.

A szárölelő levélhüvely közös a *Potamogetonaccák* kal, az ernyősekkel és a boglárkafélékkel.

Az *Alismataccák* és *Hydrocharitaceák* virágán kelyhet és szirmot ismerünk, mint a kétszikúeken (a 7. ábra középső virága).

A *Potamogeton* virága négyes-tagú, mint a kétszikű *Polygonum*-é, mind a kettőnek van vizen sütkérező, egyezőtérmetű alakja.

A *Stratiotes* meg a vízi boglárka hímje majdnem egyező.

Mind az egyszikűek (*Alismataceae*, *Juncaginaceae*), mind a kétszikűek közt van sokanyás vízi fű (vízi boglárka, *Thalictrum flavum*), a boglárkák gyenge fehér szirma a *Stratiotes*-éhez, békatutajéhoz hasonló. — A vízi *Ranunculus lateriflorus* levele némely *Alisma*-éhoz hasonlít. Az egyszikű és kétszikű sokanyások között a rokonsági kapcsolat tehát meglehetősen meg van szakadva, de bizonyos parallelismus mégis fenmaradt köztük.

A sulyom különben kétszikű termete és bélyegei ellenére is egyszikűnek látszik, sőt HOFMEISTER és ČELAKOVSKY¹ egyenesen egyszikűnek mondja. KERNER² és RAIMANN³ szerint a sulyom kétféle-, vagyis felemás-szikű (*planta heterocotylea*); az egyik szík pikkelynemű, a másik vastag és liszttartalmú, s csirázáskor sem bujik ki a gyümölcs héjából. Főgyökere kétszikű léttére nincs, csak mellégyökere van. Csirázásakor a gyököcskéje fölfelé ágaskodik és növekedik (23. ábra F).

A magfehérje jelenléte vagy fölemésztése sem szoros különbség az egy- és kétszikűek között.

12. A vízi növény kitelelése.

1891. augusztus 1-én és 1897. szeptember 2-án a badacsonyi fürdőből a Balatonba jó messzire begázolván, a körülbelül egy méter víz fenekén jól éreztem, hogy élő zöld pázsitmezőn járok. A fenékről kiszakgatott fű azt igazolta, hogy a vízi gypet kiváltképen a két hínárnak hajtásai alkották, ugyanazok, a melyeket nyár végén és őszkor a vízszinén romladozó hínáron is látunk, de a víz fenekére leszállott sarj a fenéken meggyökeresedett s tovább növekedett. Minthogy a Balaton, dr. Lóczy szives értesítése szerint, csaknem minden évben rövidebb vagy hosszabb időre befagy, az alján azonban a hőmérsék még a siker helyén is, a hol a vízi növényzet él, télen $+ 1^0$ C. alá nagyon kevéssel süllyed, a hínár sarja és különböző-nagyságú hajtása, valamint más vízi fű a fenéken nem fagy el, pihenő élete meg nem zavarodik, szervezete és sejtjeinek plazmája meg nem rombolódik, hanem a fű zölden kitelel, mint a gabonavetés a hó alatt, különös óvó szervezkedés nélkül is.

A vízi sempervirentia vagyis vízi örökzöltség, bár kissé szokatlan hangzás, de a szárazföldi sempervirentiával szemben kétségtelenül nevezetes. Az átokhínár, békalencse, a *Ceratophyllum*, *Zannichellia*, vízi boglárkák, *Vallisneria*, a süllőhínár, mint többnyáréltű vízi fű, ősz felé a melegebb fenékre lemerülve, látszólag változatlanul, egész testével kitelel, tehát az őszkor tövig elpusztuló szárazföldiekétől a téli viselkedés, valamint a megifjodás módja is megkülönbözteti. A *Potamogeton coloratus*-nak egészséges-levelű szára a fiatal virágfúzával együtt a vízben szintén gyakran kitelel. Az óbudai források és árkok vizében könnyen meggyőződhetünk róla, fiatal fűzérjével októberben, februáriusban is sértetlenl gyűjthetünk, azért május

¹ Prodröm. der Fl. von Böhm. 555. old.

² Pflanzenleben, I. 569. old.

³ ENGLER u. PRANTL: Natürl. Pflanzenfam., III. Theil, 7 Abth. 225 old. 1893.

elején már teljes erejéből virágozhatnak, szára elején újabb leveleit teljesen kifejlesztvén.

A *Nuphar luteum*-nak kitelelt lombját 1882. április elején Körmend és Csákány közt, valamint Molnári és Vasvár körül is láttam a vízszinén.¹ Nem volt megromgálva, de jobban sárgállott, mint nyáron. A kitelelt levéllel hamarabb megkezdheti tavaszi életmódját, újabb leveleket hajt s a Balatonnál már május elején virágozhatnak (1894). A *Nymphaea Lotus L. (N. thermalis DC)* levele a budai Lukácsfürdő tavában télen is a víz színén zöldellik, mert a víz nem fagy be. Nyáron a víz színén sütkérező levél (*folium apricans sive natans*; *Nymphaea*-alakzat), a külsejét tekintve, a télizöld levélhez különben nagyon hasonló.

Nénelnyik vízi növénynek nem az egész teste telet ki a vízben, hanem csak kisebb-nagyobb darabja, kivált a megifjodása, a fenék földjében terjedő tőkéje, gumója, a törügye (*Polygonum amphibium* var. *fluitans*, *Potamogeton fluitans*, *Marsilea quadrifolia*), sarja, hajtása, az anyatestről leváló telet rügye (*hibernaculum*), vagy a magva, az anyatest nagyobb része pedig a lehültebb vízben elpusztul. Gyakran láthatni, hogy őszkor a *Potamogeton perfoliatus*-nak sarjas darabja egy ideig a víz színén úszik, azután a Balaton fenekére lesüllyed, mint vízi rét telet ki ott s csak esztendőre nő fel és bukkan a víz színére. Az ideig meg a jövő fejlődést őszönként az új hajtás kapcsolja össze s őszkor sarjadzó, azután kitelelő kétnyáréltű fű módjára végtelen sorozata ismétlődik a vízi vegetatio ivadékának.

A *Salvinia natans* egynyáréltű, ilyennek mondják a *Naias* fajait is, de a *N. marina*, SCHENCK,² szerint többnyáréltű.

A *Potamogeton perfoliatus* sarja hosszú czikken az anyafűtől el is távolodik, róla könnyen letörik s mint külön sarj vagy fiatal növény külön is átzöldeli a fenéken a telet (21. ábra).

Az a körülmény, hogy a Balaton fenekébe nem fagy, megmagyarázza, hogy az oda leereszkedő növény vagy a csírája zölden átpihenheti a téli időt, a míg a tavaszi ébredés meg nem kezdődik. A vízi növény tehát, a kitelelést tekintve, előnyben van a szárazföldi fölött, nem kénytelen télen elpusztulni s a tél ellen nagyon védekezni, ezért kemény rügypikkelyre sincs szüksége.

Vízben tehát nincs őszi lombhullás és tavaszi belombosodás. Az életfolyamatnak nagyobb folytonossága van, mint a száraz földön, sem a nyár forrósága, sem a tél keménysége nem akasztja meg nagy mértékben a vegetatio életfolyását.

II. FEJEZET.

A BALATON VIZÉNEK ÉS PARTMELLÉKÉNEK NÖVÉNYGEOGRAFIÁJA.

Vízben és szárazon a növény megélhetésének lehetősége egészen más. — A Balaton vize, a nedvesebb partmelléke meg a hegysége tehát, a növényzetét tekintve, nagyon ellentétes. A víz mélysége se alkalmas minden növénynek, sőt bizonyos mélységben vagy még csak sajátos-szervezetű növény él, vagy a virágzó

¹ Vasvárm. növénygeogr. 10—11. old.

² Die Biologie der Wassergewächse. 38. old.

növényélet benne teljesen megszűnik. A tó vizében csak különös, alkalmazkodni tudó, kevés fű, leginkább a hínár tud megélni, de ennek az egész életmódja eltérő a partmelléknek nedvkedvelő és szárazföldi növényzetétől. A vízi növényélet sokkal korlátozottabb, mint a parti vagy a hegyvidéki. Ezenkívül a Balaton tó vize fiatalabb, a geológiai negyedkor elején keletkezett; a veszprém- és zala-vármegyei, vagyis bakonyi part mészhegysége ellenben ősrégi, geológiailag másodkori, sőt a síófoki meg a somogyi, vagyis déli part is nagyrészt régibb a tó vizénél. A bakonyi part saját növényzetének tehát szintén régibbnek kell lenni, mint a Balaton vizének.

A tó meg a part növényzete egész sajátos, a vízi életnek különös nyilatkozása. A vízben, valamint a laza, vizes és sáros földben a vegetatio életkelléke nem oly sokféle; a vízi tartózkodás elé nem táruul az a nagy változatosság, mint a szárazföldnek különböző magasságú és más-másféle talaján. A vízben az életkörülmény hosszú időközön keresztül csaknem ugyanaz, változatosságot és faji szétszármasztást kevésbé ébreszt. — A vízi és parti fünek az élete és életküzdelme is egyszerűbb, egyformább, szervezkedése és küzdő fegyvere sem annyiféle, mint a kemény földnek sokféle termőhelyén. A tó és part vegetatiójának nincs az a nagy geográfiai különbsége, a mely a száraz területek flórájában sok helyen oly élesen kifejeződik. Egész jelleme és növényösszetevete nagy területeken ugyanaz marad, csak a messzebb északibb és délibb, keleti és nyugati határon vegyül egy-két másféle díszítő faj a különben megegyező alapszínébe a vegetatióba.

Vízi és parti virágzó növényeink jobbadán az ősvilág megvénhedt vegetatiójának a maradéka. Egyrészt a régibbkorú egyszikűek osztályából valók, másrészt, kivált biológiailag tekintve, az egyszikűekkel közeli rokonok, úgy hogy REICHENBACH,¹ egy- és kétszikű természetűk ellenére, kivált pedig a kétszikű tündérrózsaféléket meg az egyszikű *Hydrocharitaceá*-kat, mint tetőcsírásokat (*Acroblastae*) összefoglalta. Ezek a vénhedtebb növények napjainkban, kivált a megegyező természeti állapotnak közepette, kevésbé tagozódnak, nagyobb változékonyságra, új faj alkotására kevésbé hajlandók, mint a szárazföldi növények,² tehát a tó mellékén már ezért is ősbibb és egyszerűbb vegetatiói állapotot látunk, mint a sokféleképpen tagozódott hegyek között. Ugyanazon fű tagjain (levelein), a vízi és légbeli életrend szerint, inkább alkalmazkodást látunk, de az ok megszűntével a szervbeli alkalmazkodás is eltűnik, s a víz vagy iszap leteperte heverő-szárú fű magvából (*Roripa*, *Cardamine*) ismét egyenes szár, a part sarában eltörpült alak magvából a vízben megint megnyúlt szár lesz.

Minthogy a vízi meg a parti fű magját a víz áramlása messzire elsodorja, de még inkább a madár hihetetlen távolságra széthordja, némelyikét pedig keményebb héj védelmezi a pusztulás ellen; már ezért is, de meg sok más régi okból a vízi és parti növény geográfiai elterjedése sokkal nagyobb, a kis térségre szorult vagy bennszülött faj száma pedig kevesebb. A tónak és mellékének vezérnövénye sokkal nagyobb távolságban is ugyanaz; míg a száraz sziklán, egymásnak tőszomszédságában is, a szikla kora és minősége szerint más a befödöző növényzet, pl. az Alpok mész- és palaszikláján,³ vagy a Tátrában a gránit- és mészhégyek határán.

¹ Flora Germaniae excursoria 6—15. old.

² Term.-tud. Közl. 1883. 491. old.

³ V. Ö. KERNER: Über das sporadische Vorkommen sogenannter Schieferpflanzen im Kalkgebirge; Verhandl. d. zool.-botan. Gesellsch. Wien, 1863.

A vízi és parti növényeknek a száma se olyan sok, mint a szárazföldié, ezenkívül ezek a fajok is nagyon elszóródnak, úgy hogy egy-egy vízben kevés nő belőlök, s inkább ez a kevés nagy seregével bujálkodik benne. Így pl. a Nagy-Balatonban a kétféle hínáron kívül alig van más számba vehető fű, a Velencei-, Palicsi- és Plitvici-tó vize csaknem füvetlen. A grobniki Jezerában *Ranunculus aquatilis* var. *pellitus*-on, *Potamogeton natans*-on, *P. crispus*-on, *Zannichellia pedicellatá*-n és *Ceratophyllum demersum*-on kívül alig van más, sőt a Táttra tavainak vize is csaknem füvetlen.

A vízi növényzet, a földség különböző helyén elszórva, külön-külön flóratereületet nem alkot. A víz, mint a tenger, természetes flórákat szoroson elkülöníthet egymástól, de a tenger területének 27-féle virágzó növényéből külön flórákat nem alkothatunk. A víz, a növényzetét tekintve, inkább sajátos termőhely, geográfiai és florisztikai tagosulás nélkül. Inkább mint más térség növényzetét, egész külön kellene tárgyalni. Csak a vízi növényzet királynőit, vagy akár a mythologia szerint isteni jelenségeit tekintve, a *Nymphaeaceák* meg a *Nelumbiaceák* csodálatos és az ember művelődésébe élénken belejátszó fajai: a tündérrózsa, a habrózsa, lótuuszvirág, *Victoria* a helyett, hogy összefüggő flóratereületet alkotnának, Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában messzire elszakadnak egymástól s külön eltérő flóratereületek termőhelyeinek bámulatba ejtő vezérnövényei. A korlátoltabb-számú vízi- és a végtelen számú szárazföldi növények különböző tudományos szerepét már ebből is megérthetjük.

A Balaton vizének és nedves partmellékének növényzete tehát Európa vizeitől és vízenyős partszéleétől tetemesen nem különbözik, inkább csak némely faj jelenléte vagy hiánya szabja meg a nem nagy különbséget. Vízben a hínár, a parton a hosszú-, keskeny- és merev-levelű termet modellje az uralkodó. Nagy színtarkaság nincs sehol. Ellenben a Balaton északi és déli partjának száraz növényzete is tetemesen különböző, a bakonyi part sziklás helyeinek növényzete pedig, tudományosan tekintve, összefüggő egész, melyet teljesen hasonló szövetkezésével sehol, többé-kevésbé eltérő vegyülettel azonban hazánknak egykorú és egyminőségű szikláin, pl. Buda vidékén, de másutt sehol sem szemlélhetünk.

A szárazon, a szilárd talajon a növény életfeltételei ősidők óta egészen mások, mint a most hullámzó Balatonban. Az is bizonyos, hogy a tó mellék növényzete régebbi epochák óta virul, mint a diluvium idején támadt Balaton vizében élő.

A vízben, víz körül, a szárazon és hegyen a növény életkelléke és megélhetése és más körülménye, a levegő, a víz meg a talajrészecskék összetartása szerint, ma is merőben különböző lévén, külön fogjuk ismertetni:

1. a tó vizének edényes növényzetét,
2. a vízjárta partmellék vegetációját és
3. a száraz partmellék, a környező halomvidék és hegység flóráját.

III. FEJEZET.

A BALATON VIZÉNEK VIRÁGZÓ FÜVEI.

A Balaton vize a part mellékén mindenütt sekély, a szélén lábalva vagy gázolva legtöbb helyt 100—200 méternyire belé mehetünk, s a víz szélének növényzetét könnyen gyűjthetjük, és nagyjából akár a vízben vizsgálhatjuk. Annál szemebetűnőbb, a tó nagyságához képest, a Balaton vizének kevés és kevésféle virágzó növényzete; edényes virágtalanja csak a part vizében van, ott is ritkaság.

A Balaton vizének virágzó növényzete kurtaszárú, hullámzó (*planta fluitans*) vagy pedig apróbb úszó növény (*planta natans*). Mind a kettő leginkább a part szélére, a nádasba, vagy a nádas mellé vonul, de sem a fajának, sem az individuumának száma nem sok. Sőt ennek a kevésnek az élete is meglehetősen zavart és veszélyeztetett. A biológus leghamarább a kikötőben, a fürdő partján vizsgálná a vízi fűvet vagy más növényjelenséget. A vízi fű is itt tenyészik jobban, az elkészített alkalmasabb helyen. Ámde éppen ezen a helyen nincs a fű biztonságban, azért változik itt a növényzet is. A Balaton partját nyáron, virágzás idején, sokan látogatják s a fű csendes életét zavarják, gyakran meg is semmisítik. A partszéli birtokos a sekély vízből partot sajátít el, a keszthelyi Kis-Balaton maholnap kaszáló rét lesz. A mint a partot újra idomítják, a vízből foglalva bővítik, kikötővé, fürdővé, itatóvá, mosóhelylyé stb. alakítják, a füve rendszeren áldozatul esik. 1891. nyarán, Keszthely partján még *Naias marina*, *Ceratophyllum*, *Chara* stb. nőtt, ma a sírján sétatér, a Hullám- meg a Balaton-fogadó emelkedik. A síófoki és földvári szép parti sétahely is sok szép növény temetője fölött készült. A füredi alsó parkban más-földégi növény díszlik az eredeti vízparti fű helyén. Így pusztítja az ember a természetieket, nem is tudnánk könnyen átgondolni, mennyi növény megyen így veszendőbe. És kivált a nádtalan partszálon, a hullámverés miatt is, még tovább fog pusztulni.

A tó nyílt vizében, általában a Balatonban, se kisebb, se nagyobb fás növény meg nem terem. Nincs állandóan a fenekén maradó virágzó növénye sem. Mind-egyik itt élő virágzó növénynek életkelléke, hogy legalább virágzásakor termékenyülő szervével a víz színére emelkedjék. Ennek okáért a szárát tetemesen meg kell nyújtani, a mi a növény életének nehezebb feladata. A vízi fű a Balatonban a szárát 1—2 $\frac{1}{2}$ méternél hosszabbra nem nagyon eresztheti meg. A még nagyobb mélységben tehát virágzó növény meg nem élhet. 2·20 méter mélységen túl a Balatonban a virágzó növényélet teljesen megszűnik. A kurtább-szárú fű vagy rég elpusztult, vagy a part sekélyebb vizébe szorult. A Balatonnak növényzeti saját-sága tehát inkább a part mellékén s a nem nagy mélységben van.

A part szélétől bentebb, mintegy két méter mélységig, a növényzet' élete korlátozott; csak kétféle virágzó fű hosszú szára himbálódzik ott. Ez a *balaton* hínár, oly különösebb vízi fű, a mely vékony s hosszú szárával sajátos módon tud a mélyebb víz természetéhez alkalmazkodni. A míg a víz jóval nagyobb volt, ez a fű is alig élhetett benne, lehet más növényzete volt. A mint a mélység és más körülmény változik, úgy győzedelmeskedik benne a régi pusztulásával más növény. A szárazföldön a növény életének sokkal többféle lehetőség, állandóság és kénye-

lem kínálkozik, mint a víz mozgó mélységében. Már a Balaton partmellékén is több a virágzó növény.

A Balaton vizében most csak édesvízi (belvízi) fű él. Egyetlen egy faj, a *Najas marina* L. vagyis a tengeri tündérhínár a Balatonban az olyan vízi fű, a mely Európának sós és édes belvizében, ezenkívül Észak-Európa tengeröbleiben is megterem («*In Europae maribus*» LINNÉ). Ilyen tengeri és belvízi még a *Potamogeton pectinatus* meg a *Zannichellia pedicellata*, de ez a Balatonban ma már nem terem. Az egész alföldi neogén tengerünkben, az ősi Balaton-tengert is beleértve, sok virágzó növény aligha élt. Ha a Balaton vizének valaha több tengeri füve lett volna is, puha szárával nyom nélkül elpusztulhatott. A többi fű ittléte a régi tenger koránál fiatalabb, a tőzeg pedig a tópart rostos növényeiből alakult.

A Balaton vizében nem a növényfaj száma és ritkasága, hanem mint régi szövetkezet, a nagy masszája nevezetes. Bámulatra méltó, hogy a két hínár nemcsak a víz mélységével tud megbirkózni és e szerint a szárát egész 2½ méternyire is megnyújtani, hanem még töméntelenül is el bír szaporodni, úgy, hogy a hínár csoportja még a hajós népet is megijesztette.

A kétféle hínár itt-ott a part sekély vizében is nő; bentebb, a mélyebb vízben egyedül ő jelzője a vízi virágzó növényéletnek.

Mint hogy ennek a két különös fűnek biológiai viselkedését külön fejezetekben tárgyaljuk (lásd az 53. stb. old.); itt, a Balaton víztükrének növényzete ismertetésekor tovább figyelmen kívül hagyjuk, csak a Balaton többi virágzó fűvével foglalkozunk.

A Balaton vizének, mint Közép-Európa legnagyobb és nem mélyvízű tavának, sok különös fizikai sajátságán kívül, a növényzetében is van valami különös, s pedig inkább kívánni való, mint valóságos kiváló sajátság. Általános jellemének mondhatjuk, hogy nagyterjedelmű partjának nincs valami kiváló saját növényzete, néhány tengerparti méntát, kevés déli vagy délkeleti füvet vagy kórót, nedves sós-földi füvet vagy rónasági tőzegesedő (turfásodó) csátét táplál. Ellenben azok a ritkább növények, melyek hazánkban a Tisza és Duna folyását követik, a Balatonnál nagyobb-részt hiányzanak. A hullámozó vizében kevés növény és csak egy tengeri fű virít.

A Balaton, a Palicsi- és Plitvicai-tó víztükrének növényzete, úgy hiszem a Velencei tóé is, azért különbözik más kisebb tavainkétól,¹ hogy nyílt vizében éppen a legnagyobb-terjedelmű vízi növényeink nem nőnek. Ilyen a tündérrózsa (*Nymphaea*) meg a habrózsa (*Nuphar*), sőt a sulyom is, mely a Balaton mellékén ugyan mind megterem, de magában a Balatonban nem, noha ismeretes, hogy mind a tündérrózsa, mind a habrózsa, sőt a nagyváradi lótoszvirág is, mind a szárát, mind a levélnyelét tetemesen tudja megereszteni. Dr. Szabó József közli,² hogy a Lukács-fürdő tavából kitépett *Nymphaea thermalis* levélnyele harmadfél öl (körülbelül öt méter) hosszú volt. Mély, de csendes vízben nő a tündérrózsa meg a habrózsa Halászi mellett, Nógrád vármegyében. A víz színén nyugodtan élő és elterülő, csendes nyugalmat kedvelő széleslombú tündérrózsa és nagyobb társai életmódja a Balaton vizének hullámozásával megférhetetlen.

Az elég helytelenül *uszó-nak* (*planta natans*) nevezett, inkább a vízszínén pihenő tündérrózsa-alakzatnak két jóval kisebb tagja, a békatutaj meg a *Limnan-*

¹ Ilyen a Halászi-tó, Halászi falu mellett, a Fekete-tó, Ipoly-Litke mellett, mind a kettő Nógrád vármegyében.

² Budapest és környéke természetrajzi orvosi és közművelődési leírása (szerk. Gerlóczy és Dulácska) I. rész 1879, 25. old.

themum nymphacoides a nádas csendesebb vízszinén talál magának kellő oltalmat. Sőt az utóbbit én csak *Wierzbicki* tekintélyére támaszkodva idézhetem, magani nem találtam, bár a jelölt helyen kerestem. Az ide számítható *Polygonum amphibium* var. *fluitans* már jóval keskenyebb-levelű s csak a part közelében pihen és marad a víz színén.

A Balaton víztükrének növényzetéhez kell számítanunk a partszéli nádas vizének kevés fűvét is. Gyakori itt, a víztükrén a békatutaj meg a békalencse, a sárga hínárvirág, a *Ranunculus trichophyllus*, a *Ceratophyllum demersum*, *Chara*, ritkább a *Ranunculus carinatus*. WIEZBICKI szerint a *Salvinia* meg a kolokán is a nádas füve. A badacsonyi Hableánytól Ábrahámig, a nádas külső vizében a *Myriophyllum verticillatum* (lásd a 26. ábra), valamint a Badacsony partján, füves saras vízben a *Veronica Kovácsii* méltó említésre.

A Balaton nyílt tiszta víztükrén, a nádat nem számítva, a többi nem sok fű mind hínárféle, a vízbe lemerül (*planta submersa*), vékonyszálú, a *Potamogeton perfoliatus* kivételével keskenylevelű vagy keskeny-levelésallangú. Ilyen hosszú, gyenge és vékony szervezet a hullámzó vízhez könnyebben alkalmazkodik, vele együtt baj nélkül elhimbálódik. A szerint, a mint a szára és czikkje nyúlik, vagy nem nyúlik, a vízben mélyebbre belé ereszkedik, vagy a parthoz közel a siker vízben marad.

A Balaton magas vízi növénye, a mennyiben még a parthoz közel vagy a part sekély-vízű szélében nő, de inkább a parti vegetációhoz tartozik, csak a nád, a káka vagy csuhu¹ a gyékény meg a fodorsás vagy a csiksás. A nádas az alacsonyabb parti növényeknek nyújt kellő árnyékot. A nád, káka, kivált a jobban taraczkoló *Scirpus Tabernaemontani*, itt-ott (Keszthely, Tihany, Ábrahám és Badacsony közt, valamint Kövesd és Paloznak vizén), közel a parthoz, a siker vízben verte keresztül magát, s a szabad vízben is alkot kisebb állományt vagy kis szigetet. Révfülöpnél meg Akalinál ilyen nádszigetek vannak.

Más virágzó fű a Balatonnak nagy és nyílt vizében általában kevés és oly alárendelt, hogy felemlíteni inkább csak tudományos szempontból érdemes. Így Szántód réve körül a *Potamogeton pectinatus* L. var. *interruptus* KIT. hányódott a víz színén. KITAIBEL a Balaton vizéből a *Potamogeton pusillus*-t meg a *Zannichellia palustris*-t idézi. A partszélen valamivel több vízi növényt láthatunk, így pl. a keszthelyi fürdőház környékén *Scirpus maritimus*-t, *Ceratophyllum demersum*-ot, *Utricularia vulgaris*-t, *Ranunculus carinatus*-t, *Potamogeton crispus*-t, néhány közönségesebb *Charát*, békalencsét, a *Naias minor*-t, meg a *Naias marina*-t, mely itt szerencsére hosszúra meg nem nyúlik, azért mélyebb vízben nem nő és szúrós szárával fürdés közben nem kellemetlen. Balaton-Füreden a partszélén, de már a nádasban a nádas közönségesebb növényzetét látni (lásd ez old., fentebb). A Badacsony körül az *Alisma parnassifolium*-ot² hiába kerestem. A hol a Balaton vize nagyon siker, pl. Tihany nyugati oldalán, ott a kis vízben nádas kezd lábra kapni, közéje csuhu keveredik, majd szittyó (*Funcus lamprocarpus*, J. *compressus*), sás, az *Agrostis stolonifera* nevű pászit látható. Itt-ott nád töredéke uszkál, a hol pedig a part széle szikkadni kezd, keserűfű (vízparti *Polygonum*), *Cirsium arvense* var. *perhorridum*, *Senecio barbareaifolius*, *Carex hirtaeformis*, *Lotus tenuifolius* s más közönségesebb vízparti fű: *Sonchus uliginosus*, *Althaea officinalis*: *Rumex crispus*, *R. limosus*, *Inula*

¹ Másutt káka (*Scirpus lacustris*) a neve.

² Magyar orvosok és természetvizsgálók Munkálatai. XXV. 428. old.

Britannica, *Epilobium adnatum*, *E. parviflorum*, *Potentilla supina*, *P. reptans*, *Trifolium fragiferum*, *Mentha Pulegium* stb. telepszik meg. Egyáltalában csodálni kell, hogy a Balatonnak a parttól messzire terjedő sikér vizében a növényzet csekély, ennek következtében a part sem könnyen mocsarasodhatik el.

A keszthelyi meg a révfülöpi part vizében az *Amblystegium riparium* moha is nő. Említésre méltó az is, hogy a Balatonnál a káka (itt csuhu) meg a gyékény (itt káka) nem sok. A halásznép Balaton-Füred környékén jól tudja, hogy az ő kákájok (*Typha*) a nádasnak csak némely helyen terem. Sok káka van a kövesdi Kereked-öböl vízszélén.

A Balaton hínárja alatt gyanítgatott *Elodea*-nak (Wasserpest, átokhínár), valamint a tőzegmohának (*Sphagnum*) a tó környékén nyoma sincs.¹ Az átokhínár nem nagyon régen már hazánkban (Kis Barkócz,² Pozsony,³ Budapest,⁴ Soroksár, Csepel-sziget, Aranyos-Maróth⁵) is fölütötte a tanyáját, de a mi vizeink, úgy tapasztaljuk, a németországi vizek eme pestisének nem nagyon kedvezhetnek, mert kártevő módjára épen nem szaporodik, sőt néhol (Soroksár) el is pusztul.

A Balaton víztükrére tehát bátran mondhatjuk, hogy nagyon tiszta, a fürdést tekintve nagy kincs rejlik benne. Helyenkint a kétféle hínár a pirosas (*Myriophyllum*) és barna (*Potamogeton*) csoportja bukkan elő, de — aesthetikailag tekintve — a hínárkoszorús víztükrör gyönyörűségéből csak valami keveset se bír lerontani.

A Balaton vizének virágzó (*phanerogam*) növényzete, mint látjuk, kevés és kevésféle, a Balatont rózsásnak vagy virágosnak a szó szoros értelme szerint nem mondhatjuk. Botanikailag ítélve tehát a Balaton vizét, szabad szemmel felismerhető növényeiről fogyatékosnak kell mondanunk, s a vízi növények változatosságának hiánya ellen kell panaszkodnunk. Csak a kétféle hínár, de nagy masszájával pótolja más kisebb tavunk vízi virágait.

A Zala-folyó meg a Kis-Balaton növényzete.

Több és nevezetesebb virít a Zala vizében, mely Keszthely vidékén a Balatont a Kis-Balatonnal csatorna módjára foglalja össze. Változatosabb a sekélyvízű Kis-Balatonnak vízi vegetatiója is. A körülfogó nádas szélében *Sagittaria sagittaeifolia* (nyilfű), *Alisma Plantago*, *Nymphaea alba* (tündérrózsa), *Nuphar luteum* (habrózsa), *Hydrocharis morsus ranae* (pontypénzlevelű-fű vagy békatutaj), *Oenanthe phellandrii*, *Botomus umbellatus* (virágos káka), *Scirpus lacustris* (csuhu), *Typha latifolia* és *T. angustifolia* (gyékény), a *Glyceria aquatica* v. *spectabilis* (fodorsás, itt csiksás), a *Rumex hydrolapathi* (vízi lósóska), *Sum latifolium*, *Roripa amphibia* (kányafű), — a Zala vizében a balatoni két hínár, *Ceratophyllum demersum* (jun. 15., borzhínár), később a tengeri tündérhínár, a *Naias marina* is bőven előtünik (júl 31.), ugyanekkor a fenekén horgonyzó istennyila, bököcs hínár vagyis sulyom is virágzik és gyümölcsözik. Itt-ott az *Utricularia vulgaris* L. (sárga hínárvirág), a *Potamogeton fluviatilis*, *Polygonum amphibium* var. *fluviatilis*, négyféle békalencsénk (*Lemma*

¹ BORBÁS V.: Österr. Botan. Zeitschr. 1892. 145.

² «Átokhínár fenyegeti tavainkat», Tanáregyesület Közlönye 1882/3 185—88, továbbá Földmívelési Érdekeink 1883. 90—91. old.

³ SCHILLER ZSIGM.: Österr. Botan. Zeitschr. 1884. p. 74.

⁴ SCHILBERSZKY: Természettudom. Közl. 1891. 372. old.

⁵ Gyűjtő MŰ-SZ GUSZTÁV (Természettudom. Közl. 1893. 51., Barsi Ellenőr 1894. 35. szám).

minor, *L. polyrrhiza* *L. gibba*, *L. trisulca*), meg a *Naias minor* et *N. intermedia* Balb. látható a Zala víztükrén és fenekén.

A Kis-Balaton füve jobbadán hínár-alakú. A *Potamogeton perfoliatus*-nak vastagabb sűrű rétegeit csak itt láttam. Ez itt a sekély vízben elposványosodást valóban előidézhethet.

A Kis-Balaton másik hínárja a *Myriophyllum spicatum*; sűrűbb levelű hajtásait róka farkfünek is nevezik.

Itt terem továbbá a *Naias marina*, tuskésfű,

a *N. minor* All., meg a kevésbbé törékeny, inkább *Naias flexilis* természetű eltérése (*N. intermedia* Balbis),

a *Ceratophyllum demersum* L. (birkafarkfű) var. *macracanthum*. Ez a hínár, mely Budapest körül és Alsó-Ausztriában¹ ritkán gyümölcsözik, itt elég bőven érlel termést,

a *Potamogeton pusillus*, *P. crispus* és *P. pectinatus* var. *interruptus* KIR.,

a feltűnőbb-virágú *Ranunculus divaricatus*,

az *Alisma graminifolium*, valamint a Zala vizéből említett békalencse fajai is.

A Sió vizében a *Potamogeton perfoliatus*-t meg a *Polygonum amphibium fluitans*-t látni, a partját nád és más vízparti növény kíséri.

IV. FEJEZET.

A BALATON HÍNÁRJA.

A Balaton vizének legnevezetesebb füve a hínár. Ennek jelenléte, valamint költött veszedelmessége a balatoni nép és látogatók életével annyira összefűződött, hogy a hínár természetrajzának külön fejezetet kell szentelnünk.

A hínár tanulmányozása érdekében én 1891-ben kimerítő kutatást végeztem, az egész Balatont bejártam, némely helyét több ízben meglátogattam. A következő esztendőben vizsgálataim eredményét megerősítettem vagy kiegészítettem.

Így 1891. június 12. és 13-án Balaton-Füred környékén vizsgáldtam, június 14-én Siófokon, azután Keszthelyre utaztam, a következő két napot is itt töltöttem. A Balaton jó nagy részét bejárván, itt DEININGER IMRE, a gazdasági iskola volt igazgatójának szives kíséretében a sikér-vízű² Kis-Balatont is átvizsgáltam, mert a keszthelyiek véleménye szerint ez lenne a hínár ősfészke. A hideg és esős időjárás ekkor vizsgálódásaimnak nem a legjobban kedvezett, mégis már meglehetősen tájékozottan tértem vissza s mintegy időt lopva Hévíz, valamint a keszthelyi szőlők (Cserszeg) füves vidéket is meglátogattam.

Július 9-én és 10-én Kéthely és Tót-Szent-Pál körül a somogy megyei Nagyberek turfás helyeit és nádasait vizsgáltam, mely a Balaton vidékének kiegészítése kedvéért látszott szükségesnek. Kéthely vidéke akkor nagyrészt kiszáradóban volt. Július 11., 12. és 13-án Szántód és Tihany környékén vizsgáldtam. Fonyódot és Siófokot röviden érintvén.

Július 25. és 26-án Kenese vidékét vizsgáltam, július 27-én Balaton-Almádi vizét, a hol a hínár legjobban hatalmaskodott. Július 28. és 29-én Balaton-Füred

¹ NEILREICH: Flora von Nieder-Oesterreich 232. l.

² E vidék tájszólása sekélyvizű helyett.

Balatonját és hegyeit; július 30-án a hajóról egyhuzomban volt alkalmam látni a hínár nagyszerű elterjedését a bakonyi parton, Balaton-Füredtől egészen Keszthelyig, mert a hínár itt kis meg-megszakítással a hajó útja mentén nagyon gyakori, sőt Kenesétől kezdve, a bakonyi parton, meg-megszakadva egész B.-Füredig sem sokkal kevesebb. Július 30. délutánján Hévízvet, július 31-én délelőtt Keszthelyen a Balaton partját és rétjeit, délután a Kis-Balaton vizsgáltam. Augusztus 1-én délelőtt Boglárán alig volt tenni valóm, mert itt, a Balaton szélén csak az a hínár úszkált, a melyet a bakonyi parton kivagdaltak vagy kiszaggattak s a szél vagy a hállám onnan a déli parton összehajt. Ellenben fonálmosság-csoport, a melyből a *tiszapamut* vagy meteorpapír¹ kezdődik, a Balaton szélében Boglárán bőven látható. Augusztus 1-ének délutánját és augusztus 2-ának délelőttjét még a Badacsony vidékének megvizsgálására, augusztus 3-át pedig Siófokéra szenteltem. Így a Balatont köröskörül járván, alkalmam volt a hínár elterjedésével megismerkedni, a hínár természetrajzát tanulmányozandó pedig Kenesén, Almádi mellett, Balaton-Füreden (két ízben), Tihanyon, Badacsony körül, Keszthelyen (két ízben), Boglárán, Szántódon, Siófokon (két ízben) a hínár életmódját részint csónakon, részint a vízben gázolva vizsgáltam; mindegyik helyről elegendő számú példát szárítva magammal hoztam, hogy a helyszínén teljesített vizsgálatot otthon ismételhessem és kiegészíthessem.

Ezen utamnak és vizsgáldásomnak czélja volt megalapítani:

1. micsoda szabad szemmel látható vagyis felsőbbbrangú edényes és főleg virágzó növény él a Balaton vizében;
2. mi a hínár, mely virágzó növény a hínár a Balaton vizében;
3. minő a hínár elterjedése és masszája; nem alkot-e történetesen vastagabb és veszedelmesebb hínár-zátonyt;
4. mi a hínár természete és biológiája;
5. mi a hínár haszna vagy ártalma;
6. minő a hínár szaporodása, melyet kivált az irtás érdekében szükséges ismernünk.

A hínár nyelvtani és magyar mythosi értelmezése.

Vajjon az ősmagyarok a hínár szót és fogalmat Ázsiából magukkal hozták-e vagy sem, meg nem mondhatjuk. A szó eredete felől dr. SIMONYI ZSIGMOND levélben azt írja: «A szónak alakja olyan, hogy benne idegen eredetre semmi sem mutat, de azért ez kizárva nincs». — Más értesítés szerint a hínár szláv kölcsönzés, hinuti (veszni, elemésztődni) igéből származnék. HOLUBY JÓZSEF, a szláv növénynevek és növénybabonák ismerője, azt írja, a hínár aligha szláv-eredetű. — «A magyar nyelv történeti szótára» (SZARVAS és SIMONYI) I. 1434. old. a hínár szó eredetét nem magyarázza. — CZUCZOR és FOGARASI «A magyar nyelv szótára» (1586. old.) szerint «eredetileg talán inár (in-ár, mintegy inogó) *h* előtéttel, mint himbál, inbál, himpók, inpók». Ebben a magyarázatban nem sok az elhíhető. A hínár szónak a használata és változása magyar eredetről vagy nyelvünkhöz teljes asszimilációról tanuskodik. Így pl. a Balaton mellékén és Somogy vármegyében a néptől *hénár* alakját is hallottam, ragosítás vagy szóképzés alkalmával pedig majd *hínár*, majd

¹ RENNER (MOST REJTŐ) ADOLF, Természettudományi Közöny 1879. 404. old.; — ISTVÁNF1, Természettudományi Füzetek XIII. (1891.) 144. stb. old.

hénár vagy *hínár* és *hénár* szótöve hangzik, vagyis, a nép ajkáról *hínárt* és *hénárt*¹ vagy pedig helyette és *hínáros* helyett *hínarat* (hénarat) és *hínaras* kiejtést is hallhatunk. A hínár szónak tehát olyan kétféle ragozhatósága és képezhetősége van, mint termőhelyének, a *mocsár* szónak (mocsárt vagy mocsarat, mocsáros vagy mocsaras). Változó írása még a *hinyár*² és a *hinyár*³ is. Lehet, hogy a régi magyar alakja *heinaár*. SZINNYEI Magyar Tájszótár (1893–96) 863. old. szerint *csinár* (Torontálmegyében) *heénár* (Somogy), *henár* (Komárom) alakja is van s nyálkát vagy köpést (Gyergyó-Ditró) is jelent. — RÓMER FL.⁴ «*lacus hunur, Hunarus* és *Hunurus*» neveit böngészte ki a középkori magyar kútforrásokból.

MÁRTON JÓZSEF Német-magyar Lexikonában a 742. és 994. old. *tengeri hínárt* és *máz-hínárt* (Meergras, Seegrass, *Fucus*), KOVÁCS MIHÁLY Három nyelvű fejtő műszótár-ában a «Növényészs Szavai» közt, a 38. old. *festő* és *kendőző hínárt* is említ. Följegyzésre méltó még az is, hogy a soroksári Dunaág molnárai, a kik kiejtésükkel a sváb eredetet könnyen elárulják, a *Potamogeton perfoliatus*-t, mely ott a malmok körül bőven nő, a Balatonban pedig a hínár szerepét játsza, szintén *hínár*-nak nevezik, más (talán sváb-eredetű) nevét nem ismerik.

Én a *hínár* szónak a magyar szólásmódban való gyakori kelendőségéből és használatosságából⁵ azt következtetem, hogy a *hínár magyar mythosai szó*, a nép meséiben és babonáiban a vízi rém volt, még ha egyenesen nem Ázsiából származnék is.

Sajnos, a «Magyar Mythológiá»-ban a hínárról se IPOLYI, se KANDRA KABOS⁶ egyáltalában meg nem emlékezik. Ez azonban engem nem ingat meg, hogy a hínár szót a mythosai szók sorába ne iktassam. IPOLYI maga is sokra becsülte a magyar eredeti szólásmódokat, s mythologiai fejtegetéseit nem ritkán ezekre alapította, vagy pedig állításait ilyenekből vonta le. IPOLYI munkája különben is csak megakadt kezdet, a melyet a még megmenthető népies anyagból gyűjtés útján folytatni kellene.

Elvégre a mythologiai is részben a természet jelenségei- és lényeiének istenítése, az emberi fogalomnak istenies alakban való megtestesítése (Igazság), s az ilyen istenesített képzeletnek vagy ember-fölött lévő hatalomnak a valóságban vagy a természetben többnyire valami csekély lény vagy tünemény felel meg. Így pl. a mesebeli hatalmas sárkánynak, mely, midőn fiait szállítja, iszonyú vihart és zivatart fú a vidékre, hogy a legerősebb fát is tövestől kisodorja, 3 dm. hosszú állatka (*Draco volans*) a valósága. A *Sellő* nevű vízi tündér ma a mármárosi, szatmári stb. tájszólás szerint a víznek sebesfolyású helye;⁷ az öreg alföldi Pusztának szép leánya s a Nap kedvese a Délibáb.⁸ IPOLYI szerint az Alföld ingó *lápja* vagy

¹ Így írja GVADANYI is, a «Falusi Nótárius» 26. old. «A zavaros hénárt majd véremmel festem.»

² NADANYI: Kerti dolgoknak leírása (1669) 46. old.

³ GYÖNGYÖSI ISTVÁN «Kemény János»-a (1763) 71. old.

⁴ Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban, Magyar Akadémiai Értesítő II. köt. 1860—61, 348. old.

⁵ Belesett a hínárba; — kihúzták a hínárból (CZUCZOR és FOGARASI), — kiszedték a hínárból (KRESZNERICS), — benne van a hínárban, — kinn van a hínárból, — kiszabadítani a hínárból, — hínárba szedni (rácncba szedni); BALLAGI, A magyar nyelv teljes szótára 586. old.), belekerült a hínárba, nehezen úszik vagy vergődik ki a hínárból. — «Szegény Jónás . . . mit gondoltál, midőn a sűrű hínár, tajték, sós víz, sok tonnába férhető heringek, és egyébféle megszenyvedt halak között úszkáltál.» (MISKOLCZI G. Vadkert, 546. old.) — Hínárosba merült. (RIMAI JÁNOS, Istenes Énekei, 277. old.)

⁶ KANDRA K.: Magyar Mythologia. Eger, 1897.

⁷ IPOLYI: Magyar Mythologia 98. old.

⁸ U. i. 91. old.

vándorlápja is a tündéri képzeletnek természetbeli alakja vagyis materiája, ilyen tehát a *hínár* is lehet.

A magyar nép mythosvilágában a vízi lényekkel egyáltalában szeret foglalkozni. Vízből repül fel a *lidércz* (bolygó tűz, mocsárgáz és kénhydrogén) a sok pénzzel; innen hordja a *gólya* a családi örömet. A magyar mythológiának vannak *vízi tündérei*, *vízi emberei*,¹ és hattyúnoi. Én élénken emlékezem vissza, hogy néztük — gyermekkoromban, Ipoly-Litke és Törincz között — a befagyott Csádaj-mocsár jég hátán a *tüzes emberek* tánczát. Azaz mindég vágytam látni; a téli estéken oly látható színekkel meséltek a tüzes emberekről. Esengve kértem, hogy mutassák meg nekem; de mikor mutatni akarták, a tüzes embernek soha sem jött kedve tánczolásra, hogy a valóságát láthattam volna. A hol a nép fantáziája a vidék vizei körül ily változatos tündéretet tud teremteni, ott a jó lélekkel vegyest megjelenik a daemon is. Valóban a magyar szólásmód és mai népies hiedelem nyomán a hínárnak olyanféle mythologiai szörnyetegnek kell lenni, a minő a rómaiak *Scyllá*-ja és *Charybdis*-e volt. A hínár, véstői öreg csósz elbeszélése szerint, vízi rém, nagyterjedelmű vízi fű, a víz vagy az áradás szokta magával hozni, a vízszínehez közel messzire elnyúlik és kedve telik benne, ha a jószágot vagy a gyermeket a vízbe fojtja. Geografailag lehetséges, hogy az Alföldnek régi mocsaraiban, kiszáradás előtt tömérdek és különféle hínár hatalmasodott el, hogy a vízi rém fantáziája, a vízi labyrinthus, a hínár veszedelmessége éppen az Alföldön keletkezett s ivadékról ivadéokra átszarmazott, azután tovább terjedt az országban.

CSAPODI ISTVÁN értesít, hogy őt, gyerek korában, az anyja (Sopronvm.) gyakran ijesztette a Hínárral, a ki a fürdő gyermeket a vízbe berántja és beléfojtja, tehát mint a *vízi leány*, ki a gyermeket a kútba húzza.² Más balatonmelléki tanult embertől hallottam, a ki bizonyára soha nem látott hínárt, hogy a hínártól a test piros és ég, mintha csalán csípdeste volna össze. Ime a képzelődés rémképe!

DIÓSZEGI és FAZEKAS előtt³ szintén mythologiai eredetnek kellett lebegni, mert ők hínárnak a Najas nevű vízi füvet (tündérhínár) nevezték, mely a classica népeknek kétségtelen mythologiai szava (vízi tündér vagy nimfa). A mythologiai szó nem ritkán szerepel mint állat vagy növény neve (*Andromeda*, *Adonis*, *Argonauta*, *Cyclops*, *Proteus* stb.).

A hínár mythologiai szereplését TOMPA MIHÁLY is megörökítette *Vízi lilium* című költeményében:

«Két hatalmas tündér sajátja volt a rét:
Ez birta a nádas, amaz a tó vizét.»

A nádas tündérének szép neje megszerette a tavak vízi királyát. A nő kérdésére a *szárcsa* megismerteti vele a vízi király vakítószép tündérpalotáját és testi szépségét s azután a szárcsa kettőjük postája lett. A nádas tündére csak azon veszi magát észre, hogy bájos neje a vizek királyával a tó fenekén eltűnik. De a hold fogytával a vízi fejedelem szépsége is fogyott s a nő másképp is csalatkozván,

«Visszavágyott most a nádasba, — s ajkának
Meleg sóhajtási fölfelé szállának;

¹ IPOLYI, u. i. 96, 101, 575. old.

² KANDRA i. h. 184. old.

³ Magyar Fűvészkönyv 510. old.

S meleg sóhajából, mely búval született,
Sárga hínárvirág termett a hab felett.»¹

Erre az epedő nő vízi liliommá változott, s

«Ott virít a liljom, szép hűtlen nők képe,
Elnyelő haboknak csalárd mélységébe¹;
S kínozó emlékül a tó hulláminál,
Mellette eltépett zöld fátyla uszdogál.»²

Hogy az elmondottakkal kiváltképen a hínár-kérdést óhajtottuk különböző oldalról megvilágosítani, ennek igazolására jó szándékunkon kívül még IPOLYI szavait idézzük, a melyekkel a rövidre fogott magyar mythologiai fák és füvek fejezetét, a 254. old. végzi: «legtöbb azonban még e téren is szorgalmas keresés-, vizsgálat- és feljegyzésre vár, s becsületes napszámmal kínálkozik egy jövődó derék munkásnak».

A hínár növényföldrajzi fogalma.

Mint hogy növényföldrajzi munkánk nincs, a hol ennek a fogalomnak meghatározását olvashatnók, s mint hogy a hínárkérdés mai alakjában általában új, szó szerint való jelentésének értelmezésére szótáraink magyarázatát kell figyelemre méltatnunk.

CZUCZOR és FOGARASI «A magyar nyelv szótára» 1586. old. a következőképp definiálják:

«Mocsaras vizekben tenyésző növénynem, melynek némely fajai *hosszú, vékony száakkal lebegnek*, inognak a víz színén. Mint hogy a hínár mély iszap fölött tenyészik leginkább, innét átv. ért. jelent oly bajt, melyből nehéz kivergődni.» Ez a közélet hínárja. «Szorosabb ért. növényosztály, melynek termékenyítő jegyei ismeretlenek,³ s a melynek gyökere, törzse és levele egy darabnak látszik (*Algae*).» — CZUCZOR és FOGARASI szótárában még azt is olvassuk, hogy a hinárt 1559-iki levél említi. «Az henar elborullya (azaz borítja), mygh az teby oda futtnak, adyglan megh holt az vízben.» (SZALAY ÁGOSTON, «Négyszáz magyar levél a XVI. századból» 330. old.)⁴ RÓMER i. h. 1340-ből jegyzi fel.

MOLNÁR ALBERT «Dictiones Hungaricae»-jának (1611), PÁRIZ PÁPAI «Dictionarium Hungarico-latinum»-ának 134., valamint KRESZNERICS «Magyar Szótár»-ának 239. oldalán is, a hínár = *alga*, tehát a mint CZUCZOR és FOGARASI utóbbi meghatározása szól. Hínáros = *algosus*.

DIÓSZEGI-ék hínárja a *Naias*. Ez azonban törékenyszárú s hosszúra nem bír nyújtózkodni.

BALLAGI MÓR-nak «A magyar nyelv teljes szótára» 568. oldalán a következőt olvassuk: «Állóvizekben tenyésző növény, melynek hosszú indái a vízben előhaladást akadályozzák, innét átv. ért. baj, melyből kigázolni nehéz».

¹ Ez a sárga hínár-virág az *Utricularia* fajai. Hínáros rence DIÓSZEGI: Magyar Fűvészkönyv 357. old.

² Szinte hínárszerű moszatok (békanyál, tiszapamut).

³ Helyesebben mondva, szabad szemmel nem láthatók. Az utóbbi definitiója az algáknak általában nagyon gyarló.

⁴ Magyar Leveles Tár, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Pest, 1861. első kötet.

HERMAN OTTÓ «A magyar halászat könyvé» nek II. (1887.) 795. oldalán, a mester-szótárban: «*Hínár* — Agárd — minden tömötten álló oly növény, mely a víz színe fölé nem emelkedik». «*Hínáros víz* — általánosan — a melyben sok vízi növény terem, mely a halászatot nehezíti, néha lehetetlenné teszi.»

A «Magyar Tájszótár» (1838.) 163. old. azt mondja: «Tós, nádas helybeli vizek színén levő zöld tajték» (székely szó, Tolna várm.). «Nád sáté» (székely szó). «Iszapos, mocsáros helyen nőtt sűrű növény» (kemenesalji szó). Ezekből látható, hogy ha a régiebb magyar szótárak az *algá*-t (moszat) *hínár*-nak akarják is fordítani, a hínár szó a fentebb közölt definitiók, valamint a szónak mai használata szerint is, nem egységes növényre, hanem különböző növényalkotta növénycomplexusra vonatkozik.

Én a Természettudományi Közlöny 1879-iki évf. 282. oldalán a hínárról a következő meghatározást közöltem:¹

Tiszta folyóvizeink felszínéhez közel mintegy zöld selyemszálak himbálódznak, melyeket a nép néhol *békanyál*-nak nevez. E növényeknek (moszat) vékonyka és hajlékony dereka igen alkalmas a csörgedező vízzel versenyezni. Első fokon tehát nálunk a hínár a *fonálmoszatok* tömött halmaza, melyből lepadás után a vízi pamut vagy tiszapamut lesz. A virágzó növények közül is a legkülönbözőbb családbeli, eltérő virágjával, de megegyező termettel és biológiai magatartással, tehát egymástól gyakran nagyon különböző, egész sereg él a vízbe lemerülve s a víz színével mintegy párhuzamosan elterülve, mint a *Potamogeton*, *Elodea*, *Hydrilla*, *Najas*, *Zauwicheilia*, *Ruppia*, *Ceratophyllum*, *Myriophyllum*, *Callitriche*, *Hottonia*, *Moutia*, *Utricularia*, a *Ranunculus*-nak, *Batrachium* algénusza, *Hippuris*, *Aldrovanda* stb. Ezek dereka (szára) is vékonyka, karcsú, lombozatjuk pedig vékony sallangokra hasadozik. Az ilyen lemerülve himbálódzó növényesereg helyenként nagyon elszaporodik, uradalomba kap, terjedelmesebb helyet foglal el a vízben s a *hínár-formatiót* alkotja. Ez a virágzó növények hínárrakása.

A hínár tehát vízben lebegő hosszú-, vékony- és hajlékony-szárú, s a vízzel együtt himbálódó növények halmaza. Systematikailag a tökéletlenebb *békanyál* nevű moszattól kezdve az egész magas-szervezetű s a növényországnak felfelé való haladását csaknem betetőző vízi boglárkáig különböző növényesaládban van a hínárnak egy vagy több tagja. Igazi alkalmatlan alakja mindig csoportosan él együtt. Levele gyakran keskenyke vagy keskenyke-sallangú (22. old.), csak némely *Potamogeton* fajú (*P. perfoliatus*, *P. lucens*, *P. nataus*, *P. fluitans* stb.), de nem mindegyiké szélesebb. Több hínár alkalmazkodó képessége² úgy nyilatkozik, hogy szárának czikkjei (*internodium*) a vízben tetemesen megnyúlnak, azért a hínár vízáradás esetén szárát eresztvén, a mélyebb vízben (a Wörthi-tóban öt méternyiben) is boldogul. Minthogy az ilyen növény nem ritkán seregesen nő együtt, sőt egymással össze-vissza is kúszalódik, barna vagy pirosas, sűrű rakást vagy zátonyt alkot, a vízben való gázolást, halászást, úszást, csónakázást vagy általában a kerékre való rácsavaródzással a vízi közlekedést gátolhatja, embernek, állatnak nehéz belőle kivergődni, kiszabadulni; ezért veszett rajta a hínáron a vízi labyrinthus-féle értelem.

¹ A növények alkalmazkodása a vízhez vidékünkön.

² A vízi vagy vízparti növények alkalmazkodó képessége általában ismeretes. Hosszúra nyúlik pl. a tündérrózsák (*Nymphaea*) levélnyele és virágszála, valamint a tavi káka (csuhu) legfelsőbb szár-íz is.

A hínár fogalom az irodalomban.

Mindamellett a hínár, akárminő veszedelemnek híreszteljék, papiros közt könnyen megölhető és szépen megszárátható. A hínár vagyis a *Charybdis*-féle fogalom egyáltalában nemcsak nyelvünkben kísértget, hanem a földrajzban meg a botanikában más-más formája szintén ismeretes.

Így pl. a mintegy 60 ezer négyszögmérföldnyire terjedő s Németországnál hatszorta nagyobb mesés *Sargasso-tenger* vagy *úszósziget* az Atlanti-occeánban, a Kanári-, Azóri- és Bermuda-szigetek közt, melyet az ott nem gyümölcsöző *Sargassum natans* vagy *S. bacciferum* (hajónyüg, golfhínár) alkot, szintén nem más, mint tengeri hínár, vagyis *tengeri úszósziget, tengeri* vagy *atlantisi rétség*.¹

Európa belvizeinek ilyen szörnyetege a német «*Wasserpest*», melyet én *átokhínár*-nak² neveztem. Ez a növény [*Elodea Canadensis* RICH., *Anacharis Alsinastrum* BAB., *Serpicula occidentalis* PURSH (a közösivarú példa), *Udora verticillata* SPRENG., *U. Canadensis* NUTT. (a kétlaki átokhínár)] Észak-Amerikából 1836-ban került Ir-, 1842-ben Skót-, 1847-ben Angolországba. Innen Európa északnyugoti belvizeit oly pusztítóan árasztotta el, hogy ott az átokhínár ellen a panasz általános és alapos. Sarjadzó rügyről, valamint azon szerencséje folytán is, hogy minden darabkája meg bir gyökeresedni, hihetetlen módon elszaporodik, ámbár Európában csakis szűzen terjed, mert itt csupán a nősténye él és alkalmatlankodik, tehát rendes szaporodásra való magvat nálunk nem is hozhat létre. Nincs növény, a mely magtalanul, csupán sarjról, oly hatalmasan el bírna szaporodni, mint az *Elodea*. Az átokhínár Németországban a csatornát eltorlaszolja, a zsilip nyitását és lezárását, valamint a hajózást és más vízi közlekedést is gátolja, fürdéskor és halászás közben is alkalmatlan, sőt rendkívül nagy masszájával a víz lefolyását is megakadályozza, s az eltakarítása nagy költségbe kerül. Bámulatos gyors és töméntelen szaporasága ez az átokhínárnak, hímje nélkül, magtalan létére, egész példátlan ez a növények történetében! Nem mulaszthattam el ezt a bajt ismertetni, mert láthatjuk belőle, hogy a hínár, más növény képében, másutt is kártékony, sokkal kártévőbb, mint a szép Balaton vizében (11. ábra).³

De még más vízi növény is gátolja gyors és hatalmas elszaporodásával a vízi életet és közlekedést. LEUNIS⁴ a *Potamogeton fluitans*-t említi, mely a Spree-folyón a balatoni hínár módjára, töméntelen szaporodásával a hajózásnak alkalmatlankodik, — trencsénvármegyei Stranske falu erdei tengerszemében (Jezera) a *Potamogeton natans* szaporodott el, egymaga nő a kis tóban, s a virágzó szára egyzersmind a tó mélységének természetszerű mértéke, 1·10 méter hosszú.

LUDWIG Greiz-melléki Hirschenstein környékéről a *Ceratophyllum demersum*-ot említi, a mely ott az ő *Wasserpest*-jök módjára ártalmaskodott.⁵ Töméntelenségével gyakran hazánkban is alkalmatlan.

¹ LEUNIS: Synopsis der Pflanzenkunde, III. kiad., III. köt. (1886.) 150. old.

² Tanáregyesületi Közlöny, 1882—83. 187. old

³ V. Ö. BORBÁS V.: Átokhínár fenyeget, az Orsz. Középiszkolai Tanáregyesület Közlönyében 1882—83. 185—186.; CASPARY: Die Hydrillen; PRINGSHEIM, Jahrbücher für wissenschaft. Botanik I. 438. stb. old.; — IHNE: Geschichte der Einwanderung von *Elodea Canadensis*, im 18. Berichte der Oberhess. Gesellsch. für Natur- und Heilkunde. Giessen, 1879. 66—82. old.

⁴ Synopsis der Pflanzenkunde II. kiad., 1152. old.

⁵ «*Ceratophyllum demersum* L. eine zweite *Elodea*». Correspondenzblatt des botan. Vereins «Irmischia», 1881. Nr. 11, 12, p. 47—48.

Újabban az *Eichhornia crassipes* (Mart. sub *Pontederia*), a liliumfélékkel rokon (*Pontederiaceae*) növényről híresztelik, hogy az Egyesült-Államok déli részén, kivált Florida álló- és folyóvizzeit a hajózás és halászás nagy bajára töméntelenül lepi el.¹

Hazánk Alföldjén a *hínár* szó szintén ismeretes, de hogy melyik növény ez valóban, nyomába nem juthattam, mert Békés- és Biharmegyék Sárrétje, a hol megtudhattam volna, vízi növényeivel és nevezetes vízi növényformációjával együtt már elpusztult. — Aligha a vízi áloé (*Stratiotes aloides* L., Wasserscheere), vagyis kolokán; de hogy ez az áloérózsa egykor szinte az alföldi vizek átka volt, bizonyos. Sűrűen benőtte az álló vizet (Vésetőn, Vidra mellett, Marhás foknál s Kót pusztán, Biharmegye síkján), hogy a víztükörből tisztán mi sem maradt, búzt terjesztett s a vízben gázló ember lábát fájósan megsebesítette. Sőt sűrű növése még a sajkának is ellene szegült. A csatornában, a vízfolyásban, a nádas fokaiban töméntelenül elszaporodott, a vízből minden más növényt kiszorított, csak az áloérózsaak merev kardalakú levelei torlódtak sűrűen össze.² Ilyenkor nem volt mást mit tenni, mint vagy a nádasba, vagy ennek ingó lápjához való jutásról lemondani, vagy pedig a sajkautat a vízi áloé rózsáitól végtől-végig, fáradsággal kitisztítani (10. ábra).

Végre a magyar Alföld *zsombékja* is a veszedelmes növényképződményekhez tartozott, nem ugyan direkt az embernek, hanem a legelő jószágának. Az alföldi nép általában féltette marháját a zsombékos mocsártól, mert ha a szegény jószág a zsombék oszlopai közé tévedt, ritkán szabadult ki onnan vissza. A szarvasmarha t. i. a zsombék tetején nem bír járni, tovább és tovább közte vergődik, de nem bír onnan kigázolni, míg végre a zsombéksás éles szára és levele a jószág lábát össze-vissza hasogatván, ott veszett.³ Az Alföld *úszó szigete* és *ingó lápja* is mind hínárféle veszedelmes hely volt.

Azt hisszük, ez a néhány példa a balatonvidékinék vigasztalás lehet, mert nemcsak a Balaton vizének van pestise, hanem Európa más nemzetéének, sőt a magyar haza másvidéki népségének is.

A balatoni hínár irodalma.

A Balaton hínárjáról 1891-ig nem sokat tudtunk, de néhány kisebb cikkkecske már mégis látott róla napvilágot. Legelső helyen KITABEL PÁL-t, hazánk érdemes floristáját kell megemlítenünk, a ki a Balaton mostani veszedelmesebb hínárját, a

¹ Természettudom. Közlöny, 1898. 276. old.

² Elveszett illata, elveszett virága,
Szine vagy sötétzöld, vagy halaványsárga;
Mint a fűrésze éle, olyan lett levele
S nem szólhat, mert magát hasgatja meg vele.

Szegyénében lakik a vizek fenekén,
Csak néha bukkan fel virítás idején;
Megutált, megvetett; *fűrésznyelve pedig*
Akképen elesül, a miképp vénhedik.

(Tompá M., Virágregéiből.)

³ KERNER: Pflanzenleben der Donauländer, p. 63. — BORBÁS: Az alföldi zsombék; Természettud. Közlöny, 1885., 278. old.

Potamogeton perfoliatus-t a Balatonban, Siófoknál már 1799-ben látta.¹ Alkalmatlanságáról, sokaságáról semmit sem szól.

POKORNY ALAJOS, a Bonplandia 1860. évf. 152. old. a kéthelyi mocsarakból, a Balaton tőszomszédságában hatalmas hínárféle növényzetet említ, a Balaton hínárjáról és alkalmatlankodásáról szintén nem szól.

A balatoni hínár veszedelmes voltát a hírlapok a nyolczvanas esztendőök közepe táján kezdik emlegetni, anélkül, hogy róla valami pozitív bizonyosat megtudhattunk volna. Az átokhínárra gondoltunk, mert ezt a növényt az 1882. év július 10-én a Mura holt ágában, Kis-Barkócz alatt, valóban meg is találtam.

A Balaton hínárjának botanikus nevét csak 1889. évtől ismerjük. A Természettudományi Közlöny 1889. évf. 457—58. old. HENCZ ANTAL kezdi a hínárt ismertetni s a beküldötte két darabot véleménynyilvánítás kedvéért a társulat titkársága nekem adta át. HENCZ szerint a hínár régebben ismeretlen volt (volna) a Balaton vidékén; 6—7 év óta azonban az északi parton, *hol a talaj iszapos*, annyira elszaporodott, hogy már valóságos elemi csapás, mely ellen valamiképp védekezniünk kell. Megemlíti, hogy a hínár felburjánzása a rák kiveszését követte a Balatonban, s kérdi, vajjon a Balaton nagy áradása, mely 1877-től 1881-ig tartott, termékenyítette-e meg az iszapos talajt arra, hogy benne hínár teremhessen, oly módon, hogy az előbbi kis vízállás idején legelőül használt partról lesöpörte a termőföldet a tó belsejébe.

Én a beküldött két darabot első pillantásra felismertem (Természettud. Közl. 1889. 572—73. old.). Az egyik hínár a vizes árokból, álló és lassan folyó vizünkből általában a florisztika első éveiből ismeretes és nem ritka fű, a *Myriophyllum spicatum* L. volt; a másik veszedelmesebb, a hazánkban ritkább *Potamogeton perfoliatus* L. Ez az utóbbi hínár azonban a Balatonból már 1799 óta ismeretes, sőt említi más botanikus is, a ki később a Balaton vizén kutatott.² A balatoni hínárt azonban országos csapásnak a jelzett időig nem hirdették. Csendesesen viselkedett a Balaton vizében, sőt könnyen lehetséges, hogy a *Potamogeton perfoliatus* a Balaton némely helyén csak nem régen szaporodott el töméntelenül. Addig is időnek kellett eltelni, míg a hínár a Balaton mély vizéhez teljesen alkalmazkodni birt. Így szaporodott el a hetvenes esztendőökben a soroksári Dunaágban is. POKORNY³ szavából következtetve, a Balatonnak bizonyos helyein előbb is dúsan tenyészhetett. De a fürdés és ladikázás sportja előbb a Balatonban nem virágzott, a hínár iránt tehát türelmesebbek voltak, nagy bajnak nem tekintették, s az újságban híre se volt. A régibb hínárra a Balaton öregebb népsége azt mondja: «a hínár itt termett a Balaton vizével egyszerre», vagy pedig «volt biz itt uram azelőtt is hínár, de nem volt hajó». A rák kiveszése meg a hínár elszaporodása között semmi okszerű összefüggés sincs. Az azonban HENCZ állítása nyomán nagyon is valószínű, hogy a Balaton

¹ Reliquiae Kitaibelianae, a bécsi állat- és növénytanai társulat évkönyveiben (Verhandlungen) XII. (1862.) köt. 592. old. «Iter Baranyense anno 1799. susceptum.»

² HABERLANDT F., magyar-óvári tanár, az Oesterreichische Botan. Zeitschrift 1861. évfolyam 19. oldalán említi, hogy a Balaton hulláma Tihany mellett, fürdés közben *Potamogeton marinus*-t (helyesebben *P. pectinatus* var. *interruptus* Kütz.), *P. perfoliatus*-t és *P. crispus*-t (?) csapkodott a kezébe. — SIMKOVICS L., A Mathem. és Természettudományi Közlemények XI. köt. 202. oldalán a *P. perfoliatus*-t Keszthely Balatonjából említi, a 169. old. pedig Boglár és Badacsony mellől a *Myriophyllum spicatum*-ot.

³ Bonplandia 1860. 152—53. old. («Hydrophytenmoor»).

nagy áradása a hínár csíráit mindenfelé jobban széthurczolta, s a Balaton más pontján, kedvezőbb tenyésző helyre juttatta. De hogy a hínár csírái legelőször nem a szóbeli nagy áradás útján, tehát nem mostanában jutottak a Balaton vizébe, ezt irodalmi bizonyítékaink erősítik meg.

Ezután, 1890. év július 1-én, dr. SZIKLAY JÁNOS az «Egyetértés» 179. számában «A balatoni hínár»-ról érdekes tárczacikket közöl. »Ez a veszedelmes és kiállhatatlan nyüg — írja többek közt — sok kellemetlenséget okoz a hajósnak, fürdőnek, és néhány öblöt valóban elposványosítással fenyeget, ... főleg a keszthelyit. *Kiválóképpen helyi baj*, és maguknak a keszthelyieknek érdekében van, hogy, a mennyire lehetséges, irtsák folyton és szakadatlanul. Valamint az ő rovásukra tudható be az, hogy engedték elhatalmasodni annyira, hogy ma már alig bírnak vele.» E cikkből meg a következőből később még idézgetek.

1890. július 7-én DEININGER IMRE a hínár ügyében összehívott gyülekezet előtt a hínárt, különösen az elhínárosodás okait s az ellene való védekezést nyomatott értekezéssel tanulságosan ismerteti.

Ezután a Magyar Földrajzi Társaság-nak Balaton-bizottsága a hínár biológiai tanulmányozását rám bízta, s 1891-ben végzett tanulmányommal a nevezett társaságnak az 1891. november 12-én tartott ülésen s a Földrajzi Közlemények 454—91. oldalán számoltam be.¹ A hínár életmódjáról való ismertetésemnek legnagyobb része az Abrégé 52—65. oldalán is megjelent.²

A Nagy Lexicon IX. köt. (1895.) 216—17. old. közölt ismertetése a hínárnak leginkább e tanulmányból való.

Ezután a Földrajzi Közlemények még két kis közlést hozott a hínár irtására nézve, mind a kettő GYAPAI NÁNDOR kísérletéből. A balatoni hínár irtásáról. XX. köt. (1892.) 156. old. és XXIII. (1895.) köt. 311—12. old. Lásd 80. old.

Végre az 1896. ezredévi kiállításon «A magyar flórából» cím alatt össze- és kiállított növényképünkön a balatoni hínárnak két faja a III. kép 2. és 3. száma volt (Természettud. Közl. 1896. 340.). Az 1897. aug. 30. és szept. 5. közt a hínárnak őszi életmódját tanulmányozva, teljesen befejeztem.

A balatoni hínár fajai.

A vegetációnak a vízben oly változatos helyek egyáltalában nem kedveznek, mint a kontinensnek sokféle geológiai, orográfiai, klimatológiai stb. alakulásában, azért a vízben annyira változatos növényzetet, mint a szárazon, hiába keresnénk. A botanikusnak a víz hátán mindenkor kevesebb-számú, de gyakran nagyon tanulságos vagy érdekes növénynyel kell beérnie. Csaknem csodálatos, hogy a Balaton nagy vizének sem a víztükrében, sem a partján nincs gazdag vegetációja.

Én a Balaton vizét hajóval és csónakkal szélteben és hosszában sokszor bejárván, benne mint bőven termő, uralkodó és hínár módjára alkalmatlankodó növényt a virágzó növények csoportjából csupán kétfélét láttam.

1. Az egyik az egyszikű *Potamogeton perfoliatus* L., a széleslevelű, vagyis

¹ Tanulmányok a Balaton hínárjáról (*de pesti lacuum, Hungaris hínár*), Földr. Közl. 1891.

² Essai sur la peste des eaux du lac Balaton, l. c. 52—65.

a keszthelyi halász nyelvén a *szilvafalevelű hínár*. A *Potamogeton*-t BENKŐ JÓZSEF¹ *úszányfűnek*, *békaszóllónak* és *sárcsafűnek*² nevezi. Az utóbbi két szó azért nevezetes, mert a vízi növény magyar nevében a vízi állat neve gyakran megjelenik (20. ábra).

A *Potamogeton perfoliatus* oly értelemben felemáslevelű (*planta heterophylla*), hogy az alsóbb levelei a vízben a szár czikkével együtt jobban megnyúlnak, a víz színén lebegő levele pedig sűrűbb-helyzetű, kurtább és aránylag szélesebb marad. A Balatonban rendszeren négy alakja tűnik fel: 1. a kurtábblevelű (*forma brevifrons*), melynek alsóbb levelei is kurtábbak és tojásalakúak; ez a gyakoribb mindenfelé; 2. a kereklevelű tóalak (*P. Loeselii* RÖM. et SCHULT.); 3. a hosszabb-levelű (*forma longifrons*) sokkal ritkább, de azért található mindenütt, s különösen virágzása előtt feltűnő. Ennek a levele hosszúka vagy hossz-as-tojásdad, de lándsásan el nem hegyesedik. A hajtásain levő levelek kurtábbak; 4. a *cordato-lanceolatus* KOCH, levele, kivált a felsőbb szívforma alaptól lándsásan hegyesedik. Ritka.

A levél eltérő alakját a vízi alkalmazkodásnak tulajdonítom.

2. A másik a kétszikű és hajszálfínomságú levélsallangokkal felruházott, csinosabb, pirosas *Myriophyllum spicatum* L., vagyis a balatonvidékiek *süllőfüve* vagy *süllőhínárja*, az elnevezést a Balaton vízi életéből merítvén. BENKŐ i. h. 423. old.

20. ábra. A balatoni hínár (*Potamogeton perfoliatus*) felső darabja kerek, szárölelő leveleivel (*P. Loeselii* R. et SCH.). A levél tövéből a termő füzér nő ki, a korosabb a terméssel a vízbe görbül (*a*). Külön egy termőfüzér nagyobbítva. Fönt a fiatal levelek összezárkódzása is látható.

¹ MOLNÁR J. «Könyvház»-a I. (1783.) 332. old.

² Eredetileg CSAPÓ JÓZSEF szava (Új füves és virágos kert 240. old.), s pedig egyenesen *sárcsa* szóból, a mint a Balatonnál ma is így ejtik ki.

vízi kapor a neve. Fajtestvére a *M. verticillatum* Badacsony és Abraham közt a nádas szélében gyakori, de szárát megnyújtani nem bírván, mélyebb vízbe nem lép, s hínár módjára nem alkalmatlankodhatik. A *M. spicatum* ellenben a mélyebb vízben szint oly hosszúra nyújtózkodhatik, mint a *Potamogeton perfoliatus*.

Ez a kétféle hínár hol egymással vegyest, hol külön-külön nő. A *Potamogeton* látszólag gyakoribb és veszedelmesebb, tényleg szaporább, mert rajta több rügy és sarj látható. De helyenként a süllőfű is ép oly töméntelen, mint a sárcafű, pl. Almádi öblében vagy Szántódon. Itt t. i. a *Potamogeton perfoliatus* csak Tihany déli oldalán bukkan jobban elő. Badacsony és Abraham közt körülbelül mind a kettő egyenlő módon gyakori.

Mind a két hínár legjobban szeret a csendes-vízű, iszapos öbölben tanyázni, hol a szél a vizet kevésbé bolygatja, tehát a nagyobb hullámcsapás a vékony szárát össze nem tépedesi, továbbá zavartalanul virágozhatik és gyümölcsözhetik. Mert hogy termékenyülés idején a virág s később a fejlődő gyümölcs a vízbe berángattassék, a hínár életmódjának kedvező semmi esetre sem lehet. Mind a kettőnek az a szerencsés alkalmazkodó képessége, hogy szára hosszúra nő, sok cikkk alkotja, de a víz emelkedtével cikke is tetemesen megnyúlik, tehát áradás után ismét hamar a víz színére bukkan, hogy életcélját teljesíthesse.

Más hosszúszerű s hínárként alkalmatlankodó fű a Balaton nagy vizében nincs, sőt más nem alkalmatlankodó virágzó növény is általában kevés (lásd a 49—53. old.).

A hínár elterjedése.

A Balaton partjának és fenekének kétféle talajbeli minőségét, t. i. a bakonyi partnak sáros és iszapos, laza és süppedő, a déli partnak, pedig keményebb kavicsos és homokos szerkezetét, a balatonmelléki nép jól ismeri, s épen a hínár elterjedése érdekéből gyakran emlegeti. A bakonyi (zala-veszprémi) és déli (somogy-veszprémi) partnak ez a másfélesége az utazónak is hamar szemébe tűnhetik. A mint Lepsény vasúti állomása után a Balatont megpillantjuk, a puszta part szélét egész Balaton-Szent-Györgyig változatlanul szemlélhetjük, vagyis erre a nádas a Balaton vizének szélét szemünk előtt sehol sem zárja el.

Egész másképp van a bakonyi part szélén. Itt Keszthelytől egész Keneséig a Balaton partját kisebb-nagyobb meg-megszaggatással nádas környezi. A hínár elhatalmasodása a Balatonban a nádasnak elterjedését meglehetősen párhuzomban követi. A merre nádas van, azon az oldalon van a hínár terjedésének legnagyobb masszája is, a zalai és veszprémi iszapos fenéken, kisebb-nagyobb megszakítással mindenütt. A hol a parton nádas nincs, ott hínár sincs, vagy csak ritkaság, kivált a síófoki és somogyi tiszta homokos fenéken. A Balatonnak bakonyi és déli partja különösen a két part vegetációja ilyen éles ellentétben van egymással. — Lóczy tapasztalatai szerint a szemközti két partnak eme különböző voltát, valamint a hínárnak ehhez mért előfordulását az uralkodó északi szél okozza.

A finomabbszemű s lazább iszapban a nád meg a hínár taraczkja és gyökérszála könnyebben megkapaszkodhatik és terjeszkedhetik, mint a kavicsos fenéken. A homokos fenéket a nép keménynek mondja, melyet csak kapával lehet felvagdalni. A homokon tehát, mint száraz homokpusztán is, az iszapos fenéktől a mai körülmények folytán is eltérő növényzetnek kell lenni. Azonban a fenéktalaj részecs-

kéinek összetartásán kívül különbséget gyakorolhat a növényzetre a talaj vegyi összetétele is, melyből a növény (nád és hínár) táplálékát meríti. Erre nézve szükséges lenne alapos fiziológiai vizsgálat és kísérlet, részint a helyszínén, részint pedig növényfiziológiai laboratóriumban. Ez azonban mentül hamarább, a sok nehézség miatt alig várható. A bakonyi és déli part másféle talajminőségét a parti növényzet különbözősége is kitünteti. A déli és keleti parton t. i., különösen Kenese, Siófok, Szántód és Boglár körül, a sós talajnak növényzete szembetűnő (lásd hátrább).

Lehet, hogy ezeken, valamint a szél irányán kívül még más történeti-időbeli ok és változás is közreműködött, hogy a nád a déli parton meg nem fészkelődött, vagy még helyesebben, hogy a déli partról (a hínárral együtt?) elpusztult. Tény, hogy a szántódi uradalom alatt, a tóvizétől elrekesztett mocsárban, nádas ma is van, s a somogyi parton alacsonyabb nád itt-ott a rét fűve közt szintén látható. Sőt a nád elterjedését követő hínárra nézve KITAIBEL feljegyzése is figyelemre méltó, a kinek a *Potamogeton perfoliatus* nevű hínár 1799-ben éppen Siófoknál tűnt szemébe.¹ Most azt szokás mondani, a déli parton nincs hínár. Én *Potamogeton perfoliatus*-t szintén nem láttam Siófok révében. Tehát KITAIBEL a siófoki vízben vagy a bakonyi partról szakadt s a déli partra hányódott-vetődött *Potamogeton perfoliatus*-t látott, vagy pedig lehetséges, hogy ezelőtt vagy száz esztendővel és még előbb, más volt a hínárnak életkelléke és elterjedése a Balaton vízében, mint mai nap. Végül még azt is meg kell említenem, hogy a Balaton két hínárja Siófokon és Bogláron árokban és kanálisban, helyenként elég gyakori, a hová, mint új alakításba, a madár vitte. A régi mocsarakban hihetőleg a Balaton régi apadásából való. Az árokban és sekély vízben kurtaszárú, kényelmesen nem nyújtózkodhatik, mint a Balaton mélyebb vízében.

Hogy a hínár, meg a nádas a somogyi parton nem boldogul, sokkal nevezetesebb okozója az uralkodó széllel együtt járó gyakori hullámvérés, mely a vízben lebegő fű életműködését folytonosan háborgatja.

A hínár meg a nádas t. i. biztos tanyán, a bakonyi partnak mindég az öblösebb részeiben hatalmaskodik, pl. Keszthely alatt, innen kelet felé a szigligeti, badacsonyi, rév-fülöpi öbölben, Ábrahám és Kövesd alatt, Tihany nyugati partján, Balaton-Füreden, főleg pedig B.-Almádi és Kenese közt, a hol a Balaton öble Fűzfő felé legjobban benyomul a kontinens felé. Ellenben Kenesén és Keszthelyen a hínár is meg a nádas is hirtelen eltűnik, a hol dél felé az öböl megszűnik s a Balaton partja egyenesebb irányban halad lefelé. A nevezett öblökben a nádas és hínár zavartalan szaporodását még az is elősegíti, hogy az öbölt észak felől a hegy a szél ellen is jobban védelmezi. Az öböl vize tehát lassúbb, tusnyább mint a déli parton, a hínár életmódjára tehát kedvezőbb, hosszú vékony szárát a vihar nem tépi szét, mint a veszprémi és somogyi parton. «A keszthelyi öböl,» írja dr. SZIKLAY, «majdnem egy kis önálló medencze, . . . szinte alkalmas laguna-képződésre, melynek peremét érzik a széljárások, erejük azonban csak gyöngítve hatol be az öböl fenekéig. A csekélymozgású víztől nem messze húzódik el az áramlat, melyet a Zala sodra képez egészen Siófokig.»

A Balaton déli partja ma egyenletesebb, nem oly öblös. A somogyi ősöböl, a mai Nagy-Berek jórészint kiszáradt; Tót-Szent-Pál környékén még nádas víz borítja. A siófoki és somogyi part délfelől nyitott, vagy alacsonyabb halom és

¹ «In Balatone ad Siófok,» i. h. 592. (v. ö. e munka 61. old.).

hegy környezi, tehát a szél jobban járhatja, s én itt valóban nagyobb hullámzást és hullámcsapásokat éreztem, mint az északi part öbleiben. Siófok és Földvár fürdőjének ezt a hullámverését dícsérik Füred ellenében. Ebben a mozgalmasabb vízben tehát a hínár se szaporodhatik és gyarapodhatik oly békességben, mint a bakonyi oldalon. A hatalmasabb hullámcsapás a hínár életének inyére nem lehet, mert a folytonos rángatás következtében a hínár szára vagy összeszakadozik, vagy a vízből kiemelkedő virágzata a vízbe visszarántódik, s ez a termékenyülésnek vagy a gyümölcsérésnek a gátja. Sőt a víznek folytonos csapkodása a csirázást valamint a szár további növekedését is háborgatja, vagy végképen megsemmisíti. Így tehát lehetséges, hogy a hínár a siófoki meg a somogyi partról, ha még valaha ott sok lett volna is, életmódjában korlátoztatván, lassanként elpusztult, vagy a felsőbb öblökbe, biztosabb menedékhelyre húzódott vissza.

A déli partnak csapkodó vizében alig van valami kisebb fajta hínár is; leginkább a bakonyi parton kiszaggatott vagy kivagdalt hínárdarab hányódik össze. Ez itt a vízben ritkán gyökeresedik meg vagy a hullámcsapkodásban nem boldogul, fel nem nőhet. Gyakran a hullám a part nedves iszapjára veti s ott tönkre megy. A déli part sekélyebb vize szélében Fonyódnál, Bogláron és Siófok mólójánál (1891) a süllőhínárnak néhány szálát láttam. Ez a mólón kétségtelenül újabb telepítés, ezen kívül régiebb lehet.

A mióta különben a déli parton kikötőt építenek, a víz legalább a kikötőnek szögletében zavartalanabb és a hínár életére nézve kedvezőbb. Valóban 1893-ban a hajó Boglára mind a kettőt áthozta s azóta, mint az 1897. év szept. 1-én is láttam, a mólónak kivált a nyugati oldalán, a kisebb vízben, gyökeresen tunyálkodik; a keleti oldalán inkább kitépett és odasodort darabjait láttam. Ilyen csendesebb öbölben a hínár majdan még jobban is gyarapodik, a mi nem csoda, ha tunyálkodására a kellő helyet megteremtik, de a déli part nagyobb elhínárosodására gondolni egyhamar még nem lehet.

Hogy a hínár mennyire kerüli a somogyi mozgalmasabb-vízű partot, a hol a hullámcsapkodás békés életfolyásában gátolja, érdekes példája, hogy a szántódi révben fenéken gyökerező hínár nincs. Jó messzire be kell sajkázní Tihany felé a Balatonba, egészen arra a határra, a hol a hajók útját a vörösre festett pilótafák jelzik, míg körülbelül két méter mélységű vízben a *Myriophyllum spicatum*-ra bukkanunk. Ez itt egymaga bujálkodik, még pedig oly bőven, hogy a pilótafák mentén a hosszú hínárcsoport már meglehetősen távolságból piroslik. Csak mikor a hajó járásán átkelve a tihanyi révhez közeledünk, tűnik elő a süllőhínárral vegyest a *Potamogeton perfoliatus* is, s itt a védelmezettebb helyen jobban bujálkodik.

Hogy a vízcsapás, vízverés vagy a hullámverés a hínárnak alkalmatlan s vele egész játékot űz, hajóról nézni egész szórakoztató. Így midőn pl. Almádiból Balaton-Füredre hajózunk, a hínár a hajótól mintegy 3—5 méter távolságban lassan a vízben lesüllyed, s így tűnik el sorra mind a hajó mentén a szemünk előtt. Hogy ezután a hínár mennyi időre s miként kerül ismét a víz színére, a hajó tovább haladván, figyelemmel nem kiserhettem. A felkavart víz lecsendesüléséig és elsímulásáig mindenestre lent marad, erre hamar ismét felmerül. A hajó mentén való lemerülés oka az, hogy a hajó a Balaton vizét széthasítván, a félre szorított víz a hínár hosszú és vékony szárát megcsapja, eredeti helyéről oldalvást távolabbra taszítja, mire a félretaszított szár a hínárnak a víz tükreán levő részét is magával a vízbe rántja, azaz kénytelen lemerülni a vízben. A vízen úszó, leszakított s a föld-

ben nem gyökeresedő hínár a hajó mentén le nem merül, mert a szárát a víz mélysége irányában ilyen csapás nem éri. Az ilyen hínárt legfeljebb a ketté szelt víz, a vízszin irányában csapja tovább.

A hínár nagy masszája, mint említettem, a bakonyi parton s itt kivált az öblökben van. Helyenként elég, úgy hogy a hínárcsoport barna színe vagy a pirossága könnyen szembeötlik. A hínárcsoport közt mindég van kisebb-nagyobb, tehát kellő távolság. Még a hol a legsűrűbben nő is, mint Almádi és Keszthely körül, sem *hínártorló*dást, sem hínárt hínáron, azaz *rétege*sséget, sem vastagabb *hínárpárnát*, hínárbozótot, vagy *hínárzátonyt*, a mely a hajónak vagy sajkának útjában akadékoskodnék vagy felrartóztatná, sem «átlábolhatlan szövedéket, mely miatt aztán nem mozoghat a víz és beállhat a elturfásodás», — a Kis-Balatonon kívül — sehol sem láttam, pedig rá kellő figyelmet fordítottam.

A hínár egymásra zsufo

A víz, a hol a hínár nő, mindég tiszta, a mélysége pedig különböző. A víz szélében, a sekélyebb vízben kurtaszárú más hínár nő (*Naias marina*, *Ceratophyllum demersum*, *Chara foetida* Keszthelyen, a *Myriophyllum verticillatum* Badacsony és Abrahám közt), a mely szárát a vízben tetemesen nem tudja nyújtani, de ezt is csak kevés helyen látni. A part sekély tunya vizében, az iszapos helyen, a *Potamogeton perfoliatus* meg az ártalmatlanabb *Myriophyllum spicatum* hínár is gyökeredik. Itt természetesen kurtábbszárú, vagy a víz színén hosszabban nyúlik el. Innen aztán félméteres, egyméteres, vagy másfélméteres mély vízben a hínár mindig jobban bujálkodik, tehát a fürdő vizében és körülötte gyakran nagy bősége terem. Legmélyebb vízben, Szántód és Tihany közt, a hajójárás mentén tenyészik, körülbelül 2 méter mély vagy valamivel kisebb vagy mélyebb (2·2 m.) vízben s pedig elég bőven (*Myriophyllum*), de ennél eltérően nagyobb mélységben már hínárt nem láttam.

A víz mélységét tekintve a vélemények eltérők. Általában ismeretes, hogy 1—1·4 mélységű víz, tehát a Balatonnak alacsony vízállása, a hínár életmódjának tagadhatatlanul kedvező, 1895. nyarán GYAPAI N. szerint¹ a Balaton vize csaknem félméternyivel volt magasabb, mint 1894-ben, mégis 1895-ben több lett volna a hínár, mint ennek előtte bármikor. LÓCZY engem az ellenkezőről értesített, hogy 1895. és 1896-iki valamivel magasabb vízállás után kevés a hínár. Ennek az ellentétes két jelentésnek az a magyarázata, hogy magasabb vízálláskor a parton megbővült vízben csakugyan több a hínár — melynek az 1·40 m. mélységű víz kedvező — mint alacsony vízállás idején; a parton levőnek ez pedig szembetűnőbb. Ugyanakkor a víz mélyebb helyeiről a hínár pusztul, vízbeli területe tehát nagyobb vízállás alkalmával keskenyebb. A víznek kisebb-nagyobb mélysége kétségtelenül sokat dönt a hínár kedvező vagy nyomorgó életén, de épen az idézett ellentétes

¹ Földr. Közlem. 1895 312 old.

véleményekből látjuk 1. minő eltérő az individualis ítélet, mennyire máskép fogja fel két szemlélő a hínár életét és sokaságát; 2. hogy bármily döntő is a víz mélysége a hínárra nézve, ezenkívül még sok más ismeretes és ismeretlen mozzanat szabhatja meg a hínár szaporaságát vagy fogyatékát, s e mozzanatok egyik serege inkább a kisebb, a másika a nagy vízálláskor jobban érvényesül. A víznek bizonyos mélysége, pl. 3 méter, tapasztalatom szerint, a hínár életére még sem pusztító, sem kiválóan gyarapító nem lehet. Én az 1896-iki nagyobb víz után, az 1897. ősz elején azt tapasztaltam, hogy a Balaton vizében kellő-mennyiségű hínár van és rendes életmódját, kivált a szaporodó szervek alakítását, ép oly módon végzi, mint más eszterdőkben. A mi pedig a víznek nagyobb mélységét illeti, botanikailag Lóczy tapasztalatának kell helyesnek lenni, mert a mélyebb víz a hínárt szára megnyújtására erőlteti, a mi nálunk három méteren túl nem megyen. Öt méter mély vízben nálunk hínár nem nő. *Ascherson*¹ ennyire becsüli a *Potamogeton perfoliatus* megélhetésére való vízmélységet. Dr. RICHTER gráci tanárnak dr. Lóczy-hoz intézett levele szerint a Wörthi-tónak 5 mtnyi vizében még van virágzó növény. Báró JABORNEGG MÁRKUS, a klagenfurti botanikus kert igazgatójának hozzám intézett szives sorai (1891) szerint a *Potam. perfoliatus* nevű hínár a mária-wörthi tóban, 3—5 méternyi mélységben él, a víz tükréig felnő, de legfeljebb csak annak lehet bajos, a ki nem tud jól úszni. Más bajt nem ismer, melyet ez a hínár ott okozhatna, SCHIMPER (Pflanzengeografie auf physiologischter Grundlage 850. old.) szerint ellenben 6 méteren túl a virágzó növény már csak elszórva él, 7 méternyi vagy mélyebb vízben a nagyobb fűvekből csaknem egyedül a *Nitella syncarpa* terem. Boden tavában a *nitella*-rét helyenként 30 méter mélységben van.

A hínár szárának hosszúságát is a víz mélysége szabja meg: sekélyebb vízben kurtaszárú, de két méter mély vízben 2·5 méter hosszú hínárt gyakran szedhetünk, mert a hínár a fenékről a víz mélységén végig nő, ezen felül a felső és ágas része, a vízmélységen kívül, még a víz színén is jó darabon el szokott nyújtózkodni.

A víz hőmérséke, melyben a hínár él, elég langyosnak mondható. Említésre méltó, hogy a Balaton vizének hőfoka a felszínen is, a fenéken is gyakorlatilag ugyanaz. Vízi hőmérővel a következő eredményre jutottam.

Balaton-Füreden 1891. jún. 13-án, meglehetősen hűvös időben, d. e. 10 óra tájban, a Balaton vize egy méter vízben, a fürdőház környékén, több helyen mérve, 13·6 R. (17° C.); a levegő hőmérséke 19° R. (23·75° C.).

Erre zivataros eső keletkezett, a légkör hőfoka 13, majd 10° R-re (16·25—12·5° C.) süllyedt; ellenben a víz hőfoka a fürdő szabad helyein, a hol a zivatar ért, 1—1½ méter vízben az előbbi 13·6° R. (17° C.) maradt, a víz színén is, a fenéken is.

Július 28-án ugyanitt, 2·2 méter mély vízben a víz színén, 17·33° R. (21·66° C.), a víz fenekén 17·2° R. (21·5 C.); a levegő hőfoka 20° R. (25° C.). — Tihany felé egy öblöcskében 8 dm. mély víz fent is, a fenéken is 17·6° R. (22° C.), a körlég 20° R. (25° C.).

Keszthelyen, jun. 15-én d. e. 10 óra tájban, 35. dm. mély vízben 13·2° R. (16·5° C.); 65 dm. mély vízben a hőfok a víz színén is, a víz fenekén is ugyanannyi; a légkör hőfoka 17° R. (21·2° C.).

¹ Synopsis der mitteleurop. Flora I. 1897. 313. A *P. perfoliatus* szára hosszúságának szélsősége 6 m.

Valamivel később, 8 dm. mély vízben a hőfok majd 13.6° R. (17° C.), majd 14° R. (17.5° C.); a levegő hőfoka 16.25° R. (20.3° C.). — Kákás helyen, kevés hínár közt, 1.45 méter mély vízben, fent is, lent is 13.2° R. (16.5° C.). — A levegő hőfoka 16.5° R. (20.6° C.). — Majd azután másfél méter mélységben 13.4° R. (16.75° C.), a vízszínen 13.8° R. (17.25° C.); levegő 16° R. (20° C.).

Déltájban az idő jobban felmelegedvén (20° R. 25° C.), a part szélében, sekély vízben, *Scirpus maritimus* és nád között, a víz hőfoka 14.8° R. (18.5° C.).

Délután 3 és 4 óra közt, a Kis-Balaton vize 16° R. (20° C.), a levegő 18.5° R. (23.1° C.). A víz mélysége fél méter körül volt.

Július 31-én Keszthelyről a Kis-Balatonra a Hévíz lefolyásán mentünk. Ennek a hőfoka, közel oda, a hol a sajkát el szokták tenni, 22° R. (27.5° C.), a Zala vizéé 22.2° R. (28° C.), a levegőé 23° R. (28.75° C.) — a Kis-Balatoné 21.2° R. (26.5° C.);

Július 11-én Szántódon délelőtt 10 órakor, szellős időben 1.9 méter mély vízben a hőfok, a víz színén is, a fenéken is, 17.2° R. (21.5° C.), a levegőé 24° R. (30° C.). Ugyanaz nap délelőtt $10\frac{1}{2}$ órakor Tihanynál, egy méteres vízben a hőfok (több helyen ismételve a mérést) 17.76° R. (22.2° C.), a levegő 23° R. (28.75° C.). Később ($11\frac{3}{4}$ órakor) a levegő hűlvén (21° R.), két méter vízben (Tihany) fent 17.2° R. (21.5° C.), a fenéken ellenben 17.6° R. (22° C.).

Vége július 27-én, délelőtt 9—10 óra közt Almádi hínárja közt, 1.7 méter víz hőfoka fent is, a fenéken is, hol 16° R. (20° C.), hol 16.4° R. (20.5° C.), a levegőé 23.25° R. (29.06° C.).

Mivel a Balaton vizének hőfoka nagyobb mint a Dunáé,¹ mindenesetre ez is kedvez a hínár bujább tenyészésének. Én a Balaton mindkét hínárjának bujább tenyészését már előbb langyosabb vízből ismertem. Így a *Potamogeton perfoliatus* a soroksári Dunaágban, a malmok körül, a víz széle tunyább helyein bőven nő, s itt a víz hőfoka az 1891. év augusztus 6-án, délután 3 órakor, derült időben 16.8° R. (21° C.) volt. A *Myriophyllum spicatum* L., a *M. verticillatum* L. var. *intermedium*-mal együtt. Óbudának római fürdőiből lefolyó kanálisában szintén bőven nő, itt a víz hőfoka 1891. augusztus 4-én, közönséges légi hőmérővel mérve 20° R. (25° C.) volt. Ugyyanekkor a levegő hőmérséke ott, délután 5 óra tájban, 23° R. (28.75° C.), de hamar 19° R-ra (23.75° C.) süllyedt, erre azután egy jó óra mulva hatalmas zivatar keletkezett.

A hínár irányára megjegyzem, hogy egy-egy helyen egymással leginkább párhuzamos irányban uszkál, bizonyára a vízáramlás szerint s a virágos vagy gyümölcsöző vége gyakran kelet vagy északkelet felé fordul. Láttam azonban elég eltérést is. Egy-egy helyen jobban megtartja az irányát.

A hínár szaporodása.

A balatoni két hínár szaporasága valami rendkívüli. Mind a kettő életében mintegy megtestesül a magyar mesék *hétfejű sárkányá*-nak természete. Mert ha a hínárt akárhány felé daraboljuk és továbbra is a vízben hagyjuk, minden darabja csomójából nagy erővel iparkodik a hínár eredeti hosszúságát újra fölépíteni, méltó versenytársa tehát az 33—34. oldalon említett vízi füveknek.

¹ V. ö. GREGUSS Gy.: A Duna vizének hőmérséke: Mathem. és Természettud. Közlemények IV. (1866.) köt. 472—78. old. (15.7° R. (19.6° C.) augusztusban).

Mind a két hínár a jó vízben június, július, augusztus és szeptember hónapban csaknem szakadatlanul virágzik, s a mint a gyűjteményemben levő és botanikus barátaim közt szétosztott szárított példák igazolják, elegendő magvat is érlel. Mind a kétféle hínárnak ez az első szaporodó szerve, s a nemi fogantatás eredménye.

A szaporodásnak más útját-módját s a biológiai magaviseletet tekintve, a két hínárt külön kell ismertetnem.

A széleslevelű hínár szaporodása.

A *Potamogeton perfoliatus* szárának felső része, egyszikű fű léttére is, bőven elágazik; csak egy hínárszálat merítvén ki a vízből, egész nagy lombos fürt csüng a kezünkben. Az ág bőven virágzik, csak a hosszabb-levelű alakja marad gyakrabban meddő. A vízből csak a virágkocsán emelkedik ki; ága hossza a víz színén úszik. A szárnak megnyúlása a víz mélyében keresztül tulajdonképpen alkalmazkodás, hogy a virág a víz színéről a levegőbe juthasson. A *Potamogeton* virágára t. i., a mint tapasztaltam, a szél szokta a hímport rászórni (*planta anemophila*).¹ A fölmerülés a víz mélysége szerint hamarabb vagy később következik be. A *P. perfoliatus* 1894. máj. 6-án a Sióban Siófok mellett már fent uszott, a Balatonban Füreden és Keszthelyen 1891. jún. 12–16. szintén kiemelkedve már virágzott.

A *Potamogeton* termése is a levegőben növekedik. Majdnem érett termésfüzére a vízből merev egyenes kocsánon kiemelkedik. De végre a természem a vízbe hull, vagy a termékkel terhelt kocsán a vízbe görbül s lemerül. 1897 szept. elsején a Badacsony alatt a pusztuló hínáron egyenes és legörbült kocsánokat látni. Amannak a termése fiatal vagy kevés vagy elsatnyult, tehát a terméscsutkája csaknem meddő. A görbült kocsán tele van természemmél. Látni olyan kocsánt is, a melynek csak az alsó darabja van meg, hihetőleg madár csipkedte le. De van még őszkor is ép virágzó és gyümölcsöző példája is, bár kevesebb. A magnyugvás a vízben történik (20. ábra).

A gyümölcsöt viselő ág végpusztulása előtt sarjat hajt, belőle ép úgy növény lehet, mint a magvából (21. ábra)

A vízbeli szár csak egy nyáron él, ősz felé a levele szakadozott, azután elpusztul. Földbeli taraczkja a fenék földjében kitelel s belőle a szár esztendőnként ismételve kihajt. Szeptember elején az idei szár tövén már látni a rügycet, mely a tőke bütyökjéből előbujt.

Nevezetesebb a *Potamogeton perfoliatus* vegetatív szaporodása *rügycsarjak* alakításával. Én Beck-vel² szemben, hogy az *Elodea* vegetatív szaporodásának párja nem lenne, teljes határozottsággal erősíthetem, hogy a *Potamogeton perfoliatus* az átokhínárnak, a vegetatív szaporodás tekintetében, valóságos vetélytársa, sőt az

¹ KNUTH: Blumen und Insecten auf den nordfrieschen Inseln. 1894 136. old. s LUDVIG (ZACHARIAS: Die Thier- und Pflanzenwelt des Süßwassers 99. old.) szerint is. LEUNIS botanikájának 3. kiad. I. köt. 1883. 300. old. azt állítja, hogy a vízbe lemerült *najadace*-ák vízporozta virágok közé tartoznak. A hazai *Potamogeton* nagy része (*P. natans*, *crispus*), a balatoni hínár is kétségtelenül a szél útján porzódik, a *P. pusillus* (Rajeczfürdő), meg a *P. trichoides* (Soroksár), valamint a *Zannichellia* (Rajeczfürdő) virága a víz útján porzódik.

² Mittheilungen der Section für Naturkunde des österreichischen Touristen-Club. III. (1891) p. 65. («Die Wasserpest in Oesterreich-Ungarn») s e munka 59—60. old.

Elodea Európában, hímes párja nélkül magtalan maradván, a *Potamogeton perfoliatus* pedig magvat is érlelvén, vegetatív és reproductív szaporodása folytán az átokhínárt még meglehetősen felül is múlja.

A *Potamogeton perfoliatus* virág nélkül s magván kívül, vegetáló módon szaporodik :

1. *tősarjakról (gemmis rhizomatis)* 2. *ágsarjakról (gemmis axillaribus)*.

1. Az elsőt tekintve előre kell bocsátanom, hogy a *Potamogeton perfoliatus*-nak taraczkjai (*rhizoma repens*) a tófenék iszapjában annyira szétágaznak és szétterjednek, hogy a vízből egy hínárindividuumot teljes épségben, azaz hogy minden taraczkja és minden többi tagja sértetlenül meglegyen, csaknem lehetetlen, mert gyűjtéskor a víztől az iszapban messzire szétterjedő taraczkokkal óvatosan és tervszerűen el nem bánhatunk. Ha a hínár szárát húzzuk, rendesen a töve felé elszakad, a taraczkjának gyökeres egy-két cikke ritkábban szakad vele. Tökéletesebb taraczkos példát, a sajkáról nehezen szakíthatunk vagy bonthatunk ki. Épegészebbhez juthatunk, ha a vízben gázolunk és a *rhizoma* hosszúságát az iszaptól óvatosan kiszabadítani iparkodunk. Nagy nehézség az is, hogy a taraczk cikkei hosszúra megnyulnak, s kihúzás közben, gyengeségöknél fogva könnyen elszakadnak. Badacsony fürdőjének mintegy egy méter mélységű vizében sikerült ügygyel-bajjal egy tőhínárt a tófenékből kibontanom. Ennek a taraczkja egy méter hosszú, de mind a két végének élő cikke el volt szakadva, vagyis az egész taraczk a valóságban még hosszabb volt. 10 $\frac{1}{2}$ cikke közül egy-egy cikkek hosszúsága gyakrabban 1 dm. hosszú, egyik-másik valamivel hosszabb avagy rövidebb. A taraczkot úgy kivenni, hogy a növesztő vég-rügye rajta legyen, csak különös szerencse. Ilyen vég-rügyet inkább még az anyarhizomától messzire nem távozó tőhajtás (*ramus rhizomatis*) végén láthatunk.

A taraczk bütykein őszkor mellékgyökér s törügy van, vagy pedig belőle már rövidebb vagy hosszabb oldalhajtás (*ramus rhizomatis repentis*) nőtt. A hínár taraczkja tehát nemcsak egy irányban növekszik, hanem rendes hosszirányából oldalvást is messzire elterjed. Ez a hínárirtásnak rendkívüli akadálya; a hínárnak pedig, önfentartását tekintve, előnyös ellenállása és védekezése, mert akárminő eszközökkel iparkodnánk a hínár taraczkjait a tófenékből pl. kigerebenezni, a vékony és gyenge taraczk szétágazásából kisebb-nagyobb darab könnyen benn szakad és benn marad, mely a hínárt sarjak létrehozatalával — galandféreg módjára — egész régi hosszúságában kinövesztetni iparkodik. Ha tehát a taraczknak nagyobb részét irtás alkalmával ki is szaggatnók, a benn maradt taraczkdarabokból annyi új hínár sarjadzik a széttépett anyahínár helyett, a hány rügy a fenék talajában benn maradt. Ez a szaporodás tehát a mesebeli sárkány levágott fejének meghétszereződéséhez és megtizenkétszereződéséhez méltán hasonlítható, s világos példája, hogy ennek a mesének a természeti valóság is megfelel.

A *Potamogeton perfoliatus* hínár tehát taraczkjának bütykeiből meglehetősen számú *törügyet* tud alkotni s ezek a tófenék sarában oldalsarjakká növekedvén, a hínár taraczkjainak a tó fenekén való fenmaradását biztosítják.

2. A *szár sarjai*. A *Potamogeton*-hínárnak arra az esetre is hatalmas védekező ereje van, ha a taraczkjait a tó fenekén épségben hagynók, ellenben a vízben himbálódzó szárát és ágait darabokra vagdalnók. Ekkor a veszteség pótlására, a törügyekből leveles hajtás támad; de a szétvagdalt darab is iparkodik a szétdarabolt hínárnak a maga szörnyeteges alakját előteremtteni, vagyis a hínár, mint más vízi fű, a szárán keletkezett sarjakkal is igyekszik életét biztosítani és fajtát fentartani (*prolificatio*,

planta prolifera). A hínár szárát szétékezni vagy más módon szétdarabolni nem elégséges, hanem ezután a vízből végkép el is kellene távolítani, mert a hínár, akár a gyökerével a fenékhez legyen csatolva, akár kiszaggatva a víz színén úszkáljon, szárának és ágainak bütyökeiből szintén sarjakat alkothat magának, s így egy hínár helyett annyi támadhat a tó vízében, a hány rügyet a vízben maradt darab alkotni tud. Erre nézve Badacsonyból igen tanulságos példákat hoztam.

Más *Potamogeton* szaporodásának ez a módja már régebben ismeretes és többször említődik. Ilyen pl. REICHENBACH »*Icones*«-ének VII. (1845.) köt. 18. old. s az 51. ábrán a *P. crispus* L. var. *gemmifer* Rchb. Ezt a sarj-képződést, mely a *P. crispus* L. apró fogacska levelű fajtáján (var. *serrulatus* SCHRADER) Hatvan mellett

21. ábra. A hínár (*Potamogeton perfoliatus*). Az őszkor pusztuló levél tövéből *a* új hajtás és *f*, *d* inda fakadt. Emeből ismét *b* hajtás sarjadzott *e* gyökerekkel; *c*, *d*, *g* fiatal sarj, alatta mellégyökér (Rajzolta GOLDBERGER SÁNDOR).

a Patai-tóban, Károlyváros, valamint Fuvine körül is ismétlődik, KERNER a »Pflanzenleben« című és szépen illusztrált művében, az I. köt. 515. old. úgy értelmezi, hogy a vízi fű az ilyen sarjakkal a tél keménysége elől a mélységbe menekül, alsóbb hegyes végével az iszapba fúródik és ott, a be nem fagyott fenéken kitelel. Ennek a helyessége az én vizsgálatommal természetesen nem ellenkezik, de meg kell jegyezni, hogy a mi *Potamogeton*-ainkon az ilyen sarj nem csak késő ősziel támad, a mint KERNER állítja, hanem egész nyáron. Példáival igazolhatom, hogy pl. a *P. perfoliatus* var. *Loeselii* őszi darabja tele van 5—10 cm. hosszú honaljsarjakkal, melyek a fenéken bizonynyal még azon az őszen meggyökeresednek s rövid pázsitot alkotnak. A pusztuló levelek tövéből mellégyökér is ered, ezzel a bütyök szintén megifjodhatik, sarjat alkotván. Én Badacsony alatt, 1891. aug. 1-én a tó fenekéről már akárhány fiatal hínárnövénykét szedtem fel, a mely a szárnak ilyen

sarjaiból képződött, s mely mellett a szárnak vagy az ágnak pusztulófélben levő czikkdarabjai (21. ábra) láthatók. Szántódon már júl. 11-én láttam ilyen sarjas *Potamogeton perfoliatus*-t (*forma prolifera*). A *Potam. crispus*-on e sarjak Hlatvan m. már 1873. június 21-én, Fužine körül 1876. július 7-én, — a *Potamogeton fluitans*-éi pedig Vésztón 1891. aug. 10-én szépen kifejlődtek, vagy pedig az internodium (czikk) kinőttével az anyanövénytől eltávolodtak, gyökeret eresztettek, általában az új növény alakításához hozzáálltak.

A *Potamogeton*-hínár tehát, szaporodás módját tekintve, valóságos szörnyeteg, a melyen kifogni, a melyet végképen kipusztítani teljes lehetetlen, mert minden ép darabkája iparkodik a fű teljes organumát újra alkotni. A vízben benn maradt darabból alig vesz el valami, a mely új hínárt növeszteni meg ne próbálná. A hínár sarját a 35. old. ismertettem; a rügynél nagyobb, levele fejlettebb, tehát tőle jobban megkülönböztethető.

Végre mind a *Potamogeton*, mind a *Myriophyllum* hínár virágzó szárából mellékgyökeret is ereszt s az eldarabolt részeiből is megújulhat (22. ábra).

A süllőhínár vagy süllőfű biológiája.

A *Myriophyllum* vagyis süllő-hínár szaporodásáról ezek után már kevesebb a mondani valóm. Ez is nagyon ágas, bőven virágzik (jún.-szept.) és gyümölcsözik. A *M. spicatum* szárán rügyet, Szántódon a level tövében sarjat is láttam, a melyről szintén gyarapodik.¹

A süllőhínár szirma piros, de a vízből kiemelkedő szára is gyakran piroslik vagy pirosas s a vízből jobban kiemelkedik, mint a *Potamogeton perfoliatus*. Ága váltakozó vagy átellenes, ekkor a főtengelylyel együtt mintegy három-ágú. Szárával 2—2½ méternyire bir nyújtzkodni.

A füzéres süllőhínárnak a Balatonban, a két méternyi mély vizen keresztülnőni nem könnyű munka. Úgy segít magán, hogy sok czikket növeszt, czikkeit jó hosszúra nyújtja, 5—10 felsőbb czikke pedig a sulyom levele módjára felfuvódik (22. ábra). Ily módon könnyen átér a vízben, a szár csúcsa a virággal együtt kimerül a levegőbe s a virágja itt termékenyül.

Kisebb vízben nincs annyi küzdelme. Szára vékony és sokkal kurtább marad, nem szükséges megnyúlnia és felfuvódnia, nem is annyira ágas. A vízből kimerülő szárczikkje itt nem fuvódik fel. Ellenben a *M. spicatum* szárának 2—2½ méter hosszúságát, terjedelmes elágazását s a felsőbb czikkeek földagadását a Balatonon kívül máshonnan nem ismerem, de ilyen mély vízben másutt még nem is láttam. Hasonló módon fuvódik fel a *Ranunculus aquatilis* var. *pellitus* felsőbb szárczikkje a Grobnikmező Jezera nevű tavában, Csató János pedig Maros-Ujvárról, körülbelül meter mélységű vízből küldött felfuvódott-szárú *Myr. spicatumot*. Ez hazánkban rendesen sekélyebb vízben, árokban stb. terem.

A balatoni süllőhínárt ez a fiziologiai viselete mintegy *biologiai fajjá* vagy *fajtavá* alakítja (*Myriophyllum physocaula*) olyanná, a minőnek létele leginkább bizonyos körülmény közt, tehát a Balatonnak mély vizében van. Minthogy a vízi fű az ujjabb viszonyhoz ügyesen tud alkalmazkodni, vagy az alkalmazkodása hama-

¹ Lásd még a *Myriophyllumot* hátrább az enumeratióban, a *Halorrhagidáceák* közt.

22. ábra. A füzéres süllőhínár kisebbítve keskenyke-sallangú levelivel, *a* a virágzó szár teteje, a csúcán levéltelen virágfüzérrel *e* (v. ö. 26. ábra), *c* a felfuvódott czikk, *d* a termés, *b* a szár darabja vízi gyökérrel (*e*).

rább szembetűnő, mint a szárazföldi növényé, úgy látszik, a *M. physocaula* alkalmazkodás szülte nem is nagyon régi átformálódás és kiválóan a Balaton mély vizének a sajátja, s itt új fajjá kezd alakulni. Nevezetes példája mindenesetre, hogy a kerti átformálódáson kívül, a vízi fű is hamarosan tudja bélyegét idomítani, megváltoztatni. Ez az alak a mély vízben állandó maradhat, ezen kívül megsemmisülhet, mint eltűnt már számtalan ilyen jelenség a növények, kivált a víziek élet-sorából.

Termékenyült virága a termésnek jókora nagyságra növekedéseig kint van a vízből, tehát elvirágzás után nem merül le a vízbe, a mint LUDWIG i. h. 96. old. állítja.

A süllőhínár őszkor szárának alsóbb részéből bocsát számos sarjat, úgy, hogy a magván kívül ivartalan úton is bőségesen bír szaporodni.

Vége az a biológiai életműködése is említésre méltó, hogy ősszel a fel-fuvódott czikkek beszűkülése (eredetileg a csomó, nodus) helyéről mellékgyökerek erednek. Ezzel a széthullott darab a fenékre leereszkedik, a sárban meggyökeresedik, később sarjat bocsát. A süllőhínár tehát a megifjodásnak ezen a különös módján is tudja fajtát szaporítani. Csodálatos, hogy a mellékgyökér Keszthelyen már 1891. jún. 15-én kinőtt a még virágzása elején levő szár bütökjéből, mintha még más fiziológiai célja is lenne.

A hínár sok magvat érlel, melynek ha egy részét a vízi madár elfogyasztaná is, marad még belőle elég a szaporodásra. Ezen felül a vízben, a nélkül, hogy megakadályozhatnók, sok törügye és törzssarja keletkezik, belőle azután számos új ivadék támad, mely, a míg föl nem merül, mint *vízi hínárrét* a Balaton fenekét egészen elboríthatja. Így Badacsony fürdőjében, 1 méternyi víz nagy távolságán úgy éreztem, mintha összefüggő gyepszőnyegen járkálnék. A szaporaság kellékeinek ily bőségéből tehát előre kiszámítható, hogy a Balatonban — irtás és ritkítás nélkül — a hínár még jobban is elszaporodhatik. A nagyszámú magtermék, a sok rügy- és sarjproductio következtében a hínárnak teljes kiirtása lehetetlen.

Az elhínárosodás okai.

A *Potamogeton perfoliatus*, valamint a *Myriophyllum spicatum* nevű hínár is egész Európa vizeinek nem ritka növénye.¹ Csendesebb vizeinkben, leginkább a magyar haza közép tájain, florisztikai irodalmunk kezdete óta ismeretes. Ott himbálódik a Balatonban is réges-régen, törzsökös lakosa, nem újabbkori vendége. Ottléte legalább a tó mostani alakjának régi megalakulásával majdnem egyidejű lehet. *Csak a hínár ellen való panasz nem régi*; lehetséges azonban, hogy a balatonbeli nagyobbfokú elszaporodása az ártalmától való ijedséggel együtt újabb-korbéli

Hogy azonban a hínár a régibb időkben is veszedelmes módon el bírt szaporodni, nyelvünknek eredeti szólásmódjai meggyőzően igazolják (v. ö. a 55. old.). Balaton-vidék jó népe régóta békésen megfért ismert hínárjával, az ország nem hallotta az ő panaszát. Ezer meg ezer ember üdült már a Balaton fürdőjében, halászott vagy csolnakázott a hullámozó Balaton tetején, a nyolczvanas esztendők eleje előtt, a nélkül, hogy a hínárra haragos szemet vetett volna. Az ilyen hínáros baj rendszeren a kultúra magasabb haladásával lesz égbekiáltó. Szép és világos pél-

¹ NYMAN: Conspectus Europaeae p. 250, 682; — BOISSIER: Flora orientalis V. p. 17, II. p. 755.

dája ennek az aranka. A míg kevés volt, szép sárga hajzat-formájáról a nép kegyelele *boldogasszony hajá*-nak nevezte. Most, a midőn a sokasága kártevő, a Balatonnál egyszerűen *kosz*, másutt *luczernakosz* lett a neve. A hazai nép figyelme a Balaton vidékére meg a dicsért vizére mostanában méltán jobban oda fordult, jobban látogatják s az ott lakók is jobban kihasználják a Balatonon kínálkozó élvezetet. A hajózás, az evezős multság, a fürdés nagyobb mértékben indult meg, az érdeklődés fokozottabb lett; erre azután a hínár sárkányfeje is előbukkant a vízből. Az élvező nép ellenséget keres benne, türelmetlenül az ártatlan hínáron tölti a boszuját. «Oda a szép Balaton, a Hínár vette hatalmába és boszorkánykodik rajta», — azaz alaptalanul megszülemlett a vízi szörnyeteg, megfogamzott a félelem és kiált a panasz alaptalanul ellene.

A hínár elterjedése a Balaton vizében idők folytán mindenesetre változott. Eleinte a mai Balatont megelőző több kisebb őstócsában hemzsegett, később az egyesült nagy víznek megfelelő helyeire szorult. Alkalmatlan terjedése nem oly régi, nem is olyan veszedelmes, épen azért régebben a balatoni hínárral nem sokat foglalkoztak. Ezért támadt az a vélemény is, hogy a hínár a Balatonban alig 14—15 esztendővel ezelőtt fészkelődött volna bele. Ilyen legújabbkori beköltözésről azonban szó sem lehet.¹ Csak a fenyegető elszaporodás lehet újabb.

A nagyobb elszaporodást elősegítő főbb ok a Zala vizének szabályozása, továbbá a Balaton leeresztése Siófoknál.

Az első okra nézve halljuk helybeli szakértőnek, DEININGER úrnak a véleményét, idézett munkájából, a ki a hínár ügyében Keszthelyen nagy érdeklődéssel buzgólkodott.

Galerius római császár — mondják sokan — a mainál sokszorta nagyobb Balatont már közel 1700 esztendővel ezelőtt lecsapoltatta; a hatvanas években ismét nagy érvágást szenvedett, mégsem hínárosodott el, — DEININGER szerint — egész a nyolczvanas esztendők közepe tájáig. Ennek okát a Zala-folyó szabályozásában keresi. A Zala-folyó ezelőtt tunya, csendes víz volt, berkeiben szétágazott, lassanként folyt bele a Kis-Balatonba és azokra a helyekre, a hol ma körülötte szénát kaszálnak. Innen aztán a vize nem annyira kifolyt a Nagy-Balatonba, mint inkább szövevényes hosszú utakon kiszivárgott. Az ilyen víz nem hozott ki a Nagy-Balatonba annyi iszapot, még kevésbé rántott magával annyi hínárt vagy hínárcsírát. De a vízszabályozás a Zala-folyó útját megrövidítette, folyása meggyorsult, a Kis-Balatonon úgyszólván, keresztül rohan, egyrészt tehát innen a hínár magvát és sarját a Balatonba söpri, másrészt azt az iszapot, a melylyel az előtt a nádas berket meg a Kis-Balatont feltöltögette, most a keszthelyi csendes öbölben rakja le. Ehhez még a gyakran uralkodó keleti szél is hozzájárul, mert az áramot Keszthelynek tereli. — SZIKLAY is azt állítja, hogy a Zala vizének iszapja, melyet a Kis-Balatonban le nem rakott, a nyugodtabb víz szélén száz meg száz év óta háborítatlanul rakódik le. Elkép a keszthelyi öböl feneké csendes egyformasággal nivellálódik, s pár száz esztendőre a keszthelyi öböl helyén dús rétság lesz.

A Balatonnak ősiabbkori s nagyobb fokú csökkenése a déli parton (Nagy-Berek Somogy megyében) mindenkinek könnyen szemébe tűnhetik, de a tó kisebblése a bakonyi parton is folytatódik, sőt foglalnak is el belőle.

A Zala szabályozása, mivel most több gaz, hínármag és hínársarj, valamint

¹ KITAIBEL «Iter Baranyense anno 1799. suspectum» (lásd a 61., 65. old.).

iszap is sodródik a Balatonba, a hínár bújálkodásának természetes, hogy kedvezhet; hogy azonban a hínár eredetileg és egyenesen a Kis-Balatonból került volna ki, annak föltétlen hitelt a már elmondottak alapján nem adhatok. A Zala szabályozása ellen, melynek jutalmául a birtokos, a berek meg a nádas részbeli kiszáritásával kaszáló rétet kapott, nagyobb panasza van a keszthelyi halásznak, mert a hal költő fészket a szabályozással megrontották vagy megsemmisítették s ma halfogyatékról panaszkodnak.

Második nevezetes oka az elhínárosodásnak a *Balaton vizének leeresztése Siófoknál*. A Balaton partmellékén körös-körül a víz nagyon sekély. A partról az alacsony vízben levetkőzetlenül messzire lehet gázolni. Ezt mutatja az a hosszú deszkahíd is, mely kivált a Balaton déli partján, a vízbe messzire bevezet, oda, a hol a mélyebb víz már fürdésre alkalmasabb. Hosszú kö- és rőzse-töltés viz messzire Szántód révéből a csónak kikötő-helyéhez; ilyen hosszú Boglár mólója is. Vízszabályozás előtt az áradás nagyobb helyre terjedvén, a hínár a gyakrabban emelkedő mély vízben nem birt akárhol tanyát verni és elszaporodni, mert szárát két méternél hosszabbra nyújtani nem igen bírja. Most a lecsapolással, melynek árán a partszélen használható földet foglaltak, a hínár bújálkodásának kedvező helyét és mélységét megteremtették, s bővebb szaporodását elősegítették. A lecsapolás után keletkezett kisebb mélységben a hínár a parttól kezdve körülbelül 2 méter mélységig *Elodea*, *Vallisneria* vagy más *Potamogeton* faj módjára most évenként tömegtelen számmal alkalmazkodhatnak.

A hínárnak fölpanaszolt elszaporodását tehát a mostani viszonyok siettették.

A hínár haszna, ártalma és irtása.

A hínár a vízi életben nevezetes szerepet játszik. LEUNIS a Synopsis der Pflanzkunde 1877, 1152. old. azt írja, hogy a *Potamogeton*-nak mindegyik faja hasznos a haltenyésztésre, mert a hal közte szeret ivni, s petéjét közé rakni. Magvát a vad rucza szereti. Fűvével disznót etetni jó, de a tehén meg a juh nem eszi. A hol seregesen nő, trágyának használható. A *Potamogeton* is, mint minden más vízi növény, tisztítja a megromlott levegőt, a *P. natans* gyökerét Szibériában eszik. Az 575. old. a *Myriophyllum*-ról is azt állítja, hogy zölden a disznónak, szárítva juh- és lótakarmánynak, általában pedig trágyának jó. Ennyivel a Balaton két hínárjának hasznát is már meglehetősen körvonaloztuk.

A hínár általában a tónak meg a tavi szerves életnek nevezetes és szükséges kiegészítő része. Ha nem lepi el sűrűn a partvidéket — SZIKLAY szerint — a csónakázónak kedvelt játékszere, a vízből kimerített leveles szára csinos, koszorú-alakú, egész lombfűzér. LEUNIS a süllőhínárt helyesen az aquariumba is ajánlja. A víz fenekét mint gyep növi be. A hínár csoport sok kis állatnak menekülő, búvó, sűtkérező vagy költő helye.

A hínárnak, különösen a *Potamogeton perfoliatus*-nak a levelét a vízi állat eszi. Állatrágtá levelet vagy csonkított virág- vagy gyümölcs-kocsánt gyakrabban láttam. Sőt a szilvafa-levelű hínár levele a szár körül egész öblöt alkot, melyben, valamint a levelei közt is, apróbb vízi állatkát vagy lárvát gyakrabban láthatni, számos piczi állatkának domátiuma (házikó). A szárított hínárról apróbb csigaház hull le.

A halász azt mondja, hogy a kárász, ponty, vörösszárnyú vagy ponczér (konczér), a szárcsa meg a vízi bujár a hinarat eszi. Erről én direkt nem győződhettem meg, csak az utóbbi madarat láttam távolról, hogy a hínár közt időz. Még ha a halász mondása talán nem felelne is meg egészen a valóságnak, még sem hihetem, hogy a hínár magvát a hal meg a madár ne fogyasztná, még ha levelét nem bántaná is. Sőt ha a hal nem enne is, de körülötte, közte tartózkodik, ott költ. A hínár környéke általában egész sereg apró teremtménynek tartózkodó tanyája, ezt meg a hal fogyasztja. Így tűnik fel nevezetesen a hínár szükségessége a tó szerves életében. A hal tápláléka, a plankton, a hínár közt hemzseg, tehát a hal élete a hínárral szorosan összefügg. Majd csak a hínár tökéletes kiirtása — a mi különben absolute lehetetlenség — mutatná meg, minő bajok érnék a Balaton állatvilágát, hogy zavartuk volna meg a tóban a szerves életnek összefüggését és egyensúlyát, vajjon a haltenyésztésnek nem többet ártottunk volna-e, a hínár helyett a tóban nem nagyobb szörnyeteget neveltünk volna-e stb. Mindezt a Balaton népe sínylené meg.

Tulajdonképen semminő hínár sem ártalmas vagy veszedelmes, csak a fantázia alkotott a hínárból vízi szörnyeteget. A hínártól való félelem és ellene való panasz ezután teljesen alaptalan. Tagadhatlan, hogy bizonyos körülmény között a hínár bajt is okoz. Úgy vagyunk vele, mint pl. a *tűzzel*, mely mindennapi szükségletünk, de mint tűzvészről Isten mentsen! A hínárnak költött veszedelmessége tulajdonképen csak alkalmazkodás idegenszerű hosszúra nyúlásával. A vízi élvezet és közlekedés közben alkalmatlan lehet, kivált ha töméntelen és messzire terjeszkedik. De akármelyik vízi fű alkalmatlan vagy bajos lehet, ha nagyon elszaporodik. A hínár mintegy kígyó megijeszthet, ha a lábra csavarózik, vagy belé kapaszkodik. Rátekerődik a csavargózós csigájára, kivált a kisebb-csavarú benzin- vagy petroluummótoros hajóknak hátráltató, egy-egy hínárszál a lapátjára úgy rátekerődhetik, hogy tovább egy lépéssel sem mozdulhat. A hállót összesodorja vagy halászás közben másképp alkalmatlankodik. A partvidéken elposványosodást, elmocsarasodást okozhat, a víz mozgását lassítván. Több bajt sző belőle a képzelődés. De akárminő más baj kövesse is még a hínárt, bizonyos, hogy az alföldi-jellemű Balaton vízében a hegyi tó, ingovány és tengerszem tőzegmohája (*Sphagnum*) a mai természeti viszonyok közt még nem fog megtelepedni.¹ Hogy azonban a Kis-Balaton elmocsarasodását egyenesen és egyes-egyedül a hínár okozta volna, ebben meg méltán kételkedhetünk. A keszthelyi halász azt is mondja, hogy a Kis-Balaton apró halainak ezrei télen át a hínár közt pusztúlnak el.

A hínár-irtást illetőleg őszintén ki kell nyilatkoztatnom, hogy én a Balaton vidékének tudva ártani nem akarok, azért a hínárnak csaknem tökéletes kiirtását jó lélekkel nem tanácsolhatom. A hínárt sem kell másfajta bajnak tekintenünk, mint a minő az életben mindenütt kíséri az embert, vagy a kényeskedő kultúrát. A száraz szekér-úton felfordul a koci, a tengely eltörik; az alföldi buczkás és döcögős úton a koci csaknem a lelket is kirázza belőlünk stb.; a Balaton élvezete s a vízi közlekedés sem lehet minden baj, hínár nélkül, noha itt-ott a hínárrakás ki is kerülhető. Ez a baj pedig csak az élvezetnek áll útjába. Más vidék saját bajait a hínárral szívesen felcserélné.

Hogy a hínár ártalma nem oly rettenetes s hogy a fürdőnek nem kárttevő,

¹ Sphagnumot Hévvízen, sőt Vindornyában sem láttam.

bizonyítja épen az, hogy a hínár vészire óta a balatoni fürdők tetemesen gyarodtak, sőt egész nagy úri fürdők (Siófok, Földvár, Fonyód) is keletkeztek. De szóljon helyettem, sőt az én nevemben is, a Balaton-vidék jóakarója, dr. SZIKLAY. «Másképpen azonban nem tartóztathatja magát az ember a csöndes mosolytól, mikor szívreható riadalommal kiáltják föl: a Balaton forog veszedelemben, ellepi a hínár, elposványosítja a gyönyörű tavat.»

«Álljunk meg csak egy kissé és hangoljuk lejjebb a fájdalmas húrt. A mióta tollam meg-megszólal (és a t. szerkesztő urak tudják, mennyit sír-rí és izgat a Balaton érdekében) a Balaton-kultusz hasznossága és üdvössége mellett, soha sem mulasztottam el az ott lakókat erősebb local-patriotismus kifejtésére serkenteni. Hanem ha a local-patriotismus annyira megy, illetőleg nem megy, hogy a határon túl nem lát, már bocsánat, akkor könnyen czélt téveszt és nevetségessé válhatik.»

Megemlítem még, hogy pl. Soroksáron némelykor a Dunaág tele van hínárral (*Potamogeton perfoliatus*), Ó-Buda római fürdőjének csatornája *Myriophyllum*-mal és *Ceratophyllum*-mal. Van ilyen elhínárosodás a hazában egyebütt is, mégis nagyobb panasz híre nem hallatszik.

Országos csapásnak ezek után a Balaton hínárját nem tekinthetjük. Tökéletes kiirtásról szó sem lehet, sőt teljes lehetetlenség. *Írtani és ritkítani azonban elkerülhetetlenül szükséges, még pedig évről-évre ismételten. Az utolsó szálíg kiirtani a hínárt absolute lehetetlen, nem is szükséges, sőt ez ellen a tó szerves élete érdekében tiltakozni kellene!* Végkép kiirtani azért nem lehetséges, mert még ha a virágzó ágakat gyümölcs-érlelés előtt eltávolítottuk volna is a tó vízből; a fenékén gyökeredző tarackjainak törügyeiből, valamint a letarolt szár sarjaiból évről-évre a hínár a szenvedett veszteséget reprodukálni bírja. A tarackot pedig egész hosszúságában, úgyszinte a gyökeret és sarjat a tó fenekéről semmiféle gereblyével vagy más eszközzel az utolsóig kiszaggatni, kihalászni, vagy másképen megsemmisíteni teljes lehetetlen. A bennszakadt rész többszörösödött erővel iparkodik sarjadzani s a hínárt reprodukálni. A hínár életmódja egészen hozzá van edződve a vízi körülményhez. Ha a magva megsemmisült, vagy az ember a keletkezését megghiúsította volna, bőségesen segít magán a rügygyel és sarjával. A míg a Balaton körülbelül a mai állapotában marad, a hínár is élni fog benne, némelykor több, máskor kevesebb számával. Az absolut tökéletes kipusztítás csakis a tó fenekének kiszáritásával lehető. Csökkenteni, a hínár szaporaságát gátolni lehetséges, szükséges is, de ez nem országos baj, nem országos érdek, hanem a tulajdonosé, kivált a fürdőbirtokosé. Füred öblében nincs sok, mert az apátság gyakran kaszáltatja; B.-Almádiban töméntelen, mert senki se bolygatja. Pedig a fürdőszolgának jutna ideje, hogy a hínárt hetenként néhányszor vagdalja, vagy a tófenékről gereblyével kiszaggassa. Szántódon oly messze van a parttól, két méter mély víztől körülvéve, hogy semmit sem árthat. Elméletben a hínár szaporaságának nagy gátja lenne, ha a víz magasságát tetemesen növesztenénk.

Nagyobb bajt, valóságos csapást okozott a *Phylloxera* a vidéken. A szőlő-hegy — a badacsonyi, keszthelyi és néhány kisebb kivételével — pusztán hever, vagy pedig kukoricza és burgonya zöldellik rajta, borág helyett.

A hínárirtás mehanikájával foglalkozni nekem nem volt feladatom, de röviden előadom, a mit vagy láttam, vagy az odavalók ismertettek. A füredi fürdő-kormányzóság emberei közönséges, nyélre kötött kaszával vagdalják ki, azután a víz színén a szélnek eresztik. A hínár szárát Keszthelyen is vagdalják. Füreden,

SZIKLAY szerint, a Stephania-yacht-egyesület matrózai is kivágták, az egyesület alelnöke, SZARVASY SÁNDOR pedig két kaszából kombinált gépet alkalmazott a hajó alá, hogy a hajókázás közben a hínárt kivágja.

A hínár irtására továbbá GYAPAI NÁNDOR úr a következő két módot ajánlja:¹

Két halászhajót vagy bárkát 80—100 méter távolságban egymástól fölállítván, köztük ujjnyi vastagságú drótkötelet kell a tó fenekére leereszteni, szükség esetén ólomdarabokkal megterhelni, hogy a drótkötél a tó fenekét súrolja. Erre a két hajó, egy irányt tartva, a part felé evez, miközben a drótkötél — állítólag — a fenékről tövestől szaggatja ki a hínárt. Minthogy a hínár szára nem törik, csak hajlik, a kitépett inda a drótkötélre csavargózik s a vízből kihúzható. Így a hínár csekély költséggel ki lenne irtható. Az előterjesztő (dr. Lóczy)¹ se bízik a teljes sikerben és a hínár teljes kiirtását sem lehetőnek, sem — közleményem nyomán — a tavi szerves élet megzavarása vagy veszélyeztetése miatt kívánatosnak nem tartja. Az ajánlott «könnyű mód» sikertelenségéről könnyen meggyőződhetik akárki, ha fürdés közben egy hínár tövét kézzel próbál a fenékről kibontani. Pedig már sok kéz százszorta ügyesebb, mint a tudatlan drótkötél. Ez az irtás Lóczy s az én véleményem szerint is a hínárt csak egy esztendőben és a kísérlet helyén fogyasztja, s azért a fürdő körül, kikötőben vagy a hol a part elposványosodásától (ok nélkül) félnek vagy a hínárt trágyául gyűjtenék, mint helyi irtás alkalmazható.

Az irtásnak másik módja² is ilyenforma. Két vonókötel közé egy darab vaslánczot kötünk s vele bizonyos víztérséget, úgy mint a halász a hállóval szokta, bekerítünk. A kötel két végét a parton egymástól lehetőleg távol kifelé huzatjuk. A bekerített hínár a kötelre csavargózik s húzáskor gyökerestől (?) kiszakad. Az eljárást mindaddig kell folytatni, míg a hely a hínártól egészen kitisztul. — A hínár gyökerestől egyáltalában ki nem szakad, mert főkép a fenék talajában méternél messzebbre is terjeszkedik; az irtás folytatása pedig, hogy a víz a hínártól kitisztuljon, egész határozottan akár a végtelenségig terjedhet, tehát olcsónak és könnyű módnak vagy sikert biztosítónak egyáltalában nem mondható. Csak helyi irtásra használható.

Ilyen és más eszközökkel azonban csak *egy időre* arathatunk sikert, mert a kasza, kötel vagy vasláncz a hínárnak a tó fenekén gyökerező tarackkját nem bolygatja meg, vagy a hínártarlóból s a csonkítás tarackkjából a hínár ismét hamar kisarjadzhatik. A hínár tarackkjait tehát, DEININGER helyes utasítása szerint, vasgeregelye-szerű szerszámmal az iszapból lehetőleg úgy kellene kihúzogattatni, hogy a tarackkhajtásaiból és tősarjaiból mennél kevesebb maradjon az iszapban, hogy a kigerebenezés után mennél kevesebb sarjadzás ismétlődhessek. A kigereblyezett vagy kivagdalt hínárt nem szabad a vízben benn hagynunk, hanem hogy a *szívósságát* és *visszaszerző erejét* újra ne produkálhassa, tarackkostól és szárástól a partra kell szállíttatnunk. A száradtan *Fucus* (tengeri hínár) módjára megbarnult hínár nagyobb mennyiségben a marha alá aljazónak (alom) vagy trágyának *célszerű*, mert a *Potamogeton*-ban nem csekélymennyiségű foszforsav is van.

DEININGER úr, főleg Keszthely érdekében még más óvintézkedéseket is sürget.

1. A Kis-Balaton torkolatánál, a fenéki hídnál oly geregelyét kíván fölállíttatni, mely a hínárféle növényeknek a Nagy-Balatonba való juthatását megakadályozza.

¹ Földr. Közl. 1892. 156. old.

² Földr. Közl. 1895. 312. old.

2. Oda kell hatni, hogy a Balatonnak, és pedig a mainál magasabb vízállása a siófoki zsilipnél egyszer s mindenkorra megállapíttassék s ennél többet leereszteni szabad ne legyen. Ezzel az az áram is gyengítődnék, melylyel a Zala-folyó a Balatonon keresztül jut, és a keleti szél a zalai partra irányítja.

3. Elkerülhetetlen szükséges lenne a Kis-Balaton torkolatánál hatalmas kőhányás alakjában olyan sarkantyút alkalmazni, mely a Zala folyását a zalai parttól el és a tó legmélyebb részére terelné. Ez a somogyi partnak épen nem válnék kárára, mert a keleti széláram tőle az után is eltértené. De minthogy az áram inkább a Balaton tengelyébe irányítódnék, addig, míg az útját a zalai part felé vehetné, iszapjának nagy részét már a nagyobb mélységbe süllyesztette volna

A megkezdett, és sikerrel folytatott irtást természetesen esztendőről-esztendőre kell ismételni és folytatni, kivált a Balaton öbleiben, mert a hínár ritkulása csak ily módon tart hosszabb ideig. A hínárirtás nem oly veszedelem, melynek — SZIKLAY szavait idézve — nyakát szegni nem lehetne. Ha nagy tengeri kikötőt évről-évre kotrással kell visszahódítani; ha a Duna hajóútját szakadatlanul kell kotró-gépekkel túratni: a Balaton hínáros helyein sem szabad a hínársarlót és gereblyét pihentetni. «Egy pár csónakos ember megmentheti a képzelt nagy veszélyből a fenyegetett vidéket, melynek bár ne lenne nagyobb és gyökeresebb baja ennél a gyökértelen növénynél». «Tapasztalás szerint nagyobb áradás ma is bekövetkezhetik a Balatonon, és ez mindenesetre gátat vetne a hínár terjedésének, de csak ideiglenesen. Az irtás munkáját bizonyára megkönnyítené. Szárazabb ciklusban a Balaton tükre lentebbre szállván, a hínár is könnyen elszaporodhatik, a mint meg is történt a jelen évtized nem ritka száraz esztendeiben. Ilyenkor nincs más orvosság, mint a folytonos tisztogatás, az élősdiségnek e megölője».

Végül jövendőre, ha a hínár irtása és ritkítása nem folytatódna, apadás után a Balaton öblei, különösen a partszéle végre-valahára valóban elmocsarasodhatnak, mint a Kis-Balaton, melynek nagyobb térségeire 1891. júl. 31-én sajkával már el nem juthattam. Ez a látszólag nagyobb baj, valamint a Balaton vízének tetemesebb apadása is, valaha természetszerűleg igenis bekövetkezhetik, de ezt mi már nem érjük meg, s addig még a Balaton szép vizében sok új generatio megfürdik. A Balaton nagy vizéből még számos nemzedéknek jut is, marad is. SZIKLAY a keszthelyieknek a mai Adria városához hasonló, parttól való távolodást s a keszthelyi öböl helyén dús rétséget jövendől. Ámde Keszthely nagyobbodása a part száradása irányában terjedhet, s ekkor fürdője, a maitól beljebb mégis megmarad. A partszélnek ilyen elnádásodása, sással és szittyókkal való benövése Tihany nyugati részén már most is látható.

A haszon a bajt vagy kárt ránthatja maga után; a mi az egyiknek vagy egyik helyen látszó kár, másutt haszon lehet; ilyen furcsa az emberi élet. A Balaton lecsapolása valamint a Zala szabályozása után a birtokos kaszáló rétet kapott, de ezzel a sekélyebb víz a halász, csónakázó és fürdő bajára megteremtette a hínárfélelmet. De a hínár, mint SAUL és DÁVID pókhállója a történelemben, mostani haszontalan léttére is, hasznos szerepet tölt be a vízi növényélet természetes sorrendjében. Előkészíti a partszálel a rétség számára a talajt, nyomában növekszik majd a nádas, a csáté- és sásrétség, alattok pedig a tőzegréteg. Az elhínárosodást követő rétségnek és tőzegnek megint a jövendő nemzedék látja hasznát, a mint az Ős-Balaton egyik kiszáradt ágán, a somogy megyei Nagy-Berek vidékén, a két-helyi és boglári tőzeg értékesítéséből már is szépen pénzelnék. De nálunk, pl. a Sebes-

Körös Sárrétjén, az Alföld régi tőzegének (kotú) elporladozását haszonvétel nélkül bevárták vagy mint a belőle csinált országút égett el; a helyett, hogy kiásták és felhasználták volna, inkább vagy mesterséges tőzeget csinálnak, vagy odaszállított fával tüzelnek.

V i s s z a p i l l a n t á s .

A hínár általános életmódját, kivált az irtás érdekében szükséges szaporodását elég terjedelmesen ismertettük. A mi ezentúl a hínár biológiájából évenként megfigyelendő és följegyzendő, ez már nem éppen szorosan a botanikus munkája, hanem mint tárgy bármely fizikailag vizsgálódóé lehet. Ő kiderítheti ezek után a hínár vízi életmozzanatának más aprólékosságait, a Balaton vizének természetéhez való alkalmazkodását, valamint a sok-évi szaporaságból vagy fogyatékból a hínár életmódjának kedvező és alkalmatlan életkörülményét statisztikailag is kipuhatolhatja.

A hínár némely esztendőben több, máskor kevesebb, a mint a természet kedvez neki s a mint más termésből is néha több, néha kevesebb az Isten áldása. A változás beállhat a hínár szaporaságában, illetőleg fogyatékában is ép úgy, mint más vízi vagy száraz növényében vagy állatában. Egyik esztendő jobban kedvez neki, mint a másik. De mivel előre nem tudjuk, mikor lesz szaporaság vagy fogyatkozás, előre az okát se kutathatjuk, később csak a multból következtethetjük. — A helyszínén a megelőző vagy még uralkodó körülményekből, a víznek alacsonyabb vagy magasabb állásából stb., az okát gyakran ki lehet olvasni. Előre azonban gyakran nem vizsgálódunk, vagyis a hínárnak életmódját évről-évre, hónapról-hónapra nem jegyezzük, ezért azután az elszaporodása, máskor a megfogyatkozása meglepő. Így fog ez tovább is ismétlődni, ez a hínárnak ügye-baja.

Az 1895. és 1896-ki magas vízemelkedéskor a hínár szaporán nem tenyészhetett, lehet, annyi magvat és sarjat sem alkothatott, mint máskor. Ezért gondolták 1897-ben, midőn a Balaton vizének lefolyása április hóban elzáratván, a vize ennek ellenére is apadt, hogy a hínár kevesebb. Ez az ok lehet egész az igazi, de saját vizsgálatom szerint hínár 1897. aug. 30. és szept. 5. közt a bakonyi part vizében, sőt a boglári öbölben is, elegendő volt. Volt elég magva és sarja, sőt még virágzott is, úgy hogy a jövő esztendei tenyészés bőségesen elő volt készítve. Az 1898-iki, tavaszi nagy vízben, Lóczy szerint, hínár ismét alig volt.

A hínár élete is sok mindenféle természeti októl függ. Mihelyt a hínár valamely esztendőben, élete zavartatván, elegendő csírat nem alkothat, a kevesbülés jövő esztendőre észrevehető lesz, valamint a bő termés után való szaporasága is. Ha a csira megvan, a hínár kiküzdí magának a rendes életét. A nagy víz megnehezíti, az alacsonyabb vízállás megkönnyíti a szaporaságát; amabban szára megnyújtásával erőlködni kell, emebben rendszeren nagyobb küzdelem nélkül fejlődhetik. Kisebb, csendes vízben a hínár zavartalanul, töméntelenül elszaporodhatnak, úgy hogy végre nagysokára ez a hely lenne a megölője, mert nagy szaporaságával a kisebb víz elposványosodnék, sekélyebbednék, mint a mai Kis-Balaton, végre az egész hínárpocsolya kiszáradna. Ilyen pusztulásról s a Balaton vizének elrútításáról és tönkremeneteléről még soká, nagyon soká szó sem lehet.

Továbbra kívánatos és ajánljuk, hogy a tó mellékén az érdeklődő a hínárélet változásait figyelemmel kísérje és a tapasztalatot évről-évre feljegyezze. Hogy mennyire szaporodhatnak a hínár, hogy igazán mennyi tekintetben ártalmas, több esz-

tendei figyelem után lesz világosabb és meggyőzőbb; azután bizonyára ártatlanabb szímben lesz a hínárnak balatoni élete előttünk. Idáig szerzett tapasztalásunkból a hínárt nagyon fenyegető vagy félős bajnak nyugodt lelkiismerettel nem mondhattuk. Az esztendőről-esztendőre végzendő ritkításon kívül órszemmel kell vigyázni, vajjon a hínár nem győzedelmeskedik-e a somogyi parton is, vajjon a sekély vízben nagyobb bajt később nem okoz-e s vajjon a hínár a szárát még hosszabbra nyújtván, a mélyebb vízben is nem bír-e félelmesebb módon elszaporodni? Mi következhetik be sok száz esztendő múlva, nagyjából fentebb elmondottam. Én nem élem meg, de valóban kíváncsi vagyok már most látni, minő lesz a részletes változás 20—50 esztendő múlva!

V. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK EGYÉB VIZEINEK VIRÁGZÓ NÖVÉNYZETE.

A Balatonmellék egykori vizeiből sokat leapasztottak, de azért álló víztükör még több helyen van. Ilyen pl. Siófok határában a Sóstó, Boglár, Cselhi, Orda és Fonyódfalu közt több kisebb-nagyobb tó, Kéthely és Tót-Szent-Pál körül a nádas víztükre, Fenéken a Zala meg a Kis-Balaton, valamint a környéke, Hévíz meleg lápfürdője, Tapolca fakadó vize, Tihany Kis-Balatonja (tölcsértava). Ellenben a Kőcsi tó medenczéje, Almádi és Alsó-Eörs közt a hegyen kiszáradt, sarában a sertés hűsködik (v. ö. XVII. fejezet).

Ezeknek, bár nem mindegyiknek álló vízében *először* már a széles levéllel a víz színén elterülő tündérrózsa szövetkezete is uralkodik (24. old.), a mely a nagy Balaton hullámozó vizét kerüli. Tagja e vizekben a ruczaöröm (*Salvinia natans*, 8. ábra), a békalencse négy faja,¹ a nálunk langyosabb vizet kedvelő *Potamogeton fluitans*, a *Polygonum amphibium* var. *fluitans*, a békatutaj, a sulyom (23. ábra), a tündérfátyol (*Limnanthemum*), kivált pedig a tündérrózsa meg a habrózsa. Több északi hullámozó (*fluitans*) vagy sűtkérező alak (*forma natans*), pl. a *Sparganium*-é, e vizekben sem terem.

A tündérrózsának Hévíz szélében meg a csatornájában a kisebbvirágú, a habrózsának Tót-Szt.-Pál berekjében a selymesebb eltérése is terem. A selymes ruházat a vízben sajátságos, szokatlan szervezkedés. A tündérrózsa levele a leapadt helyen heliotropice, tölcsérforinára fölfelé emelkedik, Bogláron a *Ranunculus sceleratus* var. *heterobios* alsó úszó leveleivel szintén a tündérrózsa alakzatjával szövetkezik. (Lásd 97., 113. old.)

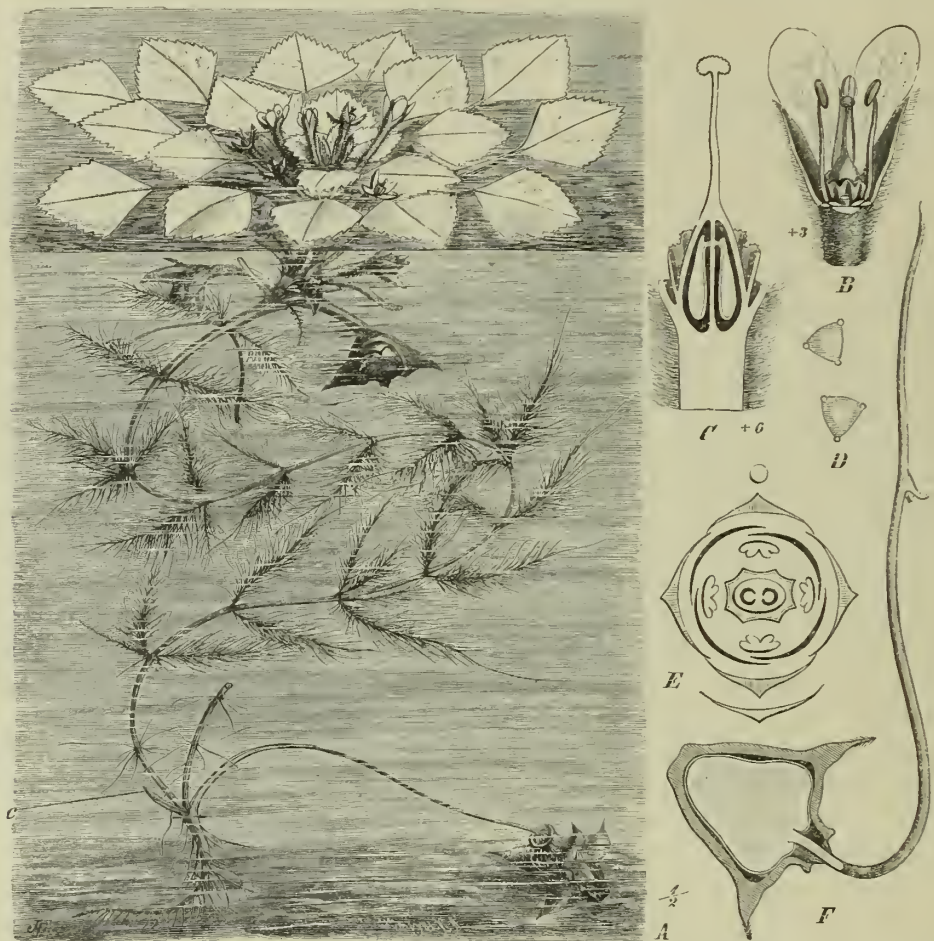
Említésre méltó, hogy a Balaton mellékén úszólevelű, tehát felemás boglárka nem nő. KITAI BEL csak Kajárnál jegyezte fel, ha még el nem pusztult.

Második szövetkezet a bemerült, vékony szárú hínár, még pedig a Nagy-Balaton két hínárján kívül kurtább szárú alak is, ezért kisebb vízben is meg tud élni. Csergedező vízben a vízfolyással egy irányban nyujtódzkodik vagy vele együtt himbálódik. A békanyál nevű és tiszapamutot alkotó fonálfoszatok is ide sorozandók. Rendes tagja a tündérhínár két faja, az uszányfű: a *Potamogeton coloratus*,

¹ Ilyen esetben, általában ha a magyar név után nincs ott a latin, ezt, valamint a növény fajait a munka végén levő névjegyzék segítségével a systematikai részben leljük meg.

P. lucens, *P. crispus*, *P. pusillus*, *P. interruptus*, a kevésbé boglárka, a csillaghínár, a *Zannichellia palustris*, *Utricularia vulgaris*, kevés *Chara* és *Nitella*, a vízi lófark, borzhínár (*Ceratophyllum demersum*, *C. submersum* és *C. Haynaldianum*).

Ha a vízi fű levele szélesebb, pl. a *Potamogeton lucens*-é, a *P. coloratus*-é, a *P. perfoliatus*-é, nem bukkan a víz színére, mint a tündérrózsáé vagy a *Potamogeton*

23. ábra. *A sulyom*. *A* az egész növény a kisebb vízhez képest kissé változatosan. *c* a pikkelyforma sziklevel, szemközt vele (*A*) a kicsírázott üres sulyomhéj; fent a rhombforma vízszinti levelek, köztük a virágok, alatta, a vízi gyökerek fölött legörbülő két fiatal gyümölcs, *B*+3 a virág hosszmetsete, a termő körül discust látni. *C*+6 a termő hosszában metsete, *D* a hímsejt, *E* a virág alaprajza 2×2 tagú kehelylyel, szírommal és hímmel, kéttagú termővel *F* a csírázó sulyom hosszmetsete, az egyik húsos szík (a sulyom bele) a termés héjában marad, a nyele nagyon megnyúlik és fölfelé ágaskodik, a másik szék kicsi marad, mellőle meg a nagy szík nyele közül a most fejfelé lefelé néző rügyecske ered, fölfelé a tótágast álló fiatal gyökér. ENGLER u. PRANTL: Die Natürl.

Pflanzenfamilien (III. rész, 7. szakasz, 224. old.) című művéből.

fluitans-é, *P. natans*-é, hanem a vízbe merül s ott hullámszik, csak a virágját nyújtja ki a levegőbe. Ez tehát még alacsonyabbfokú, régibb alak, mint a levelével a vízszínen sűtkérező uszányfű. A csermelybűrök meg a békakorsó legalsó vízbéli levelei gyakran vékony sallangokra foszladoznak, mint a lemerült fűké s a gyakorlatlan szem alig hinné el, hogy az ő levelök.

A harmadik szövetkezet tagját, a kolokánt vagy vízi aloét rózsásan csoportosodó, merev, szúrósan fűrészelt leveleivel WIERZICKI Fenékről lerajzolta, magam már nem láttam. WIERZICKI (1820) és POKORNY (1859) óta sok minden megváltozott s az időnként való apadással mindenütt sok vízi növény tönkre ment (10. ábra).

E három vízi növénysszövetkezet tagjainak testét gyengébb rothadékony sejt-szövetek alkotják, szívósabb kemény rost belsejökben nincs, vagyis edénynyalábjuk gyenge, nem vastagodik. Ezért évenként könnyen elrothadnak, a tőzeg képződéséhez hozzá nem járulnak. Inkább a nádnak, valamint turfásító füvek részére készítik elő a vizes talajt.

A Balaton kiválóbb vízi növényeinek áttekintése.

Ha a *Myriophyllum physocaulis* balatoni szervezkedését, megnyulását és életmódját tekintjük, a minő sehonnan nem ismeretes, akkor a balatonbeli átformálódásnak vagy alkalmazkodásnak kell tekinteni (73. old.).

Balatoni eltérés a *M. infraflorum*.

Magyarföldi a *Nuphar sericeum* és var. *asericum*,

a *Ceratophyllum Haynaldianum*, de tovább délre vagy délkeletre még valószínűleg megtalálható.

A Balaton vízének inkább déli növénye :

a *Salvinia natans*,

a *Najas intermedia* BALB.,

a *Potamogeton interruptus*,

a » » *fluitans*, bár ezt inkább északnak gondolták. Dél felé a

P. natans-t váltja fel, északra inkább innen került, de ott hamarabb felismerték;

a *Ceratophyllum submersum*,

a *Limnanthemum nymphacoides* (tündérfátyol),

a *Ranunculus trichophyllus*,

a *R. carinatus*.

A történelem idejében való meghonosodás az *Acorus calamus* (kálmosgyökér) Kelet-Indiából, sőt nagyon hihetőleg a messzeföldi sulyom is.

Tengeri fű a *Najas marina*.

VI. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK TAVI NÖVÉNYZETÉNEK FOGYATÉKOSSÁGA S HAZÁNK KELETI RÉSZÉVEL VALÓ ÖSSZEHASONLÍTÁSA.

Hogy a Balaton vízének, nagy terjedelmét tekintve, csaknem csodálatos módon nincs valami kiváló mocsári virágzó vegetációja és növényformációja, hogy körülötte a növényzet egyszerű, kevésféle, kevés a ritkasága, annál kevesebb a mocsári eredetisége s hogy kiválóan csak két hínár sereges szövetkezete képviselője itt a vízi növényéletnek, annál figyelemreméltóbb, mert a Balaton geografiailag már jól délre

fekszik és számos északibb tavi növény nemcsak hogy magában a Balatonban nincs, hanem már hazánk határát se éri el. Annál inkább várhatnánk, legalább a part szélén, más ritkább, délibbfajta vagy keleti jelenséget, de e tekintetben a Balaton partja sajátságosan meglehetősen hátra marad a Tisza meg a Duna partjának érdekes növényzetétől.

Így hazánkban s a Balatonnál nincs a *Litorella*, *Wolffia*, *Fimbristylis*, *Damasonium*, *Althenia*, *Lobelia*, *Hydrilla*, *Coleanthus*, *Corrigiola*, *Subularia*, *Bulliarda*, *Graphephorum*, *Cenophium*, *Ostericum* stb. vízi növénygenusznak egyetlen egy faja sem, a melyek leginkább Európa északi vízmellékének lakosai. A *Ruppia* vagy *Buccaferrea* génuszának egy faja, a *R.* vagy *B. obliqua* (Schur) is csak Erdély vizeiben terem, az *Eloдея* meg a *Vallisneria* pedig csak 1882, illetőleg 1891. óta honosodik nálunk, de nem a Balaton mellékén.

De nem terem a Balatonban meg a környékén másutt gyakori számos *Chara*-és *Nitella*-faj, nem a *Scirpus setaceus* L., *Sc. supinus* L., *Sc. fluitans* L., a *Heleocharis Carniolica* KOCH, sok ritka sásfaj, a *Schoenus ferrugineus* L., *Naias flexilis* (WILLD.), nem a *Sparganium minimum* FR., *Sp. simplex* L., se a var. *fluitans* GREX. fajtája, sem a *Scheuchzeria palustris*, *Montia rivularis* GMEL., *Ranunculus hederaceus* L. (az országban sem), *R. fluitans* LAM., *Callitriche stagnalis* SCOP., *C. hamulata* KÜTZ., *C. autumnalis* L., *Aldrovanda vesiculosa* L., a másutt többfajú sárga hínárvirágból csak az egyetlen *Utricularia vulgaris* nő itt. Nincs *Alisma natans* L., *A. ranunculoides*, *Nuphar pumilum*, ritkább *Oenanthe*, *Helosciadium inundatum* L. vagy más faj e génusból, nincs *Myriophyllum alterniflorum* DC. (az országban sem), *Hottonia palustris* L., *Vicia picta* FISCH. et MEY., se *Ranunculus flammulus*, se *R. reptans* L. fajtája, se *Myosotis lingulata* F. SCH., *Gaux maritime* L., *Calla palustris* L., *Rumex aquaticus* L., *Lysimachia thyrsiflora* L., *Sonchus palustris* L., *Iris subbarbata* JOÓ, *Gladiolus paluster* GAUD., *Cardamine parviflora* L., *Cnidium venosum* KOCH stb., noha némelyik túl a Dunán, vizekben és mocsarak körül terem (*Hottonia*, *Myosotis lingulata*, *Scirpus radicans*). Az *Elatiné*-ből egykor csak az *E. alsinastra* nőtt itt.

Különösen szembetűnő s NEILREICH¹ figyelmét is felkeltötte, hogy minő kevés faja és elszórt elterjedése van hazánkban s a Balaton mellékén az északon soktagú *Potamogeton*-nak. Annál meglepőbb ez, mert hazánk rónája soká víz alatt volt s azután sok mocsár és más állóvíz borította. Csakhogy Alföldünknek mai felszíne nem az, a honnan a tenger leapadt, vagy a hol az első brakkvízű és más tavai és mocsarai keletkeztek, hanem nagy részöket éppen a Felföldről lehordott föld apasztotta és tüntette el, úgy hogy az ősi mocsári növényzetnek javarészét is eltemette. Így semmisült meg valaha a Balaton mellékének ősvízi vegetatioja is. Az északi tavi növények hiánya vagy fogyatéka a Balaton délibb fekvésétől, valamint a Kárpátok választékától is függ. Bizonyos, hogy Európa északibb részén a mocsári növényzet sokkal többtagú. Hogy pedig a vándormadár nem nagyon keveri a Balatonmellék növényzetét, onnan eredhet, mert akár északról, akár délről érkezik, indulásától, délről északra is, valamint északról délre is, a Balaton oly messzire esik, hogy a messziről véletlen magával hozott csírákat már jóval előbb elejthette, még mielőtt a Balaton távához közeledett volna, vagy a csíra a hosszú úton elromlott. Én fejeztem ki 1894-ben,² hogy a *Nymphaea Lotus* L. (*N. ther-*

¹ Aufzählung 71. old.

² Pótfüzetek XXX. 151. old.

malis DC.) magvát valamely vándormadár hozhatta a Nilus mellékéről Nagy-Váradra, FLATT KÁROLYT levélben figyelmeztettem is, figyelje meg, érkezik-e a Nilus vidékéről Nagy-Várad környékére vándormadár; mégis 1897-ben¹ SCHWEINFURT véleményét tolják az enyém elhallgatásával előre, mintha egy itthon kiderített igazságot későbbi német vélemény megsemmísihetne.

Az észak-amerikai *Elodea* meg a *Lobelia Dortmanna* meg nem. telepedése idáig a Balatonnál hamarább véletlenség, mint a föntebbi növények hiányának okozóival függ össze.

Ritka a Balaton szélén a *Callitriche verna*, *Limosella*, *Veronica maritima*, *Heloecharis ovata* (ROTH), meg a *Zannichellia palustris*. Magam egyiket se láttam, csak az irodalomból idézem, de a Balaton szélében általában kevés faja, nem nagyszámú individuuma van más virágzó fűnek is, a nádason, itt-ott a *Scirpus maritimus* szövetkezetén kívül pedig alig van más mocsári növényformációja a Balaton partjának.

Annál szembetűnőbb lesz a Balatonmellék tavi növényeinek fogyatékosága, ha a Duna és Tisza mentének eredeti jellemző parti növényzetével összehasonlítjuk.

A Balaton kiesik s pedig jó távolra marad a dunamelléki (*danubialis*) növényeknek azon ismeretes útjától, mely hazánknak délkeleti pusztáján keresztül a Fekete-tengertől a bécsi és tulli medenczéig terjed. Ez az út azonban nemcsak a danubialis szárazföldi füvek útja, hanem mint a Földrajzi Közlemények 1885. évfolyamának 277—78. old. kiderítettem, a vízi növényeké is.

Ezen az úton terjed az *Elatine campylosperma* SEUB., *Rumex odontocarpus* SÁND., *Roripa prolifera* HEUFF., *Ranunculus polyphyllus* W. et KIT., *R. lateriflorus* DC., *Lythrum bibracteatum* SALZM., *L. virgatum* L., *Beckmannia eruciformis* L., *Aldrovanda vesiculosa* L., *Cyperus Heldreichianus* BOISS. (*Orsova*, *Thracia*), *Glycyrrhiza echinata* L. és var. *adenocarpa* BORB., *Heliotropium supinum* L., *Verbena supina* L., *Astragalus contortuplicatus* L., az *Oenanthe Banatica* HEUFF., *Viola Danubialis* BORB. 1890. (V. *Vandasii* Velen. 1891), *Veronica Velenovskyi* UECHTR., (Auspitz m. is Morvaország), *Plantago maxima* AIT., *Lycopus exaltatus* L. fil., sok menta,² *Vicia serratifolia* JACQ., *Cochlearia macrocarpa* W. et KIT. nevezetes vezérnövényünk, sőt tovább délkelet felé is terjeszkedik, — az *Iris subbarbata* Joó, *Cirsium brachycephalum* JUR., *Urtica Kioviensis* ROG., *Ceratophyllum Haynaldianum* BORB. hazánkból Alsó-Ausztriába is belép, — a *Cyperus longus* L., a vad rizs, a *Carex nutans* HOST., *Najas minor* ALL., *Oenanthe media* GRIS., *Orchis palustris* JACQ. hazánktól délkelet, valamint északnyugat felé is terjed.

De a Duna és Tisza mellékén még egész sereg vízmelléki növény terem, melyet a Balaton mellékén hiába keresnénk. Ilyen a *Ceratophyllum pentacanthum* HAYNALD, eddig csak Kalocsa álló vizében,³ az *Orchis elegans* HEUFF., *Senecio Sad-*

¹ Természetráji füzetek XX. 1897. 219. old.

² V. ö. H. BRAUN: Ueber einige Arten und Formen der Gattung Mentha; Verhandl. d. zool.-botan. Gesellschaft, Wien, 1890. 351—508

³ Az öttövisű borzhínárt *Ceratophyllum platyacanthum* néven nem régen Majna-Frankfurt vizeiből is kaptam (BAENITZ: Herbar. Europaeum 7880. szám, 1895.). A *C. platyacanthum* a leírás szerint háromtövisű. Hogy a *C. pentacanthum* földrajzi elterjedése nagyobb és nem szorosan magyarföldi, SCHLEIDEN-nek (Linnaea 1837, 540. old.) szavaiból is kitűnik, mondván, hogy a *C. platyacanthum* termése három tövisén kívül «interdum etiam lateribus spinescens», vagyis még a két oldalán is van tövise, azaz öttövisű, s a 11. tábla 14. rajzán a *C. platyacanthum*-ot valóban öt tövissel ábrázolja.

leri LANG, *Symphytum uliginosum* KERN, *Sparganium simplex* L., *Melilotus macrorrhizus* W. et KIT., *Gratiola officinalis* L. var. *argutissima* BORB.¹ *Scirpus supinus* L., *Juncus silvaticus* L., *Salix viminalis* L., *Seguiera* v. *Blackstonia* (*Chlora*) *serotina* KOCH, *Veronica geniculata* HOST. stb. mindannyi nevezetes vezérnövényünk, valamint az Alföld zsombékjának három kiváló füve: a *Tanacetum serotinum* W. et KIT., *Stellaria Laxmanni* FISCH. és *Cardamine parviflora* L. a Balaton körül mind nem terem, pedig egyiknek-másiknak van kapaszkodó, tapadó (*Glycyrrhiza echinata* és var. *adenocarpa*, *Oenanthe*, *Heliotropium supinum*, *Astragalus contortuplicatus* stb.) vagy más olyan szervezete, a melylyel a nem épen messzelevő Duna mellékéről a Balaton környékére is elhurcolódhatnak. Ezek nyugat felé való elterjedésének tehát túl a Dunán vége szakad.

Ép oly feltűnő a Balaton mellékén több nedves sósöldi fű (*Plantago tenuiflora* W. et KIT., *Melilotus macrorrhizus*, *Lythrum bibracteatum* stb.) hiánya, sőt néhány halophyton (*Atropis Peisonis* G. BECK, *Artemisia maritima* L. stb.) még a Fertő mellékén is nő, de a Balatont nem érinti (lásd a sósöldi növényzetet).

E jellemző mocsári növények hiánya a Balatonnál annál inkább említésre méltó, mert a Balatonmellék talaja régibb, mint az Alföld meleg alluviuma és mégis épen e fiatalabb földben gyökereznek ezek a ritka vízparti fűvek, nem a Balaton mellékén. Azt hisszük, inkább a földrajzi elterjedés útjából esnek ki, idejutásukat nagyobb közlekedés se segítette elő, mint azt, hogy hiányuknak a Balaton mellékén nyomósabb fizikai oka lenne. Lehet, hogy némelyik ilyen magyarföldi jellemzetes vízparti fűnek mégis a félig-meddig sós víz meg a hűvös tavasz állja útját a Balaton körül. Napjainkban a leapadt partszálon gyakran sókedvelő fűvek (*halophyta*) sereglenek össze, s a Tisza- és Duna-mellék alluvialis, sókerülő elősorolt füveinek a Balaton partján ez nem lehet inyére.

Ép olyan kevésféle a fű, kevés a jellemző faj a Balatonmellék más mocsara körül is.

A fűnemű mocsári növény hiányán vagy fogyatékán kívül ép olyan szembezőkö nagyobb faszövetkezet: *fűzes* és *égeres*, valamint más mocsári cserje hiánya vagy ritkasága is a part körül, pl. az alföldi lúp kutyafája. A másutt gyakori kányafát (*Viburnum opulus*) pedig csak Hévíznél jegyeztem föl. Annál kevésbé látni a csermelyciprust (*Myricaria Germanica*), mely a Muránál, M.-Szombat alatt gyakori.

A Balaton vízbéli növényzete kevésféleségének bizonyos okai a multban mosódtak el, a melyeknek most már a nyomába jutni csaknem lehetetlen.

Szembetűnő továbbá a Balatonnál az Alfölddel összehasonlítva a nádrét, ingólap (vándorlap), úszósziget, szikes mocsár és sajtyszerű növényzetének hiánya vagy pusztulása.

A Balatonmellék füve és tavi növénysszövetkezetei különben nagy pusztuláson mentek keresztül még a közelmultban is, a mint történetileg beigazolhatjuk (lásd a 89—93. old.).

¹ Foliis inferioribus lanceolatis vel anguste ellipticis, ceteris lineari-lanceolatis, argutissime serratis, dentibus sublineari-elongatis. Forma prae aestiva, caule simplici vel inferne ramoso (Vesztő). Vix in var. *gracilem* Velen. (Suppl. fl. Bulg. 1898, 211.) cadit. Haec inter Berszászka et Sirina crescit.

VII. FEJEZET.

A BALATON VÍZI HARASZTJAI (HYDROPTERIDES).

A növényország edényes virágtalanjainak megfogyatkozott, kevéstagú osztálya, a kőszénkorszak vegetációjának csekély és törpe maradéka az, a melyet termő helyéről kiválóan *vízi harasztoknak* nevezünk. Az edényes virágtalanoknak más csoportjában is van vízkedvelő faj: *Aspidium Bootii* TUCKERMAN, *A. cristatum* (L.), *A. Veselskii* HAZSL., *Asplenium fontanum* BERNH., *Lycopodium inundatum* L., *Onoclea Struthiopteris* (L.), *Osmunda regalis* L.; — annál különösebb hogy Középeurópa nagy távában, a Balaton vizében, a vízi harasztok közül alig van valami hírmondó, sőt különös figyelmet és kutatást érdemel, hogy ezeknek a vízkedvelő növényeknek nagy része hazánkban is miért nem terem (*Isoetes*, *Aspidium Bootii*), némelyik nagyon kétes (*Pilularia*, *Asplenium fontanum*), vagy nem közönséges (a struczpáfrány), noha más országokban nem is számítják a ritkaságok közé. A Balaton vizében a *Marsilea quadrifolia*, az alföldiek métélyfüve sem él.

Mi ennek az oka (a viznek a minő, olyan sótartalma?) megfejtteni még most már azértse lehet, mert a Balaton mellékén nem élvén, nem sejthetjük, mikép viselnék magukat az itt uralkodó természeti életkörülmények között. Kutatásunknak célja különben is a Balaton mellékén levők felkutatása és ismertetése, az itt nem lévő jelenségekkel, már az idő rövidségénél fogva sem foglalkozhatunk. E természeti hiányra azonban rá kellett mutatnom, s a felállítandó biológiai állomás feladatának kell lennie, hogy e hiányzó növényeket a Balaton vizébe vagy a partjára ültesse, az életmodját kipuhatolja s a kísérlet eredményével beszámoljon.

Minthogy ez és más virágzó fű (lásd a 86—88. old.) nagyrészt az Alföld vizeiben sem él, e hiánynak főoka geográfiai, sőt geológiai is. Ezeknek a vízi füveknek t. i. általános elterjedése az ősidőkben még előbb befejeződhetett, mielőtt hazánk síkjának tengere mai Alföldünkről eltakarodott volna, a melynek egykori brakkvize e növények életének meg nem felelő. Bizonyára a Kárpátok bérczének fiatalabb krétakori fölemelkedése, mint őskori vízválaszték is gátat vetett az északibb vízi növények földrajzi elterjedésének hazánk közép és délibb vidékein.

A vízkedvelő páfrányoknak csekély, sőt mondhatni pusztuló képviselője a tó mellékén az Alföld mocsaraiban is gyakori *Aspidium thelipteris*, a tőzegpáfrány vagyis a zombékpáfrány Keszthelyen, valamint a vizen úszó gyökértelen *Salvinia natans*, WIERZBICKI szerint 80 esztendővel ezelőtt nem a sík Balatonban, hanem a Zala álló vizeiben. Én már nem láttam, de Vésztő körül is ugyanazon árokban vagy a holt Körösben némely esztendőben nem volt, néhány esztendő mulva ismét előtűnt, tehát a Zala nádasainak rejtettebb helyein még lehet, hogy terem.

VIII. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK FLÓRÁJÁNAK MULT VÁLTOZÁSAI
ÉS PUSZTULÁSA.

Általános a tapasztalat, hogy alvidékünk szárad, a víz mindenütt apad vagy eltűnik. A növényzet állapota nem javúl, a vízi növényzet nyomtalanul pusztúl. A száraz talajt kedvelő fűnek kedvezőbb állapot készülne, de ezt meg a szántás-

vetés irtja. A ki az Alföld növényzetét csak vagy 20 esztendővel ezelőtt és ma is vizsgálja, nincs szüksége évenkénti pontos vizsgálatokból és számításokból eredő mérésre vagy más eredményre; a húsz esztendő alatt bekövetkezett nagyfokú változás e nélkül is világos előtte. Más a folyók medre, más a földség felszíne, mint a régibb térképen. Ma a folyóvíz egyenes mederben siet, ártere nincs, a vízi növényzet eltűnt, a gázló madár megritkult, a kiszáritott part emberi eleséget termel. Csak a Sebes-Körös Sárrejtjére hivatkozom. Ezt a folyót Bihar- és Békés-vármegye határán a nép még mostanában is *Tekerőnek* nevezi, mert — mint szokás mondani — oly tekergős folyása volt, mint az ökörvizellet nyoma. Ma egyenes irányban halad, vastag parttöltés közé szorították, töltése mentén a földet művelik. Oda van a Nagy-Sárret, a rétság (nádas) nagyszerű vízi növényzete és tanulságos növényzeti képződménye: az uszó sziget, a nádas, az ingólap stb. Sőt Alföldünknek száraz és a forró nap égette helyein is pusztul a növényzet, tehát délre vonuló félben van ma is.

Ennek a nagy változásnak mindössze 22 esztendeje. Mi és mennyi történetelt századok és ezredek előtt? Még 1854-ben báró VÉCSEY N.¹ a következőt írja: nincs (a Tisza vidéken) egy helység sem, a melynek határában tó vagy mocsár nem lenne, úgy hogy a Tisza völgyét inkább és teljes joggal mocsárnak (melynek száraz helyei, szigetjai vannak), mint mocsárfoltos szárazulatnak kell tekintenünk. Még 1877-ben, Biharmegye Nagy-Sárrejtjén a hatalmas terjedelmű ingoványból kiemelkedő száraz legelőket is szigeteknek nevezték,² mint a hogy *Szigeteknek* nevezi a balatonmelléki nép ma is a hajdani ingoványból kimagasló Szigligetet.

A balatonmelléki változásokat RÓMER FLÓRIS jellemzően és a következőkép ismerteti az Akadémiai Értesítő II. köt. (1860—61.) 291—292. oldalán.

«Míg a Bakony s a balatonmelléki erdők nem valának annyira pusztítva, mint ma, több forrás által tápláltatván hazánknak regényes-partú tengere, magasabb vízállással birt, annyival inkább, mert a Sió által való lecsapoltatása előtt lassanként folyt ki a fölöslege. Ekkor a tihanyi tőbörök szigetet képezték; kiteszik ez az alapító okmányból Cod. dipl. I. 388., hol az insula szó többször előfordul; 1231. okmányból u. o. III. II. 265.; 1288. *insula Balatini de Tihan*. V. III. 421. A kis tó — a Balaton kicsided utánzása — ma csak kevés iszapos vízzel bír és az erdőpusztítás következtében valószínűleg lassanként el is fog tűnni; a külső nagy tó lecsapolása által az uradalom tekintélyes-terjedelmű rétséget nyert és így a sziget alakja, mint látjuk, egészen változott.»

«Ily változtatásokon mentek át a Balaton egyéb vidékei is. A szigligeti hegy, mely szigetben feküdt, midőn azt FAVUS pannonhegyi apát IV. Béla király alatt a tatárok ellen erősíteni kezdé, valamint Sz.-Mihály hegye is, még e század elején is víztől valá(nak) környezve; sőt a Balaton egyes ágai a lapályosabb helyeken messze be, pl. Edericstől Uzsáig, Fenéktől Vindornyáig terjedtek észak felé, úgy, hogy még 50 év előtt ott ladikáztak, hol most a dús rétek közt a pompás országutak emelkednek. Mennyire lepték el délkeleti partjától Somogy északi rónáit a Balaton hullámai, eléggé bizonyítják a régi térképek; s így ezen tó alakja csak még egy század előtt annyira elüt a mostani, majd egyenközü partjaitól, hogy azt külön lefestve látván, kis honi tengerünkre aligha reá ismernénk.»

¹ Beiträge zur Geschichte der Flüsse und Sümpfe Ungarns. Pest 1854. 100. old.

² BORBÁS V.: Iráz pusztá növényzete. A magyar orvosok és természetvizsgálók. Munkálatai XX. köt. 1880. 303. old.

«Azonban a gyakorlott természetbúvár szeme észreveszi a vizek hajdani kiterjedését a sásos réteken, a — ha mindjárt messzebbre eső — szőlők, kertek, szántóföldek árkaiban bujálkodó nádon, a tőzeges aljon; mert akármennyire iparkodják az ember a természet színét változtatni, messzehatóbb, állandóbb ennek hatalma, mintsem hogy törpe erőlködéseink azt oly könnyen megsemmisíthetnék.»

Hogy e változások a Balaton-tóra, nem a tengervíz korára vonatkoznak, a somogyi tőzeg bizonyítja, a mely édesvízi rostos füvek holt teteme.

Minő és mennyi vegetatio virúlt el már a Balaton fölött és partszegélyén? Alig birnám itt a nagyszerű változást és pusztulást megérteni, ha a Nagy-Alföldön több esztendőn át szemtanúja nem lettem volna.

A minő nagyszerű változások és vegetatiói pusztulások vonultak el az Alföld fölött; ugyan olyannak volt szemtanúja a Balaton melléke is. A gyakorlott szem és a gondolkozó ember nagyon speciális geologiai ismeret nélkül is könnyen kimérheti a Balaton ős medenczéjének terjedelmét, hajdankori határát és partszegélyét. A Balaton vize ma már jóval kisebb tengeri terjedelméhez képest. A régi part számtalan helyen belevésődött a környező lejtőkbe. A Balaton vizét körülfogó vármegyék mostani völgye és lapálya szemlátomást mind az ősi fenék volt. A mint a vize lassanként apadt, körülötte a vegetatio is változott.

A vízi és tengeri fű könnyen rothad és nyom nélkül elpusztul, emlékek nehezen marad belőle valami. A harmadkori magyar beltenger és a Balaton-tó környékének növényzete közt oly nagy idő és annyi változás történt, s a nyomok úgy elmosódtak, hogy a balaton-tengermelléki flórának eltűnését, illetőleg a partmelléki flóra megalakulását pontosan alig restaurálhatja valaki. Az őstengeri füvek a Balatonnak nem a mai siker medenczében, hanem sokkalta nagyobb mélységben réges-régen pusztultak el. A mai alakulás nyomán ítélve, a somogyi nagy tóvíz helyén nádas, a mai Nagy-Berek támadt. A chárás és moszatos víz szélében apró vízi mohák telepedtek meg, s ezek szótték zöld szőnyeggel az Ős-Balaton csillogó és hullámozó víztükrét körül. A mint a víz jobban apadt, a moha is beljebb hatolt, jobban elhatalmasodott, az egész meder szélét betöltötte, mint ma is a felvidék tengerszeme vagy lápja körül. A Balaton partszélében (Keszthely, Révfülöp stb.) az *Amblystegium riparium* nevű moha még ma is ott működik. Így előkészítette a moha a parton a talajt más növénynek, különösen hínárfélének.

A dél felé nyitott és nagyobb völgyekből a víz hamarabb és könnyebben eltakarodhatott, a fenék hamarább szikkadhatott s a parti vagy száraz helyet kedvelő füvek hamarabb elboríthatták. A hol azonban a medenczét hegy- vagy dombvidék zárja körül, pl. a Vindornya lágját, a zsidó rétet vagy Lápos mezőt Keszthely környéken, melyek valaha a hegyvidék önálló őstavai voltak; ott a moha-vegetatio soká, egész napjainkig felmaradt. Tapolczán és Fenéknél ma is *Hypnum* és *Amblystegium*-moha szövi át a nedves talaj felszínét, sőt ez a moha itt-ott Vindornya kiszáradt helyein is terem. A nedves élő mohaszőnyegre a szél, a madár s más egyéb körülmény magvat vagy növényssarjat hozott s ha ez, mint a madárszállítás révén gondolható, hasonló helyről hasonló körülmény közé jutott, kicsírázott s a mohába apróbb tőzegkedvelő fű is keveredett. Így a Balatonmellék nem magas hegyei közt a zárt medenczékben olyan hegyi lágok keletkeztek, a minőt Egerben a baktai erdőben (baktai tó), vagy Máramarosban a Guttin hegy alatt ismerék. Az utóbbit a nép *tengerszem*-nek nevezi.¹ Ezeknek a mohája azonban a meszet kerülő *Sphagnum* vagyis tőzegmoha.

¹ V. ö. Matematikai és Természettudományi Közlemények XIV. köt., 6. szám 145—46. old.

A zalai hegyek közt kisebb ilyen hegyi láp bizonyosan van még. Ilyenforma a tihanyi Belső-tó (a térképek szerint Kis-Balaton) is, melyben a nád jut uralomra. A nagyobb tőzegmedenczét azonban az ember saját céljára gyümölcsözteti, s így az eredeti tőzvegetatiója oda van. Vizét lecsapolták, fűvét tekarmánynak kaszálják, sőt a talaját is felbontják s a porladozó növénymaradványt, mint tőzeget elszállítják.

Ismerem e tekintetben Vindornya medenczéjét. Sík rétság ez most dombvidéktől körülkarimázva. Ma ugyan a botanikust kevés örvendezteti itt meg, azonban a lápja és ritka tőzegnövénye csak ujabban pusztult el. Oly növényzet díszlett itt, a minőt a Balaton alacsonyabb vidékén ma hiába keresnénk.

Szerencsénkre azonban kétségtelen bizonyítékunk maradt az itt termett ritka felvidéki tőzgefűvekről. FESTETICS TASZILÓ gróf úrnak keszthelyi könyvtárában WIERZBICKI PÉTER-nek, a gazdasági iskola egykori tanárának, utóbb jóhírű floristánknek, 1820-ból eredő kézirata van: «*Plantae rariores, quae sponte crescunt in Keszthelyiensi agro, aquis, silvis montibusque confinibus, opera WIERZBICKI collectae.*» E mű 30 növényt ismertet és szép festett képpel ábrázol, s közülök az *Oxycoccus palustris*, az *Andromeda polifolia*, *Comarum palustre*, *Drosera rotundifolia* és *Dr. longifolia* ma inkább a Kárpátok hegyi láján nő. Hogy azonban ezek a ritka és jellemző tőzegnövények Vindornya mocsarában valósággal nőttek, biznysága az, hogy SZENCZY-ék kézirata (1842) is följegyzí, sőt WIERZBICKI pontosan lefestette, a *Comarum palustre* var. *villosum*-nak pedig a vindornyai lápról több darabja van a Magyar Nemzeti Múzeum növénygyűjteményében. Ma e ritka tőzgefűvek helyét közönséges növények: keserűfűvek, farkasnyíl, lósóska, nadálytő, *Lythrum salicarium* és más gaz, mint hatalmas hódítók az új talajon, gyors és töméntelen szaporodásukkal lepik el s minden más ritkább fűvet elnyomnak és félreszorítanak. Nem is gondolnók, mi nőtt itt valaha, ha csaknem 60 és 80 esztendő írott bizonyítékunk nem tanúskodnék mellette.

Sőt a WIERZBICKI lefestette *Stratiotes aloides*, a *Lindernia pyxidaria*, *Limnanthemum nymphaeoides*, *Elatine alsinistra* és *Salvinia natans* jól ismert vízi és mocsári fű se került kutatásom közben szemem elé. Egy részök kipusztult, a mint hogy a nyolczvanas évek elején, Vésztőn a kolokán, *Elatine*, *Aldrovanda* meg a *Salvinia* kipusztulásának, a *Naias mariná*-ének pedig a keszthelyi öbölben 1893. július havában magam is szemtanúja voltam. A partfoglalás, lecsapolás és más vízszabályozás rendesen a ritkább, kevesbbé szapora és ellenállani nem bíró fűvet ejti áldozatul.

De Balatonmellék flórája nagyfokú megváltozásának még más bizonyítékai is vannak.

POKORNY a kéthelyi mocsarak nagyszerű vízi vegetatióját dicséri.¹ Ma a kultúra az ősi vegetatió porladékát itt is exhumálja és mint tőzeget használja el.

Nagyszerű lápvegetatio virult és pusztult el a tapolczai és szigligeti völgyteknőben is, melynek összisetje Szigliget vára volt (lásd 19. és 22. fej.).

A balatonmelléki változásokról és pusztulásokról különben a nép is tud. Vindornya-Lakon 80 esztendő vezetóm volt, a ki elmondotta, hogy biz azelőtt más volt az a rét, a hol most «turkát» (tőzeget) ásnak. Egy öreg anyóka pedig ugyanott arról panaszkodott, hogy már nem talál keserű lóherét, a melyet azelőtt a

¹ *Bonplandia* 1860. 152–53. old.

sümegei patikában szokott eladogatni. Ez a keserű lóhere a *Menyanthes trifoliata*, orvosi fű, mely ma Tapolca rétségének csermelyeiben, de nem bőséggel még terem.

A *Typha minima* eltűnése is nagyfokú pusztulásnak bizonyosága. Ezt az apró gyékényt ROHRBACH PÁL «Über die europäischen Arten der Gattung Typha» című munkájának 92., 94. old. a Balaton mellékéről említi, de hol nő ott, nem jelölte ki; Kis-Cell mellett meg a Drávánál láttam. A Balatonnál figyelemmel kísértem, de sehol sem láthattam. Eltűnt hihetőleg több más ritka társával együtt.

A klíma és a vidék száradásának egyik jelzője az *Asplenium adiantum nigrum*, valamint más hűvösebb helyet kedvelő páfrány ritkasága vagy teljes hiánya is a Balaton partmellékén. Ennek a ritkább harasztnak 1894-ben ENTZ GÉZA az almádi major és Kőcsitő között levő kis erdőben néhány példáját találta, megtaláltuk ott még 1896. aug. elején is. A páfrány hűvösebb erdőt kedvel, valaha bizonynyal a Balaton mellékén is gyakoribb volt, de most a nevezett helyen, valamint a Bada-csony kőkapuja szikláin alig maradt híre az egykori páfrányflórának.

Legfeltűnőbb hiánya van a Balaton mellékén a fenyvesnek mint az őskori vegetatio egyik nevezetes alkotó részének, a mely hűvösebb régióban sereges növéssel ma is az eredeti ősi vegetatiót ábrázolja. A hiány annál szembetűnőbb, mert nem nagyon messze, Vas megyében a fenyves gyakori, a Rába völgyében csaknem a síkig leereszkedik, s pedig egész eredetileg vadon nő itt, sőt kisebb fenyvest Somogyból és Zalából is említenek.¹ Miért kerülte el hát a Balatont?

A száraz völgy keskeny sédjével, a szabályozás, a Balaton medrének szűkítése, a Kis-Balaton kiszáritása, a kultúra, a szántásvetés, szőlőültetés stb. mind nagy mértékben siettette a nem rég mult időnkben a Balatonmellék növényzetének pusztulását és a közönségesebb növények elhatalmasodását. Így pusztul a Balaton mellékének növényzete régi idő óta. Mindezekkel összefügg a flóra szegényessége. A vegetatio leplét, igaz, most is körülbelül ugyanannyi növényindividuum alkotja, mint valaha, de a minőség a ritkább növények elpusztulásával más s a faj száma kevesebb. A botanikust a Balaton partszegélyének növényzete hamarosan nem nyeri meg. Csak ha a parttól beljebb kutat vagy a vegetatio egyszerűségének okait fürkészi, ez lesz élvezetes foglalkoztatója szellemi működésének. A Balaton partmelléke végre csupa kultúra, a partja csupa fürdő és kikötő lesz s a vad növényzet felmaradásának alig marad valami tere.

IX. FEJEZET.

A BALATON TENGERI FÜVE.

Mínthogy alapos geológiai kutatás és megfontolás nélkül az, hogy a Balaton tengermaradvány, könnyű hitelre talál; mínthogy erre a nevezetes kérdésre a Balaton zoologusa² is kiterjeszkedett; mínthogy a Balaton vizében csakugyan él egy fű (*Naias marina* L.), a mely Európa belvizcín kívül a tengerparti öblökben is valóssággal terem; mínthogy továbbá a Balaton partján a *Buda marina* meg a *Rumex maritimus* helyenként szintén honos polgár, a *Plantago maritima* gyakori, a *Scirpus maritimus* pedig a Balatont helyenként hosszú és elég széles szövetkezetével

¹ FÉNYES E: Magyarorsz. leírása II. 64., 83. old.

² ENTZ GÉZA: A Balaton faunája XXIII—XXIV. old.

kiséri: a kérdésnek botanikai szempontból való megvilágításába magam is belé-
bocsátkozom, a teljes döntést és más bizonyítást a geologusnak átengedvén.

A Balaton vizének virágzó növényzete nyomán annak kiderítésére, vajjon a
mai Balaton tengervízből alakult-e, döntő ítéletet nem alkothatunk, sőt a part

24. ábra. A tengeri tündérhínár, BENNET után, fogas leveleivel,
a levél tövében a terméssel, lent *a*, *b*, *c* a mellékgyökér.

úgy, hogy ha éppen csak ez a hínár támogatná a Balaton vizének tengeri eredetét,

növényzete határozottabban a tóeredetről tanuskodik. A mikroskopiumi szerves világot tekintetbe nem vettem.

A Balaton partszélében, valamint a Zala vizében határozott tengeri fű,¹ a *Naias marina* (tengeri tündérhínár) él ugyan, de a part vizében az utóbbi nyarakon nagyon megritkult. Minthogy a tengerből a *Naias marina*-val együtt idáig csak 27 virágzó fű ismeretes; minthogy a *Naias* (24. ábra) több rokona is (*Posidonia*, *Zostera*, *Cymodocea*) kiváló tengeri fű; ezért a *N. marina*, mint csaknem 4 (3·70) %-je a tengeri fanerogámoknak, a kérdésnek megvitatásakor önkénytelenül elének bukkan és magyarázatot követel.

Azonban ez az egyetlen tengeri fű a Balatonnak tengerből való keletkezését éppen nem igazolja. Ez a tengeri tündérhínár Európa nagyobb részének belvizeiben másutt is nő, sőt hazánkban sem az egyetlen Balaton vize az, a hol a *Naias marina* megterem. Magyaralfvánál a Morvában, Pozsonyvármegye vizeiben, a Tisza mocsaraiban, Zemplén és Ung ingoványában,² Szabolcsvármegye vizeiben³ is gyűjthetni,

¹ ASCHERSON, LEUNIS: Synopsis der Pflanzenkunde-jének I. 1883, 727. old.

² NEILREICH: Aufzählung der in Ungarn beobacht. Gefässpfl. 70. old

³ SIMKOVICS, Akad. Közl. XI., 202. old.

akkor a hol a *N. marina* terem, hazánk és Európa más vizeit is fölül kellene vizsgálni, vajjon nem tengeri eredetűek-e.

Sőt elég erősen állíthatjuk, hogy a mostani tengeri tündérlhínár nem egyenes tengeri maradék a mai Balatonban. A Balatonnak őstengeri és diluvialis tavi állapota között hosszú idők teltek el, a melyek során a mélyedés külseje, de kiváltképpen a vizének és partjának mulékony szervezetű és időnként tetemesen alakuló és változó növényzete már számtalanszor nagy mértékben pusztult, újra keletkezett és megváltozott. Nemcsak a tengeri fülakosa semmisült meg végképpen, hanem azóta már a környék belföldi növényzete is tetemesen pusztult és átalakult. — A Balaton tavát megelőző tengervízben *Naias marina* élhetett; de azután, az idők változásával, teljesen kipusztult, vagy a vidék kis állóvizeibe menekült s ott tengődött, — és nagy sokára az új Balaton medenczéjének édes vizébe újra belékerült. Lehet, az idejutása nem is régesrégii. — KITABEL még nem említi, de SIGMUND 1837-ben már följegyezte. Az idejutásának útja-módja ma is elég világos: a Zala hulláma.

A *N. marina* inkább olyan természetű, hogy őstengeri léttére is, jól alkalmazkodva, az édesvízi lakóhelyet (vagy fordítva, belvízből a tengert) megszokta, mert a kis testének életére szükséges kevés só a Balatonban és más vízben is megleli. A *N. marina* mindenestre nagyon figyelemre méltó jelenség, hogy ilyen amphihydrophil életmódjával az édesvízű tavat a tenger vizével mintegy összefoglalja. Ránk nézve annál nevezetesebb, hogy a *N. marina* a Balatonban meg az Alföld vizeiben is terem.

Különben nagyon kívánatos lenne a *Naias mariná*-nak Európa különböző termőhelyein gyűjtött példáit revideálni s a balatoni tündérlhínárt a tengerből eredővel összehasonlítón tanulmányozni. ASCHERSON¹ t. i. a *N. mariná*-nak több fajtáját ismerteti. Ha e munka segítségével s az irodalomban említett fajták szerint, a tengeri és belvízi *N. mariná*-t revideálnók; kérdés, nem lenne-e a speciálisan tengeri alaknak, ha nem nagyon nyomatékos bélyege is a belföldi és balatoni eltérésekkel szemben? Lehet, némelyik eltérés épen helyhez kötött. Az összehasonlításra friss és lehetőleg élő fű kellene. Én úgy látom, a balatoni *N. marina* a «*flagellum Christi*»-nek² nevezett tengeri alakkal szemben gyakran tüskétlen. Tudom továbbá, hogy a tanácsolgtás, kivált hazánkban, célhoz nem vezet, a tanácsolgtató fogja meg maga a dolognak a végét; azért LINNÉ-féle, északi termőhelyről való *N. mariná*-t összehasonlítás kedvéért valóban kerestem. A M. N. Múzeum herbariumában az északi tengerekből csak stockholmi példát láttam; ez a var. *angustifolia* A. BR., Journ. of Bot. II., 1864., 275. old., tehát nem az igazi tóalak. Más példák hián többre nem mehettem.

Ennyit a *Naias mariná*-ról, már a nevéért, valamint tengeri tartózkodásáért, elmondani szükségesnek tartottam. A *Buda marina*, *Plantago maritima*, *Scirpus maritimus* és *Rumex maritimus* a Balaton tengeri eredetének bizonyítására érték-telen, mert ezek a füvek belvízi parton egyebütt is gyakoriak, nagyobb számúak, mint a tenger szélén.

Sőt az északi tengerpartnak számos odaváló jellemző homoki füve (*Phleum arenarium*, *Elymus arenarius*, *Psamma*, *Glyceria maritima*, *Agropyrum strictum*,

¹ Synopsis der mitteleurop. Flora, I., 368–69. old

² LINNÉ: Species plantarum, 1753., 1015. old.

A. acutum, *A. pungens*, *Carex arenaria* stb.) vagy parti növénye (*Polygonum littoralis*, *Agropyrum junceum* stb.) a Balaton mellékén ismeretlen. Jól ismerjük továbbá a magyar tengerpartnak saját keskenylevelű kövér növényzetét. Ilyen a Balaton partján csak a *Plantago maritima* meg a *Salsola Kali*, melyet a magyar tengerparton más faj: *Pl. carinata* és *Sals. Kali* var. *crassifolia hirta* helyettesít, de a szoros értelemben vett tengerparti halophytonnak (*Cakile*, *Euphorbia paralias*, *Inula crithmoides*, *Crithmum* stb.) a Balatonnál híre sincs.

Másik gyenge ok, a mely talán még a Balatonnak eredeti tengerisége mellett szólna, az, hogy a Duna és Tisza mentének eredeti vezérnövényei, részint csaknem benszülöttjei, a Balaton partján nem nőnek (lásd a 86. old.), hogy a Balaton-part sok helyt harmadkori pontusi vagy kongeriás agyagból áll s leapadt helyein egész szövetkezete terem a sókedvelő növényeknek (lásd 24. fej.), de a melyek természetesen nem tengerpartiak. Végre, hogy a Balatonmellék száraz hegyein a mediterrán növények száma szembetűnő, ez a geológiai bizonyítékkal, hogy a mostani Balaton mint édesvízű tó keletkezett, mind épen nem ellenkezik s a tengeri eredet mellett semmit nem bizonyít. A Balaton vizében meg a partján van annyi só, a mennyi a *Naias marina* és más sókedvelő fű életére elegendő.

A *Naias marina* tehát nem sokat beszélő és bizonyító emlékkő a Balatonban.

X. FEJEZET.

A BALATON VÍZI NÖVÉNYEINEK HONNANVALÓSÁGA.

Hogy a Balaton nem egyenest annak a félig-meddig sós, azaz brakkvizű tengernek maradéka, a melyben a kecskeköröm őskagylói éltek s a mely gyengébb-sós víz a harmadkor végén az egész magyar nagy medenczét elfoglalta, tehát az Alföldet is borította, hanem teljes elapadása, állat- és növényvilágának tökéletes kihalása után nagysokára, a negyedkor elején a sokkal fiatalabb s elejétől fogva édesvízű óriás «könnyecsepp»-ből¹ keletkezett, ezt kutatni, eldönteni kiválóan a geologus föladata; neki mégis több vezérlő anyaga maradt, mint a biologusnak; az ő bizonyítéka a legnyomatékosabb. Az ő kutatását és bizonyítékát azonban a zoológus és botanikus is olyképen erősíti meg, hogy a Balaton vizének és partmellékének tengeri és tengerparti faunája és flórája (*fauna et flora marina atque littoralis*) most egyáltalában nincs, s a mai vegetatio tengeriből nem keletkezhetett.

A tenger, belvíz, a hegység, valamint a mai növényvilága között ma az ellentét rendkívül nagy s alig van valami kapcsolat, a mely szigorú tudományos alapon, igazán az alakulást összefűző bizonyítéknak tekinthető lenne. Míg a tenger helyén belvíz s körülötte hegység keletkezett, a természetben annyi változás zajlott le, az alakulás helyén annyi növény semmisült meg, hogy megszűnt minden, a mi az egymásbólvalóságot kezdettől fogva máig fokozatosan igazolná. A közbeeső alakok kihalása okozta épen a nagy ellentétet. Mind a belvízi, mind a parti, mind a hegyesi növény első keletkezésének titka itt veszett

¹ A könnyű leccseppent
A legszebb vidéken,
A föld föl nem itta,
Megtartotta épen.

Tükre lön az égnek,
Szép Magyarországnak;
E könnyet nevezik
Balaton tavának. (GARAY.)

Nagyszámú fajkeletkezés kora ma már be van fejezve s a Balaton vizének és partmellékének most nincs, talán az ősi Balaton-tónak se volt az a hatása, hogy virágzó növényfajokat alakítson. A fajkeletkezés vagy fajkiválás egyáltalában lassú munka a föld történetében, de mindenesetre ősbibb mind a Balaton-tengernél, mind a Balaton tavánál, úgy hogy ide már csak a másutt termett növény érkezett.

A Balatonnak meg a partmellékének egyetlen egy növénye sincs, a mely épen ennek a vidéknek sajátja lenne,¹ vagy a melyet csak némi bizonyosság nyomán is a mai helyén keletkezhettnek vallhatnánk. A Balaton vizének és partjának növényzete mind a lassú beköltözés és összesereglés eredménye a Balatonnál ősbibb vizekből és vidékről. A Balaton-tengerben nagy moszat is élt. A míg a tóviz alattabban feküdt, a míg a partmellékén több mocsári képződmény volt, a víz flórája is más volt, a partmelléké gazdagabb és változatosabb, a növényformációja több, az eredeti kis tócsáiban bizonyosan a hínár is bőségesen volt. A száradással, apadással, lecsapolással sok ritkaság és érdekesség elpusztult a vidéken.

A megsemmisülés sötét homályában a biologusnak nehéz föladat a fajkeletkezés kezdetének, speciálisabban a Balaton vize növényzetének partiból, vagy viszont a partinak vízből való kiderítése. Mind az egyik, mind a másik lehetőségét többkevesebb valószínűséggel erősíthetjük, de a valóságot, az őskezdetnek positiv ismerete nélkül, senki ki nem derítheti. Nekem azonban positiv meggyőződésem és tapasztalatom van a Balaton mellékéről, hogy a parti növény keletkezett a vízből (lásd 98. stb. old.). A természet változandóságának végtelen során és más-más helyén lehetett körülmény, hol majd a vízből, majd a partiból indult meg az új fajkeletkezés.

A nedves meg az emelkedettebb part között a Balatonnál is a természet, részint a földművelés és szőlőtermelés oly éles határt alkotott, hogy a parti és hegyi növény át nem lépheti, épen úgy, mint egy hegyi patak nedves mellékéről a vízkedvelő növény lépést sem tesz a száraz hegyi tájra. Nem tagadom, hogy valaha szárazföldi (hegyi) fűből vízparti vagy viszont keletkezhett; de bizonyos, hogy a Balaton mellékén ilyen példa ismeretlen. Egyenes átalakulásnak ma csakis vízi és nedvesparti fű közt van ismeretes, meggyőző esete. A változandóság, kisebb-nagyobb alakulás természetesen a Balatonban meg a partján is folyik, s kisebb-nagyobb eltéréssel itt is találkozunk. Így a *Potamogeton perfoliatus*, meg a *Myriophyllum spicatum* a partmellék vizeiben kurtaszárú, zömökebb-termetű; a Balaton vizében a szára lassanként hosszúra megnyúlt, a stüllőhínárának felsőbb szárczikkei biologiai okból föl is fuvódtak, tehát némileg mind a kettő átformálódott. De mindez csak a mély vízhez való alkalmazkodás. Ellenben bizonyos, hogy a hosszúszárú hínár magva, tőkéje vagy a sarja, sekély vízbe ültetve, kurta, zömökebb és fel nem fuvódott szárát hajtana, vagyis ismét a sekélyebb vízhez alkalmazkodnék.

Kevés példa ismét azt igazolja, hogy az ismert és régen kialakult, sárossparti fű formálódott vissza vízire (*Ranunculus heterobios*), de a visszaalakult fű individualis száma rendszeren kevés és nem sokáig állandó.

A parti fű alakulását nagyrészt elfödte a lesodort hegyi föld, azután rajta inkább a hegyvidéki fű magva csírázott ki, ez lett túlnyomó, ellenben a parti fű már nagyon korán a keskeny partszegélyre szorult. A parti fű számát azután a hegyi fűnek a nedves helyen való megszokása is gyarapította (*Linum perenne*,

¹ A hegyvidék növényeinek endemismusát lásd hátrább.

Scorzonera humilis, *Primula Pannonica*, az ó-budai réten meg a Rákoson, az *Allium angulosum*, *Senecio barbareaifolius*, *Androsace maxima*, *Polygala comosa* a Balaton partján Keszthelyen).

A Balaton vizének és partjának mai növényzete, keletkezése korát tekintve, általában régibb e tó keletkezésénél, s nem itt keletkezett, csak ide seroglett.

XII. FEJEZET.

PARTI NÖVÉNY ALAKULÁSA VÍZIBŐL BIOLÓGIAI ALAPON.

A Balaton vizének sekély szélében sajátosságos, törékenyszárú fű él, a *Ceratophyllum* (25. ábra). Mélyebb vízbe nem hat, ámbár gyökértelen létére a hullám oda is vethetné. A *Ceratophyllum* vagyis borzhínár a növénybiológiában a víz-

25. ábra. A borzhínár (*Ceratophyllum demersum*) szárának felső darabja, az örves levél tövében a virág látható.

porozta virág (*flos hydrophilus*) példája, a növények ősi szervezetének és régi életmódjának kétségtelenül egyik élő alakja.

A vízből nem emelkedik ki, a víz színéhez közel lebeg, s elég tökéletlen virágainak a hímporát a vízmozgás juttatja a másik virágra. Ez a vízporozás a vízbeli növénynek régenről megőrzött sajátossága. Eredetileg innen indul meg a légbeli termékenyülés. A törékeny *Ceratophyllum* azért is említésre méltó, mert gyakran virágot sem fejleszt, hanem ősi módon csak rügyről szaporodik. Leszármazásilag ma már meglehetősen árván szakadt vízi fű, systematikai rokonsága más kétszikű fűekkel nagyon meg van szakadva, tehát mint az egyszerűbb ősvízi növényzetnek maradvékpéldája mai vizeinkben. Ezzel azonban

korán sem állítjuk, hogy a *Ceratophyllum*, tengeri származék, sem azt, hogy a Balaton tavának ősi lakosa. Régi fűve a Balaton tavi vizének lehetséges. A *Ceratophyllum* helyett választhatom volna a *Chará*-t is, mint ősbibb növényt, csakhogy ez a kryptogamák közé tartozik, s az ismertetést nehezítette volna.

Ábrahám és Badacsony partjának hajóútja szélén, a nádason kívül, fölmelegedett sekély vízben más hasonló vízi növény terem, *Myriophyllum verticillatum* L. vagyis örves süllőhínár. Levele szintén hasogatott, mint a kiindulásul választott borzhínaré, s a systematikus, ha nem is mindegyik, a *Halorrhagidaceák*-at (süllőhínár) meg a *Ceratophyllaceák*-kat a systemában egymáshoz közel helyezi. Közelebb való rokonságuk is parti fű (*Onagraceák*-k, *Lythraceák*-k), a Balaton körül nem hiányzó *Trapaceák* meg a *Hippuridaceák* pedig vízi növények.

A *Ceratophyllum* és *Myriophyllum verticillatum* életmódja a külső hasonlóság, az örveshelyzetű, sallangos levél ellenére sem egészen megegyező. A *Ceratophyllum* a víz színéhez közel, vele meglehetősen egyközes-helyzetű marad s a vízből nem bukkan ki; a *Myriophyllum* a sárban gyökeredzik, függélyesen emelkedik

26. ábra. Az örves süllőhínár. Jobbra, az alsó darabján, a rügy (*a*) és a mellégyökér *c*), balra a virágzó szár, *b* a virág. A szár teteje leveles, ott virága nincs.

s a felső része a vízből a levegőbe kiér, tehát félig vízi, félig légbeli (hemiaërophyton) (26. ábra).

Az említett balatonmelléki *Myriophyllum* más vidéknek ugyanazon-nevű fajától azért eltérő, mert gyakran kétlaki, s virágai a szárnak alsóbb, másutt inkább a felső levelei tövéből fakadnak, vagy a szár nem is virágozik, hanem a sárban rügyről gyarapodik (var. *terretræ* NEILR.). CSATÓ JÁNOS, Alsófehérvármegye alispánja is küldött a nagy-enyedi Kistóban, a maros-szent-királyi határ szélében gyűjtött kétlaki *Myriophyllum verticillatum*-ot, a melynek alsó részéből nőttek a virágok, épen ezért ezt a részét, valamint a termését fekete sár lepte el. A tiszta hímes virág másik szár felsőbb leveleinek tövéből ered. Ez a lent virágzó eltérés (var. *infraflorum*) a teljesen vízi *Ceratophyllum*-tól a Balaton partján *első lépés a légbeli életmódhoz*. Alsóbb virágait még a hullám hímporozza, leveles szára a levegőbe emelkedik, szárán a levél a csúcsig egyenlő nagy, tövéből virág nem fakad, ezért a nagyobb levelek a szár felső felén a szellőporzásnak nem alkalmatlankodnak, mert ott ez virág nélkül létre se jöhet. A szár felső része tehát meddően szépen zöldellik.

Némely példán itt is, de kivált más termő helyen a *Myriophyllum* virágai a száron feljebbre vonulnak, tehát a virágok teljesen a légbe jutnak s a légbeli élethez alkalmazkodnak. Ezzel a szár felső részén levő levél nagysága is változik: az alsóbbakkal csaknem egyenlő-nagyságú marad, majd tetemesen kisebbedik. Ennek alapján WALLROTH¹, német botanikus, a *M. verticillatum*-nak három fajtáját különböztette meg: a melyeknek levelei a virágoknál sokszor (var. *pinnatifidum* WALLR.), csak háromszor (var. *pinnatum* WALLR.) hosszabbak, vagy a virághosszaságával csaknem megegyező kurták (*M. pectinatum* DC.). Emennek tehát már csaknem leveletlen fűzervirágzata van, s a szél könnyen rá csaphatja más tő hímporát. Mind ez azonban a légi életmódhoz való kisebb és nagyobb alkalmazkodás, a levél, melynek tövéből a virág fakad, azért lesz kisebb, hogy a virágot kevésbé takarja el, hogy tehát a szellőporzás könnyebben teljesülhessen.

A *M. verticillatum* szára tehát, akár alsó, akár felső részéből fakaszt virágot, végtől végig leveles, itt nyilatkozik a *M. spicatum*-tól való systematikai különbsége. Emennek szára hegyén a levél aprósodik, hegyelevelre süllyed, nyeletlen virágai pedig fűzérre folynak össze. REICHENBACH *Icones*-ének folytatója, a XXIII kötetének 27—29. tábláján a süllőhínár valamennyi fájának, a *M. verticillatum*-nak is, csaknem levéltelen szártetőző fűzervirágzatot rajzol, tehát a *M. verticillatum*-nak épen a biológiai alkalmazkodását s a vízből, a *Ceratophyllum*-formából való keletkezését nem tünteti ki, a melyet a Balatonmellék a természetben olyan szépen megőrzött.

A vízből való tovább alakulásnak *következő láncszeme* a *Myriophyllum pectinatum* DC, melyet ugyan a Balatonnál nem láttam, de ez a dolgon nem változtat. Nőhetett ott valaha a tó szélében,² de azután, kivált midőn a *M. spicatum* kialakult belőle, kipusztult vagy még megtalálható. A *M. pectinatum* virága alatt még fésűsen hasogatott hegyelevel (bractea) van, s tőle, mint *újabb láncszem* a fejlődés sorozatában, a *M. spicatum* csak azért eltérő, mert emennek a virágai alatt még apróbb, de már épszélű hegyelevelkék vannak. Ezért NEILREICH³ «Eine schlechte Species» véleményével bélyegzi meg, a miről a szegény fűzérés süllőhínár nem tehet, de biológiailag, valamint a kifejlődés sorozatának megvilágítója ránk nézve rendkívül

¹ Schedae. 489. old.

² A Csepelsziget és Brassó vizeiben terem.

³ Fl. Nieder-Österr. 879 old.

becses. Lehet, hogy a *M. pectinatum* meg a *M. spicatum* közt még középalakra is bukkanunk.

Az egyenletesen leveles *Ceratophyllum*-tól a *Myriophyllum*-alakok fokozatai után a *M. spicatum* úgy fejezi be a fejlődés sorozatát, hogy a szellőporzás érdekében a szára teteje teljesen levéltelen, csak fönt a hímes, alatta termős egylaki virágai díszlenek. Míg tehát a *M. verticillatum* var. *infraflorum* ivarszervei, a víz útján való beporzás céljából a szár alsó részére vonulnak, szépen leveles szárának felső része pedig meddő marad, vegetáló szervezkedésének nagyobb része a levegőben van; addig a *M. spicatum*-on az egész megfordul, a szárnak alsóbb, nagyobb része marad leveles és meddő, tetemesebb része marad a vízben, az ivarszervek a szár tetejére vonulnak. Ennek a fűnek a Balaton természeti viszonyai kiválóan kedvezők, szára másutt ismeretlen hosszúságra megnyúlik, túlnövi a Balaton mélységét, virágait felsőbb szárczikkeinek felfúvódásával emeli a levegőbe. Szóval neki jutott a balatoni hínárnak egyik szerepe (22. ábra).

A *Myriophyllum verticillatum*-nak vízből légbelivé alakulása közben az nevezetes, hogy az önöntermékenyülés miatt kétlakivá kezd alakulni. Rendesen egylaki, de már LINNÉ mondja a *Species plantarum* 993. old. «Vidi plantas floribus masculis et femineis distinctas, vidi et rarius floribus hermaphroditis.» Az örves süllőhínár tehát ritkán közös-ivarú is, ez a legősibb állapota, de a vízből légbelivé alakulva, a cseretermékenyülés érdekében korán egylakivá, sőt kétlakivá lett, mint a *Stratiotes*.

A fejlődés sorozatát az tetőzné be, hogy a *M. spicatum* gyenge szára a teljes légbeli életmódhoz megerősödve, a vízben kívül, a parton is megélhetne, de itt, ha a víz újra el nem árasztja, elpusztul.

A mi azonban meg nem történt vagy nem ismeretes a *Myriophyllum*-ról, megtörtént más parti fűvel, a mentával. A *Myriophyllum* még kiválóan vízi, a menta már inkább parti, sőt szárazhelyi fű is. A *Myriophyllum*-nak inkább a vízből való alakulása, a mentának tovább a parton való fejlődése figyelemre méltó, de a kettő összhangzóan egészíti ki egymást. Hogy a süllőhínár egylaki, a menta pedig közös-ivarú, hosszabb- és kurtábbhímű (gynodynamia, 38., 39. old.), különbség nem lehet, itt úgy is a víz vagy levegő útján teljesülő csereporzásról van szó.

A menta kisebb víz szélében szintén terem, sőt indáival a patakba is beleúszik és a nád töredékét tutajjává szövi össze. A vízparton apróbb példái láthatók, melyeknek a virágai a szárnak alsó részére vonulnak (*Mentha Austriaca*, *M. gentilis*, *M. verticillata*), a szára felső része pedig egyenletesen leveles, ép úgy, mint a *Myriophyllum infraflorum*-é, a szárnak felső feléből tehát virágot nem fejleszt, ott meddón marad (I. fokozat). Az ilyenfajta menták csoportja közönségesen *verticillatae* nevet visel, de még tovább új csoportokra (*Gentiles*, *Tubocalyces*, *Campanocalyces* stb.) szakad. A botanikus jól tudja, hogy az ilyen végtől végig leveles, örves menták között gyakran bukkan eltérésre, a mely valamelyik mentafajjal teljesen megegyező, csak a szárának felsőbb levelei, a melyek mellől a virágörv fakad, jóval apróbbak, mint a rendes *M. verticillata* tőalaké. E levelek csökkenése a szárazabb helyen megint a szellőporzással függ össze, hogy a nagy levél a virágok alatt szellőporzáskor ne alkalmatlankodjon.

Ilyen kisbrakteás (apróhegyevelvű) példa részint a Balaton mellékéről, részint hazánk más vidékéről:

A *Mentha tortuosa* HOST.,

a » *abruptiflora* BORB. a *Verticillata*-k közül;

a *Mentha Thajana* H. BR. a *Parietariaefoliá*-k közül;

a » *multiflora* Host.,

a » *campicola* H. BR.,

a » *recedens* H. BR., *Austriacá*-k közül,

a » *Biharensis* BORB. stb. a *Gentiles* közül. Mindegyiknek inkább füzér-

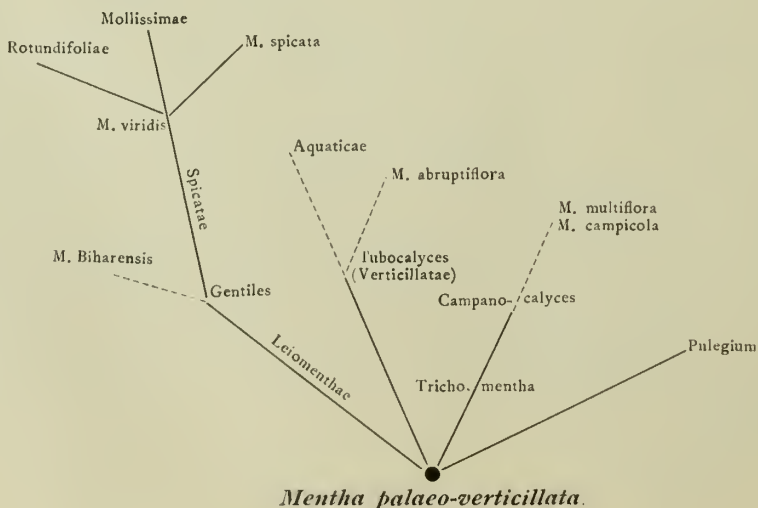
szerű, apróbb-leveles a virágzata, a fejlődés sorozatában mintegy a *Myriophyllum pectinatum*-ének felel meg (II. fokozat). A virág örvei szakadatlan füzérré össze nem folynak, s a virágok alatt az apróbb levelek a virágzatban nem rejtőzködnek el.

A *Menthá*-k fejlődésének III. fokozata az, melynek magasabb és jó leveles szárát virággömb zárja be, vagy még az alatta levő 1—2 pár levél tövéből hasonló virággömböt fejlesztő ágacska ered (*M. aquatica*). Ennek teljes megfelelője a *Myriophyllum* közt nincs, legközelebbije a *M. spicatum* lenne. Itt tehát a jó nagy darab vegetáló rész csak egy vagy kevés virággömböt visel. A tovább fejlődésnek egész sorozata van innen a következő fokozathoz (*M. Lócyana*), de minthogy ezeket fajvegyüleknek is tartják, bővebben nem fejtegetem, csak annyit jegyzek meg, hogy az *Aquaticá*-kat és *Spicatá*-kat összefűző fejlődésbeli alakoknak is tarthatók (27. ábra).

A menta fejlődésének IV. fokozata a füzéres menták, közönségesen *Spicatae*. Ezek már inkább a száraz parton nőnek, gyakran sűrű fehér molyhúak, apróbb virágörvei ágtetőző füzérré folynak össze (27. ábra c), a virágörv alatt levő levél oly kicsire és keskenyre törpül, hogy a virágok között nem tűnik szemünkbe. Ezek a menták a *Verticillatá*-knál rendszeren magasabbak is, száruk jó leveles, csak a főtengely meg az ágak végén van kurtább füzérvirágzatjuk. Itt tehát, valamint a III. fokozaton a szár tetejének meddősége teljesen megszűnt, a meddő levelek a szár alsó, közép és felsőbb tájaira vonultak, mint a *Myriophyllum spicatum*-é. Mennél feljebb emelkedett a szár a levegőbe, a virágok közt levő levél annál apróbb maradt, s a magasbibus virágokat a hosszabbhímű virág annál könnyebben beporozhatja.

Az alakulásnak ilyen folyamatán a *Myriophyllum spicatum*, valamint a *Mentha spicata* is teljesen szellőporozta lett. A fejlődés további során, száraz helyen, a levél egyenletessége is megszűnt, gyűrött lett (*M. rotundifolia* L.), helyenként vadon is, de leginkább a kertben a bodros-levelű alak támadt.

A menta széttagozódása (szétfajulása) tehát, a főbb csoportokat tekintve, a Balaton mellékén a következő:

27. ábra. *Mentha L.* szára felső részének természetes nagysága, a tetején a füzérszerű virágörvekkel (c), a virágörv külön, b magashibés virág.

Az alantabb levő menták inkább lent örves, fent leveles alakok, a fölfelé következők lent levelesek, s mennél feljebb vannak, a virágjok annál jobban füzéresedik és levéltelenedik a szártetején.

A vízbeli vagy egész nedves helyen, a vízhez közel termő menta tapasztalásom szerint csaknem kopasz, sima és fénylő, mennél távolabb nő a víztől, annál jobban szőrösödik vagy sűrűszőrű, végre a szárazabb parton, mezőn, árok mellett, kiszáradt legelőn vagy a hegyi patak mentén termő menta, kivált a *Spicatae* csoportból, sűrűn molyhosodik, tehát a hófehérke ruházatát ölti fel, hogy a nagyfokú kipárolgás ellen küzdhessen. Ilyen Temesvármegye sivár homokján a *Mentha Rocheliana* BORB. et H. BR.

A szétválás helyileg is, biológiailag is megtörténvén, az új alakoknak lassanként újabb bélyegei keletkeztek, végre pl. a *Gentiles*-ből kiindulva a *Spicatae* systematikai fajai támadtak, mind a két csoportnak a szirma belül szőrtelen.

Bele vonhattam volna fejtegetésembe példának a balatonmelléki *Hippuris*-t is, de vele tovább fejtegetésemet bonyolítani nem akarom. Megjegyzem továbbá, hogy a parti ajakas fű között van végtől-végig, meglehetősen egyenletesen leveles alak (*Lycopus*, *Glechoma hederacea*, *Scutellaria galericulata*, *Sc. hastifolia*, *Teucrium Panuonicum* stb.), a mely a *Verticillatae* mentának termetét tárja elénk, a *Stachys palustris*¹ a *Spicaták*-ét, a *Pruella vulgaris* a *M. aquaticá*-ét. Amazok a vízparti élettől kevésbé távolodtak el, a *St. palustris* meg a *Pruella*, a szellőporzással messzebbre is elhagyja a partot. És ha így tovább keresnők a példákat, még sok jellemzőre bukkanánk, a mely a szárazhelyi alaknak (*forma xerophila*) a vízből való keletkezését igazolná. Száraz helyen az ajakas-virágú füvek közt a menták ismertetet alakjainak megfelelőket szintén válogathatnánk. Ilyen a *Marrubium vulgare*, az örves, a *M. peregrinum* a füzéres alak. Akadnánk régibb átalakulásokra s a fejlődésnek más fokozataira. Ez sok faj keletkezésének a megfejtésére vezetne, kivált oly génusz körében, a melynek ma is van vízi és szárazhelyi faja (*Ranunculus*, *Scrofularia*,² *Veronica*, sás). Sok természeti körülmény egybejátszott itt és módosította a vízi, parti és szárazhelyi fajok eltérését. És ilyen pozitív példákkal, nem kieszelt elméletekkel kellene tovább haladni a fajkutatás terén.

E példák nyomán a *Veronica* génusz *Chamaedrys* csoportjának a levél tövéből fakadó virágzatját s a szár tetejének meddő levéllombját is kimagyarázhatjuk, azét a növénycsoportét, melyet a magyar nép *ördögcsipte fű*-nek³ nevez, mert a szárát virág soha sem tetőzi, hanem mintha lecsipték volna, rövid csúcsán csak meddő levelek vannak s a termés létrehozatala egészen az oldalszervekre szorult. Egy részök vízi (*V. auagallis*, *V. acutifolia*, *V. beccabunga*, *V. Velenovskyi*, *V. scutellata*), más részök száraz helyen (*V. chamaedrys*) terem. A *Myriophyllum verticillatum*-tól valamint a *Mentha verticillata*-tól ez az eset csak annyiban eltérő, hogy a *Chamaedrys* fajainak levelei tövéből nem magános virág vagy álörv, hanem megnyúlt virágzó hajtás (fürt) keletkezik, hogy tehát ezért az ilyen *Veronica*-k szára ágasabb, virágosabb, a főtengely tetején levő meddő leveles hajtás pedig a virágzó ágak közt kisebb marad, mintegy elrejtődzik, hogy a szellőporozásnak ne alkalmatlankodjék.

¹ Örveslevelű alakul a *Stachys* köréből a *St. alpiná*-t említhetnők.

² A szárazhelyi *Scrof. vernalis* meg a *S. peregrina* a szár csúcsáig egyenletesen leveles, a vízmelléki *Scrof. nodosa* meg a *Scrof. alata* virágzata levéltelen.

³ V. ö. még: A fogörömfű hazai fajairól, (Természetrzaji Füzetek 1898., 447. old.) és A nép botanikai legendájából (Természettudom. Közöny 1889. 504. old.).

A *Veronica*-nak tetőfüzéres *Pseudo-Lysimachium* csoportjában megint vannak vízmellékiek, melyek tetőző virágfürtjökkel a *Mentha spicata*-nak felelnek meg (*Veronica maritima*, *V. glabra*, *V. elatior*).

A vízmelléki fűvek természetének kifejlődésében tehát, a mint látjuk, ugyanaz az egységes alapterv uralkodik, de más-más nyilatkozata van, kiváltképen az eltérőbb génuszok között. A rokon családok génusza és faja ugyanannak az őstypusnak más-más nyilatkozata, szétágazása, más-más korbeli megjelenése és továbbfejlődése. Néhol az alapterv kirívóbb, másutt rejtettebb.

A Balaton s hazánk egyéb vizeinek a partján a vízből szárazföldivé való alakulás még több más világos példával is nyilatkozik. A megfejtésnek nehézsége csak az, hogy a kezdet ismerete nélkül nem tudjuk, melyik az eredeti típus, vajjon a vízi, avagy a szárazföldi virágzó növény volt-e az első földünkön, a melyből a továbbfejlődés megindult. Nekem azonban palaeontológiai és növényssystematikai alapon valószínűbbnek látszik, hogy előbb vízi virágzó fű volt, s belőle alakult a szárazföldi; de meg kell engednem, hogy az idők s a természet változandósága során szárazföldi fűből is válhatott vízbéli. A vízi növények közt van ma is a legtökéletlenebb virágzó, a békalencse, s a növényvilág legalacsonyabb foka, a moszat, szintén vízi növény.

A vízből parti alakká változásnak még néhány jellemző példája szembe-tűnő a Balaton mellékén. Egy része valóságos *kéttermetű*, *kéltaktú* vagy *háromtérbeli*, a mely a földben gyökeresedve a vízhez is, a levegőhöz is czélszerűen tud hozzácsatlakozni, más része felemás, vagyis más a levele a vízben, más a szárazon; némelyik egyéb jellemző biológiai viselkedésével tűnik ki. Ezeknek nagyon csodálatos alkalmazkodó képességek van.

Ilyen I. a *Polygonum amphibium*, vagyis kéttermetű göcsfű vagy keserűfű, mely ma is vízi és parti fű, az utóbbi alak gyakoribb és bővebben nő, a vízi varietas *fluitans* lehet a megvéhdedett és pusztulóban levő őstypus.

A *P. amphibium* életviszonyát már LINNÉ kifejezte a következővel: «stupenda metamorphosis plantae ex solo: in siccis erecta, scabra, tristis, in aquis natans, glabra et laeta» (bámulatos e növény átalakulása a talaj szerint: a szárazon egyenes, érdes és szomorú [színre nézve homályos], vizes helyen úszik, szőrtelen és eleven-színű).¹

LINNÉ typusa a var. *terrestre* LEERS (Fl. Herbornensis, 1775. 99. old.); a vízparton merev-szárú, szőrös-érdes, a tövétől kezdve leveles, levele lánadsás, jóval keskenyebb, mint a vízi alaké, hosszan kihégyesedik, kurtanyelű, mind a két lapja borzas, jó merev, úgy hogy a vízparti kardoslevelűekkel meglehetősen harmoniál (26. old., a 28. ábra szárának a csúcsa (c) ide tartozik).

A vízi testvére (var. *fluitans* L., Fl. Suec. 1755., 129. old.; var. *natans* MOENCH) pár lépésnyire tőle, a víz színén nyújtózkodik, csak vagy öt levele van, a többi tönkre ment, alsóbb czikkeiből gyökeret bocsát, levele hosszas, az alja szívformára kimetszett, 2—3-szor szélesebb, mint a parti alaké, csúcsa felé kevésbé hegyesedik, hosszú nyele van, mind a két lapja kopasz, mint a *Nymphaea Lotus* var. *thermalis*-é, a színe sima, fénylő. Szára hosszúsága a víz mélységétől függ, de mély vízben nem nő, a Balatonnak csak a szélében lehet látni (28. ábra alsó, fekvő része).

E két szélsőséget több eltérés köti össze, s pedig az apadó vízben, a vizes

¹ Fl. Suecica II. 1755., 129. old.

sárban, a szikkadó fenéken vagy a parton oly alaksorozatot szemlélhetünk, a mely majd a vízi, majd a parti alak felé húz, sőt egy száron mind a két alakot is láthatjuk egyesülve.

Ilyen 1. a *coenosum* KOCH, a leapadt vagy sáros fenéken elterülő kopasz alak, de a levegőbe felágaskodó szára csúcsa, valamint a hajtása is a légbeli alak (*typus, forma terrestris*) levelével és szőrzetével ruházkodik, tehát a vízi és parti alak egy száron egyesül, a parti a vízből sarjadzott ki (28. ábra);

2. a var. *heterosomum* BORB, a vízbe temetett vagy vízbe sodort szőrös fűből kopasz és széles-levelű vízi alak sarjadzik; az előbbi megfordítottja;

28. ábra. A kéttanyás (kéttütemű) göcsfű (*Polygonum amphibium*), a leapadt víz fenekén, jócskán kisebbitve, széles sima leveleivel. *a*-nál és *b*-nél a szár a sárból fölágaskodik és kurtanyelű, keskenyebb, szőrös leveleket (*c*) fejleszt.

3. *levifolium* BORB, valamennyi levelének mind a két lapja sima és kopasz, az alsóbbak szélesek, mint a var. *fluitans*-é, a felsők lándzsásak, kihegyesednek, mint a var. *terrestre*-é, rövidnyelűek. Az 1. és 3. a var. *fluitans*-ból indul ki, utóbbi azonban tovább formálódásában is megtartotta a kopasz alakot;

4. *dilatatum* BORB., a var. *terrestre*-től visszahanyatlás a *fluitans* felé, levele széles, mint emezé, de borzas, kihegyezett, rövidnyelű; levélkürtje is szőrös. Lehet, még más alakja is van ennek az alkalmazkodásnak.

A parti és vízi alak kifejlődése és fenmaradása már most a helyi körülménytől függ. Ha a fenék sarában a vízi alak mint alsóbb és anyató elpusztul, a belőle fakadó *terrestre* sarjai és hajtásai meggyökeresednek és tovább uralkodnak a szá-

radó talajon. A *P. amphibium* a leapadó helyen a vízből való alakulásnak a példáját ma is hirdeti. Ezt igazolja az irodalom is.¹

Viszont a var. *dilatatum* a partiból való visszaformálódás kezdete, a 2. *heterosomum* a folytatódása vízi alakká. Végre a parti tönkremenetele után a belőle kivált *fluitans* győzedelmeskedik a vízben. HILDEBRAND² kísérlete a partit valóban át is alakította vízivé.

A *Polygonum amphibium* a vízből való fejlődésnek teljes sorozatát azért nem tárja elénk, mert nincs vízbe merült alakja (*forma submersa*). A leírt fejlődése azért csodálatos, mert a vízi és parti alak közt felülőbb különbség van, mint sok más kétségtelennek nyilatkoztatott faj között, továbbá azért is, mert a vízparton több hasonló testvérfaja él (*P. lapathifolium*, *P. persicarium* stb.), kiszáradt, valamint havasi réten pedig a *P. bistortum* terem. De ezek a fajok mind egytermetűek, s köztük nagyon meg van szakadva a systematikai kapocs, úgy hogy a mai vagy nem épen régi átfórmálódás egyikből a másikba lehetetlen. Annál eltérőbbek a *Polygonum Avicularia*, a *Helxine* vagy *Fagopyrum* stb. csoportjának fajai, noha a virág egyezőbb (soktermetű génusz, *genus polytypum*). Az átfórmálódásuk tehát már régibb, összefüggések régebben megszakadt.

A kéttermetű és kéttanyás alakulásnak II. nevezetes példája a mételyfű (*Marsilea*), melyet az Alföldön Vésztő község határában figyeltem meg. A Balatonnál nem terem. Levele kétpárú (négyágú). A Holt-Körösben a levélkéje szélesebb, a víz színén elterül, a nyele hosszabb és gyengébb (*forma apricans* BORB.). A mételyfű a Körös partján zömökebb, levele merevebbnyelű, levélkéje kisebb és felfelé berzed, mint leapadt helyen a tündérrózsa levele vagy összecsapódik, az élével inkább lefelé néz, mint a lóhere levélkéi alvó helyzetben (*forma dormitans*, 29. ábra). Ha a parti alak futó szára a vízbe ér, régi levele, akár a vízben, akár a levegőben lassanként tönkre megy, fejlődő új levelei pedig a víz színén terülnek el, mint a rendes vízi alaké. Viszont, ha a víz leapadt, a vízi levél vagy az egész fű a sáros fenéken elvész, de a friss hajtás végén új légi berzedt levelek támadnak. A kész levél tehát maga nem bir átfórmálódni se vízinek, se léginek, sem a kéttermetű göcsfűé, sem a mételyfűé; az új térerayghoz nem bir hozzá alkalmazkodni, benne nem tud tovább megélni, hanem a vízi vagy légi életmódnak megfelelő újat fejleszt, a másik megsemmisül. Ép úgy nem ismerünk példát, hogy a kész vízi fű egyenesen, fokozatosan és teljesen állandó szárazföldivé, vagy a száraz vízből tudna átfórmálódni. A *Caltha cornatá* t gyakran láttam víz alatt, de levélnyele meg nem nyúlván, levele a víz színére nem bukkan, igazi vízi levél nem lesz belőle. Az átújulás a másik formából a vízben mégis hamarabb véghez megy. A vízi növénynek nagyobb az alkalmazkodó képessége. A szárazon ez lehetetlen. A szárazföld növénye gyakran klímásodni se bír, pedig ez nem jár médium változtatásával, hogy várhatnók tehát tőle, hogy más médiumhoz, a vízhez hamarosan alkalmazkodni s benne természetszerű életet folytatni tudjon, hogy a szárazföldinek szánt alapterv más közegben megvalósulhasson.

A mételyfűnek parti alakulásakor még az is nevezetes, hogy bohólyszőrzetét jobban megtartja. Fialat levélnyele meg a levél visszája hosszú szőrt visel, de később lekopik, hanem a levéllemez izülete helyén gyakrabban visszamarad (var.

¹ E. SCHMIDT: Einige Beobachtungen zur Anatomie der veget. Organe von Polygonum etc. Inaugural-Dissert., Bonn, 1879., 2. old. — H. HOFFMANN: Untersuchungen über Variation 1877., 30. old.

² Botan. Zeitung 1870. 20. old.!

subvillosa BORB. ined.), tehát inkább a szárazföldi jellemet viseli. — Az ilyen alak 1880-ban Vésztőn az újon feltört mocsártalajon búza közt, a tarlóban és len közt is termett,¹ 1—2 esztendő múlva elpusztult. A száraz forma bőven gyümölcsözött, a vízi ritkán. Ez is bizonyítja, hogy a levegő inkább kényszeríti a fűvet leváló ivadék (mag, spora) létrehozatalára, a víz pedig inkább az ivartalan szaporodásnak kedvez.

A *Marsilea quadrifolia* var. *subvillosa* arra a gondolatra is vezérel, hogy a *M. pubescens* TEN., *M. strigosa* WILLD. meg a *M. Aegyptiaca* WILLD. is csak a szőre-zettel állandósodott eltérése a *M. quadrifolia*-nak.²

29. ábra. A métegyfű (*Marsilea quadrifolia*), LUEKSEN: Die Farnpflanzen című művéből. Baloldalt az ágas, indaforma törzsén a fiatal bekunkorodott levelek, azután három levél alvó helyzetben, a többi négyágú levél szétterjeszkedve (ébredlét). Termése a levélnyeljén alján magános vagy páros, ritkán hármával fejlődik. Lentebb a gyökér. Életnagyságnak is megfelel, de rendszeren valamivel nagyobb szokott lenni.

Hogy a parti fű vízből lett, ma is igazolja a Balaton mellékén kevés felemás fű, mint pl. a torma meg a kéttanyás kányafű (*Roripa amphibia*). Vízben fejlődő levele szárnyas sallangokra hasadozik, épen úgy mint a süllőhínárnak vízbéli levele, a levegőben fejlődő valamennyi levele hasítatlan, a vízbélitől merőben különböző. Egy tövön van a hínárféle meg a hasítatlan levél. Ha a kányafű meg a torma egészen vízen kívül nő, levele mind ép marad. NEILREICH³ véleményével szemben nemcsak a közönséges torma ilyen felemás-levelű, hanem a magyar vagy édes torma (*Cochlearia macrocarpa*), sőt a *Roripa Austriaca* var. *pectinata* BORB.⁴ is. A

¹ Békésvárwegye flórája 1881, 40, 45. old.

² V. ö. a 96—98. és 112. stb. old.

³ NEILREICH: Diagnosen. etc. 15. old.

⁴ Természettudományi Közlöny 1879. 283. old.

tormáról határozottan mondhatjuk, hogy vízi növényből keletkezett. Szárazon a levele nék olykor a felső része kezd széthasadozni, visszaesvén ősi típusára, a midőn a vízben egészen sallangos-levelű lehetett (30. ábra).

A felemás levél szárazon is kiképződik és pedig a pásztortáskáé majd mind ép, majd kétféle. A *Lepidium perfoliatum*-nak csak a felemás alakja állandósodott, egészen éplevelű alakja nincs.

Hogy miként alakul a vízi fűből a sárosparti alak, szép példája továbbá az *Alisma graminifolium*. Ez a Kis-Balatonban a vízbe merülve terem, levele¹ pázsitnemű, szálas, hosszú és keskeny; de a vízben csak addig marad pázsitlevelű, a míg a víz alatt van. A melyeknek belsőbb levele a vízből kiér, annak a lándzsás lemeze is kifejlődik, a víz színén elterül, úszik és egész úgy viseli magát, mint a *Potamogeton*-nak vagy más fűnek «úgynevezett» úszó levele. Mintha a levegő késztené a lemez kifejlődését. Így is támad bizonyos tekintetben felemás növény. Ilyen alakulás a nyilfű is (31. ábra). Vízi alakja a var. *vallisneriifolia* Coss. et GERM., Fl. Paris. 1845, 522. old., hosszú, csupán csak szálas leveleivel, parti alakja a nyilaslevelű tóalak, de néha ennek is csak egyik levélkarója fejlődik ki.²

A vízből való alakulásnak esete a vízi megnyúlt szár, valamint a parti törpült törzs között is szembetűnő. Legfeljebb az bizonytalan, vajjon a kialakulás vízből vagy partiból indult-e meg eredetileg. Tulajdonképen az idők miriádja során már mind a kettő többször teljesedhetett. E mostani alakulás azonban vízből könnyen meggyőző, mert morfológiai bélyegváltoztatás nélkül csupán a térnyaghoz való alkalmazkodás. A víz a szárat megnyújtja, tehát pl. a felemáslevelű *Potamogeton* hosszú szárán a sok pázsitlevél messzire távolodik egymástól. Virágzás előtt kivált vele tengődik a vízben. Leapadt helyen a szár kurta marad, inkább csak a felső keményebb leveleit látjuk, a különben vízbeli levél vagy lemeztelen nyél kevés és egymáshoz közelebb marad. Sárban csírázva egész kurtaszárú, csoportos-levelű. A folytatódást tovább más vízparti fűvön is megtaláljuk. Ilyen a rokon *Alisma*, *Sagittaria*, *Butomus* stb. Ezeknek a lapos levélnyele meg a széles lombja a sárban a csaknem semmi száron rózsásan szorul össze (31. ábra D), mind az a kétféle levél, a mely a *Potamogeton*-nak hosszú szárán távolra széteszlik egymástól. Ugyanolyan lombozatú törzs a vízben megnyúlik, a sárban nagyon kurta marad. Amaz állandósodott *apostasis* (nyujtódzás), emez állandó *subcaulescentia* vagy kissé helytelen régi szóval *acaulescentia*. Ez az utóbbi eset a sárbeli fűvön különben is gyakori, de csak az alsó cikkek maradnak nagyon kurták, a felső hosszúra nyujtódz-

30. ábra. A tormának felső felén széthasadozott levele (Pótfüz. 1893).

¹ Morfológiailag tekintve, lapos levélnyel!

² Békésvárm. fl. 51. old.

kodik. Ellenben az *Alisma natans* L. töve a pázsitlevelekkel törpe marad, egy cikkje hosszúra nyúlik, azután a víz színén sűtkérező levelei a megnyúlt száron eltávolodnak egymástól, mint a felemás *Potamogeton*-é, tehát az elsőnek alakjára a második átformálódhatik és viszont az első is a másodikra törpülhet.

A vízből partivá és szárazföldivé való alakulásnak még sok más példáját idézhetnők, de már csak keveset említünk. A part sáros vagy nedves helyén virágzik a *Senecio barbaricifolius* még az *Allium angulosum*, a part száraz lejtőin pedig

31. ábra. A nyílfü (*Sagittaria sagittifolia*) kisebbítve. A a virágzó szár teteje fent a hímes, lent a termő virágokkal (egylaki). B a természemek csoportja, a középről egy rész eltávolítatván. Egy-egy termés a nyírfához hasonlít, két oldalról zászlós. A alatt a tarack végén gumó, C ugyanaz, a mint új növénynek kezd kinőni, a-nál a fejlődő árlevelek, lent a gyökérfejlődés kezdete. D a fiatal nyílfü, b-nél a lemeztelen árlevelek, c a rendes lemezes nyílász levél (ENGLER u. PRANLT i. művéből).

tése cikkünkben, a 6–8. old.

Ellenben a szárazföldiből való származásnak azt az esetét, a melyet SCHENCK elének állít, megvitatás nélkül nem hagyhatom. Nem, mert SCHENCK a *Potamogeton*-t szárazföldiből vízi fűvé alakulásnak hirdeti, holott ma szárazföldi *Potamogeton* sehol sincs, talán nem is volt, a melyből a vízivé alakulást levezethetnénk. A *Potamogeton*-nak teljes rokonsága s mintegy 60 faja mind vízi, a vízi formálódásnak minden fokát látni rajtok, csak a szárazföldi kapcsolatot nem. Nem lehet helyes irány a természettudományi kutatásnak, ha az ismeretes vagy tapasztalható tényeket mellőzzük s helyette a nem levőben keressük a kezdet és továbbfejlődés fonalát.

Hogy a *Potamogeton* szárazföldi növényből alakult át, s pedig először a ma

a *Senecio Jacobaeus* meg az *All. montanum*. Köztük nem sok a különbség, némelyek szigorúbban össze is vonják. Valósággal még messzire nem haladott alakulás-e a partiból, vagy visszaformálódás-e a hegyiből, a jó Isten a megmondhatója. Legtanulságosabb e tekintetben végre a *Ranunculus*, melynek van vízbe merült, egész salangoslevelű alakja (*R. paucistamineus* *R. divaricatus*), levelével a víz színére felmerülő felemáslevelűje (*R. aquatilis*, *R. obtusiflorus*), van azután félig vízben vagy sáros helyen termő parti faja (*R. sceleratus*, var. *heterobios*), azután olyan, mely a vizes vagy sáros parton, de a száraz helyen is megnő (*R. repens*, *R. Sardous* stb.), végre van egész sereg száraz, sőt havasi faja is. Többi példát lásd a vízi növények áttekin-

nem ismeretes kéttermetű és kétlaktú (*amphibius*), azután felemás levelével a vízben sűtkérező (*natans*) életmódot, majd végre a vízbe merültet szokta volna meg, a mint ezt a visszaformálódást SCHENCK H.¹ csak egyszerűen föltételezi, én a vízi növények, különösen a *Potamogeton* ismeretéből merőben alaptalannak vagyok kénytelen kinyilatkoztatni. Egyszerű föltételezését, melyet semmi kísérletre és alapra nem épített, czáfolni sem lenne szükséges.

Hogy mennyi mindenféle változáson ment már keresztül a növény, annak a nagy része a föld történetével együtt nagyon régen elmosódott. A mai növényeken a növényvilág fejlődésének csak az utolsó stadiumát szemléljük. Hogy azonban a szárazföldi *Potamogeton*, a minő most általában ismeretlen, vízivé formálódjék, magamnak elképzelni tudom, de a természetben sincs semmi alapja. A föld történetéből, valamint a növények systemájából csaknem biztosra állíthatjuk, hogy előbb vízi növény volt, s mai tapasztalásunkból és példákból bizonyosabb, hogy vízből alakult a parti növény. A vízi növény alakulásából egészen a parti alakig ma is állíthatunk össze meggyőző sorozatot (lásd a 98. stb. old.).

A lemerült vízből vízszintivé való alakulásnak, vagyis a SCHENCK állítása megfordítottjának most is megvan a maga sora a természetben. SCHENCK az i. h. 41. old. nem bírja elképzelni, hogy a lemerült keskeny levélből hogy lehet szabad variatio útján széles levél, pedig ennek példáját éppen a *Potamogeton* fajai közt látjuk; itt vannak még, ha fokozatos áthidalás nélkül is, olyan felemás fajok, a melyeken a vízbeli keskeny és vízszinti széles levél (*Potamogeton heterophyllus* SCHREB.) egyesül. De a vízi lomb fejlődése is (19—20. old.) természetszerűen czáfolja SCHENCK föltevését. Tapasztalásból tudjuk, hogy fejlődik ki a pázsitlevelű *Alisma graminifolium*-ból a vízszinti levél, de SCHENCK i. m. I. tábla 3. képe ezt a *Sagittaria*-ra is igazolja (lásd a 31. ábrát). Kétségtelen, hogy a vízbeli fű szélesebb lombja keskeny, tehát egyszerűbb után fejlődik. A keskeny levél a külsőbb, de a belső szélesebb levél zöldellésekor már gyakran elpusztult. Az ősi fejlődésnek sorrendje tehát az egyszerűbből s mintegy alsóbbbrangúból a szélesebb, magasabbrangú felé több vízi növényen meg van örökölte. Megfordított degenerálódás ugyan elképzelhető a kezdet ismeretlensége rovására, de a természetbeli tapasztalatokkal nem igazolható. Hogy *Potamogeton pusillus*-ból vagy *P. interruptus*-ból egyenesen *P. perfoliatus* támadjon, SCHENCK-kel én is tagadom. Ezeknek más-más helyen, eltérő körülmények között kellett keletkezni, nem egyenlő közt, mint SCHENCK képzele. — Még ha egy vízben képzelnők is keletkezésöket, rendkívüli változásnak vagy eltérő esetnek kellett lenni, a mi annyi különbséget okozzon, a mennyi a *P. pusillus* és *P. perfoliatus* közt van. A keletkezésök se lehet egyidőbeli, később hurczolódtak össze. Bizonyosan volt köztök áthidaló alak, de idővel kiveszett. — Minek folyamodni a leszármazás megindulásának ismeretlen törzséhez, midőn a *Potamogeton* fajai közt a keskenyszálas, egyszerűbb, vízbe merült és ma elsődlegesnek vehető fajtól a felemás és széleslombú alakokon keresztül a sűtkérező formáig a leszármazásnak megvan a fokozatos sorozata a vízből a légbeli alakulás felé. E szerint a vízbeli keskenylevelű hínáralakból a széleslombú vízi vagy vízszinti faj kiválása világosabb.

A *Potamogeton*-nak száraziból való keletkezésére nézve továbbá figyelemre kell méltatni, hogy szárazföldi és vízi, kéttanyás, kéttermetű alakja sincs, a víz

¹ H. SCHENCK, i. h. 39. 40. — LUDWIG, i. h. 98. old.

leapadtával pedig azt tapasztaltam, hogy a habrózsa és tündérrózsa a biharmegyei Irázon és Kóton, a *Potamogeton natans* pedig hazánknak több helyén nem átalakulóban, hanem inkább pusztulófélben van, s ha a *Potamogeton* a víz apadtával nem pusztulna el, inkább a légtelenben, a sár fölött tengődik, a míg bír. Előbbi félig légi leveleinek vízivé való visszaalakulását nem ismerjük.

XIII. FEJEZET.

A VÍZI FŰ ÉLETE A SZÁRAZON.

Bizonyos helyről a víz leapadván, a sárban ott maradt növény alkalmazkodik és küzd, a hogy bír, hogy életét megmenthesse. Egy ideig, leginkább ugyanazon a nyáron elkinlódik ott a sárban, iszapban, mert a vízi alak szárazföldivé vagy partivá egyenesen nem tud átfőmálódni, vagy ritkábban száraz alak fejlődik belőle (*Polygonum amphibium*, var. *terestre*, mételyfű). Időnként az eső, az áradás és a harmat enyhíthet a sorsán, de a bekövetkező tél rendszeren véget vet életküzdésének. Így látjuk a leapadt talajon küzdve olykor-olykor a *Salvinia*t (Kót-pusztán Biharvm.), a *Polygonum amphibium* var. *fluitans*-t, a békalencsét, a *Callitriche*-t, *Elatine*-t, sőt a *Marsilea*-t búza, len közt, tarlóban is. Ha a megnyúlt szár maradt víz nélkül, bütkeiből gyökeret ereszt, s szoroson hozzákapaszkodik a földhöz. Mennyi nevezetes kérdés, kísérlet és eredmény kínálkozik itt a növényfiziologusnak!

A leapadás kikeletkor, a vegetatio teljes ébredése előtt, vagy még tavaly őszen is véghez mehetett, úgy hogy a kitelelt sarj vagy mag jut abba a kényszerhelyzetbe, hogy növekedését, illetőleg a csírázását a vízen kívül kénytelen megkezdeni és folytatni. Ekkor a megújulás előlről kezdődvén, a tavaly még vízi növény parti életmódra kényszerül, s ez az egész szervezetén élénken nyilatkozik. Az iszapban vagy sárban tengődő, máskor vízi növény most kurtaszárú marad, zömök-termetű, kissé föl is emelkedik, sűrűlevelű, légteleni sütkérező levelet nem fejleszt (*Ranunculus aquatilis* var. *succulentus* KOCH, Synops., I, 1837, 11—12). A méternél hosszabbra növő *Potamogeton natans* a leapadt [sáros helyen (Eger mellett a baktai, továbbá a kazári erdei [Nógrád] tóban) egy deciméternél alig nagyobb, a termete olyan, mintha a vízbeli alakjának a víz színén lebegő részét a sütkérező levelekkel szakítottuk volna le, lombjavesztett szára pedig hátul szemlátomást pusztul.

A földi *Potamogeton* életére nézve e nyáron csaknem természetes kísérleti telepről közölhetek tapasztalatot. Július 7-én Garam-Kövesd vasútja mellett, a leapadt lapos, nedves, harmatos helyen ott zöldellet a *Potamogeton natans*, *P. heterophyllus* és hihetőleg a *P. Zizii* M. et KOCH kurta szára néhány széles levelével. Az elsőn 1—2 lemeztelen levélnyel, a másodikon kevés alsóbb lándsás levél látszik, a harmadik olyan mint az első, tehát nagyobb és széleslevelű, ezenkívül néhány kisebb lándsás levelet látni rajta, ellenben lemeztelen levele nincs. Virágnak vagy bimbónak nyoma egyikén sem volt. Kiváncsi voltam a továbbfejlődésére s szeptember 3-án ismét fölkerestem, vajjon nem virágozik-e. Tovább nem növekedett, több levele nem volt, mint július elején, nem virágozott, s az egész elsárgult. Egy része azonban rügyéről jövőre valószínűleg még kisarjadzott volna. Leapadt helyen tehát a *Potamogeton* nem bír virágozni, hacsak a bimbó már előbb a vízben elő nem képződött.

A másik tapasztalat az, hogy tovább Párkány-Nána felé a vasútmelléki víz teljesen leapadt, s a július 7-én benne gyümölcsöző *P. acuminatus*-nak, a még nem virágzó *P. gramineus*-nak és *P. heterophyllus*-nak nyomát se lehetett látni, de az őszi árvíz talán még jókor jött, hogy földi rügye meg a tarackja jövőőre életben maradjon.

Az ilyen formáknak gyakran a száradás növekedése, vagy a termőhelynek tovább alakítása vet véget, vagy víz alá kerülvén, sarjadzással előbbi vízi formájukra alakulnak vissza. Szerencsés viszonyok közt rügyet is alakítanak, a melyből jövőőre alkalmas helyen rendszeren fejlődhetnek.

Nevezetes a *Nymphaea alba* zömökösödése és visszaalakulása is. A Hévíz partján, valamint a levezető csatornája szélén lelmi egész zömöktermetűt, a melynek levél- és virágnyele arasznyi vagy annyi sincs, de merevebb, mint a vízben szokott lenni; más része is szembetűnően kisebb. Ellenben Kót-pusztán (Biharvm.) 1879. augusztus hóban oly példákat láttam, melyeknek a leapadt helyen a levélnyelege megmerevedve a levegőbe emelkedett, a levele pedig heliotropismussal fölberzedett, alvó helyzetbe került, mint a parti métegyfűé, vagyis tölcser módjára emelkedett fölfelé és zárkózott össze, mint a gólyahírnek levele a levegőben, vagy mint a szél visszacsapta ernyő.

A *Nuphar minus*-nak (Dumort.) szintén láttam eltöpörödött alakját Rátót (Vasvárm.) patakjában és nedves iszapján.¹

A Balaton mellékén leginkább a *Ranunculus paucistamineus*-t, a varietas *subglabrát*-ját meg a *Myriophyllum verticillatum*-ot látni a part sárában tengődve, a mint róla a víz leapadt. A *Ranunculus*-nak megnyúlt vízi szára helyett kurta törzsecskéje alig emelkedik föl a sárból a levegőbe, ciklikje kevés és kurta, elegendő gyökeret bocsát, levelének terjedelme kisebb, de az egész merev, nem csapódik úgy össze, mint a vízi levele. Levélsallangja kurtább, vastagabb és valamicskével szélesebb is, virága apróbb. A csillaghínár (*Callitriche*) a sárban körülbelül csak a levélrózsáit hajtja, a melyek különben az úszó szárát tetőzik; ilyenkor mint zöld csillag vagy gyepecske látszik a nedves talajon (*C. minima* HOPPE, *C. caespitosa* SCHULTZ).

Kisebb vízben a fű általában mindig zömökebb, még a Balaton hosszúszarú hínárja is, kurtább s a süllyőhínár felsőbb cikke se fuvódik fel.

A *Hippuris vulgaris* Fenék hídjánál, a sáros vízben egészen olyantermetű, mint a vízből a part sárába szorult növény, a *Ranunculus divaricatus* levélsallangja pedig a Kis-Balatonban a vízből kiszedve, olyan szétterpedt marad, mint a sárban tengődő alaké. Mind a kettő bizonyos bélyegét viseli magán a vízből partivá alakulásnak.

Viszont a ma már rendes parti fű, ha történetesen vízbe kerül s tovább ott marad, a vízi szárnak valamely alakját utánozza, pl. a szittyók (*Juncus articulatus* és *J. bulbosus* var. *fluitans* KOCH) vagy a hullámozó *Sparganium simplex* var. *fluitans* GREN., néha az *Agrostis alba* a hínár vékony szárát és levelét. A *Peplis portula* var. *natans*,² meg a *Limosella aquatica* var. *natans* HOL.³ szélesebb levele a víz színén elterül, mint a csillaghínáré vagy az *Alisma graminifolium*-é, az árokbeli *Ranunculus sceleratus* var. *heterobios* széles levele pedig a *Nymphaea*-é felé közeledik, a felszine lakkos stb., ezek tehát mintegy kéttermetű füvek (*plantae heteroschemae*).

¹ Vasvárm. növényföldr. 252. old.

² COSSON et GERMAIN: Fl. Paris, 1861., 189. old.

³ HOLUBY: Fl. des Trencsiner Comitatus, 1888., 85. old

XIV. FEJEZET.

A VÍZJÁRTA NEDVES PARTMELLÉK NÖVÉNYZETE
(VEGETATIO RIPARIA).

A vízpart növényzete, általában a mocsári növényzet, a sárban vagy a vízborította földben, mocsaras helyen gyökeredzik, de a fűvének nagyobb része a levegőben fejlődik.

A vízjárta Balatonpartnak mai nagysága nem az eredeti diluvialis tóvíz keretje, hanem Siófokon a Sióbozót, a Boglár, Csehi és Fonyód közt levő bercek (l. 90—91. old.), a Nagy-Berek, a szigligeti meg a tapolczai lápteknő és más völgy a régi Balatontó medrének nagy öblei voltak, s a tőzegkincs a Balaton hullámaintól felbányt homokgátnak köszönhető.¹ Tihanynak sziget voltát a történelem, Szigetét, a mint a balatonmelléki nép Szigligetet még ma is nevezi, a hagyomány, sőt az egyszerű szemlélés is igazolja. Míg ettől az ősi időtől maig jutottunk, a vízjárta partmellék flórája is sokféleképen pusztult és újra alakult.

A tó mellék növényzetének eredetisége tehát szorosán összefügg a tónak őskori alakulásával és természetével, a part képződésével, szűkülésével és száradásával, valamint a vidék változásaival, kivált az újabbkorú vízszint-ingadozásokkal, melyet a száraz és a nedves évek okoztak.

A mai parti flóra a legutolsó alakulás eredménye, a nagyterjedelmű ósvízpart egykor gazdag vegetációjának egyszerűbb maradéka. Összefügg vele az, hogy a partmellék túlnyomó növényzete systematikailag és palaeontologiaiailag ítélve, valóban sokkal régiebbről. Míg a Balaton tava régi nagyobb vizének sok virágzó növénye nem lehetett; leapadt és szikkadó öbleiben kiváltképen a nádas s azok a rostos csátéféle fűvek (Sauergras, sás, káka, iszapsás, lápszövő, tőzegcsáté, szittyó, gyékény, békabuzogány, gyapjúfű), vízi pázsitok nőttek, a melyeknek részben átalakult tetejét ma mint tőzeget ássák ki. A nádnek, valamint a csátéféleknek ma is meglehetősen az az ellenálló és ősi terjeszkedő képessége, hogy bizonyos helyen leginkább egy vagy kevés faja vonja be, mint egynemű zöld pázsit, a nedves tófenéket vagy a leapadt partot (*sásrét, zombék*); de a mint lassanként a száraz tófenék felszíne is alakult és különbözőbb lett, más élénkebb-szinű virágok, kivált kétszikűek is közé vegyültek. Ez azonban csak lassan ment, sőt lassan megy ma is, mert a Balaton partmellékén, talán Tapolcza kivételével, sehol sem találunk oly tarka és változatos rétvegetatiót, a minőt másutt, kivált az ország felvidékén. A partmelléki csátéféleknek ez az ellenállása, lassú változása és keveredtlensége ősi szoros szövetkezetük és összetartásuk bizonyítványa, mert a Balaton partmellékének kiválóbb és seregesen növő fűvei és kórói leginkább egyszikűek, tehát előtűnésük korára nézve is ősieb-
bek, mint másutt a tarkább kétszikűekből alakuló rétvegetatió.

A Balaton tava mellékének egyik nevezetes jellemvonása tehát, hogy a partját ősi (egyszikű) seregesen növő, ellenálló fűvek gyepesítik, melyek maguk közé eltérőbb-szervezetű újabb telepedőt nem engednek. A mióta a Balatonpartot és ősobleit az ember gondozza és szárítja, az újabb szabad nedves helyen vagy a parton a tőszomszédságból mindig ez a sereges és ellenálló növényzet győzedel-

¹ Lóczy: Földr. Közlem. 1894. 146. old.

meskedik. Lehet, hogy a déli és délkeleti mocsári füvek is az összetartó egyszikű őspolgárokra nem győzedelmeskedhetnek (86. stb. old.).

Néhol kisebb-nagyobb darab ma apad le. Kenesén, a hol a parton ma kertek vannak, 1853-ban, sőt 1879—81-ben is még víz volt. Még Füred kikötőjének és fürdőjének partszéle se régi. Ily helyeken tehát a befüvesedés szemünk láttára folyik, de mindig a tőszomszédságból. Mivel a mai kultúra a szárítással, tőzegásással vagy más művelettel a part és nedves talaj növényzetét mind jobban korlátozza és pusztítja; könnyen átlátható, hogy ez a ritkább és kényesebb-természetű növény megfogamzásának és állandó megtelepedésének vidékünkön ínyére nem lehet.

De látható ebből az is, hogy a Balaton partja aránylag még nagyobbbrészt fiatal, tehát még eléggé nem gazdagodhatott s a növények összesereglésének és nagyfokú keveredésének nevezetes helye az újabb időben nem volt.

A déli partnak laza homokból álló alluviuma természetszerűleg a következőképp füvesedik. Ez a part mintegy lépcsőzetes. A legalsóról a vízbe lépünk. Ez a partnak egészen fiatal, csak most leapadt szegélye, helyenként még pusztta, most füvesedik s a növényzet úgy nyomul a part felé, a mint a vízfedte szélről a hullám levonul. A siófoki, még vízlocsolta parton a *Scirpus pungens*, *Juncus Gerardii*, *Carex flacca*, *C. distans*, *C. divisa* és néhány nem virágzó pázsit, meg a szépvirágú *Scutellaria galericulata*, *Mentha aquatica* és más apró fű telepedik meg, valamivel kintebb a *Carex pseudocyperus*, a lápszövő meg a szürke-káka magaslik s az előbbi vagy még más vízparti füvek s a tőzegcsáté váltakoznak a félig-meddig szikkadt parton. Gyakori a keserűfű, farkasnyíl, általában sok olyan közönséges fű, a mely vízkiöntés után az iszapot vagy más leapadt helyet tömémentlenül szokott elborítani. Ez a növényzet tehát itt, a hol a tó vize lehúzódik, a maga összeségében egész újdonság, a legfrissebb megtelepedés.

A nedves legbelső¹ partszegélybe a sósöldi növényeknek sávja, foltja vagy más határozatlan formája szigetelődik belé. Erre azután (Siófok, Szántód, Fonyód) a második emelet, a kavicsos homokgát (lásd hátrább) következik, ezután a magas parton elterülő legelő meg a szántó föld. Szántódon, Lellén és Fonyódon nádas van, egyebütt a homokgát megett levő öblözetekben és mélyedésekben berekfeld nedves rétekekkel.

Ma az egész Balaton partmelléke köröskörül jobbadán keménytalajú; áradásjárta, eliszaposodott vagy elmocsarasodott tere, kiöntése nincs, északon a part mereksége miatt nem is lehet. Csak Fenék meg a Kis-Balaton környéke stüppedősebb, itt a Balaton-partot a Zala vize mintegy a zalai hegyvidékkel is összekapcsolja, azért a partmelléki vegetatio Fenék meg a Kis-Balaton körül kétségtelenül a legváltozatosabb és legtöbbitagú. Ilyen vagy még gazdagabb lehetett a szigligeti rétség növényzete is, de a szárítással sokkal előbb megfogyatkozott, mielőtt pontosabban megvizsgálhattam volna.

A Balaton így kemény partszegélylyel és hegységgel körülzárattván, ha árad, ha apad, minden változásában ugyanaz a fű marad a környékén, messzebről ide sodort jelenséggel ma alig találkozunk. Ehhez járul még Túl-a-Dunán-nak növénygeografaiilag bizonyos elzártága — hogy t. i. nevezetesebb növényzete csak kevés helyre szorítkozik (Mecsek) —, orografiai körülhatároltsága, valamint a tóhoz közel

¹ A balatonmelléki nép elnevezése szerint «befelé» a víznek, «kifelé» a partnak tartó irányt jelenti.

a flórának éles választéka, mely a keveredést nem engedi meg, nagyobbbrészt pedig a flórájának nem nagyfokú tagoltsága, úgy hogy természeti úton-módon különös növény sem gyakran nem érkezhetik ide (az amerikai *Erechtites*), sem a Balaton zárt medenczejéből nem könnyen terjedhet szét valami kiválóbb jelenség.

A Balatonpart vegetációjából éppen ezért, kivált a laza vagy süppedős helyet követő gyengébb és ritkább füvek hiányzanak, azok, a melyek a híg földben, szivacsos mohában szeretnek meggyökeresedni, melyek közül több már a Hévíz lápján előtünik (*Pedicularis palustris*, *Parnassia*, *Thrinicia*, *Cirsium rivulare* stb.), vagy pl. még a Rába völgyében uralkodnak, sőt onnan kelet felé nem szívesen terjeszkednek (*Silvaus flavescens*). Ezért akár azt a kövér partinelléket, a melyen a Sebes-Körös mentén a menták alakjainak a sorozata oly végtelen, akár felföldünk kövér rétjeit, a melyen vastag rendet szoktak kaszálni, a Balaton mellékén hiába keresnénk. Ezért ritkult meg a Balaton mellékén az *Oenanthe*, a mohát kedvelő *Epilobium*. azért nincs *Isnardia* és más lápnövény.

A Balatonpart füvei.

A part körül meg a part vizében, egy-egy helyen nem sokféle növény van, hanem inkább a kevésféle seregesen nő. Ma leginkább azokat a vízi füveket látjuk itt, a mely a tóba ömlő vízben, ennek folyása mentén, meg a sédmelléken, a nádasban meg a nádas körül terem. Legmeggyőzőbb ez Keszthelyen. Itt az öbölben, a nádasban a Zala-folyó vizének növényzete látható. A Balaton partmellékének flórája régibb egyszikűek és fiatalabbkorú virágzók keveredéséből alakult s Európa belvizeinek mellékéről sereglett össze.

A Balaton sáros partján a nádason (lásd a 126—29. old.) kívül először leginkább a *kardoslevelűek* (*ensifoliae*) szövetkezete tűnik ki (lásd a 25—27. old.), de a *Sagittaria* levelén — az elnevezés nyomán — inkább a nyílalakot akarjuk látni (31. ábra; itt-ott a sallangja keskeny; var. *tenuiloba*). Az *Alisma* levele a népies elnevezés szerint kanálformájú (békakanál), a *Sparganium* pedig buzogánynyal fegyverkezik (békabuzogány) vagy a nép *vízi tövishes disznót* lát rajta.

Ethnografiailag említésre méltó, hogy a magyar nép a mocsári fület gyakran vízi állatról nevezi: békalencse, békabuzogány, békaturaj, békaliliom, békafű (*Batrachium*), békakorsó, békarakka, nadálytő, acsalapu, mételyfű, mételykóró, vidrafű, ruczaperje, pipefű, gilisztavirág, kácsavirág, szunyogvirág, kányafű, süllőfű, sőt a molnárcseresznye is ide sorozható (másutt kányafa, gányafa vagy gényefa).¹

A kardoslevelűek nagyobb része egyszikű, s hosszú merev levele tünteti ki. Tagja a fodorsás, a sárga liliom (*Iris pseudacorus*), a virágos káka, a békabuzogány két faja, a gyékény, sok sás, a nád, kivált ha kaszálás vagy legeltetés után alacsonyan fejlődik, a kálmosgyökér.

A kétszikű leplesekből ilyen a vízi lósóska (*Rumex hydrolapathi*), a *Polygonum amphibium* var. *terrestre* (göcsfű), az *Euphorbia palustris*, *E. lucida* nevű kutyatej.

Kétszikű virágosabb kardlevelű a *Lythrum salicarium*, *Lysimachia vulgaris*, *Epilobium hirsutum* és var. *villosissimum*-ja, *E. parviflorum*, *Senecio paludosus*, a *Sium latifolium* merev levélsallangjaival.

¹ Természettud. Közl. 1886. 346. Pótfüz. 1895. 121. old.

Második alakja a csaknem leveletlen, hosszúcziikkú káka (a Balatonnál csuhu); két magas fajával (*Scirpus lacustris*, *Sc. Tabernaemontani*). A többi káka a vidéken inkább alacsony vagy mástermetű, pl. a víz szélén gyakori *Sc. maritimus*. Ellenben a déli part lápszövénye (*Cladium*) magasságára nézve a magas kákaival vetélkedik. A virágos káka (*Butomus*) szép virágjával magaslik a nem szépvirágú (szíromtalan) káka körül.

A harmadik nevezetes magas kóró a gyékény (itt káka) két faja, gúnyosan királyi pálczának nevezett buzogányával. A kigúnyolt Megváltó kezében ábrázolják.

A kákaival meg a gyékénynyel helyenként a vad pántlikafű szövetkezik.

Kintebb, a Balaton partján ezen a három alakon kívül jobban megélnékül a virágok tarkasága s a vízi, illetőleg parti vegetatióból megkezdődik a szárazföldi rét alakulása.

A part nevezetesebb pázsitfüve a szikperje, apró nád virágzás nélkül, a *Calamagrostis litorea* (ritka), a sárfű (*Catabrosa aquatica*), *Crypsis aculeata*, *Cr. schoenoides*, *Molinia coerulea*, a kaszirva (*Echinochloa crus galli*), az *Agrostis alba* kivált gyakorisága és sűrű gyepe kedvéért.

A Hévíz langyosvízű csatornája mellékén a vad rizs, vízében az északinak gondolt *Potamogeton fluitans* nevezetes.

A sásfélék közül gyakori a *Carex pseudocyperus*, a *C. secalina*, *C. lepidocarpa*, *C. Oederi* *C. distans*, *Schoenus nigricans*, két iszapsás, a déli parton a *Scirpus pungens*, *Sc. holoschoenus*, *Sc. Michelianus*, *Sc. pauciflorus*, a gyapjúfű.

A szittyófélék közül sok szittyó, a *Funcus ranarius*.

Orchidea az *Orchis palustris*.

Liliomféle: a kikirics, *Allium angulosum*, *A. carinatum*.

Sóskaféle: több lósóska- és göcsfűfaj (*Polygonum*), elég ritka a *Rumex maritimus*.

Kutyatej: *Euphorbia lucida*, *E. esula*, *E. cyparissias*.

A laboda- és paréj-félék közül több *Chenopodium*, *Atriplex*, paréj.

A lúdhúrfélék közül a *Malachium aquaticum*, a Buda fajtái, *Spergula arvensis*.

A szegfűfélék közül, sövényen a *Cucubalus baccifer*, nedves helyen a szappanfű meg a szúnyogvirág.

A boglárkafélék közül több boglárkafaj, *Caltha cornuta*, de a *Thalictrum* ritka.

Keresztesvirágú: a kányafű, a kakuktorma (*Cardamine Hayneana*, *C. dentata*), a magyar torma, *Lepidium ruderales*.

Ibolyaféle: *Viola stagnina*.

Orbánzfűféle: a *Hypericum tetrapterum*.

Mályvaféle: a fehér mályva, orvosságnak szekér-számra szokták elszállítani.

Pacsirtaszárnyféle: a *Polygala comosa*.

Az ernyős fű meglehetősen gyakori: a mételykóró (*Oenanthe aquatica*), a béka-korsó, csermelybőrök, csomorika, angélika, *Palimbia carvifolia*.

Onagraceae: sok *Epilobium*.

Lythraceae: *Lythrum salicarium*, *L. hyssopifolium*.

A rózsafélékből néhány pipefű (*Potentilla*), az *Ulmaria* csak Hévíz körül, *Sanguisorba auriculata*, Tihany partján a gerliczetövissel néhány alacsony rózsabokor is.

Vitorlásvirágú: *Lotus corniculatus*, *Galega*, *Tetragonolobus*, *Melilotus dentatus* *M. officinalis*, *M. albus*, *Lathyrus palustris*, kiváltképen a szúrós *Ononis spinosa* szeret a nedves parton terjeszkedni.

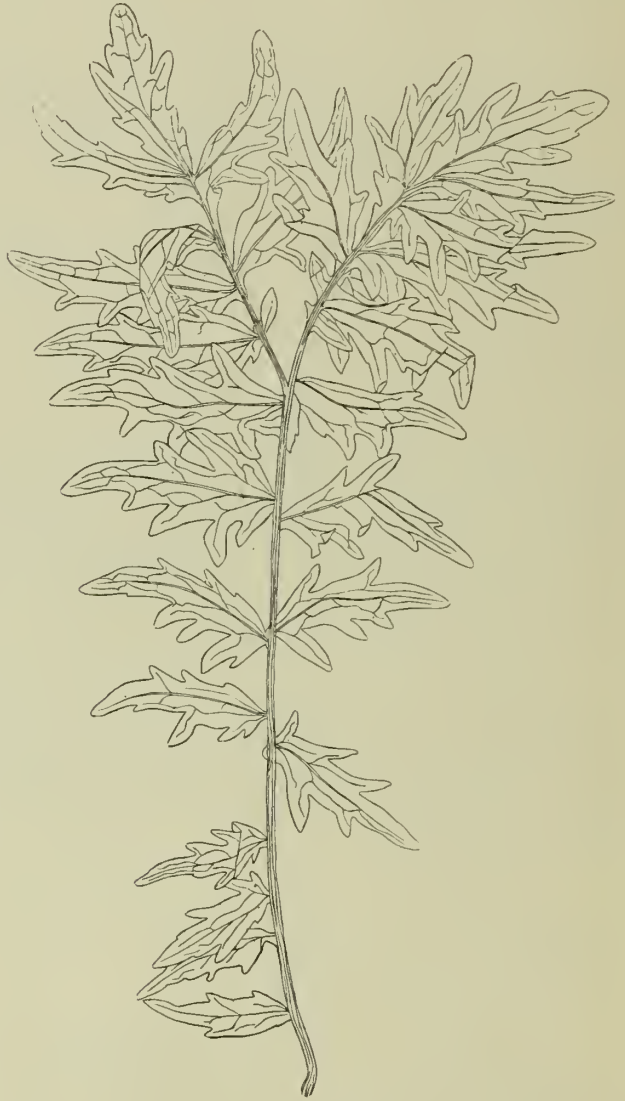
A Primulafélék közül a *Lysimachia vulgaris*, *L. punctata*, *Samolus*.

A folyókafélék közül a nagyobbik folyóka (*Convolvulus sepium*).

Érdeslevelű: a nefelejts, nadálytő. A *Lappula lappula* var. *leucochaeta*-tól helyenként a partnak nagy darabja fehérlik.

32. ábra. A torma ikerlevele (a)

33. ábra. A *Valeriana officinalis* összetett levele, a tetején két ágra válva (Pótfüz. 1893).

Ajakas: *Stachys palustris*, var. *Borbásii*, *Lycopus Europaeus*, *L. sublanatus*, *Teucrium scordium* var. *Pannonicum*, *Scutellaria galericulata*, különösen pedig *menta*.

Tátogató: a *Gratiola*, a *Scrofularia alata*, több *Veronica*, kivált a *V. acutifolia*, *V. Velenovskyi*, *V. Kovácsii*, *V. anagalloides*.

Csucsorkaféle: a *Solanum dulcamarum*.

Félélősködő tátogó: a *Fistularia goniotricha* meg a *F. crista galli*, az *Euphrasia Rostkoviana*, *Odontites*.

Ragadványféle: a *Galium maximum*, *G. palustre*, *G. verosimile*, *G. elatum* var. *brachyastrum*.

Valerianaféle: a *Valeriana officinalis*, *V. dioica*.

Hélyakútféle: a *Succisa pratensis*.

Fészkes fű: *Inula Britannica*, *Eupatorium*, *Tussilago*, *Achillea asplenifolia*, *Gnaphalium uliginosum*, *Aster Pannonicus*, két *Pulicaria*, a farkasnyílfü, *Senecio barbareaifolius*, *S. tenuifolius*, *S. paludosus*, *Artemisia vulgaris*, *Sonchus arvensis*, *S. uliginosus*, *Cirsium brachycephalum*, *C. palustre* var. *torfaccum*, *Scorzonera parviflora* stb.

Sáros és iszapos helyen a *Lythrum hyssopifolium*, két iszapsás, *Juncus ranarius*, *Inula Britannica*, két *Pulicaria*, *Rumex maritimus*, *R. limosus*. *Teucrium Pannonicum*, *Veronica Anagallis aquatica*, *V. acutifolia*, *V. scutellata*, *V. Velenovskyi*, *V. Kovácsii*, *Roripa palustris*, *Erythraea pulchella*, *Gratiola officinalis*, *Ranunculus Sardous* var. *Mediterraneus*, *R. sceleratus*, *Caltha cornuta*, a Buda három faja, a *Potentilla supina*, lóhere, *Gnaphalium uliginosum*, *Gn. luteoalbum* serglik össze; itt-ott a sáros parton el-törpülve a *Ranunculus trichophyllus* nyomorog.

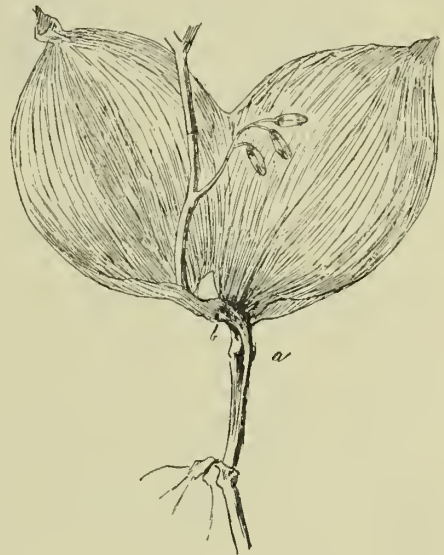
A hol a partról a víz elvonul, tehát a legfiatalabb partszegély új földjén a legközönségesebb, újabbkori települők (iszaptelepülők) szaporodnak el: töméntelen keserűfű, farkasnyíl, menta, lósóska, hagymaszagú fodorka, *Epilobium*, füzényfű, *Roripa silvestris*, *Lysimachia*, surlófű, mételykóró, békakorsó stb.

Séd mentén kevésféle a vegetáció. — Oka egyrészt a víz keskenysége és sekély-sége, másrészt az, hogy a jószág is letapossa vagy lelegeli, nyáron pedig a séd gyakran kiszárad, tehát állandó kísérő növényzete meg nem maradhat.

Kisebb sédet a csermelybőrök szokott benőni. A melléke általában csaknem olyan, mint más vízpart, csakhogy annyiféle kísérő füve még sincs. Elég változatos a sédparti vegetáció Almádi Remete-völgyében, hol a part mellett sokféle menta, *Scrofularia Ehrharti*, *Epilobiumok*, Arácson ugyanez, *Knautia Pannonica*, *Pulicaria dysenterica*, Récsén ugyanezek, az örvénygyökér, másutt *Catabrosa*, *Tussilago*, acsalapu stb. terem. Vörös-Berény Malomvölgyének kezdetén *Veronica beccabungua* nő a séd sarában, egyetlen helyen a tó mellékén, kövér levelével. A *Glyceria plicata* csak a Pinkóczi-csárda környékén (Almádi) ismeretes.

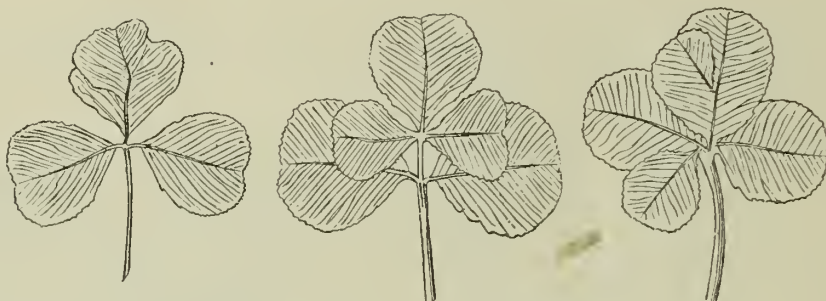
A savanyú víz kifolyásának földje Kis-Eörs partján vöröses, mint Vasvármegyében a vasas vizeké, de kevés növény kíséri: a fekete nyárfa csemetéje, közönséges *Polygonum*-, *Bidens*- és *Atriplex*-fajok, *Alisma pl.*, *Malachium*, *Echinochloa crus galli*, *Butomus*, *Pulicaria dysenterica*, *Cirsium canum* stb.

A hol a parthoz közel sem nádas, sem füves mező nincs, hanem a hullámkihányta laza homokgát domborodik, pl. Szántód majorsága alatt, ott természetesen csak szárazföldi gyom, kivált homoki fű kezd megtelepedni (127. old.).

34. ábra. A *Polygonatum latifolium* két-magasságbeli (a és b) ikerlevele.

A vízpart növényzetéről végre említésre méltó, hogy a nedves föld rajtok különféle rendellenességet hoz létre. Gyakran lelünk a vízparton ikerlevelet pl. a mentán, a tormán (32. ábra), a *Valerianán* (33. ábra), a mi annál nevezetesebb, mert a szárnyaltan összetett levélen az ikerképződés nehezebb, a fehér mályván, a *Rumex obtusifolius*on, fűzfán, az *Epilobium spongiosum*-on (*E. super-parviflorum* × *palustre*), sőt ritkán nedves helyre került *Polygonatum latifolium*-nak kétmagasság-beli levele is összeforradt (34. ábra). Mint analog eset említendő a *Rubus caesius*, melynek levélkéje a nádasban vagy vizes helyen mélyebb metszésű (var. *umbrosus*

35. ábra. Több-ágú lóhere (*Trifolium repens*; Pótfüz. 1893).

Wallr.; var. *aquaticus* Weihe et Nees). Vízparton gyakran lenni sokágú lóherét (35. ábra), a magyar unatkozók szerencsefűvét, elzöldülést, gigantismust, sarjadzást stb. Bővebben lásd Növényikrek, különösen ikerlevelek című cikkemben a Természettud. Társulat Pótfüzeteinek 1893. évf. 121—35. oldalán.

Mind összevéve a Balatonnak és a partszélének nem sok vezérnövénye van, a melyről a Balaton régibb jellemére visszakövetkeztetni tudhatnánk. A különben elég változatos partszéli vegetáció többnyire európai kozmopolita, azért róla a vidékünkre vonatkozót alig tudjuk leolvasni, a válogatáshoz szokott botanikus előtt pedig a vidék meglehetősen érdektelen és közönséges marad.

A Balaton parti füveinek legnevezetesebbjei.

A nedves vísmellék sajátja, de többnyire a haza középtájain is terem:

a *Cirsium Haynaldi* és *C. Borbásii* aszott (fajvegyülék),
Galium elatum var. *brachystrum*, nyugoti helyettesítője a *G. Tirolense*,
sok menta (lásd a systematikai részben),
Stachys palustris var. *Borbásii*,
Veronica Kovácsii (Borostyánkő körül is),
Centaureum (Erythraea) uliginosum, északon a *C. vulgare Rafn* helyettesíti,
Odontites stenodonta,
Cicuta angustifolia, itt a *C. virosá*-val találkozunk.
Ranunculus heterobios,
Epilobium pycnotrichum,
Myriophyllum infraflorum, másutt helyette a *M. verticillatum* nő.

Keleti füvek a nedves parton:

A kálmos-gyökér.
 A kétszikű *Euphorbia lucida*,
Polygonum Hungaricum, találkozik a
P. hydropiper-rel.
Polygonum subglandulosum,
Rumex odontocarpus,
 » *Patientia*,
 » *silvester*, találkozik a *R. obtusi-*
folius-szal
Senecio tenuifolius, helyettesítője másutt
 a *S. crucifolius*,
Pulicaria Taurica, találkozik a *P. dysen-*
terica-val,
Aster Pannonicus, helyettesítője másutt
 az *A. tripolii*,
Achillea asplenifolia,
Cirsium brachycephalum (kurtafejű
 aszott), találkozik a *C. palustre* var.
torfaceum-mal,
Scorzonera parviflora,
Sonchus uliginosus, találkozik itt a *S.*
arvensis-szel,
Galium verosimile (*G. Wirtgeni*), talál-
 kozik a *G. verum*-mal,
 menthák, lásd a system. részben.
Teucrium Pannonicum WALLR. északon
 a typus (var. *Germanicum* WALLR.)
 helyettesíti,
Lycopus exaltatus (*ipse non vidi*),
Veronica Velenovskyi, találkozik a *V.*
Kovácsii-val,
Fistularia goniotricha, helyettesítője
 másutt a *F. maior*,
Lysimachia punctata,
Palimbia carvifolia,
Caltha cornuta, helyettesítője a *C. alpina*,
Roripa Austriaca,
Cardamine dentata, helyettesítője másutt
 a *C. pratensis*,
Cochlearia macrocarpa,
Silene multiflora,
Epilobium heterocaulis,
Potentilla anomala, találkozik itt a *P.*
reptans-szal,
Ulmaria subdenudata,

Déli füvek:

A virágtalan *Chara crinita*,
Chara tomentosa, *Ch. gymnophylla*,
 Az egyszikű vad rizs,
Crypsis aculeata, *Cr. schoenoides*,
Cladium Mariscus,
Cyperus glomeratus, *C. Monti*,
Carex lepidocarpa, jobban északra meg
 a hegyen a *C. flava* helyettesíti,
Scirpus Michelianus, *Sc. Holoschoenus*,
 » *Tabernaemontani*,
Sparganium neglectum, találkozik a *Sp.*
erectum-mal,
Alisma arcuatum, találkozik az *Á. plan-*
tago-val,
Juncus ranarius,
 » *sphaerocarpus*, helyettesíti má-
 sutt a *J. Tenageia*,
Veratrum album, helyettesíti a havason
 a *V. Lobelianum*,
Allium carinatum, helyettesíti a nagyobb
 hegyen az *A. pulchellum*,
Allium angulosum, találkozik az *A. mon-*
tanum-mal,
 a **kétszikű** *Senecio barbarifolius*, helyette
 északnyugat felé a *S. aquaticus*,
Senecio Doria, helyettesíti kelet felé a
S. Biebersteinii,
Inula Helenium,
Cirsium palustre var. *torfaceum*,
Thrinchia hirta, *Thr. nudicalyx*,
Galium maximum, találkozik a *G. pa-*
lustre-val,
Mentha seriata, *M. Illyrica*,
Lycopus sublanatus,
Lindernia pyxidaria,
Odontites pratensis, déli helyettesítője
 az *O. verna*,
Veronica anagalloides, itt több rokon
 fajjal találkozik,
Veronica acutifolia,
Samolus Valerandi,
Ranunculus Mediterraneus, nyugat felé
 a *R. Sardous* helyettesíti,
Ranunculus lateriflorus, nyugati helyet-
 tesítője a *R. nodiflorus*,

Melilotus paluster, helyettesítője északon a *M. macrodontus* (n. sp., dentes calycis superiores tubo paulum longiores; HOLSTEIN),
Melilotus dentatus.

Cardamine Hayneana, található a *C. dentata*-val,
Viola stagnina, északibb helyettesítője a *V. persicifolia*,
Elatine alsinastra,
Lythrum hyssopifolium,
Sanguisorba auriculata, északon a *S. officinalis* tőalak helyettesíti,
Galega officinalis,
Tetragonolobus siliquosus, északi helyettesítője a *T. maritimus*.

Az elősorolt keleti jellemzők kétszíkűek, a déliek közt ezenkívül jelentékeny szám az egyszíkű is.

Északibb jellemző fű a
Scirpus pauciflorus,

» *pungens*, mely hazánkban jellemzően a Balatonmellék apró kákája.

A hol lehetett, a másutt helyettesítő s a vidékünkön található rokon fajt kitüntetem. A helyettesítő faj hasonló, de közel rokon másik fajt külön, sőt messze vidéken pótolni szokott; különböző természeti viszony közt faji szétválást jelenthet. De lehet faji elszakadás is, az eredetileg egy helyen termő két fajból két helyen egy-egy maradván föl. Kitüntetésökkel ezekre célzunk.

A Balatonpart fái.

Víz mellett, vizenyős helyen füzes (*salictum, salicetum*), égeres (*alnetum*, Súr, Pozsonyvm, Sz.-György m., Vasvár), nyírjes (*betuletum*) és kőrsliget (*fraxinetum*, Dobozon, Békésvm.) alakul a megfelelő fajok sereges együttlétéből. Ezeknek a talaja is vagy lazult, vagy más mocsári növények fokozatos egymásra következésséggel készítették előre nekik a kellő földet. Mind e négy faszövetkezetnek terem néhány faja elszórva a Balaton partján, de jóra való erdőcske, a melyet az égeres (égerfa-erdő), vagy füzes méltán megilletne, a Balaton partszegélyen nincs. Vindornya nyírjesének egy része még megvan. Systematikailag érdekes néhány égerfa vagy berekfa a Badacsony Hableánya partján volt (1897); kis égerest Szántód és Szárszó közt láttam. A kőrifa, kányafa, kutyafa vagy ebsefa a parton ritka. A parti fa növénye a komló, a csalán, itt-ott a nagyobbik folyóka. Magasabb fűzfa és nyárfa a parton nem ritkaság, de összefüggő sűrűséggé nem szövetkezik. Nő a parton a szomorú fűz, valamint *S. blanda* fajvegyüléke is. A parthoz közel, de már száraz helyen, a szilfa is nagyra megnő, pl. Fenék és Keszthely közt, továbbá Aszófőnél, a tihanyi félsziget előtt levő földszoroson, Almádi és a Fűzfő-major között, Akarattyánál a Rákóczy fája. Fűzbokor, közte a rekettye (*Salix cinerea*) is, a parton elég gyakori, itt-ott kisebb sűrűség is alakul belőle, de a fűzberket (Badacsony) kivágják, hogy legelőjük nagyobbodjék. A partnak hozzáférhetetlen helye nincs, csak a nádas.

A part fái közül nevezetes a *Salix purpurea* bodros levelével Arács sédje mellett, az *Alnus Balatonialis* berekfa, a *Salix Rákosina* fűzbokor Arács völgyében.

Keleti-eredetű a *Salix Babylonica* és *S. blanda*.

Déli-bb-jellemű fa a *Betula pubescens* var. *subbiserrata*, *Salix palustris* és *S. purpurea*.

Siófoknak kötöttebb-talajú ligetjében erdei fenyő, nyárfa és mocsártölgy nő. A Sió nyugoti partján van a legnagyobb és legrégebb nyárfaliget. Fonyódnál, Lellen és különösen B.-Földvárnál a feketekérgű fenyő (*Pinus nigra* ARN.) a vízmelléki homokon gyönyörűen díszlik.

Végre a parton, kivált a parkozott helyen, sokféle kerti fa: aranyzapor, közönséges és piros koronafa (*Robinia pseudoacacia*, *R. hispida*), fehér hársfa, orgonafa, Badacsony alatt a Hableány-vendéglő kis parkjában a *Syringa Josikaea* is, jegenye nyárfa, bálványfa, kőrislevelű juharfa, Keszthely és Gyenes közt fekete diófa, kerítésben a krisztusakác (*Gledischia triacanthos*) gyakori, a füredi parton pedig még más exotikus fa is díszlik, de e kényszerített dísz méltatásával a Balatonmellék természetszerűségét túllépni nem akartuk. A keszthelyi gazdasági iskola telkének kerítésében a narancseper (*Ioxylon* vagy *Maclura aurantiaca*) hasznos.

XV. FEJEZET.

A MOCSÁRI NÖVÉNYSZÖVETKEZET EGYMÁSRA KÖVETKEZÉSE.

A Balaton partszélének nagy része, a növényzetét tekintve, aránylag még elég fiatal, a víz a déli partról és völgyekből még nem nagyon réges-régen vonult el, s rajta a befüvesedésnek rendes sorozata, minden foka mindenütt még létre nem jöhetett, ma pedig, a keskeny partszegélyen, a kultúra nem engedi az ősi zavar-talan és korlátlan továbbfejlődést. A bakonyi part szélének csendes vize színén puha-szerkezetű növény pihen, rostja (edénynyaláb) vékonyka, a növény parenchymájában csaknem elvész, s még ha némelyiknek a levele kitelelne is (habrózsa), a nagyobb rész őszkor nyom nélkül elpusztul és így pusztult el a Balaton sejtés növényeinek nagy része, számtalan ezreden keresztül. Ez a *parti növényzetnek első szövetkezete* (formatio malacophytorum).

A parti puha, nem rostos növényekből tehát tőzeg nem lesz, gyengeségök és könnyen rothadásuk következtében ritkán kövesedhetnek vagy másolódhattak le a földrétegben, úgy, hogy az első szövetkezetnek őskori növényei jórészt nyom nélkül tűnhettek el a föld színéről. Ezért van a systematikai folytonosságuk és rokonságuk élesen megszakadva. A puha fű legfeljebb pusztulásával a part sarában hozzájárul, hogy a fenék más mocsári fű megtelepedésére és további megélhetésére alkalmasabban előkészüljön.

A füvesedésnek további folyamatára nézve a bakonyi meg a déli part eltérő. Abból ítélve, a mit látunk, a bakonyi parton a gyenge füvekre mindjárt a keményebb nád következik, sőt a megtelepedő nád ad nekik ezután védelmet. *A nádas a parti növényzetnek kor szerint második szövetkezete*. A déli kemény part befüvesedése rostos (prosenchyma-szövetű) egyszikű, apróbb csátéféle füvekkel kezdődik, mostani megtelepedéseket a parton — szemünk láttára — sem a tündérrózsa-alakzat tagjai, sem a nád meg nem előzik. A déli part némely helyén, pl. Pusztaszántód meg a parti homokturbás között, az ott maradt vízben a nádas éppen úgy viseli magát, mint a bakonyi part vizében.

A mint a Balaton vize régi idők óta észrevehetően lassúsággal apad s a feneké töltődik, a nád a sokasztendei ilyen vízapadás után lassanként beljebb hat a vízbe, a nádas part külseje hasonló lassúsággal szárad, úgy, hogy végre ez a föld a nádnak teljesen alkalmatlan, de a jó rostos és nehezen rothadó vagy pusztuló sás-nak, csátéfélek-nek (Sauergras), pázsit (*Agrostis alba*) stb. és más mocsári kóró tenyészésére alkalmasabb lesz, azért ezek a nád-előkészítette és elhagyta földön, mint sorrendben *harmadik szövetkezet* (vegetációlepel), e magas pázsit nyomdokát követik. Minthogy a bakonyi part sok helyen a víztől kezdve jó meredeken emelkedik föl, ez a sásos és csátés rét nem széles; nagyterjedelmű *zsombékja* nincs, de Keszthely, Szigliget, másutt Boglár, Tót-Sz.-Pál és Vindornyalak körül még látni. A tapolczai medenczében bizonyynyal nagyszerű volt, de elpusztult. Más sásfaj elszórva követi a partnak ezt az övét, a *Carex distans* a legközönségesebb, a *C. pseudocyperus* a vidéken a legfeltünőbb. A déli part füvesedése most e harmadik szövetkezettel kezdődik. Ez a sorrend néhol az égeressel egyesül, pl. Vasváron a Szent-Kút alatt. Itt a vegetáció háromrétű: a *zsombék* fölött a nád, fölötte az *égerfaliget* emelkedik. Ilyen hármasszövetkezést a Balaton mellékén nem láttam; de a természetes kapcsolat példájául fölemlítettem.

Az alvidéki tőzeget leginkább a nád levele, tarackja és más hulladék, a sás, csáté és más pázsitféle (II. és III. szövetkezet) romlatlanabb részei alkotják s a boglári *gyapjas tőzeg*-ben a növénydarab jó nagy, szétfoszlik és könnyen felismerhető. A tőzeg különben nem mindenütt egyenlő jó, sokhelyt földes.

A mocsári növényképlet *negyedike* szorosan nem válik el a harmadiktól, de annyira mégis eltérő, hogy a nádistól kintebbre esik, s a sásnak jelentékeny részét más élénkebb-szinű, inkább meszesföldi virágok szoritották ki, vagy a földbe temetett tetemök fölött virultak föl. Ez a *tőzeges rét* (*pratium turfosum*) vagy *réti láp*. Mostani vegetációja valóban a mult hamva fölött virít, s ha e réten járunk, a régi vegetációnak jobb vagy hasznavehetőlenebb tőzegje süpped vagy reng alattunk. Ilyen a tapolczai és szigligeti lápteknő, Kéthely réttje, a hol most tőzeget ásnak, kisebb darabot itt-ott a bakonyi part nádasán kívül is lelünk.

A tőzeges rétre következő *ötödik képlet* a *süppedékes* vagy *semlyékes rét* (Moorwiese), azaz meglehetősen nedves, vizenyős fűszövetkezet pázsittal és tarka virágzónyeggel, de ez már el nem tőzegesedik. Keletkezése az, hogy a féligmeddig vizenyős talajt ezek a kevésbé tőzegesedő növények, megelőző tőzegesedő csáték nélkül, foglalhatták el, vagy az elpusztuló tőzeges rét romján üthettek tanyát. Ekkor a tőzeges fenék mélységbeli fúrással bebizonyítható. A hévizi, keszthelyi, fenéki és badacsony-tomaji rétek egy része ide tartozik. A süppedős réttől a *szárazföldi tarka réthez* csak egy lépés van. A keskeny nedves part, a völgytelen hegység, a szőlőtermelés stb. az ilyen rét alakulásának erős gátat vet, a bakonyi oldalon kaszálórét leginkább csak a parton van.

Az *égeres* meg a *fűzes*, melynek inkább több faja mint a társak szövetkezete van a Balaton mellékén, a náddal meg a zsombékkal való szövetkezéséről ítélve, a harmadik szövetkezet után keletkezett a vizes-sásos helyen, míg ugyanabban az időben, a jobban szikkadt csátés helyen, a negyedik szövetkezet győzedelmeskedhetett.

Az északi part, mint ezekből látjuk, a befüvesedésnek több fokán ment keresztül, mint a déli. De ha a déli parton a száraz homokgát után kintebb

megyünk, Kéthelynél és Tót-Szent-Pálnál a befüvesedés épp annyi fokon ment keresztül, mint a Bakony tövében.

A régi elmocharasodott helyekről, valamint több növényformációjáról ítélve, a Balatonnak délnyugati része, kivált mint lápos vidék, úgy látszik, előbb megvolt, mint egyebütt a kemény partvidéknek eleinte kisebb tórészeci, melyekből később a Balaton alakult.

A mely fűvegyületet ma a parthoz közel, a lazább vagy nedves helyen látunk, csaknem ugyanez a fű volt itt, a megelőző kis tócsák körül az első települő, a közelebbi vidékről ide tolaikodva és összeseregelve az eredeti őstómedenczében. E fűvek és kórók bármely leapadt helyen vagy vízparton ma is bőséggel gyarapodnak és hasonló módon keverednek.

A mocsári képződményekről végre még a következőket kell megemlíteni.

A balatonmelléki, valamint általában a hazai mocsarak, mocsári fűvek és formációk az utóbbi évtizedek alatt sokat pusztultak, a régibb és mai állapot között nagy lett a különbség s a változás meglehetősen rohamosan történt, a kultura az átalakulást hamar végrehajtja, eszközeivel a sorrendet is könnyen átugrasztja. A Balatonnak kivált a mellékén történt sok pusztulás és nagy változás. POKORNY¹ Zala- és Somogyvármegyék tőzegét, noha nem mindet, kielégítően ismerteti, de már 1859 nyarán a sümegi nagy tőzeglápály helyén termékeny szántóföldet látott. A ki pedig most, POKORNY után kutatná e két vármegye lápos es tőzeges vidékét, sokat nem lelne már abból, a mit POKORNY még láthatott. Talán csak Hévíz környéke bántatlanabb, kivált azért, mert a fürdőjét nagyobb csapolással tönkre tehetnék.

POKORNY Pusztalebuj tölgyese mögött és Fenék alatt *zsombékost*, Balaton-Hidvég meg a Kis-Balaton közt *lápkrétet*, eltemetett vagy még viruló *ingólápot*, P.-Kápolnánál pedig égererdőt említ. Zsombék² az állandóbb vízben, kivált a nád árnyékában, mint másodréteg ma is zöldell, de vajjon az ingóláp keletkezése, valamint a valósága meg van-e még, a nyomába nem juthattam.

A déli partnak nevezetessége végre helyenként a kurtafüvű mezeje.

Bogláron Csehi felé, tőzeges földön nagy darab szép pázsitgyep van egynemű zöldszálakból. Virágzás előtt nehezen tudtam meg, hogy a *Triglochin palustre* alkotja, mert legeltetik, nehezen virágzik, azért, mint másutt ismeretlen egynemű sereglet egész szokatlan külsejű. Közüle néhány magasabb kóró, mint a lápszövő, a *Holoschoenus* emelkedik, másutt a *Carex pseudocyperus* sás közte feltünőbb. Itt ott, mint apró fű, a *Carex Oederi* és *Cyperus flavescens* keveredik közéje. A déli part más alacsony helyén, pl. Boglár, Siófok mellett, a tőzegcsáté is sereges, barna gyepé zárkódzik. Társa az *Equisetum ramosissimum*, de más apróság is vegyül közé, mint a *Scirpus Michelianus*, *Cyperus fuscus*, *C. flavescens*, *Carex Oederi*, *C. lepidocarpa*, *C. Davalliana*, *C. panicea*, *Plantago maritima*, *Gnaphalium uliginosum*, *Pulicaria pulicaria*, melyek többnyire iszapos helyen is megtelepednek, az élénkebb-szinűek közül a sókedvelő földépe vagy ezerjófű (*Centaurium uliginosum*), a *Samolus*, *Leontodon hispidus*, *L. autumnalis*, *Podospermum laciniatum*, *Hypochaeris radicata*, *Linum catharticum*, *Aster Pannonicus* stb., másutt ismét a tőzegcsátét a *Lepidium rudemale* serege váltja fel.

¹ Mathem. és Természettud. Közlem. II. köt. 1862, 117—21 old.

² Természettudom. Közl. 1885.

XVI. FEJEZET.

A NÁDAS (ARUNDINETUM) VAGY BOZÓT.

A nádas ősrégi, eredeti egyneműsége és töméntelensége a vizes pusztának és alvidéknek; egyike ma már azon kevés növényformációnak, a mely eredetiségét ősi időktől fogva magának meg tudta őrizni. Ezenkívül végtelen egyformaságával és sajátos viselkedésével jellemző formatója a vidéknek. A nád, melynek a harmadkorból több palaeontologiai faja ismeretes, a kisebb vízben társas ősi életmódját legtovább folytathatta és folytatja ma is, és éppen a nagy-számú sereges együtt-növése, valamint magas termete biztosított neki más mocsári alacsonyabb fűvel szemben hathatós ellenállást és vívott ki velök magának rengeteg területen nem nehéz győzedelmet. Más fű a nád környékén az állati bántalomtól is jobban szenvedett.

A nád (*Czernya Phragmites*) mint régi egyszikű mocsári pázsitkóró, a Balaton partszegélyének is közönséges növénye. Sűrűsége (bozótja), a nádas, itt is csak olyan, mint más vidéken; de a földrajzi megjelenése sajátos és tanulságos. A Balaton északi és déli partja különböző fizikai minőségének, különböző korszakbeli alakulásának, valamint a két part különböző vegetációjának is nevezetes mutatója. A balatoni nádas a Bakony árnyékában nő, csakis azon a parton van, a mely a szél árnyékába esik. Ilyen az egész északi: veszprém- és zalamegyei part, hasonlóképen a kenesei part alja meg a tihanyi félsziget nyugati oldala alatt levő vízpart is.¹ A keszthelyi fürdőtől valamivel nyugatra számítva, a bakonyi parton egész a kenesei hajókikötőig kevés megszakadással nádsűrűség övezi a víz partját s az iszapos talajban a nádason keresztül a vízig gázolni alig lehet. A tó nyugati és déli partján, mely a szélnek néz szembe, továbbá Tihany déli és keleti meredekje alatt nincsen nád, mint sűrű bozót, csak összefüggéstelen kis nádszigetkék (Diós-Vonyó, Tihany keleti partján), avagy partmelléki csenevész ritka nádas (Lelén). Udvari és Akali, továbbá Révfülöp és Szepezd közt, mert a part sziklás, kisebb-nagyobb vízszélen megszakad a nádas folytonossága. Tehát mintegy a keszthelyi vasút állomása tájkától kezdve Fenék felé s tovább a somogyi és siófoki parton, egészen Keneséig a part nyílt, a víznek hullámzó tükrét nád az utazó elől nem zárja el. Erre, a mint mondják, a nádat a szél tarolja le (lásd 51. old.).²

Azonban nádas itt-ott a Balatonnak déli mellékén is van, ha mindenütt egészen a vízig nem terjeszkedik is, pl. Fenék alatt a Zala torkolatában, a Kis-Balaton körül. Nádas a déli parthoz közel eső Nagy-Berek (Fonyód); nádas az álló-vizek környéke Boglárán, a Sóstóé Siófok határában, nádas van Fonyód, Lepsény körül, látunk nádat a Sió-csatorna szélén meg a Sió-bozótban Kilitinél. A somogyi part rétjén alacsonyabb nád a rét füve közé keveredik, de a kasza fölcseperedni nem engedi. A somogyi parton a nád helyett már jobb kaszáló rét van. Badacsony-Tomaj partján és egyebütt a nádat a jószág legeli le, melyet inni a partra hajtának. Néhol sajka-útnak vagy más czélra kivágják. Szántódon, a benczések major-sága meg az állomás között a déli vasút töltése nádat szelt keresztül, itt mint a

¹ LÓCZY L., Földrajzi Közl. 1894. 142 l.

² SCHIMPER: Palacontol. végét. II. 393—98. old.

velenczei tóban a *nád zombék*-ját, azaz külön kéveképen való növekedését is szemlélhetjük. Itt a nádas a templom felől hegyi oltalomban részesül, de a Balaton vztükrétől csaknem meztelen, itt-ott *Onosma arenarium* és más gaz benőtte homokmező választja el (lásd 65. old.)

Én a nádas és nádatlan partot nemcsak a mai északi szél hatalmának és az északi mederszél sárosiszapos, valamint a nyugoti meg a déli fenék homokos, sőt köves és általában kemény talajának tulajdonítom, a melylyel a hínár elterjedése meglehetősen összefügg; hanem ezen a nevezetes természetszerű okon kívül a part nádas vagy nádatlan voltát a régikorú befüvesedésében is látom. Lehet, hogy a somogyi völgyekben és síkon, valamint a Sió mentén is több nád volt mint ma, de a kultúra, a földet másképp értékesítvén, régen elpusztította, az újabb fölcsőpördését pedig gátolja. Hiszen a balatonmelléki nép szerint könnyű a nádat kiirtani: ha vízszintben lekaszálják nyáron, biztos elpusztul, legmélyebb-vízű termőhelyén is.

A nádon kívül a parton alig van elmocsarasodás valahol. A nádas egyforma és kevésféle növényzetén kívül ma az egész partszegélyén másféle mocsári növényformáció nincs. Az a kaszáló rét, a mely a nádas meg a száraz part tetemesebb emelkedése vagy talán épen a szőlők alja között, pl. a Badacsony tövében van, a nedves friss földön növénygeografiai jellem nélkül való füvegyülék, a mely vizenyős földön akárhol könnyen terem s alig tudunk közüle egy-két csak valamivel értékesebb növényt emlékül a herbarium részére kiválasztani.

A hol nádas van, sűrűn nő együtt, tömérdek száma csaknem egymaga uralodik, más füvet nagyon félreszorít, csak alárendelt vegetációja van. A víz szélét egészen tele növén, a vizes partszélét is teljesen elzárja és eltakarja, legalkalmasabban sajkáról lehet vizsgálni. A nád a szélárnyéki vízszélen rendszeren 1·40—1·80 méternyi vízmélységig terjed. A száraz oldal felől gyakran szövetkezik vele a fodorsás (*Glyceria aquatica* L.), a víz felől ritka a gyékény meg a káka (52. old.), a nádas vizében pedig vízi növények (51. old.) huzódnak meg és élveznek külön árnyékot és kellő védelmet. A nád karcsú derekára néhol a nagyobbik folyóka csavargózik s nagy fehér virágtölcsérsérjét a nagyobb világosságra így emeli ki a homályosabb sűrűségből. A nádas szélén, vagy a hol a folytonossága megszakad, a sókedvelő *Scirpus maritimus* káka gyakori.

A nádtő tartós szívósságának tanúsága, hogy Arács magasságában, a vetés közt alacsony nád most is nő, sőt alacsonyabb nádat száraz lejtőkön, út és szakadás mentén is látni. Ez az, a melyet a budai szőlők közül KITAIBEL *Arundo aggerum*-nak (partlejtő nádja) nevezett (*Additamenta* 3. old.).

A nádas környékének füvei jó magasak; a vízi muhar vagy kaszirva, a fodorsás, vad pántlikafű, a *Calamagrostis litorea* (ritka) és más pázsit, sok sás, *Angelica silvestris*, *Aster Pannonicus* (ritka), *Pulicaria dysenterica*, *Rumex hydrolapathi*, *R. limosus*, *R. crispus*, ritkábban a *R. odontocarpus*, *Lycopus Europaeus*, *L. sublanatus*, *Alisma*, *Scrofularia alata*, *Butomus*, *Polygonum amphibium terrestre*, *P. lapathifolium*, *Inula Britannica*, *Melilotus dentatus*, *M. albus*, *M. officinalis*, *Epilobium hirsutum*, *Symphytum officinale*, *Sium latifolium*, *Veronica Anagallis aquatica*, *Lythrum salicarium*, *Galium maximum*, *Malachium aquaticum*, nefelejts, *Roripa amphibia*, *Iris pseudacorus*, *Solanum dulcamarum* *Senecio paludosus*, *Lysimachia vulgaris*, általában sok kardlevelű, elvéve Kenesén a *Reseda luteola*, mint parti gyom a *Setaria viridis* is. Jobbadán az a fű váltakozik egymással, a melyet a partmellékről a 117—19. oldalon előszámítottunk. Fenék nádasa körül a *Cicuta*, *Hippuris*, *Carda-*

mine dentzia jellemző. Balaton-Füred partján a nádasban az ezüstfa hajtása is elvadul.

Az a fű, a mely ma a nádasban vagy a környékén terem, leginkább puhászervezetű, kevésbé rostos. Minthogy a faj meg az individuum száma se nagy, az évi termelés és elpusztulása szembe se ötlük. Rostosszálú fű, mint a tőzegképződés kelléke, taraczkoló sás a nádasnak vízi oldalán nincs, a belső partszélén mindig a nádas marad, a víz mellett más nagyobb befüvesedésnek, elmocsarasodásnak vagy elsárosodásnak alkalma nincs. Csak a hol a nád a vízbe beljebb hatol, a külső oldalról pedig irtják, ott (Badacsony) a part sarában vízparti fű telepedik.

A nádasnak a benne tanyázó madárnak szállás-adásán kívül haszna is van. A parton (B.-Tomaj) fiatal korában az ivó marha táplálkozik vele, ilyen helyen a nád rendszeren alacsony marad s a rét más fűvel a szénába vagy sarjába lekaszállható. Télen, befagyáskor a nádas *gyalázkával* (= nádvágóval), a Badacsony körül a birtokosnak harmadába learatják, kénéjét 6–8 kr.-ért adják. A nádas az adókataszter az elsőosztályú jövedelmi talajba osztja. A levágott nád háztetőre elegendő. A bakonyi part pórházain a nádfedés szembetűnő.

A nádas fája elszórva az enyves égerfa vagy a berekfa meg a hamvas fűzfa (*Salix cinerea*), melyet itt a nép *rekettyé*-nek nevez, de rekettye v. rakottya (rakita szláv nevéből) a hegyi *Salix caprea*, sőt DIÓSZEGI-ék¹ szerint a *Genista* is. CSAPÓ-nál² a *Genista* helyesebben = nyúlrekettye.

XVII. FEJEZET.

A NAGY-BEREK.

*Berek*nek a Balaton körül, a haza más vidékével szemben, a nádas mocsarat és sűrűséget nevezik. A felföldön s a haza más magyar vidékén *berek*nek a cserje vagy bokor sereges szövetkezését, sűrűségét³ hívják, tehát mind a két esetben a sűrűség, a Balatonnál az egynemű (nád), másutt különféle kis fa, cserje (bokor) vagy kórómagasságú növény sereges szövetkezése a közös. A felvidéki meg a somogyi berek különbsége a száraz és vizes talaj, továbbá az alkotó növény-szövetkezés, amott sokféle cserje, itt kiváltképen a nád.

A Nagy-Berek a somogyi partnak nagyterjedelmű ingoványa. A Bari-hegytől s Balaton-Keresztúr, B.-Ujlak és Kéthely községektől kelet felé Fonyód faluig és Lengyeltóti határáig terjed. Északon a Balaton vizétől keskeny homokgát választja el; déli határa Pusztasári, Tót-Szt-Pál és Buzsák. A nagy nádas terület vizét ma hosszú árkok vezetik a Balatonba. Én 1891. július elején Kéthely, Sári és Tót-Szent-Pálnál, 1893. július végén Fonyódnál, 1894. május elején Balaton-Cséhinél vizsgáltam.

A berek tulajdonképen a nád társas szövetkezése, azért itt csak is elzárt fekvése (somogyi berek, Nagy-Berek) miatt választottam külön. Más növénye nincs,

¹ DIÓSZEGI és FAZEKAS: Magyar Fűvészkönyv 405. old.

² Uj füves és virágos magyar kert 308. old.

³ Pl. «berekbe futott a nyúl». Latinul berek = lucus, nemus, saltus, virgultum. Az «Ill' a berek, nád a kert» a náddal való összefűzés nyomán hihetőleg e vidékről ered.

mint egyébűtt a nádasnak; általában az egynemű nádon kívül kevésféle füve van, csak a szélén, a hol a verőfény jobban éri, élénkül meg jobban a virágtarkaság. A berek vagyis nádas nem is növényzetének különféleségével és változatosságával, hanem mint őskori növényképződmény nagyterjedelmű egyneműségével, sokaságával, monotonosságával és sajátságos susogásával hat az emberre.

A Nagy-Berek nádasa a leapadt fenéknek régi, de legutólsó növényiszövetkezete. A somogyi völgyekben és tágasabb síkon, a míg természetszerűen jól ki nem szikkadt, s a míg a szántó eke bántatlanul hagyta, legutóljára olyan vegetatió virult, azután pusztult el, a minő most a Nagy-Berek nádasa, vagyis a somogyi lapályok régebbkori növényzetének maradéka.

A berket Kéthely körül, a régi rétság ősi temetőjében, a szárítás meglehetősen átalakította, a közönséges és nálunk ubiquista tavi növényei közül legfeljebb a *Scutellaria galericulatá*-t, a *Hippuris vulgaris*-t, meg a *Cirsium brachycephalum*-ot említhetem meg.

Érdekesebb a száraztalajú tölgy erdeje (*Quercus Robur*) fekete gyűrűvel, zánótokkal, szederrel, az erdő talaján számos apró *Galium Anglicum*-mal. Több érdemesebb fűvet lehetett látni Sári és Tót-Szent-Pál nádasának szélében: *Typha angustifolia* (gyékény), *Cladium Mariscus*, *Stachys palustris*, *Ranunculus lingua*, *Cirsium brachycephalum*, *Lycopus Europaeus*, *Scutellaria galericulata*, *Hippuris vulgaris*, *Sparganium ramosum*, *Pulicaria dysenterica*, *Urtica galeopsifolia*, *Lythrum salicarium*, *Epilobium hirsutum* var. *adenocarpum*, *Sagittaria sagittaeifolia* (31. ábra) és var. *tenuiloba*.

Egy helyen sajkával a nádas vizébe is jó messzire bele eveztünk, de a sárga hínárvirágnál meg a békaturajnál egyéb a nádas vizében nem volt.

A Berek nádasában több helyen tiszta víztüskör is van fehér tündérrózsával, habrózsával (*Nuphar luteum* és *N. sericeum*), *Ranunculus paucistamineus*-szal. POKORNY a kéthelyi nagy csatorna mellett lelte az *Urtica galeopsifoliá*-t, de a tőzeget nem alkotó vízi fűveknek, a melyeket a Bonplandia 1860. évf. 152. stb. old. dicsér, nagyszerűsége ma már oda van.

A Nagy-Berek nádasában a zombék, a *Carex stricta* alkotta kéveszerű tőzegtuskó is gyakori volt, tetején szép zöld pázsitkoronájával. A hol lehetett, legeltették, ma a nagy része a lecsapolással elpusztult.

A Nagy-Berek ma a somogyi nép legelője, néhol a tőzeget ássák és használják.

Kisebb-nagyobb vízmedence és nádas ingovány a déli parton még több helyen van, nevezetesen Fonyódfalú, Boglár és Cseli között (fonyódi bozót, Orda-berek, Öregtő, Tarhány vagy Csehitő, Cseli berek), továbbá Lelle és Őszöd mellett, valamint Szántód állomása meg a benzések majorsága között, Siófokon a Sóstó és Sió-bozót. E helyek környéke nád és sás, vizében pedig már május elején a fehér tündérrózsza, a kéttanyás göcsfű, a *Roripa amphibia*, a mérges boglárka (*Ranunculus sceleratus* var. *heterobios*) stb. virít.

A berek fája a hamvas fűzfa (rekettye, *Salix cinerea*), továbbá az enyves égerfa. Emezt ezen a vidéken, sőt túl a Dunán másutt is, *berekfá*-nak¹ híják s ez a neve e kis fának, a *berek*-nek helyi értelme nyomán, itt szülemlett meg.

¹ SZILY K.: Természettud. Közl. 1886. 346. old.

XVIII. FEJEZET.

TŐZEGES RÉT VAGY RÉTI LÁP (PRATUM TURFOSUM).

A Balaton mellékén a kemény part meg a víz között az ellentét meglehetősen nagy és merev, részbeli okozója is lehet, hogy a 86—89. old. említett füvek e parton mért hiányzanak. A leapadt fenék, kivált a déli parton, hamar kiszárad, a part mentén elmocsarasodás alig marad, annál kevésbé maradhatott fenn vagy képződik nevezetesebb ingovány, de a mocsári jellemző növényzet is a fogyatékán van. A víz partja, a hol nádas nincs, kivált a síófoki meg a somogyi, úgyszólván meztelen, kevésfajta nedves réti fű növi be. A tó parti vizében is aránylag csekély a virágzó növény, hogy a part talaját valami mocsári növényformációnak lassanként előkészítené. A kavicsos vagy homokos part leapadás után ugyancsak pusztá marad és az iszapján vagy a kavicsa között lassanként telepedik meg a parti közönségesebb növény. Ma a leapadt parton ezt tapasztaljuk.

Az állandó elmocsarasodásnak más okozói vannak. A nádas, a berek meg a réti láp nem könnyen szárad ki, itt a növényélet és növényiszövetkezés (formatio) hosszú időre van biztosítva, hacsak mesterséges csatornázás a kiszáradást hamarosan nem kényszeríti. Itt a talaj részecskéi szorosan össze nem függenek, a víz vagy állandóan rajta marad, vagy a földje alulról nedvesedik, vagy a kifakadó forrás öntözi és tartja nedvesen. Ez az állandó növényiszövetkezet életének és hosszú idei fönmaradásának kedvező.

A bakonyi part közel és helyenként meredeken emelkedik a tó vize fölött, nagy és állandó elmocsarasodás itt nincs, hanem száraz legelő, szőlő vagy más termőföld. Kenese és Aszófő közt, innen tovább csaknem Badacsony-Tomajig tágasabb és nedves-talajú völgyképződés nincs. E vidéken a séd se okoz számítható elázást. Erre, északkeletnek, láp, tőzeges rétség nincs.

Ellenben Tihanyt és Aszófőt nem régi nedves rét választja el s az aszófői séd nedvesíti; talán v. laha víz hullámzott rajta, a mikor Tihany még valóságos sziget volt (90. old.). Kis-Eörs és Badacsony-Tomaj közt kisebb lapály nyulik be észak (Gulács) felé. Ilyen a Szigliget és Tapolca lápos teknője is, a melyből hajdan a Badacsony, a Szt-Györgyhegy meg a Szigliget mint sziget tornyosodott ki. Hasonló helyek vannak a Balatonra nyíló sédek széles völgyeikjain a Sági pusztá, Dörgicse és Tagyon, Balatonfüred, Arács és Csopak mellett. Ilyen helyen a talaj meg a part öble soká vizes marad, jobban elmocsarasodhatik, hosszabb időre állandóbb vegetáció telepedhetik meg s többféle növény seregesebben terem rajta. Láp- és tőzegképződés a Balaton partmellékének délnyugati részén volt.

A Balatonnak egykori sokkal nagyobb vízterületéből, mely valaha Somogy és Zala mai termékeny völgyei fölött hullámzott, nagysokára, nagyobb apadás és változások után, hegyi és völgyi zárt vízmedenczék, nyomukban pedig mohás, süppedős lápok alakultak. A lápos vidéket nagyszerű mocsári vegetációjával végre a kultúra lecsapolással és gazdasági fölhasználással századunkban nagyrészt kiszáritotta, az ezredévek alatt felhalmozódó növényhulladék sírját ma a tőzegásással bontják fel, a régen pihenő holt tetemet pedig mint tőzeget hamvasztják el. A somogyi és bakonyi part közt e tekintetben is tetemes különbség van. Somogy partján, a homoktúrzáson túl nádas berek keletkezett, Zalában inkább hegyi-természetű láp maradt.

Az elmocsarasodásnak s a kiválóan mocsári flórának része azonban még ma is szépen látható Keszthelyen, Fenék alatt, a Kis-Balatonnál, a Kis-Balaton meg a Zala torkolata között, Hévíz és Vindornya medenczéjében s a zalai hegyek közt, kivált Keszthelytől kissé északkeletre (zsidi rét, Lápos mező), a tapolczai, valamint a badacsonytomaji lápteknőben.

A fenéki süppedős rétet, valamint a Kis-Balaton környékét a Zala vize táplálja, Hévíznek saját hő vízforrása van, Tapolczán, bent a városban, a 16° C.-nyi melegvízű tóból patak, rétvén pedig számos bővízű langyos forrás fakad, mely az egész lápteknőt átította. Hihetőleg ilyen forrásvíze volt Vindornyának is.

A tőzeges rét vagy láprét, réti láp vagy rétmező jelleme, hogy róla a nád eltűnik, legfeljebb alacsonyabb szála elszórva nő, a csátéféle fű, kivált a sás túlnyomó, tehát majdani tőzeganyagot termel, közéje sok más, kivált meszesföldi, színes virág s vizenyős földet kedvelő néhány fa (kutyafa, fűzbokrok, berekfa) keveredik.

A tőzegnek biztos és állandó vezérfűvét, mely a tőzeg jóságára vagy hasznavehetőségére csalhatatlanul rávezérelne, kijelölni alig lehet. A balatonmelléki láprét kiválóbb füve a *Thysselinum*, a tőzegpáfrány, a *Thrinicia*, a *Cirsium palustre* var. *torfaceum*, a csomorika, *Pedicularis palustris*, a *Schoenus nigricans*, *Orchis palustris*, a *Lotus tenuifolius*, a rozmaringfűz, *Cirsium rivulare*, *Melilotus paluster*, *Sesleria coerulea*, *Dianthus superbus* var. *rudicundus*, *Lathyrus palustris*, *Juncus obtusiflorus*.

XIX. FEJEZET.

TAPOLCZA LÁPTEKNŐJE.

Az alföldi ingó láp szemléletéből s a mocsaras fenék befűvesedésének ismert sorrendjéből indulva ki, a tapolczai teknőnek bizonyos régi időben nádassal kerített nagy ingó lápnak kellett lenni. Évenként töméntelen moha-élet ujjult meg rajta s az *Amblystegium riparium* ma is ott termő és élő tanúsága a nedves talajt aránylag sok időn keresztül bevonó apró, de szapora moha-vegetationnak. A város alatt s a patakja mentén ma is van szép nádasa s lehúzódik a Balaton felé.

Békés- és Biharvármegye nádasa Vésztő, Szeghalom, Fűzes-Gyarmat, Csökmő, Komádi és Okány között bárminő nagy terjedelmű volt, de volt közte helyenként mégis víztükrő, zombék, ingó láp, vagy a nádasból kiemelkedő száraz füves hely, a rétség vagy ingovány élő földje vagy szigetje. Hasonló lehetett valaha a tapolczai teknő is, a zombék romja, az ingó lápnak a mohája itt-ott még ma is látható.

A tapolczai teknő egy ideig a Balatontól, azután a Tapolcza körül fakadó langyos forrásoktól, a hajdan víz alatt levő hevesektől tápláltatván, a nádas után tőzeges rétté alakult. Helyenként még ma is egynemű és egyhangú a vegetációjá, pl. a Patacsi majortól le a Balaton felé s innen tovább a szőlő alatt, a parton a badacsonyi Hableányig. De bentebb a hegyek között, Tapolcza felé, a növényzete is jobban vegyült és tarkult

Álló vízében a *Potamogeton fluitans*, a *P. coloratus*, *Polygonum amphibium* var. *fluitans*, *Myriophyllum spicatum*, békalencse stb. él, forrásait a bőjtű oly sűrűn növi be s dagad ki belőle, hogy közé más vízi fű nem keveredhetik, magának is alig marad helye (33. old.). Ez a *Nasturtium officinale* a haza kontinentális részében

másutt, kivált kelet felé, ritkaság vagy éppenséggel nem terem. Vastag, összefüggő s az egész vízmedret kitöltő és eltakaró szőnyege sajátos képződmény. A tapolczai hely a bőjtű tenyészésének — mely másutt konyhakerti salátafü — optimumát tárja elének, a kertésznek megfigyelni s bizonyos forrásvizeinket vele beültetni érdemes lenne.

Tapolcza lápnövényzete a Balaton környékén ma is a legváltozatosabb. Sok olyan fű terem itt, a minő a Balaton mellékén másutt sehol. A város alatt még ma is nagyterjedelmű süppedős rétje van.

Az egész lápos rét a vas megyei Bozsok (Rohoncz) és Bucus között elterülő laphoz hasonlít. Itt is, ott is terem az igazi lápkedvelő *Sesleria coerulea* fehér deres leveleivel, de nem az a faj, a melyet hazánkban ezelőtt így neveztek. Ez t. i. a meszes hegyeinken gyakori közel rokon helyettesítője, a zöldlevelű. *S. varia* (JACQ.). Közös fűvük a *Menyanthes trifoliata* meg a rozmaringfűz stb. Tapolcza bizonyos növénye a régibb Rákoséval volt közös (*Dianthus superbus* var. *rubicundus*, a 70-es években Erzsébetfalva és Soroksár között termett, a hol ma szántott-vetett föld van), míg a magasvidéki *Primula farinosa* e vidéken oly hihetetlen ritkaság, hogy alig ismernők el valónak, ha szemünkkel a nedves talajon nem látnók! Különben Sümeg völgyeiben is terem. Egészen hasonló termőhelye van a gánóczi savanyú vízforrások mellett Szepesvármegyében.

Azonban már a tapolcza-szigligeti ingovány is sokat pusztult. Tapolcza meg az ingovány közt helyenként, sőt már bentebb a réten is zöldséget termesztének. A terjedelmes lápon, mely a Balatonig vonul le, ma keresztben és hosszában ásott csatornák vonulnak végig, s a vízával a Balatonba sietnek. Szigliget fölött feltöltött országút (postaút) szeli át és az egykor hatalmas lápot felső s alsó részre szakítja. Most ez a kanális és út szeldelte ingovány helyenként még nedves, de már kevésbbé lápos, s a déli résznek puha és süppedős rétszőnyegbe fészkelődő ritkább lápnövényei eltűntek. Sok helyt kurta fű növi be, másutt magas gizgaz buján lepi el. Tőzeget is keresnek rajta. Az északi rész még kevésbbé pusztult.

Tapolcza rétyén nevezetes továbbá a következő fű, úgy a mint egymással természetesen keveredik, határozott jellem nélkül: a *Pedicularis palustris*, *Angelica montana*, *Phalaris arundinacea*, *Carex stricta*, *Juncus effusus*, *J. articulatus*, *J. obtusiflorus*, *Teucrium scordium* var. *Pannonicum*, *Festuca pratensis*, *Scrofularia alata*, *Berula angustifolia*, *Deschampsia caespitosa*, *Salix cinerea*, *S. rosmarinifolia*, *Caltha cornuta*, *Solanum dulcamarum*, *Odonites odonites*, *Medicago lupulina*, *Valeriana officinalis*, *V. dioica*, *Galium uliginosum*, *G. erectum* var. *brachystrum*, *G. palustre*, *G. aparine*, *Equisetum arvense*, *E. palustre*, *Rumex limosus*, *Polygala amarella* var. *cyclotheca*, *Cyperus flavescens*, *Potentilla anserina discolor*, *P. erecta*, *Carex Davalliana*, *C. riparia*, *Succisa pratensis hirsuta*, *Epilobium hirsutum*, *E. parviflorum*, var. *menthoides*, *Pulicaria dysenterica*, *Sparganium neglectum*, zeller elvadulva, *Serratula tinctoria* var. *lancifolia*, *Lycopus sublanatus*, *Lychnis flos cuculi*, *Prunella vulgaris*, *Lysimachia nummularia*, *L. vulgaris*, *Plantago maior*, *Leontodon hispidus*, *L. autumnalis*, *Lotus tenuifolius*, *Achillea asplenifolia*, *Eriophorum polystachyum*, *Viola stagnina*, *Centaurea iacca* var. *phaeocoma*, *Carduus nutans*, *C. acanthoides*, *Triglochin palustre*, *Euphrasia Rostkoviana*, *Ulmaria ulmaria denudata*, *Sanguisorba auriculata*, *Tetragonolobus*, *Hypericum tetrapterum*, *Trifolium fragiferum*, *Lathyrus palustris* stb

A tapolczai réti láp egyik részéről HABERLAND az Österreichische Botanische Zeitschrift 1861. évf. 12. old. nyújt ismertetést. Lesencze-Szent-Istvádnál a rét

földje reng és belapul a lábunk alatt, s a nyomás megszűntével rugalmasan föl-emelkedik. A rudat a lápos talajba több lábnyi mélységre letolhatjuk, ha vissza-kihúzzuk, szénszinű ragadós sarat látunk rajta. A növényzete is réti lágpról tanuskodik: *Allium angulosum*, *Angelica silvestris*, *Cirsium oleraceum*, *Cyperus fuscus*, *Epilobium palustre*, *Euphrasia Rostkoviana*, *Odontites odontites*, *Gratiola officinalis*, *Sanguisorba auriculata*, *Serratula tinctoria*, *Tetragonolobus siliquosus*, *Triglochin maritimum*. Ezek a füvek, a *Cirsium oleraceum* kivételével, a Hanság lágján is hasonló módon szövetkeznek.

Ilyen réti lág van kisebb-nagyobb darabon Lesencze-Tomaj és Tapolcza közt is, jellemző növénye a *Mentha aquatica*, *Epilobium parviflorum*, kiváltképen pedig a *Melilotus palustris* és var. *perfrondosus* (*M. procerus* G. Beck), melyet egyebütt a Balaton mellékén nem láttam.

XX. FEJEZET.

H É V V Í Z L Á P J A.

Hévvíz Keszthelytől északnyugotra ingoványteknőben nyugszik. 37 méternyi mély, meleg, nyilt és tiszta víztükrét fürdővé alakították, köröskörül magas fák: enyves égerfa, *Cornus stolonifera*, *Prunus Padus*, fehér és törékeny fűzfa, magas fekete nyárfa, fehér nyárfa, magas kőrisfa, kutyafa, kányafa, mocsártölgyfa, *Celtis australis*, cseresznyefa, árnyékolják, nád vagy fűzbokrok (*Salix cinerea*, *S. purpurea*) övedzik. Fák a lakóházak felé, a szilárdabb nyugoti oldalán vannak, másfelől a part süppedős-lágpos s a megjárható lág a víz széléig beér; a keleti oldaláról nádas fogja körül.

Hévvíz környéke, mint kisebbterjedelmű termőhely, egyike a vidék legnevezetesebbjeinek, növényzete aránylag a legváltozatosabb. A déli part szélében a fehér tündérrózsa (*Nymphaea alba*) kisebb-nagyobb virágjával gyakori, s Hévvíz patakát a Kis-Balaton felé jó messzire elkiséri.

A tó vizéből itt-ott egy-egy kéve csuhu (*Scirpus lacustris*, *Sc. Tabernaemontani*) emelkedik ki, a víz szélén békalencse úszkál.

Hévvíz lágján ritkább tóparti és más fű terem. A déli oldalon a *Thrinicia hirta*, *Thr. nudicalyx* és *Thr. subglabra* gyakori a fűzbokrok közt levő gypszőnyegen. Itt emelkedik a *Cirsium palustre* var. *torfaceum*, *C. brachycephalum*, *C. Haynaldi*, *Angelica montana*, *Sonchus arvensis*, *S. uliginosus*, *Epilobium parviflorum*, *E. adnatum*, *Alisma Plantago*, *Ranunculus acer*, *Carex distans*, *Senecio barbareaifolius*, *Funcus obtusiflorus*, *Œ articulatus*, sok sárgavirágú fű, az említetteken kívül a *Leontodon hastilis*, *L. hispidus*, *Tormentilla*, *Lotus tenuifolius*, *Bidens tripartitus*, *Inula Britannica*, *Hypericum tetrapterum*, *Ranunculus repens*, *Pulicaria dysenterica*, *Roripa silvestris*, *R. palustris*, *R. amphibia*. A lág harasztja az *Aspidium thelipteris*.

A keleti oldal nádasán kívül süppedős helyen *Crepis paludosa*, *Parnassia palustris*, *Cirsium rivulare*, *Selinum carvifolium*, *Thysselinum palustre*, *Teucrium scordium* var. *Pannonicum*, *Rumex limosus*, *Galeopsis speciosa*, *Polygonum lapathifolium*, *P. minus* var. *albiflorum*, *P. mite*, *Aira caespitosa* és var. *pallida*, *Oenanthe phellandrii*, *Rubus caesius*, *Cirsium canum*, *Agrostis stolonifera*, *Pedicularis palustris*, *Ulmaria ulmaria discolor* és *U. subdenudata*, *Fastinaca sativa*, *Galium palustre*.

G. uliginosum, *Lychnis flos cuculi*, *Malachium aquaticum*, *Lycopus Europaeus*, *Prunella vulgaris*, *Valeriana officinalis*, *V. collina*, *V. dioica*, *Potentilla anserina*, *Festuca elatior*, *Rumex obtusifolius*, *R. conglomeratus*, *Trifolium fragiferum*, *Panicum crus galli*, *Scirpus maritimus*.

A nádasban *Urtica dioica*, *Thysselinum*, *Lythrum salicarium*, *Lysimachia vulgaris*, *Eupatorium cannabinum*, *Rumex hydrolapathi*, *Polygonum lapathifolium*, *Stachys palustris*, *Sium latifolium*, *Roripa amphibia*, *Solanum dulcamarum*, a nádon a nagyobbik folyóka virít.

Hévvíz északi tőzeges, süppedős helyein a gölyahír gyakori, júliusban is, szeptemberben is virít. Vízérben és vízér mellett a *Ranunculus sceleratus*, *Veronica Kovácsii*, *V. acutifolia* a kiváló, a csermely vizében a *Ranunculus paucistamineus*, *Ceratophyllum demersum*, *Chara foetida*, *Potamogeton crispus* nyújtódkodik.

A part fás részén minden gazt kiszórnak, s közüle idegen növény kel ki. Láttam itt az árnyékban *Aquilegia vulgaris* kerti virágot, sőt a nagygumós *Cyclamen Europaeum*-nak egy tövét, meg az *Ampelopsis quinquefolia*-t is.

A víztükör környékének turfája jó, de nem ássák, fűvét kaszálni szokták.

XXI. FEJEZET.

A HŐVÍZI TÜNDÉRRÓZSA HÉVVÍZEN ÉS A MEGFEJTÉSE.¹

Magyarország flórájának legszebb, de egyszersmind legrejtelmesebb virága a hővízi tündérrózsa, liliomrózsa vagy lótuszvirág. A nagyváradi Szent-László-fürdőnek hővizű, nem nagy medenczéjében, meg a belőle kiszakadó Pecze-patak kezdetén legnagyobb valószínűséggel mint régi ültetés maradványa terem. Innen 1798-ban KITAIBEL PÁL a budai Lukács-fürdő tavába is átültette, a hol azóta még most is díszlik.² Ezen kívül a lótuszvirág Európában vadon, vagy a kerten kívül elvadulva sehol sem terem. Tudományos nyomok azonban következtetni engednek, hogy Hévvízen századunk 30 és 40-es esztendeiben, oda ültetve már szintén díszlett.

SZENCZY, HUTTER és WIERZBICKI az «Elenchus plantarum in territorio Keszthelyensi . . . observatarum» című kézírata ugyanis a *Nymphaea albá*-n meg a *Nuphar luteum*-on kívül említi a *Nymphaea Lotus*-t is. E három jóhírű botanikusról föl nem tétélezhető, hogy a hővízi tündérrózsát, melyet WALDSTEIN és KITAIBEL a «Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae» című díszmunkában, Nagy-Várad hővizéből, a 15. képével ábrázol, 1842 előtt ne ismerte volna, nem már azért sem, mert akkor a botanikus SADLER «Flora comitatus Pestiensis»-ét gyakran használta, a melyben (első kiad. II. köt. 50. old.) SADLER a *N. thermalis*-t és a Nagyváradról Budára való átplántálását ismerteti; nem tétélezhető föl azért sem, mert SZENCZY-ék kéziratát SADLER hitelesítette. Alig lehet tehát kételkednünk, hogy az 1842. év előtt a *Nymphaea thermalis*-t Hévvízbe is elültették. — A lótuszvirág meséje a Balaton vidékén különben sem egészen ismeretlen. Ha a lótusz Hévvízen

¹ A hővízi tündérrózsának ide beolvasztott systematikai megfejtése egyrészt tulajdonképen a II. rész enumerációjának megfelelő helyére való lett volna. De minthogy ez a lótuszvirágnak egyéb rejtelmessége kiderítésével is szorosán összeforrad, nem akartam az egészet szétdarabolni.

² Irodalom: A Természettudományi Közöny 1894. évf. 499., 555. old., 1895. 385. old., 1896. 339—40. old. és Pótfüzeteinek 1894. 146—52. old. V. ö. c. munka 50. old.

1842 óta vagy később kipusztult is, a másik szép és könnyen szembetűnő fehér tündérrózsa, mely a Hévízben meg a csatornájában jó nagy távolságban gyakori (36. ábra), továbbra is feltartotta itt a lótoszvirág emlékét. Hévízen többen kérdezték tőlem, ez-e a lótoszrózsa? Szombathelyen 1882-ben a premontrei tanárok hozták szóba a nílusi lótoszrózsát Hévízen, és SEBESSY ALAJOS kérésemre hozott is innen tündérrózsát, a mely azonban az ott most is nyíló *N. alba* volt.¹ Hogy hazánk más meleg vizében, a nagyváradi kivéve, a *Nymphaea Lotus* L. (*N. thermalis* DC.) magától természetszerűen nem terem, éppen ez ingatott meg abbéli véleményemben, hogy Nagyváradon is őshonos lenne. 1891-ben DEININGER IMRE szándékozott a lótoszvirágot Hévízen meghonosítani, de Gödöllőre való átköltözése meggátolta.

A hővízi tündérrózsa tőkét újabban LOVASSY SÁNDOR ültette át a Hévízbe s a pompás virágrózsa az érdeklődő közönséget már tavali nyáron gyönyörködtette. Dr. LOVASSY az 1898. év június 22-én a fehérvirágú *Nymphaea lotus* L., a kék-színű *N. coerulea* SAVIGNY, meg a sötét-rózsaszínű *N. rubra* ROXB. fajnak jókora diónagyságú tőkéjéből negyvenet ökölnyi lápföldbe burkolva s raffia-hárssal körülkötözve, egyenkint rakott le a Hévíz nyugati szélének korpa-földjébe. A tündérrózsa a 33 C. fokheví vízben váratlanul gyors fejlődésnek indult, nagyra terjeszkedett s július 25-től fogva még szeptemberben is virágzott, kivált a hővízi, meg a piros tündérrózsa. Az első telet szerencsésen kiállotta; idei új levelei már február második felében megjelentek és szépen fejlődtek. Így értesülünk a «Keszthelyi Hirlap» 1898. 26., 37. és 1899. 9. (február 26.) s a «Kert» 1899. május 1. számából.

36. ábra. A tündérrózsa virága (levelét lásd a 19. old.).

A hővízi tündérrózsa leveleinek egy része a budai Lukács-fürdő tavában kitelel,² Hévízen is természetszerűleg állotta ki az enyhe telet. Mintegy *vízi örökzöld* hamarabb kezdheti meg tavaszi életműködését, mint más növény a hideg vízben vagy a szárazon, mert Hévíz iszapjának hőmérséklete a legkeményebb télen sem süllyed 25 C. fok alá. Új levele Budán is kora tavasszal fejlődésnek indul; az ideit Budán már márczius közepén láttam. A *N. lotus* Hévízen kétségtelenül fog boldogulni s kiváló díszes lesz a különben eléggé elhanyagolt vidéknek.

Az a virág, a melyet most Hévízben meghonosítottak, régi mythosai és művelődéstörténeti emlék. *Osyris* és *Isis* istenség dicsőített virága, Egyiptomban a Nílus meg a bőség jelképe. A lótoszvirág stilizált képét a legrégebb egyiptomi emlékműveken mint czifraságot s a hieroglifák közt látni.³ «Mennél több a lótosz, annál több az Isten áldása» közmondás Egyiptomban a Nílus áradására vonatkozólag. A hővízi tündérrózsa annál becsesebb lesz előttünk, mennél messzebbre látjuk,

¹ Természettudományi Közöny 1883. 491. old.

² A sárga habrózsa kitelelését lásd a 46. old.

³ WOENIG: Die Pflanzen im alten Aegypten, II. kiad. 1886. 22. stb. old. — LEUNIS: Synops der Pflanzenkunde, II. 1885. 461. old.

mint a közművelődésnek egyik szentségét az emberiség történetében; ha tudjuk, minő régóta s mennyi népet örvendeztetett már gyönyörű virágával.

A vízi virágok legnagyobbjai, a hullámrózsák (*Hydropeltidinae*) az ókori, indus és egyiptomi népek életébe és mythológiájába élénken játszottak bele. A hullámrózsák közkedveltségének, hitregéjének és szentesítésének forrása az a vidék, a honnan az emberiségnek ismert kulturája megindult: Ázsia déli részének felföldje. A hitregéjével és kultuszával a nevének (lótusz) is együtt kellett terjedni. SPRENGEL¹ szerint a lótuszvirágot az indus mesék gyakran emlegetik. A *Victoria regia* ismerete nem ilyen régi, HANKE Dél-Amerikában 1801-ben fődözte fel, de ha ott a nép közt kutatnánk, bizonyára sok szép népieset és hitregéset tudhatnánk meg róla. Az amerikai virág azonban nagyszerűségével és pompásságával szintén hat ránk, de még sem annyira, mint a közművelődésünkkel összeforradt keleti virágok.

Európában a *Nymphaea alba* (fehér tündérrózsa) a német, svéd és norvég nép életébe szintén belejátszott, később a varázsolásban jutott neki szerep. Ez pótolja Európában, hazánkban meg a Balatonmelléken a meleg vidék többtagú *Nymphaeacé*-it, de szebb a rózsafuvallatú *N. Lotus* L. (*Castalia mystica* SALISB.). A tündérrózsa mystikus hatása hazánkat, úgy látszik, inkább elkerülte, mint a megbecsülése és kedveltsége régen elmosódott volna. Én nem jutottam nyomába, hogy népünk életében az ősi tisztelete valami nyomot hagyott volna. Az egri «melegvízi nimfák» nem virágra vonatkoznak. A magyar nép a puszták neveltje, innen hozta magával az egyszerű árvalányhaj szeretetét, de a víz meg a hullámrózsa szellemi világában nem keltett nagy érdeklődést, nem vésett maradandó nyomot. Az alföldi nép, ARANY és PETŐFI kivételével, a természet szépségeiért, a délibábért se nagyon lelkesedik,² hiszen emezt inkább boszorkányosnak gondolja és saját nyelvén *déli bábá*-nak nevezi. Népünk a tündérrózsán meg a habrózsán, saját elnevezése nyomán, a *vízi tők*-nél vagy *tőkincs*-nél semmi fönségesebbet nem lát. DIÓSZEGI és FAZEKAS a latin nevéből csak *nimfá*-nak nevezte, mystikusabb neve tölem ered.³ Népünk előtt való ismeretlensége, valamint hogy Európa nagy területén belül a *N. thermalis* csak Nagyváradon terem, elegendő magyarázata, hogy nem nagyon régi ültetett virággal van dolgunk, a melyet mint nem eredeti hazai növénypolgárt, de képzelt endemikus ritkaságot újabban e tekintetből meg nem érdemelt magasztalásban részesítette és csaknem bálványnyá avatta a könnyenhivőség.

Hát csakugyan a nilusi lótusz díszlik most már három hővizünkben? Erre kielégítő feleletet csak a systematikai megfejtés nyújt, de ez a lótusz történetére is elegendő világot vet. A növénygeografiai ismeret, a fajfogalom, systematika és nomenklatura újabbkori tisztulásával alapos kétség merült fel, melyik a LINNÉ *Nymphaea lotus*-a, flóránkat illetőleg pedig a szükség sürgeti, mint viszonylik a *N. thermalis* a systematikailag tisztázott *N. Lotus*-hoz. E fejtegetésünk kissé eltérít a Balatontól, egész Kelet-Indiába vezet, de e nélkül nem lehet tudni, mi hát igazán a hővízi tündérrózsa, mit ültettek a Hévvízbe, bennszülött növényhajáságunk-e vagy ültetés maradéka?

A hővízi tündérrózsa rendszertani nevének megállapítása érdekében szükséges előre bocsátani, hogy más a művelődéstörténeti és más a systematikai kutatás és

¹ Geschichte der Botanik I., 1817. 27. old.

² V. ö. A magyar Alföld egyhangúsága és pirossága. Földrajzi Közl. 1885. 590—92. old.

³ THOMÉ növénytanának első magyar kiadása 103. old. (1872) tündérike, a harmadik kiadás 198. (1886.) old., tündérrózsa, habrózsa. Hullámrózsa, Lexik. IX., 1895. 459. old.

megítélés. Amannak a kutatásakor és céljaira felhasználhatunk mindent, a mi nyomra vezet és útba igazít s visszamegyünk addig, a mennyire csak lehetséges.

Hogy mi tehát a lótsuszvirág, arról művelődéstörténetileg, irodalmilag, nyelvészetileg stb. hosszasan lehet vitatkozni. Ámde ez a systematika szabályain nem változtat. A systematikai fajnév megállapításának határ van szabva. Ez a LINNÉ «Species plantarum»-a első kiadásának a keltje (1753) meg a prioritás azaz elsőbbség.

Systematikailag a növényfajt csak LINNÉ «Species plantarum»-ának I. kiadásától számítjuk. Ez a faj megalkotásának elfogadott első forrása. A mely növénynek nomenklaturáját és faji létét ebből a munkából biztosra megállapíthatjuk, azt előbbi munkákból, különösen a patres-éből történetileg ugyan tanulmányozhatjuk, tanulmányunk szép eredményre is vezethet, de ez a «Species plantarum»-nak jól megszilárdított nevének nem változtat. A régebbi forrás, leírás és jelölés vagy más magyarázat a fajt megvilágosíthatja, helyes megfajtására rávezethet, a mint hogy LINNÉ is fölhasználta. De ha most az antelinnaeanus forrásokból más eredményre jutnánk is, mint a hogy LINNÉ valamely fajt meghatározott, ez legfeljebb Linnére háromlik vissza, hogy nem pontosan járt el, de a faj neve marad.

Fajnevet a «Species plantarum»-nál régebbi munkában tehát nem keresünk. Lehet benne, mint a hogy van is, nagyon találó név, de ha LINNÉ fajnévnek le nem foglalta, vagy később más botanikus más új növény nevéül nem értékesítette, a LINNÉ előtt kelt, megfelelőbb név a már szabályszerűen megnevezett növényfaj nevéül használatba nem vehető, valamint a későbbben is másképp megnevezett növény systematikai nevét félre nem szoríthatja, csak mint oda vonatkozó név (synonymon) idézhető. Még ha LINNÉ előbb jól értelmezett is valamely megnevezett fajt, de ha a «Species plantarum»-ában kétségtelenül fölismerhető megvilágosítással más fajt nevezett úgy, akkor nem az előbbinek, hanem a «Species plantarum»-ban leírottak van a léte biztosítva.

A hóvízi tündérrózsának már jóval LINNÉ előtt több jellemző neve volt: *lotus Aegyptia* THEOPHRASTUS-nál, PLINIUS-nál és ALPINO-nál, *lotus Aegyptios* HERODOTUS-nál, *lotus Nilotica* PLUKENET-nél és STAPEL-nél¹ *Nymphaea Malabarica* RAIUS-nál és MORISSON-nál, de e neveknek a *N. Lotus* fölött systematikai elsőbbsége nem lehet. Mind a lótsuszvirágnak történeti neve, de nem systematikai neve. Különben folytonos változtatás, felforgatás lenne a növényneveknek megállapított sorozatában.

Szükséges másodszer a kétes faj megfajtása kulcsának a következő öt pontjával megismerkedni. A kétes faj megfajtésekor mindenk előtt mértékadó KERNER ANTAL-nak levélbéli közlése² szerint az autor szava, vagyis a növény leírása, ezután a kép, a melyet az autor is sikerültnek mond, harmadszor a növényfajnak az autor megjelölte termőhelye, negyedszer az autor idézetei és csak ezután tekintjük ötödik sorban az autor növényét. KERNER a *specimen authenticum*-ban vagyis az autor növényének hitelességében nem sokat bízott, mert valóban több kézen vagy nagyobb herbariumban gyakran elcserelődött, összetévesztődött, vagy maga az autor is összekeverte, vagy a leírt faj közé hasonló más eltérést is közzé tett, a mint pl. WILLDENOW herbariuma igazolja. Az is bizonyos továbbá, hogy BESSER, REICHENBACH pater, BERTOLONI, PARLATORE, BOREAU, SCHLEICHER, SCHUR, SCHOTT és más gyakran egész különböző növényt bocsátott forgalomba, mint a mely az eredeti leírásnak

¹ STAPEL: Theophrasti Hist. plant. 1644. 450. old.

² 1877. decz. 27. — Természettud. Közl. 1896. 43—44. old.

valóban megfelelt volna. Ha tehát az autor szava az ő saját növényével ellenkezik, pl. a leírás kopaszat, álló-kelyhűt mond, az originálisnak gondolt növény pedig szőrös, a kelyhe pedig hátracsapódik, nem az autor közleménye javítandó, hanem az originális növényével történt hiba, ezt kell rektifikálni

Első tekintetre meglepő, hogy nem az authenticus növény, hanem a leírás a fő. Megegyezések esetén nincs semmi baj. Ámde a földkerekség botanikusai a növényfajt legeslegtöbbször a descriptióból ítélhetik meg és kivált a régebbi autornak originális növényét is láthatni vajmi kevésnek van szerencséje! Tehát csak a megelőző négy pont szerint ítélheti meg a leírt növényt, e szerint állapítja meg, vajjon az ő növénye vele megegyező-e vagy különböző. Néha a kétes fajt a közölt öt pontnál még más is könnyebben földeríti, pl. a species nevében kifejezett értelem vagy a descriptióban kitétetett más körülmény.

Ha e szerint a kétes *Nymphaea Lotus* L. megfejtését művelődéstörténet nélkül megkíséreljük, érdekes, hogy közeledünk a nagyváradi *N. thermalis* felé.

1. Első tekintetben dönt az autor vagyis megnevező szava vagy leírása.

LINNÉ «Species plantarum»-a első kiadásának (1753) 511. oldalán közölt rövid jellemzése (első sora) a *N. Lotus*-nak a következő:

«*Nymphaea foliis cordatis, dentatis*, Fl. Zeyl. 194.» A «Flora Zeylanica» idézéséből világos, hogy LINNÉ első helyen a *N. Lotus* alatt ceyloni fogaslevelű tündérrózsát értett (3. ábra). LINNÉ szavaiból és idézeteiből nem tűnik ki, szőrös- vagy kopaszlevelű-e az ő lótuuszvirága, de ha nagyon szőrös lenne, hihetőleg megmondta volna. Hamarabb kopasz vagy nagyon aprószórú növényre kell gondolnunk, mert LINNÉ PLUKENET-nek egyik kopaszlevelű tündérrózsáját idézi, de a vörhenyes gyapjaslevelűt,¹ a melyen később *N. pubescens* WILLD. épült fel, a *N. Lotus* idézetei közé nem iktatta. A nilusi lótuuszvirágot többen² mint kopasz növényt ismertetik, vagyis éppen a *N. thermalis*-t írják le lótuuszvirág néven.

Második forrás az autor idézte és helyeselte vagy maga közölte kép.

E tekintetben LINNÉ ALPINO-nak³ a nilusbeli, RHEEDE-nek pedig a malabári növényről közölt képét idézi. A nilusi tündérrózsza, valamint ALPINO képe a hazaival teljesen megegyezik, RHEEDE pedig a Hortus Indicus Malabaricus 1692. 11. köt. 51. old. a keletindiai tündérrózsáról (ambel) világosan kimondja, hogy kopasz,⁴ a visszáján piroslevelű s a közölt 26. kép, a hím meg a termő vázlatos rajzán kívül, világosan a nagyváradi tündérrózsát ábrázolja. A kép idézete nyomán tehát a *N. Lotus* kétségtelenül ismét a *N. thermalis*.

A megfejtésnek harmadik forrása az autor megjelölte termőhely. LINNÉ a *N. Lotus*-t India, Afrika és Amerika meleg vizeiből közli. India alatt itt a többször említett *Nymphaea Malabarica* nyomán Kelet-Indiát kell érteni. A termő hely szerint tehát a *N. Lotus* első sorban kelet-indiai (és ceyloni) növény, Nevezetes itt, a mi figyelmünket idáig elkerülte, hogy a *N. Lotus* L. Kelet-Indiában is hővízben («in calidis») nő, tehát a nagyváradi termőhely az indiainak megfelelőbb, mint a

¹ *N. Indica foliis amplis, eleganter ad ambitum crenatis, subtus fulva lanugine tectis, flore albo simplicis*. Almagest. 267. = *N. pubescens* WILLD.: Spec. plant. II 1799. 1154. old.

² Flore des Serres VII., 1851—52. 169. old. — TRATINNICK: Flora 1822. 596. old. — ANDREWS: Botanists Repository VI. 391., — Botan. Magaz. 1805., 797. képe.

³ Hisfor. natur. Aegypti. II. 1735., 77., 78., 80. (lotus Aegyptia), 75., 195. (*Nymphaea seu Nuphar Aegyptium, quae et lotus Aegyptia*) képe!

⁴ «Folia glabra, in recta parte viridis vivendi et nitentis, in adversa coloris rubri seu jecorini».

nilusbeli. Ez is nevezetes kapcsolat Kelet-Indiával, de egyszersmind világos bizonyossága, hogy a *N. Lotus* meleg vizet kedvel s ezért nem terem meg akármely európai vízben. A hővízben szőrösségre szüksége nem lévén, lehet, hogy éppen a hófok nem engedi kifejlődni vagy korán mintegy leforrizza róla.

Negyedik kulcs az autor idézetei. LINNÉ számbavehető idézete rövidítve:

«*N. Indica crenata, flore pleno candido*» PLUK. *Almagestum*. 1796. 267.

«*N. Indica tuberosa foliis per marginem crenatis, fl. incarnato seu Lotus Aegyptia THEOPHRASTI*» Burm. *Zeyl.* 173.

«*N. Aegyptiaca alba*» MORIS. *Hist.* III. 513.

«*N. Malabarica alba*» MORIS. *Hist.* 512. E szerint a «*Species plantarum*» (1753) előtt LINNÉ ismét kiválóan indiai, malabár fehér tündérrózsját értett a *N. Lotus* alatt, de a régiebb idézetekkel a pirosasvirágú egyiptomi lótuszt is hozzá foglalta.

Ha a «*Species plantarum*» és LINNÉ munkáinak többi idézetét is mérleljük, megint csak azt tanuljuk, hogy LINNÉ a kiválóan indus és malabári növényhez SLOANE nyomán még nyugat-indiai fajt is hozzácsatolt.

Ötödik kulcs végre a megnevező herbariumi növénye.

LINNÉ herbariumi növénye felől FLATT KÁROLY¹ kérdezősködött s Londonból azt az értesítést kapta, hogy LINNÉ herbariumában *Nymphaea Lotus* néven kétféle növény van, t. i. *N. Lotus* autorum meg a *N. odorata* AIT. Az elsőhöz nincs feljegyezve, honnan való. FLATT csak gyanítja, hogy egyiptomi. A *N. Lotus* értelmezése közben e szerint a LINNÉ herbariumi példája cserben hagy. De a *N. odorata* lehet csak később került a *N. Lotus* mellé LINNÉ herbariumába.

Látjuk ezekből, hogy LINNÉ első sorban és nagyjából kelet-indiai és ceyloni növényt nevezett *N. Lotus*-nak, melylyel azonban a nilusbeli, valamint a magyar hővízi tündérrózsa is teljesen megegyező. Kisebbrészt hasonló, de systematikailag mégis különböző amerikai tündérrózsját is összefoglalt vele, t. i. a *N. amplá*-t, SALISBURY, *Paradisus* 1805. No. 14, *Annal. bot.* II. 1806, 73 *sub Castalia*, DC. *Syst.* II. 54, vagyis SLOANE-nak nyugat-indiai *N. Indicá*-ját.²

A *N. Lotus* L. LINNÉ megalapítása szerint kétségtelenül species mixta (összezárt faj) s volt és lesz botanikus, a ki ezért a név elejtését kívánja. Ilyen új név a *N. Aegyptiaca* OPIZ 1824 és SIMK. 1890.³ Magam, míg a kelet-indiai helyről meg nem győződtem, a *Castalia mystica* nyomán *N. mysticá*-nak neveztem. — *N. Lotus* L. név azonban nagyjából (pro maiore parte) a keletindiai meg a nilusbeli tündérrózsjára és csak kisebbrészt (pro minore parte) vonatkozván a nyugat-indiaira, a pro maiore parte nyomán mégis inkább fenntartható, fenn már azért is, mert a mythosi lótuszvirágnak is megfelelő. A ki a név teljes elejtését kívánná, a hővízi tündérrózsját az elsőbség nyomán ismét csak *N. mysticá*-nak fogja nevezni.

A systematicai parancsolatok segítségével, de kiváltképen RHEEDE munkájának és képének a kulcsával oda jutottunk, hogy LINNÉ-nek kelet-indiai lótusza az, mely a nagyváradi hővízben meg a Nilusban is terem. A nilusbeli lótusz szőrezeit számon kívül hagyhatjuk, mert különben is nagyon is lekopó félben van, alig látni. Lehet, hogy a meztelen alak (*N. thermalis* DC.) is csak korán lekopaszodott, sőt

¹ Pótfüzetek a Természettud. Közlönyhöz, 1895. 105. old.

² *N. Indica fl. candido, folio in ambitu serrato*, SLOANE: *Catal. plant. Jamaica*, 1696. 120., *Hist.* 252. — *N. foliis amplioribus, profundae crenatis, subtus areolatis*, BROWN: *Jam.* 343.

³ Lásd Pótfüzetek a Természettud. Közlönyhöz, 1894. 152. old.

a meztelen és aprócska-szórú alak egymással vegyest terem K.-Indiában, a Nilusban, Budán és Nagyváradon is, tehát se helyileg, se földrajzilag nem különbözik.

A *N. Lotus*-nak különben a szőrzetet tekintve a következő eltérései vannak:

1. *microtricha* BORB.¹ Nagyváradon, Budán, a Nilusban (*N. Lotus A. levifolia b) parce pubescens* CASPARY, in Miq. Annal. II. 1865–66. 248).

2. *trichoscapa* BORB. ined.² Egyiptom vizeiben.

3. *thermalis* DC. Syst. II., 1821., 54. omnino glaberrima. Nagyváradon, Budán, a Nilusban és Kelet-Indiában (*ambel* RHEEDE³; *N. Lotus A. levifolia a) glabra* CASPARY, i. h. 248). A *N. thermalis* csak erre az esetre tartható fenn, ha valaki a teljesen meztelen vagy végkép lekopaszodott alaknak is külön nevet akar adni.

A magyar hővízi tündérrózsa systematicai rejtvényét kiderítettem, a kelet-indiai hővizek meg a Nilus tündérrózsájával teljesen megegyező. A nilusi *Nymphaea Lotus* L. pro maxima parte meg a nagyváradai *Nymphaea thermalis* DC. között semmi különbség, alakját és bélyegét hazánkban annyira nem változtatta, hogy még alkalmazkodás-szülte hazai átformálódásnak se mondható. A magyarföldi keletkezés balhiedelem, ellenben a nagyváradai Szt.-László-fürdőbe való átplántálása csaknem kétségtelen, csak a kora meg a körülménye ismeretlen.

Most még csak a földrajzi eredete vár megfejtésre s e titkának kulcsát is messze Kelet-Indiában meg a Nilusban kell keresnünk, mint systematikai rokonságának helyszínén. A képzelet ugyan messzire ragadta a nagyváradai tündérrózsa eredetét, a jégkorszakot átélte hazai ősemléknek, annak az ősi idő maradékának híresztelték, a midőn a magyar Alföld éghajlata nagyon hasonlított ahhoz, a minő most Alsó-Egyiptomé.⁴ Ez a hasonlítás nem egészen találó, mert a víz meg a levegő hőfoka forog kérdésben. Hogy továbbá a jégkorszakbeli növény látogatott fürdő alakított kis forrásvízében menekült volna meg a végpusztulástól, a gyakorlati kutató kötve hiszi el.

A nagyváradai fürdőpark szélesbített kis tavában a hővízi tündérrózsa egész idegenszerű. Nincs más növénytársa és egyéb geográfiai körülmény, a mi magyarföldi keletkezését és őskori fennmaradását bizonyítaná — Meg kell azt is fontolni, hogy a mai Európa növényzeti viszonyait a kultúra nagyon átalakította, s hogy bizonyos növényeknek Európában való tenyészhetését éppen a kultúrai alakítás biztosította. Nem kell mindig a hazánkban elég kétes jégkorszakra támaszkodnunk. Inkább azt a homályt kellene eloszlatnunk, a mely az emberiség régibb története és költözködései folytán a növények össze-visszakeveredése fölött borong. — Ha könnyűszerű fölvétellel magyarázgatjuk a növénygeografia titkait, a keveredésnek természetes útját módját vagy művelődéstörténeti mozzanatot fedünk el, melynek homályát máskülönben talán nem nehezen lehetett volna eloszlatni.

Az endemikus vagy bennszülött növény a gyakran látogatott helyen, a kultúra közelében inkább elpusztul, mint fennmarad, mert hiszen a most kisebb térségre

¹ Pótfüz. 1894., 152. old., Természettud. Közl. 1894., 499. old. foliis subtus minute puberulis, pilis hinc inde evanescentibus, oculis armatis fere glabris.

² Pedunculis ad apicem usque, petiolis inferne breviter hirtulis, foliis glabris (*N. Lotus* DC. Syst. II. 1821., 53., SPRENGEL: Syst. veget. II. 1825., 605. pro parte).

³ SCHULTES (Österr. Flora II., 1814., 46. old.) is összefoglalja RHEEDE képét a nagyváradival.

⁴ KERNER: Pflanzenleben der Donauländer, 118. old. — Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből, 22. füz., 252. old. — ENGLER: Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Pflanzenwelt (1879), 186. old.

szorult bennszülött növény» gyakrabban a régibb vegetációnak fogyatékos maradvéka és sokszor olyan helyen menekült meg régi elterjedése emlékeül, a hová a kultúra még alig hat, tudniillik a havason.

Lehet, a nagyváradai fürdő történetének archivuma is rejteget a tündérrózsáról valamit; lehet, a nagyváradai vándormadarak megfigyelése is jobban megerősítené vagy megingatná a Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz, az 1894. évf. 151 oldalán elmondott véleményemet, hogy valamely vándormadár hozta a magvát a Nílus vidékéről, s lassanként a nagyváradai meleg vízben elszaporodott (l. 87 old.).

A *Nymphaeaceák* monografusa: PLANCHON és CASPARY a lótuuszvirágnak indiai példájáról nem szól. Ellenben HOOKER¹ és nyomában MIQUEL² a *N. Lotus*-t három fajtájával ismerteti, de a «foliis subtus dense pubescentibus» szerint az egyik inkább a *N. pubescens*-hez tartozik. Hővízi termőhelyről nincs szó, csak «per totam Indiam calidam vulgaris» és «floret per totum annum» tehát csaknem úgy virágzik, mint a hazai (április végétől november elejéig).

Mi a lótuuszvirágnak hozzánk jutását a közelebb levő Nílusban kerestük, Kelet-Indiára nem gondoltunk, pedig ez a termőhely eredetibb, s a hazait jobban magyarázza. Ezért még a lótuusz a Nílusból kerülhetett hozzánk, de most nyílt kérdés, az ó-korban, a Nílusba is nem a hullámrózsával (*Nelumbo* TOURN.) együtt ültetődött-e, mint Isisnek dicsőített virága? A növénygeografia erre nézve kétségben hagy. Megengedi a *N. Lotus* nilusbeli termőhelyét eredetinek, mert Afrikában (Guinea) más rokon fogaslevelű *Nymphaea* is él; de megengedi a beültetést is, mert az afrikai más faj az indiaival szemben helyettesítő fajnak (*species vicaria*) tartható. Indiában a *N. Lotus* L. (*N. thermalis* DC.) gyakoribb, mint Afrikában.

Ezek után Kelet-Indiából, a Nílusból vagy európai kertből, törökkel, szerbvel vagy madárral érkezett-e, újra meg kell fontolni, melyik nyom a tudomány mérlegében legeslegjobb. WOENIG³ mint átültetést Egyiptomból vagy Indiából származtatja. PLANCHON az Annales des scienc. nat., 3. sorozat (1853) 33. oldalán azt mondja, hogy a *N. thermalis*-t régen Angolország kertjeiben termesztették, CASPARY⁴ pedig, hogy Európa kertjeiben lótuuszvirág néven leginkább a hővízi tündérrózsát ápolják. A víz hőfokáról, a melyben tenyészik, nem szólnak. A Flore des Serres VII. 706—707. képén, meg a Botanical Magazine (797) is a magyar tündérrózsát festi le. Hát mint kerti virág nem kerülhetett néhány száz esztendővel előbb a Szent-László-fürdő parkjába? 1864. augusztus havában, midőn itt először láttam, kevés volt az elhagyott forrásvízben, azóta több figyelem fordulván rá, jobban elszaporodott. Különben a hővízi tündérrózsa földrajzi rejtvénye ott keletkezett, a hol az európai sulyomé.

Ime Isis virága a Balatonmellék Hévízében!

¹ Flora Indica 1855., 241. old.

² Flora Indicae Batavae 1859., I., 1. rész 89. old.

³ Die Pflanzen im Alten Aegypten. II. kiad. 34. old.

⁴ MIQUEL: Annales musei Lugduno-Batavi II., 1865—66. 248. old.

XXII. FEJEZET.

VINDORN YA L Á P J A.

Minő volt Vindornya felszine valaha, minő még most tavaszkor, meg nem mondhatom. Én csak 1896 július 11-én vizsgáltam (lásd a 92. old.). A környező hegy alakulása szerint kerekded formás medencze, köröskörül hegykarima zárja, mint a Grobniki mezőt Fiume fölött, tehát másforma vegetatio alakult benne, mint a Balaton felé nyílt tapolczai lápteknőben, havasaljai lápvegetatióját csaknem napjainkig megőrizte. Leccapolás előtt süppedős tőzeges rét volt. Ha hiteles bizonyítékunk, s pedig WIERZBICKI-nek képekkel illusztrált kézírata, SZENCZY, HUTTER és WIERZBICKI írott növényjegyzéke a vidékről nem lenne; ha továbbá SZENCZY-nek a M. Nemz. Múzeum herbariumában ma is meglevő *Comarum palustre* var. *villosum*-ja (tőzegeper) nem igazolná, alig hinném el, hogy 40—60 évvel ezelőtt Vindornya medenczéjének olyan növényzete volt, a minő ma inkább a Kárpátok lápján, vagy a máramarosi tengerszem tőzegmoháján (*Sphagnum*) terem. Havasi nyom különben a Hanság lápjából is ismeretes.¹ Ma a Balatonmellékén a tőzegmohának híre sincs. Hogy nincs-e ott a hamva, a Természettudományi Társulat serényen működő tőzegebizottságának lenne föladata kideríteni. A tőzegmohát kísérő növényzet azonban Vindornya lápjáról csak nem régen tűnt el. Ilyen volt a WIERZBICKI lefestette, havasvidéki lápok füve: a tőzegeper, a láprozmaring (*Andromeda polifolia*), két harmatfű (37. és 38. ábra) meg a mohabogyó vagy tőzegebogyó (*Oxycoccus*). Ezeknek ma Vindornyan nyoma sincs, nincs a vidrafű sem (92—93. old.). Mai füvei közül a *Carex nigra* még szintén magasabbvidéki, a többi a leccapolt helyen újabban összesereglett közönséges keverék, nyomasztó gyom.

Vindornya most meglehetősen kiszáradt, lapos rét, csatorna szeldeli át, a vizét elvezeti. Tőzeget ásnak rajta s a kiásott mélységben víz gyűlik össze. Van még kisebb nyirvese vagy *csalit* (*betuletum*), a pelyhes és csüngővesszős nyírfa eltéréseivel, mocsártölgygyel, kutyafa vagy ebsefa, enyves égerfa, rezgő nyárfa, fűzfa (*Salix cinerea*, *S. alba*, *S. purpurea*, *S. fragilis*), kányafa, vad rózsza (*Rosa dumalis*, *R. coriifolia*), szeder (*Rubus discolor*, *R. pachyphyllus*, *R. caesius*) társakkal. — Van Vindornyalak felé néhány feketekérgű fenyő is.

A nyirjest sáros és vizes árok fogja körül, de az egész környéke csupa fű és kóró giz-gaza. Én ezt is, valamint a Vindornyanak egész területét keresztül kasul átkutattam, de az említett növényeknek csak hült helyét láthattam.

Az egész kiszáradt laposát az *Agrostis alba* L. (*A. stolonifera* aut.) összefüggő gyepszőnyege növi be, pirosuló virágzatától nagy darabjai vöröslenek. Más pázsítja az ebüröm (*Dactylis glomerata*), a *Holcus lanatus*, *Festuca elatior*, *Phleum pratense*, *Arrhenatherum elatius*, *Poa trivialis*, *P. fertilis*, *Aira caespitosa*, *Calamagrostis epigeios*, *Lolium perenne*, — továbbá sása a *Carex stricta*, *C. nigra*, *C. hirta*, *C. hirtaeformis*, *C. pseudocyperus*, a *Scirpus maritimus*, *Sc. Tabernaemontani*, *Sc. lacustris* nevű káka, szittyók: *Funcus obtusiflorus*, *F. articulatus*, *F. bufonius*.

¹ POKORNY: Verhandl. d. Zoolog. Botan. Gesellsch. 1860., 289. old. — BORBÁS: Österreich. Botan. Zeitschr., 1886., 83. old., Vasvárm. növényföldr. 66. stb. old.

A Vindornya-lapos vagy lápság más füve a *Lotus tenuifolius*, *Bidens tripartita*, *Malachium aquaticum*, *Polygonum lapathifolium*, *Melilotus albus*, *M. officinalis*, *Vicia sativa*, *Anthemis Austriaca*, *Veronica Anagallis aquatica*, *Angelica montana*, *Brassica Napus*, *Thriucia hirta*, *Rumex conglomeratus*, *R. obtusifolius*, *R. maritimus*, *R. acetosellus*, *R. acetosus*, *Tauacetum vulgare*, *Leucanthemum vulgare*, *Lepidium campestre*, *L. rudemale*, *Galium maximum*, *G. uliginosum*, *Cerastium vulgatum* és var. *glandulosum*, *Galega officinalis*, *Euphorbia helioscopia*, *Prunella vulgaris*, *Solanum dulcamarum*, *Potentilla anserina*, *P. reptans*, *P. erecta*, *Convolvulus sepium*, *Fistularia crista galli*, *Stachys annua*, *Tetragonolobus*, *Roripa silvestris*, *R. palustris*, *Chenopodium opulifolium*, *Ch. murale*, *Valeriana officinalis*, *Lychuis flos cuculi*, *Erythraea uliginosa*, *Mentha leioncura*, *Centaurea jacea*, *Hieracium Pilosella*, *H. glaucescens*, *Plantago lanceolata*, *Cirsium arvense* var. *perhorridum*, *Geranium columbinum*, *Atriplex microspermum* és var. *saliuum*, *Trifolium agrarium*, *Tr. procumbens*, *Anagallis coerulea*, *Melampyrum barbatum*, *Aspidium thelypteris*, *Hypericum perforatum*, *Artemisia absinthii*, *Thysselium palustre*, *Equisetum palustre*, *E. arvense*, *Leontodon hastilis*, *Linum catharticum*, *Teucrium Scordium* var. *Pannonicum* WALLR., *Triglochin palustre*, *Althaea officinalis*, *Lathyrus palustris*, fehér *Ononis spinosa*; — az elpusztult láp bokrai közt és körül, a finomabb növényei helyén a *Fistularia gonio-tricha interfoliata* óriáskodik.

Az árokban *Berula angustifolia*, vad rizs, fekete nadálytő, *Potamogeton crispus*, *Ceratophyllum demersum*, *Chara fragilis*, *Ch. foetida*, *Ranunculus trichophyllus*, *R. sceleratus*, *Roripa amphibia*, *Oenauthe phellandrii*, *Scutellaria galericulata*, *Alopecurus geniculatus*, *Stachys palustris*, a békalencse négy faja, *Epilobum hirsutum*, *E. adnatum*, *Cirsium canum*, *Lysimachia vulgaris*, *Veronica acutifolia*, *V. anagallis*, *Alisma plantago*, gyékény, nyilfü, virágos káka, *Sparganum erectum*, *Rumex hydrolypathi*, *Sium latifolium* terem.

37. ábra.

38. ábra.

Vindornyának eltűnt két tőzegfüve.

37. ábra. A kereklevelű harmatfű mirigyszőrös leveleivel bogárfogó.

38. ábra. A hosszabblevelű angol harmatfű (*Drosera Anglica* HUDS.).

Hogy ítéljük meg ezek után Vindornya laposát?

A Balaton vize vagy a mocsárkiséréte valaha, a mai Gyöngyöspatak völgyén át a hegyek közt messzire felnyúlott, Vindornya laposát ha el nem érte volna is, de megközelítette. Vindornyának, nem messze tőle Zala-Szántónak és Zsidnek maig nedves rét fődte medenczéje (Láposmező, zsidi rét) kezdettől fogva a Balatontól független, halomkörnyezte mélyedésül tekinthető. Soká hegyi tó volt, azután a vize lassanként tüncedzván, moha nőtte be. Lapos fenekén sok ezer esztendőn

át lánpnövényzet virult, ma a porladékát mint tőzeget ássák ki. Már a közelebbi időben és viszonyok közt hihetőleg tőzegmohája sem volt, mert ez most a meszes vidéket, sőt hazánknak alvidékét is kerüli. Az alföldi mohának azonban még itt maradt az utólja, az *Amblystegium riparium*. Ma azonban ez és más nem gyümölcsöző moha meglehetősen alárendelt szerepet végez e medence füvei között. Hihetőleg sokáig ez a moha teljesítette itt a tőzegmoha munkáját, úgy mint még nem régen az Alföld ingó lánpján és más mocsári növényképződményén is. E moháról következtetve tehát Vindornya a száritást megelőző utolsó idejében *alvidéki* vagy ingó lán volt.

De mindég alvidéki lán volt-e Vindornya?

Ha a hegyeknek régibb magasságára gondolunk, Vindornyának mai, utolsó-időbeli állapotát másfajta, talán *sphagnumlán* előzhette meg s az említett havasvidéki füvek ezen telepedtek volna meg. A *Sphagnum*-moha eltűnével, bizonyára más tőzeglakó virág is elpusztult vele, de az említett havasvidéki öt lánfű, azután az alföldi moha lánján is fenmaradt s a lassanként átalakult alvidéki-természetű lánnak is vezérnövénye lett, csak századunk közepe után tűnt el. Ilyen fű Tapolca körül a *Sesleria coerulea*, *Primula farinosa*. Ha a tőzegmoha Vindornya medencéjében soha nem lett volna, akkor a havasvidéki füveket a nem messze fekvő stájer vagy osztrák havasból a madár hozhatta, s az analog helyen meggyökeresedtek, állandók maradtak, s oly mohaszótte lán vezérnövényei lettek, a minő kapcsolatot ma, ily alacsonyágban és Alföld közelében, másutt sehol nem ismerünk. A multnak ezt a rejtvényét, valamint hogy nem a jégkor idejében ide sodrott maradék-e, földéríteni, illetőleg bebizonyítani, ma csaknem lehetetlen.

Vindornya havasi lánpnövényeinek története megfejtetlenül, természetszerű titok maradt előttünk. Ilyen értelemben hazánk szomszéd területei, Szlavón- és Horvátországot is beleértve, még ismeretlenek, tehát magyarázatot vagy megfejtést onnan sem meríthetünk. Leginkább analog vele a baktai tó Eger mellett, de ennek tőzegmohája van, a *sphagnetum* jellemző *Meesia longiseta* mohájával, *Cicutá*-val, *Drosera rotundifolia*, *Carex rostrata*, *Menyanthes trifoliata*, *Potamogeton natans* stb. füvekkel, tehát a baktai tó inkább hegyijellemű.

Vindornya lánja az alföldi és felföldi lán kiegészítő ismeretére is vezet. A gyakrabban használt *allán* vagy *síklán*¹ és *fellán* (dombos lán)² elnevezés nem egészen jellemző, sőt bizonyos hiányosságot árul el.

Megengedem, hogy a síklán meg a közepén domborodó fellán Európa északi részén kiválóan jellemző, de én hazánkban sok helyen úgy láttam, mind a felvidéki sphagnumlán, mind az alföldi réti lán (síklán, allán) meglehetősen sík, sőt Máramaros-megyében az itt *tengerszem*-nek nevezett jó nagyterjedelmű sphagnumlán nemcsak hogy fel nem domborodik, hanem befelé mindég süppedőbb, s a közepén rendszeren álló víztükör csillog.³ Én a sphagnetum domborodását legfeljebb igen csekélynek, vagy majdnem síkfelszínűnek tapasztaltam, csak a Szemenik erdős részének tisztásán láttam mintegy *lápzsombék*-ot, zsombékformán felemelkedő, Sphagnum- és moha-*(Polytrichum)*-alkotta sok kúpforma dombot egymás mellett, de részint az alkonyat, részint vezetőm szerencsétlensége nem engedte meg, hogy ott tovább körülményesebben megvizsgálhattam volna.

¹ POKORNY: Magyarország tőzégképletei. Mathem. és Természettud. Közlemények II köt. 1862., 80. old.

² PALLAS: Lexicon XVI. köt. 350—51. old.

³ Mathem. és Természettud. Közl. XV. köt. 145—46. old.

Mint hogy a felláp gyakran felvidéken, az alláp Alföldön van, tehát geografiailag is jól szétválik egymástól, megfelelőbbnek tartanám vagy földrajzi névvel (felvidéki és alvidéki láp) jelölni, vagy a láp elnevezését jellemző vagy alkotó növényzetéről kölcsönözni, mert ez a lápnak egyéb fizikai körülményeivel is egybevág. Felvidékünkön sásos, csátés,¹ szittyós mocsarat vagy lápot ismerek, Alföldünkön és dombos vidékünkön (Ecsed, Balaton- és Fertőmellék stb.) sphagnumláp vagy felláp nincs.

A felláp vagy sphagnumláp (sphagnetum) az alkotó *Sphagnum* (tőzegmoha) nagy masszájától olyan, mint az óriás szivacs, tápláló vize mésztelen. A rá telepedő növény egész sajátosságos, inkább havasi lápnövény.

Ilyen nálunk az *Aspidium cristatum*, *A. deorsi-lobatum*, *Oxycoccus*, *Empetrum*, *Molinia coerulea*, *Scheuchzeria*, *Calla*, *Scirpus alpinus*. *Andromeda*, *Carex pauciflora*, *C. rostrata*, *C. canescens*, *Eriophorum vaginatum* (*E. Kernerii* ULLEP.), *Viola pubinervis*, harmatfű, *Epilobium palustre*, *Comarum*, *Parnassia*, *Ligularia*, *Pedicularis sceptrum Carolinum* stb., a fásak közül a törpe fenyő, a kárpáti nyírfa, *Alnus glutinosa*, *A. pubescens* és var. *Carpatica*,² a rozmaringfűz, *Salix pentandra* stb.

Az alföldi lápot meszes víz itatja, leginkább csátéféle fű (*Cyperaceae*), káka, szittyó, nád és más kisebb-nagyobb pázsit alkotja, de közéje más fű is keveredik, a páfrányok közül az *Aspidium thelipteris*, külsőleg feketéllő, szenesedő tőkével, az *A. spinulosum* és a hely természete szerint sok szép virág. Mohája a vízi *Hypnum* vagy *Amblystegium*, fája a kutyafa, a hamvas fűz, a kányafa, rozmaringfűz stb.

Vindornyának a fája és más füve, meszes vize, valamint az egész alja ugyanaz, mint Alföldünk ingoványáé, csak hogy most a tápláló vízforrása megszűnván, száraz rétté kezd alakulni. A 92. oldalon előszámított hegyi lápfüvei azonban alföldi jellemét egész megváltoztatták és eredetét egész rejtelmessé homályosították.

Vindornya tehát alföldi jellemű láp volt havasaljai növényzettel, ezért a réti lápnak (síkláp) a sphagnetummal való áthidalása. Régi időben olyan is lehetett, mint ma a Hévíz, volt víztükre is, süppedős karimáján sok csáté, pázsit, nád és más virágzó fű gyarapította a tőzegkeletkezést.

XXIII. FEJEZET.

A PART RÉTJE VAGY KASZÁLÓ FÜVE.

Keskenyebb vagy szélesebb rét az egész Balaton mellékén van, és pedig a nádtalan helyen egész a vizig betérjed, a nádas parton pedig, a szárazabb talajon, a nád előtt szűnik meg. Baromtenyésztésre a vidék a könnyű itatás miatt is czélszerű, de a bakonyi oldalon a parti lapály sehol sem nagyon széles, a szőlőtermelés pedig a házi állattenyésztést a legszükségesebbre szorította. A nádas oldalon itató helynek egy-egy darabot kivágnak, s a jószág az apró vad sarjunádat lerágja. — Messzebbre terjed a rét a tótól Badacsony-Tomajnál, a szigligeti és tapolczai teknőben, a Hévíz lefolyása mentén s Fenék körül. Akali és Szepezd környékén a part köves és meztelen.

¹ A felvidéki magyar nép *csáté*-ja a Sauergras; a balatonmelléki *csádé* = leveles gally.

² Var. *Carpatica* BORB. ined. foliis obovatis obovatoque subrotundis, illis typi conspicue minoribus, apice rotundatis, inaequaliter denticulatis, hinc et inde obsolete biserrulatis, iunioribus subtus tenuiter pubescentibus (Tátra-Széplak).

A déli oldalon a lapály és völgy több helyen messzebb terjed a tótól kifelé, mint a zalai parton. Erre szélesebb terjedelmes kaszáló és legelő van rajta.

A fű keveredése a nem nagyon régi réten egész szabálytalan, a hogy a természeti erők, az emberi közlekedés összehurczolják, vagy a hogy a véletlen összehozza, normális szövetkezést bajosan lehet fölismerni. De számos növénynek mozdulatlansága, mintegy helyhez kötöttsége következtében nagyobb keveredés nem is lehetne, ha az ember össze-vissza nem hurczolná. A balatonmelléki rétek délibb növények befogadására nem a legalkalmasabbak. Egyrészt nincs meg a messze déli közlekedés, másrészt a rét talaja se elég állandó és zavartalan még a maradandó növényiszövetkezet táplálására. A part elég nedves, gyakran alakítják s ez az állandóbb növények megtelepedésére és itt maradására kedvező nem lehet.

A felföld völgyeinek dús és jókövér rétvét e szerint a Balatonnál kiába keresnők. Szénája nem sokat ér. A florisztikailag érdekesebb réti fűek összeszámításával hamar készen vagyunk, nincs sokféleség és nagy tarkaság. Vastag rendet nem igen lehet kaszálni.

Gyakoribb uralkodó pázsit: a selyemperje (*Holcus lanatus*), az imola (*Deschampsia caespitosa*), az ecsetpázsit, a francia perje (*Arrhenatherum*), *Festuca pratensis*, *F. sulcata*, *F. pseudovina*, több *Bromus*-faj, *Dactylis glomerata*, borjúpázsit, *Avena pubescens*, sás, köztük a ritkább *Carex pseudocyperus*, a lápszövő (*Cladium*), a csuhucsáté (*Holoschoenus*), sok ernyős kóró: vad paszternák, *Phellandrium*, békakorsó, csermelybőrök és murek, a füzény, kikirícs, gólyahir, sóska (*Rumex acetosus* és *R. acetosellus*), *Dianthus subdiutinus*, *Galium verosimile*, *Euphorbia palustris* (Siófok), *Orchis palustris*, *Silene venosa*, sok vitorlásvirágú: piros lóhere, *Trifolium hybridum*, *Tr. repens*, *Tr. fragiferum*, *Lotus corniculatus*, *L. tenuifolius*, *Melilotus dentatus*, *Medicago falcata*, *M. varia*, aszott (*Cirsium canum*, *C. brachycephalum*).

Helyenként a fehér mályva gyakori.

A réti fű alatt, valamint a parti fű között a nedves talajt a *Ranunculus repens*, *Lysimachia nummularia*, katonapetrezselyem, *Lotus corn.*, *Potentilla anserina*, *P. reptans*, *Trifolium repens*, *Tr. fragiferum*, mind a földön inkább vízszintes irányban szétterjeszkedő fű, itt-ott mohá, mint legalsó fűréteg lepi el.

A Badacsony és Szigliget közt 1893. jun. 2-án következőket jegyeztem föl:

Butomus, *Orchis palustris*, *Scorzonera parviflora*, *Tragopogon orientalis*, *T. maior*, *Valeriana dioica*, *Potentilla anserina*, *P. reptans*, *Taraxacum paludosum*, *Ranunculus repens*, *Helicoharis palustris*, *Caltha cornuta*, *Carex hirtaeformis*, *Symphytum officinale*, *Juncus bufonius*, *J. compressus*, *Galium palustre*, *Malachium*, *Trifolium repens*, *Tr. hybridum*, *Tr. pratense*, *Tr. agrarium*, *Tr. fragiferum*, *Equisetum arvense*, *Plantago maior*, *P. lanceolata*, *P. media*, *P. maritima*, *Cyperus fuscus*, *Melilotus albus*, *M. officinalis*, az *Agrostis alba* sűrű gyepe, apró nád, *Panicum crus galli*, *Filago arvensis*, *Ononis spinosa*, *Rumex limosus*, *R. conglomeratus*, *Polygonum lapathifolium*, *Bidens tripartitus*, *Brunella vulgaris*, *Allium angulosum*, *Dactylis glomerata*, *Odontites odontites*, *Arrhenatherum*, *Festuca pratensis*, *Holcus lanatus*, *Coronilla varia*, *Medicago Willdenowii*, *M. varia*, *M. falcata*, *Erythraea pulchella*, *Gnaphalium luteoalbum*, *Euphorbia platyphyllos*, *Sonchus arvensis*, *Senecio vulgaris*, *Barbarea barbarea*, *Leontodon autumnalis*, *Cardus acanthoides*, *Achillea collina*, *Centaurea jacea* var. *phoeocoma*, *Cichorium Intybus*, *Crepis biennis*, *Daucus carota*, *Pastinaca sativa*, *Betonica officinalis*, *Linum catharticum*, *Lotus corniculatus*, *L. tenuifolius*, *Sanguisorba auriculata*, *Seseli annuum*, *Silene venosa*, *Tetragonolobus siliquosus*, *Molinia coerulea*, *Poa trivialis*, itt-ott zombékmaradék (honcsek), a fás növényekből a *Salix cinerea* fűzbokor.

Keszthely partján *Atropis distans*, *Scorzonera parviflora*, *Chenopodium glaucum*, *Atriplex hastatum*, *Roripa palustris*, *Euphrasia Rostkowiána*, *Sonchus arvensis*, *S. uliginosus*, *Linum catharticum*, *Cicuta virosa*, *Ranunculus repens*, *R. Sardous* var. *Mediterraneus*, *Veronica anagallis*, *Malachium aquaticum*, *Poa annua*, *Bellis perennis*, *Galium erectum*.

Fenek rétvén a *Cardamine dentata*, *Polygala comosa* var. *subsempervirens*, *Symphytum officinale*, *Valeriana dioica*, *Carex hirta*, *C. muricata*, *Medicago lupulina*, *Ranunculus Boracaeus*, *Lychnis flos cuculi*, *Plantago maior*, *Achillea asplenifolia*, *Myosotis palustris*, *Linum catharticum*, *Melampsora lini* gombájával, *Cuscuta epithimum*, *Althaea officinalis*, *Tetragonolobus*, *Erythraea uliginosa*, *E. ramosissima*, *Potentilla supina*, *Rumex limosus*, *Gnaphalium luteo-album*, *Stenactis*, *Carex pseudocyperus*, *Berula*, *Bidens cernuus*, *B. tripartitus*, a fás növények közül a *Salix amygdalina*, *S. alba* terem.

XXIV. FEJEZET.

A SÓSFÖLDI NÖVÉNYEK.

A Balaton vize keretén szíkes mező nincs, azért itt a szíkes pusztának sajátos kövér vagy fehérrel kérgezett növényzete (halophyton) sem terem. Azonban az elpárolgó vízből maradt só áthatotta friss nedves parton, leginkább a nádatlan déli részen, Kenesétől kezdve Keszthelyig, különösen pedig, a hol a pontusi rétegek agyagja (kenő földje) kibukkan, egész sereg sósöldi fű terem azok közül, melyek hazánknak más mocsarai szélén vagy leapadó és kiszáradó talaján jellemző és állandó szövetkezetet szoktak alkotni. Legkiválóbbja ennek a szövetkezetnek a szép pirosvirágú cziczakafarka (*Achillea asplenifolia*, 39. ábra), a *Buda marina*, *B. media* és *B. rubra*, az ezerjófű (*Erythraea uliginosa* és *E. ramosissima*), a *Teucrium scordium* var. *Pannonicum*, *Trifolium fragiferum*, *Allium angulosum*, *Orchis palustris*, *Odontites serotina*, *Lythrum hyssopifolium*, *Polygonum amphibium terrestre*, mind piros virágokkal, az *Aster Pannonicus*, *Veronica Anagallis*, *V. acutifolia*, *Mentha Pulegium* kék vagy lila, a Balaton körül gyakori és jellemző *Melilotus dentatus*, *Plantago maritima*, *Tetragonolobus siliquosus*, *Lotus tenuifolius*, *Inula Britannica*, *Rumex maritimus*, a *Pulicaria vulgaris* és *P. dysenterica*, *Scorzonera parviflora* sárga virágokkal, míg tengerparton is uralkodó a húsos halophyton közül a kövérded *Plantago maritima*, *Triglochin palustre*, *Chenopodium botryoides*, *Ch. glaucum*, *Ch. acuminatum*, *Ch. intermedium*, *Atriplex microspermum*, *A. roseum*, *A. salinum* és más laboda, az *Euphorbia Gerardiana*, *Kochia prostrata*, *Lepidium ruderalis*, *L. graminifolium*, *Reseda luteola* terem itt. Itt-ott a szárazas-termetű *Equisetum ramosissimum* surlófű gyakori, másutt a *Cirsium arvense* var. *perhorridum* állománya szúrószkodik, Szántódon pedig a nedves sós parton a fehér mályva olyan tömegtelen, hogy már évek óta szegény asszony árendálja és orvosságnak valót vagon számra gyűjt és küld belőle. A fehérvirágú *Samolus* ritka, a hazai *Silene multiflora* csak réten, Lepsény és Balatonfő-Kajár közt, valamint a siófoki Sóstónál terem.

Egyik jellemző füve a Balatonpart sós, homokos talajának a *Scirpus pungens* nevű alacsony káka, mely másutt csak kevés helyen terem az országban. Bövebben és nagy seregével övezi a nedves partot a közönségesebb *Sc. maritimus*, míg a *Hordeum Gussoneanum*, *Senecio doriis* és *Cyperus Pannonicus* ritkább.

A másik sósöldi szövetkezet a szürke káka vagy csuhucsáté (*Scirpus Holcschoenus*) már a szárazabb boglári parton szittyókkal (*Fucus Gerardi*, *F. ranarius*), sással (*Carex Oederi*, *C. flacca*), különösen pedig a magas lápszövövel (*Cladium Mariscus*) keveredve, míg más társa, mint a *Carex pseudocyperus*, *C. secalina*, *C. distans*, *Scirpus Tabernaemontani* (sziki káka), *Sc. maritimus*, *Aira caespitosa*, *Atropis distans*, *Crypsis aculeata*, *Cr. schoenoides*, *Schoenus nigricans*, *Rumex odontocarpus*, hol a víz szélében, hol a nedves parton terem.

A zeller csak szakonként található elvadulva.

Ezek a sókedvelő növények határozottan jelölik a sós talajt, helyenként, közel a vízhez, határozott szövetkezetet alkotnak, de a mint a part kifelé jobban szárad, e halophyta jellemzősége is felbomlik és más közönségesebb növények tarkaságával keveredik.

A part sós vizének nevezetes régi füve a *Chara crinita* és *Ch. tenuispina* Siófok környékén.

A sós hely a Balatonnál nemcsak a növényzetéről, de máskep a népnek is szembetűnő. Lóczytól tudom, hogy a balatonmelléki nép *sóspart* és *sósdomb* néven ismeri azt a helyet, a hol a pontusi földréteg a víz szélén kibukkan.

A Balaton körül, mélyebb helyen több elzárt tócsa van, valamenyit *Sóstó*-nak hívják. Környéke nádas. A siófoki *Sóstó* környékét 1896. augusztusban vizsgáltam, a lekaszált sarjúrétan a nádast övező szokott parti füvek voltak fölismerhetők, csak a *C. brachycephalum* és *C. canum* származéka, a *C. Borbásii* FREYN meg a *Silene multiflora* volt a jutalom. A tihanyi Belső-tó körül a *Carex secalina* meg a *Melilotus dentatus* érdemel említést.

Határozottabb sós hely Fok-Szabadinál van sajátosság sósöldi növényeivel: *Salicornia herbacea*, *Lepturus Pannonicus*, *Sveda maritima*, *Kochia sedoides*, de számos tengerparti kövér növénynek hire sincs a Balaton körül (l. 96. old.).

Más szíkes és sósvidekünk flórájához képest a balatonparti halophyton leple szakadozott és fogyatékos. A nedves sósföldi vagy szíki magyar növények közül egész sereg hiányzik, ép úgy mint a vízmelléki növényzetből.

Ilyen az *Atropis Peisonis*, *Triglochin maritimum*, *Plantago tenuiflora*, *Pl. Schwarzenbergiana*, *Salsola Soda*, *Statice Gmelini*, *Cerastium anomalum*, *Lepidium crassifolium*, *Chlora scrotina*, *Roripa Kernerii*, *Camphorosma ovatum*, *Glaux maritima* (Gánóc savanyúvize m.), *Aster punctatus*, *Artemisia monogyna*, noha más jellemző ürne van a Balaton mellékének, *Taraxacum leptcephalum*, *Melilotus macrorrhizus*, *Trifolium angulatum*, *Tr. lacvigatum* L. (*Tr. parviflorum* EHRH.) stb.

39. ábra. A piros cziczka farkfű *Achillea asplenifolia*, a nedvessós part jellemző füve, keveset kisebbítve, szélesgerinczű leveleivel, WINTERL-nek Index horti botanici universitatis Hungaricae (1788) kiadatlan képe.

A sósöldi növények közül ide való: az *Atriplex dehastatum*, *A. odontothecum*, *Silene multiflora* (NYMAN: Conspect. p. 89).

Keletről származik:

Chara tenuispina,
Centaurium uliginosum,
Cyperus Pannonicus,
Lepturus Pannonicus,
Carex secalina, másutt a *C. hordeistichos* helyettesíti, *C. stenophylla*,
Kochia sedoides,
Amaranthus commutatus,
Atriplex Tataricum,
Melilotus dentatus.

Délről származik:

Chara crinita, *Ch. gymnophylla*,
Equisetum ramosissimum,
Crypsis aculeata, *Cr. schoenoides*,
Hordeum Gussoneanum, másutt a *H. maritimum* helyettesíti,
Juncus Gerardi, itt a *J. compressus* testvérfajjal találkozunk,
Atriplex roseum,
Chenopodium botryoides, *Ch. intermedium*,
Rumex maritimus,
Ranunculus Sardous var. *Mediterraneus*,
Samolus Valerandi,
Tetragonolobus siliquosus.

XXV. FEJEZET.

A SZÁRAZ PARTMELLÉK.

A HALOMVIDÉK ÉS HEGYSÉG MINT FLÓRAVIDÉK TAGJA.

A hegységen, általában a száraz talajon a növényélet másképp alakul és alkalmazkodik, a fönntartó hely sokkal változatosabb, s a nedves földétől meg a szabad vizétől egészen eltérő. A száraz termőhely, a föld vagy a szikla minősége és kora, valamint a vidék geográfiai fekvése és klímája is nagyot dönt a vegetatio megalkulásában. A földségen a növény keveredésének a hatalmas, természetszerű gátja közt különvált, zárt természetes flóra, terjedelmén belül pedig több flóravidék alakul, úgy hogy a flóra általános jelleme és életföltétele nagyjában mindenütt ugyanaz, de terjedelmének nagyobb térségein a változatos felszín, a nagy távolság, a talaj meg az éghajlat szerint, a növényzet életének együtt- és fennmaradását megszabó sok fizikai ok, valamint vele összefüggésben levő vegetatio is eltérőbb, s a növényzetnek egy természetes flóra határán belül más-más és sokféle szövetkezete támad.

A szárazföld növényzetét tehát egészen más módon vizsgáljuk és taglaljuk, mint a víz növényzetét. Szorosabban saját területünkön maradván, a Balatonmellék hegységét kutatjuk és ismertetjük: 1. a geográfiai helyzet szerint, mint a természetes flóravidék tagját, 2. a flóra általános jellemét, hozzá számítva a növényzet szervezkedését, 3. multja, 4. a flóra alkotó elemei, 5. a vidék sziklaneme, 6. termőhelye alapján, végre 7. a virítás különöségeire vetünk pillantást.

A Balatonmellék hosszú, de keskeny, meglehetősen tagozatlan terület; ismertetése inkább részletes, mint általános növénygeográfiai-becsű, de kiválóan alkalmas hazánk természeti viszonyai részének megvilágosítására.

Hazánk három nagyobb vármegyéjének találkozása, a Balatonmellék ép úgy, mint egész hazánk, a tengerpart kivételével, általában a keleti földségnek, vagyis Európa és Szibíria erdős vidékének kis darabja. Ez a nagy növénygeográfiai terület azonban az Atlanti-Oczeánnak francia és angol partjától kezdve, Európán és Ázsián át a Csendes-Oczeánig tetemesen tagosodik, természetesebb területein más-más-

jellemű növényzete, a növényzetnek más-más fizikai életfeltétele van, úgy hogy a keleti földség erdős vidéke külön-külön flóravidékre vagy tagra válik. A Balatonmellék e nagy térséghez képest kicsi, de azért növénygeografiaiilag még sem egységes flóra, hanem növényzetének megalakulását és tagosulását tekintve, a magyar föld három természetszerű területének, három természetes flóravidékének tagja, illetőleg találkozó helye. Lásd a térképet, a 45. ábra.

Az egyik a magyarföldi flóravidék vagy Ós-Máttra öve, mely főképen a Balaton fölött emelkedő erdőtlen hegylejtő mészköves helyein virít, de minthogy kiváló összetétele másutt, pl. Budapest körül, Versecz alatt, a kincstári homokmezőn is épen úgy uralkodik, mint a hegyoldalon, azért gyakran *pusztai*, sőt *keleti* vagy *pannoniai flóra*-nak is mondják. *Ide-való*-nak is mondhatjuk.

A második flóratag az illyr flórának szétfoszladozása, kivált Somogy- és Zalavármegye hegyes-dombos vidékén. Ez tulajdonképen ennek a flórának a végződése északkelet felé.

A harmadik tag, a norikumi flóra, a Balaton környékéhez inkább csak közel van; kevés vezérnövénye terjed ide.

Minthogy a magyarföldi tag ősi vegetatio maradéka, tehát magától is lassú természetszerű pusztulást szenved, a kultúra pedig a sírját ássa, a melybe valóban mihamarább belé is kerül; minthogy a Horvát- és Dalmátországban terjedő illyr flóra a Száva meg a Dráva síkján, továbbá a Dráván túl szétfoszlóban van, a norikumi flóratag pedig tulajdonképen a stájer és alsó-ausztriai havasok flórájának a hazai völgyekbe való leereszkedése és ismét szétfoszladozása: világos, hogy a három flóra határán, az alacsonyabb, nem nagyon tagozódott, nagyobbrészt szántott-vetett helyen, a három flóratag jelleme ma már külön-külön nagyon kirívó nem lehet, sőt helyenként egészen összefolyik vagy a kultúra a jellemét eltüntette.

XXVI. FEJEZET.

A VEGETATIO ÉLETKELLÉKE S A FLÓRA ÁLTALÁBAN.

Nagy víz, szikkadt part, keskeny fiatal partszegély, partfoglalás, száraz kis erdő, búza, jó bor, szőlőpusztulás után gaz, kevés szikla, rövid szavakkal az a jellemzés, a melyet az érdeklődőnek a Balatonmellék növényzetéről nyújthatunk. A part bővül, a víztükör időnként szűkül, tehát a parti és száraz növény terjedésének és új megtelepedésének tere nyílik, de a friss földön — tapasztalás szerint — rendszeren nem a ritka, vagy más jellemző vezérnövény telepedik meg, hanem élelmesebb újabkori telepedők, nem sokféle, közönségesebb fű raja (119. old.) szokott összeseregleni, az a melyet épen a megtelepülés helyén *gizgaz*-nak mondunk. A Balatonmellék más helyén is gyakran ez győzedelmeskedik, vagyis a közönségesebb fű gyarapodik.

A természeti kellék különben, mely itt a növénynek kínálkozik s a mely között életküzdelmét folytatja, meglehetősen kedvező.

1. *A fekvés.* A Balaton teknője a neogénkorú pontusi tenger eltünése után földsüllyedésből s több kisebb tómeder összeolvadásából támadt, meglehetősen körülzárt s nagyobb áradásoktól ment mélyedés. A növények ide vándorlása meglehetősen korlátozott s a befüvesedése egész más, mint valamely nyílt s nagyobb árterületé,

pl. túl a Tiszán, az egykor nagyterjedelmű Sárrété, a hová az áradással s a tápláló folyóvízzel évről-évre különböző vidék és hegy csírái odasodródtak, megfelelő helyen kinőttek s a Sárrét flóráját szokatlan hegyi polgárokkal gazdagították.¹ Ha vidékünkre a szél, a madár, vagy más természeti erő magvat hoz, vagy hozott, könnyen a vízbe esik vagy sodródik s elpusztúl, a száraz téren élő (*xerophilus*) meg a hegyi fű csírája a vizenyős parton vész el, csak kevés maradhat meghonosodva a tó mellék állandó füve. De az uralkodó északi, sőt bármely más-irányú szél² se hozhat különösebb növénymagvat ide, mert a környék flórája még akkora gazdag sincs, mint a Balatonmedence verőfényes lejtőjeé. Különösen a homokterület flórája szembetűnő, minő kevésbbé élénkülhet az Alföld nagy és gazdag homoki flórájából. A homokot kedvelő *Corispermum* termésének könnyítő zászlája is van, még sincs a Balatonnál, pedig túl a Dunán (*C. nitidum*, Császár m. Komáromvm.) terem. A növényzetnek az a kölcsönös közlekedése és boldogulása, a mely Buda hegyeinek erdőtlen lejtőin, meg a Rákos mezején ismeretes, a Balatonpart hegyén meg a tövében, a nedves parton, létre nem jöhetett. A Balatonmellék flórája tehát régi fogyatkozottságának meglehetősen változatlanságában maradt, kivált a mozgalmasabb kultúráig mind a hegyen, mind a part körül (114. old.), úgy a mint valaha állandóságra szövetkezett.

A fekvés különben kedvező. A nagyobb lejtők dél felé tekintenek, a déli rész nyiltabb, lapályosabb vagy mocsaras berek. A vadon termő vegetatióról, a munkált föld övében. ma csak szakadozott tudomásunk lehet, mert a kultúra alig hagy neki itt-ott mezsgyét vagy kisebb darab helyet. A gyakran bolygatott vagy a természetnyeknek esztendőnként régóta jól elkészített talajban, még az újabkori szőlőpusztulás után is, a maradandóbb tanyát kedvelő füvek állandó szövetkezetté nem zárkozhatnak össze, a gyom és kóró hatalmaskodik, s elnyomja a közé merészkedő ritkább fűvet.

A Balatonmellék meglehetősen félre esik a keleti növények dunamelléki útjától (lásd. a 87. old.), azért a növényzete inkább délnyugatról bővült.

2. A *termőrétég* nagyobb része munkált és használt avagy legeltetett; nagy térsége a vadon termő növényzetnek a keskeny és alacsony száraz partvidéken nem marad. A tájék elég tagozatlan. Még a kultúra övében is nagy darab kopár helyek vannak, melyekről a szél lesöpörte a termőrétég nagyobb részét, alatta közel van a kő (Füred és Aszófő közt és méginkább Akali és Szepezd körül), melybe kivált a fa gyökeret nem verhet. Kenese körül a terméketlen kopár földet *égeményes*-nek nevezik. A hegytető meg a sziklák növényzete gazdagabb, de kisterjedelmű, tehát a talajbeli viszonyok a vadon termő vegetációnak nem a legkedvezőbbek, a kapa meg az eke pedig jobban pusztította, irtja ma is. A talaj geológiai minőségét lásd a XXXIII. fejez.

3. A Balatonmellék *éghajlata* általánosan mondva középeurópai, sem nem egészen tengeri, sem nem egészen a száraz, földsgbeli, olyan, a minőt a dán növénygeografus³ »az ernyősek és keresztetek hazája« címzéssel fejezett ki. Túl-a-Dunán

¹ Iráz pusztá növényzete; Magy. Orv. és Természetvizsgálók Munkálatai XX. köt. (1880.) 308., XXV. köt. (1890.) 481. old.

² A szél hatását a hínárra lásd a 64. old.

³ SCHOUW: Grundtræk til en almindelig Pflantengeographie 1822, német kiad. 1823. 509. old. s Momente zu einer Vorlesung über die pflanzengeographischen Reiche (Berlin 1833.) 626–27. old. V. ö. Thomé növénytana 1. magyar kiadásának 350–51. old.

hűvösebb, mint a haza belső része, nyugati és északi része hidegebb, mint a keleti és déli tája. De Keszthely vidéke hirtelen ugrással illeszkedik bele a délkeletibb klíma övébe.¹ Az egész Balatonmellék az észak és dél középtája felé közeleg, mégis mind ez nem elegendő olyan gazdag flóra sarjadzására, a minőben pl. nem messze Budapest körül gyönyörködhetünk. Nem csak a növényfaj kevesebb száma szüli a szembeötlő különbséget a hűvösebb vidéken, hanem határozottan mondhatom a bogárvilág egyszerűbsége is, a mely tehát koránt sem rajzza itt úgy körül a növényzetet, annyi hybridatiót nem okoz, mint kelet felé. Tapasztalásom szerint, az egyenletebben meleg tájon, a hemzsegő bogárvilág tanyáján, a növényfajvegyülék gyakori szokott lenni. A Balaton körül csak az *Inula*, *Epilobium*, *Verbascum*, tölgy, fűzfa, menta, pemetefű, lósóska, *Potentilla* hoz létre kevés fajvegyüléket, de egynek-egynek az individualis száma is kevés, s aránylag legtöbbet lelni Keszthely, Tihany és Füred körül. A fehér hárs hybridje nem Füred parkjában keletkezett, ültetéssel került oda. De a hűvösebb éghajlatból kifolyólag a növényfaj is állandobb, nem variál annyira, nincs annyi fajtája vagy más eltérése, már mint Budapest körül, vagy hazánkban jobban délkelet felé.

A balatonparti községek növényzete között nem annyira az éghajlat és hőmérséklet,² mint a vidék földrajzi tagosulása alkot különbséget. Keszthely vidéke sokkal nagyobb, tagoltabb és változatosabb, a flórája is tétemesen gazdagabb, mint pl. Balatonfüredé.

A száraz klíma az alacsonyabb tájékon az erdő tenyészésének és a fák hatalmasra növésének nem kedvező, sőt, kivált északkelet felé, korlátozó vagy satnyító. A fa, kivált a pelyhes tölgy meg a cserfa, a partlejtőn alacsony vagy egész nyomorék bokor, mint a Karszton, az erdő kicsi. szakadozott, hiányos vagy teljesen tönkre ment, a nyári hőséget nem bírja eléggé mérsékelni. Kétségtelenül az erdőirtás is rontott, de ez mind csak az erdőpusztulás javára esett, mert a helye most inkább a pusztai fű és kóró tenyészésének kedvező. A hűvösebb klíma bükkje az északkeleti parton természetszerűen meg nem terem.

Az esőzés és harmat legkevesebb a Balatontól északra, az északkeleti részen s innen közel dél felé, több a nyugati és délnyugati tájon. A megázás maximuma nyár elején, júniusban van. Júl., aug. és szept. hónapban mindenütt, de kivált az északi oldalon, az eső szűke érezhető.³ Itt, különösen Akalitól kezdve Almádig júl. és aug. meglehetősen száraz és tikkasztó, egyik oka egyszersmind a kopár lejtők és tetők csenevész erdőinek vagy teljes erdőtlenségének, a mit a szőlőpusztulás még kietlenebbre változtatott. A Bakony déli lejtői, de még inkább Buda kopár hegyoldalai valóságos természetszerű elpusztuló félben vannak, a szó szoros értelmében szerint, azaz lassanként pusztára változnak át, ha csak az ember faültetéssel vagy másképp győzve nem küzd ellene. A Balatonpart északkeleti lejtőin a nyári forráság öregbedésével meg az erdő eltünezésével a forró pusztát kedvelő keleti füvek könnyen meghonosodhattak, a száraz földszégbeli klíma vidékéről ide érkezvén.

Tavasztól kezdve nyár felé a hőmérséklet meglehetősen arányosan gyarapodik, őszkor arányosan csökken, a balatonmelléki szép őszt dicsérik. De az évszak változása mégis elég egyenetlen. Természetszerűleg, mint alpesiből való ala-

¹ SÁRINGER: A Balaton környékének éghajlati viszonyai, 121. old.

² V. ö. SÁRINGER i. h. 44. old.

³ SÁRINGER: i. h. 97, 110. old.

kulás, a tavaszi flóra lenne az ide való, a mész körül van is ilyen, noha nem gazdag. A forró nyár a tavasztól folytatódó egyenletességet megszünteti, hirtelen pörzsöli a vegetatiót. Nyár végén és őszkor új vegetáció kezdődik, ha kevéstagú is.

4. A *magasság* nem tetemes, a Bakonyt a magyar középhegységhez számítjuk. Vidékünk a szántás-vetés meg a szőlőtermelés régióján túl tetemesen nem terjed, a növényzetnek a hegyi vagyis magasságbeli régiók szerint való kiképződésére a levegőben felfelé nincs talaj. A vegetáció helyi osztakozását a bakonyi parton mégis láthatjuk s pedig gyakran a föld használata szerint. A part legmélyebb része a nád után kaszáló rét vagy legelő, fölötte helyenként szántott-vetett mező van, de a parti rétre egyenesen a szőlő (Badacsony, Ábrahám) is következhetik. Másutt a gabonát a szőlőtermelés váltja fel egész 250 mt. magasságig, innen a sziklás, füves, bokros vagy kisebbtölgyes tető emelkedik. Délnyugat felé a kontinentális száraz klíma jobban enyészik, a vidék, ha nem sokkal, de mégis magasabb, azért a nyugati rész, kivált Keszthely környéke a legerdősebb. Itt az erdőnek a hegymagasságbeli tagozódásából két öve van: a hegység melegebb tövében a tölgy, a tótól távolabb és fentebb, a hűvösebb levegőtájban a bükk váltja föl (188. old.).

5. A *termőhely*. Hogy a növényzet vízben, nedves laza földben és szilárd hegyi talajban meg a levegőben növekedhetik, elegendő alkalmá lenne a növényzet sokféleségének, de sem a víz, sem a part, sem a hegy nem változatos-tagoltságú; tágas, terjedelmes és változatos völgye vagy más rejtekhelye nincs, a kevésvízű vagy nyáron kiszáradó séd a hegyi patak fűtermelő erejét nem pótolja, azért messzebb helyein is ugyanaz a növény nem nagy változatossággal terem.

Ezek szerint a Balaton nagy vizének keskeny és nem nagyon magas kerete tágasabbkörű flórának nem enged tartós megfelelő és zavartalan helyet. Míg a keret a mostani alakjáig jutott, sok-sok változáson ment keresztül, a flórája jobban mondva visszavonult. A folytonos változandóság ma is tart, de inkább a romlás, pusztulás számlájára kerül. A Balatonmellék flórája tehát, mint az egész vidéke meglehetősen tagozatlan, egyszerűbb, kivált mióta a partja tetemesebben szárad, nem nagyon keveredett, azért az eredeti növényzetét, valamint a történelem idejében meghonosodott polgárainak honnanvalóságát nem éppen nehéz megítélni eredetiségére, a mennyire a mult homálya engedi, visszakövetkeztetni s a más-korbeliüket, máseredetűeket ki- és szétválogatni.

De azért a három vármegyének parti részén növénytani szempontból elegendő érdekességre bukkanunk, különösen pedig mint Közép-Európa s hazánk legnagyobb tava a vízi növényélet biológiai kutatásának nagyon tanulságos helye, bakonyi kerete pedig a magyar flóraidék mészhegyeit koszoruzó növényzetnek, a magyar középhegységnek délnyugati íve és végződése. Itt az erdőtlen lejtőnek s a sziklás helynek van eredeti és régi növényzete, ép úgy mint Budapestnek. Ha tehát a flóra tagjainak nagy változatossága nem is nagyon foglalja le időnket és figyelmünket; mégis helyi érdekén kívül a Balaton mint nagy víz és növénygeografiai terület, flórahatárok találkozója érdekkeltően emelkedik ki az ország flórájából.

Bár a Balatonmellék flórája aránylag elegendően gazdag és változatos, kiváltképpen pedig mint növénygeografiai tag nagyon tanulságos; ha azonban mégsem annyira kimeríthetetlen, hogy a botanikust időről időre huzamosabb kutatásra magához csalogatná és bilincselné, oka az, hogy könnyen hozzáférhető, hamar bejárható és a növényzete az utolsó fajig könnyen összegyűjthető. Bizonyos botanikusnak tehát teljesen megfelelő vidék és flóra lehet. Ily könnyű kutatása miatt

a Balaton mellékét a magyar és osztrák (PORTENSCHLAG, POKORNY) botanikus korán látogatta, minden érdekességét nagyobbbrészt jó korán összegyűjtötte és följegyezte, úgy hogy csak kevesebb növénye maradt későbbi megfejtésre (*Potentilla Sadleri*, *Quercus sublobata*, *Knautia Pannonica* HEUFF).

Megvallom, ez az én kutatásomat is bágyasztotta, ki a magyar haza legnevezetesebb florisztikai helyein hozzá vagyok szokva a gazdag gyűjtéshez; a Balatonnál, az alacsony vidéken ellenben most már ritkaságban, újságban nem válogathattam, sőt nagyobb excursión meg kellett elégednem kevés, nem nagybecsű gyűjtéssel is, kivált ha némelyik mégis a fel nem jegyzettek közül való volt. Igazában tehát a Balatonmellék flórája aránylag nem szegény, csak magamhoz viszonyítva a kutatás nem jutalmazott kiválóakkal s az enumeratio összeállítása volt helyenként érdektelen. Szép és tanulságos vegetációja van, noha nem a leggazdagabb és a legeslegérdekesebb az országban, természetszerű folytatódásával, a magyar fővárosával nem versenyezhetik. Látszólag épen azért veszt a Balatonmellék érdekességéből, mert természetes öve tovább jó messzire folytatódik észak-kelet felé s hasonló flórában sok helyen gyönyörködhetünk. A Balatonnál kétségtelenül nevezetesebb növényföldrajzi terület Erdély, Krassó-Szörény-vármegyének kivált a dunamelléki része, Temesvármegye Bjelobrdo nevű homokpusztája, hazánknak bármely havas csúcsa vagy Fiumének egészen másforma mediterrán vidéke, de természetesen ezeket a helyeket kutatni nem is egészen olyan könnyű, mint a Balatonmellék flóráját áttekinteni. Minthogy sok tisztázandó vagy más ritkaság nem nehezítette a kutatásomat, mert az egyszerűbb középeurópai flórának nagyobbbrészt az ismeretes fajait kellett följegyezni, maradt időm a helyszínén is, hogy a flóra keletkezéséről, szétbontogatásáról, okairól stb. elmélkedhessem.

A balatonmelléki vegetatio körülbelül olyan vegyülék, mint a középeurópai flóra, hazai flóránkat tekintve leginkább a délnyugati tájjal foglalható össze. Meszesföldi növényzetével azonban nemcsak a hazai, hanem az európai flórából is előnyösen válik ki s az egykorú meszes vidékével (Vértes, a budai, nógrádi, honti, barsi meg a nyitramegyei triaszkori hegyek, valamint a Karszt), sőt jellemző mészhavasi növényeiről még Alsó-Ausztriával is van régikorú szorosabb kapcsolata.

Mai legkitűntetőbb jelleme, mintegy koszorúja, a bakonyi part hegyének az a növénygeografiai sáv, a mely Keszthelytől a Balaton felé lejtő erdőtlen vidéken, tovább a Velencei-tó fölött a magyar főváros, innen a Mátra, Eged (Eger), meg a Bükk felé tart s a Hegyalján át sárosmegyei Kisfalug (Maloveszka) terjed. Ennek a magyar flóracsíknak vagy vonulásnak a terjedelme szélességében nem nagy, éppen az a csík ez, a melyet az áldott szőlőtermékkel legjobban pusztítottak és még keskenyebbre szorítottak. Régi eredetiségéből még ma is elegendő nevezetes növénye maradt, ősi jellemére belőle határozottan ráismerünk (lásd a mész növényzetét). Túl rajta az erdő vegetációja olyan, a minő akárhol Közép-Európában. Ha a bakonyi part hegyének e keskeny flórasávját ereklyenövényeivel elvehetnők, vagy ha egykor természetszerűleg tönkremegy, a Balaton száraz partmellékének jelleme is oda lesz, az egész vidék növényzete, a vízen túl, karakter nélkül való keveredés marad, az itt-ott maradozó kevés régi az újabb települők raja közt aligha bir többé régi jellemző szövetkezetté összezárkódnai.

A Balaton mellékén itt-ott még a pontusi földrétegek bántatlan darabkáin látni eredeti pusztai vegetatiót, egyebütt a művelt föld terjeszkedik.

A szárazparti flóra jelleme az évenként lombváltó fás növényzet, kivált tölgy, cserfa, cseresznyefa, almaféle bokor, rózsaféle és vitorlásvirágú apró cserje, magas liliacea, mediterrán és keleti összesereglés, havasi és trópusi ereklye, néhány bennszülött, kevés örökzöld (*Helianthemum fumanum*,¹ boróka, *Daphne cneorum*), de a vidék *Polygala*-ja, *Helleborus*-a, fagyalfája és cserfája a lombjával olykor télen is zöldell, a mi hamarabb visszahanyatlás a sempervirentiáról a lombváltó felé. Az ellenkező jellem csak a határon nyilatkozik, mint a csarab szalmavirágával és ciprusformájú levelével Sümegen, a *Pirola* a Tátikán, az *Oxycoccus* hajdan Vindornyan.

Legnagyobb és legnevezetesebb családok a pázsítfélék, a sásfélék különösen a vízjárta parton, a liliumfélék, a fészkesek, ajakosak, tátogatók, ernyősek bennszülöttel és sok behurcolttal, a boglárkafélék, keresztesvirágúak őszveérfűvekkel (171. old.) és bevándoroltakkal, a szegfűfélék, rózsza- és vitorlásvirágúak. Kisebb, de nevezetes családok a tölgy-, nyír-, fűz-, sóska-, mályva- (romkövető bevándoroltakkal) és kutyatejfélék.

Nevezetesebb a *Poa*, *Festuca*, a lányhaj (*Stipa*), a sás, laboda, *Knautia*, az üröm, *Achillea*, *Centaurea*, aszott, *Crepis*, *Lactuca*, *Hieracium*, *Galium*, *Vinca*, *Centaureum*, menta, kakukkfű, *Scutellaria*, *Glechoma*, *Onosma*, *Cynoglossum*, nefelejts, *Veronica*, *Odonites*. *Seseli*, *Physocaulus*, *Thalictrum*, *Caltha*, *Papaver*, *Sisymbrium*, *Alyssum*, *Aethionema*, *Helianthemum*, ibolya, szegfű, *Gypsophila*, *Silene*, *Aithaea*, *Polygala*, *Erodium*, len, rózsza, szeder, *Potentilla*, *Cylisus*, *Genista*, *Medicago*, *Melilotus*, *Coronilla* stb. faja vagy faji tagozódása.

Fogyatékosak az edényes virágtalanok, a hóvirágfélék, a *Saxifraga*, *Semprevivum*, *Ulmaria*; a nyitvamagzóknak (beleértve a fenyőféléket) egyetlen növénye, a boróka nő a vidéken. Közép-Magyarország hegyeinek (Esztergom, Visegrád, Nagyszál, Mátra stb.), a Mecseknek, Papuknak és Horvátország tetőinek jellemző bokrocskája, a *Spiraea* vagyis gyöngy vessző,² továbbá a törpe mandola, *Waldsteinia*, *Genista procumbens*, *Sesleria varia*, *Astragalus exscapus*, *Cyperus longus*, *Peltaria*, *Crepis Pannonica*, a csarab stb. hiánya a Balatonnál szembeötlő. Nagyon fogyatékos végre a vízi fűvek családja természetszerűen is, de kivált a Balaton mellékén (lásd a 85—88. old.).

XXVII. FEJEZET.

A BALATON VIZÉNEK HATÁSA A SZÁRAZPARTI NÖVÉNYEKRE.

A Balaton vize más belvizünktől annyira nem különbözik, hogy a parti növényzetre direkt olyan hatást gyakorolni tudna, a mely az idevaló fűvek bélyegein is föltetszenék, a minőt a tenger okoz. Ez t. i. izlelhető módra sóval kérgezi be a part fűvét, a sóval telt szél pedig a cserjének a szél felé forduló oldalát elnyomorítja.³ A tengeri klima alatt a növény életfolyása is egyenletesebb, mint a földség belsejében, a minek végső nyilatkozata az örökzöld növényzet, vagy a megszűnése a kontinentális éghajlat alatt. A Balaton ilyen egyenletesbítő hatást se gyakorol.

A Balaton vize csak a közel partra hat, a mennyiben szétszivárgó vizével, valamint a harmatképződéssel nyirkosan tartja, tehát ennek megfelelő fűvet tud táplálni. E víz hatása megszűnik, mihelyt a nyirkos parttól a száraz oldalra lépünk,

¹ WILLKOMM: Forstliche Flora, II. kiad. 718. BORBÁS: Erdész. Lapok, 1885. 300. old.

² V. ö. Magyar Növényzeti Lapok. 1890. 70—71. old.

³ FREYN JÓZSEF: Die Flora von Süd-Istrien, Bécs, 1877. 8. old.

a növényzet felfelé tüstént megváltozik, s a nedves és száraz part növényzete között pontos határt vonni éppen nem lenne nehéz.

A hegy, sőt a parti homok vegetációjája tehát a víz hatásától függetlenül fejlődik, akár lenne alatta a Balaton, akár nem; tavaszkor körülbelül akkor ébred, őszkor akkor szunnyad el, a mikor pl. Budapesté, pedig itt nagy tóvíz nincsen. A balatonparti hegyek növényzete fejlődésében, továbbá ugyanazok a fenológiai fázisok ismétlődnek, a melyek Budapestében. Július közepe táján, vagy második felében a fűnemű növények javarésze egyformán elszárad mind a két táj erdőtlen lejtőin s kivált északkelet felé. Augusztus végén és szeptember elején mind a két helyen új vegetatio éled, mely a nyár kórói, sárgalló és pirosuló füvei vagy szürkés avarja között őszt végéig eltengődik.

Az éghajlati viszonyok nagyjában szintén megfelelnek a vegetatio ilyen fejlődésének. Ha a Balatonnál a tél valamivel hamarabb, a tavasz pedig később köszönt be s a flóra fogyottabb, mint Budapesten, ennek nem éppen a Balaton vize az okozója, hanem sok más fizikai faktor (talaj és éghajlat) összeműködése, kivált pedig a nem messze levő stájer havasok hatása. A Balaton vizének napi hatására dr. SARINGER azt a következtetést vonta, hogy délután 2 órakor a Balaton vize egész esztendőn keresztül valamivel csökkenti a hőmérsék fokát, este 9 órakor pedig emeli; reggel 7 órakor januárban és februárban kevéssé emeli, máskor pedig pedig csökkenti a hőmérsékletet.¹ HEGYFOKY KABOS ítélete szerint² ez a hatás az ismert vizsgálatokból még ki nem deríthető.

De még ha ez a nem nagy hatás valóság lenne is, leginkább a közel partmellékre vonatkozik, a hol az észlelés történt, nem a hegyre, a hol a hófok lassanként kevesbedik. Továbbá a kitüntetett hatás sem akkora nagy, hogy a hegyvidék növényzetén fölismerhető lenne. A száraz hegylejtők és tetők időnként való lehűléséhez és megázásához néha-néha a Balaton vize is hozzájárul, de az egész inkább a vidék egyéb klimatológiai faktorainak tulajdonítandó, a növényzetre nézve a Balaton vizétől eredő általános és rendszeren ismétlődő hatásnak nem tekinthetjük. A hegyi növény szervezkedése tehát nem függ össze a Balaton vizével, hanem az említett nagyobb természetes vidék fizikai körülményeihez alkalmazkodik, részint pedig másutt keletkezett szervezetének ez a vidék is megfelelő.

Ha tehát egy növény a Balatonnál pl. jellemzően nagyon sertés, mint pl. az *Onosma* vagy az *Anchusa Italica*, vagy nagyvirágú (mályva), keskenylevelű, mint az alföldi fű stb., ezt nem a Balaton vize és melléke hozta létre, hanem az idevaló vagy ide lassankint összesereglett füveknek öröklött és magával hozott sajátsága és bélyege, mely éppen a balatonmelléki viszonyokkal is harmóniál, azért az ilyen növény itt akár régebben, akár mostanában meghonosodhatott. A Balatonmellék ősi növényeinek bélyege előbb keletkezhetett a Balaton-tó vizénél, az alakító hatást már ez is kizárja.

Az ilyen bélyegeknél geográfiai nyomozása, összegyűjtése és szigorú megrostálása azonban arra a helyre reávezethetne, a honnan a megegyező-szervezetű füvek legalább bizonyos időben szétáramlottak. Csakhogy ez a hely ismét a klíma tetemes változásával a tudomány elől elmosódhatott, eredeti növényei kiköltöztek, szétszármaztak és más szervezetűekkel keveredtek az újabb helyen.

¹ A Balaton környékének éghajlati viszonyai. 121. old.

² Pótfüzetek a Természettud. Közlönyhöz. 1899. 141. old.

A Balaton hegyvidékén tehát nincs növény, a mely a Balaton vizének hatásától támadt volna; nincs olyan, a melynek bélyege vagy faja csak a Balatonmellék hegyein található volna, nincs szerv vagy biológiai jelenség, a mely éppen a Balaton hatása alatt keletkezettnek mondható lenne. A mit tehát SÁRINGER i. h. 7. old. mond, hogy a Balatonnak aránylag kis területe és a sekélység miatt kevés vízmennyisége nem elegendő arra, hogy a közel vidékén nagy változásokat hozzon létre, avagy hogy az a csekély változás, melyet előidéző, messze vidékre is elterjedne, botanikai szempontból még inkább érvényes.

XXVIII. FEJEZET.

A SZÁRAZPARTI NÖVÉNYEK SZERVEZKEDÉSE.

A növény szerveinek czélszerű alkotását és alkalmazkodását valamely helyhez, vagy megfelelő működését a növény életcéljára, hasznára és a geográfai elterjedésre vagy egyes növény életmódját és alkalmazkodását valamely helyen, botanikai felfogással gyakran ismertetik,¹ de egész természetes flóraidék tagjai szervezetének harmoniáját az uralkodó természeti állapottal, kivált ilyenfajta vidékről nem igen érintik s az alkalmazkodó bélyeget a természetes vidéken nem gyűjtögetik. Mivel a vízi füvekkel (13. old.) megkíséreltük, a szárazföldiekkel folytatnunk kell. Illő tudnunk, a természetes szervezkedésből mi van itt. Munkánk azonban bő ismeretést meg nem enged, kis térre pedig nehéz a legkirívóbbakat összeválogatni.

A balatonparti növények szervezetének kialakulása nem a legújabbkori. Mint-hogy növényeinek nagyobb része összesereglés, főbb bélyegeit többnyire magán hozta ide. Minthogy továbbá vezérnövényei az Ósmátra természetes övén másutt is többnyire ugyanazok és ugyanolyanok, következtethetjük, hogy a jellemző bélyegek nem a Balatonmellék kisebb területén, hanem nagyobbban és magasabb régióban is alakultak és módosultak, a melynek vidékünk természetes tagja volt.

A Balaton mellékén, mint alacsonyan fekvő vidéken, a növényzet, nagyjából tekintve, körülbelül ugyanazon természeti hatások között él, mint Közép-Európában. Ha olykor-olykor hideg, szeles és zivataros nap se ritkaság, mégis a növényzet meglehetősen rendesen és arányosan fejledezik, megélhetésének nagy nehézsége nincs, ezért a középeurópai kontinentális növényektől eltérő szervezkedésre nincs szüksége.

Az emelkedettebb helyekre leginkább a fák vonulnak, sőt koronájokkal innen még magasabb légi régióba emelkednek. Meglepő, hogy a Balatonmelléken s hazánknak nem sokkal magasabb hegyein, ebben a felsőbb és ritkultabb levegőrétegben virágzó fák többnyire apró- és tökéletlen-virágúak, rendesen a szépszinű virágruházatjok, a szírom nincs. A balatonmelléki fák nagyjából tavaszkor virágzanak és porzanak; virágjuk kiválóan a szellő útján való beporzásra alakul, hegyelevel vagy kehelyféle takaró csak kinyílás előtt védi, virágzaskor a hím meg a termő kibúvik közüle a levegőbe, hogy a szél a hímport, a szírom alkalmazkodása nélkül, könnyen magával ragadhassa s a saját virág bibéjére ne ejthesse. A tökéletlen virág, ha nem egyenesen a Balatonmellék hegyén satnyult is el, de körülbelül ilyen állapot közt keletkezett, s a Balatonmellék fizikai viszonyainak megfelelő s az ilyen vidék jelleme.

¹ A sok kisebb-nagyobb értekezésből csak HILDEBRAND-nak «Die Verbreitungsmittel der Pflanzen» (Leipzig, 1873.) című munkáját idézzük.

Az erdőalkotó fák virágainak tökéletlensége minden kisebb-nagyobb systematikai vagy florisztikai botanikában olvasható. Mi csak annyit említünk belőle, a mennyi biológiai fejtegetésünk igazolására leginkább szükséges.

A Balatonmellék fáinak virága az önöntermékenyülés (*autogamia*) elkerülésével egyenesen a cserefogantatásra (*dichogamia*) alakult. Az itt vadon nem termő fenyőn kívül valamennyi tölgy, bükk, nyírfa, égerfa, gyertyánfa, mogyorófa, tehát a leggyakoribb erdei fa, valamint az ültetett szelíd gesztenyefa és eperfa is, mind szíromtalan, egylaki, a fűzfa, nyárfa kétlaki, tehát az állatok csirái (*animal hermaphroditum*) módjára köztök az önöntermékenyítés (vérfertőzés) létre nem jöhet, mert a virágjok szétváltivarú (*flos diklinus*). A kőrisfa meg a juharfa fogantatására nézve pláne vegyesvirágú (*polygamia*), vagyis ivari szétváltsága részint megvan, részint be nem fejeződött, mert van közösivarú virága (*flos hermaphroditus*) is. A kőrisfa ezenfelül csaknem vagy egészen meztelenvirágú. A szilla szintén korán virít, de közösivarú marad, szirma nincs, a szellőporzás annál könnyebb. Az erdei fák két élősködője a fagyöngy (*Viscum*) meg a gyöngyös madárlép (*Loranthus*) szintén elég tökéletlen virágú, sőt az ivarjok is elkülönződik egymástól.

A tavaszkor lombfakadás előtt virító somfa tökéletes-, de apróvirágú.

Az erdei fák virágtakaró és feltüntető részeinek tökéletlenségét és apróságát a biológiai okon kívül, úgy látszik, a magas hűs légrégió, meg a tavasznak kisebb hófoka is előmozdítja. Ellenben a meleg vidékről származó fák nagyvirágúak, de nálunk kényestermészetűek, mint a tulipánfa, *Paulownia*,¹ trombitafa, *Wistaria* stb., a *Bignonia* magasra futó iszalag, s nálunk csak ápolva és védve tenyésznek, mert a nagy virágjok hűvösebb levegőrétegben fejlődik, néha el is fagy. Ebből az is megmagyarázható, hogy az almafa, körtefa és cseresznyefa a Balatonmellék erdeiben mért nincs vagy mért ritka. Ezek a nagyobb-, színes- és tökéletesvirágú fák szintén tavaszkor virítanak, de nagy és tökéletes virágjok miatt a fent elősorolt őshonos erdei fáink közé sem systematikailag, sem biológiailag közé nem illenek, sőt erdőt sem alkotnak, szálonként keverednek más erdei fa közé. E vad gyümölcsfákra, mint erdei fáink közül kirívókra, rá kellett mutatnom, ha nem erősítem is határozottan a lehetőséget, hogy nem természetszerű, a barkásokkal semmiesetre sem egykorú őslakosai a vidéknek, hanem keletről a madár szórta szét a magvát az erdőben, miután az ősemler talán már Európában is ültette; vagy a mikor már Európának eredetileg zordonabb éghajlatát a fásítás és gyümölcstenyésztés enyhítette.

A Balatonmelléknek néhány erdei fája, mint a feketegyűrű, a hegyi juhar, a hársfa, nagyobb- és tökéletesvirágú, de virágzása már a tavasz utóljára, vagy a nyár elejére esik. Az erdőben nagyra nem nő, úgy hogy sem a magasabb levegőréteg, sem a kora tavaszi hűvösség nem gátolja oly nagy mértékben a virág tökéletesedését, mint a korai barkás fákét. Azonban a hegyi juhar, feketegyűrű és hársfa virága sem lesz nálunk akkora, mint a tulipánfáé, vagy a *Paulowniáé*.

A balatonmelléki cserjék is később virítanak, nem is emelkednek akkora magasra, mint a magastörzsű barkás fa, a virágjok nagyobb, tökéletesebb, színezettebb és szebb, ezért némelyik a lombja vagy virága kedvéért kerti virág is lett. Ilyen kivált a csinos *Coronilla Emerus*, a fanyarka, a madárbirs, a bangitafa, a hólyagmogyoró, a borostyán, a sóskabokor, szömörice, egres, a sokféle vad rózsza és szederbokor. Aránylag legnagyobb virága van a vad rózsának. A farkashárs szép

¹ Természettud. Közl. 1899 486. old

pirosvirágú, de már áprilisban lombfakadás előtt nyílik; az iszalag a fákra kúszva, fehér virágát nyáron a magasban nyitja.

Hogy a földhöz közelebb levő levegőrétegnek a virág nagyságának megszabására határozott hatása van, bizonyosága a hazánkban s a Balaton mellékén kétségtelen őshonos és jellemző rekettye- és zanótcserje, melynek aránylag jókora virága van, az aprólevelű alacsony *Rosa spinosissima*, de kiváltképen a *Rosa Austriaca* Cr. (*R. pumila* L. fil.). Ennek valamennyi rózsánk közt legnagyobb és legsötétebb piros virága van, azért *Rosa Gallica* L. néven kertbe ültették és teljesedik. Levetlen szárazas levele a helyi száraz viszonyokhoz alkalmazkodás, melyet örökölve más helyen is megőriz. Rózsáink szirma a hegyen fölfelé fokonként kisebbedik.

A cserjék között a szömörce, varjútövis polygam, a fűzcserje kétlaki.

A fűneműek nagy tarkaságából nem könnyű az alkalmazkodás jellemzőbb példáit összeválogatni, nem azért sem, mert a terület, a melynek növényzetét ismeretjük, középeurópai, a minőnek a vegetációját a botanikus szeme leginkább megszokta, a melytől való eltérést más vidéken kitüntetni szokta, de a mely középeurópai flórának jellemét, épen mint megszokottét, kevésbé kutatja. Az ilyen alacsonyabb vidék mindenfelől összeseregülő növénynek könnyű szállást nyújt (*Dictamnus* a Himalajáról, a szerbtövis Dél-Amerika pusztáiról, az *Erigeron Canadensis* Kanadából, az *Asclepias Syriaca*, neve ellenére, Észak-Amerikából, a sulyom Ázsiából, a *Soria Syriaca* Szíriából, a *Wilckia Africana* Afrikából, a pipacs Algeriából stb.), úgy hogy nagyon bajos megmondani, van-e s melyik a Balaton mellékének eredeti őshonos polgára? keletkezett-e itt valaha virágzó növény, a mely itt keletkezése óta fenmaradt volna, vagy itt keletkezett-e valaha az a szerv, a mely most vidékünk növényeinek a főjelleme?

A Balaton mellékének ezerfélénél több virágzó fűvét nem is lehet egy vagy kevés typusba összefoglalni, se a vegetáló része, se a virága alapján. Alig mondhatnók, hogy a most itt élő fűvek eredetileg itt szervezkedtek volna, itt inkább régóta összekerült vándorok. Az ősjövevények egy része elpusztult, más megszokta itt a természeti állapotot, legfeljebb némileg átformálódott (*Draba demissorum*, *Hieracium Balatonense*). Annyi bizonyos, hogy a Balatonmellék növényzete nem egyidőbeli, sőt nagyon régi, újabb és egész új jövevények keveredése.

Közép-Európában s a Balatonmelléken a fűneműek tetemes részének virága, általánosságban véve, sem nem kiváló-nagyságú, sem nem túlságos apró, a vegetáló szervek színe pedig élénk zöld. A kikirícs vagy vetővirág meg a *Sternbergia* vidékünkön őszi csak a nagy virágával bujik ki levéltelenül a földből, mintha a virágját tűzközdte volna valaki az őszi avar fű közé. Ez az őszi virágzás tulajdonképpen már a jövő tavaszi kezdete, a tavaszi növények is gyakran lombtalanul, lombelőzően virítanak, mint a kikirícs, de némelykor ez is tavaszkor, a levelével együtt virágzik (*Colchicum vernale* Hoffm. *C. carinum* Borb.)¹ A tavaszi fűveink közt sok tetemesnagyságú virággal jelenik meg, mint a fehér sáfrány, a kökörtcsin, az *Adonis vernalis*, *Ranunculus ficarius*, *Helleborus*, *Isopyrum*, *Hepatica*, *Primula acaulis*, *Anemone ranunculoides* stb. E nagyvirágúak némelyike szintén havasi eredetről tanúskodik (kökörtcsin), s a *Helleborus dumetorum* meg a *Polygala Balatonica* Bécs hegyeiről leereszkedve lett túl a Dunán kisebbvirágú; ugyancsak a *Dianthus subdiutinus* a szegfűvek *Carthusiani* csoportjának virágkisebbedése.

¹ Természettud. Közlöny. 1883. 541. old

Mivel hazánk éghajlata a nagy virág növesztésére alkalmas, nem csoda, ha nagyvirágú mályvát, *Orlaya grandiflora*-t, *Fumaria prehensilis*-t, *F. officinalis*-t, pipacsot, *Convolvulus Cantabricus*-t a Balatonmellék is befogadhatta, s hogy itt a nagyvirágú kerti dísz szépen boldogul.

A Balaton mellékén ezzel szemben elég gyakori a tökéletesebb fű virágának tökéletlensége, illetőleg szíromtalansága (*Scleranthus*, *Paronychia*, *Herniaria*, *Alchemilla*, *Poterium*, *Sanguisorba*) is. A virág alkalmazkodásában említésre méltó a szárazas takaró, a melyet közönségesen *szalmavirág*-nak mondunk. Ilyen *Xeranthemum annuum*, *Helichrysum arenarium*, a csarab, *Carlina*, bizonyos tekintetben a fátyolvirág (*Gypsophila paniculata*), meg az *Echinops Ruthenicus* is, a melyet szárazas külsejéről a siófoki nép *forgácsbirká*-nak¹ nevezett. Az ilyen szervezkedésnek azonban ma csak a töredékét látjuk a Balaton mellékén.

A fűneműek leveleinek alakbeli eltérése aligha e vidékhez való alkalmazkodás, kivéve azt, a mit majd hátrább a havasi növényekről mondunk. Az azonban gyakori a Balaton mellékén is, hogy forró nyáron sok növénynek alsóbb levele leszárad vagy lehull, hogy kevesebb kipárolgó felszine maradjon; másé (bodros tölgy, *Erigeron crispulus*) nyáron bodrosodik.

A növénynek mai alkalmazkodása, valamint a termőhelylyel való összefüggése, a minek alapján a honnanvalóságát megítélhetjük, legjobban kifejeződik a külső mezén: szőrösségén vagy kopaszságán, élénkzöld vagy deres színén, szúróságán, szelidségén stb.

A vidék eredeti fűvei legtöbbszörnek, kivált a mész ősi sziklatörőinek, deres bevonata (*glaucedo*) van, azért rendszeren fehéresek.

Ilyen az *Aethionema*, *Festuca pallens*, *F. glauca*, *F. vaginata*, *F. Vallesiaca*, a *Dianthus serotinus*, *Artemisia saxatilis*, *Thalictrum maius*, *Iris pumila*, a *Seseli*, sőt a nedvesréti *Sesleria coerulea*, valamint sok pusztai vezérnövény (*Gagea pusilla*, árvalányhaj, *Iris arenaria*, *Gypsophila arenaria*, *Linum glabrescens* stb.) is.

Bekérgezése (*incrustatio*) van az *Equisetum ramosissimum*-nak, viasza a *Primula farinosa*-nak. Épen a vidék sajátja v. jellemzője nem elvenzöldszinű (*Seseli leucospermum*, *Artemisia saxatilis*, *Cynoglossum Haenkei*, *Knautia canescens*, *Galium Mollugo var. pycnotrichum*, *Cytisus Austriacus*).

Elég gyakori a Balatonmellék hegyein, mint közös vonás vagy öröklés, a sűrű, fehérítő molyhos ruházat, vagyis a *hőfehérke-alakzat*, az a külső mez, a melyet a mediterrán, valamint a havasi fű is nem ritkán magára ölt, úgy hogy több növényen közös eredetük bélyegének tekintendő. Ilyen a gumós *Ranunculus Illyricus*, a *Micropus*, *Convolvulus Cantabricus*, *Coronaria tomentosa* a mediterrán vidékről, a *Gnaphalium sylvaticum* és *Pulsatilla* a magasabb vidékről, az *Artemisia Pontica*, *A. Austriaca*, *Cytisus aggregatus* keletről; de az innen behurczolt fű és kóró is gyakran fehéresmolyhú, mint a pemetefű, *Salvia Aethiopsis* (barlanglapu), *Stachys Germanica*, *Althaea pallida*, *Lavatera*. A *Potentilla impolita*, *Artemisia campestris* és *Filago* valószínűleg elközönségesedett mediterrán. A fű sűrű moholymeze tavaszkor védelem, nyáron pedig a kipárolgás gátlója. A *Helichrysum arenarium* meg a *Xeranthemum annuum* molyhosságához a szalmavirág járul.

Sőt a molyhavető növény is jellemzően jelenik meg a Balatonnál, és pedig nemcsak cserje, pl. a birs, a madárbirs, almafa, berkenye, a fanyarka, *Populus vil-*

¹ A forgácsfánk is szárazasat jelent

Iosa, hanem a fűneműek közt a *Verbascum floccosum*, *Berteroa virescens*, *Semprevivum raripilum*. Eleinte mint védelem, ez a moholy is szükséges, később mint tovább használatlan, nagyrészt eltűnik, vagyis a növény lekopaszodik. Némely fának molyha vagy szösze jellemző: cserfa, fehér hársfa, *Prunus dasyphylla*, pelyhes tölgy. A mentáknak fokkonként való molyhosodását lásd a 104. oldalon.

A sovány föld meg a forró mediterrán vidék jellemzője az eltöviskesedés. Így fegyverkezik a kökény, galagonya, a gerliczetövis, rózsa, szeder, a *Cirsium arvense*, *Carlina* stb., a *Ruscus aculeatus* (tropicus, aztán mediterrán maradék), a *Centaurea solstitialis*, *Lappula heteracantha*, az ördögszekér, mint keleti vándor, de a szerbtövis délkeletről már másodhelyről érkezett hozzánk, előbb Portugáliában szállott le a délamerikai hajóról.¹ A szúrós *Cirsium brachycephalum* csaknem bennszülött.

A *Vicia* (kaszanyüg), *Lathyrus* (bükkön) kacsaringós s úgy látszik visszafejlődő iszalag, mert már nem kúszik, csak kapaszkodik.

A fák és cserjék a hideg évszakhoz úgy alkalmazkodnak, hogy tavaszkor fejlődő lombjokat még jóval előbb a teljes téli nyugalomnál lehullatják és lombtalanul telelnék ki (*lombváltó* v. *lombhullató fák*; a télizöld a 155. old.).

A fáknak és cserjéknek tavaszi kizöldülése, valamint az évenként tövig elpusztuló többnyari fű megújulása vagy kihajtása kikeletkor a kitelelő rügyből indul meg, illetőleg fakad ki. De hazánk s a Balatonmellék flórájára nézve is jellemző, hogy több kiválóan magyarföldi fűnek kitelelő tölombja vagy törózsája (rosetta) van, mint bizonyos havasi fűnek. A törózsa teteje (növekvő csúcs) vagy szárrá nyúlik meg (*Draba demissorum*, kövi rózsa, *Dianthus Hungaricus*, sok pázsit, *Linum dolomiticum*, *Helichrysum arenarium*, *Teucrium montanum*, *Alsine*, *Iris*), vagy a tölomb alsó leveleinek tövéből fakad az oldalsó szár (*Knautia Pannonica*, sok *Potentilla*-faj *centralis rosetta*-val, a tüdőfű). A *Cerastium vulgatum* meddő szára sűrűlevelű rövid inda módjára viseli magát, a földbe gyökeret ver s új növény lehet belőle.

A valóságos indáról való szaporodás is gyakori (*Hieracium*, ibolya, *Ajuga reptans*, *Lithospermum purp.*, *Gnaphalium dioicum* stb.). A szeder indája (tőhajtása), valamint a *Scirpus radicans* (Vasvár, Soroksár) meddő hajtása is csaknem az inda módjára viseli magát, szabad csúcsával a földbe furakodik, gyökeret ver, ívalakúan görbülve másik végét is a földbe erősíti. Az *Artemisia saxatilis*, sok sás és pázsitfű földbeli tarackkja hegyéről bocsátja levélrózsáját. A *Dentaria* meg a *Saxifraga bulbifera*-ról, a *Ranunculus ficarius*-ról (12. ábra), a gumós perjéről rügysarj, az *Allium oleraceum*-ról meg az *A. carinatum*-ról hagymasarj, a *Muscari*-ról meg az *Ornithogalum*-ról fiókhagyma válik le és új növénynek alakul. A törpeszárú ibolya zárva porzó apró virágait egész nyáron fejleszti s a termését maga a földbe ülteti.

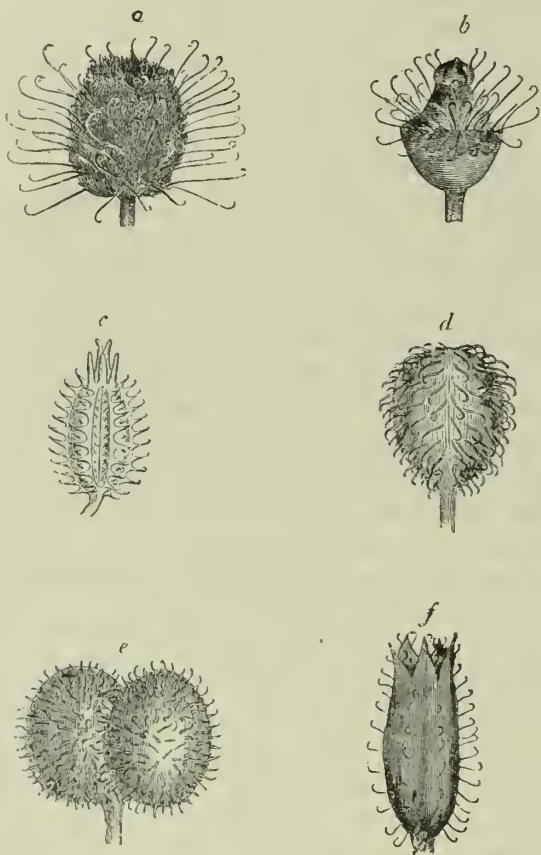
Az el- és behurczolásra való szervezkedés a Balaton körül.

A legelő állat sok gizgatz összevisszahord, az úton és pihenő helyén elhullat. A Balatonmellék alacsony és jószágjárta vidékén ebből egész sajátságos burjánkeverék támadt, s a jószág nyomát fel egészen a Bakonyig, valamint a hegység belsőbb és felsőbb részéig kíséri. Ennek a kórónak és gyimgyomnak nagyobb része a ruderalis flóra (gazos hely, rom flórája) bojtortjános tagjához tartozik. Nem egy növény, nem maga a bojtortján (*Lappa Tourn.*, *Arctium L.*) ez, hanem egész bojtort-

¹ A szerbtövis hazája és vándorlása. Mathem. és Természettud. Közlemények. XXV. kötet.

jános szövetkezet, mely a szőrbe tapadva leginkább a házi állat útján terjed; a marhajárás, marhaállás, juhjárás, itató körül sarjadzik s helyenkint a szűrös és tapadó bojtorján-raj nagy területen sok jó fűvet kiszorít. Kórós, ízetlen teste, szűrössága vagy más alkalmatlan tagja miatt a jószág nem szívesen eszi, bántatlanul terjedhet.

A bojtorjászerv növénytagra vonatkoztatva, a «ragad, mint a bojtorvány» nyomán, minden olyan terméféle (40. ábra), a melynek keményebb, ragadó, tapadó, befurakodó, egyenes, görbült, horgas vagy más ilyesféle szőre, sertéje, horgocskája

40. ábra. Bojtorjános, ragadó termés, *a* a bojtorján termő fészke kisebbítve, *b* a párlófü termése, *c* az ördögbockoré (*Caucalis*), *d* a varázslófüé, *e* a ragadványfűé, természetes ikertermés, *f* a nefelejts tapadó kelyhe, benne 4 termésszemmel (Term.-tud. Társ.).

egész sereg individuum kel ki. Az ilyen fű — feltűnő biológiai megegyezés — rendszeren egynyáreltű, vagy a tövön könnyen elszakad, tehát az egész könnyen széthurcolódhatik.

A magyar nép az ilyen egész fűvével ragadó gízgatz *ragadványfű*nek (Nógrádv. m.) *ragadáncs*-nak, *kollancsfű*-nek² v. *koldustetű*-nek (a Balatonmelléken) nevezi. *Galium*-faj (40. ábra *e*) és más ilyen ragadó burján kisebb-nagyobb darabját a mezőn legelő állat szőrbebe tapadva nem ritkán láthatni. Ilyen ragadás könnyítette meg a *Soria Syricá*-nak hosszú útját a Balaton felé.

stb. van. Ennek hegyével, kampójával vagy más képződésével felkapaszkodik, felkúszik (komló), de leginkább szőrbe, tollba stb., ruházatba tapad (koldustetű), messzire elcipelteti magát s a növény fajtát elszaporíthatja.

Mínt hogy a növény bojtorjános szervezkedésének célja a védekezés meg a földrajzi terjeszkedés, a ragadó szőr legkivált a gyümölcsös és magvas részekben fejlődik; de a bojtorján szerepét, a földbeli részt kivéve, a növénynek minden más tagja teljesítheti az egész fűtől kezdve a magvas gyümölcsig, a gyümölcsvédő kehelyig (nefelejts) vagy a fészkepikkelyig.¹ Gyökéren, a földbeli tőkén, gumón, hagymán mi célja lenne a bojtorjászőrnek? Ha a bojtorjászőr a fű szárán vagy a levelén van, mint a *Galium Pedemontanum*-én és *G. Parisiense*-én, *G. Anglicum*-on, *G. Apariné*-n, *G. infestum*-on, a *Rubiá*-n, *Asperugo procumbens*-en a Balaton körül, a bojtorjános fű termése nem szemenként, hanem seregesen terjed, s a növényfajából egy-egy helyen nem egy-két szál, hanem mindjárt

¹ Term.-tud. Közl. 1894. 235. — ² A nyelvész kedvéért a népies hangzást irtuk *kullancs* helyett.

A széthurczolásra való szerv a következő :

A jószág a *Galeopsis*-t törékeny szárának darabjaival hurczolja szét. A virág, illetőleg a termés örvei alatt levő szárdaganaton még ragadós szőr is képződik, vele a kelyhes termésörv széthurczolódik. A Balaton legelőin jószágpihenő körül láthatni.

Levele tövisével tapad a balatonmelléki *Eryngium campestre* (ördögszekér) a *Carlina*, valamint a vad sáfrány is, de az elterjedésre csak akkor sikeres, ha a leveles szárdarabon magvas ernyőgomb vagy a fészekvirágzat is együtt van.

A szerveknek más-másféle szőrformája is nagyon elősegíti a széthurczolást. Puha gyapjával tapad a Balaton körül az ökörfarkkóró, a *Salvia Aethiopsis*, a *Stachys Germanica* gyümölcsös kelyhe, az *Inula oculus christi* gyümölcsöző fészke. Kemény sertéjével ragad az *Onosma setosum*, *Echinum*, *Anchusa Italica* gyümölcsöző kelyhe, a *Crepis setosa* vagy a bogács fészke, a *Tordylium*, *Ranunculus arvensis* (41. ábra), *Cancalis* (40. c ábra), *Myrrhodes trichosperma*, *Cynoglossum* (51. ábra), *Galium* (40. e ábra), *Bidens*, a *Sinapis alba*, *S. orientalis*, a *Sisymbrium officinale* termése. Az utóbbinak var. *leiocarpum*-a¹ ritkább, nem hurczolódik szét, mert a beczője nem ragad.

Ragadós gömbös szőrével a *Crepis capillaris*, *Cr. Nicaensis*, némely *Cerastium*, a *Hypericum barbatum* mirigyos virágzata, a *Medicago falcata*, var. *viscosa*, *M. Willdenowii*, *M. glomerata*, *M. varia* var. *adenocarpa* hüvelye tapad. A növény mirigyos szőre a déli elterjedéssel gyarapodik (*Potentilla arenaria* var. *inhaerens*, *P. glandulifera*, *Knautia*). Horgas szőrével vagy ilyen sertéjével hurczolódik szét a mezei nefelejts (40. f ábra), a *Torilis*, az *Orlaya*, *Xanthium*, *Agrimonia* (40. b ábra), *Circaea* (40. ábra), több luczernafaj: *Medicago rigidula*, *M. minima*, *M. pulchella*, *M. elongata*. A *M. longiseta* nagyobb sertéjével a mediterrán vidéken még jobban tapad.

41. ábra. A mezei boglárka v. ördögárpa szúrós termésének csoportja.

A bojtortjannefelejts termése szélén levő tüskék vasmacskaformájú, 3—4-ágú csúcscsal végződnek, a termés tehát könnyen horgolódik.

Szúró tövisével terjed a *Centaurea solstitialis*, a királydinnye, a maszlag (e vidéken töviskes disznó) termése, a *Crypsis aculeata* virágzata burkának szúrójával.

A *Galium tricorne* szárának hátragörbülő tüskéin kívül a szemölcsös termés ágazatának széttördelődzése után görbült terméskocsányával is tapad.

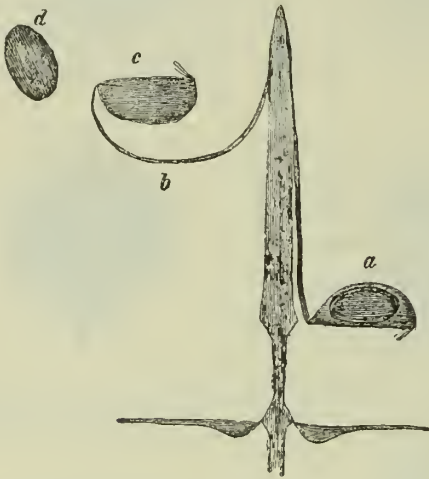
A hegyelevíl-félék közül ragad a pázsitfélék kemény és szálkás pelyvája és toklásza (*Dactylis*), vagy más ragadós serteszála (muhar), a bojtortjannepázsit, az élesmosó, a *Phleum pratense* stb. pelyvájának görbült vagy horgas sertéje, a *Digitaria ciliaris* pelyvájának kemény sorszőre. A *D. linearis* ritka, mert ilyen erős ragadója nincs. A *Sclerochloa dura* hajlongós-tengelyű kemény kalászkája, valamint a *Soria* termésszeme vagy termő ágdarabja szintén ragad, de hamar kiesik és az útmellékén kel ki. A fészekpikkely horgával ragad a bojtortján (40. ábra), a hélyakút (babtüske).

Nevezetes terjesztője a pázsitfélék magvának a kemény ragadó száлка (arista), pl. az útmellékén terjedő *Aegilopson*, a zabon, *Ventená*-n, *Bromus*-fajokon, sőt *Br. squarrosus*-é csavargós is, s a tartós fúrakodáson kívül még más biológiai

¹ DE CANDOLLE: Syst. nat. II. 1821. 460. (Sisymb. leiocarpum JORDAN, Diagn. 1864. 139.; Sicilia, Carolina merid., Teneriffa).

munkát is teljesít, a földbe való természetes beültetődést is végzi. Ennek ismeretes példája az árva lányhaj sodort s fent pelyhes bokkrétája. Hasonló, de egészen más morfológiai szerv a *Geum urbanum* maradandó bibeszála.

Több növény családnak (valerianaceae, érdeslevelűek, ajakosak, *Scleranthaceae*, *Verbenaceae*, ragadósszelű kelyhével a lenfélék, vitorlásvirágúak, Hypericaceae) a kelyhe maradandó s nemcsak a fejledező gyümölcs védelmezője, hanem több génusz kelyhén kemény, görbült avagy szűrődő serteszőr van (*Heliotropium*, *Asperugo*, *Echium*, *Anchusa*) vagy a kelyhe foga alakul ilyen szűrődő vagy horgas szőrré. A *Valerianella hamata* ennek segítségével jutott délről a Balaton mellékre. A *Marrubium vulgare*, *Galeopsis*, *Ballota nigra*, *Leonurus*, *Chaiturus* stb. ezért követi a baromjárást és baromállást. A gyengébbszőrű *Ballota submissis* és *B. alba* kevésbé terjed az országban, az utóbbi Fiume körül gyakori. A *Trifolium fragi-*

42. ábra. A golyaorr termésének (a, c) a középonti tengelyről b rugószállal való lefoszlása és a mag (d) kiszórása, a a kiesést megelőző pillanatban, c, d kiröppintés után.

ferum, a varjúmák, kakasczimer stb. kelyhe felfuvódik, könnyebben szétterjed, útközben összetöredezve a magvat kihullajtja. Ezért mind seregesen nő.

A gyümölcs szervezkedése a Balaton mellékén a széthurczolásra szintén nagyon szembetűnő. A paponyafű felfuvódó és záró kelyhe feltűnhetes czéljából őszre megpirosodik, mint a szamócza stb. álgümölcse. De sok fű termésén nagyszámú kemény, szűrődő vagy horgolódzó szőr van, kivált az ernyősek (Orlaya, Torilis), érdeslevelűek (Lappula, Rocheliella), keresztetek (Coronopus) családjában. Túl a Dunán sertéstermésű pipacs is terem. A luczerna sima termése csavarulataival szorúl bele a holmiba vagy a szőrbe (*Medicago erecta*).

A fészkesek (aszott, bogács, *Thrinicia*, 19. ábra, *Hieracium*) meg a hélyakút-félék bőbitája szintén a széthurczolásra, a vízben lemerülés meggátlására való, de sok fészkesvirágú növény bőbitája ragad is, mint a farkasnyilfűé. Némelyiké egész kifejlesztett nyeles ernyő (gyermeklánczfű, bakszakáll, *Scorzonera* stb). A fészkesek nagy számát és széleskörű fenmaradását és földrajzi elterjedését termésöknek a szétterjedésre czélszerű felruházása okozta. Ilyenforma ernyőfüggelékkel terjed a barlangófü vagy *Salsola* termése is.

A maradandó bibeszál is lehet tapadó (kőkörcsin, iszalag, *Geum*, borzas kata), de még inkább beszűrődő szerv (Ceratoccephala, a gémmorr sodort csőre). Sőt a vékonyka hegyes gyümölcs maga is nemcsak a juh szőrébe, hanem a husába is beszűrődhatik, mint az árva lányhajé, s már a birka vesztének is volt okozója.¹⁾

A *Poterium polygamum* természe me meg a szarkaláb magva mintegy pikelyezett, az ökörfarkkóróé érdes, a *Geranium rotundifolium* var. *trichospermum*é szőrös, az *Epilobium*-ének szőrüstöke van (19. ábra), tehát tapadhat vagy a szél

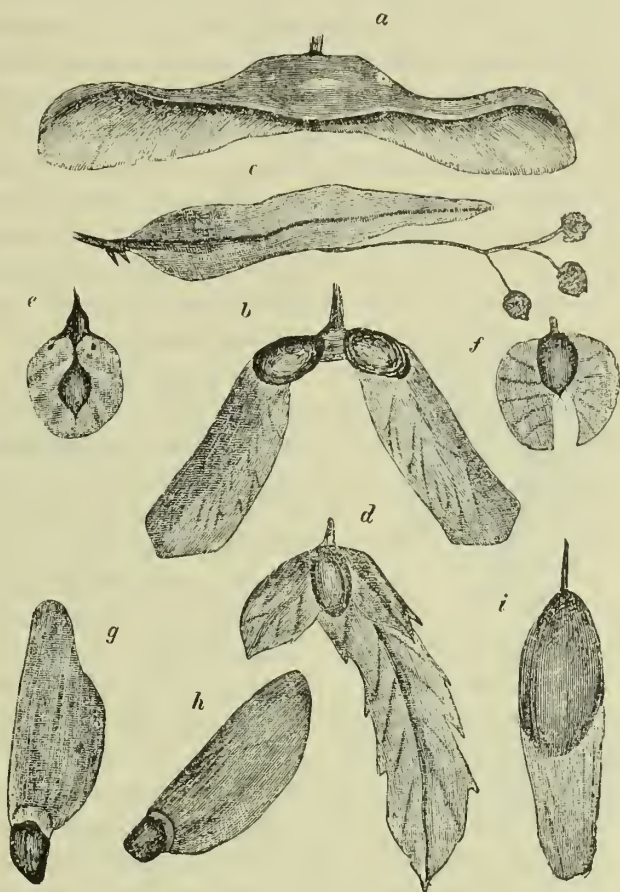
¹ HABERLE névtelenül: Vom Schaden des Pfrimengrases. Pest, 1825.

elszórhatja. A *Dictamnus*, *Vaccaria*, *Cardamine impatiens*, kutyatej, sok ernyős, ibolya, nyenyuljhozzám, paszuly¹ termése rugalmasan pattan szét, a magvat messzebbre röppenti. A gólyaorr bibeszála mintegy rúgószal (42. ábra). A *Melandrium dioicum* tokjának fogai hátrazsugorodnak, a tok kurtúl, központi magvas oszlopa jobban kinyúlik s a mag könnyebben kiesik

A növénynek bojtortjános tagja biológiailag más-más czélt is teljesíthet, mint épen csak a széthurczolás, kivált a mag érése előtt. A kehelynek szúrós foga védelmezheti a fűvet az állat bántalma ellen, vagy a marandó bojtortjános kehely takarja és védi a fejlődő termést. Hogy a bojtortjános fű eredeti termőhelyét elhagyta, s a ház, mezei tanya, marhajárás, marhapihenő stb. körül szaporodik el, kétségtelenül a bojtortjános szervezet az okozója. Ezért a bojtortjános gaznak a hazáját bajos megállapítani; az eredeti termőhelye az össze-vissza keveredéssel egészen elmosódott, állandó természetes termőhelye s határozott földrajzi elterjedése nincs, hanem az emberi lakás, kunyhó, marhajárás, itató stb. változása szerint cseréli föl a termőhelyét, vagy más hasonló elhagyott avagy munkált helyen kóborol egy ideig, míg onnan is végkép ki nem szorúl; a régi rom helyét sokáig elárulja. Nevezetes példája, hogy a ma egyezőbb-szervű növények nem egy helyen keletkeztek, hanem ebben az esetben a jószág nagyon különböző, messzebb helyről is lassanként hurczolta össze.

Erdei fáinkat természetszerűen más szervezkedés hurczolja szét.

A tölgynek meg a mogyorófának aránylag nagy és nehéz makkja természetes úton nehezen czipelhető messzire, de a hegyről legurúl. A vad alma se messze esik a fájától. A bükkfa háromlélű makkja, bozontos gubájában 2—3 nő együtt, bozontjával ragadhat, de azért nem gyakran hurczolódik szét.

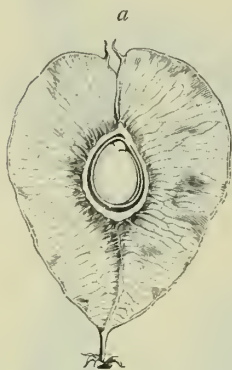
43. ábra. Erdei fáink magvának szétszóródásáról való gondoskodás, a maghoz morfológiailag különböző zászlóféle szerv járul s a szél útján való széthurczolódást megkönnyíti. *a* és *b* a juharfa zászlós termése, *c* a hársfái, melynek a virágburukja lesz zászló, *d* a gyertyánfái, a hegyleveléből alakult zászlóval, *e* a szilfái a közepén levő mag körülzászlózva, *f* a nyírfái két oldalt a zászlóval, *i* a kőrisfái, *g*, *h* a fenyő zászlós magva, lent a mag, fent a zászló.

¹ Az udvaron, ponyván száradó bab vagy paszuly hangos pattogása vagyis hüvelyének fölrepedése ismeretes.

Egy sereg balatonmelléki fának termését morfológiailag különböző-eredetű zászló könnyíti meg és röpti szét (43. ábra). Ilyen a nyírfa terméshártyája, a gyertyánfa hegyevelének hármaskéje. Ez a két fa helyenként erdőt is alkot (nyírves, gyertyános, betuletum, carpinetum). A hársfa zászlója (virágburok, spatha), a kőrisfa, szilfa (44. kép) meg a juhar termésének zászlója czélszerű szállító, de ezek a fák legfeljebb kisebb ligetté sereglenek össze (iharos, hársliget, kőrisliget, szilos [v. ö. tilos] vagy szilas = ulmetum). Közéjük illik a khinai eredetű szapora bálványfa is számtalan zászlótermésével. Az egérfa a fenyő tobozát utánozza (áltoboz).

A hólyagmogyoró meg a *Colutea* vékonyhéjú termése hólyag módjára fel-fuvódik, léggel telik meg, a benne levő mag könnyebben szállítódik. De e két csinos bokrunknak a hólyagja a vízben sem merül le, tehát a csíra is védett.

A fűzfa meg a nyírfa magva pelyhével terjed messzire, ez a forrása a «kiszakadt a menyasszony dunnája» tréfás mondásnak. A szömörce termése a pelyhes nyélen szóródik szét, az iszalag apró szemtermését a maradandó bibeszálból alakuló forgó segíti szétterjedni.

44. ábra. A szilfa zászló termése hosszant metszve, közepén a mag, köröskörül a röptő zászlója, fent a magva felett a bibe csatornája (a)

Nevezetes, hogy a kisebb erdei fák és cserjék magva körül, álgymölcs vagy maglepel (arillus), színesedő húsos réteg képződik, a mi egyrészt *feltüntető szín*, másrészt sokféle módon szintén az elterjedésnek előmozdítója, sőt az állat belén átmenvén, kemény gymölcs ill. maghaja is inkább meglazul (szőlő, kökény). Ilyen a vad almafa meg a körtefa, általában valamennyi almaféle kis fa és bokor, valamennyi mandolaféle, a csipkebogyó és szeder, a málna, a vad szőlő (az *Ampelopsis* is), a semfüsemfa, a kecskerágó, egres, sóska-bokor, somfa, vörösgyűrű, a varjútövis meg a kutyafa, a borostyán, bodza, fagyalfa, bangitafa, ikerke (*Xylosteum*), farkashárs, fagyöngy, madárlép, boróka.¹ Az amerikai *Ampelopsis quinquefolia*-nak őszkor az összes lombja piroslik a szőlőházon.²

Az erdei fűneműek között a bogycsoport szinte gyakori: spárga, gyöngyvirág salamonpecsétje, csodabogyó (*Ruscus*), a csucsorka, nadragulya, *Rubia*, *Cucubalus*, *Arum*. A Balaton erdeibe bevándorolt *Carpesium cernuum* magrejtője ragadós.

A fűneműek közül a zászlóval könnyített termés gyakori a Balatonnál is: a *Polygala*, a komló, a *Polygonum dumetorum*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Salsola*, *Thlaspi*, *Aethionema*, sok ernyős termése szélnek vagy oldalának hártás éle.

A lóhere maradandó vitorlája az apró hüvely szétszórásakor nevének megfelelően működik. A laboda szemtermését a maradandó lepel mint könyvtábla védi, de az elterjedésének is közbenjárója lehet.

A galambbegy, *Ceratocephala*, *Myarum* termésében üres rekesz, mintegy levegővel telt hólyag marad, az egész termés tehát könnyebbül, jobban terjedhet. A Balatonhoz e füvek kétségtelenül behurczolódtak.

¹ V. ö. Huszonöt és negyven bogycsoportos bokor Alföldünk homokpusztáin; Erdészeti Lapok 1885. évf 1043-45., 1886 337-38. old. – Vierzig beerenträgende Sträucher in den ungarischen Sandpussten; Deutsche Botan. Monatschrift 1886.

² A vízi füvek közül így a sulyom szokott megpirosodni.

XXIX. FEJEZET.

AZ ÉSZAKI ÉS DÉLI PART ELLENTÉTESSÉGE.

Ha a Balatonnak csak a laposabb és nedves partját tekintjük, azonkívül, hogy a bakonyi hegyes oldalon nád, lúp és hínár nő, a déli nyíltabb part ellenben nádtalan és hínártalan, sós és füves mező, lúpja helyett berekje van; más szembeötlő vagy tetemesebb különbsége köröskörül nincs a befüvesedésnek. A part külseje és fizikai sajátsága egész újkori. A nedves parton ugyanaz a nyirkkedvelő vagy sárkövető fű nő csaknem mindenütt, akár délen, akár északon. A munkált föld gízgaza se eltérő.

Merőben más azonban a növényzet a régibb, szárazabb, itt-ott terraszfórmájú (Füred), terjedelmesebb és magasabb hegyeken. Az itt termő növény, bár kis távolságra terem a Balaton vizétől, az alacsony nedves partra le nem ereszkedik vagy a lesodort magva és csírája a nedves földben mentetlenül elpusztul.

A nagy különbség a két part és növényzete között a geológiai korban gyökerezik. Az északi part triász kori mészköve és dolomitja a Bakony nyál, Vértessel, Gerecsével, a Pilíssel meg a budai hegyekkel, melyeknek déli és délkeleti erdőtlen és sziklás lejtőin és tövében egységes, de nagyon jellemző növényzet uralkodik, hamarabb kimereszkedett a vízből és hamarabb befüvesedhetett, számtalan vegetáció elvirult már rajta, régen önálló növényzete keletkezett. A déli part fiatal harmadkori üledékekből áll, tehát a száraz két part növényzeti leple máskor, másképen, régibb és újabb polgárokból alakult meg.

Az északi sokkal régibb part őskori (II-od kori) szikláinak egy része még megvan, ott málladozik és porladozik a víz tükre fölött. Ennek védelme alatt az őskorból megmenekült eredeti vegetáció maradéka díszlik, körülötte és közéje természetesen egész sereg újkori növény keveredett, régóta tartós életküzdelmet folytat vele, egy rész győzedelmeskedett is rajta, ezért a régi eredeti vegetáció lassanként mindig pusztult s az újkori erősebb támadóknak engedett helyet. Az őskori maradék, mely saját régi szikláin magát fenntartani és újabb támadóin győzedelmeskedni birt, ma leginkább a másodkori sziklán, kődarabjai között és porában, általában kis térségen virít, mint keskeny foszlány, beleszigetelődve a szőlőtermelés meg az erdő övébe, a hol eredeti táplálékot és őskori életmódjának kellékeit ma is leginkább meglegeli.

A magasabb parton és lejtőn, a szőlőtermelés övében, mindenfelől keveredett, szemlátomást újkori növény iparkodik kihasználni a földmunkálásból eredő, nem éppen neki szándékolt előnyöket; de a mint a szikláknak kapa nem érintette tájkát elérjük, az eredeti dolomit flóra distingválódik az újkori keveredőktől. Ezeknek a bántatlan összisklák környéke épp olyan gyilkolója lehet, mint a dolomit eredeti növényeinek a part nedves talaja. E szerint a száraz bakonyi part növényzete, valamint növénysszövetkezete is változatosabb és többtagú. (153. old.)

A déli part egyrészt lapos, nyílt, de Zamárdi és Szárszó közt, Lölle alatt és Balaton-Szt-Györgynél van az északi partnál nem sokkal alacsonyabb vidéke vagy magános hegye (Boglár, Fonyód). Később merült fel a neogén tengerből, jó része alluvialis s minthogy völgyesebb, lapályosabb, nem sziklás, legeltetésre és munkálásra alkalmas; közönségesen legelőt, rétet, sós mezőt (Fokszabadi), álló vizet, berket, de leginkább szántott-vetett földet látunk. Néhol még a legelő földje

is könnyen mozgó homok (Zamárdi, Boglár Várhegye), a mi szintén az állandó és változatos befüvesedésnek a gátja. Növényzete a parton nagyobb részét egyszikű, s mint megvéhnedett kevésbé változik, egyebütt inkább újabbkori keveredés. Itt a növényzet eredeti önállóságát csak a nem munkált sós talajon, a tó vizében és környékén tarthatta meg, a munkált földön, mezőn, a geológiai korra és minőségre tekintet nélkül, mindenféle fű és gízgaz össze-visszakeveredik, a mely az embernek nyomát, lakását vagy munkált helyét szokta követni. Jellemző növényzete a déli partnak kevés, a kultúra régen kiirtotta. Csak a hol az ember a földet még nem tartja érdemesnek munkálni, ott van kevés déli vagy keleti növény, pl. a boglári hegyen. A déli parton van az alluviális homokgát, néhány tó, a pusztulóban lévő Nagy-Berek.

A déli partnak, különben a parttól távolabbra eső ingoványosabb és nádas helye épp úgy nem maradt bántatlan, mint a szántott-vetett helye. A lecsapolás, tőzegásás számos növény pusztulásának okozója volt. (L. még a XV. fej. a 123. old.)

XXX. FEJEZET.

VISSZATEKINTÉS A SZÁRAZ PART FLÓRÁJÁRA.

A Balatonnál hallottam a nép ajkáról azt a nótát, hogy :

«Kék nefelejts virágzik a tó partján.»

De a szives olvasót a Balatonpartnak olyan helyére is el tudnám vezetni, a hol a szép nefelejtshez közel a csunya és szúrós szerbtövis terem. Ki hinné el, hogy ez a nagyon eltérő két fű együtt, egy helyen teremődött volna? Bizonyára egyik se itt keletkezett, úgy került ide, a szerbtövis épen messziről.

A jelen a múlt romján épül fel. A Balatonmellék befüvesedésének földerítése és növényzetének kellő módon való megítélése érdekében a multa kell visszatekintenünk. Szükség lenne a növény keletkezésének, az első helyének, a földrajzi szétterjedés centrumának és megindulásának, valamint az első flóra keletkezésének, megalakulásának és helyének ismeretére, de ezt a végtelen multak homályából a kezdet ismerete nélkül aligha leplezi le egyhamar valaki.

GRISEBACH¹ a növénycsíra meg a növényzeti köztér eredetét költőies eleven színnel képzei, csaknem mint a paradicsomot. Az első csíra szerinte csak bizonyos helyen szóródott ki, ilyen azonban symmetria nélkül elszórva számtalan volt, mint a csillag az égboltozaton, s mindegyik bizonyos szerves alakot teremthetett. Ez az ősvégvetáció centruma (Schöpfung- oder Vegetationscentrum), a hol a szervezet, a faj támadt, s a honnan a szétterjedés megindult volna.

Ilyen keletkező vagy teremtő vegetáció-köztérnek azonban a földön nyomába jutni nem tudunk, annál kevésbé nem a Balaton mellékén. A mit ma látunk, mind nagy, múlt változások hirdetője ; a növény nem a mostani viszonyok közt teremődött vagy keletkezett, minden a mult élet és változások maradéka *Ma mindenütt csak a fenmaradt, előbbtől való élet ismétlődését és megújulását látjuk.* Egy-egy természetes vidéken az egyformább szervezetűek maradtak fel, sőt szer-

¹ Die Vegetation der Erde. I. 3. old

vezetők is, ugyanazon körülmények között, egyformábbra¹ fejlődhetett. Innen ered szervezetbeli hasonlatosságuk. Az ilyen *vegetatio-középpont* tulajdonképpen a vegetációnak fenmaradó helye vagy menedéke; ilyen a Balaton hegysége is.

Keletkezés helyett a multak romjából inkább azt tanuljuk még, hogy idők során egész sereg növény elpusztult, más lépett a nyomába, a flóra is változott, tagozódott. Az eredeti vegetációnak ma csak része él, a többi a földrétegben pusztult el. A vegetációban is folytonos a változás, a lassú alakulás, az élet, a születés és megsemmisülés, mint az emberi társadalomban. A nyom nélkül megsemmisültekkel odalett a morfológiai bélyeg és más vezérjel, a mely a nagyon megszakadt rokonsági kapcsot feltárná s a növény és flóra keletkezésére vezérelne.

A ma is ősbibb helyén levő vegetatio egyszerűségéből és tömördekségéből, valamint a vegetatio kezdetén bizonyynyal kisebbszámú faj nyomán következtetve, eleinte valamely termőhelyet inkább egy faj tömémentelensége népesített, a termőhely vegetációja egynemű volt, mint ma is például a nádas, a fenyves és a sikáros.² A rétnék, mezőnek mai tarkasága bevándorlás, összeseregelés a talán friss és kopár talajon, vagy győzedelem az ősi polgárokon, visszaszorítás a régibb, jogos helyökről. És mi ma majdnem mindenfelé ilyen keveredést látunk, a növényzet egyneműsége kevesebb. Afrikának, sőt Fiuménak és Triesztnek bármely területén, merőben más a vegetatio keveredése, mint a Balaton körül. A keveredés, az első növény természeti teremtdésének, a természetes flórák eredeti alakulásának az útja-módja a magyarázó okokkal együtt az ősmultakban elmosódott, részint a földbe eltemetődött, sőt az első növény meg a flóra keletkezésétől fogva a föld eredeti felszíne s rajta az alakító erők, hatások és állapotok, a növények alakja tetemesen és számtalanszor változtak, a geológiai változás a nyomokat elfödte. Az első növény keletkezésekor más volt a klíma, évszak, időjárás, talaj, a természet más erőkkel rendelkezett stb., mint a mely között a növény élete ma nyilatkozni szokott. Annyi idő telt el, a klíma annyi fokon ment nyomaveszve keresztül, annyi faj keletkezett, annyi élet, közbeeső faj és változás megsemmisült már, annyira messze és homályban van előttünk a kezdet és teremtdés, a nemes virág és gyümölcs s a gyarló föld közt akkora az ellentét, hogy az a gondolat is ébredt, mintha a növény eredete nem is földünk alakulásában gyökeredzenék.³ A növény és a vegetatio keletkezésének rejtelve kétségtelenül a Földünk történetével függ össze és homályosodik el. A nagy Természetnek milliók óta folyó s nagyrészt elmosódott változásait áttekinteni még alig bírjuk, annál kevesebb erős támasztékunk van a multak megítélésére. Megszámlálhatatlan miriád esztendő után, 20—30 esztendei tapasztalatunkból s néhány száz évre terjedő, nem nagyon kalauzó irodalomból óhajtanánk a Természetnek végtelen sorát megítélni! Különösen az alakító klíma multjáról tudunk keveset, pedig a növény nemesedésének és buja tenyészésének ez volt hatalmas faktora.

A növény s a belőle alakuló flóra eredete helyett csak a kész növényélet jelenségeit s a vegetatio állapotát vizsgálhatjuk. A vegetatio multjából a tudomány részére nem a kezdet, hanem csak az *area conservacionis* (aire de conservation,

¹ A Herkules-fürdő Proláz hegyhasadásában a borzas *Lamium cupreum* mellett a *L. inflatum* szőrösebb, mint a Kazán völgyében.

² Akár *Andropogon*, akár *Equisetum* legyen a *sikár* vagy *sikárfű*, tömérdekségével mind a kettő nagy területet borít el, ha érintetlen helyen bántatlanul tenyészhetik.

³ V. ö. KLUG NÁNDOR: *Ősnemzés. Pallas Nagy-Lexikon. XIII. 679. old.*

fenmaradás vagy menekülés helye, Erhaltungsraum) hozzáférhető.¹ A kezdet örök titok, a mult romja világos vagy magyarázható. Ma teremtődésről szó sem lehet, legfeljebb lassú, alig észrevehető továbbalakulásról. A mai vegetatio a régi változások, a különböző kor és hely növényeinek és a generációk végtelen sorozatának a vándorlásából és életküzdelméből menekült, vagy győztes töredéke, részint megújhdása, újabb fejlődménye s bizonyos helyeken való összesereglése.

Mielőtt a Balatonmelléknek maihoz hasonló konfigurációja elkészült, a növényvilágnak már hosszabb története folyt le, a fajok széttagozódása már messzire haladt, a tengeriből édesvízi, belőle parti és földsegi növény is alakult. A Balaton ősi vidékére tehát már kész növények érkeztek, itt legfeljebb tovább formálódtak, az őstypusok megsemmisültek, koronkint újabbak érkeztek és alakultak. Kezdetbeli fajkeletkezésnek tehát a Balatonmellék aligha volt színhelye; nem itt volt a szerbtövise és nefelejts teremtődése. Mai vegetációja kétségtelenül nem itt csírázott ki legelőször. Vízi füve se itt támadt eredetileg, még a 98—102. oldalon fejtegetett sorozat sem, talán nem is ugyanabban a vízben vált ki egyik a másikkól. Szerencsére azonban a Balatonban a vízi fejlődésnek csaknem fokozatos láncolata került össze más vizekből. Egyik tagjának, a süllőhínárnak őse (*Myriophyllites* UNGER) már a harmadkorból, Radoboj vidékéről ismeretes.² Csak azt tudjuk, hogy a Balaton háborgó vizében, partján és mészkő-szikláin nevezetes vegetációja volt, az Ős-Mát-ráéval megegyezett, kevés endemikusa máig is felmaradt.

Ha mégis a Balatonmellék ősidejét kutatjuk, bár az Ősbakony eredeti magasságát, az őskéletkező helyhez való viszonyát, befüvesedését és más változását nem ismerjük, nincs palaeontológiai maradvány; mégis a Balatonmellék a múltját elég világosan hirdető emléktáj, csak a falára rovott néma jeleit kell megérteni tudni. Az egész konfigurációja könnyen érthető módon elárulja a régibb víztükör nagyobb határát (v. ö. 91. old.); arról is hamar meggyőződünk, hogy a száraz part fűvének nagyobb része nem az ősrégi földben, hanem aránylag elég fiatalkorú talajban gyökeredzik. A mai viszonyok vizsgálatából és ítéletéséből némit a multa visszakövetkeztethetünk.

Midőn a mezozoos érában az Ősbakony a vízből fölmerült, nyugaton és délnyugaton szintén magas, de egyminőségű havasok meredeztek, sőt már hazánk északnyugati mészhegysége (Fátra, Bükk stb.) is készen volt. A havasoknak szélsőbb tájain akkor vagy később már többé-kevésbé eltérő fajoknak (species cisalpina, transalpina) kellett alakulni, tehát a Kárpátok más-más vidékén is.

Az Ősbakonynak, mint régen szigetnek a leapadó partján³ és tetején szárazföldi fű megtelepedésének nyílt tér. Akárminő régen, már akkor is volt az élő világnak költözködése; működtek természeti erők, a melyek segítségével az új talajra növény magva és csírája juthatott, s a melyeknek a hely és időjárás kedvezett, meg is honosodott. A befüvesedés nem egyszerre, rohamosan, hanem lassacskán és szálanként teljesedett, s a hegy és szikla hosszú ideig kopáron vesztegelt. A Bakony hegye a víznél és partmelléknél sokkal régibb lévén, flórája, kivált a mészsziklaké, kétségtelenül ősbibb, mint a vize. A geológia 3-ad korában már a mai-

¹ BENTHAM: Discours sur la géographie des êtres vivants. Annal. des sciences natur. V. ser. XI. köt. 317. old.

² SCHIMPER: Palaeont. végét. III. 300.

³ Érdekes ősnym nyelvünkben, hogy a part szó a mai víznek száraz keretét, de egyzersmind a valaha leapadt hegyoldalt is jelenti.

hoz hasonlóbb növényzetének kellett lenni. Eleinte kevés és egyneműbb növény volt rajta. Míg az állat (később az ember) nem sokat járt közte, a keveredés se volt nagy. Honnan, mennyifelől kerülhetett ide az ősidőben új telepedő csirája?! Növénygeografiai kapcsok nyomán következtethetjük, hogy az Ósbakonyra, mint közben levő tájra, a közel havasokról, a mai horvát hegységről, a Balkánról és keletről jutott sok elem, a mely változatlanul, vagy kissé alakulva vidékünk flórájának ma is kiváló díszé és érdekessége, mint a legrégebb sziklán fennmaradt havasi ősereklye, de hazánk északnyugati hegyvidékéről (Fátra) is bővült a Balatonmellék flórája. Lassanként az érkező az új helyen keveredett, tagosult vagy fajilag vegyülve átalakult; az ősbibb törzs megújholdott.

A befüvesedést tekintve is tetemesen eltérő a bakonyi és a déli part. Amanak a lejtőin és szikláin egész más, régi vegetáció virul (123 stb. és 167, old.) a déli part jobbadán munkált, és ősi típusát vesztette eleségfüvet terem.

Sok-sok idő telt el, a míg az a szép növényzet összesereglett, a mely Keszthelytől fel Budapestig ezen az itt-ott megszaggatott dolomit-térségen virult s a melynek keveredését és szétfoszladozását ma ismerjük. Az ősi vegetáció más és keveredettebb volt s a formáját és szövetkezését már többször változtatta. Hiszen maga a Balatonmellék geológiai kutatása is azt igazolja, hogy földrétegek tüntek el, csak itt-ott maradt kevés hírmondó belőle. Mennyi ismeretlen növény került vele nyomtalanul a megsemmisülés örvényébe, elgondolni sem bírjuk. Pedig a mai vegetáció leplét az ősmúltból meg a történelmi időkből kellene megalapítani.

A ma kiválóan ezen a vidéken, vagy más megegyező növénygeografiai területen uralkodó növényzet jelleme és ősi maradéka nyomán három természetes csoportot tüntetünk ki, mely itt ősidőknek talán más-más korszakában a bércezen kétségtelenül honolt és systematikailag tagosodott.

Ilyen 1. az ernyősek családja, melylyel a melegvidéki Araliaceák (trópusi maradéka a borostyán) meg a somfafélék is rokonságban vannak. Egyes általánosabban elterjedt déli v. délkeleti ernyősén (*Trinia dioica*, *Tr. Kitaibelii*, *Peucedanum cervarium*, *F. oreoselinum*, *Seseli glaucum*, *S. hippomarathrum*, *Orlaya grandiflora*, *Bupleurum affine*, *B. iunceum*, *B. tenuissimum*, *Smyrniium Kitaibelii*, *Physocaulus nodosus*, a vizek közt a *Cicuta virosa*) kívül Pannonia dolomitos gerinczén ebből az ősi vegetációból emlékoszlopul még ma is két bennszülött ernyős maradt, a *Seseli leucospermum* meg a *Ferula Sadleriana*. Ez az utóbbi a Balatonmellék alacsonyabb régiójából régen, a botanikus tudtán kívül elpusztult, csak a nagyobb Pilishegy sziklás helyén, meg a tordai hegyhasadék tetején maradt fel. Ez az elterjedés az erdélyi mészhegyekkel is régi kapcsolatot jelez, ha csak a *Ferula*-nak ez a két termőhelye másképp nem fejthető meg. Máshonnan ismeretlen.

2. Jellemző kort alkottak a keresztesvirágúak. Ősi maradéka ma a *Draba lasiocarpa* var. *demissorum*, mely teljesen havasi termete, bélyegei és alpesi rokonsága ellenére, közel a Balatonhoz (Gyenes) vagy a budai Sashegyen, az Alföld tőzsomszédságában terem, továbbá a *Biscutella didyma*, *Arabis hispida*, *A. arenosa*, *Alyssum Arduini*, *A. desertorum*, a *Dentaria trifolia*, *D. enneaphyllos*, *Erysimum canescens*, *Sisymbrium sinapistrum*, *S. orientale*, *Cochlearia macrocarpa*, *Aethionema* stb., csaknem bennszülött füve vidékünknek meg Alsó-Ausztriának, s egyszersmind ősi ereklyéi a régikorú krucifera vegetációnak.

3. Systematikai gazdag tagosultságát tekintve nevezetes a rózsarendűek (*Ro-*

sales)¹ csoportja mind hazánkban, mind a Balaton mellékén. Többnyire apró s nagyobb bokrok vagy kis fák, melyek nem csak közel systematikai rokonságban vannak egymással, hanem földrajzi elterjedésök is jellemző hazánkban. Kellett időnek lenni, a midőn a *Rosales* csoport még több tagjával Európában és hazánkban virúlt és tagosult, ma tetemesen széteszlott, meg is fogyatkozott, de mégsem annyira, hogy egykori uralmának jelleme végképen eltűnt volna. A *Crassulaceák* közül a *Sedum Hillebrandii*, a ribizkefélék közül az egres, a rózsafélék közül számos apróbb-nagyobb rózsa, szeder, több *Potentilla*, a mandulafélék közül a törpe meg a török meggy, több almaféle és vitorlásvirágú kisebb-nagyobb cserje, utóbbiból a zanót, *Genista*, mind jellemző s más idő és klíma maradéka.

A Balaton mellékén tehát az ősidők különböző szakában más-más növényzet volt. Némely korszaké talán nyomtalanul elpusztult, sokéból egyik-másik napjainkig felmaradt. És ez a különbözőkorú növénymaradék egymással s a természetes úton-módon nem régiben idekerült újabb polgárokkal vegyeledett és így alkotja a mai vegetáció tarka keverékét.

XXXI. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK FLÓRÁJÁNAK ŐSKORA.

A Balaton mellékéről ősnövénytani anyagunk és bizonyítékunk nincs, de még ha volna is, nagyon bajos annak az időnek növényiszövetkezését megállapítani, a melyből az őskori maradvány való. A kövült maradék vagy másolat az összefüggő flórát, eredeti termőhelyét, hajdani hegyi régióját elő nem tünteti.

A Balatonmellék őskori flórájára csak a ma itt élő növényzetből tudunk visszakövetkeztetni, a mostani flórának olyan fajaiból, a melyek ma jellemzően más flóravidék (havas, Balkán) vezérnövényei is, úgy hogy a Balatonhoz való származásukat más régibb időből magyarázhatjuk. Az is természetes, hogy csak a ma ismeretes flóratagjait vehetem figyelembe Európának. Ezen az alapon csaknem teljesen bizonyos, hogy hazánkban s a Balaton mellékén a mai flóra kiváltképpen két természetes flórának maradéka és újabb alakulása, a *havasi flóráé* meg a *balkáni* vagyis *visszavonult magyarföldi* flóravidéké.

A mediterrán flórát, mint külön tagot egyelőre figyelmen kívül hagyhatjuk, kivált azért, mert a mediterrán és balkáni flóra között lényeges különbség nincs. Számos közös kincsek van, de nagyon sok mediterrán növény a hegység felsőbb régióiban, valamint az örökzöld határon túl is tetemesen továbbra terjed a Balkánon. A mediterrán flóra a szerint változik, a mint a hegyen fölfelé, vagy a kontinensen befelé a termőhely másforma lesz. Keleti és nyugati részén más-más elemekkel bővül, az ellenkező tájról más-más polgár sereglik össze. A mediterrán flóra inkább a mély tengerparti vidéknek örökzöldekkel bővelkedő vegetációjá. Ha a balkáni meg a mediterrán flóra között ma sincs nagy és éles különbség, következtetésünk elég bizonyos, hogy eleinte, midőn a növényfaj száma kevesebb és az elterjedése egyenletesebb volt, e mai két flóra még ennyire sem különbözött egymástól, hanem az egész egyenletesebb (ősbalkáni flóra) volt, azután a tengerpart-

¹ ENGLER: Syllabus der Vorlesungen, Grosse Ausgabe 1892. 115—25. old.

melléki alacsony, leapadt karimáján a trópusi maradékból, a balkáni meg a havasi növények leereszkedéséből és más keveredésből az Európa déli partját körülkoszoruszó sajátságos mediterrán flóra támadt. E flóra kiváló nevezetességeit, az örökzöld fákat, mint bizonyosan tudjuk, már a történelemnek köszöni, ez is bizonyítja, hogy a mai mediterrán flóra újabb keletkezés. Az Adria keleti partvidékén a balkániból való alakulása annál lehetségesebb, mert a növényzete az olasz mediterrán flóra-vidékétől ma is jobban különbözik, mint a Balkán félszigetétől.

Hogy hazánkból s a Balatonmellék területéről az ősbalkáni (déli) növényzet régebben visszavonult, nem csak az európai ősi flórának inkább délre vonulásából, hazánk klímájának szárazabbodásából, az ősi szebb vegetáció elpusztulása vagy jobban délre huzódása nyomán gondolható más klímaváltozásból következett-jük, hanem abból is, a mit KERNER¹ más magyarázatul említ. Laibachtól nyugatra két magános hegycsúcson a különben csak a Balkánon honos *Daphne Blagayana* terem, a szint' oly figyelemre méltó *Potentilla Carniolicával*, hangák közt, nyír- és fenyőerdők közelében. Tirolban, Innsbruck havasainak déli lejtőin, keleti *Astragalus*-faj s a balkáni flórának más jellemző típusai (*Astragalus onobrychis*, *Oxytropis pilosa*, *Dorycnium sericeum*, *Helianthemum fumanum*, *Rhamnus saxatilis*, *Ostrya carpinifolia*)² lepnek meg, köztök az árva lányhaj (*Stipa pennata*, *St. capillata*) is, sőt balkáni vezérnövények gyarmata Alsó-Ausztriában s Csehország északnyugati sarkában is díszlik, tehát a balkáni (pontusi) flóra régibb korban sokkal tovább terjedt nyugat és észak felé, mint a mai időben.

Az ajkai meg a pécsi kőszéntelep, a mely közé a Balaton esik, azt igazolja, hogy a túl a Dunán már a másodkorban volt jelentékeny vegetáció, tehát az ekkor már meglévő Bakony hegységén őskori vegetációnak kellett alakulni. Az volt-e az első növénye, a mely ezeknek a régi szikláknak ma is vezérnövénye? Bajosan. De hogy az a vegetáció, a mely ma kiválóan a Balatonpart meg a főváros hegyeinek mészszikláit takargatja, s mely részint a saját és bennszülött fajaival, részint sajátságos szövetkezetével kiválóan e vidék jelleme, ha nem első növényzete lenne is ezeknek az ősszikláknak, de minden esetre régikorúnak kell tartanunk, mert másutt ismeretlen, a honnan ide juthatott volna.

A míg a Balatonpart hegysége tetemesen nagyobb volt, mint ma, a mészhavasok növényzetével való összehasonlításból, számos közös növényökből, valamint a Balatonmelléken ma is kétségtelen havasi vonásokból következő, a magas régió növénye olyan lehet, a minőt ma a havasról ismerünk. A mai havasi vegetációnak terjedelme, KERNER¹ vélekedése szerint, az őskorban sokkal nagyobb volt, s a miocén időben a mai havasi növény nagy része már a havason élt.³ A trópusi vegetatio ekkor már vagy nem volt a vidéken, vagy az alsóbb régióban virult, avagy tünedező félben volt. Erre a hegység alsóbb régiójában olyan növényzet kezdett megtelepedni és alakulni, a minő ma a mediterrán vidéken virúl. Hatalmas változásnak vagy pusztulásnak kellett azután következni, sejtethetjük abból, hogy a *Seseli leucospermum* meg a *Ferula Sadleriana* (Pilis, Torda) másod-

¹ Az osztrák-magyar monarchia írásban, bevezető kötet 248. old.

² KERNER: Studien über die Flora der Diluvialzeit in den östlichen Alpen; Sitzungsberichte d. kais. Akad. d. Wiss. XC VII. Bd., 1-te Abth. Wien, 1889, I.-X. Heft, p. 8-9. Az itt említett növények némelyike azonban véleményem szerint könnyen lehet behurczolt, a komlóbükk meg a csöves mogyoró (Gmunden) pedig régi ültetés. Nem szabad felednünk, hogy az ember a történelem idejében az eredeti ősvégzetit nagyon össze-visszakeverte. — ³ U. i. 22. old.

kori mészsziklán, mint másutt ismeretlen ernyős kóró, teljes rokonságbeli megszakadásával fennmaradt, másutt elpusztult. A hegység alacsonyodásával a havasiak része a Balatonnál lassanként megsemmisült, a déli és balkáni fajnak engedett helyet. Más része a megmásult állapoton győzedelmeskedve fennmaradt, legfeljebb bélyegeit némileg az új állapot szerint formálta.

Túl a Dunán, DR. SZABÓ JÓZSEF¹ állítása szerint, a jégkor működésének megvan a nyoma, s a dombozati viszonyok megfontolásából mind a Balaton, mind a Velencei-tó mélyedményét, amott a nyugatról meredekebben, itt lankásabban lenyomuló jégtömegek kivájó hatásának tulajdonítja. Hihetőleg erre támaszkodva mondja FALLER KÁROLY, hogy »a Velencei-tó, a Balaton szintén a glacialis korszaknak jellemét viseli magán.«² Ellenben GYÖRGY ALADÁR³ irodalmi tanulmányai nyomán azt mondja, a jégáramlásnak a Bakonyban még nyomát se fődőzték fel, holott e hegységet több geologus nagyon alaposan átkutatta. PAUL és TIETZE⁴ szintén kétségbe vonja PILAR GYÖRGY véleményét, hogy Zágráb melegebb vidéken, a körülbelül 1000 méter magas hegység tövén a gleccsernek nyoma volna

Igy a Balatonmellék őskori flórája állapotáról és változásáról nagyon bajos valami bizonyosat mondanunk. Amint azonban általában hirdetik, hogy Európa hegységeiből és növényzetéből a jégkorszaknak hatalmas áramlásai sokat elköptattak és elpusztítottak, ha ez a Balaton mellékét csakugyan nem is érintette, kétségtelen, hogy a jégkorszak éghajlata a jéggel el nem borított vidéken is érezte a növényzetre a hatását. Hazánk nyugati hosszában a Veterna-holától (Nyugati-Fátra) le a Bakonyon át a Balatonig, a Kalnik és Budapest közt, s tovább a flóra hasonlíthatatlanul szegényesebb, mint a haza keleti oldalán. Gondolni lehetne, hogy ezen az egész nyugati övön a Bakonyt meg a déli lejtőit is beleértve, a jégárnak nagyobb pusztítása is hozzájárult volna a vegetáció megfogyatkozásához meg a hegység koptatásához, de egyéb észrevehető nyoma a jég pusztításának régen elmosódott (hiány a 155. old.). A mint azonban a jégkorszak hatását hazánkban sokkal gyengébbnek becsülik, mint északon és nyugaton, a Balaton mellékén a 2-od és 3-ad korban megalakult ősi flórákat nyom nélkül nem semmisíthette meg.

Ha valamely növénycsalád megteremtődésére, fajainak és gúnuszainak széttagozódására és földrajzi elterjedésére egész korszak vagy korszakok szükségesek, — s ez a természeti idők végtelenségéből ki is telik — akkor, hogy csak példát említek, volt idő, a midőn a Balatonpartnak s hazánkban más megegyező hegyein az ernyősek, más időben vagy a magasabb hegyeknek más övén pedig almaféle, rózsaféle, vagy vitorlásvirágú bokrok terjedtek és tagozódtak, inkább nagy masszájok és sereges növések volt, mint a fajoknak nagyobb száma és változatossága, ezért a Bakony déli lejtőin, valamint a Pilishegyen maradhatott fenn régi vezérnövény és bennszülött, valamint az Alföldnek meg a környező erdőtlen lejtőknek rózsaféle és vitorlásvirágú apró cserjéiből is elegendő, sőt az almafélék közül több olyan bokor, a mely ma még a Fátrának meg a Karsztnak mészvidékét is jellemzi.

Mint hogy a bakonyi part lejtőinek növényzete nem jelentéktelen-számú

¹ V. ö. Dr. SZABÓ J.: A jégkorszak hatása Magyarországon; a magyar orvosok és természetvizsgálók Munkálatai XXIII. (1887) 234—35. old.

² Természettudom. Közlöny 1891., 572. old.

³ Földrajzi Közlem. 1884., 6. old.

⁴ V. ö. Földtani Közlöny, 1891., 13. old.

havasi, délszaki és magyarföldi (balkáni) polgár keveredéséből alakult, a keveredés lassú s egyenkint való újabb bevándorlásból is gondolható. De az újabb vándor, pl. a Balatonnál az elegendőszámú mályvaféle, a szép *Allium atropurpureum*, a *Salvia Aethiopsis* stb., oly jellemző szövetkezetet sehol sem alkot s az őskori maradvéknak jelleme rajta sehol fel nem ismerhető úgy, mint az említendő kétségtelen régi flóraelemeken, sőt mint kőbor jövevény nagyon kirí az eredeti vegetatióból.

Hogy ilyen más-más korbelti és más-más vidéki növényzet egy helyre juthasson, ott fennmaradjon és egy terület talaján osztakozhasson, csak nagyobb változás árán lehetséges; a mediterrán meg a magyarföldi növények csakis nagyobb geológiai változás vagy korszak után telepedhettek meg itt. Sőt KERNER-rel szemben, hogy ez a beköltözés és betelepítés a jégkorszak előtt nem lehetett, merjük hinni, hogy jóval a diluvialis (negyedkori) jégkorszak előtt megtörtént, s a jégkorszak klímája a Balaton mellékén egyaránt rontott mind a három flóraelemen. PAX¹ is azt mondja, hogy a pontusmelléki növények már a harmadkorban a Kárpátok magasabb régióit lakták. Annál határozottabban állíthatjuk ezt az alacsonyabb Balaton vidékéről.

Nagyon kevés támasztékunk van, — mondja KERNER² — hogy a most élő növényeink történelmét a diluvialis jégkorszakon túl is követni lehessen. Némi valószínűséggel állítja, hogy az előbbi korszakok valamennyi növényfaja nem pusztult el a jégkorszak klíma hatása alatt, hiszen még ma is van növényfaj, pl. a *Globularia cordifolia* meg az *Aethionema saxatile*, mely a havasi régió klímáját ép oly jól el bírja viselni, mint a Quarnero tengerpartját.

KERNER-nek ez a közlése mostani állításunk lehetőségét megengedi, sőt támogatja, tanulmányunkba pedig azért vág bele, mert az idézte *Aethionema saxatile* a Balaton mellékének is egyik, talán legősibb vezérnövénye. A *Globularia cordifolia* a Fáttrahegység mészsziklán szintén terem, a Balaton mellékén hihetőleg más növényekkel együtt a nagyobb fokú változásnak és pusztulásnak esett áldozatául.

KERNER-nek a véleménye továbbá, hogy a balkáni meg a mediterrán flóra Tirolig és Csehországig csak a jégkorszak lezajlása után telepedhetett be, még pedig sokkal nagyobbbevű éghajlat alatt, mint a minőt ezek a keleti és déli polgárok ma vidékünkön élveznek, mert a nagy nyári meleget kívánó balkáni és déli növényeknek a jégkorszak klímája alatt még az aránylag legkedvezőbb helyen is menthetetlenül tönkre kellett volna jutniok. (i. h. 249. old.) — lehet inkább a birodalom magasabb vidékére szól, nem vonatkoztathatjuk szorosán a Balaton mellékére. A jégkorszaknak hazánkbeli bizonytalan működéséből, de elismert szelidebb hatásából következtethetjük, hogy a Balatonmellék flóráján nem annyira maga a jégkorszak rontott és változtatott, hanem ma is alkotó elemeinek megtelepedését és összevegyedését már a megelőző korok fizikai viszonyai hozták létre. A Balatonpart meg a magyar főváros másodkori meszes hegyeinek vezérnövénye (184. old.) és bennszülött faja más fiatalabb sziklán vagy talajon nem terem, tehát régebbkorúnak kell tartanunk; a 4-edkori diluvium jégkorszaka előtt, bizonyára már az Ósmátra délnyugati övén virított. A Balatonmellék flórájának a multját tehát a negyedkornál jóval előbbre vihetjük, még pedig nem az ásatag növénymaradvány, hanem az őssziklák eredeti növényzete alapján.

¹ PAX NÁNDOR: Die Vegetation der Erde, 1898. 244. old.

² Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen Bevezető kötet 250—51. old.

Ezekután a régiebbkorbeli flóraelemek fönmaradása is arról tanuskodik, hogy a Balaton mellékén ha volt is a jégkornak kisebb vagy tetemesebb hatása, az a régiebbkorú növényzetet teljesen nemcsak hogy el nem pusztította, hanem annak a növényzetnek őskorbeli karaktere is meglehetősen megmaradt.

Szivesen megengedem, hogy e téren a tapogatódzásnál sokkal előbbre nem vagyunk, mert nincs meg a kellő anyag és bizonyíték, a mely bennünket ezen a téren, általában a multban biztosan kalauzolna. Könnyen ellenvethetni tehát, hogy a 2-odkori sziklákon most élő s vele közel egykorúnak jelölt vegetatió nem olyan régi. De ekkor kérdezhetem: honnan került ez a jellemző vegetatió a másodkori sziklákra, a melyen kívül ma másutt sehhol sem terem? A hogy fentebb mondtam, a geológiai, geográfiai, és a florisztikai tényekkel megegyezőbb, az a KERNER-nek és PAX-nak¹ nem e tájra szóló elmékedéseinel valóbszinű és kézzel foghatóbb.

Az a kérdés merül fel ezután, vajjon a keleti és mediterrán polgárok megtelepedése a Balaton fölött egykorú-e vagy nem?

A mennyiben a természet erői a növények elterjesztésében folyton működtek és működnek ma is; az első növény kész levén, utódját a magva vagy csírája képében a szél vagy más hamar elszórta s a szaporodását és tovább terjedését előmozdította, vagyis a növény földrajzi elterjedése megkezdődött. A természet erői, a szél, madár és sok más ismeretes, vagy ismeretlen szállító közel egy időben is hozhatott növénycsírát keletről, délről, valamint a Balkán mind két oldalának eltérő növényzetéből is a Balaton mellé; de ebből a történetes keveredésből, a déli flórán belül külön flóra, mely jellemét korszakokon át megőrizte, alig alakulhatott, csak lassacskán tarkította az ővidék növényzetét.

Hogy a mediterrán és balkáni (magyarföldi) flóra egyidőbeli-e, vagy melyik előzte meg, illetőleg követte a másikat, azért is bajos megmondani, mert a 172. old. kifejtettük, hogy a kettő között szoros különbség nincs, a mai keskeny mediterrán flóra inkább a balkáni vagy pontusmelléki flóraterületnek nyugati és alacsony partszegélye. Mediterrán növény alatt tehát itt kivált olyant értek, a mely pl. a magyar, horvát és dalmát tengerparton és part közelében terem, a honnan hozzánk könnyebben eljuthatott, de a honnan megvan a lassu átmenetel nem csak a hegység magassága, hanem a Balkán félsziget belseje felé is.

A hazai flóra mai állapotából és természetes határaiból, valamint hazánk földtani alakulásaiból következtetve, a Balaton mellékén az alpesi meg a mediterrán flóra a diluviumot jóval megelőzte és csak ennek a flórájának tetemesen megfogyatkozása után terjedt tovább itt (a 3-adkor vége felé) Kelet pusztai vegetatiója.² A Kárpátok öblének a vize előbb függött össze Dél-Európa Földköz-tengerével. előbb volt alkalom onnan a növényeknek hazánkbeli beköltözésére, a mediterrán földréteg hazánkban előbb képződött, mint a szarmata földüledék. A mediterrán flórát azonban nem a mediterránkorúnak nevezett földrétegen képzelem, mert ez a Balaton partmellékén nincs is, hanem az eredeti másodkori hegységen, a melyről később a vízből fölmerült pontusi földrétegre is átszarmazhatott. Amit tehát a növényföldrajzban mediterrán növénynek nevezünk, az a mediterránkorú földréteggel nem kapcsolatos, a mediterrán növény nem szoros követője vagy szülőttje a mediterránkorú földré-

¹ PAX NANDOR: Die Vegetation der Erde, 1898, 241—47. old.

² PAX i. helyénc 246. old. szerint hazánkknak délkeleti szélére a mediterrán typosok valószínűleg a postglacialis időben telepedtek meg. Ez a vélemény 1. valószínű, 2. nem szorosan a mi vidékünkre vonatkozik

tegnek. Hihetőleg a Dinara hegylánczainak határozottabb fölbukkanása a pannoniai és mediterrán tenger között a folytonosságot megszakította, s ekkor a Juli-havasokón, a Karszton, Kapellán, Kalnikon, valamint az Ősbakony déli lejtőin föl egészen Budapestig az illyr, illetőleg mediterrán növényzet virült, ekkor tehát a Balkán félsziget nyugati szélének flórája (illyr és mediterrán flóra) tetemesebben terjedt, mint ma, északkelet felé. Később jobban délre húzódott.

A geológus szava szerint hazánkból kelet felé a Szarmata-tengerhez csak azután nyílt meg a közlekedés.¹ Általában a mediterrán növényeket tápláló szikla a Balaton mellékén geologiailag ősbibb és magasabbra emelkedik, mint a szarmata és pontusmelléki földréteg.

A mint a közlekedés délkelet felé megnyílt, alvidékünk jobban feltöltődött, róla a tengervíz elvonult, s már a Bakony hegysége is tetemesen lealacsonyodott, erdősége az egykor nagyobb sziklákat szétaprózta; a növényzet ebből az új irányból is kezdett hazánkba seregleni. Ez a keleti v. balkáni flóra a Balatonmellék alsóbb régiójába és völgyeibe fészkelődött meg, a mely ma erdőtlenül füvesedik.²

A keleti növényeknek, legalább nagyobb seregüknek tehát később lehetett megtelepedni a Balaton mellékén, a mit már a nagyobb távolság is igazol. A haza pusztai növényzete ma is a Balaton mellékén végződik. Amennyiben ez mégis szakadozottabb, és helyenként sokkal pusztultabb, mint pl. a főváros környékén, okát úgy látjuk, hogy a Balaton mellett e flóra nyugati határának vége szakad és itt, más flóravidék kezdetén, a keveredés folytán a határa mindinkább elmosódik. Nyomós ok az is, hogy a Balatonmellék flóráját a történelem idejében a kolónia és kultúra már jelentékenyen átalakította, ezért eredetiségéből sokat veszített.

Kelet pusztai flórájának a határa tehát tulajdonképen a Balaton mellékéről még vissza nem vonult, hanem gypeszövényegének virágai közül a keletiebbek (*Astragalus dasyanthus*, *A. novus*, *Amygdalus nana*, *Cytisus albus*, *Waldsteinia geoides*, *Centaurea atropurpurea*, *Achillea coarctata*, *Dianthus diutinus*, *Alyssum tortuosum*, *Ferula Sadleriana*, *Cirsium furiens*, stb.) elmaradtak, nyugotiabbak és illyr polgárok szövődtek belé (*Genista Germanica*, *G. nervata*, *Aethionema saxatile*, *Scilla autumnalis* stb.). A pusztai flóra ma is élne világát hazánk területén, ha az ásó, kapa és eke nem fogyasztaná. Ez a vegetatio hazánkban a legújabb. A Balaton melléken való megszagattottságát, illetőleg fogyatékosságát mintegy elején levő ide nyomulásnak nem tekinthetjük, hanem hazánknak szárazabbodása nyomán pusztuló félben van, s a kultúra a történelem idejében sokat rontott rajta.

A havasokból, a mediterrán vidékről, valamint a keletről való befüvesedést érintő magyarázatunkra megjegyezzük, hogy ez a mások szokott magyarázatával összhangzó, de a kezdet, a növényzetnek honnan való kiindulása és szetterjedésének ismerete nélkül pozitív bizonyosnak nem mondható. Ha az eleinte Európát borító egyenletesebb és tropikus flóra visszavonulására támaszkodunk, a midőn a hegység más-más levegőregiójában más-más vegetatio, az alsóban pedig egyenletes flóra volt délkelet felé; ekkor — ha nem volt tetemes közbeszakadás — természetes, hogy az ellenkező-irányú visszavonulást kell a Balaton mellékétől is föltételeznünk a mediterrán és balkáni flóra felé. Ha azonban a jégkorszak alatt Európa

¹ INKEY BÉLA: Magyarország földtani alakulása és talajképződése (Budapest, 1896., különnyomás 7. old.), Magyarország földművelése, kiadja a földművelésügyi m. k. minister. 1896., 3—22. old.

² A természetvizsgáló jól tudja, hogy itt a számítás és vélemény eltérő lehet, mert vidékünk geológiai multjáról ősnövényekkel díszített hiteles naptár nincs a kezünkben.

flórájában, az előbbi trópusi eltűnédezésén kívül tetemesebb délre vonulás történt, akkor előbbi fejtegetésünk, mint újra visszavonulás fölfelé, kivált a ma is folytatódó keleti bevándorlásra nézve, érvényét nem veszítette el. A visszavonulás tulajdonképen szintén csak vándorlás vagy visszavándorlás a természetnek örökös változásában.

XXXII. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK NÖVÉNYŐSEI PALAEONTOLOGIA NÉLKÜL.

Az élő növényeket közönségesen nagyrészt egykorúaknak gondoljuk, vagy köztök a korbeli különbséget nem nagyon kutatjuk. Legfeljebb az ásatag növény-maradványnak a korát ismerjük, vagy a növényssystemának alacsonyabb vagy felsőbb foka jelöl régi vagy fiatalabb kort. A növénypalaeontológiát, különösen a növények és bélyegei korára és keletkezése körülményeire vonatkozó részt, a systematikában nem értékesítik annyira, a mennyire vele a részletes morfológiát, talán a fajkeletkezést is, megvilágosítani lehetne.

A ma élő sokféle növény pedig, mely valamely helyet különféle színével tarkít, még magok a kétszikűek¹ sem egykorbeliek, sőt bizonyos családok a geológiai korról pontosan összeegyeztethetők. Páfrányról, tiszafáról, nádról, tölgyről stb. bizonyos, hogy más-más időbeli. Lehet mondani, hogy minden nagyobb állat- és növénycsoport egy-egy, hogy úgy mondjam, geológiai kornak a kifejezője vagy szüleménye s az egész növényország ilyen régibb és fiatalabb kor növényeinek maradéka és keveredése. A növényzetnek az egész földről való összesereglése ma oly nagy, hogy eredete és kora szerint szétválogatni nem könnyű feladat.

A balatonmelléki növényrégiségek megkülönböztetésekor 1. a növényország rendszere, 2. a növényserleglet, 3. a vidék őskori sziklája vezérel bennünket.

1. A természetes rendszer szerint a tökéletlenből fokozatosan tökéletesedő s a systemában feljebb haladó növényeknek egymásután való következése megfelel annak a sorozatnak, a melyben az ásatag növénymaradvány kor szerint a földből előbukkan. Az őspáfrányok pl. régibb földrétegből valók, mint a fiatalabbnak tartott s a systemában föntebbre helyezett egyszikűek. A növényeknek rendszerbeli összeállítása a növényország kifejlődésének és szétágazásának családfáját állítja elénk s minden alacsonyabb fok régibb korszaknak felel meg, a mint az ősnövények tudománya (*phytopalaeontologia*) bizonyítja. Erről enumeratiónk tájékoztat.

2. Becses vezérszál a növénynek eredeti termőhelyén vizsgálata, kivált valamely állandó és régi helyen való összesereglése és törvényszerű szövetkezése.

Növényserleglet (*consociatio sive frequentia plantarum*) alatt ugyanannak vagy közel rokon fajnak seregese együttműködését értem, valamely természetszerű termőhelyen. Az ilyen serleglet egyrészt a vidék tájképének megszabásához is hozzájárul, másrészt a növényvilág élettörténetéből is bizonyos jelenségnek beszéltető emléke. Éppen az alsóbbbrangú, tehát ősből növények vagy növénycsoportok termőhelyeket milliónyi számmal borítják el és máskorú növényt magok közt fölvergődni nehezen engednek. Ez, mint régi állandó kapcsolat, kalauzol kutatásunk közben.¹

¹ A növénygeográfia vízi növényiszövetkezéseit ISTVÁNFFI, az I. szakasz 11. stb. old. WARMING (Lehrbuch der ökologischen Pflanzengeografie 128—173. old.) munkájából közölte. Mi ezért oda utalva, csak a hazai növényserlegletekből említünk példákat.

Így van ez a vízben, valamint a szárazon is.

A Balatonmellék nádasa, erdeje, tiszapamutja, hínárja stb. mind egy-egy példája az ősidőkből átszármazott vegetációnak. Ilyen a tengeri hínár (59. old.) is.

A Balaton partján, pl. Boglárán, gyakran láthatjuk a moszatoknak azt a szövődékét, a melyet élő állapotában *békanyál*-nak, holt és száraz állapotában *tiszapamut*-nak vagy *vízi pamut*-nak nevezünk. Ilyen a vízi szikláknek zöld moszatkérge is.

A zuzmók összeseregléséből északon meg a havastetőn a *tundra* vagy *zuzmórét* támad. Kevesét Révfülpő hegytetejének tisztásain látjuk: *Cladonia furcata* HUDS., *Cl. pungens* ACH. vézna pázsittal (*Aira caryophyllea*, *Deschampsia flexuosa*).

A mohák összeseregléséből alakult jó puha zöld mohagyepet általában ismerjük, északon *nedves tundrá*-nak is nevezik, a *száraz zuzmótundrá*-val ellentétben.

Lika sovány kavicsos felföldjét az ölyvpáfrány a csarabbal vegyest ezer meg ezer lombjával borítja el. Aljaznak vele. Az ősvilágban páfrányerdő, a surlókkal és korpafüvekkel rokon erdőalkotó fák is éltek.

A tobzosak közül a fenyves ma is ismert fenyősereglet, a tiszafa erdeit a hagyomány szerint a történelem idejében irtották ki, a boróka a sovány hidegebb lejtőn ma is alkot terjedelmes *berek*-formációt.

Bizonyos lejtőt vagy lapos területet, hol a pázsitoknak (sikárfű, élesmosó, árvalányhaj stb.) csaknem egynemű gypeszőnyege, hol meg a sásé meg a tőzegcsátéé szokott borítani. Futó homokon az egynyári *Bromusok*, félig-meddig kötöttön tömérdek *Festuca vaginata* (Siófok, Csepelsziget) szokott összeseregleni. A bakonyi lejtőn bukkanunk még kisebb-nagyobb bántatlan területre, a melyen az oroszlánhaj (*Stipa capillata*) mint szép szóke hajzat vagy oroszlánsörény hullámszik. A *Triglochin*-mezőt lásd a 125. old. (V. ö. 33—34. old.)

A búza, rozs, zab és árpa, ha egyenként és elszórva nő, nem ösztönözte, meg nem tanította volna az embert a földművelésre és a gabonatermelésre. Ezek a ma vadon ismeretlen termesztett gabonanövényeink bizonyosan seregesen nőttek, így mutatták be hasznukat az embernek, hogy aztán munkája árán nemesítse.

Az álló víz felszínét a békalencse, mint zöld fődél egészen elboríthatja.

Társas növények csoportja a Balaton lejtőin a messzire sárgálló *Cytisus Austriacus* alacsony cseplyéje, a tömérdek vasvirág piroszlása, az *Orlaya grandiflora* fehérlése, a víz mellett a menták, a leapadt helyen az *Inula Britannica*, a keserűfüvek, a farkasnyíl, Füred lesöpört száraz legelőjén az *Euphorbia Pannonica* nevű kutyatej, Siófok száraz helyein az *Euphorbia Gerardiana*, homokján a szamárlenye vagy forgácsbirka, tanya körül a csalán, az ökörfarkkóró, ház körül a sok laboda (*Atriplex* és *Chenopodium*), útszélén a honosságot hazudó délamerikai szerbtövis.

Ezeket és más ilyen növényeket általában hódítóknak (*plantae expugnantes*) nevezhetjük. Rendkívül szaporák. Rövid idő alatt töméntelenül, csaknem hihetetlenül gyarapodnak s kivált üres vagy leapadt nagy térséget nagyon hamar benépesítenek. Legtöbbjének a geológiai megjelenését (moszat, moha, páfrány, egyszikű stb.) is megállapíthatjuk, tehát a növényzetnek meglehetősen ősi életmódját tárják elénk.

Eleinte, ezeknek az ősi (moha, fenyves, egyszikű stb.) növényeknek keletkezésekor kevesebb volt a növénycsoport meg a növényfaj, mint ma, a növények systemája akkor még szintén szűkebb-terjedelmű volt. Lehet, hogy akkorában a termőhely is kevesebb és egyszerűbb volt, a kevesebb faj hódítása elé sem más növény, sem a természet sok és nagy akadályt nem gördített, tehát a hódító növények eleinte

egymagok seregeseen és egyenletesebben terjeszkedhettek szét. Ezt a régi sajátágukat, régi társas szövetkezéseket máig megőrizték. Hogy támadt az első virágzó növény, hogy alakult az első növényyszövetkezet, nem bizonyíthatjuk, de a régi társas életnód bizonyos régikorú növényekről biztosan következtethető. A régikorú, kevesebbfajú növénynek nagy masszájával kellett hódítani; oly életküzdelem, a minő ma számtalan növényharcos közt hevesen folytatódik, akkor a kevés faj között ki nem üthetett. A hol részkövetelő, feltartóztató nincs, ott a hódító terjedt s terjed ma, kedvező helyen akadály nélkül akármely növény is.

A sereges együttművés, a növényzetnek társas egyneműsége tehát eredeti ősi állapot, melybe később, a növénycsoportok és fajok szaporodtával s a termőhely változatosabbodásával lassanként más fajok keveredtek, területet hódítva jobban elhatalmasodtak, az eredeti polgárt a maga helyén többé-kevésbé korlátozták vagy félre szorították s a vegetáció lassanként mindig tarkább lett. Ma egy szép virágos réten vagy hegylejtőn számtalan fajt olvashatunk össze, de köztök bizonyos uralkodóbbak, mint régiebb odaválók mégis fölismerhetők.

3. A mely növény ma akárhol, akárminő földben és éghajlat alatt megterem, sőt gyakori, annak régisége számításba nem jöhet. Gyakran az alluviumot követi s minthogy keresztlevelét megszerezni lehetetlen, az ilyen folyó korunk növényének kell tekintenünk (*Erigeron Canadensis*, *Oenothera biennis*, szerbtövis, pásztortáska). De a mely növény akárhol meg nem terem, a melyiknek nincs alkalmas széthurczolója, olyan helyen él, a honnan szét nem hurczolódhatik (havas), vagy más szűkebb elterjedése van, vagy a melyik bizonyos megegyező, de távolabb helyen is nő, mint a *Senecio umbrosus* a Velebiten, a Fátrában és Lucski körül; az ilyennek, mind a korát, mind az elterjedését nagyobb figyelemre kell méltatnunk s a geográfiai és geológiai származását kell kutatnunk.

Ugyanilyen figyelmet érdemelnek a sziklák növényei is. A sziklának közönségesen ismerjük a korát. Növényei között ugyan lehet újabb odahurczolás, de ha az ilyen a szikla ősjogos polgáraitól óvatosan megkülönböztetjük, az odaváló ősjogos polgárok korszakát, ha nem is teljes bizonyossággal, de a szikláival körülbelül egykorúnak mondhatjuk. A mely növény csak a szerpentin, másodkorú mészen maradt fenn s a mely e sziklákon kívül más sziklán meg nem terem, arról föltételezhetjük, hogy sziklájával együtt valamely régiebb kornak életküzdelméből menekült meg. Ez a palaeontológiával sincs ellentétben, mert a másod-, harmad- és negyedkor növényei a maihoz már tetemesen közeledtek, vagy vele teljesen megegyezők voltak. A fönnmaradás systematikai tekintetben is annál nevezetesebb, mert a fönnmaradtak közt belső rokonság van, egy családba tartoznak (almafélék, ernyősek, rózsafélék, vitorlásvirágúak), tehát nem gondolhatjuk, hogy időnkint összevándoroltak volna ide, hanem keletkezésök centrumában vagy hozzá közel tagozódtak szét. Más kóbor, azaz sokféle talajon megtermő növényről ezt nem állíthatjuk, kivált ha mindegyik más családból való. A balatonmelléki sziklák közül a mész növényzetét ily régiségnek kell tekintenünk, már azért is, mert bennszülöttjei, azaz másutt ismeretlen jellemzői is vannak.

Nagyon elején vagyunk még, hogy a növényzetnek biológiai magatartásából a múltra nézve következtetést vonjunk, pedig a hogy a növény a múltból fönnmaradt, ép úgy az életviszonyaiból is kellett részletnek visszamaradni, a miből kivált a múlt klimájára visszakövetkeztethetni lehet. Nagyon figyelemre méltó, hogy a hagymás liliumvirágú növények virágzását, a hazai sáfrányt is ide értve, forró

évszak ketté szakítja: része tavaszkor, másik őszi virít (*Scilla autumnalis*), pedig eredetileg egy család növényei virágzásában ilyen nagy szakadás nevezetesebb klímái változás nélkül nem lehetett. A *Sternbergia* meg a kikerics fejlődése menetelét pedig az évszakváltozás úgy akasztotta meg, hogy őszi virágzása után a levele meg a termése csak jövő tavaszra készülhet el. Az őszi csírázó kétgyáriak életfolyását a tél szakította kétfelé.

XXXIII. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK GEOLÓGIÁJA S TALAJÁNAK
ÖSSZEFÜGGÉSE A NÖVÉNYZETTEL.

E kérdés fejtegetése érdekéből nagyon szükséges lenne, hogy a föld alakulásának történetébe, a geologia multjába még előbbre és biztosabbra tudnánk visszatekinteni, mint a mennyire a geologus ismerete most terjed, mert ekkor a hegységek keletkezésével, a tengernek hazánk területéről való elvonulásával látunk flóránknak pozitív keletkezését és megalakulását, azt, a mit most hypothesisból vagy visszakövetkeztetésből hézagosan ismerünk. A növénygeografusnak is összhangzóan a geologus nyomában kell haladnia, de nekünk még annyi előmunkálatunk és kész eredményünk nincs. A mennyivel lehetett, iparkodtunk legalább a továbbhaladás útját egyengetni. A fejtegetés alapjául — dr. Lóczy LAJOS szives közlése alapján — legelőször rövid pillantást vetünk a Balatonmellék talajának geologiai egymásutánjára, a legrégebb kortól kezdve a mai legújabb kor felé.

A geologiai számítás szerint a Balatonmellék talaja a legfiatalabb palaeozoos systemával kezdődik, s a sorrend szerint a következő:

palaeozoos éra
(elsődkor)	a) a permi systema agyagpalája és veres homokköve;
	b) az alsó triasz homokköve, márgája és dolomitja;
mezozoos éra
(második)	c) a középső triasz dolomitja és mészköve;
	d) a felső » mészköve;
	e) a » » dolomitja.
	f) a miocén cerithium-mész vagy neogén szarmata-emelet; ¹
	g) a kecskeköröm- avagy Congeria-emelet (agyag és homok, édesvízi mészkő) vagy neogén pontusi emelet, foszlányokkal, 150—250 méternyire emelkedik a déli lejtőkön;
A <i>Congeria ungula caprae</i> MÜNSTER kecskeköröm nevű s a Balaton hullámától a partból kimosott és lekoptatott teknőivel. ²
kenozoos éra
(harmad-, negyed- és jelenkor)	h) a bazalt.
	i) diluviális vagy negyedkori képződmények (homok, kavics, murva és lösz) foltonként a bakonyi parton és mint összefüggő lepel a somogyi halmokon, melyek belsejét a pontusi rétegek alkotják.
	k) az alluviális vagyis a jelenkor szakbeli lerakódások: a sédmel-léki iszap és murva, a déli part homokturzása, a kis balatoni és a zalavölgyi berkek tőzeplápa és mocsárföldje.

¹ A mediterrán földréteg csak a Bakony északi részén és Sümeg környékén van.

² A *C. Balatonica* PARTSCH vékonyhájú teknőiből nem lesz kecskeköröm (Lóczy levélb.).

Permi és triaszbeli földréteg csakis a bakonyi parton van; ez itt a legrégebb geológiai formáció. Talán a fiatalabb mezozoos (másodkori) periodusok (jura és kréta) alatt már hegység emelkedett itt. A mediterrán, szarmata meg a pontusi földlerakódások a harmadkorban már e körül a *mészkö és dolomit alkotta* öshegység körül képződtek. A veszprémi fennlapályt meg a keszthelyi hegyeket ilyen szikla alkotja. Tulajdonképpen a dolomit is csak magnesia-tartalmú mészkö 50—60% CaCO_3 tartalommal. Ennek a földtanilag különben nem nagyon különböző két sziklának és sziklatördeléknek saját flórája van, de annyira megegyező, hogy külön mész és dolomit növényéről szó sem lehet, a botanikus mind a kettőt inkább csak *meszesföldi növény*-nek vagy a *mész flóráj*-nak mondja. Ez a hegység korára meg a sziklája minőségére nézve a budai hegység, a Pilis, Gerecse, a Bakony meg a Vértes dolomitjával meg a mészkövével megegyező. Épen azért ennek a meszes vidéknek flórájában sok, bizonyára az ősidőből visszamaradt faji megegyezés vagy növénygeografiai hasonlóság van. Balaton-Almádi majorjától Füredig permi, a veres homokkő meg agyagpala van a tó partján és a partmellék terrasszain, Aszófőtől Udvariig az alsó triasz dolomitja, Szepezdtől, illetőleg Zánkától az ábrahámi hegyig és Köves-Kálláig a permi vörös homokkő kerül a felszínre. Ezeknek saját növényzete nincs.

A harmadkori cerithium-mész Akali és Udvari között, Szepezd és Zánka között, végre Tapolcza körül van.

A pontusi vagy kongeriás, földemelet alkotja a Balaton magas partját Balaton-Almáditól Kenesén át a déli parton, továbbá a keletin Keszthelyig, sőt Vanyarczig, valamint a szigligeti öbölben is Meszes-Györöktől az ábrahámi szőlőligig. Foltjait B.-Füred körül és Udvarinál is lelni. Ez a réteg azért is nevezetes, mert e harmadkori agyagon és homokon tör át legtöbb helyen a bazalt (Badacsony, Szt-György-hegy, Szigliget vára, Csobáncz stb.), s ezen a földrétegen nyugszik.

Tihany félszigete pontusi agyagból, bazalt-tufából, édesvízi mészköből és édesvízi kvarczból áll. A Badacsonyon, Szt.-Györgyhegyen a bazalt csak 350—370 méter magasságban kezdődik.

A Balaton magas partja Gamaszától Fok-Szabadi felé, Siófokig és Szántódig diluviális-eredetű. Diluvium van továbbá Szemes, Lölle és Boglár dombjain, nemkülönben B.-Szt-György meg Komáromváros hegyhátjain. Homok és sárga föld (lösz) a diluvium talaja, a mely a somogy- és zalamegyei halmokat, mint a hó elborítja, pl. Fenék és Zala-Apáti körül. A bakonyi parton egyedül a helységek mögött emelkedő hegyek meredek alján, az erdők-aljai régi szőlőkben van diluvium (lösz) és a bakonyi völgyek nyílásában régi diluvialis kavics.

A jelen kor lerakódása, vagyis az alluvium leginkább belevág a növénytanba. Ilyen az ingovány, a berek vagy nádas síkja, a tőzeg, a séd (csermely) melléke. Alluviális a vízmelléki homokgát az egész déli part vonalán.

Inkább geográfiai tagozódásnak felel meg az öt régió, a melyet Lóczy a Földrajzi Közlemények 1894. évfolyamának 127—130. old. ismertet.

Az első, a Balatonfelvidék Keszthely szigetjével, mint homokkő-, mész- és dolomitszerkezetű hegyvidék a permi és triasz (palaeozoos és mezozoos), általában másodkori lerakódásoknak felel meg.

Második tag a déli parton a Sió és Zala vize között (Keszthelytől Fűzfőig) a harmadkori halmok; pontusi emelet alkotja. Szántott-vetett vagy másképpen munkált vidék. Közönséges növényzete keverékében alig van valami jellemző.

Harmadik tag a Mezőföld a Zamárditól Keneséig emelkedő, a Balaton kimarta magas partfal, melynek alján a pontusi agyag és homok bukkan elő.

Negyedik tag a legfiatalabb harmadkori bazalt.

Az ötödik régió Tihany félszigete, valamint a régi földvárakkal koronázott boglári és fonyódi, részben bazaltanyagú hegy, mely úgyszólván a víz tükréből emelkedik fel. Ez a Balaton szigetsége; nagyobb része pontusmelléki homok és agyag.

E geologiai sorozat szerint a Balatonpart őskori növényzetét, kövület és kőmásolat hián, megfelelő módon ismertetni nem lehet. De a növények palaeontológiájával röviden áttekintjük azt a vegetatiót, a mely Európában, kivált a ma itt élők rokonságából, abban az időben másutt a föld kérgét borította, hogy elgondolhassuk, mi teremhetett volna akkorában a Balaton mellékén.

A másodkor növényei, a minők a Balaton mellékén ma is élnek, a páfrányok, csaknem mai-nagyságú surlófüvek, fenyőfélék és tiszafafélék, néhány egyzikű fű és húsos gomba. A víz partját ekkor már buzogányosok, hínárfélék, sásfélék, s a fedő nád környezte. A kréta korszakában az első kétszikű lombos fák tűnnek elő: ősdiófa, ősjuhar (*Fuglandites*, *Acerites*), őségerfa (*Almites*), ősgyertyánfa (*Carpinites*), fűzbokrokkal. Nem állítom, hogy ez mind kétségtelenül egyenes őse a Balatonmellék mai vegetációjának, de ilyen nőhetett itt is a hegyen. Minő régi némely növényünk, szintén ebből ítéltetjük meg. Nem nagyszámú surlófűvünk és páfrányunk e kor növényzetének törpesége, a Bakony tiszafája pedig ez időnek ősi maradványa.

A harmadkorszakban a kétszikű lombos fák a kriptogamákkal meg a cycadeákkal szálnak versenyre, s a növényzet egészen a maihoz hasonlóvá kezd alakulni, tehát a mai növényzetnek mintegy itt kezdődik az őstypusa. Ismeretes már a diófa, hársfa, bükk, gyertyánfa, nyírfa, égerfa, tölgy, szilfa, nyárfa, fűzfa, mogyorófa, juhar, korállszil (*Celtis*), komlóbükk (*Ostrya*), a borostyán, *Lonicera*, a *Viburnum*, iszalag, sok hüvelyes és fészkes, a kecskerágó- és kutyafafélék, almaféle (naspolya), *Prunus*. sőt a *Potamogeton*, *Vallisneria*, tündérrózsa, nádféle pázsitkórók (nád, gyékény, *Cyperaceae*), *Iris*, s a gyarapodó pázsitok rétté kezdenek tömörülni. Az akkori szőlőtő a maitól alig különböző.

A negyedkorban vagyis a diluvium idejében a növényzet a mai felé tovább alakul és tovább tagozódik. A keresztes és sima fenyő (*Abies abies* et *A. picea*) a répafenyő, tiszafa, mogyorófa, a fehér nyírfa, hegyi juharfa, gyertyánfa, szilfa, hársfa, fűzfa, lombváltó tölgyek, varjútövis, nád, habrózsa és tündérrózsa, s a gimnyelv (*Scolopendrium*) tenyészése a mostani klímára enged következtetni. A bekövetkező jégáramlás azonban a növényzetet nagyon megrongálta, délrébb vonulni kényszerítette, de az előbbi egyneműséget is jobban megzavarta, s a flóratag keletkezését is előmozdította.

Ha a Balatonmellék őskori flóráját palaeontologiai alapon nem ismerjük is, mégis annyi világos, hogy korszakonként és a hegyek sziklái minőségével együtt alakult meg, azért időnként az Ős-Balatonmellék flórájában is tetemes változás és különbség állott be, de az egyes kor és sziklanem növényzete a másiktól meg lehetős elzárkózkodott maradt.

Mielőtt a diluviális Balaton keletkezett, nemcsak Alföldünk s a mai Balaton helyén levő egykori pontusi tenger növényzete pusztult el teljesen és temetődött be a hegyről lesodort földbe, hanem az ősparton és szigetén is számtalan növénygeneráció semmisült meg, az is, melynek az egykor élő kecskeköröm (*Congeria*-kagyló)

volt a kortársa. Mint gyengébb-szervezetű vízi füveknek, melyeknek most systematikai rokonsága meg van szakadva, a földön, a földben is könnyen nyoma veszett, csak a síófoki partban lelték némi maradványát. De ezekből már az utókor se fog sokkal többet földérinteni. A sikérből víz vagy az őspart és ősláp keményebb-szervezetű és rostos növényeinek szerveslennedett maradéka a tőzeg; nagyjából az egyszikű füvekből és kórókból alakult. Ennek részletes tanulmánya a Balaton multjára bizonyosan vetne még némi világot.

Az élelben bizonyos, hogy a midőn a diluviális tónak és vizenyős partjának a mai vagy a maihoz hasonló növényzete alakulni kezdett, már akkor a környező hegyen epochák növényzete virított el, akkor a mai vegetáció egyes faj kivételével már megvolt és fajilag kialakult vagy megújult. A nedves parton kivált az egyszikű füvek tulnyomósága vehető észre, melyek nagyon hosszú életküzdelmet vívtak itt ki fölmaradásuk érdekéből. Kétségtelenül ők meg a páfrányok itt a nedvesebb partnak a legősibb növényei, részben valószínűleg még a pontusi tenger mellékének füvei is.

De az egyszikű füvekből a vízszinttől feljebb szárazai növények (pázsit-, sásfélék), s a kiválóan itt termő fákból és endemikus füvekből következtetve, a hegy magasabb régióiban más száraztéri növények is támadtak, vagy másutt keletkezvén ide jutottak.

A Balatonmellék befüvesedése bizonyára már a fanerogám növények, az egyszikűek idejében történt meg, jóval a tó keletkezése előtt. Lent az egyszikűek kevésbé változtak, a hegynek különböző régióiban a kétszikűek jobban tagozódtak. A hegy növényzete régibb, mert a part a tenger után füvesedett.

A Balaton-felvidék sziklái termő régibb-időbeli növény, mint pl. az *Aethionema*, az *Artemisia saxatilis*, *Thalictrum maius*, *Seseli leucospermum*, a *Scilla autumnalis*, *Sternbergia* vagy a Badacsony sziklái bőségesen elborító *Alyssum Arduini* stb, a déli, keleti vagy nyugati parton, általában a fiatalabb partmelléken meg nem terem; viszont a vizenyős part füve csak a hegység völgyeinek nyirkos talaján nő meg, nem a sziklás száraz helyen. Azonban e termőhelybeli osztakozáson kívül, mely akárhol, másutt is megvan, a Balatonmellék növényzete a talaj szerint nem nagy mértékben változik. A mészhegység növényzete természetesen merőben különböző és egészen eredeti, a kemény bazalté is innen ered.

A másodkori mész- és dolomitszikláknak határozottan önálló növényzete van, olyan, a minő másutt csak a Balatonmellék lejtőivel egykorú és szerkezetileg egyező sziklái (Budapest, Vértes stb. Horvátország mészsiklái) virúl. Ez a mész ősi növényzete s hazánk flóratereiteinek egyik legrégebbike és legérdekesebbike. Ez a sajátos flóra a kiváló magyarföldi növényzet, a magyar flóraidék jellemző öve. Itt nyilatkozik a magyar és balatonmelléki flóra, a havas vidéken meg a homokon kívül, legnagyobb eredetiségében.

A pontusi földrétegek némely helyén a vegetáció kisebb-nagyobb darabon bántatlan, s majd az oroszánhaj (*Stipa capillata*) fehéres szálai, majd a *Cytisus Austriacus* meg a *Taraxacum scrotinum* sárga virággombja, az *Orlaya grandiflora* fehér ernyői, a vasvirág lilapiros virágsugarai tarkítják. E *Cytisus* (zanót), *Taraxacum* meg az oroszánhaj a pontusi, harmadkori talajnak annyira jellemzője, hogy ezt már távolabbról is megismerteti. A hol ők nőnek, kétségtelen pontusi emeletből való a termőföld. A hagymás és gumós növény (*Sternbergia*, *Allium moschatum*,

Scilla autumnalis, *Ranunculus Illyricus*, *R. bulbosus*, *Orchis militaris*) és más kosbor kiválóan a pontusi talajban gyökeredzik.

A pontusi földemelet talajának kiválóbb füve továbbá a *Crupina*, *Vaccaria*, *Dictamnus*, *Linosyris*, *Bupleurum falcatum*, *B. affine*, *B. iunceum*, *Crepis pulchra*, *C. rhoeadifolia*, *Valerianella hamata*, *Adonis vernalis*, *Malva alcea*, *Erodium ciconium*, *Erysimum canescens*, *Fumaria prechensilis*, *Achillea Neilreichii*, *Campanula Sibirica*, *C. Ruthenica*, *Astragalus onobrychis*, *Vinca herbacea*, *Melandrium noctiflorum*, *Reseda phyteuma*, *Anthemis Austriaca*, *A. Ruthenica*, *Galium Pedemontanum*, *Salvia Austriaca*, *Ajuga chamaeptytis*, *Potentilla pilosa* var. *auriflora*, *Peucedanum oreoselinum* és sok más keleti fű, lásd a XLIII. fejez.

A pontusi kongériás rétegek meg a diluviális part növényzetében van különbség, amaz gazdagabb és változatosabb, de szintúgy mint Tihany félszigetén, Boglár és Fonyód hegyén, a növényzet keveredettsége és nem nagyfokú különbsége inkább függ a helyi viszonyoktól, a termőhelytől, a magasságtól, vagy a keveredést elősegítő más történetes vagy természeti októl, mint épen csak a különböző korbeltől földnek hatásától a növényzetre. A növényzetet tápláló termőrét, a harmad- és negyedkori földrétegen keveredett s a növény, ha egyszer a magva oda juthatott, mind az egyiken, mind a másikon megleli, ki tudja vonni s át tudja sajátítani magának belőle a mi szükséges. Sőt a *Hieracium Balatonense*, talán fajvegyülék, Siófok alluvialis partján, B.-Füred sziklás hegyein, valamint a veszprémi hegysíkon, a *H. echioides* stb. Füred és Tihany hegyein, valamint Fonyód mezején stb. is megterem.

Különben a pontusi, szarmata, diluviális és részben az alluviális földrétegek területe jobbadán munkált föld vagy legeltetett mező. Növényzete nagyon keveredett, semmi olyan geográfiai jelleme nincs, a melyet a föld geológiai minőségéből és korából lehetne megmagyarázni. Az eke meg a kapa a növényzet eredetiségét kiirtotta vagy megritkította. Most a fűsége mindenfelől összehurczolódott gyimgyom, giz-gaz és más közönséges ubiquista vagy kóbor összesereglése és keveredése a parlagon, vetemény közt és elhagyott földön. A föld rendes terméke az az áldás, a melyet belőle a szorgalmas nép fárasztó munkája árán hűz. Bántatlan földdarab régibb növényzetével kevés és kicsi.

Az alluvium száraz földjét részint szintén munkálják. A friss nedves vagy szikkadtabb partmelléki alluvialis talajon, a nádas kivéve, közönségesebb füvek növénygeográfiai jellem nélkül keverednek, jobban csak a *homokturzás* meg a *sós-föld fűvének* jelleme ismertszik föl. Az alluviumhoz számított több más hely vizes, nem munkálható, saját termőhelyein külön növényzövetkezet (formatio) fejlődött ki. Ilyen a nedves, sósnedves part (114. és 147. old), a homokturzás, a sód melléke (119. old), a nádas (126. old.), ingovány, a tőzeges rét (130. old.) stb.

XXXIV. FEJEZET.

A FLÓRA VÁLTOZÁSA A HEGYSÉG KOPÁSÁVAL.

Valamely nagyobb hegységben, a növényzet megalakulásának és további változásának megtudásáért kellő figyelemre kell méltatnunk a többi közt a hegység geológiai korát, alakulását és szikláinak minőségét. De ügyelnünk kell a hegységnek legalább nagyobb változásaira, mert minden ilyen a növényzet életére is döntő volt. A növényzet a hegy változásaival lassanként, de végre tetemesen módosult,

s mai otléte e sok, de részben ismeretlen változás eredménye. A flóra sorsára a sok közül a hegykopás vagy letarlóadás (denudatio)¹ a nevezetesebb.

Valamely hegység, pl. a Bakony magassága, alakja, valamint az eredeti növényzete öröktől fogva nem az és olyan a minő most. Az első miocén tengernek Szerbián, hazánkon és Ausztrián való terjedése előtt a Bakony a déli mészalpokkal volt kapcsolatban. Kőszeg és Fürstenfeld között magasabb hegyek emelkedtek, s alpesi flóra borította.² A mediterrán időben a Balatonmelléken, sőt talán ennek a helyén is nagymagasságú hegység lehetett, s ennek az időnek a végén, az alsó miocénban, a magyar Alföld lesüllyedésével együtt mélyedhetett alá (Lóczy levéltudósítása, 1893. aug. 24.) A nagymértékű lerakódásokból ítélve, a diluvium idejében a hegység jóval magasabb, a folyó nagyobb és erősebb lehetett, az éghajlat pedig bizonyosan nálunk is hidegebb és nedvesebb volt, mint ma, mondja LNKEY i. h. 12. old.³ A természetben, a növény és növényzet alakulásában lassú, de örökös és szakadatlan változás uralkodik. A hegynek mindenféle alakulása és változása a befödözött flóra megalakulására, fennmaradására avagy megváltozására sokat hatott. A föld talaja sem állandó. A termő földet a természeti erők, kivált a víz szerteszét hurcolják. Egyik helyen a felsőbb réteget ragadja el, másutt a felsőt takarja el vele, máskor különböző réteg földjét sodorja magával. A földdel együtt a csíra is új helyre jut, eltemetődik, csírázhatnak, virágozhatnak, vagy e nélkül megsemmisül, általában véve az ily kelletlen úton nagyon különböző sorsra juthat. A hegységnek az a termő földje, a melyben a legelső virágai kicsíráztak, ma már alig van eredeti helyén, se nem az az eredeti növénye, melyet most a leghozzáférhetetlenebb helyen is fölkereshetünk és ott jellemzőnek vagy akár bennszülöttnek gondolunk. Hová lett a hegynek eredeti első magassága, az első virága?

Az idő vasfoga (eső, légkör, fagy stb.) a hegyet keletkezésének kezdetétől fogva emésztí, a sziklát mállasztja, a vihar, zápor, a rohanó víz stb. a termő földréteg legfelső színét a hegytetőről lesodorja. Ezredeken és milliókon keresztül ez a lassúcska, évenként, sőt századokon keresztül föl sem tetsző működés és változás eredménye végre nagyra nőtt, a hegy tetemesen kisebb lett, de vele a növényzete is lassúcskán együtt változott. A növényzet tehát, mint földünknek legfelsőbb takarója, a hegységgel együtt nagyon alá van vetve az elhurcolásnak, átalakulásnak, sőt a teljes elpusztulásnak is.

Az ősbibb hegyek aljában és csúcán, a levegőnek más-más régiójában, bizonyosan merevebb ellentét volt a növényzet fizikai föltételét, valamint az uralkodó flórát tekintve is, mint a mai időben. Hogy minők lehettek valaha az őshégyek és a vegetatiója, e tekintetben én, mint pozitív példára, földünknek ma legmagasabb hegységére, a Himalájára gondolok, a melynek növényformációja ma a legszámasabb, vegetatiója a legváltozatosabb.

A Kárpátok legelső fölmerülésének növényzetéről, sőt az azután következő időéről is csak a mai viszonyokból sejtünk valamit. A mint a Kárpátok bérczével számos növény a magasabb régióba emelkedett, több fajnak az átförmálódása meg-

¹ SZABÓ JÓZSEF, Geológia 652. old.

² KERNER: a 173. old. 2) alatt i. munkájának 24. old.

³ «Földünknek minden egyes része akár rögtön, azaz erőszakosan, akár lassanként és mintegy észrevétlenül változik . . . egykét századon át gondosan gyűjtött észleletekből megtudhatnók és majd számtani biztonsággal meg is határozhatnók hegyeink évezredek előtti alakjait és magasságait.» RÓMER FL.: Akad. Értesítő. II. 194. old.

kezdődött. A növényföldrajzi következtetés szerint ekkorában hazánk hegyi növényzetének olyannak kellett lenni, a minőt ma a havas csúcson ismerünk s kevés változással alpesi flóra maradt. Az alacsonyabb helyre új polgárok érkeztek, a régi fű része többé-kevésbé megváltozni kényszerült, sőt hibridálódott egymással. A Fátra meg az Ősmátra megegyező szikláin sok testvérű oly kölcsönös viszonyt árul el, hogy eredete vagy a síkról a havasi régióba emelkedésből vagy megfordítva a havasról az alacsonyabb vidékre való leereszkedésből és átformálódásból magyarázható. Ez az, a mit GRISEBACH¹ helyi analogiának nevezett, pl a *Juniperus communis*, gyalogfenyő lent, a *Juniperus nana*, törpe boróka a csúcson; a *Draba demissorum* a Balatonmellék dolomitszikláin, a *D. lasiocarpa* a Fátra magasabb hegyein. Az átformálódás mind a havas csúcson, mind az alvidéken létre jöhetett, ekkor tetemesebb faji különbség állott be (*Saxifraga tridactylites* a Balatonnál, *S. adscendens* a havason). Hogy hol támadt eredetileg az átformálódás, azért nem tudjuk, mert a havasról a növény később is leereszkeszhetett. A felhurczolás ritkább. pl. újabban a *Ceratocephala testiculata* Svajcz havasaira (GRÓSZ LIPÓT exsicc.).²

Akárminő magas volt eleinte a Balatonmellék vagy más tájunk ősbércze; akárminő erdeje és növényzete volt legyen is eredetileg: a természetben uralkodó folytonos változás során állandóság itt sem maradhatott, sőt a harmadkornak számos földváltozása az egykorú növények életében és elterjedésében is jelentékeny változásokat idézett elő.

A Kárpátok bérceinek ez időbeli növényzetében ezenkívül a jégkor is nevezetes változást idézett elő. A diluviumnak jégkorszakában Európa északi része majdnem általános jégburok alá került, a mely egész a Kárpátok aljáig leterjedett. Az eljegesedés, valamint a Kárpátok magasabb részeiben a jégáramlás sem volt olyan nagy, annyi s oly tetemes változást sem idézett elő, mint Németországban, a hátrahagyott nyoma azonban máig is kiolvasható hazánk növényzetéből. A jégkorszak hatása a Kárpátok nyugati részén erősebb volt, mint kelet felé, amott nagyobb rombolás és változás történt. Ennek megfelelő tény lehet az, hogy a nyugati havas vidékünkön, még a Nagy-Tátrán is, a növényzetnek kevesebb a változatossága, eredetisége, fajbősége és benszülött faja, mint a keleti lánczolon. A jégkorszaknak vérmes barátja azt a tömérdek követ, a melytől a Veterna-hola völgyei csaknem járhatlanok, könnyen a jégáramlás hatásának tulajdonítaná, de lehet a letarolt, erdőtlen tetőről és felsőbb régiójából a rohanó víz sodorta le. Lehet, hogy a kárpáti flórának az az éles választéka, a mely a Hernád, Tárca és Poprád vize táján kezdődik, részben az eljegesedés hatásának is tulajdonítandó. A Kárpátok bércein t. i. már a harmadkorban díszlettek azok a flóraelemek, melyek hazánk növényzetét az Alpokétól ma is megkülönböztetik, a melyeknek elterjedése vagy rokonsági kapcsolata ma inkább délkeleten, a Balkánon, a Kaukazon, sőt Ázsiának más hegyén is van. A Kárpátok nyugati részének flórájában természetesen a nyugatibb fekvés is dönt, de a jégáramlás is sok vezérnövényt és jellemző fajt alacsonyabb vidékre juttatott, a hol vagy elpusztult, vagy mint helyi analogia átalakult. A magas vidékből lesodort ritkább növények helyén azután közönségesebb növények telepedtek meg, mint ma is, akárhol, akár vízparton, akár fölbontott jó kötött földön, akár a kiszáritott láp stb. helyén az új megtelepedés ilyenekből keletkezik.

¹ GRISEBACH: Die Vegetation der Erde I. 7. old.

² Természettudom. Közlöny 1898. 445. old.

E változásokkal, a sziklák mállásával a növény száma az új talajon gyarapodott, de a hegy kopásával és lassú alacsonyodásával, a felsőbb régióbeli fű lentebbre ereszkedni kényszerült. A melyik az újabb viszonyhoz, az alacsonyabb régióban alkalmazkodni nem birt, nyomtalanul elpusztult, a melyik pedig a megmásult körülménnyel megbarátkozni, megküzdeni tudott, szervei lassanként az alsó régió fizikai föltételeihez szoktak és formálódtak, mert a leereszkedés is lassucska volt.

A hegyek eredeti ősi magasságán, termő földrétegén és növényzetén a szakadatlan fizikai hatás sokat rontván-bontván, be kellett állani hazánk területén is a különbségnek az eleinte bizonyosan egyenletesebb magasságú hegyek, valamint az eleinte még magasabb régióba is fölemelkedő vegetációja között. A Kárpátok magassága még tetemes maradt, növényzete az erdő-övek szerint többemeletű (bükkös, fenyves, görbe fenyő, havasi legelő). Keszthelytől kezdve a Bakony déli lejtői, a Pilis, Mátra stb. irányába eső hegyek egész a zempléni Hegyaljáig alacsonyabbak lettek, az alattok tátongó hajdani mélység jobban feltöltődött, tehát a hegyi régiók kevesbedésével a vegetációjának régiói is kevesbedtek (tölgyes, bükkös).

Specziálisan az Ős-Bakony eredeti alakján, a Vértes, Pilis, másfelől Horvátország bércei között, a természet nagyon sokat koptatott, s a róla lesodort és fúvott föld és por alatta a mélységet sekélyebbítette. Míg folytonosabb bércz volt, a mai vezérnövényei, kivált a jellemző aprótermetű füvek és cserjék nyomán, eleinte egyező-termetű, kevésfajú vegetációjának kellett lenni, de a mint a bércz jobban szétszaggatódott, a völgyekben, a vízmosás mentén sok szárazhelyi fa és fű elpusztult, a helyére újabb költözött, valamint a régi kurta tű közé is mások tolokodtak s a vegetáció mind jobban tarkult. Az ősi apróságból a budai Szent-Ivány hegyén, pl. a *Linum dolomiticum*, Füreden az *Aethionema*, Sz.-Királyon a *Coronilla vaginalis*, Keszthelyen a *Myosotis suaveolens* stb. maradt fenn. Egykori hegyi vegetációja maradékából, különösen a láp növényzetéből WIERZBICKI kézírata a tudomány részére megmentett valamit. (92. old.) A Bakony nagyobb magasságából az ősfenyvek csaknem nyom nélkül elpusztultak. A fenyves utólja hihetőleg Fenyőfő és Rátót határában maradt meg, emitt egy düllőt még ma is *Fenyősnek*¹ neveznek. Az ilyen név a magyar nyelvben, mint *Fenyőfő*, a multa nézve becses nyomot őrzött meg. Uralkodó fája napjainkban a bükk maradt. A balatoni lejtők tetején a tölgynek 4 faja zöldellik, helyenként a bükkfa is mutatkozik; önként, vadon termő fenyőfája ma nincs. Nagyobb és zártabb erdeje, hatalmasabb fája, kivált a természetileg pusztulatlanabb Keszthely vidékének van. A Balaton felé tekintő hegyoldalon Almáditól Aszófőig, továbbá Révfülöp hegytetején az erdei fa alacsony, a Badacsony erdőkoszorúját se sokkal hatalmasabb fák alkotják, sőt a Balatonmellék alsó régiójának uralkodó fája, a tölgy mondhatni csaknem nyomorgó félben él, sok helyen elpusztult vagy eltörpült. Szébbtermetű és erőteljesebb fáját ritka helyen látni; csenevész bokrait ezután a szőlőtermelés könnyen kiirhatta, a midőn a tüzes bor értéke a szőlőtökének szaporább ültetését sürgette. Másjellemtű ősbibb faja, a mely valaha itt nőhetett, nyom nélkül elkorhadt.

A növénypusztulás nagyobb volt a Balaton körül, mint a Pilishegységben, s a pusztulást korán követte a római kolóniának szőlőtermelése. Sőt a pusztulás az az egész Balaton mellékén sem egyforma mindenütt. Keszthely völgyeiben meg a hegyein az őskori lilimos mezőknek maradéka (*Asphodelus albus*, *Veratrum*

¹ V. Ö. ROMER FL.: A Bakony, 9. old.

nigrum, *Anthericum ramosum*, *Sternbergia*, *Scilla autumnalis*, *Iris arenaria*, *Muscari Transsilvanicum*, *Lilium martagon*, *Hemerocallis* stb.) ma is szembetűnő. Keszthely vidékének flórája a balatonparti községeké közt leggazdagabb és legváltozatosabb, hazánk flóráját jellemző vezérnövénye elegendőszámu, általában a talajromlás, az éghajlati változás és száradás nem annyira kirívó, mint másutt. Ezután a Badacsonyt, Füred és Arács hegyeit és Almádi vidékét egész Sz.-Király határáig kell említenünk, a hol Vörös-Berény Malomvölgyében, meg a Várhegy és Apáczafára sziklái körül a vegetáció még elég változatos.

A vegetációra nézve nagyon egyforma síófoki és somogyi partot nem említve, Füred és Tihany sziklái és körülötte az ősi dolomit vegetációnak (184. old.) számos kiváló tagja, valamint jellemző mediterrán és keleti növények virítanak, de ez mindössze aránylag kis térségre szorúl a vidéken. Nagyobb térségen most a régi szőlőtermelés parlagja, gízgaz és más kórós vegetáció éktelenkedik. Ellenben Balaton-Füred és Aszófő közt a sovány legelőn alig van valami termő földréteg, csak a nem pusztán a földből táplálkozó *Euphorbia Pannonica* meg az *E. Gerardiana* kövér kutyatej és más sovány fű, bokor vagy kóró teng rajta. A kemény rétegről a földet, a mint Lóczy beszélt,¹ a szél a Balatonba söpörte, tehát a Balaton mellékének nagy területe útban van az elkövesedés felé. Ilyen karsztforma vidéket KERNER a Bakonyból már említ,² de az ilyen, termőföld nem takarta köves vidék Túl-a-Dunán, tovább nyugat felé, a Rábától délre, nagyterjedelmű és terméketlen. Az ilyen földbe a fű, de kivált a fa meg a cserje gyökerét kellő mélységre be nem verheti, pusztulni kénytelen, így az erdőnek elromlott és tovább romlik az alapja.

XXXV. FEJEZET.

A BALATONMELLÉKI VEGETATIO KEVEREDÉSE A TÖRTÉNELEM FOLYTÁN.

A természetes fizikai erőn és úton kívül valamely vidék flórája mostani képének megalakításához a vidék benépesedése, valamint az embernek mindennapi munkája is nagy mértékben hozzájárul.

A vegetatio ott a legszebb, legtisztább, legkeveredettebb és legmegkapóbb, a hol nagyon körülzárva, könnyen hozzá nem férhető s az emberi munkától és járáskeléstől sokáig bántatlanul és keveredetlenül maradhatott. Ilyen pl. még a sziget, a havas flórája, hazánkban a temesvármegyei homokpusztái (agger Romanorum, biclo brdo), Erdélyé, a Balatonnál a dolomit sziklái és sziklamorzsalékai. Mennél jobban látogat az ember földművelő szerszámaival, jószágával és közlekedő műveivel valamely, kivált alacsonyabb vidéket, a növényzet annál jobban keveredik és veszti jellemét, úgy hogy végre néhol egész gíz-gaz marad.

Hazánk s a Balatonmellék flórájában sem volt állandó helybenmaradás. A flóra tagjai itt is mindég változtak, a mióta a haza felszine megalakult, a történelem idejében jobban keveredett, mint az előtt, az alacsonyabb, jártabb tájékon, az emberi hajlék körül jobban, mint a magasabb, kevésbé látogatott és lakatlan

¹ Lásd a Földrajzi Közlem 1894. 141. old. is.

² Bakonyer Wald, 3. old. (a bécsi zool. botan. Gesellsch. Verhandl. 1856).

vidéken. A népek átvonulása, megtelepedése, a földművelés és többféle közlekedés előtt flóránk egyszerűbb, keveredetlenebb, egyenletesebb és eredetibb volt, mint ma.¹ Az erdősítés és faültetés előkészítette a melegebb vidéki füvek meghonosodását. A mostani nagy változatosság és tarka keveredés a lassanként folyó beköltözés és behurczolás eredménye. Sok növény, mint becsempészett vagy bevándorolt, tehát mint kétségtelenül nem ide való, hazánk s a Balatonmellék flórájából nagyon kirí. (*Centaurea solstitialis*, *Verbena officinalis*, *Impatiens noli tangere* stb.) vagy a hazai honosságot jól tudja színlelni (konkoly, pipacs, *Onagra biennis*, *Antirrhinum orontium*, buzavirág, *Adonis foenicea*, *Crepis rhoeadifolia*, *Anthemis Ruthenica* stb.), s hazai őspolgárságát legfeljebb azért nem feszegetjük, mert a beköltözést és meghonosodást történelmileg igazolni nem tudjuk. A keveredés ritka földön függ annyira a történeti eseménytől, mint hazánknak részben nem is nagyon régi alvidékén. Itt és az Alföldnek a hegyről lesodort friss talaján, tehát hegyi földben, a meleg alacsony vidéken, az idegen fű könnyebben meghonosodik és szétterjed, mint másutt, kivált a havas hatása alatt levő tájon. Innen vonúl tovább a meghonosodás, s Alsó-Ausztria, Morvaország s részben még Csehország flóráját is gazdagítja.

Az a régi és eredeti növényzet tehát, mely az embernek itt lakta és járta-kele előtt természetes úton-módon ide került, lassan-lassan a beköltözött másvidéki fajokkal bővült. Az újabb gyarapodás folytán az őspolgárok némelyike el is pusztult, míg végre a flóránkban lassanként nagyobb változatosság és tarkaság keletkezett.

Mostanában a francia botanikusok hadi csata után összeszámítják, hogy a következő évben a csatamezőn micsoda új növények sarjadzottak ki.² Így kellett volna ezt régen feljegyezni, s a növényzet változatait a történelmi eseményekkel összevetve vizsgálni. Ha az ősmultba, a történelembe vissza tudnánk látni, egészen másképp íránk le a mai növénytakaró megalakulását. Ha hazánknak minden csata és átvonulás idejében lett volna botanikus, a ki a flórának ilyen bővülését annak idejében följegyeztette volna, világosabb lenne előttünk, hogy flóránknak jelentékeny része és sok érdekessége a történelem idejebeli behurczolás.

Az idegen és bevándorolt növény egész szervezetével, sajátágos magaviseletével, az elhurczolást megkönnyítő vagy könnyen eláruló tagjával, bizonyos, gyakran elhagyott vagy gázos helyen csak szálonként való növéssel, szaporátlanságával, gyors elő- és eltűnésével a gyakorlott vizsgálónak hamar szemébe tűnik és gyanús lesz a hazai jogos polgárok közt, vagy bizonyosra elárulja, hogy nálunk eredetileg jövevény. Mintha a honos növények bizonyos ellenállást tanúsítanának, a jövevény beköltözésekor azonnal közéjük nem keveredik, velök szoros biológiai szövetkezetbe nem lép, hanem elég hosszú ideig a vidéken határozatlan helyeken kóborol. Gyakran a gázos, elhagyott, átalakított vagy munkált földön, melyet a honos fű inkább kerülni szokott, a felbontott talajon, az útfélen, romon, kiégett tűzhelyen, kőfalon stb., tehát a vidéknek nem a bántatlan földjében gyökeredzik meg beköltözésekor az ember nyomdokát kísérő idegen vándorfű. Míg a keményebb termőföldhöz, a

¹ Flóránknak ezt az egyszerűségét csak a körülbelül mai klímára és talajviszonyokra értjük, nem a midőn más klíma alatt egész másforma fák és növények takarták hazánk hegyeit.

² FRANCHET: Sur une florula adventice observée dans le département de Loir-et-Cher en 1871 et 1872, Bull. soc. bot. France 1872, séances p. 195-202, ASCHERSON, Botan. Jahresh. 1874. p. 1105-1106, Verschleppung von Pflanzen in Folge des Krieges von 1870-71 in Frankreich; csinos összeállítás. Term. tud. Közöny 1872. 355-56., 1876. 244-45. old

vidék nap- és évszakához, az odavaló növénypolgárokhoz hozzászokhatik és velök szövetkezetbe léphet, addig sok idő telhetik, s a meghonosodás nem ritkán jó hosszú ideig tart.

Budán pl néhány növény máig is csak azon a helyen terem, a hová a török ültette (török pirosító = *Peganum Harmala*, fügefafa) vagy a magvát elszórta (*Sisymbrium Loeselii*). Több ilyen behurczolt növény csak a Sz.-Gellérthegy körül vagy rajta terem (*Medicago orbicularis*, *Calepina Corvini*, *Silene flavescens*, *Papaver hybridum*). A *Digitalis nova* WINTERL (*D. lanata* EHRH.) a békásmegyeri Csillag- és Rókahegyről nem terjed a főváros felé, csak ott néhol a réti fű közé keveredik. Az *Elymus crinitus*¹ var. *microstachys*, *Galium tenuissimum* (Pomázon is), *Xeranthemum cylindraceum* Sz.-ENDRE mezőire a szerbbel vagy a törökkel behurczolt fű, de sem ez, sem a *Festuca myurus* Pomáizról nem lép a főváros határába, — a háromféle pemetefű ma is ott van Arács előtt (a szeretetház táján), a hol KITABEL idejében; a *Medicago rigidula* Tihanyról, az *Allium atropurpureum* Füredfürdő kis dombjáról, a *Cirsium platyonychium* Keszthely környékéről, a *Scutellaria Columnae* Sz.-Király bokrai közül, a *Carpesium cernuum* Szigliget erdejéből, a *Lepidium graminifolium* Túl-a-Dunánról nem igen terjed kelet felé. Látni való, hogy némely növény a maga erejéből nem, vagy lassanként terjed, kivált a melyeknek földrajzi terjeszkedését szervezetének bizonyos morfológiai alakulása meg nem könnyíti.

Nem mondhatjuk, hogy a behurczolt idegen növény fölismerésének mindenkor valami biztos karaktere lenne, de gyakran az egész szervezetjokról lerí az idegenség, sőt az elhurczolásra szervezkedhetik is (161. old.), vagy a termőhelye különös, egymaga vagy sajátságos serege huzódik meg rajta. Tény, hogy a gyakorlott szem a jövevényt könnyen fölismeri, s melyet vagy a minőt KERNER tartott jövevénynek, én előttem is ez van ilyen gyanús színben.

A Balatonmelléken meghonosodott *Althaea pallida*, *Malva alcea*, *Lavatera Thuringiaca* virága akkora, a minő nagy más idevaló fűnek nincs. A *Salvia Aethiopsis*, *Gypsophila paniculata*, a *Vaccaria grandiflora* stb. sajátságos, ördögsekérforma elágazásával, az *Allium atropurpureum* sötétpiros nagy virágernyőjével, a szerbtövis fájdalmasan szúró sárga töviseivel, a maszlag szúrós terméstokjával, a kender, *Dictamnus*, *Chenopodium botrys*, *Coriandrum*, *Bifora* erős bódító szagával, a *Vaccaria* meg a *Dictamnus* tokgyümölcsének sajátságos szétrepedezésével, a *Stachys Germanica* meg a *Salvia Aethiopsis* sajátságos gyapjával elüt a Balatonnál honos valamennyi más növénytől, az említett bélyegek más vidékre, más hazára vallanak.

Fölismerésökre továbbá főleg az alapos növénygeográfiai ismeret is rávezérel. Ha tudjuk az ilyen kétes növény terjeszkedésének hol a földrajzi centruma, és systematikai széles rokonsága, s ebből egy faj elszakadva, kis területen, talán kevés számmal is jelenik meg, az ilyen fű gyakran idegen jövevény. A földrajzi elterjedésből tehát sokat következtethetünk.

¹ Az *Elymus* (vagy *Cuviera*) *caput medusae* és *E. crinitus* közt legendő faji különbség nincs, lehet az előbbi is Keletről terjedt el Európa déli részén. Fajtaik megkülönböztetésekör SCHREBER szava «spiculis scabris» a kiindulás, tehát az érdeskalászuákat kell az *E. crinitus* alá osztani, a simakalászuákat az *E. caput medusae* alá. A mienk mint var. *microstachys* Borb. (Természettud. Közl. 1897. 378. jul.) a *Cuviera crinita* alá helyezendő, habitu graciliore, humiliore, spica minore, involucro magis patente (cfr. Velen Fl. Bulg. 626, var. *minor* Velen. Suppl. 1898. 301; Cuv. caput med. var. *aspera* SIMK. Pótf. 1897. novemb. 232), sed non horizontali, spiculis minoribus scabris, latioribus quam in *C. capite medusae*. A keleti typust HAUSSKNECHT (Symbolae ad fl. Gracc. 1899, 5¹) szintén *Hordeum crinitum* (non Desf.; *H. chaeocephalum* Borb.) néven közli.

Magyarország flórájának tetemes része, különösen nevezetes keleti vagy orosz-eredetű ritkasága és más jellemzője a történeti eseményekkel vándorolt ide és a vértől ázott újabb földrétegekben meghonosodott. Minden olyan magyar város flórája gazdagabb és kevertebb, a mely nevezetesebb történeti események vagy nagyobb költözködések színhelye volt (Pozsony, Székes-Fehérvár, Eger, Nagy-Várada, Pécs, Orsova stb., kiváltképen Budapest), mint az olyan községeké, a melyek a harci mozgalmak és nagyobb járás-keelés köréből távolabb esnek (Késmárk szűkebb határa, Szécsény, Békés). A Balaton melléke e tekintetben nem a leglátogatottabb, de nem is a legmellőzöttebb vidék.

A növényzet összekeveredését a régi Pannonia, a mai Túl-a-Dunán területén is sok mindenféle költözködés mozdította elő. Itt is nő elég kóbor vagy másképen gyanús idegen növény. A Balatonmellék könnyen megközelíthető alacsonyabb hegyvidék. A történelem idejében sok átvonulásnak, gyarmatosításnak, csatározásnak, sokféle közlekedésnek és kulturai mozgalomnak nézőtere volt. Mind ez a természetes gyarapodásnál jóval rohamosabban keverte és gazdagította a növényzetet.

A keltákkal, a római birodalom feldúltával, a népvándorlás útján, az avarokkal, hunnokkal, a francia és német inváziókkal, KUPA vezérnek a hazai fiatal kereszténység ellen való harczával Túl-a-Dunán flórája kétségkívül bővült és keveredett. Hogy a pannoniai gyarmatok, PROBUS császár szállósíttetése, a tó vizének állítólagos római lecsapoltatása (76. old.) révén flóránk olasz, a török hadvonulás útján pedig balkáni növényekkel gazdagodott, mai maradványok igazolják.

A *Lepidium graminifolium* az olasz városok és Fiume szemetes vagy elhagyott helyein gyakori. Ugyanilyen módon nő Tihany körül, az egész faluban, a Balatonmellék több helyén, Somló-Vásárhely és Káld körül, sőt Zimonyban is; kétségtelen római emlék. Másutt a *Kentrophyllum lanatum* viseli úgy magát, mint az olasz tanya körül. A római gyarmatosítással összehurczolt jövevény része nyom nélkül eltűnt, más része ma is a vidéken kóborol.

Több mint valószínű, hogy a *Teucrium botrys*, *Phleum asperum*, *Vulpia*, *Inula oculus christi*, *Althaea hirsuta*, *A. micrantha?*, *Medicago rigidula*, *Erodium ciconium*, *Trigonella Mouspeliaca*, *Malva alcea*, *Samolus Valerandi*, *Bupleurum rotundifolium*, *B. iunceum*, az *Anchusa Italica* *Reseda phyteuma*, *Eragrostis multiflora*, *Amarantus Blitum*, *Crepis Nicaeensis*, *Cr. pulchra*, *Carpesium cernuum*, *Polygonum Bellardi*, *Verbascum speciosum*, *Sideritis montana* stb. olasz holmival és szénával jutott flóránkba. Túl-a-Dunán délnyugati részén könnyen fölismerhető, hogy a déli növényzet a római kolónia nyomán terjed. Katafa mellett Vasvármegyében a déli *Vulpia Myurus* meg a *V. sciuroides* a keleti *Hypericum barbatum*mal a régi római úton együtt nő s nem messzire a *Moenchia Mantica* («Selva Mantica» Verona m.).

Ellenben török jövevény a Balatonnál a *Soria Syriaca*, *Sclerachloa dura*, *Rubia tinctorum*, *Allium atropurpureum*, *Conringia orientalis*, *Aegilops cylindrica*, *Myagrum perfoliatum*, *Hypericum barbatum*, a *Dictamnus* (?), *Althaea biennis*, *Salvia Aethiopsis*, *Valerianella hamata*, *Gypsophila paniculata*, *Coronopus*, a keleti honosság nyomán. A *Soria* a Balatonnál is úgy viseli magát, mint a török jerikói rózsája (*Anastatica Hierochuntica*),¹ a termete is ugyanaz, szárazon összezsugorodik, megnedvesedve szétterpeszkedik (hygroscopicitas).² De a szerb tövis «török gilice» nevérol nem régi török emlék, a török világnál sokkal újabb tolakodó, az *Avena orientalis* meg az *A. fatua* nevű zab pedig hamarabb vetőmaggal terjedt el, akár két felől.

¹ A középkor zarándokainak s francia címernek jerikói rózsája az *Asteriscus pygmaeus* Coss. et Dur. (*Saulcya Hierochuntica*. Michon).

² Pótfüzetek. 1891. 8. old.

Török jövevény hazánkban a *Digitalis nova*, a *Malcolmia Africana*, *Calepina Corvini*, *Papaver hybridum*, az *Elymus crinitus*, *Medicago Arabica* (Orsova), de a Balaton mellékére nem jutott, vagy régen elpusztult. A *Digitalis* Túl-a-Dunán meglehetősen a török útja mentén halad Bécs felé, tehát a török elősegítette az ausztriai útját (Term. tudom Közl. 1897 438. old.). Hogy a török jövevény egyenesen a Balatonnál fészkelte volna be magát, nem állítom. Pécs, Szigetvár (*Conringia Austriaca* Fönyednél), Budapest, Székes-Fehérvár, sőt Vasvármegye felől is ide juthatott, a hol már előbb elvadult.

XXXVI. FEJEZET.

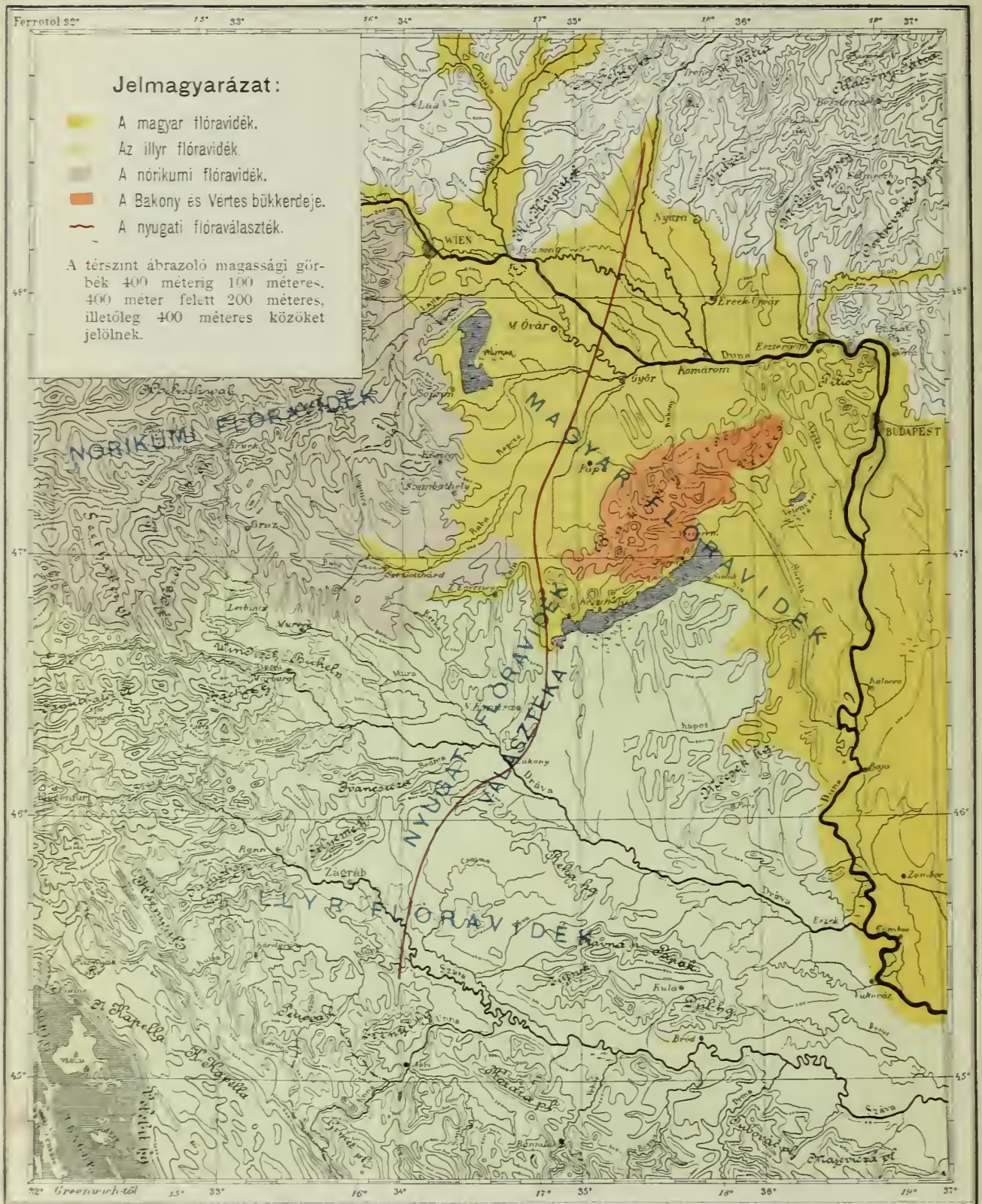
FLÓRAHATÁROK KERESZTEZŐDÉSE A BALATON MELLÉKÉN.

A Balatonmellék flórája aránylag kis terület, de a haza más vidékével annyira összefügg, hogy alapos megfejtése kedvéért csaknem az egész hazai flórának megalkulását s a flóraidék határainak végződését kellett kutatnom és megállapítanom. Számos idevágó kérdést csak mélyebbre ható geográfiai és geológiai tanulmányokkal lehetne megfejtetni. Ezért kellett vidékünket más természetes vidékkel is összehasonlítani (222. old.). Csak ezek nyomán lehet a Balatonmellék flórájának végződéseit s a Balatonhoz közel eső flórahatárt vagy flóraválasztékot pontosan kijelölni.

A nagyterjedelmű természetes flórák választéka: az oceán, nagy sivatag vagy síkság (az Amazon síksága, Hylaea), rengeteg erdő, hatalmas hegláncz stb., melyet a növény maga magától átlépni nem bír, mind nagyobb gát, semhogy hazánk vagy a Balatonmellék flórája tagosulásának megállapítására értékesíteni lehetne. Hazánkban a flóra összekeveredése elé kisebb akadály gördül; a flóraidék természetes határait tehát szűkebb téren és speciálisabb szempontból kutatjuk. A hazai flóra felosztását megkönnyíti, hogy a választéka sok helyen a geográfiai természetszerű határral pontosan összevág. Ilyen határ vágja egymást keresztül a Balatonhoz közel. Alvidék szabta meg ezt a részletesebb flóraválasztékot, nevezetesen olyanformát, a minőt Európa flórájában a *cisalpinus* és *transalpinus* növényfaj kifejez (45. ábra).

1. Mátyusföldje északi részétől a Vág mentén, a Kis-Alföldön, Rábaközön, Kemenesalján át tágas síkság van s a Dráva völgyével való összefüggést csak Zala vármegye alacsony hegyei szakítanak meg, de a Zala, Kanizsa, Rinya és más kisebb víz mentén a Kis-Alföld meg a Dráva síkja nincs elzárva, sőt a zalai hegyek sem akkora magasak, hogy a flórájuk meg a szomszéd síkságé között tetemes különbség és választék keletkezhetett volna. A Drávától délre ez a síkság a Lónya, Csernec és Csazma stb. víz mellékén le s a Száván át egész a Zriny-hegységig terjed a Ferrótól számított keleti délkör $33\frac{1}{2}$ —35. (16 — $17\frac{1}{2}$ Gr.) foka közt s a rajta uralkodó természeti viszonyokkal együtt hazánk természetes flórájában félreismertetlen választék, rajta keresztül innen-onnan a keleti és nyugati táj növényzete nem, vagy nem tetemesen keveredik.

Hazánk flórájának ez a nyugati meridionális választéka a vasvármegyei Vütör (Irottkő) meg a Bakony között, a Zala völgyével a Balaton délnyugati sarkáná (Kis-Balaton) húzódik végig. Ezt a határt, mely déli felé csaknem két délkör közé eső szélességre terjed, Vasvármegye hegyein közönséges számos növény nem lépi át, tehát nem tapod be a Balaton mellékére sem.

45. ábra. A Balaton-környék flóráhatárainak vázlatos térképe.

Mérték ca 1: 2.400.000.

2. Másrésztől a Mura meg a Dráva, még jobban délre pedig a Száva völgye, körülbelül két foknyi szélesség övére eső tágas térség, a mely a havasi növényeket tápláló Keleti-Alpok közép (nórikumi) és déli (Karni-Alpok, Karavankák, Juli-Alpok) tagozatját szeli át, a vegetatiót hazánkban is északibbra és délibbre választja. Amaz a havasaljai (nórikumi), ez a délibb növényeket fejlesztő illyr flóraidék (*dicio florae Noricae atque Illyricae*).

Ez a választék a fentebb kijelölt meridionális természetes határt keresztben vágja. A Mura felsőbb folyása a Balatonnal egy irányba is esik, de a választék, a Dráva meg a Száva mentén jobban délkelet felé halad s a Balaton mellékét elhagyja. KERNER¹ a flóra tagjai között kézzel fogható határt keresvén, az illyr flóra északkeleti határául a Dráva folyását tűzte ki. A Dráva azonban az illyr flóra terjedelmének nem természetes választéka, mert árterén kívül mind a két partján, még a somogyi és zalai halmokon és völgyekben, Baranyában, sőt Vasvármegye déli határán is ugyanaz a növényzet jelleme. A Dráva meg a Száva mellékének növényzetét, a jellemet tekintve, e vármegyékétől elválasztani nem lehet, vagy ha az utóbbiakét a Karszt bérceiével összekapcsolni idegenkednénk, akkor a horvát és szlavón, valamint a szomszéd magyar alvidék növényzetét külön tagozattá kellene egyesítenünk és a Karsztétől elválasztanunk. De a Karszt alacsonyabb helyein is majdnem ugyanaz a növényzet, mint a Dráva és Száva síkján, a Balaton déli részeig, sőt az idáig kiterjesztetem illyr flóraidéknek a Mecsek, Zengő meg a Papuk oly flóraszigetjéi, a mely a Karszt bizonyos hegyeinek magasságával egybevág. A zágrábi Szleme, a Kalnik, Macsely és Ivancicza is ily szigetek. Hatalmas bércei (Kapela, Karszt, Velebit) délnyugaton a tengerpart hosszában tömörülnek s havasi régióba is fölnyúlnak (Risnyák).

Tapasztalataim nyomán, a melyeket előbb Horvátországban és Szlavóniában, azután a Balaton mellékén szereztem, a Karszttól a Száva és Dráva felé ugyanazon jellemű vegetatió terjed egész a Balaton déli részeig, az illyr flóra végződése tehát itt van. Mint e végső határon, kivált Túl-a-Dunán déli tájain, az illyr flóra fogytán, teljes feloszló félben van, a Balatonnak bakonyi partjára csak kevés jutott belőle. Jobban délnyugatnak, a hegyes vidéken a vegetatió életföltétele változatosabb, ezért a növényzet is gazdagabb és különfélebb, az illyr flóra jelleme jobban kidomborodik, mint a Száva meg a Dráva mentén, sőt a Drávától észak felé is.

Minő éles a Balaton alatta flórának ez a választéka, megtanulhatjuk abból, hogy a bakonyi part mészsirtjének füvei át nem lépik, Somogyban nem nőnek, ellenben északkelet felé messzire terjedhetnek. A déli part homoki füve, talán csak a szamárkönyér kivételével, a bakonyi parton is nő (királydinnye), igazolásául, hogy eredetileg a bakonyi partról jutottak a délire.

A kisalföldi választék nevezetes flórahatar. Keletre és nyugatra tőle eltérőbb a vegetatió, mint a Duna és Tisza derekának két partján. Nyugaton, a vas megyei hegységben nórikumi elemek uralkodnak, Keszthely völgyeiben pedig a keleti magyarföldi vegetatió kezdődik, vagy keletről számítva, jobban mondva végződik. A Kis-Alföldet, valamint a vas- és zalavármegyei alacsonyabb hegyeket és völgyeket, mint természetszerű éles választékot, számos növény sem kelet, sem nyugat felől nem lépi át. A nyugati havasaljai fű a síkság és völgy áradmányos helyén élet-

¹ Az Osztrák-Magyar Monarchia írásb. és képb. Bevezető kötet, 215. old., továbbá a Florenkarte von Oesterreich-Ungarn térképe és ismertetése szerint.

kellékét meg nem leli, viszont a keleti száraz klíma füve nyugat felé való terjedésének a hűvösebb havasi klíma állja útját. A jellemző növény a másik vidékre át se szállingózik, ellenben természetes, hogy a régibb közös vegetációból mind a két tájon maradt fenn megegyező.

A hosszanti flóraválasztékot Túl-a-Dunán nem lépi át Vasvármegyéből kelet felé, tehát a Bakonyban s a Balaton mellékén nem terem vadon a szelid gesztenye, a feketekérgű és más fenyő, a mely Vasvármegyében természetesen gyakori, a *Salix incana*, sok rózsa és szederfaj, a *Rosa pendulina*, *Myricaria* (csermely-czípus), *Prunus padus* (májusfa), zöld égerfa, csarab, a Fertő tavánál a *Rosa Braunii*.

A füvek közül a *Willemeria*, *Trollius*, *Tofieldia*, *Arnica*, *Centaurea pseudophrygia*, *Epilobium Dodonaei*, *Euphrasia perincisa*, *Gentiana Austriaca*, *Thlaspi alpestre*, *Th. Goesingense*, *Alchemilla hybrida*, *A. vulgaris* var. *macrotoma*,¹ *Vaccinium*, *Pulmonaria Styriaca*, *Lycopodium*, *Cetraria*, *Festuca amethystina*, *Chlorocrepis*, *Orobis tuberosus*, *Pleurospermum*, *Barbarea stricta*, *Achillea ptarmica*, és var. *linearis*, *Cytisus hirsutus*, *Carex caespitosa*, *Sempervivum adenophorum*, *Caltha rostrata*, *Polygonum bistortum*, valamint a szerpentin saját növénye sem.²

Viszont vidékünkéről a választékon át nem lép Vasvármegyébe³ a manna-kőrösfű, a feketegyűrű, a fanyarka, nevezetesebb berkenyéink, a bakonyi tiszafa.

A füvek közül a *Bromus squarrosus*, *Euphorbia Pannonica*, *Cirsium Boujarti*, *Vinca herbacea*, *Gentiana Carpathicola*, *Herniaria incana*, *Thalictrum maius*, *Aethionema*, *Achillea Neilreichii*, *Sisymbrium orientale*, *Draba demissorum*, *Dentaria trifolia*, *Seseli leucospermum*. Több példát a Balatonmellék saját és keleti növényei közül válogathatunk (207. és 246. old.)

Minő szigorúan alkalmazkodik a geográfiai elterjedés a nyugati választékhoz, még a következők igazolják kétségbe vonhatatlanul. Az illyr flóra kiváló fája, a szelid gesztenye, a Drávát átlépi, nyugaton terjed Vas- és Sopron vármegyébe, de természetesen a Zala vizét át nem lépi s északkeletnek nem terjed, a Bakonyt meg a Balaton mellékét elkerüli. A szelid gesztenye övét követi hazánkban is, Horvátországban is a csarab (*Calluna*), a nyugati választékot csak Sümegnél kis területen lépi át, a Bakonyban nem terem.

A *Lonicera caprifolia* is így terjed Horvátországból Muraszombatra, a Balatont elkerüli, de kelet felé Bukin és Bács (falu) erdejéig terjed.

Így terjed a határvonalon túl Horvátországból a *Buphthalmum salicifolium* (Sopron), az *Orobis tuberosus* (Kőrös, Kőszeg), az *Epilobium Dodonaei*, az *Arnica montana*, *Gentiana castanetorum* (Travnik, Vilenica és Kőszeg), a *Sencio umbrosus* a Balatont átugorva (Velcbit, Fáttra), *Typha minima*, *Polygala chamaebuxus* (Rudc, Borostyánkő), a *Teucrium scorodionum* (Kamerl-Moravica, Nyitra vm.), *Primula auricula* (Kalnik, Fáttra), *Centaurea mollis*, *Cytisus hirsutus*, *C. supinus*, *Dianthus barbatus*, *Genista nervata*, *G. Germanica*, az utóbbi négy a Balaton nyugati részén ritka, a többi a Balatonnál s a Bakonyban nem terem.

Ezekből a példákból kiderül, minő sajátosságos, de szorosan elkülönült útja van a növény földrajzi terjeszkedésének.

A Balaton melléke a Bakonynyal együtt az egymást keresztező flóraválasztéktól keletre és északkeletre esik, de a két határ mindenesetre döntő a Balatonmellék flórájának megalakulására nézve. Csak Récse, Bakónak és Csapi környékén vizsgálódjunk, már a flóra alkotó eleme tetemesen eltérő Keszthelyétől, pedig a

¹ Foliorum radicalium lobis triangulari-ovatis, caulinis ad medium fissis, loborum marginibus fere parallelis, caule patenter piloso, calyce receptaculoque glabro. Exeunte majo floret.

² Több példát lelni: Magyarország vármegyéi és városai, Vasvármegye 504—508. old., továbbá Vasvárm. növényföldr. 70—74. old.

³ Olyan vármegyét kellett összehasonlításul választanunk, a melyeknek a flórája pontosan ismeretes. Zala nyugatibb része ismeretlenebb.

távolság és egyéb földrajzi és más természetszerű alakulás a két vidék között alig számbavehető, de Récse a flóraválasztékon már túl esik délnyugat felé.

A flóraválasztékon túl

Bryonia dioica	Récse
Salvia glutinosa	»
Inula Helenium	»
Mentha Biharensis	»
Genista nervata	»
Cyclamen Europaeum	»
Rubus glandulosus eltérései	»
Cytisus hirsutus	nyugatnak
C. supinus	»
Dianthus plumarius a választéktól délre (Kalnik)	
D. armeriaster	»
D. barbatus délre és nyugatra	
Spiraea	» » »
Paronychia Kapela délnyugatra	
Coronilla emeroides délre	
Cirsium Boujarti	»
	(nincs)

A Balatonnál terem

B. alba,
ritka,
nincs,
»
ritka,
csak véletlenül,
R. Balatonicus,
C. leucotrichus,
ritka, helyette a C. aggregatus gyakori,
D. Hungaricus,
nincs,
ritka vagy alig,
nincs,
P. cephalotes,
C. emerus,
ritka,
Veronica Velenovskyi stb.

Az illyr meg a magyarföldi flóra találkozása és vegyeledése a Balatonmellék hegyein.

Magyarország flóraidékeinek vegetációi centruma a Kárpátokon, a közép-hegységeken, a Norikumi- és Juli-havasokon van. Mennél távolabbra esik a vegetáció a kultúrától, kivált a hegyek magasságán felfelé; annál tisztább és határozottabbjellemtű, mert az emberi munka kevésbé vegyelíti össze.

A távol fekvő Kárpátoknak egyenes hatása és módosítása a balatonmelléki flórára nincs. A közép hegységnek egyik tagja, a Bakony, a Balaton északi partját környezi, s déli és délkeleti verőfényes lejtőinek bántatlan helyein a legszebb és legjellemzőbb a partmellék növényzete. A hűvös tavaszt részben Noricum okozza; havasi növény a Balatonnál kevés, de ez kiváló. Ezen kívül kivált Zalavármegye völgyeinek növényzete bizonyos fokig a szomszéd Vasvármegyéével egyező, ezét pedig még jobban módosítja Noricumnak mind a flórája, mind pedig az éghajlata.

A Juli-havasok, a Karszt meg a Velebit a Balatontól szintén távolabb emelkednek, de vidékünk flórája onnan is tetemesen bővült. KERNER¹⁾ e hegység flóráját, a havas csúcsok kivételével, a pontusmelléki flóra (flora Pontica²⁾) illyr vidékének (illyrischer Gau) nevezi, s a terjedelmét csaknem a flumei tengerpartig levezeti,

¹⁾ Osztrák-Magyar monarchia írásb., bevezető köt. 205, 215. old.

²⁾ A geológiai elnevezéstől a botanikai teljesen független maradhat. Tény, hogy földszégi flórateületet tengeről (Pontus) elnevezni meg nem felelő, másrészt GRISEBACH (Die Vegetation der Erde I. 263, 294. old.) már előbb más területet nevezett *flora Ponticának*, azt, a mely Kis-Ázsia északkeleti részén *Azalea Pontica* és *Rhododendron Ponticum* stb. díszcserjékkel pompázik. Az újabb *Flóra Pontica* nevet már ez is eléggé megingatja. Azonkívül nekem az a meggyőződés, hogy nemzeti tudományunkban szabad, sőt kötelességünk centrumul hazánkat tekinteni, tehát a növénygeográfiai területek közterét magunkhoz képest hazánkban keresni és innen kiindulva megalkotni. Én éppen ezért a KERNER-féle újabb Flóra Ponticát *magyar flórabirodalomnak* (imperium florae Hungaricae) nevezem.

észak-kelet felé pedig a Dráváig, Moslavináig nyújtja. Innen a Pécsen át a Dunáig, tovább fölfelé Budapestig stb. Nyitrába és Beregbe terjedő növényzetet s általában a régi Pannoniát, *pannoniai flórávidéknek* nevezi. E térségen belül terjeszkedik a balatonmelléki flóra is. Az illyr és magyar flórávidék valóban nagyobb egységnek, a *pontusmelléki* vagy jobban mondva a *magyar flórabirodalomnak* természetes tagja. Valamikor mind a kettőnek még megegyezőbb, egységes flórája volt, a mint a hegység geológiai minősége (mész) és kora igazolja.

KERNER azonban e vidéken soha nem járt, szemlátomásból annyira nem ismeri, hogy az orgonafát, a török és csöves mogyorót is az illyr flóra jelleme közé sorolja, holott ez itt vadon nem terem. A két flóra vidék határának kimérésében sem volt pontos. Tapasztalásom szerint csak az lehet helyes, a mint a 195., 199. old. jelzem. Hogy a somogyi, de kivált a baranyai magaslatok növényzete nem az Ősmátráéval egyező, nem csak a fajok száma (*Colchicum Cupani*, *Doronicum Caucasicum*, *Inula spiracifolia*, *Helleborus odorus*, *Paeonia promiscua*, *Trigonella gladiata*, *Spiraea oblongifolia* (a Balatonnal szemben), *Digitalis ferruginea* stb.) mond ellene, hanem a geológia is. Idegenszerű, azaz nem az alpesi hegyképződéshez tartozó csupán a pécsi hegység, a Mecsek, mely valószínűleg nem egyéb, mint a hajdani Balkánhegységnek legészakibb foszlánya, mondja INKEY.¹ Meggyőződésem szerint a Mecsek növénykülönösségei, mint az egykori balkáni flóra maradéka, határozottan ezt igazolják, azért a *balkáni flóra szigetjének* tekintendő. Kétségtelen, hogy az illyr és magyarföldi flórávidék közt épen a találkozás helyén éles határt vonni bajos, valamint a határon termő fűvek közt azt is nehéz megállapítani, melyik az igazi illyr vagy magyarföldi; mégis északnak vagy délnek tartva, — a sok megegyező elem kivül is — általában meglehetősen szétválík az illyr és keletibb magyarföldi (és a bakonyparti) vegetatió. Az illyr flóra kétségtelenül délibb, sok vonása a mediterránnal hozza kapcsolatba, azért én a mediterrán és a beltöldi magyarföldi flóra közt áthidaló tagozatnak tartom.² A mai mediterrán flóra jelenlétét szélesbítve, csaknem e flóra felvidékének is tekinthetnök.

A flórában azonban nagy időközön keresztül és a különböző fizikai körülmények között változás és egész nagyobb különbség állott be. Az illyr flóratagnak már a legmagasabb növényformációjában, a fa vegetációjában nevezetesebb fajok jelennek meg, a minők a Balatonmellék alacsonyabb és keletibb táján hihetőleg nyom nélkül kihaltak. Ilyen a havasi aranyzapor (*Cytisus alpinus*), a tompalevelű juhar (*Acer obtusatum*), keleti gyertyánfa, magyar tölgyfa, *Fraxinus rostrata*, *Fr. argentea* (Novi), *Sorbus Austriaca*, komlóbükk (a Plitvicai tavaknál),³ a cserjék közül a *Rhamnus fallax* BOISS. (*Rh. Carniolica* KERN.), *Rosa livida*, *R. gentilis*, *Berberis Aetnensis*, *Lonicera alpigena*, *L. caprifolia*, *L. reticulata*, *L. glutinosa*, *Ribes Fleischmanni*, *Spiraea cana* és más gyöngyvessző bokrocaska, továbbá *Genista heteracantha*, *Daphne Blagayana*, *Satureia*-bozót s az illyr flórának számos más kitüntetője.

¹ Magyarország földművelése. 1896. 4—5. old.

² Pallas Nagy Lexikona XII. köt. 79. old. — Magyarorsz. vármegyéi és városai: Fiume. 1897. 452—456. old. Magyar orvosok és term. vizsg. Munkálatai XXIX. 1898. 191. old.

³ A Term. tudom. Közlöny 1899, 159. old. jelenti, hogy az *Ostrya carpinifolia* (komlóbükk) Légrad szőlőhegyen és Zákány határában is terem. Ez ugyan főntebbi határszabásunkba nem ütközik, de szőlőhegyen inkább bizonyos, hogy ültetett. Csodálatos, hogy nálunk tárgy hiányában, szájról-szájra terjedő közlés alapján, ültetett fa hírét közlésre méltónak tartják. Légrad és Zákány alacsony szőlőhegyein eredeti fa ma alig terem. Az utóbbin voltam.

Túl a Dráván vagy a Dráva mentén nő a fűneműek közül, de a Balatontól északra ismeretlen illyr polgár a *Verbascum floccosum*, *Odontites verna*, *O. canescens*, *Dianthus armeriaster*, *Mentha Dalmatica*, *Helleborus atrorubens*, *H. odorosus*, *Lamium orvala*, *Epimedium alpinum*, *Omphalodes verna*, *Rhadiola*, *Lycopus exaltatus* var. *Hungaricus*, *Polygala Rossiana*, *Helleborus macranthus*, *Lilium carnolicum*, *Digitalis ferruginea*, *D. levigata*, *Sesleriák*, *Isnardia*, *Linum viscosum*, *Scrofularia vernalis*, *Vicia oroboides* stb.

Ellenben az idevaló *Sternbergia colchiciflora*, *Dianthus Hungaricus*, *Draba demissorum*, *Sorbus semiincisa*, *S. perincisa*, *Seseli leucospermum*, *Gypsophila arenaria*, *Iris arenaria*, *Arabis hispida*, *Linum glabrescens*, *Alyssum Arduini*, *Hieracium echioides*, *H. Balatonense*, *H. Wiesbaurianum*, *Ajuga Laxmanni*, *Gentiana Carpaticola*, *Veronica foliosa*, *Amygdalus nana*, *Scutellaria Columnae*, *Vicia sparsiflora*, a Balatonmellék flórájának legritkább polgárai a horvát hegyeken nem teremnek.

A két vidékkel a kapcsolatot olyan növények erősítik meg, a melyek az egyik flóra területéből a másikba a történelmi vagy talán épen az újabb időkben könnyen be nem költözhettek, hanem ősidőbeli közös maradéknak kell tekintenünk.

Horvátországnak meg a Balaton mellékének közös növényei — a Dráva síkját mintegy átugorva, — a fák közül a pelyhes tölgy, a cserfa, a manna kőrísfa, a fekete gyűrű, a fehér hársfa, a hólyagmogyoró, a török meggy, a *Sorbus meridionalis* és más almaféle bokor, a futó rózsa, (*Rosa silvestris*) és más vad rózsa, *Daphne laureola*, *D. cneorum*, *Coronilla emerus* stb. sok déli apró cserje (235. old.)

A fűneműek közöse az *Asphodelus albus*, a *Scilla autumnalis*,¹⁾ *Veratrum nigrum*, mint az ősliliom mezők maradéka, — továbbá a gumós *Smyrnium*, két *Ruscus*, *Knautia Pannonica*, *Herniaria incana*, *H. hirsuta*, *Hieracium sessiliflorum*, *Galium Austriacum*, *G. silvaticum* *Recsina*, *Badacsony*), *Potentilla rupestris*, *Calamintha intermedia*, *Malva alcea*, *Thalictrum maius*, *Aethionema*, egész le a tengerig, az *Artemisia saxatilis*től némi eltéréssel az *A. camphorata*, *Euphorbia angulata*, *Thrinacia hirta*, *Helleborus dumetorum*, *Leontodon incanus*, *Crepis capillaris*, *Vinca herbacea*, *Tamus*, *Jasione*, *Myosotis suaveolens*, *Genista Germanica*, *Centaurea axillaris* stb.

Ez mind megannyi jellemző növény, a Balaton fölött s a déli flóraválasztékon túl, messzebb az illyr flórának délnyugati tájain. Világos jele, hogy az illyr és balatonmelléki meszes vidék flórája egykor egymástól elkülönítve nem volt, s az illyr flóra hajdan nagyobb bőséggel feljebb terjeszkedett, hanem az ősi egyenletesebb vegetatiót geológiai események, melyeknek nyomán az említett vízfolyások tágasabb vidéke vagy régi lapályképződés támadt, szakították szét egymástól messzire. Régen keletkezett ez a választék; helyén épen az a növényzet pusztult el, a mely a két vidék flórájának fokozatos kapcsát és folytatódását élénk tárná. A választék elkészültével a növény elterjedésének új útja nyílt, a folyó vízzel, széllal stb. majd az egyik, majd a másik oldalra más-más növény került a messzebb vidékről. A választékon innen és túl más-más természeti állapot között az alacsonyabb és jobban keletre eső, illetőleg jobban délnyugati tájon a flóra egyenletessége mindjobban megszűnt, itt is, ott is másképen fejlődött a növényzet, úgy hogy innen és túl nagyobb különbségeknek kellett beállni, a geográfiai határ és flóraválaszték tehát jobban kiélesedett, s azután a tágasabb völgyet a növény sem léphette át, s a keveredés elé nagyobb akadály gördült.

Az illyr flóra határát ezek után, a természetnek megfelelően, a Balaton délnyugati partjáig kell vonnunk. Legkifejezettebb a jelleme a mészhegyeken; a lapályon jobban vegyeledik és veszti a jellemét (Kőrös-, Somogy-, Zalavm.), de azért szakadozva felhat Vasvármegye déli részéig, itt a norikum flórataggal találkozik és vegyeledik, s a jelleme még jobban elmosódik. Az áthidaló flóra északkeletnek

¹⁾ Keleti irányban *Apatin* és *Szonta* közt szíken is nő ez a nálunk ritka csinos növény.

Somogy völgyében, közel a Balatonhoz, valamint Baranya és Tolna határán foszlik szét teljesen. A keleti növények előnyomulása az Ósmátra felé, délnyugatnak a Balatonig tart, s a két flóra határán a Balaton vize háborog. A pannoniai jellemző flóra tehát a Bakony meg a Balaton vize közé szorúl, de a szélességbeli terjedelme nagy, a Zala meg a Tapolya vize között terjed (Lásd a 45. ábrát).

A növénygeografiai határok elmosódása.

A növényzetnek egy része a Földnek mai felszínén össze-vissza barangol, több helyen állandó tanyát üt magának, majd számtalanszor változtatja a helyét, a régi helyéről teljesen, az utolsó szálig eltűnhetnek, a vegetáció okai és föltételeivel együtt, másutt jellemző új helyet biztosít magának. Ez még a természetett növényekkel is megeshetik. A petrezselyem pl. déleuropai, ma inkább a művelt helyek körül vadúl el, Balaton-Füred hegyein is elég gyakori. Hazainak nem mondhatjuk. Mégis pl. SCHUR¹ azt hagyta ránk, hogy a petrezselyem Brassó körül (természetes, hogy elvadúlva) gyakori. Ez az úgyszólva ma már csaknem hazátlan faj tehát Balaton-Füred és Erdély hegyein új hazát hódíthat magának, s ha a történetét nem ismer-nők, végre a nevezett helyeken akár otthonos polgárnak tekinthetnők. Így csem-pésződik be a flórába sok idegen elem.

Ebből és sok másból is tudjuk, hogy ma a vegetáció már nagyon keve-redett. Az egésztől nem tudjuk, melyik növénye honnan és mióta került oda, melyik a régi, s — aránylag kevés kivétellel — melyik az újabb meghonosodott polgára. Ezért a növények honnanvalóságát, valamint a flóra tagosultságát meg-állapítani, a határokat megszabni épen nem könnyű, mert a másvidéki növény a szomszéd flórának vagy vidéknek valamely helyén megszokhatik, elszaporodhatik, sőt egész jellemző lehet, pl. a koronafa az Alföldön vagy a szerb tövis az útmel-léki flórában. Ma egy-egy természetes flórában inkább kiváló jellemző helyekre, mint növénygeografiai határozottan elkülönített térségekre akadunk.

A flóraidék határait kijelölni továbbá néhol azért bajos, mert a kultúra a növényeknek földrajzi elterjedését össze-vissza keverte, s kivált a szántott-vetett vidéken a növényzetnek eredeti karaktere egészen elmosódik. A gyakran taposott mezón, kivált a lakosság és foglalkozása szerint, a közönségesebb növények serege-lenek össze és hatalmasodnak el, azok a fűvek, a melyek másutt is hasonló módon keverednek és gyarapodnak, tehát bennök a vidék növényzeti karaktere sem nyi-latkozhatik. A somogyi parton épp azok a gazdaságot és romladékot követő fűvek és kórók tanyáznak, mint a minők jó távol, túl a Tiszán. A hegyre (Füred, Bada-csony) fölfelé haladva a romkedvelő giz-gaz lassanként szépen elmaradozik, a vegetáció tisztúl és a jelleme jobban kidomborodik.

Ezt azért említettük, mert bizonyos helyen vagy határon ma a keveredés tetemes lehet, s vegetáció határát elrejtí. Ellenben más helyen, vagy az elmosódott határtól távolabb a vegetáció különbsége élénken kifejeződik.

Somogy és Zala síkjáról, kivált a nedves vagy a művelt földjéről, valamint a flóratag határán is, távolabbra szóló ismeretek nélkül, nehéz lenne a növény-geografiai jellemet és hová tartozandóságát megállapítani s a növénygeografiai határt

¹ Enumeratio plantarum Transsilvaniae 247. old.

kiszabni, mert ott a flóra karaktertalan keveredés, s más flóraidék alkotó részének is tekinthetnénk. Mi részint folytonosság, részint néhány jellemző növénye miatt az illyr flórához kapcsoljuk, mert bizonyos bántatlanabb helyen inkább az illyr növényekkel való kapcsolatot hirdeti.

Ha majd a kultúra a Balaton mellékén a vizet a lehető legszűkebb térségre szorítja, ha a ma látszólag hasznavehetetlen sziklákat is eltünteti, végre a botanikus szemében ma még feltűnő különbsége is eltűnik az említett három flóratagnak, jellemtelen keveredése lesz a vegetációnak a Balaton körül mindenütt munkált vagy értékesített területen. Az egész kultúrmező lesz, a melynek keskeny mezsgyéin vagy kis darabjain küzd a régi vegetáció maradéka. És ez így fog tartani sokáig a kultúra uradalma alatt. Az itt maradt közönségesebb élelmesekből majdan, a természeti körülmények változásával alakul, lehet a kultúra sírján, újabb vegetáció.

XXXVII. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK FLÓRÁJÁNAK TUDOMÁNYOS BONTOGATÁSA.

Bizonyos ország vagy vidék növénygeografiai ismeretének kétségtelen alapja az összes növényzetének alapos összefoglalása vagy enumerációja. A hiteles enumerációból válogatjuk össze a vidéknek jellemzőit vagy más említésre méltóit, az enumeráció növényeiről merítjük a vidék növénygeografiai ismertetésekor minden állításunkat és következtetésünket, szóval a vidék növényzetének előszámítása a vidék vegetációjának bizonyos rendezett tükre és statisztikája. Szükséges tehát, hogy a növény azonossága más vidékével szemben vagy a kisebb-nagyobb eltérése szigorúan megalapíttassék és kifejeztessék, mert a helytelenül és hamarosan összevont fajokra fektetett bárminemű következtetés hamis, ha két vidéken egybevágnak hirdetett faj, csak bizonyos tekintetben megegyező, különben pedig tetemesen különböző. Így pl., hogy nagy ember botlását idézzem, melyet a magyar fordítók sem vettek észre,¹ DE CANDOLLE azt hirdeti, hogy a pontusmelléki havasszépe (*Rhododendron Ponticum*) csak Kis-Ázsiában meg a Spanyol-félsziget déli részén terem. Ilyen esetekre állapítja ő a megegyező fajok termőhelyeinek szétválasztottságát vagy elszakítottóságát. Csakhogy DE CANDOLLE azt, hogy a *Rhododendron Ponticum* a Spanyol-félszigeten is teremne, hibás enumerációból merítette, mert a szóban forgó spanyol *Rhododendron* a maga igazában a *Rh. Baeticum Boiss. et Reut.*, tehát nem csak az azonosság nem helyes, hanem hamis az alap is, a miben DE CANDOLLE a növénygeografiai szétválasztottságot gyökereztetni akarta.

Az állatok meg a növények enumerációja nem szakembernek egyáltalában száraz és nem is nagyon becsüli meg. Pusztá enumerációnak mindenesetre kevesebb értéke van, mint a megszólaltatottnak vagy magyarázottnak. Más szemmel tekinti a szakember az enumerációt, szellemi gyönyöre telik benne, mert maga előtt látja azoknak a szép növényeknek a sorát, a melyek valamely vidéket, országot díszítenek és vágy keletkezik a termő helyén láthatni. Én még a növénycserc katalogusát is élvezettel olvasgatom.

¹ DE CANDOLLE: Termesztett növényeink eredete, Budapest, Természettud. Társulat 1894., 337. old. (ford. PAVLICSEK S., revid. MÁGÓCSY-DIETZ S.).

Az enumeráció és enumeráció között mi is különbséget mondunk. Egyszerűbb törekvőtől szívesen veszszük az egyszerű, hibátlan enumerációt is, de a mai növénygeografiának illetékes alkotni csak a kiindulás, a további rátámaszkodás kedvéért szükséges, ezután egészen más nevezetes munkát végez vele.

Speciálisabb területen célunk a növényzet összeszámításán meg a termőhelyek összejegyzésén és ismertetésén kívül megalapítani, miként fejlődött ki, alakult meg az uralkodó vegetáció leple. Nagyobb területen, valamint az általános növénygeografiának célja kutatni és lehetőleg megalapítani ezeken kívül a növényzet keletkezését, hazáját, a keletkezés helyéről, az őshazából való szétvándorlását stb., de a legnemesebb, legnehezebb, bizonyos eredménnyel mégis kecsegtető célja a növények elterjedésével az emberiség multjából némit-némit földérinteni.

Mert sok növény most is ott van, a hová az ősi vagy régebbi ember elültette vagy a magvát elszórta, a hol a növénynek valami hasznát vette, általában sok növénynek mai különös elterjedése az embernek ottlétéről tanuskodik vagy másvalamiképen téphetünk le vele valamit az ősember történetének sötét fátyolából.

Balatonmelléki kutatásunk, mint kisebb terület az utóbbi törekvésük közben alig segít valamit, de elegendő terület, hogy a vegetatio leplének megalakulását fürkészszük. Sőt az egész ország flóraleplének megalapítása céljából is kedvező kiindulás lehet, mert a geológiai korszakok II-od korától a mai korig megvan többé-kevésbé minden földrétege, hegye, völgye és különböző növényformációja.

Bizonyos vidéknek valamennyi mai növénye sem nem egykorú, sem nem ugyanonnan való, hanem különböző korból és a legkülönbözőbb helyről összesereglett keveredés és tarkaság. A bakonyi part mészszikláinak növényzete tetemesen régebbi, mint az alacsony vagy nedves part mai fűkeveréke. Nagyon távolról érkezett polgára: a kálmosgyökér Kelet-Indiából, az *Oenothera biennis*, a *Stenactis* meg az *Erigeron Canadensis* Kanadából, a szerbtövis eredetileg Dél-Amerikából, ámbar egyik se épen a Balaton mellett szállt le az európai területre hozó járművéről, sőt kivált a *Dictamnus*-nak¹ nagyon lassú és soká tartó útja volt, a míg a Himalajáról hazánkig s a Balaton vizéig lassacskán eljuthatott. A kertből elvadult Ricinuson, máriabogácson, koriandromon (Keszthely) stbin kívül a szerbtövis meg a *Stenactis* bizonynyal az újabb telepedők egyik legfiatalabbika a Balaton mellékén, az *Erechtites hieracifolia* megtelepedése egy-két évtizednél kevéssel lehet régebbi, a japáni komló most kezd Keszthely, Haraszi és Vésztő körül honosodni.

A mai észszerű növénygeografiának tehát nem lehet egészen megelégedni azzal, hogy valamely terület flórájának alkotó elemeit összeállítja, rendezi és összegezi, hanem a nevezetesebb és kirivóbb növényeknek honnan való vagy lehetőleg melyik geológiai korszakból való voltát és fennmaradását is kell puhatolnia és lehetőleg kitüntetnie.² Még a nem geológiai korszakbeli növény is majd régiebb, majd újabb, akár a korát, akár valamely helyen levő megtelepedését tekintjük. Ha a növényzet összességét így alkotó részére és honnanvalóságára szétbontogatjuk, tehát a sokféleséget egyszerűsítjük, benne vezérlő oszlopokat, vezérfajokat jelölünk ki, csak ekkor ismerjük meg igazán a flóra elemének összekerülését és a flóra megalakulását, sőt a fajkeletkezés megfajtásához is közelebb jutunk.

¹ BORBÁS V.: A *Dictamnus albus* systemája. Természetrizsi Füzetek 1896. 353, 357., 387.

² «A növénygeografiának egyik feladata» címen ezt a témát Pécssett, a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésén (1894. július) előadtam (Természettudom. Közölny 1894. 489. old.), de mint balatonmelléki tanulmányaimba vágót eddig sehoh sem közöltem.

Vezérnövénynek általában az olyat nevezzük, a mely bennünket növénygeografiai kutatásunkban meglehetősen biztosan vezérel, mint a geológust a vezérkövület a földréteg relativ korának fölismerésében. A vezérnövény lehet ásatag s a földréteg korát és minőségét jelzi, de lehet élő is, mint őskori maradék, az *Aethionema* a Balatonmellék őshegyeinek mészrétegén, az *Asplenium Forsteri* a szerpentin sziklán, a forgácsbirka Siófok homokturzásán megfészkelődve. De vezérnövény lehet bármely kiváló jellemző vagy jellemére nézve kimagasló növény is, különböző helyen, körülmény közt, mint karakternövény, sőt egyszerű, másképen fel nem tűnő növény is, a mely pl. az ember nyomát követi és haladását jelöli, mint a *Lepidium graminifolium* Túl-a-Dunán a római kolónia útját, a *Digitalis lanata*, *Soria Syriaca* a török, az *Elymus crinitus* var. *microstachys*, *Artemisia annua* a szerb nép nyomát. Vezérnövény az is, a mely az embernek valamit mintegy elárul, akár a földréteg korára, minőségére, mai állapotára, akár a növény multjára, a honnanvalóságára, korára stb., akár a táj jellemének fölismerésére. A vezérnövény tehát a tudományban mintegy emlékoszlop emelkedik, s határozott irányban vezet.

Kitűzött célunknak megfelelően elemezni fogjuk tehát a Balaton mellékének flóráját. A növényzetnek mai tarkasága és vegyüléke itt is geológiai és történelmi időbeli. Ha vizsgálatunkat legalább az egész Túl-a-Dunánra kiterjeszthetnők, nagyobb és világosabb lenne az eredmény. De csak a Balaton partmellékére terjesztve is ki elemzésünket, e vidék, sőt részben a magyar haza flórájának megalakulásáról is kielégítő képet nyújthatunk.

A Balatonmellék mai flórájának alkotó részei: 1. ősrégi, egész a II-od korbéli sziklát benépesítő, tehát a geológiai időszakokkal is kapcsolatban levő növények a bakonyi part erdeinek nagyobb részével együtt. Van köztük bennszülött (endemicus), kiváló magyarföldi (keleti) és mediterrán-eredetű faj, bizonyos havas-aljai vonás (planta subalpina), sőt trópusi ereklje is. A Balatonmellék mai növényzetének szép száma, a geológiai romon és emléken, ősbibb vegetatióinak a maradéka.

2. A fölmívelést és szőlőtermelést követő, a 3., 4-ed és mai korbéli termőrétegen fészkelődő növények, melyek a kultúra övében geográfiai jellem nélkül vegyelednek, csak különösebb, bántatlan termőhelyen: a homokon, a nedves parton, a nádasban, az ingoványréten vagy a vízben van kifejezett jelleme.

3. Nem régi ide költözés, mint meghonosodott növény. A Balatonmellékre természeti erő, állat vagy az ember révén ma is jut fű. A működő erő ma ismét oda is viszi, a hol már ő vagy ősfaja egyszer kipusztult.

További fejtegetésünk lehetőleg az itt említett jellemű növények sorát követi.

XXXVIII. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK SAJÁT (BENNSZÜLÖTT) NÖVÉNYEI.

A mely növény valamely hegységnek, országnak, vidéknek vagy más helynek a sajátja s ezen kívül másutt nem terem, bennszülöttnek (planta endemia), specialisan hazánkban *magyarföldinek* (hazai, honi, nemzeti) nevezzük. Hogy eredetileg valósággal ott szülemlett volna meg, nem állítjuk, de más helyről ismeretlen lévén, *odavalonak*, voltaképen a régi eltűnt vegetatióból gyakran szűkebb téren visszamaradt őseréklyének kell tekintenünk. A bennszülött növény megállapítása

a földrajzi elterjedés szűkebb vagy tágabb ismeretétől is függ. Ismeretlen hegység felkutatása más hegység növényeinek endemismusát gyakran megszüntette, pl. a Balkán havasaié a hazai Kárpátokét.¹

Kisebb földrajzi terület növényendemismusát kutatni és megalapítani nem kis nehézséggel jár. Az alvidéken, a minő Túl-a-Dunának legnagyobb része, a növény mindenfelől és mindenüvé össze-vissza hurczolódik, a jószág az erdőbe, a hegy és völgy rejtekeibe is elviszi, a földművelés pedig a ritkaságot vagy ősemléket kiirtja. Az alvidék növényzete nem maradhat olyan természetszerűen zárva, mint a hogy a magasabb régió éghajlata, továbbá a bükk meg a jegenye fenyőerdője a a havastető növényzetét körülzárja, s a kultúra is alig bolygatja. Ott fenn a növény élete is külön feltételekhez van kötve, úgy hogy a havasi fű magva vagy a sarja az alvidékre lesodortatván vagy lehurczoltatván, itt boldogulni nem tud. Hazánk azért is eltérő pl. a bajor síkságtól, hogy rajta, mint emitt, a havasról lesodort fű nem virít. A havason mindig nagyobb számú jellemző vagy épen endemikus növény maradhat, mint az emberi közlekedésnek gyakori útjában. a síkságon vagy a dombos vidéken. Az alacsony vidékről a növény messzebb fekvő alacsonyabb helyre is elhurczoltatva, előbbi rendes életkellékéhez könnyen hozzájuthat, ezért sokfelé jobban elszaporodhatik, s az alvidék különböző helyén a növényzet gyakran ugyanaz.

Az alacsonyabb vidéken vagy kisebb terület rejtekhelyén a ritka növény fennmaradhatott ugyan, de a fennmaradása nincs biztosítva. Rejtekhelye bántatlan nem maradhat, általában az alvidéken a növénynek életkelléke és termőhelye nem oly sokféle és változatos, azért a ritka vagy endemikus növény száma korántsem akkora, mint a jobban tagozódott magasabb vidéken. A ritka fű bizonyos helyen különös és ritka életkörülmény között maradt fenn, épen ezért a tó nyílt partján a rejtekhelyet kedvelő kényesebb fű csak ritkaság (*Veronica Velenovskyi*), vagy az idejutása különös véletlenség, nem terjed tovább, mint pl. az *Allium atropurpureum* Füred-fürdő egyik dombjának szűk helyén. De az állandóbb tanyát kedvelő, ritkább fű ide se jut vagy az ubiquisták, a gyakori telepedők szövetkezete túlnyomóságával elfojtja, a friss talajon vagy a munkált föld övében boldogulni nem engedi. Hisz a növény megritkulásának rendesen története van. Megváltozott részére a viszony, életrevalóságából veszített, mint régebbkori növénynek a szervezete a mai viszonyoknak kevésbé megfelelő, ezért szapora nem lehet, nem bír a mai viszonyokkal és társaival küzdeni, akárhol, úton-útfélen, házkörül meg nem nő, rendesen csak messze, rejtekhelyen bír elhatalmasodni.² Már pedig a Balaton mellékén, mint aránylag kis és többnyire munkált földön, majd minden hely könnyen hozzáférhető és épen a rejtekhelye ritka vagy kevés, a hol a ritka fű bántatlanul tenyészhetnék és sokáig fennmaradhatna. A nem gyakori fű a Balaton körül csak elszórva jelentkezik, mint a *Scirpus pauciflorus*, *Helichrysum arenarium*, *Hieracium echinoides* Fonyód kiterőjénél, a *Vulpia myuros* Siófok fás helyén, a *Cicuta*, *Hippuris* Keszthelyen stb. Egy érkező növénynek eleinte való ritkasága természetesen nem szoros értelemben veendő (*Matricaria discoidea* Pesten, az Angyalmezőn 1899), mert azután néhány esztendőre egészen elszaporodhatik.

Azután az endemismus fogalma is változhatik a nagyobb és kisebb terület szerint. Nagy terület endemikus növénye szorososan elválhatik más vidékétől, míg a

¹ Természettrajzi füzetek, 1893. 40—41. old.

² A havasi fű inkább azért látszik ritkának, mert ritkán juthatunk hozzá.

kisebb terület endemikusa egész terjedelmesebb hegységé lehet, pl. a balatonmelléki endemikus az Ósmátráé. Kisebb területen kevesebb értékű fajt is inkább figyelemre méltatunk, s mint a vidék speciálitását, benszülötttől kiténtetjük.

Bonyolodik az alvidéki növényeink endemismusa azért is, mert némelyik magyarföldi Alsó-Ausztria szélére (*Dianthus Hungaricus*, *D. collinus*, *Silene multiflora*), Stíriába (*Pulmonaria Stiriaca*), vagy Szerbországba (*Peucedanum arenarium*), Boszniába és Stíriába (*Dentaria trifolia*) stb. is átlép.

Az alvidék benszülött növényének földrajzi elterjedése, illetőleg helyenként való fennmaradása is egyenetlen. A *Ferula Sadleriana* pl. a Pilishegy meg a tordai Hegyhasadék sajátja, tehát Túl-a-Dunán-nak is benszülöttje, a Balatonmellékéhez számítani azonban nem lehet, mert a hegyvidéken nem terem, már régen kipszultulhatott. Ellenben csodálatos, hogy a budai és balatonmelléki *Orobus ochroleucus* csaknem máig az endemikusok hírében tudott maradni;¹ míg végre kiderült, hogy a Balkánon is, Olaszországban is otthon van. Lehet, hogy éppen hazánkba hurczolódott be, s a megfelelő vidéken elszaporodott. Kiderült róla, hogy nem is igazi *Orobus*, hanem *Vicia sparsiflora* Ten. 1842. (*V. Pilisiensis* Aschers. et Janka 1872). Így fogja értékét veszteni még más benszülöttnek vélt növényünk, az itt előszámítottak némelyike is, a mint majd az elhurczolása vagy más termőhelye kiderül.

A Balatonmellék a benszülöttek összeállítására és általános jellemzésére nézve aránylag kis terület; saját benszülött növényei összeállításakor, hogy szabadabban mozoghassak, Budapest és általában a Balatonmellék közelebbi vidékét is összefoglalom. Bár a főváros, valamint a Balatonmellék flórája egy természetszerű földrajzi tagozat, mégis az összefoglalás nem egészen okadatolt, mert a fővárosnak számos vezérnövénye nem terem a Balatonnál, másrészt némelyik már mint helyettesítő faj vagy fajta osztozkodik a két területen. A Budapest körül uralkodó *Centaurea Sadleriana* pl., mely különben a *C. Scabiosa*-nak csak olyan eltérése, hogy a belsőbb fészekpikkelyek fehér függeléke gallérozza körül a fészekvirágait, körülbelül mint a *C. adonidifolia*-ét,² a Balatonnál már nem terem, a rendes *C. Scabiosa* helyettesíti ott.

GRISEBACH³ hazánk alvidékének következő növényeit becsüli benszülötteknek:

* <i>Orobus ochroleucus</i> ,	<i>Alyssum Wierzbickii</i> ,	<i>Syringa Josikaea</i> (*ültetve),
<i>Euphorbia lingulata</i> ,	* <i>Seseli leucospermum</i> ,	<i>Cirsium furiens</i> ,
<i>Kitaibelia vitifolia</i> ,	<i>Ferula Sadleriana</i> ,	* « <i>brachycephalum</i> ,
<i>Melandrium nemorale</i> ,	<i>Pedicularis campestris</i> ,	<i>Cephalaria radiata</i> .

A csillaggal jelzett a Balaton mellékén is otthon van, de ma csak a *Seseli leucospermum* itt a kétségtelen benszülött.

Én Budapest vidékének benszülött növényeiül a következőket mutattam be:⁴ Fa a *Tilia Hazslinszkyana*, *Corylus Pilisiensis*, *Acer Bedői*, *Sorbus semiincisa*; bokor a *Khamnus sphenophylla*, *Rosa Transsilvanica*, *Genista Hungarica*, *Cytisus millenii*,⁵

¹ Pótfüzetek a Term. tud. Közönlöhöz. 1899. 189—91. old.

² REICHENBACH: Fl. Germ. excurs. 217. — BORRÁS: Oesterr. Botan. Zeitschr. 1882. 342.

³ Die Vegetation der Erde. I. 555. old.

⁴ Budapestnek és körny. növ. 4. old. — A magyar homokpuszták növényvilága 1886. 8. Természettudom. Közönlöhöz 1884. 149, 157. old. — Pallas Nagy-Lexikon XII. 79, 921. old.

⁵ Természettudom. Közönlöhöz 1897. 433. Pótfüzetek 1898. 163. old.

C. pallidus; fűnemű a *Seseli leucospermum*, *Ferula Sadleriana*, *Linum uniperifolium*, *L. dolomiticum*, *Centaurea Sadleriana*, *Hieracium Danubiale*, *Dianthus subdiutinus* a hegyvidékről, a *Colchicum arenarium*, *Linum glabrescens*, *Veronica Bihariensis*, *Tribulus orientalis*, *Dianthus diutinus*, *Alkanna parviflora*, *Festuca vaginata*, *Centaurea Tauscheri*, *Sedum Hillebrandii*, *Allium Borbásii* a Rákos mezejéről, az *Onobrychis arenaria*, *Thlaspi Fankae* (a Svábhegyen) a hegyen, valamint a Rákoson is.

SIMONKAI¹ Túl-a-Dunán-nak következő bennszülöttjeit említi:

Kitaibelia vitifolia,	*Cirsium Boujarti,
*Vicia Pilisiensis,	*Cynoglossum Hungaricum. (= G. Haenkei Schult.),
*Seseli leucospermum,	Vége a *Sedum Hillebrandii az Alföldről.

Közülök kétségtelen bennszülött a Balatonnál ismét csak a *Seseli*; a *Kitaibelia*, Túl-a-Dunán csak ültetett, a *Cirsium Boujarti* Olaszországban (Majella, Morrone Aprutii), Tirol déli részén (Val di Vestino), hazánkban Csereviz, Békás-Megyer fölött stb., a *Cynoglossum* a Velebiten, Boszniában és Hercegovinában is terem, a *Sedum Hillebrandii*-t pedig *Fanka*² a *S. Sartorianum*-mal (Boiss. et Held.) egyesítette s *Nyman*³ szerint Szerbiában is terem. Csodálni is lehetne, hogy a bojtortjános *Cirsium* és *Cynoglossum* (51. ábra) másfelé el nem hurcolódott volna.

Én a Balatonmellék endemikusaira nagy gondot fordítottam. Némelyik gyengébb eltérést, csak a teljesség meg a faji szétválás megkezdődése kedvéért említettem meg. A mint a fajfogásról, erről is lehet vitatkozni, némelyiket hybridnek lehet mondani, de ez a dolgon, kivált a fák között semmit se változtat.

A Balatonmellék bennszülött növénye leginkább a partot (lásd a 120. old.) meg a hegyet lakja s itt kiválóan a legrégebb geológiai formációnak, a mésznek a szülöttje. Innen máshová eljutni vagy nem birt, vagy másutt kedvezőtlen helyen elpusztult, a Balaton mellett pedig magyarföldi is, talajjelző is maradt.

A Balatonmellék hegyeinek fajt újjá alakító hatása ma nincs, vezérnövénye nem az utolsó ezredekben keletkezett itt, hanem természetes úton ide került vagy ide hurcolódott és később jellemző lett, endemikusa pedig az őskor vegetációjából maradt vissza, legfeljebb az alsó vidékre leereszkedve némileg átformálódott.

Hogy a Balatonmellék bennszülötteit újabb behurcolásnak tekinteni nem lehet, bizonyága az egymás közt, valamint más vezérnövényekkel való benső systematikai rokonságuk. Így a fás bennszülöttek nagyobb része az almafélék meg a rokon rózsafélék (rózsa, szeder) családjából való, melyeknek a bennszülötteken kívül még más jellemzőbb fajai is vannak a vidéken. Több bennszülött fa barkás virágzatáról rokon. A fűneműek közt is több van ugyanabból a családból vagy nemzetségből, sőt a rózsafélék (*Potentilla*) közül is.

Megvénhedett bennszülöttje a Balatonmellékének a *Sorbus semiuncisa*, szederfaj, *Seseli leucospermum*, *Potentilla Lócyana*, de sok régiye van déli és keleti növényei között is. A 209. stb. old. előszámított példa többnyire terjed az egész Ősmátra övén vagy a közel vidéken. Az égerfa, szeder, rózsa, *Potentilla*, kakukfű, menta, *Hieracium* leginkább jelenkori átformálódás. Többnek, mint *leendő* vagy *alakuló fajnak* (species futura v. nondum perfecta) még csak kevésértékűnek látszó finomabb

¹ Erdély edényes flór. 20. old., de a növény edényes, nem a flóra, valamint plantát, nem a flórát lehet enumerálni.

² Mathem. és term. tudom. Közlem. XII. köt. 163. old.

³ Conspectus fl. Europ. p. 261.

azaz subtilis bélyege van, de ez annál említésre méltóbb, mert az eltérést, a tőfajtól való elszakadás megindulását az Ősmátra természeti viszonyai okozták, illetőleg indították meg. A most gyengébbnek látszó bélyegeket majdan erősbödni-nek, jól kialakúlnak s a mostani gyenge vagy ingadozó eltérések, még a helyi alakok is (forma localis), ha fennmaradhatnak, majdan a messze jövődjő fajai lesznek.

A Balatonmellék sajátvidéki növényei.

I. A fásnövények.

Mint mindenütt, a Balatonmelléken is a fás növény alkotja meg a geográfiai alakulással együtt a vidéknek tájképét, a fa tűnik ki leginkább a vidéken.

A Balaton melléken, valamint hazánkban fás vagy fatermetű egyszikű nem terem, valamennyi ilyen növényünk a kétszikűek osztályából való. Az egyszikű fatermet a pálma. A nyitvamagzó (gymnospermae) vagyis tobzos fák családjának tagjait az egyetlen boróka képviseli. A fenyő, a hol nő, rendszeren ültetett.

A hatalmasabb kétszikű fák nagyobb része barkás. Ilyenek a tölgyfafélék, gyertyánfafélék, nyírfafélék meg a fűzfafélék vadon, nevezetes magyarföldi fajokkal. Az almaféle, rózsaféle és vitorlásvirágú család fajai is nevezeteseek. A platanus (Platanaceae), eperfa (Moraceae) ezüstfa (Elaeagnaceae), tamariskafa (Tamariscaceae), az orgonafa (Oleaceae), lógesztenye (Hippocastanaceae), sokféle hársfa, diófa, (Juglandaceae), a bálványfa (*Terebinthaceae*), lepényfa (*Caesalpiniaceae*), az aranyzapor meg a koronafa (*Papilionaceae*) természetszerűen nem jellemző, csak ültetett.

A vidék saját fája, de részben Budapest vidékén is terem:

A mogyorófának eltérése, kivált a *Corylus glaucescens* és *C. striata*.

A tölgyfából: a *Quercus Balatonensis*, *Qu. calvescens* (hybrid), a *Qu. Robur* var. *perrobusta*, *Qu. sublobata*.

A *Populus villosa* LÁNG nevű szőszös nyárfa,

A *Tilia Fűredensis*, *T. subulmifolia* (hybrid), *T. Budensis* nevű hársfa.

A *Sorbus semiincisa* (46. ábra), a száraz part verőfényes lejtőjén; a nedves partét l. a 122. old. Ez a berkenyefaj a Balatonnál ritkább, a budai hegyeken gyakori jellemző kis fa, s a régi vegetatio őseréklyéje. A *Sorbus aria* szétágazásának nevezetes tagjai, a *S. meridionalis*, *S. Austriaca* parallel testvérfaja, de fajvegyülésből való származását semmi sem igazolja.¹ Mért kellene szépen gyümölcsöző magyarföldi fának hybridnek lenni, csak azért, mert másutt nem terem, s a faji széttagozódásra nem gondolnak? Délíbb helyettesítője a *S. Austriaca* (G. BECK).

Bennszülött cserje a szedrek közül a *Rubus Szabói*, *Rubus Idaeus* var. *subcandicans*, *R. plusiosetus*, *R. Balaticus* (III. tábl.), *R. grandifrons* (északi helyettesítője a *R. corylifolius* Sm.), *R. Kisfaludyanus*, *R. dolomiticus*, *R. semitomentosus*, a vadrózsák közül a *Rosa ampelophila*.

Az apró cserjéből bennszülött a *Salix irreflexa* (hybrid), *S. argyrotricha*, emezt északon a *S. argentea* Sm. helyettesíti. A *Genista nervata* (délnyug.), helyettesítője délkelet felé a *G. ovata*, *Helianthemum pustrum* (félcserje).

¹ FRITSCH szerint (Schedae ad fl. exsicc. Austro-Hungar. VII. 1896. 19.) *S. meridionalis* × *terminalis* lenne.

46. ábra. *Sorbus semiucisa* BORB. nevű berkenyefa ága a fiatal gyümölcsrel.

II. Az idevaló fűnemű növények.

Legnevezetesebb systematikai tagosulása van a vidéken a mentának, a *Potentillának*, szegfűnek, a fészkeseknek, a boglárféléknek. A többi systematikai rendben következnek, a nevezetesebbet *-gal jelöltük.

Dactylis glomerata var. *villiflora*, var. *geomastix*, a tőalaktól itt vált ki.

**Pollinia Gryllus* var. *ericaulis*, itt a *typus*sal találkozik.

**Festuca vaginata*, általában a magyar homokon.

**Ornithogalum sphaerocarpon*, helyettesítő rokona másutt az *O. Pyrenaicum* (*O. sulphureum*).

Euphorbia angulata var. *hypotricha* (Alsó-Ausztr. is), a tőalakkal vegyest. *E. pulverulenta*, az *E. Pannonica* eltérése, *E. Sturii*, az *E. Gerardiánából* vált ki vagy viszont.

Mercurialis ovata var. *longistipes* (középalak), a két tőalakkal egy vidéken.

Rumex Balaticus (hybrid), másutt helyette a *Rumex erubescens* keletkezett.

**Polycnemum Heuffelii*.

Knautia arvensis var. *canescens*, var. *brachyclinis*, gyakoribb itt a tőalagnál,

Stenactis coerulescens, a tőalak közt.

Achillea pseudotanacetifolia az *A. distans*-sal találkozik, a havason az *A. tanacetifolia* keletkezett helyette; itt belőle, az alvidéken az *A. pseudotanac.* vált ki.

**Erigeron crispulus*, másutt a *E. acer* helyettesíti.

Centaurea scabiosa var. *sublucida* (Vasvárm. is), Ausztriában a *C. Badensis* helyettesíti.

Hieracium Castriferrei, **H. megatrichum*. *H. pseudoalpestre*, *H. Doroghense*, *H. Suevorum*, *H. pseudosabinum* (másutt a *H. cymosum* meg a *H. Sabinum* helyettesíti), **H. Balatonense* (másutt helyette a *H. cinereum* nő), **H. Danubiale*, *H. subplumbeum* (helyettesíti másutt a *H. plumbeum*),

Thrinicia subglabra, (középalak),

Lactuca semiintegra (középalak),

Galium Mollugo var. *pycnotrichum*, *G. Austriacum* var. *Balatonense*, a tőalak itt is nő.

» *angustifolium* var. *oligotrichum*, találkozik a *G. erectum*-mal.

**Mentha retinervis*, *M. Kuncii*, *M. Balatonialis*, másutt a *M. pubescens* helyettesíti.

» **Peisonis*, másutt a *M. pubescens* helyettesíti. *M. thermophila*, *M. Lócyana* (27. ábra).

» *subcordifrons*, másutt a *M. nudiceps* helyettesíti.

**Ballota submitis*, másutt a *B. alba* (*B. foetida* Lam.) meg a var. *villicaulis* (Fiume)¹ helyettesíti.

Galeobdolon brachyodontum, másutt a *G. montanum* nő helyette.

Galeopsis crenifrons, a *G. speciosaból* vált ki.

**Salvia polytoma*, a gyakori *S. verticillatából* vált ki.

Thymus sparsipilus, (fajvegyülék).

Glechoma Pannonica,

Marrubium intermedium,

Verbascum longicrure.

**Androsace maxima* var. *longifrons*.

**Seseli leucospermum* mészsziklán, az alvidék legnevezetesebb endemikusa, valóságos növénygeografiai rejtvény és tűnemény. Más *Seseli*-faj alig hasonlít hozzá.

**Sedum Hillebrandii* homokon.

Sempervivum hirtum var. *rariopilum*, másutt a zöld *S. soboliferum* képződött helyette.

Thyselinum palustre var. *stenocarpum*, lápon, a tőalaktól itt vált ki.

Helleborus dumetorum (Stájer keleti szélén is) Bécs hegyein a *H. viridis* helyettesíti, hazánkban másutt a *H. purpurascens*, *H. atrorubens* meg a *H. odoratus*. Faji szétágazása hazánkban van.

Caltha cornuta var. *eurycarpa*; magasabb helyen a *C. alpina* nő helyette.

Thalictrum angustifolium var. *hypotrachum*, a tőalaktól itt vált ki.

Papaver Hungaricum (hybrid),

Berteroa incana var. *virescens*.

**Draba lasiocarpa* var. *demissorum*, magasabb vidéken a *D. lasiocarpa* helyettesíti.

Viola castanetorum, másutt a *V. Ruppilii* helyettesíti.

**Viola stichotricha*, a *V. Riviniana*-ból vált ki.

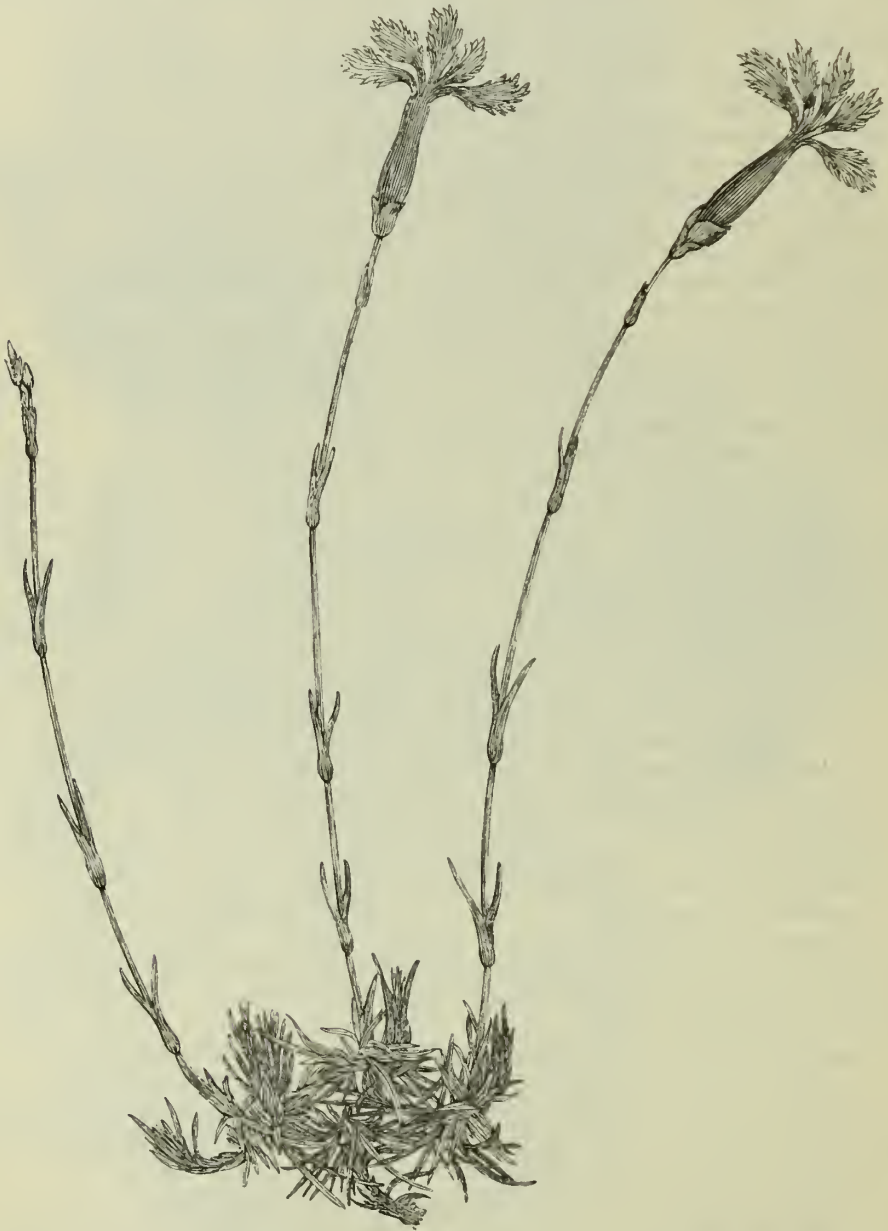
Polygala amara L. var. *Balatonica*, másutt a tőalak nő helyette.

» *comosa* var. *subsempervirens*, a tőalaktól itt vált ki.

**Althaea micrantha*, olasz testvére az *A. Taurinensis*, szerb testvére az *A. Kragujevacensis*.

¹ Pallas Nagy-Lexikon III. 1893. 810 old., caule folioque canescenti-villoso.

**Dianthus subdiutinus* (D. Pontederac), a temesmegyei homokon és Szerbiában már a közel rokon *D. giganteiformis*¹ nő helyette. — **Dianthus Hungaricus* (47. ábra) a korai alak, pünkösdi szegfű. Ausztriában meg a Kalnikon a *D. plumarius* helyettesíti.

47. ábra. Az igazi *Dianthus Hungaricus* PERS. (*D. arenarius* TOWNS., nem L.) nevű magyarföldi szegfű, TOWNSON-nak *Trawels in Hungary* (London, 1797) című munkájából lemásolva. Gyakran a tátrai *D. Tátrae*-t nevezik hamisan *D. Hungaricus*-nak.

¹ Az első ízben vizsgáltam példák erőteljes magasak voltak, de bélyegök a temesi homok alacsonyabb szegfűvétől el nem térő. Ezért a név megfelelő, nem óriást, hanem a *D. giganteus*-hoz hasonlót jelent.

Dictamnus albus, var. *levistylus*, itt délnyugatra szőrösibicszálú.

**Tribulus orientalis*, helyettesítője másutt, már a temesi homokon is, a *Tr. terrester*.

**Potentilla Sadleri*, helyettesítője Lengyelországban a *P. canescens* (lásd az I. tábl.).

* » Kernerri, a *P. adscendens* itt található.

* » Lócyana (II. tábl.), helyettesítője észak felé a *P. Wiemanniana* meg a *P. collina*.
» *argentea* var. *subpectinata*, a tőlalakkal itt található.

* » *Balatonensis*, helyette Horvátországban a *P. semiargentea* támadt.

* » *leucotricha*, másutt a *P. pilosa* meg a *P. recta* más eltérései keletkeztek.

Medicago varia var. *adnocarpa*. — *Orobus tristis* itt a tőlalakkal (*O. niger*) vegyest nő.

^ vízi és parti endemismust lásd a 85. és 120., 149. old.

Túl-a-Dunán endemismusát kiegészítve, a Mecsek csoportnak aligha van más bennszülöttje, mint a Balaton mellékének; pontosabban kellene kutatni. Van több délkeleti és kétségtelen mediterrán polgára (lásd a 198. old.).

A Bakonynak nincs bennszülöttje, legfeljebb az, a mely a balatoni lejtőkön terem. Ellenben a nyugati flóraválasztékon túl, a Vüetmhegycsoportban egész másjellemtű havasaljai növényzet (flora *Norica* seu *subalpina*) virul sok olyan fajjal, a mely a határvonalon innen az országban keletfelé nem terjed. E vidék növényzete a Balatonmellékétől is merőben különbözik, s egész más bennszülöttje maradt fel. Ilyen az *Euphrasia perincisa*, *Sempervivum adenophorum*, *Thlaspi Goelsingense*, *Potentilla serpentini*, több rózsza és szederbokor stb.¹ inkább norikumi típusok. Florisztikailag ismert más alföldi vármegyével a Balatonmellék endemismusát összehasonlítani azért meg nem felelő, mert Békésvármegyében a szíki (*Rumex pseudonatronatus*, *Trifolium angulatum*), Temesvármegyében a homoki növény (*Mattia umbellata*) az endemikus, a minőnek a Balaton körül természetszerű helye nincs.

XXXIX. FEJEZET.

TRÓPUSI EREKLYÉK A BALATONMELLÉK ÉLŐ FLÓRÁJÁBAN.

A másodkornak kréta-időszakában, a tropikus klímának tetemes változásai következtében, Európában a vegetációnak egyenletessége mind inkább felbomlott, a trópusi növény jobban tűnedezett, délre vonult s a nyomában szubtropikus, azután mérsékelt-övi sarjadzott, mely, ha ősi jelleméből veszített is, de bizonyos tropikus sajátosságokat és bélyeget mégis megőrzött. A Balatonmellék őskori flórája a geológia első és másodkora elejére vissza nem vezethető; valóbszinű, hogy abban a korban a Balatonvidék fölött tengervíz volt; igazi tropikus vegetációja tehát nem is volt.

A trópusi meg a középeurópai és mediterrán növények rokonsága nincs tökéletesen megszakadva, a visszavonulásnak, átformálódásnak és eltörpülésnek fölismerhető nyomai maradtak. A Balaton körül is, a flóra alkotó elemei között elég olyan faj van, mely a vidék, hazánk, sőt Közép-Európa növényzetéből természetével, szervezetével vagy más bélyegével nagyon kirí, legfeljebb mint mindennapi megszokott marad figyelmen kívül előttünk. Ilyen pl. a nád, a borostyán, komló, a fagyöngy, több örökzöld növény stb., mely systematikai rokonságát tekintve is, árván szakadva, rendesen fajrokonság nélkül, egy vagy kevés fajával él Európa hegyein. Ellenben teljesen

¹ V. ö. még Vasvárm. növényföldrajza 70—71. old.

fajszakadtnak (species monotypica) azért nem tekinthetjük, mert a fajrokonsága, a testvérfaj száma a meleg tartományokban tetemes. E kiterjedett systematikai rokonságból Európa flórájában csak fajszakadtnak vagy kevés fajával termő növényeket újabb bevándorlásnak, kisebb-nagyobb átformálódásnak is tekinthetnők; némelyik valóban az is (*Dictamnus*, szerbtövis). De hogy tekintsük újabbkeletű bevándorlásnak pl. a borostyánt, a mely Közép-Európának és hazánkknak nagyobb részén, még Kalocsa nedves ligetje földjén is megterem, de már Európa déli részén a *Hedera pöetarum* Bert., tovább délre és keletre ismét más-más faj és génusz váltja fel, úgy hogy a systematikai szétfajulása a geográfiai elterjedésnek is megfelel. Ki bizonyíthatná, hogy a fehér fagyöngy meg a gyöngyös madárlép nem ősereklye itt, midőn terjedelmes rokonsága a forró vidéken él, Európában

pedig a *Loranthus*-nak egyetlen egy, a *Viscum*-nak pedig három olyan faja él az erdei fákon, a mely a távol meleg vidéken, a honnön újabb behurczolásra gondolhatnánk, általában ismeretlen?

Az Európa flórájában ilyen elszigetelten vagy csak kevesed magával élő fajokat, melyeknek soktagú rokonsága, népes családja a távol meleg vidéken van, s melyeknek könnyen hurczolódo szervezkedése nincs, sőt az újabbkori behurczolás alkalmát sem lehet elképzelni, tekintem én Európa egykori tropikus flórája visszamaradt ereklyéinek, kiváltképen ha termetők, biológiai viselkedésök és morfológiai bélyegök az európai növényekétől elütő és inkább a trópusvidéki rokonéhoz közeledik. A tropikus flórában bizonyos növényalakulás sajátosságos termetével, sereges megjelenésével, különös szervevel stb. tűnik ki, úgy hogy vele a vidéket jellemzően lehet festeni. Némi

48. ábra. A borostyán meddő ága, jobbra *c* a sűrű kapaszkodó légi gyökérrel.

maradék a Európa s a Balatonmellék flórájában is hamar szembetűnő.

Ilyen pl. a forró vidék *lédája* vagy iszalagja. Az emberi művészet se tudná szebben fölékesíteni Badaacsonynak meztelen bazalt szikláját, mint a hogy, kivált a nyugati oldalon, a borostyán fölczifrázza. Lombjának örökzöltsége, fénye, csinos alakja és rajza, légi gyökere is megkülönbözteti más idevaló közönségesebb növénytől. Hosszú idő után, s késő őszi virágzása is arról tanuskodik, hogy más klíma és évszak idejéből való ereklye itt. Hogy nem a mai klíma szülöttje és kedveltje, hogy nem egészen megfelelő neki a mai természeti állapot, hogy életküzdeme sikertelen s inkább csendes vegetálás, világosan bizonyítja, hogy ritkán és csak kedvező helyen juthat virágzásig (48 ábra).

A Badaacsonyon, a klastromkút táján másik iszalag, az erősszagú komló bujálkodik. A yamsgyökér mintaképe a Badaacsonyon a *Tamus communis* nevű folyondár; egész közönséges lett a *Polygonum convolvulus* és *P. dumetorum* gyöjtény a szőlő

jól munkált talaján. A kabakbogyó (*Bryonia*) a sövényre nehezkedik, de másrészt a tropikus-eredetű tökfélék eltörpülése vidékünkön.

A bignoniatormájú iszalag (*Clematis vitalba*) a kerítésen és fákon őszkor árvalányhaj formán diszített terméséről tűnik ki, a szüretelő legény a kalapjához is tűzi. A nagyobbik folyóka (*Convolvulus sepium*) a nád iszalagja, míg Európának második légbeli-gyökeres növénye, a *Solanum dulcamaram*, iszalagtermészetéből kivetközött s a légbeli gyökér elsatnyulásának csak a nyoma maradt rajta.¹

Az újvilági s vidékünkön gyakran ültetett *Ampelopsis* vagy *Parthenocissus* jól közé illik vidékünk liánáinak, s nagyon csinos a szőlőházakon.

A tropikus flórának kiváló vonása az örökzöld, vastagabb és fényes csinos lomb, a miért, mint a hervadatlan érdem jelképe, az emberiség történetében is hirre vergődött (babér, citrom, narancs, mirtusz, rozmaring stb.). Ilyen örökzöld növény más rokonság nélkül vagy kevés rokonsággal, a forró tartományokban pedig soklagú szétágazással, a Balatonmelléken is elég van, mint az oleanderlombú *Daphne laureola*, a borostyán, a sötétkék-virágú *Vinca minor* és májkökörccsin, az *Asarum Europaeum*, *Potentilla*, ibolya, tüdőfű, az *Euphorbia amygdaloides* levele, a balatonmelléki páfrányok nagy része, mint különben is ősi vegetatió maradéka, számos kitelelő pázsitlevél. A törpe és török meggy, a sóskabokor stb. levele az örökzöldek utánozza, keményebb, vastagabb és nagyobbfényű, mint más cserjéé. Kelet és délfelé a rokonsága is nagyobb, örökzöld testvérfaja is van (v. ö. 155. old.).

Nagy a száma a tropus vidékén az olyan növénynek, mely nem a földben, hanem fában vagy más növényben gyökeredzik meg, de rá nem csavaródzik. Ilyen tehernövény (epiphyton) maradéka, valóságos légbeli növény a Balatonnál a fagyöngy meg a madárlép. Itt említhetők a zöld élősködők, a kakasczimerfélék családjából: a csormolya, kakasczimer, kakastarój, az *Enphrasia*, *Odontites*, továbbá a *Thesium*. Orchideáink fán termő forróvidéki rokonaik ellenére földben gyökeredznek.

A félélősködőktől csak egy lépés van az igazi élősködőkhöz (plantae parasitae), melyek az átsajátított kész táplálékot más növényből szíják. Ilyen a nem zöld *Orobancha*, a *Lathraea*, *Neottia* és *Monotropa*, a Balaton mellékén elszórva, csak az *O. echinopsis* Siófok homokján sereges, s a kevés humuszképződéssel a sivár homokturzáson inkább használ, mint ártana. Az *Orobancha*-nak több faja van, a többi fajszakadt. Romboló élősködő csak az aranka (kosz vagy lucernakosz).

A tropikus kövér növényeknek csak törpesége van a Balatonnál, mint a varjúhaj, a *Plantago maritima*, *Salsola kali*, *Salicornia herbacea*.

A nád szintén a tropikus pázsitkórók képviselője. Utánzója és társa a fodorsás, a gyékény, a káka, valamint a magas vad pántlikafű is.

A magasabb harasztokból a hölgypáfrány meg az ölyvharaszt említendő.

Lehet a délibbvidéki és eltérő-termetű futó rózsza is az ősidők maradéka.

Nevezetes a Balatonmellék flórájában két faj csodabogyó vagyis *Ruscus*. Ma mind a kettő télizöld s kiválóan a déli vidék lakosa. Az egyik szúrós és a bokorban, a legelő jószágnak alkalmatlan gyom (egértövis, *R. aculeatus*). A *Ruscus* azért csodálatos, hogy levélnemű ágán (phyllocladium) fakaszt virágot és érlel bogyót. A *R. hypoglossi*-t már a nép is mutatta mint csodálatosat nekem, melynek a «leve-

¹ SCHUCH JÓZSEF: Adatok a járulékos gyökerek fejlődéséhez. Értekez. a term.-tud. köréből, VIII., 1877. — SCHUCH JÓZSEF: Ist der Epheu die einzige Pflanze, welche bei uns Luftwurzeln bildet? Botanische Zeitung 1876.

lét» szokatlanul piros bogyó díszíti. Szviniczán ezért cserépben is tartják. Ilyen levélformájú ág Közép-Európa flórájában ritkaság, ellenben délfele s tovább a meleg vidéken gyakoribb, ezért a két csodálatos *Ruscus* Közép-Európa meg a Balatonmellék flórájában szintén őskori maradéknak tekintendő, a mely levélformájú lapos ágát mástermészetű időből őrizte meg.

Az európai vegetáció része a multhoz képest törpülésben, s a fák virága satnyuló félben van. A Balaton mellékének is van néhány olyan törpesége, a melynek nagyobb és változatos testvérformái a meleg vidéken vannak. Ilyen az *Arum maculatum*, mint a tropikus, gazdag Aroideae család egyetlen honos képviselője, a surlófüvek, kivált a déli *Équisetum ramosissimum*, valamint fővárosunk *Ephedrá*-ja (kazuárbokor) az ausztráliai kazuárfáké, a vad rizs a jóféle rizsé, a négytülkű sulyom a khinai nagy kéttülkű sulyomé. Trópusi maradékunk kevésbé nagyszerű, de épen hogy a vérbeli (systematikai) rokonság törpeségei elszakadva élnek nálunk, föltételezhetjük, hogy valaha, ha más formájok is, együtt élt Európában.

Sajátságos, hogy Afrika oly kevésbé szerepel flóránkban. A fokföldi erika-félék rokonságából való a cipruslevelű és szalmavirágú csarab (*Calluna vulgaris*). Afrika inkább a mediterrán flórát módosította.

Ha az előszámított trópusi ereklye nem is mind itt maradt volna fel eredetileg, történetes ellenvetés kedvéért megemlítem, hogy legalább része később ide ismét visszaköltözhetett. Ezért a trópusi ereklye értékét nem veszti, mert morfológiai bélyeg, nem kisebb távolságról el- vagy visszavándorlás szerint alapítottam meg.

XL. FEJEZET.

A HAVASI VONÁSOK ÉS EREKLYÉK.

A mit ma a Balaton hegyein látunk, mind a régi változás és pusztulás maradvéka, sem a hegye alakulása, sem a növényeszövetkezete nem így teremtődött. Sok fű alig lel földünkön állandó termőhelyet, a csírája más-más helyre jutva, kénytelen alkalmazkodni, tovább-tovább alakul, s a számtalan helyen létrejött a fajok, fajták és változatok végtelen sorozata. Minthogy sok fűnek a tovább alakulása lassú, vagy látszólag nem is alakul, nem csoda, ha alacsony hegyünkön még ma is szembe-tűnő a magasból leereszkedett havasi analogon, valamint Alföldünk síkján helyenként a hegyi vegetáció.

A Balatonmellék meg a Pilishegység flórájában is legmeglepőbb és nagyon kirívó az alpesi vonás és virágmaradék. E hegyeknek olyan helyein, a hol a növényeknek újabbkeletű és természetes úton való összehurczolása vagy összvándorlása teljes lehetetlenség, határozott havasi jellemű növényekre bukkanunk, vagy a havas vidékkel (Karszt, Fátra) való kétségtelen kapcsolat nyilatkozik (222. old.) Meglepő ez, mert a havasi virágot nem akárhol és nem akármikor láthatjuk, a havasi-eredetű kertinek történetét nem nagyon kutatjuk. A havasi virág a lakott helyre ritkán ereszkedik le, a meg nem felelő helyen alig marad állandó, a kevés közlekedés folytán az alvidéki közönséges fűvel nem keveredik. Szokatlan szépsége és formássága, kiváltképen pedig a havas ráfuvalta fény és sötétebb keveredetlen élénk szín jobban megragad. Annál megörvendeztetőbb, ha a havasi fűvet vagy

hozzá hasonlót az alvidék helyein is láthatjuk. A botanikusnak ez a tapasztalat annál értékesebb, mert a flóra keletkezéséről nyújt a kezébe értékes bizonyítékot.

A Balatonmellék hegyein a havasi növényfaj termete, egész biológiai viselkedése, tavaszi virágzása, valamint más szervezete is olyan, a minő a kiváló havasi fű, sőt a systematikai rokonság is vele foglalja össze ezeket a ma alacsony vidéken termő sajátságos növényeket. Havasi fajtestvérökkel vagy teljesen megegyeznek, tehát az alvidékről változatlanul terjednek a havasi régióba, pl. *Galium Austriacum*, *Leontodon incanus*, *Myosotis suaveolens*, *Parnassia*, *Globularia Willkommii*,¹ *Aethionema saxatile*, a 142 oldalon említett lápnövények, a fások közül pedig a *Daphne cneorum*, — vagy csak kevéssé, s pedig leginkább relativ bélyegeikre, oly sajátságokra nézve különböznek, a minőt a fűvön, tapasztalás szerint, az alacsonyabb és magasabb hegyi állomás szokott előidézni, tehát a bélyegök nem teljesen egybevágó (havasi képmás, helyi analogon), vagy végre sok balatonmelléki növény szervezete és életjelensége a havasiéval megegyező, a minő régen fent a havason volt.

Ilyen megegyezést és kapcsolatot a Balatonmellék meg a Pilícs csoport erdőtlen lejtőin, kiváltképen a jobbára lemeztelenített és frisebb termőfölddel nem borított, ma már kisebbterjedelmű mészsíklás helyein és tördelékein, e két hegységnek őskori talaján látunk. Újabbkori keveredésnek és odahurcolásnak nem tekinthetjük különben a közbeeső helyeken talán másfajta szíklán is megtelepedtek volna. Ezenkívül hazánkban a havas és alvidék közt alig van olyan közlekedés, a mely a növények magvát vagy csíráját egyik helyről a másikra elszállítaná. Minthogy szűkebbkörű termőhelyükön kívül szaporítlanok, onnan el nem mozdulnak, csak rajta gyarapodnak; minthogy nagyobb részöknek az elhurcolásra szervezete és alkalmuk sincs, tehát egyáltalán nem könnyen s az ősmészsíklán túl nem terjeszkednek; azért e helyen teljes bizonyossággal eredetieknek, őslakosoknak s az egykor magasabb mészhegyek vegetációjából való ősmaradéknak kell tekintenünk, legfeljebb néhány más újabb tolakodott közójök. A hol a föld frisebb, ott a növényzet, mindennapi tapasztalás szerint, napjainkig jobban keveredik s a karaktere a folytonos keveredésben elenyészik. De itt nem ilyen helyről van szó.

A havasvidéki füveknek egyrésze alvidéken is elég szapora (*Sesleria varia*, *Myosotis suaveolens*, *Aethionema*, *Leontodon incanus*, *Polygala amara* var. *Balatonica*, *Galium Austriacum* és var. *Balatonense*, *Primula caulescens*), de némelyik szaporítlan, legalább a Balatonnál, pl. a *Draba demissorum*, *Arabis hispida* Gyenes völgyeiben, a *Thymus chamaedrys* Keszthely partján, úgy hogy már ma is természetes pusztuló félben van s elpusztul a természet erői következtében, mint a hogy már ilyen a Balaton mellékén kétségtelenül sok meg is semmisült (a lápnövények).

Megegyező sajátság a havason meg a Balaton mellékén a vegetációnak kikeletkor gyors ébredése, kivált a korai virágzás pompázása.

A havasvidéki vonást viselő növény a Balaton mellékén sem fejlődik sokkal tovább, mint a havason; rendszeren apró s tavaszkor virít (*Primula acaulis*, *Pulsatilla*), épúgy, mint akármelyik havasi fű, ha az alacsony vidékre lesodródik vagy ilyen helyen tenyésztjük, — a forró nyár előtt érlel gyümölcsöt, úgy hogy a fejlődése folytán élvezett hőmérséklet, valamint a tavaszi fejlődés idejének rövidege is meglehetősen megfelel a havasvidék hőfokának és az évi tenyésztés nem hosszú tartamának. Egyszerű szervezkedése czélszerűen harmoniál akár a kikeletnek, akár

¹) Horvátország havasain meg a Balatonnál.

a havasnak hűsebb idejével, akár a vegetációnak tavaszkor vagy a havas tetőn rövidre szorított fejlődésével, úgy hogy az egyszerű szervezkedéssel e növényeknek élete nagy küzdelembe egyik helyen sem kerül. A havasi származék tehát életkörülményeit lent is meglehetősen megőrizte, másrészt az a tanulság is kiderül belőle, hogy a havasi fejlődésnek az alvidéken a tavaszi virulás az analogonja.

A havasvidéki vonatkozás a Balaton mellékén a következő:

1. A havasi növényekkel való megegyezése az alvidék jellemző füveinek az alacsony termet (*Globularia Willkommii*, *Galium Austriacum*, *Polygala Balatonica*, *ibolya* stb.). Legnevezetesebbike a *Helianthemum*, melynek majdnem valamennyi hazai faja kevés változással a síktól egészen a havas csúcsáig fölterjed. A balatonmelléki *H. canum*-nak a *H. alpestre* és *H. rupifragum*, a *H. helianthemum*-nak a *H. glabrum*, *H. grandiflorum* a havasi analogonja. Apró cserjék, fás részökkel csaknem a földbe bujnak, csak a kurta virágzó szár emelkedik a levegőbe, egészen havasi termetűk van. Ilyen heverő, aljafás és havasi-termetű a *Herniaria incana* is.

A heverő vagy a földhöz lesimuló termetét is itt említhetjük, kiváltképen a tavaszi, valószínűleg a havasról leszakadt füveknek, mintha a hónyomás szoktatta volna le. Ilyen egész terjedelmes virágpedőt alkot Gyenes völgyeiben a *Coronilla Emerus*-nak apró heverő alakja a *Genista pilosával*. Ez a termet a havasi apró fűz sajátja, mely a hó alatt tetemes nyomást szenved. Heverő futó termete van sok kakukkfűnek, sőt havasi fajai az alvidékiektől nem nagyon különbözök.

Havasi vonatkozás különben a Balatonmellék magasabb kőrői közt is van, mint a *Thalictrum aquilegifolium*, *Calamagrostis varia*, *C. arundinacea*, *Aconitum vulparium*, *Achillea pseudotanacetifolia*, sőt van a fások közt is (219. old.).

2. A havason gyakori gyepek vagy gyepező növéssel a Balatonmellék hegyein szintén sokszor találkozunk, kivált a pászitfélék közt. A *Poa Badensis* az Ősmátra övének a *P. alpina* jelképe, a *P. bulbosa*, mely virágzatának elzöldülésével a *P. alpinát* utánozza, a *Festuca heterophylla* (a havason *F. nigrescens* Lam.) stb., a nem pászitok közül az *Alsine verna*, *Al. setacea*, *Dianthus Hungaricus* stb. világos példa.

3. A gyepező fűnek vagy sok szára nő ki a földből (a gyökér fejből) vagy a ciklkei megkurtulnak, ezért a levelek rajta sűrűn csoportosodnak vagy törőzsát alakítanak (kövi rózsa, *Draba demissorum*), sőt a levélmez is csökken, keskenyke lesz, hogy a kipárolgó felszín lehetőleg kicsi maradjon. A keskenylevelű fű (*Alsine*, pászit, szegfű, *Campanula tenuifolia*, *Aethionema*) az alvidéken meg a havason gyakori.

4. Ugyanezzel függ össze a törpeszárúság (subcaulescentia); az ilyen fűnek inkább csak virágnyele van, levelei a törpe száron sűrűen zárkóznak és a nagyobb-foku kipárolgás ellen küzdenek. Ilyen a *Primula acaulis*, a tavaszi Potentillák, az ibolyák, a májkököresin, sőt a *Cyclamen* is. Tavaszi ibolyáink termete, sötét virágszine stb. szintén a havasi törpeszárúaknak megfelelő. Lehet, meddőn maradó tavaszi virágai az alvidék viszonyaihoz még nem egészen tudtak alkalmazkodni, azért nincs vagy nem lesz elegendő-számú mag a tavaszi virágokból (161. old.).

5. A virágszálalak virágnyeleit levéltelen és ágatlan tőkocsán vagyis virágszál a földről néhány dm.-nyire magasabb légrégióba emeli; köztök az ernyővirágzat (*Primulaceák*) elég gyakori. A tövi levelek úgy összezárkóznak, mint a törpe száron. Különben sem morfológiailag, sem biológiailag nincs más különbség köztük, mint hogy a virágszálalaknak felső ciklke (virágszál) megnyúlik, a törpe szárnak pedig valamennyi ciklke törpe (v. ö. 109. old.). Virágszálás havasitermetű

a Balatonnál: a *Primula canescens*, *Pr. farinosa*, *Androsace maxima*, *Draba demissorum*, *Leontodon incanus*,¹⁾ *Plantago rubens*, *Biscutella didyma*, *Hierac. leucoceph.*, *Pulsatilla grandis*, *P. nigricans*.

6. Szembetűnő havasi vonás a kemény, bőrnemű vagy teljesen örökzöld levél, nem ritkán más havasi bélyeggel, pl. az *Asarum* földbe búvó szárával, a máj-kökörcsin, a *Polygala amara* var. *Balatonica*, a *P. comosa* var. *subsempervirens*, meg a boncs sötétkék virágával, emez heverő, szétmászó természetével, a *Cyclamen* törpe szárával, lilapiros virágával, a *Sesleria varia* és sok más pázsit- és sáslevél, a *Draba demissorum* sűrű levelével, a *Viola alba*, tüdőfű, meg a *Potentilla* level-rózsájával (155. old.).

7. A havasival való megegyezés a mészsziplák növényeinek a kövér levele (*Sedum*, *Cyclamen*, *Arabis hispida*, *Euphorbia Pannonica*, *E. Gerardiana*, *E. Sturii*, *Saxifraga tridactylites*, *S. bulbifera*) vagy ilyen levelrózsa (*Draba*, *Semprevivum*), mely a tápláló nedvét nem párologja ki.

8. A havasi sajátságok közül nevezetes szívósság nyilatkozik a balatonmelléki farkashárson (*Daphne mezereum*, *D. cneorum*). Mind a kettő a havasvidékig terjed, amaz a bélai Homlokos hegyen, emez Lucsivna Baba hegyén. A havasvidéki fás növénynek (törpe fenyő, törpe boróka) ezt a tulajdonságát a nagy hősúly fejlesztette ki bennök. A farkashárs ezt a szívósságot az alvidéken is megőrizte.

9. A kipárolgás ellen való védekezés a fehér moholyruha (160. old.). Különböző családbeli fű magára ölti s a fehér gyapjából gyakran csak az élénkszinű virág foszlik ki. Havasvidéki szoros kapcsolat a Balaton mellékén a *Gnaphalium silvaticum*, melytől a havasi *G. Norvegicum* nem nagyon eltérő.

10. Az alsóbb vidék virágai inkább szellő útján porzódnak (flos anemophilus, szélvára virág), azért a szín sötétségére szükségök nincs, haloványabbszínűek. A magasabb vidék nagyobb virága inkább a bogár beporozását várja (bogárcsaló virág, flos entomophilus), azért sötétebbszínű. Ez a feltüntető szín különböző:

Szép piros a *Daphne cneorum*, kakukkfű, *Aethionema*, *Amygdalus nana*, *Primula farinosa*. – Tiszta fehér a *Potentilla alba*, *P. rupestris*.

Sötétkék színű a *Myosotis suaveolens*, *Polygala Balatonica*, *Phyteuma orbiculare*, *Sesleria coerulea*, *Vinca minor*, *Gentiana cruciata*, *G. pneumonanthe*.

Sötétsárga a boglárka, sziklagyöngye.

Ezek tehát eredeti havasi színöket és sajátságukat az alvidékre leereszkedve is megtartották. Sok balatonmelléki virágnak az a havasi szokása is van, hogy a virágát a megázás ellen lecsüggeszti, mint a *Campanula tenuifolia*, *Primula*, *Pulmonaria*. Havasi analogon a hegyelevelnek fekete színe: az alvidéki tőzegesáté, a *Carex glauca*, meg a *C. Dinarica*, a havasi szittyók, szittyóperjék stb. között (38. old.),²⁾ sőt az *Asplenium trichomanes* lombja gerincének feketesége is.

11. Kellemesszagú füvet e vidékről sokat említhetnénk, elég a *Myosotis suaveolens* nefelejts, mely a keszthelyi hegyekről változatlanul a havasig felhat.

12. A termés széthurczolása érdekéből a havassal és az alvidékkel kapocs a *Pulsatilla*, meg a *Clematis integrifolia* pelyhes forgója. *Pulsatilla*-faj él a havason is, sikon is. A nálunk inkább alvidéken termő *Clematis integrifolia* Horvátországnak Szladikovác nevű havas tetőjén, sőt Innsbruck körül az árvalányhaj is nő, a melynek

¹⁾ Természettudom. Közlöny 1896. 336. old.

²⁾ Természettudom. Közlöny 1894. 499. old.

a termésén hasonló pelyhes forgó van, a bérczfolyondár (*Atragene*) heverő futó természetén kívül szintén ilyen terméssel pólyhősöködik.

A havasi füveknek azt a sajátosságát, hogy a korai virágzás kedvéért már a megelőző esztendőben jelentékeny vegetatív előkészületet tesz: sarjat, indát alkot vagy más növekedést végez, a Balatonmellék havasi képmásán szintén szépen láthatjuk. A *Dianthus Hungaricus*, *Alsine terna*, *Linum dolomiticum*, kövi rózsza, *Draba lasiocarpa* var. *demissorum*, *Polygala comosa* var. *subsempervirens* tövén meddő és sűrűlevelű száracskák vannak, melyek majd kitelelés után virágzó szárrá nyúlnak meg. Az ilyen sarjas törzsecskék alkotása már meglehetősen munkájába került a növénynek a megelőző esztendőben (47. ábra). Ide számítjuk a tölombot, a meddő levélrózsát (kövi rózsza), az indacsücsöt és más ilyeneket. A *Knautia Pannonica*-nak pl. keresztező átellenes hajtásai között centralis levélrózsza vagy bokréta van. Levelei tövében keletkeznek a jövő évi hajtások rügyei. Az elszáradó félben levő tavali levelek tavaszkor még látszanak a hajtás alatt, a lombrózsza növekvő csúcsából pedig új tölomb keletkezik. Több *Potentilla*-nak van ilyen centralis rozettája. Az évi hajtások a tölomb alját a földre nyomják, sőt évenként az egész tőkét is beljebb vagy hátrább mélyeszthetik. A havasi-termetű virágszálás *Hieracium*-nak indacsúcsa meggyökeresedve kész kis növény. Előre való gondoskodás, a rügysarj alkotása (161. old.), balatonmelléki és havasi fűvön is ismeretes (*Lilium bulbiferum*, Úrvölgy), valamint a pázsitok vivipariája is. (37. old.)

A havasi vonatkozások magyarázata az lenne,¹ hogy midőn a jégkorszak vége felé a hegység havas födele szétolvadt, a mai havasihoz hasonló növényzet lassanként a magas tetőkre vonult. Az alsóbb régiók termőhelyére más alacsonyabbvidéki, kivált keleti és déli növény telepedett, de bizonyos keményebb-szervezetű régibb polgárt az új versenyzők le nem győzhettek, a területről ki nem szoríthatnak, s mint az egykori vegetációnak emléke, az új polgárok közt, az új növényzet leplében, mint havasvidéki vonás maig fennmaradt. Ez nekem, kivált a növényzetnek a havasra vonulása, kevésbbé valószínű, sőt a 176. oldalon azt bizonyítom, hogy a Balatonmellék havasi vonása a jégkorszaknál régibb. Hogy a havasi ereklyék hegykopással sodródtak le az alvidékre, sokkal positivebb alapon nyugvónak látszik, sőt még az a kérdés is fölmerül, a hegység keletkezésekor nem az alvidéki füvek emeltettek-e a magasba és ott formálódtak át,² vagy még inkább a vízből kibukkanó sziget (mai hegység) növényzetéből alakult-e a havasi vegetáció. Az idő oly régen volt, hogy sok hasonló megtörténhetett, de biztos nyomába alig fogunk jutni. Az alvidékre való leszállás s a havasiból való alakulás még olyan fűre nézve is valószínű, a mely ma kiválóan a Balatonmellék mézshegyét lakja, pl. a *Medicago erecta*-ra, vagy akár a bennszülött *Seseli leucospermum*-ra is, mert akár a jégáramlással, akár a hegykopással került volna ide le, a nagyobb magasságban végre kiveszhetett, csak az alvidéken maradt fenn.

Hogy valaha, a hegyek alakulása idején tengeri fűből lett-e, vagy hogy lett a havasi növény, ma az ellentét oly tetemes s a tengeri és havasi füvek között a megszakadás akkora nagy, a régi lehetősége és oka annyira elmosódott, hogy ma kevés nyomra vagy kapcsolatra bukkanhatni. — De a tengervízi meg a belvízi

¹) KERNER: Az osztrák-magyar monarchia növényvilágának története, — Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen. Bevezető kötet 248. old. — V. ö. u. a. Die Abhängigkeit der Pflanzengestalt von Klima u. Boden (Innsbruck, 1869.), p. 21, 27., 40. old.

²) BORBÁS: A növényország tankönyve, 1877. 303. — GRIEBACH: Die Vegetation der Erde, 7.

(brakkvízi, sőt édesvízi) füvek között ma is megvan a kellő kapcsolat, 27 tengeri virágzó közül hat a belvizben, a *Naias marina* az édesvízben is megél; a tengeri és belvízi *Batrachium*, valamint a havasi fehérvirágú boglárkák systematikai kapcsolata ma is szoros, úgy hogy az utóbbiak a vízi *Batrachium*-ból, az egykor szigetkép kiemelkedő hegynek zátonyos helyén és szárazabb partján keletkezettek. Továbbá számtalan meggyőző eset nyomán határozottan állíthatom, hogy ma, kivált hazánkban, a rónaság és alvidék növényzete hegységiből és magasabb hegyiből alakult. Ebből már most az is következik, hogy nem minden magyarföldinek gondolt növény betérjeszkedés hazánkból Bécs vidékére és tovább nyugot felé, hanem egy része leereszkedés onnan hazánkba (*Knautia Pannonica*, *Žurinea*, *Arabis hispida*, *Polygala amara* var., *Hieracium Wiesbaur.*, *Galium Austriacum* stb.). KERNER¹ azt mondja, a *Daphne cneorum*, *Globularia cordifolia*, *Biscutella didyma* a bécsi medence alacsony vidékéről került a havas régióba. Én a leszállást tartom valóbbszínűnek.

Földrajzilag nevezetes, hogy a Bakony déli lejtőjén a flóra a keleti Alpok mészvidékéről is bővült, de azután déli és keleti növényekkel népesedvén, a növényzete annyira önállósodott, hogy most a flóra is határozottan ellene bizonyít, hogy a Bakony az Alpok tagja lehetne.

A messzesföldi növény kapcsolata a havasvidékivel.

A két oldalt jelölt növények közt az eltérés nem nagy, némelyik csak két fajta. Törzse a havason él, az alvidéki eltérés valószínűleg onnan szakadt le, ma a síksághoz közel él, s az eltérő kevés sajátosság lassanként a különböző termőhelyen keletkezett. Az egyalakú fajt a középre írtam.

A Balaton mellékén: Változatlanul terjed az A havason:
alvidékről a havasra:

Fástermetűek:

Juniperus communis	—	J. nana	—
—	Daphne mezereum	} változatlanul hat fel, de a D. striata is helyettesíti.	—
Daphne cneorum	—		
Viburnum lantanum	—	var. Tyraicum	—
—	Andromeda polifolia		—
—	Oxycoccus palustris		—
—	Amelanchier amelanchier		—
Sorbus meridionalis	—	S. Austriaca	—
—	Cotoneaster cotoneaster		—

Fűneműek:

Poa Badensis	—	P. alpina	—
—	Calamagrostis varia		—
—	Sesleria varia		—
—	Briza alpestris		—
Avena pratensis	—	A. alpina	—
Festuca heterophylla	—	F. nigrescens	—
—	Carex Halleriana Asso (Carex alpestris All.)		—
Carex Davalliana	—	C. dioica	—
• glauca	C. Dinarica		—

¹ A bécsi akadémiának 173. lapunkon i. m. 24. old.

A Balaton mellékén:	Változatlanul terjed az alvidékről a havasra:	A havason:
—	Carex alba	—
—	Anthericum ramosum	—
—	Allium montanum	—
—	Epipactis rubiginosa	—
—	Coeloglossum viride	—
Veratrum album	—	V. Lobelianum
Juncus fusco-ater	—	J. alpinus
—	Plantago rubens, Horvát- és Dal- mátország havasain,	P. argentea, Franciaország
Knautia Pannonica	—	K. intermedia
Scabiosa suaveolens	—	Sc. silenifolia
—	Buphthalmum salicifolium	—
Aster tinctorius, leveles megnyult szárral	—	A. alpinus, lent törpült, leveles szárral
Gnaphalium silvaticum	—	Gn. Norvegicum
—	Gnaphalium dioicum	—
Solidago virga aurea	—	S. alpestris
Cirsium platyonychium	—	C. eriophorum
Centaurea axillaris	—	C. montana, C. mollis
» stenolepis	—	C. pseudophrygia
Achillea pseudotanacetifolia	—	A. tanacetifolia
—	Achillea distans	—
Taraxacum corniculatum	—	T. laevigatum
—	Leontodon incanus	—
Scorzonena purpurea	—	Sc. rosea
Hieracium leucocephalum	—	H. Hoppeanum
Hypochaeris maculata	—	H. uniflora
Carlina brevibracteata	—	C. longifolia
Jurinea mollis	—	J. macrocalathia és var. Liburnica ¹
Asperula cynanchica	—	A. Neilreichii
Galium Austriacum	—	G. Sudeticum
Campanula tenuifolia	—	C. Scheuchzeri
Phyteuma orbiculare	—	Ph. Austriacum
—	Globularia Willkommii	—
—	Gentiana Carpaticola	—
—	» cruciata	—
—	Thymus chamaedrys	—
Thymus subcitratus	—	T. alpestris
Lamium foliosum	—	L. cupreum
—	Salvia glutinosa	—
Myosotis suaveolens	—	M. alpestris
Pulmonaria officinalis	—	P. rubra
Cerinth minor	—	C. alpina, C. Smithiae
Cynoglossum Haenkei	—	C. Velebiticum
—	Cyclamen Europaeum	—
Androsace maxima, havasi ternet	—	—
Primula canescens	—	P. suaveolens
—	Primula acaulis	—
—	Pr. farinosa	—
—	Euphrasia cucullata	—
—	Sedum album	—
Sempervivum hirtum	—	S. soboliferum
—	Parnassia palustris	—
Libanotis montana	—	—
Trinia dioica	—	Tr. pumila
—	Bupleurum falcatum	—
—	Seseli glaucum	—
—	Thalictrum maius	—
—	Clematis integrifolia	—
Thalictrum aquilegifolium	—	Th. laxiflorum
Pulsatilla grandis	—	P. Halleri
» nigricans	—	P. montana
Helleborus dumetorum	—	H. viridis

¹ Oesterreichische Botan. Zeitschr. 1891. 354. old.

A Balaton mellékén:	Változatlanul terjed az alvidékről a havasra:	A havason:
Aconitum vulparium	—	A. galectonum
—	Hepatica hepatica	—
—	Cimicifuga foetida	—
Helianthemum canum	—	H. alpestre, H. rupifragum
Helianthemum chamaecistum	—	H. grandiflorum
» helianthemum	—	H. glabrum
—	Drosera rotundifolia	—
—	» longifolia	—
Alyssum tortuosum	—	A. alpestre
» ramosum	—	A. repens
» montanum	—	A. Transsilvanicum
—	Alyssum Arduini	—
—	Aethionema saxatile	—
—	Arabis hispida	—
Arabis arenosa	—	A. multiceps (Neilr.)
Biscutella didyma	—	B. laevigata, B. alpestris
Draba demissorum	—	Dr. armata, Dr. lasiocarpa,
—	—	Dr. elongata
Hutschinsia petraea	—	—
Herniaria incana	—	H. alpina
Alsine verna collina	—	A. Gerardi
» setacea	—	A. rostrata
Dianthus subdiutinus	—	D. saxigenus
» Hungaricus	—	D. Tatrae
Polygala Balatonica	—	P. amara
Linum Austriacum	—	L. extraaxillare
» flavum	—	L. capitatum
» tenuifolium	—	—
—	Comarum palustre	—
Potentilla alba	} termet szerint	—
» arenaria		—
» rubens		—
—	Ulmaria subdenudata	—
Medicago erecta	—	M. prostrata
Anthyllis polyphylla	—	A. alpestris
» leiотricha	—	—
—	Coronilla vaginalis	—
—	» coronata	—
—	Hippocrepis comosa (Horvátorsz. havasain.)	—
Cytisus serotinus	—	C. supinus
» leucotrichus	—	C. hirsutus
Genista pilosa	—	—
Oxytropis pilosa var. Hungarica	—	O. pilosae typ. (Tirol havasain.)
Onobrychis arenaria	—	O. montana.

Ezek az alpesi vonatkozások hosszú idők folyamát különböző légrégióban élték át s a régi időknek élő szemtanúi.

Ha a példák száma, melyekből különben csak a lehető legbizonyosabbakat, a legfelölőbbeket idéztük, látszólag nem lenne elegendő, meg kell fontolni, hogy a sorát teljesen ki nem merítettük, valamint azt is, hogy a hegységnek hosszú ideig tartó nagy pusztulása s a klímának tetemes megváltozása után végre aránylag kevés példa maradt fenn s a Balatonmelléknek egykori felsőbb erdői, fenyvesei is elpusztultak. Ha lehetséges, más alkalommal folytatom ezt a kérdést, lehetőleg az egész országra nézve, akkor az eredmény számosabb példával sokkal meggyőzőbb és világosabb lesz.

A havasi sajtóságok közé tartozik a XIX. század második felében eltűnt havasi lóp, valamint a gyenge szervezetű növényzete (142. old.), ellenben a *Trifolium alpestre* elég hamisan hirdeti a havasi termőhelyet.

XLI. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK NÖVÉNYZETÉNEK KAPCSOLATA
A FÁTRÁÉVAL S HORVÁTORSZÁG HEGYEIÉVEL.

Valamely vidék növényzetét az ellentétért, de az őskori kapcsolatok kedvéért is szükséges más vidékével összehasonlítani. A Balatonmellékeét kivált a Fátráéval és Horvátországéval egybevetni annál szükségesebb, mert köztük az őskorból valóban maradt kétségbe vonhatatlan megegyezés.

A ki Budapestnek a flóráját elemző módon ismeri, a növénypolgárainak honnanvalóságát kutatja, kétségtelen előtte, hogy a magyar főváros flórájában szembetűnő a havasi elem vagy az olyan növényfaj, a melynek legközelebb való fajtestvére a havason terem. A Balatonmellék flórája romboltabb, pusztultabb és kevesebb faja van, mint a fővárosénak; mégis bizonyos havasvidéki kapcsolat ott is kirívó a növényzetnek egyszerűbb virágszőnyegében, vagy éppen az a havasvidéki analogia van a Balatonmelléken is, a mely Budapest flórájában.

Hiába járnánk, kutatnánk éveken keresztül csak a Balaton vagy a főváros körül, a havasi rokonságnak és kapcsolatnak okát kimagyarázni csak magából e vidékből nem tudnánk, ismertetésünk nagyon hézagos maradna. — Kis területen végezni a kutatást, az eredmény szűkkörű vagy nem teljes, nagyobb területekről, összehasonlítón, nagyobb és világosabb eredményhez juthatunk. Éppen a mint az összefüggést távolabb vidéken, pl. a Fátrában vagy a Velebiten kerestem, s a Balaton-partmellék flóráját vele összehasonlítón tanulmányoztam, megtaláltam a nyitját, a mely a budapesti és a balatonmelléki havasi kapcsolatot feltárta előttem. Az ok a Balatonnál elmosódott vagy nem elég világos, ellenben a megegyező-szerkezetű más hegyen világosan fennmaradt. A kutatásnak úgy van tudományos bece, ha a kellő kapcsolatot más hegységgel is kifürkésztük.

Mint hogy a vidék flórája a geográfiai helyhez (termőhely), meg a geológiai alakulásokhoz hűségesen alkalmazkodik, nagyon szükséges, hogy a helynek, a melynek növényzetét kutatjuk vagy összehasonlításra fölhasználjuk, mind a földrajzi terjedelme, mind a geológiai alakulása tisztázva legyen, mert különben a növényzet jellemzését hozzá alkalmazni, az összefüggést a geográfiai és geológiai alakulással kimagyarázni bajos. Szóval, hiányos geológiai és geográfiai ismerettel a növény-geográfiai magyarázat még helyes lehet, sőt amazok hiányai pótlására is vezethet; de különben a téves vagy hiányos geográfiai és geológiai ismeret hézagos, tökéletlen vagy téves növénygráfiai ismertetést is szülhet. Egy hegységnek a határa akkor van ideális természetszerűséggel kikerekítve, ha a terjedelmével a növényzeti övének végződése is helyesen egybevág. Ebbe a geológiai szerkezetet is beleértjük, mert tetemesebben különböző földrétegen megegyező növényzeti öv sincs.

Ily értelemben, a pontos összehasonlítás alapjául «A Fáttra hegység nemzeti és növényzeti alapon» című cikkemet bocsátottam elő.¹ E szerint mind a Bala-

¹ A M. Földrajzi Társaságnak 1898. jan. 28-iki ülésén felolvasott értekezés. Megjelent az állam budapesti, V. ker. reáliskolájának 26. (1897—98.) évi értesítőjében, 3—23. old., térképpel.

tonmellék, mind a Fáttra terjedelmét mint növényzeti övet, növénygeografailag jobban ki kell terjesztenünk és megvilágosítanunk.¹

A Fáttra-hegység növényzeti öve a Veterna-hola magasabb vidékén (Nyugati-Fáttra), a Fáttra központi részén s a Keleti-Fátrán (Alacsony-Táttra) át (Ős-Fáttra) egész Abaujvármegye nyugati részébe terjed, körülbelül addig, a hol a Hernád, Tarcza és Poprád völgyén túl, kelet felé egész más geológiai-szerkezetű hegység és egész más keleti flóra, általában a Keleti-Kárpátoknak határozott s az őskorban gyökeredző választéka kezdődik (nyugati és keleti flóra választéka). Csak a délnyugoti meg a délkeleti lealacsonyodásán eltérőbb, jobban dombvidéki a vegetáció. Ellenben a Bakony (déli lejtői, a Balaton melléke), a Vértes, a Pilis, a Nagyszál, a Cserhát, a Mátra, a Bükkhegység meg a Hegyalja megszakgatott hegysorozatát növényzetileg szintén egy lánczolatá kell összekapcsolni s *Ősmátrának*² nevezzük. Az Ősmátra szóval geológiai megegyezést nem czélzok,³ mint szigethegysorozat neve geografailag is használható, e hegyeknek földrajzilag egy sorozattá való egyesítése didaktikailag se lehet káros; a növénygeografiának ellenben szüksége van rá, mert megegyező növényzeti övnek közös neve. Másképp az Ősmátra helyett a hegysorozat külön neveit kell előszámítani.

A Fáttra lánczolatát havasijellemű növényzet füvesíti. Minthogy az Ősmátránál tetemesen magasabb, s a hegykopás meg a geológiai letarlóadás rajta, valamint a Karszton nem volt olyan nagy, mint a Balatonnál, azért a vegetációja többemeletű, minden tekintetben változatosabb és gazdagabb maradt, de a délnyugati meg a keleti szárnya meglehetősen kopott és lealacsonyodott. Ellenben az Ősmátra, melynek a Balatonmellék délnyugoti vége, az őstenger szélén, a közönséges szemlélőnek úgy tetszik, hogy egymástól külön szigethegyekre szakgatódott, őskori lánczolatára ma nem igen gondolunk. Itt nagyfokú növénypusztulás és növényzeti változás ment végbe, míg a mai alföldies flórája megalakult. Míg a Táttra meg az Ősfáttra bérceinek növényzete félig-meddig az Alpokéval, kivált pedig a Szudetákéval egyezőbb, de számos különossége és bennszülöttje is van; addig egyrészt az Ősmátra növényzetében nyilatkozik hazánk flórájának legjellemzőbb sajátága, s a geográfiai terjedés a

¹ A Nagy-Fáttra meg az «Alacsony-Táttra» földrajzilag szorosan összefüggő mészhegygerincz; választéka csak a Revuca völgye és pataka, meg a Sturec-hágó lenne. Figyelembe vehető természetszerű más elválasztója és különbsége nincs; szétválasztását és más névvel jelölését a nagyobb-részt mész flórája meg a fauna éppen nem kívánja, sőt a stureci nyereg útján való valóságos összefüggésen kívül, egyenesen az egységes kapcsolatról tanúskodik. A Nagy-Fátrától keletre, nyugatra és délre, a mészhegység növényzetének általános jelleme az egész heglánczolon, még a Kis-Fátrán, sőt még a Nagy-Táttra mészhavasain (bélai havas) is ugyanaz; jellemző és bennszülött növénye is közös. Ha a felföld növényzetét természetes övek szerint ismertetjük, az Alacsony-Táttra teljesen elkerülhető és növénygeografailag tarthatatlan. — A Fáttrával szorosan összekapcsolt s tőle semmi okból és alapon el nem választható Alacsony-Táttra nevével tehát, mint a magyaros szellemnek éppen meg nem felelőt, teljesen mellőzzük, de Keleti-Fáttra néven, Liptó- és Gömörmegyén át egész Abauj-Tornáig kiterjesztve, a Fáttra lánczával egyesítjük. Ilyen módon a Fáttrahegység terjedelme természetes alapon szélesebbedvén, egységesebb egészszé alkotjuk, földrajzilag tisztább, könnyebben felfogható, jobban emlékezetben maradó, élesebben határolt és jobban kitüntetett lesz. Mint nagyobb egységgé való összefoglalás is természetszerűbb és a növénygeografiának sokkal megfelelőbb.

² Az Ősmátra nevet ismert három hegyünknek megfelelőt, választottam.

³ Ámbár INKEY BÉLA i. művének 4. old. ezt mondja: «a magyar Középhegység vagyis a Balaton tavától északkelet felé vonuló heglánczok sorozata: a Bakony, Vértes, a budai és pilísi hegyek, a Cserhát, Bükk, ... földtanilag az alpesi vonulatoknak középső redőjéhez csatolandók».

magyar faj mai lakóhelyével is megfelelően összevág. Ez a kiváló vegetáció népesíti rónaságunknak homokos mezeit is (pusztai flóra). Nem szabad azonban úgy gondolni, hogy az Ősmátra övéen, pl. Keszthelytől fel Kassáig, az abaúji Szoroskőig vagy egészen a sármegyei Kisfaluig (Maloveszka) ugyanazok a jellemző fűvek nőnének, hanem az egész lánczolat vezérnövényei egy természetes vidékéhez, a pusztai vegetációhoz tartoznak, s fajai a lánczolat terjedelmén különbözőkép keverednek és váltakoznak. De némely növénye (*Alyssum saxatile*, *Diplachne scrotilina*, *Dianthus collinus* Kassáig) majdnem az egész lánczolat hosszán terjed.

E geográfiai és magasságbeli, sőt növényzeti eltérések ellenére meglepő a Balatonnak bakonyi, de kivált Budapest vidékének erdőtlen hegylejtőin mégis minő nagy a majd tökéletesen megegyező, majd nem nagyon eltérő közös jellemző vagy más vezérnövénynek a száma, a mely majd a Fátrának, majd Horvátország mészhegyeinek és a Velebitnek, sőt Dalmátországnak (*Draba elongata*, *Myosotis suaveolens* stb.), Alsó-Ausztriának (*Polygala amara* némi eltéréssel, *Biscutella didyma*, *Coronilla Emerus* (bokor), *Galium Anstriacum Hieracium Wiesbaurianum* stb.) és Innsbrucknak (173. old.) sokkal magasabban fekvő mészszikláin diszlik, mint az Ősmátra-láncz tövében és alsóbb tájain. Az ugyanolyan sziklák közös fűvei nyomán méltán következtethetjük, hogy a Fáttra, Gömör és Abaúj mészhegysége, Budapest meg a Balatonmellék, sőt a Karszt és Velebit eredeti növényzete eleinte valamely ősi korban meglehetősen ugyanaz volt, vagy egy helyről népesedett. Akkor ezek a hegyek magasabbak, egyezőbbek és soká szigetek voltak. Az analogia szerint az Ősbakony alatt nem a mai, hanem nagy tengeri mélységnek kellett tátongani. A Balaton mai mélységében tenger nem lehetett. Feltöltötte a föld. A Bakony déli lejtője oly meredek lehetett, mint ma a Karszté, a tenger felé. A magasabb régióban másforma növények alakultak, csak a csírának kellett ott lenni. A flóra aszerint változott, a mint a hegység alacsonyodván, más levegőregióba került. Hogy most más-más hegység növényzete annyira változatos, okozója a természetszerű látogatókon (szél, madár stb.) kívül a rajtok régóta létrejött más-más természeti állapot is. Míg a mai eltérés a nevezett hegyek és a növénye közt bekövetkezett, a hegység változásai egész hosszú sorozatot alkotnának, ha ezt a visszamaradt vagy az elmosódott jelenségekből össze tudnók állítatani.

A minő mértékben rontották és koptatták a természet működő erői ezeket a hegyeket, ugyanazon mértékben változott, és pusztult vele a Balatonmellék, a Fáttra, Karszt, és Velebit eredeti közös növényzete. Az elpusztulásnak szabálya nincs. A hegység jobban eldaraboltatván, különösebb helyei, völgyei, szurdokai és más rejtekei stb., a növényeknek mind más-más termőhelyei keletkezvén, az eredeti egyszerűbb vegetáció is jobban szétszlott és bizonyos növények ugyanazon egységes hegységnek különösebb helyeire huzódtak. Egyik helyen valamely növényfaj az utolsó szálíig elpusztult, másutt más pusztult el, az előbbi faj elszaporodva vagy megritkulva fennmaradt. Minthogy pedig a természet erői a növények összevissza-keverésében folytonosan közreműködtek, az egyik helyre előbb még ott nem levő növény is került, a másik hegységbe ismét másnak a magvát sodorhatta a szél, úgy hogy a változás és különbség az egykorú vagy közel egykeltű hegyek: a Velebit, Fáttra és Balatonmellék vegetációjában lassan-lassan kirívóbb lett.

De bármennyire ment is a pusztulás és változás, a távolabb hegységekben, bizonyos védettebb helyen, kivált ugyanazon sziklák hasadékában, az eredeti közös és jellemző vegetációból elengedő maradt vissza napjainkig. Ezért találhatunk távo-

labb vidéknek ugyanolyan termő helyein systematikailag egészen egybevágó növényeket. Némelyik faj a systematikai bélyegeit jobban vagy kevésbé megváltoztatta és helyettesítő faj vagy fajta támadt (*species* vel *subspecies vicaria*).

Látszólagos őskori kapcsot vagyis ugyanannak a növényfajnak messze fekvő két helyen való boldogulását a természet erői, madár vagy más állat is létre hozhatja vagy az elterjedést a tudomány részére megzavarhatja. A messze földre ujabban elszállított mag új helyet találhat magának, itt is jellemzően tovább szaporodhatik. Helyi és klímái analogia bizonyára ilyen módon is keletkezett, amaz az alvidéken és a hegység magasabb régiójában, a klímái analogia távol eső hasonló geográfiai helyen. Keletkezhetett, mert a széthuzoló madár hasonló helyről érkezik valahová. Hazánk délkeleti hegyes völgyes tájainak szép *Telekia*-ja ma már — talán inkább a szél útján — a Kárpátok nyugati völgyeibe (Fenyőháza és Nyitra-vm.) is megfészkelődött. Vajjon a *Senecio umbrosus*, mint klímái analogia, Horvátország hegyeiről (Ostária!) nem így került-e a Fátra hegyeire és Lucski völgyeibe, elég gyanús. Épp így leljük e vidéken a *Lappula deflexa*t vagy a *Scrofularia Scopoli*-it néhol (Blatnica Tlszta hegyén) éppen olyan helyen, a merre juhott hajtottak fel a hegységbe. De viszont az ilyen rokontalan jövevény a havasi tájon nem mindig boldogul sokáig. Éppen ezek a példák vezettek arra a gondolatra, hogy a *Rochelia stellulata* vagyis *Rocheliella disperma* délről hajtott nyájjal került a Khocs hegyére, de sokáig nem maradt ott, ma tovább nem lelni.

Azok a növények azonban, melyek a hűvösebb éghajlat alatt, az északi vagy havasi tájon (Fátra), az alvidéken (Balatonmellék, Budapest), déli vagy osztrák havason, sőt a mediterrán flórában is mint megegyezők és a régi közös vegetációból felmaradtak kölcsönösen mutatkoznak, melyek olyan különböző magasságban és távolságban, egymástól messzire elszakadva élnek, azért is különös figyelemre méltók, mert a termőhelye, biológiai megjelenése, egymással való szövetkezése e messze eső tájakon is egyforma, természetes és változatlan, a systematikai rokonsága is oda kapcsolja társnövényeihez, úgy, hogy ilyen helyen a vegetációt bántatlanak, őseredeti fészkeiben levőnek kell tekintenünk, tehát elhurczolásra gondolni nem lehet, kivált a Fátra erdős vidékeiről.

Így a *Senecio umbrosus* ugyanazon körülmény közt nő a Velebiten Ostáriánál mint a Fátrában Blatnica Tlszta hegyén vagy Fenyőháza völgyeiben, a *Buphthalmum salicifolium* a Fátrában meg a horvát felföldön, a *Cirsium Pannonicum* a Montemaggiore erdőszélén Velautzkánál, Budán, Keszthelyen vagy Fenyőháza körül.

A Badacsony bazaltját földszítő, s hazánk sziklás vidékének vezérnövénye, az *Alyssum Arduini*, mészkövön gyakori az országban s Dévénytől kezdve Trencsén és Arvavár falán, a Szádellő völgyeig, Erdő-Bényéig, Ránkig, a Drevenyikig, sőt egész a Rodnai havasokig terjed. A Balatonmellékre ez annál nevezetesebb, mert egyezés nem csak az alacsonyabb fűnemű növények közt van, hanem a magasabb cserjék közt is, a melyek a vidék tájképén már jobban előbukkannak.

Ilyenek az almaféle bokrok, melyeket még systematikai, hogy úgy mondjam, mintegy vérbeli rokonság is szorosabban egymáshoz fűz. Ilyen a fanyarka (*Amygdalochier*), a madárbirs (*Cotoneaster cotoneaster*), a galagonya, a délvidéki berkenye (*Sorbus meridionalis*), sőt helyenként a vad almafa és vad körtefa is. Ugyan ezek a bokrok a Fátra és horvát hegyvidéknek is jellemzői, a tengerpart mellékén pedig a *Crataegus monogyna*t a *Cr. brevispina* Kunze (*Cr. Transalpina*, KERN.)¹ helyettesíti.

¹ V. ö. Erdész. Lapok 1882. 1096. old.

Más, nem almaféle, de leves gyümölcséről feltűnő közös bokor a bangitafa (*Viburnum lantanum*), mely a melegebb Balatonmellék cseplyéiben szürkébb, molyhosabb-levelű, ellenben a Fátra hűvösebb és nedvesebb erdeiben a levele zöldellik (var. *Tyraicum*), a farkashárs (*Daphne Mezereum*). A horvát hegyvidékkel közös a szömörce, bangitafa, a török meggy, sok vad rózsza, kivált a *Rosa polyacantha*, a *Dorycnium sericeum*, *Daphne cneorum*, a hólyag-mogyoró, *Colutea*; a *Coronilla Emerus*, *Cytisus aggregatus* és *C. leucotrichus* helyett pedig ott a *C. emeroides* Boiss. (*Cor. Austriaca* HEIMERL), *Cyt. sapinus*, *C. hirsutus* terem (v. ö. még a 199. old.).

A Balatonmelléknek legkiválóbb növényei azok, melyek változatlanul, vagy kevés eltéréssel a Fátra, a Karszt sziklás hegyein vagy a haza keletibb részében is jellemzetesen nőnek. A Fátra hegység növényei szabják meg a Balaton mellékének havasvidéki vonását.

Példaképen csak keveset említek: *Asplenium ruta muraria*, *Allium montanum*, *Leontodon incanus*, *Coronilla coronata*, *C. vaginalis*, *Festuca glauca*, *Inula obvallata*, *Moeringia muscosa*, *Thalictrum minus*, *Carex alba* (a Fátrában gyakoribb), *Libanotis montana*, *Centaurea axillaris*, *Phyteuma orbiculare*, *Cirsium Pannonicum*, *Euphorbia polychroma*, *Anthericum ramosum*, *Orobanche caryophyllacea*, *Seseli glaucum*, *Bupleurum falcatum*, *Poterium polygamum*, *Helianthemum obscurum*, a málna stb. a Balaton mellékével s kivált Fenyőháza (Lubochna) vidékével, a *Cimicifuga* meg az *Adenophora* a Keleti-Fátrával közös, mint az ősidőből visszamaradt vonás.

Ellenben példaképen csekélyebb eltéréssel nő

a Balatonnál:

Poa Badensis
Sesleria coerulea
Achillea pseudotanacetifolia
Draba demissorum
Sabiosa Banatica, túl a Dunán
Sempervivum hirtum
Dianthus subdiutinus
D. Hungaricus
Biscutella didyma
Carex glauca

Pulsatilla grandis
Polygala Balatonica
Centaurea scabiosa
 » *axillaris*

a Fátrában:

P. alpina
S. varia
A. distans
D. lasiocarpa
Sc. lucida
S. soboliferum
D. saxigenus
D. Tátrae
B. alpestris
C. Dinarica, kopasztermésűvé átalakulnia
 nem volt nehéz, mert ma is van az
 alvidéken kopasztermésű eltérés.
P. Slavica
P. alpestris
C. coriacea,
C. mollis (v. ö. még a havasiak összeállítását).

Példaképen ismét a horvát felvidékkel közös: a *Molinia litoralis*, a *Ceterach*, *Galium Parisiense*, *G. Anglicum*, *Micropus*, *Hieracium pseudosab.*, *H. boreale*, *H. Sabaudum*, *H. leuccephalum*, *Thymus Kapelae*, *Convolvulus Cantabricus*, *Tunica*, *Lepidium graminifolium*, *Cynoglossum Haenkei*, *Ononis suboculta*, *Hippocrepis comosa*, *Coronilla vaginalis*, *C. coronata*, *Orob. venetus*, *Moeringia muscosa* stb. (v. ö. 199. old.).

Kisebb-nagyobb eltéréssel egymást helyettesítik

a Balatonnál:

Stipa pennata
Euphorbia augulata és
 var. *hypotricha*

a horvát hegyvidéken:

St. eriocaulis,
E. verrucosa
E. Carniolica

Artemisia saxatilis	A. camphorata
» Austriaca	A. Biasolettiana Vis.
Draba demissorum	Dr. armata Sch., Ky et Nym, D. elongata, Dalm.
Polygala Balatonica	P. stenoptera, Borb.
Stachys recta	St. Karstiana, Borb.
Dianthus subdiutinus	D. Croaticus, Borb.
» Hungaricus	D. plumarius L. (D. serrulatus Schl. et Vuk., non Desf.).
Helichrysum arenarium	H. angustifolium Lam.
Jurinea mollis	J. macrocalathia var. Liburnica,
Scorzonera Austriaca	var. platyphylla, G. Beck
» purpurea	Sc. rosea
Galium silvaticum	G. aristatum
Smyrnium Kitaibelii	S. perfoliatum
Paronychia cephalotes	P. Kapela
Potentilla rubens	P. australis
Onobrychis arenaria	O. Tommasinii
Anthyllis polyphylla	A. tricolor Vuk.
Vicia glabrescens	V varia (v. ö. még a déli növények összeállítását).

A példák száma sokkal tetemesebb lenne, ha a Balaton mellékén kívül Budapest és más vidék flórájából is válogattunk volna ilyen megegyezőket.

Erdőben vagy nyílt sziklás helyen látjuk e magastáji növényeket a nevezett hegyeken oly természetszerű szövetkezetben, hogy a Balatontól való ide vagy megfordítva innen amoda való újabbkeltű, akár természetszerű hurczolásra gondolni sem lehet. Sőt ha valaki mégis újabb idehurczolást vitatna, meg kell gondolnia, hogy ezek a havasvidéki kényes növények — a mai havasi növényekről vett tapasztalás szerint — a forró hegyoldalon ma meg nem maradnának. E ritkább növények nem akárhol élnek meg, sőt nagyobb részök nem könnyen hurczolható messzire.

Ezek a havasvidéki növények, a melyek az Ősmátra erdőtlen lejtőin és tövében szervezetöknél, valamint a havasvidékielkel való rokonságuknál fogva is kirívók egyéb társaik közül, azoknak az ősi közös növényeknek maradéka, melyek eredetileg a szóban levő hegyeknek és vidéknek a mainál magasabb bérceit füvesítették, Akkor annyi sokféle termőhely, az összehurczolásnak és keveredésnek annyi alkalma, mint ma, nem volt, tehát a növényfaj annyira el se fajzhatott, a fajok számának jóval kevesebbnek kellett lenni általában és egy-egy helyen, mint napjainkban, a vidék különböző tagosulása, a sokféle közlekedés és a növényeknek ezerféle össze-vissza hurczolása és keveredése idejében. Hogy most az ősi vegetáció ereklyéiből egy helyen több van, mint a másikon, az az oka, hogy a hosszú idők folytán a termőhelyek is nagyon megváltoztak, s a változással együtt egy-egy helyen több-kevesebb faj kiveszett, más gyarapodott, így a megegyező helyeken fenmaradt növények száma is egyenetlen. Legkevesebb havasi fű menekült meg napjainkig a neki alkalmatlanabb alacsonyabb vidéken.

A havasvidéki fű része Budapest vagy a Balatonmellék hegyein lassú hozzászokás útján maradhatott fenn, mert az alvidékre nem hirtelen, hanem alig észrevehetőleg ereszkedett le, kiszámíthatatlan esztendőök hosszú sorozatán, a hegyek lassú kopása vagy más pusztulása következtében. A havasvidéki növény mai idehurczolásból vagy ide ültetésből alig maradna fenn azon éles ellentét miatt, a mely az alacsony vidék és a havas klímájában ma nyilatkozik.

Íme a Balatonmellék havasi füvei kérdésének a megfejtése, mint az egykorú őssziklák közös vegetációjának korunkbeli megmenekedése. Ha eredetét a múltban s a havas, illetőleg a Fátra és Velebit vegetációjával összehasonlítva nem keressük, ez a megfejtésre várakozó titok továbbra is rejtve maradt volna.

Hogy a Balatonmellék vidéke mért olyan tagosulatlan, hogy a flórája mért olyan fogyatékos, helyesebben mondva mért annyira pusztult, szakadozott, tehát mért nem annyira változatos és mégis egységesebb, mint a magasabb Fátra hegyiségé, ennek az okát is eme hegygyel való összehasonlításból magyarázom. Hegykopással a Balatonmelléknek magasságbeli terjedelme lassanként nagyot csökkent, völgye aránylag kurta, forrástalan és szűk maradt, lejtői lekopaszodtak, termőhelye egyszerűbb lett, mint a magasabb régióba emelkedő hegyé. A vidék egyszerűsbödött, ritka és változatos növénye a sokféle helylyel együtt oda lett, részint a Balaton vizébe temetődött s itt kövesedés vagy más nyom nélkül teljesen feloszlott. Ha a balatonmelléki lejtők és tetők letarlódását (erdőtlenességét) s az erdő vékony alacsony fáit vennénk időmértéknek, aránylag nem is nagyon régi változásoknak stádiuma lenne előttünk. De az erdőirtásban ott maradt a fejsze nyoma, bár a síkságra tekintő lejtőink, úgy látszik, természetesen erdőtlenek.

Ezek nyomán a Balaton mellékének nem változatos flórája az őskori romboló hatásoknak, a magasságbeli hegyrégiók eltűnésének, a jó termő föld elsodrásának és régen bizonyosan változatosabb termőhelyei elpusztulásának stb. tulajdonítandó, s ezt az ember a láp és mocsár lecsapolásával, valamint az eredeti vegetáció helyén a szőlőtermeléssel tetőzte be. A Balatonmelléknek mai flórája tehát gazdag és többtagú régi vegetációnak elszegényesedése és szétfoszlása. Eltűntek a fái és más nevezetesebb füvei, melyek az ősidőkben itt virítottak, apró almái, melyek hajdan az itt tanyázó madarakat táplálták. Őskori jellemző, kivált messzeföldi növényeinek csak kis része maradt meg, mai fűnemű növényzetének nagy része, kivált a kultúra megbolygatta földön, újabbkori, egész mai keveredés.

Nem lehet föltételezni, hogy a fogyatékos flóra itt őseredeti, változatlan, s hogy a vidék a befüvesedésnek még csak bizonyos kezdődő stádiumában lenne. A mit itt látunk, földet, követ, fűvet, fát és szétszóródását, mind a múlt romját hirdeti. A természet változandóságának sorrendjében, kivált nem remélhető nagyszerű változás után, lehető, hogy e fogyatékos flórával újabb leendő kor befüvesedése kezdődik s hogy majdan ismét nagyon változatos és tagozódott flóra virul e helyen. Ez mind a jövőendő titka, de ha az emberi kultúra csak a mai arányban halad is tovább, megújulás, fölgazdagodás az alacsony vidéken, nagyon nagy változás nélkül, nem remélhető.

XLII. FEJEZET.

A DÉLI NÖVÉNYEK.

A balatonmelléki növények régibb itt létét tekintve, kivált a délnyugoti tájon, inkább a déli, mint a keleti fekvés határoz. A délibbjellemű növényeknek egész szervezete megfelel a Balatonmellék természeti viszonyainak. Szoros szövetkezések, helyenként sereges számuk, vaskos szervökkel hosszú földbeli veszteglések (hagymás, gumós, tőkés virágok), nehezebb elhurcolhatóságuk, valamint vidékünknek a legközelebbi hegyekkel való egykorúsága, megegyező anyaga (mész) és más

növénygeografiai tapasztalat félreismerhetetlen bizonyítéka, hogy azok a délibbjellemű s ma kiválóan a mediterrán flórában élő növények egykor itt seregesebben tenyésztettek. Nekünk ugyan az itt fiatalabb keleti magyarföldi növény elsőbb, de a kort tekintve, a déli sarjak megvitatását előbbre helyeztük.

Abban az időben, midőn az Ős-Bakony szigetje körül tenger hullámozott, a vidéknek nyári klímája az alsó régióban nem volt olyan száraz és forró, mint mostanában. Tengeri klímának kellett itt lenni, körülbelül, mint ma az Atlanti-tenger mellékén, s a növényzetnek is a hűvösebb és nedvesebb klímához alkalmazkodónak kellett lenni, körülbelül mint a mai nyárelőző liliomfélék. Az Ős-Bakony felső régiójában ekkor valószínűleg havasi, az alsóban pedig, a mai tetemesszámú maradékról ítélve, liliomvirágú, gyakran hagymás növények, részben subtropikus (mesothermalis) maradék, uralkodtak, a liliom, hóvirág, dioscorea- és nőszirmfélék családjából; az Attikában ma ismeretes liliommezők akkor a mai seregesebben növő *Asphodelus*, *Vetratum*, továbbá a *Hemerocallis*, *Muscari* stb. nyomán, az Ős-Bakony alsó régiójában is virultak. Köztük a gumós aroideák apró virágjokkal feltűni nem bírván, virágburrokkok színesedtek. Mind az egyszikűek közül való, a mi szintén ősiségüket bizonyítja. A földbeli életre a hagymán (*Sternbergia*, hóvirág) kívül tőke (*Polygonatum*, *Iris*), gumó (a *Poa bulbosa*, *Phleum nodosum* pázsit) és hagymagumó (kikircs 159. old.; sáfrány) képződött, sőt a gyökérszála is gumósodott (kosbor).

A földbeli gumó és tőke-képződést a kétszikűek is örökölték, gyakran dagadt-tövűek. Az ernyősek (*Seseli annuum*, *Smyrniolum*, *Trinia*, *Chaerophyllum bulbosum*), csengetyűkefélék (*Campanula rapunculoides*, *Phyteuma orbiculare*), boglárkafélék (*Anemone ranunculoides*, *Ranunculus bulbosus*, *R. ficarius*, *R. mediterraneus*, *R. Illyricus*), rózsafélék (*Ulmaria filipendula*, *Potentilla tuberosa*, *P. erecta*), fészkesek (*Lactuca quercina*, *S. sagittata*), saxifragaceák (*Saxifraga bulbifera*), füstikefélék (*Corydalis*), primulaféle (*Cyclamen*), vitorlásvirágúak (*Orobanchis Venetus*, *Orobanchis versicolor*, *O. pallescens*, *Lathyrus tuberosus*), kutyatejfélék (*Euphorbia angulata*) közül mind a Balaton mellékén, mind a mediterrán flórában van, mint látjuk, elegendő megegyező vagy nem nagyon eltérő gumós helyettesítő testvérfaj, mint a hajdani egyetlen vegetáció maradéka. Ilyen és sok más tetemesszámú ereklye a 160., 211. old. világosan bizonyítja, hogy ez nem újabkori vegetáció, hogy az újabb polgár csak közé toladott, s hogy a déli növényzet vidékünkéről teljesen nem vonult vissza.

Délinek nevezem inkább ezt a vegetációt, mint mediterránnak, mert az utóbbi szűkebbkörű, nagyon körülzárt növényzet, a keletkezését tekintve valószínűleg újabb, s a közös növények úgy maradtak ott is fenn más régibb flórából, mint a Balatonmellék hegyein.

A mediterrán növényt, mint valamely flórának alkotó elemét gyakran említik, a nélkül, hogy tulajdonképpen a kellő végére jártak volna, mi hát eredetileg a mediterrán növény. Az itt délinek mondott flóraelem bizonyítással régibb, mint a mai mediterrán flóra, s tulajdonképpen ősdéli flóra, a régibb és jobban délre vonult tropikus és subtropikus flórának kisebb és legutolsó maradéka. Ez Európában ma még a mediterrán növények közt feltűnőbb. A trópusi növényereklye tehát a mediterrán flórának kirívóbb alkotó része.¹ Épen a mai szigorúan mediterrán növény, pl. a kövér parti fű (96. old.), sok szúrós bokor (*Paliurus*, *Rhamnus intermedia*, *Crataegus brevispina*) és más mediterrán fű nem hagyja el a közel tengerpartot.

¹ V. ö. LEUNIS: Synopsis d. Pflanzenkunde, III. Aufl. I. Bd., 1883, 789., 800. old.

KERNER¹ a mediterrán flóra keletkezését a diluvialis völgyi elgleccseresedést követő melegebb időben, az aquilonaris flórának a pontusmellékire és mediterránra különüléséből származtatja, a mi szintén nem nagyon régi keletkezést igazol. Sőt a mai mediterrán flórának az emberi kultúra nem kis mértékben készítette elő az éghajlatot, azért a mediterrán partszegély flórája, a történelem idejében, már jóval a botanika előtt, a beköltözés, közlekedés, és hosszú kulturái és társadalmi mozzanatok, beültetés, fásítás, gyümölcsösítés stb. révén nagyon bővült, s bizonyára érkeztek ide új polgárok, melyeknek tenyészésére ha a kulturát megelőző idő nem volt még kedvező, hamarosan elpusztultak.

A mediterrán flóra sajátos, déli, örökzöld, szúrós fehérmolyhú, egynyári stb. növényeivel ma keskeny partszegély, a Földközi-tenger mellékének alsó lépcsőzetén, fizikai gátakkal körülvéve; ha egyes jellemző faja ezt a határt átlépi is, annak a sajátos növényzetnek a zöme és szövetkezete mégis csak azon a keskeny térségen marad együtt, és egyforma sajátos szervezkedésével és sereges növéssel hat reánk. Úgy is mondhatnók, a Görctől (a geogr. szélesség 46°-án), az Isonzó völgyétől és Fiumétól le egész Görögországig, az Adria keleti partján terjedő mediterrán flóra a mai balkáni, ill. magyarföldi flórának sajátos partszéli szövetkezete.²

Ennek a most keskeny flórának a terjedelmét más korszakban nagyobbak vélik, és pedig azért, mert olyan növényeket és olyan növény-szövetkezetet, a minőt ma a mediterrán partszegélyen ismerünk, szigetszerűleg távolabb vidéken, más természetes flórában, pl. Bozen vagy a Balaton fölött is fölismerünk. Ennek alapján következteti KERNER³ hogy a jégkorszak után, a mainál melegebb nyaras a klíma alatt, a pontusmelléki meg a mediterrán flóra feljebb terjedt észak felé, de azután a hűvösebb és nedvesebb nyár alatt délre húzódott.

KERNER vélekedésére megjegyzem, hogy a régibb kor vegetációját a flóra mai tagosulása nyomán megítélni nem egészen helyes, mert a régi flóra tagoltsága és jelleme más lehetett, továbbá hogy a régi mediterrán flóra nem egészen az, a melynek ma mediterrán flóra a neve, hanem régibb s a jégkorszakot jóval megelőzte, tehát csak részben lehetett megegyező növényzetjük. Én azt hiszem a Balatonmellék sok gumós és hagymás füve, valamint déljellemű növényének nagyobb része e III. korú mediterrán flóra ősmaradéka. Hogy jó messzire fölterjedt a mai alpok közé (Bozen), a maiétól eltérőbb jellemét hirdeti. Különbséget kellett vonnom a jégkorszak előtt és után virult mediterrán flóra között, különben a befűvesedésnek már említett és említendő mozzanatai maradnak homályban. A mai kiváló-szervezetű mediterrán növény vidékünkön kevés, de a III. korban, más állapotok között, számos déli növény jutott vidékünkre. A mit most hazánk hegyein mediterránnak gondolunk, inkább az az ősi maradvány, a melyből és sok más keveredésből később a Földközi-tenger alacsonyabb és keskeny partszegélyén a mostani mediterrán flóra támadt.

Mi tehát az, a mit a Balaton mellékén délinek vagy ősmediterrán maradványnak gondolunk? Valószínű, a természetbeli változások sorrendjén, hogy az ismét régibb flórának, a mediterránkorú (részben subtropikus) száraz földének, a hava-

¹ A 173. old. 2. a. i. értekezés 33. old.

² BORBÁS V.: Az örökzöld növények övének megszakadása a fiumei öbölben. Természettudom. Közlöny 1893. 132. old.

³ KERNER: Osztrák-Magyar monarchia írásban. Bevez. köt. 249. old. másképp értelmezve.

sinak, részint a balkáni flórának azon régi eleme, a melyből ismét az illyr flóra-vidék vált ki. Hogy az alpesi növényzetből mediterrán alakulhatott, bizonyosága, hogy a Quarnero északi részén, a Karszt alsó terraszán ma is élnek elszórva havasi növények, a melyeket újabb időben oda telepedetteknek tekinteni nem lehet, tehát a mediterrán flóra helyén maradt ős-alpesi növények leereszkedése. Bozen meleg porfirsziklái ellenben, a havasok övében, mediterrán növények gyarmataira bukkanunk, lehet oly elemekre, melyek csak mai ismeret szerint mediterrán-credetűek, tulajdonképen havasiak; csak a későbbi termőhelyről gondoltak mediterránnak.

Hogy a mediterrán flóra a hegy lesüllyedésével vagy más alacsonyodásával az alpesiből és balkániból — a mely utóbbi maga is inkább eltérőbb havasi flóra — kisebbrészint fátraiból is tetemesen bővült, meggyőző példáink ma is vannak. A magyar, horvát és dalmát tengerpart erre nézve nagyon tanulságos, mert havas tetőinek számos növénye, ugyanolyan-fajta sziklán, ma is a tengerszélien vagy közel hová, kevés változással vagy teljesen változatlanul nő. *Mai tapasztalásunk szerint inkább felülről jutottak le, lent kevésbbé is terjednek*; ellenben alig ismerünk példát, hogy a meleg part kiváló mediterrán növénye a havason teremne vagy terjeszkednék. Ilyen példák, a mint következnek, arról is meggyőznek, hogy bizonyos növényekre nézve a havasi és mediterrán különbség elmosódik.

- Aethionema saxatile a Velebit csúcsain, a tengerparton s a Balaton mészsziklái.
 Asperula longiflora » » » , Arbe és Veglia tengerpartján.
 Globularia bellidifolia. a Karszton meg a Velebiten, Fiume fölött Drenova felé.
 » Willkommii » » » s a Balatonnál.
 Cerinthe Smithiae, a Velebiten Ostáriánál, s Portoré mell. a Scoglio San-Marco-n, amott kevésbbé deres, nem kékeszárú.
 Paronychia Kapela, a Karszton meg a Velebiten, valamint a tenger partján, a Balatonnál a P. cephalotes a helyettesítője.
 Thlaspi praecox, a Karszt tetőin s a tengerpartnál.
 Lilium bulbiferum » » »
 Hippocrepis comosa » » » s a Balatonnál.
 Polygala Nicaensis var. subpubescens »
 Centaurea rupestris, a Karszt tetőin s a tengerpartnál.
 » sordida » » »
 Silene livida » » »
 Scrofularia canina » » »
 Clematis integrifolia, a Szladikováczon Ostáriánál, nálunk sik réten.
 Rosa spinosissima, némileg átfর্মálódva a Velebiten, a tengerparton s a Balatonnál,
 Genista sericea, a Velebiten s Kostrena m. a parthoz közel.
 Centaurea axillaris, kevés változással a Velebiten, a parthoz közel, s a Balatonnál.
 Rumex sculatus, » »
 Scrofularia laciniata és var. Pantocsekii Gris. » »
 Sesleria elongata és S. tenuifolia » »
 Bunium montanum és B. alpinum » » s a szigeteken.
 A Berberis Actnensis, a Karszton, kissé eltérően a B. vulgaris a part felé.

Még sok ilyen példát említhetnék, meggyőző bizonyítékul, hogy a tengerparti havasaink meg a meleg tengerpart növényzetének alakulása között szoros kapcsolat van, hogy a litoralis növényünk egy része havasiból támadt. KERNER az alpesi meg a mediterrán flórának ilyen kapcsolatát szintén említi. Ha a mediterrán tenger keletkezését fiatalkorú (neogén) lesüllyedés (depressio) következtében föltételezzük, a mint a modern geologia tanítja, az így támadó tengerszélre a szomszéd magasságból kellett a növénynek leereszkedni. LÓCZY szerint különösen az Adria két

partját összekapcsoló föld pliocénkorú eltünése a szemközt levő parton, a Dinara, az apuliai síkság meg a Gargano hegység között, támogatja magyarázatunkat. Ez is a mediterrán partszegély flórájának nem nagyon régi, külön alakulását jelöli.

Hogy a mediterrán flóra az északibb területről, tehát a Balaton mellékéről is visszavonult, a harmadkori, nem a mai mediterránra értendő. A szigetszerű maradvány, a melyet KERNER a havasi övben őss-mediterránnak mond, lehet inkább épen az a nyom, a mely a havasi flóra részének átformálódásából a mostani mediterrán flóra felé vezet. Az ősi valóságnak, úgy látszik, jobban megfelel, hogy az eleinte terjedelmesebb havasi flóra az alsóbb régiókban, tehát a Balatonmelléken is, szervezetével és szövetkezetével átalakult olyanná, a minőt ma a mediterrán partszegélyen ismerünk. Ennek, mint láttunk, a mediterrán flórában ma is van analog esete. A Balatonmellék mediterrán és illyr flóraeleme tehát részint a hozzá legközelebb levő hegység (a Fátrát is beleértve), s az egykor magasabb Bakony havasi növényzetéből, részint a Balkánnak s egykor jobban északra terjedő, ma már eltűnt hegyeinek növényeiből, különösen a magasabb Quarneró mellékéből alakult.

Ákár ez a vélemény, akár a flóra mai állapotából vett gondolat legyen igaz, a magasabb hely szigetszerű mediterrán növénygyarmataiból következtethetjük, hogy valaha a mai mediterrán flórának is magasabbra kellett terjedni vagy az elterjedése a Balatonból és Bozentól kezdve a tengerpartig egyenletesebb volt.

Ma a geográfiai szélesség délibb fokai szerint a növényzet gazdagsága és változatossága nagy mértékben növekedik, azért a délibb vidékről mind a működő természeti erőkkal, mind az állattal és az emberi közlekedéssel, több jellemző növény könnyebben juthat a szomszéd vagy közel levő vidékre. A Balaton dél felől nem is nagyon zárt, mészhegysége a horvát mészhégyek egy részével egykorú, az illyr vagy délibbjellemű növények elterjedésének egész idáig, Szlavon- és Horvátországon keresztül, meglehetősen szabad útja van, azon kívül, hogy vidékünkéről már a délibb növények sem voltak kénytelenek visszahúzódní. Sajátságos azonban, hogy a horvát felföldnek több jellemző fája (*Cytisus alpinus*, *Ostrya*, *Acer Monspessulanum*, *Quercus conferta* stb.), a szelíd gesztenyét kivéve, a Dráván át nem lép, ellenben az illyr füvek leginkább a Balatonig terjednek s az illyr és mediterrán flóra maradéka a Balatonnál szembeszökőbb, mint a fővárosnál. Alföldünk szélén a mediterrán jellemző jobban megszűnik, jellemzőbbjeinek a Balaton vet határt.

A Balatonmellék II-odkori mész- és dolomit-hegyein, más elemén kívül, egész sereg délszaki növény van, a melyre az újabbkori közlekedéssel vagy a mai emberi holmival való behurczolást rá nem lehet bizonyítani. Ezeknek a növényeknek itt tenyészésében, valamint társnövényeivel való szövetkezésében is van valami különös önállóság és összefüggés, úgy, hogy őket e triaszhegyek eredeti, s ha az őskorban talán legelőször nem is itt termett, de már az ősidőkben, a másod- és harmadkorban idekerült első telepeseinek kell tekintenünk.

A délszaki fák és füvek tenyészése a bakonyi part sziklás helyén épen olyan jellemző, mint Fiumének vagy Olaszországnak hasonló termőhelyein. Ha kevéske eltérést tapasztalnánk, mint a minő pl. a *Coronilla Emerus*, *Artemisia saxatilis*, *Smyrniun Kitaibelii*, *Aethionema saxatile* stb, meg a mediterrán *Coronilla emeroi-des*, *Artem. camphorata*, *Sm. perfoliatum*, *Aethion. bienne* stb. közt valósággal van is, ezt már később a távolesó két helyen uralkodó más-más természetes okok szülték, hosszú idők folytán.

A Balatonmellék déli növényeinek sorában elegendő a fűszeres és erősszagú

ajakas (zsálya, kakukfű), meg a szegfűféle, a melyről Schouw¹) a mediterrán vidéket az ajakosak és szegfűfélék hazájának nevezte. Sok az egynyáréltű pázsit (*Bromus*, *Tragus* messzire terjeszkedő, homokkötő természetével) és más fű (*Medicago*, *Calamuntha villosa*, a *Kohbrauschia prolifera*, *Sideritis montana*, *Bupleurum*), a vitorlásvirágú, köztök kacskaringós, vagy aprótermetű faj (*Ononis subocculta*). Van vadon termő gyümölcse (berkenye, vad rózsza, szeder, málna), néhány örökzöldje, sáppadt (*Orobanche*, aranka) vagy zöld élősködője (*rhinanthaceae*), merevszárú hajnalkája (*Convolvulus Cantabricus*), keskenyke-levelű s eltérőtermetű útifüve (*Plantago arenaria*), ajakas folyondárja (*Kickxia*), időjós gémorrtja (*Erodium ciconium*), magas harasztja (*Pteridium*), szúrós és lapos-ágú csodabogyója (*Ruscus*), kitelelő surlófüve (*Equisetum ramosissimum*), indás pázsitja (*Fibischia*), sűrű fehérmolyhú és kövér füve² stb., a déli flórából. A mediterrán bodorrózsának (*Cistus*) csak eltörpülése maradt fenn: a tetemtoldó, s a *Helianthemum fumanum* keskenyke leveleivel mintegy a burókat utánozza.

Legfeltünőbb B.-Füred és Arács száraz sziklás lejtőin, valamint a pécsi hegyeken is az *Artemisia saxatilis*, cserjésedő üröm megszámlálhatatlan serege, a melytől csak kevésé eltérő *A. camphorata* Fiume körül meg a mediterrán flórában egészen hasonló tenyésztést árul el, sőt a balatonmelléki üröm az *A. camphorata* var. *virens* Vis. fajtával megegyező. Az *A. saxatilis* a Balaton mellékén csak szeptember közepe felé kezd virágozni, mint a mediterrán vidéken, tehát az őszkor ébredő vegetációnak egyik nevezetes tagja, s a mediterrán *Scilla autumnalis*-szal együtt terem és virágzik. Földbeli hajtásról is gyarapodik. *Lepidium* l. a 191. old.

A *Tamus communis* folyondár meg a borostyán, a déli iszalagok diszes tagja. Maga a sövényező iszalag is csinos, csak elszaporodása miatt lett közönségesebb.

A mediterrán vidéknek bizonyos hasonlatosságát a Balaton mellett ma is fölismerjük. Portoré mellett a Sz.-Márk sziklaszigetje (Scoglio San Marco) könnyen eszünkbe jut Tihany alatt a délkeleti lejtőn, hol a sziklás hely *Artemisia Austriacata*-tól meg az *A. absinthii*-től fejezlik, mint ama szigetke partján és lejtőjén a sziklahalmaz az *Artemisia Biasoletiana*-tól. Tihany partján a mediterrán flórát jellemző eltöviskesedés gyakori. Egész sereg szúrós növény sereglik itt össze az individuum nagy számával: *Cirsium arvense* var. *perhorridum*, *Rosa Hungarica*, *Rosa polyacantha*, gerliczetövis, de a társulás csak analog, nem egyező fajokból alakul.

Az eredetileg megegyezőbb vegetációból a Balatonnál maradhatott fel elegendő, hiszen a távolság közte meg a magyar tengerpart között, a geológiai nagy időkre tekintettel, nem tetemes, ezen kívül a két helyen lehet megfelelő klíma vagy termő hely a délszaki növény tenyészésének. A megegyezésnek alapja különben a geológiai korszakban mosódik el. A neogén tenger idejében, a mennyire a hegyi növénymagvak és csírák természetes úton-módon széthurczolódhattak, a Balatonmellék, Horvátország, Bosznia, Olaszország stb. hegyei voltak egymáshoz legközelebb, ezért a növényzetjük lassacskán és kölcsönösen rajtok terjedhetett és cserélődhetett ki, vagyis ennek a délszaki növényzetnek ebben az irányban a földrajzi elterjedése megalakult.

A ki csak kicsit járatos a növénygeografiában, könnyen átlátja, minő nehéz a balkáni, eredeti magyar és délnyugati, részben mediterrán növények között határt vonni, mert a növény a honnanvalósága bélyegét magán nem hordja, s a honos-

¹ A 151. old. idézett munka 512. old.

² A tengerparti kövér fű a 96. old.

sága levelét nem mutogatja. Hogy honnan való, a szervezete szerint csak nagyritkán lehet megmondani, ha t. i. nagyon keveredetlen sajátosságos flórából van, vagy ha a hazája Bécestől (*Vinca herbacea*) vagy hazánkból terjed szabályszerűen kelet felé, vagy kiválóan Spanyolországban és Olaszország alsóbb részében él, hogy amaz keleti, emez déli. Máskor bajos vagy nem lehet megmondani, avagy szabályba foglalni, hogy bélyege szerint honnan való valamely fű, mert pl. a moholyruha a mediterrán és havasi flórának is jelleme, de fehérmolyhú fű alvidékünkön se nagy ritkaság. Nehéz, mert egyik-másik növény a határon túlterjeszkedhetik, valamely délnyugati növény magva délkeletre jutva, itt is könnyen elszaporodhatik és meghonosodhatik s viszont, a minő eset bizonynyal már számtalan volt. Sőt pl. a szerbtövis már harmadhazájából (Dél-Amerika, Portugallia és Oroszország déli pusztája) is útra kel és több helyen, honosságot színelve, elhatalmasodik. Sokszor az első haza ismeretlen, vagy nem tudjuk, hányadik földje már a fűnek, a melyben most terem.

A növény hazáját tehát csak bizonyos geográfiai határnak át nem lépése, a terjedés iránya, a nagyobb systematikai rokonság elterjedése, némelykor valamely termőhelyen gyakori bélyeg szerint lehet megalapítani. A mely fű Keszthelytől Budapestig, a mézskő bántatlan helyen, vagy innen még északnyugat és északkelet felé terjed, vagy másutt közelrokon helyettesítője van, azt magyarföldinek jelöltem. Gyenes völgyének *Iris arenariá*-ját pl. illyrnek nem mondhatom, mert az illyr flórának most nem tagja, ámbár nem lehetetlen, hogy itt végkép kihalt s a keleti flórának lett tagja. A füredi *Aethionema* inkább illyr, mert északkeletnek a Dunát nem lépi át, ellenben délfelé gyakoribb és jobban tagozódik (175. oldal).

Sok mindent kell tehát fontolóra venni a geogr. elterjedés irányán kívül a növényhonosság megalapításakor, de ha talán egy-két kétes miatt aggodalmaskodunk, s a növényzetnek különböző irányból, más-más flórákból való terjeszkedését kutatni meg nem kísérjük, a növényzet lepleinek megalakulását soha sem bírjuk megfejteni.

Nehéz tehát a balatonmelléki triaszhegyek növényeiről megmondani, melyik az igazi mediterrán, bennszülött magyar, havasi vagy balkán eredetű, mert most már önálló és jellemző szövetkezetet alapítottak. Szétválasztásukkor kiváltképen mostani földrajzi elterjedéseket tekintem. Déli vagy délnyugati jellemzőknek tekintetem, a melyek tovább kelet felé a magyar flóra jellemző gyepszönyegében nem vagy alig szerepelnek; eredeti magyar vegetációnak tekintem azt, a mely vagy bennszülött vagy tovább az ország flórájában, kivált a pusztai vegetációban is kirívóan szerepel (*Iris arenaria*, *Gnaphalium arenarium*, *Gypsophila arenaria*, *G. paniculata* stb.), végre balkáninak azt, a mely annak a félszigetnek jellemzője, de elterjedésével hazánkban is jellemző módon nyilatkozik.

A következő 235—238. és 246—250. oldalon előszámított növények keletiek-e vagy déliek, NYMAN-nak *Conspectus florae Europaeae* című munkájával, azután saját ismeretemből és herbáriumom alapján határoztam meg. A keletieknek földrajzi elterjedése, általában véve, hazánkkal vagy Alsó-Ausztriával kezdődik és halad délkelet felé, a déli növény elterjedését Spanyolországtól vagy Franciaország déli részétől számítom, déli irányban kelet felé. Tudvalevő, hogy NYMAN munkája sem mindenütt pontos s a faj összezavarása a geográfiai elterjedést is összezekűszálja. A fajnév is téveset jelenthet, a *Succisa australis* (WULF.) inkább délkeletnek terjed. Általában mégis gyakran meg lehet különböztetni, melyik a keleti és délnyugati növény,

s a szétválasztás azért is szükséges, mert hazánk s a Balatonmellék befűvesedése e két különböző irányból és seregesebben valószínűleg különböző korban bővült.

A helyettesítő fajok kitüntetésével a másvidéki és rokonsági kapcsolatot óhajtottuk kitüntetni, mint a hová a testvérfaj elszakadt vagy a honnan a mi növényünk ide szakadt. A flórabirodalom vagy flóraidék éppen akkor természetszerű, ha a testvér fajok helyettesítik egymást, mert az egyiknek vagy a másiknak átformálódását, esetleg a typus kihalását a másféle természeti viszony okozta.

Déli fa a Balaton körül:

A pelyhes tölgy, a *Quercus pinnatifida* eltéréseivel,
a *Betula pendula*, északon a *B. alba* és más faj helyettesíti,
Ulmus nitens meg a mirigyos-levelű eltérése: *U. xanthochondra*,
a mannaköris, a török meggy, a *Sorbus domestica* vagyis berkenyefa.

Déli bokor:

A *Daphne laureola* (örökzöld),
a *Viburnum lantanum*, a Fátrában a var. *Tyraicum* helyettesíti;
a szömörice, Temes homokján s a Balkánon a var. *arenaria* helyettesíti.
A *Sorbus meridionalis*, Fiumétól a Balatonmellékén át a Rajecz-fürdőig terjed.
Amelanchier amelanchier, Fiumétól a Balatonmellékén meg a Fátrán át a
bélai havasokig terjed (Lers-villa).

Cotoneaster cotoneaster, vad rózsák: *Rosa micrantha*, *R. silvestris*, *R. arvensis*
(jobban délre a *R. sepium* helyettesíti), *R. polyacantha*, itt a *R. Hungaricá*-val
találkozik.

A szedrek közül a *Rubus tomentosus*, jobban délre a *R. collinus* helyettesíti.
R. discolor, másutt a *R. candicans* váltja fel vagy találkozik vele.

R. hirtus, másutt a *R. glandulosus* váltja fel.

A *Coronilla Emerus*, jobban délre a *C. emeroides* váltja fel.

Colutea arborescens, Görögországban a *C. melanocalyx*, tovább a *C. cruenta*.

A *Spartium iunceum* utolsó bokorját még Füreden 1891-ben, mező szélén
láttam, azóta elpusztult. A nedves part déli fáját lásd a 123. old.

Déli apró cserje:

A *Daphne Cneorum*, mint a havasi rózsák s a havasi *D. striata* helyettesítője.
Helianthemum fumanum, mediterránból lett magyarföldi

» *canum*, a havason a *H. alpestre* meg a *H. rupifragum* helyettesíti.

» *chamaecistum*; magasvidékén a *H. grandiflorum* és *H. glabrum*.

Rosa Austriaca, másutt más alakjai nőnek.

Genista Germanica (*G. heteracantha* a Karszton); *G. pilosa*; *G. sagittalis*,

Cytisus supinus, *C. aggregatus* (találkozás).

A jellemző déli fűvek:

Equisetum ramosissimum, helyettesíti másutt	Asplenium adiantum nigrum és var. obtusum
az E. variegatum,	(h. A. oopteris és var. percuneatum)
Ceterach ceterach (h. var. crenata, Fiume), ¹⁾	Tragus racemosus,

¹⁾ Az itt így bezárt név a másvidéki helyettesítőt jelenti, nem synonymon

- Digitaria ciliaris és *D. filiformis* (találkozás).
 Pollinia Gryllus, Andropogon Ischaemum,
 Setaria verticillata és *S. ambigua*, találkozás,
 Leersia oryzoides, Cynodon dactylon,
 Hierochloa austrialis (h. *H. repens*),
 Phleum asperum,
 Vulpia myuros (h. *V. sciuroides*),
 Bromus Pannonicus itt a *Br. erectus* más el-
 téréseivel találkozik,
 Bromus inermis, *Br. squarrosus* (*Br. patulus*).
 Apera interrupta, az *A. spica* venti-vel talál-
 kozik
 Aira caryophyllea, *A. capillaris*-szal találkozik.
 Ventenata avenacea, Danthonia calycina,
 Molinia litoralis (h. *M. arundinacea*),
 Diplachne serotina,¹ *Sclerochloa dura*,
 Eragrostis multiflora, *E. minor*, *E. pilosa*, találk.
 Festuca heterophylla (*F. nigrescens*), *F. rubra*
 (*F. Oelandica*), *F. sulcata* (*F. duriuscula*),
F. Valesiaca (*F. ovina*), *F. glauca* (*F.*
Pannonica),
 Agropyrum intermedium, (*A. glaucum*),
 Lolium Italicum (h. *L. Gaudini* Parl.),
 Hordeum Gussoneanum (*H. maritimum*),
 Carex Michellii, (*C. brevicollis*),
C. Halleriana, *C. humilis*, *C. alba*, *C. pilosa*,
C. divisa, *C. Davalliana*.
 Luzula Forsteri (*L. Hostii* a *Veterna*-ho'á-n),
 Juncus Gerardi, találkozik a *J. compressus*-sal,
 Veratrum nigrum,
 Allium moschatum, *A. flavum*, *A. rotundum*,
A. sphaerocephalum, *A. pallens* (*A. pa-*
niculatum),
 Muscari Kernerii a *M. Transsilvanicum*-mal,
 Muscari comosum, kelet felé a *M. tenuiflorum*
 váltja fel, *M. racemosum*,
 Scilla autumnalis,
 Ornithogalum collinum, *O. umbellatum*,
 Liliium martagon (*L. atropurpureum*, Velebit)
 Asphodelus albus, (*A. microcarpus*, litor.),
 Tamus communis, *T. Creticus*,
 Asparagus tenuifolius (*A. trichophyllus*),
 Ruscus aculatus, *R. hypoglossi*,
 Crocus albiflorus (h. *C. vernus*),
 Ophrys arachnites és *O. aranifera* találkozása
 Anacamptis pyramidalis,
 Loriglossum hircinum, Limodorum abortivum,
 Orchis tridentata, jobban délre az *O. commu-*
tata a helyettesítője,
O. purpurea, az *O. militaris*-szal találkozik,
O. pallens, *O. sambucina*,
O. militaris (*O. tephrosanthos* helyett).
 Epipactis rubiginosa,
 Euphorbia falcata. (*E. acuminata*) *E. Gerardi-*
ana (itt tagozódik) *E. platyphyllus* (h.
E. stricta), *E. angulata* (*E. Carniolica*,
E. dulcis),
 Stelleria passerina,
 Polygonum Bellardi, találkozik a *P. aviculare-*
val és *P. graminifolium*-mal,
 Atriplex rosea, *A. Tatarica*,
 Kochia prostrata,
 Chenopodium botrys (amerikai, k.-indiai?), *Ch.*
opulifolium, *Ch. intermedium*, *Ch. bo-*
tryoides a *Ch. acuminatum*-mal.
 Rumex maritimus, a *R. limosus*-szal találkozik.
 Polycnemum arvense *L. maius*, a *P. Heuffelii-*
vel találkozik; ritkább helyettesítője ha-
 zánkban a *P. verrucosum* (Vésztfő).
 Amaranthus viridis, *A. Blitum*,
 Plantago arenaria, (*P. psyllii*).
 Valerianella hamata, (*V. coronata*), *V. rimosa*,
V. carinata, itt a *V. olitoria*-val találk.
 Scabiosa suaveolens (*Sc. canescens*, *Sc. silen-*
ifolia; ez Visiani Fl. Dalm. II. 14. old.
 csak varietas lenne!); *Sc. agrestis* (*Sc.*
Columbaria, *Sc. mollis*),
 Micropus erectus,
 Carpesium cernuum, *C. abrotanoides*,
 Achillea setacea, itt rokon fajokkal találkozik.
 Erigeron rufopappus (*E. serotinus* északon),
 I hirta, (*I. rotundifolia*, litor.),
 Artemisia saxatilis (*A. camphorata*),
 Artemisia absinthii (var. *calcigena*),
 Crupina crupina (*C. crupinastri*, Dalm.)
 Kentrophyllum lanatum (*K. Baeticum*),
 Xeranthemum annum,
 Cirsium Boujarti (*C. spathulatum*, *C. erioph.*),
 Centaurea solstitialis, (*C. Adami*),
 Echinops multiflorus (*E. commutatus*, Erdély),
 Crepis Nicaensis, a *Cr. biennis*-szel találk.
Cr. pulchra, *Cr. capillaris*, a *Cr. tectorum*-mal
 találkozik (h. *Cr. neglecta*).
 Hieracium Sabaudum (*H. boreale*, találk.),
 » *pseudosabinum* (*H. Sabinum*),
 Lactuca saligna, találkozik a *L. scariolá*-val,
L. perennis, *L. viminea*,
 Tragopogon maior (*T. campestris*),
 Thrinacia hirta, *Tr. nudicalyx*, találkozik.
 Scorzonera Hispanica (*Sc. glastifolia*, *P. Sz.*
 Mihály, Budapest m.).
 Podospermum laciniatum (*P. Tenorii*),
 Chondrilla iuncea (*Ch. latifolia*),
 Asperula campanulata (*A. galioides*),
 Rubia tinctorum (*R. peregrina*),
 Galium Pedemontanum (*G. Sieberi* Tausch),

¹ Több magyarföldinek vélt füvet, ha Franciaország déli részén vagy Spanyolországban is terem, a déliekhez számítottam.

- Galium Parisiense* (G. tenuissimum),
 » *Anglicum* (G. divaricatum),
 » *vernum* (G. alpinum Schur),
Phyteuma orbiculare (Ph. Austriacum),
Campanula Bononiensis és *C. Ruthenica*, találkozás.
C. Rapunculus (var. *verruculosa*, *C. Lambertiana*, Buda.),
Vincetoxicum laxum (V. vincetoxicum),
Gentiana cruciata (G. phlogifolia, Erdély),
Salvia Aethiopsis, *S. glutinosa* var. *hastata* (a *sagittatus* tőlak),
Calamintha intermedia (C. officinalis, *C. menthaefolia*),
C. villosa (C. acinos), *Melissa officinalis*,
Thymus Kapelae (Th. effusus),
 » *lanuginosus* (Th. Pannonicus, Riva),
Stachys recta (St. nitens),
 » *Germanica* (St. lanata),
Brunella laciniata, *B. grandiflora*,
Galeopsis Balatonensis a *G. canescens-szel*,
Sideritis montana (S. Romana, litor.),
Ajuga chamaepitys var. *grandiflora*, a tőlak-
 kal találkozik,
Teucrium botrys, *T. montanum* (T. prostratum
 Schur, Erdély), *T. Chamaedrys*,
Melittis melissophylla (M. albida, litor)
Chaeturus marrubiastrum, *Leonurus cardiacus*,
Globularia Willkommii, (G. vulgaris),
Heliotropium Europaeum gymnocarpum (H.
 tenuiflorum),
Lithospermum purpureo-coeruleum,
Anchusa Italica,
Nonea pulla, (N. atra, Balkán),
Cerithe minor (C. maculata L.),
Atropa belladonna (var. *sordescens* Borb., flore
 sordide luteo, culta).
Scopolia atropioides (S. Hladnikiana),
Physalis alkekengi,
Convolvulus Cantrabricus,
Verbascum phlomoides és var. *australe* találk.
V. Blattaria, itt az ágasabb eltéréssel ta-
 lálkozik, *V. Lychnitis* (V. exulans),
Chaenorhinum minus (Ch. litorale, Ch. pte-
 rosporum), *Digitalis ambigua*,
Kickxia Elatine, (K. Sieberi),
 » *spuria*, (K. lanigera),
Fistularia hirsuta (F. Freynii, Carniol.),
Orobanche arenaria (O. Peisonis), *O. ramosa*
 (O. Muteli), *O. alba*, *O. cruenta* (O.
 Nočana), *O. caryophyllacea*,
Odontites liniflora (O. lutea),
Veronica prostrata (V. macrodonta, V. orbi-
 culata, Dalm.), *V. praecox*, *V. triloba*, a
V. hederifoliával találkozik, *V. acinifolia*,
Cyclamen Europaeum,
Androsace maxima, itt a var. *longifrons* válik
 ki belőle,
Sedum Boloniense itt a *S. acréval* találkozik.
Sempervivum hirtum (S. soboliferum),
Saxifraga bulbifera (S. granulata, Bakony,
 Bars-Szklenó),
Bupleurum tenuissimum (B. Columnae),
 » *iunceum* (B. glaucocarpum),
 » *rotundifolium* (B. protractum, Fiume),
Trinia dioica (Tr. pumila),
Peucedanum cervarium (crassifolium Hal. et
 Zahlbr., litor.), *Pimpinella magna*,
Pastinaca opaca, itt a *T silvestris* találk.
Chaerophyllum bulbosum (Ch. tenuissimum),
Tordylium maximum. *Seseli annuum*,
Siler trilobum,
Orlaya grandiflora (O. daucorlaya Murb.),
Turgenia laifolia, *Physocaulus nodosus*,
Clematis recta,
Thalictrum aguilegifolium (Th. laxiflorum Schur,
 praecalp.),
Adonis flamma (A. autumnalis),
Ranunculus Illyricus,
Glaucium corniculatum (G. tricolor Buda.),
Fumaria Scheicheri más rokonfajokkal találk.
Corydalis solida (C. pumila, Bakony),
Rapistrum perenne, *Lepidium graminifolium*,
Aethionema saxatile (A. bienne, litor.),
Myagrum perfoliatum, *Calcepinia Corvini*,
Arabis sagittata, itt az *A. hirsutával* találkozik,
 » *auriculata leiocarpa* (var. *puberula*),
Dentaria bulbifera,
Erysimum Pannonicum (E. Wittmanni),
Sisymbrium orientale, *S. Loeselii*,
Reseda phyteuma (R. odorata),
Viola collina, itt a *V. hirtával* találkozik.
Bryonia dioica, a *Br. albával* találk.
Herniaria hirsuta, *H. incana* találkozás, másutt
 helyettesítik egymást.
Sagina ciliata (S. patula),
Alsine viscosa (A. tenuifolia), *A. fasciculata*,
Arenaria tenuior, az *A. serpyllifoliával*,
Cerastium pumilum, a *C. obscurum-mal*,
Moenchia Mantica (M. Bulgarica),
Tunica saxifraga, *T. rigida*,
Dianthus barbatus (D. compactus, alp.),
Silene viridiflora (S. catholica),
 » *conica* (conoidea),
 » *puberula* a *S. venosával* találkozik,
Coronaria tomentosa (C. flos jovis),
Agrostemma githago (A. Nicaeensis-szel találk.
Althaea cannabina (A. Armeniaca), *A. hirsuta*,
Malva Alcea (M. moschata),
Abutilon Avicennae,
Linum Gallicum (L. Liburnicum Scop.),
Linum tenuifolium (L. iuniperifolium),

Erodium ciconium,
 Geranium Pyrenaicum, G. divaricatum,
 Epilobium Lamyi, az E. adnatummal találk.
 E. lanceolatum az E. montanummal találk.
 Aremonia agrimonioides, Potentilla alba,
 Pot. tephrodes, és P. argenteával találkozik,
 Agrimonia procera, az A. eupatoriával találk.
 Sanguisorba polygama, (S. sanguisorba, Poterium dictyocarpum),
 Coronilla coronata, Hippocrepis comosa,
 Astragalus onobrychis (A. Rochelianus; A. Banaticus Temesvármegyében), A. cicer,
 Vicia sparsiflora (V. orobus),
 » glabrescens, a V. villosa-val találkozik,
 » tenuifolia a V. cracca-val találkozik,
 Lathyrus aphacus (L. affinis, L. pseudaphacus),
 L. latifolius (L. grandiflorus, L. platyphyllos), L. hirsutus, L. Nissolius (L. gramin.),

Lotus villosus, a L. corniculatussal találk.
 Medicago falcata var. viscosa (M. glomerata, M. glutinosa; a M. variá-val találkozik),
 Medicago rigidula,
 M. minima, ezek formái a termés görbe tövisével könnyen el is hurrzolódhatnak.
 Délnyugat felé a M. longiseta váltja fel.
 Trigonella Monspeliaca, (var. lamprocarpa, Litor.; legumine glaberrimo),
 Trifolium medium, (T. Sárosiense), Tr. rubens, Tr. ochroleucum, (Tr. Pannonicum), T. diffusum,
 Ervum monanthum,
 Dorycnium herbaceum (D. intermedium),
 Orobus Venetus (O. vernus és var. plusianthus Serb., racemo multifloro),
 Orobus versicolor (O. Pannonicus),
 Ononis subocculta (O. minutissima).

A kulturával beköltözött déli növényeket lásd a 192., a vizit a 85., a partit a 121—22. old. Az itt közlöttek némelyike is lehet történelemidejebeli beköltözés, de kétségtelenül rá nem bizonyítható. Egy mag kell csak, hogy ide jusson, néhány esztendőre nagyon elszaporodhatik, s egész jellemzően viseli magát.

A szervezkedésből a gumón és hagymán kívül a következőket említjük:

A növény hatása az emberre a természetben rejlik. A fán és cserjén kívül gyakori a déli növények közt a természetéről feltűnő kóró (góró), melyre más nyelvben teljesen megfelelő szót alig lelünk, magas cserjeforma, de évenként egész elpusztuló szárral, pl. fűszeres ernyősek, melyek a földben gumósodnak is: csemegebürok (*Chaerophyllum bulbosum*), őssaláta (*Smyrniüm*). A *Ferula Sadleriana* is ilyen maradék lehet, testvére ma is él a mediterrán flórában, de maga, ha valaha ott élt volna, végkép kipusztult; az ökörfarkkóró (tátogató), pázsitkóró (éles mosófű, *Molinia litoralis*), sok fészkes: az örvénygyökér, bogácsféle, a *Cirsium Boujarti*, *Echinops multiflorus*, a «vad vadsáfrány» (*Kentrophyllum*), továbbá a csuhacsáté, lápszövő, mályvaféle stb., a kákabelű kórókból (*Spartium*-alakzat) a pápalátófű puhabelű szárával.

A déli félcserjékből (fryganon) kevés maradt: *Artemisia saxatilis*, szegfű, tetemtoldó, *Teucrium montanum* s némileg a tisztessű (*Stachys recta*) kórója.

Az eltövisekedésnek szép példája a sóskabokor ágas levéltövisé, a *Genista Germanica*, *Kentrophyllum lanatum*, stb.

A szőrösödés a Balatonmellék déli növényein is szembetűnő, a fáktól kezdve (pelyhes tölgy) a molyhos almaféléken és más cserjéken át (bangitafa) a füvekig, (*Bromus Pannonicus*, *Br. villosus* stb.), sőt a *Galium*-on, az *Anchusa Italicá*-n a kemény tapadó szőr is gyakori. Némely fű sűrűmolyhú, fehérségéből legfeljebb a nagy virága bujik ki (*Ranunculus Illyricus*, *Coronaria tomentosa*). A szőreztet néhol a nagy deresség (*Agropyrum intermedium*), érdesség (*Equisetum ramosissimum*, *Setaria*), sűrű pelyva (*Ceterach*) pótolja.

Nevezetes némely déli növénynek a váladéka: a manna (mannatermő kőrifsa) tej (kutyatej, pipacs, cichoriaceák), fűszer (ajakas, ernyős, katonapetrezselyem, köménymag), az erős illat (*Chenopodium botrys*, *Dictamnus*), az enyv (*Viscaria*, *Melandrium viscosum*) stb. (160. old.).

Némely szervezkedés (örökzöld lomb, iszalag) a trópusi növényekkel egyező (211. old.).

XLIII. FEJEZET.

A KELETI, MAGYARFÖLDI VAGYIS PUSZTAI VEGETATIO.

Valamely országnak egész sereg vezérnövénye másfelé is terjed, de elterjedésének középpontja mégis ama nagyobb terület, pl. hazánk marad. Országunk e tekintetben nevezetes kapocs Európa keleti és nyugati flórája közt. Az előszámitandók közül számos pusztai növényünk terjed északnyugatnak; de hazánkból délkelet felé még messzebbre terjeszkedhetik. Ezek a keleti polgárok, javarészt magyarföldi növények, s az endemikussal együtt idevaló polgáraink s flóránk díszé.

A pusztainak nevezett vegetáció hazánkban kiváltképen a száraz homokpusztán meg a szomszéd verőfényes, erdőtlen lejtőn és dombon, ezen kívül az európai Oroszország délkeleti füves fátlan mezein, steppéin terem.

Ez a növényzet a Balatonnál sajátágosan nem a síkon terjed, hanem a hegység erdőtlen déli füves lejtőin, a völgyekben, kivált a pontusi földrétegen, a meddig a száraz kontinentális klíma terjed. Legtöbbfajú és legjellemzőbben nyilatkozik Keszthely és Gyenes körül, tovább délkelet felé ritkúl. A déli parton a nedvesebb föld, a szántóvas, a Berek, a kisebbterjedelmű megfelelő föld stb. korlátozza. A déli part homokja nem nagyon régi, a Rákossal keskenységénél fogva sem vetelkedhetik, nagy változatosság rajta nem keletkezett.

A pusztai vegetáció, úgy látszik, biologiailag ellensége a fatenyészettel való társulásnak, ezért válhatott a szabadságnak jelképévé.¹ Az erdő a hegyen felfelé is, befelé is, átléphetetlen határt szab tovább terjedésének, a határon túl mindjárt középeurópai közönséges erdei fűvek kezdődnek, a keletiekkel való vegyülés nélkül. A hol azonban az erdőségben fehérlő kopár mészsíklák bukkanak ki, mint Szent-Király-Szabadja Várhegyén és Apáczafarán, Arács Delelő-síkláján, Füred, Dörgicse és Keszthely hegyein; ott a keleti és déli polgároknak, valamint a havasi ereklyéknek legszebb vegyülékét láthatjuk. A lejtőn lefelé ismét a szőlőtermelés korlátozza vagy irtotta ki a pusztai vegetációt, a tó partján a talaj meg nem felelő neki.

A legkiválóbb pusztai fű a meleg klímát kedveli, azért nálunk nyáron vagy ősz felé virágozik, az újabban beköltözött is. Bár a Balaton mellékén tetemes száma nő, mégis ma a keletiszinű vegetáció a bakonyi parton nincs oly erősre, állandóra és tarkára szöve, a minőt a Duna-Tisza közén megszoktunk; meglehetősen megszagott és elszórt, összefüggő vegetációszőnyeggé nem tud összezárkózni. Az árvalányhaj, az élesmósó- (*Pollinia*), a vadzab (*Bromus*) csuhucsáté (*Holoschoenus*) a Balatonmellék lejtőin is terem, de nem seregesen, mint Alföldünkön, hanem inkább szálonként vagy kisebb csomónként, gazdagtagú szövetkezetet nem alkot. Az alföldi futó homok királydinnyéje elég ritka (Siófok, Tihany), az ördögsekér-termetű fátylvirágot (*Gypsophila paniculata*), mely még Székes-Fehérvár határában gyakori, csak Tördemicz vizmosásos helyén, a *Hieracium echinoides*t Fonyódon, a *Gypsophila arenaria*-t, *Iris arenaria*-t (52. ábra) Gyenes völgyeiben láttam, sőt számos keleti, vagy dunamelléki növénynek individuális száma sem bőséges, többjét (*Iris arenaria*, *Sorbus semuincisa*, *S. perincisa*, 49—50. ábra. *Potentilla Lócyana* stb.) bizony-bizony könnyen ki lehetne irtani.

¹ «Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe». PETŐFI.

A pusztai vegetáció most a Balatonmelléken szétszórva, csak kisebb darab helyen, a munkált föld és erdő közé szorúlva, mesgyén, feltöretlen mezőn, használatlan téren stb. maradhatott fenn, másutt az eke, de még inkább a szőlőkapa

49. ábra. Hasogatottlevelű barlicőzafa (*Sorbus hibernica* BORN, et FEN.), keveset kisebblíve.

irtotta ki, most a nyomán gizgaz burjánzik. A keleti tájékon mezőgazdaság boldogul, de némely feltöretlen helyén ott hullámszik az oroszlánhaj (*Stipa capillata*) szőke hajzata. A bakonyi partnak kivált a keleti részén itt a vasvirág (*Xeranthemum annuum*), amott az *Orlaya grandiflora* pirosítja, illetőleg fehéríti az elhagyott nagy területet, a kopár legelőn pedig az *Euphorbia Pannonica* és *E. Gerardiana* kövér

kutyatej sárgállik. A szőlőtermelés határán túl egész tarka vegyüléke van a pusztai vegetációnak (Csopak, Arács, Füred), hacsak a jószág le nem legeli, mint pl. Tihany hegyeinek nagyobb részét. Rév-Fülöp hegyén helyenként megint az oroszlányhaj hullámszik, fentebb tarka a vegetációja. Sok helyen, nagy darabon a *Cytisus Austriacus* kísér bennünket, mint a pusztai vegetációnak egyik alacsony vezéreserjéje (Almádi és Alsó-Eörs közt, Keszthely és Fenék közt, a magas parton). A pusztai vegetációnak legkiválóbb tagjai a keszthelyi hegyeken és völgyekben vannak. Itt a Gyötrös, Cserszeg, a Szoroshad vagy Pénzes gödrök, a Szénahordó rét, a Meleghegy, mind egy-egy szigetje és kedvelt tanyája a pusztai vegetációnak. Siófok mezein a czigányfű (*Andropogon Ischaemum*) serege piroslik, de a vasútja mentén magas keleti kórók (*Isatis*, *Salvia Austriaca*, *Brassica nova*) szembe ötlenek.

A keszthelyi Gyötrös kiválóbb pusztasági füve példaképen: az élesmosó, a *Thalictrum aquilegifolium*, *Th. collinum*, *Centaurea axillaris*, *Hippocrepis comosa*, *Clematis erecta*, *Seseli leucospermum*, *Inula ensifolia*, *Gypsophila arenaria*, *Jurinea mollis*, *Orlaya grandiflora*, *Trifolium rubens*, *Tr. alpestre*, *Tr. montanum*, *Genista pubescens*, *Cytisus nigricans*, *C. Austriacus*, *Dorycnium sericeum*, *Ulmaria filipendula*, *Coronilla coronata*, *Campanula Sibirica*, *Trinia dioica*, *Peucedanum oreoselinum*, *Linum tenuifolium*, *Lilium martagon*, *Poa bulbosa* és var. *vivipara*, *Viburnum lantanum*, *Asperula campanulata*, *Onobrychis arenaria*, *Tunica saxifraga*, *Veronica prostrata*, *Sideritis montana*, *Iris variegata*, *Erysimum Pannonicum*, *Linaria Italica*, *L. genistifolia*, *Achillea Pannonica*, a szömörcebokor, *Allium flavum*, *Melandrium noctiflorum*, *Verbascum Lychnitis*, *V. Austriacum*, *Astragalus onobrychis*, *Teucrium montanum*, *Arenaria tenuior*, *Euphorbia Gerardiana*, *E. Sturii*, *Phleum phalaroides*, *Phl. pratense*, *Anthyllis polyphylla*, *Medicago minima*, *Poterium polygamum*, *Helianthemum pustarum*, *Sisymbrium orientale*, *Melampyrum barbatum*, *Alsine setacea*, *Campanula Tauscheri*, *Thymus collinus*, *Th. Marschallianus*, stb.

50. ábra. A barkóczafa rendes levele a 49. ábrával való összehasonlítás kedvéért. — Amaz az alján tövig metszett, ez csak karéjos.

A keleti flóra Budapest körül s a Balatonnál azért eltérő, illetőleg az utóbbi helyen azért kevéstagú és szétfoszladozott, vagy pusztult, mert a Balatonnál a keleti, melegebb és szárazabb klímát kívánó növények a mégis hűvösebb éghajlat alatt nem könnyen boldogúlnak, a hegy tövében pedig víz hullámszik, nem széles homokos mező terül el, a hol a pusztai termék elszaporodhatnék. A növények kicserélődésében a viszonyosságnak Füred és Siófok között kellett volna kifejlődni,

a mindennapi közlekedés is elősegíthetné; de általában csekély annak a jellemző növénynek a száma, a mely mind a két helyen kölesönösen teremne. A Füred nyugatibb lejtőjén (Meleghegy) gyakori *Hieracium Balatonense*-nek Siófok ligetjében csak kevés szálát leltem. Siófoknak néhány jellemző füve Füreden nem

terem (forgácsbirka, *Podospermum laciniatum*, *Seneciodorius*, *Brassicanova*). Szántód és Tihany között a közlekedés is régibb, de csak az *Onosma arenarium* a vezérnövények közül közös, a királydinnye pedig Tihanyról nem Szántód, hanem Siófok partjára került.

Geografailag nagyon nevezetes, hogy a keleti és java-részint magyarföldi vegetáció Túl-a-Dunán, délnyugat felé hamarabb megszűnik, mint északnyugati irányban Alsó-Ausztriában, Morvaországban és Csehországban, a hol e pusztai vegetációnak végső szigetje van. A keleti pusztasági növények délnyugati elterjedésének határkövét a Balatonnál Keszthelyen kell felállítanunk. Ezen túl, a nyugati flóráválaszték tulsó tájain a klíma és más ok a pusztai vegetációt visszaszorítja, a forró klíma keleti növényei a havasoknak jobban érezhető hatása alatt a délnyugati és havasvidéki növényeket nem bírják legyőzni. A keleti vegetáció tehát Túl-a-Dunán, a Vérttest meg a Bakonyt mintegy átkarolva terjed dél-

51. ábra. Magyar ebnyelv-fű v. kullancsfű (*Cynoglossum Haenkei*), az erdőtlén lejtők jellemző füve, kisebbítve, WINTERL-nek a 148. old. idézett művéből.

nyugatnak és északnyugatnak, s az össziget alját a Kis-Alfölddel körül fogja. (Lásd a 45. ábrát). Az északnyugati ága hosszabb, elhat a bécsi és tulli medenczébe, s felterjed, a Morvamező homokos helyein. A bécsi Töröksáncz homokdombjain is ott díszleg a keleti pusztavegetáció, mely a földművelés kezdete előtt még nagyobb-

szerű volt. Ős-Pannonia nyugati határán, ott a hol az Alpok meg a cseh és morva hegyek majdnem ölleknek, a hol, mint KERNER megjegyzi,¹ ATTILA a keleti népének vezereitől környezve a nyugatról érkező burgundi fejedelemnőt, CHRIMHILDÁT fogadta, ott találkozik a keleti és a nyugati flóra, itt áll a cserfa meg a feketekérgű fenyő utolsó törzse, a délkeleti vegetáció határfája gyanánt.² Keszthely és Tulln egymástól több mint 1⁰ hosszúsági távolság; ennyivel terjed tovább a magyarföldi vegetáció északnyugat felé, sőt a Duna mentén keskenyen tovább egész Kremsig is terjed.³ Tulln továbbá majdnem két fok geográfiai szélességgel fekszik jobban északra mint Keszthely, tehát ennyivel halad jobban északra amott a keleti vegetáció, de a Morva síkján még fentebb is, sőt ha ehhez a terjedéshez a magyarföldi vegetációnak elszakadt cseh kolóniáit is hozzászámítjuk, még messzebb hat északra a pannoniai vegetáció. A magyarföldi vegetáció délnyugati terjedését kétségtelenül a Balaton iránya, jobban mondva a Bakony déli lejtői szabják meg, mert a magyarföldi vegetáció a Bakonynak csak kiválóbb, erdőtlenebb sziklás helyein virúl, a bükkerdőben hamarosan megszűnik.

A keleti növényeknek a keskeny Balatonmelléken megfészkelődni aligha volt könnyű. A délibb és régibb növények a nekik megfelelőbb helyen útjokat állották, küzdelem keletkezett s a keleti jövevények végképen ki nem szoríthatták, a déliek tetemes része ma is itt virúl, pl. Gyenes völgyeiben. Ezért látszik a pusztaság; vegetáció a Balatonnál szakadozottnak vagy szétfosló félben levőnek. Északnyugati jelzett elterjedése könnyebb volt. Ez a talaj, a magyar Kis-Alföld, a bécsi és morva lapály, mint a Balatonmellék lejtőinél későbbben lepadt

52. ábra. Homoki nőszirom (*Iris arenaria*), a magyar homokpuszták jellemző füve, keveset kisebbítve, WINTERLNEK a 148. old. idézett művéből (*Iris nova* WINTERL.).

¹ Pflanzenleben der Donauländer, 91. l.

² Természettudom. Közöny 1884. 148. old

³ BECK G. a Mittheilungen der Section für Naturkunde des österr. Touristen-Club, II. Jahrg., 1890. 35. old., továbbá Fl. v. Niederösterreich, II. 30. old., a magyarföldi növények ausztriai elterjedését kis térképpel előtünteti. A mi térképünk (194. old.) északnyugatnak eddig a területig nem terjed.

társág, előbb nem táplált déli növényeket, hanem a befüvesedése a magyarföldi, valamint a környező hegyekről legurult magvak csirázásával kezdődött, tehát a Dunamellék délkeleti vegetációja Ausztriában, a Duna meg a mellékfolyói mentén a megegyező talajban és nem nagyon különböző éghajlat alatt, déli vetélytárs nélkül, feltartóztatlanul terjedhetett és északnyugaton messzebbre haladhatott, mint a Balaton mellékén.

A Balatonmelléknek befüvesedése keleti növénytársaságokkal körülbelül olyan, mint a valószínű benépesedése. A keletről érkező magyarok végre, az itt talált népet magukba olvasztották. Lett egy egységes nemzet és békésen megférő nemzeti-színű fülepel a nagy tó keretjén.

Terjeszkedő vagy visszavonuló félben van-e most a magyarföldi flóra a Balaton mellékén?

KERNER¹ arra a következtetésre, illetve föltevésre jutott, hogy a második jégkor vagyis a diluvialis völgygleccser időszaka meg a mai idő között száraz- és forrónyaras időszak volt, a melyben a tiroli Alpoknak keletről származtatott őseréklyéi, melyeket ő *aquilonaris* fajoknak nevezett, az alpesi völgyek alacsonyabb vidékén át egész a havasok felső régiójáig terjedtek, s a midőn a keleti Alpokban olyan klímának kellett lenni, a minő most a Fekete-tenger környékén van. Ez a klíma azonban a keleti Alpokban azóta tetemesen megváltozott, a nyár heve nagyot csökkent, ezért a pontusmelléki *aquilonaris* faj e völgyekben nagyobb részt kihalt, a melegebb hegyoldalokon némelyik, mint a geográfiai elterjedés szigetkéje, az enyészettől mégis megmenekedett, a kihalt helyére pedig a felsőbb régióból más telepedett.

Ha ezt valószínűnek tekintjük, akkor ennek a visszavonult pontusmelléki flórának nyugati vonulásában a Balaton mellékén is át kellett Innsbruckig terjedni, s a visszavonulás útjába vidékünknek ismét belé kellett esnie. Erre a föltételre a pusztai flóra a Balaton vidékén s hazánkban is visszavonulásban lenne, s az oka a klímának hűvösödése vagy zordonodása. Ekkor tehát a Balatonmellék keleti flórájának szakadozottsága, még a kultúra nélkül is, csakugyan régi fogyatéknak lenne.

A növény szétterjedésének kezdete, a múlt és részletek ismerete nélkül KERNER következtetését megbolygatni bajos, BECK GÜNTHER² Alsó-Ausztriára nézve tovább fejtegeti. A pusztasági flóra a hegyre is magasán felhaladhatott, kivált ha a KERNER véleménye szerint a jégkorszakra forró klíma következett, akkor a keleti növények oda jutásának megnyílt a kellő alkalom és befogadó hely a jégár pusztításának füvetlen helyén. Mi a Balatonvidékre saját meggyőződésünket mondjuk el, s nem egészen értjük, hogy a keleti havasokból visszavonult flórát, a melyből KERNER a mediterrán és pontusmelléki flórát származtatja, mért nevezi *aquilonaris*-nak (északi).

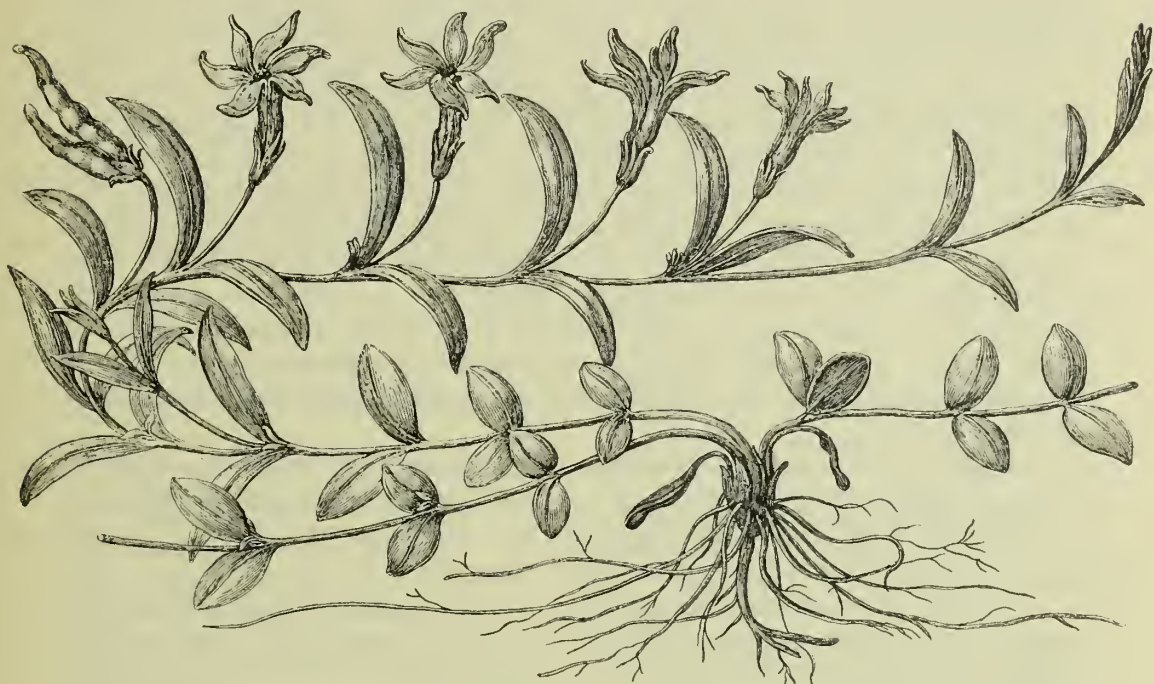
A tapasztalás inkább azt tanítja, hogy hazánkba a keleti puszták növényei újabban is érkeznek (*Teloxys aristata*, *Delphinium orientale*, *Anthemis Ruthenica*, *Euphorbia Graeca*, *E acuminata* (Zugliget), *Sedum caespitosum*, *Erodium Neibreichii*,

¹ A 173. old. 2) a. idézett értekezés 7., 10., 11. old.

² Flora von Niederösterreich, II, p. 29.

Linaria pterospora FISCH. et MEY.,¹ *Allium atropurpureum*, *A. atroviolaceum* (Német-völgy Budán), *Coronilla elegans*, *Fistularia Rumelica* (Krássó-Szörény), *Bromus hordeaceus* var. *leiostrachys* (Zugliget), *Br. brachystachys* (Vésztő), *Bifora radians* (Békás-Megyer, Budapest), tehát lassú haladásuk hazánkba és hazánk felé még ma is folyvást tart, s flóránknak kiváló jellemvonását ma ezek alkotják az erdőtlen alacsonyabb vidéken. Egész flóránk történeti gyarapodásából ugyanezt bizonyíthatjuk (XXXV. fej.).

De továbbá a Balaton mellékén a nagyszámú déli növények szorosabb biológiai szövetkezetet alkotnak, mint az itt csaknem kóborló keleti fajoknak egyik része. E pusztasági füvek előbb itt a tengeri klíma alatt meg nem élhettek, sőt az életöknek a Balatonmellék mai viszonyai sem tökéletesen megfelelők. De a föld,

53. ábra. A *Vinca herbacea*, az Alföldnek s feléje lejtő erdőtlen lejtőknek jellemző füve, WINTERL-nek kiadatlan képei közül (lásd a 148. old.).

vidék és klíma változásával, a szárazabb és forróbb nyáron, a Balatonmellék számos keleti polgárt befogadott, ennek rovására számos illyr növényünk búcsút mondott. Így a Balatonmellék flórájában az illyr vagyis horvát flórával szemben tetemesebb változás és különbség állott be. Horvátországban a déli növényeknek ősi viszonyai a tengerhez közel kevésbé változván, több együtt és egyneműbb maradhatott, a keletiek elől hátrálni nem kényszerült. Lehetséges, írja kérdező levelemre Dr. Lóczy, hogy a pusztasági vegetáció a mediterrán növényzetet kiszorította, mert valósággal a pusztai képződmények választották el a régi összefüggést a balatonmelléki halmok, továbbá Grác és Varasd vidékének hegyei között (1893. nov.).

¹ *Linaria* v. *Chaenorrhinum pterosporum* (FISCH. et MEY.) = *L. litoralis* HAZSL. Magyarh. edényes növ. 216, nem BERNH.) a Kazán völgyében. A *L. litoralis*-tól kevésbé különbözik széle-
sebb-léczetű magvaival.

A keleti polgárok a Balaton mellékén a déliek közé szemlátomást közéjük tolokodtak és keveredtek s pedig nem kis rész a történeti eseményekkel és kultúrával ide került beköltözés, nem visszavonulás délkelet felé; visszavonulóban ma inkább a déliek lennének. E liliumvirágúak, a forróságot kerülve, úgy is leginkább tavaszkor és őszi (kikirics, *Sternbergia*, *Veratrum*) virítanak, mintha forró nyárunk e két évszak közé illesztődött, s a déli fajok egyenletes fejlődését tavaszra és őszi szaktította volna. Véleményünk hazánkra s a Balatonmellékre nézve szilárdabban áll, mint a KERNER-é. Sőt az ő növénye némelyikére a madár vagy a legelő jószág útján való oda hurczolást (*Dracocephalum Austriacum*, *Oxytropis pilosa*, árvalányhaj) vagy az ültetést (komlóbükk, *Corylus tubulosa*) sem nehéz rábizonyítani, némelyike nem is keleti (*Plantago cynops*, *Telephium*). A Fátába a *Lappula deflexa*-t, a Khocsra a *Rocheliella*-t kétségtelenül a gyapjú szállította. Így kerülhetett KERNER-nek néhány aquilonaris füve is a keleti havasok lejtőire.

De ha elképzeljük, hogy valaha az Ősbakony nagy magaslata alatt nagymélységű tengervíz volt, a hegység lassanként befüvesedett, de a magasabb régióban aligha messzeföldi pusztasági füvekkel. A hegykopással és lealacsonyodással inkább a hegyi növények ereszkedtek lentebbre. Később az Alföldön meg a domboz vidéken a klíma jobban szárazabbodván, a keleti pusztaság füvei csak ezután érkeztek ide. Így keletkezett a Balatonmelléknek tetemesen különböző három természetes flórából: a havasiból, déliből és keletiből a mai tarka keveredése. Legtöbb régi honos benne a déli, azután a keleti; a havasi és norikumi kevesebb, de felismerhető. A hegyi származék egészen az alvidéki életmódhoz szokott, akár pusztaságának gondolhatnók, de a termete és szervezkedése könnyen elárulja, hogy havasieredetű (lásd a XL. fejezetet).

Ezeket a keleti ereklyéket újabbkeltű beköltözésnek, madár stb. hozta és plántálta polgároknak tekinteni nem lehet, mert ugyanolyan állandó szövetkezetjük van, mint Budapest körül, míg hazánkban a törökidőbeli jövények is állandó hely, kapcsolat és szövetkezés nélkül kóborolnak.

A keleti flóra a Balaton mellékén ezek szerint inkább terjeszkedésben, mint oszlófélben lenne, sőt délnyugat felé úgy látszik még nem nagy hódítást tehetett, mert ott a jellemző déli liliumfélékkel vegyest virít. Ebben a keleti és déli vegyületben legkirívóbb Keszthely völgyeiben az apró cserjék közt a *Genista Germanica*, maga is apró cserje, melyet északibb növénynek szoktunk tartani, de Európában dél felé is meglehetősen elterjedt (v. ö. 177. old.).

Keleti fa a Balaton mellékén:

A cserfa meg a pelyhes tölgynek *Quercus Badensis*, *Qu. pendulina*, *Qu. crispata*, *Qu. tridactyla* (Vukovár, Szerbia) eltérése

A *Salix Reichardtii* nevű fűzfa, a *S. caprea* var. *orbiculata*,

a *Cornus mas*, somfa, a feketegyűrű (*Acer Tataricum*),

a *Tilia tomentosa*, *T. virescens*, *T. Furányiana*,

a *Sorbus perincisa* nevű berkenye (49—50. ábra), a bibircsós kecskerágó,

a hólyagmogyoró; (a vízmellékit l. a 123. old.).

Az aranyzapor keleti eltérése (*Cytisus Jacquinianus* Wettst.) csak ültetve. Inkább kerti formálódás, délkelet felé vadon hazánkban sehol nem láttam.

A bokrok közül keleti :

A *Loranthus Europaeus*, a tölgy élősködője;
 a vadrózsák közül a *Rosa Fundzilli*, *R. livescens*, *R. Boreykiana*, *R. collina*,
R. Podolica, *R. solstitialis*, *R. uncinella*, *R. acutifolia*, *R. Zalana*, *R. Hungarica*,
 a vad szedrek közül a *Rubus Vestii*, *R. glandulosus* var. *ochrosetus*, *R. althaci-*
folius, *R. agrestis*, *R. pachyphyllus*.
 A szőrös kökény (*Prunus spinosa* var. *dasyphylla*), itt a *P. spinosa levipes*-szel.

Keleti apró cserje :

A rozmaringfűz, a *Salix parviflora*. — A törpe meggy, a törpe mandola.
 A vitorlásvirágúak közül a *G. pubescens* (helyettesítője a tengerparton a *G. elatior*), a *G. Hungarica*, itt a *G. nervatá*-val találkozok,
Cytisus leucotrichus (nyugati helyettesítője a *C. hirsutus*), *C. aggregatus* (nyu-
 gati helyettesítője a *C. supinus*), a *C. nigricans*, *typus Austriacus*, *C. Ratisbonensis*,
 (helyettesíti a Herkulesfürdőnél a *C. elongatus*), *C. Austriacus*, Temesvármegyében
 s a Balkánon a *C. Noëanus* helyettesíti,
Dorycnium sericeum, délnyugat felé a *D. suffruticosum* helyettesíti.

A keleti fűvek :

A keletről származó jellemző növénypolgárok leginkább a pontusi rétegek
 alkotta területen (184. old.) terjednek (kelet vízi fűveit l. a 121. old.). Ilyen a

Stipa capillata, *St. pennata* (*St. eriocaulis* Fiume,
St. pulcherrima, a haza közép és dél-
 keleti részén),¹
Koeleria gracilis (helyett *K. cristata*),
Festuca vaginata, *F. pallens* a *F. glauca*-val,
Oryzopsis virescens (*O. paradoxa*),
Poa Badensis (*P. alpina* a havason),
Melica Transsilvanica (*M. flavescens* Erdélyben),
 » *altissima*,
Bromus villosus (*Br. patulus*),
Digitaria intercedens, más fajokkal találkozok,
Agropyrum pseudocaninum (*A. caninum*),
 » *cristatum* a keleti részen (*A. im-*
bricatum, a Csepelszigeten),
Aegilops cylindrica, mint vándor (*A. caudata*),
Carex secalina (*C. hordeistichos*), *C. supina*,
C. stenophylla, *C. conglobata* és *C. nitida*
 együtt, *C. pilosa*,
Luzula pallescens,
Allium atropurpureum (*A. nigrum*), *A. monta-*
num, a nedves parton az *A. angulosum*
 nő helyette,
Ornithogalum brevistylum (*O. pyramidale*),
 » *Bouchéanum* (*O. nutans*),
Hemerocallis flava?, *H. fulva*?

Muscari Transsilvanicum, itt mediterrán test-
 vérevel (*M. Kernerii*) találkozok,
Gagea pusilla, *Polygonatum latifolium*,
Sternbergia colchiciflora (*St. Dalmatica*),
Iris variegata, *I. pumila* (*I. aequiloba*), *I. are-*
naria (52. ábra),
Orchis palustris (*O. elegans*, *O. laxiflora*),
Euphorbia paradoxa, találkozok az *E. salicifoliá-*
val és *E. esula*-val, — *E. amygdaloides*
 (*E. Chaixii*), *E. Pannonica* (*E. glareosa*,
E. Nicaeensis), *E. salicifolia*, *E. virgata*
 (*E. Tommasini*, *E. praecorientalis* = *E. vir-*
gata var. *orientalis* Boiss., non L.), *E.*
polychroma (*E. epithymoides*),
Mercurialis ovata, találkozok a *M. perennis*-szel,
Thesium ramosum,
Polygonum graminifolium, a *P. aviculare*-val,
Urtica galeopsifolia,
Atriplex oblongifolium,
Kochia arenaria, *K. sedoides*,
Amarantus commutatus,
Plantago rubens (*P. argentea*),
Scabiosa Scopolii, a *Sc. ochroleucá*-val,
Succisa inflexa (*S. Petteri*),
Cephalaria Transsilvanica (*C. Allionii*),

¹ A zárójel itt is a helyettesítőt jelenti, nem synonymont.

- Knautia Pannonica* (*K. silvatica*),
Inula oculus christi (*I. montana*), *I. Germanica*
 (*I. Caucasica*), *I. Vrabélyiana*, *I. ensifolia*,
I. hybrida és var. *pseudoensiformis*, *I.*
semihirta (*I. subacuta*,¹ = *I. hirta* var.
rotundifolia × *obvallata*),
Anthemis Ruthenica (*A. auriculata*), *A. Austriaca*
 (*A. brachycentros*), *A. cotula*,
Aster Amellus var. *tinctorius* (*A. amellus*),
Achillea Fannonica (*A. lanata*), *A. Neilreichii*
 (*A. nobilis*, *A. virescens*), *A. distans*, itt
 az *A. pseudotanacetifoliá*-val találkozók,
Artemisia Pontica, *A. scoparia*, *A. Austriaca*,
Erigeron leucopappus (*E. acer*),
Chrysanthemum tenuifolium,
Helichrysum arenarium,
Echinops Ruthenicus (*E. Ritro*, *litor.*),
Carlina brevibracteata (*C. longifolia* Barlangliget),
Centaurea stenolepis (*C. cirrhata*), *C. Bieber-*
steinii (*C. maculosa*, *C. paniculata*), *C.*
axillaris (*C. montana*, *C. mollis*, Fátra),
Cirsium platyonychinum (*C. eriophorum*), *C.*
Pannonicum (var. *sinuatum* Hol., Kolosv.),
Jurinea mollis *J. Transsilvanica*, *J. macrocala-*
thia és var. *Liburnica*),
Hieracium pseudobrachiatum (*H. brachiatum*)
H. leucocephalum (*H. macranthum*), *H.*
Bauhini, *H. glaucescens*, *H. auriculoides* és
 más eltérés, mint a fajszétágazáskezdeté,
H. Banaticum, *H. echioides* (*H. albocine-*
reum, *H. setigerum*), *H. bifidum* (*H. sub-*
caesium; *H. murorum* L. = *H. caesium*
 Fr.), *H. sciaphilum*, a *H. vulgatum*-mal,
H. racemosum és var. *sessiliflorum*, *H.*
boreale var. *philomenae* a typpsal találk.
Lactuca quercina, *L. sagittata*, találkozás,
Taraxacum serotinum,
 » *corniculatum* (*T. laevigatum*),
Crepis rhocadifolia (*C. foetida*),
 » *setosa* (*C. setosa* var. *glabrata*),
Tragopogon orientalis (*T. pratensis*),
Podospermum Jacquinianum (*P. canum*),
Lapsana communis var. *glandulosa*, a typpsal,
Scorzonera Austriaca (*Sc. platyphylla* G. Beck),
S. parviflora, *S. purpurea* (*S. rosea*, alp.),
Leontodon incanus, *Sonchus uliginosus*,
Asperula montana,
Galium Austriacum (*G. anisophyllum*), *G. inter-*
cedens (*G. ochroleucum*), *G. vernum* var.
Podolicum (*G. verum*), *G. verosimile*- *G.*
Transylvan., *G. spurium*, a *G. apariné*-vel,
Campanula Ruthenica itt a *C. Bononiensis*-szel
 találkozik, *C. Sibirica* (*C. divergens*), *C.*
farinosa (*C. glomerata*),
Adenophora infundibuliformis (*A. setulosa*, Hor-
 vátorsz., *A. liliifolia*),
Vinca herbacea (53. ábra) (var. *latifolia* Budán),
Gentiana Carpathicola (*G. amarella* L. = *Amarella*
quinquefida Gil., = *G. Wettsteinii* Murb.),
Centaureum uliginosum (*C. linariaefolium* Lam.,
C. Centaureum L.),
Echium rubrum, *E. altissimum* (*E. Italicum*),
Onosma arenarium (*O. fallax*),
 » *setosum* (*O. Visianii*),
Cynoglossum Haenkei (51. ábra) (*C. Nebro-*
dense),
Pulmonaria mollissima (*P. tuberosa*),
Myosotis sparsiflora,
Lappula heteracantha, itt a *L. lappulá*-val,
Arperugo procumbens,
Mentha balsamiflora (*M. balsamea*), *M. Wier-*
bickiana (*M. Sieberi*), *M. stenantha*, *M.*
Rocheliana, *M. minutiflora*, *M. leioneura*,
M. Hollósyana, mint a *M. mollissima* el-
 térése. *M. subincana* (*M. incana*), *M. Bar-*
thiana (*M. viridescens*), *M. Biharensis*
 (*M. gentilis*), *M. Schleicheri*, a *M. aqua-*
ticá-val találkozók. *M. viridior*, *M. organi-*
folia (*M. reversa*), *M. Danubialis*, *M.*
Austriaca (*M. arvensis*),
Brunella bicolor, *P. intermedia*,
Ajuga Laxmanni,
Dracocephalum Austriacum,
Galeopsis canescens a *G. ladani*-val találkozók,
 » *pubescens*, a *G. silvestris*-szel »
Lamium foliosum (*L. maculatum*),
Salvia dumetorum, a *S. pratensis*-szel találk.,
S. Austriaca, *S. silvestris* és var. *sub-*
mollis (*S. villicaulis*), *S. nemorosa*,
Marrubium peregrinum (*M. praecox*),
 » *remotum*,
Origanum Barcense, az *O. vulgare*-val találkozók.
Thymus subcitratus (*Th. montanus*), *Th. gla-*
brescens, *Th. Marschallianus*, *Th. colli-*
nus, *Th. praecox*,
Nepeta Pannonica (*N. violacea*, *N. nuda*),
Glechoma hirsuta (*G. hederacea* var. *villosa*),
Scutellaria Columnae (*Sc. Gussonii*, *Sc. altissima*),
Datura stramonium, *Solanum villosum* L.,
Verbascum speciosum, *V. Neilreichii*, *V. Schmidlii*,
V. Austriacum (*V. orientale*, *V. Chaixii*),
V. phoeniceum (var. *vellerigerum*, Orsova),
Linaria genistifolia (*L. Dalmatica*),
Veronica longifolia L. = *V. ochidea* Cr.), talál-
 kozók a *V. spicatá*-val, *V. pseudocha-*
maedrys (*V. Teucris*), *V. Austriaca* (*V.*
stichotricha), *V. Persica* (*V. agrestis*),
V. foliosa (*V. spuria*, Gyöngyös),

¹ foliis ellipticis, subcordatis, breviter acutis vel obtusiusculis (Cirkvenica).

- Euphrasia Tatarica* (E. cucullata),
 » *Kernerii* (E. picta),
Fistularia sive Alectorolophus goniotrichus
 (F. maior),
Melampyrum barbatum (M. ciliatum Boiss.),
Orobanche lutea (O. teucris),
Androsace elongata (A. septentrionalis),
Primula canescens (P. officinalis),
Lysimachia punctata (L. verticillata),
Eryngium planum (E. intermedium Weinm.),
Trinia Kitaibelii, találkozik a *T. dioica*-val,
Bupleurum affine (B. australe),
 » *badium* a *B. iunceum*-mal találkozik,
Smyrniolum Kitaibelii (S. perfoliatum, Fiume),
Aethusa cynapioides, az *A. cynapii*-vel találk.
Myrrhodes trichosperma (M. cerefolia),
Seseli hippomarathrum (var. hebecarpum DC.),
S. glaucum L., *S. varium*, találkozás.
Heracleum Sibiricum, a *H. sphondylium*-mal,
Laserpitium Pruthenicum (var. glabratum),
Caucalis muricata, a *C. daucooides*-szel talál-
 kozik,
Clematis integrifolia (var. dumosa Neilr.),
Pulsatilla grandis (P. pulsatilla),
 » *nigricans* (P. pratensis, P. montana),
Thalictrum maius (Th. minus)
 » *angustifolium* (Th. simplex, Ó-Budán)
 » *elatum* (Th. mucronatum),
Anemone silvestris (A. alba),
Adonis vernalis (A. Pyrenaica).
Ceratocephala testiculata (C. falcata),
Ranunculus calthaeifolius (R. grandiflorus),
 » *Cassubicus*, a *R. auricomus*-szal,
R. tuberculatus a *R. arvensis*-szel vegyest.
Isopyrum thalictroides,
Nigella trachycarpa (N. arvensis, N. involucrata),
Delphinium adenopodum, a tőalakkal vegyest,
Aconitum vulparium (A. galectonum),
Cimicifuga foetida,
Papaver oblongatum, *P. erythrosetum*, itt más
 pipacsfajtákkal találkozik,
Fumaria prehensilis,
Sisymbrium strictissimum, *S. iunceum*, *S. altis-*
simum L. (= E. *Sinapistrum* Cr.),
Arabis hispida,
Dentaria trifolia (D. digitata),
 » *enneaphyllos*,
Roripa Austriaca,
Cardamine dentata (C. pratensis; a *C. Hay-*
nana-val találk.),
Hesperis tristis,
Erysimum repandum,
 » *canescens* és var. *latifolium* (E. *Ba-*
naticum = E. *comatum*, F. *Helveticum*),
Conringia orientalis, *C. Austriaca* (= *Goniolobium*),
Soria Syriaca,
Biscutella didyma és var. *trachycarpa* (B. *laevi-*
gata, B. *saxatilis*),
Brassica nova (B. *palustris* Pir.),
Sinapis orientalis, a *S. arvensis*-szel találkozik.
Cochlearia macrocarpa, valószínűleg a kerti
 torma őse.
Alyssum Arduini (A. *saxatile*, A. *orientale*),
 » *ramosum*, találk. az *A. montanum*-mal,
 » *desertorum*,
Bunias orientalis, *Lepidium perfoliatum*,
Rapistrum perenne, ördögsekér termetével.
Crambe Tataria, tatárrepeze.
Viola ambigua (V. *Thomasiana*), *V. alba*, *V.*
Austriaca (V. *sepincola*) és helyi hybridjei,
V. foliosa, *V. Banatica*, *V. Kitaibeliana*
 a *V. arvensis*-szel találkozik. *V. arenaria*
 (V. *rupestris*),
Polygala maior (P. *Nicaensis*),
Alsine glomerata (n. v.; itt az *A. fasciculata*-
 val találkoznék), *A. setacea* (A. *Banatica*),
A. verna (A. *Gerardi*),
Arenaria graminifolia,
Holosteum Heuffelii, a *H. umbellatum*-mal,
Cerastium Tauricum, a *C. brachypetalum*-mal,
Paronychia cephalotes (P. *Kapela*, P. *capitata*),
Gypsophila arenaria (G. *fastigiata*), *G. panicu-*
lata és var. *Hungarica* (G. *altissima*),
Dianthus collinus (D. *Seguieri*, D. *silvaticus*),
Vaccaria grandiflora, itt a kisvirágú tőalakkal,
Silene multiflora, Nyman szerint magyarföldi
 bennszülött, *S. longiflora*, *S. pseudotites*
 (S. *otites*, S. *densiflora*),
Melandrium viscosum,
Lavatera Thuringiaca (L. *ambigua*, L. *vitifolia*),
Althaea biennis,
Hypericum barbatum (H. *Calabricum*), *H. mon-*
tanum scaberulum (= *H. elegantissim.* Cr.?)
Linum glabrescens, *L. hirsutum*, találkozás,
L. Austriacum (L. *Tommasinii*, L. *squa-*
mulosum), *L. flavum* (L. *dolomiticum*
praeflorens),
Hibiscus ternatus (H. *trionum*),
Dictamnus albus (D. *Hispanicus*, D. *Macedo-*
nicus),
Geranium rotundifolium var. *trichocarpum* (a
 tőalakkal),
Potentilla adscendens (P. *canescens*), *P. ano-*
mala, a *P. reptans*-szal találkozik, *P. ma-*
crotoma (P. *Johanniniana*), *P. brachyloba*
 (P. *collina*, P. *Wiemanniana*), *P. crassa*,
P. oxytoma (P. *recta* = *P. pallida*), *P.*
perincisa, *P. incanescens* a *P. argentea*-
 val találkozik, *P. Buschakii* a *P. Kernerii*-
 vel találkozik, *P. pilosa* var. *auriflora*,
P. viscidula, *P. polychaeta* (P. *pilosa*),
P. rubens (P. *australis*),

Anthyllis polyphylla (A. vulneraria, A. affinis),
 » leiotricha (A. alpestris),
 Medicago erecta (M. prostrata, a kopasz alak),
 M. elongata (M. longiseta), M. brachyodon,
 Astragalus asper (A. galegiformis),
 » Austriacus (A. sulcatus),

Onobrychis arenaria (O. viciaefolia),
 Vicia Pannonica (V. striata),
 » sordida, V. Biebersteinii (V. grandiflora),
 Orobus pallescens (O. canescens),
 Trifolium Pannonicum (Tr. Armenium).

A bennszülött és keleti füvek jelleme.

A növényzet szövetkezése valamint a szervezete a termőhely fizikai sajátosságának, kivált az éghajlatnak igaz visszatükrözője, azért a növényzet társulásából és szervezetéből a fizikai körülmények hatására, sőt helyenként a multa is következtethetünk. Viszont bizonyos ismeretlen helyen tudhatjuk, minő lehet a növény, vagy a növény szervezetéből következtethetünk a helyre vagy a hazára, a honnan valamely növény való. Ezért bizonyos növényt klímajelzőnek méltán nevezhetünk.

A pusztasági fűvet morfológiai sajátosságára és szervezetére nézve a bennszülöttekkel (203. stb. old.) össze kell foglalni, mert ezek is inkább *keletvidékiek*. A magyar puszták növényzeti jelleme,¹ a mely a szervezeten is fölismertszik, az erdőtlenség, Erica és télizöld növények hiánya s a vegetáció törpesége. Eredetileg apró cserjés vegetáció borította. A kurta pázsitgyep fölött magas-szárú pázsitok emelkednek, száratlan vagy virágszálás, egyszer gyümölcsöző, hagymás, gumós vagy tőkés, kövér, szétmászó (királydinnye), vagy gyapjába s szőrtakaróba öltözött, vagy tövisekkel fegyverkezett növényei vannak. A legkiválóbb sajátosság, a miről a homokpuszták növénye felismerhető, a karcsú merev termet, bizonyos szikárság vagy levefogyottság (fátyolvirág, törpe rózsza, sok szikár pázsitfű: *Festuca vaginata*, *Melica altissima*, árvalányhaj), a hamvasság és deresség, a keskeny, egyenes merev levél vagy ilyen levélsallang, az apró virág, s a levefogyottság végre a szalmavirággal testesül (*Gnaphalium arenarium*, *Xeranthemum annuum*), t. i. a szirma vagy a virágot takaró hegylevelével (ezüstaszott) hervadatlan száraz, tehát a nyári forrósággal jól küzd.

Termetre nézve a keleti vezérnövényeknek feltűnő összege alacsony, egész törpe s pedig nemcsak kiváltképen a rózsza- és vitorlásvirágú cserjék, hanem fűneműek is:

Polycnemum Heuffelii, Euphorbia Sturii, Iris arenaria, I. pumila, Linum dolomiticum, Galium Austriacum, Polygala, Leontodon incanus, Festuca pallens, Poa Badensis, sőt az alacsony fű a másvidéki közt is elegendő: Muscari, Alsine, Sternbergia, Ononis subocculta, Vicia lathyroides, Geranium lucidum, Alyssum montanum, Hutchinsia, Globularia, törpeszárú ibolya, Helianthemum canum, Trigonella, Medicago minima, s leginkább tavaszkor virít.

Nezetes alakzata a pusztának az ördögsekér, melynek elég tagja a Balatonhoz is eljutott, mint maga az ördögsekér, ördögmotolla vagy ördögkerिंगő (*Eryngium campestre*), *Rapistrum perenne*, *Gypsophila paniculata*, *Vaccaria grandiflora*, *Salsola kali*, *Marrubium peregrinum*, *Onosma setosum*, *Centaurea solstitialis*, a tatárrepcze, s tövön szakadva a mezőn barangol, azért a nép nyelvén: barlangófü, barlangkóró vagy hentericskóró (*Salsola kali*), barlanglapu (*Salvia Aethiopis*).

Magasabb keleti kóró van a keresztesek közül, leginkább a keleti oldalon (*Sisymbrium iuncum*, *Brassica nova*, *Bunias orientalis*, másutt az ernyősek (*Bupleurum badium*, *Seseli glaucum*, *Heraclium Sibiricum*), mályvafélék (*Lavatera*, *Althaea biennis*), pázsitfélék (pázsitkóró, *Melica altissima*, *Calamagrostis epigeios*), fészkesek

¹ Természettud. Közlöny, 1896. 337. old.

(*Senecio tenuifolius*, *Echinops Ruthenicus*, *Cirsium platyonychium*), tatógatók (*Verbascum speciosum*), ajakasak (*Nepeta Pannonica*), a csengetyűkék (molyhos *Campanula farinosa*, *C. Ruthenica*) közül.

Keskenylevelű a *Helianthemum pustarum*, *Polygonum graminifolium*, *Erysimum canescens*, *Asperula* és *Galium* faj, *Dianthus Hungaricus*, sok pázsit. Több pusztai fű épen keskeny leveléről vagy levél ilyen sallangjáról tér le hegyi testvérétől, pl.

a *Linum glabrescens* a *L. hirsutum*tól,
a *Viola Kitaibeliana* a *V. arvensis*től,
a *Hieracium umbellatum* a *H. serotinum*tól,
a *Stachys recta* L. var. *angustata* a tőalaktól,
a *Colchicum arenarium* a *C. autumnalétól*,
az *Euphorbia paradoxa* az *E. salicifoliától*,

az *Onobrychis arenaria* az *O. onobrychistól*,
a *Convolvulus arvensis* var. *sagittaeifolius*
a tőalaktól,
az *Achillea Neilreichii* a *A. nobilistól*,
a *Hypericum Veronense* a *H. perforatum*tól,
az *Inula salicina* var. *denticulata* az *I. asperától*.

A keleti száraz klímának hatásából még a következő példákat említhetjük.

A keleti fák levélfogainak hosszabb hegyezettsége (*acuminatio*) s egész törhegye (*inucro*) kiváltképen a hársfát különbözteti meg a nyugati alakoktól. Jelleme a szelid gesztenyefának, valamint a cserfának is. Összefügg vele az is, hogy némely keleti hársfa levele nagyobbfogú, kétszer fűrészelt kezd lenni (*T. vitifolia*, *T. corylifolia*). Több jellemző fű sallangosabb-levelű (*Salvia verticillata* var. *polytoma*, *Potentilla Sadleri*, *Althaea micrantha*), vagy fogasabb, mint másutt (*Veronica Kovácsii*, *Potentilla Lócyana*) vagy mint szélesebb- és keskenyebb-sallangú változik ugyanazon a helyen is (*Achillea pseudotanacetifolia* és *A. distans*). Mindez a kipárolgó levéllemez csökkentése. A *Mercurialis longistipes*-nek a levélnyele, az *Euphorbia pulverulentá*-nak a hegyelevele nyúlik meg. A *Festuca vaginata*, mint másutt a *Dianthus giganteus*, pelyvájának törét veszti, szálkátlan marad.

Feltűnő a nagyfokú elszőrösödés, kivált a *Galium*, *Hieracium*, *Knautia* stb. fajain, a *Dianthus collinus*-on, a *Viola stichotrichá*-n a szőr határozott sorba egyesül.

Az ausztriai *Cytisus supinus* meg a hazai *C. aggregatus* közt alig van egyéb különbség, mint hogy az utóbbi sűrűbb bundás, amaz ritkás- és kurtaszőrű, de földrajzilag határozottan szétválik egymástól, mint a hűvösebb alpesi meg a meleg keleti klíma szüleménye. Ez a *Cytisus* a mi talajunkhoz (pontusi rétegek), évszakunkhoz és klímánkhoz szervezkedésével és biológiai viselkedésével pontosan alkalmazkodik. Az ilyen a kétségtelen magyarföldi polgár, s régesrégén eredeti a maga termőhelyén. Szembetűnő példája a klímajelző és magyarföldi fajnak.

A keleti puszták füvein gyakori a deresség (*glaucedo*), mely a kipárolgást gátolja, s az élénk zöld füvek közé mint kontraszt csinosan vegyül (160. old.).

A puszták némely vezérnövénye a kopaszságáról vagy kevés szőréről tér el a hegyi testvérfajtól, mint

a *Quercus Streimii* a *Qu. lanuginosa*-tól, a *Viola ambigua* a *V. hirtá*-tól,
a *Linum glabrescens* a *L. hirsutum*-tól, a *Vicia glabrescens* a *V. villosá*-tól.

Kopaszság tünteti ki a királydinnye termését, a *Thrinacia nudicalyx* fészkrét. Az enyves szőrösség pl. a *Medicago* szárán és termésén, az *Erodium cicutarium* eltérésének kocsányán és kelyhén, *Linaria vulgaris* virágzata tengelyén és kocsánján, továbbá a *Veronica praecox*, *V. verna* és *V. triphyllos* fajon, a *Dictamnus*-son, az apró bojtortjánon, *Holosteum umbellatumon* stb. látható.

A pusztai klíma alatt a télizöld *Vinca minor*-t a nyárizöld, vagyis lombhullató testvér faja (*V. herbacea*, 53. ábra) váltja fel.

A pusztai fű virágzata nem itkán nagyobb, ágasabb és többvirágú mint más-vidéki testvéréé, pl.

a *Silene pseudotites*-é a *S. otites*-énél az *Alyssum ramosum*-é az *A. montanum*-énál.

Az apró szárazas virág is szembetűnő: a forgácsbirka, *Gypsophila paniculata* stb. Sőt a pusztai fű apróbb virágára nézve is eltér más vidéki hegyi testvérétől, pl.

a *Dianthus subdiutinus* és *D. giganteiformis* a *D. Carthusianorum*-tól és *D. giganteus*-tól az *O. onobrychis arenaria* az *O. onobrychis*-tól.

Többit lásd «A magyar homokpuszták növényvilága meg a homokkötés-czimű munkám 46. old.

XLIV. FEJEZET.

A BALATONMELLÉK NÖVÉNYZETE BUDAPESTÉVEL ÖSSZEHASONLÍTVÁ.

A Balatonmellék meg a Vértes erdőtlen fűves lejtője a magyar fővárosig és tovább egy geográfiai övhöz tartozó növénylepelt táplál, jellemző fái és fűvei ugyanazok, csak itt-ott vegyül a vegetatio megegyező tájképébe és gypeszőnyegének alapszinébe más-más virág, mint díszítmény.

Az egész Balatonpart nagyobb terület mint a fővárosé, még a közel vidékét is hozzá számítva. Jobban délnyugatra, a havasok hatása alá meg a déli fűkeveredés övébe esik, erdőtlen lejtői alatt pedig nem tágas homokmező, hanem nagy víz hullámzik; a déli parton a Rákosmező nagy homoktérségének keskeny homoktúrzás felel meg. Nem csoda tehát, hogy a Balatonmelléken számos más növény terem, a mely Budapest flórájának nem tagja; de viszont a melegebb földszébeli klímába jobban belééső főváros kisebb területe is a Balatonmellék flóráját mind a fajok, mind az individuumok nagy számával tetemesen fölülmulja. A Balatonmellék flórája, a sok megegyezés ellenére is, sokkal fogyottabb, de a hegyi területen a jellemző fajok individuumainak száma is kevesebb. Szembetűnő a különbség kivált a mészsziplák növényei közt, a Balaton mellékén más alpesi vonások élték túl a geológiai epochákat, mint a főváros hegyein.

A különbség, mint bizonyos délibb növény.¹ havasi származék,² fajvegyülék (*Verbascum*, *Epilobium*, *Rumex*), sőt néhány bennszülött³ fennmaradása nyilatkozik

¹ *Asphodelus*, *Muscari Kernerii*, *Crocus albiflorus*, *Hemerocallis*, *Scilla autumnalis*, *Tunica*, *Eragrostis multiflora*, *Veronica acinifolia*, *Hierochloa australis*, *Medicago rigidula*, *Lepidium graminifolium*, *Podospermum laciniatum*, *Herniaria hirsuta*, *Artemisia saxatilis*; ez Pécs hegyein meg a tengerparton terem, eltérőbb alak másutt is. HILLEBRAND szerint a vajtai homokon (Fehérvárm.) is (*Verhandl. der Zool.-Botan. Gesellsch.*, VII. 41.), de lehet téves közlés az *A. campestris* helyett, *Vulpia myuros*, a fővároshoz közelebb Hidegkut és Pomáz száraz lejtőin, *Kochia prostrata*, *Potentilla rupestris*, *Aira flexuosa* (Budapest körül most nem lelni), *A. caryophyllea*, *Filago apiculata*, *F. canescens*, *Malva alcea*, *Althaea micrantha*, *Crepis capillaris*, *Melissa officinalis*.

² *Leontodon incanus*, *Euphorbia angulata*, *Myosotis suaveolens*, *Thymus chamaedrys*, *Calamagrostis varia*, *C. arundinacea*, *Knautia Pannonica*, *Aethionema*, *Cimicifuga*, *Arabis hispida*, *Plantago rubens*, *Primula acaulis*, *Hepatica*.

³ *Potentilla Sadleri*, *P. Lócyana* és más *Potentilla*-faj, a *Rubus Balatonicus*, *R. Kisfaludyanus*, *Polygonum Heuffelii*, *Hieracium Balatonense*.

gyakran a mészsziklák vidékén, mely fajok a főváros körül hamarabb elpusztulhattak. Kitüntetésre méltó ez azért, mert a Balatonmellék javára, a főváros flórájával szemben, fás növények: tölgyeltérések és csinos bokrok is esnek, a melyek azután kerti díszsé is váltak. A Balatonmelléknek van, a fővárosnak nincs fanyarkája (*Amelanchier*), *Rosa Boreykiana*-ja, *R. silvestris*e, *Genista Germanica*-ja, *G. sagittalis*-a, *G. nervatá*-ja, *Rubus Balatonicus*, *R. Szabói*, *R. Vestii*, *R. dolomiticus* szedre, *Daphne laureolá*-ja, *Coronilla Emerus*-a. Emez valaha Buda völgyeiben is nőtt, az utólját 1895 jun. 28-án a budakeszi út mellett találtam meg, ugyanolyan heverő természetel, a minő Gyenes völgyében gyakori. De a Budakeszibe vezető út völgyének éppen azt a régióját pusztították el és kövezték ki, a meddig a *Coronilla Emerus* terjed, mert a völgyben messzire Keszthelyen sem jut.

A Balatonvidék flórája továbbá máshonnan is bővül, mint a fővárosé, bizonyítja az *Allium atropurpureum*, *Galium Anglicum*, *G. Parisiense*, *Sedum rupestre*, *Fistularia hirsuta*, *Lepidium graminifolium*, *Medicago rigidula*, *Agrimonia procera*, *Euphorbia paradoxa*, *Chamaemelum tenuifolium*, *Carpesium cernuum*, mely a főváros körül ismeretlen. A mészsziklán kívül nő, de Budapest körül nem terem: a *Scirpus pungens*, *Sc. pauciflorus* a fonyódi kiterő homokján, a *Hieracium racemosum* és *H. Wiesbaurianum*, *Rubus Kisfaludyanus*, *Smyrniun*, *Herniaria hirsuta*, *Calamintha intermedia* stb. a Badacsonyon, az *Epilobium Knafii*, *E. pycnotrichum* és *E. hetero-caule* Arács sédjénél, az *Ajuga Laxmannii*, *Lindernia*, *Succisa inflexa*, stb. Ezekkel a Balaton melléke gazdagabb, s a fennmaradását a havasokhoz való közelség, a Balatonnak kevésbé enyhítő hatása, valamint a sédes hegység is biztosította.

Nagyobb bősége van a Balatonnál a vízmelléki,¹ vízi,² vagy lápkedvelő³ füveknek vagy fának (*Alnus Balatonialis*), a melyek Budapest körül nem nőnek.

Hogy azonban a magyar főváros flórája e hiányokon kívül is sokkal gazdagabb, oka e vidéknek nagyobb geografiai tagosultsága, többféle termőhelye. Ellenben a forrástalan és sédtelen hegysége lejtőin, valamint a Rákos mezejének száraz homokos réjtjén is, a száraz hely pusztai vegetációja uralkodó, soktagú és sereges, éppen az a flóratag, mely a Balaton mellékén fogyatékos. A magyar főváros flórája a keleti pusztákéval összefüggőbb, ezen felül a történeti behurcolás is sokat változtatott rajta. A Balatonmelléknek a fővároséval nagyjában megegyező flórája szakadozottabb, flóraszőnyegének egyes része nagyon elszóródott, több (*Iris arenaria*, *Dianthus Hungaricus*, *Hieracium pseudosabinum*, *Thalictrum aquilegifolium*, *Gypsophila arenaria*, *Alsine viscosa* stb.) a keszthelyi völgyekben terem.

Rendkívül tanulságos lenne tovább a Balatonmellék meg a főváros növényeinek termő helyeit szembe állítani és a növényei különbségét táblázatosan kitüntetni. Bizonyynal a különbség okai is pontosabban kiderülnének. A megegyezést és különbséget a két területen pontosan kitüntetni azért bajos, mert a flóra is folyton változik, s a terület nagysága és tagosultsága is eltérő.⁴ A nagy vízben

¹ Hippuris (a Hippuris, *Lepidium graminifolium* stb. véletlenül szálonként Budapest körül is megjelent, de hamar el is pusztult), *Epilobium roseum*, *Petasites albus*, *Glyceria plicata*, *Mentha Lócyana* és más *Mentha*, *Odontites stenodonta*, *O. pratensis*, *Lycopus sublanatus*.

² *Ceratophyllum submersum*, *C. Haynaldianum*, *Nuphar luteum* és *N. sericeum*, *Ranunculus carinatus*, *Salvinia*, *Naias marina*, *N. minor*, *Nasturtium aquaticum*, sulyom, *Potamogeton fluitans*, Chará-k.

³ *Cirsium rivularé*, *Ulnaria subdenudata*, *Melilotus paluster*, *Cicuta*, *Menyanthes*, *Crepis paludosa*, *Primula farinosa*, *Sesleria coerulea*.

⁴ Egyik-másik hiányzó faj pontosabb összehasonlítás és keresés után még előkerülhetne.

kevés, a Rákos homokján pedig sokféle a többnyire keleti növény. Kimutatásunkból különben kivált azok a nagyszámú növények hiányzanak, a melyekkel a főváros a Balatonmellékkel szemben ékeskedik. Még a vízi és parti növényekkel is a Balaton marad hátrább. Budapest t. i. a danubiális vándorútba esik (v. ö. 85—89. old.), a nedves-sős hely flórája is többtagú a főváros körül. A különbség elősorolása javarészában a főváros flórájának jellemzése lenne, azért mellőztük. A ki érdeklődik iránta vagy tanulmányához szükséges, munkámmal¹ könnyen végezhet összehasonlítást. A Balaton javára itt kitüntettük növények ugyanazon növényzeti övnek eltérőbb geográfiai viszonyait jelzik. Budapest flórája a jobban földszéleli klíma alatt alföldesebb, a Balatonmellékéé több mediterrán és havasi vonást őrzött meg. Tanulságos, hogy ezek tagjai mintegy fokként hogy tűnedeznek el északra felé, s a kontinentális klíma pusztai fűvei ugyan ebben az irányban hogy gyarapodnak. Keszthely vidéke legmagasabbra emelkedik, legpusztulatlanabb, legtöbbféle termőhelye, legtöbb olyan növénye van, a minő nincs a fővárosnak.² Azután a Badacsony³ következik. Tihanyon (*Medicago rigidula*), Füred (*Potentilla Sadleri*, *P. Balatonensis*) és Arács körül (*Galium Obornyanum*, *Aethionema* stb) a Budapest körül hiányzó növény kevesebb, míg végre az *Orobus Venetus* Vörös-Berény és Sz.-Király erdeiben, a *Polycnemum Heuffelii* Kenesén, az *Aethionema* pedig Gánt (Fehérvárm.) mellett az északra elterjedés határköve. A valamivel hűvösebb vidéken több fenmaradt, a főváros meleg vidékén pedig pusztaiak fészkelődhetnek meg helyette.

XLV. FEJEZET.

AZ ÉSZAKI ÉS NORIKUMI NÖVÉNYPOLGÁROK.

KERNER⁴ Közép-Európa flórájának legnagyobb részét, hazánkban az erdélyi, kárpáti, kis-kárpáti (kvád) és norikumi, ezenkívül a szarmát és subhercyn vidékével együtt a balti vagy baltmelléki flórának nevezi. Én azt hiszem ez az összefoglalás egész önkényszerű s a nevet helyesebben az északi síkmezők flórájára lehetne ruházni. Ellenben hazánknak említett helyein a természeti állapot, a növényzet, bizonyos közönséges, s a kulturával is összehurczolt közös elemek kivül, Közép-Európától valamint a Balti-tenger mellékétől is annyira eltérő, hogy területeinket KERNER fogalma és elnevezése alá rendelni éppen nem természetszerű. A határvidékünkről a Balti tengerbe folyó víznek is inkább vidékünkön kellene a Baltmellék flóráját módosítani, mint viszont. KERNER-nek ez az összefoglalása, azután az említett különböző területnek ismét szétdarabolása nem alapszik a növényzet jelleméről vett összehasonlításon és számításon, inkább ötletszerű gondolat, hazánk flórájának

¹ Budapestnek és környékének növényzete. Budapest, 1879. A növények vándorlása s Budapest flórájának vendégei (Pótfüzetek, 1891), továbbá a Természettud. Közl. 1896. 44—45. old. és 1897. 208., 403. old. (*Inula media* MB. a Kamaraerdőben).

² *Luzula pilosa*, két *Ruscus*, *Dentaria trifolia*, *Geranium molle*, *Viola stichotricha*, *Potentilla rupestris*, *Petasites albus*, *Dianthus barbatus*, *Silene viridiflora* (Pomáz!), *Melandrium dioicum*, *Hieracium bifidum*, *Cirsium platyonychium* stb.

³ *Tamus*, *Asparagus tenuifolius*, *Hieracium racemosum*, *H. Wiesbaurianum*, *Sagina ciliata*, *Luzula Forsteri*, *Ballota submitis*, *Centaurea subulcida* stb.

⁴ Osztrák-Magyar monarchia írásb. Bevezető kötet 220. stb. old. V. ö. Természettud. Közl. 1884. 147. stb. old.

tagoltságát kétségtelenül és idegenszerűen bonyolítja, azért én tőle flóránk tagoltságát teljesen függetlenítem.

Az én véleményem inkább az, hogy a Kárpátunk homokkő-övének felső kréta és eocén korbeli fölmeredése nevezetes választéket vont a fölötte levő és hazánk területe között, oly hatalmas határfalat, hogy sok jellemzőbb növény rajta keresztül sem északról, sem hazánkból nem közlekedhetik. Csak a közönségesebb, kevésbé jellemző vagy épen ubiquista növény nő a Kárpátokon belül és rajta túlhan, a melynek közönségességét és nagyfokú elszaporodását és sokfelé való elterjedését biológiailag megfejteni talán nehezebb, mint épen gyakoriságánál és szaporaságánál fogva vele nem gondolni. Sajátságos továbbá, hogy az északi víz, mocsár és ingovány növényzete, valamint a systemaikailag régi egyszikűek, kivált a pázsitok meg a csátéfélek, csaknem változatlanul ismétlődnek hazánkban s a Balaton mellékén, mint valószínűleg az eredeti közös maradék, a Kárpátok előtt lezajlott időből. Különböző északi vagy déli-e a növény, szigorúan meghatározni szintén bajos. Svédországban stb. a történelem idejében számos délibb növény behurcolódott, meghonosodott és nagyon elszaporodott, később odavalóknak gondolták, sőt az északinak gondolt fű hamis nevet is kapott, mint a *Hieracium boreale*, *Galium Anglicum*, a *Lavatera Thuringiaca*, *Betonica Danica*, *Inula Germanica*, a *Marrubium Pannonicum* (Wormsleben mellett). A havasi és sarkövi növény között is gyakran nehéz különbséget tenni, mert közös elemök és szervezetök is van. A mi havasi származékunkat azonban északinak tekinteni nem lehet, mert ott nagyjából nem nő.

Az Európa hidegebb vidékein termő növények a magoknak megfelelő termőhelyet hazánkban, a vízmelléken kívül, kivált a hegyen lelik meg. A hegyi ingoványaink jellemző füve (142. old.) változatlanul ugyanaz, mint északon. A természet örök változóságában s a növényeknek öröktől fogva lassú, de folytonos keveredése következtében bajos tehát megmondani, északról költözött-e be hegyi növényzetünk, vagy ez vándorolt északra, vagy más úton-módon, más felülről jutott ide a jobban elterjedt növény. Hol az egyik, hol a másik történt, valamely növény hol itt, hol amott pusztult ki végképen, míg a másik hol itt, hol ott szaporodott el bővebben. Így folyik ez a természet változóságának rendjében.

Minthogy az északibb növényeknek délibb elterjedése elé Kárpátunk áll gátlóan; minthogy a Balatonmellék hegyein a jellemzőbb északi polgár kevés, s az a jelentősége nincs, mint a keletieknek és délieknek, azért néhányat inkább csak példaképpen idézünk. Északi növénypolgárai leginkább azok, melyeket a vízből, a nedves partról (122. old.) meg az ingoványból előszámítottunk.

Ilyen továbbá az *Asplenium septentrionale*, a *Carex ericetorum*, *C. pseudocyperus*, a tundra (179. old.), *Orchis coriophora* (délen az *O. fragrans* helyettesíti), *Mentha spicata*, *Thymus angustifolius*, *Veronica verna*, *V. opaca*, *Odontites stenodonta* (Arács, Svédország), *Scrofularia Ehrharti*, *Orobanche maior*, *Parnassia*, *Nasturtium officinale*, *Luzula pilosa*, *Draba muralis*, *Neslia paniculata* (délen *N. Thracica*), *Roripa amphibia*, *R. palustris*, *Diplotaxis muralis*, *Sedum rupestre*, *Thysselinum palustre*, *Angelica montana*, *Ranunculus polyanthemos*, *Viola ericetorum*, *V. arenaria* (északon is elterjedt), *Viscaria viscaria*, *Dianthus superbus*, *Melandrium diurnum*, *Geranium molle*, *Vicia cassubica* (délen a *V. Adriatica* helyettesíti), *Ononis spinosa*, *Rosa tomentella*.

Az erdő természeti állapotának mutatója a *Cardamine impatiens*, mely mint az északibb hűvösebb erdőkben, a Balaton mellékén is szíromtalanul fejlődik, a Herkulesfürdő, Késmárk és Barlangliget stb. erdeiben már fehér szirmokat fejleszt.

A norikumi növényekről a 198. old. elmondottak után alig van valami mon-

dani valónk (lásd a térképet), mert a Balatonmelléken saját területe nincs, csak egyes növényei vegyülnek a délnyugati táj (Keszthely, Sümeg, Tátika) virágszőnyegébe.

A Bakony jellemének tartják,¹ hogy *Erica*-ja vagyis *Calluna*-ja nincs, s PILLITZ BENŐ újabb (1898. szept. 6.) értesítése szerint Veszprémmegeye területén újabban sem lelték. A *Calluna* vagyis csarab azonban az északi és norikumi flórának közös jellemzője, Sümeg erdejében terem,² Keszthely vidékéről SZENCZY-ék kéziratára említi. Az örökzöld televénylakók közül a *Pirola rotundifolia*-t a Badacsonyról említik. Én nem láttam, de a *P. minor*-t PIERS a Tátikán valóban gyűjtötte, SZENCZY-ék pedig a *P. uniflora*-t közlik Keszthely vidékéről. A *Cytisus supinus* itt még ritka, de tovább kelet felé nem terjed.

Norikum növénye pl. a *Lycopus sublanatus* (Carinthia), *Libanotis montana* (délkelet felé a *L. leiocarpa* helyettesíti), *Thalictrum nigricans*, *Cirsium platyochinum*, *Melampyrum nemorosum* (keleti helyettese a *M. Biharense*), *Thymus subcitratus* levelének alján zöldes-fehér mirigygyel, délkelet felé a pirosmirigyű *T. montanus* helyettesíti, *Galium silvaticum* (keleti helyettesítője a *G. Schultesii*), *Carex procerior*, *Capnoides* (*Corydalis*) *pumila*, *C. intermedia*, *Vicia oroboides* stb.

A norikumi vegetáció havasajjai lévén, a Balaton mellékén sok tagja már ezért se lehet. De Balatonmellék saját növényeinek (*Coronilla emerus*, *Centaurea subglucida*, *Helleborus dumetorum*), valamint a havasi vonások némelyike szintén a norikumi közé számítandó, sőt a *Knautia Pannonica* innen hazánk délkeleti részén át a Balkánon is terjed.

XLVI. FEJEZET.

A SZIKLANEM NÖVÉNYZETE.

A Balaton mellékének művelhető földjében a fű a talajnemre tekintet nélkül megél és keveredik a mész, a bazalt meg a homok az olyan, a melynek elkülönözöttebb növényzete van. A harmadkori talajnak is van saját növényösszetevete a bántatlan helyen (184—85. old.). Nem a talaj minősége érdekéből ismertetjük külön e helyek növényzetét, mert e miatt vidékünkön nincs szoros különbség, hanem a termő hely más sajátosága miatt. A növénynek t. i. természetéhez tartozik a választó képessége, vagyis a gyökheja más-más talaj alkotórészeiből a magának valót ki tudja vonni és választani. De a csalódásnak is megvan a könnyű eshetősége, ha a talajra pontosan nem figyelünk. Valamely sziklát vagy a környékét, pl. a Balatonnál a bazaltét, más (mész)-sziklamálladék, föld és por földheti el, vagy a kétféle szikla porladéka egymással keveredik, s a bazaltnak hasadékaiban is ilyen vegyes vagy meszes por gyűlhetik össze. Ilyenkor nem könnyű eldönteni, vajjon a fű a bazalt vagy mész morzsalékjából szítja-e föl a nyers táplálékát.

Jól ismerem, hogy a Tátra granit- és mészszikláinak a határán mennyire elkülönződik a völgy két oldalán a vegetáció, valamint a Gyömbér granit feje alatt is, a mint a mészvidékből jobban kimagasodik, — vagyis kétségtelen, hogy a sziklának kémiai szerkezete dönt a növény földrajzi elterjedésén, s ez keveredetlen sziklafajon (mész, pala, szerpentin, cink stb.) világosabb, mint a nagyon elegyedett

¹ KERNER: Der Bakonyerwald, 10. old.

² SZÉP REZSŐ: A sümegvárosi főrealisk 32. értesítőjében 1889/90 20. old. Levélbeli értesítés szerint nem oly közönséges, mint a kőszegi hegycsúcsokon, de néhol elég gyakori, pl. keletre az ursai kocsisúttól, mely Sümegről Istvánd és Lencsencz-Tomaj felé vezet, a Sarvalyban.

talajnemén, a melyen a vegetáció is jobban keveredik. Mégis nekem a földrajzi elterjedést tekintve más tapasztalataim is vannak. A Nagy- és Kis-Somló, a Hercegség és Sághegyén én nem saját bazalt flórát, hanem a magyarföldi vegetáció terjedését, a Badacsonyi bazaltján a vidék mésznövényzetét láttam. Ellenben a vasvármegyei mészégetők (Léka, Szénégető, Rogasócz) keveredett mésztalaján nem az a jellemző meszesföldi flóra díszlik, a mely a Balatonmellék erdőtlen lejtőin, s tovább Budapest és Eger felé, hanem éppen oly jellemezhetetlen keveredés, a minő másutt a munkált vidék régiójában terem. Még az aacheni *Viola calaminaria*-ról sem hiszem, hogy határozottan gálma szülöttje. Én Sziléziának más helyéről és talajáról is ismerem.¹ Sőt hogy valamely szikla füve más sziklán morfológiai bélyegét változtatná, a tapasztalás eddig nem igazolta, csak annyira, hogy talán rajta satnyább, kevesebbvirágú avagy erőteljesebb, ágasabb, részei nagyobbak és nagyobb számúak, szőrösebbek vagy kopaszabbak, a mi nem alakváltoztatás. Én a bélyeg változtatását vagyis inkább megosztását csak a most képződő fajvegyületeken látom, a mi a sziklanemtől független.

Több talajjelző vagyis csak egyféle sziklán élő növényről a természetből, valamint a kísérletekből² vett tapasztalás is azt igazolja, hogy, ha korlátoltabban is, de más sziklán is megél. Minthogy az ilyen növény rendszeren valamely régebbi szikla hasadékában gyökeredzik s a száma az ismereteink bővülésével kevesbedik, az élők közt kétségtelenül a legrégebbnek kell tekintenünk, mely saját szikláján kívül, egyéb helyen és állapot közt nem tud alkalmazkodni, régi életmódját tehát csak ama sziklákön tudja folytatni, azért a melyik fű vagy fa ma csak szerpentin, mészen, palán stb. nő, valószínűleg azon a sziklán és annak régi természeti állapota között keletkezett, alig hihető, hogy eredetileg másutt termett volna. Régi sziklájához szokott, szervei e szerint formálódtak, egész élete vele forradt össze, tőle elmozdulni s más sziklák körül uralkodó természeti viszonyokhoz alakulni és alkalmazkodni nem bírt. Az ősszikla az ilyen régi füveinek az eredeti életkellékét, az ősi állapotot és a kellő védelmet is megőrizte.³

Itt gyökeredzik a faj keletkezésének egy-egy rejtvénye abból az ősidőből, midőn valamely egykorú és egynemű sziklát egyenletesebb és egyezőbb-szervezetű fű borított. A szerpentin, a mészhegység flórája egy-egy — mindenesetre módosult — képe az ősi vegetációnak, más korban, más klíma hatása alatt keletkezett.

E szerint a sziklának kémiai és fizikai sajátosságán kívül a sziklának a kora, a melyből a fű napjainkig fennmaradt, szintén határoz és dönt, ha nem is mint táplálék, a növény életében. Ez a földrajzi elterjedést tekintve is helyes. A helyhez kötöttség annál inkább megőrződhetett, mert az őskori sziklák a közlekedés útján kívül, magasabb vidéken vagy éppen a havasok közt vannak, őskori növényei pedig nem olyan szervezetűek, hogy könnyen elhurcolódhatnak (*Seseli leucospermum*, *Ferula Sadleriana*, bennszülött havasi *Saxifragá*-k), vagy eredeti helyökről kimozdulván, másutt a fejlődésükre szükséges helyet és védelmet meg nem találják (*Asplenium Forsteri*, *A. fallax*), ezért bizonyos helyen endemikusok maradhattak. E magyarázatunk természetesen nem dönti meg, hogy egyik növény inkább

¹ KOCH: Synopsis, III. kiad. 1890. 216. old. Pótfüzetek, 1898. 66. old.

² V. ö. H. HOFFMANN: Untersuchungen zur Klima- und Bodenkunde mit Rücksicht auf die Vegetation; Botan Zeitung 1865. Beilage p. 87. — SCHIMPER: Pflanzengeographie, 111. stb. old. — KERNER: Pflanzenleben, II. 1891. 490—91, old.

³ V. ö. A szerpentin-szirti bodorka; Pótfüzetek 1898. 65—73. old.

a kálit, másik a meszet stb. jobban kedveli, sőt egyenesen a talajjelző növényektől eredő sajátság lehet.

A növénynek kifejlődését és egész létét tehát nem egyesgyedül csak a tápláló chemiai elem szabja meg, hanem sok más faktornak összehatása. Ilyen a földnek lazasága vagy keménysége, finomszemű összeállása vagy kavicsossága, még a víz alatt is, a mint a 64. oldalon a hínárról említettük, a sziklának jó vagy rossz hasadása, könnyű vagy nehéz mállása, a talajnak több-kevesebb víztartalma, fajmelegsége stb., továbbá a termőhelynek fizikai sajátsága, az éghajlatot is beleértve. A meszesföldi növényekről pl. kiderült,¹ hogy nagyobb talajmelegséget kívánnak s hogy ez a földnek nagyobb mésztartalmával gyakran együttjár. Ezzel összefügg az a tapasztalatunk is, hogy a mészsziklák növényzete hazánkban a legkiválóbb, legváltozatosabb, mind az alvidéken, mind a havason, s más szikláénál tetemesen gazdagabb. Továbbá KERNER² beszéli, hogy Várpalota fekete földjéről, a hol a birtokos az ökölnyi mészkődarabokat kihányta, a termés csökkent, most tehát békén túri, mert szerves anyagot szolgáltat, de a föld fölmelegedésére és porhanyóságának fokára is hatással van, a mi pedig a vetés kedvező életének megkivántató.

Túl-a-Dunán növényzetének a jelleme tehát nem annyira a bazalt, szerpentin, pala és mész tartalmától függ, hanem inkább a délkeleti vagy délnyugati növények földrajzi elterjedésétől, a föld geológiai alakulásától, meg a flóra természetes tagosulásától ered. A pala és szerpentin növénye kevés kivétellel közös, a mészé a szerpentin, valamint a bazalton is megterem.

A mészsiklák növényzete.

Sok növény széthurczolása ma ugyan könnyebb, mint régebben; a természet erői, az emberi közlekedés és állat sok növény csíráját könnyen széthordják; mégis némelyik mint vezérnövény, talán régikorbeli, egymástól messzire eső földön is, eredeti helyén maradhatott; az új helyen nem boldogult, a közbeeső helyről végkép kipusztult. Az ilyen maradék a vidéknek legrégebb lakosa.

A Balatonmellék, Budapest és a Pilis mész- és dolomitszikláin egész sereg az egyező növény s oly zárkódzott szövetkezete van, hogy minden természeti körülményt szorosán megfontolva, újabb időben nem kerülhetett itt össze, hanem régi geológiai epocháktól fogva itt küzdőnek, ide valónak kell tekintenünk. Természetes, a sokáig száraz földként kimerült sziklára is vetődik és felserdül rajta az idegen fű, de ez a természetes szövetkezetben kirívó és könnyen felismerhető. A régi szárazföldi sziklának és környékének természetszerű növényzetét mindenkor régiebbnek és eredetibbnek kell tartanunk, mint a fiatalkorú talajalkotta, jobban taposott mezőét, ámbár a Balatonmellék pontusi rétegeire saját alföldi vegetáció telepedett s leginkább a kultúra föllandulése irtotta vagy zavarta meg természetes fejlődésében.

Az Ósmátra mészhegységének sajátságos és történetileg nevezetes növény-szövetkezete van. Itt maradt fenn a növénygeografus előtt félreismerhetetlen havasvidéki kapcsolat is. A Balatonnál leginkább a sziklás hely növényzete ez, a bazalt kivételével. Itt nyilatkozik leginkább a vidék flórájának karaktere, endemismusa,

¹ H. HOFFMANN: Ueber Kalk- und Salzpflanzen, Landwirth. Versuchstat., XIII. 1870. 270. old.

² Der Bakonyer Wald, 3. old.

vagy más olyan jellemzője, a mely más vidékével a kapcsolatot jelzi. A hegység geológiai (másod) koráról ítélve, a mészsziplák növényeit kell a Balatonmellék legősibb élő növénylakosainak tekintenünk. Egy része a szirttel együtt a geológia hosszú periodusait s a vidéknek fizikai változásait kétségtelenül átélte, vagy őstypusa itt semmisült meg, a megújulása a vidéken tovább is fennmaradván. Amióta a vegetációnak mai természetes állapota bizonyos hosszú időre nagyjában megalkult, azóta e szziplák növényeinek nagyobb része vegetál a vidéken. Legjobban megegyezik a magyar főváros flórájával, noha korántsem olyan gazdag, soktagú és sereges, de nincs is annyiféle alkalmas termőhelye (lásd XLIV. fejez.).

Az őskori mészsziplák régi növényzettel leginkább a szőlőtermelés övében vagy a határán túl szürkellenek, a kultúrától némely helyen épen ezért maradhattak bántatlanul, s a növényzete azért maradhatott elkülönzött. Ilyen mészsziplák vannak régi növényzettel a Malomvölgy szzipláin s a vörös-berényi Várhegyen, Almádi fölött, innen Fűred felé, kivált az arácsi, fűredi és tihanyi hegyeken, Dörögicse fölött, végre Keszthely tetőin és szziplás völgyeiben, kivált a Szoroshadban. De a szziplás helyen és összetördelődzésén az egész meszesföldi növény terjeszkedése a Balatonnál nem nagy terület. Régebben a Badacsony bazaltja körül is volt meszesföldi növényzet; szziplás feje alatt most is ott terem a madárbrs, az *Emerus* stb. mészjelző bokor és más fű, de nagyobb eredetiségét a szőlőművelés elpusztította, némelyik tüve a bazaltra is átköltözött (261. old.).

A Balatonvidék mészszipláinak növényei ugyanilyen minőségű és korú szziplán, de különben más természeti viszonyok közt élnek Budán, a Horvát-felföld szzipláin, valamint a Fáttra vidékén is. Magok is nagy pusztítás részesei voltak. Az őssziplák hasadékába megtelepedve, a levegővel, vízzel szövetkezve, ők siettették a hajdan magasabb szziplák elmállását, ők aprították föl a vidéknek mész- és dolomitszipláit, azért mint *szirtapritó*, *szirttrontó* vagy *szziplatoró* fűvek (*plantae saxifragae sive rupifragae*) is jelentékeny szerepet végeztek a természetben. A táplálékul kiszívott mész, akármilyen korbelt, a növénynek megfelelő; mégis a Balatonmellék meg Vasvármegye mészvidékének flórája egészen más: emezé vegyes, alig van jellemző növénye,¹ a Balatonmellék és Budapest mészhegyének pedig talajjelző és saját florisztikai jelleme van. A két meszes vidék elég közel van, tehát a vegetációjá vagy más-máskorbelt, vagy a vasvármegyeicé már elpusztult s a helyén giz-gaz telepedett meg.

Hogy a Balatonmellék, Budapest meg a Pilis mészszipláinak itt szóba kerülő növényei valóban régóta idevalók, bizonyosága kirívó közös sajátságuk, az a deres máz, vékony inkrustáció, mely e vezérnövények nagyobb részének a vegetáló szervein szétáramlik, azért többnyire fehértenek vagy deresszinűek. Ezt a derességet (*glaucedo*) bizonyosan más korból és éghajlat hatásától őrizték meg (157., 214. old.).

Említésre méltó, hogy a Balaton mellékén mészkerülő tőzegmoha (*Sphagnum*) nincs, a vidék is elég alacsony neki, ellenben Vindornya lópján a szintén mészellenes² harmatfű nem éppen régen pusztult el. Elég alacsony vidéken, mészhegység övében, tőzegmoha is, *Drosera rotundifolia* is terem a baktai tóban (154. old.). Hogy a *Drosera* a mészhegység övében is megterem, saját bogárfogó természetéből s a nedves moha közt kapaszkodó, s nedvet innen szívó gyenge gyökérzetéből magyarázható. Természetes, ha részére ez a kedvező kellék elpusztul, maga is menél hamarabb oda lesz.

¹ Vasvárm. Növényföldr. 55—57. old.

² KERNER: Pflanzenleben der Donauländer, 285. old.

A mészsziplák saját növényzete részletesebben: a fák közül a *Sorbus semnucisa*, a cserjékből a *Rubus Balatonicus*, *R. dolomiticus*, *Genista nervata*, *Helianthemum pustarum*.

A fűneműek közül: *Pollinia Gryllus* var. *criocaulis*, *Euphorbia angulata* var. *hypotricha*, *E. pulverulenta*, *Potentilla Lócyana*, *Draba demissorum*, *Polygala Balatonica*, *Dianthus subdiutinus*, *D. Hungaricus*, *Seseli leucospermum*, *Hieracium leucocephalum*, *H. Balatonense*, *H. Danubiale*.

A keleti fás növények nevezetesebbjei: a *Quercus crispata*, *Evonymus verrucosus*, a hólyagmogyoró, a sűrűszőrű kökény, a *Prunus Chamaccerasus*, sok vad-rózsa, köztök a *Rosa Hungarica*, mely az egész Balkánon terjed, a *Cytisus nigricans*, *C. aggregatus*, *Dorycnium sericeum*, *Sorbus perincisa*.

A délkeleti füvek nevezetesebbjei: két faj árvalányhaj, *Koeleria gracilis*, *Triticum intermedium*, a *Festuca pallens*, *Carex conglobata*, *Iris pumila*, *I. arenaria*, *Euphorbia Pannonica*, *E. polychroma*, *Plantago rubens*, *Knautia canescens*, *Valerianella hamata*, *Inula oculus christi*, *I. Germanica*, *Achillea Pannonica*, *Artemisia Pontica*, *A. Austriaca*, *Helichrysum arenarium*, *Hieracium echioides*, *Taraxacum corniculatum*, *Scorzonera Austriaca*, *S. purpurea*, *Galium Austriacum*, *G. intercedens*, *Campanula Sibirica*, *C. farinosa*, *C. Ruthenica*, *Vinca herbacea*, *Onosma arenarium*, *O. setosum*, *Ajuga Laxmanni*, *Thymus glabrescens*, *Th. Marschallianus*, *Th. collinus*, *Th. praecox*, *Dracocephalum Austriacum*, *Linaria genistifolia*, *Veronica Austriaca*, *V. longifolia*, *V. pseudochamaedrys*, *Odontites linifolia*, *Pimpinella saxifraga*, *Seseli hippomarathrum*, *S. glaucum*, *S. varium*, *Sempervivum raripilum*, *Paronychia cephalotes*, *Pulsatilla grandis*, *P. nigricans*, *Thalictrum maius*, *Th. elatum*, *Adonis vernalis*, keleti ibolyák, *Alyssum montanum*, *A. Arduini*, *Polygala maior*, *Alsine setacea*, *Gypsophila arenaria*, *Dictamnus albus*, *Linum Austriacum*, *L. flavum*, *Potentilla brachyloba*, *P. leucotricha*, *P. arenaria*, *P. rubens*, *Onobrychis arenaria*, *Medicago erecta*, *Orobus palle-scens*, *Astragalus onobrychis*, *Anthyllis polyphylla*, *Poterium polygamum*. V. ö. 219—21. old.

A Balaton mészszipláinak déli vezérnövényei: fás a mannatermő kőrísfa, a török meggy, a bangitafa, szömörce, *Sorbus meridionalis*, *Cotoneaster*, *Amelanchier*, *Rosa Austriaca*, *R. silvestris*, *R. polyacantha*, *Rubus tomentosus*, *Coronilla Emerus*, *Colutea arborescens*, *Daphne cucorum*, *Helianthemum fumanum*, *H. canum*, *H. chamaecistum*, *Genista pilosa*.

Fűneműek: a *Ceterach*, *Asplenium adianthum nigrum*, *A. obtusum*, *A. ruta muraria*, *Bromus Pannonicus*, *Br. squarrosus*, *Diplachne serotina*, *Molinia litoralis*, *Festuca Vallesiaca*, *F. glauca*, *Pollinia gryllus*, *Poa bulbosa*, *Carex Halleriana*, *C. verna*, *C. humilis*, *Allium moschatum*, *A. flavum*, *Geran. luc.*, *Epipactis rubiginosa*, *Polygonatum polygonatum*, *Anthericum ramosum*, *Euphorbia angulata*, *Globularia Willkommii*, *Scabiosa suaveolens*, *Inula hirta*, *I. vulgaris*, *Lactuca viminea*, *Hypochaeris radicata*, *Micropus erectus*, *Asperula campanulata*, *Phyteuma orbiculare*, *Vincetoxicum laxum*, *Thymus Kapelae*, *Th. lanuginosus*, *Prunella grandiflora*, *Stachys recta*, *Teucrium montanum*, *T. botrys*, *T. chamaedrys*, *Convolvulus Cantabricus*, *Myosotis suaveolens*, *Sempervivum hirtum*, *Sedum maximum*, *S. album*, *Androsace maxima*, *Peucedanum cervarium*, *P. oreoselinum*, *P. Alsaticum*, *Bupleurum falcatum*, *Trinia dioica*, *Saxifraga bulbifera*, *Aethionema saxatile*, *Arabis sagittata*, *Alsine fasciculata*, *Tunica saxifraga*, *Herniaria incana*, *Althaea cannabina*, *Viola arenaria*, *Reseda phyteuma*, *Linum tenuifolium*, *Lotus villosus*, *Coronilla coronata*, *Hippocrepis comosa*, *Medicago glomerata*, *Vicia glabrescens*, *Trifolium rubens*, *Ononis subocculta*, *Artemisia saxatilis*.

Szembetűnő a mészen az aprócska, többnyire egynyáreltű növény száma is: *Vicia lathyroides*, *Ceratocephala testiculata*, *Alsine viscosa*, *Saxifraga tridactylites*, *Viola arenaria*, *Hutchinsia petraea*, *Sagina ciliata*, *Gagea*, *Euphorbia Sturii*, mint az *E. Gerardiana*-nak szirtapritó varietása, másutt e tőalak ily törpe nem marad.

Említésre méltó, hogy némely meszesföldi fünek (*Allium montanum*, *Senecio Jacobaenus*, mint szárazhelyi fajnak (species xerofila) a kevésbbé eltérő testvérfaja a part mentén, a nedves laza földben terem (*Allium angulosum*, *Senecio barbaricifolius*, [*Inula salicina* Budán]). A *Sesleria varia* (*S. coerulea* var. *calcarca* Pers.) a

vidék mészszikláján nem terem, de Tapolcza és Bozsok (Vasvárm.) nedves rétjén a nedvességkedvelő testvére (species hygrophila) nő, jellemzően a haza nyugati részére. Bizonyosan van köztök, a származást tekintve, genetikai összefüggés.

A bazalt flórája.

A kemény sziklának, a míg nem hasad, nem mállik és porlik, alig van növénye. A bazalt is kitörése után soká-soká meztelenül állott a levegőben, mint a hogy eredeti pusztaságát ma is csak kevés növény fődözi el. A bazaltnak, a hol hasadatlan, nincs semmi füve. Mint szikla kemény, ellenálló, belé a növény gyökeret nem verhet. Csak a hol a repedéseiben vagy kődarabjai közt, vegyes, kivált a meszes föld össz gyűllött, a növényélet ott sarjadzhatik. Ha így a bazalton nagyobb növény (borostyán, török meggy) is meg telepedhetett, belőle jó darabot eltakar. A borostyán a Badacsony bazaltját egész festőivé alakítja.

A bazalt növényzete csalékony; eredeti saját növénye nincs. A mi rajta nő, kivált a jellemző növényzete, leginkább a szomszéd meszes és agyagos vidékről került rajta össze, a melyből a fiatalabb Badacsony kimagasodik, valamint a munkált vidékről, az a faj, a mely hazánkban másutt egyenesen a mészszikla vezérnövénye. Körülötte a növényzetnek a bazalttól eredő jelleme nincs. Meglepő, hogy lehet különböző-korú és más-szerkezetű két sziklának megegyező vezérnövényzete. A bazalt növényei ismertetésekor leginkább a Badacsonyra gondolunk, de itt csak a jellemzőbb és lehetőleg a bazalton élő növényeit említjük meg.

A Badacsony bazalt szikláján legjellemzőbb fű:

az Alyssum Arduini, a Sághegy a Nagy-Somlói, valamint a salgótarjáni Pécskői bazaltján is jellemző, de az országnak nagyobb részén a mészsziklát kedveli, rajta gyakori (225. old.).

A Ceterach Szigliget várán, másutt az országban mészszikla hasadékában gyakori.

Asplenium septentrionale, A. trichomanes, A. ruta muraria, Cystopteris fragilis, Aspidium filix mas,

Polypodium vulgare, a Badacsony bazaltján, másutt, már a Balatonnál is mérszen.

Physocaulus nodosus, Budán s Krassó-Szörényben mérszen.

Smyrnum Kitaibeli, az ország délkeleti részében, valamint a S. perfoliatum Horvátországban mérszen.

Siler trilobum, Budán mérszen.

Erysimum canescens a Badacsony szőlleiben, másutt mérszen vagy homokpusztán.

Solidago virga aurea, » szikláján, » » » » »

Fumaria prehensilis, » szőlleiben, » » » » »

Geranium divaricatum, Linosyris linosyris, Inula ensifolia, másutt gyakrabban mérszen.

Potentilla rupestris a Badacsonyon, Keszthelyen már mérszen.

Allium flavum, A. montanum, A. sphaerocephalum, Glechoma hirsuta, Budán mérszen.

Vicia dumetorum, V. pisiformis, V. glabrescens, V. cassubica, magasabb kaszanyügfaj, kivált a Badacsony tetején, másutt mérszen.

Hepatica hepatica, a Herkulesfürdőnél mérszen.

Galium Austriacum és var. Balatonense, Buda környékén (Csiki hegy, Sz. Iván) mészsziklán.

Lactuca viminea, L. quercina, L. sagittata, Budán mérszen.

Hieracium Wicsbaurianum, Alsó-Ausztriában, Arácson és Sz.-Király körül mérszen.

» pseudosabinum, Verbascum lychnitis, Stachys recta, Budán mérszen.

Calamintha intermedia, már Almádinál mérszen.

Anthyllis leiotricha, Jasione montana, Sedum album, S. maximum, S. Boloniense, másutt mérszen.

A bazalt fás növényei:

a Rosa silvestris, a Coronilla Emerus, a török meggy a Badacsonyon, másutt gyakrabban mérszen.

a Cotoneaster coton., Viburnum lantanum a Badacsonyon, Füreden és másutt mérszen.

a borostyán, muzsdalytölggy, a Badacsonyon, másutt inkább mérszen.

Rubus Kisfaludyanus, Fiume körül mérszen rokon faj helyettesíti.

Salix caprea, S. Reichardtii, a Badacsony tetején, másutt inkább mérszen.

A bazalton tehát bazaltszülte vagy bazaltjelző növény nincs. Hogy a bazaltnak nincs saját növényzete és nincs alakító hatása a növényekre, morfológiai értelemben mondom. Nincs növénye, a mely más talajon meg nem élne, vezérnövényének morfológiai bélyege ugyanaz, mint ugyanazon fajé más talajon. Ezzel persze nem állítom az ellenkezőjét annak, a mit a gazda jó meggyőződéssel hisz a bazalt-ról, hogy rendesen nagyon termékeny, a szőlőtermelésre alkalmas, természetett növénye jobbminőségű, kivált a bora tűzesebb,¹ noha, hogy ez a jobbfajtság igazában mitől ered, a bazalttól-e éppen, vagy sok más helyi körülmény szerencsés együttthatásától, nem a legkönnyebb megmondani, sőt a jobb minőséget még a kezelés is gyarapíthatja.

Az egész Badacsonyról nem mondhatnók, hogy kevés növénye van; nem munkált része szépen be van füvesedve és erdősödve. De maga a bazalt meztelen szirtje az erdő övéből kifekettellik. Csak két növény borítja bőven: a borostyán meg az *Alyssum Arduini*. Bár a Badacsony a jellemző növényzetét a mészről kölcsönözte, mégis csak a balatonmelléki mésznek is számos növénye (*Aethionema*, *Draba lasiocarpa* var. *demissorum*, *Thalictrum maius*, *Arabis hispida*, *Biscutella didyma*, *Festuca glauca*, *F. pallens*, *Seseli leucospermum*, *Plantago rubens*, *Amelanchier*, *Artemisia saxatilis* stb.) rajta nem terem.

A Badacsony tetején a *Centaurea Rhenana* csekély eltérése, a *Rubus Kisfaludyanus*, a *Hieracium racemosum* eltéréseinek szép hajzata stb. aligha a bazalttól ered.

A tanulság az, hogy a növényzet az elterjedésnek természetszerű erői segítségével terjeszkedik, mészről átmehet bazaltra, ott is jellemző lehet, sőt az *Alyssum Arduini* a Balatonnál s Túl-a-Dunán kiválóan a bazalt növénye, a mészen (Koloska körül) ritka. A bazalt növényzete mindenestre inkább függ a déli fekvéstől, a déli (*Tamus*, *Malva alcea*, *Hieracium Sabaudum*, *H. boreale*, *Physocaulus* stb.) meg a délkeleti földrajzi elterjedéstől (*Geranium divaricatum*, *Smyrniium*, *Erysimum canescens* és var. *latifolium*, *Glechoma hirsuta*, *Hieracium racemosum*, *Fumaria prehen-silis* stb.), meg a föld változásaitól, mint éppen a talaj vagy a kőzet kémiai szerkezetétől. A Badacsony déli és délkeleti növénye itt létét nem a bazalt minőségének köszöni.

A florisztika, valamint a turista szempontjából is nevezetes a Badacsonynak a Kőkapuja (kükapu, épp mint kőrözsa kövi rózsa helyett; nem Vaskapu) az északkeleti részen, füves szikláival s a sziklás rossz szekérúton valóságos kapuoszlopatáival.

Itt terem a Badacsony páfrányflórája és más szirti virága, a mely másutt mészen terem, mint az *Inula hirta*, *I. ensifolia*, *I. vulgaris*, *Solidago*, *Geranium sanguineum*, *G. Robertianum*, *Pulmonaria mollissima*, *Polygonatum vulgare*, a *Coronilla emerus*, *Parietaria officinalis*, *Centaurea axillaris*, *Teucrium chamaedrys*, *Veronica verna*, *Scleranthus annuus*, *Seseli glaucum*, *Galeopsis pubescens*, *Allium montanum*, *A. oleraceum*, *Leucanthemum vulgare*, *Bromus mollis*, *Galium erectum*, *G. Austriacum*, *Euphorbia polychroma*, *Lithospermum officinale*, *Orobus vernus* stb.

Szigliget várhegyének növényzete is jobbadán meszesföldi.

Ilyen a *Ceterach*, *Artemisia absinthii*, *Thymus Marschallianus*, *Th. collinus*, *Th. spathulatus*, *Colutea arborescens*, *Berberis vulgaris*, *Stachys Germanica*, a szagos meggy, *Acer Austriacum*, *Fraxinus ornus*, *Astragalus onobrychis*, *Lactuca visiminea*, *Allium flavum*, *Glechoma hirsuta*, *Scabiosa ochroleuca*, *Silene pseudotites*, *Andropogon Ischaemum*, *Leontodon autumnalis*, *Berteroa incana*, *Marrubium peregrinum*, *M. vulgare*, *M. remotum*, szilfa stb.

A Badacsony erdejét lásd a 274. oldalon.

¹ «A vulkánikus erő ma már kiholt, de hatását érezzük a kitünő badacsonyi borban, mely a vulkániszülött tokaji borhoz, a *lacrymae christi*-hez hasonlóan, e titokteljes nagy természeti erő-től nyeri, legalább részben, erejét és zamatját.» GYÖRGY ALADÁR, Földr. Közlem. 1884. 3. old

A homokturzás (*solum arenosum*)

Homoki növényzet (*vegetatio psammophila*) kiválóan a déli part alluviális vízmelléki homokgátján vagy turzásán, a nedves parttól számított mintegy második emelkedésen sereglett össze, kevés tagja Boglár füves Kopaszhégyén (Várhegy) is nő, ellenben az erdős és bokrosabb fonyódi hegyen kevesebb nyoma van.

A siófoki meg a fonyódi homokgát külseje az alföldi kötetlenebb homokbuczkákhoz hasonlít. Növényzete is félig-meddig innen meg a tulsó part dolomit szikláiól való, de mivel fiatalabb mint az Alföldnek királydinyés homokmezeje,¹ keskenyebb, általában kisebbterjedelmű, ezért oly dús és változatos flórája sincs.

A balatonmelléki homok növényzetének nincs az a határozott különvált jelleme, a minőben akár a Duna-Tisza közén, akár a temesvármegyei homokpusztán, a lakott helytől távolabb gyönyörködhetünk. Az a sok, valóban szép virág, a mely Tisza és Duna közének homokját, a Nyírséget vagy a temesi homokot díszíti, a balatonmelléki homokturzást nem látja. Annál meglepőbb ez, mert a Balaton déli partján a vasut napjában gyakran átzakatol a homokgáton. Valóban Budáról Székesfehérvárig a magyarföldi vegetáció homoki polgárai a vasút töltésén gyakran kacsintgatnak felénk, de a mint a fehérvári pályaudvart elhagyjuk, az ágasbogas fátyolvirággal együtt hamar elbúcsúznak.

A balatonmelléki homok nehéz befüvesedését továbbá a következő világosítja meg. 1896. febr. utolsó napjaiban Túl-a-Dunán, több helyen földdel kevert hódera esett s tőle a havas mező barnássárga színű volt, — s végre a porhullást a deliblati (temesvm.) homokpusztáról származtatták.² A tünemény kétségtelenül ritka és szokatlan, de mégis lehetősége volna, hogy onnan a vihar szárnyán aprócska mag Túl-a-Dunánra érkezzék, s a Balatonmellék szegényes homoki flórája időnként onnan is gazdagodnék. Ennek a déli part homokján azonban alig van nyoma. A ritka jelenség hozta mag, lehet, nem homokra esik s elpusztul.

A siófoki homokgát jelleme itt-ott magas fűzfa (*Salix alba*, *S. fragilis*) meg a fehér és fekete nyárfa, az egészen pedig számtalan terjedelmes bokra a fűznek és nyárfának cserjealakra törpülve (nyárfa), vagy valóságos cserje (*Salix cinerea*, *S. purpurea*). A vízparti fehér nyárfa mélyre bocsátja gyökerét, a fekete nyárfát meg a semfűsemfát (*Lycium*) gazdasági szempontból, a homokkötés érdekében szaporították el. Ez az ültetvény a homokot tetemesen átalakította, de azért még nagy területei fehérlenek. A fonyódi homokon már Bacchus áldását várják.

A Balaton mellékén van, de nem sok a kiváló homoki növény. Az alföldi homok vezérnövényei közül Siófokon nő a *Sedum Hillebrandii*, más varjúhaj-faj (*S. acre*, *S. Boloniense*), a jellemző szamárkenyér vagy itt forgácsbirka (*Echinops Ruthenicus*) az *Orobanche Echinopsis* (misegyertya) élősködőjével, mely itt oly tömegtelen, hogy jobb földön akár egy kis országos csapást híresztelhetnének felőle. A *Festuca vaginata* épp olyan bőven terem, épp oly hasznos megkötő és javító munkása a homoknak, mint a Duna és Tisza közén, vagy a temesvármegyei homokvadásban. A királydinnye ritkább, inkább az elhordott homok friss helyén nő. Szúrását ismerik, vezetőm meztláb kereste, de a nevét nem tudta. Az *Artemisia*

¹ V. ö. BORBÁS V.: A homokpuszták növényvilága, Budapest, 1886.

² WARTHA V.: Por a hóban; Természettud. Közöny 1896. 146—49. old.

campestris var. *sericea* is gyakori és bokrosan nő. De mindez, a forgácsbirka kivételével, csaknem elvész a magas és közönséges kórók, a nyárfa és fűzfa vesszői között. A nagyobb rész jelleme csaknem gízgaz. Inkább mindenfelől összekerült és összehurczolt füvekből és szűrös bogácskóróból szövődik, a még nagyon szakadozott ritkás leple. A befüvesedése aránylag még fiatal és kezdetleges. Állandóbb, ritkább és jellemző füve kevés.

Az apró cserjék közül hasznosan működik itt a *Salix parviflora*, és más fajvegyülek, a *S. rosmarinifolia* és var. *argyrotricha* fűz, az osztrák zanót.

A homok kövér növénye a *Sedum*, *Salsola*, *Portulaca sativa*, az *Euphorbia Gerardiana*, *Diplotaxis tenuifolia*.

Magas kórója a földi bodza, *Carduus nutans*, a *Centaurea Scabiosa*, *C. Rhenana*, a pápálátófü, *Salvia Aethiopis*, *S. Austriaca*, *Lithospermum officinale*, *Astragalus asper*, a *Verbascum phlomidoides*, a forgácsbirka, *Melilotus albus*, *M. officinalis*, *Sonchus arvensis*, *Cirsium arvense* var. *perhorridum*, *Chenopodium album*, *Silene pseudotites* futóhomokon is.

Más hasznosan működő füvek Siófok homokján:

az egy- vagy kétnyáreltűek közül a *Kohltrauschia prolifera*, *Silene conica*, *Alyssum desertorum*, *A. calycinum*, *Erysimum canescens* jellemző, *Lappula lappula*, a pipacs, *Echium vulgare*, *Xanthium spinosum*, *X. strumarium*, *Reseda lutea*, *Nonnea*, *Tragopogon maior*, *Tr. orientalis*, *Sisymbrium sophia*, *Daucus carota*, *Plantago arenaria*, *Valeriana olitoria*, *Cerastium semidecandrum*, *Vulpia myuros*, *Crepis setosa*, *Cr. rhoeadifolia*, *Cr. tectorum*, *Veronica arvensis*, *Lepidium campestre*, *Polygonum aviculare*, *Trigonella Monspeliaca*, *Datura*, *Sideritis montana*, *Anthemis Ruthenica*, *Verbena officinalis*, *Kochia arenaria*, *Berteroa*, *Cynoglossum officinale*, a pástortáska, valamint az amerikai *Stenactis*, *Oenothera* és *Erigeron Canadensis* is.

Pázsitfüve a *Dactylis*, *Poa pratensis*, *P. compressa*, *P. trivialis*, *Festuca sulcata*, *F. pseudovina*, *Andropogon Ischaemum*, — más többnyáreltű füve a *Ranunculus polyanthemos*, *Onosma arenarium*, *Onobrychis*, *Holoschoenus*, *Erigeron leucopappus*, *Achillea collina*, *Anchusa officinalis*, *Muscari comosum*, *Galium verum*, *Hypericum perforatum*, *Medicago falcata*, *M. sativa*, *Senecio jacobaeus*, *Centaurea iacea*, *Linaria linaria*, *L. genistifolia*, *Pimpinella saxifraga*, *Melandrium vesperinum*, *Podospermum Jacquinianum*, az *Equisetum ramosissimum* sok alakja, *Alsine verna* var. *collina*, *Plantago lanceolata*, *Tunica saxifraga* gyakori, *Marrubium vulgare*, *M. peregrinum*, *Potentilla macrotoma*, *Astragalus cicer*, *A. Banaticus*, *A. Austriacus*, *Eryngium campestre*, *Taraxacum taraxacum*, *T. serotinum*, *Solanum dulcamarum*, *Salvia nemorosa*, *S. pratensis*, *Hieracium pilosellum*, *Hypochaeris radicata*.

A taraczkoló csillagpázsit, *Thymus Marschallianus*, *Convolvulus arvensis*, a nagy telepen szétgyökeresedő bojtortjénpázsit nagy darab meztelen homokot eltakar.

Minő kötetlen még itt a homok, az árvalányhaj hiánya bizonyítja, a mely ilyen laza földben még meg élhet.

Siófok homokján a levegő nedvességének mutatója, a *Funaria hygrometrica* nevű moha, a homokban eltemetve a nádi gomba (apró *Agaricus*-faj), valamint a fülgomba vagy fülegomba (*Helvella esculenta* Pers.) terem. Ennivalónak gyűjtik. A homokból alig látszik ki valami belőle, az élesszemű gyerek mégis meglesi és sokat gyűjt belőle.

A boglári part homokos mezején a boróka, *Scirpus Holoschoenus*, *Echium altissimum*, *Lotus villosus*, *Festuca sulcata*, *Veronica prostrata*, *Ornithogalum collinum*, *Sisymbrium orientale*, *Thlaspi arvense*, *Th. perfoliatum*, *Asperugo procumbens*, *Lithospermum arvense*, *Ranunculus Illyricus*, *Erigeron leucopappus*, *Carex Schreberi*, *Taraxacum serotinum*, *Myosotis ramosissima*, *M. collina*, *Camelina silvestris*, *Alyssum calycinum*, *Bursa pastoris*, *Tragopogon maior*, *Sedum acre*, *Funaria hygrometrica*, *Carum Carvi*, *Potentilla arenaria*, *Malva rotundifolia*, *Stachys annua*, csillagpázsit, *Cerastium vulgatum*, *Scabiosa ochroleuca*, *Leontodon hispidus*, *Viola Kitaibeliana*, *Bromus commutatus* stb. — Fonyód kitérő állomásánál *Helichrysum aren.*, *Calamintha villosa*, *Scirpus pauciflorus*, *Crepis rhoeadifolia*, *Echinops multiflorus*, 1896-ban már a forgácsbirka is, a bojtortjénpázsit, Poly-

gonum graminifolium, Sedum Boloniense, Eragrostis minor, Teucrium chamaedrys, Hieracium echioides, Lotus villosus, Triticum repens, Scirpus Holoschoenus, Silene pseudotites, Asperula cynanchica, spárge, Galium verum, Seseli annuum, Artemisia campestris, Taraxacum corniculatum, különösen sok bálványfa, — Szántód partjának kisebb homokján kivált az Onosma arenarium, Euphorbia Gerardiana, Tunica, Diplotaxis muralis, Salsola Kali, Cynodon Dactylon, Echium Italicum, s még egy-két más közönséges legelői fű terem, Szemes homokján a Cytisus Austriacus.

A *Tunica saxifraga*, az *Astragalus Austriacus*, *Hypochaeris radicata*, *Vulpia myuros*, *Eragrostis multiflora*, *Scirpus pauciflorus*, mely az Alföld homokján nem nő, azt igazolja, hogy a balatonmelléki homok más felől is füvesedett.

A homokturzás részint a bakonyi lejtőkről füvesedik, pl. *Helichrysum arenarium*, *Hieracium echioides*, *Teucrium chamaedrys*, stb a hegyről Fonyód kitérő állomásánál, a királydinnye Siófokon és Tihanyon, a *Cytisus Austriacus*, *Astragalus Austriacus*, *Onosma arenarium*, *Stipa capillata*, *Hieracium Balatonense*, *Hypochaeris radicata*, *Alyssum desertorum*, *Trigonella Monspelica*, *Onobrychis arenaria*, a bojtorjánhérics, *Plantago arenaria* mind a két parton, de más szomszéd vidékről: Tolna- és Fehérvármegyéből, valamint Budapestről is, mint a forgácsbirka *Orobanche*-jával, *Sedum Hillebrandii*, *Festuca vaginata*, *Isatis tinctoria*, *Brassica nova*, *Senecio doriis*, *Kochia arenaria*, *Scirpus pauciflorus*, mely a Balatonnál csak a homokmezőn terem, de nem a közel hegyen, Siófok homokjára tehát innen nem juthatott, ha csak azt a kevésbé hihető föl nem tételezzük, hogy a bakonyi lejtőn azután kipusztult. A gyakori apró, rozmarinlevelű fűz a bakonyi lejtőn nincs, csak Vindornya és Tapolca lágján, tehát vagy innen vagy másfelől kellett Siófokra érkeznie. Végre a homok flórája újabb jövevényekből is bővül. A füvesedés folyamatát a somogyi parton a szőlőkultúra meglehetősen megakasztotta.

Eredet szerint a jellemzők közül

a <i>Salix argyrotricha</i> (a Rákoson is),	<i>Festuca vaginata</i> ,
» <i>irreflexa</i> (Ó-Budán is),	<i>Sedum Hillebrandii</i> ,
	<i>Tribulus orientalis</i> .

sajátja a vidéknek és Budapest környékének, mint természetileg megegyező növénygeografiai tagnak. Délkeleti a

<i>Salix rosmarinifolia</i> ,	<i>Crepis rhocadifolia</i> ,	<i>Isatis tinctoria</i> ,
» <i>parviflora</i> ,	<i>Hieracium echioides</i> ,	<i>Viola Kitaibeliana</i> ,
<i>Kochia arenaria</i> ,	<i>Helichrysum arenarium</i> ,	<i>Onobrychis arenaria</i> ,
<i>Echinops Ruthenicus</i> ,	<i>Anthemis Ruthenica</i> ,	<i>Astragalus Austriacus</i> ,
<i>Taraxacum corniculatum</i> ,	<i>Tragopogon orientalis</i> ,	» <i>Banaticus</i> .
» <i>scrobinum</i> ,	<i>Alyssum desertorum</i> ,	

Déli-honosságú a

<i>Vulpia myuros</i> ,	<i>Euphorbia Gerardiana</i> ,	<i>Plantago arenaria</i> ,
<i>Eragrostis multiflora</i> ,	<i>Chondrilla iunca</i> ,	<i>Silene conica</i> ,
<i>Holoschoenus holoschoenus</i> ,	<i>Hypochaeris radicata</i> ,	<i>Trigonella Monspelica</i> .
	<i>Tunica saxifraga</i> ,	

Másutt homokinak tartott több fű (*Linum glabrescens*, *Gypsophila arenaria*, *G. paniculata*, *Orobanche arenaria*, *Carex stenophylla*, *Pollinia gryllus*, *Viola arenaria*, *Iris arenaria*, stb.) nem lép le a hegyről a Balatonmellék homokjára, s a haza gazdag homoki flórájának csak maroknyi része van e kisterjedelmű homokon.

XLIV. FEJEZET.

A TERMŐHELY.

A termőhelyről ezek után, melynek természete szerint (erdő, mocsár stb.), más-más a növényzet, kivált a partmelléki növényzövetkezetek ismertetése után nem sok a mondani való. Ez a Balaton körül kevésféle (153. old.), a növényéletnek nem a legkedvezőbb és nem változatos. Hegye alacsony, száraz erdeje kisserű, a Balaton vízrendszere csak siker kis séd, vagy újabb csatorna. Változatos völgyképződése, ártere nincs. Ez is bizonyosága, hogy a Balaton összegyűlt víz a lesüppedt teknőben. A vidéknek nincs tetemes viszonylagos magassága föl a levegőben, a hol látszólag ugyanolyan állapotban is, pl. a pataknál vagy a sziklán, egészen más a növény, mint az alvidéknek megfelelő helyén. Nagy vágása nincs; ha nagyobb erdőbe messzire megyünk, a Balatontól is eltávolodunk. Az erdő lineája, mint verőfényes hely, pl. a Badacsonyon, elég érdekes (275. old.). Legkiválóbb a bakonyi part *erdőtlen lejtője*, itt nyilatkozik a magyarföldi vegetáció jelleme legjobban s pedig majd a sziklán (258. old.), majd a bántatlan füves helyeken (184. old.).

A természetes termőhelynek, rétnak, sziklának, erdőnek, vízpartnak vagy víztükörnek megvan a maga növényzeti jelleme, megegyezőbb vegetációja, melyet a talaj meg a hely természeti állapota szokott megszabni. Ezért az ilyen helynek állandó lakosa van, melynek szervezete ott a természeti viszonyokkal, a megélhetést tekintve, meglehetősen harmoniál s egymással is bizonyos szövetségben él. A növényzetnek ilyen szövetsége másszervezetű, ide nem való növényt maga közül kizár, legfeljebb pl. a rét iszapos helyén, a hegy kiégett vagy felkapált helyén fészkelődik meg az idegen.

A munkált helyen a növényeknek ez a szoros kapcsolata megszakad. Itt nem a régi polgár uralkodik, hanem az inyeskedő jövevény, akár a közelebb, akár a messzebb vidékről. A lakás, kunyhó, itató körül, az út mentén, mint jól trágyázódott kövér földben, a helyi viszony sokféleképen megváltozik, a termőhely javul, a növény megélhetésének kedvezőbb lesz, s a sok felől összekerült gizgaz jól táplálkozva bujább lesz, szokatlan nagyra növekedik, az ember keze alatt pedig a termés nemesedik. Az ilyen helyen a növényzet nem egynemű, nincs földrajzi karaktere, hanem nagyon vegyes fűvek keveredése, köztök sok a szúrós és bojtorjános vagy a melyiknek a magva könnyen hurczolódik. Az ilyen hely minden, még a legtávolabbról való gazt is befogadja, pl. a délamerikai szerbtövis.

Számos növénynek továbbá a szervezete, a keletkezését tekintve, a termőhelyével azért nincs teljes harmoniában, mert eredetileg nem ott keletkezett, hanem oda költözött és a hely természetéhez hozzá szokott, a nélkül, hogy szervezetét jelentékenyen az új helyhez formálta volna. Ezért ismeretlen a gabona és számos gyümölcsfa hazája, mert az ősi keletkező helye régen átalakult, az ember pedig annyira nemesítette, s a megfelelő helyet neki távol vidéken is megteremtette, úgy hogy most bajos vagy nem lehet megtalálni azt a helyet, a melylyel az átalakított gyümölcsfának szervezete, mint ősi földjével és hazájával,¹ természetszerűleg csak félig-meddig is összevágna.

¹ V. ö. Pótfüzetek, 1889. 92. old

Mint hogy vidékünk geografiailag meglehetősen tagozatlan, a termőhelyek közül az erdőt, a parlagot és legelőt (beleszámítva a munkálatlan hegylejtőt), a szőlőt, szántóföldet és munkált helyet, az ember lakása környékét, a vidék termékét meg az újabb bevándorlásokat ismertetjük. A hegységbeli rét és völgy növényzetére ki nem terjeszkedünk, mert a partmelléktől eltérítene, a területünkön levő ilyen pedig szűkterjedelmű, s a növényzete a partmelléki rététől (145. old.) alig különböző, vagy pedig a növényzete úgy változik, a minő a használata (munkált föld, rét, legelő), vagy ha az erdő egész a völgy széléig terjeszkedik, akkor az erdei füvek sereglése szegélyzi. A völgyben a sédmelléke is tarkább: sédbúza (*Deschampsia*), sédkender (*Eupatorium*), *Pulicaria dysenterica*, *Epilobium hirsutum*, *E. parviflorum* és néhány fajvegyülék, *Angelica montana*, *Scrofularia nodosa*, *Sc. Ehrharti*, *Cirsium canum*, *Symphytum officinale*, *Aethusa cynapium*, a Badacsonyi Kisfaludy-forrásától lerohanó víz mellett ugyanezek, a *Lysimachia punctata* és más szőlőközi keverék terem, míg a *Knautia Pannonica*, *Galium uliginosum* var., valamint a *Helleborus dumetorum* Koloska (Arács) sédje mellől a tópart felé nem közeledik.

A termőhely megváltozása vagy a növényzet másodtermőhelyen.

Hozzászoktunk, hogy bizonyos fűvet a mai termőhelyéről *hegyinek*, *erdeinek*, *mocsárinak*, *rónaságinak*, *szikinek*, *homokinak* stb. mondunk. Erre a hosszas tapasztalat vezérelt, mert gyakran a jelölt helyen látjuk, s valóban hosszas időn át vagy ama helyek természeti viszonyaihoz szoktak, vagy ott keletkeztek, illetőleg ott formálódtak át. E megszokás szerint tehát hegyen általában *hegyi vegetációt*, a síkságon *mocsári*, *homoki*, *sziki* stb. növényeket várunk. Annál meglepőbb, hogy pl. a békésmegyei kisebb tölgyesben, Kecskemét síkján, Iráz pusztán (Bihar), vagy Temesvármegye homokmezején hegyi növényekkel találkozunk, a Rákos homokos mezejének vezérnövényzete pedig, kevés kivétellel, a budai erdőtlen lejtőn is uralkodó. Különösen, a ki a hazai homoksíkság flóráját jól ismeri, — mert a Balatonmellék kedvéért erre van szükségünk, — egészen sajátosságosnak tartja a homoki fűvet; alig gondolná, hogy most másodhelyen virít, hogy eredetileg a hegyi növényzetből támadt s a hegyről szakadt oda. Látszólag igaza van, mert a homok növényzete, kivált a Duna meg a Tisza közt, valamint a temesvármegyei homokpusztán, egészen különvált, s az egész jelleme, valamint egyes faja is hazánk flóráját nagyon kitünteti. Sőt a hosszú idő is, a mely a homoki flóra megalakulása óta eltelt, bizonyos önállóságot kölcsönzött neki.

De hogy a homoki fű meg a homoki flóra megalakulása nem olyan nagyon régi, nem is eredeti, hanem hegyszülte származék, egyenesen a Balatonmellék meg a főváros hegyein látható, kétségtelen és meggyőző nyomok igazolják. Éppen a Balaton körül meg a pilis-szentiváni hegyen szerzett tapasztalás nyomán fogamzott meg bennem, a mit itt a termőhely megváltozásáról elmondhatok. Gyenes hegyeknek (Széktető, Faludi erdő, Szoroshad) mészsziklája éppen úgy morzsolódik szét, mint Sz.-Iváné. Számos fű, melyet hazánkban kiváló rónasági homokkedvelőnek tartunk, a Balatonnál nem a síkon és homokon, hanem a völgy kötöttebb talaján, hegyi sziklák morzsalékán, tehát eredetibb ősfészékben, pl. Gyenes körül, terem. Arról is hamar meggyőződhetünk, hogy ez a fű hegyi, sőt havasvidéki (*Arabis hispida*) származék, mert a mészhegy (Széktető) tetején viruló növényzet a lesodort s a hegy

aljában összehalmozódó mészmálladákon és porladékon még gyakoribb és erőteljesebb, mint fent a szikla hasadékaiban. A hegyről leragadott fűnek ez veszte is lehetett, mert az erdőalakítás meg a szőlőtermelés megsemmisíthette.

Az *Iris nova*-nak (*I. arenaria*, 52. ábra) Budán a hely romlott, ma itt nem lelni, csak Pilis-Csaba felé maradt fel. A Rákoson még elég gyakori, bár ezreinek (1869—74) temetője fölött a vágóhíd épült. Ez a kiváló homokföldi *Iris* a Balaton déli részén s homokon sehol sem nő, de Gyenes Szénahordó völgyében, a sziklák porában, ugyanazok közt a társnövények között nyílik, a mely fűszövedékekben a Rákoson. Ilyen növény továbbá Gyenes völgyeiben és hegyein, kivált a Szoroshadban: a *Helichrysum arenarium*, *Gypsophila arenaria*, *Viola arenaria*, *Dianthus serotinus*, *Thymus Marshallianus*, *Th. collinus*, *Helianthemum pustarum*, az árvalányhaj, *Achillea setacea*, *A. Pannonica*, *Pollinia*, *Saxifraga bulbifera*, *Carex stenophylla* stb. a *Thalictrum aquilegifolium*, *Gypsophila Hungarica* stb. Keszthely Gyötrösén, mint másutt kiváló homoki fű. Így maradt hegyi fű az *Orobanche arenaria* meg a *Polycnemum Heuffelii* Kenesén, a hazánkban csak homoksíkságról ismeretes *Linum glabrescens* Sümeg körül.

Ennek a tanulságos jelenségnek megvilágosítása kedvéért más meggyőző hazai példát is idézünk megegyező vidékről. Az *Alyssum tortuosum* és *Festuca vaginata* ma a szentiváni hegyen meg a Rákos mezején bujálkodik, ide, mint másodhelyre a hegyről ereszkedett le, s elszaporodott. A balatoni völgyekből meg a budai hegyekről valószínűleg kipusztult. A *Hieracium echioides* meg a *Gypsophila arenaria* Budán hasonló sorsra juthatott, ellenben a Csiki hegyen még fennmaradt. A Balatonnál az előbbi a déli partra átszármazott. Az *Astragalus exscapus* néhány töve végpusztulásának a Zugligetben, s az *Oxytropis pilosá*-ének Farkasrét fölött szemtanúja voltam. Amaz a Rákoson, emez Csepele homokján még terem, de az utóbbi Gánócz körül pusztuló félben van.

A Balatonnál csak a hegyen maradó növény továbbá a *Festuca glauca*, *F. pallens*, *Carex nitida*, *Allium moschatum* (1879. őszén még István-telke dombján sok volt, ma szőlő terem a helyén), *Solidago virga aurea*, *Seseli leucospermum*, *Aethionema*, *Alsine setacea*, *A. fasciculata*, *Cirsium Pannonicum*, *Potentilla Sadleri*, *P. Lócyana*, *Galium Austriacum*, *Cytisus leucotrichus*, *C. aggregatus* stb. A hegyen és dombokon vagy csak homokon termő füveket a 265. old. említettük.

A hegyi és rónasági termőhely közössége némelykor a Balatonmellék terjedelmén jóval túlér, pl. az *Alsine viscosa* Gyenes völgyeiben, Üröm és Boros-Jenő fölött meg a Duna-Tisza közén, Kakucs és Új-Hartyán közt. — Az *Ajuga Laxmanni* a Balaton északkeleti részén meg a monori erdőben. — A *Sternbergia colchiciflora* a bakonyi parton, Budán és Békás-Megyer hegyén, valamint Békésvármegye homokos vidékén (Csorvás, gy. THAISZ). ROCHEL szerint valamikor még a Rákoson is. — A *Helianthemum pustarum* Keszthely Gyötrös nevű s kiválóan pusztai növényeket tápláló hegyén, valamint Sz.-Király és Vörös-Berény szikláin épp oly jellemzőtermetű, mint a Rákoson; keskenylevelű, apróbbvirágú, mint más hegyi testvérfaja, de mind a három helyen nagyon pusztul. — A *Daphne cneorum* Keszthely porladozó kopasz tetőin, de Nyírség homokján is bőven.¹ — A *Scabiosa suaveolens* kopaszabb alakjával az ősmészen, a szőrösebb *Sc. canescens*

¹ BORBÁS V.: A havasi rózsák helyettesítője Alföldünk homokján. Erdész. Lapok, 1886.

a Rákos homokján. — A *Thalictrum aquilegifolium* Gyötrös füves helyein csaknem azok közt a fűvek közt nő, mint Monor, valamint Temesmegye homokján.

Ez a helycsere azonban nemcsak a hegyen meg a homokon esik meg, hanem a szíken is, csak hogy alföldi szík a Balatonnál nem levén, számos példát nem említhetünk. De ilyen a *Bupleurum tenuissimum*, hazánkban kiválóan túl a Tiszán szíken vagy Buda keserű forrásai környékén töméntelen szikár fű; Tihany déli részén a száraz parlaglejtőn terem.

Az itt szóba került vegetáció azonban, mely hazánk flórájának nevezetes és a geológiai alakulással összefüggő jelleme, a balatoni és más keskenyebb vagy szélesebb lejtőről messzibbre be a hegyen nem terjed. A hol az erdő árnyéka kezdődik, egy csapásra megszűnik. Legmeggyőzőbb Keszthelyen a *Szoroshad*-nak vagy *Pénzes gödrök*-nek nevezett keskeny út, a hol, s innen közel Gyenes felé, a Szénahordó völgyben, kis helyen, összegyűjthetjük a pusztai vegetációnak legnevezetesebb tagjait. Szoroshadból egy-két lépésnyire tovább Büdöskút felé, a legközönségesebb és kevéstagú erdei vegetáció van a soványabb talajon.

Ezek után látni való, hogy a rónaság szélén húzódo erdőtlen hegylejtők meg a rónaság, különösen pedig a homokpuszták növénye egymással szoros kapcsolatban van, növényzete és erdőtlenége közöseredetű, hogy a homoki flóra, a pusztaságnak jellemző árvalányhajával együtt, tetemes részint a hegylejtőről legurult vagy lesodort csírából alakult.

A Balatonmellék meg a főváros másodkori mészkőszikláinak szétlazult és felaprózott anyagában és porában az a növény jobban elszaporodott, a melynek kevesebb száma azelőtt csak a kemény szirt repedései között tengődött. Így pl. Budán hasonlíthatatlanabbul nagyobb annak a *Sesleria varia*-nak, *Festuca Pannonica*-nak a száma, a mely a sziklaaprólékban, mint a mely a nagyobb szikla hasadékaiban gyökeredzik. Keszthely vidékén ilyen példa az *Euphorbia angulata*, a *Thalictrum maius*, a *Leontodon incanus*, a *Myosotis suaveolens*, a *Biscutella didyma*, *Daphne Cneorum*, *Festuca glauca*, *Genista pilosa* stb.

A szikla széttördelődése azonban nem maradt a maga helyén, hanem a természetnek fölötte uralkodó erői a növényzet magvával, olykor-olykor a sarjával vagy gyökerestől lassanként alább-alább szállították, míg végre a lesodort és jobban aprózott föld egész a rónaság szélét érintette, lassanként tovább is hatolt. A rónaság széle ezért is magasabb, mint a síkság kellő közepe. A sziklakedvelő hegyi fűnek lesodort magva, csírája és gyökere a rónaságon, csaknem ugyanazon éghajlat alatt, ugyanabban az anyaföldben fejlődött tovább, a mely a hegyről meg a lejtőről a síkra jutott, ezért eredeti hegyi alakját a síkon is meglehetősen megtartotta. Az erdőtlen hegylejtő meg az alatta elterülő homokos rónaság növényzetének meggyezésége tehát innen ered.

Bár a Balaton bakonyi magasabb partjáról a természetiek a követ, port és termőföldet, általában a mállás termékeit, a Balatonba söprik; emberileg még messze van az idő, a midőn a bakonyi part tövében az a viszony létrejön, a mely Buda, Versecz, Bázias, Tokaj meg a közel homoksíkság közt van, bár Siófoknál s a fonyódi parton, az Alföld analógiája szerint, megvan a keskeny homokzátony.

Mindezeket figyelembe véve, biztosra következtethetjük, hogy hazánkban eleintén az erdőtlen hegylejtők, az eredeti part növényzete alakult meg, a déli és keleti, most az erdőtlen lejtőn meg a pusztaságon termő növénynek eleinte a part hegyén kellett nőni, azután a tenger elvonulásával s a feneke kiszáradásával ez a

vegetáció lassanként a kiszáradt rónaságra leereszkedett. Ez is igazolja, hogy a homoki fű a síkon fiatalabb, mint az erdőtlen partlejtő növényzete. Nagy idő telt azóta el, számos vegetáció-sorozat váltakozott hazánknak erdőtlen lejtőin és száraz pusztaságain, míg végre bekövetkezett a mai állapot, hogy az eredetileg közös termőhely növénye helyet cserélt: része az erdőtlen lejtők sziklás helyein maradt; ezt azután a Balaton mellékén a szőlőtermelés tizedelte meg. Más része a régi növényzetnek a hegyen nagyrészt egészen elpusztult, ellenben ugyanazon hegynek lesodort málladékán és porladékán, a rónaság homokján fennmaradt, az új viszonyokhoz hozzásimult s a kedvezőbb helyen nagyon elszaporodott. Így keletkezett a *homoki növényzet* a másodtermőhelyen, a hegyről lesodort talajrészen.

A síkság földje tehát nem eredeti, hanem növényzetének részével együtt hegyi származék, még a vízkihányta homokturzás is. A lesodort hegyi föld a vízpart eredetiségét is eltüntette. A közönséges szemlélő alig hinné, hogy a jó lsten a homoki növényt nem külön teremtette, hogy az tulajdonképpen a hegyről oda leereszkedett s ott a friss talajon elszaporodott hegyszülte származék. LINNÉ-nek s más floristának erről sejtelve sem volt, azért az ilyen növényt, mely másutt hasonlóan hegyiből keletkezett, utolsó gyakori termőhelyéről *arenaria* fajnévvel nevezgette (*Arundo arenaria* L., *Potentilla arenaria* BORKH., *Viola arenaria* DC.).

Ezek után az is megfeythető, hogy a nem messze (Vasvárm., Horvátország) kavicsos földön töméntelen *Calluna* a Balatonnál s az Alföldön mért nem terem. A csarab kiválóan kovaföldet és homokkövet kedvel. Rónaságunk határán azonban gyakran mész- és másfajta sziklák vannak, melyeket a csarab természetszerűleg elkerül, tehát a termőfölddel a síkságra le se ereszkedhetik.

Kiváló magyarföldi vagy *pusztai* vegetációnak a rónaságit szokás mondani. Magyarföldinek oly értelemben mondhatjuk, hogy eredetileg az erdőtlen hegyi lejtőink, sőt az ausztriai havasok (219. old.) növényzetéből hazánkban támadt, de már másodtermőhelyen. Eredeti magyarföldi növényeink eleinte az erdőtlen hegylejtőket füvesítették, s a míg az ásó, kapa és eke nem bolygatta, a havason kívül itt nyilatkozott kiváltképpen a magyar flóra jelleme, belőle lett, a rónaságra leereszkedve, a pusztai vegetáció. A Balatonmellék hegyein és völgyeiben ennek az eredeti magyarföldi vegetációnak maradéka még az első termőhelyén látható.

Vége, az után a gyakran emlegetett mondás után, hogy hazánk flórája az orosz steppéről füvesedett, bizonyos részben és tekintetben bátran ??-t írhatunk. Tekintsük példaképpen a pusztai jellemül gyakran emlegetett árvalányhaját. Hazánkban az eltérésekkel együtt mintegy tízféle nő, a temesvármegyei homokon csak három. A Balatonmellék hegyein van «pusztai» árvalányhaj, de alatta kócsagtollforma pelyhes-bokrétás faj nincs. A budai hegyeken a pelyhes-forgós fajok közül legalább négy fajt (*Stipa pennata*, *S. eriosoma*, *S. longifolia* és *S. pulcherrima*) számíthatunk, a Rákoson csak az első terem. A hegyről való befüvesedés tehát nagyobb figyelmet érdemel, mint a mennyibe idáig részesítették. Az, a mit itt elmondottam, azonban csak kezdet és irányt jelez, a kérdés kimerítése és befejezése csak az egész haza flórájára tekintettel lehetséges. Különös tanulságos annak a völgynek és hegysor lejtőjének a növényzete, a mely Ó-Budáról Esztergom felé húzódik, Békás-Megyér meg az alatta elterülő homokvidék, Versecz meg a temesmegyei rácz homokpuszta (*Crocus reticulatus*, *Bromus fibrosus*, *Dianthus giganteiformis*, *Echium rubrum* stb.).

XLV. FEJEZET.

A BALATONMELLÉKI ERDŐK.

A Balaton partmelléke kiesik az erdő övéből, a Balaton vize meg az erdő közt az áldásos szőlőterület van, a déli part pedig nedves térség, csak itt-ott fásított (Siófok, Földvár), a fonyódi hegyen pedig egész a vízig lehat a ritkás tölgyerdő. A part környékén szálas erdő sehol sincs (fái 122. old.). Ha a Balaton mellékét erdészetileg oly terjedelmesen, mint pl. a közel Bakonyt kellene, nem ismertetjük; mégis arról a szakadozott erdőkoszorúról, a mely a bakonyi partot, a szőlőtermelés határán túl vagy a tekintélyes Badacsony fejtét betetőzi, növényzetileg meg kell emlékeznünk. A Bakony erdejébe beljebb nem pillantunk.

A Balatonmellék hegyeinek alsó régiója éghajlati okból a cserje- és apró cserje-vegetationnak kedvez, nem az erdőtenyészetnek. Lepsénytől és Balatonfő-Kajártól kezdve, Kenesén, Füreden át egész Badacsonyig, sőt Keszthelyig a hegy alsóbb lejtője mindenütt természetszerűen erdőtlen, csupán Szepezdnél nyúlik le a hegyről a tölgyes egész a vízszélig. Még a szőlőtermelés határán túl is kisebb-nagyobb darabon cserjés következik. A Badacsonytól északkelet felé az erdőfogyadék növekedik. Így van ez az egész Ósmátra övén, sőt Kis- és Nagy-Alföldünk határán a hegység másutt is letarolt s száraz, bokros vagy füves lejtővel hanyatlak a rónaság felé (Székesfehérvár vidéke, Buda, Vác, Gyöngyös, Eger, Miskolcz, Tokaj, Ungvár, Székelyhid, Nagy-Várad, Világos, Ménes, Versecz, Pécs, Nagy-Harsány stb.).

A Balatonnál az erdő csak a parttól kifelé, bizonyos magasságban, rendszeren a szőlőtermelés határán túl kezdődik. A hegylejtőn és tetőn a fa hatalmasra meg nem nő. Az erdőalkotó fa hiánya, alacsonyága vagy satnyasága természetszerű, tehát a Karszthoz hasonlíthatjuk, csak hogy vidékünk kisebb és még nem annyira köves. Annál meglepőbb a part közelében néhány hatalmas szilfa (122. old.), mert az erdőtlen lejtőn egyebütt gyakran csenevész cserje marad. Így satnyul el az erdőtlen lejtőn gyakran a pelyhes tölgy, a cserfa, a mocsártölgy, a fodorjuhar, mannakőrifafa stb. s az eltörpülést, a hol szabad, még a legelő jószág is nagy mértékben sietteti, s a külseje annál szomorúbb.

A bakonyparti szőlőterület fölött, a 182. old. említett 1., 4. és 5. geográfiai tagozaton, a partmelléki erdőnek vagy fás növényzetnek olyan a külseje, mint a budavidéki erdőtlen hegytetőknek, csak a tetőn kezd cseperedni erdőcske, pl. a Tamáshegyen B.-Füred mellett; ezt is köves, füves térség szaggatja közbe, az egész inkább cseplyének (fruticetum), mint erdőnek mondható. Alacsony tölgyfa növi be Arács Péterhegyének tetejét, a b.-almádii hegyeket. A Badacsonyhegy tölgyfái már valamivel nagyobbak, itt-ott erősebb bükkfa is látható. Nem nagy a szigligeti erdő, sem a terjedelmét, sem a fáját tekintve. Keszthely és Gyenes körül letarolt kopár hegyek fehérlenek, mint Buda környékén, Solymár és Vörösvár körül, az erdő cserjékkel és alacsonyabb fákkal kezdődik, a völgyi út mentén pedig ültetett bálványfásor hűsít. A legszebb erdő Keszthely vidékén van, innen tovább Büdöskút és Vállus felé terjedelmes *tölgyes*nek és *bükkös*nek tekintélyes fái szemlélhetők.

Az erdőállomány legnagyobb része a tölgy, még pedig a cseperedő erdőé a délibbvidéki pelyhes tölgy (*Quercus lanuginosa* és *Qu. crispata*) meg a cserfa, a

legtöbb más fakeveredéssel, a magasabb és szálásabb erdőt pedig leginkább a *Quercus sessiliflora* (54—55. ábra), délnyugaton pedig a bükk alkotja. Amaz a vidék leggyakoribb tölgye. A Balatonmellék nagyobb hegye sem sokkal emelkedik 400 mtrnél magasabbra a tenger színe fölött, ezért Keszthely belsőbb erdein kívül, a bükkerdő vagy más erdőalkotó fa uralomra nem vergődhetik. Sőt a hűvösebb vidéken a tölgy se éri, magasságbeli talaj hián nem is érheti el azt a magasságot (660 mtr), a meddig a melegebb hegylejtőn másutt hazánkban fölterjed.

A balatonmelléki erdőkben többféle tölgy nő, mint a német erdőkben, a változatosságuk is nagyobb, de még nem oly tetemes, mint hazánk délkeleti vidékein. A balatonmelléki tölgyerdők érdekességét KITAIBEL PÁL kezdte fölköltetni, a ki SCHULTES-nek Österreichs Florájában (I. köt. 1814. 619. old.) Keszthely vidékéről *Quercus sublobatá*-t ismertet, vagyis a *Qu. sessiliflorá*-nak olyan alakját, a

54. ábra. A kocsántalan tölgy virágzó ága.

55. ábra. A *Quercus sessiliflora* var. *Welandii* HEUFF., a makk fiatal füzérjével.

melynek levelein az öblök elmosódnak, a levél épszélű, vagy csaknem egész ilyen. A tölgyek egyéb változatosságát lásd az enumeratióban.

A tölgyerdő nevezetesebb és délibb-vidéki keveréke kiváltképen a szőlőterület fölött jelenkezik, beljebb az erdőkben az egyformaság meg a fajok állandósága nagyobb. Délibb vagy délkeleti jellemű fa a bodros meg a pelyhes tölgy (magyalfa), a cserfa, a mannakőrifafa, a hosszúcsumás meg a nagymakkos tölgyfa (*Quercus Robur* var. *hiemalis* et *perrobusta*), több faj berkenye, a fekete gyűrű v. fekete sörje (*Acer Tataricum*), a barkóczafa, a török meggy, változatos mogyorófajták, a Badacsony erdőszején a naszpolya meg a szelid gesztenye is, mint régi ültetés eredménye. A fehér hársfát, noha KITAIBEL 1799-ben «Sümegh» (Somogy; Zseliczség) s a szomszéd vármegyékben látta legelőször, erdőben én sehol se láttam, de a füredi parkban szép fái vannak.

A tölgyerdő közönségesebb (középeurópai) keveréke a gyertyánfa, a *Carpinus edentulá*-val együtt, a *Quercus Robur*, vagyis mocsárfa, kevés hársfa, leginkább a *T. cordata*, az *Acer campestre* formái, a szilfa, somfa, mogyorófa, az *Acer platanoides* és *A. pseudoplatanus*, mind a kettő elég ritka, néhol ültetve vagy elvadulva

az *Acer Negundo* is, a cseresznyefa, almafa, körtefa, sőt a nyírfa is elég ritka, a Badacsony tetején néhány jókora barkafa (*Salix caprea*) nő.

A Gyöngyös patak völgyében, Karmacs felé kisebb ritkás fenyves is van, *Pinus silvestris* vagyis e vidék répafenyője alkotja, de *Pinus nigra* is vegyül közéje. Bizonyosan régi ültetés. Ezt a két fenyőt különben, mint hazánkban kivált Túl-a-Dunán, tölgyerdőbe itt is belekeverik, de a partmelléktől inkább távolabb. Szígligeten a koronafát,¹ is a tölgyesbe ültetik. Gyorsabban nő, mint más erdei fa, azért hamarabb hasznát vehetik.

Az erdő használata leginkább mint épületfa és tüzelő értékesül. A bokorféle cserfa cserhántásra alkalmas, a szömörceének cserző és festő anyaga jövedelmező. Ellenben a cserző vagy zsiros gubacs (*Cynips calycis* BURGSD.F.), melyet HABERLANDT i. h. 18. old. jövedelmezőnek mond, nem nagy jövedelemmel kecsegtet, mert a termelő fája, a mocsárfa a part mellékén nagyra meg nem nő, keveset makkol, tehát makkgubacs is kevés. A Balaton mellékén a gubacs más vidékünkével szemben [Szlavónia, az Alföldet környező községek: Aradvármegye, Nagyvárad, Miskolcz, Nógrád- (a losonczy piac), Baranya-, Somogy-, Bácsvm. stb.], a hol a mocsárfa egész óriásra nő és töméntelen gubacsot termel, számba nem jöhet. A hol mégis terem, a veszprémi tobakos² (bórfestő) a bőrt cserzi és festi (tobakgubacs) vele. A Balatonmellék nem fából, hanem tőkéről és kapamunkával pénzel és boldogul.

A déli fiatalabb parton számbavehető erdő nincs, csak fásítás vagy ligetrőtönzés és kis ákáczos, kivált az újabb fürdőhely körül. Fonyód hegyét ritkás cserfa, mannakőrifsa, pelyhes tölgyfa, fodor juharfa borítja. Tihanyak nyugati partján van kis tölgyerdő (Szarkádi erdő).

A leapadt parton erdő nem volt, ez a füves mező helye. Sőt hazánkban a száraz part lejtőit is rendszeren cserjék vagy keleti növények szövetkezése szokta benépesíteni. A bortermő, ma tetemes részint kopáron heverő lejtőkön az eredeti cserje-vegetáció vagyis felföldi értelemben berek alkotórésze most is könnyen fölismerhető és összegezhető. A cserje-vegetációban (cseplye, berek, *fruticetum*) több az eredetiség meg a déli-vidéki, mint a fák között. Ilyen a *Coronilla Emerus* vagy aranykorona, mely Túl-a-Dunán másutt is nő, a Balatonmellék hegyein elég gyakori és csinos díszbokor³ (253. old.). Nevezetes továbbá az *Amelanchier*, a szöllőtermelet követő *Colutea arborescens*, a szömörce, a berkenyének két faja: a *Sorbus meridionalis* meg a bennszülött *S. semiincisa*, a barkóczafa.

A cserjevegetáció majd az erdő szélén és tisztásán, majd az erdőtlen hegy-lejtőkön szokott összeseregleni. Ilyen a sóskabokor, kökény, két faj kecskerágó, melyet itt, lehet régibb és helyesebb nevén, *kecskerágító*-nak neveznek, a varjútövös (itt disznótüis, 56. ábra), a vörös gyűrű, boróka, fagyal, két galagonya, a bangitafa, többfajú rózsabokor (bicskefa), a hólyagmogyoró, *Lonicera Xylosteum*, a farkashárs. Feltűnő a száraz erdőkben a szeder hiánya, noha a *R. discolor* Kenese parti kert-

¹ Közönségesen ákácza vagy ágácza. De ez, mint TOURNEFORT a *Pseudoacacia*-val kifejezte, nem az igazi mézgatermő *Acacia*. *Ákác* és *ákácia* (v. ö. Horác és Horácius) két külön fa neve nem lehet (EMERY: A növények élete, XIII. old.), hanem a mégis az ákác vagy ágácza nevet a *Pseudoacacia*-ra (*Robinia* L.) általánosítjuk, akkor az *Acacia*-t másképp (pl. mézgafa) kell neveznünk. Ekkor ez olyan példa, mint az ibolya (*Viola*) és viola (*Cheiranthus*), mályva (*Althaea*) és papsajt (*Malva*).

² V. ö. VESZELSZKI A.: A növény-plánták országából való erdei és mezői gyűjtem. 167. old.

³ Természettudom. Közl. 1896. 44. old.

jeinek gátján is nő. A Badacsonyon valamivel több terem, itt kevés málnát is szedhetni. A cserjevegetationnak kedvező régió, a szállótökének is megfelelő tanyául kínálkozott és sokáig ilyenül szolgált. A természet maga mutatta meg az embernek, hogy ez a vidék a cserje-vegetationnak, a szálló- és gyümölcs-termelésnek kiválóan alkalmas, mint a fent említett helységek is bizonyítják.

Egész eredeti e vidéknek apró cserje-formatiója, azé a törpe bokrokból alakuló állományé, a mely eredetileg a kapálatlan erdőtlen hegylejtőket meg a haza szántatlan rónaságát azelőtt egyenletesebben borította. Legtöbbje vitorlás-virágú: *Genista*, *Cytisus*, *Ononis* (247. old.). A rózsafélék apró cserjéje a *Rosa Austriaca* *R. livescens*, *R. spinosissima*, *Rubus caesius*, almaféle a *Cotoneaster*, mandolaféle a cseppmeggy (*Prunus chamaecerasus*), de néhol cserje nagyságra is megnő.

56. ábra. A varjútövis ága, lent a csonthéjas bogyók.

Thymus subcitratus stb. Az erdő talaja rendszeren száraz, a növényzete kevésbé változatos. Még a hol az erdőtlen lejtőn jellemző is, az erdőszélen egy csapásra megszűnik, s egy lépésnyire benn az erdőben közönséges vegetáció kezdődik.

Az erdő füveinek jellemzője a *Galium silvaticum*, mely helyett Budán már a *G. Schultesii* terem, a *Dictamnus*, *Poa nemoralis*, *Melica uniflora*, *M. nutans*, *Melampyrum cristatum*, *M. nemorosum*, *Asperula odorata*, *Coronilla varia*, *Stachys silvatica*, *Cardamine impatiens*, *Oryzopsis virescens*, *Milium effusum*, *Fragaria moschata*, *F. vesca*, *Pulmonaria officinalis*, *Carex montana*, *Orobos niger*, *O. vernus*, *O. Venetus*, *Hierochloa*, *Luzula Försteri*, *Campanula patula*, *C. persicifolia*, *Circaea*, a déli *Silene viridiflora*, *Aspidium filix mas*, *Athyrium filix foemina*, *Lilium martagon*, *Centaureum umbellatum*, *Lapsana*, *Geranium Robertianum*, *Turritis*, *Dianthus armerius*, *Hypericum hirsutum*, *H. montanum* és var. *scaberulum*, *Mercurialis perennis*, *Euphorbia amygdaloides*, *Torilis anthriscus*, *Veronica chamaedrys*, — Keszthely erdejében az ölyvharaszt és *Thalictrum angustifolium*, — Szigligeten a *Carpesium cernuum*, Gyenes kis völgyében a *Potentilla rupestris* gyakori.

Az erdei vegetáció példájául a Badacsonyt mutatjuk be. E hegy erdős, azért a mediterrán jellem rajta kevésbé nyilatkozik. Az erdő határához közel két kútja

Az erdő tisztásán gyakran méternyi vagy embermagaságú kórók meredeznek, még pedig közönségesen a gazos helyen termő növényekből: csanál, számarlapu, aszott, bogács, ökörfarkkóró, földi bodza, több ernyős kóró, a siskanád, az *Echinops multiflorus* stb. kevesed magukkal, de csaknem átjárhatatlan sűrűséget alkotnak, pl. a Badacsony erdőtlen tetején. Legnevezetesebb a *Veratrum nigrum* fekete-piros, meg az *Asphodelus albus* fehér virágával Keszthely hegyein. Emez mint megannyi földiszített, magas gyertyaszál ékeskedik (*kenyéte* a népi neve).

Révfülöpön, a Fülöphegy tetején a fű sovány és kurta marad, s helyenként az északi zuzmótundra (179. old.) van rajta jelölve. Itt terem a *Fasione montana*, *Luzula campestris*, *Centaureum umbellatum*, *Rumex acetosellus*,

van a tóra néző oldalon: a *Kisfaludy-forrás*, közel a KISFALUDY SÁNDOR hajlékához, Tomaj fölött a *klastromkút*, a hagyomány szerint mint a közel volt régi klastrom maradéka. Mind a kettő után hamar kezdődik a tölgyerdő keveréke, de itt még fiatal s nem nagyon makkol. Közé keveredik a körtefa, hársfa, cseresznyefa, almafa, a szagos vagy török meggy, a varjútövis, kecskerágó, somfa, többféle rózsabokor, a boróka, bangitafa, cserfa, pelyhes és bodros tölgy, *Acer platanoides*, a vörös gyűrű, fagyal, hólyagmogyoró, barkóczafa, némelyik sűrű komlólombozattal, — az erdő szélén az iszalag, valamint a *Tamus* nevű déli folyondár.

A tetején a *Quercus sessiliflora* eltérései makkolnak, hozzá társul a gyertyánfa, szilfa, a mannakőrísfafa, hársfa, mogyorófa, *Populus villosa*, *Salix caprea*, *Acer pseudo-platanus* szálonként, kivált északnyugat felé, a bükkfa és néhány szederbokor.

Erdei füve a *Dictamnus*, *Melittis*, *Orobancha caryophyllacea*, *Brachypodium pinnatum* és *B. silvaticum*, *Calamintha intermedia*, *Orobancha vernus*, *Trifolium repens*, *Tr. rubens*, *Tr. aureum*, *Viola silvestris*, *V. mirabilis*, *Agrimonia eupatoria*, *Lactuca muralis*, *Campanula urticifolia*, *C. persicifolia*, *Senecio viscosus*, *Anthericum ramosum*, *Galeobdolon*, *Physalis*, *Chaerophyllum temulum*, *Astragalus glycyphyllos*, *Clinopodium vulgare*, *Cynanchum laxum*, *Convallaria maialis*, *Polygonatum latifolium*, *P. polygonatum*, *Verbascum Austriacum*, *Sagina procumbens*, *Corydalis solida*, *Iris variegata*, *Alliaria*, *Dentaria bulbifera*, *Pyrethrum corymbosum*, *Lactuca scariola*, *Cephalanthera ensifolia*, *Asparagus tenuifolius*, *Loroglossum*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, *Epilobium montanum*, *E. lanceolatum*.

A Badacsony tetején *Smyrnium*, *Vicia pisiformis*, *V. dumetorum*, *V. cassubica* (akár kaszálni lehetne), *Glechoma hirsuta*, *Calamagrostis epigeios*, *Agrostis vulgaris*, *Trifolium alpestre*, *T. agrarium*, *Thymus subcitratus*, *Digitalis ambigua*, *Pimpinella hircina*, *Coronaria tomentosa*, csinos dísz, fehér molyhával szép piros virága társul, *Hepatica*, sok szép őszi *Hieracium*, kivált a *H. racemosum*, *H. boreale* és *H. Sabaudum*, *Festuca heterophylla*, *Siler trilobum*, *Inula vulgaris*, *Campanula rapunculoides*, *Daucus carota*, *Lactuca quercina*, *L. sagittata*, *Arum maculatum*, *Asperula odorata*, *Carex pilosa*, *C. hirta*, *C. hirtaeformis*, *Galium glabrum*, *Cirsium nemorale*, *Luzula cuprea*, *Carduus nutans*, *Arabis turrata*, *Veronica officinalis*, egres nő.

A Badacsony lineájában a kivágás után sarjadzott mannakőrísfafa meg a szilfa levele nagyon változatos alakuláson megy át.

Az erdőtisztás növénye itt a gyakori, mint a *Hieracium pseudobrachiatum*, *H. boreale*, *H. sessiliflorum*, az enyveske, *Epilobium spicatum*, *Digitalis ambigua*, *Poa nemoralis*, *Lilium Martagon*, *Pyrethrum corymbosum*, *Campanula urticifolia*, *C. persicifolia*, *Galium silvaticum*, *Melittis*, *Galeopsis pubescens*, *Melampyrum nemorosum*, *Melandrium noctiflorum*, *Hypericum montanum* stb.

A Balatonmellék legmagasabb helyein nem a havas-vidéki analogon nő (214. old.), hanem a felsőbb és belsőbb erdők tisztásainak a növényzete. A vidék botanikusai ilyennek a keszthelyi Büdöskút vidékét meg a Badacsonyt tartották. Büdöskút vidéke azonban most meglehetősen háladatlan s messze eső flóraterrület, a hol *Cimicifugát* és fehérvirágú *Knautiát*, sőt lilavirágút se láttam. Itt terem a *Rubus Balatonicus* (kerítésen), az *Agrimonia procera*, *Loroglossum hircinum*, a szentlászlófü.

Általában a magasabb tájék fája a bükk meg a juhar, *Ribes uva crispa* (egres), piros bodza, a farkashárs (*Daphne mezereum*, *D. laureola*) nevezetesebb bokorral. Az erdő téli sempervirentiája nem nagyon kirívó, bár van néhány télizöldje (155. o.).

Füve a *Calamagrostis varia* és *C. arundinacea*, *Prunella grandiflora*, *Allium ursinum*, *Dentaria trifolia*, *D. enneaphyllos*, *Lunaria macropoda*, *Gagea lutea*, *Trifolium alpestre*, *T. rubens*, *Atropa belladonna*, *Sopoliella Carniolica*, *Leontodon Danubialis*, *Hepatica*, *Astrantia maior*, *Sanicula Europaea*, *Pimpinella magna*, *Rumex viridis*, *Petasites albus*, *Bupthalmum salicifolium*, *Gnaphalium silvaticum*, *Senecio viscosus*, *S. silvaticus*, *Stachys silvatica*, *Adoxa*, *Galium glabrum*, *Myosotis suaveolens*, *Pirola rotundifolia*, *P. minor*, *Ranunculus lanuginosus*, *Melandrium dioicum*, *Erechtites*, *Aquilegia vulgaris*, *Dipsacus pilosus*, végre a határon a *Crepis hieracioides* W. et Kit. Városlőd és Nagy-Vásóny között.

A l i g e t.

A fürdőhely föllandulése mindenütt ligetet rögtönöz s benne mindenféle, másföldeségi (exotikus) fa is összekerül. Legszébb a füredi park, készül és esinosodik a keszthelyi, almádi, földvári és siófoki. A partmelléken sok szép urasági kert van. De a hegyvidékhez szokott szemet nem egészen kellemetesen érinti a nyárfa-liget, a mely a hajóról kiszálláskor Füredfürdő partján fogadja.

A liget fája, valamint a gyakrabban ültetett fa a koronafa, esikéfa vagy akácfa (*Pseudo-aceria Tourn.*), a hársfa, különösen a fehér vagy ezüstöslevelű faj (*Tilia tomentosa*) több eltéréssel és fajvegyülékével, a Görögországból eredő vad gesztenyefa, juharfa, nyírfa, tölgyfa, fűzfa, a szomorú fűzfa meg a fajvegyülék, a *Salix blanda* (*S. Babylonica* \times *fragilis*), a csórmány v. gyöngyvirágfa (*Prunus padus*), az északamerikai ezetta, körisjuhar (*Negundo Nutt.*), meg a *Juglans nigra* nevű diófa, az aranyzapor, szilfa, a tornyos és fekete nyárfa (*Populus pyramidalis*, *P. nigra*), a keletázsiai selymező eperfa (*Morus alba*), a nyugatázsiai savanyú eperfa v. néhol szederfa (*M. nigra*), melynek levele gyakran a szélesebblevelű hársfához hasonlít, úgy hogy egy hazából valónak kell tekinteni, a berkenyefa, barkóczafa, Füred parkjában *Pinus silvestris*, *P. nigra*, az *Abies excelsa*, ritkábban *Abies pectinata*, a papireperfa, sőt a fehér nyárfa is a vidékről. A hazánkban, különösen az Alföldön gyakori ágázával szemben a Balatonmelléken, kivált a déli parton sokaságára nézve a keletázsiai bálványfa vetélkedik. Befuttatásra az *Parthenocissus* (*Ampelopsis*) *quinquefolia* (boneszőlő) gyakori. Ültetett eserje a *Lonicera caprifolia*, a *L. Tatarica*, a gyöngybogó (*Symphoricarpos*), *Ptelea trifoliata*, a puszpáng (kurnspán), Ribes aureum, a thúja (itt ezédrus), *Philadelphus coronarius*, a vörös gyítrifa, a szelenczefa, orgonafa vagy török borza, a borostyán és más bokor a vidék flórájából, Füreden a *Juniperus Sabina*. Kerítésben a semfűsemfa (*Lycium*) gyakori.

A liget talaja száraz, még kevesebb fű lézeng benne, mint az erdőben. A siófoki Sóstó mellett levő akáczos síma szilfával, bodzafával, kisebblevelű hársfával kecskerágóval, eperfával stb. keveredik, s benne a *Cercia nemorosa*, *Lactuca sagittata*, *L. scariola*, *Cirsium lanceolatum*, stb. nő.

XLVI. FEJEZET.

MUNKÁLT ÉS ELHAGYOTT HELY NÖVÉNYE.

Az «ubi bene, ibi patria» a növényre meg az állatra (egér, veréb stb.) is érvényes. A fű is, az állat is szívesen marad és tanyázik ott, a hol a tápláléka előtte van, vagy hozzájutni egészen könnyű. A gazdaságbeli termékeknek alkalmasan, porhanyóra előkészített földben, a belé vetett vagy ültetett növényen kívül, egész sereg más fű is, mint *gyom*, szereti élvezni a gondos gazda fáradozását s majdnem minden termékének más-más kiséző gyomja van.

A jól megmunkált föld sok vad növénynek megfelelő. Egész sereg fűve van hazánkban meg a Balatonmellékének, melyet másutt, mint a művelt friss földön, ház körül, szemetes helyen stb. nem lenni. A beesempésződő vagy bevándorló fű a meghonosodását itt kezdi. E jobb helyen telepszik meg, itt bujálkodik vagy tévelyeg (*Couringia orientalis*, *Galium tricorne*). Magvát gyakran véletlenül a madár ejti el, s eleinte csak egy-két szál van belőle, mint pl. a *Lycopsis arvensis*-ből (Poprád, Gánócz). Ha kivesszük, ott tovább nem gyarapodik; ha ott hagyjuk, a száma lassanként gyarapodhatik s végre elegendő lesz belőle.

A gyom a jól megmunkált földben, a táplálékon s a gyökérnek könnyű lenövésén kívül, általában is talál. A varjúmák (*Hibiscus ternatus*) hazánkban s a Balatonnál leginkább tengeri közt nő, a reggeli órákban virágozik (Stundenblume), s a tengeri magas szára a nap tűzése ellen védi, azután behúzódik. A *Convolvulus arvensis*-nek a tengeri szára alkalmas támaszték, hogy rá csavarodhasson.

A balatonmelléki népet másnemű foglalkozása: a halászás, szőlőtermelés, a fürdő körül való foglalkozás, meglehetősen elvonja a mezei gazdálkodástól, a gabonatermeléstől, meg a réti munkától, azért a vidéknek a vetést és mezei gazdálkodást követő növényzete sem nevezetes. A gabonatermelés a déli parton jelentékeny, de a vetésbeli vad flóra itt sem valami kiváló, bár a vidék a szántás-vetésessel is jelentékenyen füvesedett.

A búza kísérője a vadóc, konkoly, csomolya, búzavirág, pipacs, a *Papaver oblongatum*-mal, de általában nem sereges, a tarlóvirág (*Stachys annua*) és több zöld élősködő a kakasczímerfélék családjából.

Nevezetesebb vetésbeli fű továbbá a *Vaccaria vaccaria* és *V. grandiflora*, *Linaria linaria*, *Adonis foeniculus*, *A. flammula*, *Reseda lutea*, *Ranunculus arvensis*, és *R. tuberculatus*, *Androsace maxima* (Keszthely), *Vicia Pannonica*, *V. glabrescens*, *Lathyrus tuberosus*, *Chamaemelum tenuifolium*, *Anthemis Ruthenica*, *A. Austriaca*, *Crepis rhocadifolia*.

A tarlóban a mézelő tarlóvirág, *Kickxia spuria*, *K. elatine*, *Scleranthus annuus*, *Arenaria serpyllifolia* és var *tenuior*, *Viola arvensis*, *Euphorbia falcata* s más kutyatej, *Anagallis arvensis*, *A. coerulea*, *Matricaria inodora*, *Setaria viridis*, *S. glauca* nevű mulhar, *Nigella arvensis* var. *trachycarpa*, *Crepis setosa*, *Erigeron Canadensis* stb. terem.

Zöldség gyimgyoma a *Neslia paniculata*, *Euphorbia exigua*, *E. falcata*, *Arenaria serpyllifolia*, *Aethusa cynapium*, *Ae. cynapioides*, több *Fumaria*, *Anagallis arvensis*, *A. coerulea*, *Portulaca sativa*, *Galium tricornis*, *Chenopodium hybridum*, *Ch. polyspermum*, *Sherardia*, *Senecio vulgaris*, *Lathyrus aphacus* (ritka), *Amaranthus Blitum*, *Raphanus raphanistrum*.

A len társa a lenfojtó vadóc, a lenfojtó aranka, a *Silene linicola*, *S. Gallica*, *S. noctiflora*, *Camelina dentata*, *C. macrocarpa*, *Spergula maxima*, de én lenvetést a Balatonnál nem láttam. A kendernek természetéből társa az *Orobancha ramosa*, de a vidéken gazdájával elég ritka.

A földi tök vagy kabakbogyó, az iszalag, komló, *Sicyos angulatus* a sövényre nehezkezik, a *Galium Aparine*, *G. infestum* gyenge szára ide kapaszkodik, a hagymalapu (*Alliaria alliaria*) a kerítés árnyékában húzódik meg, az erdőszél fölé a komló fut fel magasan.

A falu, ház, templom, tanya, gulyhó, más hajlék, rom körül a föld bántatlanul hever; de sok minden elszóródik, a föld alkotó része lesz. Itt kedvező védelem alatt, az embert és romot követő kórók összesereglenek. Ez a *flora ruderalis*.

Nevezetes köztök a sós földet kedvelő *Chenopodium* és *Atriplex* faj, egész sereg ajakos: pemetefű, *Leonurus*, rompemeté (*Chaiturus*), *Salvia nemorosa*, *S. verticillata*, a mátrafü (*Nepeta cataria*), több keresztesvirágú: *Sisymbrium officinale*, *S. Loeseli*, kivált a *Lepidium graminifolium*, (192. old.), több csucsorkaféle: a *Solanum nigrum*, *S. villosum*, *S. miniatum*, *Hyoscyamus niger*, *Datura stramonium* (a cigánytanya körül), *Physalis alkekengi* (szőlőház körül a Badacsonyon), két csanál, *Turgenia latifolia*, a bürök, *Aethusa cynapioides*, a szárnálapu (*Onopordon acanthium*), hogács (*Carduus acanthoides*, *C. nutans*), ökörfarkkóró (*Verbascum phlomooides*), fogolyfü (*Parietaria officinalis*), fehér üröm, vasfü, a disznóbojtorján (*Xanthium strumarium*), a szerbtövis, *Lapsana communis*, *Geum urbanum*, *Rumex obtusifolius*, *R. Patientia*, *R. Balatonicus*, az apróbbakból a szikfü, a kutyatej, *Euphorbia peplus*, vad árpa (*Hordeum murinum*), vadóc (*Lolium perenne*), *Poa annua*, *P. trivialis*, gyermeklánczfű, *Senecio vulgaris*, *Chenopodium vulvarium*, *Ch. murale*, *Polygonum aviculare*, *Melandrium album*, *Asperugo procumbens*, *Myrrhodes Anthriscus*, *M. trichosperma*, köménymag, papsajt, *Lepidium ruderales*, *Glacium*, *Polycnemum arvense*, vad retek, a csorbóka, *Reseda lutea*, *R. luteola*, *Oxalis corniculata*, *Erigeron Canadensis*, *Sinapis nigra*. Kőfalon *Sedum*-faj, *Poa compressa*, *Crepis tectorum*, *Bromus tectorum*, *Setaria viridis*, háztetön a kövi róza.

Az elhagyott gázos föld legnevezetesebb bevándorolt növénye az *Allium atropurpureum*, melyet KITAIBEL 1800-ban legelőszőr Biharvármegyéből (Kovácsi) és

Szerémségből említ, a Balaton mellékéről WIERZBICKI 1820-ban jegyzi föl. — A lilimos mezők maradékának, mint más magas liliumfélék, nem tarthatjuk, mert hazánkba kétségtelenül vetőmaggal került, s az Alföldön ma is helyről helyre kóborol (Kalocsa). Nevezetes vándor műveletlen helyen a szerb tövis.

Útfélen a *Sclerochloa dura*, *Soria Syriaca*, *Aegilops cylindrica*, *Centaurea solstitialis*, mint keleti települő, a bürök, *Salvia verticillata*, *Polygonum aviculare*, pemetefű, *Ballota nigra*, *Sinapis alba*, *Dipsacus*, *Chelidonium*, pemetefű, *Lepidium rudérale*.

Bent a hegységben is akadni nem régi beköltözésre, melyet a legelő jószág szállított oda, pl. Büdöskútnál, Keszthelyen mindenféle gaz, de kivált az *Erigeron Canadense*, szerb tövis, *Caucalis daucoides*, maszlag, beléndfű, *Hibiscus ternatus*, *Crepis setosa*, *Agrimonia procera*, *Chenopodium bonus Henricus*, a zsidócseresznye. Az ilyen hely soká megtartja a gazos jellemét. Büdöskútnál a régi marhaállás erdei füvekkel már jól benépesedett, de köztök a bojtortjános gaz és más odahurczolt fű még mindég szembetűnő, elárulván, hogy ott régebben jószág szokott pihenni. A vanyarczi völgyön föl is ilyen gízgaz jelöli a sertésnek legelő útját.

Kert körül elvadul a *Chenopodium botrys* (báránfarka), SZENCZY-ék szerint a *Ch. ambrosioides* is, a szöges borsó, a *Borrago*, az *Asclepias Syriaca* (selyemkóró, 58. ábra), a magvarúgó (*Ecballium elaterium*), *Nycandra physaloides*, *Antirrhinum maius*, az alkörmös, *Sicyos angulatus*, a torna, a vörös paréj, a kerítésen a *Humulus Japonicus*. Hihetőleg kertből menekült ki a *Melissa officinalis* is.

A keszthelyi fürdő parkjában: *Ricinus communis*, *Silybum Marianum*, *Coriandrum sativum*, *Calendula officinalis*, a füredi park bokraiban a *Sedum rupestre* oly gyakori, hogy teljesen meghonosodottnak mondható.

A magasabb elvadult növények közül a *Spartium* vagy törzanót (235. old.) lehet, kerti maradék. Vörösmál körül, Tihany és Füred közt, a *Rosa turbinata* virít, mint régi kultúra maradéka. Elvadult rózsa Kenese és Fűzfő közt is van.

A szőlőművelés növényzete.

Én idáig azt tapasztaltam, hogy a vidék flórájának érdekessége és gazdagsága a jó bortermő helylyel együttjár, hogy a jó bor egyszersmind változatos és tanulságos flórának a czégére. Budapest, Eger, Gyöngyös, Tokaj, Diószeg, Nagyvárad, Ménes, Versecz, Szvinica az Al-Dunánál, Karlócza stb. elegendőképen meggyőző példa. A balatonmelléki hegyeken ebben a meggyőződésemben meglehetősen csalokoztam. Csopak, Arács, Füred és Keszthely hegyeinek a magyarföldi flórája elég változatos, de a felsorolt községek egyikével sem vetélkedhetik. A Badacsony pontusi munkált földrétegén s a szőlő meg az erdő közt a vegetatió éppen nem valami kiváló; csak kevés a keleti (*Erysimum canescens*, *Fumaria prechensilis*) és déli növénye (*Tunica saxifraga*, *Rosa repens*); inkább az erdejének és tetejének a növényzete többféle. A szőlőültetés a bakonyi lejtőknek eredeti növényzetét irtotta ki, azt, mely a haza flórájának helyenként ma is főjelleme a síkságra tekintő erdőtlen hegylejtőkön. A bor fűrtjét éppen azon az övön természetették, a mely a magyar flórának egyik legkiválóbb tanyája. — Most csak a mezsgyén, útszélien, elhagyott meredek földdarabon vagy a szőlő fölött látni az ősi vegetatió szétszaggatását. A fogyatéka oka a nyugati fekvés és alacsony vidék, melynek Túl-a-Dunán másutt sincs nagyon gazdag vegetatiója. Okozója továbbá a régi természeti változás és

rombolódás (185. old.). A bortermő öv növényzetének fogyatékosága természetesen csak a nevezett helyekkel szemben felötlő, különben a szőlőtermelés határán túl tapasztalható tanulságos flóráját e vidéknek már a 258. old. ismertettük. A bortermelés határán termő növények közül feltűnő kevés a Balatonnál az *Inula*, a *Digitalis*. Szederje és rózsája éppen nem oly változatos-tagolt, mint hazánkban sok más helyen, pl. Selmezbánya, Zágráb, Kőszeg, Pozsony, Nemes-Podrágy stb. körül.

A szőlőtermelés, ha nem is terjesztője, de különösen kedvez a vad füvek közül a gyöjténynek (*Convolvulus arvensis*, *Polygonum dumetorum*, *P. convolvulus*), a szép asszony szőlőjének (*Solanum nigrum*, *S. alatum*, *S. villosum*), mint gyakori és seregesen előtűnő gaznak, a *Portulaca sativa*-nak, mely hihetőleg régi kultúra maradványa. Gyakori gyom a *Chenopodium*, kivált a *Ch. album* és *Ch. opulifolium*, a *Ballota nigra*, *B. submissa*, a farkasalma, több *Fumaria*, *Erysimum canescens*, *Geranium pusillum*, *G. rotundifolium*, *Erodium ciconium*, *Bupleurum rotundifolium*, *Epilobium Lamyi*, *E. lanceolatum*, *Soria Syriaca*, *Crepis rheocadifolia*, *Atriplex oblongifolium*, *Diplo-taxis tenuifolia*, *Amarantus Blitum*, *Mercurialis annua*, több ritkább pázsítfű: muhar (*Setaria*), *Digitaria*, *Tragus*, *Sclerochloa dura*, *Poa annua*, *Aegilops cylindrica*, *Eragrostis multiflora*, *E. eragrostis*, *E. pilosa*, szőlőmezsgyén, kerítés mellett az *Inula*, az *Althaea cannabina*, a *Bupleurum iunceum*, *B. badium*, *B. affine*, *B. falcatum* és *B. rotundifolium*, a *Lappula hcteracantha*, a *Dictamnus*, a torzlófű (*Artemisia scoparia*), *A. Pontica*, *Physalis alkekengi*, *Tordylium maximum*, Almádi fölött sok *Potentilla*, az *Achillea pseudonanacetifolia* és *A. distans*, a kerítésen pedig az iszalag, a kabakbogyó, meg az európai aranka.

A parlag (parrag) és legelő.

A bakonyi parton a baromtenyésztés inkább csak a házi szükségletig terjed, tágas legelője nincs. Nagyobb parlagmező a *Phylloxera* nyomán keletkezett vagy sovány legelő csak ott van, a honnan a termőföld nagy részét a szél a Balatonba söpörte (151. old.): Tihany csúcsain, a Badacsony keleti lejtőjén, a vanyarci völgyben Búdöskút felé, Akali és Zánka között a Murvamező, a balatonfüredi Nagymező. Az ilyen térség rendszeren kopár, lelegelt, csak olyan fű lézeng rajta, mely a nagyobb jószágoknak nem kell, de a birkának annál kedvesebb.

Ilyen az *Euphorbia Pannonica*, *E. Gerardiana*, *Cynoglossum officinale*, fehér üröm, seprő-üröm, *Filago arvensis*, földi bodza, *Stachys Germanica*, ökörfarkkóró, *Andropogon Ischaemum*, *Pollinia*, *Hypericum perforatum*, *Nonnea pulla*, *Salvia nemorosa*, *Xanthium strumarium*, papsajt, *Erigeron Canadensis*, *Diplo-taxis tenuifolia*, *Thlaspi campestre*, *Lepidium Draba*, *L. ruderales*, pász-tortáska, ragadványfű, cziczka-fark, katangkóró, beléndfű, *Hypochaeris radicata*, pápalátófű, *Anchusa officinalis*, *Echium vulgare*, *Lappula lappula*, vagy a melyhez a tövisi miatt hozzá nyulni nem akar, mint a szerbtövis, több bogács, számarlapú, bojtortján, hélyakút, a vad sáfrány (*Ketrophyllum lanatum*), *Salsola Kali*, *Centaurea solstitialis*, pemetefű, *Cirsium lanceolatum*, *C. arvense* var. *perhorridum*, *C. patyonychinum*, *Ononis spinosa*, *Eryngium campestre*, esalán, maszlag.

A parlagmezőt és legelőt vad rózsza, galagonya, kökény, varjútövis, boróka, mogyoróbokor, szilfa, fodorjuhar, vörös gyűrű, bangitafa, nyírfa és más sovány bokor is benövi, de nyáron szomorú külseje van, mert a legelő jószág lerágja és elnyomorítja, úgy hogy porladékukkal a föld javításához se járulhatnak hozzá.

Kenese égeményes parlaghegyén nő az *Artemisia campestris* az *Orobanche arenaria*-val, *Camelina silvestris*, *Kochia prostrata*, *Bupleurum falcatum*, *B. rotundifolium*, *Polycnemum arvense*, *Passerina annua*, *Triticum intermedium*, *T. repens*, *Koeleria gracilis*, *Andropogon ischaemum*, *Linum catharticum*, *Stipa capillata*-nak az oroslánysörényéhez hasonló sárgálló mezeje, *Micropus erectus*, *Lepidium ruderales*, *Sideritis montana*, *Salsola Kali*, *Bromus tectorum*, *Br. inermis*, *Plantago lanceolata* és var. *sphaerostachya*, *Euphorbia virgata*, *E. Gerardiana*, a spárga, *Lappula lappula*, mind megannyi fel nem tűnő virágú, köztük a *Polycnemum Heuffelii*, *Bupleurum affine*, *Thesium ramosum*, *Triticum cristatum*, *Bromus squarrosus*, valamint az *Iris pumila* és var. *scapifera*, *Aster tinc-torius*, *Brassica elongata*, *Polygala maior*, *Cytisus Austriacus*, *Althaea biennis*, *Orlaya* keleti jelenség.

Itt nő továbbá a vad sáfrány, a *Podospermum Jacquinianum*, *Myrrhodes trichosperma*, *M. Anthriscus*, *Erodium ciconium*, három *Lappa*, *Agrimonia eupatoria*, *Allium sphaerocephalum*, *Ajuga Chamaepitys* var. *grandiflora*, *Medicago varia*, *Taraxacum serotinum*, *Astragalus Austriacus*, *A. Onobrychis*, *Linum Austriacum*, *L. tenuifolium*, *Echium altissimum*, *Jurinea mollis*, a bürök, csemegebürök, *Verbascum phlomoides*, *Rapistrum perenne*, *Sisymbrium orientale*, *Linaria linaria*, *L. genistifolia*, *Salvia nemorosa*, *Crupina crupina*, *Onopordon acanthium*, *Carduus nutans*, *Ornithogalum umbellatum*, *Asperula campanulata*, *Melampyrum barbatum*, *Nonnea pulla*, *Euphorbia Pannonica*, *Potentilla arenaria*, *Chenopodium opulifolium*, *Anthemis tinctoria*, *Artemisia absinthii*, *Xeranthemum annuum*, *Centaurea solstitialis*, *Caucalis daucoides*, *Drepanophyllum*, *Chondrilla*, *Papaver strigosum*, *Glaucium corniculatum*, *Stachys annua*, *Thymus Marschallianus* stb.

A veszprémi és somogyi déli part hol legelő, hol kaszáló, a rét a gizgatzól mentebb marad. — A déli part dombjainak (Zamárdi) a földje, a boglári meg a fonyódi hegyet is ide számítva, könnyű és csekély fű van rajta (168. old.), azért legelőnek kevésbé alkalmas. A füvesedés azonban itt is megkezdődött és délvideki polgárok is ide telepedtek, mint *Trigonella Monspeliaca*, *Eragrostis multiflora*, *Medicago minima*, *Alyssum desertorum*, *Campanula Tauscheri*, *Salsola Kali*, stb., általában apró füvek.

57. ábra. A bakszakáll leve-
lének (a) a szárhoz való oda-
forradása (Pótfüzetek 1893).

Száraz nyílt lejtőn, felhagyott szőlőparlagon *Veronica longifolia*, *V. foliosa*, *Trifolium aureum*, *Vicia villosa*, *V. sordida*, *V. cracca*, *Potentilla pilosa* var. *auriflora*, *P. Sadleri*, *Bromus commutatus*, *Br. squarrosus*, *Dictamnus*, *Allium sphaerocephalum*, *A. moschatum*, *A. flavum*, *A. oleraceum*, *Galium erectum*, *G. Mollugo* var. *pycnotrichum*, *Inula hirta*, *I. Germanica*, *I. hybrida*, *Carlina brevibracteata*, *Torilis anthriscus*, *T. infesta*, *Astragalus Cicer*, *Stachys recta*, *Tragopogon maior*, *T. orientalis* (57. ábra), *Verbascum Austriacum*, *V. nigrum*, *V. lychnitis*, *Peucedanum oreoselinum*, *P. cervarium*, *P. Alsaticum*, *Chaerophyllum bulbosum*, *Campanula Bononiensis*, *C. Ruthenica*, *C. farinosa*, *Senecio Jacobaeus*, *Kohlruschia proli-fera*, *Ranunculus polyanthemus*, *Lotus villosus*, *Ervum hirsutum*, *Scabiosa ochroleuca*, *Lactuca viminea*, *Centaurea jacea*, *C. Scabiosa*, *C. axillaris*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, *L. officinale*, *Inula vulgaris*, *Silene nutans*, *S. venosa*, *Poterium polygamum*, a csabaüröm, *Erigeron leucopappus*, *Salvia nemorosa* jellemző soka-ságával, *Podospermum Jacquinianum*, *Knautia arvensis* var. *candescens*, *Andropogon Ischaemum*, *Onobrychis arenaria*, *Diplachne*

serotina, *Achillea Neilreichii*, *A. collina*, *Linum Austriacum*, *L. tenuifolium*, *Echium vulgare*, *Medicago varia*, *M. lupulina*, *Centaurea Biebersteinii*, *Jasione montana*, *Brunella vulgaris*, *B. alba*, *Alsine fasciculata*, petrezselyem, *Muscari comosum*, *Capriola*, *Clematis erecta*, *Seseli glaucum*, *S. annuum*, *Triticum intermedium*, *Cynoglossum Haenkei*, *Euphorbia polychroma*, *Myrrhodes trichosperma*, *Cytisus aggregatus*, *Anthemis tinctoria*, *Arabis turrata*, *Echinops multiflorus* nő.

XLVII. FEJEZET.

A NÖVÉNYTERMÉK.

A mezei gazdálkodás a vidék meg a nép foglalkozása szerint ötféle irányban nyilatkozik,¹ és pedig a zalai hegyvidéken, a veszprémi mezőségen, a somogyi legelőn, a tó nyugati részén meg Tihany körül.

1. A bakonyi part főterméke a bor volt; vele szemben a gabona félreszorult s inkább olyan terméke méltó említésre, a mely a szőlőtermelésnek mintegy

¹ Lóczy előadása a Természettudományi Társulatnak 1899. márcz. 11-iki népszerű estjén.

kísérője: a nemes gyümölcs (arácsi spanyol meggy,¹ bakonyaljai őszi baraczk),² vagy a mi a mindennapi szükségletre a szőlőben is termesztető, a zöldségféle, ázalék stb. A népnek ez a tisztább munkája s az úri birtokossal való gyakoribb érintkezése nagyobb intelligenciát biztosított, a mezei füvet is jobban ismeri és megnevezi.

A szőlő Keszthelytől Keneséig az egész bakonyi oldalon virult, s pedig csaknem a nedves parttól kezdve (Révfülöptől Gyenesig), majd a munkált vagy legeltetett mező után (153. old.). Vörösmál szőlője Füred és Tihany között a parti rét közt termett. A szőlőtermelésnek is megjött a veszte, a szőlőtetű (*Phylloxera*); oda van a bakonyi lejtőknek áldást árasztó zöld koronája, csak Dörgicse körül, az Ábrahámhegyen, a Badacsony és Keszthely környékén nagy küzdelem árán maradt fenn. A kipusztult szőlő helye vagy parlagon hever, vagy tengeri, burgonya, sovány gabona stb nő a helyén, a mely az egykori áldást koránt sem pótolja. A kipusztult szőlő nyomán nem a szőlőültetést megelőző eredeti magyarföldi vegetáció sarjadzik, hanem a romladéknak, a gázos helynek, a szántott vagy más-képen megmunkált földnek szabálytalanul keveredő fű- és kóró-vegyülete, a melynek a magvát a természeti erő ide hozta. A zalai nép ma azonban minden erejével azon van, hogy elpusztult szőlőjét megújíthassa. Talán nem sokára ismét díszlik mindenütt a szőlő. A bakonyi parton erdőgazdaság, kisebb téren kaszáló rét is van.

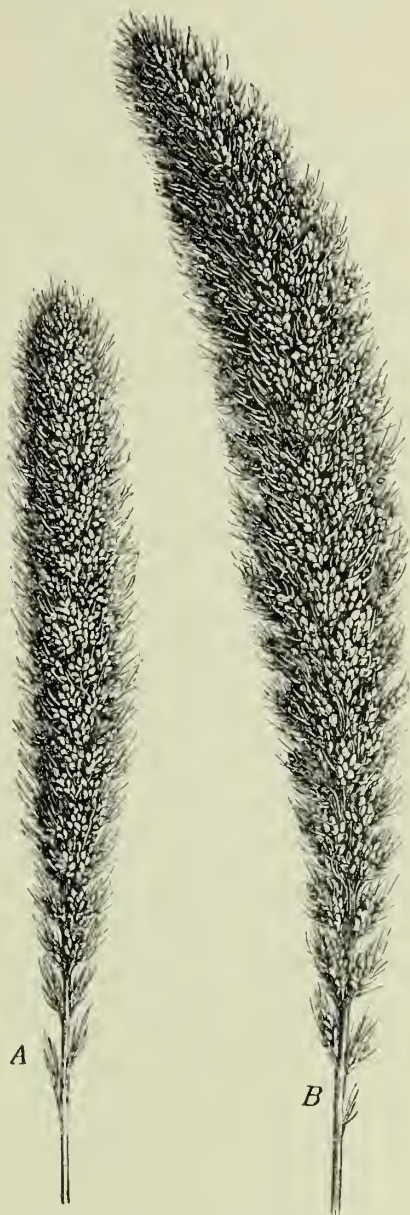
2. A keleti parton a veszprémi mezőföld népe alföldi gazdaságot folytat s aczélos búzát termel. Rétje kissé szikes (*Silene multiflora*).

3. A somogyi dombvidék és berek népe pásztorkodó (lásd a legelőt, 279. old.).

4. A tó nyugati végén gondos és szép gazdaság van, a nép a földjét nyugati népek módjára műveli. A nagy birtok mind mintagazdaság, s a határt, utat magas jegenye nyárfák sora kíséri.

5. A Balaton igazi embere a tihanyi halász.

A keleti (veszprémvármegyei), déli, valamint a délnyugati parton (Somogy) szép a mezőgazdaság, s erre a hazában termelt termék (gabonafélék) nagyobb részét látni. Muhart (59. ábra) és kölest is vetnek, de a kender és lentermelés elég kevés. A fehér malyvát lásd 147. old. A somogyi homoktur-

59. ábra. A muhar: A, *Setaria Germanica* (MILL.), B a *S. pachystachya* BORB (*S. Italica* AUT., non L.) faja (*Panicum glomeratum* (?) MOENCH, Meth. 1794, 207).

¹ FÉNYES E.: Magyarország leírása, II. 82. old. — ² U. i. 72. old.

záson már szép szőlő virúl. Zöldséges kert mindenütt van, Kenesén a Balatonnak nem rég leapadt partján, Tapolczán a lápos rét szélén és belsőbb helyein is. — A paszuly vagy bab neve itt borsó, a borsóé czukorborsó. Itt-ott a szeges borsót (*Lathyrus sativus*), a Badacsony szőllei közt (Lábdí) a kávéborsót (*Lupinus angustifolius*) is ültetik, az utóbbi kávépótlék.

A Balatonmellék termékeit a következő nevek alá foglalhatjuk össze:

1. A gabonaféléknek valamennyi neme, köles főképp a zalamenti árterületen, kukoricza. A vörösberényi határban a csodarozsot (*Triticum Polonicum*) is vetik. A czirok többnyire csak a föld szegélye. A tihanyi révnél a cukros czirok (*Sorghum saccharatum*) közt a *Sorghum Usorum*¹ is nő.

2. Vetemény: a) *áزالék*; b) *zöldségfű*, pl. a *Melilotus coeruleus* komlónak; c) *gyökér*; d) *szár* (spárga, kalaráb); e) *gumó*, pl. a karórépa (*Brassica napus*) vagy töves repce, a kerek répa (*Brassica rapa*) s fajtája a fehér répa vagy tarlórépa = *Brassica rapifera*, mind a kettő leginkább kukoricza között, mint köztermék; f) *hagyma*, sokat termeszt a keszthelyi bolgár kertész; g) *levéltermék*: saláta, káposzta (a berekben is), uri paréj (*Atriplex hortense*), dohány (ritka); h) *gyümölcs*: a dinnye nem mezei termék, görög dinnyét Keszthelyen még kertben sem termelnek. A tojáscsucsorkát (*Solanum melongenum* L.) Keszthelyen a bolgár kertész termeszt (LOVASSY); i) *magtermék*: a mák (de csak szegély a szántó föld körül), őszi repce (*Brassica napus oleifera biennis*), a tatárka.

3. *Fonószövő növény* (kender, len). A lent FÉNYES E. (i. h. 82. old.) szerint egy évben, ugyanabban a földben kétszer is vetik. Keszthelyen egyiket se.

4. *Olajtermék*: napraforgó a düllő szélén, inyoricza Vindornyalak körül (sárga repce = *Camelina sativa*).

5. *Festékfű* (a *Rubia*, sáfrány, vad sáfrány, *Isatis tinctoria*, alkörmös, *Reseda luteola*). Vad festékfű a *Genista tinctoria*, *Cerinthe minor*, *Asperula tinctoria*, *Anthemis tinctoria*, *Onosma arenarium*, *O. setosum* (szép alkannafesték), a népies elnevezés szerint a *Tamus* (pirító gyökér) is.

6. *Orvosságfű*: fehér mályva, hársfavirág, ezerjófű, földi tök, hunyor, zászpa.

7. *Fűszer*: a zsálya, izsóp, borsika, levendula, majorána, koriandrom, a Borrageo.

8. A takarmányfű nagyon sokféle: (luczerna, lóhere, muhar, bükköny (*Vicia sativa*) zabbal; varjúborsót [baltaczim²] csak a gazdasági iskola termeszt.

A centrum, a honnan különösebb és nemesebb termék termesztése kiindul, a keszthelyi gazdasági iskola. Itt próbálták meg a *Rubia* festékfű termesztését,³ de ma már nem is beszélnek róla. Hihetőleg innen való az a néhány tő, mely a vidéken elvadult (Szigliget). Újabb kísérlet a dalmát *Pyrethrum cinerariaefolium* TREV. A virágfészke, porrá aprítva, bogárirtó por, de a fűvét a jószág alá aljazott szalma közé is keverik. A dalmát meg a velencei nép a szunyogot már régen füstöli vele.⁴ A *Pyrethrum cinerariaefolium*-nak néhány töve a tanintézet szőlőjében s három ágy a kísérleti téren (7—8 éve) van, a hol évről-évre 1—2 liternyi magvat termel.

¹ Afrikai népről megnevezve.

² Ezzel a szóval DIÓSZEGI-ék ajándékozták meg a magyar nyelvet (baltaczim). A magyar nép azonban schogy sem akar ráismerni mint magyar elemekből való helyes szóalakulásra, mert ajkáról gyakran *baldáci*, *baldácín*, *baldacin* stb. torzult hangoztatását hallottam. Helyes népies neve a varjúborsó (*Onobrychis*, 250. old.), sőt a szamároröm v. szamárhelye neve is terjed.

³ VIOLA KÁLMÁN: A festő buzér. M. Orvosok és Term.-vizsg. Munk. XVII. 1874. 269.

⁴ VISIANI: Flora Dalmatica II. 88. old.

LOVASSY kiszórja mindenfelé a vidéken. De az eredményről még nem lehet nyilatkozni. Sziklás helyre való. A nagyfejű *Trifolium Pannonicum*-ot (dunamelléki lóhere) mostanában takarmánynak ajánlják, de nehéz sok magvához jutni. SZENCZY-ék szerint a vidék felsőbb tájain nőtt, LOVASSY a magvát pár év óta szórja el. Búdöskút fölött levő füves téren, mint magasabb vidéken, leghamarább sikerülne.

Mint régen természetett vagy másutt ma is természetett zöldség vadon nő itt a csemegebürok v. bubojicska (*Chaerophyllum bulbosum*), a földi mogyoró (*Lathyrus tuberosus*), az angol spinót, a *Portulaca sativa*, a sóska, a katonapetrezselyem (*Glechoma hederacea*), a *Myrrhodes trichosperma*, a repcze (*Brassica napus*), a valószínű komló, vad rizs, spárga, a vad retek (*Raphanistrum*), a vad sárga répa, vad paszternák, a köménymag, a cikória, a laboda (*Atriplex hortense*), *Cenopodium bonus Henricus*, a galambbegy, a torma, elvadulva a kapor meg a petrezselyem is (200. old.).

A szőlő nemességével arányos a balatonmelléki gyümölcsfák szép terméke. Fajait tekintve ugyanaz, mint másutt az országban. A berkenyefa (*Sorbus domestica*) elszórva az erdőben is nő, a *S. meridionalis*, *S. perincisa* és *S. semiuncisa* gyümölcse vadon érik meg, de ehető. A málna a Badacsonyon kevés, a szamócza gyakoribb, ellenben a Badacsony északi lejtőjén a *Rubus discolor* szeder nagycsoportos jóízű gyümölcsöt bőven terem.

A balatonmelléki kert és park virágait előszámlálni, messzire eltérítene célunktól, s lehet, a mi az idén még virúlt, a helyére esztendőre már mást ültetnek. Csak az ismertebb és kedveltebb virágot említjük, a melynek népies neve is támadt.

A balatonmelléki nép szereti a virágot s háza körül, szőlőjében is ülteti. Egész a tropikus tartományokban képzeljük magunkat, midőn kókuszdió (*Juglans nigra* L.) árnyékában haladunk, nagyszemű kókuszdió (másutt a *Juglans regia* nagygyümölcsű fajtája) ajándékot kapunk, midőn a kert czédrus (*Thuja*) és havanna (*Zinnia*) virágjában gyönyörködhetünk.

Keszthelyen két igen nagy *Paulownia imperialis* SIEB. et ZUCC. (Japánból ered), enyhe tél után szépen virágzik. U. i. a temetőben egy sírra ültetett *Yucca recurvata pendula* takaratlanul már három télen át kint van s évről-évre virágzik. — (LOVASSY szives közlése szerint). A *Nymphaeaceák* honosítása Hévízen folyik (135. old.).

Gyakori kerti virág a kék nefelejts (*Phacelia tanacetifolia* és *Ph. congesta*), az ördögtüze, másutt égő szerelem, kaszavirág vagy ölbenyiló (*Commelina coelestis* L.), a szép legényvirág vagy koronavirág (*Gladiolus*), a hajnalka, a melynek itt szulák¹ vagy gyöngyszulák a neve, a gyorgyina, a sarkantyú vagy sarkantyúvirág (*Tropaeolum maius*), a katalinrózsa vagy ürömrózsa (őszi *Chrysanthemum*-fajok), őszi rózsa, a csótánborsó (*Phaseolus multiflorus*) a kert kerítésén, a kerti komló² (*Melilotus coeruleus*), koporsóvirág (*Saponaria officinalis*, teljes virággal), a lusta kisasszony (*Petunia*), a pünkösdi szegfű (*Dianthus plumarius* és *D. Hungaricus*), nebántsvirág (*Balsamina*), a tátos, tátincs vagy tátika (*Antirrhinum maius*), jégvirág (széleslevelű *Sedum*-fajok), viaszvirág (*Begonia*), a *Fuchsia*, *Pelargonium*, a bársonyszegfű vagy bársonyvirág (*Tagetes*), borsfű (*Saturcia hortensis*), a kukacsvirág (*Portulaca grandiflora*),³ a pókamérge, másutt pulykataknya (*Polygonum orientale*), a tetűvirág (*Borrago officinalis*), csicsóka, cifra sás (a pántlikafű), a *Melissa officinalis* (czitromfű), harangvirág (*Aquilegia*), a tulipánt, jácintus, viola, majorána, a

¹ Slak (szlak) = *Convolvulus arvensis*, VISIANI: Fl. Dalm. 268.

² A *Humulus lupulus* = vad komló. — ³ Másutt kossúthcsillag.

kenyérbélvirág (*Calendula officinalis*), mirhvirág (*Chenopodium botrys*), a banyafű, banyalapu, lapos vagy széles menta (*Balsamita*), narcisszus, a rozmaring stb. Ezt a bakonyaljai menyecske októberben, Somogyban kenderért cserében árulja. Előbb a gyökerét leforrázza, hogy tovább ne szaporíthassák (v. ö. még a 278. old.).

A vidékről ültették a kertbe vagy a temetőbe a *Salvia Aethiopsis*-t, a fátyolvirágot (*Gypsophila paniculata*, *G. Hungarica*), a szappanfűvet vagy koporsóvirágot, a búzavirágot, az *Artemisia scoparia* ürmet, a *Dianthus Hungaricus*-t, *D. barbatus*-t, az enyveskét vagy czinegeszegfűvet (*Viscaria*), a gyöngyvirágot, kerti tóba a tündérrózsát. Kerti ápolásra méltó a vidék folyondárja (*Tamus*).

Kerti virág lett továbbá a vidékről a *Coronilla emerus*, a fanyarka, a *Rosa Fundzilli*, *R. alba*, a *Colutea arborescens*, a *Cotoneaster* bokor.

XLVIII. FEJEZET.

AZ ÚJABBAN BEVÁNDOROLT NÖVÉNYEK.

Hazánk s a Balatonmellék flórája, mint a megtelepedésre alkalmas hely, ősidők óta már annyira megváltozott, s össze-vissza keveredett, hogy a tarka vegyüleből, kivált a földművelés övében, nehéz a visszamaradt kevés eredetiséget ki-puhatolni, s a jellemzőt és idevalót kiválogatni. A Balaton mellékének ezredévekkel ezelőtt annyiféle növénye, a mennyi ma tarkítja a környékét, bizonyára nem volt. Flórája lassacskán bővült. A bővülés a történelem idejében nagyobb, mint azelőtt, a gyarapodáson az ember lendített. Melyek már a történelem előtt itt élt növényei, csak a sziklának régiségéből következtethetjük, a melyen kívül más helyen nem nőnek. De még sok más régi-időbeli növénye van a Balaton mellékének, a melyről nem tudjuk, mióta van ott (*Xanthium strum.*), de bizonyosan nem újabb behurczolás v. beköltözés. Ezt *őshonos polgárnak* tekintjük, de valaha bizonyára szintén mint *települő* került a vidékre. Másról több-kevesebb vagy teljes bizonyossággal tudjuk, hogy nem rég van itt, sőt némelyik megtelepedésének a korát és alkalmát is ősmernjük, pl. az *Erechtites* a vas- és zalavármegyei vágásokból jutott a múlt évtizedben Zirczre, a Tátikára, sőt hamar eltűnve Keszthely partjára is. A nem régi beköltözést gyanús, nem alkalmazkodó, szövetkezetbe nem lépő viselete, valamint az árulja el, hogy a vidék természeti viszonyaihoz kellően és hamarosan hozzá-simulni nem bírván, a neki megfelelőbb külön helyeken kóborol. Ez az ismeretes *bevándorolt*, s ha a vidék természetéhez már hozzászokott, a *meghonosodott növény*. A kerti szökevény, a magasabb hegyről lehurczolt vagy lesodort fű¹ nem *vándor*.

A többi őspolgár is lassanként költözött hozzánk valaha, de megtelepedését és klímásodását ma már nem kutathatjuk. Az őspolgár (régii beköltözés) meg az újabb bevándorolt között, a polgárjogot tekintve, az időbeli megtelepedésen kívül más különbség alig van.

Az újabbkori bevándorlás okait, alkalmait és körülményeit kutatni és földéríteni a növénygeografiának egyik főmunkája, mert míg ezen az úton a növény-költözködés és bevándorlás titkait föltárjuk, másrészt az eredményből a multa vissza tudunk pillantani, ill. az ősi viszonyokra is vissza tudunk belőle következtetni.

¹ Természettudom. Közl. 1895. Pótfüz. 82. old.

A hazai meghonosodás körülményeire a következőt jegyezzük fel:

Az északról érkező fű hegyes vidékünkön könnyebben megtelepszik a kellő életkörülményt és hamarabb meghonosodik, pl. az *Erigeron Droebachensis*, Kőszeg, Rajeczfürdő, Fenyőháza stb. hegyein, a *Potentilla Norvegica* a Tátrán, a *Geum Aleppicum* (Virág völgy, Filefalu), ha az elterjedését már az északi termőhelyéről származtatjuk. Ellenben az alacsony, melegebb vidéken nem akármelyik fűnek és akármikor könnyű a fennmaradás s a hazaiakkal való szövetkezés. Annak a vidéknek, a honnan a jövevény való, az évszaka, éghajlata és földje más lehet, mint a miénk, ezért nálunk már mindjárt a csírázásakor akadály gördülhet a fejlődése elé, s könnyen tönkre mehet, mert a mi más viszonyainkhoz nem bír alkalmazkodni. Ezért pl. a szerb tövis hazánkban s a Balatonnál meglehetősen későn (június elején) csírázik.¹ Legjobban megfészkelődik hazánk közép és keleti részeiben a melegebb vidékről, a keleti pusztákról érkező jövevény, a példák szerint a Balatonmellék a déli növény befogadására ajánlják.

Vidékünk leginkább a nyári fű beköltözésének és meghonosodásának kedvez, ekkor sok mindenfelől összekerült vándor vegyeledik (*Salvia Aethiopsis*, *Onagra biennis*, *Lepidium graminifolium*, *Erigeron Canadensis*, *Carpesium cernuum*, *Althaea biennis*, szerb tövis stb., lásd a 159. old.) s gyakran fehér moholylyal ruházkodik (160. old.). Ellenben a tavaszi és őszi fű meghonosodása nehezebb, kevesebb is az alkalma, inkább olyané sikerül, a mely egészen hasonló helyről került vidékünkre, pl. az apró és egyszerű szervezetű, egynyáréltű *Veronica Persica*, *Androsaea maxima*, *Ceratocephala testiculata* és *Valerianella hamata* a Balatonmellék erdőtlen, verőfényes lejtőin, a *Medicago rigidula* Tihanyon a tavaszi flórából, vagy a *Solanum nigrum* rokonsága és *Teloxys aristata* őszkor; emez az Angyalföldön meg a Csepelszigeten.

A Balatonmellék behurczolt és bevándorolt növényeinek a száma és érdekessége koránt sincs olyan, mint a magyar főváros flórájának, mert a fennmaradásra, meghonosodásra a természeti körülmények nem annyira kedvezők. Az alacsony vidék, kivált a munkált föld növényzete könnyen elveszti eredeti jellemét, sőt hamarosan nagyot változhatik. Az alacsony és lakott helyen sokat kipusztítanak és a természeti erők, az ember és állat sok más fűvet összehurczol. Ennek is megvan a kiváló érdekessége, mert a gyakori változásról egész naplót vezethetünk. Mennél látogatottabb (akár állattól is) és tagosultabb valamely vidék, annál vegyültebb és tarkább a növényzete is, a mint a nagy város környékén való gyakori növénymeghonosodás is igazolja. De másrészt a földművelés övében éppen a közönséges növények gyarapodnak, néhány év múlva a nem rég meghonosodott is elszaporodik és elközönségesedik s a többivel keveredik, a ritkább pedig vagy magától kipusztul vagy a kultúrának esik áldozatául. Az alacsonyabb vidéken, a földművelés övében tehát kevesebb az érdekesebb és jellemzőbb növény, mint a közlekedéstől mentebb helyen, a hol a vegetáció bántatlanabb maradhat.

A beköltözött balatonmelléki fűvek leginkább a következő családokból valók:

A csanálfélék, kenderfélék, paréjfélék, valerianaceák közül (több galambbegyfaj). A fészkesek közül bojtortján, *Centaurea solstitialis*, fehér üröm, *Erigeron Canadensis*, *Crepis Nicaensis*, *Cr. pulchra*, *Stenactis*.

Ragadványféle: *Rubia*, *Galium Parisiense*, *G. Anglicum*, *G. Pedemontanum*.

Chenopodiaceae: *Chenopodium botrys*, *Atriplex Tataricum*.

¹ Természettudom. Közl. 1898, 500. old.

Ambrosiafélé: a *Xanthium spinosum*.

Csucsorkafélé: (Solanaceae) a maszlag, beléndfű, a *Solanum nigrum* rokonsága.

Ajakas a *Salvia Aethiopsis*, *Stachys Germanica*

Érdeslevelű a *Asperugo procumbens*, *Anchusa Italica*, *Heliotropium Europaeum*, *Lappula*.

Mályvafélé: *Althaea biennis*, *Lavatera Thuringiaca*, *Malva alcea*, *Abutilon Avicennae*.

Ernyős: *Orlaya grandiflora*, *Bupleurum*, *Turgenia*, *Caucalis*.

Boglárkafélék: borzas kata, *Ceratocephala testiculata*.

Keresztes: a *Soria Syriaca*, *Myagrum perfoliatum*, *Isatis tinctoria*, *Raphanus raphanistrum*.

Szegfűfélé: a *Vaccaria*, konkoly.

Mákfélé: a pipacs, tülökpipacs, — a rokon családból a füstike.

Kutyatej faj: *Euphorbia peplus*, *E. helioscopia*, *E. platyphyllos*, *E. falcata*, *E. exigua*.

Rezedafélé: *Reseda luteola*.

Vitorlásvirágú: *Medicago rigidula*, *Trigonella Monspeliaca*.

Kevés az egyszikű; pázsitfélé: az *Eragrostis multiflora*, *Phleum panicul.*, *Aegilops cylindrica*, *Vulpia myuros*, *Sclerochloa dura*; sásfélé: a *Cyperus Monti*; liliumfélé: az *Allium atropurpureum*.

Hazánk flóráját legjobban élénkítik a keleti vándornövények. Ilyenek a Balaton mellékén:

az <i>Aegilops cylindrica</i> ,	<i>Bupleurum badium</i> ,
<i>Allium atropurpureum</i> , 1820 előtt bekölt.	<i>Aethusa cynapoides</i> ,
(277. old.),	<i>Fumaria prehensilis</i> ,
<i>Rumex Patientia</i> ,	<i>Papaver oblongatum</i> ,
<i>Chrysanthemum tenuifolium</i> ,	<i>Conringia orientalis</i> , C. Austriaca,
<i>Anthemis Ruthenica</i> ,	<i>Sinapis orientalis</i> ,
<i>Crepis rhoadifolia</i> ,	<i>Hesperis tristis</i> ,
<i>Galium spurium</i> ,	<i>Sisymbrium altissimum</i> ,
<i>Lappula heteracantha</i> ,	<i>Ceratocephala testiculata</i> ,
<i>Onosma setosum</i> ,	<i>Soria Syriaca</i> ,
<i>Asperugo procumbens</i> ,	<i>Brunias orientalis</i> ,
<i>Marrubium peregrinum</i> ,	<i>Vaccaria grandiflora</i> ,
<i>Stachys Germanica</i> ,	<i>Lavatera Thuringiaca</i> ,
<i>Veronica Persica</i> ,	<i>Althaea biennis</i> ,
<i>Caucalis muricata</i> , C. <i>daucoides</i> ,	<i>Hibiscus ternatus</i> .

Ázsiából, állítólag a cigánynyal, a maszlag érkezett.

Kelet-Indiából az *Amarantus caudatus*, a kender, a kalmosgyökér, a *Dictamnus albus*, lehet a sulyom is, s pedig a három utolsó valószínűleg mint orvosságfű vadult el a régi időben. Dél-európai jövevény:

<i>Nazia v. Tragus racemosus</i> ,	<i>Crepis Nicaeaensis</i> , Cr. <i>pulchra</i> ,
<i>Phleum paniculatum</i> ,	<i>Thrinicia hirta</i> ,
<i>Setaria ambigua</i> ,	<i>Rubia tinctorum</i> ,
<i>Eragrostis multiflora</i> ,	<i>Galium Parisiense</i> , G. <i>Anglicum</i> , G. <i>Pedemontanum</i> ,
<i>Sclerochloa dura</i> ,	<i>Salvia Aethiopsis</i> ,
<i>Lolium Italicum</i> ,	<i>Chaiturus marrubiastrum</i> ,
<i>Vulpia myuros</i> ,	<i>Teucrium botrys</i> ,
<i>Digitaria filiformis</i> ,	<i>Leonurus Cardiacus</i> ,
<i>Cyperus Monti</i> ,	<i>Anchusa Italica</i> ,
<i>Ornithogalum brevistylum</i> (?)	<i>Heliotropium Europaeum</i> ,
<i>Atriplex roseum</i> , A. <i>Tataricum</i> ,	<i>Cynoglossum Haenkei</i> ,
<i>Chenopodium Botrys</i> ,	<i>Androsace maxima</i> ,
<i>Carpesium cernuum</i> ,	<i>Bupleurum junceum</i> , B. <i>rotundifolium</i> ,
<i>Artemisia Absinthium</i> , mert hazánkban szintén csak kóborol,	<i>Orlaya grandiflora</i> , <i>Tordylium maximum</i> ,
<i>Kentrophyllum lanatum</i> ,	<i>Turgenia latifolia</i> ,
<i>Centaurea solstitialis</i> ,	<i>Physocaulus nodosus</i> ,

Adonis flammeus, A. foenicus,
 Glaucium corniculatum,
 Rapistrum perenne,
 Myagrum perfoliatum,
 Lepidium graminifolium,
 Calepina Corvini,
 Sysymbrium orientale, S. Loeselii,
 Reseda phyteuma,
 Silene conica,
 Agrostemma Githago, A. Nicaeaensis,

Althaea cannabina, A. hirsuta,
 Malva alcea,
 Abutilon Avicennae,
 Erodium ciconium,
 Geranium Pyrenaicum,
 Lathyrus aphacus, L. hirsutus, L. Nissolius,
 Vicia sparsiflora, V. glabrescens,
 Medicago rigidula, M. glomerata,
 Trigonella Monspeliaca.

Észak-amerikai az alkörmös, az *Erechtites*, a *Sicyos angulatus*, a napraforgó, az *Amarantus reflexus*, *Onagra biennis*, *Erigeron Canadensis*, *Solanum nigrum*, *Stenactis annua*, *Oxalis corniculata*, a selyemkóró (58. ábra), melyet LINNÉ syriainak gondolt.

58. ábra. A selyemkóró (*Asclepias Syriaca* L.) hármaskéle (Pótfüz. 1893).

Délamerikai a csicsóka, a szerbtövis, a tengeri, a paszuly.

Afrika a majorána, a pipacs, a *Lycium Barbarum*.

A fent közölt növényekből látható, hogy a Balaton mellékének jóval több a déli, mint a keleti jövevénye. Az *Eragrostis multiflora*, *Malva alcea* stb. (258. old.) idáig Budapest flórájába nem köszöntött be. Ebből is látható, hogy a jövevényfüvek ide jutásának Baranya, Szlavónia és Horvátország felől más útja és alkalma van, mint a székes főváros felé, még néhány tölgyfa eltérése is ezt igazolja. A Balaton jobban délre és nyugatra esik, mint Budapest, a déli és délnyugati füvek hamarabb és könnyebben ide érhetnek, mint Budapestre a Kis-Alföld felől. Ellenben hogy Budapest keleti jövevényeivel tetemesen túlszárnyalja a Balaton mellékét, ebből ismét az látszik, hogy a keleti jövevények elé a balatoni útvonalban tetemes akadály gördül (87., 193. és 242. old.).

A bevándorolt növény az ember foglalkozása szerint is terjed. De a Balaton mellékén gyár, nagy kikötő, lerakódó stb. hely nem lévén, a becsempésződés vagy

behurczolás nagy nem lehet. Terjed a vándorfű a vetéssel, a szőlőtermeléssel. — A pásztor nép nyomát követi a *Chenopodium bonus Henricus*, valamint a *Rumex alpinus*, de ez vidékünkön nem terem, több *Galeopsis*-faj, a *Marrubium vulgare*, a *Xanthium spinosum* és *X. strumarium*. Vanyarcz völgyében, Büdöskút felé a sertésjárás két oldalán a *Galium Anglicum* telepedett meg, másutt a sertés nyomán a szerb tövis terjed, a bakonyi sertés csak a burján terjesztője. A marhaállást l. a 162. old.

Termelés kísérletének maradéka az *Ornithopus sativus* V.-Berény körül.

A rét élősködő kísérője az aranka vagy luczernakosz.

A libapáston (lúdlegelőn) a *Potentilla anserina* gyakori.

Kőfejtő körül terjed a *Conringia orientalis*, *Chaenorrhinum minus*, *Lappula*, *Anchusa Italica*, *Digitaria*, merevszárú *Potentilla* (Almádi).

Erdei vágásban *Erechtites*, *Stenactis*, *Epilobium spicatum*, a *Cirsium lanceolatum*, *Calamagrostis epigeios*, *Lavatera* és sok magas gízgaz.

A Balaton mellékének nagy közlekedő útja régen sem volt, a déli vasutat kivéve ma sincs. A közlekedés a déli és bakonyi part között sem tetemes, a szomszéd községből csak az a közönségesebb fű vagy fűmag hurczolódik el, a mely ott is terem, tehát nagyfokú bevándorlása és keveredése a növényzetnek nem volt, noha a történeti keveredés bizonyos idegen növényekről ma is fölismerhető. — A Balaton látogatottsága az új vasutakkal csak most kezdődik, s a növényzet ezen túl bizonyára jobban fog messzebb vidékről is ide jutni és a maiakkal keveredni.

A közlekedés útja mellett romkedvelő kóró és fű terjed, gyakran olyan, a melynek a magvát arra szállították, vagy a melyik a szállító állat szőrébe tapad, s újabb pihenő helyén elszórja.

A hajó a hinárt a bakonyi partról a déli partra segíti.

Leghatalmasabb közlekedése e vidéknek a déli vasút, mely Budapesttől Triestzig, illetőleg Fiuméig nagy területet fut be s nagyon különböző vidékről hozhatna magvakat. A vasút valóban gyakran hoz új polgárt a vidékre; útvonalának valóban gyakran érdekes fűkísérője van, gyakran ott látni a vidék termékeinek vagy a szállítmány mutatványát saját társnövényeivel együtt. Az újabb időben a vasút mellett történt meghonosodás,¹ mint a *Sinapis dissecta* Vésztőn, a *Centaurea orientalis*, *Vaccaria grandiflora*, *Dasyphyrum villosum* var. *glabratum*,² a *Knautia perpurpurans* (*K. atrorubens*, *Branza*, *non Fanka*), *Matricaria discoidea* stb. Budapest körül az érdekes jövevényeknek világos bizonyítékai. A déli vasút melléke azonban a Balatonnál a behurczolt növényektől szép tiszta, lehet a tisztogatás miatt, lehet, hogy a havasaljai vidékről ide hozott mag tönkre megy. A déli vasút mentén és töltésén a vidéknek rendes füveit és kóróit látni. A *Brassica elongata*, *Erysimum canescens*, *Onobrychis arenaria*, *Centaurea Biebersteinii* Siófok körül szembe-tünőbb keleti jövevény. Csak kevés kirívó van, mint a vasúttal ide vándorolt jövevény: a *Salvia Aethiopsis*, a repcze (*Brassica Napus*), az *Isatis tinctoria*, *Rapistrum perenne*, *Bunias orientalis*, *Oenothera biennis*, *Althaea biennis*. Ezenkívül a vasút a Balaton déli részén, sivár homokturzáson (Siófok), a kiszáritott földön, közel a parthoz halad vagy nádast vág keresztül (Fonyód, Szántód), ezért a szárazföldi fű

¹ V. ö. Az összekötő vasút és Budapest flórája, Természettud. Közl. 1878, — A növények vándorlása s Budapest flórájának vendégei. Pótfüzetek 1891.

² *Dasyphyrum* sive *Pseudosecale villosum* var. *glabratum* Borb. Term.-tudom. Közl. 1897. 378. a typo *Italico* differt spica spiculisque minoribus, glabratis, solum penicillatis, non tota superficie, veluti etiam in var. *Rhodopeo* Vel., villosis (*Triticum villosum* fl. orient).

magva gyakran olyan helyre szóródik, a hol valóban nem csírázhatnak vagy hamar tönkre mehet. Tehát a vasút melléke is mintegy mutatója a flóra egyszerűbbségének e vidéken. A Balatonmellék világos példa, hogy egy vidék flórája bevándorlás útján csak lassacskán bővül.

XLIX. FEJEZET.

A VIRÍTÁS KÜLÖNÖSSÉGEI.

A Balatonmelléken, csaknem három vármegye flórájának összegyűjtésekor, a növénygeografiai és biológiai viszonyok megfigyelésén kívül a virításra is lehető gondot fordítottam, mert ez, mint nászjelenség, a növény életében s földrajzi elterjedésében is a legkirívóbb mozzanat. Az áprilisi fejlődést nem vizsgálhattam. Ez a fejezetünk azonban nem a fenológiai számításokra kiszemelt, részint a ház körül vagy hozzá közel élő fákkal foglalkozik, hanem kiválóan a vidéknek vadon termő, jellemző és főképp fűnemű növényzetével. Nem is azokra a jelenségekre (lombfakadás, lombhullás, gyümölcsérés stb.) s különösen a havi időhöz kötött kezdődésre ügyelünk, a melyet a fenologus látni óhajt, hanem az egész virágzásra, s ennek a vidék természetével és az évszakokkal való összefüggésére, a hónapok szerint való következésére, változásaira s más sajátságokra is. Leginkább a hegylejtők növényeinek virágzásáról szólnak, a vízieké júniustól őszig egyenletesebb.

A vegetáció ébredése a Balatonnál is a hóvirággal, ibolyával, a fehér sáfránnyal meg a *Gagea Bohemica*-val kezdődik. Korán termékenyülnek a mohák, a fák közül a mogyoró, a somfa meg a magas kőrisfa, virágvasárnap táján a barkafa, az egyház tavaszi öröme (szentelt barka). A tavasz első és jellemző füve, mint részbeli havasi származék vagy rövid ideig tartó fejlődés, jobbadán aprótermetű (*Potentilla arenaria*, *P. rubens*, *Aethionema*, *Alyssum Arduini*, *Lamium*, *Carex*, a hagymások [*Muscari Transsilvanicum*, *Gagea*] és egynyári fű [*Poa annua*, *Saxifraga tridactylites* stb.]), még ha nagyobbvirágú (*Pulsatilla grandis*, *P. nigricans*, máj-kökörcsin, *Crocus albiflorus*, *Helleborus dumetorum*, tüdőfű, *Corydalis pumila*, *Vinca minor*, *V. herbacea*) is, vagy egészen aprócska, gyakran egynyáréltű fű (*Hutchinsia*, *Ceratocephala*, *Veronica*, *Thlaspi*, 260. old.); a *Gagea Bohemica*-nak majdnem csak a virága bújik ki a földből; míg a később virágzó rokon magasabb (a hagymás *Muscari comosum* és *Ornithogalum brevistylum*, valamint a tovább fejlődő pázsit is) s inkább más-eredetű, déli vagy keleti (*Diplachne serotina*).

A tavaszi, aránylag kevés fű között feltűnő az a szám, a mely állandóan két levéllel bújik ki (hóvirág, *Scilla bifolia*, *Gagea Bohemica*, *G. arvensis*, *G. pratensis* var. *bifolia* BORB. foliis radicalibus binis, rara), a mely lombfakadás előtt porzik vagy virágzik (az említett fák, *Daphne Mezereum*, kökörcsin, *Tussilago*, fűzfa), a törpeszárú, rózsáslevelű (*Primula acaulis*, ibolyák), virágszálás (*Primula*, *Androsace*, *Draba*, *Erophila*), télizöld (*Asarum*, *Viola alba*), az aljafás (*Helianthemum canum*), általában olyan alak, a minőt a 216—17. old. mint havasi vonást említettünk. Ezeknek a tavaszi füveknek a virága többnyire egy- és sötétszínű (217. old.), nem tarka. Legszebb piros a törpe mandola, mint a japáni biborbirs (*Cydonia Japonica* THUNB.) tavaszkor a díszkertben.

Szembeötlő a tavaszi virágok közt az egyszikűeknek nagyobb száma: *Sesleria coerulea*, a sás, sáfrány, *Luzula*, a liliomvirágúak, az *Iris*- és *Amaryllis*-félékkel

együtt. Sok az egyszikű a víziek közt is. Némelyik család szorosan a tavaszhoz alkalmazkodik, pl. a liliumvirágúak, a boglárkafélék sok neme: *Helleborus*, gólyahír, *Anemone ranunculoides*, *Ranunculus ficarius* és *calthaeifolius*, *Pulsatilla*, *Adonis vernalis*, *Ceratocephala*, *Hepatica*, *Isopyrum*, továbbá a farkashárs, a fák közül a fűzfa (nyárfa), a széllal porzódó tölgyfa-, gyertyánfa-, nyírfa-, szilfafélék. a gyümölcsfák nagyobb része, a platánuslevelű vagy korai juharfa.

A tavaszi virágzásról SIMKOVICS, a 7-ik oldalunkon i. m. 160—162. old. úgy általános szemmértékkel, az 1873. ápr. 16., 17. és 18-áról azt állítja, hogy Buda és Balaton-Füred növényeinek virágzása között szembetűnő különbség van, s hogy B-Füred tavaszi flórája több mint egy héttel előzi meg a budai növények fejlődését. Minthogy B-Füred valamennyit több mint $\frac{1}{2}$ geogr. szélességgel jobban délre esik, mint Budapest, a korábbi virágzás amott, nagyjából, hihetőnek látszik, de a valóságnak nem mindenkor felel meg tökéletesen. Mert ha B-Füred jobban délre, de egyszersmind jobban nyugatra, a havasok hatása körébe, s Túl-a-Dunánnak abba a klimatologiai övébe esik, a hol nagyobb az őszi, mint a tavaszi hőmérséklet.¹ Budapest éghajlata ellenben kontinentálisabb, tehát amott a délibb fekvés a fővárosnál a kelettel mintegy kiegyenlítődne. A Balaton mellékének testi tapasztalásom szerint, júl.—aug. kivételével, koránt sincs kedvezőbb éghajlata, mint a fővárosnak. Az i. h. 161. old. mondja: «Füreden április 16-án, különösen a fürdő környékén, oly nagy volt a hőség, hogy az izzadság gyöngyözött a homlokomon; én pedig azt mondhatom, hogy 1891. június 12—16-án az egész Balaton mellékén takaros hideg volt, 1894. május 5—6-án pedig a zivataros esős hideg alig engedett valamit a természetben vizsgálnom. Budapesten mind a két ízben jó idő volt.

Budapest és B-Füred között huzamosabb és pontosabb tervezetre alapított kutatás, összehasonlítás és összegezés nélkül, pusztá szemmértékkel, a tavaszi vegetáció ébredését és tovább fejlődését megítélni annál nehezebb, mert habár Füred fekvése a hegy tövében védettebb is a hegyek lehűtése ellen; de éppen a tavaszi vegetáció vezérnövényeinek egy része más, mint a főváros körül, másrészt Budapest tavaszi flórája gazdagabb, mint Balaton-Füredé.

Az említett korábbi virágzás azon alapszik, hogy 1873. ápr. 16-án B-Füreden a gyümölcsfák már elvirítottak, a Tamáshegyen az *Ervum ochroleucum* (*Vicia sparsiflora*), az *Aethionema saxatile* már viritott, a *Coronilla Emerus* virágai kinyíló félben voltak. A tavaszkor viritó gyümölcsfák ilyenkor Budapesten is rendszeren már virágzásuknak utólja felé vannak, az *Orobus* vagy *Ervum ochroleucum* Buda hegyein is körülbelül ez időtájt virit, a másik két vezérnövényt pedig Budapesttel összehasonlítani nem lehet, mert az *Aethionema* Budapest hegyein nem terem, a *Coronilla Emerus* budai pusztulásának az utólja pedig 1873-ban még ismeretlen volt (253. old.). Ennek a csinos bokornak budapesti virágzásbeli, sőt természetbeli viselkedése alig eltérő attól, a melyet 1894. május 3-án Gyenes völgyében megfigyeltem, sőt a budai föllelésére egyenesen a gyenesi növénynek sajátos heverő termete vezetett. Balaton-Füred flórájában csak bizonyos esztendőben lehet, Budapesttel szemben, némi sietés, de ez aligha általános, sőt a *Gagea Bohemica* a Kamaraerdőben 1873. márcz. 16-án, Almádi mellett 1900. ápr. 6-án viritott.

Az i. m. 162. old. azt is olvassuk, hogy Pécs és Buda növényeinek (tavaszi) virágzása között alig van pár napnyi eltérés. Pécs már jóval délre, majdnem $1\frac{1}{2}^{\circ}$

¹ SÁRINGER, i. h. 16. old.

geogr. szélességnyire van Budapesttól, a hegységének hovátartozósága is más. Ezenkívül Pécs vidékének megint egész sereg tavaszi vezérnövénye van (198. old.), a mely Balaton-Füred és Budapest hegyein nem nő, ezért az összehasonlítás a jellemző növényekkel nem tökéletes, de egyszersmind a pécsvidéki korábbi ébredést igazolja. A *Colchicum Bertolonii* Nagy-Hársány hegyén már januáriusban kezd virítani. Ilyen távolabb eső, s más-más klíma járta vidék növényzetének fejlődése közt a sietséget, késedelmet vagy megegyezést, mint látjuk, nem egy-két excursio hatásából, hanem hosszas kutatásból kell kideríteni, de az ingadozás és eltérés a megalapított szabálytól olykor-olykor még azután is bekövetkezik. Sok függ itt a hegy alakulásától meg a kőzeteinek minőségétől (256. old.), a hegy fekvésétől, sok a növénynek földrajzi elterjedésétől s a vidéknek növényzeti karakterétől, valamint az uralkodó, de időnként mégis változó éghajlattól és időjárástól is.

A Balatonmellék meg Budapest növényzetének virágzásbeli fázisaira, megjegyzendő, hogy én a balatonmelléki kutatásaimra rendszeren budai excursióimból indultam s félig-meddig itt készültem rá, a Balatontól haza térve, ismét a főváros flóráját vizsgáltam. Rövid májusi (Gyenes), többszöri júniusi, júliusi, augusztusi és szeptemberi excursióimon a Balatonmellék flórájában nekem nem annyira a virítás sietsége vagy késedelme volt szembetűnő a budai hegyekével szemben, hanem az, hogy a természet romboló erői a Balatonmellék virágszőnyegéből számtalan ékességet kitéptek és kiirtottak, Budapest flórája természetesen sokkal kímélettebb, gazdagabb és többtagú, még az individuum is nagyobb számú. A nagy hiány alig enged arra gondolnom, van-e sietség vagy késedelem e két vidéknek különben egy földrajzi taghoz (pusztai vegetatió) tartozó növényzete közt.

Hogy a Balatonmellék meg Budapest flórájának virágzásbeli kevés eltérését láthassuk, ime néhány példája a jellemzőbb füveknek: Az *Iris arenaria* Gyenes völgyeiben május 4-én virít, körülbelül mint a budapesti Rákos homokján. — A *Hieracium cymosum* var. *pseudosabinum*, u. i., ugyanekkor; a budai Zugligetben is körülbelül ugyanekkor, de tovább is virít. — A *Genista pilosa* (a *Coronilla Emerus*-szal) csaknem akkor sárgítja Gyenes völgyeinek lejtőit, a midőn a budai Zugligetet. — Az *Alyssum montanum*-nak tavaszi alakja (var. *vernale* SCHULT.) május 4-ikén Szoros-Hadban már elvirított, a var. *ramosum*-ja fejledezett mint Budán, ugyanez gyümölcsözik tovább még júliusban is. — A *Pulsatilla nigricans* ugyanott máj. 4-én volt virágzásának teljességében. — Budán a Hárshegyen 1893. máj. 18-án még javában nyilott a *Glecoma hirsuta*, a Badacsony tetején június 4-én még elég nyilott, de a nagyobb része (mert a tetőn bőven nő) már elvirágzott. — A *Galium Austriacum* Jacq. var. *Balatonense* itt ugyanekkor a délkeleti lejtőn javában virít, Budaörs Csiki-hegyén június 8-án a virágzásnak csaknem ugyanabban a stádiumában van. — A *Scutellaria Columnae* Szt.-Király-Szabadja Malomvölgyében 1894. jun. 19. virított, a budai Hárshegyen egész júniusban virít. A hatás csak azért más, mert amott kevés, a Hárshegyen pedig tömémentelen.

Július közepe táján és augusztusban a Balatonmellék flórájának tetemesebb része szintugy lepörzsölődik, mint a főváros erdőtlen lejtőin. A pusztulás amott, az egyformább hegylejtőn észrevehetőbb. A magyar főváros körül a vegetatió életkellékei, a termőhelyek sokkal változatosabbak, a növény a forró nyáron mégis több menedékhelyre talál, tehát a főváros többféle helyen nyáron is több virágot láthatunk. Ez bizonyos tekintetben a főváros növényzetének nagyobb tartósságát árulná el.

Szóval a Balatonmellék meg a főváros vidéke növényzetének fejlődése közt,

kevés kivétellel, általános-értékű különbség nincs. A mi látszó különbség lenne, az, hogy a két vidék virágszönyegének a közösen kívül más-más ékítménye is van, mely a vegetációnak időszaki lepléből jobban kiríthat; továbbá az, hogy bizonyos növénynek lehet speciális viselkedése; valamely helyen korábban, illetőleg később viríthat, az individualis kisebb vagy nagyobb szám szerint előbb elviríthat, vagy tovább viríthat stb., mint más vidéknek másforma helyén.

A tavasz derekának kiváló díszje a *Potentilla rupestris*, a *Polygala Balatonica*, *Hieracium pseudosabinum* és más faja (*Piloselloidae*) e génusznak, a *Fistularia goniotricha*, *Hierochloa*, *Asperula odorata*, *Orchisek*, *Globularia*, *Scorzonera Austriaca*, *Valerianella hamata*, *Thalictrum maius*, *Biscutella didyma*, *Arabis hispida*, *Viola lucorum* stb., egész sereg bokor: dudafürt, sóskafa, galagonya, sok vad rózsza, fanyarka, *Genista Germanica*, *G. pilosa*, a *Daphne cneorum*, a török meggy, a vidék jellemző berkenyéi, a *Helianthemum helianthemum*, május végén pedig az *Asphodelus albus*.

Az orgonafa (*Syringa* vulg. és *Chinensis*) Gyenesen 1894. máj. 3. virít. A *Syringa Josikaeá-n* Badacsony Hableányának kis parkjában, 1893. jún. 3. még volt késett virág. (A fehér orgonafa Budapesten és Vésztőn gyakran már ápril. 26–28-án virít, a *S. Chinensis* Pesten 1891. október 16. másodszer is, sötét lilával nyílt).

Június növénye az ózsaláta (*Smyrniun*), a *Knautia canescens*, *Polygala maior*, *Orobus Veneris*, *Onobrychis arenaria*, *Vaccaria grandiflora*, *Crepis pulchra*, *Cr. Nicaensis*, *Potentillá-k*, *Hieracium Danubiale*, *H. Wiesbaurianum*, *Althaea hirsuta*, *Astragalus onobrychis*, *Geranium Pyrenaicum*.

Nevezetes fordulópont a növények életfolyásában a szent Iván napja (jún. 24.) vagyis a földrajzi solstitium idejétája (napfordulat). A tölgyfa ilyenkor új hajtásokat (másodhajtás, szent ivánnapi hajtás) ereszt, s minthogy a levele más hatások közt, melegebb időben növekedik, mint tavaszkor, azért a tavaszi levéltől alakját, sőt nagyságát tekintve is tetemesen eltérő, tehát a hőkülönbség folytán felemás lomb (*heterophyllia*) támad. Sz. Iván nap előtt, az alvidéken egész sereg növényünk (hagymásak, apróbb pázsit, sás stb.) befejezte életműködését, megérlelte a magvát s eltakarodik a földszinéről.¹ A solstitium tájától fogva, más időben, a nyár fizikai hatása alatt, a fa belsejében folyó vastagodás eredménye is más, keményebb és vékonyabb faréteg (gyűrű) keletkezik, mint előbb, s a fa évgűrűi (tavaszi és nyári fa) keletkezésének is itt az oka s e két gyűrűt számítjuk egy esztendei növekedésnek. A mely növény szent Iván tája után indul fejlődésnek vagy életfolyásának tetemesebb része ezután folytatódik, annak alakbeli bélyege, nyári alakja vagy az új generációja nem ritkán egész más lesz, mint az olyané, a mely előbb befejezte életét vagy a virágzását. Ez az évszaki másformaság alapja.

A nagyobbiklevelű hárs sok fajtájával együtt a solstitiumot legalább egy héttel megelőzi, a kisebbiklevelű meg a fehér hárs legalább ennyivel követi. A *Tilia Füreudensis* a savanyú víz m, június 22. táján virít, később mint egyik szülője, a nagyobbiklevelű hársfa, de korábban mint másik nemzője, a fehér hársfa. Szent Iván nap után nyílik az *Achillea pseudotanacetifolia*, a *Cytisus Austriacus*, a menták, a *Kickxia*, *Gentiana cruciata*, a *Centaurea solstitialis*, de ez azután egész őszig virít, a solstitium idejéhez szorosán nem alkalmazkodik. A *Veratrum nigrum* megkezdí a liliumféléktől (tavaszi család), elkülönült kikiricsfélék nyári virágzását (nyári család).

Július növénye az *Inula*, *Silene longiflora*, *Onosma arenaria*, *Gypsophila arenaria*, sok ernyős, *Bupleurum affine*, *Carpesium cernuum*, *Veronica Velenovskyi*, *Inula hybrida*, *Thriniciá-k*, *Crepis capillaris*, kövi rózsza, *Prunella grandiflora*, *Lepidium graminifolium*, *Centaureum uliginosum*.

Augusztusé az *Althaea cannabina*, a *Knautia Pannonica*, kivált a kaszálás után kisarjadzva és virágozva, *Taraxacum serotinum*, *Senecio dorus*, *Euphrasia Kernerii*, *Melampyrum commutatum* stb., a nagymakkos mocsártölgy.

¹ Ekkor bujik ki a sárga cserebogár (*Rhizotrogus solstitialis*).

A Balaton mellékén az őszi a tavasznál melegebb és jó esős lévén, őszi vagy augusztus végén egész új flóra kezd virítani, majdnem mint a mediterrán flórában. Míg a tavaszi virágzaskor a havasi ereklyék, a nyári meg az őszi flórában a mediterrán meg a pusztai vegetáció tagjai virítanak. Balaton-Füred hegyein a *Sternbergia colchiciflora* aug. végén és szept. elején könnyebben lelhető, mint ma a nagyterjedelmű budai hegyeken. Ez a sajátosságos őszi vegetáció általános jelenség hazánkban nemcsak az Alföld szíkjén (*Peucedanum officinale*, *Linomyris villosa*, *Aster sedifolius* L.¹ [*A. acris* L., *A. punctatus* W. et Kt.], *Artemisia monogyna*, *Statice Gmelini*), nádasában, füzesében (*Tanacetum uliginosum*) és homokján (*Peucedanum arenarium*, *Colchicum arenarium*, *Corispermum*, *Artemisia Pontica*, *A. annua* stb.), a hol őszi felé olyan vegetáció nyílik, a minő hazánkban más helyén és egyébkor ismeretlen, de az erdőten hegylejtőn, mely az Alföldre tekint (Budapest, Nagyvárad, Versecz stb.), valamint a Balaton fölött is szembe tűnik. Itt tehát a tél kivételével minden évszaknak megvan a maga jellemzetes füve. Túl-a-Dunánnak őszi flórája annál nevezetesebb, mert bizonyos faja (*Allium moschatum*, *Scilla autumnalis*, *Artemisia saxatilis*, *Hieracium Sabaudum*, *H. boreale*, *Diplachne serotina*, *Sternbergia* stb.), ugyanaz, a melylyel a mediterrán vidéken az őszi flóra ébred.

A balatonmelléki őszi flóra nem tart soká, ezért illő módon nem pompázhatik, s nincs olyan gazdag és változatos, mint a fővárosé, bár délibb jelenségei (*Scilla autumnalis*, *Artemisia saxatilis*) a főváros határáig nem jutnak. A Balatonmellék flórájának őszi nyilatkozása azonban annál nevezetesebb, mert nem elszórt jelenségekből alakul, hanem határozott családok és génuszok többségének s az individuum nagy seregének rendes virágzása. Ez egyszersmind annak a tanubizonyossága, hogy ez az őszi tünemény helyi viszonyainkkal régóta határozottan összefügg, a régen elmúlt időkben gyökeredzik, mint más klímának a szüleménye, a mely most a mi őszi időnkhez alkalmazkodni kénytelen.

Ilyen jellemzők a Balaton mentén, valamint a főváros körül is az őszi ernyősök, köztök van a legkiválóbb bennszülött, a *Seseli leucospermum*. Ilyen a *Palimbia carvifolia*, *Seseli hippomarathrum*, *S. annuum*, *S. varium*, *S. glaucum*, *Peucedanum Alsaticum*, *P. oreoselinum*, *Libanotis montana*, elvadult petrezselyem, *Bupleurum badium*, *B. tenuissimum*, *B. affine*, *B. falcatum*, *Siler trilobium*.²

Őszi jelenség a vén borostyán virágzása is, a fiatal nem virít.

Őszi jellemző keresztesvirágú a *Brassica elongata*.

A fészkesek közül őszi az *Aster Amellus* var. *tinctorius*, *Carlina vulgaris*, *Linomyris*, örvénygyökér, *Centaurea stenolepis*, *Inula vulgaris*, *Achillea Pannonica*, *Leontodon autumnalis*, kiválóan pedig ürömfaj: *Artemisia Pontica*, *A. scoparia*, *A. Austriaca*, *A. campestris*, *A. saxatilis*. Ez az utóbbi gyakran még sept. elején sincs készen a virágzásával, csodálni kell, hogy tudott mégis Füred hegyein (földbeli hajtásairól is) oly töméntelenül elszaporodni. Késő virágzása vidékünkön rá nézve kényszerállapotot árul el. Másforma, melegebb évszaktól maradt itt. Jellemző az őszi *Hieracium*-ok (*H. racemosum*, *H. Sabaudum*, *H. boreale*, *H. umbellatum*) serege a Badacsonyon, a *Taraxacum serotinum* a pontusi földrétegen.

A hélyakútfélék közül a *Scabiosa canescens*, *Succisa inflexa*, *S. succisa*.

A vitorlás virágú közül *Genisták*, *Cytisus serotinus*.

¹ «In Hungaria interamni». L. Species plantarum I, 1753, 874. old.

² A tavasznak is van jellemző ernyöse: *Trinia*, *Physocaulus*. SCHOUW elnevezése (151. old.) tehát jól illik vidékünkre.

A mályvafélék közül az *Althaea cannabina*, *A. micrantha*.

A tátogatók közül a *Veronica longifolia*, az ökörfarkkóró fürtjének sarjadzása.

A kakasczimerfélékből az *Odontites linifolia* seregesen, *O. serotina*, *Euphrasia cucullata*, *E. Kernerii*.

Az ajakosak közül a sok menta, a *Teucrium Pannonicum* stb. a parton kiváló, *Calamintha intermedia* a hegyen.

Csengetyükeféle: *Campanula tenuifolia*.

A lepes kétszikűek közül számos lósóska, laboda, libatalp, *Salsola*, *Kochia prostrata*, keserűfű stb. érése. Az őszi jelenség a makkérés meg a cserző gubacs.

A szüret szezonnövénye a zsidócseresznyeinek pirosodott kelyhe, meg az iszagalag pelyhes termésbokrétájával.

A Melanthaceákból a kikirics, meg a *Veratrum nigrum*.

A liliomfélék közül az *Allium moschatum*, meg a *Scilla autumnalis* serege.

A rokon amaryllisfélék közül a *Sternbergia colchiciflora* nevezetes, míg a makkhullás, a lomb sárgulása és hullása az évi életműködés megszűnését jelzi.

A Balatonmellék eredetisége kiválóan a tavaszi és őszi virágzásban nyilatkozik. Mind a tavaszi, mind az őszi flóra a nyárinál természetszerűen kevesebbtágú, de az igazi tavaszi és igazi őszi majd mind jellemző. A gazdagabb nyári flórában jobban eltűnik a kevesebb eredetiség. De belőle az a tanulás is vonható, hogy a nyár időjárása a másvidéki növények meghonosodására megfelelőbb, ezért a mindenfelől jött fű nyáron majdnem jellem nélkül jobban keveredik, míg őszkor és tavaszkor inkább a hasonló vidékről érkező egynyáréltű fű honosodik (285. old.). A *Vicia sparsiflora* behurczolásának ilyen értelemben a tavaszi virágzás mondana ellene. Így derül ki jobban a tavaszi és őszi virágok eredetisége és nevezetessége.

A Balatonmellék flórájában a másodvirágzás se nagy ritkaság. Legelőszőr emlitem a meghonosodott amerikai ákáczfát vagy koronafát, mely új hazájában másodvirágzását nyáron nem ritkán ismétli. Így 1893. aug. 18-án Lepsény és Székesfehérvár körül, 1896. aug. 6-án Siófok környékén nyílt.¹ Ez hazánkban gyakori. Legelőszőr RÓMER a bakonyi Csernye határából 1859. aug. 20. jegyzi fel.² Én 1880. júl. 23. Hatvan mellett, 1887. aug. 7. Vésztő, 1887. aug. 12. Okány (Bihar)³ körül, 1888. júl. 11. Rákoson (Budapest), 1894. júl. 7. Rónádfán (Baranya) bőven, júl. 8. Simontornyán, aug. 16—23. Vésztőn, de más esztendők augusztus havában is (1887—94) láttam, úgy hogy az akácza másodvirágzása alvidékünkön meglehetősen általános s a népdal is megörökítette, hogy

«Kétszer nyílik az akácza virága» (E. KOVÁCS GYULA).⁴

A *Cotoneaster*-en Balaton-Füreden július közepén, Budán június elején látni néhány másodvirágot (az ó-budai sziklás hegyeken)

A *Salix amygdalina* nyári és őszi virágzása (*S. semperflorens* Host; var. *serotina* KOVÁTS) hazánkban gyakori, a Balatonnál azért nem nagyon szembetűnő, mert e bokor itt elég ritka.

A *Colutea arborescens* meg a vörös gyűrűfa Kenesén 1893. aug. 18-án nyílt.

¹ BORBÁS: Kert, 1896. évf. 877. old. — ² A Bakony 89. old.

³ BORBÁS V.: Österr. Botan. Zeitschr. 1887. 403. old.

⁴ V. Ö. PETHŐ GYULA: Gyümölcsös és virágos aranyalma Zalavármegyében; Term.-tud. Közl. 1899. 596—97. old.

az utóbbik, a bodza¹ meg a *Helianthemum helianth.* Füreden is u. e. aug. 20. — Túl-a-Dunán ezek másodvirágzása nem különös ritkaság.

A *Potentilla arenaria* meg az *Ononis occulta* Arács hegyein 1893. aug. 20-án másodízben virít; emez Füred Tamáshegyén 1894 szept. 9-én is virágzott, noha SIMKOVICS 1873. aug. 21. ugyanitt már teljes elszáradását látta.

A *Coronilla Emerus* Gyenes völgyeiben 1893. szept. 4., a Badacsonyon 1893. szept. 6., 1897. szept. 2., Vászoly m. 1897. szept. 4. virágzott másodízben.

A *Cytisus aggregatus* Keszthely körül nyáron rendszeren virágzik, még pedig nem ritkán a *C. leucotrichus* nevű tavaszi vesszős és fűrtszerű virágzás tövééről.

A törpeszarú ibolyák nyári gyümölcsözése (161. old.) a földben sajátságos mód a levegőiből a földbeli életre való hanyatlásnak, a tavaszi száras *V. silvestris* meg a *V. mirabilis* 1897 szept. 2-án a Badacsonyon a virágát ill. a késő termését mutogatta. Hévíz mocsaras helyein 1893. július végén és szept. elején a *Caltha* bőven virágzott. Gyenes völgyeiben a *Polygala amara* var. *Balatonica* 1896. júl. második felében virágzott. Első virágzása május eleje. E példával a télizöld füveink másodvirágzása² gyarapodott. Ilyen a tavaszi *Luzula pilosa* var. *autumnalis* is, 1899. aug. második felében Barlangliget körül gyakori, *Ustilago Luzulae* SACC. is van rajta (Buchenau in lit.), de a sereges másodvirágzást aligha ez okozta.

A *Carex Oederi* ritka sás, a mely őszkor másodízben érlel gyümölcsöt.

Hogy a vízi fű virágzása évenként egyenletesebb és folytonosabb, a 46. old. említettük. Példaképen a *Nymphaea Lotus* hazánkban április végétől novemberig virít. A Balatonban ugyanaz a fű alkotja a nyári meg az őszi flórát, t. i. a hínár.

Az évszakbeli másformaság a Balaton mellékén.

Az évszakbeli másformaság ismerete nem régi. KERNER³ 1882-ben a rojtostorkú *Gentiana*-kat választja *Aestivales* és *Autumnales* csoportra, azután bővebben WETTSTEIN⁴ dolgozta ki, ő is, s utána többen monografikus munkájokban értékesítették.⁵ Ha ugyanaz a fa vagy fű a virágzását nyár derekán vagy őszkor megismétli, ugyanaz a változatlan tő sarjastja a tavaszi és nyári virágokat, egyéb morfológiai bélyegváltozása nélkül. Némely növény évi életműködésének azonban nem az őszt vet véget, hanem már a tavasz vége vagy a napfordulat (solstitium). Ezeknek a füveknek évi életműködése ezzel be van fejezve; hagymájok, gumójok, tőkájok vagy elhullott magjok az esztendő nagyobb részét látszatunkra pihenőben tölti és várja a következő tavasz virulását, hogy vele ő is újra virulhasson.

Az ilyen növény kevesebb száma azonban, a mely évi életműködését solstitium előtt vagy ennek idejében befejezte, ezután új generatiót, más alakot fejleszt, hihetőleg nem az idej magból. Ezeknek a magva valamikor, valami okból talán más vidékre, vagy más hegyi magasságba jutva, tavaszkor, a kellő időben nem csírázhatott, nyár elején kezdett csírázni, azután a nyári fejlődést és virágzást

¹ Másodízben is virít egy nyáron: 1888. július 16 a Zugligetben, 1894. július 3-án a Svábhegyen, 1899. július 23.—aug. 10. Gánócson, itt a virágzat sarjadzásával.

² Vasvárm. növényföldr. 118. old.

³ Schedae ad fl. exsicc. Austro-Hungar. II. 124. old.

⁴ WETTSTEIN: Saison-Dimorphismus, Berichte der deutschen botan. Gesellsch. 1895. 303–13.

⁵ Lásd BORBAS V.: A fogórömfű hazai fajairól; Természetrizai Füzetek, 1898. 442–47. old.

megszokta és állandóan átörökölte. Eleinte a tavaszi meg a nyári fejlődés füve között morfológiai különbség aligha volt, vagy szembeszökő nem volt. De mint-hogy a tavaszi idő és állapot hatása a fűre más mint a nyárié, s minthogy a tavaszi meg a nyári alak más földben és az évszakon kívül is, még más természeti állapotban volt kénytelen fejlődni, virágozni és gyümölcsözni; lassanként, eleinte apróbb, később szembeötlőbb morfológiai bélyegének kellett fejlődni, a melyről azután a tavaszi vagy *nyárelőző* alakot vagy eltérést (aberratio verna, postverna, praesolstitialis, praeaestiva) a nyári vagy *nyárkövető eltérés*-től (aberratio aestiva, postaestiva, postsolstitialis) a vizsgáló éles szem könnyen megkülönböztetheti, még szárított állapotában, gyűjtése idejének följegyzése nélkül is. Ilyen Tihanyon az *Androsace longifrons* a tavaszi *A. maxima*-ból kialakulva. Nagy figyelemre méltó ez, hogy a növény szervezete a korai vagy késő virágzással így harmoniál. A virágzás idejének a morfológiai bélyegekkel való megegyeztetése új irány, a melynek nyomán a növényssystematikában, biológiában, sőt a növénygeografiában is biztosabban boldogulhatunk.

Látni való, hogy növényeink része nem használja föl évenként való fejlődésére az esztendei vegetálás kellő idejét, megelégszik mintegy a felével vagy még kisebb részével, az esztendő elejéből; a többi rá nézve kényszerű pihenés. Néme-lyik késett mag fejlődésének inkább az esztendő második fele kedvezőbb, az esztendőnek talán nedvesebb eleje készíti tavaszi veszteglésre.

A nyárelőző meg a nyárkövető eltérésnek nem nagyon szembeötlő különbségét eleinte a florista észre sem vette vagy csak némely élesebb-szemű látót valami eltérést, mint faj vagy fajtát ismertette is, de az évszakkal való szoros kapcsolatról kevés sejtelve volt. A különbség nem is lehetett nagy, mert a növény esztendőről-esztendőre észrevehetetlenül, csak lassacskán változtatja bélyegét, s míg a lassú változás az embernek szemébe is ötlük, könnyen ezer esztendőök telhetnek el. Kellő helyen, pl. kertben a változás hamarabb, gyakran nagyon hamar látható. Ezért lát a botanikus az «úgynevezett rossz fajokon» bélyeget, a mely más testvér-fajától meglehetősen elüt, de még sokan elegendőnek nem tartják, hogy rá más új fajt alapítani lehessen. Ez az *alakuló bélyeg* (nota futura, n. nondum perfecta), mert valóban nagy idő múlva annyira kialakul, hogy új fajt élesen választhat el. Mások *változó bélyeg*-nek nevezik (nota variabilis), valóban változik is azaz a kialakulás, jobban mondva a folytonos végtelen változás felé közeledik, de valami fizikai ok visszahanyatlásra, visszaesésre is kényszerítheti, de alakulása ennek is ugyanaz lehet. Ilyen alakuló, tehát még nem tetemes bélyeggel tér el egymástól az *évszakkbéli másforma*-ság két alakja. Az évszakkbéli másformaság (saisondimorfismus) tehát az a sajátság, midőn eleinte egy szülő magvának ivadéka tavaszkor és nyáron avagy őszi nem nagy morfológiai eltéréssel virágzik.

Ha két testvérfaj között, mely évi fejlődésében egymással az évszak szerint váltakozik, nagyobb és állandó systematikai különbségek vannak, akkor külön fajnak, nem évszakkbéli másformaságnak szokás mondani. Ilyen a *Leucojum vernum*, meg a *L. aestivum*, a *Spiranthes aestivalis* és *Sp. autumnalis*, a hársfa (292. old.). A kikiricsnek meg a sáfránynak is van őszi és tavaszi faja, pl. a *Crocus vernus* és *Crociris Banatica* (*Crocus iridiflorus*, v. ö. 181. old.). Évszakkbéli másformaság van a korábban (boldogasszonyalma, sz.-ivánalma) és későbbben érő gyümölcsök között. Nagyon régen kialakult évszakkbéli másformaság a kajszin és őszi barack.

De soknak mind a két alakja nincs meg. Ilyen a Balatonnál:

tavaszi

a *Veronica praecox*,
a » *verna*,
Adonis vernalis, melynek inkább *monstrosus*
késő eltérése az *Adonis Soproniensis*
Mygind.
Scilla bifolia.
(*Rumex pseudonatronatus*, Békésvm.)

őszi

Taraxacum serotinum,
Hieracium serotinum,
Colchicum autumnale, kivételes tavaszi alakja
a *C. vernale Hoffm.*
Sternbergia colchiciflora,
Scilla autumnalis,
Gentiana Carpaticola.

A saisondimorfismus valóságos alakjai a Balaton mellékén:

Nyár előtt:

Az *Erigeron leucopappus*, a nyárelőző eltérés,
lapos nyelvforma leveleivel,
E. praecox, nyelvforma lev., rőt bőbitával,
A *Calamintha intermedia* júliusban egyszerűbb,
fürtszerűbb virágzatával,
A *Coronilla Emerus* var. *depressa* kurtább s
a földre heveredő szárával,
A *Dianthus Hungaricus* alacsony, ágatlan vagy
csaknem ilyen szárával, kevés virága
alatt 1—2 pár pikkelye van, főleg szik-
lás helyen,
Az *Alyssum montanum* (*vernale*) apróbb virá-
gával, sűrűbb fürtjével és ágatlanságával.
A *Linum dolomiticum* alacsony, kisebbvirágú,
a tövén meddő sarjakkal,
Az *Odontites rubra* Huds. ágatlan vagy kevés-
ágú, legfelső pár ága meg a legalsó vi-
rága közt nincs közbeiktatott levél, a
mely mellől virág nem fakad, tehát mind-
járt a legfelső pár ág után virág sarjad-
zik a levél tövéből,
Euphrasia Kernerii var. *praeaeistica*, ugyanígy,
Rhinanthus goniotrichus, ugyanígy,
» *hirsutus*, »
A *Potentilla arenaria* levélkéje kurtább, szélc-
sebb, ék módjára kevésbé keskenyedik.

Achillea setacea,
A *Typha minima*

Carex lepidocarpa,
Veronica polita,
Androsace maxima
A *Nymphaea thermalis*
A *Gypsophila arenaria* Gyenesen nem annyira
ágas, alacsony (júl.),
Trinia glauca,
Petasites hybridus.
Hieracium rigidum,

Nyáron vagy ősztől:

az *E. crispulus*, a nyárkövető alak, kurtább
bodros vagy csavargós leveleivel
E. serotinus.
a *C. intermedia* sokkal ágas-bogasabb virág-
zatával.
később a *C. Emerus* magas, egyenes szárával.
a *D. serotinus* magasabb és ágasabb szárával,
többvirágú, kelyhe alatt többnyire há-
rom pár pikkelye van; kivált a homo-
kon.
Az *A. ramosum* nagyobb virágjával, lazább, nyúl-
tabb virágzatával és ágasabb termetével.
A *L. flavum* magasabb, meddő sarj nélkül.
Az *O. odontites* ágasabb, legfelső pár ága
meg a tetőző fürt legalsó virága közt
több pár levél van, a mely mellől virág
nem sarjadzik.
E. Kernerii, ugyanígy.
Rh. interfoliatus, ugyanígy.
Rh. patulus »
A *P. arenaria* var. *percuneata* levélkéje hosz-
szabb, a töve felé ék módjára hosszan
keskenyedik; molyha kissé lazább.
A. *Pannonica*.
nyárijai a *T. Martini* Jord. nem nő az országban,
vagy kihalt, tehát geografiailag is elkü-
lönződik.
C. flava.
var. *autumnalis*, hosszabb virágnnyéllel.
július közepén Tihanyon, hosszú levéllel.
a *N. Lotusnak* nilusi késő virágzásához képest.
A Rákoson sokkal magasabb és ágasabb (aug.,
szeptemb., okt.).
T. Kitabelii.
var. *foliosus*.
H. boreale.

60. ábra. A *Cytisus serotinus* virágzása; *a* a *C. leucotrichus*-nak nevezett alak, tavali ágából tavaszkor fűrtszerűen virított s virágából fűrtszerű hüvely (*c*) lett. Ága tetejét meddő hajtás (*e*) zárja be; *d* magános virága. Jobbra *c* lent, a baloldali ág hüvelyének felel meg (*c*), tehát szintén a tavaszi virágból keletkezett. De ebből az ágból tavasz végén leveles (*f*) két hajtás sarjadzott s gömbcsomósvirágzatot (*b*) hajtott; *ae* a tavaszi fűrtszerű alak, *bfc* lenne a nyári hajtás, ha *c*-ről lemetszenők, *cb*-n tehát a tavaszi (*c*) meg a nyári (*bf*) virágzás egy ágon egyesül.

A *Vicia Cassubica* var. *serotina* a Badacsonyon s Budán a Hárshegyen (szeptemb.) kevéssel kopaszodottabb, fürje 3—7 virágú, a levélnél kétszer rövidebb, levélkéje, valamint a virága valamivel apróbb, tehát a mediterrán V. Adriaticához közeledik.

Sőt a kikiricsfélék családja is a liliumfélékkel szemben, mondhatni, ilyen évszaki különbség, fajai leginkább nyáron és őszkor virágzanak. Ezek tehát mintegy évszaki jelző növények. Sőt, ha a hazánkban másutt ismeretes virágzásbeli jelenséget is tekintetbe veszünk, a Balatonmellék némely növényének az évszak szerint három formája is lehet (saisontrimorfismus), pl.

Tavaszzal:	Nyár elején:	Ősszel:
<i>Cytisus leucotrichus</i> , vesszős, fürtszerű virágzata a tavali ágból fakad ¹ (60. ábra <i>ace</i>).	<i>C. aggregatus</i> , gömbforma csoportos virágzattal, a nyárelőző, یدی hajtás tetején, <i>bf</i> lemetszve.	<i>C. scrotinus</i> , fürtszerű virágzattal, mely az idei hajtásból fakad.
Ez a tavaszi és nyárelőző alak egy tövön is egyesül, mint <i>C. leucotricho-aggregatus</i> (60. ábra, <i>cb</i>).		
<i>Cytisus Ratisbonensis</i> , úgy mint a <i>C. leucotrichus</i> .	<i>C. Marilauni</i> , mint fent (Galiczia).	<i>C. horniflorus</i> , fürtszerű virágzata یدی selymesszőrű, friss hajtásból fakad. ²
<i>Hieracium praecox</i> , hosszú levélnyelű,	A <i>H. silvaticum</i> levélnyele kurtább, szára levéltelen vagy alig leveles,	A <i>H. vulgatum</i> é több vagy soklevelű

Az évszaki másformaság nyomán megkülönböztetett nyárelőző és nyárkövető fajokkal vagy alakokkal a fajok száma szaporodik, de a növény természete, virágzásbeli sajátága és biológiai magaviselete jobban megvilágosodik. Az újabban fölismeret bélyeg és állandó jelenség alapján gyarapodó faj annak, a ki alaposan műveli a systematikát és őszinte szívvel szereti a botanikát, baj vagy teher nem lehet, csak az eltérések és jelenségek természetszerűen és áttekinthetően legyenek rendezve. A botanikának ez a része még egész a kezdetén van, a nomenklaturai mozgalmak, lehet, majd itt is döntenek. A hol a különbség nem tetemes, vagy csak a termetre vonatkozik (*Rhinanthaceák*), ott vagy valami közös név (*interfoliata*, *praeaestiva*, *postaestiva*) vagy a varietas módjára való megnevezés ajánlatos, s pedig annál inkább, mert a *Rhinanthaceák* interfoliatióját nemcsak a nyári virágzás idézi elő, hanem a nedves, homokos talaj is. Ilyen helyen én a *Fistularia goniotricha*-nak és *F. crista galli*-nak a főváros körül (Csepelsziget, Soroksár, Alberti-Irsa) május második felében gyakran látom az *interfoliatus*, másutt nyáron virágzó alakját, tehát jóval előbb a postsolstitialis időnél. — Azt is tapasztaltam, hogy július hónapban a praesolstitialis alakok késett alakjai, meg a postsolstitialis alakok sie-többjei között a különbség ingadozik.

¹ V. ö. BORBÁS V.: A zanótbokor virágzása, kapcsolatban az évszakkal. Pótfüzetek, 1898. 158—64. old. A tavalyi ágat a gyakorlott szem a színéről, kopott szőrözetéről könnyen megkülönbözteti. Morfológiailag kivált arról ismerjük meg, hogy saját levélzete nincs, mely a tavalyi ágon a rendszeres levélállás törvényét követné; e levelek tavali őszen lehullottak. Az a levél, a mely az ilyen fürtszerű aranyos vesszőn van, az idei és a virágot fakasztó kurta hajtásnak alsóbb levele. A fejrágatos nyári *Cytisus*-ágon rendeshelyzetű, idei levelek vannak.

² Monori erdő (1887. jún. 9.), Királyhágó (Csúcsa, 1897. júl. 13. RICHTER LAJOS).

II. RÉSZ.

A

BALATON VIZÉBEN ÉS PARTMELLÉKÉN TERMŐ CHARA ÉS EDÉNYES NÖVÉNY RENDSZERBELI FELSOROLÁSA.

Ez a rész a botanikai literatúrát, a kutatókat, a *Chará*-t, valamint az összes edényes növényt a gyűjtött gubacsával együtt számitja elő. A Balatonmelléknek elég nagy, de geografiailag meglehetősen egyforma területein, a nedves parton s az egyenlő sziklán, nagyobb távolságnyra is, ugyanaz a növényzet. Az egész vidékről, részint a helyszínen történt följegyzések, részint a gyűjtött növény nyomán, pontos enumeratiót készítettünk; de mivel a hazai növénygeografiai viszonyokkal jobban megvilágosított I. rész a nem remélt terjedelemnél nagyobb lett, az enumerationak, a tudományos érték csökkentése nélkül, oly összevonására szántuk el magunkat, hogy az egész vidéken elterjedt (ubiquista) növényt termőhely (part, rét, erdő) és község-név nélkül, legfeljebb *md* jelöltük, s a bakonyparti mellé (Keszthelytől, ill. Fenéktől egész Keneséig) csak *bp*, a déliparti után csak *dp* (Lepsénytől, Siófoktól kezdve B.-Sz.-Györgyig, Fenékgig) írtunk. Az elszórva, csak helyenként tenyésző, jellemző vagy ritkább növények helyeit azonban a község-név rövidítésével pontosan jelöltük. A vitás fajhoz lehetőleg az autor szavainak s egyéb közlésének (l. a 137—39. o.) megfontolásából keletkező magyarázatot vagy a helyességet bizonyító rövid szavait fűztük. A kétes vagy sokféleképen változó fajok közt iparkodtam az autornak saját szavaiból megalapítani, melyik a tőalak, s melyik az újabb vagy régibb eltérés (*Festuca*, *Biscutella* stb.).

Az enumeratió, kivált a nomenklaturája megértése kedvéért megjegyzem:

1. A prioritásnak (elsőbbség) a *Cotoncaster cotoncaster*-ig híve maradtam. — *Centaurea centaurium* fajnevet már a LINNÉ *Species plantarum*-a 1753, 910. o. olvastunk. Azon vagyok, hogy a legrégebbi fajnév maradjon meg, azért lehetőleg tisztázni szoktam. — Jól tudom, hogy a prioritás szigorú követése a systematikai tudománynak bizonyos tekintetben hátráltatója, a régihez alkalmazkodás szabad alkotásunkban korlátoz vagy megakaszt. Töméntelen idő vész el a régibb nevek keresésével, gyakran a régibb munkához hozzá nem juthatunk, a melyből az autor szavait olvashatnók, a prioritást megalapíthatnók vagy megerősíthetnók. Azután a régibb leírások tanulmányozásával, részben a prioritással, nem a természetes tőalakot (typus) kutatjuk, hanem a leírás szavai szerint, csupán a megegyezőséget és

különbséget, pedig a leírás nem éppen ritka esetben történetes alakról készült, úgy hogy sem a prioritás biztosra meg nem alapítható, sem nem az igazi, természetes tőalakkal ismerkedünk meg. A Balatonmellék flórájában, ez utóbbira nézve azért nem volt különös nehézség, mert itt a fajoknak nagy változatossága nincs, a leírás a tőalakkal gyakran egybevág. A balatonmelléki növények tudományos systematikai értéke, természetes tőalakja többnyire világos, inkább a fajfogalomnak újabb meg-alapítása, meg a megnevezés érdekében kellett irodalmi tanulmányokat végezni.

A prioritást, kivált a *multa* visszahatólag, nagyobb tiszteletben kel-lene részesíteni. Ma egy kis kétségtámasztás, képzelt aggodalmaskodás, hogy az autor nagyon széles, máskor szűk mértékre szabta meg a faj határát, hogy előbb ismeretlen fajt vagy fajtát is beleérthetett, a fajnév után erőszakolt *pro parte* vagy *ex parte* stb. könnyű ok és kifogás a prioritástól való elpártolásra és más név választására. Ezen az úton, sajnos, sok egyéni beléjátszik a nomenklaturába, olykor-olykor éppen az elnevezés újabb autorsága érdekében. Én a T.-tud. Közl. 1886. 353. o. csupán a *Quercus pallidá*-t neveztem át *Qu. tridactylá*-nak; hogy lehet ez után *pro parte*-t írni? Talán kevesebb azoknak a növényeknek a száma, a melyről valamennyi élő és elhalt botanikus véleménye teljesen egybevágó lenne. Gyakrab-ban, kivált a változékonyabb fajt, más-másképpen értelmezi, úgy hogy DE CANDOLLE¹ méltán mondhatta «*de Pulmonariis quot capita, tot sensus*». A mely fajt némely botanikus kétesnek, nem az ő felfogása szerint² megalkotottnak lát, sok más jó botanikus fejében egész tisztázott és kétségtelen. LINNÉ-től és más régi autortól nem is kívánhatjuk, hogy 100—150 esztendővel előbbre, az újabb botanikus ked-vére alkossa meg a faj terjedelmét. — Ha pl. LINNÉ *Sparganium erectum*-a alatt β eltérés van, összezavarásról szó sem lehet, mert a tőalak bélyege β -re nem vonat-kozik. Mégis ez a faj, előbb *S. ramosum* HUDS., s miután a *Sp. neglectum*-ot és *Sp. microcarpum*-ot elválasztották tőle, *Sp. polyedrum* ASCH. et GRAEBN. nevet kapott. A közönséges *Alisma plantago aquatica* L. (sic!) (*A. latifolium* GIL.) mai modern neve, minden igaz ok nélkül, *A. Michaléti* ASCH. et GRAEBN.³ Ilyen változtatásokkal az érdemes autorokat nem követhetem, nevet csak ott változtattam, a hol a régibb homonymon miatt kellett, pl. *Naias Helvetica* (*N. intermedia* WOLFG. 1830, non BALB. 1818). Mit mondjunk olyan névcsere pártfoglalására, a melynek az autor szava, a termőhely, valamint az eredeti növény is ellenmond?³ — Ha a követésre méltó egység s a lehető absolut prioritás helyett az egyéni felfogásnak engedünk utat, szakadatlan lesz az ingadozás, változás, nincs prioritás, s mindig távolabb jutunk egymástól, a helyett, hogy egység felé közelednénk.

2. Az a kérdés merül fel, mit jelöljünk: a fajon kívül a fajnév alkotóját és az időt, a mióta valamely faj — néha talán homályosan — ismeretes, vagy új névvel avagy újabb autorsággal a ki a megnevezett faj terjedelmét, természetét és tagosulását a mai kornak tetszősebben és természetesebben megalkotta? Erre FRIES ELIAS-sal «*non novis nominibus, sed novis observationibus opus est*»⁴ felelhetünk. Mennyire ment most pl. az emberfajtak vagy a természetett növények eltéréseinek ismerete, a melyeket LINNÉ nem ismert; a fajnév mégis *Homo sapiens*, *Pirus com-munis* (körtefa), stb., az életben sok másnak az alakja és fogalma változik, a neve

¹ Prodrum X, 93. o. — ² Nagyon furcsa, midőn az általánosan ismert, LINNÉ-megnevezte közönséges növény mostanában új nevet kap. — ³ *Gentiana compacta* HEG., ÖBZ. 1899. 70.

⁴ *Epicrisis Hieraciorum*. Upsala, 1862, p. 68.

mégis marad. A legrégebbi növényssystematikai nevet meg kell tartani, ezért a hozzá kötött értelmet lehet tisztázni vagy az alakkörét újakkal kiegészíteni. Az új névvel megszakítjuk a faj multját. Hogy időnkint ki helyesbítette a faj ismeretét, az a történetéhez tartozik, az elnevezés prioritását nem érintheti. A faj a név adásakor alkotódott, s a faj ismerete kétségtelenül innen kezdődik és időnként tisztult. Ha valamely faj újabb meghatározása- vagy osztályozásakor új nevet választunk, vagy a meghagyott fajnévhez új autort írunk, vagy egy subspecies leírásakor két, sőt három növényt, közte a tőalakot is, megnevezzük;¹ minden újabb felfogás szerint végre egész sereg autora vagy a névnek hosszú sora támad s a prioritásra gondolni se lehet. Ezért egy fajt ketté- vagy több fajra szétválasztván, ne gondoljuk, hogy a régi autor az újabb eltérést is bele érthette volna a régibb fájába; (ők rendszeren a közönségesebb tőalakot ismerték); hanem lehetőleg megalapítandó, melyik az autor leírásának egészen v. *pro maiore parte*, megfelelő, erre szálljon a régi név, s az újabb és ismeretlenebb eltérést nevezzük meg. Ezért én a némi vagy kisebb tekintetben (*pro minore parte*) vitásnak mondható faj legrégebbi nevét első helyre állítottam, pl. *Chenopodium viride* L. (*Ch. opulifolium* SCHRAD.), hiszen LINNÉ magá is a *Ch. viride*-jéhez vonja a *Ch. silvestre opuli folio* VAILL., Paris. 36. idézetét. Ez természetesen vitát idézhet elő, de teljes megállapodás éppen azért nem lehet, mert a régi floristák a kezdet nehézségei közt, más készültséggel, intencióval, stb. publikáltak, mint a minőt a modern kritika kívánna. Én a mai törekvésekben a prioritás mellőzésének kezdetét látom.

3. A fajnév prioritásával történetileg az autoré is együtt jár, tehát megmarad az eredeti autor neve, a kitől a növény fajneve — ha más génusz alatt is — ered, a helyes génuszához *sub* vagy *pro var.* kapcsolattal helyezvén, pl.

Sesleria varia JACQ. sub *Aira*;

Sesleria Budensis BORB. pro var. *S. coerulesc.* A régibb fajnévnek kellő helyreállítása történeti-beccsú, nem azért van, hogy új autor és legújabb név legyen.

4. A társautorság pl. *Sesleria Budensis* (BORB.) ASCHERS. et GRAEBN., a systematika terhe, s egykori harczoza (ASCHERSON) is elpártolt tőle. A társautornak az elnevezés érdeméhez nem ritkán csak annyi köze, hogy munkájába átvette s itt más oldalon van, mint az eredeti szerzőjében. Ki győzné emlékezetben tartani a sok génuszszal rokonságban levő vagy soknevű faj társautorait, pl.

Avena alpina SM.

Trisetaria alpina (SM.)

Trisetum alpinum SM. RÖM. et SCHULT. *Heuffelia alpina* (SM.)

Avenastrum alpinum (SM.) FRITSCHE.

Minő könnyebbség, bármely génusz fajai közt is, mindig az első autor nevét jelölni és emlékezetben megtartani. — Ha a faj minden új értelmezés vagy más génuszhoz helyezés szerint autort változtat, hol lesz ennek végre vége-hossza?

5. A varietás vagy eltérés (*aberratio, lusus*) is természetes egység, létének oka van, a mely gyakran a vidék vagy a termőhelye természeti állapotából fejthető meg. A mai eltérés a jövő faja lehet. A faj nem állandó, lassacskán, szakadatlanul változik. A természetben nem az ember alkotta faj van, hanem bizonyos

¹ A *Dianthus piniifolius* SIBTH. = *D. lilacinus* BOISS. et HELDR., *D. Smithii* WETTST. és *D. Serbicus* WETTST.! négy név, de csak három szegfű, ill. eltérése.

² Sajnos, hogy a másod-, sőt több ízben is más faj jelölésére választott ugyanazon fajnév homonymon átnevezésekor *Galium ochroleucum* KIT. 1814. non WOLF 1804 = *G. flavicans* BORB. Temesm. veg. 1884. 6. gyakran meg kell történni.

növényeknek elég állandó alakbeli jelensége, az alakok végtelensége, melyeket az összehúzó florista gyakran kollektív fajjá egyesít: a *Helleborus Huiſfalvyanus* KAN. HUNF.: a Magy. bir. term. leír. III., 74. a *H. niger*-en kívül valamennyi *Helleborus*-unk egyesítése. Míg az eltérő alak a másikhöz vagy a tőalakhoz közel nő, eltérő bélyege csekélyebbnek tetszhetik. Ámde az eltérés lassanként önálló fajjá alakulhat, vagy ha más eltérő formája avagy tőalakja véletlen elpusztul, az életben maradt eltérés kétségtelen faj marad (297. old.). Ha az alakbeli eltéréseket és jelenségeket pontosan ismertetjük, munkánk el nem évül s a jövőendő tudománynak nyújtunk összehasonlításra becses anyagot. Ezért tökéletesítettük részletesen az enumerációt. A florista nagyon jó hasznát venné a századra vagy ezredre visszaterjedő pontos distinctióknak.

6. Az alakoknak és fajoknak összevonásával vagy egymásra való halmozásával sok helyes observatiót, biológiai és morfológiai különösséget és sajáttságot rejtenek el, s vele a fajok zavarát öregbítik, a helyes obszerváló ellen pedig rosszhiszeműséget támasztanak. A pontos distingválás, még ha kissé messzebbre menőnek látszik is, nem árthat, zavart nem szül, mert mindenkinek módjában van, saját ismerete szerint, a distingválalt alakok során bizonyos határig haladni s az apróbb eltérést, kivált ha nincs rá szüksége, bántatlanul hagyni. Ellenben a halomra össze-visszahányt nevekkal sem a járatos, sem a járatlan nem boldogul. Más-más vizsgáló — az emberi természet egyénisége szerint — olykor-olykor máshol vonja meg a systematikai határt, itt-ott tehát a systematikai munkából is kiríthat némi individualitás, de ebből nem szabad tőként kovácsolni kivált annak, a ki gyakran maga abban a hibában szenved, a minőt, nem alaposággal, más munkájában keres.

7. A leírásból és képről felismerhető WINTERL-féle neveket lehetőleg a megérdemelt elsősegre helyeztem (*Althaea biennis*). Idegenkedést csak a *nova* fajnév okozhat, valamint az, hogy WINTERL második indexében (1802) a *nová*-val jelölt növényeit az újabb nevekkal helyettesítette. Ha azonban az *intermedia*, *incerta*, *ambigua*, *dubia*, *neglecta*, *commutata*, *observationum*, *vexata*, *litigosa* vagy *tristis*, *superba*, *speciosa* jelentéstelen, vagy a növény természetéből semmit ki nem fejező név bántatlan; a *nova* speciesnév se lehet idegenszerű, mert végre a *Digitalis ambigua*-ról sincs többé kétség, mégis ez a neve marad. — Ha WINTERL 2—3 fajt is *nova*-val jelölt, természetesen csak az elsőre szállhat.¹

8. LINNÉ nomenclaturájának furcsasága a *Lythrum «Hyssopifolia»*, *Dracocephalum «Moldavica»*, *Lathyrus «Nissolia»*, *Allium «Victorialis»*, *Lonicera Tatarica* mellett *L. «Caprifolium»*, azután a *Polygonum «Convokulus»* és sok más ilyen példa. A nembeli meg nem egyeztetés valami példátlan nyelvtani alak. Hogy a génusz-névvel nyelvtanilag meg nem egyeztetett fajnév LINNÉ előtt már növénynév volt, törvénytelen úton való jelölésére semmi szükség, sok ilyen név régisége sincs megörökítve; másrészt ezt az okadatolást, mért *Lythrum Hyssopifolia* és *Galium hyssopifolium*, az érdeklődő nehezen találja meg! A nyelvtani törvény öntudatlanul bennünk helyesen működik, öntudatosan ellene vagyunk! A «*stipites dulcamarae*» vagy «*herba millefolii*» stb. régi patikai név se támogathatja, mert a régi orvosságfüvek latin nevei a systematikaiakkal különben is gyakran ellenkeznek. De a növényismeretet gyakran szóval terjesztjük; ilyenkor nincs kis és nagy betű, a *Solanum «dulcamara»*(-um) pedig sérti a nyelvérzékét s a nyelvtani törvényekhez szokott fület. Igaz, hogy a botanikai elnevezéseket olvasni is szoktuk, s ekkor a nagy kezdő betű

¹ Természettud. Közl. 1897. 438. Pótf. 1900. 95.

szembetűnő; de az írás a helyes gondolatnak és nyelvtani formulának jelekkel kifejezése lévén, a nagy betű a hamis nyelvtani formát jóvá nem teheti.

Én a prioritással megegyeztetetőknek tartom, hogy a fajnév végződését nyelvtanilag helyesbítjük. Ha LINNÉ *Nymphaea «lusea»* sajtóhibája helyett közmegegyezéssel *lutea*-t írunk, az *Atriplex Tatarica*-t *Tataricum*-ra, az *Erigeron acre*-t *acer*-re helyesbítjük s a másnemű génusznévvel a faj melléknevét egyeztetjük (*Hieracium Pannonicum* helyett *Crepis Pannonica*); akkor a fajnév nemi végzetét máskor is lehet helyesre változtatni, s a *Lythrum salicarium*, *Polygonum bistortum*, *Senecio dorius*, *Melittis melissophylla* stb. helyes concordantia követésre méltó, s a helytelen végre kiköszörülendő. A *Vicia Sarajevense*-t¹ senki sem veszi át ily alakkal *Sarajevensis* helyett. A kinek elvével ellenkezik, ám maradjon LINNÉ hibája mellett.

Jól tudjuk, hogy főnév is lehet ritkábban jelző-természetű (faház, selyemruha), de össze nem írt két főnév rendszeren birtokviszonyban van egymás mellett. Helyes a *Primula veris*, *Vicia dumetorum*, *Rosa sepium*, *Orobanche medicaginis* stb.; de a *Rumex hydrolapathum*, *Punica granatum*, *Ruscus hypoglossum* stb. fajnevét genitivussal vagy más alakítással kell használni (*R. hydrolapathi*). Ez jóformán a prioritást érintetlen csekély helyesbítés. Ha a fajnév nemi végződését szabad javítani, a birtokviszony genitivusa is megengedhető. Minden botanikus fölismeri benne a régít, s az észszerűt és törvényszerűt üdvözölni fogja.

A synonymont úgy idézem, a mint az irodalmi termékben vagy a kéziratban volt. A magyar kutatók rövidített neve, a közönséges növény fajneve vagy a ritkábbak termőhelye után, rövid történetet akar kifejezni; hogy ki, mikor találta a vidéken, a 305. stb. old. névsorozatából megalapítható. A hol a fajnév és termőhely után nincs ilyen név, az az én kutatásomból e munkánkban lát először világot. Az ilyent lehetőleg az irodalmi feljegyzések után helyeztem.

Gyakoribb rövidítéseink:

A	= Arács,	SzK	= Szent-Király-Szabadja,
Al	= Almádi,	T	= Tihany,
Bd	= Badacsony,	Tp	= Tapolcza,
Bf	= Balaton-Füred,	VB	= Vörös-Berény,
Bg	= Boglár,	Vd	= Vindornyalak,
Csp	= Csopak,	!	= vidi,
F	= Fenék,	!!	= ipse legi,
Fd	= Fonyód,	Ak. Közl.,	NEILREICH nyomán, a M. T.
Gys	= Gyenes,		Akadémia Matematikai és Termé-
h	= helyen vagy helyein,		sztudományi Közleményei.
H	= Hévvíz,	FK	= Földrajzi Közlemények, 1891.,
Ks	= Kenese,	ÖBZ	= Oesterr. Botan. Zeitschr.
Kh	= Keszthely,	TTK.	= Természettud. Közlöny,
Khv	= Keszthely vidéke,	md	= minden határban, a part men-
Kt	= Kéthely,		tén, Tp, H és Vd ide értve,
Rf	= Révfülöp,	u. i.	= ugyanitt, ibidem,
Sf	= Siófok,	n. v.	= nem láttam.
Szgl	= Szigliget,	exsicc.	= herbariumi szárított növény.

A fajok leírása idézésekor pl. L. 74 = LINNÉ: Species plantarum, ed. I. 1753, pag. 74. — LINNÉ-nek más munkáit idézzük, a Sp. pl. II. kiadásának csak az évszámát.

¹ Glasnika zemaljskog muzcja u Bosni i Hercegovini XI. 1899, p. 133 (MALY KARLO).

I. FEJEZET.

A BALATONNAK ÉS PARTMELLÉKÉNEK FLORISZTIKAI IRODALMA, KÉZIRATA ÉS KUTATÓI.

A Balatonmellék növényzetét már sok hazai botanikus vizsgálta, sok kisebb-nagyobb-terjedelmű florisztikai ismertetés vagy idézés jelent meg már róla, de az egész Balatonnak és partmellékének növényvilága rendszeresen összeállítva, geografiailag megszóllaltatva, általában tudományosan feldolgozva nincs, sőt a kryptogám növényzet (II. köt. 1. szakasz, 7. old.), valamint a hínár biológiai ismertetése is, egycsenen a Balaton-bizottság működésével kezdődik, neki köszönhető. A mit idáig a Balatonmellék növényzetéről tudtunk, mindössze hézagos. — A megjelent florisztikai közlemény nem tervszerű kutatás és tanulmány eredménye, hanem, kevés kivétellel, inkább alkalmyszerű, rövidebb ideig tartó gyűjtés vagy vizsgálódás, melyet a kutatók különböző időben adalékszerűen bocsátottak közre. A mi összefüggőbb tanulmány volt, WIERZBICKI-é és SZENCZY-éké, az is kézirat maradt. Sőt KITAIBEL jegyzeteiben is lelni elég kiadatlant. Tanulmányunk előtt legkimerítőbb a vidékről KITAIBEL PÁL és SIMKOVICS LAJOS közlése. Minthogy a Balatonmellék flórájának irodalma, kevés nagyobb közlésen kívül, inkább elszórt apró adalék, történetyszerű rendbe nem foglaljuk, hanem betűrend során közöljük. A hínár irod. 60—62. o.

ÁRVAY JÓZSEF ERNESZT, KITAIBEL kézirata szerint «Wirtschaftsbeamter des Gf. Hunyadi in Ūrmény», tehát aligha Rev., mint KANITZ¹ állítja. Két kis növényjegyzéke van a M. Nemz. Múzeum könyvtárában: Verzeichniss einiger seltenern Pflanzen Ungarns (1804), keszthelyi és ūrményi termőhelyekkel (Quart. Lat. 598 és 175). Rövidítve ÁRV.

ASCHERSON PAUL (később és GRAEBNER PAUL): »Synopsis der mitteleuropäischen Flora»; Leipzig, 1896—1900, I., II. (1—464. o.) köt. — A Balatonmellékéről is idéz (*Equisetum variegatum*, *Potamogeton perfoliatus*, *Najas intermedia*, *Sesleria Budensis* stb.). — BENTHAM, 307. old.

BERNÁTH J.: Egy balatonparti földszüllyedésről; Földt. Közl., XI., 1881., 137—40. — Rákóczi fájának rövid ismertetése (különnyomás 1—4. o.). — BILIMEK DOMOKOS, I. a 317. old.

BOLGÁR M.: A Balaton természettani ismertetése; Délmagy. Természettud. Füzetek, 1891, 1—26. old.

BORBÁS VINCE: Újabb jelenségek a magyar flórában; M. tud. Akad. Math. és Természettud. Közlemény., XII. 1875, 4. sz. 75—88 (*Centaurea Gaudini* 88. old.).

— — A magyar birodalom vadon termő rózsái; u. i. XVI. 1880, 4. sz. 305—560. old.

— — Közép-Európa, különösen Magyarország kakukfüvei; u. i. XXIV. 1890, 2. sz. 37—116. old.

— — A szerbtóvis hazája és vándorlása; u. i. XXV. 1893, 1—99. old.

— — Magyarország juharfái; Természetrajzi Füzetek XIV. 1891, 68—80.

— — A bolgár flóra vonatkozása hazánk flórájára; u. i. XVI. 1893. 40—53.

— — A hazai vajfüvekről; u. i. XVII. 1894, 62—74, 82—84; Természettud. Közlöny 1893, 233—34.

— — Nomenklaturai fejtegetések; u. i. XIX. 1896, 209—24, 256—63. old.

— — A *Dictamnus albus* systemája és földrajza; u. i. XIX. 1896, 348—57, 386—88.

— — A fogörömfű hazai fajairól; u. i. XXI. 1898, 441—72.

— — *Odontites pratensis*; Oesterr. Botan. Zeitschr. 1899. 275—77. *Lamium O.* 1900, 227.

— — A fátrahegység nemzeti és növényzeti alapon; I. a 222. oldalunkon.

— — A növények alkalmazkodása a vízhez vidékünkön; Természettud. Közlöny, 1879, 282 83.

— — Adalék Közép-Magyarország flórájához; u. i. 1875, 131—133 (pemetefű).

— — Jövevények flóránkban; u. i. 1883, 491—493 (SEBESSY ALAJOS, lásd a 135. oldalunkon).

— — A hazai gyékényfélék földrajzi elterjedéséhez; u. i. 1885, 226—228.

— — A mocsárfa s nevezetesebb tölgyeink magyar nevei; u. i. 1886, 346—357.

— — Veszprémi *Gagea arvensis*; 1890, 332. — *Knautia Pannonica*; u. i. 1893, 606. old.

¹ Versuch einer Geschichte der ungar. Botanik, 147.; Geschichte der Botanik in Ungarn, 178.

- BORBÁS VINCE: A fehér mályva méhcsípés ellen s a Balatonnál; Természettud. Közlöny, 1891, 554.
- — A katonapetrezselyem és más népies eleségfűvünk; u. i. 1893, 243—48.
- — Növényikrek, különösen ikerlevelek; u. i. Pótfüz. 1893, 121—133.
- — *Hieracium Wiesbaurianum*; u. i. 1894, 47. — *Hier. setigerum* var. *Balatonense*; 1894. 499.
- — Néhány bojtortjános gyümölcs terjedése hazánkban; u. i. 1894. 235.
- — A pécsi *Knautia ciliata*. — A növénygeografiának egyik feladata; u. i. 1894, 489 (v. ö. 202. o.).
- — A sulyom pusztuló félben; u. i. 1894, 289, 297—322.
- — A hévízi tündérrózsza keletkezésének analogonja; u. i. 1894, 146—52 (Pótfüz.).
- — Pars pro toto a botanika magyar neveiben; 1894, 157. Pótfüz. 193—206.
- — A *Matricaria chamomilla* magyar nevei; 1895, 220—221.
- — Néhány mesés fűvünkről; u. i. 1896, 201—204. — Fehérvirágú gyöngyike; u. i. 1896, 277.
- — A magyar flórából; u. i. 1896, 230—40. A természettudom. társulat útján, az 1896-iki ezredévi kiállításon bemutatott biológiai csoportok növénytani részének ismertetése. Rendszertani és földrajzi csoportok. — A szerkesztett nyolcz kép közül egyik «A balatonmelléki szemelvény» (a 2. számú kép 1—6. és 8. növénye, 336. old.) egyenesen a Balaton mellékének volt szentelve. Bemutatja a *Seseli leucospermum*, *Smyrnum perfoliatum* var. *Kitaibellii*, a *Galium Austriacum* var. *Balatonense*, a *Leontodon incanus*, *Myosotis snawcolens*, a *Polygala amara* var. *Balatonica*, a *Daphne cneorum*, meg a *Knautia Pannonica* száritott példáit. A III. kép a «Tavi vegetatiókn»-ból a balatoni két hínárt mutatja be (2., 3. szám, 340. old.).
- — *Doryenium suffruticosum*; u. i. 1896, 510. old.
- — A *Cynoglossum officinale* magyar nevei; u. i. 1896, 651—52.
- — *Arenaria serpyllifolia* var. *tenuior* Söjtörről (Zala); u. i. 1896, 557.
- — *Stachys Germanica*; u. i. 1897, 437. — *Asclepias Syriaca* Veszprémben; u. i. 1897, 437—38.
- — A magyar flórának ismeretlen kútforrása; u. i. 1897, 208—209. old.
- — Teljesvirágú *Delphinium consolida* var. *adenopodum*; u. i. 209. old.
- — A nizzai konkoly hazánkban; u. i. Pótfüz. XL. 1897, 40—41.
- — *Humulus Japonicus* (japáni komló) Keszthelyen; Term. Közl. 1898, 445.
- — A szerb tövis csirázásának ideje; u. i. 1898, 500.
- — A zanótbokor virágzása kapcsolatban az évszakkal; u. i. 158—164 (Pótfüz.).
- — Az *Orobus ochroleucus* vagyis *Vicia Pilisiensis* magyarföldi növény sorsa; u. i. 1899, 189—91.
- — Zur Verbreitung und Teratologie von *Typha*; Oesterr. Bot. Zeitschr. 1886, 81—85.
- — Flora von West- und Mittel-Ungarn; u. i. 1892, 141—46, 184—87, 216—17, 286—90; u. i. 1893, 68—70, 359—62.
- — *Coronilla Emerus*; Erdészeti Lapok 1886, 575—76; v. ö. u. i. 1886, 332. is.
- — Zur Specificität von *Chlora* und *Erythraea*; Bot. Centralblatt, LIX. köt. 1894, p. 161—64.
- — *Tilia Richterii* n. sp. hybr. (*T. cordata* [*T. parvifolia*] × *super-petiolearis*) und zu der Geschichte der Silberlinde; u. i. XXXVII. köt. 1889, 161—68.
- — Vasvármegye növénygeografiai viszonyai; — Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, 1897, és különnyomás 497—548.
- — Magyarország természetes flórájának tagosodása; Magy. orvosok és természetvizsgálók munkálatai, XXIX. 1898, 183—194.
- — BAENITZ: Herbarium Europaeum-ában kiadta a Balaton mellékéről az *Artemisia Austriaca*, *A. saxatilis*, a *Polygala amara* var. *Balatonica*, *Leontodon incanus*, *Veronica Kovácsii*, *Tilia Füredensis*, *Glecoma tamiifolia* 70, SCHULTZ: Herbarium normale-jában pedig a *Scilla autumnalis* L., *Artemisia saxatilis*, *A. Austriaca* 50 herbariumi példáját.
- — A Balaton partmellékének botanikai néprajza; Földr. Közl. 1894, 57—78; Botanische Ethnographie der Balatonseegegend; u. i. ABRÉGÉ, 1894, 13—16. (A hínár irod. lásd 62. o.)
- — A kecskerágó másodvirágzása; Kert, 1896, 877. — Bpest flórájának diszfűzfái; u. i. 1899, 12—14.
- — A hővízi tündérrózsza vagy lóbuszvirág történetéből; u. i. 1899, 307—12.
- — A legszebb piros *Knautia*; u. i. 1896, 200—202.
- — Csabairem. Nyelvőr 1896, 553—54. — PALLAS Lexikon-ában is van elszórt adalék.
- BRAUN ALEX.: Fragmente einer Monographie der Characeen; Berlin, 1882.
- BRAUN HENRIK: Ueber einige Arten und Formen der Gattung *Mentha*; Verhandl. der Zool.-Bot. Gesellsch. Wien, 1890, 351—508. Ebben a magyar menták nagy része tőlem ered.
- BRIQUET JOHN: Monographie du genre *Galeopsis*; Brüssel, 1893. *G. orophila* Briq., non Timb.

- CZAKÓ KÁLMÁN *Erechtites*-t észlelt Keszthelyen.
- DEGEN ÁRPÁD 1893. júl. 15. a fehérvirágú *Knautia Pannonica* HEUFF.-ért Gyenes és Büdöskút körül botanizált, s a gyűjtöttéket közölte velem.
- DEININGER IMRE, I. e munka 62., 80. old. — DÉSÉGLISE ALFRÉD, I. Opiz.
- DIÓSZEGI ÉS FAZEKAS: Magyar Fűvészkönyv; Debreczen, 1807 (lásd 56. old.).
- ENTZ GÉZA Almádi vidékén az *Asplenium adiantum nigrum*-ot és *Ajuga Laxmanni*-t ismerte föl.
- FILARSZKY NÁNDOR: A *Chara*-félék; Bpest, 1893. «Fők» Siófokra, *Badacsonyfalu* Bd-Tomajra javítandó.
- GRÓSZ LIPÓT Almádiból több nyári növényt közölt velem.
- GYÖRGY ALADÁR: Tengermaradvány-e a Balaton? Földr. Köz. 1884, 1—12. old.
- HABERLANDT FR.: Von Keszthely nach Tihany, Reiseskizze; Oester. Bot. Zeitschr. XI. 1861, 10—19.
Némi geológiai és entomológiai közlés is van benne. Rövidítve HAB.
- HAZSLINSZKY FRIGYES: Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézi könyve; Pest, 1872 (321. o.).
- HENCZ ANTAL: A hínárról; Term. Közlöny, 1889, 457—58.
- HERMANN G.: Új adatok Magyarország flórájához; Term.-r. Füz., VII. 1883, 127—29. Röv. HERM. I.
— — Adatok Magyarország flórájához; u. i. IX. 1885, 281.
- HERTELENDY ISTVÁN Dörgicséről, 1899. tavaszán növényeket küldött nekem.
- HEUFFEL J.; Die in Ungarn vorkommenden Arten der Gattung *Knautia* Coult., nebst einigen Bemerkungen; Flora 1856, Nr. 4, p. 49—56. (*Kn. Pannonica* Büdöskút körül).
— — Fragmenta monographiae *Caricum Hungariae*; *Linnaea*, XXXI. 1862, 659—727.
— — *Caricinae in regnis Hungariae etc.* . . . sponte nascentes; Flora 1844, II. 527.; a Magy. orv. és természetvizsgálók Munkálataiban is megjelent 1844.
- HILLEBRAND F.: Beitrag zur Flora von Ungarn; Verhandl. der zoolog.-bot. Gesellsch. 1857, 40—42.
- HORVÁTH Z.: A Balaton és partvidéke; a nagyszombati kath. főgymnasium értesítője 1891/92, 3—14.
- HOST M.: Flora Austriaca; Bécs, I. 1827, II. 1831 (*Hippocrepis flexuosa*, II, p. 348. Tihanyon, gyűjté PORTENSCHLAG).
- HUTTER MIHÁLY premontrai tanár 1808/09. Keszthelyről néhány növénye van a M. N. Múz. gyűjteményében, I. SZENCZY.
- ISTVÁNFFI: lásd II. köt. I. szakasz és a II. szakasz 54. old. jegyz.
- JANKA VIKTOR: *Sesleria Heuffleriana*; Oesterr. Botan. Zeitschr. XIII. 1863, 113.
- JÓSA LÁSZLÓ: Keszthelyen, Festetich gróf könyvtárában e szerzőtől «Keszthelyi flóra 1—2 óra járásnyi távolságban» című kézirat van, év nélkül, éhhetőleg a kis gróf valamelyik nevelőjétől. Számos téves közlés van benne, mint OEFFNER-ében is, azért más megbízható jegyzetek és saját kutatásom nyomán mellőztem. — Megemlítettem, nehogy később valaki becses kéziratnak «födözze föl».
- KERNER ANTAL: Der Bakonyer-Wald, eine pflanzengeographische Skizze; Verhandl. der Zool.-bot. Gesellsch., Wien, VI. 1856, 373. stb. old. A Balaton mellékére szorosán ki nem terjeszkedik.
- KITAIBEL PÁL: *Acrobrya protophyta Hungariae*, opus postumum; *Linnaea* 1863, 263—82. KIT. Krypt.
— — Iter Baranyense, 1799, uti napló, kézirat a M. N. Múzeum könyvtárában, Quart. Lat. 175; (lásd NEILREICH: Aufzählung XIV.) és Diarium itineris Bar. (inkább Vesprimiensis!) Quart. Germ. 20. — A Balaton mellékét érintvén, sokat jegyzett. — Rövidítve KIT. Bar. Kit. Add. — PAULI KITAIBELII: *Addimenta ad floram Hungaricam, e manuscriptis . . . musei nationalis Hungar.* edidit A. KANITZ, *Linnaea*. XXXII. 1863, 1—338. Sok termőhelyet közöl a Balaton mellékéről.
- Kit. Slav. — KITAIBEL szlavóniai útjának naplója. Kézirat a M. N. Múzeum könyvtárában (Quart. Lat. 177), lásd NEILREICH: Aufzähl. XV, Reliquiae és Waldstein.
- LÁNG ADOLF FERENCZ-től BENTHAM *Labiatarum Genera et spec.* 1834. 697 *Teucrium Laxmanni*-t közöl Veszprémvármegyéből. — LEONHARDI HERMANN, I. a 311. old.
- LÓCZY LAJOS, a nádas elterjedéséről, Földr. Közlem. 1894, 142. old.
- LOVASSY SÁNDOR: Növényhonosítási kísérletek a Hévvízen s a Szöllőhegyen; Keszthelyi Hirlap 1898, 26. sz. (*Nymphaea Lotus*, *N. coerulea* Savigny, *N. rubra* Roxb., *Pyrethrum cinerariae-folium* Trev. — A nilusi lótoszvirágok Hévvízen; u. i. 1898, 38. sz. szept. 11.
— — Újabb növényhonosítási kísérletek a Hévvízen; Keszthelyi Hirlap 1899. 9. sz.
- NEILREICH AUG.: *Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefäßpflanzen nebst einer pflanzengeographischen Uebersicht*, Wien, 1866. — Az 1866-ig megjelent florisztikai közleményeket a Balaton mellékéről pontosan a többi közé iktatja. — Az

- 1870-ben hozzájárult Nachträge und Verbesserungen a Balaton mellékét nem érinti, mert az 1866—70. időközben a Balatonmellék flórájából semmi közlés sem jelent meg.
- NEILREICH AUG.: Diagnosen der in Ungarn und Slavonien beobachteten Gefässpflanzen, welche in KOCH's Synopsis nicht enthalten sind. Wien, 1867. 1—153.
- — Nachträge zu MALY's Enumeratio plantarum imperii Austriaci, Wien, 1861. 1—348.
- OEFFNER J.: Consignatio plantarum Keszthelyiensium, a Josepho Oeffner in herbarium reductarum, év nélkül, kézirat a keszthelyi Festetich-könyvtárban. Lásd JÓSA.
- OPIZ M. F.: *Mentha Wierzbickiana*; Flora 1824, 525.
- — Nomenclator Botanicus. Prága, 1831. (M. Schleicheri Op.). V. ö. DÉSÉGLISE ALFRÉD: *Menthae Opiziana*, Lyon, 1881, 33. old. — PETHÓ GYULA, l. a 294. old.
- PIERS VILMOS néhány növényt küldött Hévvíz környékéről meg a Tátikáról.
- PILLITZ BENŐ és WEISS JENŐ több növényt küldött Almádi vidékéről.
- PORORNY AL.: Zur Flora des ungar. Tieflandes; Verhandl. d. zool.-botan. Gesellsch. 1860, 283—90 (*Urtica galeopsifolia* Kéthely körül).
- — Die Vegetationsformen des ungarischen Tieflandes; Bonplandia, 1860, 151—53, 182—85, 192—95. old. Kéthely mellett a nem turfásodó vízi növényzetet (*Hydrophytenmoor*), s Kéthely és Keszthely határában lápmedenczét említ.
- — Untersuchungen über die Torfmoore Ungarns; Sitzungsber. d. math. nat. Klasse d. kais. Akad. der Wiss. Wien, XLIII, 57. Ugyanez magyarul a következő czímen:
- — Magyarország tőzegképletei; M. T. Akad. Math. Termész. Közl. II. köt. 1862, 78—144. old. A Balaton mellékét a 87., 90., 116—21. oldalon érinti. Minthogy a magyarnyelvű közlemény részint a hazai viszonyok szerint javított, azért én ezt használtam a német helyett.
- PORTENSCHLAG F. (1772—1822) a múlt század elején a Balaton mellékén is botanizált, s az eredményt KITAIBEL-lal közölte, a kinek kézíratai közt (a M. Nemz. Múzeum könyvtárában) Quart. Lat. 598. sz. a. van kis növényjegyzék tőle. — A *Knautia canescens*-t láttam a Balaton mellékéről JACQUIN herbariumában; l. HOSt. Rövidítve PORT.
- Rel. Kít. — Reliquiae Kitaibelianae, Iter Baranyense, anno 1799 susceptum, 2—10 és Iter Fürediense 109—119. V. ö. e munka 61. old. Verh. d. Zool.-bot. Gesellsch. Wien, 1862—63. Sok közlés van benne a Balaton mellékéről, még pedig annál becsebb, mert százéves értéke van.
- ROCHEL A.: *Echinops Ruthenicus* a Balatonnál, Reichenb. Fl. Germ. excurs. I. 293.
- ROHRBACH PAUL: Ueber die europäischen Arten der Gattung *Typha*; Abhandl. d. Botan. Ver. für Brandenb. XI. 1869, p. 67—104. A 92 és 94. old. PRESL után a *Typha minima*-t említi a Balaton mellékéről.
- RÓMER FL.: Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban; Magy. Akad. Értesítő II. (1860—61) köt., 4. sz., 287—385. old. Többször vonatkozik benne a Balaton mellékére.
- RÖSLER, *Scilla autumnalis*-t küldött Bfüredről Reichenbach Fl. Germ. exc. részére 140¹⁶, n 717.
- RUMY KÁROLY: Jegyzéke azon festő növényeknek, melyek Magyarorszáiban stb.; M. orv. és term.-vizsg. Munkálatai VI. 1846, 324.
- Sadl. — SADLER J.: Plantae circum Fűred observatae, 1842. Kézirat a M. N. Múzeum növénytani osztályában. Fol. Lat. 3075, 2 oldal.
- SADLER J.: Dissertatio inauguralis sistens decriptionem plantarum epiphyllispermarum Hungariae indigenarum. Pestini 1820. — De filicibus veris Hungariae. Budae 1830.
- Schult. Ö. Fl. — SCHULTES J. ÁGOSTON: Oesterreichs Flora. II. kiad. Bécs 1814, akkorában Magyarország flórájának tükre és tudományos forrása. — SEBESSY ALAJOS, l. 135. old.
- S. SEBESTYÉN: Die ungarischen Holzarten mit ihren ungarischen Benennungen. Kézirat a M. Nemz. Múzeum könyvtárában KITAIBEL kézíratai közt (Quart. Lat. 598). Az Erdészeti Lapok 1884. évf. 263—66. old. közöltem. Kétségtelenül Tul-a-Dunánról eredő szavak, mert SEBESTYÉN-től KITAIBEL kézíratai között Keszthely vidékének csinos kis térképe is van.
- Sigm. — SIGMUND KÁROLY LAJOS: Fűred's Mineralquellen und der Plattensee. Pest, 1837. — A 45—48. old. Botanische Notizen czímen növényeket is számít elő a vidékről, még pedig a 46—47. old. termőhelylyel, a 47—48. old. termőhely nélkül. Forrása állítólag KITAIBEL, SADLER, ROCHEL herbariuma és kézírata volt, kivált a SZENCZY, HUTTER és WIERZICKI Elenchusa, a melylyel SIGM. nomenklaturája sok helyen egybevág. Több becse adatot közöl. NEILREICH (Aufzählung XII) szerint SADLER állította volna össze, de SZENCZY-ék terjedelmes Elenchusához képest SIGMUND növénytani közlése kevés. — Az általános rész

szerint a hegy csúcsát erdő, a lejtőt szőlő és legelő borítja, lent a parton rét zöldellik. Tihany flórája szegény (46. old.).

SIMKOVICS (1886 óta SIMONKAI) LAJOS: Adatok Magyarhon edényes növényeihez; Mathem. és Természettud. Közlem. XI. köt. V. szám, 1874, 157—211. old. — 1873. április és augusztus havában Keszthely, a Badacsony, Tihany, Füred és Boglár környékén botanizált és számos ritkább vagy közönséges növényt jegyzett föl. Tavaszi növényei enumeratiómat meglehetősen kiegészítik, mert itt én tavaszi időben nem voltam. Térkimelésből azt a helyet nem idézem, melyről előtte azt a növényt már megbízható botanikus közölte.

SIMONKAI L.: Hazánk és a földkerekség hársfáinak bíráló átnézete; Ak. Közl. XXII. 1888, 271—352.

— — Hazánk tölgyfajai. Budapest, 1890. (*Quercus pendulina*).

— — Hazánk flórájának Tricherái; Term.-tudom. Közl. 1893, 605—606. old.

— — Újabb mozgalmak és eszmék hazánk flórája terén; M. orv. és természetvizsgálók Munkálatai XXV, 1891, 425—29 (*Alisma parnassifolium*).

— — *Centaurea Gaudini*, Oest. Bot. Zeitschr. 1888, 38. old. Rövidítése SIMK.

SZENCZY IMRE: Növényvándorlás; A magyar orv. és term.-vizsgálók VIII. nagygyűlésének Munkál. 1847 (1863), 229—32. old. Darwin-irányú csinos czikk.

SzHW. — SZENCZY, HUTTER et WIERZBICKI: Elenchus plantarum in territorio Keszthelyensi a cl. cl. Sz. H. et W. observatarum, exmissis cryptogamis 1842. Kézirat a M. N. Múz. növénytani osztályában. Fol. Lat. 3029, 12 oldal. Az eredetijét Csornán, Keszthelyen és Szombathelyen nem ismerik. Becses kézirat, minden növényét figyelemre méltattam, mert megbízható botanikusok kezéből való. SZENCZY-nek számos növényét láttam részint a M. N. Múzeum herbariumában, részint a szombathelyi premontrei rend gymnasiumi növénygyűjteményében (1882). — WIERZBICKI mint hazánk flórájának jeles kutatója ismeretes. — HUTTER-ről keveset tudunk. A kézirat az akkori szokás szerint betűrend során közli a növényeket, autor és termőhely nélkül. Én a termőhelyet keszthelyvidékinek vettem, noha kétségtelen, hogy némely növény (*Lamium orvala*, *Cyperus*-ok) távolabbi vidékről, sok növény Keszthely vidékének északi részéről vagy a Bakonyból való.

SZÉP REZSŐ: Sümeg határának edényes növényei; a sümegi reáliskola XXXII. értesítője 1890, 9—29.

— — Pótlék Sümeg határának edényes növényeihez; u. i. XXXIII. 1891, 6—11. — Ez a két közlemény a Balatonmellék flórájának folytatódása északnyugat felé. Mint a partmelléktől távolabb eső vidéket, bővebb figyelemre nem méltathattam, de néhányszor idézem, a midőn más forrásból merített növényt én a Balaton mellékén nem láttam, de mint hitelt érdemlőt el sem hallgathattam. Ilyenkor a sümegi termőhely is bizonyítja, hogy a vidéken teremhet, s hogy a földrajzi elterjedése e vidéken egészen természetszerű.

SZÉPLIGETI GYÖZÖ: Adatok a gubacsok elterjedésének ismeretéhez stb.: Term.-r. Füzetek XIII. 1890, 12—25, 40—44. II. közl. u. i. XVIII. 1895, 214—19.

SZIKLAY J, l. 62. old. — VESZELSZKI ANTAL, l. a 273. old. — WEISZ JENŐ dr., l. PILLITZ.

W. et KIT. — WALDSTEIN és KITAIBEL: Descriptiones et Icones plantarum rariorum Hungariae. Vindobonae 1799 (1802)—1812, 3 köt. Dékasonként és füzetenként¹ jelent meg s pedig:

1799. november 1—10. számú kép	1803.	131—170. számú kép.
1800. 11—50. » »	1804.	171—190. » »
1801. 51—90. » »	1805.	191—200. » s az egész 2. köt.
1802. 91—130. » ² s az egész 1. köt.	1806.	201—220. » ³

¹ WALDSTEIN és KITAIBEL az első dékás megjelenését az 1799. márcz. 17. kelt hirdetés szerint 1799. nov. 1-re, azután 3—3 hónaponként való megjelenését igéri. Ekkor már 80 kép volt készen. Három első dékasát 1800. jún. ismerteti az Allg. Leipz. Zeit. 175. sz. 657—59. old. V. ö. Röm. Arch. II. Bd. 2. Stück, 1801, 306—308. old., III. 1803. 271—73. old.

² A 102. képet (*Veronica foliosa*) SCHRADER (Veron. 1803, 35) már citálja, tehát nem 1805-ben jelent meg. Ellenben, hogy WILLDENOW a 66., 80. (1801), 110., 114—116. (1802) képet a Sp. pl. III. köt. (1800) 3. darabjában, a W. et KIT. kép- és lapszámával idézi, nem lehet más értelme, mint, hogy ez a 3. db, évszám nélkül, 1500—2200 lapjával 1802-ben (nem 1800) jelent meg.

³ WILLDENOW: az Enumeratio pl. horti r. botan. Berolin. 1809 (előszava 1808) a 154., 146., 474., 478., 470. old. a 202, 204., 213., 212. és 222. s állítólag 1812-ben megjelent képet idézi.

1807.	221—240. számú kép ⁴	1810.	261—270. számú kép,
1808.	231—250. » »	1811—12.	271—280. » s 3. köt. V. ö. BORBÁS:
1809.	241—260. » » ⁵		Term.-rajzi Füzetek XII. 1889, 222—223.

Az első kötetben, a 41. old. *Trifolium (Melilotus) dentatum*, 47. old. *Alcea pallida*, 48. old. *Lactuca stricta*, 71. old. *Teucrium Laxmanni*, 72. old. *Crepis hieracioides* W. et KIT., 74. old. *Pimpinella (Trinia) glauca*, 93. old. *Brassica polymorpha* — *Sisymbrium iunceum*, A II. kötetben, a 144. old. *Vicia sordida* Babócsa körül, 163. old. *Plantago sericea*, 173. old. *Sternbergia*, 193. old. *Ranunculus nodiflorus* Rátót.

A III. kötetben, a 245. old. *Crepis agrestis*-t említi a Balaton mellékéről.

WETTSTEIN RICHARD: Monographie der Gattung *Euphrasia*; Leipzig, 1896, a tőlem kapott *Euphr. Rostkoviana*-t és *E. stricta*-t közli Keszthelyről.

WIERZBICKI PÉTER, 1821/2—1823 4. tanévben a keszthelyi georgiconban a chemia, technologia meg az állatorvoslás tanára volt. I. Nagy Lexicon XVI. köt. 1042—43. old. és SZENCZY.

WIERZB. mspt. *Plantae rariores, quae sponte crescunt in Keszthelyiensi agro, aquis, silvis montibusque confinibus*. 1820. — Kézirat és a vidék 30 növényének gyönyörű festése gr. FESTETICH TASZILÓ könyvtárában Keszthelyen. Ez a 80 esztendővel ezelőtt írt munka, 30 növényével is kellő bizonyíték, hogy ennyi esztendő alatt a flóra mennyit változik. Alföldi mohával átszőtt lápon a hegyi tengerszem növényzete (142. old.) díszlett. V. ö. Term.-tudom. Közöny 1897, 208. o. — 1. kép. *Smyrnium perfoliatum*, 2. *Ruscus Hypoglossum*, 3. *Eryngium planum*, 4. *Hemerocallis fulva*, 5. *Galium Keszthelyense*, 6. *Schollera paludosa*, 7. *Glaucium phoeniceum*, 8. *Andromeda polifolia*, 9. *Althaea pallida*, 10. *Statiotis aloides*, 11. *Quercus heterophylla*, 12. *Convolvulus Cantabricus*, 13. *Lindernia pyxidaria*, 14. *Limnanthemum nymphaeoides*, 15. *Trapa natans*, 16. *Orobanche ramosa*, 17. *Comarum palustre*, 18. *Cyperus Monti*, Porrog hegye tövében, nagyon ritka (Csurgó vidékén), 19. *Elatine Alsinastrum*, 20. *Salvinia natans*, 21. *Verbascum ferrugineum*, 22. *Campanula (Adenophora) liliifolia*, 23. *Lamium Orvala* a kursaneci erdőben s itt a Dráva mentén (Csáktornya vidéke), 24. *Sternbergia colchiciflora*, 25. *Drosera rotundifolia*, *D. longifolia*, 26. *Mespillus coccinea*, 27. *Allium atropurpureum*, 28. *Dentaria trifolia*, 29. *Rubus hirtus*, 30. *Carthamus lanatus*. A távolabbvidékit, melynek a termőhelyét itt közöltük, a systematikus részbe nem iktatjuk.

WINTERL JAKAB, I. 148. old.

II. FEJEZET.

A CSALÁD, NEM ÉS FAJ ELŐSOROLÁSA.

I. osztály. CHARACEÁK, CAROPHYTA.

A *Characeák* vagyis csillárkafélék az édesvízi növényeknek megfogyatkozott kis csoportja; az egykori vizek növényeinek ősi emléke, a növényrendszernek nagyon megszakadt láncszeme. A moszatok közé nem igazán való; helyesen a moszatok és moharendűek között, mint külön növénykört is ismertetik. Bár sem nem edényes fűvek, sem nem virágzanak, florisztikailag mégis hatnak, a kisebb vízben, zombéközben stb., a Balaton partszélén, tiszta vízben kisebb-nagyobb hínárpárna, szembe-tűnök. A florista nem szokta elhanyagolni. REICHENBACH, a *Flora Germanica excursoria* I. köt. 147—50. old. a *Najadeák* alatt, NYMAN pedig a *Conspectus florae*

⁴ A 223. táblát BESSER a *Primitiae fl. Galic.* I. köt. (előszava 1807. aug.) 176. old. idézi, a XVIII. old. pedig kijelenti, hogy a 3. köt. három fasciculusa már megjelent. A 222. képet (*Dianthus petraeus*, non MBIEB) DONN *Hortus Cantabrigiensis* ed. 4, 1807, p. 100 idézi, a kerti tenyésztését pedig 1804-től számítja.

⁵ BESSER i. h. II. köt. 1809, 391. old. a 259. táblát (288. old.) a 393. old. a 253. képet, WILLD. En. a *Campanula divergens*-t (t. 258) és *C. macrostachya*-t (t. 263) lap és ábraszám nélkül idézi.

Europaeae appendixeül (16–21. old.) közli. ISTVÁNFFI a moszatok közt nem közölte. A *Characeák* termete, csillagos elágazása, a vízparti surlófüfűhöz hasonlít; — ugyanezzel egyezik meg sok virágzó vízi fű örves levélállása is (18. old.) A *Chara hispida* tüskés, mint a *Naias marina*, a többi faj *Naias minor* módjára törékeny. A *Chara* meg a *Nitella* azonban a szárát tetemesen megereszteni nem bírja, azért a Balaton mélyebb vizében nem terem. Csodálatos, hogy a németországi gazdag *Chara*-vegetációhoz képest, a Balaton nagy terjedelmén sem a fajok, sem az individuumok száma nem nagy, ritkább faja (*Chara crinita*, *Ch. tomentosa*, *Ch. gymnophylla*, *Ch. tenuispina*) kevés és valóban ritka; hamar és könnyen elpusztúl.

1. *Chara hispida* L., Species plantarum 1753, 1156, Kh (SzHW), Sf,¹ a Balatonban, vízben Fokszabadi szőllei alatt (Rel. Kit. 2), de KITAIBEL növénye a cseh múzeum gyűjteményében, BRAUN és LEONHARDI vizsgálata nyomán = *Ch. crinita* és *Ch. tenuispina*; lásd a 6. és 7. sz. — 2. *Ch. vulgaris* L. 1156, a «*Chara vulgaris foetida* VAILL. Act. 1719, p. 23, t. 3, f. 1», a *Hippuris foetida* Dill. Giss. 105, továbbá az *Equisetum foetidum* sub aqua repens BAUH. Pinax 16 etc. idézése nyomán nem más, mint a fiatalabb *Ch. foetida* A. BR. in Annal. d. scienc. nat., ser. II, 1834, Esquisse monogr. du genre Chara 354, Flora 1835. I. 63; a Balaton partján a leggyakoribb csillárka. Siófoknál a Balatonban s vizekben Fokszabadi szőllei alatt (Rel. Kit. 2, LEONH. Österr. Armleuchter-Gewächse» 1864, 98), Bd-Tomaj (SIMK. ap. FILAR. 65, subinermis longibracteata) partján, Bf (SIMK. ibid., subinermis, longibracteata divergens), Tördemicz és Szgl árkaiban, H körül (BORBÁS 1891), Kh pocsolyáiban! meg a part vizeiben! (SzHW), Vd vizében. — 3. *Ch. fragilis* DESV. in LOIS: Bot. Not. 1810, 137; Vd vizeiben! — 4. *Ch. tomentosa* L. 1156, SzHW (*Ch. ceratophylla* WALLR. Annus Botan. 192), Kh vizeiben (SzHW). Nem láttam, de BRAUN i. h. 140. old. a Velenczei-tóból följegyzi. — 5. *Ch. gymnophylla* A. BR. Esquisse 354, pro var. *Ch. foetidae*, A tözeges rétjein (SIMK. in FILAR. i. h. 62, mint *tenerrima condensata* A. BR.). Vajjon él-e még ott? A füredi fürdő meg A közt levő mocsaras rész sokat száradt, 1899 is, épp úgy, mint a főváros vidéke, hol az 1868–75. közt észleltem *Charák* a termőhely átalakítása miatt ma nehezen v. nem lelhetők. — 6. *Ch. crinita* WALLR. Annus Botanicus 1515, 190; Sf, Fokszabadi sósvízű pocsolyáiban (Kit. Bar.), a szomszéd terület² példái alapján hihetőleg a var. *Hungarica* BORB. Mathem. és Természettud. Értesítő I. 1882, 87, eltérés (var. *laxa*? MIGULA l. c. 1890, 361; különben a *laxa* nevet KALCHBRENNER előbb már a szepesi [Zsivabrada] eltérésre ruházta).³ LEONHARDI saját és AL. BRAUN vizsgálata s a prágai cseh múzeum gyűjteményében levő példák alapján, i. h. 63. és 95., a Reliquiae Kitaibelianae 2. említett (Iter Baranyense 1799) *Ch. hispida*-t a *Ch. crinita*-hoz vonja. Egészen helyes, mert ez a *Chara* Túl-a-Dunán elég gyakori, másrészt KITAIBEL idejében (1799) a *Ch. crinita* (1815) megnevezve nem lévén, KITAIBEL a siófoki *Chará*-t *Ch. hispida*-ul jegyezhetette. — 7. *Ch. tenuispina* AL. BRAUN, Flora 1835, I. 68; Sf (Fok!) sósvízű pocsolyáiban (*Ch. hispida* W. et KIT. in herb. mus. Bohem. Pragensis, pro minima parte) BRAUN (LEONH. i. h. 85) szerint a siófoki *Ch. crinita* közt lelte.

8. *Nitella flexilis* L. 1157, sub Chara; Kh álló vizeiben (*Ch. flexilis* SzHW), n. v.

II. osztály. AZ EDÉNYES VIRÁGTALANOK (PTERIDOPHYTA).

1. család. Surlófüfélék, Equisetaceae.

9. *Equisetum arvense* L. Sp. pl. 1753, 1061, HAB. 12, SIMK.; md. — var. *nemosum* A. BR. in DÖLL: Rhein. Flora 1843, 27, a bp, kivált Al, Bf, Bd, Kh határában. — 10. *E. maximum* LAM., Fl. Fr. I. 1778, 7 (*E. Telmateia* EHRH., Hannov. Mag. 1783, 18. Stück, 287) magam a tó szomszédságában nem láttam, THAISZ LAJOS Somogy-

¹ Fok KITAIBEL-nál, a hogy a nép Siófokot ma is nevezi. A szám az old.-ra vonatkozik.

² Tápe és Györköny körül, Tolnavárm. (BORB. ÖBZ. 1892. 143).

³ RABENHORST: Char. exsicc. III. 67.

várról hozta. — **11.** *E. fluviatile* L.¹ 1062, a Túl-a-Dunánnak vasas forrásait jelző ágas surlófű; a Balaton mellékén csak Szgl teknőjének sáros és forrásos helyén, ritka; — var. *limosum* L. 1062 pro specie, az ágatlan eltérés, u. i. ritka. — **12.** *E. palustre* L. 1061, s pedig kiváltképen a var. *arcuatum* MILDE, Nova Acta XXVI. II, 1858, 461, nedves, sáros helyen, kivált a bp!, Sf (Rel. Kit. 2), Vd medenczében. — **13.** *E. ramosissimum* DESF., Fl. Atlant. II, 1800, 398; SIMK; BORB. FK 472, homokos, iszapos, kissé sós helyen elég gyakori; délibb-vidéki, a hely szerint változik: a) *E. Pannonicum* KIT., in WILLD. Sp. pl. V. 1810, 6. (var. *virgatum* A. BR., Flora 1839, II. 308; *E. variegatum* KIT., Krypt. 265!, herb. fasc. LX, 10! ASCHERSON I. 140, NEILR. Aufzählung 2, non All. nedves, homokos h, kivált a dp: Sf (KIT.), Szántód, Bg, Fd-kitérő, F, Szgl, Tördemicz, Ks határában; — b) *simplex* DÖLL, Fl. Badens. I. 1855, 66, Sf és Szgl homokos h; — c) *procerum* POLLINI, Hort. Veron. 1816, 28, pro specie, ASCHERS. 140 (var. *subverticillatum* A. BR. i. h. 1839, 308). Sf körül homokos mezőn; itt a szára csonkulván, ágai termő füzért fejlesztenek (forma *plusiostachya*), Ks, Szgl, Sümeg (Szép!) körül, Kh! (SIMK.), kivált a vasút árkában; — d) *altissimum* A. BR. in MILDE Sporenpl. 1865, 117. Sf homokján.

Az *Eq. variegatum* ALL. in SCHL. Cat. 1800. 21, 1807. 27, fide NEILR., Fl. Nieder-Öst. 6, et in WEBER et MOHR: Botan. Taschenb. 1807, 60, KIT. Krypt. 265; Siófok körül ugyan nőhetne, mert Kis-Czell körül valóban terem, valamint Szepesmegyének Piennin vidékén (Ullepitsch) meg a Bucsecsen is, de KITAIBEL eredeti növénye Siófokról nem más, mint *E. Pannonicum*.

2. család. Páfrányfélék, Polypodiaceae.

Ennek az ősrégi családnak elterjedése a Balaton mellékén nagyon korlátozott, illetőleg megfogyatkozott. Meleg szikla, hűvös, nedves erdő a kedvelt termőhelye.

14. *Ceterach officinarum* L. 1080, ex BAUH. «Pinax» 354 (*Asplenium ceterach* L. l. c.) bazalt hegyek szikláin (KIT. Krypt. 268, SADL. Filices 15), Szigliget várának északi oldalán (Szép exsicc.!) ritka, a Tátika északi oldalán és Hidegkút felé (Szép exsicc.). Egy tövet Al fölött a hegyen, a szőlő-úton, kőrakáson találtam, tehát a környéken remélhetőleg több is nő. A Badacsony rejtekebb szikláin KIT. és SADL. általános jelzése nyomán nőhet, de a megvizsgáltam sziklákon nem leltem.

15. *Polypodium vulgare* L. 1085, «pinnis oblongis, subserratis obtusis», tehát a typusa a var. *rotundatum* MILDE, Nova Acta XXVI. II, 1858, 631; a Bd (SIMK.), kivált a Kőkapu szikláin, Alsó-Eörs erdeiben ritka; lombja kitelel; — var. *attenuatum* MILDE i. h. 1858, 631, u. o. ritka.

16. *Phegopteris dryopteris* L. 1093 sub Polypodio; Récsé körül hegyi kútban.

17. *Pteridium aquilinum* L. 1075, sub Pteride; a Bd (SIMK.), Gys, Kh erdeiben, innen föl a Gyöngyös völgyén, Récsé hegyein, a Csap-ihegy erdeiben, SzK bokros h, a szőröslevelű alak; — var. *umbrosum* BORB. Verhandl. d. Zool. Botan. Gesellsch. 1875. 784; Gys erdeiben, Bakónak meg a Csap-i-hegy árnyékos h. — E fajtának neve tölem ered, nem LUERSSEN-től, mint ASCHERSON i. h. 83. o. állítja.

18. *Asplenium Trichomanes* L. 1080, SIMK.; a bp szikláinak hasadékaiban, mészén is, bazalton is md, a Csap-i-hegyen és Récsé völgyeiben. — **19.** *A. septentrionale* L. 1068, sub Acrosticho; a Bd szikláin. — **20.** *A. ruta muraria* L. 1081, inclusis var. *elata* LÁNG, in Sylloge pl. 1824, 188, BORB. Pótfüz. 1898, 71, nec non var. *cuneifolia* ČELAK. Prod. Fl. Böhm. 1869, 8, non *Aspl. cuneifolium* VIV. Fl. Ital. fragm. I. 1808, 16; Dörgicse és Bf szikláin. Az újabb pteridografus e faj lombsallangjának ékformáját gyakran eltérő fajták bélyegének tekinti, azért is, mert ez aránylag rit-

¹ A növények elősorolásakor szigorúan NEILREICH: Aufzählung stb. című munkája nyomán haladok, mert más nagyobb alpmunkánk nincs. E munkám, Túl-a-Dunán egyik részének ismeretése, nem teljes flóra, de a NEILREICH-ét tetemesen bővíti, már ezért sem akartam az ő sorrendjétől eltérni. Munkámat — legalább rövid leírással — a kezdő sikeresebben használhatta volna, de diagnosisos munkát kiadni a Balaton-bizottságnak nem volt célja, s ez az enumeratiót is nagyon növesztette volna. Geografiai-értéki munka diagnosist vagy tájékoztatást csak az új vagy kétes növényről közölhet, ezt munkám során a szorgalmas olvasó megteheti. Rövidítés a 304. old.

kább. LINNÉ pedig az *A. ruta muraria* typusáról maga mondja: «foliolis *cuneiformibus*, *crenulatis*». A LINNÉ-idézte Flora Danica képe (190) is erőteljesebb példát ábrázol, hogy széles ékforma levélsallangjával a var. *elatum*-nak jól beillik, ezért tőalaknak én is a var. *elatum*-ot (var. *cuneifolium* CELAK.) tekintem. — var. *Brunfelsii* HEUFLER, Verhandl. d. zool.-botan. Gesellsch. 1856, 335 (var. *rotundifolium* ČELAK, l. c. 1869, 8, *A. ruta muraria* SzHW, SIMK.) a bp szikláin, mészen és bazalton elég gyakori; — var. *leptophyllum* WALLR., Fl. Crypt. I. 1831, 22, Sümeg szikláin (SZÉP!).
21. *A. Adiantum nigrum* L. 1081 (*Phyllitis lancifolia* MOENCH: Meth. suppl. 1802, 316), a Sarvaly-Tátika lánczán (SZÉP R. exsicc!), Alsó-Eörs és Al közt erdőben a Kőcsitő alatt, ritka. Itt ENTZ G. lelte és sziveskedett a helyére elvezetni, az almadii major körül sziklán (GRÓSZ L. exsicc!). A régi gazdagabb páfrányflóra maradéka. — var. *obtusum* KIT. in WILLD. Sp. pl. V, 1810, 341 pro specie, laciniis ultimis ambitu obtusis, dentibus muticis. «In saxosis silvae ad Sümeg» (KIT. Krypt. 279), in fissuris rupium cott. Sümeghiensis et Saladiensis (KIT. in SADL. Epiphyllosp. 27). Az almadii esárda környékén sziklán (GRÓSZ L. exsicc!).

22. *Aspidium aculeatum* L. 1090 sub Polypodio; BORB. Verhandl. zool.-botan. Gesellsch. 1875, 788—790 (*A. lobatum* SCHWARTZ in SCHRAD. Journ. 1800, II (1801), 37, *Polyp. lobatum* HUDS. Fl. Angl. 1762, 469. Al körül köves h. (GRÓSZ!) ritka. —
23. *A. Austriacum* JACQ. Observ. I. 1764, 45 sub Polypodio, saltem pro maiore parte,¹ SCHULTES: Fl. Austr. 1800, II. 181, STEUD. Nomencl. bot. 1824. 64, 339, NEILR. Fl. v. Nieder-Österr. 11, «frondibus pilosis» (i. e. spinulosis?), bipinnatis, foliolis «utrinque 8 et tribus terminalibus», pinnulis «lanceolatis . . . inferioribus . . . distantibus, superioribus confluentibus» . . . «Petioli omnes sunt pilosi, pinnae et stipes minus, sed hic ad basin lanugine sericea obducitur» (Syn. *Polypodium spinulosum* MÜLL. in Fl. Dan. XII. 1777, 7! pro parte; *A. spin.* Sw. in SCHRAD. Journ. 1800, II. 38 (1801); *Polypodium tanacetifolium* HOFFM. Deutschl. Fl. II. 1795, 8; fide LOISL. Fl. Gall. 368, etiam me judicante, *Asp. euspinulosum* ASCHERS. Syn. 32, 1896) s pedig az alvidéket inkább kedvelő var. *exaltatum* LASCH. Verhandl. d. bot. Ver. Brandenb. II. 1861, 79 = *vulgare* KOCH: Syn. ed. II. 979, 1845. Gys völgyeiben és sűrűbb erdeiben, elég ritka, Al (GRÓSZ L.) körül. A Flora Danica 707 ábrája, mely a rövid leírás mellé járul, RETZIUS (Fl. Scand. 1779, 205) és HOFFM. i. h. szerint az *A. cristatum*-hoz, véleményem szerint pedig inkább az *A. uliginosum*-hoz (NEWM. Phyt. III. 1849, 679) tartozik, ezt igazolja az «in pratis humidis» termőhely is. A levélfogak szállahegye kétségtelenül hosszabbra van rajzolva, mint az *A. cristatum*-é és *A. uliginosum*-é. A MÜLLER: Flora Fridrichsdaliana megnevezetlen II. képének 2. rajza helyesebben adja vissza az *A. spinulosum*-ot. — **24.** *A. filix mas* L. 1190, sub Polypodio var. *crenatum* MILDE, Nova Acta XXVI, II. 1858, 508; a bp sűrűbb erdeiben: Al, Bd, Gys, Büdöskút körül, a Csapi-hegyen; — var. *A. Heleopteris* BORKH., sub Polypodio, in ROEM. Arch. I. Stück 3. 19! 1798 (*A. affine* FISCH. et MEY. in HOHENACK. En. Talüsch 10, 1838, non Polyp. aff. FORST. Fl. Austr. 1797, 83), Gys, a Bd meg a Csapi-hegy erdeiben. Az 1798-ból eredő *A. Heleopteris* nevet azért akarják mellőzni, mert ritkábban spórázik, tehát a spórátlan fiatalabb v. tökéletlen állapota a gyakoribb. De hisz a közéletben a gyermeket szokás megnevezni! — BORKHAUSEN pedig már spórázó példányt nevezett meg. Az *A. Heleopteris* könnyen megismerhető, azt is tudják, hogy az *A. affine*-vel megegyező, de az elsőbbséget neki megadni mégis vonakodnak. Cfr. ASCHERS. Synops. I. 27. — **25.** *A. Thelypteris* L. 1071, sub Acrosticho, az északi tőalakot keskenyebb és visszagörbült levélsallanggal, a vidéken n. v.; a var. *Rogaetianum* BOLLE, Verhandl. d. bot. Ver. f. Brandenb. I. 1860, p. 73; ASCHERS. Fl. v. Brandenb. 922, Synops. 24, MILDE Fil. Europ. 117; Kh (*A. Thelypteris* SIMK.) H, Vd süppedős helyein, nem a vizes part közelében.

26. *Athyrium filix femina* L. 1900 sub Polypodio s pedig mint a leggyako-

¹ JACQUIN kisebbrészt valószínűleg az *Aspid. dilatatum*-ot (MÜLL. Fl. Fridrichsdaliana 1767, t. 2, fig. 4, absque specifico nomine, HOFFM. i. h. 1795, 7), valamint az *A. Villarsii* BELL. App. ad Fl. Pedem. 49, 1792 (*P. rigidum* HOFFM. i. h. 6, 1795) hozzá értette az ő *Polypodium Austriacum*-jához. A mint dr. ZAHLBRUCKNER értesít, nincs meg a bécsi Hofmuseum gyűjteményében.

ribb természetes tóalak (var. *fissidens* DÖLL, Fl. Bad. I. 1857, 24), Gys erdeiben; var. *multidentatum* DÖLL, Rhein, Fl. 1843, 12, Gys meg a Csapi-hegyen.

27. *Cystopteris filix fragilis* L. 1091 sub Polypodio, a bp árnyékos, sziklás h, hegyi kútban: Bd (SIMK.), Vanyarcz, Gys, Vállus, Al körül, sőt Bg kőfalán is; — var. *anthriscifolia* HOFFM. Deutschl. Fl. II. 1795, 9 sub Polypodio et pro sp. a Bd, kivált a Kőkapuban, Al körül; — var. *stenoloba* A. BR. in MILDE: Filic. Europ. 1867, 149. Gys völgyeiben.

3. család. *Rucsaörömfélék, Salviniaceae Hydropteridum.*

28. *Salvinia natans* L. 1099 sub Marsilea, a Zala állóvizeiben Keszthelyen (WIERZB. mspt. 20).

Virágzó növények, Phanerogamae.

III. osztály. NYITVAMAGZÓK. GYMNOSPERMAE.

Fenyőfélék, Abietineae.

Pinus silvestris L. 1000, SzHW répafenyő. burfa, többnyire ültetett: Bg, Lelle, Szemes, H, Karmacs, kivált a Gyöngyös völgyében. — *P. nigra* ARNOLD: Reise n. Mariazell, 1785, 8 (non Ait 1789) az előbbivel gyakran ültetik. — *P. pumilio* SzHW, non HAENKE, Beobacht. 68, 1791, havasi törpe fenyő nem nő a vidéken. V. ö. 123. old.

Abies abies L. 1002 sub Pinu (*A. excelsa* POIR.) H és Kh körül ültetve (*Pinus abies* SzHW) ritka. Valaha a vidéken bizonyára volt fenyves, de az a hegyek alacsonyodásával végkép kipsztult.

4. család. *Cziprusfélék, Cupressineae.*

29. *Juniperus communis* L. 1040, SzHW, HAB. 11, SIMK. 200, a bp száraz hegyein md, H, innen fel a Gyöngyös völgyén. A szőlőtermelés övében kipsztították. Bg és Fd homokján. — HABERLANDT a borókát vagy gúzsfenyőt a földszinhez közel szétterjedő gyökere kedvéért a száraz erdőtlen lejtők beültetésére czélszerűnek tartja, mely azután más erdősítő növénynek a kellő oltalmat nyújtaná.

Thuja orientalis L. 1002 és *Th. occidentalis* L. 1002, kertbe ültetik.

Zárvamagzók, Angiospermae.

IV. osztály. EGYSZÍKŰEK, MONOCOTYLEDONES.

FRITSCH K. az ÖBZ 1900, 144—45. o. az egyszíküeknek régebbi systematikai helyzetét megingatni törekszik, s a kétszíkűek után kívánja helyezni. Mi a NEILREICH Aufzählung-jától nem térhetünk el (312 o.). F. röviden azt közli, hogy a kétszíkűek nem magasabb szervezetűek, mint az egyszíkűek. Nehéz itt a tökéletességnek vagy magasabb szervezetnek kellő mértékét megtalálni, de azért nekem az a meggyőződés, hogy a kétszíkűek nagyobb tagosultságuk és számuk, szervezetjüknek tetemesebb változatossága, kivált pedig a virágnak kétféle takarója (kehely, szírom) nyomán fölötte vannak az egyszíkűeknek. Továbbá az egyszíkűek a pálmák révén a *Cycadeák*-kal (pálmatozvosak) és páfrányfákkal szintén közel rokonságban vannak. Ezt itt azért jelentem ki, mert arra az általánosan elterjedt felfogásra, hogy az egyszíkűek a kétszíkűeknél ősiebbek, munkámban több helyen támaszkodtam (123, 178. o.). Ettől F. későbbi közlése után sincs okom elpártolni.

5. család. *Pázsitfélék, Graminaceae.*

Zea Mays L. Sp. pl. 1753, 791, mindenütt termesztik.

30. *Homalocenchrus oryzoides* L. 55, sub Phalaride (*Leersia o.* SW), Kh (*Asprella oryz.* LAM., SzHW, *Oryza clandestina* A. BR., SIMK.) a Hévíz pataka mentén! Bg vizei m., Vd.

31. *Crypsis aculeata* L. 42, sub Schoeno, T. és Szántód nedvessós h. ritka. —

32. *C. schoenoides* L. 60, sub Phleo, T. nedves sós h. (HAB. 16), n. v.

33. *Alopecurus pratensis* L. 60, md. — **34.** *A. geniculatus* L. 60. Kh rétvén s árkaiban, Vd lágján. — **35.** *A. fulvus* SM. Engl. Bot. XXI. t. 1464, 1805, réten a Bd körül.

36. *Phlucum phlcoides* L. 55, sub Phalaride (*Ph. et Chilochloa Boehmeri* SzHW) bp; — var. *latifolium* G. BECK, Fl. Nied.-Öst. 54. 1890, Gys völgyeiben; — var. *viviparum* ASCHERS. Fl. Brandenb. 1864, 816, tulajdonképen a *Tylenchus phalaridis* nematoda gubacsa, VB, Al füves h. — **37.** *Ph. paniculatum* HUDS. Fl. Angl. 1762, 23 (*Ph. asperum* JACQ. Coll. I. 110, 1786) T.! és Kh (SzHW) száraz h., mint római telepes. — **38.** *Ph. pratense* L. 59, a bp, Vd; — var. *nodosum* L. Syst. X. 1759, 871, Kh, Gys völgyeiben.

39. *Typhoides arundinacea* L. 55, sub Phalaride (*Baldingera colorata* G., M. et SCH.) Tp, F vizei m.; — var. *picta* L. 55, néhol kertben. Vadon a Rákos nedves h.

40. *Holcus lanatus* L. 1048, SzHW, Hab. 12, a rét uralkodó füve md, egész teret elborít, Vd. — **41.** *H. mollis* L. Syst. X. 1759, 1305 Kh (SzHW), n. v.

42. *Hierochloë hirta* SCHRANK, Bayer. Fl. I. 1789, 337 sub Savastana (*Avena odorata* var. *aristata* LAM. et DC. Fl. Fr. III. 1805. 42, *Holc. australis* SCHRAD. Fl. Germ. 1806, 252, SzHW.) Bf. hegyein gyakori (Tormányhegy, SIMK. 209), Kh (SzHW.), Gys, VB, SzK, s a Bd erdeiben helyenként bőv. — **43.** *H. odorata* L. 1048, sub *Holco*, Kh (SzHW), n. v. (Buda-Eörs Kakukhegyén!).

44. *Anthoxanthum odoratum* L. 28, SzHW, száraz hegyi réten bp, Sf nedves rétvén — var. *glaberrimum* SCHUR, Enum. 725, Gys völgyeiben.

45. *Milium effusum* L. 61, SzHW, Gys, Kh, A erdeiben.

46. *Oryzopsis virescens* Trin. Fund. Agrost. 110, 1820 sub *Urachne* (*Milium paradoxum autorum Hungar.* SzHW, non L.) erdőben, bokros helyen, T (Kit. Bar.), Bf, A (Rel. Kit. 109), Kh! (SzHW).

47. *Digitaria sanguinalis* L. 57 sub *Panico* (*Syntherisma vulgare* SCHRAD. 1806) Kh (SzHW), a Bd (SIMK.), F, Ks füves művelt h. — **48.** *D. humifusa* RICH. in PERS. Syn. 1805, 85 (*Synth. glabrum* SCHRAD. 1806, *Panicum lineare* KROK. Fl. Sil. 1787, 98, non L. 1762) Kh (SzHW) és Sf! száraz füves h. Füzérkéje rövidebb és inkább tojásdad, mint a rokon fajoké (Besnyő Gödöllő m., Rákos, Palota felé is, de nálunk általában ritka. — **49.** *D. ciliaris* RETZ. Obs. IV, 1786, 16 sub *Panico*, SIMK. (*Synth. cil.* SCHRAD., SzHW), a bp művelt h., kivált szőlőben, sőt Fd körül is. — var. *intercedens* G. BECK, Fl. Nieder.-Öst. 1890, 43, gyakori gyom md.

50. *Echinochloa crus galli* L. 56 sub *Panico* (*P. aristatum* SzHW) nedves h. md; var. *brevisetata* DÖLL Fl. Bad. I. 1857, 232, a tőalakkal, de ritkább (*P. muticum* SzHW).

51. *Panicum miliacum* L. 58, ritkán termesztik, néhol elvadul (Bf).

52. *Setaria verticillata* L. Sp. pl. 1862, 82 sub *Panico* (*P. verticillatum* SzHW, HAB. 17) művelt h., leginkább szálonként; — var. *brevisetata* GODR. Fl. Lorr. III. 1844, 126 (var. *arenosa* SCHUR) Szgl. — **53.** *S. ambigua* GUSS. Prodr. Fl. Sic. 1827, 80 pro var. a Bd művelt h. — **54.** *S. viridis* L. Syst. X. 1759, 870 sub *Panico*, SzHW, HAB. 17 md. — **55.** *S. glauca* L. 56 sub *Panico*, SzHW, HAB. 17, az előbbivel, de ritkább. *S. Italica* L. 56 sub *Panico* «*aristis flosculo brevioribus*» = *P. maritimum* LAM.? Encycl. IV, 737, 1797 = *P. compactum* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 212, n. v. — **56.** *S. Germanica* MILL. Dict. 1768, nr. 1, sub *Panico* (59. ábra A; *Panicum* IT. et GERM. SzHW), takarmánynak vetik, néhol elvadul.

A *S. pachystachya* BORB. ined. (59. B. ábra); a hosszúsértés, vastagvirágzatú, széleslevelű faj, a *S. Italica* AUTOR., de nem a *P. Ital* L., melynek az autora rövid sertét tulajdonít. Ritkábban termesztik, Sz.-Gothardon (Nasvm.).

57. *Nazia racemosa* L. 1049 sub *Cenchrus* (*Lappago* r. SCHREB., SzHW), Bf (Tragus r. SIMK.), T (Port.), H homokos h. (PIERS ap. BORB. ÖBZ. 1893, 68) Dörgicse és Akali közt, Sf, Fd.

58. *Stipa capillata* L. Sp. pl. 1762, 116, Kit. Bar., SzHW, a bp bántatlan füves lejtőin seregesen (var. *orthopogon* ASCHERS. et GRAEBN. II. 1898, 110, sőt Bg és Szántód körül is. A szárazabb és soványabb helyen a var. *ulopogon* ASCH. et GRAEBN. i. h.

— 59. *S. pennata* L. 78, mint a Közép-Európában legelterjedtebb typus (= *Spartum Austriacum* CLUS.! Pann. 1583, 720; *S. Joannis* ČELAK. ÖBZ, 1884, 318) Kh (SzHW), Gys, T (Kit. Bar.), Bf, A hegyein Itt, valamint a Rákoson a virágzatát az *Isosoma Scheppigi* SCHLECHT. gubacs is elalaktalanítja, emitt s a temesvm.-i homokon ilyen gubacs a szárán is van; — var. *Austriaca* BECK, Fl. Nied.-Ö. 1890, 50; VB, a malomvölgyi hegyeken; — var. *microtricha* BORB. ined. idei, sőt a tavali hüvelye is aprószerű, levele összehajtvá csaknem szittyónemű, kopasz. Gys hegyein s a budai Lipótmezőn. A budai var. *eriosoma* BORB. Dörf. Jahres-Catalog. 1900, 127 (270. old.) hüvelye és levele is sűrűszőrű, toklászán a szőrsor nem ér a csúcsig, mint a *St. pulcherrima* var. *hirsuta*-én VELEN. Böhm. Gesell. 1885, 18 (*St. villifolia* SIMK. Pótf. 1895, 46). — 60. *St. longifolia* BORB. Magy. Növ. lap. 1886, 117 (*St. tirsia* autor. Hung., non STEV.) A, VB hegyein. Az orosz *St. tirsia* STEV. Bull. soc. Mosc. 1857, 367, «ligula obsoleta» és «palea inferiore circumcirca, superne linea unica pilosa» vagyis a csúcsáig szőrsoros toklászszal, más faj.

61. *Agrostis alba* L. 63, SzHW (*A. stolonifera* HAB. 12, BORB. FK. 468) nedves, sőt hegyi réten gyakori, nagy pázsitot alkot, pl. a vanyarci völgyben, H, Vd, nyáron a pelyvájától nagy terület piroslík (*A. alba* var. *ruffa* Rel. Kit. 109, Lepsény); — var. *gigantea* GAUD. Agr. 1811, 81, T partján; — var. *dearistata* BORB. ined., szálkátlan eltérés (*F. silvatica* HOST, Gram. IV, 1809, non HUDS. 1762), Kh (SzHW), Vd. — 62. *A. vulgaris* WITH. Arrang. 1796, 132, SzHW; Rf, Gys, Vd száraz h., a Bd erdőtlen tetejét egészen benövi! — Itt a *Tilletia decipiens* Körn. a termőjében élősködik, különtermetű lesz (= *A. pumila* L. Mant. I. 1767, 31, SIMK. 207). — 63. *A. canina* L. 62 Kh, Rf hegyein! Vd. — 64. *A. spica venti* L. 61, Kh (SzHW), F, Bd mezein! — 65. *A. interrupta* L. Syst. X, 1759, 872 Kh! (SzHW), Bf (SIGM. 47).

66. *Calamagrostis epigeios* L. 81 sub Arundine, SzHW, md. — 67. *C. pseudophragmites* HALL fil. in Röm. Arch. I. 2, 10, 1796 sub Arundine, Kh (SzHW), Sf partján! — 68. *C. varia* SCHRAD. Fl. Germ. 1806, 216 sub Arundine, Kh magasabb hegyein! — 69. *C. arundinacea* L. 61 sub Agrostide (*C. silvatica* DC, SzHW), u. i.

70. *Arundo Phragmites* L. 81, SzHW, l. a 126. old. A levelén *Puccinia arundinacea* HEDW. rozsa gyakori, — a szárán meg a levélhüvelyén *Ustilago typhoides* BERK. et BR. nádkorommal. Ks a szárában *Lipara similis* SCHIN. (Szépl!) bogárlárva élősködik, ily helyen a cikk megkurtul és sűrűlevelű; — var. *flavescens* CUSTOR in GAUD. Fl. Helv. 14. 1830, 341 (*Arundo aggerum* KIT. Add. 3, 1863) szőlőkben a bp.

71. *Capriola dactylon* L. 58, sub Panico (*Cynodon* d. PERS. HAB. 12, 14) száraz h. md., taraczkjával hasznos homokkötő, helyenként sűrű gyep.

72. *Wingiaertneria caulescens* L. 65 sub Aira. Kh sziklás h. ritka (SzHW), n. v.

73. *Aira (Aera) caespitosa* L. 64, SzHW, a vidék imolája, nedves réten md, Kh zombékol, Vd. — var. *pallida* KL. et RICHT. Fl. Leipz. 1830, 84, H, Kh, Szgl. —

74. *A. flexuosa* L. 65, VB, Rf száraz hegyi tisztásain. — 75. *A. caryophyllea* L. 66, száraz hegyi tisztáson: Kékkút (Kit. Bar.), Bd (*Avena* c. SIMK.). — 76. *A. capillaris* HOST. Gram. IV, 1809, 20; Al száraz erdeiben (Grósz!).

77. *Ventenata dubia* LEERS Fl. Herborn. 1775, 41, sub Avena; Bf (*Trisetum tenue* SIGM.), Kh dombos száraz vidéken (SzHW), a Bd (*Avena tenuis* MOENCH, SIMK.).

78. *Trisetum flavescens* L. 80 sub Avena, Kh (SzHW), Vászoly, VB erdeiben, Balatonfő-Kajár siki rétvén,

79. *Avena pubescens* HUDS. Fl. Angl. 1762, 42, Kh, Gys, Bg, Sf rétvén; — var. *glabrescens* RCHB. Fl. Sax. 1842, 16, u. i., de ritkább. — *A. planiculmis* SCHRAD. Fl. Germ. 1806, 381, SzHW nyomán Kh; n. v. — 80. *A. sativa* L., 79, SzHW, vetik, elvadul; — var. *orientalis* SCHREB. Spic. Fl. Lips. 1771, 52, vetik, Bf, A, Rf, Ks, elvadul. — 81. *A. fatua* L. 80; Rf és Gys mezein.

82. *Arrhenatherum elatius* L. 79 sub *Avena*, (*Holcus avenaceus* SzHW) md; — var. *tuberosa* GILIB. Exercit. 1791, 538 sub *Avena*; Kh (*H. bulbosus* SCHRAD., SzHW).

83. *Danthonia calycina* VILL. Fl. Delph. 1785, 10 sub *Avena* (*D. Provincialis* DC. 1815, *Avena Parádensis* Rel. Kit. 119); a Bd füves h.

84. *Sesleria coerulea* L. 72 sub *Cynosuro* (*S. uliginosa* Op. Sezn. 1852); Khv (SzHW), Tp! süppedős rétyén (v. ö. 261. o.).

S. Budensis BORB. Ak. Közl. 1878, 315, ÖBZ. 1883, 30 pro var. *S. coeruleae*; ASCHERS. et GRAEBN. II. 320 (*S. Heufferiana* JANKA, Linnæa XXX, 1859, 617, non SCHUR 1853; *S. Sadleriana* JANKA ÖBZ. 1882, 309 absqu. descr.; *Aira varia* JACQ.?). a Balatonnál (BILIMEK apud JANKA ÖBZ. 1863, 113). BILIMEK herbariumában, mely RICHTER LAJOS birtokába jutott, balatonmelléki *Sesleria* nincs, DEGEN-ében sincs, a ki JANKA herbariumának javát megvette. Kerestem és kerestettem, de hiába. A mézsziklának régi vezérnövénye, Budapesten gyakori, de a Balatonnál csak az előbbi láttam. A *S. Budensis* el nem nézhető, sőt kivált tavaszkor, nagyon könnyen fölismerhető fű.

85. *Eragrostis pilosa* L. 68 sub *Poa* (SzHW, SIGM. 48); művelt h. md. szálontként. — **86.** *E. eragrostis* L. 68 sub *Poa* (*E. minor* HOST. Icon. gram. IV. 1809. 15; *E. poaeoides* PAL. BEAUV. Nouv. Agrost. 1812, 162; HAB. 12; *Briza e.* SzHW); művelt földön gyakori md. — **87.** *E. multiflora* FORSK. Fl. Aegypt.-Arab. 1775, 21 (*Briza eragrostis* L. 70, non *Poa eragrostis* ej.; *E. maior* HOST., Gram. IV, 14; *Poa megastachya* KOEL. Descr. Gram. 1802, 181, SzHW; *E. megastachya* LINK. Hort. Berol. 1827, 187); mezőn, szőlőben elég gyakori Bg, Bd (BORB. ÖBZ, 1892, 144), kivált a Kisfaludyvilla környékén, Bd-Tomaj, Kis-Eörs!, Tp, Gys, Kh, Dobogó.

88. *Sclerochloa dura* L. 72 sub *Cynosuro* (*Poa d.* SzHW, SIMK.) útfélen md.

89. *Poa annua* L. 68, SzHW; kissé nedves, füves h., útfélen, szőlőben, zöldség közt md. — **90.** *P. bulbosa* L. 70 SzHW, Rel. Kit. 3, SIMK.; füves h. md. elég gyakori; — var. *prolifera* SCHM. in MAY. Samml. Phys. Aufsätz. 1791, 188 (var. *vivipara* M. et KOCH, D. Fl. I. 1823, 609; a Bd, Gys hegyein és völgyeiben. — **91.** *P. Badensis* HAENKE in W. Sp. pl. I. 1797, 392, SzHW; Kh (*P. alpina* SzHW), Gys, A (Koloska) sziklás h. — **92.** *P. nemoralis* L. 69, SzHW; a bp erdeiben, Sf, H; — var. *dubia* SUT. Fl. Helv. I. 1802, 49 (var. *firmula* KOCH); VB hegyein; — var. *glauca* SM. Fl. Brit. 1800—1804, 1388 pro sp.; Bd. — **93.** *P. palustris* L. Syst. X. 1759, 874 (*P. fertilis* HOST.); réten a Bd körül (HAB. 12), Al, Vd. — **94.** *P. trivialis* L. 67, SzHW, HAB. 12; kissé nedves h., réten md. — **95.** *P. angustifolia* L. 67; réten Bd, Gys; — var. *pratensis* L. 67, pro sp., SzHW, md. — **96.** *P. compressa* L. 69, SzHW, az egész vidék száraz h., kőfalán.

97. *Glyceria aquatica* L. 67, sub *Poa*, SzHW, Rel. Kit. 109 (*G. spectabilis* M. et KOCH, BORB. FK 470) víz m. kivált a náddal md. — **98.** *G. fluitans* L. 75 sub *Festuca*; Kh nedves h. (SzHW). — **99.** *G. plicata* FR. Nov. Mant. II. 1839, 6 Al (119. old. gy. Grósz).

100. *Atropis distans* L. Mant. I. 32, 1767 sub *Poa*, SzHW; Lepsény (Rel. Kit.), Bg (*Glyceria distans* SIMK.), F, Kh, H, Szgl, Tördemicz és Ks nedvesség rétyein, — var. *miliacea* VILL. Dauph. I. 303, 1786, II. 81, 1787, sub *Aira* (*A. Brigantia* CHAIX ibid. I, 378; var. *tenuiflora* GREN. et GODR. Fl. Fr. III. 1856, 536), T, Szántód, Kh, Ks hasonló h.; — var. *planifolia* BORB. ined., levele széles, lapos, össze nem hengeredik, Kh (*Gl. dist.* Fl. exs. Austro-Hung. 1087 saltem pro parte).

101. *Catabrosa aquatica* L. 64 sub *Aira*; Kh vidékének sáros h. (SzHW), Fűzfő.

102. *Briza media* L. 70 (*Br. m. et minor* SzHW) a bp rétyén és völgyeiben; — var. *maior* PETERM. Anal. Pflanzenschl. 1846, 545! (var. *alpestris* G. BECK) Gys.

103. *Melica ciliata* L. 66, SzHW, SADL., HAB. 17 (*M. Nebrodensis* PARL., glumis fere aequalibus); a bp. A gyűjtöttem példa a var. *Transsilvanica* SCHUR, Sert. 1853, 3141, glumis inaequalibus, Kh, Gys, Bd, T, Bf, A, VB, Al; — var. *glabrata* ČELAK. Böhm. G. 1891, Math. Nat. Cl. 10, Ks, T dombjain. — **104.** *M. nutans* L. 66, Kh (SzHW), Bf (SIMK.), Rf, Gys, VB, SzK füves erdeiben. — **105.** *M. uniflora* RETZ. Obs. I. 1779, 10, Kh (SzHW), Vászoly, Bd, VB, SzK erdeiben. — **106.** *M. altissima* L. 66, Kh magasabb hegyein (SzHW), n. v.

107. *Molinia coerulea* L. 63 sub *Aira*, nedves réten Kh (SzHW), a badacsonyi öböl rétyén (HAB. 12), Hévv. — var. *altissima* LINK., Hort. r. Berolin I, 1827, 197 H. — **108.** *M. litoralis* HOST. Fl. Aust. 1827, 118; Kh (SIMK.), Gys, H erdeiben!

109. *Diplachne serotina* L. Sp. pl. 1762, 111 sub Festuca; T (*Molinia* s. HAB. 17), Bf (SIMK.), A, Alsó-Eörs, VB száraz lejtőin.

110. *Koeleria cristata* L. 63 sub Aira, var. *pubiculmis* HACK. ap. BORB. Vasv. növ. 1887, 159, Kh (SzHW) magasabb hegyein ritka. — **111.** *K. gracilis* PERS. Syn. 1805, 97 (*K. cristata* var. *minor* NEILR.) a bp. füves lejtőin gyakori, Sf és Szántód közt.

112. *Dactylis glomerata* L. 71, HAB. 12, SzHW füves h. md; — var. *abbreviata* BERNH. in Link Hort. Berol. I, 1827, 153, VB hegyein; — var. *ciliata* PETERM., Fl. Lips. 1838, 80, füves lejtőn, mezőn elég gyakori md, Kt; — var. *pendula* DUMORT. Fl. Belg. 1827, 156 (*nemorosa* KL. et RICHT. Fl. Leipz. 1830, 110), VB, T, Bd erdei-ben és bokrai közt. T egész tarazkol (var. *geomastix* 209. old; *D. Aschersoniana* GRAEBN. Notizbl. b. Gart. Berlin. no. 17, II. 274, 1899. De az én tarazkos fumei növényem a nagyobbvirágú *D. gl.* eltérése (*D. subrepens* BORB. ined.), merev, fehérrel szegett leveleivel s kurtább, csonkított levélhártyájával; — var. *villiflora* BORB. ined. Ágaboga szétálló, össze nem huzódik, sem nem félhengerded csomós-füzéres. Levele zöld, nem deres, hosszú; ága nem igen rövid, füzérekéje sokvirágú, szürkezőld, egészen bolyhos, nem sárgán zöldellő, termete magas, nem alacsony, ezért a *D. Noëana* STEUD. Glumac. I. 297, 1855 (*D. villosa* TEN. Fl. Nap. 1810, 9, non THUNB. Prodr. 1794, 22) mediterrán fajtól eltérő, a melynek szintén bolyhos kalászkái vannak. Szalmájának csúcsa, a virágzat tengelye, ága, füzérekéjének a nyele, valamint a füzérekéje is egész felszínén bolyhos, füzérekéje a típusénál nagyobb. — A var. *ciliata* füzérekéje csak a gerinczén meg a szélén hosszan sertés, egyebütt kopasz. A *D. Noëana* szalmájának csúcsa kopasz. Kh völgy. (*D. glomerata* β . *Hispanica* SIMK.? 205), Budán.

113. *Cynosurus cristatus* L. 72, Kh (SzHW) erdei rétjén.

114. *Vulpia myuros* L. 74 sub Festuca, száraz mezőn, Kékkút (KIT. Bar.), Kh (SzHW), itt a murvás gödrök körül!, a Bd lejtőin (SIMK.), SzK, VB, sőt Sf nyárfái alatt is, a kikötő m.

115. *Festuca duriuscula* L. 74, «spicis... hispidis, foliis setaceis» = *F. hirsuta* HOST. Gram. II. 1802, 61; Bf, Gys, Kh; — var. *sulcata* HACK. Monogr. Fest. 1882, 10 (*F. ovina* Rel. Kit. 3, non L.) md. A szárán, a Bd, A körül *Isosoma* (v. ö. 316. old.) gubacs is van; — var. *rupicola* HEUFF. ÖBZ, 1858, 29 (var. *barbulata* HACK. 105) VB, Al; — var. *pseudovina* HACK. 105, md; — var. *angustiflora* HACK. 102, Gys hegyein, az említett gubacscsal; — var. *Vallesiaca* SCHL. in GAUD. Agrost. I, 1811, 242 (*F. glauca* LAM.? Encycl. II, 1786, 459; *F. tenuifolia* SzHW, non SIBTH.) bp. — **116.** *F. pallens* HOST, Gram. II, 1802, 63 (*F. glauca* autor., non LAM. descr.!, foliis setaceis, tere filiformibus) SzK, Kh, Gys mészszikláinak hasadékában és morzsalékán, elég bőven; — var. *subpuberula* BORB. ined. toklásza a csúcsán meg a szélén szőrös, Gys sziklái körül; — var. *cinerea* VILL. Fl. Delph. 1785, 8, DAUPH. II, 1787, 98! u. i. ritka (Zugligetben is); — var. *stenoglauca* BORB. ined. (*F. intermedia* R. et SCHULT. Syst. II, 1817, 15 pro parte; *F. ovina duriuscula* var. *genuina* HACK. 90, non L.; *F. pallens* SzHW), Gys sziklái körül; — var. *F. vaginata* W. et KIT. in WILLD. Enum. 1809, 116 (*F. amethystina* HOST, SzHW, non L.), Sí homokgátján bőv, szárán az említett gubacscsal, var. *proliflora* BORB. ined. fias virágzattal (var. *vivipara* BORB. Homokp. 1886, 33, 70, non SM.) u. i., gyakori; — var. *plusiostachya* BORB. ined. (var. *maior* BORB. ÖBZ 1879. 61, non NEILR. nec HAGENB.) u. i.; — var. *subaristata* BORB. ined. (var. *mucronata* HACK. 97, non FORSK.) rövidszálkás virággal, u. i. E miatt nem választom a *F. vaginátá*-t fajilag külön; — var. *Pannonica* WULF. in HOST, Gram. IV, 1809, 36 (var. *scabens* G. BECK Fl. N.-Ö. 102), Kh (SzHW). — **117.** *F. heterophylla* LAM. Fl. Franc. 1778, 600; a Bd tisztásán, Al hegyén. — **118.** *F. rubra* L. 74, a Bd (SIMK.), Kh hegyein (SzHW). — **119.** *F. elatior* L. 75 (*F. pratensis* HUDS., SzHW, HAB. 12) md. — **120.** *F. arundinacea* SCHREB. Spic. Fl. Lips. 1771, 57; Gys, Kh völgyeiben. — **121.** *F. gigantea* L. 77 sub Bromo, SzK, Gys, Kh, Récsé erdei-ben.

122. *Bromus ramosus* HUDS. Fl. Angl. 1762, 40, Kh belsőbb erdei-ben ritka. —

123. *B. erectus* HUDS. i. h. 39, Kh (*B. agrestis* ALL., SzHW), Bf, VB füves sziklás h. var. *Borbásii* HACK. Földmiv. Erdek. 1882, 98, ÖBZ 1882, 135, Kh, VB hegyein; — var. *Pannonicus* KUMM. et SENDTN. Flora 1849, II. 757, Gys völgyeiben és hegyein. —

124. *B. inermis* LEYSS. Fl. Hal. 1761, 16, HAB. 16, bp; — var. *pseudoinermis* SCHUR, Sert. 1853, 90 (var. *aristatus* SCHUR, Enum. 805.) Bf, Bd, A. — **125.** *B. squarrosus* L. 76, Ks, A, Bf, Kh, A.-Páhok verőfényes lejtőin; — var. *pubescens* SCHRAD. Fl. Germ. 1806, 349–350 (non MÜHLEMB. in WILLD. Enum. I, 1809, 120; syn. var. *pubescentis*: *B. Wolgensis* WILLD. Enum. Suppl. 1813, 6, absque diagn.; JACQ. Ecl. gram. fasc. 1, 1814, 20; *B. Wolg.* SPRENG. in R. et SCHULT. Syst. II, 1817, 640, MBieb. III, 78; var. *villosus* GM. Fl. Bad. I, 1805, 229, non FORSK. Aegypt.-Arab. 1775, 23, nec Scop.) gyakoribb a tőalaknál a bp füves lejtőin. — **126.** *B. patulus* M. et KOCH. Deuschl. Fl. I, 1823, 685! VB, Bf, T hegyein ritka; — var. *trichoglumis* BORB. ined. (var. *velutinus* KOCH, Syn. 1837, 821 non SCHRAD. 1806) kalászkája s a virágzatának nyele pelyhes, u. i. — **127.** *B. secalinus* L. 76, SzHW, Bd, Szgl, Kh. — **128—132.** *B. hordeaceus* L. 77 (*Br. mollis* L. 1762, SzHW), *B. arvensis* L. 77, SzHW, HAB. 16, *B. commutatus* SCHRAD. Germ. 1806, 353, *B. tectorum* L. 77, SzHW, HAB. 16, 17 (*B. longipilus* KUMM. et SENDTN. Flora 1849, II, 757), *B. sterilis* L. 77, SzHW, HAB. 16 md.

133. *Brachypodium pinnatum* L. 78, sub Bromo, SzHW, a bp sziklás füves lejtőin; — var. *corniculatum* LAM. Fl. Fr. III, 1778, 608 pro spec. (*B. rupestre* R. et SCHULT. Syst. II. 1817, 736), Ks, Kh hegyein, — **134.** *B. silvaticum* HUDS. Fl. Angl. 1762, 38, sub Festuca; var. *dumosum* VILL. Dauph. II, 1787, 119, sub Bromo, a bp. erdős, ligetes h, md, H.

135. *Lolium perenne* L. 83, SzHW, md; — var. *tenue* L. 1762, 122, ritkább; — var. *compositum* THUILL. Fl. Par. 1799, 62 pro spec. Al házai körül. — **136.** *L. multiflorum* LAM. Fl. Fr. III. 1778, 621, var. *L. Italicum* A. Br. Flora 1834, 1, 259, bienne vel perennans, fide HACK., Szántód, Kh. — **137.** *L. temulentum* L. 83, SzHW (var. *macrochaeton* A. Br. ib. 252), Rf, Bd; — var. *leptostachyum* BORB. Vasvárm. növ. 1887, 162, VB vetésében; — var. *speciosum* STEV. in M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. I. 1808, 80, Al; — *L. remotum* SCHRANK Bay. Fl. I. 1789, 382 (*L. linicola* A. Br. l. c. 258), Khv lenvetésében ritka (*L. arvense* SzHW, non WITH.), n. v.

138. *Agropyron repens* L. 86, SzHW (*Triticum arvense* SCHREB. SzHW) md mezőn, vetésben; — var. *Vaillantianum* WULF. et SCHREB. in SCHWEIGG. Fl. Erlang. 1804, 144 sub Tritico, A, T, Rf, Gys hegyein és völgyeiben; — var. *Leersianum* WULF. et SCHREB. ib. T, A körül. — **139.** *A. intermedium* HOST, Gram. III. 1805, 23 sub Tritico; Sf, Lepsény s bp száraz, füves, bokros h., szőlők közt (*Triticum glaucum* SIMK. 210, *Tr. iunceum* Kit. Bar., NEILR. Aufz. 28, *A. iunceum*, *rigidum*, *Triticum intermed.* SzHW); — a kisebbfüzérkés, soványabbtermetű, *A. truncatum* WALLR., Linn. 1840, 544, szárazabb lejtőn u. o. és A.-Páhok (PIERS!); — var. *subglaucum* BORB. Temesm. veg. 1884. 21, bp, H. — **140.** *A. caninum* L. 86, sub Tritico, SzHW, csak a var. *pseudocaninum* SCHUR, Sert. 1853, 91, spiculis 2–3 floris, (illis typi 5-floris), Kh, Bd erdejében. — **141.** *A. cristatum* L. 78, sub Bromo, füves lejtőn, Bf, Ks!! Aliga (PILLITZ!), Sf!, Kh (*Tr. cristatum* SzHW, SIGM. 48).

142. *Secale cereale* L. 84; vetik, rozs.

143. *Triticum aestivum* L. 85; — var. *hybernum* L. 86, búza. — *Tr. Polonicum* L. 1762, 127; ENGL. és PRANTL.: Natürl. Pflanzenfamil. II. 1887, 85. o., *csoda-rozs* néven VB-ben vetik. A magkereskedő *schlanstädi óriás* rozs néven ajánlja.

144. *Cuviera Europaea* L. Mant. 1767, 35 sub Elymo, Kh erdeiben ritka.

145. *Hordeum vulgare* L. 84. — **146.** *H. distichon* L. 85, var. *asetum* BORB. ined. spiculis exaristatis (Kenesén vetve). — **147.** *H. hexastichum* L. 85, vetik, árpa. — **148.** *H. murinum* L. 85, SzHW. md; — **149.** *H. Gussoneanum* PARL. Fl. PALERM. 1845, 256 (*H. maritimum* SzHW, non WITH.), Kh (SzHW), Sf, Ks nedves partján (BORB. FK, 1891. 472, ÖBZ, 1892, 144), ritka.

150. *Aegilops nova* WINTERL. Index 1788.¹ (*Ae. cylindrica* HOST. Gram. II, 1802, 6) szekérút mentén, szőlők közt Bf, A (Rel. Kit. 109), T (163. old.).

151. *Lepturus Pannonicus* HOST, Gram. I, 1801, t. 24, sub Rottboellia, Sf nedves-sós helyén (*Rottb. salina* Rel. KIT. 3) *Carex stricta*-val.

152. *Andropogon ischaemum* L. 1047, SzHW, HAB. 11, 14, 16, 17, száraz mezőn, md.

¹ WINTERL-nek a 148. old. idézett munkája nincs lapszámozva.

153. *Pollinia Gryllus* L. Cent. II, n. 200, 1756, sub *Andropogone* (*Andropogon* Gr. Rel. Kit. 109, ÁRV.) *leiocaulis* BORB. Ak. Közl. 1878, 343, a bp.; var. *ericaulis* BORB. Ak. Közl. XV. 1878, 343, ASCHERS. II. 44, VB, A és Bf hegyein.

Sorghum saccharatum L. 1047. sub *Holco*, T révházánál a tihanyi apátság a magváért termeszteti, jól jövedelmez (NEUMAYER GELLÉRT, tihanyi plébános úr szerint). *S. Sorghum* L. 1047, sub *Holco*, seprőnek ültetik (var. *technicus* KOERNICKE, Handbuch des Getreide-Baues, 1885, 307, 308); — *S. Usorum* NEES: Fl. Afr. austr. 1841, 87, *usz kaffer néptörzsről*, *S. saccharatum*-nial vegyest (*Andropogon Sorghum* II. *contractus*, *Usorum* KOERN. i. h. 307, 312. Fejes czírok.

6. család. Sásfélék, Cyperaceae.

154. *Carex Davalliana* SM. Transs. Linn. soc. V. 1800, 266, Tp, Kh (SzHW) süppedős rétvén. — **155.** *C. stenophylla* WAHLENB. Act. Holm. 1803, 142, T, Bg mezein (SIMK.), Kh (SzHW). — **156.** *G. divisa* HUDS. Fl. Angl. 1762, 348, Sf füves mezein. **157.** *C. vulpina* L. 973, Kh (SzHW), Bf, Vd mocsaras rétvén; — var. *choristachya* BORB. ined., külön levő füzérekkel (*C. nemorosa* REBENT. Fl. Neomarch. 1804, 21, non Lumn.) Szgl és Tördemicz közt mocsaras réten. — **158.** *C. nemorosa* LUMN., Fl. Poson. 1791, 418, SzHW (*C. Chaberti* F. SCHULTZ, Flora 1871, 21), a Bd, Szgl, Kh, Gys, Balaton-Sz.-György bokros helyein, a Tátikán (PIERS!). — **159.** *C. muricata* L. 974, SzHW, a bp. — **160.** *C. paniculata* L. Cent. I. n. 92, 1755, 294, Kh (SzHW), Bf (SIMK.) mocsaras rétvén. — **161.** *C. paradoxa* WILLD. Act. ac. Berolin. 1794, 39, a Balaton partján (HEUFF. Fragm. 675.) — **162.** *C. paecox* SCHREB. Fl. Lips. 1771, 63 (*C. Schreberi* SCHRANK Bay. Fl. I. 1789, 278, SIMK.) md. — **163.** *C. brizoides* L. Cent I, n. 90, 1755, 293 (*C. br. et bucroides* SzHW, lapsu calami), Kh hegyein. — **164.** *C. leporina* L. 973, Kh (SzHW et *C. ovalis* eor.) — **165.** *C. echinata* MURR. Prodr. stirp. GOETT. 1770, 76 (*C. stellulata* GOOD. Transs. Linn. soc. II. 1794, 144, SzHW) Kh. — **166.** *C. remota* L. Cent. I, n. 91, 1755, 293, Kh (SzHW) magasabb erdeiben. — **167.** *C. stricta* GOOD. Transs. Linn. soc. II. 1794, 196, Sf, Bg, F és Tp mocsaras rétvén és nádasában; Bg spicis femineis crassioribus et angustioribus. Elpusztult zombékot másutt is láttam (124., 129. old.), de nyáron termése nem lévén, a fűvét meg nem határozhattam. Több mint bizonyos, hogy ezt is a *Carex stricta* alkotja, mert ez a zombékoló sás hazánkban; de hüvelyének széthasadozásával a *C. acutiformis* is alkothat zombékot. — **168.** *C. nigra* L. 978, pro var. *C. acutae* (*C. vulgaris* FR.) Vd lágján. — **169.** *C. ruffa* L. 978 (*C. acuta* Autor.) var. *Touranginiana* BOREAU: Fl. centr. 1849, 532, Kh (SzHW), F! — **170.** *C. caespitosa* L. 978 Kh (SzHW) n. v. — **171.** *C. supina* WAHLENB. Act. ac. Holm. 1803, 158, T, Bf napsütött hegyein (SIMK.). — **172.** *C. tomentosa* L. Mant. I, 1767, 123, Kh (SzHW), VB, SzK hegyein. — **173.** *C. pilulifera* L. 976, Kh (SzHW) hegyein. — **174.** *C. montana* L. Fl. Suec. 1755, 328, a Bd, Gys völgyeiben, Kh (*C. collina* WILLD. SzHW), Bf hegyein (SIMK.); — var. *C. Fritschii* WAISB. Verhandl. zool. bot. Gesellsch. Bécs 1894, Sitzungsber. p. 51, Gys völgyeiben elég gyakori. — **175.** *C. ericetorum* POLL. Hist. pl. Palat. II. 1777, 580 (*C. ciliata* WILLD. Act. Acad. Berol. 1794, 47, SzHW) Kh hegyein. — **176.** *C. cariophyllea* LATOURRETTE et ROZIER, Chloris Lugdunensis 1785, 27 (*C. verna* CHAIX. in VILL. Hist. pl. Dauph. I. 1786, 312, *C. praecox* JACQ. Fl. Austr. V. 1778, t. 446, SzHW, non SCHREB. 1771), a bp. hegyein elszórva. — **177.** *C. humilis* LEYSS. Fl. Hal. 1761, 175, Kh (*C. clandestina* GOOD. SzHW), Bf (SIMK.), A, Gys, VB hegyein. — **178.** *C. Halleriana* ASSO, Synops. 1779, 133 (*C. alpestris* ALL. Fl. Ped. II, 1785, 270) Bf (SIMK.), A, VB, SzK bokros lejtőin. — **179.** *C. digitata* L. 975, Bf (SIMK.), Kh (SzHW), VB. — **180.** *C. alba* SCOP. Fl. Carn. 1772, II. 216, Bf hegyein (SIMK.). — **181.** *C. nitida* HOST. Gram. I. 1801, 53, T, Bf (SIMK.), A, Csp, Al, VB, SzK, Gys napsütött hegyein; — var. *conglobata* BORB. ined. (*C. conglobata* KIT. in WILLD. Sp. pl. IV, 1805, 281, G. BECK i. h. 142, non ALL. Fl. Pedem. II, 1785, 268) Bf, A, VB, lejtőin. — **182.** *C. pilosa* SCOP. Carn. II, 1772, 226, Bd, VB sűrűbb erdeiben. — **183.** *C. panicca* L. 977, Kh (SzHW),

Szgl, Bg, Sf rétvén. — **184.** *C. glauca* MURRAY Prodr. stirp. Goetting. 1770, 76, SzHW (*C. flacca* SCHREB. Fl. Lips. app. nr. 669, 1771, SzHW, *C. recurva* HUDS. Fl. Angl. ed. II, 1778, 413, SzHW) Kh, T, Aszófő, Sf rétvén; — var. *semiscabra* BORB. Vasvárm. növ. 166, Sf, Bg és Vd nedves rétvén; — var. *Dinarica* HEUFF. Flora XXXI, 1862, 721 (var. *Transsilvanica* HEUFF., Magyar orvosok és term.-vizsg. Munk. IV. 1844. 118 absque diagn.), Bg nedves rétvén, Gys, Kh völgyeiben. Havasi leereszkedés; a var. *leiocarpa* WILLK. lehet ugyan ez, de a nagy távolság (Spanyolország) miatt lehet más eltérő alak. — **185.** *C. pallescens* L. 977. Kh (SzHW), Gys völgyeiben. — **186.** *Michellii* HORT. Synops. 1797, 507, Bg, T, Bf (SIMK.), Kh (SzHW) erdős lejtőin, Gys völgyeiben, VB. — **187.** *C. lepidocarpa* TAUSCH, Flora 1834. 179, 445 (*C. flava* SzHW), Al, Szgl, Kh, H, Vd nedves h. — A *C. flava* L. 975 a természetesebb és nagyobbgyümölcsű, magasabbvidéki tőalak. — **188.** *C. Oederi* EHRL. Calam. nr. 79, Beitr. VI, 1791, 83, Kh (SzHW), Bg (SIMK.), H, Kt, Vd, Sf nedves h. — **189.** *C. secalina* WAHLENB. Act. Holm. 1803, 151, T tava partján (BORB. ÖBZ. 1892, 144), Kh a murvás gödröknél, Nezsider m., a Fertő-tavánál (H. BR. exsicc!; *C. hordeistichos* Auct. Hung. pro parte), de a *C. hordeistichos* VILL. Fl. Delph. 1785, 107 is nő az országban, pl. Mosócz és Blatnicza közt. — **190.** *C. distans* L. Syst. X, 1759, 1263 (SzHW, SIMK.), nedves helyen a leggyakoribb sás md. — **191.** *C. silvatica* HUDS. Fl. Angl. 1762, 353, SzHW (*C. drymeia* EHRL. in L. f. Suppl. 1781. 414, SzHW), Kh belsőbb erdeiben. — **192.** *C. pseudocyperus* L. 978, a part rétvén (HEUFF. Fragm. 708), Kh (ÁRV., WIERZB. exsicc.), F, Kt, Vd, Sf parti rétvén és nádas szélén. — **193.** *C. vesicaria* L. 979, SzHW, F vizei körül! Kh. — **194.** *C. acutiformis* EHRL. Calam. nr. 30, 1786, Beitr. IV, 1789, 43 (*C. paludosa* GOOD. Trans. Linn. soc. II. 1794, 202, SzHW) Sf, Bg, F, Kh, Szgl vizes h. és nádas szélén; cfr. nr. 167; — var. *Kochiana* DC. Catal. h. Monsp. 1813, 83, u. i. — **195.** *C. riparia* CURT. Fl. Lond. fasc. 4, 1878—80, t. 60, Kit. Bar., SzHW (*C. striata* REL. KIT. 3, Sf, de hamarabb a *C. stricta*) nádas m., md. — **196.** *C. hirta* L. 975, SzHW, nedves h. md, a Bd tetején bőven; — var. *hirtaeformis* PERS. Synops. II, 1807, 547, Sf, T (BORB. FK. 1891. 469), Szgl, Gys, Vd nedves h., a Bd tetején.

197. *Schoenus nigricans* L. 43, a part rétvén Kh (KIT. BAR.), Bg. Bt (SIMK.), Fd, Sf; helyenként (Bg) nagyterjedelmű formatio. — A *Sch. ferrugineus* SzHW, SIGM. 48, HAZSL. Magyarhon edényes növ. 381 (nem L. 43), szinte az előbbi faj, a Balaton mellékén más faj tözegesaté nem terem. HAZSLINSZKY i. h. hiba is van; a balatoni termőhelynél RAUSCHER-t, a fertőinél SIGM.-ot idézi. A balatonmelléki közlés SIGMUND-tól, ellenben a fertői hely RAUSCHER-től ered. (NEILR. Nachtr. 13)

198. *Mariscus Mariscus* L. 42 sub Schoeno, a part rétvén: Szgl (SIGM.), Kh (*Cladium Germanicum*, SCHRAD. 1806; SzHW, SIGM.) Kh! (Kit. Bar.), Bg (SIMK.), Sf.

199. *Heleocharis palustris* L. 47. sub Scirpo, SzHW, nedves helyen. md. —

200. *H. ovata*. ROTH. Tent. II. 2, 1793, 562 sub Scirpo, SzHW, Kh, n. v. — **201.** *H. acicularis* L. 48, sub Scirpo, Kh (SzHW).

Scirpus caespitosus L. 48, Kh mocsaraiban (SzHW), de NEILR. (Aufzähl. 42) kételkedik a hazai régibb determinációban, n. v.

202. *Scirpus pauciflorus* LIGHTF. Fl. Scot. 1777, 1078; a part szárazabb h. Szgl körül (SIGM. 47), Fd kitérő áll. homokos h. *Helichrysum arenarium*mal (*Sc. Bacothryon* EHRL. SzHW, SIGM. 47). — **203.** *S. setaceus* L. 49, SzHW (*Isolepis setaceus* R. Br. SzHW) Kh, n. v. — **204.** *S. lacustris* L. 48, SzHW, BORB. FK. 1891. 468, 469, a bp a nád kísérelje, de nagyon megszakadozva, helyenként az öblökben mint csuhusziget; a dp. ritkább, alacsonyabb. — **205.** *S. Tabernaemontani* GM. Fl. Bad. I, 1805, 101. (BORB. FK. 468, ÖBZ. 1892 144) a part sósabb h. és vízében, md, Sf a Sóstó m. is. — **206.** *S. pungens* VAHL, En. 1806, 255 (*S. mucronatus* SzHW, non L. már azért is, mert a *S. pung.*-t nem idézik) a nedves nádtalan dp., egész közel a vízhez, a part homokján gyakori, a sós talajt jelző fű, de a bp is, Kh, Bd (SIMK.), Ks körül, helyenként seregesen (BORB. FK. 1891, 472, ÖBZ. 1892 144.). — **207.** *S. triquetus* L. Mant. I. 1767, 29, Kh (SzHW), n. v. — **208.** *S. holoschoenus* L. 49, SzHW (Isol. h. SzHW), a dp rétvén és mezején, Kh. — **209.** *Sc. maritimus* L. 50, SzHW, BORB. FK. 1891.

468, 472, nedves h. és nádas m. gyakori. Virágzata majd dúsabb. füzérkéje jókora nagy (var. *macrostachys* WILLD. En. 1809, 78) Bd, majd az egész virágzata magános füzérré soványodik, Kh (SIMK.); — var. *compactus* KROCK, Fl. Siles. I, t. 15, 1787, Al partján; — var. *digynus* GODR. Fl. Lorr. III. 1844, 91. Aliga (PILLITZ exsicc.), Al. — **210.** *S. silvaticus* L., 51, Khv. (SzHW). — **211.** *S. Michelianus* L. 52, iszapos helyen Szgl (SIGM. 47), Kh (SzHW), Bg.!

212. *Eriophorum latifolium* HOPPE Taschenb. 1800. 108, Kh (SzHW), Bf nedves h. (SIMK.). — **213.** *E. polystachyon* L. 52 (*E. angustifolium* ROTH), Kh (SzHW), T, Bf (SIMK), Tp.

214. *Cyperus flavescens* L. 46, Kh (SzHW), Tp, Bg, Sf iszapos h. — **215.** *C. fuscus* L. 46, Kh (SzHW), L.-Sz.-Istvánd (HAB. 12), H, Bd, F, Bg nedves h.; — var. *virescens* HOFFM. Deutschl. Fl. 1791, 26, Sf, Bd nedves helyein. — A *C. calidus* KERNER ÖBZ. 1864. 84, ennek a fajtának a nagyobb példája Bf fürdője körül (SIMK. 206). — **216.** *C. Pannonicus* JACQ. Fl. Austr. V, 1788 app. 24, a Bd partján (SIMK. 206). — **217.** *C. glomeratus* L. Cent. II, 1756, n. 8 (*C. austrialis* SCHRAD, SzHW), Kh. — **218.** *C. serotinus* ROTTB. Descr. 1776, 31 (*C. Monti* L. f. Suppl 1781, 102), Kh (SzHW; 310. o.). — **219.** *C. glaber* L. Mant. II. 1771, 179 (*C. patulus* KIT. in Host: Gram. III. 1805, 49), Kh (SzHW.), n. v.

7. család. Hidőrfélék, Alismataceae.

220. *Triglochin palustre* L. 338, SIMK, a dp. füves, nedves mezején (125. o.), Kh (SzHW), VB, Ks (BORB. FK. 1891., 478), Vd. — **221.** *T. maritimum* L. 339, L.-Sz.-Istvánd (Hab. 13).

222. *Alisma Plantago aquatica* (sic!) L. 342, Kit. Add. 22, SzHW, BORB. FK. 1891. 469 (*A. Michalétii* ASCHERS, et GRAEBN. Syn. I. 382, 1897; *A. latifolium* Gil. Fl. Lithv. V, 222, 1781) sárban az egész part közelében, valamint a nádas szélén; — var. *lancoletatum* WITH. Bot. Arr. ed. 3, II. 362, 1796 (var. *angustifolium* Pers. Syn. pl. I. 1805, 400), Kh, Vd és Al partján és sáros helyein. — **223.** *A. arcuatum* MICHALET Soc. bot. France 1854, 312, a Kis-Balaton sáros és árkos h, Kh; v. ö. ÖBZ. 1886, 37; — var. *angustifolium* EHRH. Beitr. V. 1790, 15 (*A. graminifolium* ej. in HOFFM. Deutschl. Fl. 1800, 175, BORB. FK. 470, *A. Pl.* var. *graminifolium* WAHHEB., Fl. Upsal. 1820. 122; var. *angustissimum* DC. Fl. Franç. ed. III. V. 312, 1805) a Kis-Balaton vízében. Vd vizes mélyedéseiben. Úgy látszik, az ivarszervek kurtasága útján vált szét a 221-től. Az *A. arcuatum* az országban (Békés-Gyula, Vésztő, Versec, Glozsán, Békás-Megyer, Buda [a nádorkert körül], Haraszi, Ercsi, Szinatelep, Pilis és Monor körül) elég gyakori, de a var. *lancoletatum*-mal bajosan esik össze. Levele nem annyira kihegyezett, mint emezé, kurtább nyélbe keskenyedek, az alján nem kerekített, természetnek a háta háromgerinczű (az *A. Plantago*-é, valamint a var. *lancoletatum*-é kétgerinczű), virága apróbb. V. ö. ČELAK, ÖBZ. 1885, 417.

Caldesia parnassifolia. BASSI, in L. Syst. XII. II, app. 280, 1767, sub Alismate, a Badaacsony tövében a parton (*A. parnassifolium* SIMK. MORV. és TermV. Munk. XXV, 428). Kerestem, de nem találtam (FK 1891, 468); ha volt, elpusztult.

224. *Sagittaria sagittifolia* L., 993, BORB. FK. 469, a bp szélén és nádasában: — var. *tenuiloba* BORB. Ak. Közl. 1878, 346, Kt, Tót-Sz-Pál és Kh nádasa szélén

8. család. Virágkákafélék, Butomaceae.

225. *Butomus umbellatus* L. 372, SzHW, BORB. FK. 469, a bp szélén és nádasa körül, de Bg, a Sió mentén is Sf.

9. család. Szittyófélék, Juncaceae.

226. *Luzula Forsteri* SM. Fl. Brit. III, 1804, 1395, sub Junco, VB, Bd, Gys sziklás, füves erdeiben. — **227.** *L. pilosa* L. 329, sub Junco, Kh (SzHW) belsőbb erdeiben. — **228.** *L. nemorosa* POLL. Hist. pl. Palat. 1776, 352 a, sub Junco, fide Buchen. Monogr. Juncac. 1890. 94 (*J. albidus* HOFFM., SzHW.), Kh magasabb hegyi erdeiben, Bd; — var. *rubella* GAUD. Agrost. II, 1811, 243, a Bd (*J. maximus*? SzHW, vix DC). — **229.** *L. campestris* L. 329, sub Junco, SzHW, a bp füves erdeiben. — **230.** *L. multiflora*, EHRH. Gram. 127, HOFFM. D. Fl. I. 1791, 169, sub Junco, Gys erd.; — var. *pallescens* WAHLENB. Fl. Lapp. 1812, 87, sub Junco, Vd füves h. ritka. **231.** *Juncus conglomeratus* L. 326, Kh (SzHW), Vd. — **232.** *J. effusus* L. 326, excl. α (*J. castaneus*), Kh (SzHW), Vd, Tp. — **233.** *J. glaucus* EHRH. Beitr. VI. 1791, 83, Kh (SIMK. 204). — **234.** *J. obtusifolius* EHRH. l. c. 82, Kh és Bd közt a part lápos helyein (SIMK. 205), Szgl, H, Vd, Tp és Sf. — **235.** *J. articulatus* L. 327, Rel. KIT. 109 (*J. lamprocarpus* EHRH., SIMK.), md; — var. *viviparus* BORB. Vasv. 168, Sf, Kh, Bd; — var. *hydrobios* BORB. ined. (var. *fluitans* KOCH, non LAM.) Kh parti vizében ritka. — **236.** *J. compressus* JACQ. EN. 1762, 60. BORB. FK 468, md; — var. *Gerardi* LOIS. Journ. bot. 1809, III. 294, Bg és Bd-Tomaj nedves partján. — **237.** *J. bufonius* L. 328, SzHW. md.; — var. *hybridus* BROT. Fl. Lus. I, 1804, 513 (*fasciculatus* BERT., non SCHOUSE.) Bf, Szgl, Kh, F és Szántód partján szálonként; — var. *ranarius* PERR. és SONG. Adnot. 192, 1855 (non NEES in Linnaea 1847, 243, absq. diagn.) a Badacsony nedves partján. ASCHERSON (Fl. v. Brandenb. 735) mind e két varietást külön választja, sőt az utóbbikat külön fajnak tekinti. Amannak a leple a tőalakénál nem rövidebb, a var. *ranarius* belső leple valamennyit kurtább a termésénél, a külső akkora, vagy valamivel hosszabb. — **238.** *J. sphaerocarpus* NEES, Flora I. 1818, 521, Füred Aszó völgyében, nedves helyen (SIMK. 205). — **239.** *J. silvaticus* L., Syst. nat. ed. XII, 2, 250, 1767, pro var. *J. articulati*, REICHARD Fl. Moeno-Francofurtana II, 181, 1778 (*J. acutiflorus* EHRH. Calam. nr. 66, Beiträge VI. 1791, 82) nedves homokban Balatonfő-Kajár és Siófok közt (Rel. KIT. 4), Kh vidékén (SzHW). — **240.** *J. bulbosus* L. 327 (*J. supinus* MOENCH, Enum. Hass. 1777, 167), a Balatonnál, Siófok partján (*J. subverticillatus* WULF., KIT. Addit 27—28), Khv (*J. bulbosus* et *J. capitatus* SCHRANK, SzHW., non WEIGEL, Observ. bot. 30, 1772.).

10. család. Kikircsfélék, Melanthaceae.

241. *Veratrum album* L. 1044, SIGM. 48, hely nélkül, Kh mocsaras rétvén (SzHW), Sümegen is (SZÉP I. 7) — **242.** *V. nigrum* L. 1044, Kh (ÁRVAY), Vállus és Gys völgyeiben és hegyein helyenként bőven!, Bf Tamáshegyén (SIMK.), VB. **243.** *Colchicum autumnale* L. 341, Kh (SzHW), Sf Csépan felé, Bf, Bd alatt (Lábdí), Kh, Récese. *Tofieldia palustris* SzHW autor nélk. Vd havasvidéki lápfüvei nyomán lehetséges, de ma aligha.

11. család. Liliomfélék, Liliaceae.

244. *Stellaster* sive *Gagea Bohemica* ZAUCHN., Abh. priv. Ges. II, 1776, 121 sub Ornithogalo, az al.-i hegyen ritka, figyelmeztetésemre PILLITZ 1900. apr. 6. valóban meglegte; — var. *stenochlamydea* BORB. ined. (*G. saxatilis* SIMK., KERN. ÖBZ. 1878. 126) u. i. gyakoribb. Petala augusta oblonga, apicem versus haud dilatata, ovarium typi obcordatum, lateribus concavis, omnino non convexis. A földrajzi elterjedés is a *G. Bohemica* helyessége mellett szól, ellenben a pfalzi és thuringiai *G. saxatilis* KOCH, Deutschl. Fl. II. 1826, 545, pro var. is csak csekély eltérés lehet. —

245. *S. arvensis* PERS. in UST. Neue Ann. V, 1794, 8, sub Ornithog., Bf (SIMK.), VB, Veszpr. (BORB. TTK. 1890, 332); — var. *bulbiferum* HALL. Hist. Helv. 1768, 1214 β (*Ornith. monstrosus* SÁNDOR ap. BORB. Ak. Közl. 1878, 349), VB. — 246. *S. pratensis* PERS. i. h. 8, sub Orn. Bg. mezein (*G. stenopetala* FR., SIMK.), Al; — var. *ciliata* G. BECK. Fl. Nied. Öst. 1890, 175, Al hegyén (PILL.). — 247. *Stellaster* v. *Gagea minima* L. 306, sub Orn., Kh (SzHW) magasabb, televényes erdeiben. — 248. *G. lutea* L. 306, sub Orn. ex ic. citat! (*G. silvatica* PERS.; *G. Szepusiana* (sic!) Ullep.! ÖBZ, 1886, 399) u. i. (*O. l.* et *s.* SzHW), a Tátikán (SZÉP I. 8). — 249. *G. pusilla* SCHM. Fl. Boëm. IV, 1794, 41 sub Orn. Bg, T füves h. (SIMK.), VB.
250. *Lilium martagon* L. 303, SzHW, a bp. erdeiben, Gyötrös, Kh.
251. *Muscari comosum* L. 318 sub Hyacintho, SzHW, md. — 252. *M. Transsilvanicum* SCHUR, ÖBZ. 1856, 237 (*M. botryoides* Autor. Hungar.; *Hyacinthus botryoides* ÁRV., SzHW, non L.), Kh, Gys!! völgyeiben, Dörgicse, Bf hegyein, capsulis subrotundis, emarginatis. A *Hyacinthus botryoides* L. 318, a «*corollis globosis uniformibus, foliis canaliculato-cylindricis*», «*in cylindrum convolutis*» et «*juncifolius*» bélyegek szerint nem a széleslevelű *M. botryoides* Autor., hanem valószínűleg a *M. commutatum* GUSS. Pl. rar. 1826, 145; — var. *M. Kernerii* MARCHESSETI, Bollet. soc. Adriat. sc. nat. VII, 1882, 266; KERN. Fl. exsicc. Austro-Hung. 682; MARCHES.: Fl. di Trieste 1896—97, 361, Gys, Bf, SzK völgyeiben [BORB. TTK. 1896, 277]; — var. *lacteiflorum* BORB. ibid. SzK, Veszprém (PILLITZ) ritka. — 253. *M. racemosum* L. 318 sub Hyac., a LINNÉ idézte *Clusius* képe (*Hyac. botryoides coeruleus*, STIRP. Pann. 205) szerint = a *M. neglectum* GUSS. Fl. Sic. 1842, 411, a «*latifolius*» szerint pedig = *M. Transsilvanicum* SCHUR, amaz Felső-Eörs füves hegyein, VB, SzK, Al; — var. *tenuissimum* BORB. ined. (*M. racemosum* G. BECK, Fl. v. Nieder-Österr. 1890, 169, SIMK., non L.), minor, floribus minoribus, foliis angustis, capulis rotundis, haud emarginatis, Bf, F.-Eörs, A, T, Bd, Kh hegyein; *H. racemosus* SADL., SzHW, non L.).
254. *Scilla bifolia* 309, Kh erdeiben (SzHW). — 255. *S. autumnalis* L. 309, Bf (RÖSLER 308, 199. o.; KIT. Add. 32), T (SIMK.), A, Alsó-Eörs, Al napsütött helyein bőven, szept. elején tömémentelen virít (BORB. in SCHULTZ Herb. norm. XXXIII, 3257).
256. *Ornithogalum brevistylum* WOLFN. ÖBZ. 1857, 230 (*O. Pyrenaicum* KIT. Bar., Rel. 110, SADL., SzHW, non L.), T, A! Bf! szőlői körül, Kápolnadomb, Rátót (*O. spaeoc.* PILL. exsicc.! non KERN). Bibeszára valamennyivel hosszabb, akkora v. valamikéivel rövidebb, mint a magrejtő. KERNER csak az utóbbit állítja, bár osztályozó alapul veszi, ezért tévedésbe ejt. — 257. *O. sphaerocarpum* KERN. ÖBZ, 1878, 10, 15 (*O. Pyrenaicum?* L. «*fl. ex albo-virescentibus*» tehát nem az *Anthericum sulphureum* W. KIT.), Bd, Szgl, Kh (*Anther. sulph.* SzHW, SIGM. 46), Sümeg (SZÉP I, 8). — 258. *O. umbellatum* L. 307 a Bd (SIMK.), Kh (SzHW), VB a Malom-völgyben, Ks. — 259. *O. collinum* GUSS. Ind. sem. h. b. Bocc. 1825, 9, Prodr. fl. Sic. I. 1827, 412, Bg, Gys, Kh füves h. — 260. *O. Bouchéanum* KUNTH, En. IV, 1841, 348 sub Myogalo (*Albucca chlorantha* REICH.), T árnyékos h. (SIMK.), Kh (*O. mutans* SzHW, non L.).
261. *Allium ursinum* L. 300, Khv magasabb hegyi erdeiben (SzHW), Tátika (KIT.), Cuhavölgyben Veszprém (PILLITZ). — 262. *A. atropurpureum* W. et KIT. Ic. t. 17, 1800, magasabb réten Zánka és Füred körül (WIERZB. mspt. 27, Sigm. 47) és Kh (SzHW) füves h., Bf a fürdő körül sziklás dombon ma is nő. — 263. *A. angulosum* L. 300 (*A. senescens* SzHW, non L., *A. acutangulum* SCHRAD., HAB. 12) a szgl-i malom m. (SZÉP), L.-Sz.-Istvánd, a badacsonyi öböl rétvén (HAB 12), Kh és F között, Szántód rétvén; — var. *leucochlamydeum* BORB. ined., perigonio albo, nitido, sed siccato rubescente; F és Kh közt a part füvesebb száraz h. (*A. suaveolens* Autor. Hung. pro parte). — 264. *A. montanum* SCHM. Fl. Boëm. IV, 1794, 128 (*A. fallax* DON, HAB. 11) a bp mész- és bazaltszikláinak repedésében, Szántód fölött. — 265. *A. moschatum* L. 298, Al hegyein. — 266. *A. rotundum* L. 1862, 423, A, T, Bf hegyein. — 267. *A. sphaerocephalon* L. 297, KIT. Addit. 35, SIMK. 204, a bp; — var. *descendens* L. 298, Al lejtőin. — 268. *A. vineale* L. 299, Kh völgyeiben, Rátót (PILLITZ!); — var. *compactum* THUILL. Fl. Par. 1790, 167, H, Kh. — 269. *A. scorodoprasum* L. 297, szőlőmezsgyén, ligetben a bp, Sf. — 270. *A. oleraceum* L. 299, Al, Bd. —

271. *A. pallens* L. 1862, 419 (*A. paniculatum* SzHW, non L.), Kh hegyein. —
 272. *A. carinatum* L. 297, H és Kh közt kaszáló réten, Kh, Gys völgyeiben. —
 273. *A. flavum* L. 298, SzHW, SIMK. 203, HAB. 11, 16, a bp sziklás helyein.
A. roseum L. 296 Kh (ÁRV. in KIT. Bar., NEILR. 53 cum?) Mediterrán hagymafaj, földségi flóránkban nem terem. — *A. schoenoprasum* L. 301 (pázsithagyma), — *A. ascalonicum* L. 1862, 429, *A. Ceba* L. 300, — *A. fistulosum* L. 301, *A. sativum* L. 296, *A. porrum* 295 termesztik.
Hemerocallis fulva L. 324 a Csobáncz tövében itt-ott (WIERZB. mspt. 4). Sümegen csak kertben (SZÉP I. 8); — *H. flava* L. 324, Kh (SzHW), Úrkút füves bokros helyein (PILLITZ exsicc!).
 274. *Asphodelus albus* MILL. Dict. 1759 nr. 3 (*A. ramosus* W. et KIT. I, XXIX, ÁRVAY, non L.) Rezi, Kh (KIT. BAR.) és Gys hegyein és völgyeiben bőven! a Gyöngös völgyén Karmacs felé!
 275. *Anthericum ramosum* L. 310, SzHW, HAB. 11, a bp füves-bokros lejtőin.
 276. *Asparagus officinalis* L. 313, SzHW, vadja (*A. collinus* SCHUR, Verh. sieb. Ver. X, 1859, 108), a bp. verőfényes lejtőin, Fd, a kertben mint spárga (*A. attilis* L. 313); — *A. acutifolius* SzHW. non L. 314. — 277. *A. tenuifolius* LAM. Encycl. I. 1783, 204, a Bd.
 278. *Paris quadrifolia* L. 367, Khv bensőbb árnyékos erdeiben (SzHW).
 279. *Polygonatum polygonatum* L. 315 sub *Convallaria*, a bp erdeiben és bokraiban (SzHW, SIMK., HILLEBR.) — 280. *P. multiflorum* L. 315 sub *Convallaria*, Kh (SzHW), Bd, VB erd. — 281. *P. latifolium* JACQ. Fl. Austr. III. 1776, 18, sub *Convallaria*, T, Bf (*Convallaria latifolia* SIMK.), Kh (SzHW), Gys, Bd, VB.
 282. *Convallaria maialis* L. 314, Kh (SzHW), Gys, Bd erdeiben. Ez a valószínű sz.-györgy virága.
 283. *Majanthemum bifolium* L. 316 sub *Convallaria*, Khv bensőbb erdeiben (SzHW), (Rátót, Hódosér, PILLITZ).
 284. *Ruscus hypoglossi* L. 1041, SzHW, a Pupos- és Hosszúhegy erdeiben Z.-Szántónál (WIERZB. mspt 2). — 285. *R. aculeatus* L. 1041 Kh bokraiban helyenként (ÁRV.), a Dobogó-majornál H (PIERS!), Sümeg (KIT. mspt, fol. Lat. 3071).

12. család. Folyondárfélék, Dioscoreaceae.

286. *Tamus communis* L. 1028, Kh (ÁRV.), Gys erdeiben, Bd! (KIT. Bar.); var. *Cretica* L. ibid., Boiss Fl. orient. V. 344 (var. *triloba* SIMK. Erdély fl. 1887, 520); a Bd nyílt sziklás h. Az alsó levelei háromkarúak, a többi rendes szívforma. A Flora Graeca 958. képén a levél a száron végig háromkarú, középső sallangja keskeny, hosszúra nyúlik. Eredeti növényt kellene összehasonlítani.

13. család. Békatutajfélék, Hydrocharitaceae.

287. *Hydrocharis morsus ranae* L. 1036, SzHW, BORB. FK. 1891, 469, a nádas vízében, a tó szélén a bp gyakori; F körül a Zalában, Kt, a Sióban.

288. *Stratiotes aloides* L. 535, a Balaton nádasában Kh, valamint a Zala vízében jún. (WIERZB. mspt. 10, SzHW, SIGM. 48).

14. család. Nőszirmfélék, Iridaceae.

289. *Iris variegata* L. 38, SzHW, SIGM. 48, a bp. sziklás lejtőin elszórva. —
 290. *I. pumila* L. 38, verőfényes lejtőn és tetőn Ks-tól T-ig helyenként seregesen (KIT. Bar., SIMK.), Kh (SzHW); var. *flaviflora* FUSS, Verh. Sieb. Ver. XVIII. 1867, 181 (var. *flavescens* NEILR. Diagn., 1867, 121, non RED.) a tóalakkal vegyest, de ritkább; — var. *scapifera* BORB. in DÖRFL. Jahreskat. 1896, 59, robustior, magis latifolia, scapo

+ elongato, Ks, (Sashegy Budán) bokraiban ritka (*I. pseudopumila* JANKA, Ak. Közl. XII. 8, 1876, 173, non TIN.). — **291.** *I. nova* WINT. i. h. t. 27, 1788 (243, 268. old.; *I. arenaria* W. et KIT. 57, 1800, SzHW, SIGM. 48), a szénahordó út völgyében több más kiváló magyar fűvel együtt, de csak egy helyen; — var. *phyllospatha* BORB. Homokp. 1886, 74, virághüvelye zöld, levélnemű, u. i. s a Rákoson ritka. — **292.** *I. pseudacorus* L. 38, víz m. md. — **293.** *I. Sibirica* L. 39, Kh mocsaras rétyén (SzHW).

Gladiolus communis SzHW, vix L. 36, Khv, n. v.

294. *Crocus albiflorus* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 101, Khv (SzHW) völgyeiben, kora tavaszkor; n. v.

15. család. Hóvirágfélék, *Amaryllidaceae*.

295. *Galanthus nivalis* L. 288, SzHW, SIMK., a bp erdeiben, a parttól beljebb gyakoribb; — var. *abruptisectus* BORB., Kert 1898, 317, Kh felsőbb erdeiben. Két-három akkorára megnő, mint a tőalak, széles-(12—20 mm.)-levelű, virághüvelye is nagyobb és szélesebb, külső szirma 25—30 mm. hosszú, hosszas, a tőve felé fel-tűnően keskenyedik, 14 mm. széles. Belső szirma 10—14 mm. hosszú, 8—10 mm. széles, a tővön hirtelen nyélbe keskenyedik.

296. *Leucoium aestivum* L. Syst. X. 1759, 975, Khv (SzHW), n. v.

297. *Sternbergia nova* WINTERL i. h. sub Colchico, 1788 (*S. colchiciflora* W. et KIT. t. 159, 1803), Bf, A (W. K. II. 173, KIT. Add. 46), itt a fürdő parkjában is!, T (SIGM. 47, bőven), Al, VB (Várhegy) hegyein!, verőfényes dombon Becze, Ederics és Nemes-Vita körül (WIERZB. mspt. 24, SzHW).

Narcissus poeticus L. 289, SzHW, csak kertben, mint Sümegeen is, legfeljebb kevés elvadulva.

16. család. Kosborfélék, *Orchidaceae*.

Orchis maculata L. 942, *O. globosa* L. Syst. X. 1759, 1242, Khv (SzHW) n. v.

298. *Orchis purpurea* HUDS. Fl. Angl. 1762, 334, Kh hegyein! (KIT. Bar.), a Csókakövön (*O. fusca* JACQ., SzHW!), Gys völgyeiben, Bd, VB. — **299.** *O. militaris* L. 941, Kh (SzHV), Bf, A, Jutas. — **300.** *O. tridentata* Scop. Carn. 1772, 190 (*O. variegata* ALL. 1785), Kh («Keszely») hegyein (SZENCZY [sic] in REICHENB. Icon. XIII. 25), a Csókakő körül (SZENCZY herb. Sabariens.!), VB. — **301.** *O. ustulata* L. 941, Kh (SzHW). — **302.** *O. coriophora* L. 940, Kh, a Csókakő körül (SzHW!). — **303.** *O. Morio* L. 940, Kh (SzHW), Gys, Bg, Bf, VB. — **304.** *O. pallens* L. Mant. II. 1771, 292, Kh (SzHW!). — **305.** *O. sambucina* L. Fl. Suec. 1755, 312, Kh (SzHW); — var. *rubra* WINTERL 1788, u. i. — **306.** *O. palustris* JACQ. Ic. pl. rar. I. 1781, 81, Kh (ÁRVAY, SzHW), Szgl, Bd, Bd-Tomaj, Balaton-Szent-György, Fd parti rétyén, Bg mezein. — **307.** *O. latifolia* L. 941, Khv (SzHW, n. v.).

308. *Anacamptis pyramidalis* L. 940 sub Orchide, Kh (SzHW), Gys (Szoros-had) völgyeiben, A, SzK, VB hegyein.

309. *Gymnadenia conopsea* L. 942 sub Orch.; Kh hegyein (SzHW).

310. *Loroglossum hircinum* L. 944, a Bd füves h. a Kisfaludyház fölött, Kh Büdöskút körül.

311. *Platanthera bifolia* L. 939, Kh hegyein (SzHW), Gys völgyeiben, Bd.

312. *Ophris aranifera* HUDS. Fl. Angl. ed. 1778, II. 392, Szgl lópján (Sigm. 47). — **313.** *O. arachnites* L. 949, Kh hegyein (ÁRVAY, SzHW).

314. *Listera ovata* L. 946 sub Ophri, Rezivár felé, vágásban (SZENCZY! *Epipactis ovata* SzHW).

315. *Neottia nidus avis* L. 945 sub Ophri (*Epipactis* et *Ophris n. a.* SzHW), Kh, Bf, Bd erdejében!

- 316.** *Epipactis latifolia* L. 949 sub Serapiade, Kh (SzHW), Gys erd. — **317.** *E. rubiginosa* CRANTZ Stirp. VI. 1769, 467 pro var. *Epipactidis Helleborines*, Gys völgyeiben! — **318.** *E. palustris* L. 950 pro var. *Serapidis Helleb.*, Khv (SzHW), n. v. — **319.** *Limodorum abortivum* L. 943 sub Orchide, Kh Csókakövén (SZENCY! SzHW), Szgl körül, Bd (SIGM. 46, NEILR. Aufzähl. 69), de ez a két hely, úgy hiszem, határozatlan kifejezésből ered, csak a Bd az igazi termőhelye. — **320.** *Cephalanthera alba* Cr. Stirp. VI. 1769, 460 sub Epip. (*C. pallens* RICH. 1817, *Epipactis p.* SzHW) VB, Kh erd. — **321.** *C. longifolia* L. 950 pro var. *Serap. Helleborines*, Rezivár felé, a vágásban (*Epipactis ensifolia* SzHW, SZENCY!), Bd! — **322.** *C. rubra* L. Syst. XII. 1767, 594 sub Serap. (*Epip. rubra* SzHW) Kh, VB. — **323.** *Cypripedium calceolus* L. 951, Kh füves hegyein (SzHW, SIGM. 47—48).

17. család. Tündérhinárfélék, Najadaceae.

- 324.** *Najas marina* L. 1015, SzHW (*N. maior* ALL. Pedem. II. 221, SIGM. 47, BORB. TTK. 1894, 305), Szgl, Kh a fürdőnél, mind a tószél sekély vizében, mind a part pocsolyájában (1891). Itt vendégház épült fölé. A Zala vizében, F meg a Kis-Balaton közt, ennek a szélén is bőven (BORB. FK. 1891, 468, 470); var. *subacantha aculeis paucis et anacantha caule haud aculeato* (93. o.). — **325.** *N. minor* ALL. Fl. Pedem. II. 1785, 221 (*Caulinia fragilis* WILLD. Mém. ac. Berl. 1798, 87, SIGM. 47), Szgl, Kh parti vizeiben, a Zalában meg a Kis-Balatonban (BORB. FK. 470), termete a *N. Helvetica* BORB. (*N. intermedia* WOLFG. in EICHWALD Naturhist. Skizze v. Lithv. 1830, 126, non BALB.; foliis crebrius denticulatis) felé hajlik; — var. *intermedia* BALB. Mém. acc. Torino XXIII. 1818, 105, NOCCA et BALB. Fl. Ticin. II. 1821, 163 (*N. minor*, minus fragilis, habitu *N. flexilis*, BORB. FK. 1891, 470, ASCHERS. 372), a Zalában meg a Kis-Balatonban.

18. család. Hínárfélék, Potamogetonaceae.

- 326.** *Potamogeton natans* L. 126, csak a Kabhegy alján kis tóban (PILLITZ). — **327.** *P. fluitans* ROTH, Tent. I. 1788, 72 (*P. natans* SzHW, non L.; *P. n.* var. *prolixus* BORB. FK. 1891, 470; ÖBZ 1892, 145, an KOCH?), a Hévíz lefolyásában Keszthelyen, a Zala és más árok vizében F körül, Tp álló vizeiben. ASCHERS. növényemet látta, ennek a látszólag északibb hínárnak (85. old.) helyességét elismerte, de szárított növényemet már későn kapta s Synopsisában róla meg nem emlékezhetett. Vízbeli első levele a *P. lucens* var. *acuminatum*-éhoz hasonlít; var. *maior* KOCH et ZIZ: Catal. pl. Palat. 1814, 18 (var. *explanatus* M. et K., D. Fl. I. 1823, 837; var. *stagnalis* KOCH, Taschenb. 1844, 479, RCHB. Ic. VII, fig. 87), Tp sekélyebb vizeiben; v. ö. 36. old. — **328.** *P. coloratus* VAHL. in HORN. Fl. Dan. t. 1449, 1813, Tp. álló vizeiben. — **329.** *P. lucens* L. 126, Khv (SzHW), n. v. — **330.** *P. perfoliatus* L. 126. LINNÉ szűk szavából, valamint az első idézet (Fl. Lapp. n. 69) vonatkozásából (*Potamogeton rotundifolium alterum* LOESEL. Fl. Prussica 205, t. 65) következik, hogy a *P. perfoliatus* tőalakja tulajdonképen a későbbi var. *Loeselii* GAUD. in RÖM. et SCHULT. System. veget. III. 1818, 508, Fl. Helv. I. 1828, 475! (var. *rotundifolius* SONDER Fl. Hamb. 1851, 98; *P. Loeselii* RÖM. et SCHULT. i. h.); a levél kerekességét tekintve természetzerű típus. A Balaton vizében a bp, kivált Al és Kh m., továbbá Badacsonytól Ábrahámig. A *P. perfoliatus*-nak ágain levő s a virágokhoz közelebb eső levele gyakran szintén kerek. A *P. Loeselii*-höz azonban csak azt számítjuk, a melynek az alsóbb szárlevele is kerekded. Őszkor leveleinek tövéből sok sarjat, bütökejéből pedig mellékgyökereket bocsát, úgy hogy az idei szár elhalván, megújult részeiből tovább szaporodik; — var. *brevifrons* BORB. FK. 1891, 467; ÖBZ 1892, 145, v. ö. 63. stb. old. (var. *typicus* ASCHERS. Synops. 1897, 314; *P. perfoliatus* Rel.

KIT. 4. HAB. 19, SzHW, SIMK., BORB. TTK 1889, 572—73, 1896, 340; var. *ovatus* RCHB. Icon. VII. 1845, 19, fig. 53, non *P. densa* var. *ovata* DÖLL, Rhein. Fl. 1843, 232), a Balatonban bp md, valamint a környék (F, Kis-Balaton) vizeiben a leggyakoribb alak, sőt a haza más helyén (Soroksár, Csepelsziget, Taksony alatt, Sziget-Ujfalu) is ez az uralkodó, foliis late cordato-ovatis. A dp Sf (Rel. Kit. 4), a Sió vizében!, Bg a mező csatornáiban és árkaiban, de kurtaszárú (66. old.). A dp oly sűrű szövetkezete sehol sincs, mint a bp lassúbb vizében. Gyakran sarjas példái (f. *prolifera* BORB. FK 1891, 481, ÖBZ. 1892, 145) is bőven vannak. Legjobban zavarja és irtja a gyakori szél, mert a virágzatát a vízbe csapkodja, s a szükséges légbeli fogantatást meghiúsítja. LÓCZY, a mióta Balatont járja és kutatja, az idén, a 10. esztendőben, nagy vizálláskor, látott legtöbb hínárt, még a tó közepe felé is elég csoportot. Az elszaporodás lehetősége az, hogy az idén a tavat sok szél nem háborgatta; — var. *longifrons* BORB. FK, 1891, 467, ÖBZ. 1892, 145 (var. *oblongifolius* BENNET, Schweiz. Botan. Gesellsch. VI. 1896, 96), foliis inferioribus e basi ovata oblongis, acutis, ramis infrafloralibusque brevioribus, magis cordato-ovatis. Jóval ritkább T, Szántód és Kh körül (BORB. FK, 467). A máslevelűség (heterophyllia), vagyis az alsó és legfelső levelek nagyság- és alakbeli különbsége legkevésbé nyilatkozik a tóalakon; a *brevifrons*-on már jobban, a *longifrons*-é a legszembeszökőbb. Más *Potamogeton*-é sokkal jobban kifejezett; — var. *cordato-lanceolatus* M. et KOCH, in FIEBER Potam. Böhm. 1838, 14, Kh ritka. — **331.** *P. crispus* L. 126. SzHW, HAB. 19 cum?, T, a Balaton szélében (Rel. KIT. 110), Kh! (SzHW), a Kis-Balatonban (BORB. FK, 470), Bg, H, Vd. — **332.** *P. pusillus* L. 127, a Balatonban meg a Kikiritóban (Rel. KIT. 4), a Kis-Balatonban (BORB. ib.), Bg. — **333.** *P. interruptus* KIT. in SCHULT. Öst. Fl. I. 1814, 328 (*P. marinus* Rel. KIT. 4, HAB. 19, non L.), a Balatonban (KIT. 1799), Szántód révében, a Kis-Balatonban (*P. pectinatus* L. var. *interruptus* KIT., BORB. FK. 468, 470), T (HAB. 19), Bg árkaiban.

SIGM. 47. old. szerint a Balatonban majdnem valamennyi *Potamogeton*-unk élne. — Hazánk *Potamogeton*-ja általában kevés, a Balatoné még kevesebb. V. ö. 86. old.

334. *Zamichellia palustris* L. 969, a Balaton vizében (Rel. KIT. 4), Szgl mellett (SIGM. 47), itt patakban a malomnál (SZÉP), Kh (SzHW), n. v.; a budai meg a kalocsai gyümölcsös példa szerint = var. *pedicellata* WAHLENB. et ROS. Nov. Act. Upsal. VIII. 1821, 227, 254.

19. család. Békalencsefélék, Lemnaceae.

335—338. *Lemna trisulca*, *L. gibba*, *L. minor*, *L. polyrrhiza* L. 970, SzHW, SIMK., BORB. FK, 468, 470, árokban, álló vízben md, a Balaton szélén és nádasában, a 336. ritkább.

20. család. Kontyvirágfélék, Araceae.

339. *Arum maculatum* L. 966, Kh erd. (SzHW), Bd tetején!, a Tátikán (PIERS).

340. *Acorus vulgaris* L. 324, Khv vizei m. (SzHW), Sümeg körül is (SZÉP I. 10). KITABEL is följegyzi innen (Fol. Lat. 3061, kézirat a M. N. Múz. könyvtárában *Calamus aromaticus* MICHELI Nov. Gen. t. 31. néven).

21. család. Gyékényfélék, Typhaceae.

341. *Typha latifolia* L. 971, Kh (SzHW), kivált F körül, a Zalánál meg a Kis-Balatonnál, Bf (BORB. FK, 467, 470), Kt, Tp, Al. — **342.** *T. angustifolia* L. 971, ritkább, Kh (SzHW), F, a Zalánál meg a Kis-Balatonnál, Bf (BORB. i. h.), Kt. V. ö.

52. old. — *T. minima* FUNK, in HOPPE Bot. Taschenb. 1794, 181, a Balatonnál (PRESL ap. ROHRB. l. c. 92, 94). Hogy jutott PRESL herbariumába, ismeretlen. A berlini kir. botanikai múzeum herbariumában a Balatonmellékéről nincs meg (93. old.). Századunk első évtizedeiben teremhetett, sőt lehet, ma is nő, azt hinném a Zala vize mentén, F és B.-Sz.-György közt, csermely m., vagy a Kis-Balatonnál, az élesszemű WIERZBICKI révén is kerülhetett volna külföldre. 1894. máj. 4. a Zalánál kerestem (v. ö. ASCHERS. Syn. 276). Zalamelléki alkalmas termőhelyen azért is várható, mert 1882 máj. 20-án Nemes-Dömölknek (Vasvm.) a vasút szelt esurlófűves mocsara szélén, 1884. máj. 18-án pedig a Drávánál, Zákánynyal szemben, Drnje határában gyűjtöttem. A balatonmelléki termőhely e kettő közé esik. ROHRBACH előtt a balatonmelléki termőhely azért eltérő, mert a *T. minima* rendszeren a patak vagy folyóvíz mentét szokta követni, s a Balatonnál, alvidéken az egyetlen hely lenne nem folyóvíz partján. A Zala vize körül vagy a Fenék- és Balaton-Sz.-György közt levő csermelyek mellett ROHRBACH kívánságának egész megfelelő, folyómelléki termőhelye lenne. A havasvölgyi *T. minimá*-nak lebecsátkozása az alvidékre nem páratlan eset Magyarország növénygeografiájában. POKORNY a Hanság réti lánján a mészhavasok *Eriophorum alpinum*-át találta, alig 120 méter magasságban a tenger színe fölött; szélességi fokunkon ez neki a legalacsonyabb termőhelye. Számításom szerint Vasvármegye flórájának majdnem 6%-a havasvölgyi. V. ö. Vasvm. növényföldr. 66. TTK 1885, 226–228, ÖBZ 1886, 83. Mind nóríkumi növény ez, a mely kelet felé jó mélyre leereszkedik és hazánk nyugati részének alvidékein boldogul.

22. család. *Békabuzogányfélék, Sparganiaceae*.

Azon érdeklődés nyomán, mely az utóbbi esztendőben a *Sparganium* mocsári fűre irányult, én is több alakját gyűjtöttem.

343. *Sparganium erectum* L. 971, a var. β = *S. simplex* kizárásával (*S. ramosum* HUDS. Fl. Angl. 1778, 401, SADL. SzHW; *S. polyedrum* ASCH. et GRAEBN. I. 1897, 283) a legvastagabb- és legtompább-termésű; a termése oldalról szögletes, fordított pyramisforma, a teteje csaknem lapított s a bibeszál maradéka a közepéből hirtelen emelkedik ki, a felső és alsóbb részre elgyűrűje választja külön. Kt, Kh, Bd, Bf, Al, VB nádasában és körülötte, közép nagyságú terméssel (haránt éle 4–5 mm.); — var. *conocarpum* ČELAK, ÖBZ 1896, 423. Al és Kh partján apróbb szemű terméssel, haránt élének átmérője 3–4 mm.; — var. *platycarpum* ČELAK, 423. Ábrahám partján, a legvastagabb terméssel, a haránt élének átmérője 5–6 mm. A termés olajszíne is könnyen megkülönbözteti a síófoki szalmaszínű *Sp. neglectum*-tól. — 344. *Sp. neglectum* BEEBY, Journ. of bot. XXIII. 1885, 26, 193, Sf árkaiban Kiliti felé. Termését ČELAKOVSKY is, GRAEBNER is helyesnek ismerte el. Termése vékonyabb, ellipszoid, fent is, lent is kevésbé hegyesedik, a hosszabb bibeszála hirtelen emelkedik a felső rész csúcsából. Termése jellemző szalmaszínű, oldalról tekintve inkább hengerded, életlen, a felső és alsó rész között elgyűrűje nincs. A *Sp. erectum* var. *microcarpum* NEUM. in HARTM. Scand. Fl. 1889, 112, az utóbbtól kevésbé tér el, termése inkább olajszerű vagy zöldesbarna, lefelé jobban keskenyedik, egész lent 1 mm. kurta nyelecskéje van, a csúcsa lassabban vékonyodik, s az egész termés a nagysejtű, laza, kevésbé erősített szivacsos parenchyma összetöporodése következtében szabálytalanul szögletes vagy ránczos, a közepe táján haránt irányban be van szűkülve (ASCHERS. 282). — ČELAKOVSKY (ÖBZ 1896, 424–425) szerint a *Sp. microcarpum* valószínűleg a legrégebbi alak vagy az őstypus, a melyből a *Sp. erectum* és *neglectum* szétágazott. A mi viszonyainkat tekintve az a különös, hogy ASCHERSON-ék szerint a var. *microcarpum* kivált hideg vízben él, nálunk ellenben, már melegebb éghajlat alatt is, Ó-Budán, valamint Tp körül is elég langyos vízben terem. Rajeczfürdő, Trencsén-Teplíc, Fenyőháza és Poprád körül is, itt *S. simplex*-szel.

IV. osztály. KÉTSZÍKŰEK, DICOTYLEDONES.

1. aloszt. Sziromtalanok, Apetalae.

23. család. *Borzhinárfélék, Ceratophyllaceae.*

345. *Ceratophyllum demersum* L. 992, Kh (SzHW), kivált F körül a Zalában, valamint a Kis-Balatonban (BORB. FK 1891, 468, 470), Szgl, Tp, H, Vd vizeiben, Bf, Kövesd, Al partján; — var. *macracanthum* BORB. FK 1891, 470, ÖBZ 1892, 145, termésének tetőző tövise egész 17 mm. hosszú, az oldalsó két tövis valamivel kurtább. A termés felszine szemcsés, levele is gyenge, inkább olyan, mint a *C. submersum*-é. A horvátországi *C. demersum* termésének felszine Lepavina vizeiből meg a grobniki mező tavából egészen sima. A Zala vízében meg a Kis-Balatonban. — **346.** *C. submersum* L. Sp. pl. ed. II. 1763, 1409, F, Bg vizeiben; — var. *Haynaldianum* BORB. M. Növ. Lap. 1884, 20, F vizeiben, kivált a Zalánál.

24. család. *Csillaghinárfélék, Callitrichaceae.*

347. *Callitriche verna* L. Fl. Suec. 1755, 2, Kh vizeiben (SzHW) ritka, Süme-gen is (SZÉP I. 10).

25. család. *Nyírfafélék, Betulaceae.*

348. *Betula pendula* ROTH, Fl. Germ. I. 1788, 405 (*B. verrucosa* et *B. alba* autor. Hung., SzHW), erdőben szálonként, gyakran ültetve. — **349.** *B. pubescens* EHRH. Beitr. VI. 1791, 98, SzHW; var. *subbiscrata* BORB., Vasvárm. 1887, 175. Vd régi lápján levő erdőcskében gyakori, mint régi nyírves (betuletum) maradéka. Folia + pubescentia aut fere glabra; — var. *rhombifolia* TAUSCH, Flora 1838, 752, Regel: Monogr. Bearb. der Betulac. 78, DC Prodr. XVI/b. 166, valóban felemáslevelű, hajtása levele alja kerekített, akkora s olyan mint a *B. pubescens*-é, a virágzó vesszőn kisebb rhombalakú. Az előbbi között.

350. *Abnus glutinosa* L. 983 sub *Betula*, SzHW, a parton elszórva (122. o.); — var. *denticulata* C. A. MEY. Ind. Cauc. 1831, 43, LEDEB. Fl. Ross. III. 657, a Bd. partján, levele inkább fordított tojásdad, a csúcsa nem csorbított. — **351.** *A. pubescens* TAUSCH, Flora 1834, 520 (*A. glutinosa* × *incana*; *A. barbata* var. *subglutinosa* SIMK. ! Ak. Közl. XVI, 1879, 148) csak a var. *subviscida* BORB. ined. Levele csaknem kerekded, kisebbfajta, majdnem olyan hosszú, mint a minő széles, a teteje gyengén csorbított vagy csaknem csonkított, fénytelen, a visszája ragadós, sáppadtabb, többékevésbé szőrösödő, az ér szöglete prémes, az alja kerekített vagy alig összehúzódó, széle kétszer fűrészelt, oldalere egy-egy felén többnyire hat. A Bd partján. Keményebb, nem ékforma, sokkal kisebb, kerekded, a nyelével, hajtásával s a virágzata tengelyével együtt pelyhes és szürkellő levele az *A. glutinosa*-tól, széles, csorbított, nem karéjkás levele, nem kopasz nyele a var. *denticulata*-tól, levele alakja az *A. pubescens*-től választja el. Az *A. barbata* MEY. Ind. Cauc. 1831, 43, LEDEB. 657, hosszas-tojásdad, az *A. glutinosa* var. *subrotunda* DESF., SPACH, Ann. sc. nat. sér. 2, vol. 15, 207 fordított tojásdad, vagy kerekdeden fordított tojásdad, nagyon tompa, nem csorbított, alján ék alakú levelével tér el. — **352.** *A. Balatonialis* BORB. n. sp. Áltoboz szokatlan nagy, egész 3 cm. hosszú, 16 mm. széles. Pelyhes, az ercin jobban pelyhesedő, az erezet szögleteiben prémes levele visszajáról az *A. Badensis*-szel LANG, HAGENB. Suppl. 1843, 192, REGEL: Monogr. Betul. 163 (*A. ambigua* G. BECK 1888, *A. barbata* var. *subincana* SIMK. i. h. 1879), valamint az *A. pubescens*-sel rokon, de a nagyobb áltoboz, valamint a levél alakja is megkülönbözteti tőle. — Levele közép nagyságú

vagy kisebb, kurta, kerekded vagy széles kerülekded, az alja kerekített, egyenetlenül vagy kétszer fűrészelt, a csúcsa kerülete kerekített, nem csorbított, mind a két fele fénytelen, a visszája sáppadtabb, kissé ragadós, a fiatalnak mind a két lapja szőrösödik, végre kopaszodik, a szőrzet leginkább a visszája vastagabb erein marad meg, oldalere egy-egy felől 7—8. Levélnyele pelyhes, hajtása ezenfelül ragadós, végre többé-kevésbé kopaszodik. Áltobozs nyeles, ismert fajainkénál feltűnően nagyobb, ellipszoid vagy tojásdad. Magva kerekded rhombforma, $3\frac{1}{2}$ mm. hosszú, 3 mm. széles, fényes, zászlótlan. A Bd partján néhány kis fa. Az *A. iucanai*-tól nem szürke, sem nem molyhos, kerekded és bőven prémes, kissé ragadós levele, nagyobb és nyelesebb áltobozs különbözteti meg. Így tér el az *A. pubescens*-től is, *subviscida* varietásától pedig ezen felül nagyobb, inkább fénylő és jobban fűrészelt levele is elválasztja. Az *A. barbata* C. A. MEY. előttem kétes, KOEHNE (Deutsche Dendrologie 115) *A. glutinosa* × *subcordata* ?-nak jelöli, REGEL i. h. 161 az *A. pubescens*-hez, DC. Prodr. XVI. b. 187 az *A. glutinosá*-hoz kapcsolja. Az *A. Balatonialis*-t, rövid levele enyves hajtása, nyeles tobozs és zászlótlan termése inkább az *A. glutinosá*-hoz vonja, tőle pelyhessége, levelének alakja és nagy tobozai különböztetik meg. Lehet, hogy *A. superglutinosa* × *iucana*, de nem az, a melyet SIMKOVICS ezen a néven az Ak. Közl. XVI. köt. (1879) 148. l. megkülönböztetett.

26. család. Tölgyfélék, Cupuliferae, erdőalkotó fáink.

353. *Carpinus betulus* L. 998, HAB. 11, a bp erdeiben elszórva. *Phytoptus carpini* FRFLD (Bf, SZÉPL. 14) gubacsos; — var. *edentula* KIT. in ROCH. Pl. Banat. 1828, 26, Kh Búdöskút felé.

Corylus colurna L. 999, ültetve Füreden. **354.** *Corylus avellana* L. 998, SZHW, a bp elég gyakori és változó, nagyobbtermékű, jobb fajtái is vannak. A *Phyllactinia guttata* LEV. a levele visszáját egész ellepi, s fehér tőle; — var. *ovata* WILLD. Sp. pl. IV, 1805, 470 (var. *brachychlamys* SPACH), Kh, Gys, Vanyarcz, Bd, Rf, Bf; — var. *gloiotricha* BECK, Fl. Nied.-Österr. 1890, 267, a Bd; — var. *schizochlamys* SPACH, Ann. sc. nat. sér. 2, XVI. 1841, 106, Kh, Gys, nyári hajtásán csuklyás levéllel is, Kt (*C. colurna* ? HERM. G. I. 129. Ha a meghatározás helyes lenne, akkor is csak ültetett fa lehet Pápakovácsi [bendei] erdejében); — var. *glaucescens* BOBB. in BAENITZII Herbar. Europ. nr. 8333, 1895 (1896) foliis tenuibus, subtus glaucescentibus, ad nervos pilosis, immixtis hinc inde setis glanduliferis, illis ramulorum aestivalium elongatis, oblongis, ramorum fructiferorum dilatatis. Pedunculi atque petioli dense glanduloso-setosi. *Cupula* biserialis, *interna setoso-glandulosa, glandem oblongam compressamque superans, laciniata*. Kt, Gys, Vanyarcz, Bd, Al erdei szélén. Nagyobbmakkú, nemesedett fajta; — var. *striata* WILLD. Spec. pl. IV (1805), 470 barázdált vagy réselt (hosszában behasadozott) makkal, Kh, Szgl, Bd erdőszélein, a Pilisen, Urvölgy, Lucski, Zólyom-Brezó és Blatnicza körül is.

355. *Quercus Robur* L. 996 (*Qu. pedunculata* EHRH., SZHW, HAB. 11, 14, 18; var. *borealis* HEUFF.), a bp hegyein egyenként mindenütt, de alacsony, sőt bokornemű is, H, Sf. Zsíros gubacsot (*Cynips calycis* BURGSDF.; *C. quercus calycis* HAB. 18) is termel, de a fa szálonként teremvén, a productio kevés (V. ö. 273. old.). Kis-Récese, Bakónak környékén, a Csapi-hegyen, valamint a récei állomásnál is gyakoribb. *Cupulae squamis remotis, haud imbricatis, coalitis apice solum liberis*. A zsíros gubacson kívül még a következő gubacsokat láttam rajta:¹ *Neuroterus lenticularis* OL., *N. ostreus* HART., *N. numismalis* OL., *Aphilothrix gemmae* L., *Cynips calyciformis* GIRAUD, *C. Hungarica* HART., *Dryophanta longiventris* HART., Sf (SZÉPL.), *Andricus superfetationis* (GIR.) — A *Qu. Robur*, vagyis mocsárfának van nálunk a legvékonyabb levele. Itt-ott olyan vastagságú, mint a *Qu. sessiliflorá*-é (var. *cras-*

¹ A tölgy gubacsait MAYR-nak «Die mitteleuropäischen Eichengallen» (Wien, 1870, 1871) című munkájával határozta meg.

siuscula BORB. Erdész. Lap. 1887, 721), Kis-Récsce körül *Neuroterus lenticularis* és *N. ostreus* gubacscsal. — A kurta-csumás alak (var. *brevipes* HEUFF. in WACHTEL Zeitschr. 1850, 99) ritkább: Kh, u. i. a Vadaskertben, Bf. A *Qu. sessilis* var. *Welandii*-tól rövid levélnyele meg a kopasz csumája különbözteti meg. — A hosszú-csumás eltérés (*Qu. hiemalis* STEV. Bull. soc. Mosc. 1857, 385), Kh, Bf, A, SzK völgyeiben, *Neuroterus lenticularis* OL., *Cynips calycis* BURGSDF. gubacscsal. A nagy-makkos eltérés (var. *perrobusta* BORB. ÖBZ 1889, 376, 1890, 463, *Qu. robustissima* SIMK. Hazánk tölgyf. 1890, 24, sed a *Qu. Bruttia* Ten., ad sem. h. Neap. 1825 adn. 12. vix diversa), Gys, Vanyarcz (*Neuroterus lenticularis*, *N. ostreus*, *Dryophanta Quercus folii* gubacscsal, Kt, Tót-Sz.-Pál, Kis-Récsce és Bakónak körül. A mocsár-tölgynek pelyheslevelű fajtája (var. *puberula* LASCH, Botan. Ztg. 1857, 414) Kis-Récsce hegyein, *Cynips calycis*, *Neuroterus leviusculus* SCHENCK gubacscsal a levél felszínén.

356. *Qu. semilamuginosa* BORB. ÖBZ 1887, 198 (*Qu. sublaminuginosa* × *Robur*), Erdész. Lap. 1887, 733) var. *Balatonensis* BORB. ined. Quod formam foliorum cupulamque attinet, bene cum *Qu. semilamuginosa* convenit, differt glabrie foliorum ramulorumque, gemmis globosis, petiolis paulo magis elongatis etc. Kh erdeiében, a vanyarczi völgy. sept. Habitum omnino *Quercus Roboris* refert. Pedunculi, petioli atque folia omnino glabra, in sulco ramulorum atque in nervis foliorum crassioribus hinc et inde pilos paucos rarissimosque invenies. Folia tenuia *Qu. Roboris*, sed longius petiolata, a qua cupulis quoque *Qu. lamuginosae* recedit. Pedunculus 15—20 mm. longus, cano-tomentosus. *Neuroterum lenticularem*, *N. ostreum* atque *N. leviusculum* alit. A megneveztük tölgy más hazai, ilyen kombinációként jelölt fajvegyülettől eltérő. SIMONKAI «Hazánk tölgyfajai» című munkájának 27. l. a mocsárfa meg a pelyhes tölgy fajvegyülettől kettőt említ: *Qu. Devensis*-t és *Qu. Kernerii*-t. Bátran merem állítani, hogy az ő ilyenfajta jelzései vagy hibásak, vagy pedig annyi és oly különböző eltérést egyesít egy név alá, hogy vele csak a confusiót öregbíti (303. old.). A *Qu. Devensis*, a csatolt kép szerint, nem a var. *Balatonensis*, nagy levelével, a *Qu. Haynaldiana* felé hajlik. A *Qu. Kernerii* pedig bizonyosan fajkeverék (species mixta) a jelzett kombináción kívül a *Qu. lamuginosa*-nak bizonyos lekopaszodó csumás alakjait is egyesítvén. Az én *Qu. semilamuginosa*-mon mind a *Qu. Robur*, mind a *Qu. lamuginosa* szembetűnő, a *Qu. Kernerii* SIMK. képe a *Qu. lamuginosa*-éhoz hasonló. Ez a kép alig helyes, az alsóbbik csuma, mint extraaxillaris sarj, *rügy tövéből* eredően van rajzolva, a botanikai ismeretekkel ellenkezően. A *Qu. Kernerii* sűrű-molyhos hajtását, valamint «igen rövid csumáját» tekintve is eltér mind a *Qu. semilamuginosa*-tól, mind a *Qu. Balatonensis*-től, bár a *Qu. Kernerii* csumája, a kép szerint jókora. A *Qu. Devensis* az idézett sok synonymon szerint szintén fajkeverék, de mind ez, mind a *Qu. Kernerii*, ha csak a leírást tekintjük is, a pelyhességre nézve, az egészen kopasz *Qu. Balatonensis*-től nagyon eltérő, ezért emezt, mint a tiszta *Qu. semilamuginosa*-nak eltérését, meg kellett említenem.

357. *Qu. sessilis* EHRH. Arb. 87 (1789), Beitr. V. 1790, 142, 161 (*Qu. sessiliflora* SALISB. Prodr. 1796, 392; *Qu. petiolata* WINTERL., 1788 absque diagn.; *Qu. Robur* SzHW, HAB. 18, T meduzafögubacscsal, non L.), a magasabb vidék erdei fája. Bdtól Khig és Récséig, egyebütt a bp elszórva: A, gyakran a makkcsésze pikkelyének az alja felpúposodik. Gyenesen, foliis unici nodi duplicibus, petiolis fere duplo latoribus, ultra medium connatis. — Gubacs: *Cynips Quercus folii* L., *C. scutellaris* OLIV. (makkgyöngy), *C. glutinosa* GIR. var. *coronata* GIR. (Bd), *C. conglomerata* GIR. (Kh, Bd), *C. caput medusae* HARTIG, *Audricus fecundatrix*, *Dryophanta folii*, bp. Újabban a délibb *Qu. sessilis*-t külön néven (*Qu. aurca* WIERZB., *Qu. sublobata* KIT.) az északibb alaktól próbálják elválasztani, és pedig azért, mert emezt rendszeren kopasz-levelűnek mondják, a miénk levelének a visszája pedig apró-szőrös. Szabadszemmel mind a kettő kopaszlevelűnek látszik, nagyítóval pedig előtűnik a levél visszájának állandó, aprócska csillagszőreze. Hogy az északibb *Qu. sessilis* sem kopaszlevelű, IRMSCH¹ ismertette. Sőt tapasztalatom szerint apró szőreze maradandóbb, mint a *Qu. lamuginosa*-é. A pelyhes tölgy nagyobb szőreze öszkor annyira lekophatik,

¹ Botan. Zeitung 1847. 577—582. old.

hogy valóban egészen meztelen marad, a *Qu. sessilis*, *Qu. sublobata* és *Qu. aurea* apró csillagszőreze teljesen soha sem kopik le, s oly jellemző, hogy a *Qu. sessilis*-t levéldarabkájáról is meg lehet ismerni. Mint *geografiai fajt* különválasztani azért sem természetszerű és alapon nem nyugvó, mert az ültetni való makk az erdészeti útján is terjed és nagyon keveredik. Változóbb hazánkban a *Qu. sessilis* csomájának a hosszúsága. Rendesen csomátlannak mondják, nálunk a kocsánja gyakrabban 1—3 cm.-nyi, ellenben a *Qu. Feketei* SIMK.! Erdész. Lap. 1887, 31. 8 cm.-nyi csomája a *Qu. Robur*-é, a mint a makkcsésze pikkelyeinek minősége igazolja, s a letörött csoma *Qu. sessilis* leveléhez van kötve! A csomás eltérés sárgálló levelekkel a *Qu. decipiens* BECHSTEIN, Sylvan, 1816, 65, nevet visel, a Bd, a Malomvölgyben VB, Kis-Récse, Bakónak körül, a Csapi-hegyen. Némely fán a levél öblei elmosódnak, de egy ágnek nem minden levelén. Gubacsa a *Neuroterus lenticularis* OLIV., *N. ostreus* OLIV. — A barnás-levelű és erezetű csomás alak, var. *Welandii* HEUFF. in WACHTEL I. c. 1850, 97, csomája HEUFFEL szava szerint szőrös, Bd, Szgl, Kis-Récse. Gubacsa: *Aphilothrix solitaria* FONSC., *Neuroterus ostreus*. — A var. *macroloba* BORB. Erdész. Lap. 1884, 155. o., Vasvárm. növ. földr. 177. old. Szgl erdejében, Gubacsa: *Andricus Seckendorffii* WACHTL, *Cynips Quercus folii* L. Leggyakoribb a bp a sárgás-levelű és erezetű, csomátlan *Qu. aurea* WIERZB. in REICHENBACHII Fl. exsicc. no. 1514, 1839, *Cynips Quercus folii*, *C. scutellaris*, *C. conglomerata* GIR., *Andricus terminalis* FABR., *Neuroterus lenticularis*, *N. leviusculus*, *N. ostreus* gubacsos. Az aprómakkú eltérés (var. *Columbaria* VUK. Rad. 1873, 6) Bd *Neuroterus lenticularis*-szal. Sárgálló leveléről a *Qu. aurea*-hoz tartozik. A *Qu. sublobata* KIT. in SCHULT. Österreichs Flora I (1814), 619, SzHW, egyenesen Kh vidékéről került belé az irodalomba. Levele hosszalánság, szabálytalanul és alig öblös, csaknem egészen hasítatlan. Kis-Récse, Bakónak halmain meg a Csapi-hegyen kerestem, a régibb botanikusok inkább ismerték. — WIERZBICKI idézett kéziratában 11. sz. *Qu. heterophylla* (non alior.) néven szépen lefesti. Termőhelye: «in silva Bacona domini Sz.-Miklós *unica*». Már akkor csak egy fáját ismerték. KIT. Addit. 51. szerint, «Keszthely, Baszonák (sic!), vineis Kis-Récse, in silva Gesztenyés».

358. *Qu. calvescens* VUK.: Formae Querc. 1883, 13 (*Qu. lanuginosa* × *sessilis*) ága vékony molyhú, s ± lekopaszodik. Egy ágán lánság s gyakrabban fordított tojásdad levele van. A levél fénylő színe, részben az alakja és fehéres erezete, a visszáján levő apró szőreze, keskenyedő alja, hosszú levélnyele, az egész fa meg az ágak termete olyan, mint a *Qu. aurea*-é, a rögcses makkcsésze is inkább ezé; de a hajtás pelyhessége, a levél visszáján, a vastagabb ereken levő hosszabb szőreze, valamint a kurta molyhos csoma is megkülönbözteti. Utóbbi bélyegek inkább a *Qu. lanuginosa*-tól öröklődtek, levelének egy része is hasonlít hozzá. Tőle a levél fénye, a levél alakja és hosszú nyele, a makkcsésze pikkelyei, a *Qu. Badensis*-től hosszabb, megnyúlt nyelű, nem kurtakarjú, nem kerekded levelei választják el. A Bd tetején, A hegyein (Hársh., Hármashatárhegy Budán). Gubacsa: *Neuroterus lenticularis* OLIV., *N. leviusculus* OLIV., ez a levél felszínén is, *N. ostreus*, *Dryophanta Quercus folii* L., *D. scutellaris* OLIV. — SIMONKAI idézett munkája nyomán e kombinációnak felel meg a fiatalabb *Qu. Dacica* BORB., továbbá a *Qu. Tiszae* SIMK. A *Qu. Dacica* BORB. ÖBZ 1887, 148 (*Qu. Bedői* SIMK. Erdész. Lap. 1887, 37, non BORB., A magyar homokpuszták növényvilága, 1886, 54, 108, verbis «molyhoságú mocsárfa» i. e. *Qu. Robur* ramis tomentosis, discrimine igitur indicato, quo nota magis manifesta nec hodie dicitur; species igitur non negligenda) a makkcsésze pikkelyeinek fődeltlensége, nem sindelyezése, lazábbtsága, valamint, hogy az alsóbb pikkelyei nem sűrűek, elszélesednek, összefolynak, csak a csúcs szabad és az alaprészből hirtelen kiemelkedik, többé-kevésbé berzedt, egész sajtáságos tölgy, a *Qu. Robur* meg a *Qu. Armeniaca* rokonságában s hybridatio útján, a ma élő tölgyekből nehezen magyarázható meg. — *Qu. aurea* × *lanuginosa*, a mint SIMK. állítja, semmi esetre sem lehet. Ha fajvegyülés útján akarnók megfejtetni, a *Qu. Dacica* a mocsárfa meg a *Qu. sessilis* eltérő alakjainak lenne nemi származéka. Bizonyos továbbá, hogy SIMONKAI *Qu. lanuginosa* × *subaurca*-ja (id. h. 27. o.) szintén species mixta, mert egyrészt a *Qu. Kanitziana* (*Qu. Robur* × *lanuginosa*) ide nem vonható,

más idézet (*Qu. glabrata*, *Qu. leptobalanos*) ismét azt igazolja, hogy ő e combinatio körébe bizonyos lekopaszodott levelű *Qu. lanuginosa*-t is belé vont. Szóval a *Qu. Dacica* nem *Qu. lanuginosa* × *sessilis*. De a *Qu. Tiszae* SIMK. Erdész. Lap. 1887, 37 se ez a combinatio. Én ennek a hiteles növényét vizsgáltam. Mint a leírója is említi (id. h. 40. o.), tökéletlen gyűjtés, melyet sem megnevezni, sem leírni nem lett volna szabad. Különbözik kopaszodottlevelű *Qu. lanuginosa*, a budapesti termőhely szerint, ide is be van vonva. Én a *Qu. Tiszae* origináléjáról magamnak a következő jegyzetet írtam: Kurtanyelű levele, a levél visszájának sajátságos sáppadt-zöld színe, a nagy és pelyhes rügyek, az ágak barázdáiban levő szőr, a tövén dagadt levéllyél, a levél visszájának kevés glandulájából eredő szőrök, a levelek hegyes-czakkú fogai a terméstelen ágat a *Qu. Hungarica*-hoz vonják. Lehet, hogy ennek sarj- és különös hajtása. Lehet, hogy más faj vagy fajvegyülék (*Qu. crispata*?) elkorcsosodott, fölismerhetetlen sarja. A balatonmelléki *Qu. calvescens* tehát ide se vonható. A *Qu. Tiszae* SIMK. exsicc., melyet később Pankota Kopaszhegyéről láttam, a *Qu. calvescens* VUK.-tól nem különbözik. FOCKE «Pflanzenmischlinge» című munkájának 356. old. szerint *Qu. lanuginosa* × *sessilis* combinatio lenne továbbá a *Qu. glabrescens* KERN., de ez a régibb, BENTHAM-féle *Qu. glabrescens*-szel szemben tekintetbe nem jöhet. KERNER szerint¹ különben e combinatióknak helyesnek kell lenni, ha növénye közé véletlen más combinatiót kevert volna is. SIMONKAI, a ki a *Qu. glabrescens*-t *Qu. Kernerii*-re átnevezte,² később e növényt két combinatióra választotta,³ s a *Qu. Kernerii* nevet egészen más fajvegyületekre ruházta. Pedig ilyenképen a *Qu. Kernerii* is species mixta, eredetileg pedig a *Qu. lanuginosa*-nak kopaszodottlombú *aasyclados* alakja. A *Qu. calvescens*-re tehát sem a *Qu. glabrescens*, sem a *Qu. Kernerii* nem vonatkozhatik. BECK G. «Flora von Nieder-Österreich» I. (1890) köt. 271—272. oldalán a *Qu. lanuginosa* × *sessilis*-nek négy alakja van ismertetve. A *Qu. intercedens* BECK meg a *Qu. Streimii* HEUFF. ága sűrű-molyhú, tehát a fajvegyülés elmélete szerint a jelzett combinatióknak meg nem felel, mert a sűrű-molyhos-ágú *Qu. lanuginosa* meg az egész kopasz-hajtású *Qu. sessilis* ivadéka ágán a bélyegek osztakozása folytán, ritkás szőrnek kell lenni, s BECK-nek ez a két combinatiója aligha más, mint a *Qu. lanuginosa*-nak különösebb eltérése. A BECK-féle *Qu. Tiszae* a SIMONKAI-éval alig egyező, de a főntebb mondottak szerint itt tekintetbe már amúgy sem jöhet. A negyedik, vagyis a *Qu. Badensis* BECK p. 272 (non BORB. ÖBZ. 1887, 198 lapsu typogr.) röviden van ismertetve; általában egyikről sem tűnik jól ki, hogy különbözik a *Qu. lanuginosa*-tól meg a *Qu. sessilis*-től. Egy példányom az arácsi hegyekről, valamint Boszniából (Gučjagora, legít BRANDIS) mégis a *Qu. Badensis*-hez tartozik. Kopaszabb *Qu. lanuginosa*-hoz hasonló, de a vékony-pelyhű, helyenként egész iekopaszodó ága s rügye, a levél felszínének fénye, sárgálló levélvisszája és levéllyele (mely a *Qu. aurca*-ból magyarázható), makkcsészéjének külső, kopaszabb alakja, a pikkelyeinek felpúposodása tőle megkülönbözteti. Viszont a levél alakja, az aljának szélessége (foliis basi haud ita, ut in *Qu. sessili* angustatis, sed apici foliorum aequilatis), a visszájának nagyobb fokú lekopaszodása a *Qu. sessilis*-től különböztetik meg, míg az ág vékony vagy eltűnő pelyhessége a *Qu. lanuginosa*-é és *Qu. sessiliflora*-é között közép helyen marad. A termése csaknem csomáulán. A *Qu. Budensis*-től csak a rövidkarjú levél különbözteti meg. Nehezebb a *Qu. lanuginosa*-nak lekopaszodó formáit a *Qu. lanuginosa* × *sessilis* alakkörétől megkülönböztetni, mert éppen a lekopaszodás közös sajátságuk. Ezekkel a nem gyakorlott szem bajosan boldogul. A *Qu. sessilis*-nek a levele aránylag keskenyebb, hosszabbnyelű, a felszín fénye könnyen szembetűnő, a makkcsészéje kopaszabb, mint a *Qu. lanuginosa*-é, a pikkelyei szétebb esnek egymástól, jobban kétszínűek, a hajtása fénylő kopasz. Ha ez a lekopaszodott pelyhes tölgyön szembe nem tűnik, akkor, kivált ha az ág sűrű-molyhú, nem vonom a *Qu. lanuginosa* × *sessilis* alakkörébe. Ezeknek a levele mindég széles vagy nagyon széles, tompakarjú, valamivel kurtábbnyelű, mint a *Qu. sessilis*-é, a makk-

¹ Österr. Botan. Zeitschr. 1876, 230. o. — ² Magyar Növénytan Lapok 1883. 69., 70. o.

³ Hazánk tölgyfajai, 27. o.

csésze pikkelyei sűrűbbek, molyhosabbak, inkább egyszínűek, az egész makkcsésze halaványabb, mint a *Qu. sessilis*-é. Az ág meg a levél lekopaszodása tehát, hybridáción kívül, más fizikai ok folytán is bekövetkezhetik. A *Qu. Budensis*, *Qu. pinnatifida* stb. tehát a *Qu. lanuginosa*-nak variációi, a fajvegyülés nélkül.

359. *Qu. lanuginosa* LAM. Fl. France t. II. 209, nr. 185, 1778 (*Qu. pubescens* WILLD. 1805, non 1796, SzHW, HAB. 11, 14, 16), a bp erdős, hegyes vidékén md, gyakran eltörpült cserjealak. SzK, Fd, A, Bd, Kh völgyeiben szebb törzsei vannak. Gubacsa: *Cynips calyciformis* GIR., *C. glutinosa* var. *coronata* GIR., *C. caput medusae*, ezt HAB. 18, mint ismeretlen, a rózsamohához hasonlítja, *Dryophanta scutellaris*, *D. pubescentis* MAYR, *D. qu. folii*, *Neuroterus ostreus*, *N. leviusculus*, ez a Bd a levél felszínén is, *Andricus Seckendorffii* WACHTL (Bf), *Aphilothrix lucida* HART. (Kh), *Biorrhiza terminalis* FABR. (Al), *Erineum quercinum* PERS. (Bf, SZÉPL. 19). A sűrű-molyhos-ágú eltérések: var. *Budayana* HEUFF. ap. WACHTEL i. h. 1850, 98, a csomós alak, SzK völgyeiben (*Cynips scutellaris*), Bf, A (*C. scutellaris*, *Neuroterus ostreus*), a Bd körül, foliis plurimis cuneato-angustatis, supra lucidis, apice dilatatis (f. *subcuneata*), Vanyarcz, Kh (*Cynips lignicola* HART.), Fd körül (*Cynips caput medusae* HART.); a *Qu. tridactyla* et *Qu. Vertesiensi* lobis foliorum rotundatis differt. A *Qu. Budayana* csomóját állandó és tetemes jellemnek tekinteni nem lehet, de kétségtelen, hogy a tölgyesuma változatossága dél felé, már hazánkban is előtűnik: az észak felé csomátlan tölgyek hazánkban csomásodnak (*Qu. sessilis*-ből *Qu. Welandii*, *Qu. aurea*-ból *Qu. decipiens*, a *Qu. lanuginosa*-ból *Qu. Budayana* lesz), majd az északon csomós faj hazánkban hosszú-csomós (*Qu. hiemalis* a *Qu. Robur*-ból), vagy rövid-csomós (var. *brevipes* HEUFF.), vagy éppen csomátlan (*Qu. Fahnii* SIMK. M. Növ. L. 1887, 146; a *Qu. eximbricans* BORB. Erdész. Lap. 1887) lesz. A csoma változatossága dél felé klimai jelenség; — var. *argentea* HEUFF. ap. SCHLOSS. ÖBW. 1854, 114, nomen solum, SCHLOSS. et VUK. Fl. Croat. 1869, p. 1049, a Bd, Budán (Svábhegy, Hármashatárhegy), Monor, Draga völgyében és Santa-Croce körül (Fiume). Foliis firmioribus pinnatifidis, subtus colore glauco perfusus, lobis angulato-lobulatis; — var. *Streimii* HEUFF. ap. WACHT. 1850, 97, a Bd, Bf parkjában, foliis latis, pinnatifidis, demum leviter pubescentibus, glabratisque, fructibus pedunculo insertis, ramis tomentosis. Gubacsa: *Neuroterus lenticularis*, *N. ostreus*, *Dryophanta scutellaris*, *D. Quercus folii*, *Cynips polycera* GIR. (Füred), *C. coriaria* HART., *Aphilothrix lucida* HART.; — var. *platyloba* VUK., ÖBZ. 1880, 152. Formae Querc. 1883, 13, fig. 9. A hegyein meg a Bd, emitt *Neuroterus ostreus* gubacsos; — var. *laciniosa* BOREAU, Fl. du centr. Fr. II. 1849, 568, a Bd; — var. *microbalanos* BOREAU, l. c. III. 1857, 588, a Bd, Kh erdeiben. Gubacsa: *Neuroterus ostreus* OLIV. — A *Qu. lanuginosa* kopaszabb-ágú eltérései: a *Qu. pinnatifida* GM., Fl. Bad. IV. 1826, 673, A, Bd, Vanyarcz és Kh hegyein. Gubacsa: *Neuroterus lenticularis*, *N. leviusculus*, *N. ostreus*, *Dryophanta Quercus folii*, *Cynips caput medusae* HART., *C. glutinosa* var. *coronata* GIR., *C. argentea* HART. (Vanyarcz). — *Qu. pendulina* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, 620 (*Qu. latifolia* VUK.), Tihany és Füred dombjain (SIMK. Hazánk tölgyf. 29), a Malomvölgyben, de már SzK határában, A hegyein, Szgl erdejében. Gubacsa: *Neuroterus lenticularis*, *N. ostreus*, *N. leviusculus*, a levél felszínén is gyakori, *Cynips argentea* HART., *C. caput medusae*, *C. glutinosa* var. *coronata*, *Dryophanta folii* L., *D. scutellaris* OLIV., *Aphilothrix solitaria* FONSC. (A körül). — A *Qu. Budensis* BORB., Természet, 1878, 322 (*Qu. ambigua* KIT., Add. 1863, 50, non MICH., nec DC), a *Qu. pendulina*-nak kisebb- és bodrosabb-levelű, kurtább-csomós eltérése, nő a Bd, A, SzK, Bf és Kh körül. Gubacsa: *Neuroterus ostreus*, *N. lenticularis*, *Andricus Seckendorffii* WACHTL (Bd), *Cynips glutinosa* var. *coronata* GIR., *C. caput medusae*, *C. argentea*, *Dryophanta scutellaris*, *D. folii*; — var. *tridactyla* BORB. TTK. 1886, 353 (*Qu. pallida* HEUFF., ÖBZ. 1858, 28, non BLUME, 1825—26; *Qu. lanuginosa* var. *prionota* G. BECK, Fl. v. Nieder-Österr. 1890, 270), Bf hegyein meg a Bd. Gubacsa: *Cynips calyciformis* GIR., *Neuroterus ostreus* OLIV., *Dryophanta scutellaris* OLIV. Lehet, Szlavóniából került ide, másrészt a Balatonmellék tölgyei nagyon megegyeznek a budai hegyekével, de itt a tölgyváltozatosság mégis nagyobb; — var. *Qu. crispata* STEV. Bull. soc. Mosc. 1857, 386, Gys, Bd, A (*Qu. undulata* Add. 50, Rel. Kit. 110, non

aliorum), Bf hegyein, Fd. Gubacsa: *Neuroterus ostreus*, *N. lenticularis*, *N. leviusculus*, emez a Bd a levélnek felszínét is ellepi, *Cynips glutinosa* var. *coronata* GIR., *C. caput medusae* HART., *Dryophanta pubescentis* MAYR., *D. Quercus folii*. A bd-i fán kéthegeű levél is volt, a felső részén ketté válván. Ez a bodros tölgy tulajdonképpen a *Qu. coriifolia* BORB. et VUK. Erdész. Lap. 1886, 337, ÖBZ. 1886, 283, WILLK. Fortl. Fl. 1887, 424, *Qu. pubescens* × *Cerris* WILLK. ib., hegyes és bodros levélkaréjokkal, de a *Qu. crispata*-tól kevésbé különböző. Ennek t. i. az évi hajtásán a levél STEVEN szava szerint nyeletlen, a mienk levélnyele rendes; — var. *cerrioides* WILLK. et COSTA, Linnaea 1859, 123 (*Qu. cuneata* KIT. Add. 1863, 51, non WANG. 1781, nec Ten., *Qu. Kitaibelii* SIMK. M. Növ. Lap. 1883, 66) Bf hegyein és parkjában. — 360. *Qu. cerris* L. 997, SzHW, cserfa, a Bd, Kh és Szgl. erdejében. Gubacsa: a *Neuroterus lanuginosus* GIR., *Andricus multiplicatus* GIR., mind a kettő gyakori s néha az egész fa lombzatját elcsúfítja, *A. grossulariae* GIR., *A. aestivalis* GIR., *A. crispator* TSCHERK., *A. cydoniae* GIR., *Synophorus politus* HART., *Cecidomyia homocera* LÖW., *C. circinans* GIR., *C. Cerris* KOLL., Fonyódon (SZÉPL.), Bd, *Erineum quercinum* PERS. (Bf, SZÉPL. 19). Mélyebb- és szabálytalan-sallangú, egyik-másik sallangja újra karéjozott. Makkos példa. Makkcsészéjének felsőbb pikelye vékonyabb és halaványabb, azért a makkcsészéje kétszínű. PANĚČ is ilyenformán különbözteti meg a *Qu. Austriaca*-tól (Verhandl. zool.-botan. Gesellsch. 1856, 570); — var. *Qu. Austriaca* WILLD. Sp. pl. IV. 1805, 454, SzHW (*Qu. Cerris* HAB. 16, 18, non L.), sekélyebb- és egyenletes-karéjú, makkcsészéje egyszínű. A bp elég gyakori, egyenként vagy kisebb csoport, Fd hegyén; Aszófő és Pecsől közt erdőt alkot. Gubacsai, mint a tőalaké, továbbá a *Cynips cerricola* GIR., *C. glutinosa* var. *cononata* GIR.; — subvar. *cycloloba* BORB., Botan. Centralbl. 1889, nr. 5, 130, foliis aequaliter sinuatis, sed lobo rotundato mutico. A, Fd hegyén. Gubacsa a *Neuroterus lanuginosus* GIR. — *Qu. conferta* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. I. 1814, 619, SzHW említi, de bizonyonyal csak Szlavoniára gondolva.

361. *Fagus silvatica* L. 998, SzHW, SIMK., erdőben, de erdőt csak Kh vidékének magasabb h. alkot, a Bd tetején egyenként, egyebütt a bp eltörpülve, de a letarolt lejtőn nincs. Inkább a parttól beljebb kezdődik az elterjedése.

Castanea castanea L. 997 sub Fago (*C. sativa* MILL.) ültetve ritka, a Bd szőlői fölött s a kh-i szőlők közt láttam (*C. vesca* GAERTN., SzHW).

27. család. Szilfafélék, Ulmaceae.

362. *Ulmus campestris* L. 225, HAB. 16, 18, SzHW, a bp lejtőin elszórva, itt-ott a kerítésben eltörpülve. A Bd új hajtásainak a levele változatos, a csúcsa felé megnyúlt-nagyfogú. Hajtásainak ága gyakran parásodik (*U. suberosa* EHRH., SzHW). Ks, *Tetraneura ulmi* L. gubacsos. — LINNE szava: «foliis duplicato-serratis» és a «folio latissimo scabro», valamint LINNÉ herbariumának *U. campestris*-e is azt igazolja, hogy az *U. campestris* L. = *U. montana* WITH., SzHW = *U. scabra* MILL. — 363. *U. nitens* MOENCH, Meth. 1794, 333 (*U. glabra* MILL. 1768, non HUDS. 1762); a bp lejtőin elszórva. Cserjéje véletlenül Ks nádasában is (122. old.). Akarattya mellett óriás, terebélyes, magános fája van, melyet a nép Rákóczy-fának nevez (BERNÁTH i. h. 1—2. old.),¹ Hegyeshalmi FISCHER KÁROLY úr kérésemre kis ágat küldött róla s azt írja, 690 cm. kerületű; — var. *xanthochondra* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1890, 313, Kh völgyeiben, Budán.

U. pedunculata Foug. Mém. ac. sc. nat. Paris 1787, 211, itt-ott ültetve.

Korálszilfafélék, Celtidaceae.

Celtis australis L. 1043, ültetve, H.

¹ Rákóczy tölgyfái Bazin vidékén (Term.-tud. Közl. 1897, 456.) más faj óriása.

Eperfafélék, Moraceae.

Morus alba L. 986, SzHW, *M. nigra* L. 986, ültetik, az utóbbi ritkább, előbbi Szgl erd. is. *Papyrius papyrifera* L. 986 sub Moro, ültetik, Szgl. *Maclura aurantiaca* NUTT. Gen. Amer. II. 1817, 234 (*Toxylon aurantiacum*) a kh-i gazdasági iskola kerítésnek ültette; jól beválik, buján nő.

Kenyérfafélék, Artocarpoideae.

Ficus Carica L. 1059, Ks elvadult, T kertben.

28. család. **Csalánfélék, Urticaceae.**

364. *Urtica urens* L. 984, SzHW. — **365.** *U. dioica* L. 984, SzHW, HAB. 12, 17; ház körül, kerítés mellett, gazos helyen, előbbi ritkább; — var. *galeopsifolia* WIERZB. in OPIZ: Naturalientausch IX. 1825, 107, Authen. Herb. nr. 41; Kh (SIMK.) és Kt nádasában, itt kivált a nagy kanális mellett (POKORNYI. h. 289; *U. galeopsifolia* BLUME?, Mus. Lugd. II. 1855, 10, 145); — var. *macrodonata* BORB. in BAENITZ, Herb. Europ. 1892, 6996, foliis grosse serratis, serraturis hinc et inde fissis. Exemplaria robusta. Bg mezein *Aecidium urticae* DC. bujálkodik a szárán meg a levele alján.

366. *Parietaria officinalis* L. 1052, SzHW, SIMK. 199, bokros, elhagyott helyen, ház körül a bp, Aliga (PILLITZ B.), Aszófő és Vászoly közt.

29. család. **Kenderfélék, Cannabineae.**

367. *Cannabis sativa* L. 1027, vetik, de a szőlőtermelés övében elég ritka, itt-ott (Bd) elvadul.

368. *Humulus Lupulus* L. 1028, SzHW, erdőszélen, kerítésen elszórva.

H. Japonicus SIEB. et ZUCC. Fl. Japon. fam. nat. 2. nr. 89, 1846, Kh és Al kerítésein elvadulni kezd (202. old. BORB. TTK. 1898, 445). A mint most a japáni komló, lehetséges, hogy az ősidőben, vagy legalább jóval a botanika előtt a közönséges komló is úgy szaporodott el Európában.

30. család. **Fűzfafélék, Salicaceae.**

369. *Salix alba* L. 1021, SzHW, md; — var. *vitellina* L. 1016, Kh (SzHW). —

370. *S. rubens* SCHRANK Bay. Fl. I. 1789, 226 (*S. alba* × *fragilis*); var. *palustris* HOST, Salix, 1828, 24, Sf, Bd; — *S. Babylonica* L. 1017, ültetik, a Bd partján is; —

S. blanda ANDERS. Monogr. Salic. 1867, 50 (*S. Babylonica* × *fragilis*), a Bd partján. —

371. *S. fragilis* L. 1017, SzHW, SIMK. 19, elszórva, md, H, Vd. — **372.** *S. triandra*

L. 1016, nr. 2, SzHW (*S. amygdalina a) concolor* KOCH, SIMK.) Bg; var. *amygdalina*

L. 1016, nr. 6. Kis-Eörs parti rétvén, F; l. 294. o.; — *S. pentandra* L. 1016, Khv

(SzHW), ültetve Al! — **373.** *S. purpurea* L. 1017, SzHW, mint bokorfűz gyako-

ri (*S. monandra* et *S. Helix* SzHW). Gyakori rajta a *Nematus gallarum* HRTG.

nevű gubacs; — var. *crispula* BORB. ined., foliis longis, anguste lineari-lanceolatis,

marginé, ut in *Gentianae crispatae* Vis. calyce, revolutocrispatis. Az Arácson át-

futó séd mellett, a faluban, de vadon. — **374.** *S. parviflora* Host, Salix 1828, 14

(*S. purpurea* × *rosmarinifolia*), Sf homokgátján helyenként, Fd régi állomása meg

a falu között, elég ritka. — **375.** *S. rubra* HUDS., Fl. Angl. 1762, 423, Kh a Balaton

partján, Koloska völgyében A; — *S. viminalis* L. 1021, Khv (SzHW) n. v. —

376. *S. aurita* L. 1019, Khv (SzHW) erdeiben; n. v. — **377.** *S. cinerea* L. 1021,

nedves h. elszórva md. H, Vd^r (122., 128. o.); — var. *sphenotoma* BORB. ined. (var.

spuria WIMM.? Fl. Schles. 1857, 186, non SCHEICH. Cat. 1809—1821, SER. Ess. Saul.

1815, 54, GAUD. Helv. VI. 1830, 269, nec WILLD.) foliis lanceolatis, angustioribus,

inferne longe cuneatis, H körül; — var. *stenomalla* BORB., forma umbrosa, foliis

tenuibus, subtus virescenti-pubescentibus, basi cuneatis, H, A nedves, árnyékos h. —

378. *S. Rákosina* BORB. Erdész. Lap. 1883, 724, ÖBZ. 1883, 360 (*S. subcinerea* ×

purpurea) A völgyeiben; — *S. subthermalis* BORB. exsicc. (*Salix sordida* KERN. Verhandl. zool.-botan. Gesellsch. 1860, 257, non SCHLEICH. ex SER. ESS. Saul. 1815, 65, nec FORB.) foliis obovato-lanceolatis, reticulatis rugosisque tomento subfoliari magis persistente differt (Ó-Buda), *S. Pontederana* WILLD. Sp. pl. IV. 661 autem, ex Pontederæ citatione (Compend. 148, 149): «*S. pumila alpina nigricans, folio elacagnino serrato*» et statione alpina (Mont cenis) omnino diversa arbuscula est. — **379.** *S. irreflexa* BORB. Kert 1899, 12 (*S. cinerea* × *rosmarinifolia*), *Salici subsericeae* DÖLL. Fl. Bad. II. 1859, 517 (*S. cinereo-repens* WIMM.) affinis quidem, sed fere eadem ratione ac *S. rosmarinifolia* a *S. repente* diversa. Folia angustiora, superne parum latiora, obverse vel simpliciter lanceolata, inferne angustiora cuneataque, acuta vel breviter acuminata, apice non reflexo (in *S. subsericea*, more *S. repentis* parum reflexo), margine integro vel serrulato, iuniora utrinque pubescentia, demum glabrata, subtus more *Salicis purpureae* glaucescentia, nonnulla praeterea etiam violascentia. Amenta illis *S. cinereae* similiora, sed paulo minora, praesertim angustiora, stylus distinctus. Notis ceteris *S. subsericeae* aut *S. cinereo-repentis* congruens esse videtur. Sf homokján, Aquincum rétjein, Kőszegen és Rohonczon is. — *S. irreflexa* a *S. rosmarinifolia* habitum humilem repentemque atque organa illis *S. cinereae* minora, nec non colorem pro parte habet, illi ceterum minus similis. Magis *S. cineream* in mentem revocat, a qua differt organis minoribus, foliis tenuibus, pube eorum laxa tenui, ramis demum glabratis, origine hybrida etc. — *S. Danubialis* BORB. Kert 1899, 12 (*S. rosmarinifolia* × *caprea*) ex insula Csepel prope Soroksár, foliis ovato-lanceolatis, nonnullis turionum *S. capream* in mentem revocantibus, supra virescentibus pubescentibusque, subtus sericeo-incanis, superne angustioribus, acutis acuminatisque etc. a *S. irreflexa* diversa. — **380.** *S. caprea* L. 1020, Kh (SzHW), a Bd tetején elég, a partján is, Al, de Bg, Fd, Sf és Tp körül is, a Csapi-hegyen. A Badaacsonyon barkájának ellombosodásából csaknem olyan nagy levelek lesznek, a minők az ágak levele. Gubacs: *Cecidomyia rosaria* Lw., *C. capreae* WINN.; — var. *orbiculata* KERN. Verhandl. zool.-botan. Gesellsch. 1860, 248 (var. *rotundifolia* Ser. Ess. 17, non WILLD. nec TRAUTW.), a Bd. — **381.** *S. Reichardtii* KERN. Nieder-Öst. Weiden 1860, 249 (*S. cinerea* × *caprea*), a Bd tetején ritka. — **382.** *S. rosmarinifolia* L., Sp. pl. I. 1753, 1020, a «foliis integerrimis, lanceolato-linearibus, strictis sessilibus, subtus tomentosus», valamint «*S. humilis angustifolia* BAUH., Pinax 474» *S. humilis repens angustifolia* LOB. Ic. 2, 137 szerint = *S. angustifolia* WULF. Kh (SzHW), Sf homokgátján bőven, Vd, Tp körül. Sümegen (KIT. mspt. Fol. Lat. 3061); — var. *argyrotricha* BORB. Erdész. Lap. 1887, 236, Sf homokján ritka; — var. *pratensis* HOST. Sal. 1828, 15, a széleslevelű eltérés, de belőle keskenylevelű virágzó vessző is sarjadzik, Sf homokján. — A *S. rosmarinifolia* levele visszáján, Vindornyalak körül, apró laposas, magforma gubacs képződik.

383. *Populus alba* L. 1034, SzHW, md. — **384.** *P. canescens* AIT. Hort. Kew. III. 1789, 405, pro var., Kh (SzHW), Sf, *Diplosis globuli* RÜBS. és *Phytoptus populi* NAL. gubacsca (SZÉPL.). — **385.** *P. tremula* L. 1034, SzHW, erdőben elszórva a bp, a Bd partján is. Rajta is él a *Phytoptus* v. *Batoneus populi* KIRCHN.; — var. *villosa* LÁNG, Syll. soc. Ratisb. I. 1824, 185, a Bd. — **386.** *P. nigra* L. 1034. SzHW, leginkább ültetik, Sf homokján, *Phylloctes populinus* NAL. gubacsca (SZÉPL.).

P. Italica DUROI, Wilde Baumz. II. 1772, 141 (*P. nova* WINTERL 1788; *P. dilatata* AIT. 1789, SzHW; *P. pyramidalis* ROZ. 1790, SzHW, ültetik; *P. Pannonica* KIT. in BESS. EN. 1822, 38 nevű eszre alakja Sf *Pemphigus bursarius* L. (HORVÁTH G.) nevű gubacsca tele van.

31. család. Barlangófélek, Salsolaceae.

A sós és gazos hely, házkörnyék növényzete.

387. *Salicornia herbacea* L. 3, Fokszabadi sós h. (KIT. Add. 53).

Atriplex hortense L. 1053, SzHW, főzeléknek termesztik, néhol (Kh) elvadul.

388. *Atriplex novum* WINTERL, Index 1788 (*A. nitens* SCHKUHR, Handb., 1803, 541, SzHW, *A. acuminatum* W. KIT. SzHW), gazos h., Kh, Bf (SIGM. 47), A, Ks. —

389. *A. hastatum* L. 1053, vidékünkön csak a fajtái nőnek: var. *A. dehastatum* BORB. ined., termetét, átellenes levelét és ágait tekintve a nagytaskás fajták egyike, de a legtöbb levelén dárdaczimpa nincs, csak kevésnek van némely tövön, mind a két oldalon, vagy csak az egyikén ilyen czimpája. A tóalaktól kisebb és egészen épszellű, deltoid vagy ékforma alaphól lándzsás, kihegyezett levele is megkülönbözteti, vagy a felső levelek tompák, avagy kerekítettek. Termő táskája csoportos, a szár meg az ág tetején szakadozott és levéltelen füzérré alakul, egész 1—2 cm. hosszú, de több kisebbel vegyül, hállózatosan erezett, deltaforma, röviden kihegyezett, épszellű, az alján ritkán van kevés foga. Sf nedves sós h., Budapest (*A. hastatum* var. *oppositifolium* f. *viridis* BORB. Budapestn. növ. 74), Kalocsa (Vajas, *A. validum* MENYH. Kalocsa vid. 1877, 158 pro p., non M. et K.), Ercsi és Nyiregyháza körül. A var. *triangularis* FENZL in LEDEB. Fl. Ross. III. 723, valamint a var. *oppositifolia* DC, Fl. Fr. V. 1815, 371, más laboda, mert a mienknek levele kopasz, nem pikkelyes, az *A. obtusum* WILLD. Sp. pl. IV. 1805, 964 (non CHAM. in LINN. VI. 1831, 569) is más, mert a mienk levele nem háromszögletű, nagyon tompított, a visszája nem deres, virágzata füzér, nem ágbog, az *A. obtusum*-ot különben FENZL is a kétesek közé sorolta; — var. *microspermum* W. et KIT. in WILLD. Spec. pl. IV. 1805, 964, Icon. III, t. 250, 1808, SzHW (*A. hastata* a. *viridis* NEILR., SIMK.), a nedves parton, árokban, egyenként vagy seregeseen md, a kis-eörsi savanyú víz kifolyásában, H, Vd; — var. *oppositifolium* DC. Rapports I. 1813, 12 (var. *salinum* WALLR.), Ks partján, Vd. — **390.** *A. patulum* L. 1053, SzHW, «foliis subdentoideolanceolatis, «calycibus seminum disco dentatis» = var. γ lusus 2. (*A. virgatum* M. BIEB.), LEDEB. Fl. Ross. III. 728), ház körül md.; — var. *angustifolium* SM. Fl. Brit. 1804, 1092, SzHW (var. *inappendiculata* MOQ-TAND., LEDEB. 727), a bp, H, Búdöskút körül is; — var. *angustissimum* WALLR., Sched. 1822, 116; LEDEB. 727, Bd, Gys. — **391.** *A. oblongifolium* W. et KIT. Icon. III, 1807, t. 221, SzHW (*A. Tatarica* SIMK. 199, non L.) gazos h., kivált szöllőben a bp; — var. *phyllothecca* FR. Corp. Fl. Suec. 1835, 133, LEDEB. 726, a Bd körül; — var. *odontotheca* BORB. ined. bracteolis fructiferis maiusculis typi aut paulo maioribus (7—8 mm. lg.), inferne eximie dentatis. A Bd körül ritka, Budán (a Zugligetben meg a Széparokban) valamivel gyakoribb. Lusui anonymo primo (FENZL in LEDEB. l. c. 727) responderet, at ab *A. angustifolii* varietatibus, in M. et KOCH D. Fl. II. 315 enumeratis borealibus omnino diversum; — var. *macrodirum* GUSS. Fl. Sic. Syn. II, n. 2, 1844, 592, a Bd körül s Budán a Széparokban. — **392.** *A. Tataricum* L. 1053 (*A. lacunatum* KOCH, SzHW, non L.) md., H. — **393.** *A. roseum* L. 1763, 1493, SzHW, ház körül; — var. *percristatum* BORB., bracteis dense muricato-cristatis. Florum glomeruli in aprice caulis sat conferti, aphylli, inferne laxi aut remoti. A lusu quarto (LEDEB. 718) valvis haud cuneatis, sed deltoideis differt. T. — LINNÉ az *A. roseum* termését fedő előlélvél minőségét, mely a mi növényünkön nagyon feltűnő, nem ismerteti.

Spinacia oleracea L. 1027 (spenót), *Beta vulgaris* L. 222 (czukorrépa), *B. cicla* L. 222, ültetik.

394. *Chenopodium Bonus Henricus* L. 218, SzHW gazos h. ritka, Bf, Gys, Búdöskút körül. Hegyesebb vidéket kedvel. — **395.** *Ch. rubrum* L. 218, SzHW; var. *blitoides* LEJ. Fl. Spa 1811, 126, Kh nedves partján. — **396.** *Ch. botryoides* SM. Engl. Bot. XXXII, t. 2247, 1811, Sf, Bf nedves, kissé sós h. — **397.** *Ch. urbicum* L. 218, SzHW, ház körül szálonként; — var. *rhombofolium* MÜHLENB. in WILLD. Enum. 1809, 288, Ks, T, Bf, Bg és Kh. — **398.** *Ch. hybridum* L. 219, SzHW, zöldséges h. md, Récsé, H. — **399.** *Ch. murale* L. 219, SzHW, md, Tp, Veszprém, H, A foliis magis rhombeo-lanceolatis. — **400.** *Ch. album* L. 219, SzHW md; — var. *parvifrons* BORB., foliis parvis, rameis plurimis lanceolatis, integerrimis, caulinis inferioribus dentatis. Kövesd és Fd körül és mezein. — **401.** *Ch. ficifolium* SM. Fl. Brit. 1800, 276, Kh (SzHW), Szgl, Bd. — **402.** *Ch. viride* L. 219, SzHW (*Ch. opulifolium* SCHRAD.) művelt és műveletlen h. md., Tp, Vd. — **403.** *Ch. glaucum* L. 220, SzHW, SIMK., BORB. FK. 472, nedves h., kivált a part közelében md., H, Tp is. — **404.** *Ch. vulvarium* L. 220, SzHW, SIMK ház m. md. — **405.** *Ch. polyspermum* L. 220, SzHW (incl. var. *cynoso-racemoso* KOCH Syn. 1837, 607) Bf, Kh, gyakoribb az

acutifolium SM. Engl. Bot. XXI, t. 1481, 1805 eltérése, zöltség közt, művelt h. md. — **406.** *Ch. botrys* L. 219, SzHW, mint erősszagú dudva kertből, homokos és műveletlen mezőn elvadulva md. — *Ch. ambrosioides* L. 219, amerikai jövevény Kh elhagyott h. (SzHW), n. v. Babócsa (Kit. Bar.).

407. *Salsola Kalı* L. 222, SIMK.; hazai alakunk nem a typus. Az autor szava szerint: folia subulata crassa spinosa, valamint a Flora Danica 818. képe szerint is, a tőalak az, melyet FENZL a LEDEB. i. h. 798. old. var. *crassifolia hirta*¹ vagy *Pontica* PALL. synonymonnal idéz. Ez nálunk a tenger melléken nő. Nem lehet a mienk a *S. Tragus* L. sem, mert ez egész meztelen és nagyon hosszú vékonyka levelei vannak. (Lásd LEDEB. 799. old., GUSSONE Fl. Sicul. I. 299. old.). A mi növényünknek legnagyobb része a β *angustifolia*-hoz (FENZL l. c. 798) mint f. *trichosoma* tartozik s ez nő elszórva md, kivált a dp. Szára meg a levele szőrös s hihetőleg a PALLAS var. *aspera*-jával² esik össze; ritkán egészen kopasz (var. *calvescens* GREN. et GODR. Fl. France III. 1855, 31), pl Nyiregyháza; — var. *tenuifolia* MEY. Chlor. Hann. 1836, 470; MOQ.-TAND. Chenop. 1840, 136. Bf, Bg mezőin. Ezt a fajtát gyakran a *S. Tragus*-szal egyesítik, de a *S. Tragus* egészen kopasz fű.

408. *Kochia scoparia* L. 221, sub Chenopodio. SzHW, HAB. 13, seprőnek termesztik, elvadul. — **409.** *K. laniflora* GM. Reise I, 1774, 160 (*K. arenaria a. longifolia* KOCH Syn. 1837, 605, keletibb alak) Kékkút (*Salsola aren.* Kit. Bar.), Sf, Fd homokján. — **410.** *K. prostrata* L. 222 sub *Salsola*, Sf és Kajár közt a part lejtőjén (Kit. Bar.), Ks száraz dombjain! — **411.** *K. sedoides* PALL. Reise I, 1771, 492, Fok-Szabadi szőlői közt és sós h. (*Salsola cinerea* Rel. Kit. 5; Fok-Szaladiensis sajtóhiba).

412. *Sueda maritima* L. 221 sub Chenopodio, Fokszabadi sós helyein (Kit. Bar.).

32. család. Paréjfélek, Amarantaceae.

413. *Polycnemum arvense* L. 35, a «Herniaria foliis longis angustis acuminatis et glabris» Magnol, char. 51 idézete, valamint a francia termőhely nyomán = *P. maius* SCHIMP. in lit. 1826 et in DÖLL, Rhein. Fl. 1843, 287; var. *pinifolium* RCHB. excurs II. 1832, 583; frissebb talajon elszórva md; — var. *viaticum* PALL. Illustr. 4. 1803, 57 (*multicaule* WALLR. Sched. 1822, 24; var. *minus* NEILR.; *P. arvense* Autor., SzHW, b. *brevifolium* NEILR., SIMK. elszórva md. — **414.** *P. Heuffelii* LÁNG, Syll. pl. II. 1828, 219 (*P. arv. folio capillaceo* L.) a Bd erdős tetején *Herniaria hirsuta* társaságában (SIMK.) VB, Ks száraz dombjain! — **415.** *Amarantus retroflexus* L. 991, SzHW, HAB. 12 (*A. hybridus* Rel. Kit. 10, non L.) md. — **416.** *A. viridis* L. 1763, 1405 (*A. Blitum* KOCH, SIMK., SzHW) gazos h. nem közönséges, Ks, Bf, Gys, Kh, H, Récese. — **417.** *A. commutatus* KERN. ÖBZ. 1875, 194; Bd, Füred elhagyott h. — **418.** *A. Blitum* L. 990 művelt földön, kivált szőlőben a bp.

A. caudatus L. 990 mint kerti virág elvadul; A, Bf.

33. család. Sóskafélék, Polygonaceae.

419. *Polygonum amphibium* L. 361, SzHW, s pedig LINNÉ szava szerint a typus a parti alak (var. *terrestre* LEERS: Fl. Herb. 99), az egész parton, a víz közelében, Kis-Örs, Kt is; — var. *fluitans* L. Fl. Succ. 1755, 129 (var. *aquaticum* LEERS, Fl. Herb. 1775, 99; var. *natans* MOENCH, Enum. pl. Hass. 1777, 328), a tó szélén elszórva a bp, a Zalában F (BORB. FK. 470), H, a Sióban Sf; — var. *coenosum* KOCH, Syn. 1837, 617, Almádi és Alsó-Eörs közt a száradó parton (v ö. 105—107. o.). **420.** *P. lapathifolium* L. 360 md; — var. *leucanthemum* BORB., floribus albis, Al, Ko-

¹ Eredetileg TENORE Sylloge Fl. Neap. p. 184 (1831.) az autora, a var. *hirta* MOQ.-TAND. Chenop. 1840, 136. későbbi eredetű. — ² Illustr. 28,

loska. — **421.** *P. tomentosum* SCHRANK, Bay. Fl. I. 1789, 569, nedves h. elég ritka: Kh (*P. incanum* SCHM., SzHW), Bg, Bd. — **422.** *P. persicarium* L. 361, SzHW, md. de ritkább; — var. *albicomum* BORB., fl. alb. Tp. — **423.** *P. minus* HUDS. Fl. Angl. 1762, 148, SIMK. 198, a part körül md, Récese, Pecsöl is; — var. *albidum* BL. et FINGERH. Comp. 1825, 509, Kh, H, az *Ustilago utriculosa* TUL. üszöggel, mely mint fekete por pusztítja el a virágot.¹ — **424.** *P. subglandulosum* BORB., Temesmegye veget. 33 (*P. sub-hydro-piper* × *minus*), Bg nedves h. Folia praesertim superiora, ut in *P. minore* basi rotundata, etiam ochreae longe ciliatae, differt tamen foliis inferioribus basi angustatis, petiolatis, nec non floribus paulo minoribus, inferne plus-minus glandulosis, quos a *P. hydro-pipere* habet. Folia minus ac in *P. minore* acuminata, glabra, ad margines, nec non ad nervum medium (utrinque) ciliolata. — **425.** *P. mite* SCHRANK, Bay. Fl. I. 1789, 568, nedves h. ritkább, H. — **426.** *P. hydro-piper* L. 361, SzHW, md; — var. *Hungaricum* BORB. Békésvárm. fl. 60, az előbbivel kivált Récese meg a Bd körül. — **427.** *P. aviculare* L. 362, SzHW, md; — var. *triviale* WINTERL., Index 1788 (*P. erectum* ROTH, Tent. 1789, 455, non L. 1753), A, T, Rf, Kh; — var. *Monspeliense* THIEBAUD. in PERS. Syn. I. 1805, 439 (var. *vegetum* L. ED.), T, Bd, F, H; — var. *buxifolium* NUTT. in BONGARD, Veg. Sitcha 1833, 161, T, Bd. — *P. arenarium* W. et KIT. Icon. t. 67, 1801, Khv (SzHW), n. v. = *P. floridum* WINTERL. Index 1788. — **428.** *P. graminifolium* WIERZB. Flora 1842, 280, Fd homokos mezein, Sf, Kiliti felé. — **429.** *P. Bellardi* ALL. Fl. Ped. II. 1785, 205, SzHW, száraz lejtőn, szőlőben: A (Rel. Kit. 110, Addit. 60), Bf (SIGM. 47), T a templom alatt. — **430.** *P. convolvulus* L. 364, SzHW md. — **431.** *P. dumetorum* L. 1762, 521, SzHW, szőlőben A (Rel. Kit. 10), Bd, T.

P. orientale L. 362, kertben, Bg. — *P. Fagopyrum* L. 364, SzHW, néhol termesztik.

432. *Rumex maritimus* L. 335, SzHW, a Sió mentén (KIT. Slav.), Bd partján!., Vd. — **433.** *R. limosus* THUILL., Fl. Par. 1799, 182, a Balaton partján (*R. paluster* SM. 1800, Rel. Kit. 111, SzHW) md. — **434.** *R. conglomeratus* L. MURR. Prodr. Stirp Goett. 1770, 52, md. — **435.** *R. viridis* SM. Fl. Brit. 1800, 390, Vállus és Vanyarcz belsőbb erdeiben! (*R. sanguineus* SzHW, non L. 334; *R. condylodes* M. BIEB., SzHW), VB. — **436.** *R. obtusifolius* L. 335, SzHW, nedves h. a bp. md, H, Vd, Tp, Vászoly és Asszófő közt is. — **437.** *R. silvester* LAM. Fl. Fr. III. 1778, 4 sub Lapatho, H és Búdöskút körül. Földrajzilag szorosan nem válik külön a *R. obtusifolius*-tól. Ez hazánkban inkább a fölvidéken nő, a *R. silvester* inkább az alvidéken, de emez magasabba is hathat (Zugliget felsőbb része, Disznófő), mint a *R. obtusifolius* (Lipótmező aljában), a mint a legelő jószág széthurczolja. — **438.** *R. crispus* L. 335, SzHW, md. — **439.** *R. Patientia* L. 333, Ks, Al, Bf, Kh és Kt házai körül, mint régi termesztés maradéka. — **440.** *R. odontocarpus* SÁNDOR in BORB. Budap. k. növ. 1879, 78, inter synonym. (*R. biformis* MENYH. Kalocsa 1877, 161, non LANGE, Index sem., h. HAUN. 1857, 26; *R. stenophyllus* SIMK. M. N. Lap. 1877, 127, non LED. 1830; cfr. ÖBZ. 1887, 334, 1892, 185) Ks, Sf nedves h. — **441.** *R. acutus* L. 335, SzHW (var. *Baueri* ASCHERS. Fl. Brand. 1864, 585; *R. crispus* × *obtusifolius*) Rf, Bd.

442. *Rumex Balatounus* BORB. ined. n. sp. hybr. (*R. obtusifolius* × *Patientia*). Habitu elato, radice perenni; caulis sulcatus crassus, in triente superiore ramosus, ramis elongatis sulcatis, florigeris. Folia parum undulata, magnitudine fere *Rumicis Patientiae*, inferiora atque media late cordato-ovata, infraramea oblonga vel elongato-lanceolata, summa lineari-lanceolata, basi angustata, sat firma, supra glabra, subtus in nervis asperula. Petiolus canaliculatus. Racemi inferne laxiores vel interrupti, superne densissimi, confluentes, inferiores basi foliigeri, ceterum aphylli. Perigonii foliola interiora fructifera late cordata, reticulata, magnitudinem illius *R. Patientiae* adaequantia, aut paulo minora, circiter 6 mm. longa, 6—8 mm. lata, in triente inferiore dentata, dentibus triangularibus aut magis elongatis, apice acuto, more *R. erubescens* non in acumen producto, virescentia, omnia callifera, callis duobus unico maiore ovoideo conspicue minoribus. Fructus trigonus minor nitidus

¹ LEUNIS: Synopsis der Pflanzenkunde, III. kiad., III. köt. 568. l.

bene evolutus. In herbidis ad Balaton-Füred, Kenese et in monte Papuk Slavoniae. *R. Balatonus Rumici erubescenti* SIMK. (*R. Patientia* \times *silvester*, ex autore!), Természetráji Füzetek I. 1877, p. 239 praecipue affinis, e connubio specierum affinium enatus. Posterior a *R. Balatono* foliis planis, perigonii fructiferi foliolis interioribus magis ovatis, in acumen obtusum productis, «minute eroso-denticulatis», *R. Patientia* perigonii foliolis integerrimis differt. *R. Balatonus R. obtusifolio* omnino difformis, sed inflorescentiam inferne interruptam atque perigonii dentes conspicuos, haud minutos ab hac specie hereditabat. In SCHULTZ herb. norm. nr. 3473 *R. erubescens* originem ex *R. obtusifolio* atque *R. Patientia* duxisse dicitur, tunc in *R. Balatonum* quadraret. At tamen ipse autor et in Enumeratione pl. Transsilv. 472 *R. erubescens* prolem *R. silvestris* atque *R. Patientiae* digeneam esse asserit. — **443.** *Rumex erubescens* SIMK. Term.-r. Füz. I. 1877, 239, Ks házai körül, ezenkívül Soroksár, Rónádfa (Baranya), Gyöngyös, Károlyváros és Brušsani táján. — **444.** *R. hydrolopathi* HUDS. Fl. Angl. 1778, 154, SzHW, nádas mellett Kh, F (BORB. FK. 470), H, Tp, Tót-Sz.-Pál, a Sió mentén (KIT. Slav.), Sf. — **445.** *R. acetosus* L. 337, réten Kh (SzHW), Gys, Vd, Koloska, Rf, Récese. — **446.** *R. acetosellus* L. 338, SzHW, a bp száraz lejtőin, Karmacs, Vd is; — var. *multifidus* L. 1762, 482, Kh.

R. arifolius ALL. Misc. V. 2, 1759, 94 és *R. aquaticus* L. 336, Khv (SzHW), nehezen.

34. család. Zsellérkefélék, Santalaceae.

447. *Thesium linophyllum* L. 207, SzHW (*Th. intermedium* SCHRAD., HILLEBR. 40), zsellérke, a bp száraz lejtőin. — **448.** *Th. ramosum* HAYNE, in SCHRAD. Journ. 1800, I. 30, Kh (SzHW), T (SIMK.), Bf, Ks, Sf füves h.

35. család. Farkashársfélék, Thymelaeaceae.

449. *Daphne mezereum* L. 356, Kh (SzHW) magasabb hegyein, Sz.-Gál, Czuha-völgy (PILLITZ). — **450.** *D. cneorum* L. 357, Kh (ÁRV.), Gys kopasz tetőin seregesen (BORB. TTK. 1896, 336), csaknem egymaga némelyik tetőn. A vidék havasi rózsája (268. o.). — **451.** *D. laurcola* L. 357, Kh (SzHW) magasabb hegyein, n. v. Rátót!

452. *Lygia passerina* L. 559 sub Stelleria, Rel. Kit. 111, SzHW, SIMK., a bp száraz hegyein.

Ezüstfafélék, Elaeagnaceae.

Elaeagnus angustifolia L. 121, ültetik, Al, Kh, Bf körül, itt a fürdő mellett, a nádas szélén elvadul.

36. család. Farkasalmafélék, Aristolochiaceae.

453. *Asarum Europaeum* L. 442, Kh (SzHW), Bf (SIMK.), Kt erdeiben.

454. *Aristolochia clematitis* L. 962, Kh (SzHW), a Bd szőllei közt!

2. alcsalád. Forrtszirmúak, Gamopetalae.

37. család. Útifüfélék, Plantaginaceae.

455. *Plantago maior* L. 112, SzHW, SIMK., md; — var. *phyllostachya* WALLR., Sched. 1822, 62, Bf, történetes ellombosodás; — var. *minima* DC. Fl. Fr. III. 1805, 408, Kh. — **456.** *P. media* L. 113, SzHW, HAB. 12, 17, md. — **457.** *P. lanceolata* L. 113, SzHW, HAB. 12, 17, SIMK. md; — var. *sphaerostachya* M. et KOCH, D. Fl.

I. 1823, 803, md; — var. *Hungarica* W. et KIT. Icon. t. 203, 1806, Kh (SzHW), Ks, Bg nedves h. s mezein. — **458.** *P. altissima* L. 1762, 164, JACQ. Observ. IV, t. 83, 1771, Khv (SzHW), Bf (SIGM. 48), n. v. — **459.** *P. rubens* HOST, Fl. Austr. I. 1827, 211 (*Pl. sericea* W. et KIT. Icon. t. 151, 1803, non RUIZ et PAV. Fl. Peruv. I. 51, 1794, *P. capitata* HOPPE et HORNSCH. Tagebuch 1818, 261, 278; RÖHL. D. Fl. I. 1823, 804; Flora IX, erste Beil. 72, 1826, non TENORE, Fl. Neap. prodr. I. 1810, 59; *P. argentea* VIS. Fl. Dalm. II. 3, non CHAIN in VILL. Hist. de pl. de Dauph. I. 376, 1786, II. 302, 1787, *P. erubescens* PORTENSCHLAG in VIS. I. c., *P. rubens* PORTENSCHL. in RCHB. Fl. Germ. excurs. I. 1831, 395, *P. pilosa* KIT. in SPRENG. Syst. veg. I. 1825, 435, inter syn. *P. victorialis*, non POURR. Mém. ac. Toul. III, 1788, 324, nec Cav. 1794) havasvidéki nevezetessége a környéknek. A, Bf¹ Tp hegyein (W. et KIT. i. h., Rel. Kit. 5), Kh (SzHW), Leshegyen Enying m. (PILLITZ), Csp, Koloska. — **460.** *P. maritima* L. 114, SIMK. 197, BORB. FK 472, Lepsénytől kezdve a dp nedvessós h. Zala-Sz.-Lászlóig, a Sóstónál Sf. A bp-ról a nádas szoritja félre, de Kh (SzHW), Bd (HAB. 12), Rf, Ks partján, Bd köfalán is. — **461.** *P. arenaria* W. et KIT. Icon. t. 51, 1801, Kit. Bar., SzHW, SIMK. 197, mezőn md. gyakori, Kh és Zsid közt (SzÉP) is.

P. maxima JUSS. ex hort Par. in JACQ. Collect. I. 1786, 82, Khv (SzHW); nehezen.

38. család. Macskagyökérfélék, Valerianaceae.

462. *Valerianella olitoria* L. 33, sub Valeriana, md (*Fedia o.* SzHW). — **463.** *V. carinata* LOIS. Not. 1810, 149, Kh (F. c. SzHW), Bd. — **464.** *V. microcarpa* LOIS. Not. 1810, 151 (*F. Morisonii* SPRENG. Pug. I. 1813, 4, *V. dentata* SzHW), Kh; — var. *leiosperma* WALLR. Sched 1822, 23 u. i., ritka. — **465.** *V. dentata* L. 34, sub Valeriana (*V. auricula* DC.), Bf. — **466.** *V. hamata* BAST. in DC. Fl. Fr. V, 1815, 494 (*V. coronata* Aut. Hung., SIMK. 197, non L.), Kh (ÁRV.), Bd (SIMK.), A, Bf, Csp, T. — Cfr. VIS. Fl. Dalm. II. 20, de azért csak a *V. coronata*-nak eltérése. **467.** *Valeriana officinalis* L. 31, SzHW, a nyugati táj nedves h. Bd-tól és Bg-tól kezdve Tp, Vd, H; — var. *pratensis* DIERB. Übers. Gew. Heidelb. in GEIG. Mag. für Pharm. 1825, sep. 1827, 7 pro spec. (*V. collina* WALLR., Linnaea 1840, 537), A, Koloska, Bd, Gys, H, Vd erdős h. — **468.** *V. dioica* L. 31, SzHW; gyakrabban polygam, Bf (SIMK.), Kh (SzHW), F, H, Szgl és Tp nedves rétjein; — var. *cordifolia* BORB., Akad. Értesítő 1882, 9, H árnyékos nedves h. — Foliis stolonum sterilium illis typi 2—3 plo maioribus, basi plus-minus cordatis, non ovatis ut in typo.

39. család. Hélyakútfélék, Dipsacaceae.

469. *Dipsacus fullonum* L. 97 a (*D. silvester* HUDS. Fl. Angl. 1762, 49), Kh (SzHW) mezein, Gys szöllei szélén, Szgl és Tördemicz közt. — **470.** *D. laciniatus* L. 97, Kh (SzHW), F, Búdöskút felé, Bd, Tomaj és Ábrahám közt, az út mellett, Szgl, Koloska völgyében, A, Kövesd, T, Kt. — **471.** *D. pilosus* L. 97, Kh (SzHW) erd. Búdöskút felé!

472. *Cephalaria Transsilvanica* L. 98 sub Scabiosa, A (Rel. Kit. 111), T (HAB. 16), Ks.

473. *Knautia arvensis* L. 99 sub Scabiosa, zöldellő színű; ritkás, egyszerű szőrezzettel ritkább, kivált árnyékos h.: Vászoly, Gys, F, VB, Fűzfő; — var. *monstruosa involucrosa* RCHB. Icones Fl. Germ. XII. f. 1356 (1850), Fűzfő körül, capituli foliolis foliaceo-auctis; — var. *campestris* ANDRZ. ap. BESS. Cat. hort. Crem. 1816, 124. Fenék körül. Gyakoribb a var. *caulescens* COULT. Mémoire sur les Dipsacées 1823, p. 29, BAENITZ Herb. Eur. 7769 (*Trichera Budensis* SIMK. TTK. 1893. 606), absq. diagn. et formis pluribus (*Kn. Pannonica* HEUFF. fl. ochroleuco, *Kn. arvensis*

¹ Pécssett a Tamáshegyen (SIMK. 197) tollhiba Füred helyett.

typo, var. *canescente*, *brachyclini* composita; *Scabiosa arvensis* SzHW), száraz füves h. md, Veszprém (Jutas), Tp és Hegymagasi között. Foliis plerumque pinnatifidis, aut bipinnatifidis, subtus densius canescenti-pubescentibus setulosisque, *diplotricha*. Cl. quondam HEUFFELIUS l. c. *Kn. Pannonicam* (non JACQ.) «incanam, stellulato-pubescentem aut stellato-setoso-pilosam» esse dicit. *Foliorum pagina inferior re vera diplotricha*: setulosa, praeterea pilis minoribus plus-minus densis albicantibusque, nonnullis eorum bifidis aut pluribus ex eodem puncto ortis («stellatis»). PORTENSCHLAG (ma a bécsi udv. múzeum gyűjteményében) *Sc. pubescens*-nek ítélte; nagyon tökéletlen, a virága színe bizonytalan. 1894. jún. 22. a veszprémi állomás (Jutas) körül, elzárt füves h. fehér-, fehéres- vagy csaknem fehér- virágú is volt, de szárítás alatt a virág inkább megkékült. Ugyanitt kiválóan női példája is sok, s pedig nemcsak a var. *canescens*-nek, hanem a következő *brachyclinis*-nek is. Szép piros (mint a *Kn. Pannonicá*-é), lila vagy kék virágában a rövid hím satnyás, a bibeszál kinyúlik (flos gynodynamus, imprimis femineus). Sőt a szírom sallangja keskenyebb is lehet, jobban megnyúlik, az egész fészke szebb és teljesvirágúhoz hasonlít. A vajszínvirágú *Kn. Pannonica* HEUFF. Flora 1856, 52 (*Scabiosa arvensis* var. *ochroleuca* GAUD. Fl. Helv. I. 1828, 390, *Kn. Banatica* NEILR. Aufzähl. 1866, 371, *Sc. leucantha* SzHW) töredéke HAYNALD gyűjteményében megvan. WIERZBICKI Búdöskútnál 1822. június hónapban gyűjtötte, mint apró- és sűrű-szórú, szürkellő füvet. Fehérvirágú *Knautia* Búdöskút tájékán mostanában, sőt a *Kn. arvensis* vagy eltérése se terem, DEGEN is siker nélkül kereste. A régi példa virága csaknem egyenlő. A *Kn. arvensis* var. *canescens* inkább hímes (flos androdynamus) és inkább női (flos gynodynamus) virággal változik. Amaz (hím példa) nagyobbfészkű, szélső virágai sugárzók, emennek a fészke kisebb, a virágai egyezőbbek, a szélsők nem vagy alig sugárzók. Ez a nőpélda (exemplar femineum); — subvar. *asecta* BORB. foliis omnibus indivisis canescentibus, sed illis *Kn. silvaticae* 3—4 plo minoribus. Fűzfő, Kh, H; — var. *iasionca* BORB. in BAENTZII Herb. Europ. 7770 (1894), floribus aequalibus cum capitulo multo minoribus, praecipue foemineis, illis *Fasionces* plus minus similibus, stylis longe exsertis. Fűzfő és Jutas körül. — A *Kn. campestri* ANDRZ. foliis subtus densius canescenti-pubescentibus, ut in var. *canescente* differt; — var. *brachyclinis* BORB. ined., foliis anguste sectis, capitulo floribusque minoribus, involucri abbreviatio, floribus foliola antheridii 2—3-plo superantibus, his ovatis vel lanceolatis. Veszprém füves h., Jutas, Ks, VB, Fűzfő, Gys, Vanyarcz völgyeiben; — var. *decipiens* KRAŠ. in ENGL.: B. Jahrb. 28. köt. 1900, 206, eadem ac var. *canescens*, sed foliis fere omnibus, fere ad basim caulis reductis, pinnatifidis; involucri foliolis ovato-lanceolatis, florum longitudine duplo brevioribus. Jutas füves h. A tenger melléki flóránkban a *Knautia*-nak ez a termete állandó és uralkodó (*K. purpurea* VILL.).

474. *Kn. Pannonica* JACQ. Enum. pl. Vind. 1762, 22, sub *Scabiosa*, Observ. III, t, 72 (non HEUFF.), BORB. TTK. 1896, 336—337 (*Scab. montana* L. 1762, 143, *Trichera P.* BORB. TTK. 1894, 489), Kh (*Sc. silvatica* SzHW, non L. 1762), A, Koloska sédjénél (BORB. Bot. Centr.-bl. 1895, BEH. II. 98), Vászoly, Gys völgyeiben, Búdöskút felé, Récsé, Kanizsa bőv. Csinos piros virágáért kertbe illő; — var. *dolichodonta* BORB. Bot. Centr., Beih. II. 1895, 98, Gys hegyein, Vd és Karmacs körül, több mint méter magas példák; — var. *angustata* BORB. ined. foliis conspicue angustioribus lanceolatis, serratis, longe acuminatis; rosula centralis florendi tempore viget. A *Kn. intermedia* PERNH. et WETIST. praesertim molliter et breviter pubescens differt. Kh erdeiben Búdöskút körül (BORB. TTK. 1893 606). JACQUIN leírása, képe és eredeti növénye! valamint CLUSIUS rajza (Pann. 435) nyomán kétségtelen, hogy nem a rozettátlan *K. silvatica* L. lappang növényünk alatt (v. ö. 161, 218. o.).

475. *Succisa succisa* L. 98, sub *Scabiosa* (*Asteroccephalus* S. WALLR., SzHW), csak a var. *hirsuta* WALLR., Sched. 1822, 52, Kh (SzHW), H, Tp nedves rétjén, Kh fészkepikkelye megnyúlik, nagyra nő; — var. *stenophylla* BORB., foliis linearilanceolatis, elongatis; bracteis quoque longis, e basi latiore linearibus, capitulum tripto superantibus, H; — var. *incisa* HOLUBY Fl. Trencs. 1888, 52, Kh, Tp, Bpest, Békás-Megyer, foliis pinnato-dentatis. — 476. *S. inflexa* KLUK, Dykcyon. rósl. III. 1786, 56, sub *Scabiosa* (*Sc. australis* WULF 1805, SzHW), H nádasa m.

477. *Scabiosa agrestis* W. et KIT. Icones t. 204, 1806, non SCHM. Fl. Boëm. 1794, 76, Khv (SzHW), n. v.; *Sc. columbaria* L. 99, Kh (SzHW), a bd-i öböl réjtén (HAB. 12) n. v — **478.** *Sc. ochroleuca* L. 101, md; — var. *aequiflora* BORB. Vasv. növ. 187, Rf. Exemplar praecipue femineum; — var. *Scopolii* LINK, Enum. horti botan. Berolin I (1821), 128 (var. *angustiarum* SIMK. Ak. Közl. XVI. 1879, 141) foliis minus fissis, rachi integra dilatata a typo differt. Aberratio semifissifolia, quae in *Dipsacaceis* saepius occurrit. Ks száraz füves helyein, egyszersmind forma monstruosa perinvolucrata, involucris foliolis frondescenti accretis, ut in Succisa p. 344, Knautia p. 343. — **479.** *Sc. canescens* W. et KIT. Icon. t. 53, 1801, SzHW, még pedig a kopaszabb hegyi alak (*Sc. suaveolens* DESF. Tabl. bot. 1804, 110. foliis glabris vel parum pubescentibus. Felső-Eörs (Rel. KIT. 111), T (*S. incana* KIT. Bar.), Cserszeg hegyén s a völgyekben, Kh, Gys, A, Koloska sziklás h. A borzas tóalak inkább homoki, ezt a Balatonnál n. v.

40. család. *Fészkesek, Compositae.*

a) Sátorozó fészkesek, *Corymbiferae.*

480. *Eupatorium cannabinum* L. 838, SzHW, md; — var. *salicifolium* BORB. M. orv. term.-v. Munk. 1891, 487, Bd, Bd-Tomaj partján, Récsé.

481. *Petasites hybridus* L. 866, sub Tussilagine, nr. 6 (*Tussilago* P. ib. nr. 7), Kh (KIT. Add. 68), Bf (SIMK.) sédje mentén. — **482.** *P. albus* L. 866, sub Tuss. (*T. alba* et *spuria* SzHW, non RETZ.) Kh és Gys völgy., nedves h. elég ritka.

483. *Tussilago farfara* L. 865, elszórva Kh (SzHW), Bf (SIMK.), VB, Sí, Bg, Bd.

484. *Aster tinctorius* WALLR. Linnaea 1840, 641, Kh (*A. Amellus* SzHW, non L.), Sárkányerdő (HAB. 11), Bf, A, Csp. — **485.** *A. Pannonicus* JACQ. Hort. Vind. I. 1770, t. 18, Kh (*A. P.* et *Tripolium* SzHW, BORB. FK, 472, non L.), Ks, Sf, Fok-Szabadi, Szántód, Bg sós partján elég ritka, T réjtén (SIMK.), Lepsény és Kajár közt, Kövesd.

486. *Erigeron Canadensis* L. 863, SzHW, HAB. 16 md, még Búdöskútnál is. —

487. *E. corymbosus* WALLR. Linnaea 1840, 642 (*E. acer* SzHW, non L.; var. *leucopappus* SCHUR, Enum. pl. Transsilv. 1866, 308) Bf, Gys, Kh völgyeiben, Sf homokján jún. júl. Bg. 1894. máj. 5. Korábbi nyárelőző eltérés, az őszi *E. crispulus* követi. Merev, egyenes-szárú, levele nagyobb, nyelvforma lapos, vagy keskeny, hosszas-lándsás, szőrös. Gyökere kétnyáreltű vagy kevéssel tovább él. Szára meg lehetős sűrű, vízszintes és apró szőrökkel szürküllik, virágzata laza, az apróbb példáké fürtös, az erőteljesebbé fürtösen sátorozó. Elágazásának tengelye, fészkeknek nyele, hegye-levele vízszintesen szürkésborzas, bőbitája fehérlelő, fészkepkikelye fehéresbolyhos. Gyakori az országban, Erdélyben is (Hosszúaszó legit BARTH, Petrosény Kolosvár). — **488.** *E. crispulus* BORB. ined. Inkább többnyáreltű, virágzása idejében a tavali szár maradványa gyakran látható. Berzedt-ágú, kopaszabb és zöldebb, mint az előbbeni, levele kisebb, keskenyebb, gyakran a szabad szemnek csaknem kopasz. Virágfészke sátorozó, sűrűbben csoportosodik, mint az előbbié. Fészkeknek a nyele, virágfészke kevesebb- és rövidebbszűrű, tehát zöldellőbb vagy barnásabbszínű, nem szürke, mint az előbbié. Sugárvirága szép lila, a szennyese fehér bőbitánál észrevehetően hosszabb. Aug. Szept. A bp. füves parlagján, Siófok Sóstavánál, Bg. REICHENBACH (Flora German. excurs. 239.) és ČELAKOVSKÝ (Prodr. 223) szavaiból méltán következtetem, hogy az *Erigeron* fajai között évszakbeli másformaság (saisondimorfismus) uralkodik (299, 303. o.). Az *E. crispulus* az *Erigeron serotinus* WEIHE (Flora 1830, 258; *E. acer*? L. 863) parallel, bodroslevelű eltérése, a melytől kivált a kopaszabb vagy puhábbszűrű külseje és fehér bőbitája különbözteti meg. — **489.** *E. praecox* ČELAK. Prodr. 1891, 223 pro var. (*E. rufopappus*? SCHUR l. c. 308; *E. flexuosus* et *E. serotinus* VUKOT. Compositae p. 7 et 8, 1881). Bf hegyein (1891. júl. 27), Horvátországnak számos helyén gyűjtöttem. Fiatalabb korban (jún.) szőrösebb, később

kopaszabb, zöldebb, de a levelének mind a két lapján kevés, lesimuló szőre van. Ilyen a bf példa. Szára szögletes, szőrös. Levele lapos, megnyult. Bóbitája vöröslő. Az északibb «*E. serotinus* WHE.»-nak nyárelejei nemzedéke.

490. *Stenactis annua* L. 875 sub *Astere*, SzHW, elszórva md; — var. *coerulescens* BORB. M. Orv. Term.-v. Munk. 1894, 277, Gys völgyeiben. Pécsen kívül Sestina Zágráb, a Gosjak-tó körül (RICHTER L.) Horvátországban s Velem körül Vasvárm.

491. *Bellis perennis* L., 886 SzHW, SIMK., a bp., Récese, Kh partján is.

492. *Solidago virga aurea* L. 880, Kh (SzHW), Bd a Kőkapu sziklái, Récese.

493. *Linosyris linosyris* L. 841 sub *Chrysocoma*, KIT. Add. 72, Rel. KIT. 111, SzHW, HAB. 11 a bp. füves lejtőin.

494. *Micropus erectus* L. Sp. pl. 1753, addend. numeris haud. notat., post indicem a bp. száras lejtőin Akarattytól (HILLEBR. 40, Rel. KIT. 111) Zánkáig (HAB. 13, 17). SIMKOVICS 193, a HABERLANDT növényét a *Filago arvensis*-hez vonja, mert HAB. ezt a vidékről nem említi. Minthogy azonban ez a fű a Balatonnál elég gyakori, SIMK. kivételével, mások is lelték itt, HAB. is lelhetette, annál inkább, mert valóban *Filago vulgaris* néven a *Micropus*-hoz hasonló *F. arvensis*-t is említi, s magam *Micropus*-t T., Dörgicse fölött, a HAB. közölte helyen szintén láttam.

Inula Helenii L. 881, SzHW; Nagy-Récese meg az állomás közt a séd m. bőven, néhol kertben. — **495.** *I. Germanica* L. 883, Rel. KIT. 111, Kit. Bar., SzHW, a bp. elszórva, *Cecidomyia (Diplosis) subterranea* FREL. gubacsos (Bf), de a Bd nincs. — **496.** *I. ensifolia* L. 886, Rel. KIT., SzHW, a bp., de nem gyakori; — var. *latifolia* SCHUR En. Transs. 313, Al, SzK sziklás füves h. — **497.** *I. hybrida* BAUMG. En. III. 1816, 132 (*I. ensif. × Germ.*), a szélesebblevelű Bf Tamáshegyének a tetején, Ks dombjain; — var. *pseudoensiformis* SCHUR, ÖBZ. 1861, 92, a keskenyebblevelű, u. i., A. — **498.** *I. Vrabélyiana* KERN. ÖBZ. 1868, 297 (*I. ensifolia × subhirta*), Ks, Al, Kh (Gyötrös) hegyein; — var. *subcordata* BORB. Bpest növ. 1879, 84, Kh. — **499.** *I. salicina* L. 882, SzHW, Rel. Kit. 5,¹ de csak a száraz-hegyi alakja: a var. *subhirta* C. A. MEY, Fl. Wiatka, 1848, 46, (*I. obvallata* KIT. Add. 73, 1863) a bp. itt-ott (Bd) megszakadva, Kt. Szára lent, valamint az alsó levele borzas, a ritka *I. Hetruscá-é* MORETTI, Diar. phys. Ticin. IV. 1822, 54 kopasz. Ha az északibb *I. salicina* a régibb nedvesréti típus, akkor az *I. subhirta* a száraz talajon vált ki belőle (260. old.). — **500.** *I. semihirta* BORB. Ak. Közl. XV. 1878, 372 (*I. hirta × subhirta*; *I. Ménesiensis* SIMK. ÖBZ. 1889, 13), a kh-i hegyeken. — **501.** *I. hirta* L. 883, HILLEBR. 40, SzHW, hol ágas, hol ágatlan, vagy vegyest a bp; — var. *angustata* BORB. in BECK, Monogr. Inul. 1881, 30, VB, Gys. — **502.** *I. oculus Christi* L. 881, Rel. Kit. 111, a bp. száraz lejtőin VB-től T-ig (HAB. 17), Kh (SzHW), Fok-Szabadi (Kit. Bar.). — **503.** *I. squarrosa* L. 861, sub *Conyza*, SzHW, non L. Sp. 1763, 1240 (*I. Conyza* DC, SIMK.), a bp. elszórva, H. — **504.** *I. Britannica* L. 882, SzHW, SIMK., md; — var. *angustifolia* BOENX. Fl. Monast. 256, 1824, Al, Kh. — Az *Inula* hazánkban a szőlőtermelés kísérője. Jó borteremő h. sok *Inula* szokott nőni. A Balaton mellékén kevesebb (279. o.).

505. *Pulicaria pulicaria* L. 882 sub *Inula*, SzHW, nedves h. md, de inkább csak szálonként. — **506.** *P. dysenterica* L. 882 sub *Inula*, SzHW, u. i., H. Kt. A nőalak (gynodynam): var. *Taurica* M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. III. 1819, 575 (*P. uliginosa* STEV., DC. Prodr. V. 478, non HOFFMS. et LINK, *P. Stevenii* NYM. Syll. 19), Ks, Bd-Tomaj, Szgl partján.

507. *Buphthalmum salicifolium* L. 904, Khv (SzHW) n. v.

Helianthus annuus L. 904, olajnak termesztik. — *H. tuberosus* L. 905, néhol kertben, Ks zab közé takarmánynak vetik (csicsóka).

508. *Bidens tripartitus* L. 831, SzHW; nedves h. md. — **509.** *B. cernuus* L. 832, SzHW. rendszeren sugárzó fészekkel, u. i., H. — *B. annua* SzHW (?).

510. *Anthemis Austriaca* JACQ. Fl. Austr. V. 1778, 22, SADL., SzHW, a bp. munkált h. szálonként, Vd körül is. — **511.** *A. tinctoria* L. 896, SADL., SzHW,

¹ A Reliquiae Kitaibelianae Iter Baranyense-je több helyen Árocsi községet említi, a mi kétségtelenül Arács, a balatonmelléki községek között.

HAB. 11, 13, SIMK., md a bp száraz lejtőin. — **512.** *A. Ruthenica* M. BIEB. Fl. Taur.-C. II. 1808, 330, homokos mezőn, vetésben md gyakori. — **513.** *A. arvensis* L. 894, SzHW, mezőn szálonként ritka: Al, A, Bf, Kh, Tp. — **514.** *A. Cotula* L. 894, SzHW, mezőn szálonként: Ks, Szgl, Gys, Kh, Tp, Kt.

515. *Achillea millefolia* L. 899 (incl. *A. magna* L. 1763, 1267) Bf, T, Kh; — var. *erythrantha* BORB. Vasv. növ. 189 a Bd; — var. *collina* BECK. in RCHB. Fl. Germ. excurs. 1832, 850 (*A. millef.* Aut.) md, Fd *Clinorhyncha millefolii* WACHTL gubacs-csal (SZÉPL.); — var. *rubiradia* BORB. ligulis rubris Al hegyein. — **516.** *A. setacea* W. et KIT. Ic. t. 80, 1801, Kh (SzHW), Gys völgyeiben! — **517.** *A. Pannonica* SCHEELE, Linnaea 1844, 471 (*A. lanata* SzHW, non SPRENG.), Kh, H, A hegyein. — **518.** *A. nova* WINTERL. Index 1788, fig. 16 (l. 148. o.) (*A. asplenifolia* VENT. Descr. pl. nouv. jard. Cels. 95, 1800, BORB. FK 472) iszapos és sós h. md, a partnak leg-szebb piros virága. Kajár, Tp, H!, Sz-András (PIERS!) körül is. — **519.** *A. tanacetifolia* ALL. Ped. I. 1785, 183, var. *distans* W. et KIT. in WILLD. Sp. pl. III. 1800, 2207 (*A. magna* SzHW, SIGM. 48), Kh, Al, VB (Kősziklahegy) bokros h. a keskeny-sallangú eltérés. A szélesebb- és tompább-sallangú az *A. pseudotanacetifolia* WIERZB. in RCHB. Ic. XVI. 1854, 69, t. 136, Al, VB, SzK; — subvar. *erythrostephanos* BORB. TTK. 1896, 338; BAENITZ, Herb. Europ. 10201, ligulis anthodii rubris, Al ritka, Budán gyakoribb. Az *A. tanacetifolia* fajtái hazánkban szorosán nem válnak szét egymástól. Al körül mind a három együtt nő, a pirosvirágú inkább a nyiltabb h. Az *A. pseudotanacetifolia* ezenkívül az *A. distans* földrajzi övében is terem Zágráb és Otocsász körül, viszont a keskeny és hegyesebbsallangú és keskenyen szegett gerinczű *A. distans* Al hegyein kétségtelen, tehát az *A. pseudotanacetifolia* és *A. distans* ugyanannak a típusnak csak *lati-* és *angustisectája*. — **520.** *A. Neilreichii* KERN. ÖBZ. 1871, 141 (*A. nobilis* Rel. Kit. 111; SzHW, «*Anthemis nob.*»! SIMK. 192, változó és feltűnő alakokkal T, ex ipso, non L.) VB-től T-ig, Kh.

A. ochroleuca EHRH. Beitr. VII. 1792, 166 (*A. pectinata* W. 1800), T (HAB. 16) aligha.

521. *Matricaria chamomilla* L. 891, SzHW, falvak körül elszórva. — **522.** *M. inodora* L. Fl. Suec. 1755, 297, md. — **523.** *M. tenuifolia* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, II. 498, sub Chrysanthemo, Gys, Vanyarcz mezein. KITAIBEL se messze lelte (BABÓCSA, Add. 81). V. ö. ASCHERS. véleményét a SCHULZER, KANITZ et KNAPP, Die bisher bekannten Pflanzen Slavoniens 101—104.

524. *Leucanthemum leucanthemum* L. 888 sub Chrysanthemo (*Ch. montanum* et *leucanth.* SzIIW) md.

525. *Tanacetum vulgare* L. 844, SzHW, md. — **526.** *T. corymbosum* L. 890, sub Chrys., SzHW, Simk., a bp. bokros hegyein.

Pyrethrum cinerariaefolium TREV. Ind. sem. h. Vratisl. app. II. 1820, 2. Lásd 282. old.
Artemisia abrotani L. 845, istenfa, kertben.

527. *Artemisia absinthii* L. 848, HAB. 13 (*Absinthium vulgare* LAM., SzHW) md. — **528.** *A. saxatilis* W. et KIT. in WILLD. sp. pl. III., 1800 p. 1830!, BAENITZ: Herb. Eur. 7726, SCHULTZ: Herb. norm. nova series XXXVI. 3521 (*A. camphorata* β *saxatilis* KOCH, Synops. 1837, 366, sed foliis canescentibus descripta, *A. camphorata* γ *virrens* VIS. Fl. Dalmat. II. 1847, 91; *A. rupestris* PILLER et MITTERP., Iter, 1783, 142, t. 12, non L. a Mecsekről, *A. subcanescens* WILLD. Enum. II. 1809, 861), T és Bf hegyein (*Art. rupestris* Rel. KIT. 5, *A. saxatilis* ibid. 111, *A. camphorata* HAB. 16, SIMK., non VILL.), valamint A körül is bőven. Bárányüröm (233. old.). — Az *Art. saxatilis*-nek a levele mind a pécsi, mind a füredi hegyeken kopasz, zöldellő, csak fiatalabb korban pelyhesedő. WILLDENOW azt írja róla: «canescentibus, . . . pedunculis subcorymbosis», VISIANI i. h. ezért vonja az *A. Biasolettianá*-hoz. — Az *A. camphorata* VILL. Prosp. 1779, 31, fajtája lehet, de nem a tőalak, mert ennek VILLARS (Hist. des pl. de Dauphiné III, 1789, 243. old.) fehér levelet tulajdonít. «Ordinairement elle est toute blanche, et ressemble par la couleur et la finesse de ses feuilles, á l' *Absinth. Vallesiacum*» etc. Az *A. saxatilis* egyike a Balatonmellék legrégebb élő növényeinek, abból az időből, a midőn itt sziget vagy szigetszirt (scoglio) volt. Jól emlékszem vissza a magyar tengerpartra, valamint a portoréi

Sz. Mark szigetszirtjére, mennyi tömémentelen ott, ugyan olyan körülmény közt, az *Artemisia saxatilis*, sőt ugyan olyan kísérői vannak, a mely mediterrán füvek ma Bf hegyein is bőven és jellemzően nőnek (*Aethionema saxatile*, *Scilla autumnalis*, *Hippocrepis comosa*, *Lepidium graniniifolium*, *Onosma arenarium* stb.). Az ősidőben a magyar tengerpartig *A. saxatilis* is egyenletesebben nőtt. Később a közbe eső helyekről eltűnt, de hazánk két végpontján, mint természetes emlék fennmaradt. A Balaton mellékén lassan fejlődik. Apró fészkesvirágzatát már jún. közepén látni, júl. végéig alig fejlődött valamit, 1894. sept. 9-én még nem virágzott. Sarjrol azonban nagyon gyarapodik. Hogy Túl-a-Dunán sok helyére: a Mecsekre, a Balaton és Fertő mellékére stb. külön-külön történetesen hurczolódott volna be, alig gondolható, másrészt oly későn érlel magvat, hogy már ezért is nehezebben hurczolódhatik szét. A tengerparton (Novi, Zengg, Cirkvenica) a *Cecidomyia tubifex* Bé gubacsa is bőven nő rajta, a Balaton mellékén nem láttam. Túl-a-Dunán kívül hazánkban csak Csiklova szikláin terem (HEUFF. Enum. pl. in Banatu 96), ellenben Szerbországból (Rtanj), a magyar meg a horvát tengerpart számos helyéről, Krajnából (Nanos) valamint Alsó-Ausztriából (Mödling, Eichkogel) is megvan gyűjteményemben.

529. *A. Pontica* L. 847, Szgl bazaltján (Kit. Add. 82), Bf (SIMK.), Hegymagasi körül. — **530.** *A. campestris* L. 846, SzHW; HILLEBR. 40, md; Bf sérülés útján elmoltyosodott levelekkel; Fd *Cecidomyia artemisiae* Bé gubacsos. — var. *sericea* Fr. Nov. 1828, 266 a tóalakkal, de jóval ritkább. — **531.** *A. Austriaca* JACQ. Fl. Austr. I, 1773, 61, T (HILLEBR. 40) lejtőin, kivált akeleti oldalon (BORB. in Baen. Herb. Eur. 7725, 1894, et SCHULTZ herb. norm. 3525) — **532.** *A. scoparia* W. et KIT. lc. 1801, t. 65, torzlófű, száraz mezőn, lejtőn Kh (SzHW), H, Zánka (HAB. 13), Bd, Kis-Eörs, Akali. — **533.** *A. vulgaris* L. 848 md.

534. *Gnaphalium silvaticum* L. 856, SzHW, (*G. silvestre?* HAB. 17, T) magasabbban fekvő erdőben Kh, Vállus Bd, a Csapi-hegyen. — **535.** *G. uliginosum* L. 856, SzHW, a parton ritka: Kh, Récese. — **536.** *G. luteo-album* L. 851 iszapos h. Kh (SzHW), Bd (SIMK.), F, L.-Tomaj és Tp közt, Bg, T. — **537.** *G. dioicum* L. 850, Kh! (SzHW) hegyein, a Csapi-hegyen.

538. *Helichrysum arenarium* L. 854, sub Gnaph. Kh (SzHW), Gys völgy!, Kékkút (Kit. Bar), Fd régi állomása körül homokon, N.-Bajom és Mesztegyne közt.

539. *Filago Germanica* L. 857 sub Gnaph. (*G. canescens* JORD.), Kh (SzHW), Bd (SIMK.). — **540.** *F. apiculata* SM. Phytol. 1846, 575 (*F. lutescens* JORD. 1846) Búdöskut (Kh) fölött s a Köcsitónál (A.-Eörs) ritka. — **541.** *F. montana* L. 857, sub Gnaph. Kh (SzHW), Bd-Tomaj, Récese száraz mezőin. — **542.** *F. arvensis* L. 856. sub Gnaph., SzHW, SIMK. (*F. vulgaris* HAB. 13, 17, non Lam.) a bp., Récese Vd.

543. *Carpesium cernuum* L. 859, Bd (Rel. KIT. 5, Add. 84), Szgl! (SIGM. 46), Kh erdeiben, de csak szálonként; a Tátikán (PIERS!). — *C. abrotanoides* L. 860, chinai bevándorolt fű, Khv (SzHW), n. v. SIMK. 192 csak a Drávától közli.

544. *Senecio vulgaris* L. 867, SzHW, SIMK. md. — **545.** *S. viscosus* L. 868, Kh (SzHW), Bd, T hegyein. — **546.** *S. silvaticus* L. 868 a Bd lejtőjén Tomaj felé. — **547.** *S. tenuifolius* JACQ. Fl. Aust. III. 1775, 42 (*S. erucifolius* SADL. non L. *S. ternifolius* SzHW, lapsu calami) Bf, Kh, F! füves bokros partján. — **548.** *S. jacobaeus* L. 870, SzHW, HAB. 17, bp. — **549.** *S. barbarrifolius* KROCK. Fl. Siles. II, 1790, 421, BORB. FK 469 (*S. aquaticus* SzHW, non HUDS.) md. — **550.** *S. dorus* L. Syst. X, 1759, 1215, Sf és Kiliti közt réten, Sf, Lepsény felé a vasút m. — **551.** *S. paludosus* L. 870a, Kh (Árv.), F, AI partján nádasban ritka.

552. *Erechtites hieracifolia* L. 866 sub Senecione, amerikai jövevény, apró példait CZAKÓ Kh partján (BORB. ÖBZ. 1893, 68) szedte, a Tátikán (PIERS ap. BORB. TTK. 1893. 48).

b) Csöves fészkesek v. bogácsneműek, Cynerocephalae.

Calendula officinalis L. 921, kertben, néhol elvadul, de nem marad meg.

553. *Echinops multiflorus* LAM. Fl. Fr. II, 1778, 2 (*E. sphaerocephalus* L. Sp. pl. ed. II. 1763, 1314, pro parte, et aut Hung.; *E. paniculatus* BAUMG. Enum. stirp.

Transsilv. 1816 III 80, non JACQ. fl. 1811, *E. viscosus* SCHRAD. in RCHB. Fl. Germ. excurs. II. 1832, 856, WIERZB. in GRISEB. Iter Hung. 1852 n. 242, non DC. Prodr. VI. 1837, 525), Kh (SzHW), Gys, Sárkányerdő (HAB. 12), Szgl, Bd, T, Bf, Bg, Fd elszórva. LINNÉ a Sp. pl. I. kiad. 814 az *E. sphaerocephalus*-ra foliis . . . supra nudis, azaz fönt kopasz levelet ruház s olaszföldinek mondja, a II. kiad. 1314. old. ellenben «folia supra pilosá»-val Ausztriát is termőhelyül számítja, tehát másodikban két fajt összekevert. Az első leírásnak megfelelő, fent kopaszlevelű *Echinops* azonban Olaszországban csakugyan terem. Ez a mienktől eltérő *E. Siculus* STROBL, Flora 1882, 505—506, külön Fl. der Nebroden 1878, 285 (*E. Ruthenicus* GUSSONE Fl. Sic. II. 525 «ab *E. sphaerocephalo* foliis glaberrimis, floribus levibus virentibus, cyaneis et habitu sui proprio diversus» non M. BIEB.). Ez az igazi *E. sphaerocephalus* L. Az *E. paniculatus* JACQ. fl. Eclog. I. 1811, 72, t. 49! (*E. sphaerocephalus* β *glabratus* DC. Prodr. VI. 1837, 524), a melylyel BAUMGARTEN növényünket egyesítette, mind a kép, mind pedig a leírás nyomán szintén más növény. A «foliis rugosis, squarroso-pinnatifidis, supra glabris . . . pilis raris brevissimis, diaphanis obsitis, ceterum glabris, nitidis. Caulis . . . plures ex eadem radice, . . . purpurascentes, ramossissimi, ramis fastigiatis . . . corollae . . . cerulescenti-albae» stb., tehát az állítólag ázsiai *E. paniculatus* épp úgy különbözik az *E. multiflorus*-tól, mint az *E. Siculus*. — 554. *E. Ritro* L. 815, var. *Ruthenicus* FISCH. Catal. h. Gorenk. 1812, 37, *E. Ruth.* M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. III 1819, 597, RCHB. Fl. Germ. exc. 293, quoad pl. Balatonensem (*E. Ritro* Autor. Hung., non L.) «nem messze a Balatontól» (Rel. Kit. 111, SIGM. 48), u. i. Sümegh¹ (igy), azaz Somogyvm.-ben (ROCHEL in RCHB. i. h.), Sf (Kit. Bar.) homokján, a vasút mentén bőven, forgácsbirkának hívják s az *Orobanche echinops* PANÈ. él rajta; 1896. Fd régi állomása meg a falu között is virágzott a homokturzáson. Kh (SzHW) n. v.

555. *Xeranthemum annuum* L. 857, Rel. Kit. 111, HILLEBR. 40, SzHW, SIGM. 48, HAB. 11, 17, a bp száraz füves h. gyakori (v. ö. 179. o.), Fokszabadi (Rel. Kit. 5), Bg, Páhok körül is. Bf, A, Al a sugara nagyon kurta.

556. *Carlina vulgaris* L. 828, SzHW, HAB. 16, a bp száraz h., Bg mezein. Növényünk voltaképen a hazában és Európa-középtájain gyakoribb *C. semiamplexicaulis* FORMÁNEK, ÖBZ. 1890, 86 lenne, de ez maga a typus, mert a levele mindig félig szárölelő, csak a nagyon sovány példaké kevésbé szárölelő. — 557. *C. brevisbracteata* ANDRAE, Bot. Ztg 1855, 313 pro var. *C. longifoliae* (*C. intermedia* SCHUR) száraz lejtőn ritka: Ks, Bd, H.

558. *Crupina crupina* L. 909, sub *Centaurea*, Rel. Kit. 5 (*Cr. vulgaris* PERS.), a bp Ks-től T-ig, Kh (SzHW).

559. *Centaurea jacea* L. 914, LINNÉ szava szerint: «calcybus squamosis, scariosis, laceris» «nem az épfészekpikkelyű a typus, melyet KOCH, Syn. 1837, 409 a) *genuiná*-nak, hanem a rojtospikkelyű, a melyet a Syn. II. 2. 469 γ) *lacerá*-nak nevez (*C. decipiens* THUILL. Fl. Par. 1799, 445). Ily értelemben a *C. amara* L. 1763, 1292 is világosabb: a délibb, kisebbfészekű, éppikkelyű, heverő alak. Ez a *C. jacea* vidékünkön ritka, Bf, T, Bd, Bg. Bf Tormány-hegyének bokros h. a rojtos fészekpikkely egészen fehér (*C. decipiens* SIMK. 193, *C. Gaudini* BOBB. Ak. Közl. XII. 1875, 87—88, SIMK. ÖBZ. 1889, 38, non BOISS. et REUT. A rojtozatlan pikkelyű alakok leggyakoribbika a barnapikkelyű var. *phaecocoma* WALLR. Sched. 1822, 486 [*C. Pannonica* SIMK. Ak. Közl. 1891, 620; SCHULTZ, Herb. norm., nova series, cent. 29, nr. 2851, non HEUFF.; var. *vulgaris* KOCH, II. 469; *C. jacea* Fl. exsicc. Austro-Hung. 225, capitulis non involucreatis, brunneis, squamis omnibus integris, SzHW, HAB. 12, SIMK. 193; *C. jacea* var. *cuculligera* RCHB. Fl. Germ. excurs. I. (1831) 213] md; — var. *argyrocoma* WALLR. l. c. 1822 (*C. Gaudini* BOISS. et REUT. Diagn. pl., ser. II, nr. 3, 70, 1856, Degen exs.! loc. class., *C. amara* var. *Pannonica* HEUFF. Enum. pl. Banat.² 1858, 106 et herb.! in arenosis ad Verese gyháza), hazánk középtájain

¹ BÉL MÁTYÁS: Compendium Hungariae geographicum, 174. old.

² HEUFFEL herbariumában grebenáczai var. *Pannonica* nincs! A vörösegyházai levele ép, a töve czimpás, fészekpikkelye fehér, kanálforma, fészke jókora nagy.

(Sz.-Endre, Zugliget, Pest és Soroksár közt, Török-Bálint) elszórva, a Balatonnál ritka, csak Ks körül; — var. *angustifolia* SCHRANK, Bay. Fl. II. 1789, 376 (*C. amara* Aut. Hung., SzHW, non L.), Vászoly erdőszelén és tisztásain. A *C. jacea* olyan soktagú, alakjai annyira összevisszakeverednek egymással, hogy eltéréseinek geográfiai határát kikerekíteni vagy vele a vidéket jellemezni lehetetlen, legfeljebb úgy, hogy egész csomó bélyegre vagy az alakoknak összevisszakeveredésére szemet hunyunk. Az Ak. Közl. XXIV. (1891), 621. old. olvassuk, hogy hazánkban typusos *C. jacea* nem teremne, túl-a-Dunán, valamint a Duna középtájain a *C. Pannonica* (HEUFF.), az Alföld keleti széléin le az Aldunáig a *C. Rocheliana* HEUFF. stb. helyettesíténé, a vidékünkön termő más eltéréseket elhallgatván. Ezzel szemben ki kell tüntetnem, hogy az i. h. a búzavirág emez eltéréseinek systematikai bélyege nincs közölve, másrészt a *C. amara* var. *Pannonica* eredetije a M. N. Múzeum gyűjteményében nem a barnáspikkelyű, hanem a fehérpikkelyű *argyrocoma*. Továbbá az itt szóba került eltérések geográfiailag külön nem válnak, hiszen csak a Balaton mellékén négy alakja nő. A *C. Rocheliana* (HEUFF.) hazánk délkeleti részének szintén nem egyetlenegy jellemzője a *Jacea*-csoportból, sőt a *C. jacea lacerá*-tól alig különbözik. Vele vegyest nő a *C. Banatica* ROCH., in RCHB. Fl. Germ. excurs. 1831, 213,¹ a *C. indurata* JANKA (*C. pratensis* KOCH, non THUILL.) stb., úgy hogy geográfiai területek szerint szétválasztása az eltéréseknek teljes lehetetlen. — **560.** *C. stenolepis* KERN. ÖBZ. 1872, 45, Kh (*C. austriaca* et *C. Phrygia* SzHW, non L.), Al! — **561.** *C. axillaris* WILLD. Spec. plant. III. 1800, 2290, SzHW (*C. montana* HILLEBR. 40! SzHW) a bp meszes sziklás helyein, a Bd n. v. — **562.** *C. cyanus* L. 911, SzHW, elég ritka; — var. *albiceps* BORB., fl. alb. Kh; — var. *rhodoleuca* BORB. ined. petalis extus albis, intus rubicundis. A keszthelyi temetőben. — **563.** *C. scabiosa* L. 913, Rel. KIT. 6, SzHW, Herm. II. 281, md; *Bf Aulax Roggenhoferi* WACHTL gubacsos; — var. *sublucida* BORB., Vasvárm. 193 Szgl erdő széléin, a Bd. — **564.** *C. Biebersteinii* DC. Prodr. VI. 1837, 683 (*C. paniculata* SADL., SzHW, HAB. 16, non L.) md. — var. *Rhenana* BOREAU, Fl. Cent. 1857, II, 355 az előbbivel. — var. *megamelas* BORB. ined. habitu crassior, capitulis conspicue maioribus, macula nigra squamarum duplo maiore, veluti in *C. triniaeifolia* Heuff. et var. eius *Tordae* BORB. ined. (var. *umbrosa* SIMK. M. Növ. Lap. 1879, 52, non Huet, Reut. Ind. Genev. 1856, 4), longius fimbriata. A Badacsony tetején, bazalt sziklán. — **565.** *C. solstitialis* L. 917, Kh (SzHW), Szgl és Tördemicz!, Bd és T közt helyenként (HAB. 13), Ks, Akarattya, Lepsény és Kajár közt az út mentén.

566. *Carthamus lanatus* L. 830, Rel. KIT. 111, SIGM. 47, WIERZB. mspt 30 (Ederics felé, Bece foknál), SzHW, HAB. 13, 17, a bp. Ks-től kezdve út mentén tövisével alkalmatlankodik. *C. tinctorius* L. 830, termesztik; vadsáfrány, porsáfrány.

Silybum Marianum L. 823, sub *Carduo*, Kh fűrdőparkjában 1891, mint kerti szökevény.

567. *Onopordon acanthium* L. 827, SzHW, HAB. ház körül haszontalan kóró md.

568. *Carduus nutans* L. 821, SzHW, — **569.** *C. acanthoides* L. 821, SzHW, HAB. 13, 18, md, — **570.** *C. collinus* W. et KIT. Ic. t. 232, 1807. és **571.** *C. crispus* L. 821 Kh (SzHW) hegyein, n. v.

572. *Cirsium lanccolatum* L. 821 sub *Carduo*, SzHW, HAB. 13, md. — var. *sylvaticum* TAUSCH. Flora 1829, 1 Ergänz. 38 (*C. nemorale* RCHB. 1831) Bd. —

573. *C. eriophorum* L. 823 sub *Carduo* (*C. decussatum* JANKA) csak a var. *platyonychinum* WALLR.: Sched. 1822, 448, Kh (*Carduus erioph.* SzHW, *Cirsium c.* SIMK.), Kh és F közt! a parton bokros h., a páhoki kőfejtőnél. — **574.** *C. Boujarti* PILL. et MITT. Iter 1783, 143, t. 13! sub *Cnico*, SzK és VB közt ritka (206. o.). A *C. spathulatum* MORETTI pl. Ital. dec. 3, 6, 1822, mind a kettőtől kopasz (nem gyapjas) fészkére

¹ Non *C. Banatica* KERN. ÖBZ. 1872, 120, nec *C. jacea Banatica* WIERZB. ap. ROCHEL. Bot. Reise, 1838, 44; Flora, 1840, I. 379, absq. diagn. — *Centaurea jacea* L. var. *Banatica* WIERZB. «canescens, capitulis bracteatis, involucri foliola infima appendice fimbriato-partita, subsequentia appendice irregulariter lacero-fimbriata, suprema ciliata. A *C. jacea* var. γ) KOCH parum tantum differt vestitu et foliis capitulum fulcrantibus» Oravicza, HEUFF. in Sched. Levele fehérmolylú, jó széles, a felső ép; fészke jó nagy.

nézve tér el — **575.** *C. palustre* L. 822 sub *Carduo*, a Kabhegy alján (PILLITZ!); — var. *seminudum* NEILR. Fl. Wien 1846 261 (var. *torfaceum* GR. et GODR. Fl. Fr. II. 1850, 212) a *C. Chailleti* GAUD. Fl. Helv. V, 1829, 182 leírásának megfelelő normalis fejlődéssel, lekaszálás nélkül, H turfás rétvén (*Carduus palustris* SZHW.). — **576.** *C. Haynaldi* BORB. Ak. Közl. XII. 1875, 80, B-Hidvég nedves rétvén (*C. cano-palustre* POK. Verh. Z. G. 289) H turfás rétvén, spinula involucri nigrescente. — **577.** *C. brachycephalum* JURATZKA Verh. Z. B. Ges. 1857, 91, vízparti növényzetünk kiváló faja, tőzegjelzője és csaknem bennszülött aszottja: a Balatonnál (közelebbi hely nélkül, POK. 290), Kh, Bf (SIMK.), Kt, F, H, Kis-Eörs, T, Szántód, Al, Sf, partján, itt a Sóstónál is. — **578.** *C. Borbásii* FREYN. Ak. Közl. XII, 1875, 79, a Sf-i Sóstó körül, spinula involucri straminea. — **579.** *C. Pannonicum* L. fl. Suppl. 1781, 348 sub *Carduo* (*Card. P.* et *C. serratuloides* SZHW) Kh, n. v. — **580.** *C. canum* L. Mant. I, 1767 108 sub *Carduo* (*Cnicus tuberosus* SZHW, non *Cirsium* t. All.) elszórva md, Récse — **581.** *C. rivulare* JACQ. Fl. Austr. I, 1773. 57 sub *Carduo*, Tp, H tőzeges rétvén, — var. *Salisburgense* WILLD. Sp. pl. III. 1800 1675 sub *Cnico* Tp. — *heteropus* NÄGELI *Cirs.* d. Schweiz, 1841, 71, Tp. — **582.** *C. oleraceum* L. 826 sub *Cnico*, L.-Sz.-Istvánd réti lapján (HAB. 12), Veszprém sédje partján (PILLITZ!). — **583.** *C. arvense* L. 820 sub *Serratula*, Sadl., leginkább mint var. *setosum* WILLD. Sp. III. 1800, 1645 sub *Serratula*, md; — var. *incanum* FISCH. Cat. h. Gorenk. 1812, 35, Sf, A, Bd; — var. *perhorridum* BORB. ined. (var. *horridum* WIMM. et Gr. Fl. Siles. III. 1829, 82, BORB. FK. 468, non M. BIEB. Fl. Taur.-C. II, 1808, 279 sub *Cnico*, III. 558, nec FISCH. Hort. Gorenk. II. 1812, 35, bodros, szárnyalt-hasábú, nagyon tövises levellel, a nádtalan parton helyenként seregesen és sok jó füvet félre szorít. Vd.

584. *Lappa lappa* L. 816 a sub *Arctio* (*A. maius* BERNH. et A. I. SZHW). — **585.** *L. subracemosa* SIMK. Erdély ed. 1887, 340 (*L. l.* × *minor*, T, Ks.). — **586.** *L. minor* HILL. Syst. IV. 1772, 28 (*A. minus* BERNH., SZHW), var. *leucantha* BORB. ined. (fl. alb. Alsó-Eörs), — **587.** *L. tomentosa* MILL. Dict. VIII, 1768, 3. sz. (*A. bardana* WILLD., SZHW), ház körül md. — *L. vulgaris* NEILR. Fl. Wien 1846, 267, HAB. 15, mind a három faj egyesítése.

588. *Serratula tinctoria* L. 816, Kh (SZHW), Bd erd.; — var. *lancifolia* GRAY. Arr. Brit. pl. II. 1821, 435 (*S. Austriaca* WIESB.), Bf! (SIMK.), L.-Sz.-Istvánd (HAB. 12), Tp, H, Gys nedves rétvén, — var. *leucanthema* BORB. ined. fl. alb. Bf.

589. *Źurínca mollis* L. Cent. II. 1756, n. 191, sub *Carduo*, T, A, Bf, Kh (*Carduus mollis* Rel. Kit. 111, Kit. Bar., HILLEBR. 40, SZHW), Al, Ks, Gys, VB, SzK Fokszabadi verőfényes füves lejtőin. Növényünk a LINNÉ jelölte helytől (in alpinis Austriae) nem nő messzire, azért typusnak vehető. Ma igazi havason Ausztriában sem terem, legfeljebb régen onnan szakadt. VB, SzK az éplevelű is nő (*Ź. foliosa* SONKL. ÖBZ. 1870, 81, BORB. Homokp., 101).

c) Nyelves fészkesek, Cichoriaceae.

590. *Lapsana communis* L. 811, SZHW, árnyékos h a bp; — var. *silvatica* WALLR. Beitr. 1842, 38, a Bd, *Timaspis lapsanae* KARSCH gubaecscsal, var. *glandulosa* WIERZB. Flora 1845, 324, BORB. Term.-r. Füz. 1896, 216, Vd.

591. *Cichorium intybus* L. 813, SZHW, HAB. 12 md, kivált a bp.

592. *Hypochaeris radicata* L. 811, Kh (SZHW), itt Büdöskút felé is erdei réten, Bg (SIMK.), Bd és Sf homokos mezőin!, A. — **593.** *H. maculata* L. 810, Kh (SZHW), VB!

594. *Leontodon incanus* L. 799 sub *Hieracio*, ÁRV. (*Apargia incana* SCOP., SZHW), Kh, Gys porladozó tetőin, pl. a Faludi-hegyen gyakori (BORB. in BAEN. i. h., TTK. 1896, 336); Bf körül (KIT. Add. 101) n. v. — **595.** *L. autumnalis* L. 798, HAB. 12, SIMK. 195 (*A. a.* SZHW) md. — **596.** *L. hispidus* L. 799 (*A. h.* et *A. crispata* SZHW) száraz mezőn md. SIMK. 195 szerint a *Thrinicia hirta* HAB. 12, 17 lappangana alatta. Minthogy azonban a *T. hirta* H lapján kétségtelen, HAB. determinációja

is helyes lehet, kivált a bd-i öböl rétvéről; — var. *Danubialis* JACQ. En. 1762, 139 (*L. hastilis* L. 1763, *Hieracium Danubiale* POLL. Hist. pl. Pal. 11, 1777, 385, non BORB.), Bd (SIMK.), Kh, Büdöskút felé, H, Vd.

597. *Thrinicia hirta* ROTH, Catal. bot. I. 1797, 98, a bd-i öböl rétvén s T (HAB. 12, 17). Magam itt nem láttam, de Vindornynán és H körül, nedves lápon valóban terem (*Th. Leysseri* WALLR. SCHED. 1822); — var. *nudicalyx* LAGASCA, Elench. 24, n. 316, 1816 pro spec. (*Th. psilocalyx* LAGASCA apud RCHB. Pl. crit. 1830, 995! et ap. MÉRAT, Ann. d. sc. nat. XXII. 1831, 106—107, *Leontodon psilocalyx* MÉRAT, l. c. 106), Vd és H nedves lánján; — var. *subglabra* BORB. ÖBZ. 1888, 351 (*Th. hirta* × *nudicalyx*) u. i. Foliis runcinatis subruncinatisque hirtis, anthodio denique glabrato, hirsutie basi calathidii remanente.

598. *Tragopogon maior* JACQ. Fl. Austr. I. 1773, 19, SzHW. — **599.** *T. orientalis* L. 789, KIT. Add. 104 (*T. o.*, *undulatus* et *pratensis* SzHW, HAB. 12) md (280. o.).

T. canus W. et KIT. in WILLD. Sp. pl. III. 1800, 1493 (*T. floccosus* W. et KIT. Ic. t. 112, 1802), Kh (SzHW); aligha helyes.

600. *Scorzonera Austriaca* WILLD. Sp. pl. III. 1800, 1498, SzHW, KIT. Add. 104, Rel. 112 (var. *latisecta* SIMK. 195 absque diagn.) a bp mézszkőszikláinak morzsalékán; A, Bf, Kh (Csereszeg), *Aulax scorzonerae* GIR. szárgubacsca; — var. *nova* WINTERL 1788 (var. *angustisecta* SIMK. 195 abs. diagn; var. *angustifolia* RCHB. Fl. Germ. exc. 1831, 275, SzHW, non L.), Kh, Bf, A. — **601.** *S. parviflora* JACQ. Fl. Austr. IV. 1776, 3, a Balatonnál hely nélkül (KIT. Add. 105), Fokszabadi (KIT. Bar.), a Bd, Bd-Tomaj, Kh kissé nedves rétvén. — **602.** *S. Hispanica* L. 791, Kh (SzHW), A (KIT.), Bf hegyein. — **603.** *S. purpurea* L. 781 (*S. p.* et *rosea* SzHW), Kh, kivált a Csereszeg és Gyötrös füves h., Gys völgyeiben.

604. *Podospermum Jacquinianum* KOCH, Syn. 1837, 425, Bf (SIMK.), VB, Al, Ks, Sf, Szántód, F füves h. — **605.** *P. laciniatum* L. 791, sub *Scorzonera*, Kh (SzHW), Fokszabadi (KIT. Bar.), T partján (SIMK.), Sf homokos h.

606. *Picris hieracioides* L. 792; var. *ruderalis* SCHM. in WILLD. Sp. III. 1800, 1558, a bp. száraz bokros helyein.

607. *Sonchus oleraceus* L. 794 α, β , SzHW, művelt földön md; — var. *integrifolius* WALLR. SCHED. 1822, 432, H; — var. *lacerus* WILLD. Sp. III. 1800, 1513, Al, Bd-Tomaj; — var. *triangularis* WALLR. i. h. VB. — **608.** *S. asper* L. 794 leginkább mint var. *pungens* BISCH. Beitr. 1851, 222 szálonként művelt földön md. — **609.** *S. arvensis* L. 793, SzHW, SIMK. 196 (*S. palustris* ÁRV., vix L.), nedves h., nádas körül md; — var. *uliginosus* M. BIEB. Fl. T.-C. II. 1808, 238 md.

610. *Lactuca perennis* L. 796, a Bd (KIT. Bar.) — **611.** *L. muralis* L. 797, sub *Prenanthe*, SzHW, a bp erdeiben. — **612.** *L. quercina* L. 795 (*L. stricta* W. et KIT.), Bd erd., Bd-Tomaj szőllei közt (W. et KIT. 48), VB (Rel. KIT. 112); var. *Chaixii* VILL. Prosp. 1779, 33 (*L. sagittata* W. et KIT. Ic. 1799, t. 1), a Balatonnál (Rel. KIT. 112), a Bd erd., Sf a Sóstó akáczosában; — var. *semiintegra* BORB. Budap. növ. 1879, 93, Bd. — **613.** *L. scariola* L. 1763, 1119, SzHW, művelt, gázos h. md; — var. *integrifolia* BOGENH. Fl. Jen. 269, 1850, Kh, Büdöskút felé, Szgl, Bd. — **614.** *L. saligna* L. 796; A (Rel. KIT. 112), Kh (SzHW), Bd, Sóstó körül s egyebütt Sf, Pálok. — **615.** *L. viminca* L. 797, sub *Prenanthe*, Kh (SzHW), Bd (SIMK.), Bd és Aszófő közt, T (*Phoenixopus* v. RCHB., HAB. 13, 17), Bf, A (Rel. KIT. 6, Add. 108), Szgl, Rf sziklás hegyein.

L. sativa L. 795, kerti saláta, termesztik.

616. *Chondrilla iuncea* L. 796, SzHW, száraz lejtőn, mezőn md; Al partján csaknem fölismerhetetlenül eltorzult; — var. *acanthophylla* BORKH. in BECK. Fl. Frankf., 1828, 311, a Bd.

617. *Taraxacum taraxacum* L. 798, sub *Leontodonte* (*T. off.* WIGG., SIMK. 196) md. — **618.** *T. corniculatum* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, 2, 406 sub *Leont.* (*L. glaucescens* M. BIEB. Fl. T.-C. III. 1819, 530), Kh (SzHW), T (SIMK.), Bd, Bg, Fd, Sf homokos mezein. Gys hegyein és völgyeiben csaknem olyan nagy, mint az előbbi, de a levele meg a gerince fogasabb, a fészkepikkely is olyan, a minő a

C. corniculatum-é. — **619.** *T. paludosum* Fl. Carn. 1772, 100, sub Hedypnoide (*Leontodon lividus* W. et KIT. t. 115, 1802, SzHW), Bg (SIMK.), Kh, Szgl, Bd nedves réjtén; — var. *Sturmii* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1893, 1314 (*Leont. erectus* STURM, non SCHRANK) multo robustius, foliis haud angustis, sed multo maioribus, pinnatilobis. Bg mocsarai körül. — **620.** *T. serotinum* W. et KIT. t. 114, 1802 sub Leont., Árv., Rel. KIT. 112, SIMK. 196, md, csak Bd, Szgl vidékén n. v.; Bg var. *subcaulescens* BORB. ined., caulis basi elongatula, foliis eius magis sparsis.

621. *Crepis rhocadifolia* M. BIEB. Fl. T. C. II. 1808, 259, SIMK. 193 (*C. foetida* SzHW, non L.) száraz, kivált homokos mezőn md, föl egész Büdöskútig. — **622.** *C. nova* WINTERL 1787 (*C. setosa* HALL. fil. RÖM. Arch. 1797, I. 2, 1; *C. hispida* W. et KIT. t. 43, SzHW, SIGM. 47), Sz-György m. közel Bf-hez (Rel. Kit. 112), VB (Kit. Bar.), Kh gyakori, Vanyarcz, H, Bd, T, Ks, Sf. — **623.** *C. biennis* L. 807, SzHW, HAB. 12, incl. var. *lacerata* WIMM. et GR.: Fl. Sil. 172, 1829, réten md; — var. *Lodomeriensis* BESS. Fl. Gal. 1809, II. 159, VB, Sf; — var. *dentata* KOCH, Syn. 1837, 439, Kh, Sf. — **624.** *C. Nicaeensis* BALB. Misc. II. 1806, 28, Bf Tamáshegyén (SIMK.), A és Csp hegyi tisztásain. — **625.** *C. tectorum* L. 807, SzHW, mezőn, köfalon md, de elég ritka. — **626.** *C. capillaris* L. 812 sub Lapsana (*C. virens* ej. 1763, 1134), a typus parce glandulosus (var. *dentata* BISCH., Beitr. 1851, 277) a vidéken nem terem. A mirigyes-ragadós-fészktű *C. agrestis* W. et KIT., in WILLD. Sp. III. 1800. 1602, Rel. Kit. 6 (*C. pinnatifida* W. 1604) Bd tetején (Icon. t. 220), Kh, Gys, Récese, Fd körül a *runcinata* BISCH. 277 alakjával. — BISCHOF (Beitr. 277) és KOCH (Synopsis I. 440) azt állítja, hogy a *C. agrestis* virágfészke két akkora, mint a *C. capillaris*-é, KITAIBEL képén azonban a fészkek apró. De Pinkafő, Lychen és Kufstein körül nagyobbfészktű példák is vannak (var. *maioriflora* BORB. ined., anthodio cum floribus 12—13 mm. (in typo 8—10 mm.) longo Herba normalis, haud putata. — A *C. capillaris* ill. *C. agrestis* Európa északi és nyugati tájainak növénye, Horvátországban gyakori, kelet és dél felé hazánkban nem terem. Északkelet felé Bártfa fürdőtől van nekem (RICHTER L. exsicc.). A haza területén növő *C. capillaris* fészke többé-kevésbbé mirigyes, némelyik (Vasvármegyében) sűrűn és feketén mirigyes. Én a glandulák kifejlődését vagy a hiányát pl. a *Knautiá*-n egymás tőszomszédságában, ugyanazon klimai és talajbeli viszonyok közt látom, tehát úgy látszik, hogy tőlök független, inkább a növénynek biológiai működésével függ össze. Ám-bár a glandula magasabb systematikai bélyeg, mint a gömbtelen szőr, mégis az egymás tőszomszédságában való ki- vagy ki nem fejlődés nyomán nagyobb systematikai értéket nem tulajdoníthatunk neki, azért WILDENOW (i. h. 1603) megjegyzése, hogy «involucrum plantae spontaneae glanduloso-hispidum fuit, in culta glabrum factum est» se sokat jelent. Csakhogy az ilyen kerti megfigyelés se mindenkor szentírás, noha sokan túlbizakodnak benne és követendő kelléknek mondják. Sok mindenféle belső, csak gyanítható okon kívül ez a változás oly módon is lehetséges, hogy a fű magva ugyanabban a virágágyban összekeverődik, hasonló forma a régít elnyomhatja stb., s ez az egynyáreltű *C. capillaris*-szal is könnyen megtörténhetett. — **627.** *C. praemorsa* L. 801, sub Hieracio, Kh (SzHW) és Bf (SIMK.) magasabb hegyeinek tisztásain, Gys! — **628.** *C. pulchra* L. 806, Bd (SIMK.), A, Bf, Csp erdőten füves lejtőin. — **629.** *C. paludosa* L. 803 sub Hieracio, H nádasa körül.

630. *Hieracium macranthum* TEN. Syll. 1831, 399, var. *leucoccephalum* VUK. Hier. Croat. 1858, 6 (var. *Grundlii* NÄG. et PET. (NP.) Die Hieracien Mittel-Europas, 1885, 122; *H. pilosellaeforme* SIMK. M. Növ. L. 1877, 147, non HOPPE) a bp füves lejtőin md: Jutas, Dörgicse, Sf száraz fás h. is. — **631.** *H. pilosellum* L. 800, SzHW, HAB. 17, var. *vulgare* TAUSCH, Fl. 1828, 52, *subpilosum* NP. 154, md; — var. *pilosum* NP. 154, Al, Bd, Szgl, Gys. — Subsp. *megalotrichum* NP. 161, hosszú szőrözete és keskeny feketéllő fészkepikkelye nyomán ide vonom al-i és gys-i növényemet, noha a földrajzi elterjedés messzesége (Heidelberg) kétséget támaszthatna; — var. *pseudoalpestre* BORB. ined. Feltűnő alak az alacsony vidéken, fészkepikkelyének a havasi fűre emlékeztető fekete színével. Scapi apice, nec non capitulis glandulosus, nigricantibus, petalis exterioribus extus rubro-vittatis. A havasok tájain uralkodó *melanops* NP. 131 csoport helyettesítője az alvidéken (v. ö. 217. o.), a Bd,

Fd, Bg mezején. — **632.** *H. pseudobrachiatum* ČELAK. Prodr. der Fl. v. Böhm. IV. 1881, 787, NP. 624 longipilum (*H. Hungaricum* SIMK. Erdély edényes növ. 1887, 365, *H. brachiatum* var. *pilosellaeforme* ČELAK. i. h. 1871, 195, non HOPPE; *H. bifurcum* et *H. Pilosella* \times *praealtum* autor. Hungar.; *H. Pilosella* \times *glaucescens* [*Magyaricum*]; *H. stoloniferum* HAZSL. Éjszaki Magyarh. vir. 1864, 212, Magyarh. edényes növ. 1872, 262, non BESS. 1822, nec DESF.¹, Viv.², Al, Bd lineájában, Sf fás h.; — var. *gracillimum* NP. 620, Bd; — var. *Orsoviense* NP. 631 (*H. pseudobrachiatum brevipilum* NP. 624) a Bd lineájában, Récse és Sf. — A *H. flagelliflorum* SCHUR, En. 381, NP. 630 késő alakja, kivirágzó indával; — var. *epilosum* NP. 624. Szgl meg a Bd Hableánya közt a sík réten, a Bd, Kh, Récse; — var. *subtile* NP. 632 (*micranthum* HEUFF. in FRIES Epicr. 1862, 17, non HUET pl. Neap. exsicc. 1856, n. 368), *tapinum* NP. 631, Gys völgyeiben. — **633.** *H. corymbulosum* DÖLL, Fl. Bad. II. 1862, 865 (*H. polycladum* SCHUR, 1866, *H. leptophytum* NP. 642, 644), a Bd lineája erdős szélein ritka. — **634.** *H. lactucellum* WALLR. Sched. I. 1822, 408 (*H. Auricula* et *H. dubium* Aut. Hung., SzHW, non L.), a) *genuinum epilosum* NP. 187. Kh, Récse völgyeiben és hegyein. A *H. Auriculá* L. 800 LINNÉ szava szerint valószínűleg a *H. collinum* GLOCHN. (Vasv. növ. II. kiad. 1897, 541). — **635.** *H. Bauhini* SCHULT. Observ. 1809, 164, postea iam a BESSERO (Fl. Galic. II. 149) citatum, sensu ampliore (*H. Auricula* WILLD. Sp. pl. III. 1564 et autor. veter., non L., *H. stolonosum* HEG. et HEER, Fl. Schweiz 1840, 779, *H. praealtum* VILL. ampl. cum formis stoloniferis, *H. Magyaricum* NP. 566 sensu ampl. cum subspeciebus p. 568—595 enumeratis nigrisetis), a bp füves lejtőin, Vd. A *H. Bauhini* SCHULT. BAUHIN «*Pilosella minor folio angustiore minus piloso repens*», de különösen a BAUHIN (Hist. II. 1040) idézett törpített képe sátorozó laza virágzatával *H. lactucellum* \times *cymosum*-ot gyaníttatja. WILLDENOW l. c. 1564. old. ezt a képet a *H. Auriculá*-hoz, tehát a *H. Bauhini* NP. rokonságába vonja, ezért egyéb kétségesség következtében együtt tartok NÄGELI és PETER 592 véleményével, s én is az ő növényöket vettem *H. Bauhini*-nak, s ez alá rendelem NP. *H. Magyaricum*-ának eltéréseit. — Subsp. *H. egregium* NP. 570, Gys völgyeiben, aug. elején. — Subsp. *Besserianum* SPR. Syst. III. 1826, 639, var. *amnoon* NP. 572, a bp. — Subsp. *megalomastix* NP. 573, a bp, az előbbtől alig különbözik. — Subsp. *effusum* ČELAK. Prodr. 1871, 197, non NP. 570 (*Doroghense* NP. 575), VB, Bf, Kh erdeiben. — Subsp. *glaucescens* BESS. Fl. Galic. II. 1809, 150 (*H. Magyaricum* NP. 566, 576, fűv. h. md; a szárán meg a levélnyele gerinczén hosszas daganatféle gubacsos (*Aulax hieracii* BOUCHÉ). — Subsp. *Kernerii* NP. 578, Kh hegyein, Bd. — **636.** *H. auriculoides* LÁNG,³ Syll. pl. nov. I. 1824, 183. Szőkálló, jó sűrű-szőrű külseje, laza álernyős, hosszúszőrű, molyhos vagy molyhavető virágzatáról, vékony fészkeről és halavány szirmáról könnyen felismerhető. Szálontként Bf, Bd, Kh erdeiben; — var. *olivinum* BORB. ined. (*H. Pannonicum* b) *brevisetum* NP. 753 pro parte) foliis lineari-lanceolatis, subglabris ciliatis, caule sparse piloso, inflorescentia colore olivaceo longe villosa, nigrescens, villis floccisque pedunculorum demum magis evanidis, squamis anguste olivaceis, latius marginatis; a Bd füves h. — **637.** *H. praealtum* VILL. in GLOCHN. Cichor. 1808, 17, VILL. Voy. 1812, 62, t. 2, fig. 1, NP. 539, astolonum, descriptioni Naegelianae conveniens, homokos mezőn Sf, Bg, Fd, Kh, Szgl. — **638.** *H. Banaticum* HEUFF. Enum. pl. in Banatu etc. 1858, 115, FRIES Epicr. 17 (*H. super-Bauhini* \times *cymosum*; *H. stellulatum* SIMK.? Erdély 369, ob folia stellulato-pilosa) Bd — **639.** *H. megatrichum* BORB. ÖBZ. 1879, 134, Budapest növ. 1879, 95 (*H. glaucescens* vel *H. auriculoides* \times *super-cymosum* sive *H. pseudosabinum*; *H. umbelliferum* NP. 735,⁴ subsp. *cymosiforme*⁵ eor. l. c. 736, *H. Pannonicum* var. *lasiophorum* NP? 752). Stoloniferum, folia quod pubem, colorem atque formam attinet, eis *H. cymosi* similia, aequae setosa, in-

¹ DESFONTAINES: Catalog. hort. Par. III. 146, 1829.

² VIVIANI: Fl. Ital. fragm. 17, 1808.

³ LÁNG a WILLDENOW (Sp. pl. III. 1564) nyomán a *H. glaucescens* BESS.-t tartotta *H. Auriculá*-nak, innen ered az *auriculoides* név.

⁴ Vix *Hieracium praealtum* c) *umbelliferum* SCHUR, Enum. pl. Transsilv. p. 383.

⁵ Vix *H. cymosiforme* FROEL. in DC. Prodr. VII. 207 (1838).

florescentia cymoso-umbellata: Kh hegyein ritka; — var. *aproles* BORB. ined., differt ab omnibus formis in NP. l. c. enumeratis, rhizomate crasso astolono, ab *H. pseudosabino* umbella magis illi *H. auriculoidis* simili, longi- atque nigriseta, foliis paulo angustioribus, ab *H. auriculoide* defectu stolonum, foliis illi *H. cymosi* similibus, sed micro- atque pycnosetis, inflorescentia umbellata, a *H. Budensi* NP. 741 (1885)¹ stolonibus nullis, foliis lanceolatis, haud linearibus, colore *H. pseudosabini*, involucri squamis nigricantibus, longe villosis. A Bd felsőbb vidékén, a nevezett szülők közt ritka; — var. *Szevorum* BORB. in sched. 1888 (*H. super-auriculoides* × *pseudosabinum*; *H. Budense* NP. 1885, non BORB. 1876), foliis, ut in *H. glaucescente* elongato lanceolatis, acutis, longe atque dense setosis, laete viridibus; inflorescentia laxa cymosa, subumbelliformis, canescenti-floccosa, insuper cum capitulo nigrescenti longe atque dense villosa. Ab *H. auriculoide* pedunculis crassioribus canescentibus, capitulo maiore nigricante, inflorescentia etiam umbelliformi, nec non habitu quodam modo *H. cymoso* simili etc. differt. A budai Svábhegy, Farkasvölgy meg a Bd árnyékos füves h. — **640.** *H. cymosum* L. 1763, 1126, NP. 401, Kh (SzHW), VB! hegyein; — var. *pseudosabinum* NP. 408 a Bd füves, sziklás h., Gys völgyeiben, Áracs Koloska szikláinak körül, VB; — var. *odontophyllum* BORB. ined., robustum, grandisetifolium, foliis distincte dentatis, umbella grandis, a Bd s Magyar-Ürög hegyein (RICHT. L.!); — var. *chrysochaëtes* NP. 403, foliis late obovatis, AI, Bf hegyein (*H. cymosum* SADL.); — var. *geotropum* BORB. ined., stolonibus subterraneis elongatis, Gys völgyeiben; — var. *Nestleri* VILL., Voy. 1812, 62; SCHULTZ, Archives de Flore 1858, t. IV, fig. 1. foliis elongato-lanceolatis, dentatis, a Bd felsőbb tájának tisztásain. — **641.** *H. echioides* LAMX. Fl. Poson. 1791, 348, T. Rel. KIT. 6, 112), Bf (SIGM. 48), Kh (SzHW), Kékkút (KIT. Bar.); — var. *albocinereum* RUPR. Fl. Petrop. 1845, 642; *minoriceps* NP. 486 Bg mezein; — var. *crianthodium* BORB. Vasvárm. növ. 200, Fd régi állomása meg a falu között. — **642.** *H. cinereum* TAUSCH, Flora 1819, 463, Ergänz.-Bl. I. 1828, 60, NP. 508; — var. *Balatonense* BORB. TTK. 1894, 499, capitulis maioribus, cum floribus usque 16 mm. longis, inflorescentiaque pseudodichotoma, non ad *H. setigerum* TAUSCH, sed ad *H. cinereum* pertinet; differt tamen stolonibus nullis, capitulis eglandulosis longe (5 mm.) villosis, squamis parum latiusculis, caule sparse setuloso, foliis dense setosis, a var. *Thayensi* NP. 508 praeterea squamis non albicantibus, imo canescenti-nigrescentibus, longius villosis. Longisetum, praecox, caulis repetito-bifurcus, usque multiflorus, apice racemosus vel corymbosus, capitulis laxis. Reliqua cum descriptione in NP. citata convenire videtur, Sf, Jutas füves friss földjén néhány szál, de Bf kopár hegyén elég bőven (*H. leucoceph.* × *crianthodium*?). — *H. saxatile* JACQ. Obs. II. 1767, 30 Kh hegyein (ÁRVAY, in KIT. itin. Baranya, NEILR. Aufz. 140); nehéz kérdés, nőt-e itt az utóbbi században; magasabb vidéken terem; hiába kerestem. Talán lekopaszodott *H. Castriferrei*? — **643.** *H. Wiesbaurianum* UECHTR. in BAENITZII Herb. Europ. Prosp. 1879, 5, Deutsche Botan. Monatschr. 1884, 102, a Bd nyílt füves lejtőin (BORB. TTK. 1894, 47), Koloska sziklás h. A határában, SzK mellett az Apácza-fara köves helyein. — Ab *H. Danubialis* mox sequente differt caule scapiformi, aphylo, vel monophyllo, foliis minoribus angustioribusque magis incisus, setis rigidioribus, capitulis minoribus, canescenti-floccosis, squamis angustioribus, a *H. Heuffelii* GRIS. Comm. 1852, 56, praeterea capitulis glandulosis; — var. *β Pillicianum* BORB. ined., foliis breviter petiolatis, ovatis vel late ellipticis, dentatis, dense atque rigide setosis, anthodii foliolis latioribus *H. Danubialis*, a quo caule scapiformi aphylo vel monophyllo, setis multo rigidioribus etc. diversum, VB, SzK sziklás h. — **644.** *H. Danubiale* BORB. TTK. 1877, 436, 1879, 322, Bpest. növ. 97, A-Koloska és SzK sziklás h. — **645.** *H. bifidum* KIT. in HORN. Hort. Hafn. II. 1815, 761, Gys völgyeiben; — var. *phanradenium* BORB. ined. glandulis pedunculorum atque capituli non multis, flocco emargentibus, Gys hegyein és völgyeiben. — **646.** *H. silvaticum* L. 803, pro var. *H. murorum*: sűrűbb erdőben Kh (*H. murorum* SzHW), Bd, VB; — var. *micran-*

¹ A *H. Budense* BORB. TTK. 1876, 36, régibbkeletű, kétségtelen fajvegyülék, azért *H. Budense* NP. ellenében nevet nem cserélhet, ellenben az utóbbi valószínűleg a *H. Szevorum*-mal esik össze.

themum FROEL. in DC. Prodr. VII. 1838, 216 (var. *microcephalum* UECHTR.) a Bd árnyékos h. ritka, Csapi-hegy; — var. *ovalifolium* JORD. Observ. 7-e fragm. 1849, 33, GREX. et GODR. Fl. Franc. II. 375; foliis oblongis vel late ellipticis, basi haud cordatis, imo rotundatis vel breviter angustatis, subtus glaucescentibus, mediocriter dentatis, folio caulino solitario minore. Kh, Bd, VB, SzK erdeinek sziklás h.; — var. *multisetum* UECHTR. in BAENITZ herb. Europ. n. 2540, 1876, G. BECK Fl. N.-Ö. 1297,¹ Bd, Bd-Tomaj, VB, SzK, valamint a budai Zugliget sziklás, bokros h.; — var. *grandicorde* BORB. ined. foliis basalibus et caulino infimo maximo ovato-cordato, sparse piloso, supra glabrato, ramis caescenti-tomentosis. Bd sziklás és árnyékos tetején, valamint a Zugliget Csillagvölgyében; — var. *subplumbeum* BORB. Vasvárm. növ. 201, Gys völgyeiben ritka. — **647.** *H. praecox* SCHULTZ, Bip. Pollichia VIII. 1850, 44, IX. 1551, 35, Archiv. 1854, 21, 232, a Bd erdeiben. Az évszakbeli másformáságnak nevezetes példája (294, 298. old.). — *H. murorum* L. 802 saepissime cum *H. silvatico* confusum, Upsaliae in muris crescens, fide FRIESII Epicr. Hier. 93 et WAHLENBERGII idem est ac *H. caesium* Fr., itaque huic anteponendum. — **648.** *H. vulgatum* Fr, Nov. 1819, 76, SzK, A, Bf (*Aulax hieracii* BUCHÉ gubacsca), Bd, Kh és Gys erdeiben, a *H. fastigiatum* Fr. Symb. 1847–1848, 119 (non TAUSCH, Flora 1828, Ergän.-bl. 59) csak a típusnak nagyon ágas alakja, vele vegyest; — var. *approximatum* JORD. Cat. Dijon. 1848, 20, GREX. et GODR. l. c. SzK; — var. *sciaphilum* UECHTR. in BAENITZ, Herb. Europ. 3032, 1877, SCHULTZ, herb. norm 2363, G. BECK l. c. 1296, VB, SzK, Al, Bd árnyékos h. (*H. Schoenbrunnense* G. BECK? l. c. 1288); — var. *rosulatum* GRIS. Comment. de distr. . . Hier. 1852, 42, SzK Apácza-faránál. — **649.** *H. Castriferrei* BORB. Vasvárm. 201, Bf erdeiben, A-Koloska körül, SzK Apácza-fara sziklás h. — **650.** *H. racemosum* W. et KIT. in WILLD. Sp. pl. III. 1800, 1588, Bf (SIMK.), Bd meg a Csapi-hegy körül, inflorescentia elongato racemosa, non aut vix crinita; — var. *Styriacum* KERN. in BAENITZ Herbar. Europ. 3028, 1877, ÖBZ. 1879, 93, BORBÁS, Vasvárm. növ. 323, UECHTR. in OBORNY. Fl. v. Mähr. 606, 1885, WILLK. Führer 1882, 451, inflorescentiae ramis ramulosis cum axe inflorescentiae plus minus crinitis, a Bd tetején, a linea szélen ritka. A *Hieraciumok* Sabaudum-csoportja fajainak a szára, körülbelül a virágzat elágazásának kezdetéig, többé-kevésbé keményszőrű szokott lenni, a szép fehér hajzat a virágzaton keresztül csak ritkább fajokon vonul végig. KITAIBEL képe aprószőrű, nem hajzatos, az inflorescentia leírása sem említ. FRIES (Epicrisis 128) nyomán, ki a WILDENOW és WALDSTEIN eredetijét examinálta, kopasz vagy kevészőrű.² V. ö. PREISSMANN, Mittheil. des naturwss. Vereines für Steierm 1894, 73; — var. *H. sessiliflorum* FRIV. M T. társ. Évkönyv. IV. 1840, 205, t. 11, a Bd erdeiben. — **651.** *H. Sabaudum* L. 804 (*H. autumnale* GRIS.) Bd, a bakónaki völgyben, a Csapi-hegy alatt, az előbbieknél ritkább, Kh (SzHW). Elterése a *H. Dinaricum* Fr. Epicr. 1862, 106, BORB. TTK. 1894, 498. FRIES ugyan az *Alpestríák* közé sorolta, de az ő examinálására itt ráillik, hogy «interdum et bonus dormitat Homerus». Szerencsére HAYNALD gyűjteményében megtaláltam a *H. Dinaricum* origináléját a *H. elatum* közt (1357. sz.) s az 1361. sz. a tettem. A *H. racemosum* földrajzi elterjedése köréből való. A termőhely (Grebengrad, Belovár-Kőrös vm.), a gyűjtő (SCHLOSSER) és FRIES írása nyomán kétségtelen, hogy a *H. Dinaricum* origináléja, de az *Alpestría* fajaitól merőben különböző. FRIES-t a felsőbb szárlevelek nyeletlensége vezette tévedésre, de az egész növény termete és valamennyi bélyege a *Sabaudum*-csoporté. A virágfészkek nyele szürkésmolyhú és apró bracteák vannak rajta, már ennek is a *Sabaudum*-csoportba kellett volna vezetni az examinálóját. Valóban a *H. Dinaricum* a *H. Sabaudum*-nak alacsony, felemás-lombú, kevésvirágú, hirtelen apróbbleveles-szárú eltérése, virágzata hajzat nélkül. A Bd ritkás erdejében, Vászoly völgyeiben, nyugaton Graz (in silvis ad Maria-Grün, legit E. PREISSMANN), Sz-Gotthard (Vasm.), Velem, Léka, északon Bárna (Nógrádv.!), dél felé Zágráb (Kustosinja, *H. abruptifolium sparsifolium* VUK.),

¹ Non *H. multisetum* NP. l. c. 1885, 126, nec *H. Schmidtii* var. *multisetum* ŐELAK. fil. Resultate der botan. Durchforschung Böhmens 1886 (1887), 188. V. ö. Term.-r. Fü. 1896, 223.

² «Glaber l. piloso-scaber» . . . «laevis l. pilis paucis scaber».

a Velebit erdeiben (Novosello, Medák, Bruššani), keletnek a Szemenik alsóbb régiójában Temes-Szlatina és Golecz falvak körül, a Hunka-Kamenán a Herkules-fürdőnél. — **652.** *H. boreale* FR. Nov. 1819, 77 (*H. commutatum* BECKER 1828) száraz, erdős h. elég gyakori, a bp a Csapi-hegyig, sőt Sf is; — var. *chlorolepis* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1893, 1308 (var. *chlorocophalum* UECHTR. ÖBZ. 1879, 93, non WIMM.; *H. silvestre* TAUSCH? 1828), a Bd, H meg a Csapi hegy erdejében. Tulajdonképen a termetes, ágasabb és sátorozóbb *H. Dinaricum*; — var. *subsabaudum* RCHB. Ic. XIX. 1860, 86, a Bd meg a Csapi-hegyen; — var. *botryocephalum* BORB. Vasv. 322, 1887 (var. *subracemosum* G. BECK 1893) a Bd; — var. *tenuifolium* HOST. Fl. Austr. II. 1831, 411, a Bd, H; — var. *Philomenae* G. BECK, Fl. Nieder-Österr. 1893, 1307, a Bd tetején; — var. *cordisectum* BORB. ined. (*H. latifolium* KOCH, p p. non SPRENG.). Caule elato, robusto, circiter usque ad ramificationem (veluti folia inferiora imprimis subtus) horizontaliter longe hispido folia crassa, sursum sensim decrescentia, media superioraque, abbreviata, basi cordata sessilia, argute atque sat remote serrata, breviter acuminata, serraturis elongatis; rami atque pedunculi canescentifloccosi, pilosi, involucri nigricantia typi. Varietatem typi australem sistit, foliorum forma ad *H. Sabaudum* vergentem. Folia latiora, magis abbreviata ac in *H. boreali* Svecico, neque adeo longe atque sensim acuminata; differt praeterea foliis cordatis, magis amplicaulibus, pilis longis, a *H. Sabaudo* autem capitulo turbinato, pedunculo polysquamo, involucri atro etc. Al, A, Bd, Récshegyein, távolabb a Vratnikon (Zengg), Bpest Hárshegyén, a vágásban; — var. *brevifrons* BORB. Vasv. növ. 202, a Bd tisztán. — **653.** *H. tridentatum* FR. Nov. 1819, 77, var. *dolosum* BURN. et GREMLI Hier. alp. mar. 1883, 41, a Bd ritka, a Csapi-hegy körül. — **654.** *H. umbellatum* L. 804, LINNÉ szava szerint («foliis linearibus subdentatis» v. «lanceolato-linearibus obsolete denticulatis» . . . «*H. fruticosum angustifolium* maius» Bauh. Pin. 129 etc.) az, a melyet később WALLROTH (Ann. botan. 100, 1815) *linariaefolium*-nak nevezett. Ezt a formát a Balatonmelléken nem láttam, hazánkban kiváltképen a homokos mezőn (Nyársapát Czepléd m., Pilis és Monor között, Sz.-Lőrincz pusztán közel a fővároshoz, var. *coronopifolia* BERNH.-ja pedig Budapest homokpusztáin) terem; — var. *subumbellatum* SCHUR, Verhandl. d. sieb. Vereins 1851, 176, a bp hegyein (*H. umbellatum* SzHW), Bf *Aulax hieracii* BOUCHÉ gubacsca; Bg (Simk.) mezején; — var. *serotinum* HOST, Fl. Austr. II. 1831, 419, a szélesebblevelű alak a Bd; — var. *hirsutissimum* WINTERL, Index 1788 (var. *cervicariaefolium* FRÖL. in DC Prodr. VII. 1838, 224; var. *villipes* G. BECK, l. c. 1306) a Bd nyilt h., valamint a budakeszi út mellett Budapesten; — var. *chlorocline* BORB. ined. anthodii foliolis pallide vel intensius viridibus, non atris, Gys hegyein meg a Badacsonyon. — **655** *H. monticola* JORD. Cat. Grenoble 1849, 20, T és Sf füves h.

Chlorocrepis staticaeifolia VILL. Prosp. 1779, 35 sub Hieracio, Khv (SzHW; *H. saxatile* Árv.?) n. v. Vasvármegyében palán.

41. család. Disznóbojtorjánfélék, Ambrosiaceae.

656. *Xanthium strumarium* L. 987, SzHW, elhagyott h., ház körül md. — **657.** *X. spinosum* L. 987, délamerikai vándor, u. i. s parlagmezőn md több-kevesebb, de érezhető kárt nem okoz; a nedves parton nincs, a szárazabb helyére a jószág oda hurcolja. A szerbtövis 1797—1847 közt hazánk déli és közép részein Fiumétől és Soprontól Debreczenig, sőt Erdélyben a Borgói-szorosig, Ujlaktól (Illók), Temespalánkától, Orsovától. Verőcze-, Pozsega- és Baranyától Esztergomig, sőt Kassáig elszórvva, hol szálonként, hol bővebben szétterjedt,¹ Zalavármegyében KITAIBEL után, hihetőleg a 30-as esztendőkből telepedett meg, bár a déli határon hamarabb is átkelhetett. SzHW-nek az 1842. évből másolt kézírata Kh-ről följegyzi. Ellenben 1845-ben SZENCZY IMRE, Növényvándorlás című cikkének 232. o. szerint, Kh látta,

¹ BORBÁS V.: A szerbtövis hazája és vándorlása 48, 57, 60.

s Zalamegyében Görbőtől Erenyéig kétfelől már az utat szegélyezte, általában akkor Zalában már nagyon hatalmasodott. HABERLANDT (i. h. 11, 15, 17) 1861-ben említi, hogy Kh és T között, a Bakony-hegység déli tövéből a legelő jószág a hegyek bérceire is felhúrczolja (Büdöskút erdőszházához, 1893, BORB. i. h. 68), s hazánkbeli pusztítására BERTOLONI¹ szavait «pestis litorum et camporum Italiae» idézi (v. ö. 285. o.). E hetedhét országon járt tövisnek különféle neve, mely bolyongása közben különböző helyen ráragadt, egész kis történetet beszél. E tekintetben a *Xanthium spinosum* páratlan. Nem is csoda. Hirtelen, nem ritkán valami nevezetes esemény (szabadságharcz, orosz háború, cholera) alkalmával toppan be, a hol előbb létét nem is sejtették. Majd mindenütt más-más névvel örökítették meg azt a hatást vagy fogadtatást, a melyet megtelepedésével előidézett. L. i. munkám 85—91. o. Ilyen név gyakrabban a *szertőtövis*; Siófokon egy anyóka *török giliczé*-nek mondotta. Gilicze (Ononis) itt általában töviskóró; neve továbbá: rácz túske, rozmaringtúske, pinalajtorja, számartövis, számartúske (Zala, Boglár), siófoki v. foki túske (Veszprémvármegyében), rosszsebtúske (Badacsony-Tomaj), disznó- és birkatüis.

42. család. *Csengetyűkefélék, Campanulaceae.*

658. *Fasione montana* L. 928, SzHW, SIGM. 48, AI, VB, SzK, Alsó-Eörs, Rf hegyein, a Bd nyugati legelőjén, Kh.

659. *Phyteuma orbiculare* L. 170, Kh (ÁRV.), u. i. Somostető (KIT. Bar.), Gys szikláin.

660. *Campanula rotundifolia* L. 163, SzHW, SIMK., HAB. 11, 16, s pedig leginkább a *C. tenuifolia* HOFFM. (Deutsche Fl. I. 1800, 100; *C. linifolia* SzHW, non Scop., nec Lam.) alakja a bp sziklás h.; — var. *reniformis* PERS. Syn. I, 1805, 188 (var. *lancifolia* M. et K.) AI; — var. *hirta* M. et K. D. Fl. II. 1826, 155, A szikláin. —

661. *C. Bononiensis* L. 165, SzHW, KIT. Addit. 125 (*C. Tauscheri* KERN.), Rf, a Bd, Gys, Kh, F füves, bokros lejtőin, sőt Fd körül is; — var. *lactiflora* BORB. ined. fl. albis, F száraz mezein; — var. *C. Ruthenica* M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. I. 1808, 151, III. 142, SADL., Rel. KIT. 6 (*C. cana* SIMK. Erdély 383, 1887; *C. Bononiensis* KERN. Veget.-Verhältn. 1077), a bp füves lejtőin, szőlőmezsgyén md. — **662.** *C. rapunculoides* L. 165, SzHW, a bp. — **663.** *C. trachelii* L. 166, SzHW, a bp erdős, bokros h., leginkább mint *C. urticifolia* SCHM. Fl. Boëm. II. 1794, 75. — **664.** *C. patula* L. 163, SzHW, a bp. — **665.** *C. Rapunculus* L. 164, Kh hegyein (ÁRVAY), Karmacs füves völgyeiben és vágásában; — var. *verruculosa* LINK et HOFFMS. Fl. Port. II. 1820, t. 81, az utóbbi h. — **666.** *C. persicifolia* L. 164, SzHW, a bp erdős, bokros h. md; — var. *dasycarpa* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 404, Kh hegyein és völgyeiben (SzHW), Gys, Bd tisztásán, Vászoly. A típusnak leharapott, egyvirágú alakját is látni. AI bokros hegyén, ellombosodott kelyhével; a Bd sokvirágú (var. *subthyrsoidea* BORB. ined.) eltérése van, virágzó hajtása ágas, ezért az egész virágzat terjedelmesebb. — **667.** *C. cervicaria* L. 167, VB, Gys hegyein. — **668.** *C. glomerata* L. 166, SzHW, SIMK., leginkább mint *C. farinosa* ROCH. in BESS. Cat. Crem. 1816, 27, bp. — **669.** *C. Sibirica* L. 167 (*C. S.* et *C. spathulata* SzHW, non W. et K.), Kh hegyein, kivált a Szoros-Hadban, Bf! (HILLEBR. 40), A, Gys.

C. pyramidalis L. 164, SzHW, csak kertben.

670. *Adenophora infundibuliformis* DC. Monogr. Camp. 1830, 359, pro var. *A. liliifoliae* (*Campanula liliifolia* WIERZB. mspt. 22, non L.) Nagy-Görbő és Lak szöllei közt Vd fölött (WIERZB., SzHW).

43. család. *Ragadványfélék, Rubiaceae.*

671. *Galium cruciatum* L. 1052 sub Valantia, SzHW, SIMK. 191, a bp füves lejtőjén md. — **672.** *G. glabrum* L. 1763, 1491 sub Valantia (*G. vernum* Scop.,

¹ Flora Italiana X, 183.

Vaillantia g. et verna, *G. Dou*, SzHW), Bf (SIMK.), Kh (SzHW) hegyein, Gys völgyeiben; — var. *cyclophorum* BORB. ined., foliis fere orbicularibus, Bf hegyein; — var. *hirticaule* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1893, 1120, a Bd. tetején. — **673.** *G. Pedemontanum* BELL. Auct. 1789, 2 (*G. P. et retrorsum* SIMK.), a bp füves lejtőin, Kt, Karmacs völgyében — **674.** *G. tricornis* WITH. Arrang. 1787, 1, 153 (*Valantia saccharata* Rel. KIT. 112, *G. saccharatum* KIT. in SADL. Fl. c. Pest. I. 1825, 122, non All. 1785), Ks, A, Bf, T munkált h. — **675.** *G. Aparine* L. 108, SzHW, kerítés m. md; — var. *G. Vaillantii* DC. Fl. Fr. IV. 1805, 263 (*G. infestum* W. et KIT., t. 202, SzHW), Kh, Bd, Vászoly és Aszófő közt, Szántód; — var. *spurium* L. 106, T, Bg, Szántód. — **676.** *G. uliginosum* L. 106, Tp, Szgl, H és Vd lápos h.; — var. *superlatum* BORB. ined. foliis ex apice latiore lanceolatis, forma et magnitudine fere illa *G. Molluginis* typi adaequantibus, minus rigidis, Kh füves, mocsaras h., A völgyében. — **677.** *G. Parisiense* L. 108, Büdöskút körül s innen tovább Vállus és Gys verőfényes hegyein (BORB. TTK. 1894, 235), Somogyvár körül (THAISZ L. exsicc.); — var. *G. Anglicum* HUDS. Fl. Angl. 1778, 1, 69 (*G. divaricatum* SzHW, non LAM.), a vanyarci völgyben fel Büdöskút felé, még pedig a disznójárás nyomán (BORB. TTK. 1894, 235), Vállus füves hegyein, Kt száraz erdőlelegetőjén (BORB. ÖBZ. 1893, 69). — **678.** *G. palustre* L. 105, SzHW, puhábbtenekű vizes h. md; — var. *maximum* MOR. Stirp. Sard. 1827, 55 (*G. elongatum* Autor., *G. Keszthelyiense* WIERZB. 5, foliis magis latoribus, *G. palustre* var. *submollugo* BORB. Vasvárn. növ. 205), H égeresében! (WIERZB.), Kh nádasában meg a szélén, Sf, Vd; — var. *leigouum* LÁNG, Syll. 1824, 187 (var. *glabrum* NEILR.), Szgl mocsaras h. — **679.** *G. boreale* L. 108, Kh (SzHW) n. v. — *G. rubioides* L. 105, Khv (SzHW) n. v. — **680.** *G. verum* L. 107, SzHW, HAB. 17, füves h. md. s pedig leginkább a var. *Podolicum* BESS. Cat. Crem. 1815, R. et SCH. Syst. III. 1818, 233, BORB. Term.-rajzi Füz. 1893, 50; — var. *verosimile* R. et SCHULT. ibid. 234 (var. *praecox* LANG in HAG. Suppl. 1843, 26; *G. Wirtgeni* F. SCHULTZ, BORB. TRF. 50), a dp nedvesebb rétvén, F, Kh, Gys, Bf is. — **681.** *G. silvaticum* L. 1762, 155, Kh (SzHW), a Bd, Kt erd. gyakori, Récse völgyeiben. — **682.** *G. mollugo* L. 107, H. BR. ÖBZ. 1892, 131, Kh (SzHW), Büdöskút, H, Bd, T (HAB. 17) füves, bokros lejtőin; — var. *pubescens* SCHRAD. Sp. fl. Germ. 1796, 16, Bf, A hegyein; — var. *pycnotrichum* H. BR. i. h. 133 (*G. hirsutum* KIT. in SADL. Fl. c. Pest. 1825, 121, non RUIZ et PAV. 1794), bp, Jutas; — var. *angustifolium* LEERS, Fl. Herborn. 1775, 115, Br. i. h. 161 (*angustatum* SCHUR En. 285), Bf; — var. *oligotrichum* BORB. Budap. növ. 1879, 101 (*subpubescens* H. BR. i. h. 162) Al, A, Bf, T, Bd; — var. *nemosum* WIERZB. in RCHB. Fl. Germ. exsicc. n. 1521, 1839, H. BR. 161, Bf, Kh, H; subvar. *Obornyuum* H. BR. i. h. 162, VB, A, Bf, T. — *G. elatum* THUILL. Fl. Par. 1799, 76, a bp füves hegyein és völgyeiben elszórva, H; — var. *brachystrum* BORB. et H. BR. ined. (var. *brevifrons* H. BR. 164, non BORB. in Verhandl. d. naturf. Vereins, Brünn XXIX. 1891, 19), Tp, Ó-Buda, a Rákos rétvén. Egészen kopasz, ellenben az 1891-ben közölt var. *brevifrons* szélesebb-levelű, szőrös s a Rhodopén terem. — **683.** *G. erectum* HUDS. Fl. Angl. I. 1762, 56, a bp füves lejtőin, rétvén és völgyeiben, még Büdöskút felé is, elszórva, Kt; — var. *vestitum* seu *pseudocinereum* SCHUR Enum. 1866, 285 (*hirtifolium* H. BR.) 198, a bp elszórva, Kt. — *G. Trausilvanicum* SCHUR, Sert. 1853, n. 1329, En. 283, a *G. lucido* ALL. vix, nisi foliis magis elongatis, nervo medio paulo tenuiore div., Al, Pécs hegyein; — subvar. *eriosomum* BORB. ined., caule inferne, foliisque inferioribus anguste linearibus, subtus ± pilosis, lucidis, Al, VB, Pécs hegyein. Foliis elongatis, lucidis rigidioribusque a praecedentibus et *G. scabrudo* differt. — **684.** *G. intercedens* KERN. ÖBZ. 1870, 326 (*G. verum* *Podolicum* × *pycnotrichum* fajták vegyülete; *G. ochroleucum* SzHW, non KIT., nec WOLF), Kh, Vállus és A füves hegyein. — **685.** *G. Austriacum* JACQ. Fl. Austr. I. 1773, 51, a Bd sziklás lejtőin (*G. pumilum* var. *maius* SIMK.); egész kopaszon ritkább, a Kőkapuban, Gys völgyeiben! (itt DEGEN); — var. *Balatonense* BORB. in BAENITZ Herb. Europ. n. 7305, 1893 (var. *hirtellum* BORB. Budapest növ. 1879, 101, non GAUD. Fl. Helv. I. 1828, 429, a Bd keleti sziklás füves lejtőjén *Hieracium Wiesbaurianum*-mal gyakori (BORB. TTK. 1896, 336). Szárának alsó része borzas-szőrű. A var. *hirtellum* GAUD. alpesi faj eltérése.

Valantia (*Vaillantia*) *murialis* L. 1051, Kh (SzHW), tengerparti fű, vidékünkön nem terem.

686. *Rubia tinctorum* L. 109, Kh (SzHW), Szgl faluja mellett az út szélén.

687. *Asperula tinctoria* L. 104, Kh erdős hegyein (SzHW) — 688. *A. cyanichica* L. 104, SzHW, HAB. 11, 16, az egész vidék száraz füves h. Fd *Cecidomyia Asperulae* Lőw gubacscsal (SZÉPL. in lit.); — var. *A. montana* W. et KIT. in WILLD. Enum. horti Berol. I. 1809, 151, LINK Enum. 134, KIT. Bar., SzHW (var. *elongata* STEV. in DC. Prodr. IV. 1830, 583, f. *erecta* BORB. Vasvárm. 207), a bp füves lejtőin és szikláin, Sf körül. Maior erecta atque elongata, bracteis lanceolatis integris, ovarium duplo superantibus, corollae maioris laciniis tubo subduplo duploque brevioribus; cfr. BORB. Fl. Budap. 102; — var. *subscabra* BORB. ined. (var. *scabra* HEUFF. Enum. Banat. 1858, 86, non LINK Enum. 1821, 134, non MORIS 1828, nec PRESL 1822), Ks száraz hegyein. — 689. *A. odorata* L. 103, SzHW (*Gal. odoratum* SCOP., SzHW), Kh, Gys, Bd erd. — 690. *A. glauca* L. 107, sub Galio, SzHW, (*G. campanulatum* VILL. Prosp. 1779, 19, Dauph. II. 1787, 326; *A. galioides* SIMK., non M. B., a bp füves oldalán, Sf és Lepsény közt. LINNÉ leírásának a nagyobb része fűvünkre vonatkozik, a «Tataria» termőhelye a keleti *A. galioides*-é M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. I. 101. — V. ö. BOISS. Fl. or. III. 44.

691. *Sherardia arvensis* L. 102, művelt h. ritka; Kh!

44. család. *Bodzafafélék, Loniceraceae.*

Lonicera caprifolia L. 173, *L. Tatarica* L. 173, kertbe ültetik.

692. *Lonicera xylostea* L. 174, SzHW, SIMK., a bp. erdejében, de elég ritka.

693. *Viburnum lantana* L. 268, SzHW, SIMK.; LINNÉ szava: «foliis subtus tomentosis canescentibus», valamint a termőhelye szerint «in Europae australioris sepibus argillosis» a nyílt hegy bokorja a tőalak = var. *discolor* HUTER, in Vis. Suppl. fl. Dalm. 1872, 104; a) *genuinum* REHMANN Przeglad roślini 1874, 17, a bp füves, bokros lejtőin a bokorvegetationak egyik gyakori eleme, Bf *Phytoptus viburni* NAL. (SZÉPL. II. 219) gubacscsal; — var. *Tyraicum* REHM. l. c. (var. *glabrescens* WIESB. ap. ČELAK. Result. 1893, 20, BAENITZ Herb. Europ. 1895, 7970 foliis utrinque virescentibus, est forma magis alpestris, in Hungaria boreali (Blatnicza, Fenyőháza) characteristica, aut formam umbrosam sistit ad Almádi. — 694. *V. opulus* L. 268, Kh (SzHW), H, Vd, Márkó erdeiben (PILLITZ!).

695. *Sambucus Ebulus* L. 269, SzHW, HAB. 14, elszórva md. — 696. *S. racemosa* L. 270, Khv magasabb hegyein (SzHW) — 697. *S. nigra* L. 269, SzHW, md; — Al *Phytoptus (Craspedoucus) sambuci* AM. gubacscsal.

Symphoricarpos racemosa MICHX. Fl. bor. Am. I. 1803, 107, ültetik, gyöngybogyó.

45. család. *Olajfafélék, Oleaceae.*

698. *Ligustrum vulgare* L. 7, SzHW, HAB. 11, a bp bokros lejtőin és erdeiben, Kh partján.

699. *Fraxinus excelsior* L. 1057, Ks és Máma közt (*Fr. oxyphylla*? Rel. KIT. 112), Bd partján, Kh, H. — 700. *F. ornus* L. 1057, SzHW, SIGM. 48, KIT. Bar., HAB. 16, 18 (*Ornus Europaea* PERS. Synops. 1805, 9) «foliolis lanceolatis aequalibus» (L. Sp. pl. II. 1510), a bp md. gubacscsal is (Rel. KIT. 112). A Bd-tető lineájában a hajtás nagyon különféle levéllel, a levélke egymással különböző módon összenő, ezért a hármás levele is gyakori, Fd várhegyén, a Tátikán (PERS. exsicc.!); — var. *Danubialis* BORB. ined. (var. *diversifolia* ROCH. Pl. Banat. 1828, 44, t. VII, fig. 18, non ARR. Hort. Kew. III. 1789, 445, foliolis late oblongis aut late ellipticis. abruptim acuminatis, nervis subtus rubiginoso-pubescentibus, terminali basi cuneato, «novissimis subrotundis», Fd, Bd, Bf, Al; — var. *oxyptera* BORB. ined., alis fruc-

tuum angustis, acutis, foliolis lanceolatis. Samarae apice in typo latiore emarginato. Fd hegyén, Al.

Syringa vulgaris L. 9, SzHW, gyakran ültetik, a Bd körül elhagyott helyen is, II ligetjében. — *S. Chinensis* WILLD. Berl. Baumz. 1796, 378, ültetik (292. old.). — *S. Forsikaca* Jacq. fil. Nemzeti Társalkodó 1830, 344, RCHB. Pl. Crit. VIII. 32, fig. 1049, Flora 1831, 67, 399; I. a 123. o.

46. család. *Boncsfélék, Apocynaceae.*

701. *Vinca minor* L. 209, SzHW, SIMK., sűrűbb erdőben elszórva mid. —

702. *V. herbacea* W. et KIT. Ic. t. 9, 1799, 53. ábra, A, Bf (Rel. Krt. 112), T (Krt.).

47. család. *Krepinfélék, Asclepiadaceae.*

Asclepias Syriaca L. 214 (*A. Cornuti* Decaisne, DC. Prodr. VIII. 564, mert amerikai, nem szíriai), Veszprém körül elvadulva (BORB. TTK. 1897, 437).

703. *Vincetoxicum vincetoxicum* L. 216, sub Asclepiade SzHW, Rel. Krt., HAB. 16, a bp nyílt lejtőin merev, zömök termettel; bokorban, erdőben szára felső része kaeskaringszálak: *V. laxum* BARTL. in KOCH Taschenb. 1844, 350, sub Cynancho.

48. család. *Szentlászlófűfélék, Gentianaceae.*

704. *Gentiana cruciata* L. 231, Kh magasabb hegyein (SzHW, Büdöskút és Vállus körül! — **705.** *G. carpaticola* BORB. in SCHULTZ Herb. norm. XXXVIII. 1898, 288 (*G. Carpatica* WETTST. ÖBZ. 1892, 4, pro p., non KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, 1, 443, Khv (*G. amarella* SzHW), Kápolnadombon Márkó fölött (PILLITZ!). Floribus mediocribus, 18—25 mm. lg., calycis segmentis magis lineari-lanceolatis (haud fere filiformi-elongatis), tubo eius fere aequilongis aut haud conspicue longioribus a *G. Fatrae* BORB. ÖBZ. 1893, 69, praecipue diversa. Posterioris flores maiores. — A *G. Carpatica* WETTST. név többé tekintetbe nem jöhet, mert 1. a *G. Carpatica* KIT. a bővebb leírás (Oct. lat. 80, 2 köt. a M. N. Múz. könyvtárában), MAUKSCH (és más tátrai) növénye (KIT. herb. X. 64, pro p.) nyomán a Tátrát jellemző, kurta-levelű eltérése a *G. aestivá*-nak, a *G. brachyphylla* VILL.-hoz hasonlít. 2. A *G. Carpatica* WETTST. kétségtelen species mixta. WETTSTEIN az őszi *G. Carpaticá*-t jórészt a *G. Caucasicá* JANKA-ra (non M. BIEB.) alapította (ÖBZ. 1892, 41), JANKA növénye pedig kétségtelen nyáreleji eltérés (ÖBZ. 1885, 313, 11. júl.), tehát a *G. spathulata* BARTL. in RCHB. Pl. Crit. I. 1823, 78 (*G. montana* NEES, non FORST.). — WETTSTEIN leírásában a calyx . . . dentibus . . . tubo aequilongis vel parum longioribus (1892), az 1896-ban megjelent Die europ. Arten . . . Gent. 7, 43, az utóbbi szó «brevioribus»-szal pótlódik, a mi szintén összezavarásra vall; — var. *amorphocalyx* BORB. Pótf. 1895, 79 (*G. campestris* SzHW, non L.), Khv, n. v. — Mi a *G. amarella* L. 230, melyet SZENCZY-ék vidékünkön följegyeztek, LINNÉ szavából könnyen földeríthető, mégis egész sereg új nevet kapott. LINNÉ idejében ennek a fűnek a rokonságából csak ez (*G. Germanica* WILLD.) meg a *G. campestris* volt ismeretes. LINNÉ a *G. amarellá*-t az utóbbtól ötöstagú virágjáról különbözteti meg, tehát a *G. amarella* nem a kisebbvirágú *G. axillaris* SCHM., hanem a sokáig egyedül ismeretes *G. Germanica* WILLD. (*G. Wettsteinii* MURB., v. ö. 248. old.) a ma ismeretes alaksorozatból. Ez hazánkban nem terem. — **706.** *G. ciliata* L. 231, Kh (SzHW) hegyein.

707. *Centaurium umbellatum* GILIB. Fl. Lithv. I. 1781, 35, Exercit. 49 (*Erythraea Centaurium* PERS. Synops. I. 1805, 283, SzHW, sed non *Gentiana Centaurium* L.;

¹ REICHENBACH-nak ez a munkája aligha 1830-ban jelent meg, mert a 32. oldalon már az 1831-ben megjelent Fl. Germ. excurs.-nak *S. Fos.* sorszáma hivatkozik. E munka elején a Pl. Crit. 8. kötetéről azt is mondja «sub prelo».

E. Szegzárdensis MENYH.! Kalocsa vid. 117; *Hippocentaurea Centaurium* SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 388, a bp hegyes, erdős, füves h.; — var. *medium* SCHM. Fl. Boëm. Cent. 2, 32, 1793. Levele kurta, csak kevésbé hosszabb, mint széles, széles tojásdad, tompa, mintegy a *Blackstonia*-éra emlékeztet. A Bd erdejében. Kelet felé (Bihar, Bucsú m. a Királyhágón, Rév a Kishuta-hegység, Harangmező gy. RICHTER L.) gyakoribb; — var. *compacta* BORB. Vasvárm. fl. 1887, 393, Dörgicse hegyein. A *Gentiana centaurium* L. 229 a, «foliis linearilanceolatis» et «in Europae apricis praesertim maritimis» s több autor véleménye szerint is = *C. vulgare* RAFN, Danm. Fl. 1800, II. 73 (*C. litorale*?; *Chironia litoralis* TURN. Bot. Guide 1805, II. 469). Ez az officinális *Centaurium minus* s a magyar *C. uliginosum*-tól nem sokat különbözik. — 708. *C. uliginosum* W. et KIT. Ic. III. t. 259, 1809, sub *Chironia* (*Hippoc. uliginosa* SCHULT. i. h. 389, *Er. uliginosa* R. et SCHULT. Syst. veg. IV. 1819, 168, SzHW, BORB. FK. 472, Bot. Centr. 1894, n. 32—33, 163, non Lap. Abreg. suppl. 1818, 39, nec SCHM. Dissert. 1828, 27; *E. linariaefoliae* SIMK., non LAM. Encycl. II. 1786, 641, sub *Gentiana*) a dp nedves és kiszáradt, kissé sós h. bőven, de a Bd, T, Vd körül is, corollae laciniis, ut in icone latioribus; — var. *stenoloba* BORB. ÖBZ. 1888, 71, Sf partján (BORB. Bot. Centralbl. 1894, 163). A Balaton mellékén, ezerjófú néven, patikai használatra, kivált a somogyi parton, ezt a fajt gyűjtik (BORB. Botan. Centralbl. i. h. 164); — var. *C. oxyphyllum* BORB. ined. (*E. oxyphylla* ej. exsicc.), levele széles alapból lándsás, lassan kihegyesedik, virága apróbb. Szélesebb levele és kevésbé érdes termete is megkülönbözteti a tőalaktól. F, Rákospalota, Nagy-Kőrös, ritka. — 709. *C. ramosissimum* GILBERT. Fl. Lithv. I. 1781, 35, Exercit. 50, pro var. *C. umbellati* (*Gentiana pulchella* Sw. in Kongl. Vetensk. akad. Handl 1783, 85; *Gent. centaurium* β L. 230; *Gent. ramosissima* VILL. Fl. Delph. 1785, 23, Dauph. II. 530; *E. ramosissima* et *E. pulchella* SzHW, *E. pulchella* SIMK.), nedves, iszapos vagy sáros h. md.; — var. *argyrantha* BORB. ined. (var. *albiflora* KIT. Addit. 127, 1863, non LED. Fl. Ross. III. 1846, 51, nec LANGE Pugill. II. 1861, 165), Ks nedves partján. Mind a LEDEBOUR, mind a LANGE *albiflorája* más faj eltérésére vonatkozik; — var. *stenotoma* BORB. Botan. Centralbl. 1894, n. 32—33, 164, F, a Bd, Ks nedves partján, laciniis corollae perangustis; (*E. tenuiflora* aut. nonnull., non HOFFM. et LINK. Fl. Portug. I. 1809, 354, t. 67, quorum herba «foliis oblongo-lanceolatis, trinerviis, corollae tubo calycem longe superante laciniis angustissimis» corolla conspicue elongata a nostris prorsus diversa est. *C. tenuiflorum* habitum magis *C. umbellatae* var. *stenanthae* BORB. Vasvárm. fl. 1887, 393, refert). A *C. ramosissimum* és *C. uliginosum* korábbi (jún., júl.) példái rendszeren kevésbé ágasak, a későbbi példák sokkal jobban szétágaznak.

49. család. *Vidrafüfélék*, *Menyanthaceae*.

710. *Menyanthes trifoliata* L. 145, SzHW, Vindornya lapján (SZENCZY in herb. Sabariensi!), Szgl (SIGM. 47), Tp rétje forrásainál. Vindornyában régebben (92. old.).

711. *Limnanthemum nymphoides* L. 145, sub *Menyanthe*, SzHW, a Balaton parti és más vízben Szgl (SIGM. 47), Balaton-Berény (KIT. Bar. et Slav.), a Zala torkolatánál a Balatonban, Bd-Tomaj meg az ábraháni szőlők közt (WIERZB. 14). Az utóbbi helyen, a Hableánytól kezdve csaknem Rendesig csónakkal kerestem, de csak *Hydrocharis*-t láttam. Lehet, az újabb időben eltűnt.

50. család. *Ajakosak*, *Labiatae*.

Salvia officinalis L. 23, — *Origanum majorana* 590, — *Satureia hortensis* 568. — *Ocimum basilicum* L. 597, — *Hyssopus officinalis* 569, — *Rosmarinus officinalis* L. 23 (284. o.), — *Lavandula spica* L. a, 572 (*L. vera* DC. Fl. Fr. V. 1815, 398) kertbe ültetik.

712. *Mentha spicata* L. 576 (*M. silvestris* L. Sp. pl. ed. II. 1763, 804 SzHW, SIMK.; *M. s.* var. *laucolata* RCHB. Ic. XVIII. 48), a bp vizei m. md.; v. ö. 38., 102. o.

Az inkábbbhim (androdynám) példák füzére vastagabb, az inkábbbnőc (gynodynám), az apróbb virágokkal vékonyabb, karcsúbb. Azokkal a floristákkal szemben, a kik a prioritás ellenére a pro parte-val vagy a species mixtával a régibb fajt mint kétest vagy más fajjal kevertet megsemmisíteni szeretik, ki kell jelentenem, hogy LINNÉ *M. spicata*-ja és var. *longifolia*-ja, LINNÉ-nek más fajaihoz és a mentáknak akkori ismeretéhez képest, meglehetősen könnyen megfejthető s LINNÉ szavaival mind a kettő egymástól jól megkülönböztethető, az utóbbi mint az előbbinek sűrűbb-, fehérmosolyhú fajtája. LINNÉ a *M. spicata*-ról a következő ismertetést közli:

«Floribus spicatis, foliis oblongis, serratis», továbbá:

«*Mentha silvestris longioribus, nigrioribus et minus incanis foliis*» BAUH., Pinax 227, vagyis a *M. spicata* levele hosszas, fűrészelt, sötét-színű és kevésbé fehér szürke.

Ellenben a β *M. longifolia* ismertetésében szembetűnő a

«Spicis confertis, foliis serratis, tomentosus, sessilibus.»

«*Menthastrum spicatum folio longiore, candicante*», BAUH. Hist. III. p. 321,

tehát a levele hosszú és ezüstfehérségű. Látnivaló, hogy már LINNÉ megkülönböztette azt a két hosszúlevelű menta-alakot, a mely helyenként mint szürke és ezüstös eltérés változik. A *M. spicata* a leírás nyomán az a menta, a melyet *M. Brittingeri* OP., *M. Dossiniana* DÉSÉGL. et DUR., *M. serrulata* OP., *M. veronicaeformis* OP. stb. néven emlegetnek, a *M. longifolia* pedig a *M. candicans* CR. LINNÉ munkájának nyomásában csak az a hiba, hogy α , β , γ (*M. viridis*, *M. longifolia* és *M. rotundifolia*) helyett β , γ és δ -t kellett volna javítania. Hogy LINNÉ a *M. spicata* α alatt az α *M. viridis*-t nem érthette szorosán, abból következik, hogy a *M. spicata* «minus incanis foliis» meg az α *M. viridis* foliis oblongis *viridibus* egymásnak ellenmondó és különböző két növényre vonatkozik. A LINNÉ később cizálta kép (OEDER, Fl. Dan. 484, MORISON, Hist. III. 368, s. 11, tab. 6, fig. 6.) nem a *M. spicata*-ra, hanem hamarabb a *M. nemorosa* WILLD.-ra vonatkozik. — MORISON szava: «folia . . . longa, angusta, acuminata, molli lanugine candicantia» ellenben a *M. candicans*-ra vonatkozik. — β) var. *M. Dossiniana* DÉSÉGLISE et DURAND, Bullet. de la soc. roy. de botan. de Belg. vol. XVII. 323, 1879, Bf sédjei m. — γ) *M. pallescens* H. Br. l. c. 43 (391), 1890, u. itt. — δ) var. *subnemorosa* BORB. ined. (*M. nemorosa* SzHW, non WILLD.; *M. Hugueninii* BORB. Vasvárm. fl. 211, non DÉS. et DUR.) foliis multo latioribus ellipticis oblongisque, basi cordatis, *M. nemorosam* quidquam refert, sed caractere *Tomentosarum* bene differt. Al, A, Kőszeg és Doroszló mezein. — ϵ) *M. longifolia* L. 576 (*M. candicans* CRANTZ, Stirp. Austr. IV. 330, 1769) Bf sédjei mentén. — var. *ej. stenanthermia* BORB. et WAISB. Természetrzaji Füzetek 1893, 52. Bf hegyi sédjeinél és nedves h. — **713.** *M. mollis* MURRAY, Syst. veg. XV. 1797, 569, pro var. *M. silvestris* (*M. mollissima* BORKH., in Fl. der Wetterau, II. 348, 1800, «die Blätter eylanzettförmig auf beiden Seiten, weissfilzig»), Akali partján s innen tovább Dörgice felé, a pároséltű példák vastagabb, a női példák vékony virágfüzérrel, Al; — var. *M. retinervis* BORB. Menthae Hungar. exsicc. n. 40, descripta per BRAUN, Mentha. 34, 1890, Szántód, T, F, Búdöskút, Szgl és Bf, Ks szárazabb h., elvéve Bd tetején; — var. *M. stenanthermia* BORB. Tanáregyl. Közl. 1880 81, 537, BRAUN 37, Bf, Bd-Tomaj, Bd, Gys, Búdöskút, Kh, H szárazabb mezein, sőt a Tátikán is (PIERS exsicc. !); — var. *M. Illyrica* BORB. et BRAUN, ap. BRAUN, l. c. 42, 1890, Al, Récsé szárazabb h.; — var. *M. Rocheliana* BORB. et BRAUN, ÖBZ. 1890, 381, BRAUN, 36, Ks, Al, Kh, H, Alsó-Páhok szárazabb helyein; — var. *M. Wierzbickiana* OPIZ, Flora II. 1824, 525 absq. diagn. in HEUFFELII Enum. plant. in Banatu 137, 1858, SzHW, Ks, Kh! szárazabb vidékén; — var. *M. minutiflora* BORB. in Botan. Centralbl. XXVI. 1886, 239, Fl. exsicc. Austro-Hung. 1748, Kh, Récsé szárazabb h. — A *M. mollis* zöldelőbb eltérései vékony-bolyhos levelekkel: *M. leioneura* BORB. ÖBZ. 1880, 19, Magy. orv. és term.-vizsg. Munkálatai XX. 1880, 312, (*M. Marisensis* SIMK. Természetrzaji Füz. 1885, 24. pro parte) Al, A, Bf, Gys, Kh, Búdöskút, Vd, Récsé, Szántód szárazabb mezein. Női példái vékony virágfüzérrel: *M. leptostachya* BORB. exsicc., foliis elongatis, acuminatis a *M. Richteri* diversa, Al, Bd-Tomaj, Gys; — *M. Hollósyana* BORB. Temesm. veg. 1884, 46, et ap. HIRC: Flora Okolice Bakarske 1884, 101, BORB.

Vasvárm. fl. 210, Szántód, Bd-Tomaj (itt a klastromkútnál is,) Kis-Eörs, Récse — *M. balsamiflora* H. BRAUN, ap. Formánek Mährisch-schlesische Menthen 3, 1888, in Verhandl. d. naturf. Vereines in Brünn XXVI. köt., Al Remetevölgyében, a séd mentén. — **714.** *M. incana* WILLD. Enum. pl. horti Berolin. 609, 1809, (*M. silvestris* var. *lanata* TAUSCH? Sylloge pl. II. 1828, 249; *M. silvestris* β *ovalis* VIS. Fl. Dalm. II. 1847, 184). *Visiani* e fajta levélmolyháról nem szól, tehát olyannak kell lenni, mint a tőalakénak: azaz «foliis . . . subtus albo-tomentosis», ezért a *M. incana*-val egybevág, a melyet a Fl. exsicc. Austro-Hung 1747 Salona vidékéről közölt. Ezzel a mi növényünk is egybevág Al, Dörgicse száraz lejtőiről; — var. *M. subincana* H. BR. l. c. 1890. 19, (*M. Graeca* BORB. Temesm. veg. 46, verosimiliter etiam DÉSÉGLISE Observations sur quelques Menthes 17, 1880,¹ Al lejtőin. A *M. Graeca* VESZELSZKI, Növev. 308, 1798 = *Tanacetum Balsamita*; — var. *M. Barthiana* BORB. exsicc. 1894, DÖRFL. Jahreskat. 1899. 97, ceterum inedita, ex *Nemorosia* foliis magnitudine mediocri, quasi inter *M. piperitam* et *M. subincanam* media. A nagylevelű *M. nemorosa* WILLD., valamint rokon eltérései körébe nem vonható, mert a levele középnagyságú vagy kisebb, füzére lazán megszagatott, a *Nemorosae* csoportbeli alakokon továbbá a *M. rotundifolia*-hoz való hasonlatosság is többé-kevésbé szembetűnő, a *M. Barthiana* inkább a *M. viridescens*-hez hasonló. Tőkéje tarackoló, barnás vagy szürkés szára rövidbolyhú, az egész fűnek apró szőrezeete elég laza, azért zöldes szürkellő marad. Levele kurta, körülbelül 3—4 cm hosszú, 15—20 mm. széles, elliptikus, kurtanyelű, az alja gyengén szívformájú, fűrészfoga elég apró és ritkás, a levélcúsa tompa vagy rövidhegyű, nem lándsás, legfeljebb a csúca kissé hegyesedik, az alsóbb levél keskenyebb és hosszabb is lehet, hosszas, a színe zöldelő, apró, lesimult szőrökkel, a visszája pelyhes, szürkés-zöld. Virágfüzérje megnyúlt, vékony, örvei kissé eltávolodnak egymástól. Hegye levele árformájú, akkora, mint a virágzó örv, szürkebolyhú, a kehelylyel, valamint a virágnyelével együtt. Virága apró, lila. Kis-Eörs és Bd-Tomaj rétjein, Biharmegyében Pusztá-Kóton, Erdélyben Hosszúaszó körül, itt BARTH JÓZSEF lelkész gyűjtötte; az ő tiszteletére neveztem el. El nem hegyesedő leveléről a *M. subincana*-hoz húz, de ez sűrűbb-, szürkemolyhú, tehát vastagabblevelű, — a *M. viridescens* keskenyebb levele elkeskenyedve kihegyezett, a *M. Richteri* BORB. szintén hegyesebb és szürkébb-levelű, a *M. Barthiana*-t a rövid levélnyele is elválasztja tőlük. A *M. pascuicola* DÉS et DUR. nagyobb- és nyeletlen-levelű, füzérje szakadatlan. — **715.** *M. Kuncii* BORB. Vasvárm. növ. 1887, 210, Al völgyében ritka. BRAUN 31, a *M. Burghardiana*-hoz vonja, de ezen (SCHULTZ Herb. norm. nov. ser. 879) a *M. rotundifolia* hatását látni, a mienken nem. — **716.** *M. Biharensis* BORB. in SIMK. Erdély 1887, 437, BORB. Vasvármegye növ. 1887, 212, Récse körül s a bakónaki völgyben. — **717.** *M. pubescens* WILLD. Enum. pl. horti. Berolin. 608, 1809 (*M. aquatica* \times *mollis* ex *Capitato-spicatis*), A völgyében; — var. *Balatonialis* BORB. ined. (mintegy *M. subincana* \times *umbrosa*), nagy levele széles tojásdad vagy szívformájú, a színe gyengén szőrös, zöld, a visszája zöldes bolyhos, füzérje 15 mm. széles. A völgyében, Al Remetevölgyének sédje mellett. A jobban lesimuló-szűrű és hosszastojásdad-levelű tőalaktól inkább más eltérésektől való származása, mint morfológiai bélyege különbözteti meg. Más eltérés: a *M. Peisonis* H. BRAUN, i. h. 58, Bf csermelyei mellett, ritka. Tulajdonképen *M. mollis* \times *Schleicheri*. — *M. viridior* BORB. Temesm. veg. 1884, 46, Term.-rajzi Füz. 1890, 82, Bg árkai mellett σ . — *M. Danubialis* BORB. et BRAUN apud BRIQUET, in Bullet. des travaux de la soc. botan. de Genève V. 1889, 67, BORB. Term.-rajzi Füz. 1890, 82, Ks partján. — *M. thermophila* BORB., Magyar orv. és term.-vizsg. Munkálatai XXV. 1890/91, 490 (*M. flagellifera* BORB. ÖBZ. 1880, 20, non SCHUR, Enum., Bg mezein és árkai körül. — **718.** *M. hirta* WILLD., Enum. pl. horti Berolin, II. 1809, 608, Ks partján σ és φ , a mienk tulajdonképen mintegy *M. leionura*? \times *Schleicheri*.

719. *M. Lócyana* BORB. ined. (*M. mollis* \times *verticillata*, 27. ábra), foliis inferioribus ovato-oblongis, mediocribus, superioribus rameisque magis ovatis, subcordatisque, breviter (2—4 mmtris) petiolatis, breviter acutis, acute serratis, supra intense viri-

¹ Extrait du Bulletin de la soc. d'études scienc. d'Angers. 1880. p 241.

dibus, breviter puberulis, subtus dense canescenti-pubescentibus. Folia infrafloralia fere orbicularia, cuspidata. Inflorescentia anguste spicata (12 mm. lata), laxiuscula, canescenti-pubescentis, basi eius verticillastra 1—3 axillaria separata. Calyx tubulosus cum pedicellis canescenti-hirtus, dentibus triangulari-subulatis, corolla purpurea, intus glabra. Bractea e basi lanceolata subulatae, flores haud superantes. Stoloniifera, caule dense atque molliter canescenti pubescente. Bd-Tomaj rétvén és árka mellett Kis-Eörs felé. Dr. Lóczy LAJOS egyetemi tanár s a Balaton-bizottság nagy-érdemű vezetője tiszteletére nevezttem, de nevét a latin orthografia szerint írtam. A *M. Lóczyana* külséjéről inkább a *Nudicypites* csoportba helyezendő lenne, de rövidebb levélnyele, hosszabb levele, valamint füzérforma virágzata miatt inkább és helyesebben a *Capitato-spicatae*-hoz sorozandó.

A különbség kedvéért ide iktatjuk a rokonságát. 1. *Pubescenti-canæ*: *M. Carnuntiae* H. BR. (*M. aquatica* × *mollissima*), foliis late ovato-lanceolatis, utrinque dense cano-pubescentibus, subtus reticulato-tomentosis, inflorescentia breviter capitata. *M. pubescens* WILLD. (*M. aquatica* × *nemorosa*) foliis magnis, mediis ovato-oblongis, pubescenti-canis, fl. spic. *M. Balatonialis* BORB. (*M. spicata* × *umbrosa*) foliis late ovatis vel subcordatis, virescenti villosellis. *M. leucotricha* BORB. (*M. immophila* H. BR.) foliis oblongis albicanti-villosis, argute serratis (*M. Rocheiana* × *aquatica*). *M. Danubialis* BORB. et H. BR. (*M. incana* × *Schleicheri*) foliis abbreviatis minoribus, cordato-ovatis, argute serratis, utrinque dense villosis. *M. Syrmiensts* BORB. foliis breviter petiolatis, lanceolatis, minoribus, subtiliter serratis, utrinque albicanti villosis, spica tenuis, brevior. *M. Peisonis* H. BR. foliis ovato-lanceolatis, utrinque dense pubescentibus, conspicue petiolatis, magis acuminatis spica elongata. *M. Lóczyana* BORB. foliis ovato-oblongis, breviter petiolatis, inflorescentia angusta. — 2. *Virescenti-pubescentis*: foliis virescenti-pubescentibus. — Az ide tartozó zöldellő alakok (*M. nepetoides* LEJ., *M. Pannonica* BORB., *M. hirta* WILLD. stb.) a *M. Lóczyana*-tól mind eltérőbbek.

M. Lamarkii TENORE, Ad Florae Neap. prodromum appendix quinta 1826. 19 (*M. crispa* LAM. Encycl. IV. 1797, 105, non L.) Csp kertjében. — *M. viridis* L. 576, kertben termesztik. — *M. ciliata* OPIZ in REHB. Fl. germ. excurs. I. 1831, 308, a Bd körül kertben.

720. *M. subcordifrons* BORB. ined. (*M. Schleicheri* × *verticillata*) ex *Nudicypitis*. Caule reverse pubescente, foliis more parentum mediocri petiolo villosis insidentibus, abbreviatis, magnitudine mediocri, late ovatis, basi subcordatis rotundatisque, breviter acutis, modice serratis, supra intense viridibus, sparse adpresse pilosis, subtus, praecipue ad nervos crassiores, magis conspicue pilosis, pallidioribus, subfloralibus paulo minoribus. Flores verticillati, verticillastris quam folia subjecta paulo brevioribus, in apice caulis summo capitato confluentibus, 14 mm. latis. Pedicelli calycesque tubulosi cano-villosi, dentes posteriorum e basi triangulari subulati. Corolla purpurea, intus glabra. Bg mezein és árka körül (1893. szept. 7). A *M. subcordifrons*-t a *M. paludosá*-tól és más eltéréseitől kiváltképen a kurta és kissé szívforma levelek különböztetik meg, melyet a *M. Schleicheri*-tól örökölt. Differunt ab hac *Brachyodontae*, dentibus calycis brevibus, triangulari-acutis: 1. *M. Sudetica* OP. foliis ovatis ellipticisque, sparse pilosis, nitidis, basi parum angustatis, obtuse atque leviter serratis, verticillastra magna, pedicelli pubescentes. 2. *M. Brassiana* BORB. ined. (*M. Austriaca* × *aquatica*) foliis late ovatis, sparse pilosis, basi rotundatis, serratis; verticillastra mediocria, pedicelli more *M. Austriacae* glabri. Hosszú-aszó Erdélyben. 3. *M. Vagialis* BORB. ined. (*M. aquatica* × *hydrophila*), foliis magnis, breviter acutis, ovato-oblongis, ovatisque, sat grosse serratis, utrinque sparse pubescentibus; verticillastris remotis, summo eorum foliis haud terminato; pedunculis pilis elongatis sparsis villosis, hinc-inde glabratis. Caule ad angulos pubescente (Fenyőháza). 4. *M. Liptóviensis* BORB. ined. (*M. aquatica* × *oblongifrons*), caule piloso, foliis mediocribus utrinque sparse pilosis, floribus purpureis, inferne verticillatis, in apice caulis, in spicam brevem confluentibus; pedicello et calyce villosis (Lucski).

— **721.** *M. Henrici* BORB., M. orv. term.-vizsg. Munkálatai XXV, 1890/91, 490 (*M. Schleicheri* H. BR. l. c. 66, non OPIZ, Nomencl. 30—31, 1831), állítólag a Balatonnál (BRAUN 67. old.). BRAUN (Fl. exsiccata Austro-Hungarica 1755. sz.) az itt 722. sz. a. előhozott *M. Schleicheri*-t helyesen revideálva adta ki. — OPIZ és WIERZBICKI szavai¹ szerint csak ez a helyes. «*M. aquatica* sehr behaart, die Blätter fast herzförmig.» Később BRAUN-t (Menth. 66) a Fertőtavánál gyűjtött *M. Henrici* félre vezette. Bár

¹ DÉSÉGLISE: Menthae Opizianae, Annales de la soc. botan. de Lyon, 1881 (1879—80), 33.

ő OPIZ herbariumában *M. Schleicheri* néven a sűrű- és fehérszórú *M. aquaticá*-t látta (1889. márcz. 8-án kelt levele sz.); mégis később «az összezevarrt vagy elcserélt eredeti növény» hatása alatt OPIZ szavait találóbbnak gondolta a fertőmeliéki mentára, mint a balatonmellékire. Azonban a *M. Henrici*-nek fűzérforma virágzatja van tetőző virággömbbel; OPIZ szava pedig «floribus verticillato-capitatis», valamint az ő Kh-ről származó eredeti növénye is arról tanúskodik, hogy a tetőző virággömb alatt még 1—3, általában kevés virágörv van, a mint a balatonmelléki *M. Schleicheri*-n valóban gyakran így láthatni. A floribus verticillato-capitatis tehát annyi, hogy infra capitulum terminale verticillastra pauca, vagyis a tetőző virággömb alatt még néhány virágörv is van. — A *M. Schleicheri* OPIZ, 1831, tehát a *M. aquaticá*-nak kurta- és majdnem szívlevelű, nagyon szőrös, egész fehérű eltérése. OPIZ leírásából a foliis «subcordatis», valamint a corollis magnis is jobban ráillik a *M. aquatica* eltérésére, mint a *M. Henrici*-re. — **722.** *M. aquatica* L. 576, SzHW, a part mentén elszórva md. Sf *Phytoptus mentharius* CAN. gubacs csal., (SZÉPL. in lit.), a Sóstónál. Bf az *Erincum menthae* REQ. gyakori a levelén; — var. *pedunculata* PERS. Synops. II. 119, 1807, a dp, H; — var. *pseudopiperita* TAUSCH, in OTT Catal. 35, 1851, Bd-Tomaj és Kis-Eörs partján; — var. *M. Ortmanniana* OP. Naturalientausch 437, 1825, H nádasa körül. — *M. Lloydii* BOREAU, Fl. du centre de la France, ed. III. 507, 1857 (*M. brachystachya* β, *linnogenae* H. Br. i. h. 411) Sf és Kh nedves helyén. — *M. riparia* SCHREB. in SCHWEIGER et KÖRTE Fl. Erlang. II. 6, 1811, Kh, H, Tp nedves h. Itt a virágzata el is lombosodik, talán állatsértés miatt. — *M. umbrosa* OPIZ, Seznam 64, 1852, Kh, H nádasai körül, kivált Al Remete-völgyében. — *M. acuta* OP. Sezn. 65, 1852, (non *M. arvensis* var. *acuta* RCHB. Ic XVIII. 1858, 50, t. 85) H nádasa körül. — *M. purpurea* HOST Fl. Austr. II. 1831, 141, Kh kiszáradt h. Legfeltűnőbb eltérés a *M. Schleicheri* OPIZ, Nomenclator Bot. p. 30—31, 1831, (*M. aquatica* var. *calaminthifolia* Vis., Fl. Dalm. II. 1847, 185, *M. hirsuta* SzHW; cfr. n. 721), az egész part mentén. OPIZ növényét WIERZBICKI Kh-ről küldötte (BRAUX H. in lit.), F csaknem a *M. mollis* molyhával. — *β*) subvar. *subthermalis* BORB. exsicc, maxima, usqu. ntr. alta, foliis latioribus, magis cordiformibus, profunde serratis, Sf, Bg, Kh, Bd-Tomaj, Kövesd, Al árka s nádasa m. (*M. aquatica* *c*) *elongata* PÉCARD, Essai in Cat. Montluçon 153, Rev. monogr. 1878, 10, non TENORE Syll. 1831, 282 pro var. *M. macrostachyae* TEN.; — subvar. *fissidens* BORB. ined., simili modo ac *M. Schleicheri* albicanti-pubescentis foliis subcordatis, dentibus fissis aut plus minus iterum serratis. Sf, Szántód, T, Bd-Tomaj partján. — *M. limicola* STRAIL, Bull. de la soc. roy. de bot. de Belgique XXVII. 1887, 103, Sf, Fd, Kh meg a bd-i part nedves h. — **723.** *M. verticillata* L. Syst. nat. X. 1099, 1759, Bf nedves füves h. — var. *tortuosa* HOST, Fl. Austr. II. 1831, 142, Sümeg nedves h. (SZÉP R!). — **724.** *M. origanifolia* HOST, ibid. 142, Bf füves nedves h. — **725.** *M. parietariaefolia* BECKER, Flora 1827, 407, absque diagn., Fl. v. Frankfurt 225, 1828, var. *longibracteata* H. Br., Verhandl. zool.-botan. Gesellsch. 1886. 226, Gys, Kh völgyében. — *M. tenuifolia* HOST, Fl. Austr. II. 147, 1831, Kh völgyében. — **726.** *M. Austriaca* JACQ. Fl. Austr. V. 14, 1778, Kh nedves füves h. JACQUIN leírásában «maiore hirsutie» quam in *M. arvensi*, hihetőleg *minor* akart lenni, mert tovább a leírás sem kemény szőről szól, nem ilyen a rajz, sem nem ilyet gyűjteni a *M. Austriaca* eredeti termőhelyén. Hogy LINNÉ a *M. arvensis*-t «planta tota hirtá»-nak nevezi, szintén arra a gondolatra vezet, hogy JACQUIN a *M. Austriacá*-t kevésbé szőrösnek akarta mondani. — var. *chasmodonta* BORB. in lit. ad PACHER 1892, dentium foliarium excisura aperta, angulum rectum formante; foliis late ovatis, omnibus fere eiusdem magnitudinis, basi cuneatis utrinque hirtis. Gys, Kh, valamint Kőszeg és Doroszló (Nasvárm.) völgyében. — *M. multiflora* HOST, Fl. Austr. II. 1831, 147, a bűdöskúti völgyben. — *M. foliicoma* OPIZ, in DÉSÉGLISE: Menthae Opizianae II 1882, 20, Bull. de la soc. d'études scienc. d'Angers Récse, Kh Szgl nedves füves h. — *M. oblongifrons* BORB. ap. H. Br. I. c. 103, 1890, a bűdöskúti völgyben. — *M. polymorpha* HOST, Fl. Austr. II. 152, 1831, a bűdöskúti völgyben. — *M. pumila* HOST, ibid. 150, 1831, ugyanitt; — *M. pulegiformis* H. Br. I. c. 1890, 118, Récse nedves füves helyein. — var. *subvillosa* BORB. ined. (var. *hispidula* BORB. Orv. term.-vizsg. Munkálatai XXV. 1890/91, 491, et ap. PACHER,

in Jahrb. des naturhist. Museum von Kärnten, XXII. füz. 1893, 121, non BOREAU Fl. centr. Fr. ed. III. 1857, 507, nec POEPP. Fl. chil. exsicc.) a bűdöskúti völgyben. Foliis oblongo-elongatis, anguste serratis, subvillosis, omnibus fere aequalibus; pedicellis sparse pilosis. — **727.** *M. arvensis* L. 577, var. *nummularia* SCHREB. in SCHWEIGGER et KÖRTE Fl. Erlangensi II. 7, 1811, a bűdöskúti völgyben (*M. arvensis* SzHW). A *M. arvensis* Hab. 14, Zánka vidékéről szintén ide vagy az előbbiekhöz tartozik. — var. *diversifolia* DUMERTIER, Florula Belg. 1827, 49, a bűdöskúti völgyben. — **728.** *M. Pulegium* L. 577, SzHW, BORB. FK. 469, az egész part nedves iszapos h. — var. *villicaulis* BORB. Békésv. fl. 1881, 74, caule horizontaliter hirto, foliis serratis, supra pilosis glabrisve. Tp és Gys körül.

729. *Lycopus Europaeus* L. 21, SzHW, a «*Marrubium palustre glabrum*» ex BAUH. Pin. 230 idézete nyomán a tőalak a kopasztermetű var. *glabrescens* SCHMIDELY, Bull. soc. bot. Genève III. 128. A Balaton partján ritkább, Sf, Szántód, Bg, Kh, Szgl, Al, Ks; — var. *pubescens* BENTH. Labiat. 1833, 186, DC. Prodr. XII. 178 «caulibus obtusioribus foliisque valde nervosis utrinque (breviter) pubescentibus». A, Al, Sf, Bd, Kh partján, H; — var. *sublanatus* BORB. in PACHER-i, Nachträge zur Flora von Kärnten, 1894, 104. Caulis lanugine albicans, folia, quod formam attinet, ab illis typi non diversa, superiora utrinque angustata, supra intense viridia pilosa, subtus glaucescentia, praecipue nervis crassioribus villosis, inferiora basi pinnatifida. Lanugo caulis a *L. molli*, folia a *L. Europaeo*. A *L. molli* KERN. ÖBZ. 1866, 371, foliis elongatis, oblongo-lanceolatis, caule longius lanuginoso differt. Folia *L. mollis* abbreviata, dilatata, ovata, inferne latiora, basi breviter contracta, etiam inferiora breviter petiolata, caulis aequaliter foliatus, in var. *sublanata* superiora conspicue minora, lanceolata. Vd lápján, Al nádasá körül, Szgl, Tp nedves h. Budapesten az Angyalmezőn, Fužine körül, Kameral-Moravitzá, Zággráb és Divosello (Lika) hegyeinek nedvesein. — **730.** *L. exaltatus* L. fil. Suppl. 1781, 87, Arács szőllei kerítésénél (Rel. KIT. 113), Bf (SIGM. 47), Kh (KIT. Bar.) n. v.

731. *Salvia glutinosa* L. 26, «foliis cordato-sagittatis» Bd; — var. *hastata* BORB. ined. foliis hastatis, Récsé bokros h., Vászoly völgyeiben. — **732.** *S. Aethiopsis* L. 27, SzHW, SIGM. 48 (*S. patula* HILLEBR. 40, non DESF.), Téténytől kezdve a dp vasút töltésén gyakori, hihetőleg ez a terjesztője, de a keleti és bp mezein is md gyakran barangol (barlanglapu), Lepsény a Kajár sós h. (Rel. KIT. 113). Kertben is. — **733.** *S. Austriaea* JACQ. Fl. Austr. II. 1774, 8, Kh (SzHW, n. v.), A, Lepsény és Sf közt mezőn. — **734.** *S. pratensis* L. 25, SADL., SzHW, HAB. 17, füves mezőn md. Fd szép pirosvirágú (var. *rhodantha* BORB. ined.). Bf *Phytoptus (Bursifex) salviae* AM. gubacscsal a levelén; — var. *minoriflora* BORB. ined. (var. *parviflora* WILLK., non VAHL, cfr. ÖBZ. 1887, 260), floribus fere duplo minoribus, galea curvata. Kh és Szántód körül, mind a két helyen fehér virággal is, F, T. — **735.** *S. dumetorum* ANDRZ. in BESS. En. 3, 1822, F, Kh és T füves h. A «galea rectiuscula» jól kitüntet; különben hajlandó lennék a *S. pratensis* kisebb-virágú női példának tartani. A fentebbi var. *minoriflora* kétségtelenül a legközelebbi lánczszem hozzá a *S. pratensis* alaksorozatában. — **736.** *S. nemorosa* L. 1762, 35 (*S. silvestris* SzHW, HAB. 17, non L.), az egész Balaton mellékén bőven és uralkodó, még a somogyi part homokján is. Sz.-Jánoskóró; gubacsa ugyanaz, mint a *S. pratensis*-é; — var. *Banatica* WIERZB. in HEUFF. Enum 1858, 139, Szántód füves lejtőin, foliis latioribus, plusminus brevius petiolatis, basi cordatis, glabrioribus; — var. *albiflora* BORB. Vasvárm. 214, T, Bf; — var. *submollis* BORB. TTK. 1896, 45. Notis omnibus cum typo bene convenit, sed caulis patenter (non adpresse) pubescens, pilis diametro caulis conspicue brevioribus. Folia latiora, basi cordata, superiora quoque petiolata. T füves lejtőin. Budapest körül a Zugligetben, Sz.-Gellérthegyen, a Rákos füves mezőin, R.-Palota körül s a régi lóversenyterén. A *S. nemorosa* L. var. *submollis* szárának szétálló szőrezetéről a *S. villicaulis*-hoz (BORBÁS: A magyar homokpuszták növényvilága 1886, 83) hasonlít, de az utóbbi sokkal jobban eltér a var. *submollis*-tól, mert a *S. villicaulis*-nak (*S. amplexicaulis* RCHB., NEILR., HEUFF., non LAM.) csak a legalsó levele nyeles, a többi nyeletlen, tompább, nem deres, a visszája, valamint a szárá, hegyelevelé, kelyhe, szirma hosszúbolyhú, úgy hogy a virágzata szürkéklik,

örvei összefolynak, virága valamivel nagyobb. Ez a nagyfokú szétálló bolyhosság egészen a korolláig, s a gyűröttbodros levél a *S. Danubialis*-on, a *S. villicaulis* és *S. pratensis* orsovái ivadékan is meglátszik, de a *S. Danub.* kelyhének felső ajaka kurább az alsónál, s a termete inkább a *S. pratensis* felé hajlik, foliis cordato-oblongis, magis ac in *S. silvestri* rugosis, obtusioribus, Corolla magnitudine *S. silvestris*. — A *S. amplexicaulis* LAM. Illustr. I. 1791, 68 ismeretlen kerti növény. — **737.** *S. silvestris* L. (*S. pratensis* × *nemorosa*; *S. elata* HOST. 1827, non POIR. 1804, *S. ambigua* ČELAK., non SALISB. 1794, *S. nemorosa* SZHW, non L.), Bd-Tomaj temploma, Bf, Szgl, Szántód rétjein; — var. *maioriflora* BORB. ÖBZ. 1889. 234, Bf, — var. *pterotoma* BORB. ined. foliis pinnatilobis, Bf. — **738.** *S. verticillata* L. 26, SZHW, HAB. 17, ház körül a bakonyi parton, flore albo atque roseo ad Szgl; — var. *polytoma* BORB. TTK. 1894. 235, ÖBZ. 475. Villosa, foliis lyratis, paribus pinnarum 2—3-nis, oppositis alternisque, una cum segmento terminali maximo, argute atque lacero-dentatis Inflorescentia albicanti villosa. Al, Békás-Megyer hegyein, ritka.

739. *Origanum vulgare* L. 590, SZHW, a bp bokros erdő h. gyakori; — var. *chlorophyllum* BORB. Bot. Centralbl. XVII. 1884, 370, Vasvárm. növ. 214, Kh erdeiben; — var. *Barcense* SIMK. Erdély 441, 1887, VB, Bf, Bd és Kh hegyein, inflorescentia quam in typo densiore, bractae paulo maiores (var. *puberulum*? G. BECK Fl. N.-Ö. 993).

740. *Thymus subcitratus* SCHREB. in SCHWEIG. et KÖRTE Fl. Erl. 1811, II. 18; (*Th. montanus* var. *Danubialis* SIMK. Ak. Közl. XXIV. 10, 1891, 598) Kh hegyein (SZENCZY, BORBÁS-nál: Közép-Európa... kakukfüvei 1890, 69; old.; *Th. montanus* ÁRV. non W. et KIT.), a Bd tetején bőven, a nagy fűben nagyobbra nő, nagylevelű, Rf, Vállus, Récese. A Bd. *Phytoptus serpylli* AM. gubacsos; — var. *leucocosmus* BORB. ined. (*Th. candidus*? SZHW) corolla alba, a Bd, Vállus hegyein. — **741.** *Th. Chamadrys* FR. Nov. 1814, 35, Kh füves partmellékén. — **742.** *Th. effusus* HOST, Fl. Austr. II. 1831, 137, var. *Kapela* BORB. Symb. Thym. 1890, 79, a Bd (*Th. acicularis* SZHW, non W. et KIT.). — **743.** *Th. collinus* M. BIEB., Fl. T.-C. III. 1819, 401 (*Th. Serpyllum* SZHW, HAB. 17, non L.), Kh-től (HUTTER, BORB. id. h. 86) Ks-ig a bp füves lejtőjén, Vállus és Sf is, Bf *Phytoptus (Calycophora) serpylli* AM. gubacsos; — var. *subhirsutus* BORB. et BR., Vasv. növ. 1887, 217, VB, Bd, Szgl, Kh hegyein, Sf keskenyebb levéllel, foliis lineari-lanceolatis, aut simpliciter lanceolatis. — **744.** *Th. praecox* OP. Naturalientausch 1823, 40, Kh (SZHW), Szgl vára, A, VB, Ks; — var. *spathulatus* OP. Nat.-Tausch 1824, 105, SzK, VB, Bf, Szgl vára, Kh hegyein. — **745.** *Th. Marschallianus* WILLD. Sp. pl. III. 1800, 141, BORB. id. h. 99 (*Th. Serpyllum* f. *Pannonicus Marschallianus* (sic) SIMK. 189), füves h. md; — var. *latifolius* M. BIEB. Fl. T.-Cauc. II. 1808, 59, a bp, Kt. — **746.** *Th. glabrescens* WILLD., Wilde Baumz. 1811, 507 (*Th. angustifolius* SZHW, non PERS.), Ks-től Bf-ig elszórva, Kh, Bg. — **747.** *Th. lanuginosus* MILL. Dict. 1768, n. 8, Kh (SZHW), T (*Th. hirsutissimus* Rel. KIT. 113, BORB. i. h. 102—103), Bf, VB és SzK hegyein; var. *Th. sparsipilus* BORB. i. h. 1890, 94, T. — **748.** *Th. angustifolius* PERS. Syn. II. 1807, 130, a márkói erdőben (PILLITZ); cfr. n. 746.

Th. Wierzbickii OP., SZHW, ismeretlen.

749. *Calamintha villosa* PERS. Syn. II. 1807, 131, sub Acino (*Acinos vulgaris* SZHW, *Calamintha Acinos* HAB. 16), száraz mezőn, tarlóban md. — **750.** *C. intermedia* BAUMG. Enum. Transs. II. 1816, 184, sub Melissa (*C. silvatica* BROMFIELD in Engl. Bot. t. 2827, 1849; a júliusi virágzás (= *Th. Calamintha* SZHW, non-al.) egyszerűbb, nem nagyon ágas, kevésvirágú; a későbbi sokkal ágasabb (*C. officinalis* HAB. 16, *Th. et Melissa Nepeta* SZHW, non al.; v. ö. 297. o.), Al, VB, SzK, A (Koloska), T, Rf, a Bd, Kh hegyein, Büdöskút felé, a Csapi-hegy, Tátika, Szántó (PIERS) erdejében. Virága 15 mm., SzK körül 2 cm. hosszú.

751. *Clinopodium vulgare* L. 587, SZHW, HAB. 11, 16, a bp md.

752. *Melissa officinalis* L. 592, Vászoly és Aszófő közt árnyékos völgyben, néhol kertbe ültetik.

753. *Brunella* (aliis *Prunella*) *vulgaris* L. 600, SZHW, nedves h., gyümölcsösben md. — **754.** *B. pinnatifida* PERS. Syn. II. 1807, 137 (*B. laciniata* elatior Salis

MARSCHL. Flora 1832, 2. Beil. 18¹⁾, Kh, Vállus, F füves h., ritka; — var. *angustisecta* BORB. Vasvárm. 219, Kh vadas kertjében, ritka — 755. *P. laciniata* L. 600, Rel. KIT. 6. SzHW, a bp md. — 756. *B. dissecta* WENDEROETH, Schrift. der Gesellsch. . . zu Marburg, 1831, 49 (*B. bicolor* G. BECK), A, Vállus hegyein ritka. Az országban elszórva szintén terem: Krassova állomása, Kolosvár (Szénafű, BORB. 1878), Hosszú-aszó (BARTH indeterm.); a var. *variabilis* G. BECK, Zool.-bot. Gesellsch. 1882, 186, Krassova, Stajerlak, Szegszárd (HOLLÓS), Hűsvölgy Budán, Ostária. — 757. *B. grandiflora* L. 600, A, Vállus hegyein.

758. *Scutellaria galericulata* L. 599, SzHW, nedv. h. md, a déli parton gyakoribb, egész a vizig behat. Vd, Kt medenczéjében. A hévizi példa kopasz, a boglári és szántódi aprószőrű (var. *pubescens* BENTH. Lab. 1834, 697, at vix in Europa!) — 759. *Sc. hastifolia* L. 599, Kh (SzHW), VB nedves h. — 760. *Sc. Columnae* ALL. Fl. Pedem. 1785, I. 40, a Malomvölgy bokros helyein, SzK határában.

761. *Nepeta cataria* L. 570, SzHW, SIMK. 189, ház körül szálonként md; Szgl árnyéokban jóval nagyobblevelű. — 762. *N. Pannonica* L. 570, Kh magasabb vidékén (*N. nuda* et *Pannonica* SzHW, non L.), Balla pusztá fölött az erdőben (PILLITZ).

763. *Glecomi nova* WINTERL, Index 1788 (*G. hirsuta* W. et KIT. t. 119, 1802, SzHW, SIMK.), bp füves, bokros és erdős h. md, — var. *lamiiifolia* SCHUR, Sertum, 2237, 1853, Enum. 533, BAENITZ Herb. Europ. 7310, erőteljes nagy példák, *Lamium* módjára megnyúlt nagyobb levelekkel, a Bd tetején, itt tele van *Aulax glecomae* HART. (macskagumi, m.-töki, m.-gödölye) gubacsos, s olyan szőrös mint a tápláló füve (TTK. 1893, 246): Bf, A bokraiban; — var. *brachytricha* BORB. ined. Cum *G. Pannonica* mox sequente, quod habitum attinet, bene convenit, at calycis dentes *G. hirsutae* referunt, a qua foliis fere glabris, una cum caule et petiolis sparse breviterque pilosis differt, pilis diametro caulis brevioribus, Gys völgyeiben. — 764. *G. Pannonica* BORB. (*G. hederacea* < *nova*) TTK. 1897, 378, SCHULTZ, Herb. norm. nov. ser. XXXV. 3458, 148, 1898. Caulis rigidus, una cum petiolo margineque foliorum more *G. novae* villosus, quacum, calycis dentibus exceptis, bene convenit, habitumque eius bene refert. Folia inferiora reniformia crenata, superiora paulo maiora, cordiformia, grosse dentata, illis *G. hederaceae* typicae paulo maiora. Dentes calycis ovati, in aristam acuminati, tubo triplo breviores, ut in *G. hederacea*, non subulato-acuminati, neque elongati ut in *G. nova*. Gys völgyeiben, a szülők közt. A kehely fogát tekintve a *G. hederacea*-val megegyező, de egyéb bélyege inkább a *G. hirsutae*-é. A *G. hederacea* var. *villosa*-val (KOCH, Synops. I. 1837, 563, valamint a *G. heterophylla*-val OP. alig egybevágó, ez a kettő aligha hybrid-eredetű. Van t. i. a *G. hederacea*-nak eltérése, mely OP. leírásának (Naturalien-tausch 1824, 61, REICHENBACH Fl. Germ. excurs. 316) megfelel, de a *G. hirsuta*-hoz semmi köze, csak szőrösebb, vagy REICHENBACH és NEILREICH (Fl. v. Nieder-Österr. 496) szerint éppen kopaszodó, felemáslobbú. — 765. *G. hederacea* L. 578, SzHW, SIMK. kissé nedves h., gyümölcsösben md; — var. *micrantha* BOENX. in RCHB. Fl. Germ. exc. 1831, 316, Gys, Bd, a patacsi major körül, a típusnak inkább női (gynodynamus) alakja; — var. *maior* GAUD. Fl. Helv. IV. 1829, 46, az inkább hím alak, md; — var. *lobulata* KIT. Addit. 1863, 130 a nagyobb-, karéjkásabb- és kopaszlevelű eltérés, Gys, Bd, Szgl. A *G. globulata* HAZSL. Magyarhon edényes növ. 238, sajtóhiba útján, a leírás nyomán a *G. nova*-hoz, a *G. rigida* ROCHEL, melyet KERNER a *G. hirsutae*-hoz vont, SCHULT. Österr. Fl. II. 1814, 133 szerint a *G. hederacea*-hoz tartozik. Valamennyin él az *Aulax glecomae* gubacs.

766. *Dracocephalum Austriacum* L. 595, Bf erd. (SIGM. 47, Kh (SzHW), n. v.

767. *Melittis melissophylla* L. 597, SzHW (*M. grandiflora* SzHW, an SM.?), televényesebb erdőben Bf (SIMK.), Bd, Gys, Kh.

768. *Lamium amplexicaule* L. 579, SzHW, SIMK., mezőn md; a Bd 1897. szept. 2. zár vaporzó (clandestinus flos) virággal. — 769. *L. purpureum* L. 579, SzHW, SIMK., md. — 770. *L. maculatum* L. 1763, 809, SzHW, SIMK.; var. *foliosum* CR. Stürp. IV. 258, 1769, G. BECK, l. c. 1019 (var. *australe* BORB. Budapest növ. 106, a

¹ «Caulis pedali. floritus plerumque violaceis.»

bakonyi part árnyékosabb hegyein md; a Bd a levele nagyobb is, nem foltos, csaknem kopasz (*G. lacvigatum* L.?). — *L. Orvala* L. Syst. X. 1759, 1099, Khv (SzHW, v. ö. BORB. ÖBZ. 1900, 227). — 771. *L. montanum* PERS. Syn II. 1807, 122, pro var. *Galeobdolon vulgaris*, a Bd, Kh hegyi erdeiben (*G. luteum* SzHW, non HUDS.); — var. *brachyodontum* BORB. Foliis superioribus elongatis ad *L. montanum* pertinet, differt calyce glabro, dentibus abbreviatis, triangularibus, spinula brevi terminatis, margine ciliolatis. Kelyhe azt a talán régiebb közös sajátságot őrizte meg, hogy az ajakosak némely génusza (*Mentharum campano-* et *truncalyces*, *Ballota nigra* és *B. foetida*) hosszabb- és kurtábbfogú kehelylyel hozza létre fajait. A Bd nyílt helyén ritka, Békás-Megyer, Buda. A havasi *L. Galeobdolon glabrescens*-t G. BECK, Fl. v. Süd-Bosn. 144 pontosan nem írja le, hogy fűvünket vele összehasonlíthatnám. Lehet, a kurtábblevelű *L. Galeobdolon*-hoz, a mienk a *L. montanum*-hoz tartozik, levele szőrös. A *G. montanum* kelyhe egészen szőrös, a foga áralakú.

772. *Leonurus cardiaca* L. 584, SzHW, falu és ház környékén md. — 773. *L. (Chaiturus) marrubiastris* L. 584, Kh (SzHW), Hegymagasi, T; — var. *longifolius* BORB. ined., foliis duplo triploque longioribus, basi longe cuneatis; petiolis verticillastra longe superantibus. *Mentham parietariaefolium* quodam modo in mentem revocat. A patacsi major környékén Szgl.

774. *Galeopsis ladani* L. 579, munkált földön Récese, Bakónak (BORB. Term.-r. Füz. 1893, 68), Kh (SzHW), Vd, Dörgicse és Vászoly közt, Bf (SADL.). — 775. *G. caulescens* SCHULT. Obs. 1809, 108 (*G. angustifolia* Aut. Hung., non EHRH.) Kh (SzHW), Vanyarcz, Sf, Ks mezein (BORB. id. h. 67), Vászoly és Dörgicse közt; — var. *Balatonensis* BORB. Term.-rajzi Füz. XVII. (1893), 66, Kh (SZENCYI in BRIQUET Monogr. Galeops. 249, sub *G. orophila* BRIQ., non TIMB.-LAGR.), A, T (BORB. i. h. 66), Vd körül. — 776. *G. grandiflora* L. Fl. succ. 1755, 204, pro var. *G. tetrahit* (var. *cannabina* L. Mant. II. 1771, 411, SzHW; *G. speciosa* MILL. Dict. 1768, nr. 3), Bakónak és Csapi erdeiben (BORB. l. c. 69), Kh; — var. *glabrata* BORB. i. h. 69, a Csapi-hegy erdejében; — var. *crenifrons* BORB. i. h. 69, u. i.; — var. *gynodynanua* BORB. 70 (var. *parviflora* KNAF, non LAM.), H árnyékos h. — 777. *G. pubescens* BESS. Fl. Galic. II. 1809, 27, A völgyében (BORB. i. h. 71), Al, Szgl, Gys, Kh, Tp.; — var. *homotricha* BORB. i. h. 71, A völgyében; — var. *glandulosa* RECHB. Pl. Crit. I. 1823, 41, a Bd ritka; — var. *setosa* SCHUR, En. 1866, 537, Vanyarcz, Bd (BORB. i. h. 72), Al és Gys, Csapi-hegy. — 778. *G. tetrahit* L. 579, Kh (SzHW); — var. *G. silvestris* SCHLECHT. Fl. Berol. 1823, 320, Koloska völgyében A. — A dagadtszárú *Galeopsis* gyakran juhnyájjal terjed, itt ritka, mert a pásztorélet korlátolt.

779. *Stachys Germanica* L., SADL., SzHW, HAB. 14, mezőn szálonként terjed md; Z.-Sz.-Andrásnál (PIERS.); puha levelével a nép a sebet borogatja (BORB. TTK. 1897, 437). — 780. *St. silvatica* L. 580, SzHW, a bp sűrűbb erdejében, a Csapi-hegyen; — var. *pycnotricha* BORB. Magy. orv. és term.-vizsg. Munkálatai XXI. 1881, 313, Vasvárm. növényföldr. 222 (var. *to mentosa* WAISB., Kőszeg növ. 1891, 88, non GAT.), VB, A, Büdöskút erdejében. — 781. *St. palustris* L. 580, SADL., SzHW, az egész partmelléken; — var. *segetum* HAGEN: Chloris Borussica 1820, 218, a sűrűbbmolyhos-levelű alak gyakoribb, Kt, Tót-Szent-Pál, Récese, Vd is; — var. *Borbásii* SABR., in lit. 1891, TTK. 1896, 45. «A typo sat invariabili differt spica florali valde elongata, verticillastris 15—20 composita, floribus obscurius rubris, et foliis anguste linearibus (non lanceolatis ut in typo), profundius serratis, conspicue petiolatis, 8—12 cm. longis, 1—1½ cm. latis.» Al meg a Bd partján, júl., aug. — SABRANSKY növénye Vajnor (Weinern) határából, Pozsonymegyéből való, de terem Budán, a nádorkert környékén, Csepel-Ujfalunál (TAUSCHER), Glozsán mellett (SZTEHLO). Internodia rhizomatis tuberoso-incrassata, ut rhizoma quasi moniliforme sit. Internodia rhizomatis *S. palustris* in campo Rákos haud crassa. — 782. *S. annua* L. 573, sub *Betonica* SADL., SzHW, HAB. 17, száraz mezőn, kivált tarlóban md gyakori, Hegymagasinál, Kh ikerlevéllel is. — 783. *S. recta* L. Mant. I. 1767, 82, SzHW, HAB. 11, 17, SIMK., száraz, sziklás lejtőn, mezőn, réten md; — var. *leio-stachys* BORB. Budap. növ. 1879, 107, calyce fere glabro (*S. glabrata* SIMK. Erdély

1887, 450), Bf; — var. *angusta* BORB. TTK. 1884, 158, calyce dense piloso, foliis angustis linearibus, lineari-lanceolatisque. Sf mezein.

784. *Betonica officinalis* L. 573, SzHW (*B. nutans* KIT., SADL.), a bp száraz hegyein md; — var. *glabrata* KOCH, RÖHL. D. Fl. IV. 1833, 279, a bd-i öböl rétjén (*B. off.* HAB. 12); — var. *B. Danica* MILL. Dict. VIII. 1768, nr. 2 (*B. stricta* AIT., SzHW), A, Bf, Bd, Kh, H közt.

785. *Sideritis montana* L. 575; Rel. KIT. 6, 113, HAB. 11, 17, SzHW, hegyen, mezón md, H, Alsó-Páhok (PIERS!). A szélellenző, tetején levelesebb var. *comosa* ROCH. Flora 1835, I. Intell.-bl. 66, HEUFF. En. 144, BOISS. Fl. or. IV. 707, T, Bf.

786. *Marrubium vulgare* L. 583, SzHW, HAB. 11, 13, 17, md, falu, ház körül, udvarban. — **787.** *M. remotum* KIT. in SCHULT. Österr. Fl. 1814, II. 161, SzHW, (*M. paniculatum* DESR. in LAM. Encycl. III. 1789, 716, ob synonym. CLUSII citatum, RCHB. Pl. Crit. III. t. 473, *M. Pannonicum* RCHB. Fl. exc. 1831, 325) falu környéken: A (Rel. KIT. 114), Bf, T, Dörgicse, Bd-Tomaj, Szgl, Bg, Vd, Tp. A *M. remotum* i. h. a hallei (WORMSLEBEN!, 255. o.) és pécsi *M. peregrinum*-on épült fel. Mind a kettő megvan nekem, A-on is sokat megnéztem és gyűjtöttem. Kurtább- és merevebb-ágú, különösen a virágörvek alatt levő levelek a virágörveknél csak kevéssel hosszabbak, épp úgy, mint némely örves *Mentháé* (104. o.). Termete, valamint a bélyege is inkább a *M. peregrinum*-éval egyezőbb. KITAIBEL herbariumában e néven nincs meg. Az aljától kezdve vesszősebb, hosszú-ágú alak, mely a *M. vulgaré*-hoz hasonlóbb, *M. intermedium* néven van KITAIBEL herbariumában (fasc. XVIII. 4). Még pedig ez sem egészen egyező, hanem két példa hosszúlevelű (foliis oblongo-elongatis), a virág alatt levők az örveknél 3—4-szer hosszabbak, nem kerekded lapoczkafarmák. Alsóbb levele széles, elliptikus. Ága a *M. remotum*-énál jóval hosszabb, kevésbé merev. Ez a *M. deficiens* v. *M. intermedium* Rel. KIT. 114, a «foliis angustioribus» is ezt igazolja. Dentes calycini stramineo mucronati, tubo duplo breviores. A, Bf, Bd-Tomaj, Szgl körül, továbbá Gubacson és Soroksáron, (TTK. 1875, 132). A másik alak = *M. remotum*. — **788.** *M. peregrinum* L. 582. (excl. var. β , quae = *M. Creticum* MILL. Dict. VIII. 1768 no 3) Rel. KIT. 113, SzHW, HAB. 12, 13, 17 (*M. paniculatum* DESR. in LAM. Encycl. III. 1789, 716, pro max. parte; var. *angustifolium* KOCH Syn. 1837, 571) falu körül száraz h, md. A *M. paniculatum*-ot autóra az ötkehelyfogasak közé sorozta, azért *M. remotum* nem lehet, csak CLUSIUS citálása vonatkozik ide; — var. *longifolium* BORB. ined. Általában hosszú és vékonyabb levelű; a molyha is sokkal gyengébb és vékonyabb, levele többnyire hosszas, megnyúlt, a virágok alatt levő is ilyen, csak kisebb és keskenyebb, a virágoknál 3—4-szer hosszabb. A virág örvei egymástól távol esnek. Szélellenző¹ alak; — Szgl erdejében, de Kis-Terennén és Temesmegyében Károlyfalva körül is.

789. *Ballota nigra* L. 582, SzHW, HAB. 16 (*B. ruderalis* FR.), falu, ház körül a száraz parton md; — var. *subvillosa* BORB. ined. breviter atque horizontaliter reflexeque villosa [var. *hirta* G. BECK l. c. 1020, non KOCH, RÖHL. Deutschl. Flora IV. 294, 1833, cuius planta ad *B. albam* L. (*B. foetidam* LAM.) pertinet] A, Rf, a Bd, Szgl, Tp, Récsé körül, Bpestén a Zugligetben, a Rákoson; — var. *urticifolia* ORTM. in Op. Nat.-T. 1828, 657, Bd, Bf, árnyékos helyein. — **790.** *B. submitis* BORB., TTK. 1894. 235, ÖBZ. 1894, 475. Folia subrotunda vel subrotundo-ovata, obtuse crenata, illis prioris paulo minora. Cuspis dentium calycinorum glandulosorum abruptim emergens, brevior est, quam dens ipse latiusculus, minus pungens, ideoque planta mitior quam *B. nigra*. Media quasi inter *B. foetidam* et *B. nigram*, a priore foliis crenatis et cuspidate dentium calycinorum longiore, a *B. nigra* autem foliorum forma atque eorum crenis, nec non calycis dentibus brevioribus, breviusque cuspidatis diversa. Cuspis calycina magis abruptim ac in 789. emergens, neque tamen adeo ac in *B. foetida* abrupta. A Bd és Rf útmellékein. Minthogy rövidebb és kevésbé szúrós kehelyfogaival nem olyan jól tapad, nehezebben hurocsolódik szét, mint a *B. nigra* tőalakja, ezért ma már úgy látszik kis területre szorult.

791. *Teucrium botrys* L. 562, A (Rel. KIT. 114), Bf, T (SIMK. 189), Kh (SzHW),

¹ V. ö. Erdélyi Múz. Egy. Értesítő XXI. 1900, 249. stb.

Gys hegyei aljában elszórva. — **792.** *T. scordium* L. 565, SzHW, var. *Panuonicum* WALLR. Linnæa 1840, 594 (non KERN. ÖBZ. 1863, 384) Bg, F, Kh, Bd, H, Tp, nedves h., vize m. — **793.** *T. chamaedrys* L. 565, HAB. 17, SzHW, a bp száraz köves, bokros lejtőin Büdöskútig; — var. *foliocomum* BORB. ined., a szélellenző alak, inflorescentia elongata, ad apicem usque foliis oblongis praedita. Fd száraz mezein. — **794.** *T. montanum* L. 565, SzHW, a bp. hegyein Al-tól T-ig (Rel. KIT. 114, HAB. 17) Bf *Lacometopus teucrii* Host. virággubacsos, Kh (SzHW), Sárkányerdő (HAB. 11), Gys; — var. *supinum* L. 566, Bf hegyein (Rel. KIT. 114) a soványabb, keskenylevelű eltérés.

795. *Ajuga reptans* L. 561, SIMK., SzHW, a bp erdős h; — var. *leucostachya* BORB. ined., SzK, VB corolla alba. — **796.** *A. Geuevensis* L. 561, SIMK. (*A. pyramidalis* SzHW, non L.), füves mezőn, lejtőn és tisztáson md. — **797.** *A. chamaepitys* L. 562, sub Teucro, SzHW, HAB. 16, a bp füves, munkált h. és lejtőin a kisvirágú, H, Páhk; — var. *grandiflora* Vis. Fl. Dalm. II, 1847, 222, Ks, Al, Bf. — **798.** *A. Laxmanni* L., Syst. XII, 1774, 439, sub Teucro, PILLER et MITTERP. It. t. 1. W. et KIT. Ic. I. 69, RCHB. Ic. XVIII, 35, a szélváró alak, a virágörv alatt kurtább tojásdad levelekkel (*Phleboanthe Laxmanni* TAUSCH) Akarattya és Kenese közt, az erdő szélén Kenesétől Füred felé (HILLEBR. 40), a mámai határ szőlői közt (Rel. KIT. 114) Al, VB bokros h. (ENTZ); — var. *isophylla* BORB. Erd. Múz.-egy. Ért. 1900, 249, folia infrafloralia ceteris vix minora, conformia, oblonga, flores superantia, hinc inde dentata. Veszprémm. (LÁNG, BENTH Lab. 697), VB, szélellenző eltérés.

51. család. *Verbenafélék, Verbenaceae.*

799. *Verbena officinalis* L. 20, falu körül elszórva md.

52. család. *Gubóvirágfélék, Globulariaceae.*

800. *Globularia collina* SALISB. Prodr. Chapel. 1794, 52, (*G. vulgaris* aut. Hung., Rel. KIT. 114, HILLEBR. 40, SzHW, non L.; *Gl. Willkommii* NYM. Syll. 1854, 140, *Gl. multicaulis* NYM. Consp. 608, non TEN. Syll. 1831, 68, lapsu calami vel typi pro *Gl. nudicauli* [non L.] orta, Jutastól Al-n át Bf-ig, Kh, Gys.

53. család. *Érdeslevelűek, Asperifoliaceae.*

801. *Heliotropium Europaeum*, L. 130, SzHW, PORT. s pedig a var. *gymnocarpum* BORB. Ak. Közl. XIV. 1876. 405, munkált h. md szálonként, Bd és T közt helyenként sereges (HAB. 13), mint az Alföldön. Z.-Sz.-András (PIERS, ÖBZ. 1893, 70).

802. *Cerintho maculata* L. 137, no 2, «maior, folia maculata, emarginata» a korábbi alak és *C. minor* L. 137, no 3, SIMK. elszórva szálonként md. Hegymagasi.

803. *Ouosma setosa* LEDEB. in PANDER's Beitr. zur Naturkunde aus den Ostseeprovinzen, 1820, I. 70, Fl. Alt. I. 1829, 181 (*O. calycina* STEV. apud. FISCH. et AVÉ LALL.: Index IX. semin h. Petrop, 1842, 81, nam descriptio bene quadrat, *O. calycina* STEV. Bull. soc. Mosc. XXIV, 1851, 588, nuculis diversis recedere videtur; cfr. BORB. Ak. Közl. XIV. 416 (Synon. *O. setosae*: *O. echioides* JACQ. Fl. Austr. III. t. 295, RÖHL. D. fl. II, 83, non L.; *O. calycina* KERN. ÖBZ. 1873, 161, *O. Visianii* STEV I. c. 1851. 592, non CLEM. in ATTI della 3. Riun. degli Seienz. ital. 519), T (KIT. Bar.), Kh (SzHW) Gys! ritka. — **804.** *O. uora* WINTERL. Index 1788, (*O. areuaria* W. et KIT. Ic. t. 279, 1811, HILLEBR. 40, SIMK., SzHW, a homokos parton, verőfényes lejtőn md, Szántód hegyén, H (PIERS ap. BORB. ÖBZ. 1893, 70) is.

805. *Echinum vulgare* L. 139, HAB. 16, SIMK. (*E. violaceum* SzHW, non L.) mező, útfélen md. — var. *Schifferi* LÁNG. Syll. II, 1828, 218, F mezőin. Az *E.*

Wierzbickii HAB. Catal. h. b. Pest 1827, RCHB. Fl. Germ. excurs. 1831, 336, az inkább női példa, korollába zárt hímekkel, Rf, Bd, Kh; — var. *laniflorus* BOHB. ined. Pilis foliorum maioribus, minoribusque mollioribus, magis adpressis, densioribus, ut tota folia albicarent. Flores flocco albo inflorescentiae densissimo emergentes. Bf hegy., a régi lóversenytéren Bpest. — 806. *E. altissimum* JACQ. Fl. Austr. V. app. 35, t. 16, 1778 (*E. Italicum b*) *Jacquinii* WINTERL. 1788, *E. Italicum* aut, ÁRV., Rel. Krit. 114). Száraz legelőn elszórva md, Bd n. v.; L.-Tomaj Tp közt! — 807. *E. rubrum* JACQ. Fl. Austr. V. 1778, app. 27, Kh hegyi réjtén (SzHW).

808. *Pulmonaria officinalis* L. 135, Kh (SzHW), Bd (SIMK.), Gys, VB, SzK erdeiben. — 809. *P. augustifolia* L. 135, Kh hegyi erdeiben (SzHW) n. v. — 810. *P. mollissima* KERN. Monogr. Pulm. 1878, 47, Bf! (*P. mollis* SIMK., non WOLFF), SzK, VB a Malomvölgyben, Veszprém erdeiben, Bd.

811. *Lithosperatum arvense* L. 132, SzHW, SIMK., száraz mezőn md, de meglehetősen elszórva. — 812. *L. officinale* L. 132 SzHW, Rel. Krit. 7, Addit. 132, száraz, bokros helyen, szőlők közt, ligetben md, de rendszeren szálonként. — 813. *L. purpureo-coeruleum* L. 132, SzHW, SIMK., hegy és völgy bokraiban a bp.

814. *Nounea pulla* L. Syst. X. 1759, 916, sub Lycopside, SzHW, SIMK., száraz mezőn, lejtőn md; — var. *maioriflora* BOHB. Vasvárm. növ. 224, Bg, Bf, Gys.

815. *Lycopsis arvensis* L. 139, Kh mezein szálonként ritka.

816. *Anchusa officinalis* L. 133, SzHW, száraz mezőn, lejtőn md. — 817. *A. Italica* RETZ. Obs. I. 1779, 12, SzHW (*A. paniculata* AIT. Hort. Kew. I. 1789, 177, SzHW), Bf fölhagyott és munkált h., ugaron bőven! (PORT., SIGM. 47), Akali, Kh.

818. *Myosotis palustris* L. 131, SzHW, «foliis glabris» és *M. glabra* DILL. Giss. 67, de itt a levélnek nem teljes kopaszága, hanem a borzas *M. arvensis*-szel szemben csaknem meztelensége vagy kevés szőre értendő (*M. virginea* KITTEL, Taschenb. 1844, I. 421), víz és séd mentén elszórva md; H és Récese; — var. *uenuor* KIT. i. h. 1844, I. 421, Sf, Szgl, H. — 719. *M. silvatica* (EHRH. herb. nr. 31, 1732) Beitr. V. 1790, 176 pro var. *M. scorpioidis*; HOFFM. Deutschl. Fl. I. 1791, 61), Kh (SzHW), Veszprém és Jutas hegyein és völgyeiben! — 720. *M. suaveolens* W. et KIT. in WILLD. Enum. h. Berol. I. 1809, 176 (non POIR. in Encycl. meth. suppl. IV. 45, 1816; *M. odorata* POIR. i. h. 44; *M. silvatica* SzHW?, BOHB. TTK. 1896, 336). Kh, Gys kopaszodó tetőinek porladozó sziklás h., itt-ott bőven. A Balatonmellék flórájának egyik jellemző faja, mint alpesi maradvány. Ma kiválóan Istria, Horvátország és Dalmátia magasabb bércein nő, s az innen eredő példákkal egybevág. Keskeny és sűrű-szűrű, szürkélő levele, zömök termete, szürkészőrű kurta virágzata, nagyobb szirma és kelyhe (mely zygomorphiára hajlandó és sűrű szürkészőrű, s a virág nyelével csaknem egyforma hosszú, nyitott), valamint keskeny és hosszúnyelű alsó levele is jól elválasztja a *M. silvaticá*-tól. Az elterjedése zömétől messzeszakadt kh-i alacsonyabb termőhely magasságában a *M. suaveolens* Horvátországban is nő, egész a havas csúcsig. — 821. *M. arvensis* L. 131 (*M. intermedia* LINK, Enum. horti bot. Berolin. I. 164, 1821), száraz mezőn, lejtőn md, Récese, Veszprém; — var. *gymnosperma* G. BECK, Fl. v. N.-Ö. 971, 1893, Jutas, Gys völgy. — 822. *M. collina* EHRH. Beitr. V. 1790, 177 pro var. *M. scorp.*; HOFFM. Deutschl. Fl. 1791, 61 pro var. *M. arvensis* (*M. hispida* SCHLECHT. pat. Magaz. d. Gesellsch. naturf. Fr. in Berlin, VIII 1818, 230), Bg, T (SIMK.), Gys, Kh, Récese száraz mezein, völgyeiben, füves lejtőn, a Bd kőkapujában. — 823. *M. versicolor* PERS. Synops. I. 1805, 156, pro var. *M. arvensis*, Récese völgyeiben. — 824. *M. ramosissima* ROCHB. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 366, testibus R. et SCHULT. Syst. veg. IV. 104 et RCHB. ap. STURM (*M. stricta* LINK En. h. b. Berolin I. 1821, 164; *M. stricta* var. *multicaulis* RCHB. in STURM D. Fl. H. 42, 1822; *M. arvensis* SCHRAD. in SCHULTZ Fl. Starg., Suppl. 1819, 12, R. et SCH. i. h. IV; *M. arvensis* SzHW!), Bf (SIMK.), VB, Bg, Gys, Kh száraz mezein. — 825. *M. sparsiflora* MIK. in HOPPE Taschenb. 1807, 74, Bf (SIGM. 47), T (SIMK.), Kh (SzHW) völgyeiben és erdeiben.

826. *Symphytum officinale* L. 136, SzHW, SIMK., nedves h. md; — var. *Bohemicum* SCHM. Fl. Böhm. III. 13, 1794, fl. alb. Vd. — 827. *S. tuberosum* L. 136.

SzHW, SIMK., a bp televényes erd. md; — var. *longifolium* G. BECK, Fl. Südbosn. 132, 1887 (*S. angustifolium* KERN., non OP.), Kh, Bd sűrűbb erdeiben.

Borago officinalis L. 137, kertből elvadul (Kh, A).

828. *Cynoglossum officinale* L. 134, SzHW, füves h. md. — **829.** *C. Haenkei* SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 361, R. et SCHULT. Syst. IV. 74, 757, cfr. ibid. opinionem sub *C. silv.* (*C. pictum* SCHULT. 362, SADL. Fl. c. Pest. 1825, 160, HAB. 16, non AIT., 51. ábra; *C. cheirifolium* WINTERL, non L., *C. Hungaricum* SIMK. Term.-r. Füz. 1878, 151, 1885, 27), VB-től Rf-ig bokros lejtőn. A *C. pictum* AIT. Hort. Kew. ed 2, vol. I. 1810, 291 csekély átfomálódása, a nem messze eső földrajzi elterjedés (magyar és horvát tengerpart) is igazolja. Termésgerezdje lapos, nem domború, mint a *C. pictum*-é. SIMKOVICS első ízben mint valami különöset, a *C. Nebrodensis*-hez, másodízben a közönséges *C. officinalé*-hoz hasonlította. V. ö. TTK. 1896, 651—52.

830. *Asperugo procumbens* L. 138, SzHW, falu, kerítés m. md.

831. *Lappula lappula* L. 131 sub Myosotide (*L. echinata* GIL. 1781, *Echinosperrmam lapp.* LEHM. 1818, SzHW), száraz mezőn md; — var. *pedunculata* OP. in BERCHTH. Ökon. Fl. Böhm. II. 2, 1838—39, 152, sub *Echinosperrmo*, Bf hegyein; — var. *leucochaeta* BORB. ined., tota albo-villosa, praecipue inflorescentia cum calyce dense albicat; calycis laciniis bracteisque anguste linearibus (*L. barbata*? MENYH. Kalocsa 120, vix M. BIEB.), VB hegyein, T partján (118. o.). — **832.** *L. heteracantha* LED. Suppl. ind. sem. h. Dorp. 1823, 3, sub *Echinosp.*, Ks, VB, Bf, Bd szőllei közt.

54. család. Hajnalkafélék, Convolvulaceae.

833. *Convolvulus arvensis* L. 153, SzHW, HAB. 16, mezőn md; — var. *sagittae-folius* FISCH. Cat. h. Gorenk. 1812, 28, a Bd körül. — **834.** *C. sepium* L. 153, SzHW, a nádon, nádas szélén, sövényen md. — **835.** *C. Cantabricus* L. 168, Rel. KIT. 115, PORTENSCHL., ÁRV., WIERZB. 12, a bp füves lejtőin md, csak a Bd n. v.

836. *Cuscuta Europaea* L. 124 a, Kh (SzHW), Bd tövében a Hableánynál (BORB. Ak. Közl. 1893, 557), *Lycium*-on, *Sambucus ebulus*-on, *Bryonia albá*-n, Szgl várán, földi bodzán (*C. Solani* HOL. ÖBZ. 1874, 304), Füred hegyein. — **837.** *C. Epithymum* L. 124, SIMK., nagyon különböző fűvön és cserjén F, Kh (*Helianthemum Fumaná*-n), Gys (*Cytisus aggregatus*-on, *C. nigricans*-on, *Anthoxanthum odoratum*-on), Récese (*Artemisia vulgaris*-on, *Galium Mollugo*-n), Ederics, Szgl, Bf (*Euphorbia cyparissias*-on, *Inula Germanicá*-n, *Medicago falcata*-n, *M. lupuliná*-n, *Bromus commutatus*-on), A (*Salvia nemorosá*-n, *Bromus squarrosus*-on, *Medicago falcata*-n, *Alyssum calycinum*-on, *Thymus Marschallianus*-on, *Anthemis Austriacá*-n, *Arenaria serpyllifoliá*-n), Al, Ks (*Centaurea Scabiosá*-n, *Medicago falcata*-n), Szántód körül (*Salvia nemorosá*-n), tehát a tápláló fűben nem válogató. — **838.** *C. Trifolii* BABINGT. The Phytol. I. 1843, 467, Dörgicse réjtjén, lóherén.

55. család. Csucsorkafélék, Solanaceae.

Nicotiana rustica L. 180, *N. tabaci* L. 180, ritkán termesztik, *Nycandra physalodes* L. 181 sub *Atropa*, SzHW, kertben, de Kh, Tp közt elvadul. Perui-eredetű. *Capsicum annum* L. 188, néhol rövid időre elvadul, *Solanum tuberosum* L. 185, *S. lycopersicum* L. 185, ültetve.

839. *Datura stramonii* L. 179, SzHW, gazos h. md, még Búdöskútnál is.

840. *Hyosciamus niger* L. 179, biennis, SzHW, HAB. 12, gazos h. md, Búdöskút! — var. *agrestis* (annuus) KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 383, Kh (SzHW), Bf, — *H. albus* SzHW (non L.) valószínűleg a *H. pallidus* KIT. in WILLD. En. pl. h. Bero-lin. 1809, 227, n. v.

841. *Scopoliella Carniolica* JACQ. Observ. I. 1764, 32, t. 20, sub *Scopola* (sic!;

Hyosc. Scopolia L. Mant. 1767, 46, SCHULT. Ö. Fl. 1794, 109; *Scopolina atropioides*¹ SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 383), Khv (SzHW) n. v.; Sz.-Tamás, Kaposvártól délre (Kir. Bar.).

842. *Physalis alkekengi* L. 183, SzHW, SIMK. a bp bokros, ligetes h.

843. *Solanum nigrum* L. 186, SzHW, HAB. 17, elhagyott s művelt h. md. —

844. *S. villosum* L. 186, pro var. *Solani nigri*, cum cit. *Solanum annuum* hirsutius, *baccis luteis*, DILL Elth. 366, SzHW (*S. flavum* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 394, *S. nigrum* b) *luteum* NEILR. Fl. v. N.-Ö. 535, 1859), Bf, Bd, Szgl, Dias, Kh, H, Bg elhagyott h., út mentén, szőlőben. — 845. *S. alatum* MOENCH, Meth. 1794, 474 (*S. miniatum* BERNH. in WILLD. Enum. h. Berol. 1809, I. 236, SzHW), Alsó-Eörs, A, Szgl elhagyott h. — 846. *S. dulcamarum* L. 185, SzHW, nedves, bokros h., nádas szélén md; Sf *Phytoptus cladophthirus* NAL. gubacsca (Szépl. in lit.).

847. *Atropa belladonna* L. 181, Kh belsőbb erd. (SzHW), Tátika, Szántó (PIERS!).

848. *Lycium Barbarum* L. 192, excl. synonym. (*L. vulgare* DUNAL in DC. Prodr. XIII. 1852, 509) kerítésnek ültetve állandósodott. Bd ikerlevéllel. Sajátságos, hogy LINNÉ az i. h. az afrikai termőhely mellé kérdőjelet tévén, mégis *Barbarum*-nak (berber) nevezte, épp úgy, mint a már előtte kétes-hazájú *Syringa Persicá*-t (i. h. 9. o.).

56. család. Tátogatófélék, Scrofulariaceae.

849. *Verbascum thapsiforme* SCHRAD. Monogr. Verb. 1813, 21 (*V. thapsoides* SzHW), Kh völgyeiben; — var. *cuspidatum* SCHRAD. ib. 23, SzHW, Kh mezein és völgyeiben, a Bd! — 850. *V. phlomoides* L. 1194, Rel. KIT. 115, SzHW (*V. Thapsus* HAB. 17, non L.), mezőn, a leggyakoribb ökörfarkkórófaj; — var. *australe* SCHRAD. i. h. 28, T. — 851. *V. speciosum* SCHRAD. Hort. Gött. II. 1811, 22 (*V. crystallo-stemon* KIT. herb.!), Bf hegyein ritkább, gyakoribb T (HERM. II. 28) keleti oldalán, kivált a Lánylakás tájékán. — 852. *V. Neireichii* REICHARDT, Verhandl. zool.-bot. Ges. 1861, 367 (*V. phlomoides* × *speciosum*), T keleti füves, bokros h.; — var. *crenulatatum* BORB. Budapest növ. 1879, 113 (*V. Badense* G. BECK Fl. N.-Ö. 1032, 1893) u. i. — 853. *V. Lychnitis* L. 177, Kh (SzHW), Gys völgy., a Bd. — 854. *V. Schmidlii* KERN. ÖBZ. 1863, 196 (*V. Lychnitis* × *phoeniceum*), Gys Szoroshad nevű völgyében (BORB. 1894), Tördemicz és Gulács homokos helyén (*V. ferrugineum* MILL., WIERZB. mspt. 21). — 855. *V. Austriacum* SCHOTT in R. et SCHULT. Syst. 1819, 341, SzHW, a bp fűves, bokros h. — 856. *V. nigrum* L. 178, SADL., SzHW, nagyon elszórva; Zánka, T (HAB. 14, 17), Vászoly, F, Récse; — var. *perramosum* BORB. M. orv. és term.-v. Munk. 1880, 314, Békésv. flórája 79 (var. *paniculatum* GRIS. in PANTOCSEK, Adnot. 1874, 68, absq. diagn., a délibb ágas eltérés, mint a *V. blattariforme* GRIS.) VB, Vászoly, Szgl, Ederics közt. *V. floccosum* W. et KIT. Ic. t. 71, 1801 és *V. pulverulentum* VILL. Dauph. II. 1787, 490, SzHW (Khv külön említi, de az első hamarabb csak Somogy déli részén, a második hybrid, nálunk nem nő (Ak. Közl. XIV. 423). — 857. *V. longicrure* BORB. ined. (*V. supernigrum* × *phlomoides*), Kh völgyeiben (*V. collinum* SZENCZY exsicc., non SCHRAD.). REICHENBACH (Icon. XX. 1862, 22, t. 48!) *V. phlomoides* × *nigrum*-a a *V. phlomoides*-től kevésbé távolodik el, griseotomentosum, . . . inflorescentia cylindracea, dense glomerata, aggregata, *pedicellis calyces haud aequantibus*, . . . stigmat lanceo, . . . lana filamentorum alba; a mi zöldellő kh-i növényünk tőle merőben különböző, mert a virágkocsánja, a honnan a nevet is választottuk, hosszára megnyúlik, a hímjének a gyapja pedig lilaszínű. A *V. Brockmülleri* RUIJMER Jahrb. d. botan. Garten, Berlin, I. 1881, 248 leírása meglehetősen hézagos, de ez is szürkemolyhú, a virágkocsánja csak akkora vagy még kurtább, mint a kehely hosszúsága. Keveset mond FOCKE (Pflanzenmischlinge 302) és FIEK (Fl. v. Schles. 319), az utóbbiának felsőbb levele kissé lefutó; a *V. Thapsus*

¹ *Scopoliella* BORB. TTK. 1899, 374, *Scopola* JACQ. Observ. I. 32, 1764, non *Scopolia* ADANS. Fam. 1763, 419; *Scopolina* SCHULT. Österr. Fl. 1844, I. 383). Van még FÖRSTER-féle és SCHMITH-féle *Scopolia* is, azért célszerűbb növényünket eltérőbb végzetten nevezni.

és *V. thapsiforme* hybridjai lefutó levelökkel eltérők. Bienne, fere altitudine unius metri; caulis inferne teres, plus minus violaceus, ima basi cano-tomentosus, dein pube deterrenti inspersus, circiter in parte media parce atque breviter ramosus, superne leviter sulcatus; *folia* mediocria, *inferiora atque ima breviter petiolata*, petiolo cano-tomentoso, lamina multo brevior, crenata, supra sparse puberula, subtus densius pubescentia, ad nervos crassiores magis canescenti-tomentosa, inferiora oblonga aut elliptica, utrinque angustata, apice obtusa vel breviter acuta, media et superiora *non decurrentia*, basi lata, levissime subcordata sessilia, ovato-oblonga, infrafloralia cordiformia, cum rameis ovatis cuspidato-attenuata. Inflorescentia illis *V. nigri* similior, more huius pubescens, eglandulosa, inferne ramis paucis brevibusque praedita, racemum latum, sed continuum formans, glomerulis 5—6-floris, *pedunculis elongatis*, calyce maiusculo 6 mm. longo 3—4-plo longioribus; lacinae calycis lineari-lanceolatae, corolla flava, mediocris 2 cm. diam., filamenta violacco-lanata, antheris tribus reniformibus, duabus staminum inferiorum parum obliquis; stigma capitatum. *V. phoeniceum* ex interpretatione *V. longicuris*, ob corollam huius flavam inflorescentiamque eglandulosam, illi *V. nigri* similiorem excludi. Etiam *V. Lychnitis*, etsi foliis simile sit, calyce minimo excludendum. — Inflorescentia *V. longicuris* atque folia floribus subjecta, corolla, stigma capitatum illis *V. nigro* simile, a quo tamen differt calyce maiore, pedunculis magis elongatis, antheris duabus obliquis et foliorum forma, quae omnia a *V. phlomoide* habere videtur. Ab hoc omnino distat, sed folia breviter petiolata, tomentum tenue, calycem maiorem antherasque obliquas non nisi a *V. phlomoide* derivare possumus. — Ellenben Vésztő, Iráz és Csökmő, valamint Ober-Drauburg körül a jelzett combinatio inkább a *V. phlomoide*s képét viseli, a virágkocsánja is kurta, azért *V. Brockmülleri* néven hagyom. — 858. *V. phoeniceum* L. 178, ÁRV., a bp elszórva md; — var. *leucobotryum* BORB. corollis albis, Kh, ritka. — *V. rubiginosum* W. et KIT. Ic. t. 197, 1805, Dávod (KIT. Bar.). — 859. *V. Blattaria* L. 178, SzHW, száraz mezőn elszórva md, ágas alakja a *V. blattariforme* GRIS. Iter Hung. 1852, 321, Gyötrös, Kh.

860. *Scrofularia nodosa* L. 619 SzHW, nedves, bokros h., nádas körül, séd mentén md. — 861. *Sc. alata* GIL. Fl. Lithv. II. 1781, 127 (*S. Ehrharti* STEV. Ann. nat. hist. V. 1840, 3; *Sc. aquatica* SzHW, non L.), a bp sédje mentén md; F, Tp, H.

862. *Kickxia elatine* L. 612, sub Antirrhino, Rel. KIT. 115, *Linaria E.* MILL., KIT. Add. 139, SzHW, HAB. 17, tarlóban md. — 863. *K. spuria* L. 613, sub Antirrh. (*L. spuria* MILL., SzHW, KIT. Add. 139,) tarlóban elszórva md, Vászoly, Dörgicse közt is; Rf, T műv. h. nagytermetű, nagylevelű, alsóbb levele fogas.

864. *Chaenorhinum minus* L. 617, sub Antirrh., SzHW (*Linaria minor* DESF. SIMK.) a bp. műv. h., köfejtő körül.

865. *Linaria genistifolia* L. 616, sub Antirrh., SADL. HAB. 11, 17, Rel. KIT. 115, SzHW, száraz lejtőn, mezőn md. Hegymagasi meg a Bd *Gymnetron pilosus* SCHÖNH¹ szárgubacsos. Virágját is valamely ilyen faj torzítja; — var. *perangustata* BORB. ined., a var. *chloraefolia* RCHB. ellentéte. Szárlevele száslándsás, keskeny, az ágakon sűrű és keskenyke szálas, 1—2 mm. széles. Virága is apróbb, inkább akkora, mint a *L. Italica*-é, de a virágrésze, kelyhe, tokja meg a magva határozottan a *L. genistifolia*-é. Kis-Eörs szőllei alatt. — 866. *L. linaria* L. 615, sub Antirrh. SzHW, mezőn md (*L. vulgaris* MILL., SADL. HAB. 17.) — 867. *L. angustissima* Lois. Not. suppl. 167, 1810 sub Antirrh. (*L. Italica* TREV. Ind. sem. h. Vratisl 1820, Act. ac. Leop. Car. XIII. 1826, 188), Somogyban (ROCH in RCHB. Ic. XX. 32), Kh hegylejtőin.

Antirrhinum maius L. 617, kertből elvadul, Bd. Alsó-Eörs

868. *Antirrhinum orontium* L. 617, SzHW, vetésben, tarlóban Kh, Vászoly!

869. *Digitalis ambigua* MURR. Prodr. Fl. Gött. 1770, 62. SzHW (incl. var. *acutiloba* KOCH Syn. 1837, 518) a bp. erdeiben és szélén.

870. *Gratiola officinalis* L. 17, nedves h. elég ritka: Kh (SzHW), L.-Sz.-Istvánd (HAB. 12), Alsó-Eörs!

¹ KALTENBACH: Die Pflanzenfeinde aus der Classe der Insecten 1874. 465.

871. *Lindernia pyxidaria* ALL. Misc. III. 1755, 178, Kh iszapos nedves h, a parton s H (WIERZB, 13), most n. v.

872. *Limosella aquatica* L. 631, Kh (SzHW) nedves h.; n. v.

873. *Veronica scutellata* L. 12, Kh! (SzHW), Kővágó-Eörs (KIT. mspt) nedv. rétvén. — 874. *V. acutifolia* GILIB., Exerc. phyt. I. 1792, 119, pedicelli erecti... vix bracteae longiores. Flores approximati seu sat denso racemo. Corollae albo-coeruleae... in aliis albae, lineis roseis tinctae,... Capsula cordata inflatis loculis, «florens junio» (*V. aquatica* BERNH. Begriff der Pflanzenart 1834, 66, non GRAY, Nat. Arr. Brit. pl. II. 1821. 306, nec *V. Anagallis* α *aquatica* SCHLECHTEND. Fl. Berol. I. 1823. 12; *V. Anag.* var. *pallidiflora levipes* ČELAK Prodr. 828, 1881, a dp vizei m. md, F, Kh, H, Bd, Nagy-Ényed is. Virágát, ill. a termését, a *Gymnetron villosulus* SCHÖNH. bogár lárvája gubacsá alakítja (KALTENB. 469). Virágkocsánja meg-rövidült, szétterped, vaskosabb, mint a *V. Anagallis*-é; — var. *pseudoanagalloides* GREX. Fl. de la chaine Jurassique 579, 1869, pro var. *V. Anagallidis* (*V. fallax* GREX. ibid.; var. *glandulifera* ČELAK. l. c. non OP. Natural. IX. 1825, 111, nec FREYN 1876 (= *V. Freynii* m.) Kh, H, Bd vize m. A var. *dasy-poda* UECHTR. Jahresb. 1874, 63, ismét más fű, mert szárának alja is bolyhos-szőrű (Ipoly-Litke). — 875. *V. Anagallis aquatica* (sic!) L. 12, SzHW, viz m. md, több h. *Gymnetron beccabunga* L. virággubacsos (SZÉPL. in lit.); — var. *anagallidiformis* BOREAU, Fl. c. Fr. 1857, 489, Szgl, Tördemicz. közt viz m.; var. *Neibreichii* ČELAK. i. h. 325, 1871, a Bd partján. — 876. *V. anagalloides* Guss. Pl. rar. 1826, 5, Bd, Szgl, Tp, Kh vize m.; — var. *levistipes* BORB. ined. pedunculis eglandulosis Bd. — 877. *V. Velenovskyi* UECHTR. in ENGLER Jahrb. VIII. 1886—87, 46 (Literat.; *V. Bácsensis* SIMK. ÖBZ. 1888, 107, *V. beccabunga*? SzHW, v. ö. 87. o.), VB völgy., a Bd alatt, kivált a Hableánynál, Tp, H. Budán a nádorkert környéken, Békás-Megyer rétvén; — var. *V. Kovácsii* Borb. Vasvárm. növ. 1887, (1883) 227, BAENITZ Herb. Europ. 7831, 1894 95, H csermelyében 1893, júl. 26, bőven, a Bd sáros partján ritka. Növényemet már 1882-ben közöltem mint újat bécsi BRAUN HENRIK-vel, de újságimát szét szórni nem akarván, közlésével vártam, a míg Vasv. növ. munkám megjelenhetik. Így mint faj prioritását veszítette. De azóta a *V. Velenovskyi*-nak számtalan élő és szárított példáját vizsgálván, úgy látom, hogy a *V. Kovácsii*, mint fajta, a keletibb *V. Velenovskyi*-tól még különböző. Folia *Veronicae Kovácsii* magis ovata, argute serrata, petiolo latius alato insidentia, bracteae majores, pedicello duplo solum breviores, calycis lacinae apice serratae. Folia *Veronicae Velenovskyi* magis rotunda, obtusa, abrupte et distincte petiolata, bracteae minores, pedicello multo breviores. Flores utriusque speciei intensius coerulei. — var. *subintegrifolia* BORB. in F. SCHULTZ Herb. norm. nov. ser. XXXV. 144, no 3439, 1898, foliis integerrimis, haud serratis. A Bd alatt a Hableány körül s Tomaj felé a part sárában. *V. tenerrima* SCHM. Fl. Boëm. 14, 1793, foliis sessilibus etc. ab his diversa. — 878. *V. beccabunga* L. 12, SADL., SzHW, var. *limosa* LEJ. Rev. fl. Spa 2, 1824 (*V. longibracteata* KITT.), VB Malomvölgye sédjében, a part sárában az előbbi pótolja; Kh. — 879. *V. Chamaedrys* L. 13, SzHW, SIMK. a bp bokros és erdős h., H is. Gyenesen nagyon elszőrösödve és fehéredve. Cum pilosismo atque albinismo foliorum, ideoque foliis variegatis; — var. *V. plicata* POHL, Tentam. Fl. Bohem. 1810, 15 (*V. pilosa* SCHM., non L.), Gys erdeiben. — A *V. pilosa* L. Sp. pl., app. 1663 (1763), az ausztriai termőhely és CLUSIUS-nak idézett képe (Rariorum stirp. 615) szerint szélesebblevelű *V. prostrata*. — *V. montana* L. Cent. I. 1755, Amoen. IV. 263, Czuha-völgyben Veszprém (PILLITZ). — 880. *V. officinalis* L. 11, SzHW, Kh, Bd erd., Ks. — 881. *V. pseudochamaedrys* JACQ. Fl. Austr. I. 1773, 38 (*V. latifolia* aut., Rel. KIT. 115, non L.; var. *maior* SCHRAD. Fl. Germ. 35), a bp füves hegyein. — 882. *V. Austriaca* L. 1762, 17, Ks völgyeiben, H; — var. *dentata* SCHM. Boëm. I. 1793, 20, SzHW, BECK Fl. N.-Ö. 1054, Bf, Kh, H hegyein; — var. *hyssopifolia* SCHUR, En. 493 (var. *praeterita* G. BECK i. h.), Ks völgyeiben, Buda Svábhegyén. — 883. *V. prostrata* L. 1762, 17, SIMK. SzHW (*V. pilosa* L. vide n. 879.) száraz mezőn md. — 884. *V. foliosa* W. et KIT. Ic. t. 102, 1802 (*V. brevifolia* eor. in M. BEB. Fl. T.-C. I. 1808, 6; *V. spuria* var. *Kitaibelliana* WALLR. Linnæa 1840, 532, Tp hegyein (KIT. Bar.). Kopasz eltérése, a *V. spuria*

L. (*V. nitida* EHRH.) SCHRAD. szerint csak kerti. V. ö. 248. old. — **885.** *V. elatior* EHRH. Pl. sel. 31, et ap. WILLD. Sp. I. 1797, 56 (synon.), En. hort. Berol. 1809, 17, SCHRAD. Comm. Veron. 1803, 26 (*V. longifolia* SzHW, non L.) Khv.; n. v. Vix ad *V. Croaticam* pertinet, quae pubescens foliis ovato-cordatis, acutis vel breviter acuminatis, brevioribus et latioribus, breviter petiolatis, inaequaliter serratis, oppositis ternisque differt (Svica). — **886.** *V. spicata* L. 10, SzHW, a bp füves lejt.; — var. *nitens* Host, Fl. Austr. 1827, 7, Jutas, Kh; — var. *angustifrons* BORB. ined., brevissime puberula, foliis angustis, lineari-lanceolatis, minute serratis aut integerrimis, fere glabris. A, Bf. — **887.** *V. longifolia* L. 10, ex descr. et syn. CLUS. (*V. prima*, Pann. 618, cir. etiam KERN. Veg.-Verh. 1239; *V. Pannonica* MILL. Dict. VIII. 1768, 5; *V. orchidea* CR. Stirp. IV. 1769, 333, SzHW; *V. cristata* BERNH. Einige Ehrenpr. 14—21, 1806, sajtóhiba, *V. crispata* akart lenni, BERNH. Begriff der Pflanzenart 68; *V. crassifolia* KIT. in R. et SCHULT. Syst. I. 1817, 94, 96), a bp lejt. md. Arács spica apice bifida. — **888.** *V. serpyllifolia* L. 12, SzHW, hűvös erd. Rf, Bd, Kh, foliis etiam ternis; — var. *neglecta* SCHM. Boëm. I. 12, 1793 (var. *maior* BAUMG.), Gys. — **889.** *V. acinifolia* L. 1762, 19, Kh (SzHW) mezein. — **890.** *V. arvensis* L. 13, SzHW, SIMK. és **891.** *V. triphyllus* L. 14, SzHW, SIMK., mezőn md. — **892.** *V. verna* L. 14, a Bd kőkapujában (BORB. Term.-r. F. 1893, 51), Kh (SzHW). — **893.** *V. praecox* ALL. Auct. 1789, 5, Kh (SzHW), Gys!, T, Bf (SIMK.). — **894.** *V. Persica* POIR. Encycl. VIII. 1808, 542 (*V. Tournefortii* GM. 1806, non VILL. 1787), a bp munkált földjén md, Récsé; — var. *subbrevipes* BORB. Vasv. 229, Kh (*V. agrestis* SzHW, non L.), a fürdő parkjában friss talajon, Szgl, H. — **895.** *V. polita* FR. Novit. Fl. Suec. V. 1819, 63 (*V. Colocensis* MENYH.!), Bf, T (SIMK.), Ks mezején, Bf kőkerítésén; — var. *autumnalis* LANGE, in WILLK. et LANGE Fl. Hisp. II. 1870, 595, Bf mezein, de Tokaj, Budapest és Salgótarján körül is. — **896.** *V. opaca* FR. Novit. V. 1819, 64, Bf és Kh fürdőparkjának munkált h. — **897.** *V. hederæfolia* L. 13, SIMK., SzHW, mezőn, ligetben md; — var. *triloba* OP. Hesper. 1815, RÖHL. D. Fl. I. 1823, 334, Szgl, T.

57. család. Kakasczimerfélék, Rianthaceae.

898. *Euphrasia Rostkoviana* HAYNE, Arzn.-gew. 9, 1823 (*E. officinalis* SzHW, non L.), Kh (BORB. in WETTST. Monogr. Euphras. 188), Büdöskút, L.-Szent-István (HAB. 12), H, Récsé, Tp, nedves rétvén, Bf hegyein; — var. *minoriflora* BORB. Vasvárm. növ. 229, Büdöskút, Récsé és H körül. — **899.** *E. cucullata* WAHLENB. Fl. Carp. 1814, 184, pro var. *E. off.* (*E. stricta* Host 1831, non HUMB., BONPL. et KTH. 1817, nec SCHL. Cat. IV. 16, 1821) a bp füves hegyein szálonként, Büdöskútig (BORB. in WETTST. l. c. 100), Récsé, H (júl.); leginkább nyár utólján; — var. *E. Tatarica* FISCH. in SPRENG. Syst. II. 1825, 777, VB (jún. 20), a Bd. — **900.** *E. Kernerii* WETTST., in ENGL. et PRANTL Nat. Pfl.-f. IV. 3 b. 101, 1891, Kh, H, Récsé, Tp rétvén. Ab *E. cucullata* differt praecipue habitu a basi ramosissimo, laetius viridi, bracteis breviter cuneatis, flore, praecipue autem labio inferiore conspicue maiore. — var. *pracaestiva* BORB. 298. old. H. 1891. jún. 14.

901. *Odontites odontites* L. 604, sub Euphr., SzHW, HAB. 12 (*E. serotina* LAM.), nedves réten md (298. o.). Korábbi virágzása az *O. rubra* GIL. Fl. Lithv. II. 1781, 126 (*O. villosula* SCHUR; BORB. Term.-r. Füz. 1898, 463); — var. *stenodonta* BORB. M. orv. term.-vizsg. Munk. 1898, 194, A völgyében a séd m. 1893. aug. 20 (BORB. Sp. Odontit. 1898, 463). — **902.** *O. verna* BELL. App. ad fl. Pedem. 33, 1792, csak az északibb eltérése: var. *pratensis* WIRTG. Fl. Rheinprov. 1857, 337, Récsé (BORB. i. h. 469), Bakónak völgyeiben (*O. pratensis* BORB. ÖBZ. 1899, 275). Az ágak fölött meddő leveles alakja az *O. Pannonica* BORB. ÖBZ. 1899, 276. — **903.** *O. lutea* L. 604, sub Euphr., a tőalak ritka, Kh (*Bartsia l.* SCHULT., SzHW), Sárkányerdő (HAB. 11); — var. *linifolia* L. 604, gyakoribb Bf (SIMK.), A, Al, Kh.

904. *Pedicularis palustris* L. 607, Bf (SIMK.), H, Tp süppedős rétvén.

905. *Fistularia (Alectorolophus) crista galli* L. α 603, sub Rhinantho, cum citatione «*crista galli pratensis humilior*, coma fusca, Rupp. Jen. l. 194» et «*crista galli foem.* Bauh. Hist. III. 436»¹ = *R. minor* EHRH. Beitr. V. 1790, 175, SzHW (*Rh. circumalatus* WINTERL), nedves réten, Al, Bd, Szgl, Kh, Vd; — var. *vittulata* GREMLI, Exc. Fl. d. Schweiz IV. ed. 1881, 320, Kh. — **906.** *F. (Alectorolophus) goniotricha* BORB. in lit. ad STERNECK 1894, indicato charact. sub Rhinantho, ÖBZ. 1895, 127, sub Alectorolopho, BAENITZ Herb. Europ. 8397, 1895, KERNER Fl. exsicc. Austro-Hung. 2606 (*Alect. Borbásii* DÖRFL. Herb. nom. 3366, 1897, *Rh. crista galli* SzHW, *Rh. semialatus* WINTERL?), Gys völgyeiben (máj. 4. virít), Kh, Szgl rétjein, a Bd körül. Ezt a növényt 1892. május 28-án a soroksári Dunapartról *Rhinanthus goniotrichus* néven küldöttem szét. Még a *goniotrichus*² kifejezést is, úgy hiszem, én vezettem be a systematikába. 1894 őszén STERNECK e fajról kérdést intéz hozzám. A kellő felvilágosítást neki megadván, arra a szándékára, hogy a növényt nevémről nevezi, azt írtam, inkább leszek a *Rhinanthus goniotrichus* autora. Elvártam volna tehát, hogy *Rh. v. Alectorolophus goniotrichus* BORB. in lit. néven közli, de ő gyakran *A. goniotrichus* STERN. néven emlegeti, a minék értelme csak *A. goniotrichus* BORB. ap. STERN. lehet. Így közlik az idézett herbariumok, VELEN. Suppl. Fl. Bulg. 218 stb. STERNECK *A. goniotrichus*-a különben a leírás szerint kétségtelen species mixta. A bolgár növény, a mint STERNECK-kel közöltem, a var. *goniadenis* BORB., angulis calycinis praeter pubem glanduliferis (Bpest körül is), az olasz növénynek egész kelyhe aprószőrű (var. *microtricha*, calyce breviter puberulo). Más olasz *A. goniotrichus*-ról STERNECK azt írja, egész kopasz,³ tehát nem éleszörös s *A. glaber* ALL. lehetne. Éppen ezen összekeverés miatt DÖRFLER a hazai *Rh. goniotrichus*-t *A. Borbásii*-nak nevezte át; — var. *interfoliata* BORB. ined., Vd száraz lánján csaknem méternyi példák (297, 299. o.). — **907.** *F. alectorolophus* SCOP. Fl. Carn. 1772, I. 435, sub *Mimulo (Rh. hirsuta* LAM. Fl. Franç. II. 353, 1778; *Rh. crista galli* L. γ), T mezein; — var. *patulus* STERN. ÖBZ. 1897, 433, pro spec. Alectorolophi, u. i. (aug. középtájan). — LINNÉ a *Rh. crista galli* fajtáit nem egészen tisztán tárta elének. A Spec. pl. I. és II. kiadásában a β eltérés a «*crista galli angustifolia montana*» idézése nyomán a *Rh. angustifolia* Gm.; a Flora Lapponica 205, valamint a Fl. Svec. ed. 2. 1755, 212, β eltérése «calyce hirsuto» a *F. alectorolophus*.

908. *Melampyrum cristatum* L. 605, SzHW, sűrűbb erdőben a bp md. — **909.** *M. arvense* L. 605, Rel. Kit. 6, SzHW, vetésében md, de mivel a szöllő elől a gabona sok h. hátrál, aránylag ritkább mint egyebütt. — **910.** *M. barbatum* W. et Ktt. Ic. t. 86, 1801, SzHW, Sigm. 48, mint az előbbi. Gyötrös füves helyén Bd is, Lepsény és Kajár sós helyén, A (Rel. Ktt. 115). — **911.** *M. nemorosum* L. 605, SzHW, a bp erdejében, hegyi bokrában.; — var. *albicomum* BORB. ined. foliis infrafloralibus albis, VB, Bd: — var. *latissimum* BORB. ined. foliis caulinis late ovatis vel cordatis, superioribus hastato-auriculatis. A Bd, Rónádfa (Baranya), Sorok-Kápolna erdejének nyílt helyein. — **912.** *M. pratense* L. 605 (*angustifrons*, *M. silvaticum* SzHW, non L.), Al, VB völgyeiben; — var. *ovatum* Spenn. Fl. Frib. II. 1826, 367, (*M. digitatum* SCHUR, *M. pratense* SzHW, non L.), u. i. Kh, Gys.

58. család. Rejtekfűfélék, *Orobanchaceae*.

913. *Lathraea squamaria* L. 606, Kh (SzHW), VB erdejében (rejtekfű).

914. *Orobanche romosa* L. 633, SzHW, kenderen és dohányon élősöködik Ederics, Gulács és Szgl körül (WIERZB. mspt 16); én csak Hegymagasinál! — **915.** *O. arenaria* BORKH. in Röm. Neu. Mag. bot. I 1797, 6, Kh dombjain *Artemisia*

¹ «Crista galli foemina humilior, caule minus robusto, foliis angustioribus, floribus multo minoribus, summitatibus minus albescentibus, utriculis (calyce) glabris» sine dubio ad *Rh. minorem* EHRH. spectat.

² Symbolae ad Thymos, 41. old

³ Lásd STERNECK munkájának különnyomását, 52—53. l.

*campestris*cn elég, Al. — **916.** *O. epithymum* DC. Fl. Fr. III. 1805, 490 (*O. rubra* Sm. Engl. Bot. t. 1786, 1805, *O. alba* BECK, vix STEPH.) a bp füves h. kivált kakukkfűvön; var. *minoriflora* BORB. Vasvárm. 231, Bd, A. Az *O. alba* STEPH. in WILLD. Sp. pl. III. 350, 1800. «staminibus glabris» hamarább az *O. pallidiflora* WIMM. et GRAB. — **917.** *O. caryophyllacea* Sm. Transact. Linn. soc. IV. 1797, 169, SzHW, a bp füves lejtőin. — **918.** *O. lutea* BAUMG. En. II. 1816, 215, Gys völgyeiben; — var. *rubens* WALLR. Sched. 1822, 307, Kh (SzHW), Bd, Bf hegyein. — **919.** *O. gracilis* Sm. Transact. IV. 1797, 172, Bf. Kh. — **920.** *O. maior* L. 632, SADL., Kh hegyein (SzHW), Sf homokján, a vasut mentén bőven! (*O. Echinopsis* PANČ. ÖBZ. 1868, 80, HERM. G. 129, STAUB. in Fl. exsicc. Austro-Hung. 913) az *Echinops Ruthenicus*-on.

59. család. *Rencsefélék, Lentibulariaceae.*

921. *Utricularia vulgaris* L. 18, SzHW, nádas vízében a bp md; Kh és H közt árokban, a Zala vízében. F, Tót-Sz.-Pál (BORB. FK. 470, ÖBZ. 1892, 217).

60. család. *Primulafélék, Primulaceae.*

922. *Androsace maxima* L. 181, Kh! (SzHW), Bd (SIMK.), T, Bf (Rel. KIT. 115) vetésben, szőlők közt; — var. *longifrons* BORB. ined. egész 2 dm magas, levele hosszas-lándsás, egész 6 cm hosszú, fent 1 cm széles, fűrészelt, töve felé hosszan keskenyedik; gallérlevele fűrészelt. T mezein, júl. közepén. — **923.** *A. elongata* L. 1763, 1668, T (KIT. Bar.), Bf, Bd füves h. (SIMK.), a Malomvölgyben VB.

924. *Primula farinosa* L. 143, Szgl (SzHW, SIGM. 46), Tp nedves rétvén! Sümegen! (SZÉP I. 19). — **925.** *P. acaulis* L. 143, SzHW, Bf erdeiben (SIGM. 47), Kh, Gys völgyeiben, itt bőven. — **926.** *P. canescens* OP. in BERCHTH. Oekon. Fl. v. Böhm. II. 2, 1838, 204 (*P. Pannonica* KERN. Sched. IV. 46, 1886), Kh (*P. inflata* SzHW, non LEHM., *P. veris* SzHW, non L.), Gys!, Bd, T, Bf (*P. officinalis* SIMK. non L.) füves hegy., Alsó-Eörs, Malomvölgy VB, Veszprém! (v. ö. 39. o.). — **927.** *P. Austriaca* WETTST. in KERN. Sched. IV. 1886, 49 (*P. elatior* SzHW, non L.), Kh völgyeiben ritka.

928. *Cyclamen Europaeum* L. 145, SzHW, Khv, Bakónak és Csapi völgyeiben. Egy tövet H ligetjében is! de alig gyarapodik, mert a környékére szemetet öntöztek.

929. *Lysimachia vulgaris* L. 146, SzHW, SIMK., nedves h., nádas szélen md. — **930.** *L. punctata* L. 147, SADL. SzHW, séd. m. a bp. — **931.** *L. nummularia* L. 148, SzHW, árnyékos nedves helyen, md.

932. *Anagallis arvensis* L. 148, SADL., SzHW és **933.** *A. coerulea* SCHREB. Spicil. Lips. 1771, 5, SzHW, elszórva, mezőn, munkált h. md.

934. *Hottonia palustris* L. 145, Khv (SzHW), n. v.

935. *Samolus Valerandi* L. 171, Kh (SzHW), Bg (SIMK.), Szgl (SIGM. 47), F, Balaton-Sz-György nedv. rétvén, elég ritka. Hihetőleg a rómaiakkal került ide.

61. család. *Erikafélék, Ericaceae.*

936. *Calluna vulgaris* L. 352, sub Erica, Khv (SzHW), Sümegen (v. ö. 256. o.).

937. *Andromeda polifolia* L. 393, SzHW, iszapos lápos helyen Vd-lak és Szöllős mellett jún. júl. (WIERZB. mspt. 8, BORB. TTK. 1897, 208.)

938. *Vaccinium oxycoccos* L. 351, SzHW (*Schollera paludosa* ROTH, WIERZB. 6) Vindornyalak fenyvesében és süppedő lápján, jún. (BORB. TTK. 1897, 208.)

62. család. *Pirolafélék, Pirolaceae.*

939. *Pirola rotundifolia* L. 396, SzHW, a Bd (SIGM. 46), innen tovább a Kh közt levő hegyek erdeiben (KIT. BAR.), a Bd n. v. — 940. *P. minor* L. 396, a Tátikán (PIERS!). — 941. *P. uniflora* L. 397, Khv (SzHW).

942. *Monotropa hypopitys* L. 387, Kh magasabb erdeiben (SzHW).

3. alszt. **Kü l ö n s z i r m ú a k, C h o r i p e t a l a e.**63. család *Ernyősek, Umbelliferae.*

943. *Samolus Europaea* L. 235, Kh (SzHW), Gys magasabb erdeiben

944. *Astrantia maior* L. 235, Kh magasabb erd. (SzHW), Sümeg (SzÉP I. 20).

945. *Eryngium campestre* L. 233, SzHW, HAB. 14, 16, mezőn elszórva md. —

946. *E. planum* L. 233, Vállus és Zsid felé vivő út homokos h., Tüskés-majornál alluviumon, Sáska falu m. gyakoribb (WIERZB. mspt. 3.).

947. *Cicuta virosa* L. 255, süppedős mocsaras réten. A Sió mentén, Kh, Kt körül (KIT. BAR. et SLAV. SzHW.). Egy tövet a kh-i fürdőnél is! de ott alig marad fenn. Böven F, a Zalánál meg a vasút hídjánál; — var. *angustifolia* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 515, Addit. 152, a kevéssugarú és keskeny-levelsallangú; F a Zalánál, a tóalakkal vegyest, vele összefolyik, sugara egész 12, nem állandóan 8. A *C. tenuifolia* SCHRANK. Denkschr. d. Ac. Münch. VII 1821, 56, t. 4. fig. 1. kevéssé fűrészelt vagy épszelű levelével, *Oenanthe* termetével más eltérés. A mienk levele szépen fűrészelt. A KITAIBEL említette Homok-Sz.-György és Patosfa sincs távol.

Apium graveolens L. 264, SzHW, a part mocsaraiban (REL. KIT. 115) csak elvadulva. Kh (SIMK.), Tp. Termesztik, zeller. — *Petroselinum petroselinum* L. 264, sub Apio SzHW (*P. sativum* HOFFM.) termesztik, el is vadul, kivált Bf hegyein, H, Bd, 200. o.

948. *Trinia glauca* L. 264, sub Pimpinella, SzHW (*P. dioica* L. Syst. XIII 1774, 241; *Tr. vulgaris* DC.), VB-től Bf-ig füves lejtőn! A (KIT. BAR.), Kh, itt Csereszeg és Gys körül is. — 949. *Tr. Kitaibelii* M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. III. 1819, 246, Bf hegyén meg a fürdő ligetjében (*Pimpinella glauca* W. et KIT. Ic. t. 72, Addit. 154, SIMK.) Kővágó-Eörs körül (KIT. BAR.).

950. *Prionitis falcaria* L. 252, sub Sio, Rel. KIT. 115, SzHW, mezőn md.

Hilosciadium nodiflorum L. 251, sub Sio, Khv (SzHW), aligha, n. v.

951. *Aegopodium podagrarium* L. 265, SzHW, Kh, Gys, Vászoly, Koloska (A), SzK, VB erdeinek kissé nedves helyén.

952. *Carum carvi* L. 263, SzHW, réten, md. néhol alkalmatlan helyen, mint a kh-i állomás udvarán.

953. *Pimpinella maior* L. 264 (*P. magna* L. Mant. II. 1771, 219, SzHW) Kh nagyobb erdeiben. — var. *P. orientalis* GOU., Illustr. 1773, t. 15, u. i. (SzHW). —

954. *P. saxifraga* L. 263, SIMK., HAB. 11 (*P. nigra* SzHW), füves mezőn md; — var. *hircina* L. Sp. pl. ed. II. 1762, 378, LEERS. Fl. Herb. 80! (var. *dissectifolia* WALLR. Sched. 1822, 123; *P. dissecta* RETZ. Obs. III. 1783, 30) Bd; — var. *glabra* NEILR. Fl. N.-Ö. 1859, 611, Sf mezején; — var. *rubriflora* SIMK. Erdély 253, Sf, s Budán a Dunaparton Aquincum felé! A *P. saxifraga* var. *erythrantha* G. BECK. Fl. v. Süd-Bosn. 1895, 2031 úgylátszik, más eltérés.

955. *Sium latifolium* L. 251, SzHW, BORB. FK. 470, vizparton, nádas szélén md.

956. *Berula angustifolia* HUDS. Fl. Angl. 1762, 103, sub Sio (L. Sp. pl. 1763, 1672. SzHW, SIMK.) a séd vizében, nádas szélén md.

957. *Bupleurum tenuissimum* L. 238, SzHW, T déli részén száraz legelőn és bokros h.!, Veszprém (PILL.) ritka. Minthogy ez a fű hazánkban szikes és sós mezőn a leggyakoribb, ez a termőhely eltérő, de parlaghegyen Kis-Terennén is leltem, Nemes-

Pohrágyról pedig (*in arvis exstirpaturarum) HOLUBY küldötte. — 958. *B. affine* SADL. Fl. comit. Pest. 1825, I. 204, SIMK. (incl. var. *sparso* SIMK. et *longiradiato* WETTST.) a bp füves lejtőin helyenként bőven, Sümegen, a Városi-erdőben (SZÉP!); — var. *breviradiatum* RCHB. Pl. crit. II. 1824, 56, parlaglejtőn Vászoly, Dörgicse, Bd-Tomaj. Virágzata a rövid sugarak miatt sűrűbb és csomósabb, mint a *B. affine*-é. Gallérkája a terméssel egyenlő hosszúságú vagy kissé hosszabb, sőt kissé kurtább is. V. ö. Term.-r. Füz. 1896, 218. — 959. *B. iunceum* L. 1762, 343, Term.-r. Füz. 1896, 222, keskenylevelű typusa Kh (SzHW), A (Rel. KIT. 115), Al; másutt helyette a var. *badium* LANG. in RCHB. Fl. Germ. excurs. II. 1832, 479, NYM. Consp. 312, BORB. Term.-r. Füz. 1896, 221 (*B. iunceum* SIMK., *B. Sadleri* WETTST. Fl. Alban. 1892, 50, 53) gyakoribb, VB-től Dörgicseig bokros h. — 960. *B. falcatum* L. 237, Rel. KIT. 7, 115, SzHW, HAB. 16, középszélességű levelekkel a bp füves lejtőin md; — var. *latifolium* SCHUR, Sert. 1853, 29, A, Bf, T, Vászoly; — var. *angustifrons* BORB. ined. foliis caulinis linearis lanceolatis Ks, Kh. — 961. *B. rotundifolium* L. 236, SADL., SzHW, Rel. KIT. 115, a bp munkált h md, hihetőleg a rómaiak hurczolták ide. Bd n. v. Ernyősugara 3—6.

Rupleurum Odontites SzHW, non L. 237 téves följegyzés.

962. *Oenanthe aquatica* L. 255 sub *Phellandrio* SzHW, *Oe. Phellandrium* LAM., BORB. FK. 496, viz m. md. — 963. *Oc. fistulosa* L. 254, Kékkút s a Kornytó m. (Kővágó-Eörs, KIT. Bar.), Kh mocsaras h. (SzHW). — 964. *Oc. media* GRIS. Spicil. Rumel. 1843, I. 352, Khv (*Oe. peucedanooides* et *pimpinelloides* SzHW), n. v.

965. *Aethusa cynapii* L. 256, SIMK., munkált h. elszórva md; — var. *agrestis* WALLR. Sched. 1822, 119, Bf, Kh. — 966. *Ae. cynapooides* M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. I. 1808, 227, Al, VB, Kh.

967. *Seseli hippomarathrum* L. 1762, 374, Bf (SIMK.), T (KIT. Bar.), Kh (SzHW), A, Gys hegyein *leiocarpum*; — var. *microtrichum* BORB. ined., fructu brevissime hirtulo, Gys. — 968. *S. leucospermum* W. et KIT. Ic. t. 89, 1801, BORB. TTK. 1896, 336, dolomitszikla tördelékén: T déli részén (PORT., KIT. Add. 158), Bf Tamás-hegyén (SIMK.), A!, Gys!, Kh (SzHW), u. i. Cserszeg! A vidék bennszülöttje, a flórának mintegy koronája. V. ö. 209. o — 969. *S. glaucum* L. 260, Rel. KIT. 115; SIMK., a bp sziklás hegyein md A Bd elzöldülve; T involucello nonnullo frondescenti-accreto. — 970. *S. varium* TREV. Cat. sem h. Vratisl. 1818, 6, A hegyein. — 971. *S. annuum* L. 260, SzHW (*S. coloratum* EHRH., HAB. 12, 17), a bp száraz, sziklás, bokros h. gyakori, Fd.

972. *Libanotis libanotis* L. 244, sub *Athamanta*, SzHW (*L. montana* ALL., *Seseli pubicarpum* SIMK. Aradv. 136, 1893), a Bd, Bf (SIMK.), A sziklás hegyein.

973. *Silaus silaus* L. 246, sub *Peucedano* (*S. flavescens* BERNH. Syst. Verz. Pfl. Erfurt 1800, 174, *S. pratensis* BESS. 1820), a bd-i öböl rétyjén (HAB. 12); n. v.; de Vasvármegye sík rétyjén nem ritka.

Ostericum palustre Bess Enum. pl. Volh. 94, 1822, sive *Imperatoria palustris* Bess. Fl. Galic. I. 264, 1809, SzHW, Khv; n. v. hacsak nem az *Angelica silv.* eltérőbb formája.

974. *Selinum carvifolium* L. 1762, 350 (*Angelica carvifolia* SPRENG. Umbell. Prodr. 16, SzHW), Kh, Gys völgyeiben, H, Bd.

975. *Angelica silvestris* L. 251. SzHW, HAB. 12, séd, nádas, árok körül md; — var. *elatior* WAHLENB. Fl. Carp. 1814, 84 (*A. montana* SCHL. Cat. pl. Helv. 1815, 6), Kh (SIMK.), H!, Vd!, Tp, Vászoly, Al vize m.

976. *Peucedanum cervarium* L. 1194, sub *Selino*, SIMK. (*Athamanta Cervaria* SzHW), a bp bokros lejtőin md. — 977. *P. orcoselinum* L. 244, sub *Atham.* (*Ath.* et *Selinum oreos.* SzHW), a bp száraz lejtőin md. — 978. *P. Alsaticum* L. 354, SzHW, Rel. KIT. 115, SIMK., u. i.

Peucedanum officinale L. 245, Khv (SzHW) aligha; n. v.

979. *Palimbia Chabraei* CR. Stirp. III. 1767, 22, sub *Selino carvifolio* (*Peuc. Ch.* RCHB., *Selinum silvaticum*? SzHW), Bf (SIMK.), Kh hegyein.

980. *Thysselinum palustre* L. 244 sub Selino, SzHW, süppedős h. Kis-Apáti és Kh (Rel. KIT. 7, KIT. Bar.), H, Vd nádasa körül; — var. *stenangium* BORB. ined. (var. *stenocarpum* 209. old. non *Peuc. stenocarpum* BOISS. et REUT.) fructibus anguste ellipticis, 5—6 mm. longis, 2½ mm. latis, ad latera angustissime marginatis, pedicello elongato duplo brevioribus. Fructus typi eodem loco 4—5 mm. longus, 3—4 mm. latus, rotundus mango fructui dimidio aequilatus.

Foeniculum foeniculum L. 263, sub Anetho, SzHW (*F. capillaceum* GILIB. Fl. Lithv. IV. 1782, 406) Kh kertjeiben. — *Anethum graveolens* L. 263, SzHW, természetik, kert körül elvadul.

981. *Pastinaca sativa* L. 262, SzHW, HAB. 12; réten, mezőn md; — var. *P. opaca* BERNH. in HORN. Hort. Hafn. 1815, 961, T, Bd, Kh, Gys Sf körül.

982. *Heracleum sphondylium* L. 249, SzHW, bokros, kissé nedves hegyen, a völgy sédje mentén elszórva, Al! — var. *H. Sibiricum* L. 249, LEDEB. Fl. Ross II. 321, kerekded vagy csaknem ilyen terméssel, gyakoribb a bp hűvösebb h., Récese is.

983. *Tordylium maximum* L. 240, (Rel. KIT. 115, SzHW) a bp bokros h., kivált szőlőkerítésnél md.

984. *Siler trilobum* JACQ. En. Vind. 1762, 48, sub Laserpitio, a Bd! (KIT. Bar.), Gys (DEGEN), Kh (*Laserpitium aquilegifolium* JACQ., SzHW) erdejében, Füred Tamás-hegyén (SIMK.), A, mindenütt ritka.

985. *Laserpitium latifolium* L. 248, Gys hegyein! — **986.** *L. Pruthenicum* L. 248, Gys völgyeiben! Fructus iunior typi, var. *glabrati* ROCH. Banat. 1828, 66, (caule omnino glabro), necnon var. *semihirti* BORB. ined. (caule superne glabro, inferne cum rachi foliorum hirto, vagina glabra; Angyalmező Bpestini) pubescit.

987. *Orlaya grandiflora* L. 240, sub Caucalide, Rel. KIT. 115, ÁRV., SADL., a bp száraz lejtőjén, szőlő közt; 179. old.

988. *Daucus Carota* L. 242, SzHW, HAB. 12, természetik, vékony gyökérrel száraz h. md gyakori

989. *Caucalis echinophora* Benkő, Transsylv 1778, 116, (*C. daucoides* L. Syst. XII. 1767, 205, SzHW, non Sp. pl. I. 1753, 241, quae = *Orlaya platycarpus* KOCH; cfr. NEILR. Fl. N.-Ö. 639, munkált földön md. — **990.** *C. muricata* BISCH. Del. sem. h. Heidelb. 1839, Linnaea 1840, Lit.-Ber. 131, munkált földön Ks.

C. leptophylla L. 242, Kh vetéseiben (SzHW), az országban nem leljük.

991. *Turgenia latifolia* 240, sub Tordylion (*Caucalis l.* Rel. KIT. 115,) SzHW, a bp munkált földjén, gazos h. szálanként.

992. *Torilis Anthriscus* L. 240, sub Tordylion (*Caucalis Anth.* Cr. SzHW) száraz lejtőn, szőlő közt a bp md; Fonyód, Récese. Bf *Cecidomyia umbellatarum* Löw gubacsos; — var. *rubella* MOENCH. Meth. 1894, 103, floribus rubellis Kh hegyein. — **993.** *T. arvensis* HUDS. Fl. Angl. 1762, 98, sub Caucalide, SzHW, (*Scandix infesta* L. Syst. XII. 1767, 732, *Cauc. Helv.* JACQ. 1776) száraz mezőn, lejtőn md; — var. *neglecta* SPRENG. in R. et SCHULT. Syst. VI. 1820, 484 pro sp. (*T. infesta b. longistyla* RCHB. Ic. XXI. 1867, 83) Bd (SIMK. 182).

994. *Myrrhoides (Cerefolium) silvestris* L. 258, sub Chaerophyllo, Kh (SzHW), Bd, Al, VB sédje mentén. — **995.** *M. trichosperma* SCHULT. Ö. Fl. 1814, I. 504, sub Chaerophyllo, SzHW (*Anthriscus tr.* SPRENG. l. c. 1820, 525, SIMK., non PERS. Syn. 1805, 320, cuius pl. = *Torilis tr.* L. sub Scandice), árnyékos h. md. — **996.** *M. anthriscus* L. 257, sub Scandice (*Anthr. vulgaris* PERS. SzHW, SIMK.) ház körül, út m. md.

997. *Physocaulus nodosus* L. 257, sub Scandice, a Bd (*Anthr. n.* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. I. 503, *Scandix nodosa* KIT. Addit. 162). A tető délkeleti bokros helyén!

998. *Chaerophyllum temulum* L. 258, SzHW (*Myrrhis tenella*? SzHW, pro *M. temula* SPRENG.), a bp árnyékos h. — **999.** *Ch. aromaticum* L. 259, Kh erdei-ben (SzHW). — **1000.** *Ch. bulbosum* L. 258, SzHW, a bp bokros lejtőin. A *Ch. tenuissimum* VEL. Fl. Bulg. 217 felé hajlik.

Ch. cicutarium VILL. Dauph. II. 1787, 644 (*Ch. hirsutum* SzHW, non L.), Khv; nehezen.

1001. *Conium maculatum* L. 243, SzHW, SIMK., ház, falu körül gyakori, md. *C. striatum* SzHW — *C. strictum* TRATT.? = *C. maculatum*.

1002. *Smyrniium perfoliatum* L. 262, SzHW (*Sm. Dioscoridis* SPR. Sp. Umbell. 1818, 25!); var. *Kitaibelii* DC. Prodr. IV. 247, 1830, a fogasabb-levelű, kontinentalis alak, a Bd tetején (SIGM. 46); erdőben, azon a h., melyet vulkántölcsérnek mondanak (WIERZB. mscpt. 1), SzK Várhegye alatt, bokrok közt, dolomiton (BORB. TTK. 1896, 336). LINNÉ Species plantarum-ának kiadásában úgy mint más LINNÉ-féle faj van ismertetve. Nincs tehát semmi oka, miért idézik LINNÉ helyett MILLER-t autorul.

Coriandrum sativum L. 256, elvadulva Kh körül szálonként.

64. család. *Borostyánfélék, Araliaceae.*

1003. *Adoxa moschatellina* L. 367, Kh (SzHW), VB, SzK (Várhegy) árnyékos televényes h.

1004. *Hedera helix* L. 202, sűrűbb erdőben: Kh (SzHW), Zsid (VESZELSZKY 244), Bd (SIMK.) sziklái bőven. július második felében virít, Bd-Tomaj, ház előtt, Bf.

65. család. *Somfafélék, Cornaceae.*

1005. *Cornus sanguinea* L. 117, SzHW, bp md (295. o.). — **1006.** *C. mas* L. 117, Kh (SzHW), Dobogó, Tátika (PIERS). Bd, Bf (SIMK.), T (*C. mascula* HAB. 17), Gys.

C. stolonifera MICHX. Fl. bor. Amer. I. 1803, 109 (*C. alba* WANGENH. non L.), H lágja körül meghonosodva, A *C. alba* L. Mant. 1767, 40 = *C. Tatarica* M. LL. Dict. VIII. 1768, nr. 7.

66. család *Fagyöngyfélék, Loranthaceae.*

1007. *Loranthus Europaeus* JACQ. Enum. 1762, 55, Kh erdeiben (SzHW), Vd-lak fehér hársfáján (KIT. Add. 164), Sümeg (KIT. mspt. fol. Lat. 3061), Récse szelid gesztenyefáin meg a mocsártölgyön.

1008. *Viscum album* L. 1023, Kh erdeiben (SzHW), n. v.

67. család. *Pozsgafélék, Crassulaceae.*

1009 *Sedum maximum* L. 430, pro var. *Sedi Telephii* SzHW, Rel. KIT. 7, sziklás h., kőfalon md. Bd. — **1010.** *S. teretifolium* LAM. Fl. Franc. III. 1778. 84 (*S. album* L. Sp. pl. 1753, 432, SzHW, SIMK. Rel. KIT., sed non *S. Telephium a. album* ibid. 430) u. i. — **1011.** *S. Hillebrandii* Fenzl, Verhandl. Zool.-bot. Gesellsch. 1856, 449, Sf homokján. — **1012.** *S. acre* L. 432, SzHW, sziklás helyen, kőfalon, md; — var. *S. sexangulare* L. 432 (*S. mite* Gil. Fl. Lith. V. 1782, 182, Exerc. phyt. I. 314!). Ai és Kh hegyes, sziklás h. — **1013.** *S. Boloniense* LOISEL. in DESV. Journ. bot. II. 1809, 327, Fl. Gall. ed. II. 330! (*S. sexangulare* SIMK.! 180, non L.) száraz füves vagy sziklás h., kőfalon md. A *S. mite* Gil. nevet, mint régiebbet némely florista a *S. Boloniense* LOISEL. faj elé helyezi, GILBERT leírásában azonban a «*folia subovata*» a *S. acre*-nak nem csipős-levelű alakjára vonatkozik, V. ö. G. BECK Fl. N.-Ö. II. 666. — **1014.** *S. rupestre* L. 431, Bf parkja bokraiban elvadulva és meghonosodva bőven, kivált a délnyugati irányban.

Sempervivum tectorum L. 464, SzHW, háztetőn ült. **1015.** *S. hirtum* L. Cent. I. 1755, n. 33, SzHW, a bp mészsziklás h. SzK-tól Bd át md; — var. *varipilum* G. BECK Fl. N.-Ö. II. 1892, 668, Bf (SIMK.), Dörgicse, Kh hegyein. A *S. soboliferum* HAB. ÖBZ. 11, a Sárkányerdőről ide tartozik. A *S. hirtum* a Balatonmellék meg a Kárpátalja hegyvidékének eredeti közös kövér füve, hihetőleg az elevenzöldszinű s kárpátaljai *S.*

soboliferum-ból támadt, az alacsonyabb vidéken szórösödven és eleven zöld színéből veszítvén. A var. *rariopilum* a kettő közt ingadozik, de mégis a *S. hirtum*-hoz való, kopaszlevelű mint a *S. soboliferum*, de sárgább-zöld, deresebb, halaványabb, kisebbsvirágú, szélesebb-levelű, sőt geografiailag in elkülönül a *S. soboliferum*-tól.

68. család. *Kőtörökfélék, Saxifragaceae.*

1016. *Saxifraga tridactylites* L. 404, Bf, T, Bd (SIMK.), Kh (SzHW), Gys sziklás helyén. — 1017. *S. bulbifera* L. 403, Kh (SzHW), Gys völgyeiben.

69. család. *Parnasszusdiszfélék, Parnassiaceae.*

1018. *Parnassia palustris* L. 273, H. lápján.

70. család. *Egresfélék, Ribesiaceae.*

1019. *Ribes grossularium* L. 201, a Bd!, Kh magasabb hegyein (SzHW), a Tátikán (SzEP I. 25); termesztik is. *B. rubrum* L. 200, SzHW, termesztik.

71. család. *Boglárkafélék, Ranunculaceae.*

1020. *Clematis integrifolia* L. 544, Khv (SzHW) nedv. rétvén, Sümegen (SzEP. I. 21). — 1021. *Cl. vitalba* L. 544, SzHW, kerítésen és szőllőgáton, erdőben a bp md. — 1022. *Cl. recta* L. 544, a bp rétvén, bokros helyen.

1023. *Thalictrum aquilegifolium* L. 547, var. *atropurpureum* JACQ. Hort. Vind. III. 1776, t. 61, ritka, csak Kh (ÁRV.) a Gyötrös! füves, bokros h., Gys völgyeiben. — 1024. *Th. minus* CRANTZ Stirp. Austr. II. 1763, 80, SzHW (*Th. minus* b. *elatum* NEELR. non JACQ; *Th. minus* KERN. Fl. exsicc. Austro-Hungarica 2559!) SzK, A, Bf, Kh, Gys sziklás, bokros h. Fokszabadi (KIR. BAR.) inkább a *Th. elatum*. Az egész nagyon deresszinű. Levélkéje 2—3 cm. hosszú, de a nagysága változó. A legnagyobblevélkés példa bokorban nő; a napsütött h. levélkéje majd közép nagyságú. 10—15 mm hosszú; majd ennél is jóval kisebb, ez a var. *pseudominus* BORB. ined. (var. *microphyllum*? BOISS. Fl. orient. I. 1867, 8, non ROYLE Illustr. 1839, 51, nec REGEL, Übers. Thal. 1861, 25); ugyanazokon a helyeken. Egész kistermetű (*Th. minus* SzHW et aut. Hung.). A *Th. montanum* var. *roridum* WALLR. Sched. 1822, 255, *Th. porphyritae* F. SCHULTZ, Flora 1873, 232 (*Th. minus* KOCH ex SCHULTZ) levélnyele élesen szögletes, tehát más alakörbe tartozik. A *Th. minus* L. 546, mai determinatio szerint gyakran több alak egyesítése a *Th. collinum* rokonágából, szoros értelemben északi, tengerparti fű, a mi var. *pseudominus*-unkhoz hasonló, de a levélkéjének a nyele élesen szögletes (a mienké lapított), levélkéjének a visszája mirigyporos, kevésbé deresszinű. A *Th. minus* egyike a Balatonmellék legnevezetesebb és legősibb füveinek; a legrégebb időben juthatott ide, azután átalakult.

A *Th. minus* szögletelen levélnyeléről a *Th. strictum*-mal¹ KOCH Synops. 1837, 4, pro var. (*Th. silvaticum* KOCH, Flora 1841, p. 426.), valamint a *Th. orthantherum*-mal (BORB. ined.; *Th. saxatile* SCHL. in DC., Fl. Fr. V. 1815, 633, RCHB. Icon. f. 4632, non VILL. Hist. Dauph. IV. 1789, 714) rokon, de egymástól merőben különböznek: 1. A hímszál felálló, a növény zöldellő, tövétől kezdve leveles, levélkéje kerekded, apróbbfajta, a visszája deresszinű = *Th. orthantherum* (Tirol). A 2. és 3. hímszál lecsüngő... 2. A szár alja csak pikkelyes, különben nagyon deresszinű, vastagos-levelű = *Th. minus* CR. — 3. Zöldellő, tövétől kezdve leveles = *Th. strictum* KOCH.

¹ *Th. strictum* LED. Fl. Ross. I. 1842, 10 (non KOCH 1837) nunc *Th. perrobustum* erit.

1025. *Th. elatum* JACQ. Hort. Vind. III. 1776, 49, Ks, SzK és Rf füves, bokros lejtőin, emitt a levele stipellás (var. *substipellatum* BORB. Vasvárm. növ. 240); — var. *Th. flexuosum* BERNH. Cat. hort. Erf. 1815 (*Th. collinum* WALLR. Sched. 1822, 258, *Th. Jacquinianum* KOCH 1841), Kh, Rf hegyoldalán; — var. *densissimum* BORB. Budapest növ. 1879, 126, Kh, SzK völgyeiben; — var. *calcareum* KITT. Taschenb. 1844, 753, stipella nélk. a bp füves, bokros lejtőin: Gys, A, Al; — var. *puberulum* REGEL, Uebersicht der Arten der Gattung Thalictr. 1861, 6, 22, SCHUR En. 8, Gys völgyeiben; — var. *glaucescens* WILLD. En. h. b. Berol. suppl. 40, 1813, RCHB. Fl. Germ. excurs. II. 1832, 729, Ic. 4628! SzK, VB, Al hegyein. — **1026.** *Th. angustifolium* L. 546 (*Th. Bauhini* CR., *Th. galioides* NESTL., SzHW), Büdöskút tisztásain (DEGEN), Kh!, Gys! Kh erdeiben; — var. *hypotrichum* BORB. ined., vaginis inferioribus mediisque, nec non foliis praesertim ad nervos puberulis, immixtis glandulis paucis. Ugyanott ritka, Sziget-Ujfalu körül meg a budai erdőben. Venetia: ad Longarone (HUTER et PORTA!), Carniola: Adelsberg ramificatione petioli primaria stipellata (= subvar. *achyrophorum* m.). — **1027.** *Th. flavum* L. 546, a Kornyi-tó m. Kővágó-Eörs (KIT. Bar.), Kh (SzHW) — **1028.** *Th. lucidum* L. 546 (*Th. angustifolium* JACQ., SzHW; cfr. Békésv. fl. 84), H és Fd nádasa körül, Kővágó-Eörs (KIT. Bar.); — var. *Th. Morisoni* GM. Bad. IV. 1826, 422 (var. *heterophyllum* GAUD. Fl. Helv. III. 1828, 510) Kh (SIMK.) nedves, bokros helyén. — **1029.** *Th. nigricans* SCOP. Fl. Carn. 1772, I. 391, Kh (SzHW) rétejin, Fd nádasában ritka, foliis pinnatim, non ternatim supradecompositis a praecedente diversum.

1030. *Hepatica hepatica* L. 538, sub Anemone, SzHW (*H. triloba* GIL. 1782), Bf hegyein (SIMK.), Kh, a Bd tetőjén erdőben meg a lineájában!

1031. *Pulsatilla nigricans* STÖRCK, De usu med. Puls. 1771, 7 (*Anemone pratensis* SzHW, SIMK., non L.), Kh, Gys völgyeiben, Bf, VB. — **1032.** *P. grandis* WENDEROTH, Schrift. d. Gesellsch. Marburg II. 1831, 257 (*Anemone Pulsatilla* SzHW, non L.), Kh, A, Al, VB hegyén (latisecta); — var. *angustisecta* RCHB. Icon. IV. 1840, t. LIV. a, Dörgicse, SzK hegyein.

1033. *Anemone silvestris* L. 540, Kh (SzHW), Gys völgyeiben!, Bf (SIMK.). —

1034. *A. ranunculoides* L. 541, Kh (SzHW), Bd, T, Bf (SIMK. 179).

1035. *Adonis phoenicea* L. 547 (*A. aestivalis* L. 1762, 771, SzHW, SIMK.), vetésben, gázos h. md. — **1036.** *A. flammea* JACQ. Fl. Austr. IV. 1776, t. 355, SzHW, u. i. A, Bf, T, Kh, Gys. — **1037.** *A. vernalis* L. 547, SzHW, az erdőtlen lejtők és mezők kiváló díszje: Bf, T (SIMK.), A, Csp, VB, Ks, Vászoly, Gys, Kh, Dobogó.

A pirosvirágú *Adonis* hosszas idő múlva egészen megsárgul, tehát sárgavirágú fajtát csak az élő növényen lehet megkülönböztetni. — HUTER E.: Revision der Arten von Adonis 65, azt mondja, hogy az *A. parviflora* FISCH. in DC. Prodr. I. 1824, 24, BOISS. Fl. Orient. I. 17, az én száritott példám nyomán, hazánkban is terem. Én az *Adonis* pirosvirágú fajai közül Albertfalva mezeiről csak az *A. flammea*-t bocsátottam cserébe, lehet, HUTER ilyen szirmahullott példában keresi az *A. parviflora*-t, de növényünk szöröskelyhű, a virága se kisebb, mint a rendes *A. flammea*-é.

1038. *Myosurus minimus* L. 284, a Bd (SIMK. 179).

1039. *Ceratocephala testiculata* CR.: Stirp. Austr. fasc. II. 1763, 97 sub Ranunculo (*C. orthoceras* DC., SIMK.), Bf Tamáshegyén.

Ranunculus aquatilis L. 556 (l. 28. old.) Kajár vizeiben (Kaján, Rel. KIT. 7) «foliis scilicet omnibus capillaceis, laciniis divergentibus» (KIT. mspt. Quart. lat. 175), tehát nem a tőalak, hanem vagy a *R. carinatus*, vagy a *R. divaricatus*.

1040. *Ranunculus trichophyllus* CHAIX in VILL. Hist. 1786, 335 (*R. paucistamineus* TAUSCH, Flora 1834, 525, SIMK.; *R. fluviatilis* SzHW, non WIGG.; a szóról a leírás nem szól; a gyakoribb szöröset vettem tőalaknak (29. o.), álló vízben md, H, Vd, Kt, T.-Sz.-Pál is; — var. *subglaber* FREYN in KERN. Sched. 1888, 37, Sf; — var. *limicolus* BORB. ined. forma riparia abbreviata terrestris Sf pocsolyái partján, H. — **1041.** *R. carinatus* SCHUR, Phytogr. Not. 1877, 28 sub Batrachio (*R. aquaticus* SzHW), Kh parti vizeiben, nádasában. — **1042.** *R. divaricatus* SCHRANK, Bay. Fl. 1789, II. 104 (*R. circinatus* SIBTH. 1794), Kh a Kis-Balaton vizében (BORB. FK. 470). — **1043.** *R. Lingua* L. 549, SzHW (incl. var. *hirsuta* WALLR., non AIT., mert LINNÉ a szörös alakot ismertette) a Kornyi-tó (KIT. Bar.), Kt és Tót-Sz.-Pál nádasai

szélén. — **1044.** *R. flammulus* L. 548, Kh (SzHW), a bd-i öböl rétén (HAB. 12), Sümegen (SzÉP I. 21). — **1045.** *R. lateriflorus* DC. Syst. I. 1818, 251, Szgl mocsara körül (*R. nodiflorus* SzHW, SIGM. 47, non L.). — **1046.** *R. ficarius* L. 550, füves h., erdőben Kh (SzHW), Gys!, Bf, VB, Sf; — var. *calthaeifolius* RCHB. Fl. Germ. exc. II. 1832, 718 sub *Ficaria*, Bd, T és Bf füves lejtőin (SIMK.). — **1047.** *R. Illyricus* L. 552, füves lejtőn s völgyekben: Kh (ÁRV.), Gys elég gyakori, A, Bf (a Tamás-hegy tetején), Bg mezein. — **1048.** *R. auricomus* L. 551, erdőben Kh (SzHW), a Bd; — var. *incisifolius* RCHB. Icon. IV. 1840, t. 12 (*R. auricomus* × *Cassubicus*?) u. i., foliolis angustis, dentatis. — **1049.** *R. Cassubicus* L. 551 (*R. auricomus* var. *procerior* WAHLENB., noster in RCHB. l. c. t. XV dextrorsum), Kh (SzHW), Bd erdeiben. Folia caulina 7—11-na, pedata, foliola in caule medio petioli adinstar angustata, lamina pinnato-dentata, saepius uno latere integerrima, hinc et inde flabelliformi confluentia (var. *flabelliferus* BORB. Budapest növ. 131, 1879, a Bd ritka), cum carpellis pubescentia. — **1050.** *R. acer* L. 554, SzHW, SIMK. «foliis . . . multipartis, laciniis linearibus» (*R. Boraeamus* JORD. Obs. VI. 1847, 19, RCHB. Ic. IV. 4606, t. XVI bis, var. *multifidus* DC. non PURSH), vizenyős réten md; — var. *napelloides* BORB. Vasv. növ. 1887, 243 (var. *latisectus* G. BECK, non NEILR.), u. i., Récsce. — **1051.** *R. polyanthemus* L. 554, SzHW, «foliis multipartitis» s LOBELIUS-nak i. 666. képe szerint, a keskenysallangú (*R. polyanthemoides* BOREAU, Fl. centr. 1849, n. 46), száraz réten, erdő tisztásán md; — var. *latisectus* NEILR. Fl. N.-Ö. 1859, 689 excl. syn. (var. *grossisectus* SCHUR, Phyt. 48; *R. Breyninus* SzHW, non CR.) a bp. — **1052.** *R. lanuginosus* L. 554, Kh magasabb hegyein (SzHW), Sümeg vidékén (SzÉP I. 21). — **1053.** *R. repens* L. 554, SzHW, SIMK., nedves h. md. — **1054.** *R. bulbosus* L. 554, Kh (SzHW), Bf (SADL.), Bd!, Gys, VB. — **1055.** *R. Sardous* CR. Stirp. II. 1763, 84 (*R. philonotis* EHRH. Beitr. II. 1788, 145, SzHW), a Bd ritka; — var. *Mediterraneus* GRIS. in HEUFF. Banat. 1858, 10, md. — **1056.** *R. scleratus* L. 551, SzHW, SIMK., víz szélén, árokban md, helyenként hatalmasra nő. LINNÉ a «var. α *R. palustris* apii folio lanuginosus BAUH. Pinax 180» szerint a szőrös alakot ismerte, ez a tőalak; — var. *leiosomus* BORB. ined. caule foliisque glabris. Bg és Csehi közt; — var. *heterobios* BORB. Pall. Lex. XVI. 1897, 916. Annuus vel biennis, foliis inferioribus in aqua natantibus, cum caule glabris, in planta bienni perhiemantibus, trilobis, lobis lobulatis, coriaceis, nitidis, vernicosis; foliis aëreis cum caule superiore pilosis. Folia plantae annuae quoque similia. Bg vizes árkaiban Csehi felé 1894. máj. 6. virít. — **1057.** *R. arvensis* L. 555, SzHW (*R. segetalis* KIT. ap. UECHTR. Flora 1821, I. 40) mezőn szálonként md; — var. *tuberculatus* KIT. in BALB. Catal. h. Taurin. 1813, 64, DC. Syst. veg. I. 1818, 297 (*R. segetalis* KIT. in RCHB. Fl. Germ. 725, Ic. 4614 β) u. o. — **1058.** *Caltha cornuta* SCHOTT, KY et NYM.: Anal. 1854, 31 (*C. palustris* RCHB. Ic. IV. 4712, SIMK., L. ?), állandóbb mocsár körül md; — var. *macrodonta* BORB. ined. (*dentata* ČELAK. Prodr. 1875, 419, non MÜHL. 1818, Szgl, H. — Folia crebre atque argute dentata, dentibus acutis maiusculis; — var. *eurycarpa* BORB. ined., ad *Stenocarpas* BORB. ÖBZ. 1892, 219 pertinet, folliculis 5—6 mm. latis, recurvis, ceterum omnino typi, apice rotundatis, more *C. alpinae* haud truncatis. Folia crenato-dentata. Késő alak, H; — var. *microsoma* BORB. ined., formis communibus multo minor, parvifolia foliis crenato-dentatis, flores conspicue minores, folliculi maturi 6—8 mm. longi, 2—3 mm. lati, ceterum omnino typici. Inter formas *Calthae palustris* var. *minori* MILL. respondet. Forma serotina. H lópján, 1893. szept. 5, Tp, Szgl. — **1059.** *Helleborus dumetorum* W. et KIT. in WILLD. Enum. 1809, 592, Kh (*H. viridis* SzHW, non L.), A, Bf erdeiben (*H. orientalis* et *novus* KIT. Bar.), itt a Tamáshegyen (SIMK.), Koloska sziklái alatt!

1060. *Isopyrum thalictroides* L. 557, Kh (SzHW) erdeiben, Bf vidékén (SIGM. 48).

1061. *Nigella arvensis* L. 534, SADL., SzHW, HAB. 17, var. *trachycarpa* BORB. Vasvárm. növ. 245, mezőn md (borzas kata).

Aquilegia vulgaris L. 533, var. *adenopoda* BORB. Vasvárm. növ. 245, kertbe ültetik, H elvadul, Khv (SzHW), Bf (SIGM. 47).

1062. *Delphinium Consolida* L. 530, SzHW, mezőn, vetésben md; — var. *adenopodum* BORB. Ak. Érték. XI. köt. 1881, 16. szám, 14. T, A, Bf; — var. *leuco-*

botryum BORB. ined. fl. alb. Kh ritka; — var. *pleniflorum* BORB. ined. Bf, flore pleno, polypetaló (TTK. 1897, 209). — *D. Aiacis* L. 531, kertben.

Aconitum Napellus L. 532 (*A. neomontanum* SzHW? non WILLD.) kertbe ültetik.

1063. *Aconitum vulparium* RCHB.: Übersicht Acon. 1819, 70, Khv (*A. vulp.* et *lycoctonum* SzHW, non L., *A. phthora* RCHB.), SzK és VB közt cserjésben.

1064. *Actaea spicata* L. 504, Kh (SzHW) magasabb erdeiben.

1065. *Cimicifuga cimicifuga* L. 504 sub *Actaea* (*C. foetida* ej. Syst. XII. 1767, 659), Búdöskút körül Kh (SZENCZY!); különböző időben voltam itt, de nem láttam, a SzHW kézirat említi, tehát tévedésről szó nem lehet. Abnormis termőhely.

Paeonia officinalis L. 530, kertbe ültetik.

72. család. Sóskafafélék, Berberidaceae.

1066. *Berberis vulgaris* L. 330, SzHW, HAB. 11, 18, a bp lejtőin, de helyenként nem sok. Bd n. v.; Arács *Aecidium berberidis* PERS. rozsdával s a szára tetején tövise helyett kifejlődött levéllel is.

73. család. Mákfélék, Papaveraceae.

1067. *Chelidonium maius* L. 505, HAB. 12, 16, ház, kerítés m. elszórva md.

1068. *Glaucium corniculatum* L. 506, sub *Chelidonio*, SIMK. (*G. corn.* et *phoeniceum* SzHW) a bp gázos h., vetésében, mezsgyéin! elszórva, a Bottyán-hágón is (WIERZB. mspt 7).

Papaver somniferum L. 508, termesztik.

1069. *Papaver dubium* L. 1196, JACQ. Fl. Austr. t. 25!, RCHB. Ic. III. 4478 b, SzHW, SIMK. (*P. Lamottei* BOREAU Fl. centr. 1857, 30, *P. modestum* JORD. Pugill. 4, 1852, «capsula anguste oblongo-clavata, basi eximie cuneata» keskeny, lefelé lassan vékonyodó terméssel, a bakonyi part munkált helyein, kivált vetésben elég ritka. LINNÉ szavaiból és idézeteiből bizonyos, hogy ő *P. dubium* nak a keskenyebb és vékonyodó termésűt nevezte. Levél sallangjának a széle párhuzamosabb, mint a *P. Rhoeasé*. — var. *P. collinum* BOGENH.¹ ap. JORD. l. c. absque descr., BOREAU l. c. 1857, I. 144, II. 29, LAMOTTE: Fl. du plateau centr. de la France, 1877, 63, capsulis crassioribus (RCHB. Icon. III, tab. 15 f. 4477), a vastagabb-termésű eltérés, Kh, A mezein, Vésztő, Dömölk, Bpest. Termése a tövön hirtelenebbül szűkül el, mint tőalaké. — 1070. *P. Rhoeas* L. 507, SADL, SzHW, vetésben, művelt h. md; — var. *lacinosum* BORB. Budap. növ. 132, T; — var. *calvellum* BORB. ined. (var. *glabellum* ELKAN: Tentamen monogr. generis Papaver, 1839, 28, non STEV. in DC. Syst. II. 1821, 78) T; — var. *oblongatum* BOISS. Fl. Orient. I. 1867, 113, Al, Bf, T; — var. *arvivagum* JORD. Diagn. 1864, 96, T; — var. *erythrosetum* BORB. ined. robustum caule superiore, pedunculo, calyceque setis rigidis, longis, patentissimis, purpureis onusto. Bf hegyén, Sz-Gellérthegyen Budán. — var. *strigosum* BOENN. Fl. Monast. 1824, 157, Bf, T, Bd, Kt, Ks művelt terén; — subvar. *lanprophyllum* BORB. ined. foliis nitidis, subtus glaucis aut glaucescentibus, parce pilosis, nonnullis fere glabris, capsulis obovatis, petalis minoribus, fere concoloribus. Pedunculorum setis adpressis. Bf, T és Kt körül. — 1071. *P. Hungaricum* BORB. (*P. dubium* × *Rhoeas calvellum*) foliis pinnatipartitis, laciniis remotis, illis *P. Rhocadis* similioribus, pilosis, caule setoso; foliorum caractere subvarietati praecedenti bene conveniens differt petalis obovato-cuneatis, necnon capsulis obovato-clavatis, illis *P. dubii* similioribus, sed crassioribus, basi angustatis. A *P. dubio* foliis latius sectis, laciniis lanceolatis,

¹ BOGENHARD: Taschenbuch der Fl. von Jena, 1850, nem említi.

brevioribus, petalis maioribus, *capsula apice breviter conico, crenis stigmatum incurventibus*, a var. *oblongato* *P. rhoeadis* capsula angustiore, radiis stigmatum 8-nis, petalis angustioribus, setis pedunculorum adpressis, a *P. stigoso* capsula clavata, inferne attenuata diversum. *P. Hungaricum* petalis obovatis pedunculorumque strigis etiam *P. commutato* FISCH. et MEY: Index sein. h. b. Petr. IV. 1838, p. 41 affine, foliis angustius sectis et capsulis elongatis diversum. *P. commutatum*, quod. cl. qu. HOHENACKER ad Elisabethopolim Armeniae orientalis legebat, foliis latius sectis, capsula autem abbreviata *P. Rhoeadis* excellit. T lejtőin, de Buda mezőin és hegyein (Hárs-hegy, Hármás-Határhegy), valamint Békás-Megyer körül is, szálonként, *P. nothum* STEV. Verzeichn der auf der taur. Halbinsel wild wachs. Pfl. 1857, 285–86 (*P. inexpertum* G. BECK: Fl. N.-Ö. II. 1892, 494), laciniis foliorum lineari oblongis, integerrimis, radiis stigmatum 5–8-nis prolem sistit *Papaveri dubio* affiniorem, *P. Hungaricum* autem foliis latius sectis *P. rhoeadis* proximum.

74. család. Füstikefélék, Fumariaceae.

1072. *Capnoides* v. *Corydalis cava* L. 699, sub *Fumaria bulbosa* (*Coryd. bulbosa* PERS. SzHW) T, Bf (SIMK.), Gys, Kh erd.; var. *albiflora* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, II. 305. T, Bf (SIMK.), Kh (SzHW). — **1073.** *C. intermedia* L. 699, sub *Fumaria* b. (*Coryd. fabacea* PERS. Syn. II. 1807, 269) Kápolnadomb bokros helyein (PILLITZ indeterm.). — **1074.** *C. solida* L. 699, sub *Fumaria* b. (*C. Halleri* WILLD. SzHW) Kh, Bd (SIMK.) VB! — **1075.** *C. pumila* HOST. Fl. Austr. II. 1831, 304, sub *Fumaria*, A! VB! hegyoldalain, különösen a vödör- és malomvölgyi lejtőkön, Veszprém vasúti erd. (PILLITZ). Sárgálló, elől lila virága nagyon csinos.

1076. *Fumaria officinalis* L. 700, SzHW, a bakonyi part munkált lejtőin md; — var. *floribunda* KOCH, Syn. 1843, 1018, Bf (SIMK.), A. — **1077.** *F. prehensilis* KIT. Cat. hort. Pest. 1812, 10 (*F. prehensibilis* KIT. DC. Syst. II. 1821, 134, pro var. *F. mediae*; *F. rostellata* KNAF 1846), a Bd szőlői közt. — **1078.** *F. Schleicheri* SOY.-WILL. Obs. 1828, 17, Ks VB, T Bd, Kh mezőin és műv. h. — **1079.** *F. Vaillantii* LOIS. Not. 1810, 102, SzHW, mezőn munkált h. md.

75. család. Keresztesvirágúak, Cruciferae.

Sok köztök a kóbor bevándorolt. **1080.** *Turritis glabra* L. 666, SzHW, caule inferne hispido (*Arabis lucida* L. fil. Suppl. 298, 1781), az egész bp erdős, bokros h. *Aphis*-fajok Bf, Kh a virágzatát eltorzítják. Karmacson is.

1081. *Arabis auriculata* LAM. Encycl. I. 1783, 219, az *A. recta* VILL. idézése nyomán tőalak a *leiocarpa* (*Turritis patula* EHRH., SzHW), Bf, T (SIMK.), Gys, Kh fűv. hegy.; — var. *dasycarpa* ANDRZ. in DC. Syst. II. 1821, 244, Bf (var. *puberula* KOCH, SIMK.). — **1082.** *A. hirsuta* L. 666 sub *Turritide*, SzHW, SIMK., a bp füves h. md; — var. *sagittata* BERT.: Pl. Genuenses 1804, 185 sub *Turrit.* Csp, A, Bf, Gys, Kh. — **1083.** *A. turrita* L. 665, «a siliquae laeves» s JACQ. Fl. Austr. I. t. 11! idézése nyomán a kopaszbeczős a tőalak. Kh (SzHW), Bd (SIMK.), Bf (SIGM 47), Dörgicse, A hegyein; — var. *eriocarpa* SCHUR, Enum. Transs. 1866, 46, pro sp. (var. *lasiocarpa* UECHTR. in BAEN. Herb. Eur. 1877, n. 2937 cum diagn.), Kh, Gys völgyeiben ritka. — **1084.** *A. arenosa* L. 658 sub *Sisymbrio* SzHW, a bp sziklás, füves h. (többnyire var. *albiflora* RECH. Ic. II. 1837–38, 12, f. 4322 c, SIMK.). — **1085.** *A. hispida* MYGIND, in L. Syst. XIII. 1774, 501, Gys völgyében, sziklás h. ritka; — var. *atricha* BORB. ined. (var. *glabrata* KOCH, de ezt a nevet KOCH már előbb más fajtnak adta) u. i. Az országban ritka, csak Nadapról (TAUSCHER!) láttam.

1086. *Arabidopsis Thaliana* L. 665 sub *Arabide*, Kh (SzHW), T, Bd (SIMK. 176), Gys füves mezein.

1087. *Cardamine impatiens* L. 655, apetala, Kh (SzHW), Gys, Bd! H erd. — **1088.** *C. hirsuta* L. 655, Kh (SzHW), a Bd!, Bf hegyein (SIMK.). — **1089.** *C. pratensis* L. 656, Kh (SzHW); — var. *dentata* SCHULT. Obs. 1809, 126, a fenéki híd m. bőven; — var. *aspera* BORB. Temesmegye vegetatiója 1884, 62 (var. *trichophylla* BORB. TTK. 1897, 433) caule inferne, foliis inferioribus plus minus hirsutis, u. i. — **1090.** *C. Nasturtium aquaticum* (sic!) L. 657 sub Sisymbrio (*C. fontana* LAM., *Nast. officinale* R. BR.), Tp forrásaiban seregesen (v. ö. 33. o.), Khv (SzHW).

1091. *Dentaria trifolia* W. et KIT. Ic t. 139, 1803, a Puposhegy és Rezivár árnyékos erdeiben (WIERZB. mspt. 28, BORB. TTK. 1897, 208). — **1092.** *D. enneaphyllos* L. 653, Khv magasabb hegyein (SzHW), a Tátikán (SZÉP II. 10). Kápolnádomb (PILLITZ). — **1093.** *D. bulbifera* L. 653, Kh (SzHW), Gys erd., a Bd!

Hesperis matronalis L. 663, kertbe ültetik, néhol elvadul.

1094. *Hesperis tristis* L. 663, Kh füves helyein (SIGM. 48, SzHW), T (KIT. Bar.).

1095. *Sisymbrium sophiae* L. 659, SzHW, SIMK. és **1096.** *S. officinale* 660, elhagyott h., ház körül md. — **1097.** *S. Loeselii* L. Cent. I. n. 49, 1755, Kh (SzHW), a Bd. — **1098.** *S. orientale* L. Cent. II. n. 173, 1756 (*S. Columnae* JACQ., SzHW, var. *leiocarpum* DC. Syst. II. 1821, 469), mezőn md; — var. *hebecarpum* KOCH in RÖHL. D. Fl. IV. 1833, 656, Bf, Gys, Kh; az 1095 és 1098 virágát *Phytoptus* átka rongálja. — **1099.** *S. altissimum* L. 659 (*S. sinapistrum* CR. 1769, *S. Pannonicum* JACQ. 1786, SzHW), Kékkút (KIT. Bar.), Kh mezein ritka. — **1100.** *S. strictissimum* L. 660, Bf völgyeiben (SADL.), T és Aszófő közt! — **1101.** *S. iunceum* W. et KIT. in WILLD. Sp. pl. III. 1800, 513, sub Cheirantho (*S. arenarium* KIT. herb., Kis-Ujszállásról; *Brassica polymorpha* W. et KIT. Ic. t. 90, 1801), füves mezőn a Balaton meredekjén, Kajár és Siófok közt (W. et KIT. Ic. I. 93).

1102. *Alliaria alliaria* L. 660 sub Erysimo, SzHW (*All. officinalis* ANDRZ., SIMK.), a bp sövénye mellett.

1103. *Erysimum cheiranthoides* L. 661, Gys völgyeiben. — **1104.** *E. Pannonicum* CR. Stirp. fasc. I, 1762, 30, (*E. odoratum* EHRH. 1792, SzHW, *E. virgatum* SzHW, non ROTH) a bp lejtőin és kőfalain. — **1105.** *E. repandum* L.: Amoen. III. 1756, 415, SzHW, SIMK. *Cheirinia repanda* LINK, SzHW) mezőn md. — **1106.** *E. diffusum* EHRH. Beitr. VII. 1792, 157 (*E. canescens* ROTH: Catal. I. 1797, 76; *E. angustifolium* SzHW, non EHRH.), füves mezőn md. gyakori, helyenként, pl. a Bd szőllei közt, jellemzetes sereg nő; Hegymagasi is; — var. *latifolium* BOISS. Fl. Orient. I. 1867, 193 (var. *lancifolium* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1892, 482), SzK, VB hegyein, a Bd szőllei közt (BORB. TTK. 1897, 433) Fd, a budai Sashegyen. Magis virescens, latifolium, foliis 8—16 mmtra latis, integris repandisque, *heterotrichis*, pilis quam in typo sparsioribus, bi-, trifidisque, posterioribus tamen rarioribus; pedunculus calyci fere aequilongus, satis elongatus, A typo foliis latioribus heterotrichis, pedunculis magis elongatis, — ab *E. Pannonico* autem pilis haud conformibus, trifidis, floribus pallidioribus, pedunculis longioribus, foliis minus dentatis etc. differt. Lehet, növényünk a *heterotrichia*-ja miatt mind a BOISSIER, mint a BECK fajtájától eltérő var. *diplotrichum*, mert az *E. diffusum*-ot BECK is, BOISSIER is egyenlőszőrűnek írja, a mienk pedig kétségtelenül kétféleszőrű. KOCH ellenben azt mondja «pilis fere omnibus simplicibus» re ipsa bipartitis.

Cheiranthus erysimoides L. 671, SzHW. = *Erys. silvestre* CR. havasi növ. n. v.

1107. *Barbareae barbaraea* L. 660, sub Erysimo, SzHW (*B. vulgaris* R. BR. SzHW) nedv. mezőn elszórva md; — var. *B. arcuata* OP. in PRESL. Fl. ČECH. 1819, 138, sub Erys. Gys völgyeiben, a Bd.

1108. *Conringia orientalis* L. 666 sub Brassica, mezőn ritka, mint behurczolt vándorfű: Ks, Bf. — **1109.** *C. Austriaca* JACQ. Fl. Austr. III. 1775, 283, sub Brassica, Főnyed körül (KIT. Slav., NEILR. Aufz. 257), Kh (SzHW) n. v.

Brassica oleracea E. 667, *Br. rapa* L. 666, természetik (282. o.). Emennek elvadult, egynyar-éltű alakja a *Br. campestris* L. 666, Kh (SzHW), — *Br. napus* L. inkább a szállításból vadul el, kivált a vasút mentén: Bg (SIMK.), Sf, Gys, Vd; — var. *claeosperma* BORB. (var. *oleifera* DC. Syst. II. 1821, 592, non var. *altera* prius sic dicta, p. 590) ritkán természetik. — *Br. nigra* L. 668, sub Sinapide, Kh elvadulva ritka.

1110. *Brassica nova* WINTERL Index, 1788, fig. 10 (*Br. elongata* EPRH. Beitr. VII. 1792, 159), Ks, Lepsény, Sf mezein.

1111. *Sinapis arvensis* L. 568, SzHW, SIMK. mezőn md; — var. *orientalis* L. Cent. I. 1755, n. 53, Bg, Kh, Bf.

S. alba L. 668, vetik, elvadul; — *S. incana* L. Cent. I. 1755, n. 54 (*Hirschfeldia adpressa* MOENCH. Meth. 264) Kh (SzHW); hazánkból ismeretlen.

1112. *Diplotaxis tenuifolia* L. Cent. I. 1755, n. 6 sub Sisymbrio, mezőn md; a Bd *Cystopus candidus* (PERS.) penészszel, elzöldülve, ellaposodva. — **1113.** *D. muralis* L. 658, sub Sisymbrio. (incl. a *scapiformi* NEILR. Fl. N.-Ö. 737) Kh (SzHW), T (HAB. 17), Bf (SIMK.), Ks, Bd, Gys, Bg, Szántód, Vd; — var. *ramosa* NEILR. i. h. (*D. intermedia* SCHUR. En. 60) Bd.

1114. *Alyssum Arduini* FRITSCH. Excursionsfl. für Oesterr. 1897, 253, 628 (*A. saxatile* CRANTZ Stirp. 1769, 16, et autor. Hungariae mediae atque borealis, SzHW, non L. 1753, 650; *Aurinia petraea a emarginata*¹ SCHUR Enum. 61) a Bd szikláin (KIT. Bar.) bőven! E sziklák ezen a szirtaranyon kívül a borostyán lombjával koszorúzva, a török meggy illatától elárasztva, tavaszkor fölséges képet nyújtanak (SIMK.). Koloska szikláin A!, a Tátikán (SZÉP I. 23). Szirmai csorbítottak. Túl-a-Dunánnak jellemző füve, bazalton és mézen egyiránt nő. Systematikailag olyan ritka növény, a mely *A. saxatile* néven alatt lappangva, 1897-ig megfelelő nevet nem kapott, még LAMARCK, MOENCH, GILBERT, stb. autoroktól sem, a kik a szabályszerűen megnevezett növényt is szokták más névvel ellátni. Csak KITEL² kételkedett, vajjon az ő növénye az igazi *A. saxatile*-e? Valóban az *A. saxatile* L. krétai félcserje «petala lutea integra», foliis «undulatis integris», s valószínűleg az *A. orientale* ARD. Spec. alt. 32 is az *A. saxatile*-nek öblöslevelű v. öblösen fogas-levelű formája. Az *A. orientale*-t meg az *A. Arduini*-t összekötő lánczszem az aldunai *A. subsinuatum* BORB. Ak. Közl. 1878, 178. Ennek a tászkája még kisebb, mint az *A. orientale*-é, 4 mm. hosszú, 5—7 mm. széles, kerekded vagy széles fordított tojásdad, a tetején csonkított vagy csorbított, hálózatosan erezett, deres-zöld, a közepén is lapos. Melk, Árvavár, Petrozsény *A. Arduini*-jének tászkája is csaknem akkora, 5 mm. hosszú, fordított széles tojásdad; míg Túl-a-Dunán alvidékén a termése még apróbb, 3—4 mm. hosszú, fönt 3 mm. széles, tászkája zöld, fénylő, 1—2 magú s a közepén kissé domború, termő fürtje sűrű. (subvar. *lamprocarpum*). — **1115.** *A. montanum* L. 650, Kh (SzHW) hegyein. LINNÉ leírása szerint a svajczi növény a tóalak (*Thlaspi montanum luteum* BAUH. Hist. II. 928, t. 929). Megegyezik vele a rhône-melléki *A. Rhodanense* JORD. et FOURR. Brev. 1866, fasc. 2, 10, az ausztriai, valamint a magyar haza *Alyssum «montanum»*-ának része. A korábbi nyílás apróbbvirágú és kisebbtászkás, ez a var. *vernale* SCHULT. Ö. Fl. 1814, II. 228, mint az inkább nőjellemű eltérés. A tavasz utólja és nyár elejének eltérése az *A. vernale* KIT. in HORNEM.: Hort. Hafn. 1815, 601, KIT. herb. LI. fasc. n. 29! (*A. rostratum* SADL. Fl. com. Pest 1826, II. 126, et aut., non STEV. Mém. ac. Petersb. III. 1810, 295; *A. m.* var. *elongatum* ROCH. Reise 35, non DC. Prodr. I. 164, var. *ramosum* HEUFF. Enum. pl. Banat. 1858, 21!; var. *asynamum* BORB. in BAENITZ Herb. Europ. 7294, 1893, *A. rostratum b. vernale* DC. Syst. II. 313, *A. arenarium* Aut. Hung., non alior. V. ö. M. BIEB. Fl. Taur. Cauc. III. 433. Szoroshadban, Kh és Füzűfő körül. Magasra megnő (35—40 cm.), termetére az *A. rostratum* STEV. vagy *A. Wierzbickii* HEUFF. fajhoz hasonló, ágas, levele az *A. montanum*-énál megnyultabb (2—4 cm) és aránylag keskenyebb, keskenyen hosszukás, ékalakú, kissé zöldebb és lazább-molyhú, mint az *A. montanum*-é, virága nagyobb, virágfürtje megnyult, lazább, szirma mélyebben szívmetsetű, termése nagyobb, sőt mind a KITAIBEL, mind a HEUFFEL példáján van 2—3-szor nagyobb néhány táska is, mint az *A. montanum*-é. — Az *A. Wierzbickii*-től laza fürtje, a hosszabb, szétálló szőrök hiánya stb., az *A. reptans*-től szürke-molyhú, le nem kopaszodó termése, az *A. Transsilvanicum*-tól (SCHUR) pedig ezen kívül kivált a keskeny levele stb. különíti el. Az a lánczszem ez, mely az *A. montanum*-tól az *vernale*-n és *A. Trans-*

¹ Non *A. emarginatum* ZAHLBR. ap. Vis. fl. Dalm. III. 1852, 118.

² Taschenbuch der Flora Deutschlands, 1844. 870.

silvaticum-on át az *A. repens* BAUMG. fajhoz vezet. Tulajdonképen az évszakhoz való alkalmazkodás, tavaszkövető fejlődés (296—97. o.). Leginkább május 2. felében, jún.-ban, itt-ott júliusban is virít. Budán s a Rákos homokján elég gyakori, mint állandósodott fenológiai jelenség. KITAIBEL növénye természetű, de a var. *ramosum*-mal megegyező. HORNEMANN az *A. vernalis*-t magyarországi eredetűnek mondja, DE CANDOLLE (Prodr. I. 161) előtt a hazája ismeretlen. KITAIBEL munkái nem említik. Az *A. commutatum* (HEUFF. var., l. c. 1858, 22 = *A. Gmelini* JORD. Breviar. pl. nov. 1866, II. 8, *A. arcnarium* GM. Fl. Bad. III. 1808, 36, non LOIS. Fl. Gall. 1806—7, nec, SPRENG Cat. h. Hal., ex Horn. l. c., *A. montanum* var. *dubium* et *angustifolium* HEUFF.) vix ab *A. vernali* differt, nisi siliculis minoribus habitu humiliori, fol. angustioribus et brevioribus, racemo non adeo elongato. — 1116. *A. alyssoides* L. 652, sub *Clypeola* (*A. calycinum* L. ed II. 908, 1763, SzHW, SIMK.) mezőn md. — 1117. *A. desertorum* STAFF. Denkschr. kais. Akad. Wien LI. 1886, 34 (*A. Vindobonense* G. BECK Fl. N.-Ö. 469, *A. minimum* WILLD. Spec. pl. III. pro parte, non L.) füves mezőn Bf, T (SIMK.), a Bd, Bg, Sf, Alsó-Eörs és Ks körül.

Alyssum murale W. et KIT. Ic. t. 6, 1799, Kh (ÁRV.) kétségtelen téves jegyzés.

1118 *Berteroa incana* L. 650, sub *Alyssum* SzHW, SADL. (*Farsetia i.* HAB. 17, SIMK.) száraz mezőn md.; — var. *virescens* BORB. ined. (var. *viridis* BORB. Vasvárm. 248, non TAUSCH.), virescens, sparsius puberula, siliculis fere duplo ac in typo maioribus, ellipticis. A Bd aljában gyakori, T, Bg körül, a tóalakkal is; emennek macrocarpiája. A *B. viridi* TAUSCH. Sylloge pl. nov. 1828, 248, silicula puberula, haud «glaberrima», a var. *compressa* BORB. Ak. Közl. 1878, 180, siliculis magis elongatis atque tumidis differt.

1119. *Lunaria rediviva* L. 653 (*L. oblongisiliqua* WINTERL. absq. diagn., var. *macropoda* BORB. Term.-r. Füz. 1893, 95), Khv magasabb hegy. (SzHW), Czuhavölgy Zircz m. (PILLITZ). — *L. annua* L. 653, SzHW (*L. rotundisiliqua* WINTERL.), kertben.

1120. *Draba lasiocarpa* ROCH. Plant. Hung. exsicc. 1810, var. *demissorum* BORB. Term.-r. Füz. 1893, 45, Kh (*Dr. aizoides* ÁRV., KIT. Bar., non L.), Gys, SzK dolomit szikláin. — 1121. *Dr. muralis* L. 642, T cserjés h. (SIMK.) — 1122. *D. nemorosa* L. 643, var. *Dr. nemoralis* EHRH. Beitr. VII. 1792, 154 (*Dr. n.* var. *hebecarpa* LINDBL. Linnaea 1839, 333) SzK Malomvölgyének füves h. (PILLITZ). LINNÉ *Dr. nemorosa*-ja hamarább a *leiocarpa* LINDBL. i. h., mert a *Dr. muralis*-nak (act. HOLM. 199) siliculas glabras tulajdonít, s a *Dr. nemorosa* táskája szőrét vele szemben ki nem tüntette. — 1123. *Dr. verna* L. 642, SIMK., SzHW, tavaszi mezőn md.; — var. *praecox* STEV. Mém. soc. Mosc. III. 1812, 269, Bf (SIMK.), Gys.

1124. *Cochlearia armoracia* L. 648, SzHW, kertben, ház körül. Néhol a levelének felső fele, az egyik vagy mind a két oldalán változatosan szabdalt (30., 32. ábra). *C. macrocarpa* W. et KIT. t. 184, 1804, Szgl mocsaras h. (SIGM. 47, valószínűleg SzHW is).

1125. *Roripa Austriaca* CR. Stirp. I. 1762, 15 sub *Nasturtio*, Kh (*Camelina A.* PERS. SzHW), T, Bf nedves h. — 1126. *R. amphibia* L. 657 sub *Sisymbrio*, SzHW, BORB. FK. 470, a part mélyebbfenekű, sárosvizes h. elszórva md, a Kornyító (KIT. Bar.), H, Vd s pedig a parti var. *aquaticum* L. 657 (*Sisymb. integrifol.* GIL. Fl. Lithv. IV. 72) a leggyakoribb; — var. *auriculata* DC. Prodr. I. 1824, 139, Bf; — var. *longisiliqua* GODR. Fl. Lorr. I. 1843, 64, Bg, Sf. — *R. palustris* L. 657 sub *Sisymb.* a vizbeli, hasadozottlevelű eltérés ritka; — var. *variifolia* DC. Syst II. 1821, 197, Bf partján (SIMK.). A *R. terrestris* L. 657 ennek a megfordítottja, lent hasitatlan, fent szárnyas levéllel, ezt nem ismerem. — 1127. *R. Islandica* OEDER, Fl Dan. III. t. 409, 8, 1770 sub *Sisymbrio*, t. 931, ic. bonae!, GUNNER Fl. Norv. II. 1772, 106 (*S. palustre* POLL. Hist. Palat. II. 1777, 230, LEYSS. Fl. Hal. 1783, 166, SzHW, non L. 1753, *R. nasturtioides* SPACH. Hist. nat. VI. 1838, 506) Kh, H, Vd, Szgl nedves h. — 1128. *R. silvestris* L. 657 sub *Sisymbrio* SzHW, nedves h. md. Al, Bf partján *Cccidomyia sisymbrii* SCHRK. gubacsca!

Camelina sativa L. 641 ♂ sub *Myagro*, olajnak természetik (282. old.), Kh (SzHW) elvadul.

1129. *Camelina silvestris* FR. Novit. 1819, 91 pro var. *C. sativae* (*C. microcarpa* ANDRZ. in DC. Syst. II. 1821, 517) száraz mezőn, lejtőn elszórva md; — var.

Rumelica VELEN. Böhm. Gesellsch. 1887, 448 pro spec., a valamivel nagyobbtermésű, lazafürtű eltérés, egyféle szőrezzettel, a Bd, de Budapest, Soroksár, Gyoma, Baziás, Szvnicza körül is. — Ellenkezője a var. *enmicrocarpa* BORB. TTK. 1884, 155, v. ö. VELEN. Fl. Bulg. 43. Tászkája felényivel kisebb, sűrű, a *Roripa Austriacá*-t hozza emlékezetbe, terméskocsána csaknem egészen vízszintes. Bf, Al ritka, Budán gyakoribb.

1130. *Neslia paniculata* L. 641 sub Myagro, Vászoly művelt földjén.

1131. *Soria Syriaca* L. 1763, 895 sub Anastatica (*Euclidium* S. R. BR.), mezei út m. Kh (*Bunias* S. GAERTN., SzHW), Ks, Bf BORB. ÖBZ. 1893, 360).

1132. *Myagrurn perfoliatum* L. 640, Kh (SzHW), Bf, A (Rel. KIT. 116), Ks mezőin szálontként.

1133. *Calepina Corvini* ALL. Fl. Pedem. I. 1785, 256 sub Crambe, munkált h. Bf (SIGM. 47), Bd (SIMK), Kh (*Bunias cochlearioides* W. et KIT. Ic. t. 107, SzHW).

1134. *Bunias orientalis* L. 670, munkált és bokros h. Bf (SIGM. 47), Sf.

1135. *Thlaspi arvense* L. 646, SzHW. és **1136.** *Th. perfoliatum* L. 646, SIMK. mezőn elszórva md.

1137. *Lepidium campestre* L. 646 sub Thlaspide, SIMK., SzHW, — **1138.** *L. rudemale* L. 645, SzHW és **1139.** *L. drabae* L. 645, SzHW (*Cochlearia dr.* L. 1763, SzHW) száraz mezőn, út m. md. Utóbbin Al, A, Bf, Kh *Phytoptus longior* NAL. var. *drabae* ej.; a Bd elzöldülve. — **1140.** *L. perfoliatum* L. 643, Kh (SzHW), Bf (SIGM. 47), A, Sf. — **1141.** *L. graminifolium* L. Syst. X. 1759, 1127, valószínűleg római behurczolás (192. o.). Ház és falu körül, gazos h. Kh!, T! (Rel. KIT. 8), Szgl (KIT. Slav.), Zánka (HAB. 13), Vd-lak, Tp (*L. rudemale*? FIAL. TTK. 1887, 310).

1142. *Hutchinsia petraea* L. 644 sub Lepidio, sziklás helyen Bf (SIGM. 47), Kh (SzHW), Gys, kivált a Szoroshadban!

1143. *Bursa pastoris* L. sub Thlaspide, SzHW (*Capsella b. p.* MOENCH), mezőn md. gyakran *Cystopus candidus* (PERS.) penészszel.

1144. *Aethionema saxatile* L. 646 sub Thlaspide, Bf, A hegyein (*Thlaspi sax.* Rel. KIT. 116) bőven, SzK sziklás h., Veszprémben a Fejesvölgyben (PILLITZ); — var. *obtusifolium* DC. Syst. II. 1821, 558, Bf és A hegyein a tóalakkal vegyest; — var. *gracile* DC. l. c. 559 pro sp. u. i. (BORB. Pall. Lex. I. 1893, 120, ÖBZ. 1893, 360). Hogy az *Ae. gracile* DC. nem más, mint az *Ae. Banaticum* JANKA (*Ae. saxatile* β *biforme* G. BECK), vagyis a heterocarpiára hajlandó, féligmeddig egyrekeszes-termésű alak, kitünik DE CANDOLLE szavaiból. Az ő *Ae. gracile*-je három alakból egyesült. Az első természetett alakról (a mely tehát első helyen *Ae. gracile*) i. h. a következőket mondja: «Siliculae aliae in eodem individuo biloculares polyspermae, aliae biloculares dispermae, nonnullae uniloculares, monospermae». Ez az *Ae. Banaticum* sajátsága is. Az *Ae. gracile* FREYN, Fl. v. Süd-Istr. 39 ellenben = var. *bienne* BORB., silicula quoque paulo minore ab *Ae. saxatile* diversum. Habitat in Carniolia (Adelsberg) nec non in litorali Hungarico. Silicularum alae hinc et inde denticulatae.

1145. *Biscutella didyma* L. 553 (excl. var. β , quae *B. Apulam* L. Mantissae II. 254 sistit) ex descript., synonym. et loco natali horti Cliff. 329: veluti «supra Thermas Badenses in vicinis collibus, colliumque catena, quae ad Danubium usque excurrit» (Synon.: *Thlaspi clypeatum* CLUS. Pann. 471! et 472, a LINNAEO quoque citatum, *B. laevigata a. asperifolia* NEILR. Fl. N.-Ö. 756, 1859, *Clypeola didyma* CRANTZ Stirp. Austr. ed. 2. l. 20, 1769, *B. didyma* CRAM. Elench. 191, JACQ. Enum. 117), Kh (SzHW), Gys! völgyekben és hegyein helyenként bőven. A hazánkból is emlegetett *B. laevigata* L. Mantissa II. 255, 1771 (*B. lucida* DC. Monogr. Bisc. 1813, 19 [Dissert.] nr. 20, t. 7, *B. laevigata* var. *glabra* GAUD. Fl. Helv. IV. 1829, 235, «ob folia nuda s. subscabra, margine scabra») más növény, valamint a *B. alpestris* W. et KIT. Pi. rar. Hung III. 1807, t. 228 (*B. laevigata* var. *macrocarpa* KOCH, Synops. I. 1837, 71), a Balaton körül most nem terem Ezeket a fajokat LINNÉ σ -aknak jelöli, a mienk kétségtelen többnyári; — var. *trachycarpa* BORB. ÖBZ. 1893, 360. Gys völgyekben. A *B. longifolia* VILL. Delph. III. 1789, 305 (*B. saxatilis* SCHL. in LAM. et DC. Fl. Fr. IV. 1805, 690) geografiailag is más növény.

1146. *Isatis tinctoria* L. 670, Kh (SzHW), Sf, Lepsény közt a vasút mentén, a part felé, kevés.

1147. *Coronopus coronopus* L. Sp. pl. 1753, 648 sub Cochlearia (*C. Ruellii* ALL. Fl. Pedem. 1785, nr. 934, SzHW, *Lepidium squamatum* FORSK. Fl. Aegypt.-Arab. 1775, 117; *Senecioia Coronopus* POIR. Encycl. VII. 76, 1806), Khv, n. v.

1148. *Rapistrum perenne* L. 640 sub Myagro, SzHW (*Cakile p.* SzHW), Fok-Szabadi (KIT. Bar.), Kh, T, Bf, A, Ks, Lepsény, Sf mezein.

Myagrurn rugosum? ÁRV. (nem *R. rugosum* L. 640 sub Myagro) nálunk a tengerp. műv. h.

1149. *Crambe Tataria* SEBEÓK, Diss. de Tataria Hung. 1779, 7, Fokszabadi szöllei közt (KIT. Bar.).

Raphanus sativus L. 669 *R. niger* MILL. Dict. VIII. 1768, n. 4), természetik, Ks, Bd-Tomaj elvadul. Téli retek; — var. *radicula* PERS. Syn. II. 1807, 208, hónapos retek. Ez LINNÉ typosa.

1150. *Raphanus raphanistri* L. 669 mezőn md, leginkább lilán erezett szírommal. Az egyszín sárgaszírmú *R. scgetum* RCHB. Fl. Germ. exc. 1832, 656, ritka.

76. család. *Rezedafélék, Resedaceae.*

Reseda odorata L. 1762, 646, kertben, Ks, T elvadul.

1151. *Reseda phytanema* L. 449, KIT. Bar., SIMK., a bp lejtőin elszórva, kivált felbontott földön, Akali mezein, A.-Páhok (PIERS ap. BORB. ÖBZ. 1893, 359). —

1152. *R. lutca* L. 449, SzHW, SIMK., mezőn md. — **1153.** *R. lutcola* L. 448, mezőn szálanként kóborol: Kh (SzHW), Gys !, Büdöskút (DEGEN), T (HAB. 17), Bf (SADL.), A (BORB. ÖBZ. 1893, 359), Kt, Bd.

77. család *Habrózsafélék, Nymphaeaceae.*

1154. *Leuconymphaea alba* L. 510 sub Nymphaea, SzHW, Kh, kivált a Zalában F (BORB. TK. 469), H (SEBESSY ap. BORB. TTK. 1883, 491), a H patakában is, a Kis-Balaton szélén, Tót-Sz.-Pál, Bg, Aszófő (LÓCZY !), Sf (v. ö. 50. o.); — var. *minoriflora* BORB. ined. (var. *minor* DC. System. II. 1821, 56, non *N. minor* DC. l. c. 58 ex *N. odorata b. minor* LESSER in SIMS, Bot. Magaz. 1652, 1814), H körül, itt kivált a tó szélében (BORB. Pótfüz. 1894, 151), Bg vizeiben, Sf. Minor, praecipue floris minoris expansi diam. 5–8 cm. longa, petalis angustioribus.

Leuconymphaea lotus L. 511 sub Nymph., SzHW, lásd 134. stb. old.

1155. *Nymphaea lutea* L. 510, SzHW (*Nuphar luteum* SM.), Kh vizeiben, kivált F, a Zalában (BORB. FK. 469), a Kis-Balaton szélén, T.-Sz.-Pál. — **1156.** *N. sericea* LÁNG, Syll. Ratisb. I. 180, 1824, RCHB. Pl. Cr. II. 1824, 233 sub Nuphare, T.-Sz.-Pál vizeiben; — var. *aserica* BORB. ined., 85. o., F a Zala vizében, Kt, T.-Sz.-Pál. Lobis foliorum distantibus, stigmatibus integro, sed radiis ad marginem usque excurrentibus, petiolis et scapo haud sericeis.

A *Nymphaea* (habrózsa) név THEOPHRATOS-tól ered, de ő a *nimfaia* alatt a sárga habrózsát értette. Mint systematikai génusznevet TOURNEFORT az Institutiones rei herbariae 260. old. s a 137–38. képével, továbbá LINNÉ a Genera plantarum, VI. kiad. 265. oldalán alapította meg. De TOURNEFORT is, LINNÉ is a mostani *Nymphaea* és *Nuphar* génuszokat összefoglalta, még pedig LINNÉ *Nymphaea* alatt inkább értette a sárga habrózsát; a fehér tündérrózsára az ő *Nymphaea* leírása csak kisebb részben vonatkozik. V. ö. Kert 1899, 307. stb. old.

78. család. *Bodorrózsafélék, Cistaceae.*

1157. *Helianthemum helianthemum* L. 528 sub Cisto, «foliis oblongis revolutis subpilisosis», «utrinque nudis», nem a kétszín-levelű, hanem a meglehetősen egyszínzöld *H. hirsutum* THUILL. Fl. Paris 1799, 266 (*H. obscurum* PERS. Syn. II. 1807,

79) Bf (295. old.), Bd, Gys, Kh hegyein; — var. *lanceolatum* WILLK., Cistin. descr. monogr. 1856, 113, Kh. — **1158.** *H. chamaecistus* MILL. Dict. VIII, n. 1, 1768, foliis discoloribus (*H. vulgare* GAERTN. 1788), a bp sziklatördelékei közt: Kh (SzHW), Sárkányerdő (HAB. 11), Gys!, Dörgicse!, T (HAB. 17), Bf-től (*Cistus h.* SADL., *H. tomentosum* SM., SIMK.) VB-ig elég gyakori; Budapest hegyein nem terem; — var. *pustarum* BORB. Ak. Közl. XXV. 5. 1893, 19, Kh, Gys, A, SzK, VB sziklás hegyein, ritka, Gyötrösön elzöldülve. — **1159.** *H. fumanum* L. 525 sub Cisto, Bf, A (SIGM. 47, KIT. Bar.), Koloska, Csp, Gys; némelyiket az aranka (*Cuscuta Epithymum*) egészen ellepi. Kiváló apró cserjéje a pusztai vegetációnak, hihetőleg mint mediterrán elem magyarosodott. — **1160.** *H. canum* L. 525 sub Cisto, Kh, Bf (*H. marifolium* SzHW; *H. vineale* PERS., SIMK.), VB a malomvölgyi hegyeken.

79. család. Harmatfűfélék, Droseraceae.

1161. *Drosera rotundifolia* L. 281, Szgl lápos h. (SIGM. 46—47); lehet, ma csak Tp, mert amott a láp kiszáradt. Vd-lak és Vd-fok lánján (WIERZB. n. spt. 25, BORB. TTK. 1897, 208, SzHW). — *D. longifolia* L. 282, Vd (WIERZB. 25, SzHW. BORB. i. h.) júl. aug.; ma aligha

80. család. Ibolyafélék, Violaceae.

1162. *Viola ambigua* W. et KIT. Ic. t. 190, 1804, A és Csp közt, a Péter-hegynek délkeleti verőfényes, füves, erdőtlen lejtőjén, Bf, Ks völgyeiben, de elég ritka Jellemző pusztasági növényünk. Hybrid kapcsolata elég gyakori. — **1163.** *V. Haynaldi* WIESB. in BAENITZ: Herb. Europ. 1876, 3133, ÖBZ. 1877, 153 (*V. ambigua* × *Austriaca*), Péterhegyen és Ks völgyeiben. Variat stolonibus abundis elongatis (*V. perstolona* BORB. ined. ad Békás-Megyer). — **1164.** *V. Medlingensis* WIESB. ÖBZ. 1886, 190, Csp, A. — **1165.** *V. revoluta* HEUFF. in RCHB. Fl. Germ. exc. 1832, 705, BORB. in HALLIER, KOCH Synops. III. 1890, 192 (*V. ambigua* × *hirta*), Péterhegyen, Bf és Ks völgyeiben. — **1166.** *V. Diószegiana* BORB. Magy. Növ. Lap. 1890, 79, HALLIER, 166, 191 (*V. ambigua* × *collina*), Péterhegyen. — **1167.** *V. hirta* L. 934, SzHW, SIMK., a bp füves lejtőin; — var. *subciliata* BORB. Vasvárm. növ. 253, T, Gys. A *V. hirta*-nak eltérése, de nem a *V. hirta* és *V. collina* hybrid kombinációjá, mint G. BECK Fl. N.-Ö. 511. old. állítja. — **1168.** *V. permixta* JORD. Observ. VII. 1849, 6 (*V. hirta* × *odorata*), a Bd, Gys, Kh völgyeiben. — **1169.** *V. interiecta* BORB. in HALLIER 190 (*V. collina* × *hirta*), Gys völgyeiben. — **1170.** *V. adulterina* GODR. Thése de l' hybrid. 1844, 18 (*V. alba* × *hirta*), a Bd. — **1171.** *V. Kernerii* WIESB. ÖBZ. 1880, 189 (*V. Austriaca* × *hirta*), VB, Csp, A, Bf, a Bd, Kh. — **1172.** *V. collina* BESS. Catal. h. Cremen. 1816, 151, füves hegyeken és völgyekben: SzK, A, Bf, Bd, Vanyarcz, Gys és Kh. — **1173.** *V. Wiesbaurii* SABR. ÖBZ. 1884, 133 (*V. alba* × *collina*), a Bd. — **1174.** *V. suaviflora* BORB. et H. BR. ÖBZ. 1890, 26 (*V. Austriaca* × *collina*), stipulis dorso hirtis, Bf, Csp, Gys, Kh völgyeiben. — **1175.** *V. Merkensteinensis* WIESB. in HAL. et BR. Nachtr. 1882, 166 (*V. collina* × *odorata*), Gys, Kh völgyeiben, ritka, Bf. — **1176.** *V. odorata* L. 934, SzHW, SIMK., a bp füves h md. Fd hegyén, H. — **1177.** *V. subodorata* BORB. ÖBZ. 1890, 134, ap. HALLIER 185, A, Csp hegyein. — **1178.** *V. Vindobonensis* WIESB. ÖBZ. 1880, 191 (*V. Austriaca* × *odorata*), a Bd, Gys, Kh. — **1179.** *V. pluricaulis* BORB. in HALLIER l. c. 179 (*V. alba* × *odorata*), a Bd. — **1180.** *V. Austriaca* A. et J. KERN. Berichte d. naturw.-medic. Vereins in Innsbr. III. 1872, LXXI, a bp füves bokrai között md, H, Kt, Fd; bőven a Bd; — var. *subleiocarpa* BORB. exsicc., foliis longe petiolatis, fimbriis stipularum elongatis, capsulis omnino aut fere glabris, his posterioribus ad angulos praesertim sparse et brevissime puberulis. Capsula *V. Austriacae* dense

pubescens. A bp füves h — **1181.** *V. foliosa* ČELAK. Prodr. Fl. Böhm III. 1875, 477, stipulis breviter ciliatis: Gys, Bd, Bf, A, Csp. — **1182.** *V. sepincola* JORD. Observ. VII. 1849, 8, Kh bokrai közt, a Bd. — **1183.** *V. alba* BESS. Fl. Galic. 1809, I. 171, Bf, Alsó-Eörs hegyein, a Bd, Gys völgy. ritka. — **1184.** *V. Kalkburgensis* WIESB. ÖBZ. 1874, 225 (*V. alba* × *Austriaca*), Bf hegyein ritka. — **1185.** *V. arenaria* DC. Fl. Fr. IV. 1805, 806, SIGM. 48, mint *V. livida* KIT. in R. et SCHULT. Syst. V. 1819, 363, Bf a Siske forrás völgyének lejtőin (SIMK.), Kh, a Szoroshad füves h. ritka (*V. aren.* et *V. livida* SzHW, BORB. ÖBZ. 1893, 360). — **1186.** *V. Burnati* GREMLI, Excurs. III 1878, 89, var. *subriviniana* NEUM., WAHLST. et MURB. Viol. exs. 1886, 20, BORBÁS, HALLIER l. c. 204, pedunculis undique hispidulis, Gys völgyeiben. — **1187.** *V. silvestris* LAM. Fl. Fr. II. 1778, 680, SIMK., a bp erdeiben (l. 295. o.), H, Vd, Récse, — **1188.** *V. Riviniana* RCHB. Pl. Crit. I. 1823, 81, Gys völgy.; — var. *V. stichotricha* BORB. ÖBZ. 1893, 319 differt caule unifariam, hinc et inde bifariam puberulo, foliis magis glaucescentibus, rotundioribus, pedunculis unifariam puberulis. Cum *V. Burnati* consociare nolui, quum *V. Riviniana* proxima nec floribus, nec fructibus glabris ab ea differet. Calcar albidum amplum, sulcatum. Kh, Gys, Kőszeg erdeiben. — **1189.** *V. canina* L. 935, SzHW (*V. ericetorum* SCHRAD.), Récse, Kh, Gys füves hegyein. — *V. lucorum* RCHB. Fl. Crit. I. 1823, 60. Gys völgyeiben (*V. montana*? SzHW, vix L.). — **1190.** *V. Ruppü* ALL. Fl. Pedem. II. 1785, 99 (*V. stagnina* KIT. *V. commutata* BORB. Vasvárm. növ. 9., WAISB. ÖBZ. 1895, 144) Tp nedves rétjén. Ha a *V. persicifolia* SzHW ide tartozik, akkor Kh is, kivált a Vindornyában, Sümegen (SZÉP II. 10). A *V. Ruppü* ALL. a leírás, a rajz, termőhely («in argillosis et in ericetorum spongiosis» és a déli vidék szerint valóban a *V. stagniná*-val vág össze, a mi növényünk legfeljebb csak jelentéktelen vagy relativ bélyeg nyomán térhet el a piemontitól. Ez a kopaszlevelű illattalan ibolya különben Vasvármegyén kívül Kis-Cell mellett, de már Veszprém megyében. Lukácsháza nedves rétjein (PIERS!) a békásmegyeri nedves réteken, Pesten a Rákoson, a pilis-sz-lászlói erdőben, a Mátra tetején a Szuhai-hutánál, mindenütt nedves vagy sűppedős helyen, — a keskeny- s nem szívforma-levelű, hanem nyélbe keskenyedő eltérése (var. *stenotoma* BORB. ined.) ellenben Kecskeméten, Körös-Ladányon Fás-erdő mocsara körül, a Rákoson Pest mellett, Doroszló (Vasvárm.) s Erdélyben Kis-Csűr körül terem (BARTH). BECK G. (Fl. N.-Ö. 523,) a levél kopaszságát v. apró szőrözötét kevés figyelemre méltatva, *V. stagnina typicá*-nak az utóbbik eltérést tekinti. Ennek KITABEL leírása ellene mond. A pelyheserezetű *V. persicifolia*-ról [ROTH. Tentam. fl. Germ. II. part. 1789, 271, Vésztő és Nyiregyháza körül, Sóstó legít LATZEL] szintén tévesen állítják, hogy akár a *V. montaná*-val L. (*V. elatior* FR.), akár a *V. pumilá*-val VILL. egybevágna, mert e kettőnek nagy melléklevele van, a *V. persicifolia*-ról pedig ROTH azt mondja «foliis angustis, stipulae minores.» — var. *castanetorum* BORB. in HALLIER l. c. 208, Gys völgyeiben. Az előbbinek szárazföldi, hegyi v. erdei eltérése, tőle jobban szíves, vastagabb levele nagyobb virágja, más termőhelye stb. különbözteti meg — **1191.** *V. mirabilis* L. 936, (SzHW, SIMK. 175), a bp sűrűbb erdeiben (v. ö. 295. o.). *V. uliginosa* BESS. Fl. Galic. 1809, 162, SzHW, a krajnai és karinthiai hely nyomán, lehet, SzHW-ék idejében nőtt Vd (v. ö. HALLIER 194). — **1192.** *V. tricolor* L. 935, Kh hegyein (SzHW), Gys, Bf. — var. *arvensis* MURR. Prodr. stirp. Götting 1770, 73, SzHW és var. *procerior* GAUD. Fl. Helv. II. 1828, 210 (*V. segetalis* JORD.), vetésben, mezőn md; — var. *Banatica* KIT. in R. et SCHULT. Syst. V. 1819, 382, Récse, T, A völgyeiben; — var. *Kitabeliana* R. et SCH. Syst. V. 1819, 383, Bg, Gys, Bf, T füves h.

81. család. Tököfélék, *Cucurbitaceae*.

1193. *Bryonia alba* L. 1012, Rel. KIT. 116, SIMK. SzHW, a bp sövényes h. md, — Bf *Cecidomyia bryoniae* BOUCHÉ gubacschal (SZÉPL. 14). — **1194.** *Br. dioica* JACQ. Fl. Austr. II. 1774, 59, Kh (SzHW), Nagy-Récse kerítésein!

Cucumis sativus L. 1012, *C. citrullus* L. 1010 sub *Cucurbita*, *C. melo* L. 1011, — *Cucurbita pepo* L. 1010, — *C. maxima* DUCH. in LAM. Encycl. II. 1786, 151, — *C. lagenaria* L. 1010, természetik. — *Sicyos angulatus* L. 1013, Kh kerítésén (SzHW), n. v. — *Echallium elaterium* L. 1010 sub *Momordica*, Lepsény ugarján (HERM. I. 129).

82. család. *Kossuthcsillagfélék, Portulacaceae.*

1195. *Portulaca sativa* HAW. Misc. 136, 1803 (*P. oleracea* SzHW, non L.) zöldséges h. és szöllőben md.

P. grandiflora HOOK. Bot. Mag. III. 1829, 2885, *P. megalantha* STREUD. Nomencl. II. 1841, 383) kertben, ez a kossuthcsillag vagy tizórai.

83. család. *Ezüstaszottfélék, Paronychiaceae.*

1196. *Hermaria glabra* L. 218, a Bd (SIMK) füves h. s a partján ritka. — **1197.** *H. hirsuta* L. 218, Kh (SzHW), Bg, a Bd tetejen! (SIMK), a Kőkapuban, Tördemicz és Szgl közt árok mellett. — **1198.** *H. incana* LAM. Encycl. III. 1789, 124, T, Bf A füves h. (*H. multicaulis* KIT. Rel. 116), Al.

1199. *Paronychia cephalotes* M. BIEB. Fl. Taur.-Cauc. III. 1819, 169, sub *Illecebros* (*P. capitata* AUT.; *I. Paronychia* ÁRV., SzHW, non L. sub *Illec.*; *I. cap.* Rel. KIT. 8, 116, *P. Kapella* [sic] SIMK. non HACQ.) dolomit sziklák hasadékában és morzsálékán jellemző fűvünk a bp., Kh-től (Gys! Sárkányerdő; HAB. 11), Dörgicse Csp. Koloska), T-on (HILLEBR. 40), Bf-en (SIGM. 47) át Al-ig. A Bd n. v.

1200. *Scleranthus annuus* L. 406, Kh (SzHW), T (SIMK.) és Bd körül; — var. *collinus* HORNUNG in OP. Naturalientausch 1825, 233, a Bd Kőkapujában.

84 család. *Ludhúrfélék, Alsinaeae.*

1201. *Buda rubra* L. 423, sub *Arenaria*, SzHW (*A. rubra* α *campestris* L. i. h.; *Alsine rubra* α CRANTZ Institut. II. 1766, 407, *Buda rubra* DUMORT. Fl. Belg. 110. BORB. Pótfüz. 1892, 236, *Spergularia rubra* PRESL. Fl. Čech. 1819, 95; *Lepigonum rubrum* WAHLENB. Fl. Gothob. 45, *Tissa campestris* PAX in ENGL. PRANTL: Pflanzenfam. III. 1 b, 85, 1889) izapos h. a Bd körül (SIMK.), Fokszabadi (KIT. Bar.), Kh, Sf. — **1202.** *B. marina* L. 423, pro var. *Arenariae rubrae* (*Spergularia media* var. *heterosperma* FENZL in LEDEB. Fl. Ross. II. 1844, 168, *Arenaria salina* PRESL. Fl. Čech. 93, 1819, *Arenaria heterosperma* GUSS. Suppl. Fl. Sic. 129, 1832—43, *Lepigonum m.* BORB. FK. 472, *Buda m.* BORB. Pótfüz. 1892, 236, Fokszabadi (KIT. Bar.), Ks, Sf, Szántód, Bg nedves, sós partján szálonként. — **1203.** *B. media* L. 1762, 606 sub *Arenaria*, DUM. i. h., BORB. Pótfüz. 1892, 236 (*Spergularia med.* var. *marginata* FENZL l. c. 168, *Arenaria marginata* DC. Fl. Fr. IV. 1805. 793, *Lepigonum marinum* WAHLENB. Fl. Gothob. 47, *L. salinum* FR. Nov. Mant. III. 34, *L. marginatum* KOCH, Flora 1841, II. 505; *Alsine marina* WAHLENB. Fl. Suec. 281) Szántód és T nedves partján. V. ö. Pótf. i. h.

1204. *Spergula arvensis* L. 440, SzHW (var. *vulgaris* BOENN.) Sf partján.

1205. *Sigma procumbens* L. 128, a Bd (SIMK.), Kh (SzHW) hegyeinek nedves h. — **1206.** *S. depressa* SCHULTZ, Prodr. fl. Starg. suppl. 1819, 10; cfr. M. et KOCI D. Fl. I. 866 (*S. patula* JORD. Obs. 1846, 25; *S. dichotoma* HEUFF. Bot. Ztg 1853, 626), a Bd tetején, Kh (*S. ciliata* SIMK., non Fr., *S. apettata* SzHW, non L.).

1207. *Alsine caespitosa* EHRH. herb. 55, Beitr. V. 1790, 177, ex Hercynia, sub *Arenaria*; HOFFM. Deutschl. Fl. 1791, 155, 1800, 206, WILLD. Sp. pl. II. 724 (*A. verna*

var. *collina* NEILR.) Kh (*Aren. verna* SZHW), A, Bf, Csp hegy., Sf homokján. Az *Aren. verna* L. Mant. I. 1767, 72, a hogy növényünket gyakran nevezik, a leírás, valamint a termőhely alapján is havasvidéki = *Ar. Gerardi* WILLD. Sp. pl. II. 729 (*Ar. striata*? SZHW). — 1208. *A. saxatilis* L. 424, sub *Aren. pro max. p.* (*Ar. setacea* THUILL. Fl. Paris. 1799, 220; *A. caespitosa* Rel. KIT. 116 «tota glabra», non EHRH.) VB, SzK-tól a bp Dörgicség!, a Sárkányerdőn (HAB. 11.), Kh (Gyötrös, Dobogó), Gys. — 1209. *A. fasciculata* L. Syst. nat. XII. 1767. 733 sub *Arenaria*, a bp füves lejtőin md. Az *Aren. glomerata* HILLEBR. 40 (non M. BIEB.) T-ről ide tartozik, a Rel. KIT. 116, is amazt közli T-ről — var. *oligadenia* BORB. ined. virágkocsánján meg a kelyhén elszórt mirigy van (*A. Faquinii* var. *pubescens* M. et KOCH, RÖHL. D. Fl. III. 1831, 289, non CHAM. et SCHLECHT Linnaea 1826, 46) Gyötrös füves h. Kh, az óbudai hegveken. — 1210. *A. viscosa* SCHREB. Spicil. 1771. 30, a Bd füves nyílt h. (SIMK.), Gys völgyeiben (v. ö. 268. old.).

1211. *Arenaria serpyllifolia* L. 423, SZHW, SIMK. mezőn md. Récese; — var. *viscida* LOIS. Not. 1810, 68, T, A, Sf, Szántód füves, kivált sziklás h.; — var. *tenuior* M. et KOCH, in RÖHL. Deutschl. III. 1831, 266, a bp füves, munkált mezején Búdöskútig. V. ö. TTK. 1896, 557, a Söjtörről beküldött füvet. — 1212. *A. graminifolia* SCHRAD. Hort. Götting I. 1809, 11 Bf füves erdeiben (SIGM. 47), Kh (SZHW). Ujabban nem leltük. Ks éppen olyan füves völgyajtón kerestem, a mely éppen az egri (Szépasszonyvölgy) termőhelyét juttatta eszembe.

1213. *Moeringia muscosa* L. 350, a Bd (KIT. Bar.); n. v. nem megfelelő helye ennek az inkább havasvölgyi fűnek. — 1214. *M. triervia* L. 423, sub *Arenaria* Kh (SZHW), Gys, Bd erdeiben.

1215. *Holosteum umbellatum* L. 88, SZHW, SIMK. (incl. var. *glandulosa* VIS. Stirp. 1826, 37 et *H. Heuffelii* WIERZB. Flora 1836, Intell. bl. 15, RCHB. Ic. V. 1841, 34) mezőn md; — var. *glabrum* KUNTZE, Fl. Leipz. 1867, 226 Sf.

1216. *Stellaria media* L. 272, sub *Alsine*, SZHW, mezőn md; — var. *neglecta* WEIHE in BLUFF et FINGERH. Comp. I. 1825, 560, a Bd, Gys árnyékos h. — 1217. *St. holostea* L. 422, Kh! (SZHW). — 1218. *St. pubustris* EHRH. Beitr. V. 1790, 176, Khv (SZHW) n. v., valószínűleg Vd. — 1219. *St. graminea* L. 422 (*St. Germanica* SZHW, lapsu calami ortum) Kh, Gys, Búdöskút, Vd; — var. *macropetala* KUNTZE Fl. Leipz. 1867, 227. (*St. graminea* β *Dilleniana* G. BECK Fl. N.-Öst. 364, vix MOENCH. 1777, nec LEERS. 1775) a Bd tetején egy kis álló víz mellett, Gys völgyeiben, Récese vidékén. — 1220. *St. nemorum* L. 421 Khv (SZHW) n. v.

1221. *Cerastium viscosum* L. 437 (*C. glomeratum* THUILL.), Kh hegy., völgy. (SZHW), a Bd Kőkapujában. — 1222. *C. brachypetalum* DESP. in PERS. Syn. I. 1805, 520, SIMK., a bp füves h. md, Aliga! — var. *Tauricum* SPRENG. Novi prov. 1819, 10 Bd, Kh, Vd-lak. — 1223. *C. pumilum* CURT Fl Lond. VI. 1777, t. 30, Sf, Szántód, Bg, Gys, Bd füves mezein; — var. *C. glutinosum* FR. Nov. Fl. Suec. I. 51, 1814 (non H. B. et KUNTH: Nov. Gen. VI. 1823, 29, nec NUTT. Gen. Am. I. 1818, 291) T, Bf (SIMK.), A, Bd, Gys, Kt füves mezein. — 1224. *C. semidecandrum* L. 438 (*C. viscidum* LINK) Kh (SZHW), Búdöskút (DEGEN), Bd, Bg, T (SIMK.), Sf füves h.; — var. *perviscosum* BORB. ined., densissime viscosum (var. *glandulosum* KOCH, Syn. 1835, 121, non BOENN.) Bg, Kh, Gys mezein. — 1225. *C. vulgatum* L. Fl. Suec. 1755, 158, SZHW (*C. triviale* LINK, SIMK.) füves mezőn md; — var. *glandulosum* BOENN. Fl. Monast. 1824, 565. Kh, Vászoly völgyeiben. — 1226. *C. arvense* L. 438, Kh völgyeiben (SZHW), Sümegen is (Szép I. 24). A keskenylevelű tőalak (var. *angustatum* GREX. Monogr. Cerast. 1841, 70) a főváros Zugligetjében meg a Városligetben maradás nélkül kóborol.

1227. *Moenchia Mantica* L. Cent. pl. II. n. 153, 1756 sub *Cerastio*, Kh (SZHW, SIGM. 47) füves lejtőin, Sümeg körül (Szép I. 24).

1228. *Malachium aquaticum* L. 439 sub *Cerastio*, SZHW, árnyékos nedv. h. md.

85. család. *Szegefűfélék, Silenaceae*.

1229. *Gypsophila arenaria* W. et KIT. in WILLD. Sp. pl. II. 1799, 664, Ic. t. 41, 1800, Kh a cserszegi szőlők fölött, a Szoroshadban (297. o.). — **1230.** *G. paniculata* L. 407, Kh (SzHW, SIGM. 48), Tördemicz m. vízmosás mentén!; — var. *Hungarica* BORB. in BAENITZII Herb. Europ. 6560, Prosp. 1892, sed anno 1891. edit.; *G. pan.* var. *ultima* absque nomine in KOCH Synops. ed. III. 1891. 328, Gyötrös füves h., Kh, itt a temetőben is, állítólag somogyi Nagy-Korpádról származik. Úgy viszonylik a tőalakhoz, mint a *G. arenaria* var. *hypotricha* BORB. ined. (caule inferiore cum foliis hirtis, immixtis pilis glanduliferis) a *G. arenaria*-hoz — **1231.** *G. muralis* L. 408, Kh (SzHW), Gys, Vanyarcz, Récse mezein.

1232. *Dianthus armeriae* L. 410, SzHW, SIMK., a bp sűrűbb erdeiben elszórva, Récse. — **1233.** *D. barbatus* L. 409, Kh bensőbb erd. (SzHW) és Gys völgy; kertbe ültetik. Sümeg körül (KIT. mspt. Fol. Lat. 3061). — **1234.** *D. subdiutinus* SCHUR, Verh. naturf. Verein. Brünn, XV. 1877, 128, pro var. *D. Carthusianorum* (*D. Pontederiae* KERN. Sched. Fl. exs. Austro-Hung. 1882, 67; *D. Carthusianorum* SzHW, non L.), a bp füves sziklás h. md; Sf, VB inflorescentia dichasiali soluta. — **1235.** *D. collinus* W. et KIT. Ic. t. 38, 100, Kh SzHW, SIGM. 48), Bacsikád (KIT. Bar.), n. v. — **1236.** *D. Hungaricus* PERS. Synops. I 1805, 495, nomen revera *Dianthi arenarii* TOWNSON, Travels in Hungary, 1797, 488, t. 16 (non L.; icon nostra 47) mutatum (*D. plumarius* aut. Hungar. mult., SzHW, non L., *Caryophylleus* V. CLUS. Stirp. Pann. 320—21 cum ic.!). *D. Pannonicus* SCHULT. Observ. 1809, 79, item nomen mutatum, quia *D. Hungaricus* SCHULTESIO «barbare nimis sonat»; *D. praecox* SCHULT. Öst. Fl. 1814, I. 661, excl. loco alpin.; *D. virginicus* LUMN. Fl. Poson. 176, ÁRV. non L.; *D. Lumnitzeri* WIESB. exsicc. 1882, Botan. Centralbl. XXVI. 1886, 83), Kh (SzHW) és Gys völgyeiben ma már ritka, s a vidék ősi dolomitvegetációjának egyik maradéka; néhol szimplán vagy kevésrétűen teljesedve mint *pünkösdi szegfű* kertben (297. o.). TOWNSON nem emlékszik rá, hogy a pontosan lerajzolt szegfűvet hazánkbeli utazása közben hol szedte. Rajza (47. ábra) azonban a középmagyarországi vad pünkösdi szegfűnek tökéletes mása, a nyárelőző alak virágzásakor járt itt, máj. 19-én Esztergomban, azután Budán, tehát kétségtelenül itt kellett szednie. Ime a saiondimorfismus hogy tájékoztat! PERSOON csak TOWNSON leírását közli s a téves *D. arenarius* (non L.) nevet *D. Hungaricus*-ra változtatta; — var. *D. serotinus* W. et KIT. Ic. t. 172, 1804, Gys! (DEGEN), Vanyarcz völgyeiben, júl. köz.—szept., elég ritka. Felsőbb levele kurtább, kelyhe alatt a pikkelye tompább (297. o.), különben a *D. Hungaricus*-szal megegyező. BECK¹ és FRISCH² ezt a két szegfűvet, mint fajt, amazt *D. Lumnitzeri* néven, egymástól elválasztják s a *D. serotinus*-nak fõnt hengerded szárát tulajdonítanak. Elterjedésének centruma hazánk, sok van belõle, de a szára — a szegfű alapterve szerint — se hengerded, legfeljebb tompaszögletű; annál kevésbé fűszinű zöld (grasgrün), mint FRISCH állítja, hanem deresfehérségű. A *D. serotinus* ritkán gyenge rózsaszínű, Bpesten, a Rákoson (var. *subroseus* BORB. cnfr.; TTK. 1897, 45, et KIT. Addit. 228). Az újabb autorok, SCHULTES, REICHENBACH³ s KITAIBEL⁴ nyomán, a Fáttra meg a Táttra mészszikláinak bennszülött szegfűvét nevezik *D. Hungaricus*-nak, a minek azonban semmi alapja sincs, mert SCHULTES, REICHENBACH és KITAIBEL a *D. Hungaricus*-t alaposan meg nem fejtették. A tátrai meg a fátrai szegfű (*D. Tátrae* BORB. Term.-r. Füz. XII. 1889, 221; *D. praecox* KIT. ap. STEUD. Nomencl. 1821, 272, Addit. 228,⁵ non SCHULT., nec WILLD.; *D. Hungaricus* autor. recentiorum, non PERS.) egész más-termetű, zöldellő, nem deresfehér, virágja jóval nagyobb, virágrészei egész másformák, mint Közép-Magyarország *D. Hungaricus*-áé. V. ö. Term.-r. Füz. XII. 216—222. A *D. plumarius* L. 411, mint

¹ Fl. von Nieder-Österr. 374. — ² Excursionsflora 198.

³ Fl. Germ. excurs. 807. — ⁴ KITAIB. Addit. 227.

⁵ *D. praecox* WILLD. Enumer. hort. bot. Berol. suppl. 1813, 24, absque diagn. ex SPRENG. Syst. veg. II (1825), 381 = *D. arenarius* L. PAX értesítése szerint WILLD. herbariumában nincs meg.

európai és kanadai növény tulajdonképpen kevert faj (species mixta). LINNÉ-nek első idézete (Hort. Upsal. 105) nyomán indulva, a *D. plumarius* osztrák szegfű, de tulajdonképpen ekkor is kevert, mert a mödlingi pirosszirmú szegfű más, mint a CLUSIUS után LINNÉ idézte hainburgi *Caryophyllus quintus*. A Hortus Upsalensis (1748) leírása azonban, petalis incarnato-albis, inkább ráillik a mödlingi szegfűre, azért szoros értelemben ez a *D. plumarius* (210., 211. old.). — 1237. *D. suberbus* L. Fl. Suec. 1775, 146, Kh (NESSELTHALER in KIT. Add. 227 «valde ramosus et multiflorus»), Tp lápos rétvén (KIT. Bar.); — var. *rbicundus* SERINGE in DC. Prodr. I. 1824, 365, Tp alatt!, petalis eleganter rubellis. Soroksár és Erzsébetfalva közül kikapasztult.

D. caryophyllus L. 410, kertben, Kh falain elvadul. — *D. latifolius* WILLD. Enum. h. bot. Berol. I. 466; — var. *variegatus* és *puberulus* BORB. ÖBZ. 1877, 379, T kertben.

1238. *Tunica rigida* L. 408 sub Gypsophila (*Dianthus saxifragus* β *aggregata* Vis. Fl. Dalm. III. 1852, 159), Bg, Kh!, Szgl, Bd és Veszprém (SIMK.), Fd! száraz mezein, sőt már Székesfehérvárott is a Sóstónál; — var. *T. saxifraga* L. 413 sub Diantho, magános virággal hosszú kocsánon, gyakoribb: Sf homokján és mezein! (*Gypsophila saxifraga* L. Sp. pl. 1762, 584, Rel. KIT. 8, Addit. 229), a Bd! (KIT. Add. 229), Sárkányerdő (HAB. 11), Kh! (SzHW), Gys, Vanyarcz, T, Bf, A, Al, VB, Szántód!, Bg, Rf. Földrajzilag az előbbtől még nagyon el nem különbözött.

1239. *Kohlrauschia prolifera* L. 410 sub Diantho, Rel. KIT. 117, SzHW, HAB. 17, SIMK., a bp füves lejtőin md. Internodia hinc et inde, praecipue autem foliorum margines nervosque medius dorso aspera (var. *subtrachycaulis* BORB. Temesm. veg. 67).

1240. *Saponaria officinalis* L. 408, SzHW, HAB. 13, a bp elszórva, temetőben teljesedve; — var. *glaberrima* SERINGE in DC. Prodr. I. 1824, 365, Kh, Karmacs.

1241. *Vaccaria vaccaria* L. 439, sub Saponaria, SADL. SzHW, vetésben elszórva md; — var. *grandiflora* FISCH. in DC. Prodr. I. 1824, 365, Kajár, Ks VB, Al, A, T.

1242. *Cucubalus baccifer* L. 414, Kh (SzHW), H, Récese, Bf parti sövényén.

1243. *Silene Gallica* L. 417, Kh vetésében ritka. — 1244. *S. multiflora* EHRH. Beitr. VII. 1792, 141 sub Cucubalo, Lepsény és Kajár sós rétvén, Sf Sóstavánál. —

1245. *S. mutans* L. 417, SzHW (*S. incana* SIMK. 174, non DC. nagyon terebélyes virágzattal) a bp füves, lejtőin md, Bd, Gys, VB a szárán *Sybinus gallicolus* GIR. gubacs.

— 1246. *S. longiflora* EHRH. Beitr. VII. 1792, 144, Bf hegyein (HILLEBR. 40), Ks! —

1247. *S. viridiflora* L. 1762, 597 Rezi, Tátika (KIT. Bar.), Gys völgyeiben, Bűdös-kút körül, a Bd tetejének tisztásán, Pomáz. — 1248. *S. otites* L. 415 sub Cucubalo,

SzHW, HAB. 17, Rel. KIT. 8, Add. 239, var. *pseudotites* BESS. in RCHB Fl. Germ. excurs. 1832, 819, füves h. md; A, Bf gubacsos. — 1249. *S. venosa* GILB. Fl.

Lithv. V. 165, 1781 sub Cucubalo (*S. Cucubalus* WILB. 1799, *S. inflata* SM. 1800,

HAB. 12; *Cucubalus Behen* L., SzHW, non *Silene* B. L. 1753, 418) füves h. md; — var. *oleracca* FICIN. Fl. Dresd. 1807—8, RCHB. Fl. Germ. exc. 823, a Bd, T; —

var. *pubescens* DC. Fl. Fr. IV. 1805, 747, exclus. syn. LAM. (non LOIS. 1807; *S. puberula* JORD., non BERT., nec BOISS.) VB, Bd, Szgl, Gys, Sf száraz füves h. — 1250.

S. conica L. 418, Kh (ÁRV.), T (KIT. Bar.), Bg (SIMK.), Sf, Fd, Gys füves mezején. *S. Armeria* L. 420, kertbe ültetik, *S. nova* WINTERL. 1788, prima sub Cucubalo = *S. parviflora* EHRH. Beitr. VII. 1792, 143 sub Cucubalo, Kh (SzHW); nehezen.

1251. *Melandrium viscosum* L. 414, sub Cucubalo, Szántód dombjain. — 1252. *M. noctiflorum* L. 419 sub Silene, SIMK., SzHW, a bp lejtőin elszórva md. Jó

földben nagyon ágas, sovány földön, kivált vetésben, apró, kevés- vagy csak egy-

virágú, virága szép rózsaszínű, egész idegenszerű. Ez a *Silene pauciflora* et *scrotina* Kn. Add. 233, 234, kivált a felvidéken (Poprád, Gánóc, len közt). A két végső

alak nagyon eltérő egymástól. — 1253. *M. album* MILL. Dict. VIII. 1768, n. 4 sub Lychnite (*M. pratense* RÖHL., *M. vespertinum* FR., SIMK., *Lychnis vespertina* SIBTH.,

SzHW) réten, mezőn md. — 1254. *M. dioicum* L. 437 sub Lychnite, pro parte, SzHW (*M. silvestre* RÖHL., *Lychnis diurna* SIBTH., SzHW), Bf erdős hegyein (SIMK.),

Kh magasabb erdeiben (SzHW). 1255. *Viscaria viscaria* L. 436 sub Lychnite (*V. vulgaris* RÖHL.), a bp. erd.

1256. *Lychnis flos cuculi* L. 436, SzHW, SIMK., nedv. réten md.

L. Chalcedonica L. 436, SzHW kertbe és temetőbe ültetik.

1257. *Coronaria tomentosa* L. Hort. Ups. 115, 1748 (*Agrostemma coronarium* L. 436, SzHW), Bf (SIGM. 47), Bd-Tomaj! (KIT. Bar.), itt a hegy tisztásain!, Rf, Kh, Gys hegyi erdeiben.

1258. *Agrostemma githago* L. 435, SzHW, BORB. Pótfüz. 1897, 40, vetésben, mezőn md; Vd-lak; — var. *anomalum* PORC. Enum. pl. Naszód. 1878, 10; BORB. i. h. 40, Rf, Ks. Az *A. gracile* BOISS. Diagn. II. 1849, 80 (*A. gith.* var. *microcalyx* DÖLL. Fl. Bad. III. 1232) egész más keleti fű. — var. *albiflorum* SCHUR, En. 108, Rf, VB; — var. *Nicaense* WILLD. Sp. pl. II. 1799, 805, BORB. i. h. Bf, Bd.

Alkőrmösfélék, *Phytolaccaceae*.

Phytolacca decandra L. 1762, 641, északamerikai kóró, kertbe ültetik, s bogyójának fekete-piros levével a bort, czukorsüteményt pirostíják.

86. család. Mályvafélék, *Malvaceae*.

1259. *Lavatera Thuringiaca* L. 691, SzHW, a bp bokros h. md. elszórva, Lepsény és Kajár közt, Akarattya, Hegymagasi is; — var. *obtusiloba* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1892, 536, Gys völgyeiben, a Bd; — var. *protensa* G. BECK i. h. 536 (var. *longiloba* BORB. Kert, 1895, 664) foliorum laciniis, praecipue mediis elongatis, inaequaliter serratis, Sf, F, Gys, Bd, Bf, Kh és H között.

1260. *Althaea camabina* L. 686, Bf, Al lejtőin. — **1261.** *A. officinalis* L. 686, SzHW, Rel. KIT. 114, BORB. TTK. 1891, 554, nedvesebb réten md, hol szálónként, hol seregesen, Lepsény és Kajár közt, Karmacs vidékén, Vd is (117., 147. o.); — var. *argutidens* BORB. Békésvárm. fl. 1881, 93, Szántód körül, Gys völgy., Al. — **1262.** *A. micrantha* WIESB. ÖBZ. 1878, 71, Büdöskút felé, az erdő tisztásán, Vd-lak körül inkább száraz h. kóborol. Nem a kis virága, hanem a levél szabása és fogazata jellemző. — **1263.** *A. hirsuta* L. 687, A, Bf ugarföldjén (Rel. KIT. 117, KIT. Bar.) a vörösmáli szőlőnél T és Bf közt! — **1264.** *A. biennis* WINTERL, Index, fig. 23, sub *Alcea* 1788 (*A. pallida* W. et KIT. in WILLD. Sp. pl. III. 773, Ic. t. 47) Akarattya és Ks közt (HILLEBR. 40) az út m., emitt bőv., Bf, T (W. et KIT., PORT.), Kh (ÁRV., WIERZB. n. 9), Sárkányerdő, Bd, T közt (*Malva pallida* HAB. 11, 13), Dörgicse; — var. *fissipetala* BORB. ined., petalis laciniato-fissis, Kh bokros h.

A. rosea L. 687, mályvarózsa, *Malva crispa* L. 689, SzHW kertbe ültetik, Kh körül elvadul.

1265. *Malva silvestris* L. 689, SzHW, HAB. 17, a bp elhagyott h. md szálónként; — var. *minoriflora* BORB. ined. floribus fere duplo minoribus, Bf, Bd Feltűnő kisvirágú alak, a *M. Nicaensis* ALL. faj felé közeledik, de termésének megnyult, egyenesen fölálló, hátra nem hajló nyele (VIS. Fl. Dalm. III. 204), valamint ezénél nagyobb virága tőle megkülönbözteti; — var. *dasycarpa* G. BECK Fl. N.-Ö. 1892, 538, Bf. — **1266.** *M. rotundifolia* L. 688, SzHW, HAB. 17 (*M. pusilla* WITH. ez s az apró virág megfelel a LINNÉ idézte *M. silvestris pumila*-nak), ház körül, legelőn md. — **1267.** *M. neglecta* WALLR. Sylloge I. 1824, 140, u. i. — **1268.** *M. alcea* L. 689, SzHW, Kh (SzHW), Karmacs, Récsé, Bd a Kisfaludy-forrás fölött.

1269. *Hibiscus ternatus* CAV. Diss. III. 1790, 172 (*H. trionum* Rel. KIT. 117, SzHW, SIGM. 48, non L.) mezőn, kivált kukoricza közt md.

Hibiscus Syriacus L. 695, kertbe s parkba ültetik.

1270. *Abutilon abutilon* L. 685 sub *Sida*, Khv (SzHW) n. v.

87. család. Hársfafélék, *Tiliaceae*.

1271. *Tilia tomentosa* MOENCH, Verzeichn. der Bäume. . . Weissenstein, 1785, 136 (*T. alba* WALDST. et KIT., Ic. t. 3, 1799, SzHW, SIGM. 48, non ART. 1789; *T. Panonica* JACQ. űl. Cat. hort. Vindob., BESS. Enum. Voihyn. 47, 1822, SzHW; *T. argentea*

DESF. Catal. hort. Paris. 1801, VENT. Mém. de l'instit. nat. d. scienc. 1803, 12, t. IV. 2) csak ültetve, Bf (SIGM. 48) parkjában szép fák, Kh (SzHW), H, Ks. SIMK. Hazánk hársf. 394 B-Füred erdeiből is említi. Füredről hozott egy ágacskának a zászlója rövidnyelű, a tövéből rügy nő ki. Ebből az látszik, hogy a zászló (spatha) első levele a virágzatnak. Úgy is mondható, a virágburok a rügygyel együtt a virágzat nyelére tolódott. Gubacsa: *Erincum* sp. a levelén, Bf, *Phytoptus (Ceratoneon) extensum* BR. (Bf, SZÉPL. 24). Nyáron és őszre a levele meglehetősen lekopaszodik (var. *calvescens* SCHUR, Enum. pl. Transsilv. 131); — var. *petiolaris* DC. Prodr. I. 1824, 514 (var. *obliqua* THÜMEN, ÖBZ. 1877, 333; var. *inaequalis* SIMK., Hazánk . . . hársf. 1888, 318, *inaequa* BORB. Botan. Centr.-bl. 1889, 168), Bf ligetjében; — var. *parvifrons* BORB. Botan. Centralbl. XXXVII. 1889, 167 (*T. alba* a. *microphylla* SCHUR, Enum. pl. Transsilv. 131, non VENT. 1803) u. i. Némelyik levelének főerén egymás után sorban apró daganatforma gubacs is van; — var. *trichogyna* BORB. in BAENITZ Herbario Europaeo 1892, sed anno 1891 edito p. 3, n. 6738, triente styli inferiore tomentosus, foliis cordatis, hinc-inde duplicato-serratis, subtus tenuiter cano-tomentosis, axillis imberbibus, u. i. Bibeszálának molyha a *T. heterophylla* VENT.¹ felé vonja, de a levele az erek szögleteiben prémezetlen, egyéb sajátsága sem tér el a *T. tomentosa*-tól; — var. *platyspatha* BORB. in BAENITZ Herbario Europaeo, 1896, sed anno 1895 edito, p. 2, n. 8409, spathis multo maioribus, dilatatis (25 cm. latis), foliis parum obliquis. U. o.; — var. *subvitifolia* BORB. ÖBZ. 1887, 147, foliis grosse duplicato-serratis, U. o. *Cecidomyia tiliaria* RÉAUM. nevű gubacs is van rajta. — **1272.** *T. virescens* SPACH, Annal. d. scienc. nat., 2-e sér. botan. tom 2, 1834, 344, pro var. *T. argenteae (T. argentea* b. *glabrescens* ej. ibid. 346, t. 15, n. 1, fig. c; *T. Haynaldiana* SIMK. M. Növ. Lap. XI. 1887, p. 1, *T. sub-platyphyllos* × *tomentosa*). Bf parkjában. SPACH szavai: «foliis subtus virescentibus, fere glabris, nucibus ellipsoideis, acuminatis» (ex icone conspicue costatis!), továbbá «e seminibus typis (sic) speciei enata; an hybrida?» azt igazolják, hogy a *T. virescens* a *T. platyphyllos* és *T. tomentosa* fajvegyüléke. Ha a gyanított hybrid a tőalak magvából nőtt ki, csak úgy magyarázható, hogy a *T. tomentosa* petéjét a *T. platyphyllos* fogantatta, a keletkezett mag már nem a *T. tomentosa*-é, hanem a két szülő ivadékaé. BRAUN SÁNDOR SPACH növényét ismerte és DÖLL Rhein. Fl. 677, 1843 szintén így értelmezte, a mi tökéletesen helyes. A SPACH közölte rajza a termések szintén ezt igazolja. Az élesen bordázott és kihegyezett termés a *T. tomentosa*-é nem lehet, már ez is élesen elkülöníti a *T. virescens*-t a *T. tomentosa*-tól; — var. *Füredensis* G. HERMANN, Term.-r. Füz. 1885, 281 pro forma *T. grandifoliae*, «folia mediocria, longiora quam lata, basi obliqua cordata, subtus arachnoideo-stellari-pilosa, bractee magnae». «Bf a parkban, Arács felé, út mellett» (HERM. II. 281). A savanyú víz kútja mellett! (BORB. in BAENITZ, Herb. Europ. 7327). Ez a nagyobb-levelű, kivált pedig nagy- és széles-zászlós eltérés szintén a nevezett szülők fajvegyüléke. Termése alig bordás, gömbölyded, vagy ellipsoid-gömbölyded, rövid-csúcsú; különben a *T. virescens*-től (*T. Haynaldiana*) nem különbözik. A széles virágburok gyakran szabálytalanul kievődött, elferdült, vagy másképp eltérő. Lehet, csak az alja van meg, s vele együtt a virágzat nyele is megrövidült, lehet elszélesedve s a csúcson hasadva, fordított szívformájú, vagy a szívalakú kimetszésből nő még ki kisebb-nagyobb darabja. Axillae foliorum tenuiter barbatae. — **1273.** *T. Furányiana!* SIMK. Erdész. Lap. XXV. 1886, 570 (*T. super-cordata* × *tomentosa*, levelének kurta szívalakja a *T. cordata*-ra emlékeztet; *T. Hegyesensis* SIMK. Magy. Növ. Lap. XI. 1887, 4) Bf ligetjében (HERMANN G. in SIMK. Hazánk . . . hársf. 297, 326). Magam itt a *T. Furányiana*-val teljesen megegyező ágakat szedtem; — var. *subulmifolia* BORB. ined. (*T. super-ulmifolia* × *tomentosa*). Úgy viszonylik a *T. Furányiana*-hoz, mint a *T. ulmifolia* SCOP. hosszabb és ferdébb leveleivel a *T. cordata*-hoz. Levele ferde szíves, a hosszúsága a szélességét szembetűnően túlhaladja, tehát a *T. ulmifolia*-éhoz hasonlóbb, csaknem egészen kopasz, de itt-ott a csillagszűrőknek megvan a kétségtelen nyoma, a visszája deres-zöldes, a levélerek szögleteiben gyengén és vörhenyesen prémezett,

¹ SPACH: Revisio Tiliarum p. 14.

a színe sötétzöld, a keleti fajok módjára kihegyezetten fűrészelt, ága kopasz; keskeny és jó hosszú zászlója nyeletlen. Bf fasorában Arács felé. Ezek a fajavegyült hársfák, noha a szüleikkel vegyest nőnek, nehezen itt támadnak, ültetettek, gyakran a kereskedéssel terjednek. A szülőföldjük azonban kétségtelenül hazánk délibb része, a hol a hársfa fajvegyüléke természetszerűen keletkezik. A var. *subulmifolia*-t, mint eltérést, nyeletlen zászlója a *T. Furányiana*-nak valamennyi elfajzásától (var. *eudimidiata*, *T. Richteri*), az utóbbitól még a *T. ulmifolia* bélyegeinek túlsúlya is megkülönbözteti. A levele ferde szívforma, de nem annyira csonkított avagy kerekített, mint a var. *eudimidiata*-é, a melyhez a var. *ulmifolia* elég hasonló. A *T. Richteri* BORB. Botan. Centralbl. 37. köt. 1889. 161. old. a var. *subulmifolia*-nál jóval pelyhebb, ezenfelül inkább a *T. tomentosa* képét viseli. — 1274. *T. platyphyllos* SCOP. Fl. Carn. 1772, I. 373 (*T. grandifolia* EHRH., SzHW), Bf erd. (HERM., SIMK. i. h. 301), de e község nem Somogyvármegyében, a hogy i. h. olvasni, Kh (SzHW). — var. *leptolepis* SPACH. i. h. 1834, 338 sub *T. molli*, Bf partján (HERM. II. 281), de a bractea *sessilis* nyomán hamarább a *T. apiculata*. — *T. spectabilis* HOST. in ENDL. Catal. hort. Vindob. 1842, 264 Bf parkjában spatha sessili et brevissime pedunculata. — *T. apiculata* COURTOIS: Mém. sur les Tilleules d'Europe 1835, 15,¹ Al, — *T. bicuspidata* COURT. l. c. 1835, 13, Bf, Bd. — *T. mutabilis* HOST: Fl. Austr. II. 1831, 60, Bf parkjában (HERM., SIMK. i. h. 303), de SIMONKAI KERNER Fl. exsicc. Austro-Hungarica-jában (V. 31) a *T. mutabilis* a *T. platyphyllos*-hoz vonja. Valóban csak gyengébben szőrös eltérése neki. — *T. pyramidalis* HOST: Fl. Austr. II. 1831. 61, u. o. — var. *sphenophylla* BORB. ÖBZ. 1889, 363, A hegyein. — *T. Ullepicii* BORB. in BAENITZ Herb. Eur. nr. 6610, 1892, sed iam anno 1891 edita. Röviden úgy jellemezhető, mint *T. corylifolia* HOST. nyeletlen zászlóval. A *T. Sytnensis*-től KMET in OSWALD Almanach 1893, 163, levelének ki nem hegyezett, nem szállahegyű foga, molyhos, ezen felül ritkán gyapjas, hosszas, bordázott termése különbözteti meg. Alsóbb zászlájának rövidebb nyele is van. A *T. vitifolia*-tól meg a *T. apiculata*-tól kopasz levele és hajtása választja el. Bf parkjában. — *T. praecox* HOST: Fl. Austr. II. 1831, 60, VB, Bf parkjában, A, a Bd nyugati részén; — var. *glabrifolia* RUPR. Fl. Cauc. 1869, 254 (*T. obliqua* RCHB. Icon. fig. 5146 et aut., non HOST) Bf parkjában. A *T. obliqua* (HOST, in SCHMIDT Österr. Baumzucht IV. 1822, t. 24) bibeszálának az alja molyhos, tehát más eltérés. — 1275. *T. Budensis* BORB. et H. BR., Deutsche Bot. Monatschr. VII. 1889, 4 Bf parkjában, a Zugligetben Budán s Liptó-Ujvár (RICHTER L.) körül is. Foliorum forma, colore eorum subtus glaucescenti atque serratura *T. subflavescenti* BORB. similis differt fructibus globosis vel ellipsoideis, dense lanatis, tenuiter costatis. — 1276. *T. cordata* MILL. Dict. ed. VIII. 1768, n. 1 (*T. parvifolia* EHRLH., SzHW; *T. Europaea* SzHW, SIMK. 174, non L.) eredetileg honos, de csak elszórva, a bp nagyobb erdeiben szállanként; — var. *ulmifolia* SCOP. Fl. Carn. 1772, I. 374 pro spec. (var. *ovalifolia* SPACH, l. c. 1834, 334) Bd, Kh; — var. *maior* SPACH, l. c. 1834, 334, Kh, a Bd, Bf parkjában, itt spathis fere sessilibus, Sf Sóstava m. ákácokban; — var. *eriocarpa* HOFM. in BORB. Vasvárm. növ. 1887, 266, Récse, Kh, Bd.

88. család. Orbánczfűfélék, Hypericaceae.

1277. *Hypericum perforatum* L. 785, SzHW, HAB. 17, füves mezón md; — var. *angustifolium* DC. Fl. Fr. suppl. 630, 1815, Al, VB, Bd, Kh. Vanyarcz; — var. *pallidipetalum* BORB. ined., floribus pallide ochroleucis, Kh (Cserszeg), Vanyarcz, Vállus völgyeiben. — 1278. *H. acutum* MOENCH, Meth. 1794, 128 (*H. tetrapterum* FR. Nov. 1823, 94, *H. quadrangulare* SzHW) séd m., nedves h. nagyon elszórva: Bf, H, Tp, Récse. — 1279. *H. barbatum* JACQ. Fl. Austr. III. 1775, 33, Kh hegyein (ÁRV.). — 1280. *H. montanum* L. Fl. Suec. 1755, 266, SzHW, SIMK., a bp nagyobb erdeiben elszórva; — var. *ternatum* BORB. ined. foliis ternis, Al erdeiben. Gyakoribb

¹ Nouv. Mém. de l'acad. roy. des sciences de Bruxelles, tom. IX. 1835.

mint var. *scaberulum* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1892, 531, VB, Bd, Gys, Büdöskút körül, de rendszeren szálonként. — 1281. *H. hirsutum* L. 786, SzHW, a bp erd., Récse.

Tamariskafélék, Tamariscaceae.

Tamariscus Germanicus L. 271 sub Tamarice, Kh (SzHW) távolabb vidékén (*Myricaria* G. DESV. V. ö. Vasvárm. növ. 267); *Tamarix Gallica* L. 270, ültetik.

89. család. **Fenyőkefélék, Elatinaceae.**

1282. *Elatine alsinistra* L. 368, SzHW, álló vizek szélén a Balatonnál, Kh, valamint a Zala vize mellett (WIERZB. mspt. 19) n. v.

90. család. **Juhartafélék, Aceraceae.**

1283. *Acer pseudoplatanus* L. 1054, SzHW, Kh, a Csapi-hegyen; gyakrabban ültetik. — 1284. *A. platanoides* L. 1055, SzHW, ültetik, Kh, a Bd, Bf hegyein (SIMK.), SzK. — 1285. *A. campestre* L. 1055, SzHW, HAB. 14, 16, 18, SIMK. (*A. camp.* var. *hebecarpum* DC. Prodr. I. 1824, 594), a bp md, a dp kerítésében, Bd parás ágakkal; — var. *molle* OP. Flora 1824, I. 83, Bf, A, Szgl; — var. *oxytomum* BORB. Term.-rajzi Füz. 1891, 78, A, Bf, Bd, Szgl hegyein; — var. *heterotomum* BORB. i. h., Récse és Fd. — A kopasztermésű fajták: var. *trichopodum* BORB. Békésm. fl. 1881, 94, Szgl, Bd; — var. *collinum* WALLR. in DC. Prodr. I. 1824, 954, A1, Bf, Bd, Fd. — 1286. *A. Tataricum* L. 1054, Kh (SzHW), Kt! erdejében; Bf *Phytoptus* (*Cephaloneon*) *vulgaris* BR. gubacsos (SzÉPL. 12). — *A. Negundo* L. 1056, ültetik.

Vadgesztenyefélék, Hippocastanaceae.

Aesculus Hippocastanum L. 344, ültetik (*Hippocastanum vulgare* GAERTN.).

91. család. **Pacsirtaszárnyfélék, Polygalaceae.**

1287. *Polygala maior* JACQ. Fl. Austr. V. 1778, p. 6, t. 413, Kh (SzHW), Bf (SIGM. 48), A, Csp, Ks sziklás hegyein; — var. *neglecta* KERN. ÖBZ. 1868, 37, pro spec., Bf hegyein. — 1288. *P. vulgaris* L. 704, Kh hegyein (SzHW, SIMK.). Nem láttam, lehet, hogy a következő. — 1289. *P. comosa* SCHKUHR. Botan. Handb. II. 1796, 324, Bf (SIMK.), Dörgicse; — var. *Moriana* BRITTINGER, Flora IX. 1826, 729, BORB., KOCH, Synops III. 1890, 254, Kh, Gys hegyein, F rétvén; — var. *subsempervirens* BORB. TTK. 1897, 378, foliis inferioribus multo maioribus latioribusque, more *P. amarae* rosulantibus, perhiemantibusque, late lanceolatis aut obovatis, caulinis ceteris subito angustatis, lanceolatis linearilanceolatisque. Varietas enim *subsempervirens* proles breves tenuesque stoloniformes emittit, rosulá perhiemanti terminatas, ex cuius apice vere sequenti innovatio erit. Flores ut in typo. F, Ó-Buda meg a Rákos kissé nedves rétvén. — 1290. *P. amara* L. Syst. nat. ed. X. 1154, 1759, Sp. pl. 1763, 987, SzHW, csak var. *Balatonica* BORB. in BAENITZII Herb. Europ. 1894 (1895), nr. 7798, Kh (SzHW), Gys völgyeiben gyakori (BORB. TTK. 1896, 336), júliusban másodízben is virít (*P. amara* var. *brachyptera* CHODAT, Monogr. Polygalorum 1893, 471, non GRISEB. Enum. pl. Cubens. 1866, 12). Az ősbibb vegetatio maradéka. Flores fructusque minores, quam in *P. alpestri* WAHLENB. Fl. Carp. 1814, 213, alae fructu paulo angustiores. Axis inflorescentiae glaber, in *P. alpestri* breviter puberulus. A *P. amara* insuper alá differt fructuum longitudinem non superante. — 1291. *P. amarrella* CRANTZ, Stirp. Austr. V. 438, 1769 (*P. uliginosa* RCHB. Pl. Crit. I. 1823, fig. 40,

41, non PERS. Syn. II. 1807, 272; *P. amarella* f. *Reichenbachii* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1892, 586), Kh süppedős rétjein (*P. Austriaca* CRANTZ, i. h. 439, SzHW, az ágas alak); — var. *cyclotheca* BORB. ined. (var. *orbicularis* CHODAT, Bull. soc. bot. Genève V. 1889, 167, non BENTH. Fl. Austral. 1863, I. 140) a szgl-i teknő süppedős h. ritka.

92. család. *Hólyagmogyorófélék, Staphyleaceae.*

1292. *Staphylea pinnata* L. 270, SzHW, HAB. 11, 18, a bp jellemző bokorja md.

93. család. *Kecskerágófélék, Celastraceae.*

1293. *Evonymus Europaeus* L. 197, SzHW, HAB. 18, az egész bp bokros h., kerítésben md. — **1294.** *E. verrucosus* SCOP. Fl. Carn. 1772, 166, SzHW, SIGM. 48, HAB. 18, a bp cserjésének díszje md, Dobogó (PIERS).

Evonymus latifolius L. 197 pro var. *E. Europaei*, Khv (SzHW), n. v.

Szőllőfélék, Ampelidaceae. *Vitis vinifera* L. 202, SzHW, sok fajtája terem; bántója a *Phylloxera*, *Peronospora viticola*. — *Parthenocissus quinquefolia* L. 202 sub *Hedera* (*Ampelopsis hederacea* DC.), falzatlombnak kitünő, őszre megpirosodik. E vidéken ez is *boncs*.

94. család. *Kutyafafélék, Rhamnaceae.*

1295. *Rhamnus cathartica* L. 193, SzHW, HAB. 18, a bp bokros lejtőin md. Fonyód berekjében; Bf *Trichopsylla Walkeri* FÖRST. (SZÉPL. II. 218) gubacscsal. — **1296.** *Rh. frangula* L. 193, SzHW (*Fr. Alnus* MILL.), alföldünknek kutyafája vagy ebsefája itt ritka, H, Vd.

95. család. *Kutyatejfélek, Euphorbiaceae.*

1297. *Euphorbia helioscopia* L. 459, SzHW, SIMK. és **1298.** *E. platyphyllos* L. 460, SADL., SIMK., munkált, gazos h., ház körül, kertben mint gyom md. — **1299.** *E. angulata* JACQ. Collect. II. 1788, 309 (*E. ambigua* SzHW, non W. et KIT.), Gys völgyeiben és sziklaaprólékán, helyenként, ritka; — var. *hypotrīcha* BORB. ined. (var. *mollis* G. BECK, Fl. N.-Öst. 547, non GMEL.) u. i. — **1300.** *E. dulcis* L. 457 (*E. viridiflora* W. et KIT., SzHW), Khv (SzHW) n. v. — **1301.** *E. polychroma* KERN. ÖBZ. 1875, 395 (*E. elliptica* KIT., non LAM., *E. epithymoides* JACQ., SzHW, SIMK., non L.; var. *laxiphylla* LÁNG, 1824), a bp füves, bokros lejtőin md. — **1302.** *E. pilosa* L. 460, Khv (SzHW), n. v. — **1303.** *E. palustris* L. 462, Kh (SzHW), Sf rétvén! — **1304.** *E. Gerardiana* JACQ. Fl. Austr. V. 1778, 17, SzHW, HAB. 17, «involucri foliola caulinis . . . paulo breviora et latiora» ex JACQ., typum igitur forma heterophylla sistit, a dp homokos mezein md, a bp csak a Bd n. v.; — var. *perumbellans* BORB. ined. Inflorescentia 3—4-que ramifica, cyma igitur maior, laxa, floribus dissitis. Involucelli foliolo superne latiora, basi angustata, subtrundo-trapezoida (in typo basi latiora). Sf mezein; — var. *homophylla* LÁNG, Sylloge pl. nov. 1824, 185, Sf, Bg, Fd, T, Bf mezein, SzK, involucri foliola caulinis similia; — var. *Sturii* HOL. Verhandl. des Vereins für Naturkunde zu Presb. I. 1856, 17 = *E. Gerardiana* α *minor* SADL. Fl. comit. Pest. 1826, II. 319, ex rupestribus calcareis, Kh, Gys, A sziklamorzsalékán. — **1305.** *E. amygdaloides* L. 463, Kh (SzHW), Bf (SIMK.), Gys, Szgl erd. — **1306.** *E. cyparissias* L. 461, SADL., SzHW, HAB. 11, 17 (Fd *Cecidomyia* sp. gubacscsal, SZÉPL.) és **1307.** *E. Esula* L. 461, SzHW, az egész vidék mezein

elszórva; — var. *salicetorum* JORD. Pugill. 1852, 138, Szgl körül (*E. Esula* var. *riparia* SCHUR, Enum. 596). — **1308.** *E. paradoxa* SCHUR, ibid. 1866, 596 pro var. *E. esulae* a Bd műv. h. — **1309.** *E. virgata* W. et KIT. Ic. t. 162, 1803, Rel. KIT. 117, SzHW, SIGM. 48, HAB 17, mezőn md. — **1310.** *E. lucida* W. et KIT. Ic. t. 54, 1801, Szgl mocsarai körül (SIGM. 47). — **1311.** *E. salicifolia* Host, Synops. 1797, 267, a Bd. — **1312.** *E. Pannonica* Host, Fl. Austr. II. 1831, 566, «capsulis glabris», azután pedig «germen pilis tectum», úgy értendő, hogy az eleinte pelyhes magrejtő megérve kopasz lesz. Lepsény, Sf mezein, Akarattya, Ks, A, Koloska, Bf és Aszófő közt a száraz levegőn, helyenként bőven, T, Akali (HAB. 14, 17), T hüvelyszerűen összehajlott levéllel (*Cecidomyia* sp., SZÉPL. 15); — var. *trichocarpa* NEILR. Fl. N.-Öst. 1859, 848, Aszófő és Bf közt; — var. *pulverulenta* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, II. 21, SzK Malomvölgyében (BORB. TTK. 1897, 433). — Hasonló keskeny, hosszas gallérka más faj alakjában is ismétlődik. Ilyen Budapesten, a Rákoson az *E. Gerardiana* JACQ. var. *aequifrons* BORB. (TTK. 1897, 433), involucellis e basi latiore oblongo-lanceolatis, ideoque foliis caulinis magis similibus, a budai hegyeken pedig az *E. polychroma* KERN. var. *isophylla* BORB. (u. i. 1897, 433), involucelli foliolis oblongo-elongatis, latitudine quadriple longioribus. — *E. segetalis* L. 458, Kh vetésében (CZOMPO: Diss. inaug. de Euphorb. 13, SzHW). Újabban senki nem leli az országban, hihetőleg az *E. Graeca* BOISS. et SPRUNN. Diagn. I. 5, 53, 1844 lappang alatta. — **1313.** *E. Peplus* L. 456, A, Kh elhagyott h. ritka. — **1314.** *E. falcata* L. 456, SzHW, Rel. KIT. 9, Addit. 251, SIMK., művelt h., zöldség közt md; — var. *pseudoerythrosperma* BORB. Vasvárm. növ. 269, Bf; — var. *trichopoda* BORB. i. h., u. i. — *E. exigua* L. 456, SzHW, SIMK., a bp. műv. h., tarlóban.

1315. *Mercurialis perennis* L. 1035, SzHW, SIMK., a bp. televényesebb erdei-ben elszórva md. — **1316.** *M. ovata* STERNB. et HOPPE, Denkschr. Regensb. bot. Gesellsch. I. 170, 1815, SzHW, SIGM. 46, CZOMPO 10 (*M. livida* PORT. in BAUMG. Enum. stirp. . . Transsilv. 1816, III. 344) a bp. füves, bokros lejtőin md, Dörgicse, SzK is. In convallibus ad Gyenes foliis nodo unico quaternato-verticillatis, ramos binos oppositos inde emittentibus; — var. *longistipes* BORB. ined. (*M. ovata* Vis. Fl. Dalm. III. 230, saltem pro parte). A levél széles tojásdad v. tojásdad-láncsás alakját és nagyságát tekintve a rövidebb- és szélesebb-levelű *M. ovata*-val jól megegyezik. Levele ki nem hegyezett, az alja nem keskenyedik, sűrűbben fogas, tehát a *M. ovata* tőalakjával megegyező, de tőle a megnyult levélnyel megkülönbözteti, mely a békásmegyeri hegyekről vett példán 4—8 mm. hosszú, a badacsonyin 10—15 mm. — A *M. perennis* meg a *M. ovata* középalakja, utóbbihoz közelebb marad, de eltér tőle mind a két felől kopasz levelével, melynek meglehetősen hosszú nyele van, a *M. perennis*-től pedig azért, mert kurta levele szélesebb, lefelé nem keskenyedik, sűrűbben csipkésfogas (v. ö. NEILR. Fl. N.-Öst. 853). A Bd bokros h., Tihany sziklái alatt, Aszófő és Bf közt, a Farkasvölgyben Budán — **1317.** *M. annua* L. 1035, SzHW, SIMK., munkált és zöldséges h. md bőven.

Puszpángfélék, Buxaceae. Buxus sempervirens L. 983, kertbe ültetik.

Diófafélék, Juglandaceae. Juglans regia L. 997, ültetik. — *J. nigra* L. 997, észak-amerikai, nálunk ültetett fa, szekérút mellett Gys és Kh közt.

96. család. Szömörcefélék, Anacardiaceae.

1318. *Cotinus cotinus* L. 267 sub Rhoë (*Rhus c.* Rel. KIT. 117, Addit. 262, ÁRV., RUMY 324, HILLEBR. 40, HAB. 11, 17, *C. coggygria* SCOP.) a bp. lejtőin bőven, értékesítik (273. o.). A és Bf közt a szárnak igazi ellaposodásával (fasciatio, BORB. Pótfüz. 1893, 124). Bf *Phytoptus* (a levél szélének fölesavarodása; SZÉPL. 20).

Rhus typhina L. Cent. II. n. 139, 1756, csetzfa, ültetik.

97. család. *Ezerjófűfélék, Dictamnaceae.*

1319. *Dictamnus albus* L. 383, SZHW, BORB. Term.-r. Füz. 1896, 354, 355, var. *fraxinellus* PERS. Syn. I. 1805, 464 (*trichostylis*) füves, bokros lejtőn Kh-től (Gyötrös) Dörgicséig; — var. *levistylus* BORB. i. h. 1896, 352, Bf-től (HILLEBR.), T-től VB-ig (BORB. i. h. 355), Jutas.

Bálványfafélék, Simarubaceae.

Ailanthus glandulosa DESF. in Mém. ac. Paris. 1786, 265, ház körül, ligetben, útszélén, gyakran a legelőn is, egyike a leggyakoribb meghonosodott fáknak.

Rutafélék, Rutaceae. *Ruta graveolens* L. 383, kertben.

98. család. *Királydinnyefélék, Zygophyllaceae.*

1320. *Tribulus orientalis* KERN. Ber. naturw.-medic. Ver. Innsbr. III. 1872, LXXI. (*Lr. terrestris* SZHW, HAB. 17, PORT., non L.), T, nevezetesen a rév körül, de a hegyen is, Sf homokos vidékén. — KERNER a *T. orientalis*-nak nagy virágot tulajdonít, a mi sem Budapest körül, sem a Balaton mellékén nem állandó; a termés azonban megegyező. Ellenben a temesmegyei homok királydinnyéjének virága apró, termése szőrös, tehát az igazi *T. terrester* L. Sp. pl. I. 1753, 387, BORB. ÖBZ. 1886, 140. Az ugyanitt említett var. *glabratus* BORB. termésének alkotása, a tövis hossza szintén a *T. terrester*-ével egyező, de kopasz vagy csaknem kopasz, tehát a *T. orientalis*-tól eltérő. A var. *glabratus* kisvirágú, termésének a háta mintegy varancsos (verrucoso-tuberculatus, verrucis non in cristam unicum condensatis), varancsai szétszórtak, egységes háti taréjjá nem egyesülnek. Tövisé kurtább és vastagabb, mint a *T. orientalis*-é.

99. család. *Gólyaorrfélék, Geraniaceae.*

1321. *Erodium cicutarium* L. 680 sub Geranio, SADL., SZHW, HAB. 17, füves mezőn md; — var. *monstruosa phyllantha*, Bg Várhegyének művelt h. Inflorescentia foliis magnis involucrata; — var. *pimpinelloides* sive *adenotrichum* BORB. Budapest növ. 153, a Bd, T; — var. *macranthum* G. BECK, Fl. N.-Ö. 1892, 563, a Bd aljában; — var. *albiflorum* BORB. Vasvárm. növ. 270, u. i. — **1322.** *E. ciconium* L. Cent. I. 1755, n. 59 sub Geranio (*E. glutinosum* Rel. KIT. 118), Bf (HILLEBR. 40), A, T, Bd, Szgl szőlőútja mentén, VB, Ks hegyein, a Bd alatt réten is.

1323. *Geranium sanguineum* L. 683, SZHW, a bp hegyi rétvén md. — **1324.** *G. phoecum* L. 681, Kh magasabb erdeiben (ÁRV.). — **1325.** *G. Pyrenaicum* L. Mant. 1767, 97, a jutasi állomás körül. — **1326.** *G. pusillum* L. Syst. X. 1759, 1144, SIMK. és **1327.** *G. columbinum* L. 682, SZHW, munkált h. md, Récse. — **1328.** *G. rotundifolium* L. 683, SZHW, SIMK., var. *trichospermum* SANIO et BORB. TTK. 1876, 36 (var. *Hungaricum* SIMK. Aradvn. 65, 1893), a bp füves h. — **1329.** *G. molle* L. 682, SZHW, var. *maioriflorum* BORB. ÖBZ. 1890, 382, fl. fere duplo maiore (var. *grandiflorum* Vis. Fl. Dalm. III. 212, non L.), Gys meleg füves h. — **1330.** *G. lucidum* L. 682, SZHW, SIGM. 48, SIMK., a bp árnyékos, televényes völgyeiben és hajlásában. — **1331.** *G. novum* WINTERL, Index 1788, fig. 11 (*G. divaricatum* EHRH. Beitr. VII. 1792, 164, SZHW), Bf (SIGM. 48), a Bd nyugati sziklás h. ritka. — **1332.** *G. Robertianum* L. 681, SZHW, a bp árnyékos, sziklás helyén md.

G. palustre L. Cent. II. 1756, n. 175 és *G. silvaticum* L. 681, Khv (SZHW), aligha.

100. család. *Lenfélék, Linaceae.*

1333. *Linum flavum* L. 279, Kh (Krt. Add. 271), Fokszabadi (Krt. Bar.), Jutas. *L. dolomiticum* lásd 188., 297. o. — **1334.** *L. trigynum* L. 279 (*L. Gallicum* L. Sp. pl. 1762, 401; *L. aureum* W. et Krt. Ic. t. 177, 1804), Kh hegyein (SzHW). W. és Krt. i. h. II. 194 'infra Sziget'-et említ, a mi a vidékies elnevezés szerint Szigliget lenne. NEILLICH Aufzähl. 309. old. ezt a helyet Szigetvárral helyettesíti. Bacskád (Krt. Bar.). — **1335.** *L. hirsutum* L. 277, Kh, Sf füves dombjain (Rel. Krt. 9, Add. 268, SzHW, SIGM. 48), Fokszabadi (Krt. Bar.). — **1336.** *L. glabrescens* ROCH., Plantae Banatus 1828, 27, pro var. *L. hirsuti*, breviter descr. in R. et SCHULT. Syst. VI. 1820, 741 (*L. Pannonicum* KERN. ÖBZ. 1868, 228; var. *glabratum* KOV. in NEILL. Fl. Wien, 1846, 595), Sümeg Fehérkövén (Szép R. exsicc!). Nevezetes hegyi ősi termőhely, ma rendszeren homokos mezőn terem (268. o.). — **1337.** *L. tenuifolium* L. 278, SzHW, SADL., HAB. 11, 17, a bp füves lejtőin gyakori md, H. — *L. usitatissimum* L. 277, vetik; házi len. — **1338.** *L. perenne* L. 277, Fokszabadi (Krt. Bar.). — **1339.** *L. Austracum* L. 278, Krt. Add. 270 (SzHW, HAB. 17), füves mezőn md elég gyakori, Máma szőlői közt (Rel. Krt. 118). — **1340.** *L. catharticum* L. 281, SzHW, HAB. 12, nedves réten md gyakori.

101. család. *Sósdfélék, Oxalidaceae.*

1341. *Oxalis acetosella* L. 433, Kh bensőbb völgy. és hegy. (SzHW), Czuhavölgy. — **1342.** *O. corniculata* L. 435, Kh mezein és gazos helyein (SzHW).

102. család. *Nenyúljhosszámfélék, Balsaminaceae.*

1343. *Impatiens noli tangere* L. 938, Keszthely bensőbb völgyeiben (SzHW).

Balsamina balsamina L. 938 sub *Impatiens*, kertben gyakori.

Jázmincserfefélék, Philadelphaceae. *Philadelphus coronarius* L. 470, ültetik.

103. család. *Ligetszépefélék, Onagraceae.*

Isnardia palustris L. 120, Kh (SzHW) n. v., hihetőleg egykor Vd. *Lepavina*, Horvátorsz.

1344. *Onagra biennis* L. 346, sub *Oenothera*, SzHW, a part körül elszórva md, egész Büdöskútig. Virginiából 1614-ben jutott Európába (LINNE l. c.).

1345. *Epilobium hirsutum* L. 347, SzHW, SIMK., a part nedves h. és sédje mentén, elszórva md, Vd; — var. *adenocarpum* HAUSSKN. ap. BORB. Ak. Értek. IX. 1879, n. 16, 6, Szántód és Kh nádasai körül; — var. *eriocarpum* BORB. i. h. 1879, 5, 11; — var. *villosissimum* M. et KOCH, in RÖHL. D. Fl. III 1831, 14, A, Bf sédje mentén. — **1346.** *E. pycnotrichum* BORB. Ak. Értek. IX. 1879, 7, Vasvárm. növ. 272 (*E. hirsutum* / *parvistorum*), Koloska felé A völgyében, Bf sédjei mentén. — **1347.** *E. parvistorum* SCHREB. Spic. fl. Lips. 1771, 146 sub *Chamaenerio* (*E. pubescens* ROTH, SzHW), nedves h. md, H, Récsé; — var. *menthoides* BOISS. et HELDR. Diagn. ser. II. 2, 53, 1856, Tp körül. — **1348.** *E. Knaiffii* ČELAK. Prodr. pl. Böhm. 1875, 551 (*E. sub-parvistorum* × *roseum*), A völgyében a séd mentén. — **1349.** *E. moultanum* L. 348, SzHW, a bp erd. md, Fd Várhegyén; — var. *verticillatum* M. et KOCH, Deutschl. Fl. III. 1831, 16, VB Malomvölgyében. — **1350.** *E. collinum* GM. Fl. Bad. IV. 1826, 265, a Bd erdős, sziklás h., kivált a Kőkapuban, Gys, Kh

völgyeiben. — **1351.** *E. lanceolatum* SEB. et MAUR. Fl. Rom. 1818, 138, a Bd erd. Bűdöskút körül, a Csapi-hegyen. — **1352.** *E. heterocaulon* BORB. ÖBZ. 1876, 424, Ak. Érték. IX. 1879, 15 (*E. montanum* × *roseum*), A völgyében, a séd mentén. — **1353.** *E. roseum* SCHREB. Spic. fl. Lips. 1771, 147 sub Chamaenerio, VB, AI, A meg a Bd sédje m. — **1354.** *E. palustre* L. 348, Khv lápos h. (SzHW), L.-Szent-István (HAB. 12). **1355.** *E. Lamyi* F. SCHULTZ, Flora 1844, 806, a Bd szőllei közt meg a hegyen, a kh-i erdőben Bűdöskút felé, Vanyarcz, Kt erdejében, Bg. — **1356.** *E. tetragonum* L. 348 (*E. adnatum* GRIS. Bot. Ztg. 1852, 851), az egész part nedves h. elszórva md, H, Vd, Sóstó Sf. — **1357.** *E. spicatum* LAM. Fl. Fr. III 1778, 482 (*E. angustifolium* L. β, SzHW), Kh meg a Bd erdeinek tisztásain. **1358.** *Circaea lutetiana* L. 9, Kh (SzHW), var. *ovatifolia* LASCH in Linnæa II. 1827, 446, Gys, Récese, Csapi-hegy erdeiben.

104. család. Süllőhínárfélék, Halorrhagidaceae.

1359. *Hippuris vulgaris* L. 4, a Sió vizében (Krt. Add. 276), Kh (SzHW), magam Kt, Tót-Szent-Pál és F mocsarai szélén láttam.

1360. *Myriophyllum verticillatum* L. 992 (26. ábra), «floribus omnibus verticillatis» «flosculis ad foliorum nodos» etc. az a forma, a melyet WALLROTH (Sched. 1822, 489) és KOCH a *pinnatifidum*-nak nevez, tehát a melynek a szár alján, a közepe táján meg a tetején, a virágok alatt a levél majdnem egyforma nagy s az egész szárhosszán meglehetősen egyenletesen helyezkedik el. Ilyent rajzol CLUSIUS Rarior. stirp. Pannon. Historia 712. I., a Rariorum plant. hist. VI. CCLII. (icon eadem!), melyet LINNÉ is idéz. Kh (SzHW), Ábrahám, Kis-Eörs és Bd nádas m. a part külső szélében helyenként, kivált a sajkaút meg a fürdőút környéken, gyakran meddőn (var. *terrestre* NEILR. Fl. N.-Ö. 879). A virágzó példa ugyanitt gyakrabban csak női virágokat fejleszt (specimina omnino foeminea). A balatonmelléki példák továbbá azért nevezeteseek, mert a női virág a szárnak alsó és közép táján lesz, a szár felső tája egyenletesen vagy csaknem egyenletesen leveles, de a levele tövében virág nem fakad. A hullámváró példa, melynek virága a szár aljáról ered s még a víz porozza, a var. *infraflorum* 100. o. — *M. Siculum* Guss. Fl. Sic. 1844, II. 599. Ugyanez Révfa mellett a Duna mocsarában (POLGÁR SÁNDOR!), Nagy-Ényeden (v. ö. 100. o.). Böven hajt szára aljából vegetáló rügyet s belőle hajtássá fejlődő sarj keletkezik. A sarj a szárnak kitelel s jövő esztendőre hajt ki. — var. *pinnatum* WALLR. i. h. Bd, Kis-Eörs, Ábrahám partján; egylaki. — **1361.** *M. spicatum* L. 992, SzHW, BORB. TTK. 1896, 340 (22. ábra), Bg, Bd (SIMK.), de mint a hínárformátó egyik tagjának, ez egész bp meg-megszagatva, kisebb-nagyobb halmaza van, F körül a Zalában (BORB. Földr. Közl. 470), valamint a Kis-Balatonban, Tp. A dp-ra inkább a hullám hozza, gyökértelenül himbálódzik, néhol Sf, Fd, Bd (itt a mező árkaiban is) meggyökeresedik, de schol se sereges. Mint biológiai faj¹ is nevezetes (73, 75, 85, o.). Szárának a vízbe merült, kivált alsóbb levele gyakrabban elvész, épségben levő levele a szárnak felső részén van. A hosszú-szárú, s felfúvódottcikkí eltérése, a *M. physocaula* BORB. ined, a Balatonban és más hasonló mély vízben állandó maradhat, lassanként majd más bélyeget is ölt magára és állandó fajjá alakul, de kisebb vízben megnyúlni és felfúvódni nem kényszerülván, a tóalakra visszahanyatlík. Látni való, hogy a faj csak bizonyos helyen nyilatkozó állandóbb jelenség, a míg a hely természete ugyanaz. Jún., júl., aug., sőt még szept. hó elején is elég

¹ A biológiai faj morfológiai bélyege ugyanaz marad, mint a tóalakjáé, csak a biológiai el- v. berendezése más, pl. a *Sanguisorba* pároséltű és *Poterium* vegyeséltű (polygamus) virágé (tulajdonképp biológiai génusz), vagy jelentéktlenebb része módosul a körülmény szerint, mint a süllőhínár felsőbb szárczikke, az uszó fűnek megkurtult szára a part sarában, a *Quercus tardiflora* CZERN. késő lombosodása, a *Rumex angiocarpus* MURB. (Gánóc) lepleinek a terméshez nővése, vagy a kisvirágú *Petasites hybridus* L. a *Knautia campestris* BESS., *Scabiosa ochroleuca* L. var. *aquiflora* BORB. mint a *P. Petasites*, *Kn. arvensis* és *Sc. ochroleuca* nősténye.

bőven virágzik. Virága apró, szirma hamar hulló (a hímes virágoké, a füzér tetején), majd aprócska (a füzér alsó termő virágaié), de azért a füzér szép lilapiros színt játszik, a hímes virág a sárga hímekkel szép külsőt kölcsönöz a növénynek. Bogarat a virágán időzni v. körülötte röpködni nem láttam. A *Myriophyllum spicatum* szélváró, sőt előbb- és utóbb-porzó virágokat (flos anemophilus, proteradrus proterogynus) is szokott fejleszteni. Virágzata levéltelen, tehát a szél a virágport könnyebben magával viheti és más virágzathoz csaphatja, az apró és pikkelynemű hegyelvelek porzódáskor gátlóan nem alkalmatlankodnak. A virágtakaró részeinek satnyássága, a virágzat illattalansága és nem nagy feltűnősége kiválóan szellőporozást igazol. A *M. verticillatum* szára tetején, virágzat helyett a levelek zöldellhetnek, tehát szélellező faj. Így alkalmazkodik és változik a növény bélyege az életkörülmény szerint. Ámbár a kis víz *M. verticillatum*-ától a nagy víz *M. spicatum*-áig fokozatos alaksorozatot állíthatunk össze (v. ö. a 98. stb. old.), úgy hogy a *M. spicatum* valóban csak az előbbi fajnak szellőváró, alkalmazkodásbeli eltérése s a levéltelenedett virágzaton kívül más morfológiai bélyege nincs; mégis az elődök nyomdokán, a biológiai viselet ellenére össze nem foglaltam.¹ A *M. verticillatum* nyújtódzkodni nem bírván, a partnak sekély langyos vizében marad, termete s relativ bélyege eltérőnek látszik, de e két süllyőhinár életszokása és biológiai saját-sága, a termékenyülés körülménye egész más.

105. család. *Sulyomfélék, Hydrocaryaceae (Trapaceae)*.

1362. *Trapa natans* L. 120, SzHW (I, 16, 23. ábra), F a Zala csatornájában, valamint a Kis-Balatonban elég bőven (BORB. FK. 470, TTK. 1894, 305, 311) Botyán, Vörs és Hidvég mocsaraiban (WIERZB. mspt. 15); a Balatonban nincs. A Zala vízében a sulyomnak mind a varietas *villosa* SCHMIDT, mind az egész kopasz var. *leio-phylla* BORB. TTK. 1894, 311, Pótf. 1894, 148 eltérése terem. A Zala vízében jó helye van. Ide szakad a Hévvíz csatornája, mely a Zala vizét jobban langyosítja. A víz hőfoka a 69. old. A víz mélysége, a hol a sulyom nő, $\frac{1}{2}$ m. vagy nagyobb; a fenék, a hogy a sulyom szereti, sáros, iszapos; inkább a sekélyebb és melegebb part felé, a nádas széléhez húzódik. Június közepén már fölmerülve úszik, de még apróbb-levelű, mint másfél hónap múlva látjuk. Július 31-ikén részint virágzik, részint akkora gyümölcssei vannak, hogy az eredeti nagyságából már alig hiányzik valami (BORB. FK. 470). Szára a víz mélységéhez képest méternyire is megnyúlik, s a vízből kihúzáván, a szenesedett tavali gyümölcshéjat (a melyből a szár kinőtt) júliusban is meglehetősen romlatlanul, gyakran vele húzzuk ki, vagyis a sulyom új szára a fenék sarában a tavali gyümölcshéj tülökjével és horogjaival erősödik meg, nem földbeli gyökerével. A fiatal gyümölcs eleinte zöldes- vagy olajszínű barna. Ez a zöldes réteg, a sulyom *csonthéjas gyümölcse*-nek a külső vékony húsa, a vízben hamar elpusztul. A belső világos héj a vízfénék sarában, lassú szenesedés folytán megfeketedik, mint sok vízi taraczk megvastagodásai. Augusztus hónapban a levélrózsa a növekedő gyümölcsök súlya alatt lefelé húzódik, végre a kész gyümölcscsel együtt a fenékre merül s ott a növény tönkre megy. Van gyümölcsös növényem a Zala vízből, a mely már egészen lombját vesztette, de a gyümölcs a madzagalakú száron még rajta van. Végre a sulyom gyümölcse (16. kép.) tülökjeivel, különösen pedig, a tülöknek horog-rojtozta hegyével a víz fenéken vasmaeska módjára megkapaszkodik, a növényhulladék közt, a fenék sarában valóságos horgonyt vet. Tavaszkor a kibuvó csíra nem bírja a lehorgonyozódott termést fölemelni, onnan nő fel, a hová a sulyom gyümölcse taval nyár vége felé lehúzódot. LINNÉ leírásából nem tűnik ki, vajjon a *Trapa natans*-nak var. *villosa* SCHM. v. *glabra* OP.² fajtáját (Oekonomisch-technische Flora Böhmens, 1838) ismertette-e? Amannak a

¹ V. ö. az Erdélyi Muz. egyesület Értesítője. 1900, 249, Revue 37.

² SCHMIDT a Fl. Boëm. III 1794, 86. o. var. *villosa* nincs említve, csak «folia... subtus villosa».

levél visszája meg a nyele bolyhos; emmenek csak a levele kopasz, a levél nyele szőrös, vagyis a var. *glabra* OP. csak a var. *villosa*-nak később lekopaszodó alakja. Ellenben egészen meztelen a var. *leiophylla* BORB. TTK 1894, 311, Pótf. XXX. 147, a Zala vizében a Kis és Nagy-Balaton közt (BORB. i. h.), partibus vegetativis omnino glabris. *T. castanea* GILIB. Fl. Lithv. II. 1781, 127, ex loco boreali (*T. natans* var. *glaberrima* WAHLENB. Fl. Suec. 1824, 100; var. *conocarpa* ARESCHOUG: Öfversigt af Kongl. vetenskaps. akad. Förhandlingar, 1873 n. 1, 80, fig. 7), ab hac foliis basin versus magis cuneatis, nec non nucis apice conoideo-elongato differt. Vestigium villi in herba Scanica hinc et inde, praesertim in foliis iunioribus videtur. Haec crescit etiam ad Guanynun gubernii Petrokowskiy (KARO exsicc.); — var. *subreniformis* BORB. TTK. 1894, 315 (2. kép). A Zala vizében u. o. (BORB. i. h. 314) Erőteljes példa levele 3—4, sőt 5 akkorára is megnő, mint rendszeren a szélessége a hosszúságánál kétszer nagyobb, mintegy 8 cm. széles, 5 cm. hosszú, a színe sima, kopasz, a visszáját barnás gyapjú vonja be. A levél csúcsa nem hegyes, hanem a körülete lekerített, az alja épszélű, ha nem tompaszögű lenne, a levél vesealagnak legjobban megfelelné. A levélnyele hosszabb, vastagabb és a növény súlyának megfelelően jobban felfuvódott; hihetőleg a gyümölcse is nagyobb lett volna. Végre a termés eltérése a *Hungarica* OPIZ, Abhandl. der kön. böhm. Gesellsch. V. Folge, VIII. 1854, 59, Lotos 1855, 138, BORB. FK. 470 (var. *stenacantha* ČELAK. Sitzungsb. d. böhm. Gesellsch. 1873, 151, Prodr. 555) u. o. keskenyebb tülökkel (16. ábra).

106. család. Füzényfélék, Lythraceae.

1363. *Peplis portula* L. 332, SzHW, Szigliget vizeiben (*P. patula*! SIGM. 47; v. ö. 113. o.), n. v.

1364. *Lythrum salicarium* L. 446, SADL., SzHW, SIMK., nedves h. ind; — var. *trifoliatum* BORB. Ak. Érték. IX. 1879, 27, H körül; — var. *bracteosum* DC. Prodr. III. 1828, 83, Bg; a szélellező alak; — var. *L. dubium* SCHULT. Ö. Fl. 1814, II. 5, (var. *canescens* KOCH, Syn. I. 1835, 247), Kh (SzHW). — **1365.** *L. hyssopifolium* L. 447, SzHW, SIMK, KIT. Add. 277, nedves h. elszórva md. — *L. virgatum* L. 447, Khv (SzHW) n. v. Vasvármegyében se nő.

107. család. Almafafélék, Pomaceae (v. ö. 172., 225. o.).

1366. *Pirus communis* L. 479, var. *piraster* L. 479, vad körtefa, gömbölyded aprószemű gyümölcscsel, erdőben elég ritka: VB, Dörgicse, Bd; — var. *achras* GAERTN.: De fruct. 1791, t. 87, f. 2, Gys völgyeiben, a Bd erdejében; — var. *sativa* DC. Prodr. II. 1825, 633, ültetik, sokféle fajtája van.

1367. *Malus silvestris* L. 479 sub Piro, vad almafa, erdőben ritka: VB, Bd; — var. *dasyphylla* BORKH. Forstb. 1803, 1269, a keszthelyi erdőben Büdöskút felé, VB.

Malus domestica BAUMG. En. II. 1816, 43 (var. *mitis* WALLR. Sched. 1821, 215) sokféle fajtáját ültetik. — *Cydonia cydonia* L. 480, szőlőgátba ültetik (*C. maliformis* MILL. 1768).

Sorbus aucuparia L. 477, s pedig a var. *lanuginosa* KIT. in SCHULT. Ö. Fl. 1814, II. 50, SADL. Fl. com. Pest. II. 1826, 24, Gys völgyeiben ültetve.

1368. *Sorbus domestica* L. 477, SzHW, szőlőben ültetve ritka, de kis fa- vagy fiatal bokoralakja Al, A, Bf, Bd, Kh és H erdeiben vagy bokros h., úgy mint a budai erdőben, ritkábban vadon is terem (*Cormus d.* SPACH, 1834). — **1369.** *S. meridionalis* Guss. Fl. Sic. Syn. II. 1844, 2, suppl. 831 sub Piro (*S. Aria* autor. Hung. pro maxima parte, SIMK., *Crataegus Aria* SzHW, non L 475), a bp sziklás, bokros v. erdős h. md. — **1370.** *S. semiincisa* BORB. TTK. 1879, 34, 208. o. Gys, Kh sziklás h. ritka. — **1371.** *S. torminalis* L. 476 sub *Crataego*, SzHW, a bp erdeiben elszórva md; a var. *semitorminalis* BORB. Ak. Érték. 1878, 147, ÖBZ. 1878, 393

(var. *mollis* G. BECK, Fl. Südbosn. 97, 1887) Kh ritka. — **1372.** *S. perincisa* BORB. et FEK. Erdész. Lap. 1889, 105—106, ÖBZ. 1889, 223 (240 o.) (*P. terminalis* var. *pinatifida* BOISS.? Fl. orient II. 659, non EHRH. Beitr. VI. 93, 1791), Szgl erdejében.

Mespilus Germanica L. 478. ültetik, a Bd szőllei fölött elvadult.

1373. *Cotoneaster cotoneaster* L. 479 sub Mespillo, a typus «folio rotundo» (*C. integerrima* MED. 1793), Kh (SzHW), Dias, Vanyarcz (Gys és Cserszeg!) szőllei szélén meg a hegyek lejtőjén (*Mespilus coccinea* WIERZB. mspt. 26, «drupa nuda», non W. et KIT.), Bd-Tomaj (KIT. Bar.), T, Bf (SIMK.), Arács tele kéreggubacsával (*Eriophyes*, SZÉPL.), VB, SzK sziklás hegyein (v. ö. 294. o.), terjedő tőkével, mint a *Rosa Austriaca*; — var. *oxyphylla* BORB. ined. levele tojásdad, feltűnően hegyesedő, VB (s Blatnicza) sziklás hegyein; — var. *pluriflora* BORB. ined. virágzata 3—6-virágú, lecsüngő. Csaknem méter magas bokor a Bd keleti sziklás h., 1893. júl. 23. másodvirágokkal is. Majdnem mintegy *C. coton.* × *orientalis*. Magasabbtermetű, mint a törpe tőalak, kocsánja pelyhes, azután ± lekopaszodik. Hajtása vékonymolyhú, levele nagyobb, kerekded, csorbitott, a színe sötétzöld, némelyiken a pelyhesség nyoma látható. Bár a *C. orientalis* felé hajlik, de a kopasz almácskája, apróbb levele tőle megkülönbözteti. — **1374.** *C. orientalis* MILL. Dict. 1768, n. 9, sub Mespilo (*M. tomentosa* ej. ib. 1769, n. 22, ex AIT. Hort. Kew. ed. 2, III. 206, non L. sub Crataego 1753, LAM. Encycl. IV. 440, 1797; *M. coccinea* W. et KIT. Ic. t. 256, 1809 [non L. sub Crataego 1753, LAM. l. c. 442], «pedunculis . . . germinibus tomentosis, . . . bacca nuda» szintén e két faj közé hajlik), Veszprémm. (W. et KIT. 284, 285) SzK sziklás hegyein!

1375. *Amelanchier amelanchier* L. 478, sub Mespilo (*A. ovalis* MED., *Aronia rotundifolia* MOENCH, *A. petraea* WALLR., Linnaea 1840, 576), SzK sziklás hegyein több szép nagy bokor.

1376. *Crataegus oxyacantha* L. 477, SzHW, HAB. 11, 14, 17, és **1377.** *Cr. monogyne* JACQ. Fl. Austr. III. 1775, 50, SzHW, a bp bokros lejtőin és erd., amaz Fd is.

Crataegus nigra W. et KIT. Ic. t. 61, 1801, Khv (SzHW), bajosan.

108. család. Rózsafélék, Rosaceae.

1378. *Rosa spinosissima* L. 491, SzHW, Akarattya és Ks közt levő hágón, e község hegyein (BORB. 1891), SzK, A (Koloska!), Bf (Rel. KIT. 9), Gys hegyein; — var. *poterriifolia* BESS. Enum. Podol. 1822, 62 (var. *spinosa* NEILR.), Bf Tamáshegyén, Kh (*R. pimpinellifolia* SIMK., SzHW, an L.?), Bd, VB SzK. — **1379.** *R. silvestris* HERM. Diss inaug. de Rosa n. 10, 1762 (*R. arvensis* SzHW, non HUDS.), var. *piliifolia* BORB. Magy. bir. rózsái monogr. 1880, 344, száraz hegyi legelőn Bd-Tomaj fölött, a Bd, Gys völgyeiben elég ritka. — **1380.** *R. Austriaca* CR. Stirp. Austr. II. 1763, 36 (*R. Provincialis* et *R. pumila* SzHW), a bp bokros lejtőin, Veszprém; — var. *Pannonica* WIESB. ÖBZ. 1879, 143, SzK, Kh völgyeiben; — var. *delanata* BORB. i. h. 358, 369, Arács hegyein, a levél visszáján gömbölyded, szőrös gubacsával; — var. *subtomentella* BORB. i. h. 358, 370, A és Csp hegyén. — **1381.** *R. Fundzilli* BESS. Cat. Cremen. suppl. IV, 18, 1811, petiolis foliorum glabris, glandulis subfoliaribus plerumque deficientibus, Ks és Fűzfő közt bokros h. és kerítésben szép nagy virágokkal; — var. *leioclada* BORB. i. h. 376, 383, VB és A hegyein; — var. *R. livescens* BESS. Cat. hort. Crem. 1811, suppl. 4, 19, Enum. Podol. 20, 67, 1822, a bp bokros lejtőin elég gyakori apró rózsá, Jutas is. A, Bf a levél visszáján apró, borsónagyságú gömbölyded gubacsával (*Rhodites centifoliae* HART.). — **1382.** *R. alba* L. 492, Kh (SzHW), Ks kerítéseiben és felhagyott szőllei közt. — β) *R. collina* JACQ. Fl. Austr. II. 1774, 58, t. 197, Kh (ÁRV., SzHW), n. v. — γ) *R. Boreykana* BESS. Catal. hort. Crem. 1820, Enum. Podol. 1822, 65, VB hegyein. — **1383.** *R. canina* L. 491, SzHW (*R. Lutetiana* LEM. Bull. soc. philom. 1818, 93), a bp lejtőin md, A, Bf *Rhodites cglanteriae* HART. és *R. rosae* L. (rózsamoha) gubacsával, s

Aphis rosae L. levéltetűvel; — var. *fissidens* BORB. i. h. 411, 413, a bp lejtőin elszórva; — var. *spuria* PUG. in Mém. soc. ac. du Maine et Loire 1873, 109, Ks dombjain. — *R. senticosa* ACH. Act. Holm. 1813, 91, Vd-lak. — *R. Podolica* TRATT. Monogr. Ros. II. 71, 1823, a bp elszórva, H. — *R. ascita* DÉSEGL. Billotia 1866, 34, VB hegyein. — *R. dumalis* BECHST. Forstbot. 1810, 24, a bp bokros h., Vd. — **1384.** *R. solstitialis* BESS. Fl. Gal. I. 1809, 324, a bp hegyein. — *R. submissis* GREX. in SCHULTZ Arch. 1854, 332, Bf, SzK, VB; — var. *leptotricha* BORB. 425, 430, u. i.; — var. *ramealis* PUG. in COTTET: Énum. des ros. du Valais 1874, 41, u. i. — *R. cinerosa* DÉSEGL. Cat. rais. n. 246, 1876, A, Bd. — *R. uncinella* BESS. Enum. Pod. 1822, 20, 62, Bf, Bd; — var. *subatrachostylis* BORB. i. h. 427, 436, a Bd; — var. *heterotricha* BORB. i. h. 426, 432, A, Csp; — var. *ciliata* BORB. i. h. 427, 434, a Bd. — **1385.** *R. acutifolia* BORB. i. h. 445, 461, Bf, Gys hegyein és völgy., Dörgicse. — **1386.** *R. coriifolia* FR. Nov. fl. Suec. 1814, 33, Vd-lak. — **1387.** *R. tomentella* LEM. Bull. soc. philom. 1818, 94, a Bd. — **1388.** *R. agrestis* SAVI, Fl. Pis. 1798, 475 (*R. sepium* THUILL., Fl. Paris. 1799, II. 252), var. *ampelophila* BORB. ined. Bd-Tomaj körül száraz hegyi legelőn. A typo petiolis undique puberulis subcinerascens, stegocarpio globoso, a *R. virentiorum* stylis glabris, ab aliis formis affinis (*R. albiflora* OP., *R. mentita* DÉSEGL., *R. arvatica* PUG.) foliolis glabris, subtus ad nervum medium sparse pilosulis, receptaculo globoso etc. diversa; — var. *arvatica* PUG. in Bak. Review brit. ros. 1864, 33, Bf, Bd. — **1389.** *R. Zalana* WIESB. ÖBZ. 1878, 142, a Bd, Kh, Gys völgyeiben. — **1390.** *R. micrantha* SM. Engl. Bot. XXXV. t. 2490, 1812, var. *pleiotricha* BORB. Deutsche Bot. Monatschr. 1886, 50, T lejtőin, Akali és Dörgicse között. — *R. Hungarica* KERN. ÖBZ. 1869, 234, T, Bd lejtőin, ritka. — *R. polyacantha* BORB. i. h. 491, 494, stylis glabris, non elongatis a *R. Hungarica* KERN. diversa, T sziklái (HERM. G. I. 128), Bd-Tomaj száraz lejtőin. — **1391.** *R. rubiginosa* L. Mant. II. 1771, 564, Kh (SzHW), Bf! hegyein.

Rosa turbinata A.T. Hort. Kew. II. 206, 1789, T és Bf között (Vörösmál), fölhagyott szőlők mellett, féligmeddig teljesedve. — *R. villosa* L. 491, SzHW, a «*Rosa silvestris pomifera maior*» idézése nyomán = *R. pomifera* HERM. Diss. 1762, 17, hazánkban nem terem. — *R. corymbosa* SzHW (non aliorum), Kh; valamely kerti fajra vonatkozik.

1392. *Rubus Idaeus* L. 492, Kh nagyobb erd. (SzHW), a Bd északi oldalán sűrű bokor és hajtás közt, nem sok. Itt-ott kertben. Málna nevét (malena, szláv) a nép nem ismeri, *himper*-nek mondja; — var. *subcaudicans* BORB. TTK. 1897, 378 (*R. Pseudo-Idaeus* FREYN. et HOLUBY ÖBZ. 1874, 98, non LEJ.) u. i. Tul-a-Dunán (Zugliget, Farkasvölgy Budán, Csikóvár Pomázon, Szent-Endre hegyein és völgyeiben, Dömösön, sőt a Fátában Blatnicza hegyein is itt-ott jelenkező eltérés. Levele nem ezüstfehérségű, mint a tőalaké, hanem szürkés vékonyolyhú, mintha a *R. Idaeus* és *R. caesus* nemi keverődése lenne. Szálonként növésehez járul gyakori magtalan-sága. HOLUBY ezért gondolt LEJEUNE *R. Pseudo-Idaeus*-ára, arra a szederre, a melyet a német botanikus a málna meg a hamvas szeder fajvegyülékének hisz. — **1393.** *R. sulcatus* VEST. in TRATT. Monogr. Rosac. III. 1823, 42, a Csapihegyen. — **1394.** *R. Szabói* BORB. Vasvárm. növ. 1887, 288, a Bd. Az ismeretes fajokból alig vagy nem értelmezhető fajvegyülék.¹ A mirigytelen *Leucobatos* csoportból, a *R. discolor*-tól talán az első lépés; venyigéjének és virágnyelének kevés glandulája az *Adenophori* csoport felé vezet. Egyik sarján az ötös levél tetőző levélkéje, pleophyllia útján, hetes lett, vagyis a középső levélkéje, mint némely *Potentillá*-é (*P. digitatoflabellata* A. BR., eltérően más *Potentillá*-é is, kivált a *P. canescens* rokonságából)

¹ A legtöbb fajvegyülék (*Verbascum*, *Epilobium*, *Primula*, *Inula* stb.) eredete a mai fajokból, a faji bélyegek osztakozása útján könnyen meggyőző; de a faj meg a fajvegyülék ősidők óta keletkezik és pusztul, tehát már szederfaj is semmisült meg, ellenben hybrid ivadéka, helyenként fennmaradt a megújulás rendén a természetben. A szülők szerint való jelölés, még ha a valószínűségnek mindenkor meg nem felel is, czélszerű, mert a systematikai helyzetet és felfogást megkönnyíti, a jelölt szülők nyomán el tudjuk képzelni az ivadékat. Téves az, hogy a fajvegyülék, kivált a maradandóbb fás növényeké, csak mai szülőktől származnának. Ha csak az ismert fajokból magyarázunk az ilyen gyanított ősfajvegyülék keletkezését, az eredmény nem lesz megfelelő. (M. Orv. Termv. Munk. 1898, 213). Lehet különben, hogy az ilyen nem is mind fajvegyülék, hanem fajtakeletkezés, vagy az ősi bélyegekre való visszacsapás.

hármassá változott, a két oldalsó levélke nyeletlen, sőt a nyélhez nő, a középső nyeles. Ilyen alakulásból a málna szárnyalt levele is levezethető. — **1395.** *R. discolor* WHE et NEES, Rubi Germ. 46, 1825 (*R. fruticosus* SzHW, non L.) Ks kerítésein, Alsó-Eörs, a Bd tetején, kivált az északi bazalttufás h., a szekérút mentén bőven, nagy szemű és élvezhető gyümölcsessel (BORB. M. Orv. term.-v. Munk. 1898, 212), Vállus (Büdöskút), Kh (SzHW) és Gyenes völgyeiben, H, Vd, Récse, a Csapi-hegyen. Néhol a levele a *Phragmidium rubi* WINTER üszögtől feketéllik. A *R. discolor* meg a *R. candicans* WHE megkülönböztetése, a batographus szava szerint, nagyon bajos, gyakran csaknem lehetetlen, mert a *R. discolor* hajtása gyakran csaknem egészen lekopaszodik, virágzata formája is tetemesen változik. A *R. candicans* virágzata azonban jellemző megnyult, fürtszerű és csaknem vagy egészen tövistelen. A levele sem olyan vastag és előtűnő-erezetű, mint a *R. discolor*-é. A *R. discolor* alakköréhez tartozik a kopaszarjas alak, továbbá az olyan, melynek a virágzatához közelebb levő levélkéi hosszas-ékformájúak, a *R. tomentosus*-éhoz hasonlóbba, ritkásabban, de csak egyszer fűrészeltek (var. *cuneifrons* BORB. ined.), Ks, a Bd *Phragmidium rubi* WINTER üszöggel a levelén, Büdöskút felé. — **1396.** *R. bifrons* VEST, in TRATT. Monogr. Rosac. III. 1823, 28, a Csapi-hegyen. — **1397.** *R. Vestii* FOCKE, Synops. Rubor. 1877, 155, ritka a Bd. — **1398.** *R. euplatyphyllos* BORB., Temesmegye veg. 76, 1884, Term.-rajzi Füz. 1893 (*R. medioximus* SABR. ÖBZ. 1891, 379, *R. discolor* × *tomentosus*); var. *plusiosetus* BORB. ined. (*R. discolor* × *hypoleucus*) differt turionibus glabris, aculeis minoribus sparsis, fere rectis, foliis angustioribus, supra glabris, terminali in circuitu obovato, fere biserrato, breviter acuminato. Inflorescentia illi *R. discoloris* similis, sed setulis dense onusta, flos fructusque magnitudinem illius *R. tomentosus* attingentes aut paulo maiores. A Bd tetején a nevezett szülők közt. A *R. discolor* és *R. tomentosus* hybridjáról azt írják, hogy széleslevelű, levelének felszíne csillagszőrös, hogy a szirma nagy, hajtása szőrös stb. A bd-i szeder, mely a tetőn más szeder nélkül, csupán a szülők közt nő, kétségtelen *R. tomentosus hypoleucus* × *discolor*. Termete és egész külseje inkább olyan mint a *R. discolor*, de a virágzatát, a *R. discolor* tuskéin kívül, aprócska tuskék sűrűn lepik el, úgy mint a *R. tomentosus*-ét. Ez biztosabb és állandóbb bélyege a *R. tomentosus* hybridjének, mint a levél felszínének a csillagszőrözete, mely gyakran már a *R. tomentosus*-on sincs meg (var. *glabratus*, var. *Lloydianus*), a hybridjein pedig gyakran nem marandó. A *R. plusiosetus* hajtása meg a hajtás levele a *R. tomentosus*-éhoz hasonlóbb, tompaszögletű hajtása lekopaszodott, tuskéi ritkásak és aprók, csaknem egyenesek. Középlevelkésének kerülete fordított tojásdad, röviden kihegyezett, majdnem kétszer fűrészelt, a molyha, fogazata, a *R. discolor*-éhoz hasonlóbb, nem annyira hállózat-erezetű, mint a *R. tomentosus*-é. A virágzó szár felsőbb középlevelkéje keskeny elliptikus, hosszas, vagy a töve felé keskenyedő, a felszíne kopasz. Virágzatának alakja olyan, mint a *R. discolor*-é, kurta, nem nyúlik úgy meg, mint a *R. tomentosus*-é. Virága, valamint a kopasz gyümölcsösszege vagy akkora, mint a *R. tomentosus*-é, vagy csak valamivel nagyobb. A *R. ablutus* et *R. stellulans* G. BECK, valamint a *R. Henrici* FRITSCH, in BECK l. c. 727 másforma leveléről eltérő. — **1399.** *R. tomentosus* BORKH. in ROEM. Neu. Mag. bot. l. 1794, 2, SzHW, a bp verőfényes lejtőin elszórva; — var. *hypoleucus* VEST, Syllog. pl. Ratisb. I. 1824, 235, Rf hegyén, a Bd; — var. *lateserratus* SERINGE, in DC. Prodr. II. 1825, 561 (var. *obtusifolius* GODR. Monogr. des Rubus 1843, 27, non WILLD. 1811), a Bd; — var. *Lloydianus* G. GENEV. Essai monogr. Rubus 1869, 288, a hol a typus; — var. *cinereus* RCHB. Fl. Germ. excurs. 1832, 607, a Csapi-hegyen, a Bd; — var. *ditrichoclados* BORB. Vasvárm. növ. 292, a Bd. — **1400.** *R. Balatonicus* BORB. n. sp. Adenophorum (3. tábla). Turio prostratus vel in sepibus scandens, sat crassus vel tenuior, virescens vel purpurascens, obtusangulus, vix vel parum glaucescens, pilosus, aculeis sat crebris, mediocribus, diametro turionum paulo longioribus, rectis, basi dilatata compressis, immixtis setis minoribus sparsis. Folia turionum quinato-digitata vel ternata; petiolo semitereti dense piloso, insuper (cum nervo foliolorum medio) dense aculeato, aculeis rectis vel inclinatis, in petiolulis magis recurvis; stipulis adnatis, fere filiformibus, linearibus, pilosis, parce glandulosis. Foliola tenuia, mediocria,

viridiaque *Corylifrondium*, supra parce pilosa vel glabrata, subtus pilis brevibus, micantibus puberula, pallidiora, biserrata, serraturis fere aristato-acuminatis, ut eleganter ciliata sint, terminale basi emarginata ovatum vel late ellipticum, longe acuminatum, lateralia conspicue petiolulata, ut a *Corylifrondibus* omnino divergerent. Rami floriferi crebre atque sat valide armati, aculeis rectis purpurascensibus stramineisque, longis, tomento tenuiori atque pilis longioribus canescentes, foliis ternatis, inferioribus raro quinatis, illis turionum similibus vestiti. Inflorescentia plus-minus elongata, superne solum aphylla, ramuli inferiores axillis foliorum plerumque simplicium ovato-lanceolorum, acuminatorum egredientes, patentes, cymigeri, superiores pauciflori, tomentosi pilosique canescentes, vix glandulosi, paucis glandulis plerumque tomento occultis, aculcolis sat longis stramineisque, sat crebris. Sepala canotomentosa, villosa stramineoque-setulosa, post antherim fructui applicata; petala mediocria obovata, alba, stamina stylos superantia, ovaria glabra. Fructus edules, copiosi. Kh-en Büdöskút fölött gáton, u. i. erdőben. s Kh és Gys erdős völgyeiben több helyen, de nem sok. Mindegyik helyről szedett meglehetősen állandó és egymással megegyező. A *R. Balatonicus* legkirívóbb bélyege a jó szőrös hajtás és virágzó ág, a sűrű és aránylag hosszú tüske, a moholytalan zöldellő, hosszan kihégyezett, sűrűtüskés levél, a leveles, sok- és hosszütüskés virágzat, a szőszös és sertés, felálló kehely. Legjobban megegyezik a *R. lasiaxon*-nal,¹ kivált a levél alakját, valamint a nagyszámú tüskéit tekintve, de a mienk kelyhe határozottan felálló, a gyümölcsöt takarja, a *R. lasiaxon* kelyhe hátra és elfordul a gyümölcsösszegtől. Ezenkívül az utóbbinak sűrűbb a szőrözete s más aprólékosabb eltérései is vannak. A *R. chlorocladus* SABR. ÖBZ. 1891, 413, kelyhe szintén hátragörbül, de zöldebb is és sertétlen. A *R. Clusii* szintén hasonló, de sok mirigyeért más csoportbeli. A *R. Styriacus* HAL. kelyhe szintén hátrahajlik, virágzatának tüskéi görbék, kelyhe nem szőrös és alig sertés stb., a *R. orthosepalus* HAL. már kelyhének biológiai karakterét tekintve is megegyezik a *R. Balatonicus*-szal, de levele másforma, virágzata aprótüskés és mirigyos, magrejtője pelyhes, virága rövidhímű stb. A *Corylifrondes* csoportbeliektől végre a *R. Balatonicus* oldalsó levélkéinek jól kifejlődött nyelére nézve különbözik. A *R. Balatonicus*-nak egyik helyén iker-ágot is látni. «*R. Balatonicus* ist eine Form, die in meiner Rubus-Publication nicht beschrieben ist». HALÁCSY in lit. — **1401.** *R. glandulosus* BELL. App. ad Fl. Pedem. 1792, 24, «fructus leves», non hirsuti, Kh (SzHW); — var. *ochrosetus* BORB. in Carinthia II, n. 6, 1895 et ap. PACHER, Jahrb. d. naturhist. Landesmus. für Kärnten XXIV (1897), 162, a Csapi-hegyen; a sárga-sertés és glandulás eltérés. A *R. rivularis*-hoz WIRTG. vontam volna, de a magrejtője szörtelen, a *R. serpens* WHE pedig nagyon északi szeder, levele 3—5-en ölbefogott, virágzó szára nagyon hajlongó, tetőző levélkéje pedig kurtanyelű. — Virágzata bőven mirigyos és túsertés; — var. *R. hirtus* W. et KIT. Ic. t. 114, 1802, pro spec. szőrös gyümölcscsel. Somogy Zseliczi vidékének hegyein és dombjain (W. et KIT. i. h.), Zalavármegye erdeiben (WIERZB. mspt. 29), Kh (SzHW) n. v.; — var. *R. plusiacanthus* BORB. ÖBZ. 1892, 289, a Csapi-hegyen; — var. *R. Bayeri* FOCKE, ÖBZ. 1868, 99, u. i. — **1402.** *R. dumetorum* WEIHE in BOENN. Fl. Monast. 1824, 153 (*R. corylifolius* Aut., SzHW, vix Sm.)² a Bd, Büdöskút körül. A *R. Gloggnitzensis* HAL. is csaknem megegyező vele; — var. *eriosepalus* BORB. ined., folia superiora magis canescenti-tomentosa; sepala praeter tomentum pilis longioribus, praeterea glandulis stipitatis inspersa. Bd-Tomaj erdeiben. Levele kitelel; — var. *grandifrons* BORB. Vasvárm. növ. 306, Büdöskút körül magtalan, a Bd *Phragmidium rubi* penészszel, Kt erdejében; — var. *althaeifolius* HOST, in TRATT. Monogr. III. 1823, 37, Vd-lak körül; — var. *memorosus* HAYNE, Arzneigew. III. 1813, t. 10, Kh (SzHW), a Bd. — Leveleit tekintve legközelebb jár a *R. caesius*-hoz. — **1403.** *R. semitomentosus* BORB. Temesm. veg. 76, Vasvárm. növ. 304, u. o.; — var. *dolomiticus* HAL. ÖBZ. 1892, 175, Bd-Tomaj körül száraz hegyoldalon; — var. *ade-*

¹ BORB. et WAISEB. ÖBZ. 1893, 361, 1895, 145, BAENITZ, Herbar. Europ. n. 8563, 1896.

² A *R. corylifolius* SM. Engl. Bot. XI. 1800, t. 827; az ÖBZ. 1892, 172. old. szerint = *R. caesius* × *ulmifolius*.

nocladus BORB. M. orv. term.-v. Munk. 1882, 314 (*R. Heimerlii* HAL.), Büdöskút felé Kh; — var. *peracanthiflorus* BORB. ined., inflorescentia densissime aculeolata, Bd-Tomaj szőlői közt, androdynam és gynodynam példakkal. — **1404.** *R. pachyphyllus* BORB. Temesmegye veg. 1884, 76 (*R. Pseudo-Wahlbergii* SABR. ÖBZ. 1892, 174, *R. nemorosus* Autor., *R. Wahlbergii* SABR. Verh. zool.-bot. Gesellsch. 1886, 96, e ditione Boros-Jenő Budae, non ARRH., BORB. ÖBZ. 1892, 289), a Bd és körülötte, itt *Cuscuta Europaea* is élősködik rajta, Gys völgyeiben, Büdöskút, Vd-lak körül, itt kevés a kiszáradt lápon is. A Sepincoli csoportnak végre nevezetes tagja a **1405.** *R. Kisfaludyanus* BORB. ined.; mint a *R. semibifrons*-ot, nagyszámú, de nem egyenes tüskéi tüntetik ki; a Bd Kisfaludy-forrását árnyékolja be. Turio arcuato-prostratus vel scandens, glaucescens, violaceus vel virescens, glaber vel parce pilosus obtusangulus, striatus, aculeis sat validis, basi compressis, pilosis, rectis vel inclinatis armatus, glandulis sessilibus, rarioribus inspersus, asetus. Folia turionis quinatopedata, parum plicata, stipulis anguste lineari-lanceolatis, pilosis, adnatis. Petioli crebre atque falcato-aculeati, semiteretes, supra parum sulcati, pubescentes, violascentes. Foliola approximata, aut marginibus sese anguste tegentia, supra sparse pilosa, subtus canescenti-pubescentia, biserrata, terminale petiolulo proprio triplo longius, ambitu obovatum, basi vix emarginatum, sat sensim acuminatum; lateralialia extima sessilia. Rami florentes dense atque falcato-aculeati, foliis ternatis vestiti. Inflorescentiae elongatae, angustioris ramuli inferiores axillares, apice cymelligeri, superiores extraaxillares, prope basim, ut in *R. Pilisiensis* fissi, inde pedunculi fasciculati esse videntur, omnes pedunculique dense falcato-aculeati. Bractee latiusculae, lanceolatae, pubescentes. Ramuli pedunculique adpresse canescenti-tomentosi, e glandulosi vel glandulis sparsis tomento parum emergentibus praediti. Sepala adpresse canescenti-tomentosa, parce setoso-glandulosa, breviter caudata, basi *verticillato-aculeolata*, post anthesim erecta, petala purpurea, sat magna, fere orbicularia, stamina stylos superantia, ovaria pilosa. A Bd, Bf, Kh völgyeiben, jún., júl. A *R. Kisfaludyanus* sajátja az ölbefogott szürkellő levél, a virágzó szár sűrű és görbe csipkéje, a mirigytelen, simamolyhú virágzat, a szép piros szírom stb.

Gyűjteményekben több soktüskés hasonlója van, de mind tetemesen eltér tőle. Ilyen a *R. percaesius* BORB. in HIRCH Flora okolice bakarske, 1884, 52, a litoralis flóránkban, tehát mediterrán rokonság. Virágzata meg a kelyhe szintén simamolyhú, de a hajtása hengerded, vékonyabb, tetéző levélkéje szívforma, virágja apróbb, kocsánja mirigyos, hímje a bibeszálnál nem hosszabb, kelyhe alatt nincs tüskeörv. — A *R. semibifrons* SABR. ÖBZ. 1892, 175, levelének visszája fehér-, hálózatos-, simamolyhú; szétterülő virágzatának tüskéi egyenesek. Fiume körül is terem, de nem oly szép deres mint az előbbi. A *R. Pilisiensis* BORB. in BAENITZII Herb. Europ. 6988, 1893, sed re vera anno 1892 editus, tomento adpresso gaudet inflorescentiae, pedunculisque fasciculatis, sed folia virescenti-canescencia, inflorescentia parce aculeata, e glandulosa. A budai hegyeken. — A *R. peracanthiflorus* kelyhének és virágkocsánjának nagyszámú mirigyével tér el.

1406. *R. agrestis* W. et KIT. Ic. t. 268, 1810, Kh (SzHW); — var. *resopalus* BORB. ined. Turione tereti ad *R. agrestem* pertinet, sed sepalis reflexis tomentosis villosisque asetis, glandulis tomento vix emergentibus recedit. Inflorescentia sparse aculeolata. Turio tenuis *R. caesi*, sed parum glaucescens, tenuiter atque adpresse puberulus, foliola subtus cano-tomentosa, terminali ovato vel obovato, basi parum emarginato. Gys völgyeiben. — **1407.** *R. caesius* L. 493, SzHW, parlaglejtőn md. Helyenként *Diastrophus rubi* HART. gubacscsal; — var. *minor* TRATT., Monogr. Rosac. III. 1823, 43 (forma *glandulosa* FOCKE), Bf, Kh; — var. *armatus* FOCKE: Synops. 1877, 409, Bf szőlői közt; — var. *arvalis* RCHB. Fl. Germ. excurs. 1832, 608, Bf, Bd, Gys, Récsé; — var. *umbrosus* WALLR. Sched. 227, 1822 (var. *palustris* BLUFF et FINGERH. Comp. Fl. Germ. I. 1825, 690; var. *aquaticus* WHE et N. 102, 1827), H és Sf; — var. *sciaphilus* BORB. Vasvárm. növ. 307. Vd-lak, Kh nádas helyein.

1408. *Fragaria vesca* L. 494, SzHW, a bp erdeiben. — **1409.** *Fr. moschata* DUCHESNE Hist. nat. des Frais. 1766, 145 (*Fr. elatior* EHRH., SzHW), Kh, Gys, Bd erd. — **1410.** *Fr. viridis* DUCH. l. c. 1766, 135 (*Fr. collina* EHRH., SzHW), a bp lejtőin elszórva.

1411. *Potentilla alba* L. 498, Bf (SIMK.), Kh (SzHW), Gys völgy. és tölgyesében.

— **1412.** *P. anserina* L. 495, SzHW, a *discolor* WALLR. Sched. 236, nedves h. md gyakori.; — var. *concolor* WALLR. Sched. 236, 1822, Szgl, Sf, H. — **1413.** *P. reptans* L. 499, SzHW, HAB. 17, BORB. FK. 469, md nedves h.; — var. *microphylla* TRATT. Rosacearum monogr. IV. 1824, 80! Bf; — var. *anomala* LEDEB. Fl. Ross. II. 1844, 53, Ks, A völgyeiben, Bd partján, H. — **1414.** *P. erecta* L. 500, sub *Tormentilla* (*P. tormentilla* Cr., SzHW) lápos réten Szgl és Tördemicz közt, Tp, Vd, H. — **1415.** *P. arenaria* BORKH. in GAERTN. MEY. et SCHREB. Fl. Wetter. II. 1800, 248 (*P. verna* SzHW, non L. *P. cinerea* SIMK., non VILL.) száraz mezőn és lejtőn md (295. o.); — var. *percunctata* BORB. ined. (297. o.), Bf, A, Csp; — var. *inhaerens* BORB. exsicc. 1888 (var. *glandulosa* WAISB. Kőszeg edényes növény. ed. II. 1891, 64, non LINDL. Bot. Reg. t. 1583, var. *meridionalis* Siegf. exsicc. n. 913, 1891, absq. diagn.) pedunculis calyceque praeter villum etiam abunde glanduliferis. Gys meszes sziklái. Kőszeg vidékén kívül Gyöngyösön, Erdély Székelykövén; — var. *trifoliata* KOCH, Syn. I. 1835, 217 (non *P. trifolia* GIL. 1782; var. *acclinis* G. BECK) Ks, VB, SzK, Csp, A, Bf, T. A GILBERT-től származó név részint használatlan, részint másvégződésű. Foliis omnino ternatis vel indivisis, pedunculis eglandulosis. — **1416.** *P. rubens* CRANTZ, Stirp. Austr. II. 1763, 14, sub *Fragaria* (*P. opaca* SzHW, non L.) a bp lejtőin. — **1417.** *P. brachyloba* BORB. Budapest növ. pro var. *P. collinae*, SzK, VB, T lejtőin és csúcsain, Dörgicse, Gys szöllei közt. — **1418.** *P. Lócyana* BORB. n. sp. (2. tábl.). Alacsonytermetű, sokszárú faj, szára oldalt dűl, némelyik rövid indához hasonló, köztök a megifjodás centralis lombrozzettája zöldellik. Szára vékony, hengerded, vékonymolyhú, a közepétől v. fent sokvirágú. Alsó levele ötös, az ölbe fogotthoz hasonló, levélkéje megnyúlt, keskeny hosszás, v. fordított tojásdad, egyenletesen szétterjedő, alja felé hosszán és ékalakúan keskenyedik, többfogú, a nagyobbakon 4—6 egy-egy oldalon, vékonyas-szövetű, egészen lapos, a széle be nem göngyölgődik, a színe zöld, de aprószerű, a visszája hamvasszürke, lesimuló molyhos, az erzet meglehetősen előtünik, a legfelső levélfog a legközelebb levő kettőnél valamivel rövidebb; a levélfog különben keskeny, az alsóbbaké csaknem szálas, hegyes. Felsőbb levele egyszerűbb, keskenyebb. A melléklevél lándsás, épszélű, a nagyobb példáké szabdalt. Virágzata szétterült, virága olyan s apró, mint a *P. Wiemannianá*-é, kocsánja megnyult, csaknem fonálszerű, végre oldalt hajló; kelyhének függeléke a kehely sallangjával csaknem egyenlő hosszú, de feltűnően keskenyebb; magva ránczolt. A, Csp füves hegyeinek tisztásain, ritka. A *P. Lócyana* kétségtelenül a *Colliná*-k tagja, de a keskeny, hosszás s 1 cm-nyire vagy még jobban, ékmódra keskenyedő, fent kevésbé szélesedő, szétálló levélkéje e csoportnak valamennyi fajtától megkülönbözteti. — **1419.** *P. macrotoma* BORB. Magyarországi vármegyei, tom. I. Abauj-Tornavárm. 1896, 443 (*P. Wiemanniana anomala* UECHTR. in lit. pluribus ad me) a *P. argentea* elterjedése körében szálonként md. — *P. argenteae* affinis caule magis decumbente vel diffuso, foliolis magis dilatatis, tenuioribus margine omnino planis, supra viridibus, glabris, subtus haud argenteo-tomentosis, imo tomento tenui canescentibus, apice grosse serratis, serraturis foliorum in caule superiore utrinque 1—2-nis, in foliolis caulis infimi ternis. dente terminali lateralibus paulo longiore, pedunculis elongatis, inflorescentia laxa, floribus paucioribus. *P. Johannimianae* GOIRAN proxima dentibus foliorum paucioribus etc. differt. — **1420.** *P. argentea* L. 497, HAB. 17, SzHW, SIMK. (*P. tomentosa* GILIB. Fl. Lithv. V. 1782, 254), a nedves partot kivéve md, Bf *Diastraphus Mayri* REINH. gubacsos; — var. *pseudoargentea* BLOCKI, in SYDON et MYL.: Botaniker Kalender 1887, 70, VB, Bf, T, Bd lejtőin, B.-Sz.-György és Kéthely közt; — var. *septemsecta* MEY. Fl. Hanov. exc. 1849, 178, a Bd; — var. *perincisa* BORB. in ZIMMETER, Europ. Potent. 1884, 13 et in SYD. et MYLIUS I. c. 69, foliolis angustis, laciniis eorum lineari-elongatis, angustissimis, squaroso-distantibus, Kh, Bd, Bf, A füves h.; — var. *perdivisa* BORB. ined. (var. *multifida* TRATT. I. c. IV. 51, non L.), foliolis laciniatis, supra viridibus, subglabris, Al, A, Bf, T, Bd, Kt lejtőin; — var. *incanescens* OPIZ Naturalien-Tausch 1824, 136 (var. *tephrodes* RECHB. Fl. Germ. excurs II. 594, 1832), Jutas, VB, Al, T, Bf, Kt, Dörgicse, Szgl hegy., Bd, Sf homokján, foliolis simpliciter serratis. *Foliis quinatis, cuneiformibus, pectinato-pinnatifidis, subtus

niveo-tomentosis, supra cano-pubescentibus, margine revolutis; stipulis lanceolatis, integris, caule erecto subsimplici adscendente» OPIZ; — var. *impolita* WAHLENB. Fl. Carpat. princ. 1814, 155 (*P. argentea absinthiiifolia* TRATT. l. c. IV. 49, 1824, *P. argentea* var. *dissecta* WALLR. Sched. crit. 1822, 237, non PURSH, Fl. Amer. boreal. l. 1814, 355, LEHM. Revis. Potentill. 28) foliolis utrinque albo-tomentosis, laciniatis. Stipulae eiusdem exemplaris fissae, laciniatae aut praesertim minores integrae, A, Bf, Dörgicse, Bd és Kt füves h. — 1421. *P. adscendens* W. et KIT, in WILLD. Enum. pl. horti r. botan. Berlin. I. 1809, 554! SzHW (non LAP., Figures de la flore des Pyrénées t. 108 ined., postea in Hist. abrégée des plantes des Pyrénées 1813, 289 edita; synonym. *P. canescens* var. *polytricha* BORB. Akad. Értesítő 1882, 9, ex KITABELII exemplari authentico, herb. fasc. XV. n. 94! ad Szalátnya Hungariae lecto; *P. canescens* SzHW, non BESS.). Caule, petiolis, foliorum pagina inferiore calyceque albicanti-lanuginosis; «foliis quinatis, adpresso-pilosis, foliolis oblongo-cuneatis, profunde dentatis», superne dilatatis, supra adpresse pilosis, denique magis glabratis, subtus praeter pilos longos cano-tomentosis, serraturis foliolorum maiorum utrinque quinis (4—5 mmtris), acuminatis, nonnullis, praecipue maioribus fissis; stipulis integris; floribus minoribus; appendicibus calycis quam huius foliola angustioribus et paulo longioribus. A magyar felföld növénye. A Garam völgyén lezáll Sz.-Endréig és Pomázig. A Balatonnál már ritka: Bd, Al A *P. adscendens* W. et KIT. majdnem elvesztette a prioritását. — LAPEYROUSE idézett munkájában (1795—1801) a 108. táblán más *Potentillá*-t akart *P. adscendens*-nek nevezni, de ez a munka a 43. táblával megszakadt s a *P. adscendens* LAP csak 1813-ban, KITABEL-é után jelent meg. — *P. canescens* BESS. Prim. fl. Galic. 1809, 330, foliolis «grosse serratis, subtus sericeo-canis», «serraturis profundioribus 6—9» etc. est planta Leopoli indigena, eadem ac *P. Leopoliensis* BLOCKI in SYD. et MYL. l. c. 71. A *P. adscendens* következő eltéréseinek a levélkéje fent elszélesedik: *P. Hungarica* WILLD., Magazin der naturf. Freunde zu Berlin VII. 1813, 289, «foliis inferioribus septenatis, superioribus quinatis, summis ternatis, foliolis lanceolatis, profunde dentatis, calyce villosa» forma a *P. adscendente* tomento magis adpresso parum diversa. Foliola posterioris, ex *Willdenowii* verbis, quinata. Petiolus et caulis *P. Hungaricae* authenticae in herb. autoris, plus minus patule hirsutus, foliola apicem versus dilatata, utrinque adpresse tomentosa, pubes suprafoliaris tenuior, denique parum glabrescens (PAX in lit.). Ks, Al, A, Bf, Kh, Kt és B.-Sz.-György közt, füves lejtőn. A *P. Sadleri* habitu robusto, foliolis latius incisiss, serraturis foliolorum latioribus et pro ratione brevioribus diversa. *P. curvidens* SCHUR a *P. Hungarica* non nisi foliolis quinatis, — *P. oligotricha* BORB. in ZIMMET. Europ. Potent. 1884, 9 (*P. Wolffiana* SIEGFR. exsicc. 1890, 334, DÖRFL. Herb. norm. 3026, 1894; *P. commutata* BL.) autem foliolis subtus tenuiter pubescentibus, haud canescentibus a *P. Hungarica* differt. Ambae posteriores foliis pedatis, inferioribus 7-nis inter se conveniunt; — var. *stenomalla* BORB. in BAENITZ Herb. Europ. no 6583, 1891. Brevius et sparsius ac *P. adscendens* pilosa foliolis consistentiae tenuioris, supra glabratis viridibus, subtus canescenti-vel cano-pubescentibus, denique satis glabratis, virescentibus, illis foliorum superiorum apicem versus non adeo dilatatis, serraturis paulo ac in *P. adscendente* latioribus, brevioribus, obtusioribusque, nonnullis fissis (Bf, T, Kh; var. *subbiserrata* SCHUR En. 190). Planta serotina magis glabra. Foliola infima 5—7-na. A *P. adscendens* alakköréből a leguralkodóbb a bp md, de nem seregesen. H, Páhok, Kis-Récs, Kt füves, száraz h. is (*P. obscura* Rel. KIT.? 118, non WILLD.). — *P. Sadleri* RCHB. Fl. Germ. exc. p. 594, 1832, 1. tábla (*P. incrassata* ZIMM. Europ. Pot. 9, ex exempl. authent.!) formam sistit *P. adscendentis* foliolis tenuissime-sectis, dentibus elongatis angustissimis, approximatis, falcatis. Bf hegyein ritka!! (SIGM. 47), Bf és Tót-Vasony közt száraz réten (SADL. in GRÉSZ Monogr. Potent 24), Al, VB, T, Kh, Lupi-düllőn Kőszeg körül. Planta curiosa atque in Hungaria prius rarissima etiam in Helvetia (Bovernier), Moravia (*P. superargentea* OBORNY in BAENITZ l. c. 7945, an WAISB.?), Silesia (Vratislaviae) crescit. Caule adscendente, rubescente, villosa-piloso, superne canescente. Foliis inferioribus septenatis, foliolis ambitu obovato basin versus angustatis, intermedio ambitu quasi spatulato, ad medium crebre pinnatifido-serratis, supra

virescente-pilosis, subtus incano tomentosus villosisve, dentibus angustis (1 mm.), elongatis, utrinque 6—7-nis, nonnullis fissis, usque 6 mm. longis, acutis, dente terminali lateralibus non, aut vix longiore vel vix brevior. Foliolum terminale folii infimi 3 cm. (in aliis foliis 24—26 mm.) longum, superne 10—11 mm. latum. Foliola superiora apice vix dilatata, ambitu magis linearia, dentibus parum brevioribus, e basi triangulari-angustatis. Stipulae in caule medio laciniatae, laciniis linearibus, more foliolorum vestitis. Inflorescentia dense fastigiato-corymbosa. Pedunculi tomentosopilosi, mediocriter elongati. Petala leviter obcord. flava. Calyx canescenti-tomentosopilosus, appendicibus anguste lanceolatis calycem ipsum aequantibus vel superantibus. Fructus glaber. — **1422.** *P. Kernerii* BORB. Akad. Ért. 1878, 147, ÖBZ. 1878, 391, Al hegyein. Hybrid leszármazását a nagyszámú eltérés miatt épp olyan nehéz kimutatni, mint némely *Rubus*-ét (413. o.). Ha elképzeltetni akarjuk, *P. auriflora* × *argentea* lenne, de lehet természetes kiválás, helyenként (Buda, Békás-Megyer) bőv. — var. *Buschakii* BLOCKI in SYD. et MYL. l. c. 71, foliolis dilatatis, fere glabris acute pauciserratis. H. T, Al hegyein, ritka. — **1423.** *P. semiargentea* BORB. Akad. Ért. 1882, 9; ÖBZ, 1882, 170, ZIMM. l. c. p. 10 decripta (*P. superstenomalla* × *argentea*). Nec var. *stenomallae*, nec *P. argenteae* persimilis, priori tamen habitu, foliis superioribus, inflorescentia minore dichasiali, florumque magnitudine affiniore At folia inferiora tempore fructificandi persistentia, quod formam attinet, illis *P. argenteae* similia, obverse late triangularia, longe cuneata, superne utrinque 2—3-dentata, foliola in caule medio atque superiore illis *P. stenomallae* similia, sed paucioribus (3—5) dentibus praedita, in circultu anguste oblonga, apicem versus haud dilatata, basi cuneata, supra virescenti-pilosa, subtus canescenti-villosa. Appendix calyce brevior. Stipulae sublaciniatae. Fructiferam 6. Aug. 1875 ad Otočac legi. In ditone Balatonensi exemplaria occurrunt similia, at uti videbimus, satis diversa: *P. Balatonensis* BORB. in litt. ad amic. 1891 (*P. superargentea* var. *perdivisa* × *stenomalla*). Folia inferiora illis *P. argenteae* similia, ad dente terminali foliolorum lateralibus haud paulo brevior, imo conspicue emergente, iterum tridentati, dente intermedio producto. Etiam dentes laterales superiores saepius fissi, ut foliola foliorum mediorum inferiorumque magis laciniata sint. Foliola in caule superiore magis latiora, magis incisa, utrinque bi—tridentata, interjecto interdum ceteris dente minore. Foliola supra sparsius pubescentia, subtus canescenti-villosa. Flores aurei, illis *P. argenteae* conspicue maiores, appendix calycis calyce ipso brevior. Bf parkja fölött száraz füves helyen, A. — **1424.** *P. leucotricha* BORB. ÖBZ. 1884, 73, 1886, 292, Szgl és VB, füves hegyen. — **1425.** *P. pilosa* AUT. (non WILLD. Sp. pl. II. 1799, 1100) var. *viscidula* BORB. Vasv. növ. 312, VB, a Bd, Kh (Gyötrös); — var. *auriflora* BORB. Temesm. veg. 1884, 77, Vasvárm. 312 (*P. recta* HAB, 17, SzHW), e rokonságból a leggyakoribb a bp; a Bd egész méter magas; A, Bf, foliolo terminali superne tripartito, fere ternato; — var. *P. crassa* TAUSCH. in OPIZ Böheims Gewächse 1823, 63, Bf, A, Csp, VB hegyein; var. *oxytoma* BORB. in BAENITZ exsicc. 1894 et in DÖRFL. Jahreskatal. 1897/98 (1897) der Wiener Botan. Tauschanstalt, 77, foliolis angustis, superne non dilatatis 5—7-nis, acute atque profunde inciso-serratis, dentibus lanceolatis differt (Nagy-Enyed; — var. *polychaeta* BORB. M. OFV. és term.-vizsg. Munkál. 1894, 277, Ks, Al, A, Bf, Szgl. — **1426.** *P. tuberosa* WOLFF in SIEGRF. Potent. exs. 914, 1891, ÖBZ. 1892, 146, Fl. exsicc. Austro-Hung. 2832, A, Bf (Kamaraerdő Budán, Puszta-Peszér). Rhizoma + horizontale, radicibus incrassatis fasciculatum; foliolis quinis, apice non dilatatis, lanceolatis serratis; appendix calycis ipso calyce parum brevior, petala pallide flava. A *P. recta* L. 497 eredetileg species mixta. Először egynyáréltűnek és ötlevélkésnek mondja, a Spec. pl. II. 711 már foliis septenatis. A Quinquifolium rectum luteum BAUH. Pinax 325 szerint = *P. sulphurea* LAM. Fl. Fr. III. 1778, 114, a DODON, Pempt. 116. képeinek idézése szerint pedig = *P. adscendens* W. et KIT. — **1427.** *P. supina* L. 497, SzHW, BORB. FK. 469, nedves, iszapos h. md; — var. *limosa* BOENN. Fl. Monast. 1824, 154, Ks partján. — **1428.** *P. rupestris* L. 496, SzHW, SIGM. 48, var. *eriotricha* BORB. ined. (var. *villosa* LEC. et LAM. Catal. pl. centr. 1847, 154, non CR.) pilis caulinis foliolorumque elongatis, a Bd (BORB. ÖBZ. 1893, 361), a Kisfaludy-forrástól nem messze,

ritka, Diós majorságnál, egy mfdre Keszthelytől (KIT. Add. 292), Gys völgyeiben gyakoribb, a Kősziklás hegyen VB (PILLITZ).

1429 *Comarum palustre* L. 502, SzHW, a Balaton mocsaraiban meg a belé folyó víz mellett Dias és Meszes-Györök körül júl. (WIERZB. mspt. 17), var. *villosum* PERS. Synops. II. 1807, 58 (var. *myriotrichum* BORB. Term.-r. Füz. 1896, 211), Vd lágján (SZENCZY in herb. mus. nation.), Vd-lak mellett (WIERZB. mspt. 17, BORB. TTK. 1897, 208). Ma már aligha terem ott, magam gondosan, de hiába kerestem.

1430. *Agrimonia eupatoria* L. 448, SzHW, HAB. 16, a bp száraz, füves lejtőin. —

1431. *A. odorata* MILL. Dict. 1768, n. 3 (non WALLR.),¹ (*A. procera* WALLR. Linnaea 1840, 573; *A. odorata b. glandulosa* SIMK.), Kh Búdöskút körül bőven (BORB. TTK. 1894, 235). Legelő jószággal jutott ide, éppen a pihenő helyén van a legtöbb.

1432. *Arcmonia agrimonoides* L. 448, sub *Agrimonia*, Kh vidékének magassabb hegyein (SzHW), n. v.

1433. *Sanguisorba officinalis* L. 116, Kh (SzHW), a bd-i öböl s L.-Sz.-Istvánd rétjén (HAB. 12), Szgl, H, Tp; — var. *auriculata* SCOP. Fl. Carn. 1772, I. 110, H. —

1434. *S. polyama* W. et KIT. Ic. t. 198, 1805, sub *Poterio*, SzHW (*Poterium sanguisorba* HAB. 17, SzHW, non L.; *S. minor* SIMK., non SCOP.), a bp füves lejtőin, de inkább szálonként. Bf. *Erineum poterii* REQ. gubacsos.

1435. *Alchemilla arvensis* L. 123 sub *Aphane*, Szgl mezein ritka.

1436. *Geum urbanum* L. 501, SzHW, bokros helyen, ház körül md.

1437. *Ulmaria ulmaria* L. 490 sub *Spiraea*, «folia laeto virore nitentia» BAUH. Hist. III. 488 szerint a tőalak az egész zöldlevelű, de a visszáján vagy a főbb erein aprószőrű (*Spiraea denudata* PRESL. Fl. Čech. 1819, 101, *Spiraea quinqueloba* BAUMG. Enum. II. 1816, 47, var. *pubescens* G. BECK), Tp nádas m. Az egész kopaszat (var. *glaberrima* G. BECK) hazánkból n. v.; — var. *subdenudata* FRITSCH, Verhandl. zool.-bot. Gesellsch. 1889, 591, H elég bőven; — var. *heterochroa* BORB. ined. felsőbb levele, mint az előbbi olyan molyhú, az alsó levél zöld, mint a tőalaké, u. i., Herend. — **1438.** *U. filipendula* L. 490, sub *Spiraea*, SzHW, száraz réten, hegyi lejtőn.

TOURNEFORT *Ulmaria* t. 141 és *Filipendula* t. 150 génuszneve közül az első előbbivaló, s megfelelőbb, mert nincs a mogyorós gyökere, a mért az utóbbit *Filipendulá*-nak mondják.

Gyöngyvesszőfélék, Spiraeaceae.

Aruncus aruncus L. 490 sub *Spiraea*, Khv (SzHW), n. v. Czuhavölgy Zircz m.

109. család, Szilvafafélék, Prunaceae (Amygdalaceae).

Prunus communis L. 473 sub *Amygdalo*, mandolafa, — *P. Persica* L. 472 sub *Amygdalo*, őszi barack, — *P. Armeniaca* L. 474, kajsz, — *P. domestica* L. 475, szilvafa, — *P. cerasus* L. 474, meggyfa, — *P. padus* L. 473, májusfa, ültetik. Ez H.

1439. *Prunus nana* L. 473, sub *Amygdalo*, Fokszabadi szöllei közt, Mező-Komárom felé (KIT. Bar.). — **1440.** *P. spinosa* L. 475, SzHW, HAB. 14, 13, bokros, lejtőn md.; — var. *dasyphylla* SCHUR, Enum. 1866, 178, A, Kh, Gys. — **1441.** *P. insttia* L. Cent. I. 1755, n. 34, ültetik, a bp szöllei közt elvadul. — *P. laxiflora* KIT. Add. 298, 1863, «in fruticetis, ad vineas Botyánenses». — **1442.** *P. avium* L. 474, SzHW, cseresznyefa, ültetik, vadja (*P. actiana* L. 474), a Bd, H. — **1443.** *P. pumila* L. 474 pro var. *Pruni Cerasi* (*P. chamaeccerasus* JACQ. Collect. I. 1786, 133), Fokszabadi (KIT. Bar.), Kh (SzHW), Gyötrös, Bd!; — var. *aucta* BORB. ined., omnibus partibus 2—3-plo maior, a Bd, Buda szöllei közt. Nem a var. *dispar*. G. BECK, Fl. N.-Ö. 821; a levele olyan mint a típusé, csak nagyobb. — **1444.** *P. Mahaleb* L. 474, SzHW, SIMK., KIT. Bar., a bp lejtőin elszórva md.

¹ WALLROTH *A. odorata*-ja, Beitt. 1842, 56 = *A. repens* L.

110. család. *Vitorlásvirágúak, Papilionaceae.*

1445. *Ononis spinosa* L. 716, SADL., SzHW, HAB. 14, 17, mint *a) latifolia* NEILR. Fl. N.-Ö. 929, 1859, az egész part mentén, még a nem rég kiszáradt helyen is; — var. *angustifolia* WALLR. Sched. 1822, 379, Bg és T partján; — var. *albiflora* NEILR. Fl. N.-Ö. 1859, 929 (*O. antiquorum?* PORT. «foliolis minutis, floribus albis») Kh, T partján, Al, Vd. — **1446.** *O. subocculta* VILL. Prosp. 1779, 41, Kh (*O. Columnae* ALL. 1785, SzHW), Bf (SIGM. 47), T (Rel. KIT. 118, Add. 300), A és Csp hegyein (295. old).

Spartium L., törzanót, lásd 235., 278. old.

1447. *Genista Germanica* L. 710, Kh (SzHW), Gys völgyeiben, a Szoroshadban számos pusztai növény tőszomszédja. — **1448.** *G. pilosa* L. 710, Kh (SzHW) és Gys völgyeiben apróbb *Coronilla Emerus* bokrokkal vegyest, helyenként nagy tábláit sárgítja a hegylejtőnek (*G. sericea* ÁRV., non WULF.), VB. — **1449.** *G. tinctoria* L. 710, SADL., SzHW, a bp füves lejtőin elszórva md; — var. *pubescens* LÁNG SYLLOGE I. 1824, 181, Ks dombjain, a Bd, Kh erd.; — var. *Hungarica* KERN. ÖBZ. 1863, 140, Ks, A, Bd, Récse. — **1450.** *G. nervata* KIT. in DC. Prodr. II. 1825, 151 (*G. lasiocarpa* SPACH, 1845), a Bd ritka, a Csapi-hegyen több. — **1451.** *G. procumbens* W. et KIT. Ic. t. 180, 1804, VB Várhegyén.

Genista sagittalis L. 710, Khv (SzHW), n. v. Úrkút uradalmi erdejében (PILLITZ).

Cytisus Laburnum L. 739, var. *Jacquinianus* WETTST. ÖBZ. 1890, 435, 438 (*Laburn. Jacquinianum*) parkba ültetik, Al júl. újra virít (*C. alpinus* SzHW, non MILL., ha csak horvátországi helyre nem gondoltak).

1452. *Cytisus nigricans* L. 739, SADL., SzHW, a bp cserjés lejtőin md. Délibb növényünk LINNÉ typusa, azért fajtanévre nem szorul; — var. *comosus* G. BECK, Fl. N.-Ö. 831, 1892, A, Bf. — **1453.** *C. supinus* L. 740, Kh (SzHW), Bd, Rf cserjés lejtőin ritka; — var. *semiglaber* BORB. Vasvárm. növ. 1887, 315, a Bd, Gys, Kh, ritka. A Bd oldalsó virágaiból gyümölcsözik, de a tavali fajvirágzatának maradéka is látható rajta. — A következő eltérések sűrűbbszörűek s nagyobbvirágúak: *a) C. leucotrichus* SCHUR, ÖBZ. 1860, 179 (cfr. Verhandl. sieb. 1859, 60; *C. hirsutus* KIT. Add. 305, SzHW, non L., *C. elongatus* et *falcatus* SzHW, non W. et KIT.; 60. ábra, 299. o.) a tavaszi fürtszerű alak, más virágzat nélkül. A bp cserjés lejtőin elszórva md elég gyakori, Jutas, Récse és Kt is. Al *Cecidomyia (Asphondylia) cytisi* FRIEDL gubacsca; *b) C. aggregatus* SCHUR, En. 1866, 149 (*C. capitatus* SzHW, non SCOP.) a bp gyakoribb, csak ágtetőző virággömbbel (v. ö. 251. o.); *c) C. leucotricho-aggregatus* BORB. Pótf. 1898, 160, az ágtetőző másod, nyári v. őszi virága (*b*) a tavaszi virágzásból (*a*) gyümölcsözőző ágon sarjadzik. Jutas, SzK, VB, Bd, Kh, Kt. Ez a három eltérés különben a *C. supinus*-szal nevezetes klimai osztozkodás. Ez nyugatra (Vasvm.) vonul, a Balatonnál megritkul, az eltérések Túl-a-Dunán is gyakoriak, de inkább kelet felé terjednek. Változatosságához tartozik továbbá a var. *seminudus* BORB. (Vasvárm. növ. 316), az egész bp; — var. *C. Pannonicus* SIMK. Ak. Közl. 1888, 357, 368, a kurtaszörű, selymesebb, simább eltérés, a felszínen szintén kopasz levélkével a Bd, Gys, Kh völgyeiben, Récse. Pili abbreviati, diametro caulis breviores, sed densi, subsericei. Calyx quoque brevius pubescens, vexillum glabrum. An *C. agr.* × *Ratisb.*? — **1454.** *C. Austriacus* L. 1763, 1042, SADL., SzHW, a bp száraz dombjain és lejtőin md, Jutas, Dobogó-major H, helyenként mint sűrű, apró cserjés (184. o.). Máma (Rel. KIT. 118), sőt a dp Szemes, Sf Lepsény felé. — **1455.** *C. Ratisbonensis* SCHAEFF. Bot. exped. 1760, I. 78, Kh (*C. biflorus* SzHW, vix L'HER.), Bf (SIMK.), Gys, A hegyein és völgyeiben, a Bd Kőkapujában, VB.

1456. *Anthyllis polyphylla* KIT. DC. Prodr. II. 1825, 170 (*A. Vulneraria* SzHW, non L.), a bp füves lejtőin és hegyi rétjén. DE CANDOLLE i. h. szerint levélkéje 11—15, a középmagyarországiaké rendszeren kevesebb. *A. Vulneraria* L. 719, az autor szavai szerint, «in pratis Europae borealioris», továbbá «Svecia» = az *A. maritima* SCHWEIGG. in HAGEN: Chlor. Boruss. 1819, 265; — var. *leiotricha* BORBÁS,

Pallas Nagy Lex. XIII. 1896, 318, pilis in caule et in pagina inferiore foliorum omnino adpressis sericea. Ab *A. vulgari* KOCH et *A. affini* BRITT. caule aequaliter foliato diversa. Bf, A, Csp, Vászoly, Kh hegyein, Bd.

Lupinus angustifolius L. 721, a Bd nyugati részén, elhagyott szőlőben elvadulva (282. o.).

1457. *Medicago sativa* L. 778, SzHW, kék luczerna, termesztik, gyakran elvadul. — **1458.** *M. varia* MARTYN, Fl. Rust. III. 1792, 87, URB. Prodr. Medic. 56 (*M. media* PERS. Syn. II. 1807, 356, SzHW, HAB. 12) füves h. md, hol bőven, hol szálonként; — var. *lamprocarpa* BORB. ined. legumine glabro nitido; a Bd füves h.; — var. *ochroleuca* OPIZ in ČELAK. Prodr. Fl. Böhm. III. 1875, 660 sub *M. falcata* (var. *flavicans* BORB. Pótf. 1891, 15), floribus constanter flavicantibus, haud sordide violaceis, legumine $\frac{3}{4}$ — $1\frac{1}{2}$ contorto, adpresse puberulo, ideoque a *M. glomerata* diversa. Jutas, VB, T, Szántód, Rf, Kh mezein; — var. *adenocarpa* BORB. Vasvárm. növ. 316, Gys, T hegyein. — **1459.** *M. falcata* L. 779, SzHW, HAB. 12, 17 (*M. declinata* KANITZ, Addit. 1864, 309, non in DC. Prodr. II. 173) száraz füves h. md, legumine pubescente; — var. *viscosa* RCHB. Fl. Germ. excurs. II. 1732, 504, sub *M. procumbente* (*M. glomerata* Aut. Hung. recent., non BALB.!) a Bd, F füves mezein. A *M. glomerata* BALBIS, Elenco delle piante crescenti ne' contorni di Torino 1801, 93, melynek originaléja KITAIBEL herbariumában fekszik (XXV. fasc. 272), más faj, és inkább a *M. varia* alakkörébe tartozik «leguminibus contorto-cochleatis.»¹ Mint-hogy virága sárga és sátorozó,² a *M. falcata* parallel formája is lehet. Hüvelye csoportos, apróbb, mint a *M. variá-é*, nagyon sűrűn glandulás «leguminibus... cochleato-dicyclis, furfuraceo-hirtellis»³. A mi *M. varia* var. *adenocarpa*-nk hüvelye kevésbé csavarodik és nem oly sűrűn glandulás. — A *M. annularis* BESS.⁴ in DC. Prodr. II. 1825, 173, hüvelye jobban csavarodik, a var. *viscosá-é* gyengén sarlóforma; — var. *pseudoprostrata* HAUSMANN exsicc., BORB. Földmív. Érdek. 1880, 493, Békésvárm. fl. 101 (*M. recta* KIT. Add. 1863, 309, herb. fasc. XXV. 273, non DESF. Fl. Atl. 2, 1798—80, 212, a WILLD. Sp. pl. III. 1800, 1415, már idézve, var. *gracilis* URB. [*microphylla*] i. h. 56, non BIVONA ap. TODARO Ind. sem. horti Parnorm. 1858, 26), apróbblevelű és virágú, mint a *M. falcata*, levélkéje inkább a *M. erecta-é*-hoz hasonló, keskeny, de kurtább; virágzata kevesebbvirágú, mint a *M. falcata-é*, virágának nyele jobban megnyulik. A KITAIBEL választotta név arra vonatkozik, hogy nem egész érett hüvelye majdnem egyenes, lekopaszodó vagy nagyítóval aprószőrű. Arács verőfényes lejtőin ritka, — subvar. *adenotrepania* BORB. ined. legumine glanduloso-puberulo. F füves h., a Zugligetben Budán. A *M. mixta* SENNHOLZ (*M. falcata* × *erecta*) Sitzungsber. zool.-botan. Gesellsch. 1888, 22, a fentebbiekkel nem egyező, hüvelyről a *M. prostrata*-val rokon. — **1460.** *M. prostrata* JACQ. Hort. Vind. I. 1770, 39, URB. I. c. 55, a tölak a leírás szerint az a *glabra* URB. I. c. 55, JACQUIN Olaszországból kapott, termesztett példát írt le. Egész kopasz e vidéken nem nő; var. *M. erecta* WINTERL, Index horti bot. 1788, t. 4. cum diagn. (*M. declinata* KIT. in DC. Prodr. II. 1825, 173, inter synonym. *M. prostratae*; herb. fasc. LXXX. 152! XXV, 267! non KANITZ Addit. 309, *M. tenuis* KIT. ibid. fasc. XXV. 268, *M. prostrata* SzHW, SIMK.) Arács szőllei fölött (*M. prostrata*? [sic] Rel. KIT. 118), Bf, Koloska!, Csp, T, Kh hegyeinek sziklás helyein. Egyike a vidék jellemző, talán őskori növényeinek. — **1461.** *M. lupulina* L. 779, SzHW, SIMK. száraz füves h. md; — var. *M. Willdenovii* BOENNINGH., Prodr. fl. Monast. 161, 1824, Szántód, Bf, A és Csp hegyein, Bd. — var. *M. stipularis* WALLR. Linnaea XIV. 1840, 630 nedvesebb füves h. szültötte: erőteljesebb, a melléklevele nagy. Kh, a Rákoson Bpest. — **1462.** *M. rigidula* L. 780 (*M. Gerardi* W. et KIT. in WILLD. Sp. pl. III. 1800, 1415, T füves lejtőin, kivált a klostrom alatt (*M. Bancovensis* KIT. in Linnaea 1863, 615, URB. 69), hihetőleg a római kolóniával vagy a törökkel került ide. — **1463.** *M. minima* L. 780, Rel. KIT. 118, SzHW (*M. minima a*) *pubescens* WEBB: Hist. Canar. III. 2,

¹ PERSOON, Synops. II. 356. — ² LAMARCK et DE CANDOLLE, Flore Française, IV. 540.

³ REICHENB. Fl. Germ. excurs. 504.

⁴ URBAN, BESSER Fl. Galic. II. 128. old.-ról keltezi, de ott nincs.

65) mezőn, füves lejtőn elég gyakori md Karmacsig, T elzöldülve is; — var. *elongata* ROCHEL, Ban. 51, t. 15 (*M. longiseta* var. *komotricha* BORB. Homokpuszt. 1886, 98, 102) csak a typusnak megnyult, nagyobb eltérése. T, A, Bd; — var. *mollissima* ROTH Catal. III. 1806, 74, Bg Várhegyén; — var. *viscida* KOCH, Synops. I. 1835, 164 (var. *viscidula* SIMK. in BUNYITAY, Nagy-Várad természetrajza 1890, 103) VB, Bf, T hegyein; — var. *brachyodon* RCHB, Fl. Germ. excurs. II. 1832, 502 (*M. brachyacantha* KERN. ÖBZ 1873, 386, non *M. laciniata* var. *brachyacantha* Boiss. Diagn. IX. 1849, 20; *M. minima* γ *brevispina* ČELAK. Prodr. Böhm. 1875, 658) Bf, A füves tetőin ritka. A *M. minima* nevet LINNÉ BAUHIN «*Medica echinata minima*»-jából választotta, tehát a *M. minima* az a felvidéki, a mely a Fl. exsiccata Austro-Hungarica 2012. számával kiadatott. A *M. recta* WILLD. Sp. pl. III. 1415, vagyis a *M. longiseta* (DC. Prodr. II. 1825, 178, pro var.) a *M. minima* typusa nem lehet, mint SIMONKAI a BUNYITAY i. h. 102 gyaníttatja, mert ez Fiume környékén jó nagyra megnő, nem «*minima*», s inkább tengerparti alak.

1464. *Trigonella Monspelica* L. 777, Bf (SIGM. 47), T! hegyein, Bd, Bg homokján (SIMK.) s a Várhegyén!, Kh (SzHW), Sf. Hüvelye sok nevezetes autor szerint pelyhes; ilyen számos helyről való, még délfraancia (Beziers) s a balatonmelléki példám is. REICHENBACH Fl. Germ. excurs. 500. old. mondja: «*legumina* . . . strigosohirtella, rarissime glabra». Ez a var. *lamprocarpa* BORB. (*T. lamprocarpa* BORB. herb.), hazánkban kivált a tengerparton (Zengg, Novi, Carlopago) leguminibus glaberrimis, nitidis. Carlopagónál, valamint Franciaországban (Drome Romans, in pascuis calcareis, B. HERVIER) a var. *lamprocarpa*-val vegyest a tőlak is terem.

1465. *Melilotus officinalis* L. 765, sub Trifolio, SzHW, HAB. 12, nedves, füves h. md; — var. *pluniflorus* BORB. ined., petalis multis, Sf nedves h. — **1466.** *M. albus* DESR. in LAM. Encycl. IV. 1797, 63 (*Trifolium Melilotus* off. γ L. 765, *M. vulgaris* WILLD., SADL., SzHW, *M. Petüppierreana* WILLD., SzHW), füves h., mesgyné, de az előbbinél ritkább. — **1467.** *M. dentatus* W. et KIT. Ic. t. 42, 1800, sub Trifolio; WILLD. Sp. pl. III. 1800, 1355, ÁRV. (*Trifolium Kochianum* HAYNE in SCHRAD. Neu. Journ. II. 1807, 337; *M. Kochiana* WILLD. Enum. pl. h. bot. Berol. 1809, 790), az egész vidék! nedves, sós partja és nádas körül gyakori (W. et KIT. i. h. 41, KIT. Bar. et Add. 312, SzHW, BORB. FK. 472, *Trifolium Melilotus* Rel. KIT. 9), T moszarai körül, sőt a nádasban is (W. et KIT. i. h. 41, Add. 313), Kis-Eörs mellett, Koloska-völgyben. Az apróvirágú *M. altissimus* THUILL. Fl. Paris. 1799, 378, a rövid leírás szerint ide tartoznék, de a rövid leírás miatt, meg hogy a *M. dentatus* Franciaországban ismeretlen, az összetartozás bizonytalan. V. ö. LAMOTTE, Prodr. Fl. centr. France 1877, 195. — **1468.** *M. macrorrhizus* W. et KIT. Ic. t. 26, 1800 sub Trifolio, WILLD. Spec. pl. III. 1800, 1354, Szgl lápján (SIGM. 47), de hamarább a következő fajta. KITAIBEL a *Trif. macrorrhizum*-ot lilás vagy pirosuló szárral festi le, mint az óbudai meg a békásmegyeri sós, nedves réten gyűjtött példákban valóban látható, s az erősebb rásugárzástól (insolatio) ered, mint a magyar alföldi növényeknek gyakori és jellemző színe. De gyakori a *M. macrorrhizus* zöld színnel is (f. *chlorocaulis* BORB. in DÖRFL. Jahreskatalog pro 1895 des Wiener botan. Tauschvereins 38) sőt olyan példája is elegendő van, melynek a felsőbb levelei épszélűek vagy csaknem ilyenek (f. *subintegrans* BORB. ined.). Ilyen a Fl. exsicc. Austro-Hungarica-jának *M. paluster* (429. sz.) példája is. A *M. macrorrhizus*-t meg a *M. paluster*-t az utóbbi évtizedekben a botanikusok¹ versengve tárgyalták. Egy hibájok maradt, hogy a *M. paluster*-t a *M. macrorrhizus*-szal vegyest Pestvármegye síkján keresték. A *M. paluster* termőhelye azonban Hidegkút és Keszincz² Temes vármegyében, ezért KITAIBEL kéziratában *M. Banatica* KITAIBEL (ÖBZ 1877—78, 369) is a neve. A *M. paluster*, Temesvármegyében az eredeti helyén gyűjtven, ugyanaz, a melyet azelőtt hazánkban *M. altissimus*-nak (non THUILL.) tartottak, s pedig vagy egészen fogazott-levelű (var. *perfrondosus* BORB. Békésvm. fl. 102), vagy

¹ KERNER, ÖBZ. 1868, 389, — ČELAKOVSKY ibid. 1870, 50—54, 1877, 77—78, 367—73, 405—411, — MENYHARTH ibid. 1877, 231—36, 258—70, 299—304, KERN. Fl. exc. Austro-Hung. 428, 429.

² BORBÁS: Békésvárm. fl. 102, Temesmegye veg. 79

a felső keskenyebb levélkék majdnem vagy egészen épszélűek (var. *pseudopalustris* MENYH. i. h. 1877, 263). Ezek a példák, mint a nagyváradiak, kolosváriak, valamint a balatonmellékiek, voltaképen másformák, mint a melyet MENYHÁRT és KERNER *M. paluster*-nek tartott és süppedős, mocsaras vagy tőzeges helyen nőnek, míg a *M. macrorrhizus* W. et KIT., valamint *subintegrans* eltérése szikes mezőn vagy sós, nedves réten nő, nem eleven-, hanem deres-zöldszínű, levele kissé vastagabb, a felsőbb levélkék keskenyek, csaknem szálalakú, s mivel gyakran a szárczikkéi is jól megnyulnak, azért a szára nem olyan sűrű-leveles, mint a *M. paluster*-é. A *M. macrorrhizus* (*M. dentatus* var. *angustifolius* ŐELAK. ÖBZ. 1877, 370) virágzata, valamint a valamivel apróbb termése is szürkébbben szőrös, termése kerekesebb, kevésbé ferde; — var. *M. paluster* W. et KIT. lc. t. 266, 1810, sub *Trifolium* SzHW (*M. altissimus* var. *subdentatus* BORB. Békésvárm. fl. 102, *M. altissimus* Autor. Hung. multor., non THUILL. Fl. Paris. 1799, 378), levele vékonyabb, szélesebb és észrevehetőbben fogas, hamarabb hervad, sötétzöld, termése valamivel nagyobb, ferdült, a hátán szélesebb éle van, lazábban szőrös, mint a *M. macrorrhizus*-é, végre fekete. Felsőbb, kivált a sarjulevele teljesen vagy csaknem egészen épszélű. Lesencze-Tomaj és Tp közt, Szgl körül, forrás mellett és süppedős réten; — var. *perfrondosus* BORB. Békésvárm. fl. 1884, 102, egészen fogaslevelű; u. i. *M. macrorrhiza* γ *pro-cera* G. BECK, Fl. N.-Ö. 841, 1892 ide tartozik. V. ö. 122. old.

M. coeruleus L. 764, sub *Trifolium* SzHW, komló néven kertben termesztik és élesztőnek használják, néhol elvadul.

1469. *Trifolium pratense* L. 768, SzHW, HAB. 12, füves mezőn, réten md; termesztik is; — var. *pilosum* HEUFF. Enum. pl. in Banatu . . . 1858, 52 (*T. expansum* SzHW, non W. et KIT.) robustum, caule foliisque patenter dense pilosis. Kh hegyein. — *T. expansum* W. et KIT. lc. t. 237 alis corollae carinam aequantibus, stipularumque forma ab hac varietate differt. — **1470.** *T. flexuosum* JACQ. Fl. Austr. IV. 1776, 45, SzHW (*T. medium* L. Fauna Suec. 1761, app. 558 absq. diagn.) Rf-től Kh-ig, hegyen. — **1471.** *T. alpestre* L. 1763, 1082, SzHW, a bp hegyi rétvén elszórvá md. — **1472.** *T. rubens* L. 768, SzHW, u. o. — **1473.** *T. diffusum* EHRH. Beitr. VII. 1792, 165, T (SIMK.), n. v. — **1474.** *T. ochroleucum* HUDS. Fl. Angl. 1762, 283, Kh hegyi parlagján (SzHW). — **1475.** *T. Pannonicum* JACQ. Obs. II. 1767, 21, SzHW, Bf tájékán (SIGM. 48, hely nélkül), Kh magasabb hegyein (SzHW 283. old.). — **1476.** *T. arvense* L. 769, SzHW, HAB. 17, füves mezőn, lejtőn md, Récsé körül s fel a Gyöngyös völgyén; — var. *arenivagum* JORD. in BOREAU Fl. centr. 1857, 153, G. BECK i. h. 841, a Bd. — **1477.** *T. fragiferum* L. 772, SzHW, BORB. FK. 1891, 469, nedves h., réten md. — **1478.** *T. montanum* L. 770, SADL., SzHW, a bp füves lejtőin, hegyi rétvén md, Récsé. — **1479.** *T. repens* L. 767, SzHW, HAB. 12, 17, nedves h. és réten. A Bd száraz erdejében 1897. szept. elején elzöldülve. — **1480.** *T. hybridum* L. 766, SzHW, HAB. 12, kövér réten md. — **1481.** *T. aureum* POLL. Hist. Palat. II. 1777, 344 (*T. badium* SzHW, non SCHREB.) a Bd, Gys, Kh, Récsé hegy. és völgy. — **1482.** *T. agrarium* L. 772, SzHW, füves h., réten md (*T. campestre* SCHREB. in STURM, D. Fl. Heft 16, 1804, SzHW); — var. *longistipes* BORB. ined. pedunculis elongatis, folia multo superantibus (var. *longipes* BORB. Békésvárm. fl. 103, non NUTT., nec BOISS.), Al, Bd, Kh, Bg. — **1483.** *T. pseudo-procumbens* GM. Fl. Bad. III 1808, 240 (*T. procumbens* SCHREB., non L.), Al, Kh füves h. — **1484.** *T. procumbens* L. 772, Kh (SzHW), Szántód, F, Vd nedves h., a badacsonyi öböl rétvén, T (HAB. 12, 17), a Badacsony füves helyén.

1485. *Dorycnium sericeum* KOV. exsicc. 128, 1844, NEILR. Fl. v. Wien 1846, 654 pro var. (*D. suffruticosum* Aut. Hung., SzHW, SADL.), a bp füves lejtőin elszórvá md; — var. *subpilosum* BORB. TTK. 1896, 510, valamivel buglyosabb, mint más vidéken, vagyis kissé szétálló szőrczete is van, nem mind selymesen simul le, mint rendszeren, a nevének megfelelően; pilis caulinis patentibus, sed illis *D. herbacei* paulo brevioribus, foliis praeter tomentum sericeum, praecipue ad margines pilosis; a *D. herbaceum* felé hajlik, viszont innen a var. *adpressum* G. BECK: Fl. N.-Ö. 854 közeledik a *D. sericeum*, illetőleg *D. suffruticosum* felé. — **1486.** *D. herbaccum* VILL. Fl. Delph. 1785, 80, Gys, Vállus, Kh hegyein.

1487. *Lotus corniculatus* L. 775, Rel. KIT. 10, SzHW, HAB. 12, nedves réten md; — var. *tenuifolius* L. 776, BORB. FK. 469 (*L. tenuis* KIT. in WILLD. Enum. 1809, 797, Add. 318, SzHW), nedves, kivált tőzegezes réten md, a dp uralkodó; — var. *villosus* THUILL. Fl. Paris. 1799, 387, SzHW, SIMK. (*L. gracilis* SzHW?, non W. et KIT.), a bp száraz, füves lejtőin, hegyi rétyén, Sf, Bg.

1488. *Tetragonolobus siliquosus* L. Syst. nat. X. 1759, 1178 sub Loto, SzHW, BORB. FK. 1891, 472, HAB. 12, nedves réten md.

1489. *Galega officinalis* L. 714, SzHW, Szgl, Kh, F, Vd nedves helyein.

Pseudoacacia pseudoacacia L. 722 sub Robinia (*P. communis* SIMK. Arad főgymn. Értésítője 1891, 28, Aradvm. term.-r. 1893, 95; *P. vulgaris* MEDIK. Vorles. Churpf. phys. Gesellsch. II. 1787, 364; *P. odorata* MOENCH, Meth. 1794, 145), gyakran ültetik (273., 294. o.). Bf parkjában var. *diversifrons* BORB. ined., foliis inferioribus simplicibus ternatisque, superioribus normalibus.

1490. *Colutea arborescens* L. 723, ÁRV., HAB. 18, Rel. KIT. 118, a bp cserjés lejtőin, szőlők közt md, Szgl várán is (294. o.).

1491. *Astragalus onobrychis* L. 760, SzHW, HAB. 11, Rel. KIT. 119, füves mezőn, lejtőn elszórva md; — var. *Banaticus* ROCHEL, Bot. Reise in d. Banat, 1838, 39, BORB. Homokp. 102, A, T, Kh, Sf homokján; — **1492.** *A. Austriacus* JACQ., Enum. 1762, 130, Kh (SzHW), Bf (HILLEBR. 40), T (HERM. II. 281), Fokszabadi (KIT. Bar.), VB, Bg hegyén, Sf homokján, Ks!, Veszprém. *A. vescicarius* L. 760, Szgl (KIT. Slav.) vidéken, de mint mézszirti növény nehezen bazalton. — **1493.** *A. cicer* L. 757, SzHW, füves mezőn elszórva md. — **1494.** *A. glycyphyllos* L. 758, SzHW, erdőben elszórva md. — **1495.** *A. asper* WULF in JACQ. Miscell. II. 1781, 335, Fokszabadi (KIT. Bar.), Sf száraz, partos részén!

Cicer arietinum L. 738, ritkán termesztik; bagolyborsó. — *Pisum sativum* L. 727 és *P. arvense* L. 727, SzHW. — *Ervum lens* L. 738, SzHW, termesztik.

1496. *Ervum hirsutum* L. 738, SzHW, a bp füves lejtőin. — **1497.** *E. tetraspermum* L. 738, SzHW, füves h. elszórva md. Récese.

1498. *Vicia pisiformis* L. 734 (*V. ochroleuca* GILIB. Fl. Lithv. IV. 1781—82, 102, non TEN. 1811), Kh (SzHW) hegyein, a Bd, Al. — **1499.** *V. silvatica* L. 734, Kh (SzHW), a Bd (KIT. Bar.), n. v., hidegebb völgyek (bélai Barlangliget, Somodi Abauj, leg. REUTER K.) lakosa. — **1500.** *V. Cassubica* L. 735, Kh (SzHW), Cserszeg körül (KIT. Add. 324), a Bd erdőtlén teteje, kivált Tördemicz felé, tele van vele, mintha vetették volna, Al, VB; — var. *serotina* BORB. ined. 299. o. — **1501.** *V. sparsiflora* TENORE, Ad Florae Neapolitanae Syllogem appendix quinta 1842, 26 ex descript. et exemplari exsiccato, quod cl. MATTEI ad montem Paternum provinciae Bononiensis, maio 1885 legit et cum specimine authentico Tenoreano comparavit (*V. Pilsiensis* ASCHERS. et JANKA Botan. Ztg. 1872, 142; *Orobis ochroleucus* W. et KIT. Ic. t. 118, 1802), Bf Tamáshegyén (*Ervum ochroleucum* ALEF. ÖBZ. 1859, 360, 365, SIMK.), Kh hegyein (SzHW), hacsak nem az előbbi termőhelyre vonatkozik, magam itt n. v. Ennek az idáig bennszülöttnek hitt növényünknek az olasz hegyeken való földerítésével megszűnt a magyar endemismusa, de *V. ochroleuca* W. et KIT. sub *Orobo* se lehet, mert GILBERT és TENORE már előbb más kaszanyúg-fajt nevezett *V. ochroleuca*-nak. V. ö. Pótf. 1899, 189—91. A *V. sparsiflora* TEN. inkább *Vicia*, mint *Orobis*. Az *Orobis* genuszát mostanában gyakran a *Lathyrus*-hoz csatolják. Az *Orobis ochroleucus* W. et KIT. ide valóban nem való. Az ismert *Vicia*-k közt leghelyesebben a *V. Cassubica* után következik. *V. sparsiflora* (*Lathyrus ochroleucus* HOOK., Index Kew. III. 1894, 375, non HOOK. Fl. bor. Amer. I. 1833, 159, nec TORR. B. U. St. Exp. II. 267) *Viciae orobo* DC. Fl. Fr. V. 1815, 577 (*Orobo silvatico* L. Cent. I, pl. n. 66. 1755) proxime affinis differt stipulis semiovatis, dentatis, integrisque, non semihastatis, superioribus lanceolato-acuminatis, racemo laxiore, calyce corollaque concolori, non alba, violaceo-venosa, foliolis magis elongatis, ovato-lanceolatis, haud confertis ut in *V. orobo*. Racemus *V. orobi* foliorum longitudinem conspicue superat, in *V. sparsiflora* Hungarica atque Italica folio brevior, aequilongus, aut paulo longior. — **1502.** *V. dumetorum* L. 734, Kh (SzHW), a Bd tetején erdőben *Smyrnum*-mal, Kt. — **1503.** *V. Cracca* L. 735,

SzHW, hegyi réten Kh, Tördemicz, F. — **1504.** *V. tenuifolia* ROTH, Tent. I. 1788, 309, Kh (SzHW), Bd! — **1505.** *V. villosa* ROTH, Tent. II. 1789, 182 (*V. polyphylla* W. et KIT., SzHW, non DESF.), Bd, Hegymagasi, Tp, Kh; — var. *glabrescens* KOCH, Syn. 1835, 194, a Szgl, Bd, Rf. — **1506.** *V. oroboides* WULF, in JACQ. Collect. IV. 1790, 323, Kh völgyeiben (ÁRV., SzHW) n. v. Uj az ország földszégi részén. Zágráb völgyeiben! Stajerban is terem. — **1507.** *V. sepium* L. 737, Kh (SzHW), H, Gys, Bd, VB; — var. *montana* FRÖL. in KOCH, Syn. 1835, 196, Bd. — **1508.** *V. Paunonica* CR. Stirp. V. 1769, 393, Kh (SzHW), Bd, Rf, Veszprém. — **1509.** *V. sordida* W. et KIT. Ic. t. 133, 1803, SzHW, SIGM. 48, Kh (SzHW), Gys, Szgl, Bd; — var. *Biebersteinii* BÉSS. Enum. pl. Volh. 29, 1822, Szgl. — **1510.** *V. sativa* L. 736, SzHW, természetik, elvadul. — *V. segetalis* THUILL. Fl. Paris. 1799, 367, vetésben, mezőn md; — var. *angustifolia* ROTH, Tent. I. 1788, 310, Kh (SzHW). — **1511.** *V. lathyroides* L. 736, Kh (SzHW), Bd, Tihany (SIMK.), füves h., Gys völgyeiben.

1512. *Lathyrus aphacus (aphaca)* L. 729, Kh munkált h. (SzHW), Sümegen (SZÉP. I. 29). — **1513.** *L. sativus* L. 730, szeges-borsó néven természetik, gyakran: VB, Al, Bf, A és T körül elvadul (*Cicercula sativa* MOENCH). — **1514.** *L. hirsutus* L. 732, Kh (ÁRV.) mezein. — **1515.** *L. tuberosus* L. 732, SzHW, mezőn füves h. md. — **1516.** *L. Nissolius* 729, H lejtőin (PIERS! ap. BORB. ÖBZ. 1893, 262), Páhok!, Kh hegyein (SzHW), a fajszi erd. (PILLITZ). — **1517.** *L. pratensis* L. 733, SzHW, var. *pubescens* RCHB. Fl. Germ. exc. II. 535, 1832, pro var. *Lathyri sepium*, G. BECK i. h. 883, (non HOOK. et ARN, 1842) Kh (SzHW), Gys, Ks parti réjtén, Budapest körül is; var. *uliginosus* WIERZB. in HEUFF. En. pl. Banat. 1858, 61, a kisebbvirágú, Szgl a Bd, Kh. — **1518.** *L. silvester* L. 733, Kh (SzHW), Récese és Bakónak völgyeiben. — **1519.** *L. megalanthos* STEUD. Nomencl. 1841, II. 14 (*L. latifolius* aut. non L.; *L. grandiflorus* LÁNG. 1824. non SIBTH. et SM.), Kh (SzHW). — **1520.** *L. paluster* L. 733, lápos réten, Kh (SzHW), Kékkút és Kornyi-tó (KIT. Bar.), Szgl, Tp, Vd-lak. A széleslevelű typustól kezdve a var. *praesignis*-ig (G. BECK. Fl. N.-Öst. 1892, 883) a levélkék szélessége fokozatosan keskenyedik. Ily közbeli eltérés a var. *substenophyllus* BORB. in DÖRFL. Jahrescat. 1900, 120, foliolis lineari-lanceolatis, Tp, Vd.

1521. *Orobis vernus* L. 728, Kh (SzHW), Gys, Bd, Dörgicse, VB, SzK erd.; — var. *albiflorus* ALEFELD, Bonpl. 1861, 143, a Bd tetején (SIMK.), ritka; — var. *latifolius* ROCHEL, Pl. Banatus rar. 1828, 54, fig. 36, Gys erdeiben. ROCHEL képét jól értelmezve, valamint a leírás szerint is bizonyos, hogy a var. *latifolia* nagyjából nem tartozik az *O. Venetus* alakkörébe, hanem valóságos széleslombú *O. vernus*, de az idézetek, valamint a leírás némely bélyege szerint részben az *O. Venetus*-t is ide értette. A «pedunculus... glaber», «legumina... glabra» az *O. vernus*-t árulják el, melynek széleslombú eltérését a ROCHEL jelölte helyen, a Herkulesfürdőnél valóban gyűjtöttem. ROCHEL képe mellett a kevésvirágú és nagyvirágú fürt s a rajz egyéb része is inkább az *O. vernus*-ről készült, azért a gys-i lednek széleslevelű eltérését ide kellett vonnom. — **1522.** *O. Venetus* CLUS. apud MILLER, Gard. Dict. ed. VIII. 1768, no 8, exclusâ iconè Milleri malâ (*O. variegatus* TENORE, Prodr. Fl. Napol. Suppl. I. 62, 1815, a glandulásabb-virágzatú tölak, ellenben a Balaton mellékén a szőrös-virágzatú var. *Banaticus* WIERZB. (ROCHEL Botan. Reise 1838, 68, in HEUFFELII Enum. pl. in Banatu etc. 1858 p. 61 descriptus) terem; a Bd és Szgl (SIGM. 46), Gys (BORB. 1894), Füred (LÁNG exsicc. in NEILR. Aufzähl. 347) és VB erdeiben. Itt a virága (valószínűleg új) gubacsosá puffad, mint a vízparti *Veronica*-é; — var. *rigidus* LÁNG. Enum. 1824, 2, KERN. ÖBZ. 1869, 125, ex verbis Kernerii pedunculis glabris, Gys, VB, SzK erdeiben. Az *O. Venetus* CLUSIUS (Stirp. Pannon. 742) leírásán és a 743. old. levő képről szülemlett meg, tehát mint legrégebbi név, MILLER forrása nyomán megtartandó. Hogy a MILLER képe az *O. Venetus*-t nem jól reprezentálja Clusius-nak jó képével szemben, a név elvetésére döntő vagy rontó nem lehet. Az *O. Venetus* Tirol déli részén kétségtelen, tehát bizonyára Velenceze vidékén is terem. — *O. tuberosus* L. 728, Böhönye (KIT. Bar.). — **1523.** *O. versicolor* GM. Syst. II, 1791, 1108 (*O. albus* SzHW, SIGM. 47, non L. fil. Suppl. 1781, 327), Bf (itt SIMK. szerint gyakori), Kh erdeiben (SIGM. 47, SzHW); Sümeg körül (SZÉP I. 29), a Malomvölgy füves réjtén és jó erdőtalaján VB, SzK. — **1524.** *O. pallescens* M.

BIEB. Fl, Taur.-Cauc. II. 1808, 153, Bf (SIGM. 47) és Tp (KIT. Bar.) erdeiben és erdei rétyjén. — **1525.** *O. niger* L. 729, SADL. SzHW, a bp nagyobb erdejében md. — var. *tristis* LANG in RCHB. Fl. Germ. excurs. 1832, 538, VB, SzK, Al, Bd. Alacsonyabb, zömökebb, szélesebb-levélkés, a virágzatának nyele nem hosszabb, mint az ágas levele.

1526. *Coronilla Emerus* L. 742, Kh (ÁRV.), a Csókakövön (WIERZB. exsicc., apud BORB. Erd. Lap. 1886, 575), különösen Gys völgyeiben, itt kivált *Genista pilosá*-val a völgylejtő talajára heveredve (f. *decumbens*) nagy területet elborít, s tőle némely lejtő egész sárga (1894. máj. 4.). A leheveredő alak a *Genista pilosá*-nál alig nagyobb. Másutt a *C. Emerus* magasabb cserjealak: a Bd (Rel. KIT. 10, Add. 330) észak-kelet felé, a tomaji oldalon, kivált a Kőkapu nyílásában, A, Koloska! és Bf! (Rel. KIT. 119), T hegyeinek bokros h. (SIMK.), itt a Lánylakás körül is, Aszófő és Vászoly közt völgyekben, helyenként bőven és virágzásakor egyike a vidék legszebb bokrainak (253., 295. old.). — **1527.** *C. vaginalis* LAM. Encycl. II. 1786, 121, Kh (*C. minima* JACQ., ÁRV., SzHW, non L.), SzK, VB sziklás hegyein ritka (PILL!), a mészhégyek flórájának ősi maradéka. — **1528.** *C. coronata* L. Syst. X. 1759, 1168, Kh (KIT. Bar., SzHW) mészhégyein és völgyeiben, Bf, A hegyein. — **1529.** *C. varia* L. 743, KIT. Add. 330, SzHW, HAB. 12, md.

Ornithopus sativus BROT. Fl. Lus. II. 1804, 160, WILLK. et LANGE, Fl. Hisp. III. 259, 261! SzK, VB hegyein (PILLITZ, 288. old.).

1530. *Hippocrepis comosa* L. 744, KIT. Bar., Rel. KIT. 119, HILLEBR. 40, mészszikla töredékén, Ks-től T-ig, Kh (SzHW), Gys, Jutas. — *Hippocrepis flexuosa* ZAHLBRUCKNER in lit. ad HOST, descripta in ej. Fl. Austr. II. 1831, 348, Verhandl. zool.-bot. Gesellsch. I. 1852, 155, NEILR. Nachtr. zu MALY 314. «In Hungaria ad lacum Ballaton (sic!) in peninsula Tyhain (sic!), fl. junio». Ma általában ismeretlen. Ha «radix annua»-t nem mondana, minden kétség nélkül a *H. comosá*-hoz vonnám. Ha csakugyan egynyáreltű gyökere lenne, valamely délibb s talán még a rómaiak idején ide hurczolt faj lehetne, PORTENSCHLAG id. kéziratában ☉ *H. multisiliquosá*-t említ T határából, de azóta eltűnt. Lehet azonban, hogy a «radix annua» tévedés, mert a *H. comosa* első esztendei virágzása lehet, vékony gyökérrel, a midőn egynyáreltűnek gondolható. Ha radix perennise van, valamennyi bélyege megegyeztethető a *H. comosá*-éval, mert kevesebb, jobban ékalakú, csorbított-levélkés *Hippocrepis* a Balaton mellékén valóban nő. Melléklevele hártyanemű, a csúcsa pillás. A kelyhefoga valamivel hegyesebb, mint némely déli példáié, de ez sincs kivétel nélkül, a hüvely pedig valamennyi helyről valón érdes, apró-tüskés. A tévedés onnan is eredhet, hogy HOST a 349. old. a *H. comosá*-nak «planta tota glabrá»-t tulajdonít «leguminibus glabris». A *H. comosa* csak látszólag kopasz, annyi szőre-zete van, mint a *H. flexuosá*-nak. Lehet, a *H. flexuosa* példája is tökéletlen volt; a Balatonnál ma természetesen a *H. comosá*-n kívül más *Hippocrepis* nem terem.

1531. *Onobrychis arenaria* KIT. in WILLD. Enum. suppl. 1813, 51, sub Hedy-saro, a bp füves lejtőin Ks-től és Mámától (Rel. KIT. 119), Vászolyon át F-ig (SzHW), Szántód dombjain, de rendszeren kevés együtt, eredeti helyét a szőlő-termesztés elpusztította. Leggyakoribb a valamivel szélesebb (3 mm.) levélkés eltérés, a var. *Austriaca* BECK i. h. 871, 1892. A homoki alak levele (Siófok, Rákos) gyakran igen keskeny, de elterjedése körében akadni szélesebb levélkékre is.

Phaseolus vulgaris L. 723, *Ph. nanus* Cent. I. n. 65. 1755, termesztik, — *Ph. coccineus* 724, piros virágával a kerítés díszé.

Caesalpinaceae. *Gleditsia triacanthos* L. 1056, kerítésnek ültetik (krisztustövis).

Pótlék: *Potamogeton heterophyllus* SCHREB. Spic. Fl. Lips. 1771, 21, var. *stagnalis* FR. Nov. 1828, 37. LÖCZY 1900. szept. Medvogya árokból (Fd és Táska közt) hozta *P. interruptus*, *P. acuminatus* SCHUM. En. pl. Saelland. I. 1801, 49, *P. natans* var. *polyphyllodeus* BORB. ined. (phyllodiis, submersis multis, elongatis, foliis oblongis, basi rotundatis; a var. *prolixo* KOCH Syn. II. 1844, 775, petiolis in caule elongato aphyllis, longe vigentibus, numerosisque differt), az 1, 2, 3, 6. sz. *Chara*, kolokán, *Myroph. spic.*, *Aspidium thelipteris* fajokkal együtt, a *Pulicaria dys.* fészket többrekeszű gubacsos (Myopites *Inulae* Ros., Szépl.).

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal.
Bevezetés	5—8
I. RÉSZ. A Balaton növényzete általában:	
I. FEJ. A vízi fű morfológiájának vázlata	9
Magyarország vízi és mocsári növényeinek áttekintése	9—12
A vízi fű életének téranyaga	12—13
A vízi növényzet szervezkedése és alkalmazkodása	13—14
A vízi gyökér	14—15
A földbeli szár, taraczk	15—16
A vízi fű szára	16—17
A vízi fű levele	18—21
A vízi levél alapformái	21—27
A vízi fű szőrössége	28—31
Ivartalan szaporodás	31—33
A rügyezés és sarjadzás tömértelensége	33—37
A virág szervezkedése	37—40
A vízi termés meg a mag	40—44
A vízi egy- és kétszikűek egyező szervezkedése	44—45
A vízi növény kitelelése	45—46
II. FEJ. A Balaton vizének és partmellékének növénygeografiája	46—48
III. FEJ. A Balaton vizének virágzó füvei	49—52
A Zala folyó meg a Kis-Balaton növényzete	52—53
IV. FEJ. A Balaton hínárja	53—54
A hínár nyelvtani és magyar mythosi értelmezése	54—57
A hínár növényföldrajzi fogalma	57—58
A hínár fogalma az irodalomban	59—60
A balatoni hínár irodalma	60—62
A balatoni hínár fajai	62—64
A hínár elterjedése	64—69
A hínár szaporodása	69—70
A széleslevelű hínár szaporodása	70—73
A süllőhínár vagy süllőfű biológiája	73—75
Az elhínárosodás okai	75—77
A hínár haszna, ártalma és irtása	77—82
Visszapillantás	82—83
V. FEJ. A Balatonmellék egyéb vizeinek virágzó növényzete	83—85
A Balaton kiválóbb vízi növényeinek áttekintése	85
VI. FEJ. A Balatonmellék tavi növényzetének fogyatékosága s hazánk keleti részével való összehasonlítása	85—88
VII. FEJ. A Balaton vízi harasztjai	89
VIII. FEJ. A Balatonmellék flórájának mult változásai és pusztulása	89—93
IX. FEJ. A Balaton tengeri füve	93—96

	Oldal
X. FEJ. A Balaton vízi növényeinek honnanvalósága	96—98
XII. FEJ. Parti növény alakulása vízből biológiai alapon	98—112
XIII. FEJ. A vízi fű élete a szárazon	112—113
XIV. FEJ. A vízjárta nedves partmellék növényzete	114—116
A Balatonpart füvei	116—120
A Balaton parti füveinek legnevezetesebbjei	120—122
A Balatonpart fái	122—123
XV. FEJ. A mocsári növényközösségek egymásra következése	123—125
XVI. FEJ. A nádas vagy bozót	126—128
XVII. FEJ. A Nagy-Berek	128—129
XXVIII. FEJ. Tőzeges rét vagy réti lúp	130—131
XIX. FEJ. Tapolcza lápteknője	131—133
XX. FEJ. Hévíz lúpja	133—134
XXI. FEJ. A hővízi tündérrózsa Hévízen és a megfejtése	134—141
XXII. FEJ. Vindornya lúpja	142—143
Hogy ítéljük meg ezek után Vindornya laposát	143—145
XXIII. FEJ. A part rétye vagy kaszáló füve	145—147
XXIV. FEJ. A sósföldi növények	147—149
XXV. FEJ. A száraz partmellék. A halomvidék és hegység mint flóravidek tagja	149—150
XXVI. FEJ. A vegetatio életkélléke s a flóra általában	150—155
XXVII. FEJ. A Balaton vizének hatása a szárazparti növényekre	155—157
XXVIII. FEJ. A szárazparti növények szervezkedése és alkalmazkodása	157—161
Az el- és behurcolásra való szervezkedés	161—166
XXIX. FEJ. Az északi és déli part ellentétessége	167—168
XXX. FEJ. Visszatekintés a száraz part flórájára	168—172
XXXI. FEJ. A Balatonmellék flórájának őskora	172—178
XXXII. FEJ. A Balatonmellék növényősei palaeontologia nélkül	178—181
XXXIII. FEJ. A Balatonmellék geológiája s talajának összefüggése a növényzettel	181—185
XXXIV. FEJ. A flóra változása a hegység kopásával	185—189
XXXV. FEJ. A balatonmelléki vegetatio keveredése a történelem foiytán	189—193
XXXVI. FEJ. Flórahatárok kereszteződése a Balaton mellékén	193—197
Az illyr meg a magyarföldi flóra találkozása és vegyeledése	197—200
A növénygeográfiai határok elmosódása	200—201
XXXVII. FEJ. A Balatonmellék flórájának tudományos bontogatása	201—203
XXXVIII. FEJ. A Balatonmellék saját [bennszülött] növényei	203—207
I. A fás növények	207—208
II. Az idevaló fűnemű növények	209—211
XXXIX. FEJ. Trópusi ereklyék a Balatonmellék élő flórájában	211—214
XL. FEJ. A havasi vonások és ereklyék	214—219
A meszesföldi növény kapcsolata a havasvidékivel	219—221
XLI. FEJ. A Balatonmellék növényzetének kapcsolata a Fátráéval s Horvátország hegyeivel	222—228
XLII. FEJ. A déli növények	228—238
XLIII. FEJ. A keleti, magyarföldi, vagyis pusztai vegetatio	239—244
Terjeszkedő vagy visszavonuló félben van-e most a magyarföldi flóra a Balaton mellékén	244—250
A bennszülött és keleti füvek jelleme	250—252
XLIV. FEJ. A Balatonmellék növényzete Budapestével összehasonlítva	252—254
XLV. FEJ. Az északi és nórikumi növénypolgárok	254—256
XLVI. FEJ. A sziklanem növényzete	256—258
A mészsziklák növényzete	258—261
A bazalt flórája	261—262
A homokturzás	263—265
XLIV. FEJ. A termőhely	266—267
A termőhely megváltozása vagy a növényzet másodtermőhelyen	267—270

	Oldal
XLV. FEJ. A balatonmelléki erdők	271—275
A liget	276
XLVI. FEJ. Munkált és elhagyott hely növénye	276—278
A szőlőtermelés növényzete	278—279
A parlag és legelő	279—280
XLVII. FEJ. A növénytermék	280—284
XLVIII. FEJ. Az újabban bevándorolt növények	284—289
XLIX. FEJ. A virítás különösségei	289—295
Az évszakbeli másformaság a Balaton melléken	295—300
II. RÉSZ. A Balaton vízében és partmellékén termő Chara és edényes növény rendszer- beli felsorolása	300—304
I. FEJ. A Balatonnak és partmellékének florisztikai irodalma, kézírata és kutatói	305—310
II. FEJ. A család, nem és faj elősorolása	310—427

A CSALÁDOK BETŰRENDJE.

Abietineae 314.	Callitrichaceae 330.	Ericaceae 380.
Aceraceae 404.	Campanulaceae 358.	Ernyősek 381.
Ajakosak 362.	Cannabineae 337.	Euphorbiaceae 405.
Alismataceae 322.	Celastraceae 405.	Ezerjófűfélék 407.
Alkőrmősfélék 401.	Celtidaceae 336.	Ezüstaszottfélék 397.
Almafafélék 411.	Ceratophyllaceae 330.	Ezüstfafélék 342.
Alsinaceae 397.	Characeák, charophyta 310.	
Amarantaceae 340.	Cistaceae 394.	Fagyöngyfélék 384.
Amaryllidaceae 326.	Compositae 345.	Farkasalmafélék 342.
Ambrosiaceae 357.	Convolvulaceae 374.	Farkashársfélék 342.
Amygdalaceae 420.	Cornaceae 384.	Fenyőfélék 314.
Anacardiaceae 406.	Crassulaceae 384.	Fenyőkefélék 404.
Apocynaceae 361.	Cruciferae 389.	Fészkesek 345.
Araceae 328.	Csalánfélék 337.	Folyondár-félék 325.
Araliaceae 384.	Csengetyűkefélék 358.	Fumariaceae 389.
Aristolochiaceae 342.	Csillaghínárfélék 330.	Füstikefélék 389.
Artocarpoideae 337.	Csucsorkafélék 374.	Füzényfélék 411.
Asclepiadaceae 361.	Cucurbitaceae 396.	Fűzfafélék 337.
Asperifoliaceae 372.	Cupuliferae 331.	
	Cupressineae 314.	Gentianaceae 361.
Balsaminaceae 408.	Cyperaceae 320.	Geraniaceae 407.
Bálványfafélék 407.	Cziprusfafélék 314.	Globulariaceae 372.
Barlangófélék 338.		Gólyaorr-félék 407.
Békabuzogányfélék 329.	Dictamnaceae 407.	Gubóvirágfélék 372.
Békalencsefélék 328.	Diófafélék 406.	Graminaceae 315.
Békatutajfélék 325.	Dioscoreaceae 325.	Gyékyényfélék 328.
Berberidaceae 388.	Dipsacaceae 343.	Gyöngyvesszőfélék 420.
Betulaceae 330.	Disznóbojtorjánfélék 357.	
Bodorrózsa-félék 394.	Droseraceae 395.	Habrózsafélék 394.
Bodzafafélék 360.		Hajnalkafélék 374.
Boglárkafélék 385.	Egresfélék 385.	Halorrhagidaceae 409.
Boncsfélék 361.	Elaeagnaceae 342.	Harmatfűfélék 395.
Borostyánfélék 384.	Élatinaceae 404.	Hársfélék 401.
Borzhínárfélék 330.	Eperfafélék 337.	Hélyakút-félék 343.
Butomaceae 322.	Equisetaceae 311.	Hídőrfélék 322.
Buxaceae 406.	Érdeslevelűek 372.	Hínárfélék 327.

- Hippocastanaceae 404.
 Hólyagmogyorófélék 405.
 Hóvirágfélék 326.
 Hydrocaryaceae 410.
 Hydrocharidaceae 325.
 Hypericaceae 403.

 Ibolyafélék 395.
 Iridaceae 325.

 Jázmincserefélék 408.
 Juglandaceae 406.
 Juharfafélék 404.
 Juncaceae 323.

 Kakaszímerfélék 378.
 Kecskerágófélék 405.
 Kenderfélék 337.
 Kényérfafélék 337.
 Keresztesvirágúak 389.
 Kikírcsfélék 323.
 Királydinnyefélék 407.
 Kontyvirágtélék 328.
 Korálszilfélék 336.
 Kosborfélék 326.
 Kossuthcsillagfélék 397.
 Kőtörőkefélék 385.
 Krepinfélék 361.
 Kutyaafélék 405.
 Kutyatejfélék 405.

 Labiatae 362.
 Lemnaceae 328.
 Lenfélék 408.
 Lentibulariaceae 380.
 Ligetszépefélék 408.
 Liliaceae 323.
 Liliomfélék 323.
 Linaceae 408.
 Loniceraceae 360.
 Loranthaceae 384.
 Lúdhúrfélék 397.
 Lythraceae 411.

 Macskagyökérfélék 343.
 Mákfélék 388.
 Malvaceae 401.
 Mályvafélék 461.
 Melanthaceae 323.
 Menyanthaceae 362.
 Moraceae 337.

 Najadaceae 327.
 Nyenyúlhozámfélék 408.
 Nösziromfélék 325.
 Nymphaeaceae 394.
 Nyírfafélék 330.

 Olajfafélék 360.
 Oleaceae 360.
 Onagraceae 408.
 Orbánczfüfélék 403.
 Orchidaceae 326.
 Orobanchaceae 379.
 Oxalidaceae 408.

 Pacsirtaszárnyfélék 404.
 Páfrányfélék 312.
 Papaveraceae 388.
 Papilionaceae 421.
 Paréjfélek 340.
 Parnassiaceae 385.
 Paronychiaceae 397.
 Pázsitfélék 315.
 Philadelphaceae 408.
 Phytolaccaceae 401.
 Pirolaceae 381.
 Plantaginaceae 342.
 Polygalaceae 404.
 Polygonaceae 340.
 Polypodiaceae 312.
 Pomaceae 411.
 Portulacaceae 397.
 Potamogetonaceae 327.
 Pozsgafélék 384.
 Primulaceae 380.
 Prunaceae 420.
 Puzspángfélék 406.

 Ragadványfélék 358.
 Ranunculaceae 385.
 Rejtekfűfélék 379.
 Rencsefélék 380.
 Resedaceae 394.
 Rhamnaceae 405.
 Rhinanthaceae 378.
 Ribesiaceae 385.
 Rosaceae 412.
 Rózsafélék 412.
 Rubiaceae 358.
 Ruczaörömfélék 314.
 Rutaceae 407.
 Rutafélék 407.

 Salicaceae 337.
 Salsolaceae 338.
 Salviniaceae 314.
 Santalaceae 342.
 Sásfélék 320.
 Saxifragaceae 385.
 Scrofulariaceae 375.
 Silenaceae 399.
 Simarubaceae 407.
 Solanaceae 374.
 Somfafélék 384.
 Sósdi-félék 408.
 Sóska-félék 340.
 Sóska-fafélék 388.
 Sparganiaceae 329.
 Spiraeaceae 420.
 Staphyleaceae 405.
 Sulyomfélék 410.
 Surló-fűfélék 311.
 Süllőhínárfélék 409.
 Szegfűfélék 399.
 Szentlászló-fűfélék 361.
 Szilfafélék 336.
 Szilva-fafélék 420.
 Szittyó-félék 323.
 Szömjörce-félék 406.

 Tamariscaceae 404.
 Tátogató-félék 375.
 Thymelaeaceae 342.
 Tiliaceae 401.
 Tökgfélék 396.
 Tölgy-fafélék 331.
 Trapaceae 410.
 Tündérhínárfélék 327.
 Typhaceae 328.

 Ulmaceae 336.
 Umbelliferae 381.
 Urticaceae 337.
 Utifűfélék 342.

 Vadgesztenyefélék 404.
 Valerianaceae 343.
 Verbenaceae 372.
 Vidrafűfélék 362.
 Violaceae 395.
 Virágkákafélék 322.
 Vitorlásvirágúak 421.

 Zsellérke-félék 342.
 Zygophyllaceae 407.

A TÁBLÁK MAGYARÁZATA.

I. tábla.

A Balatonmellékről megnevezett *Potentilla Sadleri* REICHENBACH, természetes nagyságában (*a b*), *c* külön egy levél, *d* külön egy virág szirmok nélkül.

II. tábla.

A *Potentilla Lócyana* BORB. virágzó ága (*a*), életnagyságában az alsó darabja nélkül, *b* a centralis meddő lombrozettája, *c* a fejlődő levél.

III. tábla.

Rubus Balatonicus BORB. (*a*) virágzó szára, valamit kisebbítve, *b* a meddő sarj ötös levelével, jóval kisebbítve.

